TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

DİVANLARDA KÜÇÜK MESNEVİLER

Enes YILDIZ

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

DİVANLARDA KÜÇÜK MESNEVİLER

Enes YILDIZ

Danışman: **Prof. Dr. Haluk GÖKALP**
Jüri Üyesi: **Prof. Dr. Nuran ÖZTÜRK**
Jüri Üyesi: **Prof. Dr. Hayri KAPLAN**
Jüri Üyesi: **Doç. Dr. Recep DEMİR**
Jüri Üyesi: **Dr. Öğr. Üyesi Özkan UZ**

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2019

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Haluk GÖKALP
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Nuran ÖZTÜRK

Üye: Prof. Dr. Hayri KAPLAN

Üye: Doç. Dr. Recep DEMİR

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Özkan UZ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.
…/…/2019

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlâk kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. …. / …. / 2019

Enes YILDIZ

ÖZET

DİVANLARDA KÜÇÜK MESNEVİLER

Enes YILDIZ

Doktora Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Haluk GÖKALP
Temmuz 2019, 740 sayfa

Klasik Türk edebiyatı yaklaşık altı yüzyıl boyunca farklı nazım şekilleri ve türlerle varlığını sürdürmüştür. Klasik Türk edebiyatı alanında metin neşri, metnin muhteva incelemesi gibi çalışmaların yanında bir nazım şeklini merkeze alarak bu alanı her yönü ile inceleyen çalışmalar vardır. Biz de çalışmamızda divanlarda önemli bir yer tutan ve üzerinde bugüne kadar hakkıyla durulmayan "küçük mesneviler" konusu üzerinde durmayı uygun bulduk.

Divan şiirinde beyitlerle yazılan nazım şekillerinden biri mesnevilerdir. Arapça "ikili, ikişer" anlamına gelen "mesnâ" kelimesinin nisbet eki almış şekli olan mesnevi, her beyti kendi aralarında kafiyeli nazım şekline denir. Mesneviyi, beyitlerle yazılan diğer nazım şekillerinden ayıran özelliği her beyitte ayrı kafiyeye yer verilmesidir. Divan şiirinde müstakil eser olan mesneviler yanında divanlarda yer alan küçük mesneviler de bulunmaktadır. Müstakil mesnevilerle divanlarda yer alan mesnevileri ayıran temel ölçüt müstakil mesnevilerin belli bir plan dâhilinde yazılıp kitaplaşmasıdır.

Bu tezin amacı küçük mesnevileri şekil, muhteva, dil ve üslûp açısından incelemektir. Çalışmamızda farklı yüzyıllardan 220 divanda yer alan 1402 küçük mesnevi ele alınmıştır. Tezde ilk bölüm olarak mesnevi nazım şekli hakkında bilgi verilmiş daha sonra 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar divanlardan tespit edilen küçük mesneviler tanıtılmıştır. Sonraki bölümde küçük mesnevilerin divanlardaki yeri, başlıkları, kullanılan aruz ölçüsü, beyit sayıları ve bölümlerine göre şekil özellikleri çıkartılmıştır. Daha sonra küçük mesnevilerin muhteva özellikleri 40 başlıkta incelenmiştir. Son bölümde ise mesnevilerin dil ve üslûp özellikleri genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuş ve ardından çalışmamızdan çıkan sonuçlar sıralanmıştır.

Anahtar kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, divan, mesnevi, küçük mesnevi.

ABSTRACT

SMALL MESNEVİS IN DIVANS

ENES YILDIZ

Ph.D. Thesis, The Turkish Language and Literature Department
Supervisor: Prod. Dr. Haluk GÖKALP
July 2019, 740 pages

Classical Turkish literature has maintained its existence with different forms of poems and genres for nearly six centuries. In the field of classical Turkish literature, there are studies that examine texts in all aspects by taking the form of a poem as a center, besides the studies on the text, the content of the text, the language and the style. We also found it appropriate to focus on the topic of "small mesnevis", which holds an important place in divans and on which it has not focused on till now.

One of the verse forms written in couplets in divan poetry is mesnevis. The mesnevi, the rhyming form of the word "mesna" which means "twin, two" in Arabic, is called rhyming with each rhyme between them. The distinctive feature that distinguishes mesnevi from other verse forms written in mesnevi, couplets is that every gentleman is given a separate heart. In Divan poetry there are mesneves, which are independent works, as well as small mesnevis which are located in divans. The basic criterion that distinguishes the small mesnevis which are located in the divan with the independent mesnevis is that the independent mesnevi should be written and book in a certain plan. The purpose of this thesis to examine the purpose of small mesnevis in terms of form and content. In our study there are 1402 small mesnevis which were taken from different centuries on 220 divans. In the thesis, firstly the information about the form of the mesnevi poetry was given and then the small mesnevis which were determined from the divans from the 13th century to the 19th century were introduced. In the following section, the features of the small mesneviler according to the place, titles, desire dimension and parts used in the divans have been removed. In the last part, the content characteristics of the small mesnevis are presented in 40 titles and then the results from our work are listed.

Keywords: Classical Turkish literature, divan, mesnevi, small mesnevi.

ÖN SÖZ

"Divanlarda Küçük Mesneviler" başlıklı, üç yıllık bir emeğin ürünü olan bu çalışma divanlarda diğer nazım şekilleriyle birlikte bulunan küçük mesnevileri tüm yönleriyle incelemeyi amaçlamıştır. Divan edebiyatında müstakil mesneviler ve divanlar üzerine birçok çalışma olmasına rağmen küçük mesneviler konusu tam olarak aydınlatılmadığı için bu konuyu çalışmaya karar verdik. Kıymetli hocam Prof. Dr. Haluk GÖKALP'in küçük mesneviler üzerine çalışmamızı önermesiyle hiç vakit kaybetmeden literatür taraması yapmaya başladık. Küçük mesnevileri tespit edebilmek için 420 divan/divançe inceledik ve tezimizin ana malzemesi olan 220 divandaki 1402 küçük mesneviyi elde ettik. Dört bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde bilinen ilk mesnevimiz Kutadgu Bilig'den başlayarak 20. yüzyıla kadar mesneviler hakkında şekil ve muhteva bilgisi verdik. Mesnevi nazım şeklinin şekil ve muhteva özelliklerinden sonra yüzyıl yüzyıl öne çıkan müstakil mesnevileri kısaca tanıttık ve bölümün sonunda küçük mesnevilerle kıyas edebilmek adına müstakil mesnevilerin hangi konuları işlediğini tablo halinde gösterdik.

İkinci bölümde önce Arapça ve Farsça divanlardaki mesnevi varlığı ortaya konularak mesnevilerin özellikleri sıralanmış ve Türkçe divanlardaki küçük mesnevilerle şekil ve muhteva yönünden kıyaslanmıştır. Arapça ve Farsça divanlardaki küçük mesnevileri incelerken aynı zamanda mesnevi nazım şeklinin ortaya çıkışı ve müstakil mesneviler hakkında da bilgi verilmiştir. Ardından Türkçe divanlardaki küçük mesneviler yüzyıllara göre kısaca tanıtılmıştır. Böylece ileride ayrı başlıklarda incelenecek olan mesnevilerin tarihi seyri görülecektir. Her bölümden sonra o bölümde tanıtılan mesneviler; şairleri, şiir sayıları ve muhtevalarına yönelik anahtar kelimeler ile birlikte konuya toplu halde bakabilmek için tablo halinde gösterilmiştir. Mesnevilerin muhtevalarına yönelik anahtar kelimelerden sonra parantez içinde mesnevi sayısı belirtilmiştir. Bölümün sonuna yüzyıllara göre şair ve mesnevi sayısını gösteren grafik de eklenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde küçük mesnevilerin şekil özellikleri beş başlıkta incelenmiştir. Bunlar mesnevilerin mürettep bir divandaki yeri, mesnevilerin başlığı, mesnevilerin beyit sayısı, mesnevilerde kullanılan aruz ölçüsü ve bölümlerine göre küçük mesnevilerdir. Küçük mesnevilerin mürettep divanlardaki yerini belirlemek için divanın girişi ve sonu, dibace bölümü, kasideler, gazeller, musammatlar, kıt'alar ve diğer nazım şekilleri esas alınmıştır. Küçük mesnevilerin başlığı bölümünde ise şu yedi

noktadan tasnif yapılmıştır: Başlıksız küçük mesneviler, özel başlığı olanlar, başlığı nazım şekli olanlar, başlığı nazım türü olanlar, başlığı hem nazım şekli hem de nazım türü olanlar, başlığı iki nazım şekli olanlar ve başlığı iki nazım türü olan küçük mesneviler. Beyit sayısına göre mesneviler bölümünde bütün mesnevilerin beyit sayısı, şairleri ve yüzyılları tablo halinde verilip incelenmiştir. Aruz ölçüsüne göre mesneviler bölümünde bahirler ve yüzyıllara göre 220 şairin 1395 mesnevisinde kullandıkları aruz ölçüleri gösterilmiş ve tablo halinde verildikten sonra sonuçlar yazılmıştır. Sonraki bölümde ise bölüm ihtiva eden mesneviler tanıtılıp incelenmiştir. Küçük mesnevilerin muhteva özelliklerini incelerken divan şiirindeki türler üzerinden bir tasnif yapılmıştır. Dini içerikli türler başlığı altında; Allah ile ilgili türler, peygamber ile ilgili türler, sahabe, din ve tarikat büyükleriyle ilgili türler, besmelenâmeler, elifnâmeler ve ramazaniyeler bulunmaktadır. Ahlâkî konulu küçük mesnevilerde nasihatnâmeler incelenmiştir. Muhtevası din dışı olan mesneviler bölümünde mekânla ilgili mesneviler, kişisel hayatı konu alan mesneviler, aşknâmeler, mevsimlerle ilgili mesneviler ve poetik konulu mesneviler bulunmaktadır. Tasnife dâhil edemediğimiz küçük mesneviler ise "diğerleri" başlığı altındadır. Son bölümde ise mesnevilerin dil ve üslûp özellikleri genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çalışmamızda tanık beyitler verilmiş ve beyitlerden sonra parantez içinde önce şairin adı daha sonra mesnevi sırası ve ardından beyit numarası yazılmıştır. Tanık beyitlerin sonuna divan üzerine yapılan çalışma kaynak olarak verilmiştir. Çalışmanın sonunda elde edilen sonuçlar çıkarılmış ve değerlendirilmiştir.

Çalışmalarım sırasında yardım gördüğüm kişilere özellikle aileme sabır, destek ve fedakârlıkları için minnettarım. Ayrıca, Arapça ve Farsça divan ve kaynaklara ulaşmamda ve tercümeler konusunda yardımcı olan Doç. Dr. Sadık ARMUTLU'ya yardımları için teşekkür ederim. Son söz, hakkını asla ödeyemeyeceğim kıymetli hocam Prof. Dr. Haluk GÖKALP için. Değerli hocam kendisiyle tanıştığım Mayıs 2015'ten bu yana ilmi, tavsiyeleri, dostluğu ve yardımlarıyla her zaman yanımda oldu. Talebesi olmaktan her zaman gurur duyacağım hocamın tez konusunun belirlenmesinden çalışmalarımın her aşamasında desteklerini ve çözüm odaklı önerilerini asla unutamam. Yardımlarını esirgemeyen hocama teşekkürü borç bilirim.

Bu çalışma ÇÜ BAP birimi tarafından SDK-2017-8214 proje numarasıyla desteklenmiştir.

Enes YILDIZ

Adana, 2019

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
ÖN SÖZ ..... **vi**
KISALTMALAR ..... **xii**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **xiii**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **xiv**

BÖLÜM I
GİRİŞ

1.1. Problem 1
1.2. Araştırmanın Amacı 2
1.3. Araştırmanın Önemi 2
1.4. Sınırlılıklar 2
1.5. Tanımlar 6

BÖLÜM II
MESNEVİ NAZIM ŞEKLİ

2.1. Kelime Anlamı ve Tanımı 8
2.2. Şekil ve Muhteva Özellikleri 10
2.3. Tarihi Gelişimi 17

BÖLÜM III
KÜÇÜK MESNEVİLER

3.1. Küçük Mesnevi Kavramı 27
3.2. Arap Edebiyatında Mesnevi ve Küçük Mesnevi 30
3.3. Fars Edebiyatında Mesnevi ve Küçük Mesnevi 40
3.4. Türk Edebiyatında Küçük Mesneviler 40

BÖLÜM IV
KÜÇÜK MESNEVİLERİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

4.1. Küçük Mesnevilerin Divanlardaki Yeri 106
4.2. Küçük Mesnevilerin Başlığı 116
4.2.1. Başlıksız Küçük Mesneviler 119
4.2.2. Başlığı Nazım Şekli Olanlar 120
4.2.3. Başlığı Nazım Türü Olanlar 123
4.2.4. Başlığı Nazım Şekli ve Türü Olanlar 134
4.2.5. Başlığı İki Nazım Şekli Olanlar 136
4.2.6. Başlığı İki Nazım Türü Olanlar 136
4.2.7. Özel Başlığı Olanlar 137
4.3. Beyit Sayısına Göre Küçük Mesneviler 149
4.4. Aruz Kalıplarına Göre Küçük Mesneviler 157
4.4.1. Remel Bahri 159
4.4.2. Hezec Bahri 161
4.4.3. Hafîf Bahri 163
4.4.4. Mütekarib Bahri 164
4.4.5. Muzârî Bahri 165
4.4.6. Recez Bahri 166
4.4.7. Müctes Bahri 166
4.4.8. Seri' Bahri 166
4.4.9. Diğerleri 167
4.5. Bölümlerine Göre Küçük Mesneviler 170

BÖLÜM V
KÜÇÜK MESNEVİLERİN MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

5.1. Dini İçerikli Küçük Mesneviler 179
5.1.1. Allah İle İlgili Küçük Mesneviler 179
5.1.1.1. Tevhit 179
5.1.1.2. Münacat 203
5.1.1.3. Tahmit 226
5.1.1.4. Esmâ-yı Hüsnâ 230
5.1.2. Peygamber İle İlgili küçük Mesneviler 236
5.1.2.1. Na't 236
5.1.2.2. Miraciye 257
5.1.2.3. Hilye 268
5.1.3. Sahabe, Din ve Tarikat Büyükleri İle İlgili Küçük Mesneviler 269
5.1.3.1. Medh-i Çâr-yâr 269

5.1.3.2. Menâkıb 278
5.1.3.3. Silsilenâme 280
5.1.3.4. Sahabe Konulu Küçük Mesneviler 287
5.1.4. Besmele Manzumeleri 293
5.1.5. Elifnâme 306
5.1.6. İstiftâ 310
5.1.7. Ramazaniye 312
5.2. Nasihatnâmeler 314
5.3. Asıl Konuları Din Dışı Olan Küçük Mesneviler 346
5.3.1. Mekânla İlgili Küçük Mesneviler 346
5.3.1.1. Şehir Şiirleri 346
5.3.1.2. Şehrengîz 359
5.3.2. Kişisel Hayat İle İlgili Küçük Mesneviler 375
5.3.2.1. Arz-ı Hâl 375
5.3.2.2. Firâknâme 408
5.3.2.3. Hasb-ı Hâl 412
5.3.2.4. Manzum Mektup 423
5.3.2.5. Sergüzeşt 446
5.3.2.6. Sıhhatnâme 451
5.3.2.7. Şikâyet Şiirleri 457
5.3.3. Aşk ve Sevgili İle İlgili Küçük Mesneviler 466
5.3.4. Mevsimlerle İlgili Küçük Mesneviler 484
5.3.4.1. Bahariye 484
5.3.4.2. Şitâiye 491
5.3.5. Şiir, Şair ve Eserle İlgili Küçük Mesneviler 491
5.3.5.1. Poetik Konulu Küçük Mesneviler 491
5.3.5.2. Takriz 522
5.3.6. Diğer Küçük Mesneviler 528
5.3.6.1. Fahriye 528
5.3.6.2. Kalemiye 537
5.3.6.3. Lugaz 548
5.3.6.4. Manzum Çeviri 551
5.3.6.5. Tarih Manzumeleri 564
5.3.6.6. Mersiye 565
5.3.6.7. Medhiye 577
5.3.6.8. Sâkînâme 601
5.3.6.9. Manzum Hikâye 616

5.3.6.10. Farklı Konularda Yazılmış Küçük Mesneviler 645

BÖLÜM VI

KÜÇÜK MESNEVİLERİN DİL VE ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ 672

BÖLÜM VII

SONUÇ 702

KAYNAKÇA 718

ÖZGEÇMİŞ 740

KISALTMALAR

age.: adı geçen eser

agm.: adı geçen makale

agt.: adı geçen tez

Ank.: Ankara

bk.: bakınız

böl.: Bölümü

C: cilt

ÇÜ: Çukurova Üniversitesi

ed.: Edebiyat

h.: Hicrî

hzl: Hazırlayan

Hz.: Hazreti

İst.: İstanbul

M: Miladi

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

msn.: Mesnevi

No.: Numara

S: Sayı

s.: sayfa

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

TTK: Türk Tarih Kurumu

Ü: Üniversite

vb.: ve benzeri

vd.: ve diğerleri

Yay.: Yayınları/Yayınevi

yy.: yüzyıl

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. Muhtevalarına Göre Müstakil Mesneviler. 26
Tablo 2. Arapça Divanlardaki Küçük Mesneviler 40
Tablo 3. Farsça Divanlardaki Küçük Mesneviler 73
Tablo 4. XIII., XIV. ve XV. Yüzyılda Küçük Mesnevi Yazan Şairler ve Mesnevileri . 75
Tablo 5. XVI. Yüzyılda Küçük Mesnevi Yazan Şairler ve Mesnevileri 81
Tablo 6. XVII. Yüzyılda Küçük Mesnevi Yazan Şairler ve Mesnevileri. 87
Tablo 7. XVIII. Yüzyılda Küçük Mesnevi Yazan Şairler ve Mesnevileri 94
Tablo 8. XIX. ve XX. Yüzyılda Küçük Mesnevi Yazan Şairler ve Mesnevileri 102
Tablo 9. Yüzyıllara Göre Taranan Divan Sayısı ve Küçük Mesnevi Bulunan Divanlar ve Oranları. 104
Tablo 10. Küçük Mesnevilerin Mürettep Bir Divandaki Yeri. 115
Tablo 11. Başlığı Nazım Şekli Olan Mesneviler 122
Tablo 12. Başlığı Nazım Türü Olan Mesneviler 133
Tablo 13. Başlıklarına Göre Küçük Mesneviler 148
Tablo 14. Beyit Sayısına Göre Küçük Mesneviler 151
Tablo 15. Beyit Sayısı 2-10 Beyit Aralığında Olan Küçük Mesneviler. 156
Tablo 16. Beyit Sayısı 2-50, 51-100, 101-781 Aralığında Olan Küçük Mesneviler ... 157
Tablo 17. Kullanılan Aruz Ölçüsüne Göre Küçük Mesneviler 168
Tablo 18. Kullanılan Aruz Ölçüsüne Göre Küçük Mesnevi ve Müstakil Mesneviler. 169
Tablo 19. Bölümlerine Göre Küçük Mesneviler 178
Tablo 20. Dört Halife Hakkında Kullanılan Kalıp İfade, Lakaplar ve Kişilik Özellikleri 277
Tablo 21. Şehir Şiirleri ve Şairler. 359
Tablo 22. Arz-ı Hâllerin Sunulduğu Kişiler ve ŞairlerinTalepleri 407
Tablo 23. Mektup Yazan Şairler, Gönderilen Kişiler ve Mektupların Muhtevası 445
Tablo 24. Yüzyıllara Göre Lugaz ve Mesnevi İle Yazılan Lugaz Sayısı. 549
Tablo 25. Tarih Düşülen Konular ve Sayıları 573
Tablo 26. Yüzyıllara Göre Küçük Mesnevilerin Muhtevaları 669

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1. Yüzyıllara göre şair ve küçük mesnevi sayısı. 105
Şekil 2. Küçük mesnevilerin mürettep bir divandaki yeri. 116
Şekil 3. Başlığı nazım şekli olan mesneviler. 123
Şekil 4. Başlığı nazım türü olan mesneviler. 133
Şekil 5. Başlıklarına göre küçük mesneviler. 149
Şekil 6. Kullanılan aruz ölçüsüne göre küçük mesneviler. 169
Şekil 7. Yüzyıllara göre küçük mesnevi ile yazılan tevhitler. 181
Şekil 8. Yüzyıllara göre küçük mesnevi ile yazılan münacatlar 204
Şekil 9. Yüzyıllara göre küçük mesnevi ile yazılan na'tler. 238
Şekil 10. Yüzyıllara göre küçük mesnevi ile yazılan nasihatnâmeler. 316
Şekil 11. Yüzyıllara göre küçük mesnevi ile yazılan arz-ı hâller. 376
Şekil 12. Yüzyıllara göre küçük mesnevi ile yazılan manzum mektuplar 424
Şekil 13. Yüzyıllara göre aşk ve sevgili muhtevalı mesneviler. 467
Şekil 14. Yüzyıllara göre poetik konulu mesneviler 492
Şekil 15. Yüzyıllara göre küçük mesnevi ile yazılan lugazlar. 551
Şekil 16. Yüzyıllara göre küçük mesnevi ile yazılan medhiyeler 579
Şekil 17. Yüzyıllara göre manzum hikâyeler. 617

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Problem

Arapça "ikili, ikişer" anlamına gelen "mesnâ" kelimesinin nisbet eki almış şekli olan mesnevi, her beyti kendi arasında kafiyeli nazım şekline denir. Mesneviyi, beyitlerle yazılan diğer nazım şekillerinden ayıran özelliği her beyitte ayrı kafiyeye yer verilmesidir. Şairlerin uzun soluklu şiirlerinde mesnevi nazım şeklini tercih etmelerindeki temel sebep mesnevinin bu her beytinin kendi arasında kafiyeli olma özelliğidir. Gazel ve kaside gibi divan şiirinin önemli nazım şekillerinde beyitler arasında kafiye bağı vardır. Mesnevide bu bağın olmaması şairlere kafiye bulmada kolaylık sağlamış, şairler en az iki beyitten on binlerce beyte varan eserler oraya koymuşlardır. Mesnevinin şaire sağladığı kafiyedeki bu rahatlık şairlere hemen hemen her konuda şiir yazma sahasını açmıştır.

Bir nazım şekli olarak "mesnevi" isimlendirmesi ilk defa İran edebiyatında görülür. Mesnevi, Türk edebiyatına birçok nazım şekli ve türü gibi Fars edebiyatından geçmiştir. Arap edebiyatında, her beyti kendi arasında kafiyeli nazım şekline "recez, urcuze, müzdevic" gibi isimler verilmiştir. Türkçe mesnevi serüveni ise Kutadgu Bilig ile başlamış ve her dönemde rağbet görmüştür. Mesnevi divan şiirinde gazel ve kaside ile birlikte en sık kullanılan ve sevilen nazım şeklidir. Türk edebiyatında mesnevi nazım şeklinin gelişmesinde Mevlana'nın büyük etkisi olmuştur. Mesnevi sözcüğü Mesnevî-i Ma'nevî adlı eseri ile özdeşleştirilmiştir. Divan şiirinde mesnevi nazım şekli dört yerde bulunmaktadır. Bunlardan birincisi uzun soluklu müstakil mesnevilerdir. Diğeri mensur metinler içerisinde bulunan mesnevi nazım şekli ile yazılmış manzum parçalardır. Sayıları az da olsa bazı müstakil mesnevilerin içinde de kendi içinde müstakil mesneviler bulunmaktadır. Bir diğeri ise divanlarda karşımıza çıkan küçük mesnevilerdir. Müstakil mesneviler ile küçük mesnevileri ayıran temel ölçütler ise müstakil mesnevilerin belli bir planda yazılması ve kitaplaşmasıdır. Küçük mesneviler ise kitaplaşmayıp divanların içerisinde yer almaktadır. Divanlara baktığımızda dibace bölümlerinden divanın sonuna kadar her bölümde karşılaşabileceğimiz çok çeşitli konular işleyen mesneviler bulabiliriz. Bugüne kadar müstakil mesneviler tek tek veya belli bir plan dâhilinde mukayeseli olarak incelenmiştir. Küçük mesneviler ise hakkıyla üzerinde durulmayan kapalı bir konudur. Biz de nazım şekli mezkezinde bir konunun

"şekil ve muhteva" açısından mukayeseli olarak incelenmesini gerekli gördük. Bu çalışma ile eski Türk edebiyatında "tevhit, münacat, na't, medhiye" gibi türlerin yanında; "silsilenâme, bisetnâme, iltimasnâme, arz-ı hâl, kalemiye, manzum mektup, firaknâme" gibi farklı konuları da işleyen, muhteva açısından zengin bir alanı aydınlatarak araştırmacıların istifadesine sunmayı planlıyoruz.

1.2. Araştırmanın Amacı

Eski Türk edebiyatı alanında metnin muhtevası, dil ve üslubuna dönük yapılan çalışmaların yanında bir nazım şeklini merkeze alarak bu alanı her yönü ile inceleyen çalışmalar vardır. Biz de çalışmamızda divanlarda önemli bir yer tutan ve üzerinde bugüne kadar hakkıyla durulmayan "küçük mesneviler" konusu üzerinde durmayı uygun bulduk. Divan şiirinin tarihi gelişiminde her yüzyılda divanlarda yer alan küçük mesnevi alanının her yönü ile aydınlatılması tezimizin ana amacıdır. Bu amaçla küçük mesnevilerin tanımı ve sınırları, tarihi gelişimi, divan tertibindeki yeri, başlığı, beyit sayısı, vezinleri, bölümleri gibi şekil özellikleri ve hangi konuyu nasıl işledikleri inceleyeceğimiz alt başlıklardır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Mürettep bir divanı oluşturan (dibace, kasideler, tarihler, musammatlar, gazeller gibi) bölümler üzerine bugüne kadar birçok çalışma yapılmıştır. Küçük mesneviler konusunda ise iki yüksek lisans çalışması hariç çalışma yapılmamıştır. Araştırmacılar bu konuda küçük mesnevilerin içeriğine girmeden varlığına dair birkaç cümle ile durum tespiti yapmışlardır. Bu çalışma ile bizden önce yapılan çalışmalardan da faydalanarak "tevhit, münacat, naat, medhiye" gibi türlerin yanında; "manzum mektup, elifnâme, besmelenâme, teşekkürnâme, vasiyetnâme, müdafanâme, firaknâme, silsilenâme" gibi farklı konuları da işleyen kısacası muhtevası açısından renkli ve zengin küçük mesnevi alanı tüm yönleri ile incelenip eski Türk edebiyatına kazandırılacaktır. Ayrıca çalışmamızda Türkçe divanlardaki mesnevilerin yanında Arapça ve Farsça divanlardaki mesneviler de incelenip özellikleri kısaca ortaya konulacak ve Türkçe küçük mesnevilerle mukayese edilecektir.

1.4. Sınırlılıklar

Küçük mesneviler konusunda bugüne kadar iki çalışma yapılmıştır. Doğrudan

küçük mesnevi konusunda yapılan ilk çalışma 2002 yılında Mine Mengi danışmanlığında hazırlanmıştır. Lokman Bağçeci tarafından yüksek lisans çalışması olarak sunulan tezin adı "Nâbi Divanı'nda Küçük Mesneviler"dir. Bu tezde Lokman Bağçeci mesnevi ve kaside nazım şekli hakkında kısa bilgi verir. Tezin asıl konusu ise Nâbi Divanı'ında yer alan on küçük mesnevi üzerinedir. Bu on küçük mesnevinin orijinal metinleri verilmiş ve her küçük hikâyenin özeti ve tahlili yapılmıştır. Sonuç bölümünde ise bu mesnevilerin hangi amaçla yazıldığı ve sanatçının kimliği ile bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Nâbî Divanı'nın sonunda bulunan mesnevi nazım şekli ile yazılmış lugazlar araştırmacı tarafından çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Küçük mesneviler konusunda yapılan ikinci çalışma ise Yücel Ünlü tarafından 2008 yılında hazırlanan yüksek lisans çalışmasıdır. Tezin başlığı "Divanlarda Kısa Mesneviler"dir. Yücel Ünlü divanlardaki mesnevileri "küçük" yerine "kısa" olarak isimlendirmiştir. Çalışmada XIV.-XVI. yüzyıllar ile sınırlandırılmıştır. 14. yüzyıldan bir, 15. yüzyıldan on ve 16. yüzyıldan yirmi bir şair olmak üzere toplam 32 şair ve 205 şiir üzerinde çalışılmıştır. Tez üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde mesnevi konusu ele alınmıştır. Bu bölümde hem mesnevi nazım şekli hem de kısa mesnevi üzerine kaynaklardaki bilgiler aktarılmıştır. İkinci bölüm kısa mesnevilerin şekil özellikleri üzerinedir. Altı başlık altında mesnevilerin şeklî özellikleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise mesneviler konularına göre belli bir tasnife tabi tutularak incelenmiştir. Çalışmanın sonunda ise 205 kısa mesnevinin tamamının metni verilmiştir.

Görüldüğü gibi ilk çalışma sadece Nâbî Divanı'ndaki mesnevileri incelemiştir. Diğer çalışma ise daha kapsamlı olup 14.-16. yüzyıllardan 32 şairin 205 mesnevisi üzerinedir. Biz ise yüzyıl sınırlaması getirmeyip ulaşabildiğimiz divanları çalışmamıza dâhil ettik. Divanları temin etmede önce basılı divanlardan başladık. Ardından YÖK'ün elektronik ortamda ulaşmamıza imkân sağladığı eserleri aldık. Ayrıca basılı divanlara ulaşabilmek için İSAM ve Milli Kütüphane gibi önemli merkezlerde taramalar yaptık. Tezin sınırlılıklarının başında ulaşamadığımız divanlar gelmektedir. Göremediğimiz ve ileride ilim dünyasının istifadesine sunulacak divanlar mutlaka olacaktır. Ama incelemeye dâhil ettiğimiz divanların hedefe ulaşmamızda ve küçük mesnevi konusunun aydınlatılmasında yeterli olacağını düşünmekteyiz. Çalışmamıza 420 divan taranarak 13. yüzyıldan 15, 16. yüzyıldan 47, 17. yüzyılda 43, 18. yüzyıldan 56, 19. ve 20. yüzyıldan 59 olmak üzere toplam 220 divan[1] dâhil edilmiştir. Aşağıda yüzyıllara

[1] Çalışmamıza dâhil ettiğimiz yukarıdaki şairlerden başka, divanını veya divançesini taradığımız şairler şunlardır. Aynı mahlası kullanan şairler bir kez yazılmıştır: *Abdulehad Nûrî, Abdullah Sıdkî, Âbid, Âciz,*

göre bu divanların şairleri verilmiştir:

XIII., XIV. ve XV yüzyıl: Yûnus Emre, Ahmed Paşa, Ali Şîr Nevâyî, Çâkerî, D. Ö. Rûşenî, Gülşen-i Saruhanî, Hidâyet Çelebi, Kemal Ümmî, İbrâhîm Beg, Mesîhî, Mihrî Hatun, Necâtî Bey, Nesîmî, Sabâyî, Za'fî

XVI. yüzyıl: Arşî, Âşık Çelebi, Azîzî, Bâlî, Behiştî, Caferî Baba, Celîlî, Cemîlî, Cinânî, Dükakinzâde Ahmed, Edirneli Nazmî, Fânî, Filibeli Vecdî, Fütûhî, Fuzûlî, Gelibolulu Âlî, Gelibolulu Sun'î, Hâletî-i Gülşenî, Hayâlî Bey, Hüdâyî-i Kadîm, Hüsameddîn Uşşâkî, Kabûlî, Lâmi'î, Kefeli Müdâmî, Mehemmed, Mostarlı Ziyâ'î, Murâdî, Muhibbî, Münîrî, Nev'î, Pîrkâl, Rahîmî, Ravzî, Revânî, Sehî Bey, Senî, Seyfullâh Nizâmoğlu, Şem'î, Şemsî Paşa, Şuhûdî, Ulvî, Usûlî, Üsküblü İshak, Yahya Bey, Yetîm, Za'îfî, Zâtî

XVII. yüzyıl: Atâyî, Ayıntablı Hâfız, Azmîzâde Hâletî, Bahtî, Bezcizâde Muhyiddîn, Bosnalı Sâbit,, Câhidî, Cem'î, Çorlulu Zarîfî, Dürrî, Fasîh, Fenâyî, Ganîzâde Nâdirî, Güftî, Hâşimî, Hikmetî, Kâdirî, Kâşif, Mâhir, Mâlî, Muhîtî, Nâbî, Nâmî, Nâfiz, Nâlî, Nâzikî, Nâzım, Nef'î, Neşâtî, Nev'îzâde Atâyî, Ni'metî, Sıdkî Paşa, Sükkerî, Şehrî, Şeyhî, Şeyh Mehmed Nazmî, Şeyhülislam Bahayi, Şeyhülislam Yahyâ, Tecellî, Tıflî, Üsküdarlı Sırrî, Vahyî, Yârî

XVIII. yüzyıl: Abbas Vesim, Antakyalı Münif, Ârifzâde Âsım, Arpaemînîzâde Sâmî, Âsım, Beylikçi İzzet, Celâlî, Cemâlî, Çeşmî-zâde Reşîd, Esrâr Dede, Fâik Mahmud, Fennî, Ferhad Paşa, Ferrî, Feyzî Halîl, Feyzullah Nâfiz, Gurbî, İbrahim Hanif, İhyâ, Hâmî, Hayrî, Hikmetî, Kâil, Kâmî, Kânî, Koca Râgıb Paşa, Lebîb, Mehmed Hâlis, Mehmed Şerif, Mîrzâzâde Sâlim, Nakşî, Nâzır, Nebzî, Nedîm, Neylî, Nûrî, Râmiz,

---

Âdem Çelebi, Adnî, Âgâh, Âhî, Ahmed Bâdî, Ahmed-i Dâ'î, Ahmed Râsim, Ahmedî, Ali Emîrî, Amrî, Antepli Aynî, Antepli Hamdî, Ârif, Âşık Çelebi, Aşkî, Atâ, Avnî, Azbî, Bâkî, Bandırmalızâde Hâşim, Belîg, Beyânî, Bîçâre Abdullâh, Birrî, Bosnalı Tâlib, Bursalı Rahmî, Cemâlî, Câfer, Cemil Mahmûd, Cem Sultan, Cevrî, Çankırılı Hürrem, Dâniş Süleymân, Dânişî, Ecrî, Edhemî, Emetullah Hanım, Emnî, Emrî, Enderunlu Ferid, Enderunlu Hâmid, Enîsî, Enverî, Eşref Paşa, Fâik Mahmud, Fâik Ömer, Fâiz, Fakîh, Fasîhî, Fâzıl Mehmed, Fazlî, Fehîm-i Kadîm, Fehîm-i Sânî, Ferîdî, Ferîdûn, Fevzî, Figânî, Fuzûnî, Garâmî, Garibî, Garîkî, Giryân, Günahkâr, Hacı Ali Ârif, Hafız Ahmed Paşa, Hafî, Hâfid, Hâkânî, Hakîkî, Halil Nûrî, Hâlis, Hamdullah Hamdî, Handî, Harîmî, Hasan Hilmî, Hasîm, Hasmî, Haşmet, Hatmî, Hayretî, Hevâyî, Hicrî, Hilâlî, Hocazâde Ahmed Kâmil, Hulûsî Ömer, Hulvî, İbrahim Fehmî, İbrahib Tâ'ib, İsmet, İzzetî, İzzî, Kadı Burhaneddîn, Kara Fazlî, Kâşif, Kavsî, Kelâmî, Keşanlı Zihnî, Lâmekânî, Levhî, Lütfî, Lüzumî, Ma'nevî, Mahmud Nedîm, Mahmud Rıfkî, Mânî, Mantıkî, Maraşlı Hâmî, Me'âlî, Mecdî, Mehmed Hâmid, Mehmed Şâkir, Mekkî, Mestî, Meşhûrî, Mezâkî, Misâlî, Mu'în, Muvakkitzâde Pertev, Münîb, Nâcî, Nâil Abbas, Nâilî, Nakşî, Nasûhî, Nâşid, Nâtıkî, Nebzî, Nehcî, Neyyir, Nigârî, Nisârî, Nizâmî, Örfî, Râcî, Racûlî, Rahîle Hanım, Râmî, Refdî, Refî'î, Rehâyî, Reşid Paşa, Rezmî, Rıfkî, Rızâ, Rızâyî, Sa'dî, Sabîh, Sâbir Pârsâ, Sâdık Sıdkî, Sâkıb Dede, Sâlik, Sebâtî, Sehâbî, Sehmî, Selâmî, Selîkî, Senîh, Seyrî, Seyyid Burhan, Sevdâyî, Su'ûd, Süheylî, Sükûtî, Şânî, Şekûrî, Şevkî, Şeyh Muhyiddin, Şeyhî, Şinâsî, Şûhî, Tâlib, Tırsî, Turâbî, Ubeydî, Ümîdî, Ümmî Sinan, Üsküblü Atâ, Üsküdarlı Hakkı, Vasfî, Vâli, Vecdî, Verdî Kasım, Vuslatî, Vusûlî, Yahyâ Nâzım, Yakînî, Yâver, Yümnî, Zâ'ik, Zârî, Zekâyî, Zuhûrî.

Resmî, Re'fet Azîz, Sabîh, Sâid Giray, Sâkıb, Salahaddîn-i Uşşâkî, Servet, Seyyid Halvetî, Seyyid Mehmed Hâkim, Seyyid Vehbî, Subhîzâde Azîz, Subhîzâde Feyzî, Sünbülzâde Vehbî, Şehdî, Şeyh Gâlib, Şeyhülislam Es'ad, Şeyhülislam İshak, Vahîd Mahtûmî, Zihnî

XIX.,XX. yüzyıl: Abdî, Âciz, Âdile Sultan, Âsaf, Aynî, Azmî, Bendî, Bursalı İffet, Câzib, Cezbî, Cesârî, Ednâyî, Enderunlu Vâsıf, Fatîn, Fennî, Ferdî Abdullah, Gulâmî, Hâlet Efendi, Hanyalı Nûrî, Hasan Haydar, Hasan Rızâ, Hâtif, Hilmî, Hüznî, Keçecizâde İzzet Molla, Kudsî, Leylâ Hanım, Mahmûd Celâleddîn, Mehmed Memduh Paşa, Mehmed Sıdkî, Meşhûrî, Mustafa Refik, Mislî, Müftî, Müştak Baba, Nâfi, Nâkâm, Nakiyye, Nebîl, Nûman Mâhir, Osman Mazlum, Re'fet, Refî' Âmidî, Rüşdî, Sâdık Kemâlî, Sabrî, Selanikli Âkif, Sutûrî, Sûzî, Şeref Hanım, Trabzonlu Avnî, Ulvî, Yahyâzâde Âsaf, Yavsî, Yenişehirli Avnî, Zekî, Zîver Paşa, Zühdî

Diğer bir sınırlılık ise özellikle beyit sayısı az olan mesnevilerin hangi konuyu işlediklerinin tespitinin güç olmasıdır. Konu tesbitinin zor olduğu beyit sayısı az mesnevilerde genellemelere gidilerek bu sorun aşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bazı mesneviler birden fazla konuyu işlediklerinden konular iç içe girmiş vaziyettedir. Biz muhtevalarına göre mesnevileri tasnif edip incelerken birden fazla konuyu içeren mesnevileri konu konu ele aldık. Ön çalışma yaparken karşılaşılan sorunlardan biri de bir mesneviyi hangi ölçüye göre küçük mesnevi kabul edeceğimizdi. Çünkü küçük mesnevi adlandırılması bir genellemeden ibarettir. Divanlarda yüzlerce beyitlik mesneviler varken divanlarda yer almayan hacimsiz mesneviler de bulunmaktadır. Bazen bir nüshaya göre divana alınan bir mesnevi, diğer bir nüshaya göre divan dışı ayrı bir eser olarak kabul edilebilmektedir. Çalışmamızda mesnevileri, göreceli uzunluktan ziyade divanda yer alıp almamasına göre değerlendirdik. Örneğin; Mesîhî'nin Edirne Şehrengîzi bazı kaynaklarda divan dışı ayrı bir eser olarak ele alınır. Ama Mesîhî Divanı üzerine yapılan çalışmada şehrengîz divan içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle şehrengîzi çalışmaya dâhil ettik. Bir şairin külliyat şeklinde yapılan çalışmalar içindeki mesnevilerini ise çalışmaya dâhil etmedik. Karşılaştığımız sorunlardan biri de tür çalışmalarında ve muhteva incelemelerinde önemli bir husus olan şiirlerin başlıkları meselesidir. Bu noktadan baktığımızda bazı çalışmalarda, yazma eserde mesnevinin başlığı olduğu halde araştırmacının şiiri başlıksız yayınladığı görülmüştür. Bazı çalışmalarda ise bunun aksine araştırmacı tarafından mesneviye başlık konulmuştur. Biz bütün mesnevileri yazmalara bakarak tek tek inceleme imkânına sahip olmadığımızdan basılı divanları esas aldık.

Dil ve üslûp bölümünde ise çok fazla mesnevi ve farklı yüzyıllardan farklı üslûplara sahip şairler olduğundan mesneviler teker teker incelenememiştir. Bu bölümde mesnevilerin ortak özellikleri ve yer yer özgün yanları genel olarak değerlendirilmiştir.

Divanlarda gazeller içinde, kafiyelenişi bakımından mesneviyi andıran "müselsel/musarrâ" gazeller bulunmaktadır. Çalışmamıza dâhil etmediğimiz, müselsel diğer isimlendirme ile murassâ gazelde matla beytiyle diğer bütün mısralar aynı kafiyededir. "Tasrî" terimi gazeldeki bütün mısraların aynı şekilde kafiyelenmesini karşılamaktadır. Mesnevinin müselsel gazelden ayrılan yönü ise beyitlerin farklı şekilde kafiyelenmesidir.

Divanda küçük mesnevilerin çokça bulunduğu yerlerden biri de divan dibaceleridir. Bu konuda faydalandığımız eser, Tahir Üzgör'ün Türkçe Dîvan Dîbâceleri adlı eseridir. Bu çalışma 39 tane divan dibacesi üzerinedir. Biz bunların dışında ulaşabildiğimiz divan dibacelerini de incelemeye dâhil ettik.

1.5. Tanımlar

Divan edebiyatı: Türk edebiyatının umumi gelişimi içinde, nazarî ve estetik esaslarını İslâmî kültürden alarak meydana gelen ve özellikle örnek kabul ettiği Fars edebiyatının her yönden kuvvetli ve sürekli tesiri altında şekillenip belirgin örneklerini vermeye başladığı XIII. yüzyıl sonlarından, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar, bünyesini sarsıcı ve zayıflatıcı bir tepki ve değişikliğe uğramadan Arapça-Farsça kelimelerin geniş ölçüde yer aldığı bir dille varlığını altı asır sürdürmüş bir edebiyat geleneğidir (Akün, 1994, s. 389).

Divan: Klasik Türk edebiyatında şairlerin şiirlerini topladıkları kitabın genel adı.

Nazım Şekli: Şiirin kafiyesi ve nazım birimi bakımından dış yapısı, görüntüsü (Kurnaz-Çeltik, 2013, s. 17).

Nazım Türü: Şiirin işlenen konuya, muhtevaya, içeriğe göre aldığı isim (Kurnaz-Çeltik, 2013, s. 17). Nazım türü konu ve işleyiş bakımından belirli bir gelenek oluşturan şiirlerdir.

Mesnevi: Beyitlerle yazılan nazım şekillerinden olan mesneviler, her beytin kendi arasında kafiyeli olduğu manzumelerdir.

BÖLÜM II

MESNEVİ NAZIM ŞEKLİ

Türk tarihinin en önemli kırılma noktalarından biri hiç şüphesiz İslamiyet'in kabulüdür. Türkler İslamiyet ile yeni bir kültür dairesine girmişlerdir. Hayatın her alanında olduğu gibi edebi sahada da değişiklikler olmuş, Arap ve Fars edebiyatının kuvvetli tesiri değişikliğin temelini oluşturmuştur. Türkler bu iki kültür ve medeniyet havzasının yani İslam medeniyetinin derin etkisi ile adına yaygın kullanımı ile "divan edebiyatı" denilen yaklaşık altı yüz yıl kalıcılık sınavını başarı ile vererek varlığını sürdüren bir edebî gelenek oluşturmuşlardır. Divan edebiyatı; nazariyesi ve pratikleri, nazım şekilleri ve türleriyle bir kültür oluşturmuş ve "müşterek medeniyetin son yaratıcı büyük halkası olarak teşekkül etmiştir." (Tanpınar, 2001, s.1). Divan edebiyatında başlangıçtan sona kadar her zaman nazım nesirden daha önemli görülmüştür. Her edebiyatın kendine özgü nazım şekilleri olduğu gibi divan edebiyatında da "eşkâl-i nazm" başlığı altında incelenen nazım şekilleri vardır. Nazım şekilleri bakımından oldukça zengin olan divan şiiri, bu nazım şekillerinin büyük çoğunluğunu Arap ve Fars edebiyatından almıştır. İthal edilen bu nazım şekillerine zaman içinde tuyug gibi milli nazım şekilleri de eklenmiştir. Şiirin temeli olan şeklî özellikler divan şiirinin kuralcı ve katı yönünü gösterir. Öyle ki gazel şeklinin ilk yüzyıldaki örnekleri ile son yüzyıldaki örnekleri arasında şekil olarak bir fark bulunmaz. Ama şiirin diğer yönü olan muhtevada şairlerin tasarrufları görülebilir. Araştırmacılar nazım şekillerini beyit ya da bend ve kafiye şemasındaki benzerlik ve farklılıklara göre tasnife tabi tutmuşlardır. Bu konuda farklı tasnifler yapılmış olmasına rağmen "mesnevi" nazım şeklinin yeri konusunda ihtilaf yoktur. Çok beyitli nazım şekillerinin tasnifinde mesnevinin yeri aşağıda gösterilmiştir:

ÇOK BEYİTLİ NAZIM ŞEKİLLERİ
- ORTAK KAFİYELİ
  - GAZEL
  - KASİDE
  - KIT'A
    - Kıt'alar (İki Beyitlik)
    - Kıt'a-i Kebîre
    - Nazm
- AYRI KAFİYELİ
  - ***MESNEVİ*** (Gökalp, 2012, s. 192; İpekten, 2003, s. 14)

2.1. Kelime Anlamı ve Tanımı

Mesnevi, kök anlamı olarak "ikişer ikişer, ikili" olan Arapça sülasi kök "s-n-y" (ثنى)[2] kökünden türemiştir. Terim anlamı olarak mesnevi "her beytin dizeleri kendi arasında uyaklı, aruz bahirlerinin kısa kalıplarıyla yazılan uzun bir nazım biçimine denir." (Dilçin, 1983, s.167).

> Beyit birimine dayanmakla beraber divan şiirinin aynı esastaki diğer nazım şekillerinden, onlardaki gibi belirli bir beyit sayısı ile sınırlanmış sabit bir çerçevesi olmamak, her biri sadece kendi içinde kafiyeli olan beyitleri arasında kafiye bağı bulunmamakla ayrılır. Beyit sayısı istenildiği kadar arttırılabilen mesnevi en aşağı iki beyitten meydana gelir. Tek beyitte kaldığı takdirde kendisi gibi iki mısrası birbiriyle kafiyeli olan matla' beyitlerinden ayırt edilmesi mümkün değildir. Basit yapısına rağmen birtakım yetersiz ve yanlış anlaşılmaya müsait tarifleri yapılmış olan mesneviyi, kafiyece her biri kendi içine kapalı, müstakil bir daire teşkil eden beyitlerin kurduğu ve en aşağı ikiden başlamak şartıyla beyit sayısı sınırsız olan nazım şeklidir diye tarif etmek gerekir (Akün, 1994, s. 404).

"Mesnevi" isimlendirilmesi ilk olarak Fars edebiyatında görülmüştür. Türkler çoğu nazım şekli gibi mesneviyi de Fars edebiyatından almıştır. Kök itibari ile Arapça olan bu kelime Fars edebiyatında yaygın şekilde kullanılıp terimleşmiştir. "Her beyti kendi arasında kafiyeli bu nazım şekline Arap edebiyatında kaside-i müzdevice ya da kaside-i müzdevic ismi verilmiştir." (Ateş, 1979, s.127). Hem "s-n-y" kökünün "ikili" anlamı hem de müzdevic kelimesinin "zevc" yani "eş" anlamı, mesnevi tesmiyesinin bu nazım şeklinin en önemli alâmet-i fârikası olan her beytin kendi arasında kafiyeli olması özelliğine gönderme yapmaktadır. Mesnevinin bu kafiye özelliği şairlere konuyu istedikleri kadar uzatma imkânı sağlamıştır. Mesnevi beyit sayısında bir kısıtlama yoktur. İki beyitten on binlerce beyitlik mesneviler yazılmıştır. "Gerek beyitler arasında kafiye bağlantısı bulunmaması gerek beyit sayısının sınırlı olmaması, şairlerin işledikleri konuyu istedikleri kadar genişletmelerine imkân sağlamış, bu yüzden de çok kullanılan bir nazım şekli olmuştur." (Ünver, 1986, s. 432). "Mesnevi, mâna ve kafiyece bütünlük teşkil eden beyitlerden meydana gelmekteyse de bunlar gazeldeki gibi kendi başına mütalaa edilebilecek birer alem olma durumunda değildir. Mesnevinin her beyti

[2] Arapça'da "s-n-y" (ثنى) kökü hem "ikişer ikişer, ikili" hem de "övgü, medih" anlamına gelir. Bu ikinci anlamı, bir nazım şekli olarak mesnevi ile ilgili değildir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hicr suresi (15/87) ve Zümer suresinde (39/23) Kur'ânî anlatımların bir üslup özelliği olarak yine "s-n-y" (ثنى) kökünden türeyen "mesânilik" kavramı geçmektedir. Kelimenin ilk anlamı olan "ikişer ikişer, ikili" anlamına göre Kur'ân'ın yalınkat değil çok katmanlı ve çift kutuplu bir üsluba sahip olduğu anlaşılır. İkinci anlamı olan "övgü, medih" anlamına göre ise Kur'ân bir övgü kaynağıdır (*bk.* İslamoğlu, 2010, s. 492).

bir fikir silsilesine tâbi olarak birbirine bağlı surette konunun akışını paylaşır; biri diğerine, diğeri öbürüne yürümekte olan konuyu taşır; onu adım adım geliştiren unsur olur." (Akün, 1994, s. 404).

Divan şiirinin bir özelliği, şiirlere ve şiirlerin toplandığı eserlere özel bir ad yerine "divan, gazel, kaside" gibi genel bir ad verilmesidir. Ancak bu gelenek mesnevi için geçerli değildir. Uzun manzume ve kitap halindeki mesnevilere özel bir ad verilmiştir. Celâleddîn-i Rûmî'nin Farsça kaleme aldığı Mesnevî-i Ma'nevî adlı eserinin sadece "Mesnevî" kelimesi yaygın şekilde kullanılarak nazım şeklinin adı bu eserle özdeşleşmiştir. "Anadolu'da yazılmış olan birçok mesneviyi, gerek şekil gerek muhteva yönünden etkileyen eser, bu nazım türüne verilen adın alemi olmuş, "mesnevi" dendiğinde önce Mevlânâ'nın eseri akla gelmiştir." (Ünver, 1986, s. 431). Gazel ve kasideye kıyasla mesnevi nazım şekli şairler tarafından küçümsenmiştir. Mesnevi ile kıyaslandığında gazel ve kaside, şairlerin edebî kişiliklerinin, şairlik kabiliyetlerinin, sembol ve mazmunların gösterildiği alan olarak görülmüştür. "Eski edebiyatımızda mesnevî asla gazel ve kasîde gibi ön planda tutulmamış, hatta yalnızca mesnevî yazan şairlerin sanatı küçümsenmiştir." (Pala, 2003a, s. 67). Ama yine de her dönemde mesneviye ilgi azalmamış birçok mesnevi kaleme alınmıştır. Mesnevi nazım şeklinin gelişmesinde şüphesiz "hamse"nin etkisi olmuştur. İlk önce İranlı ünlü şair Nizâmî'de görülen ve Türk edebiyatına da geçen beş mesneviden oluşan külliyatın adına hamse denilmiştir. Arapça beş anlamına gelen "hams" kelimesinin müennesi "hamse"ye Fars edebiyatında "penc-genc" adı da verilir. "Hamse geleneği XV. yy'da İran edebiyatında sönmeye yüz tutmuşken Türk edebiyatında gelişme gösterir. Türk edebiyatında ilk hamse sahibi Ali Şir Nevaî, Anadolu sahasında ise Hamdullah Hamdi'dir." (Gökalp *vd*., 2012, s. 231). "Mesnevi nazım şeklinin rahat söyleyişi, kafiye bağımlılığının olmayışı, elde hazır örneklerin bulunması vs. nedenlerle Türk edebiyatında birçok şair hamseye yönelmiştir. Yine de hiçbirinin eseri monoton çeviri veya salt nazîre değildir." (Pala, 2003b, s. 201). Hamseler içinde sadece Nergisî'nin hamsesi mensurdur. Subhizâde Feyzî ise dört mesnevi üzerine divanını ekleyerek hamse oluşturmuştur. Türk edebiyatındaki bazı hamse yazarları ve eserleri şunlardır:

> Ali Şir Nevaî: *Hayretü'l-Ebrâr, Ferhad ü Şirin, Leylî vü Mecnun, Seb'a-i Seyyar ve Sedd-i İskenderî.*
> Hamdullah Hamdi: *Yusuf u Züleyha, Leylâ vü Mecnun, Mevlid, Tuhfetü'l-Uşşak ve Kıyafet-name.*
> Taşlıcalı Yahya: *Gencîne-i Râz, Usûl-name, Şah u Geda, Yusuf u Züleyha ve Gülşen-i Envar.*

Nev'î-zade Atayî: *Sâkî-name, Nefhatü'l-Ezhar, Sohbetü'l-Ebkâr, Heft Hân ve Hılyetü'l-Efkâr.*
Nergisî: *Nihalistan, İksîr-i Seâdet, Meşâku'l-Uşşak, Kanunü'r-Reşad ve Gazavât-ı Mesleme.* (Levend, 2008, s. 107-109).

2.2. Şekil ve Muhteva Özellikleri

Mesnevilerde beyit sayısında sınırın olmaması ve beyitler arasında kafiye bağlantısının bulunmaması şairlere ele aldıkları konuyu istedikleri genişlikte işleme imkânını sağlamıştır. Bunun mesnevilerin en önemli şeklî özellik olduğunu yukarıda belirtmiştik. Mesnevilere kalıp kullanımı noktasından bakarsak genellikle aruzun kısa kalıpları kullanılmıştır. Ahmet Kartal 727 mesnevide kullanılan aruz kalıpları incelemesinde önce kalıpları gösteren bir tablo vermiş ve ardından şu sonuca varmıştır:

> Bu tabloya göre Türkçe mesnevilerde en çok kullanılan ilk üç kalıp % 36.31 ile "fâilâtün fâilâtün fâilün", % 27.92 ile "mefâîlün mefâîlün feûlün" ve % 10.73 ile "feilâtün mefâilün feilün" olarak görülmektedir. Diğer kalıplar ise % 10'nun altında kalan rakamlarla temsil edilmektedir. Remel bahrinin diğer kalıbı olan "feilâtün feilâtün feilün" % 7.02, uzun kalıplar ise % 1.28'lik orana sahiptir. Remel bahrinin kalıpları birlikte değerlendirildiğinde ortaya % 44.61'lik bir sonuç çıkmaktadır ki, bu da neredeyse mevcudun yarısına tekabül eder (Kartal, 2014, s. 90).

Mesnevilerin şekil özelliklerinden biri de, mesnevi nazım şeklinin dışında başka nazım şeklinin kullanılmadığı eserler olsa da, müstakil mesnevilerin içinde diğer nazım şekillerinin kullanılmasıdır. "Ayrıca şairler, bazen binlerce beyit süren eserlerinde tek vezin ve nazım şeklinin neden olduğu tekdüzeliği kırmak ve eserlerine renk katmak için mesnevilerinin arasına başta gazel olmak üzere kaside, müsemmen, murabba', muhammes, tahmis, terci'-i bend, kıt'a, müstezat, müfred, rubâî gibi farklı nazım şekillerine yer vermişlerdir." (Gökalp *vd.*, 2012, s. 221). Farklı nazım şekillerinin kullanımını daha ilk mesnevimiz olan Kutadgu Bilig'de görmekteyiz. "Hemen tamamen kısa aruz kalıplarıyla yazılan mesnevilerdeki monotonluğu kırmak için mesneviye farklı nazım şekilleriyle yazılmış şiirler de serpiştirilmiştir. Bugünkü bilgilere göre bu tavır ilk defa Fars edebiyatında Ayyûkî, Türk edebiyatında Yûsuf Has Hâcib tarafından gerçekleştirilmiştir. Arap edebiyatında böyle bir kullanım görülmemektedir." (Kartal, 2014, s. 81). Ayrıca mesnevilerin içerisinde ve araya serpiştirilen nazım şekillerinde yine esere renk katmak ve monotonluğu kırmak için farklı aruz kalıbı kullanılmıştır.

Divan edebiyatının dili Arapça, Farsça ve Türkçenin müşterek meydana getirdiği bir medeniyet dili olduğundan mesnevilerin başlıkları bu üç dilde (elsine-i selâse)

olabilir. “Başlıkların dilinde şairler kadar müstensihlerin de payı vardır. Çünkü mesnevilerde bazı başlıkların müstensihlerce değiştirildiği görüldüğü gibi, hiç yazılmamış, yeri boş bırakılmış başlıklarla da karşılaşıyoruz.”(Ünver, 1986, s. 457).

Mesnevilerin tertibi belli bir plana göredir. “Belli bir konuyu işleyen, bağımsız bir kitap olarak yazılmış mesnevilerin planları, genellikle birbirine benzer. Bu genel planda üç bölüm vardır;

A. Giriş bölümü
B. Konunun işlendiği bölüm
C. Bitiş bölümü.” (Ünver, 1986, s. 432, Kartal, 2014, s. 93).

Mesnevi planlarında bu ana bölümler bütün mesnevilerde kesin hatlarla birbirinden ayrılmamıştır. “Nazım şekli olarak bir mesnevide bulunması gereken bütün bölümleri ve özellikleri ihtiva eden mesnevilerde, bu bölümler belirli başlıklarla birbirinden ayrılmıştır. Ancak ilk dönem mesnevilerinin ekseriyetinde, özellikle de edebî bir gayeyle yazılmayan dînî-tasavvufî ve ahlâkî mesnevilerin büyük kısmında, yukarıda belirtilen bölümlerin birbirinden kesin çizgilerle ayrılmadığı görülür.” (Kartal, 2014, s. 94).

Giriş Bölümü:

Dibace: Ön söz mesabesindeki bu bölümde şair genellikle şiir hakkındaki görüşlerini dile getirir. Manzum, mensur ya da manzum-mensur karışık olabilen dibace bölümleri sadece mesnevilerde değil divanlarda da bulunabilir.

Besmele: Kur’ân-ı Kerim’de Tevbe suresi hariç bütün surelerin başında ve Neml suresinin 30. Ayetinde geçen “bismillâhi’r-rahmâni’r-rahîm” ifadesine besmele denir. Besmelenin ayet mi yoksa ayet dışı bir ibare mi olduğu ihtilaflı bir konudur. Besmele sadece mesnevilerde değil beyit düzeyinde veya müstakil manzumeler olarak divanlarda da yer alır. İslâmî gelenekte her hayırlı işin başı olarak görülen besmele mesnevilerin de giriş bölümünde yer alır. “İslâmî geleneğe uygun olarak mesneviler, ya mesnevi metninin dışında bağımsız olarak yazılan “besmele” yani “bismillâhi’r-rahmâni’r-rahîm” lafzıyla ya da besmele lafzının içinde geçtiği “besmele beyti” veya “besmele manzumesi”yle başlar.” (Kartal, 2014, s. 99).

Tevhîd: “Birleme anlamına gelen bu bölümde kelam ve İslam felsefesinin sunduğu malzemeden yararlanılarak Allah’ın varlığını, birliğini, isim ve sıfatlarını konu edinen beyitlere yer verilir. Bu bölüm mesnevi ya da kaside şeklinde yazılabilir.” (Gökalp *vd*., 2012, s. 221).

Münâcât: Arapça “necv” kökünden gelen münâcât; Allah’a yalvarma, dua etme

mevzulu manzumelerdir. (Devellioğlu, 2004, s. 724). Bu bölümde şairler yardıma muhtaç ve güçsüz olduklarını dile getirirler. Günahları sebebiyle Allah'a yalvarıp ondan aff dilerler.

Na't: Hz. Peygamberin üstün vasıflarının dile getirilip övüldüğü manzumelere na't denir. Bu bölümde şairler peygamberin isim ve sıfatlarını, son ve en üstün peygamber olduğunu övgülerle dile getirirler. Çünkü Hz. Muhammet "sultân-ı levlak" ve "illet-i âlem"dir. Ayrıca bu bölümde peygamberin mucizelerine, hayatına ve kişilik özelliklerine de yer verilebilir.

Miraciye: " Na't bölümünde birkaç beyitle dile getirilen Hz. Muhammed'in miraca yükselme hadisesi bu bölümde ayrıntılı olarak anlatılır. Şairler Hz. Muhammed'in Allah katına yükselmesini ayrıntılı olarak hikâye ederler." (Gökalp *vd.,* 2012, s. 222).

Din Ululara Övgü: Divan şiirinin temel kaynaklarından biri de din ve tasavvuf olduğu için hem divanlarda hem de mesnevilerde dinî ve tasavvufî şahıslara özellikleri ile yer verilir. Bu kişilerin başında gelenekte Farsça "çehâr-yâr" diye adlandırılan peygamberin dört yakını yani dört halife gelir. "Dört halife övgüsünde yazılan şiirlere "na't", "medh", "sıfat", "menkabet", "vasf" ve "zikr" kelimelerinin kullanıldığı görülür." (Kartal, 2014, s. 122). Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali sırası ile "Sıddık, Faruk, Zünnureyn ve Haydar-ı Kerrar" gibi sıfatları ve kahramanlık, cömertlik gibi vasıfları ile mesnevilerin bu bölümünde işlenir. Dört halifeden başka peygamberin torunları Hasan ve Hüseyin; peygamberin Uhut savaşında şehit olan amcası Hz. Hamza; dünyada iken cennet ile müjdelenen sahabeler vasıfları ile mesnevilerde beyit düzeyinde de olsa konu olabilir.

Padişah Medhiyesi: "Medh-i çâr-yârdan sonra herhangi bir din büyüğünün övgüsüne yer verilmemişse bu bölümde padişahın övgüsüne yer verilir. Bu bölümün konusu medhiye kasidelerinden farksızdır." (Gökalp *vd.*, 2012, s. 222).

Hâmî Medhiyesi: Divan şiiri geleneğinde "şair-patron" ilişkisi düşünüldüğünde hepsi için geçerli olmasa da her dönemde şairler büyük kısmı birer hâmî tarafından korunup desteklenmiştir. İşte bu bölümde şairler sadrazam, vezir, kazasker gibi devlet ricalinden büyükleri hakkında medhiyelere yer verirler. Övülen bu kişi hâmî gibi eserin sunulduğu devlet büyüğü olabilir.

Sebeb-i Te'lif: Mesnevilerin yazılış nedenlerinin dile getirildiği bölümdür. "Sebeb-i nazm, sebeb-i te'lîf-i kitâb, sebeb-i tahrîr, bâ'is-i nazm, der-beyân-ı sebeb-i nazm-ı kitâb…" gibi çok farklı başlıklar altında karşımıza çıkar. Şair, bu bölümde

eserini niçin yazdığını ve yazma sebebi açıklamıştır. Ahmet Kartal bu sebepleri ve örnek mesnevileri 24 başlıkta şöyle vermiştir:

1. Bir gece, Allâh'tan şairin gönlüne gelen bir ilham dolayısıyla.
2. Şair düşünde veya kendi âleminde dalmışken, Hâtiften gelen bir sesin ondan böyle bir mesneviyi yazmasını istemesi.
3. Şairi rüyasında, kendisinden önce yaşayan büyük şairlerden birinin görevlendirmesi.
4. İnzivaya çekilen şairin zaruret içindeyken ansızın gelen bir ilham vesilesiyle.
5. Şairin düşünde sultanı görmesi, sultanın ona neyinin olduğunu sorması. Bu düşün, şairin şiirinin olup olmadığı tarzda tabir edilmesi dolayısıyla.
6. Şairin, bir mecliste dostlarıyla oturup sohbet ederken, onların zikri geçen konuda ondan bir eser yazmasını istemesi.
7. Şairin hamse yazma isteği, dostlarının bu yolda onu teşviki.
8. Şairin, bir mecliste dostlarıyla oturup meşhur bir mesneviyi okurken, arkadaşlarının ondan benzer bir eser yazmasını istemesi.
9. Şairin, yeis içinde geçen ömrüne hayıflanıp isminin baki olması için bir eser yazmak istemesi.
10. Şairin, eline geçen "Deşt-i Kıpçak" veya "Tatar dili"nde yazılmış bir eseri, Türk diline kazandırmak istemesi.
11. Zamanın sultanı veya başka bir devlet büyüğünün, yabancı dilde yazılmış beğendiği bir eserin, Türk diline kazandırılmasını bizzat şairden istemesi.
12. Önceden tercüme edilen eseri pek yararlı olmadığı, bu işten anlamayanların Türkçeye layıkıyla aktaramayacağını, bu işi en iyi kendisinin yerine getireceği düşüncesi.
13. Kendisini himaye edecek bir kişi arayan şairin, hami bulunca ona bir eser hediye etme kaygısı.
14. Dönemin hükümdarına ithaf etmek için.
15. Şairin arkadaşlarını şairdeki şiiriyet yeteneğini fark edip, ona bir eser yazarak sultana sunmasını tavsiye etmesi.
16. Şairin, hikâye kahramanı ile kendi yaşantısı arasında ilgi kurması.
17. Subh-ı sadık vaktinde, şairin elindeki kalem dile gelip kendisinden böyle bir eser yazmasını istemesi.
18. Bir şairin, kendi mesnevisine nazire yazılamayacağı iddiasına karşı.
19. Sultanın, *Hüsrev ü Şîrîn* tarzında bir kitap araması, şairin bu tarzda bir eser yazarak sultana arz etmek istemesi.
20. Sultanı övmek için.
21. Sultanın gönlünü açmak ve onu hoşnut etmek için.
22. Durumunu sultana arz ederek bir makam elde etmek için.
23. Yârâna yani "Mevlevîlere" hediye etmek için.
24. Şairin babasının isteği üzerine. (Kartal, 2014, s. 137-139).

Konunun İşlendiği Bölüm:

"Âgâz-ı dâstân, âgâz-ı kelâm, hasb-ı hâl, mebde'-i dâstân, matla'-ı kıssa…" gibi çok farklı isimler alan bu bölüm mesnevilerin asıl konusunun işlendiği en hacimli bölümdür. Bu bölüm farklı başlıklarla kendi arasında bölümlere ayrılabilir. Mesneviler

bu bölümde işlenen konuya göre tasnife tabi tutulur. Tasnif sayesinde aynı konu etrafında birleşen mesneviler bir arada mukayeseli şekilde görülür. Cem Dilçin mesnevi tasnifini 6 sınıfta toplamıştır:

1. Aşk konulu mesneviler: Konusu insani aşk olan mesnevilerdir. Genellikle iki ana kahramanı olur. Bu türe giren mesnevi konuları, İran ve Arap edebiyatında ortak olarak işlenmiştir.
2. Dini ve tasavvufi mesneviler: Din kurallarını, peygamber ve din ulularının yaşamlarındaki olayları, türlü simgelerle tasavvuf ilkelerini anlatan mesneviler.
3. Ahlâki ve öğretici mesneviler: Öğüt ve bilgi vermek amacı ile yazılan mesnevilerdir. Türlü konularda öğüt vermek için yazılan mesnevilere pend-nâme ya da nasihat-nâme denir.
4. Savaş ve kahramanlık konulu mesneviler: Din düşmanlarıyla yapılan savaşları anlatan mesnevilere gazâ-nâme ya da gazavat-nâme denir.
5. Bir şehri ve güzellerini anlatan mesneviler: Bu bölüme giren mesneviler, şehr-engiz ve ta'rifatlardır.
6. Mizahi mesneviler: Kişileri ve toplumun aksak yönlerini hiciv yollu anlatan mesnevilerdir. (Dilçin, 1983, s. 178-197).

İsmail Ünver ise mesnevileri 4 gruba ayırmıştır. Ahmet Kartal, tasnifinde İsmail Ünver'e uymuştur ama gruplardaki örnek mesnevi sayılarını arttırmıştır. Biz burada tasnifi görmek için sadece başlıkları ve bu başlıklara ait birer örnek mesneviyi vereceğiz. Ayrıntılı bilgi almak isteyenler kaynaklar bölümünde künyeleri verilen eserlere bakabilirler.

1. Grup: Okuyucuya bilgi vermek onu eğitmek amacı güden mesneviler:
   a. Dinî mesneviler: Hatiboğlu, *Letâif-nâme.*
   b. Tasavvufî mesneviler: Âşık Paşa, *Garîb-nâme*.
   c. Ahlâkî mesneviler: Ahmed-i Dâî, *Vasiyyet-i Nuşirevân*.
   d. Ansiklopedi niteliği taşıyan ya da belli alanlarda bilgi veren mesneviler: Hamdullah Hamdî, *Kıyafet-nâme*.
2. Gurup: Okuyucunun kahramanlık duygusuna hitap eden, konusunu menkabelerden ya da tarihten alan mesneviler:
   a. Konusunu menkabelerden alanlar: Ahmedî, *İskender-nâme.*
   b. Konusunu tarihten alan mesneviler: Şükrî-i Bitlisî, *Selîm-nâme.*
3. Grup: Sanat yönü ön planda olan, okuyucunun edebî zevkine hitap eden, ana çizgisi aşk ve macera olan mesneviler: Âşık Paşa, *Yûsuf u Züleyhâ.*
4. Grup: Şairlerin gördükleri, yaşadıkaları olayları anlatan, toplum hayatından kesitler veren; kişileri, meslekler, düğünleri ve belli yöreleri tasvir eden mesneviler. Bu eserler yerli konuları işlediklerinden, eski edebiyatımızın mesnevi alanındaki en orijinal örneklerdir: Mesîhî, *Edirne Şehr-engîzi*. (Ünver, 1986, s. 438-443; Kartal, 2014, s. 147-159).

Haluk Gökalp, tasnif denemesine geçmeden önce, her konu grubunun diğer gruptaki mesnevilerle benzerlik göstermesi gerçeğine dikkati çeker. Tasnifini ise mesnevilerin konuları ile birlikte konunun ele alınış şekline göre düzenleyerek meseleye daha bütüncül yaklaşmıştır. Burada da yine tasnifi görmek için sadece başlıkları ve bu başlıklara ait birer örnek mesneviyi vereceğiz:

A. Tahkiyevî mesneviler: Tahkiyeye dayalı mesneviler divan şiirinin en sevilen eserleri arasında yer alır. Bu mesnevilerde gerçek ya da hayalî kişiler, belirli olay örgüsü ya da konu etrafında toplanır.
   1. Kurmaca ya da Gerçek Aşk Hikâyeleri: Taşlıcalı Yahya, *Yusuf u Züleyha*.
   2. Hatıra Türü ve Otobiyografik Mesneviler: Sevâdî, *Hâl-nâme-i Sevâdî.*
   3. Tarihî, menkıbevi ve Destanî Hikâyeler: Sabit, *Zafer-nâme.*
   4. Temsilî Mesneviler: Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk.*

B. Tasvirî Mesneviler: Şairlerin çeşitli mekânları, olayları ve kişiler edebî bir dille anlattıkları bu eserlerde tahkiyeden ziyade tasvirî anlatım ön plana çıkar. Bu mesnevilerde şairler gözlemlerini aktarırlar. Çeşitli meslek gruplarını, bir şehrin güzellerini ve güzelliklerini, sünnet düğünlerini, içki, müzik ve eğlence kültürünü bu mesneviler sayesinde tanıma fırsatı buluruz. Şehrengîz, sûrnâme ve sâkînâme türü mesneviler bu grupta değerlendirilir.

C. Doğrudan Anlatımlı Mesneviler: Okuyucuyu eğitmek maksadıyla yazılan didaktik mesnevilerde dolaylı anlatıma yer verilmez. Şairler dinî, tasavvufî, ahlâkî ve ilmî konulardaki bilgi ve tecrübelerini doğrudan doğruya okuyucuya aktarırlar.
   1. Eğitici Mesneviler: Nâbî, *Hayriyye.*
   2. Öğretici Mesneviler: Güftî, *Teşrifâtü'ş-Şu'ar'a.* (Gökalp *vd.*, 2012, s. 229-230)

Bitiş Bölümü:

"Hâtime, hâtime-i kitâb, der-hâtime, hatm şud…" gibi isimler alabilen mesnevilerin bitiş bölümü asıl konunun bittiği bölümdür. Mesnevilerin bu bölüm de ister bütünü bulunsun ister bir kaçı bulunsun belli bir planda karşımıza çıkar.

"Bitiş bölümü"nde ister tek, ister birden çok başlık bulunsun şairlerin bu bölümde söylediklerini birkaç madde halinde gösterebilir:

1. Tanrı'ya "hamd ü senâ" ve dua;
2. Sultana övgü ve saltanatının devamı için dua;
3. Şairin eseriyle ve şairliğiyle övünmesi;
4. Tanınmış mesnevi şairleri ve eserlerini anma;
5. Şairin eserine verdiği ad;
6. Hasetçilere, acemi ve dikkatsiz müstensihlerle metni doğru dürüst okuyamayan okuyuculara yergi, bunların esere vereceği zarardan Tanrı'ya sığınma;

7. Mesnevilerin beyit sayısı;
8. Mesnevi'nin yazılışıyla ilgili tarihler;
9. Okuyucudan hayır dua isteme;
10. Mesnevinin vezni. (Ünver, 1986, s. 448).

Mesnevilerde özellikle çift kahramanlı aşk mesnevilerinde konunun genellikle orijinal olmadığı görülür. Bu mesnevilerde genellikle âşıkların sevgililerine ulaşmak için çektikleri acılar ve başlarından gecen maceralar anlatılır. Eserin başından sonuna kadar bu olaylarla birlikte biz kahramanın mecazî aşktan gerçek yani ilahî aşka yolculuğuna da şahit oluruz. Arap ve Fars edebiyatında işlenen ve sevilen bir konunun bir şair tarafında alınıp kendi şairlik kabiliyeti ölçüsünde yeniden yazması bir gelenek olmuştur. Böyle mesnevilerde çekirdek bir olay vardır. Bu çekirdek olay şairin elinde yeniden hayat bulur. "Her şair olayın akışını kendine göre sıralayacağı gibi, aynı konuda yazılmış başka örneklerde bulunmayan olayları da eserine katabilir. Hatta şairlerin eserlerine orijinal bir görünüm vermek için en çok başvurdukları yol budur." (Ünver, 1986, s. 451). Bir gelenek oluşturan bu tahkiyevî metinlerin omurgası ve talî olayların üzerine işlendiği ana yapı motiflerdir. Bu benzer motifler bizi metinler arası ilişkiye de götürür. Geleneksel anlatılardaki bu motifler, Arap ve Fars edebiyatından bize geçen ve eserlerde kalıp olarak gördüğümüz, divan şiirinin kaynakları ile oluşturduğu kültürel hafızadaki yerli/ulusal motifler olabildiği gibi, Raglan'ın "geleneksel kahraman kalıbı" ve Axel Olrık'in "halk anlatılarının epik kuralları"ndaki gibi evrensel motifler olabilir. Mesnevilere baktığımızda ilk önce "çocuksuzluk" motifini görmekteyiz. Bu çocuksuzluk dua, Allah'ın yardımı ve mucizevî şekilde gider ve çocuk sahibi olurlar. Kahramana çocukluğunda, makbul olan ve halkın görmek istediği şekilde eğitim verilir. Bu eğitim savaş eğitimi olabileceği gibi okulda ilim öğrenme şeklinde de olabilir. Doğumu ve çocukluktan sonra mesnevilerin en önemli bölümüne geçilir. Artık kahraman âşık olacaktır ve macera başlayacaktır. Kahramanların âşık olma motifleri çeşitlilik gösterir. Rüyada görme, resimden âşık olma, kulaktan âşık olma, okulda âşık olma bunlardan birkaçıdır. Âşık olduktan sonra, kahramanı aşkı için mücadele ve savaş dönemi beklemektedir. Âşık sevgisi için kendisine verilen kutsal görevi yerine getirir, savaşa gider veya sefere çıkar. Bu ayrılık ve acılardan sonra eserin sonunda genellikle âşıklar birbirine kavuşurlar.

Eğitici öğretici mesnevilerde şairler, insanlara nasihatlerle olumlu ve istenilen davranışları kazandırmak isterler.

> Okuyucuyu eğitmek amacıyla yazılan didaktik mesnevilerde dolaylı anlatıma yer verilmez. Şairler dinî, tasavvufî, ahlâkî ve ilmî konulardaki bilgi ve tecrübelerini doğrudan doğruya okuyucuya aktarırlar. Bu mesnevilerin amacı okuyucuyu eğitmek ve çeşitli konularda bilgi sahibi olmalarını sağlamaktır. Mesneviler bazen bu iki amaçtan her ikisine ya da yalnızca birine yönelebilirler. Bu mesneviler okuyucunun hikâye okuma zevkini karşılamaz ve üslûp bakımından diğer mesnevi türlerine göre daha kurudur. (Gökalp *vd.*, 2012, s. 230).

2.3. Tarihî Gelişimi

İranlıların "mesnevi" diye tesmiye ettikleri bu nazım şekline Arapların "müzdevic" dediklerini yukarıda söylemiştik. "Arap şairleri bu şekle mesnevi dememişler, önceleri *Kasîde-i Müzdevice* ya da yalnızca *Müzdevice* adını vermişlerdir. Bu tür eserler aruzun reces bahriyle yazılmış olduğundan bunlara *Recez* adı da verilmiştir. Daha sonrada *Urcuze* denmiştir. Bu şiirlerin mısra'ına da *Şatar* adı verilir." (İpekten, 2003, s. 60). Mesnevi nazım şeklinin Arap edebiyatındaki ilk örnekleri cahiliye döneminde görülür. Hz. Peygamberden önce Câhiliye döneminde edebiyat Arap toplumunda önemli bir yere sahipti. "Her beyti kendi arasında kafiyeli olan, kısa tef'ilelerle (üç tef'ile) yazılan ve beyit sayısı uzun olan şiirlerin ilk örneği Câhiliye döneminde görülmüş, Emevîler devrinde varlığını sürdürmüş, I. Abbasî asrında (132/750-232/847) hem bağımsız bir tür hem de nazım şekli olarak varlığını devam ettirmiş, güçlü şairlerin elinde büyük bir ilerleme kaydederek Doğu'dan Batı'ya yani Endülüs'e geçmiş, buradaki şairler tarafından da en güzel örnekleri yazılarak benimsenmiştir." (Kartal, 2014, s. 24). El-Lâhikî'nin Kelîle ve Dimne, Ebu'l-Atâhiyye'nin Zâtü'l Emsâl adlı mesnevileri Arap edebiyatındaki en ünlü mesneviler arasındadır.

Arapların müzdevice adını verdikleri mesnevi nazım şekline Fars edebiyatında "mesnevi" adı verilmiş ve bu nazım şekli güçlü Fars şairlerin elinde tekâmül ederek Türk edebiyatına geçmiştir. "İran'ın öz malı olan mesnevi şekli Pehlevice yazılmış eserlerle başlamış ve X. yüzyılda yazılmaya başlanan "şah kitabı" anlamında ve İran'nın destânî tarihleri olan şehnâmelerden *Mes'ûdî*'nin *Şehnâme*'si "Mefâ'îlün mefâ'îlün fa'ûlün" vezniyle yazılmıştır." (İpekten, 2003, s. 61). Uzun soluklu anlatılar olan mesnevilerin Fars edebiyatında gelişmesinde iki önemli unsur rol oynamıştır. Savaşların ve diğer kavimlerle olan mücadele ortamının insanda uyandırdığı "hamaset" duygusunun şairler tarafından dile getirilmesi ve Farsların İslam dairesine girdikten sonra oluşan dini-tasavvufi ortam.

> Kasîde nazım şeklinden sonra yeni Fars şiirinde kullanılan ikinci nazım şekli ise, ilk örnekleri Arap edebiyatında görülen "mesnevi" olmuştur. Fars edebiyatında mesnevî nazım şeklinin öne çıkması, yeni Fars şiirinde rağbet gören şiir türlerinin başında hamâsî şiirlerin gelmesiyle alakalıdır. Yeni Fars edebiyatını kuranlar, daha X. yüzyıldan itibaren uzun konuları kaside nazım şekliyle anlatmanın zorluklarını gördükleri için, ilk örnekleri Arap edebiyatında görülen ve mısraları kendi arasında kafiyelenmiş beyitlerden meydana getirilen nazım şeklini kullandılar. Arap edebiyatından alınan bu nazım şekli, vezin ve kafiye yeni İran şiirini belirleyen önemli faktörler olmuştur. (Kartal, 2014, s. 37).

Fars edebiyatında mesnevi nazım şekli denince akla ilk olarak Firdevsî-i Tûsî ve onun *Şahnâme* adlı eseri gelir. Gazneliler döneminde Gazneli Mahmud'a sunulan eser Fars tarihi ve mitolojisi ile ilgilidir. "Firdevsî'nin Şahnâme'si, hem kendinden sonra aynı konuda mesnevi yazanlara örnek teşkil etmiş hem de taklit edilerek pek çok hamâsî mesnevi meydana getirilmiştir." (Kartal, 2014, s. 40). Selçuklular döneminde yetişen ilk hamse sahibi Nizâmî ve *Mantıku't-Tayr* adlı tasavvufî eseri ile Attâr hem İran hem de Türk edebiyatında çok etkili olmuşlardır. Moğollar devrinde yetişen Bostân adlı eseri ile Sa'dî-i Şirâzî mesnevi alanının en büyük ustalarından sayılmıştır. Nizâmî'den sonra Fars edebiyatında da hamse yazmak mesneviyi geliştirmiş ve gelenek oluşturmuştur. Dihlevî, Kirmânî, Câmî ve Merâgî gibi ünlü şairler hamse meydana getirmişlerdir. "XVI. Yüzyıldan sonra mesnevi nazım şekli İran edebiyatında gittikçe güçsüz eserler vermeğe başlamış, önceki büyük mesnevi ustalarına yetişecek değerde şair görülmemiştir." (İpekten, 2003, s. 61).

Bugün elimizdeki bilgilere göre Türk edebiyatının ilk mesnevisi Yusuf Has Hacib tarafından 1069 yılında yazılıp Tabgaç Buğra Han'a sunulan *Kutadgu Bilig* adlı mesnevidir. Şahnâme vezni ile yazılan eser 6645 beyittir ve bir siyasetname özelliği gösterir. Didaktik bir mesnevi olan Kutadgu Bilig'te kahramanlar Kün Togdı adaleti, Ay Toldı mutluluğu, Ögdülmüş aklı ve Odgurmuş akıbeti temsil eder. *Kutadgu Bilig*'ten sonra ikinci mesnevi ise Anadolu sahasında yazılan *Risâletü'n-Nushiyye*'dir. Yunus Emre tarafından kaleme alınan eser tasavvuf edebiyatında önemli yeri olan bir nasihatnamedir. Bu dönemdeki diğer önemli mesnevi ise şüphesiz Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Farsça kaleme aldığı *Mesnevî-i Ma'nevî* adlı eseridir. Aşağıda 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Türk edebiyatında öne çıkan mesneviler şairleri ile birlikte kısaca tanıtılmıştır[3].

[3] Mesnevi, Kutadgu Bilig'ten 19. yüzyıla kadar her dönemde itibar görmüştür. Yüzyıllar boyunca çok sayıda mesnevi yazılmıştır. Bu bölümde sadece her yüzyıldan örnek mesneviler verilmiştir. Mesneviler

14. YÜZYIL:

"Bu dönemde mesnevî şeklinde yazılmış irili ufaklı yaklaşık 100 eserle karşılaşmaktayız. Bu eserlerden 3 tanesinin nüshaları bugün elimizde mevcut değildir. Bunların varlıklarını ve konularını, gerek kendi devirlerinde, gerek sonraki devirlerde kaleme alınan çeşitli eser ve kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bu dönemde yazılan mesnevilerin 54'ü dinî-ahlâkî-tasavvufî; 22'si aşk konulu; 11'i târihî-menkabevî; 4 ise diğer konulara aittir. Bu mesnevilerden ikisi Farsça, biri ise Arapça-Farsça olarak yazılmıştır." (Kartal, 2014, s. 268).

Ahmed Fakîh'in yazdığı **Kitâb-ı Evsâf-ı Mesâcîdi'ş-Şerîfe** adlı 339 beyitte oluşan mesnevide şair, arkadaşları ile gittiği hac ziyareti sırasında gördüğü Şam, Kudüs, Mekke ve Medine ve diğer kutsal mekânları anlatır (Mazıoğlu, 1964).

Ahmedî'nin en meşhur eseri **İskendernâme,** Anadolu sahasında Nizâmî'nin İskendernâme'sine yazılan ilk naziredir. Eserde Ahmedî Makedonyalı Büyük İskender'in hayatının sonuna kadar süren savaş ve kahramanlıklarını anlatır (Ünver, 1974). Cemşîd ü Hurşîd adlı mesneviyi ise Ahmedî 1403 yılında Emir Süleyman'a sunmuştur. Mesnevide Çin hükümdarının oğlu Cemşîd ile Rum kayserinin kızı Hurşîd arasındaki aşk hikâyesi anlatılır (Ünver, 1977).

Âşık Paşa'nın 10592 beyitten oluşan hacimli mesnevisi **Garîbnâme** Andolu tasavvuf geleneği üzerinde etkili bir eserdir. Tasavvuf öğretileri konusunda ansiklopedik nitelikteki eser on "bâb" ve her "bâb" on "destân"a ayrılmıştır (Yavuz, 2000).

Gülşehrî, Mantıku't-Tayr adlı eserini ise tasavvufun temelini teşkil eden "vahdet-i vücûd" inancını işleyen Attâr'ın aynı isimli eserini örnek alarak kaleme almıştır. Tasavvufî alegorik bir eser olan Mantıku't-Tayr, Esrar-nâme, Mesnevî-i Ma'nevî ve Kelile ve Dimne'den alınan hikâyelerle desteklenmiştir (Cunbur, 1952).

Hoca Mes'ûd'un Farsça'dan tercüme ettiği **Süheyl ü Nevbahâr** adlı mesnevi

---

üzerinde çalışma yapanlar, mesnevilerin şekil ve içerikleri hakkında bilgi almak isteyenler şu eserlere bakabilir: Kartal, Ahmet. (2014). *Doğu'nun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevî*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi; Ünver, İsmail. (1986). Mesnevî. *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri).* 415-416-417, 430-563; Şentürk, A. Atilla & Kartal, Ahmet. (2005*). Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Dergâh; Mengi, Mine. (2004). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ; Levend, A. Sırrı. (2008). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: TDK; Pala, İskender. (2003). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: L&M; Banarlı, N. Sami. (1987). *Resimli Türk Edebiyâtı Târihi, Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar*. C. I-II, Ankara: MEB; Ateş, Ahmet. (1969). Mesnevî. *İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: MEB; Bilkan, A. Fuat. (2006). Mesneviler. *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı; Çelebioğlu, Amil.(1999). *Türk Edebiyatı'nda Mesnevi (XV. Yüzyıla Kadar).* İstanbul: Kitapevi. Kutlar, Fatma S. (2000). Mesnevî Nazım Şekline Genel Bir Bakış ve Türk Edebiyatında Mesnevî Araştırmalarıyla İlgili Bir Kaynakça Denemesi. *Türkbilig.* S. 1. Nisan, Ankara.

Yemen padişahını oğlu Süheyl ile Çin fağfurunun kızı Nevbahâr arasındaki aşk macerasını konu alır (Dilçin, 1991).

Mehmed'in Işknâme'si diğer adı ile Tuhfe-nâme'si Farsça'dan manzum çeviridir. Emir Sultan'a sunulan eser Hümâ ile Ferrûh arasındaki aşkı konu alır (Yüksel, 1965).

Şeyyad Hamza'nın Yûsuf u Züleyhâ adlı mesnevisi Anadolu sahasında bilinen ilk Yusuf ile Züleyha mesnevisidir. 1529 beyitlik mesnevinin temeli Kur'ân-ı Kerîm'de "kıssaların en güzeli" diye nitelendirilen Yusuf peygamberin hayatını konu alır (Dilçin, 1947).

Şeyhoğlu Mustafa, Hurşîdnâme veya Hurşîd ü Ferahşâd adlı mesnevisini Yıldırım Beyazıd'a sunmuştur. 7903 beyitten oluşan eser İran şahının kızı Hurşîd ile Mağrib şehzadesi Ferahşâd arasındaki aşkı konu alır (Ayan, 1979).

Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev, mesnevisi Attâr'dan aynı isimle çeviridir. Eser Rum kayserinin oğlu Hürmüz ile Horiztan emirinin kızı Gülruh arasındaki aşk macerasını konu alır (Yoldaş, 1998).

Yûsuf-ı Meddâh'ın Varka ve Gülşâh adlı mesnevisi Hz. Muhammed zamanında Mekke'de Benî Şeybâ kabilesinin reislerinden iki kardeşin çocukları Varka ile Gülşâh arasındaki aşkı konu alır (Ertaylan, 1945).

15. YÜZYIL:

"15. yüzyılda Anadolu'da ve Rumeli'de edebiyat büyük bir gelişme göstermiş, Divan edebiyatı artık kuruluş dönemini tamamlamış ve klasik bir edebiyat görünümü kazanmaya başlamıştır. Mesnevi alanında da hemen her konuda te'lif ve tercüme pek çok eser yazılmış, hamse sayısında da artış olmuştur." (Mengi, 2004, s. 105). "Bu dönemde mesnevî şeklinde yazılmış irili ufaklı yaklaşık 210 eser tespit edilmiştir. Bu eserlerde 37 tanesinin nüshaları bugün elimizde mevcut değildir. Bunların varlıklarını ve konularını, gerek kendi devirlerinde, gerek sonraki devirlerde kaleme alınan çeşitli eser ve kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bu dönem yazılan mesnevilerin 93'ü dinî-ahlâkî-tasavvûfî; 54'ü aşk konulu; 33'ü târihî-destânî-menkabevî; 4'ü sergüzeşt-nâme ve hasb-ı hâl; 1'i şehr-engîz; 2'si mizahî; 11'i ise ilmî ve genel kültüre aittir." (Kartal, 2014, s. 303).

Abdülvâsî Çelebi'nin Hz. İbrahim peygamberin hayatını anlatdığı **Halîlnâme** adlı eserin bir bölümü mirac ile ilgilidir. Bu bölüm miracnâme türünün ilk örneği kabul

edilir (Akar, 1987).

Ahmed-i Dâ'î'nin Emir Sultan'a sunduğu **Çengnâme** adlı mesnevisi 15. yüzyılda muhtevasının orijinalliği ile dikkat çeker. Eserde müzik aleti çengin dört parçası şairin sorduğu sorulara cevap vererek konuşturulur. Alegorik bir mesnevi olan Çengnâme tasavvuf ve musiki konularında önemlidir.

Sadece 15. yüzyılın değil Türk edebiyatının en büyük şairlerinden biri şüphesiz **Alî Şîr Nevâyî'dir.** Edebiyatın diğer alanlarında olduğu gibi mesnevi alanında da eser vermiş "hamse" sahibi bir sanatçıdır. Alî Şîr Nevâyî'nin mesnevileri şunlardır: **Hayretü'l-Ebrâr, Lisânü't-Tayr, Ferhâd u Şîrîn, Seb'a-i Seyyâre ve Sedd-i İskenderî.**

Sergüzeşt türünün ilk örneği kabul edilen **Halîlî'nin Fürkatnâme** adlı mesnevisinden sonra bu devirdeki diğer önemli sergüzeşt ise **Ca'fer Çelebi'nin Hevesnâme** adlı mesnevisidir. 3810 beyitten oluşan eser üç ana bölümden oluşur. Üçüncü bölümde şair, başından geçmiş bir aşk macerasını anlatır (Gökalp, 2006b).

Kaynağını Kur'ân'dan, Yusuf Peygamberin hayat hikayesinden alan "Yûsuf u Züleyhâ" mesnevilerinin 15. yüzyılda en güzel örneklerini **Çâkerî ve Hamdullâh Hamdî** vermiştir.

Doğu medeniyetinin kadim hikâyesi olan Leylâ ile Mecnûn 15. yüzyılda Edirneli Şâhidî'nin kaleminden çıkar. **Şâhidî Leylâ ve Mecnûn** mesnevisi ile Türk edebiyatında bu konuyu tam olarak nazmeden ilk şair unvanına sahiptir (Erbay, 2012). Bu devirde Leylâ ve Mecnûn hikâyesi yazanlar arasında **Hamdullâh Hamdî, Ali Şîr Nevâyî ve Bihiştî'yi** sayabiliriz. Bu devir, aşk hikâyeleri içerisinde Hassân'nın Mihr ü Müşterî adlı mesnevisi bu konuda yazılmış ile mesnevi özelliği taşır.

Hatîboğlu'nun "yüz hadis" konusunda yazdığı **Ferahnâme** adlı mesnevisi yüz bölümden oluşur. 6105 beyitten oluşan mesnevi II. Murat'a sunulmuştur (Öztoprak, 1993).

Hisârî'nin Tuhfetü'l-Mü'min adlı eserinde, bazen doğrudan didaktik bir anlatımla, bazen de hikâyelerle manzum şekilde işlenen dini konular; ayet, hadis ve kıssalarla desteklenmiştir (Kartal, 2014, s. 323).

Süleyman Çelebi'nin Mevlid ismi ile bilinen **Vesîletü'n-Necât** mesnevisi ise Türklere has bir tür olan mevlidin en önemli örneklerindendir. Mevlid 15. yüzyıldan günümüze çok sevilmiş ve dinî ritüellerde terennüm edilmiştir (Timurtaş, 1990).

Bu devirde şairlerin eserlerine konu edindikleri olaylardan biri de Sasani hükümdarı Hüsrev ile Ermeni prensesi Şirin'in aşk hikâyesidir. Anadolu sahasında

yazılan ikinci **Hüsrev ü Şirin Şeyhî'ye** aittir (Timurtaş, 1980). Yine bu devirde **Heft Peyker, İskendernâme** adlı mesnevilere sahip **Ahmed-i Rıdvân** da bir Hüsrev ü Şîrîn yazmıştır. **Şeyhî** diğer önemli eseri **Harnâme'de** devrinin sosyal adaletsizlik eleştirisini bir eşeğin başından geçen olaylar üzerinden verir.

Yazıcıoğlu Mehmed'in Hz. Peygamberi konu aldığı eseri **Muhammediyye** üç bölümden oluşur. Birinci bölümde insanın yaradılışı, ikinci bölümde peygamberler ve üçüncü bölümde Hz. Muhammed'in hayatı ve mucizeleri anlatılır (Çelebioğlu, 1975).

16. YÜZYIL:

"Bu dönemde mesnevî şeklinde yazılmış irili ufaklı yaklaşık 320 eser tespit edilmiştir. Bu eserlerde 43'ünün nüshaları bugün elimizde mevcut değildir. Bunların varlıklarını ve konularını, gerek kendi devirlerinde, gerek sonraki devirlerde kaleme alınan çeşitli eser ve kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bu dönem yazılan mesnevilerin 138'i dinî-ahlâkî-tasavvûfî; 84'ü aşk konulu; 30'u târihî-destânî-menkabevî; 24'ü şehr-engîz; 1'i sûr-nâme; 11'i sergüzeşt-nâme -hasb-ı hâl-ta'rîfât; 4'ü sâkî-nâme; 5'i insanın fizikî yapısıyla ahlâkî yönü arasında ilişki kuran mesneviler; 7'si bunların dışındaki konular; 8'i manzum sözlüklerdir." (Kartal, 2014, s. 382).

Bursalı Rahmî'nin Gül-i Sad-berg isimli mesnevisi yedi ravza ve yedi hikâyeden oluşur. Nasihatnâme özelliği gösteren eserde Hz. Peygamberin mucizeleri, güler yüzlü olmak, dünya malına güvenmeme ve kanaatkâr olma işlenen konulardan bazılarıdır (Erişen, 1990).

Bu yüzyılda ahlâkî-didaktik mahiyette yazılmış bir mesnevi de **Cinânî'nin Riyâzü'l-Cinân** adlı eseridir. 3334 beyitten oluşan eser mevize ve kıssalarla genişletilmiştir (Okuyucu, 1989). Cinânî'nin teşviki ile yazılan 3155 beyitten oluşan **Âzerî İbrâhîm Çelebi'nin Nakş-ı Hayâl** mesnevisi dinî-ahlâki bir eserdir. Mesnevi 26 bölümden oluşmaktadır ve her bölüm "makâle olarak isimlendirilir (Baykaldı, 1994).

Edirneli Nazmî eserin isminden de anlaşılacağı üzere **Attâr'ın Pendnâme** adlı eserini çevirmiştir (Mazıoğlu, 1977).

Yine bu yüzyılda pendnâme konusunda önemli bir isim **Güvâhî'dir**. Güvâhî **Pendnâme'sinde**; latife, fıkra, hikâye ve atasözleriyle nasihatlerini sıralar (Erenoğlu, 1997).

Bu asırda işlenen aşk mesnevilerinden bir grubu da "Leylâ ve Mecnûn" hikâyesinin konu edinmiştir. Bunlardan **Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn'u** Türk

edebiyatında bu konuda yazılmış eserlerin en meşhuru ve en güzeli olup bir şaheser hüviyetindedir (Kartal, 2014, s. 417). Bu yüzyılda bu konu üzerine mesnevi yazan şairlerden bazıları şunlardır: **Sevdâ'î, Celîlî, Lârendeli Hamdî, Salîh ve Halîfe.**

16. yüzyılın, **Tuhfetü'l-Uşşâk, Mihr ü Vefâ, Mihr ü Mâh** isimli eserleri ile önemli mesnevicisi de Gelibolulu Âlî'dir.

Lâmi'î, divan şiirinde çokça işlenen bir konuyu **Ferhâd u Şîrîn'i,** Ali Şîr Nevâyî'nin olay ve kahramanlarının rollerini değiştirerek kaleme almıştır (Erkal, 1998). Lâmi'î'nin diğer mesnevileri şunlardır: **Vâmık u Azrâ, Salâmân u Absâl ve Vîs ü Râmîn.**

16. yüzyıl divan edebiyatında mesnevi alanında en tanınmış şairlerden biri de **Taşlıcalı Yahyâ'dır.** Taşlıcalı Yahyâ hamse sahibi bir şairdir. Hamsesini oluşturan mesneviler şunlardır: **Gülşen-i Envâr, Yûsuf u Züleyhâ, Kitâb-ı Usûl, Gencîne-i Râz ve Şâh u Gedâ.**

16. yüzyıl en çok yazan şairlerinden biri **Zâtî'dir.** Zâtî mesnevi türünde de eser vermiştir: **Şem' ü Pervâne, Ahmed u Mahmûd ve Ferruh-nâme.**

17. YÜZYIL:

"Bu dönemde mesnevî şeklinde yazılmış irili ufaklı yaklaşık 160 eser tespit edilmiştir. Bu dönem yazılan mesnevilerden 65'i dinî-ahlâkî-tasavvûfî; 17'si aşk konulu; 7'si târihî-destânî-menkabevî; 1'i sûr-nâme; 4'ü sergüzeşt-nâme -hasb-ı hâller; 17'si sâkî-nâmeler; 6'sı şehr-engîzler;1'i insanın fizikî yapısıyla ahlâkî yönü arasında ilişki kuran mesneviler; 1'i şâir tezkiresi; 7'si diğer mesneviler; 10'u asrın dikkat çeken mesnevi şairleri Nev'î-zâde Atâyî ve Sâbit'in mesnevileri; 11'i manzum sözlüklerdir." (Kartal, 2014, s. 447).

Bu dönemin en önemli mesnevi şairinden bir şüphesiz Nâbî'dir. **Nâbî'nin** Halep'te yazdığı **Hayriyye** adlı mesnevisi nasihatnâme türünde önemli bir yer teşkil eder. 35 bölümden oluşan eserde Nâbî, oğlu Ebu'l-hayr Mehmet Çelebi üzerinden nesillere nasihatler eder (Kaplan, 1995). Nâbî Sûrnâme adlı mesnevisinde ise Sultan IV. Mehmet'in şehzadelerinin sünnet düğünlerini anlatır. **Hayrâbâd** adlı eserini ise Nâbî Attarîn İlâhî-nâme adlı eserindeki "Fahreddin Cürcani ve Padişahın Kölesi" adlı hikâyeyi geliştirerek yazmıştır (Ülger, 1996).

17. yüzyılın bir diğer mesnevi şairi **Kafzâde Fâizî'dir**. Fâizî Celvetî tarikatı mensuplarından olup, şeyhi ünlü mutasavvıf Aziz Mahmud Hüdayi Efendi'dir. Şairin

Saki-nâme'siyle Leylâ ve Mecnûn mesnevisi bulunmaktadır (Mengi, 2004, s. 200).

Bu asrın hamse sahibi önemli mesnevi şairi ise **Nev'îzâde Atâyî'dir**. Şairin hamsesini şu eserler oluşturu: **Sâkînâme (Âlem-nümâ), Nefhatü'l-Ezhâr, Heft-Hân, Hilyetü'l-Efkâr, Sohbetü'l-Ebkâr.**

Bu yüzyılda yazılan **Güftî'nin Teşrîfâtü'ş-Şuarâ** adlı şairiler tezkiresi ise Türk edebiyatının ilk manzum şair tezkiresidir. Güftî, eserinin başında 210 beyitlik bölümde kalemini ve şiirini övmüş, daha sonra kendisi de dahil çağdaşı 106 şâir hakkında bilgi vermiş ve her şâirden şiirler sevmiştir (Kartal, 2014, s. 467).

Riyâzî'nin Sâkînâme'si 1054 beyitten oluşmaktadır (Açıkgöz, 1998). Aruzun "mef'ûlü mefâilü feûlün" kalıbıyla yazılan ve aralara "rubâ'î"lerin serpiştirildiği eserde, o dönemde tertip edilen bir eğlence meclisi anlatılmıştır (Kartal, 2014, s. 464). Bu dönemde sâkînâme türünde, Azmîzâde Hâletî'nin tasavvufi aşkı anlattığı Sâkînâme adlı mesnevisi vardır.

Sâbir Pârsâ'nın Gül ü Nevrûz adlı mesnevisi Celâl Tabîb'in aynı adlı eserinin tamamlanmamış bir çevirisidir (Çaldak, 2004).

Cevrî'nin Aynü'l-Fûyûz adlı mesnevisi Yusuf Sîneçâk'ın Cezîre-i Mesnevi adlı eserinin şerhidir. Cevrî Selîmnâme adlı eserini de Bitlisli Şükrî'nin aynı adlı eserinden faydalanarak yazmıştır.

Bu yüzyılda önceki yüzyıllarda ilk örneklerini gördüğümüz savaşları ve savaşlarda kazanılan zaferleri konu alan mesneviler de yazılmıştır. **Güftî ve Sâbit'in Zafer-nâme'leri** bu türden eserlerdir (Mengi, 2004, s. 201).

18. YÜZYIL:

"Bu dönemde mesnevî şeklinde yazılmış irili ufaklı yaklaşık 190 eser tespit edebiliyoruz. Bu eserlerde 3'ünün nüshaları bugün elimizde mevcut değildir. Bunların varlıklarını ve konularını, gerek kendi devirlerinde, gerek sonraki devirlerde kaleme alınan çeşitli eser ve kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bu dönem yazılan mesnevilerden 79'u dinî-ahlâkî-tasavvûfî; 20'si aşk konulu; 2'si temsilî/alegorik konulu; 9'u târihî-destânî-menkabevî; 13'ü şehr-engîz; 5'i sâkî-nâme; 1'i sûr-nâme; 14'ü sergüzeşt-nâme-hasbihâl-arz-ı hâl; 2'si kutsal yerleri anlatan mesneviler; 13'ü manzum sözlükler; 23'ü bunların dışındaki konulara aittir." (Kartal, 2014, s. 474).

Bu asırda iki tane alegorik mesnevi kaleme alınmıştır. Bunlardan ilki, Türk edebiyatının şaheserleri arasında olan **Şeyh Gâlib'in Hüsn ü Aşk'ı**, diğeri ise onun

değersiz bir naziresi olan **Refî'î'nin Cân u Cânân'ıdır** (Kartal, 2014, s. 492). Hüsn ü Aşk'ta tasavvuf yolunda fenafillah mertebesine erişebilmenin zorlukları ve salikin bu yolda ilerleyebilmesi için kendi çabasının yanında bir mürşidin yardımına da ihtiyacı olduğu anlatılmaktadır (Mengi, 2004, s. 222).

Bu dönemin önemli mesnevi şairleri arasında **Enderunlu Fâzıl** vardır. Fazıl'ın dört mesnevisi vardır. **Defter-i Aşk** şairin yaşadığı aşk maceralarından dört tanesini konu alır. **Hûbânnâme** ise çeşitli milletlerin erkek güzellerini tasvir eder. Fazıl'ın diğer iki mesnevisi ise **Zenânnâme ve Çenginâme'dir.**

Bu yüzyılda yazılan şehrengîzler arasında en önemlilerden biri **Bursalı Belîğ'in Bursa Şehrengîzi'dir. Âyîne-i Hûbân** adlı bu mesnevide Belîğ, Bursa'nın erkek güzellerinden yirmi tanesinin anlatır.

Bu asırda toplumu, özellikle de çocukları eğitmek, terbiye etmek, yetiştirmek ve çeşitli konulara dikkatlerini çekmek amacıyla çeşitli nasîhat-nâmelerin kaleme alındıkları görülmektedir. **Sünbül-zâde Vehbî,** oğlu Lutfullah'ın "güzel huylara sahip olarak büyümesi ve yüce rütbelere erişmesi"ne yardımcı olmak düşüncesiyle Nâbî'nin Hayriyye (Hayrî-nâme)'sini örnek alarak Lutfiyye-i Vehbî'yi kaleme almıştır (Kartal, 2014, s. 483). **Sünbül-zâde Vehbî'nin** kadın ve erkek güzelleri konu alan diğer mesnevisi ise **Şevkengîz'dir.**

19. YÜZYIL:

"Bu dönemde mesnevî şeklinde yazılmış irili ufaklı yaklaşık 135 eser tespit edilmiştir. Bu eserlerde 4 tanesinin nüshaları bugün elimizde mevcut değildir. Bunların varlıklarını ve konularını, gerek kendi devirlerinde, gerek sonraki devirlerde kaleme alınan çeşitli eser ve kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bu dönem yazılan mesnevilerden 73'ü dinî-ahlâkî-tasavvûfî; 15'i aşk konulu; 7'si sergüzeşt-nâme-hasb-i hâl-arz-ı hâl; 4'ü sâkî-nâme; 4'ü sûr-nâme; 4'ü tarihî-destanî-menkabevî; 7'si bunların dışındaki konular; 12'si manzum sözlüklerdir." (Kartal, 2014, s. 509).

Bu dönemde her ne kadar aşk mesnevilerinde bir zayıflama görülse de Şeyh Gâlib'in Hüsn ü Aşk mesnevisi etkisini sürdürmüştür. Bu dönemde ona nazireler yazılmıştır. Bunlardan bir **Keçecizâde İzzet Molla'nın** yarım kalmış **Gülşen-i Aşk** mesnevisidir. Diğer bir nazire ise **Yenişehirli Avnî'nin Âteşgede** adlı eseridir. 249 beyitten oluşan mesnevî, ateş ve ateşle ilgili kavramlar üzerine kurulmuştur. Avnî Bey, mesnevide söz ve ateş ilişkisi üzerinde durmuş ve şâire dair özellikleri ateş mecazıyla

anlatmaya çalışmıştır (Kartal, 2014, s. 518).

Önceki yüzyıllarda olduğu gibi bu yüzyılda da sergüzeştler kaleme alınmıştır. **Keçecizâde İzzet Molla Mihnetkeşân** adlı sergüzeştinde Keşan'a sürgüne gidişini ve orada çektiği sıkıntıları dile getirir.

Koniçeli Kâzım Paşa'nın 988 beyitten oluşan mesnevisi **Sernüviştnâme-i Âcizî'de** doğumu, hastalıkları ve kız kardeşinin ölümü gibi hayatına dair önemli olayları anlatır (Gökalp, 2006b).

Mîr Ali Rızâ-yı İstolçevî Sergüzeşt-i İstolçevî adlı mesnevisinde yakalandığı hastalıkları ve sıkıntılarını dile getiri (Gökalp, 2004). Bu dönemde dikkat çeken diğer bir sergüzeşt ise **Bayburtlu Zihnî'nin Sergüzeştnâme** adlı mesnevisidir.

Bu dönemde yazılmış menâkıbnâme türündeki bir eser ise **Şerîfî'nin Dürr-i Manzûm** adlı eseridir. Eserde şair oğlu için geçmişteki âlimlerin menkabelerini nasihatler ederek anlatır (Kiremitçi, 2013).

Aşağıda 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar muhtevalarına göre mesnevi sayıları verilmiştir[4]:

Tablo 1.

Muhtevalarına Göre Müstakil Mesneviler

MUHTEVA	14. YY	15. YY	16. YY	17. YY	18. YY	19. YY	TOPLAM
Dinî-Ahlâkî- Tasavvufî	54	93	138	65	79	73	502
Aşk Konulu	22	54	84	17	20	15	212
Tarihî-Menkabevî	11	33	30	7	9	4	94
Sergüzeşt-Hasb-ı hal	-	4	11	4	14	7	40
Şehrengîz	-	1	24	6	13	-	44
Sûrnâme	-	-	1	1	-	4	6
Sâkînâme	-	-	4	17	5	4	30
Manzum Sözlük	-	-	8	-	13	12	33
Diğerleri	4	13	12	9	27	7	72

[4] Bu tablo Ahmet Kartal'ın "Doğu'nun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevi" adlı eserinin "Türk Edebiyatında Mesnevi" başlıklı ikinci bölümünden alınan bilgilerle oluşturulmuştur (Kartal, 2014, s. 245-527).

BÖLÜM III

KÜÇÜK MESNEVİLER

3.1. Küçük Mesnevi Kavramı

Divan şiirinde mesnevi nazım şekli dört yerde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi uzun soluklu ve genellikle belli bir plan dâhilinde yazılan müstakil mesnevilerdir. İkincisi, örneğine az da rastlansa müstakil mesneviler içerisinde yer alan yine kendi içinde müstakil mesnevilerdir. Divan edebiyatında, tekdüzeliği ve monotonluğu kırmak için mensur eserler içinde gazel, kıt'a, rubai gibi çeşitli nazım şekilleri bulunmaktadır. İşte mensur eserler içindeki bu nazım şekillerinden bir de mesnevilerdir. Dördüncüsü ise çalışmamızın konusu olan, divanlarda dibace bölümünden divanın sonuna kadar her yerde bulabileceğimiz mesnevilerdir.

Divanlarda kendisine yer bulan mesnevilerin tesmiyesi için bugüne kadar yapılan çalışmalarda iki kelime kullanılmıştır: "küçük" ve "kısa". Divanlardaki mesneviler, müstakil mesnevilere kıyasla göreceli bir uzunluk ve küçüklüğe göre isimlendirilmiştir. Bu iki isimlendirme de genellemeden ibarettir. İster "küçük" ister "kısa" mesnevi densin divanlarda yer alan mesnevilerin sınırının belirlenmesinde ana ölçü, müstakil mesnevilere kıyasla kısalığı veya küçüklüğünden ziyade divanlar içinde kalıp müstakil bir eser olmamasıdır.

Müstakil mesnevilerin yanında divanlarda dikkat çekecek kadar küçük mesnevi bulunmaktadır. Ağırlıklı çalışmalar müstakil mesneviler üzerine olduğundan küçük mesneviler gölgede kalmış ve hakkıyla incelenmemiştir. Birçok araştırmacı mesnevi ile ilgili yazısında küçük mesnevilerin varlığına dikkati çekmişler ama içeriğine girmemişlerdir. Haluk İpekten: "Uzun mesnevilere karşı daha az kullanılan kısa mesnevî parçaları bazen kaside yerine övgülerde, lugaz ve muamma söylemede ya da küçük hikâye konularında yazılmışlardır." (İpekten, 2003, s. 59).

İskender Pala küçük mesneviler konusunda iki eserde Haluk İpekten ile paralel şeyleri söylemiştir: "Mesnevî nazım şekli özellikle hamse şairlerinin elinde fazlasıyla gelişmiştir. Divânlar içinde zaman zaman küçük mesnevi parçalarına da rastlanır. Medhiye ve küçük hikâye anlatımında bu tür kısa mesnevîler şaire kolaylık sağlamakta ve söyleyişin sınırlarını genişletmektedir." (Pala, 2003a, s. 67). "Mesnevî nazım şekli özellikle hamse şâirlerinin elinde fazlasıyla gelişmiştir. Divânlar içinde zaman zaman küçük mesnevi parçalarına da rastlanır. Medhiye, lugaz; muamma ve küçük hikâye

anlatımında bu tür kısa mesnevîler şâire kolaylık sağlamakta ve söyleyişin sınırlarını genişletmektedir." (Pala, 2003b, s. 323).

"Divanlarda seyrek olarak mesnevi şeklinde gazel ve kıta ayarı küçük hacimli şiirler, kısa hikâyelerden ibaret küçük mesnevi parçaları görülürse de gazel yerine geçebilecek kısa manzumeler için tercih edilmemiştir" (Akün, 1994, s. 404).

Cem Dilçin: "Divanlarda kısa mesnevi biçimiyle yazılmış şiirlere pek az rastlanır. Örneğin Bakî, Nef'î, Nedim ve Nailî mesnevi şeklini hiç kullanmamışlardır. Kimi divan şairleri öteki nazım biçimlerinin yanında mesnevi biçimini de kullanmışlardır. Şeyhî, Fuzulî, Şeyh Galip gibi." (Dilçin, 1983, s. 167).

İsmail Ünver: "Gerek İran edebiyatında gerek Türk edebiyatında, muhtevaları bakımından "kasîde"ye benzeyen mesnevîler yazılmıştır. *Necatî Divanı* önsözünde ve *Ahmed Paşa Divanı* başındaki üç şiirde görüldüğü gibi. Ayrıca birçok mensur eserde, özellikle tarih kitaplarında mesnevî biçiminde yazılmış sayısız manzum parçalar vardır. Yalnızca vezin ve kafiye bakımından "mesnevî" nazım şekline bağlanabilen bu tür parçaları konumuzun dışında tutuyoruz." (Ünver, 1986, s. 432).

> Mesneviler iki beyitten binlerce beyte kadar farklı uzunlukta olabilir. Divan şiirinde irili ufaklı birçok mesnevi kaleme alınmıştır. Mesnevileri iki kaynakta bulmak mümkündür. Bunlar divanlarda bulunan küçük mesneviler ve müstakil büyük mesneviler. Yaygın olarak kullanılan "küçük mesneviler" adlandırması aslında genellemeden ibarettir. Zira divanlarda yüzlerce beyitlik mesnevilere rastlayabileceğimiz gibi, divanlarda yer almayan hacimsiz mesnevilere de rastlamak mümkündür. Ayrıca bir divanın içinde yer alan nispeten uzun soluklu mesnevilerin bazen başka kaynakta müstakil bir eser olarak yer aldığını görürüz. Burada görece bir uzunluktan ziyade mesnevilerin bağımsız bir eser olması önem teşkil eder (Gökalp *vd.*, 2012, s. 220). İki tür mesneviyi birbirinden ayıran temel özellik ise müstakil mesnevilerin belirli bir plana göre yazılması ve kitaplaşmasıdır. Diğer bir deyişle müstakil bir kitap gibi düşünebileceğimiz mürettep bir divandaki "Besmele, dîbâce, tevhîd, münâcât, na't, mi'râciye, medh-i çâr-yâr, medhiye" şeklindeki sıralama, müstakil mesneviler için de geçerlidir (Gökalp *vd.,* 2012, s. 221).

Ahmet Kartal -mesneviler üzerine son yıllarda yapılan en kapsamlı çalışma- "Doğu'nun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevi" adlı eserinde müstakil mesneviler üzerinde durmuş küçük mesnevi konusuna girmemiştir. Adı geçen eserin ön sözünde şunlar söylenir:

> Mesneviler genellikle bağımsız eser olarak kaleme alınmıştır. Ancak bazen çeşitli mecmualarda, kitaplarda ve divanlarda da kendilerine yer bulmuşlardır.

> Hatta bazı mesnevi metinlerinin içinde de müstakil hüviyete sahip mesnevilerin varlığı dikkat çekmektedir. Biz bu çalışmada, münferit olarak kaleme alınanlar ile tam bir mesnevi hüviyetine sahip olup da çeşitli eserler içerisinde yer alanları esas aldık. Ancak özellikle hüviyeti ve muhtevası itibariyle dikkati çeken ve bazı divanlarda yer alan kimi mesnevilere de yer verdik. Ancak şunu belirtelim ki bu tip mesneviler, ayrı bir kategoride değerlendirilmesi gereken eserlerdir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında kaleme alınan mesneviler konusunda olduğu gibi bu konuda da yapılacak çalışmalara ihtiyaç vardır. Hassaten Yücel Ünlü tarafından yapılan çalışmanın başka araştırmacılar tarafından da devam ettirilmesinde fayda mülahaza ediyoruz. Her asırda rastlanan bu tip mesnevilerin, özellikle XVIII. ve XIX. asırlarda, beyit sayılarında görülen azalma sebebiyle belli bir oranda müstakil bir eser olarak kaleme alınmadığı, bizatihi şâirlerin oluşturdukları divanlarda kendilerine yer buldukları dikkat çekici bir husustur (Kartal, 2014, s. 17).

Son yıllarda divan şiiri nazım şekilleri üzerine yapılan bir çalışmada önce divanlarda diğer nazım şekilleri gibi mesnevilerin olduğu söylenip ardından bu mesnevilerin kaside ile ilişkisi *"kaside muhtevalı mesnevi"* ifadesi ile ortaya konmuştur:

> Mesneviler diğer nazım şekilleri gibi divanlarda ya kendileri için ayrılmış bir bölümde (genellikle kasidelerden sonra, bazen de gazellerden sonra) ya da diğer şiirler arasında dağınık bir vaziyette yer alabilirler. Divan mukaddimeleriyle mensur eserler içinde yer alan mesneviler, bazen mesnevi bazen de kıta, şiir, nazım gibi başlıklarla nesirden ayrılarak kaydedilir. Bazı mesneviler kasidenin bölümlerini taşıdıkları için kasideler arasında da bulunabilmektedir (Kurnaz-Çeltik, 2013, s. 468).

> Bazı mesnevilerde kasidede bulunması gereken medhiye, fahriye, duâ gibi bölümlemelerin yer aldığı görülmektedir. Kaside bölümünde işaret edildiği gibi, kaside kompozisyonunda terkib-i bent, tercî-i bent, mesnevi gibi nazım şekilleri yazılmıştır. Esasında manzumenin iç düzeni, kompozisyonu ve muhtevası, şekilden ziyade türle ilgili bir husustur. Kaside için varsayılan muhteva özelliklerinin başka nazım şekillerindeki şiirlerde kullanılması, o şiirleri kaside muhtevalı tercî-bent, kaside muhtevalı mesnevi yapar; ama kaside nazım şekli haline getirmez. Çünkü nazım şeklini belirleyen özellik kafiye düzeniyle nazım birimidir. Muhteva şekli belirlemede kullanılabilecek bir ölçü değildir…. Kaside muhtevalı mesnevilerin ya da başka nazım şekillerinin kaside başlığı altında verilmesi, divan tertibine uygun değildir. Mesnevi çok kafiyeli, kaside ise tek kafiyeli beyitlerle yazılır. Mesnevi veya başka şiirlerin kaside bölümüne alınması, kasidenin şeklinden ziyade belli bir içeriğe sahip her şekildeki şiir anlamında kullanılmış olmasından kaynaklanmış olmalıdır (Kurnaz-Çeltik, 2013, s. 470-471).

Bu çalışmada ve İsmail Ünver tarafından öne sürülen görüşler kasidenin bölümlerini taşıyan "kaside muhtevalı yani medhiye temelli mesneviler" için yerinde ve geçerlidir. Fakat divanın herhangi bir bölümünde bulunabilen kaside muhtevalı olmayan çok sayıda mesnevinin olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

3.2. Arap Edebiyatında Mesnevi ve Küçük Mesnevi

Her beytin kendi arasında kafiyeli olduğu nazım şekli Fars ve Türk edebiyatında "mesnevi", Arap edebiyatında ise "müzdevic" şeklinde tesmiye edilmiştir. "Mesnevi" kelimesinin müteradifi olan "müzdevic", Arapça "zevc" kökünden gelmektedir ve "çift, iki olan" anlamındadır. Müzdevic de mesnevi kelimesi gibi şiirin muhtevasına değil her beytin kendi arasında kafiyeli olması, şeklî özelliğine gönderme yapmaktadır.

Mesnevi nazım şeklinin temeli olan "recez" Arap şiirinin en eski nazım şeklidir. "Eski Araplar bu bahrin yapısını, günlük yaşamlarının ayrılmaz bir parçası olan develerinde görülen bir tür titreme hastalığına benzeterek bu bahre recez adını vermişlerdir… Recez, Câhiliyye döneminde Arapların savaş meydanlarında, atışmalarda ve günlük hayatta irticalî (doğaçlama) olarak söyledikleri birkaç beyitlik kısa şiire verilen addır." (Tuzcu, 2012, s. 31-32). Recez kelime olarak "develerin uyluklarında çıkan bir hastalıktan ayağa kalkmak istediği zaman devenin bacaklarının bir saat kadar titremesi ve sonra yatışması" anlamına gelmektedir (İbn Manzûr, 1388, s. 349). "Recezin, recez olarak adlandırılmasının bir nedeni de yine bu titreme hastalığına yakalanmış devenin, kendisine titreme geldiği zaman titreyen ayağını yukarı kaldırarak üç ayak üzerinde durmasıdır. Çoğunluğu meştûr, yani üç tefile üzere kullanıldığı düşünülen recez devenin bu üç ayağı üzerinde duruşuna benzetilmiştir." (Tuzcu, 2012, s. 32). Nazım şekli olarak recezlere baktığımızda bütün mısraların kendi arasında kafiyeli olduğu şiirler olarak karşımıza çıkar ve bu durum da mesnevi nazım şeklinin temelidir. "Câhiliye döneminde Araplar, olumlu olumsuz bütün duygu ve düşüncelerini "recez"lerle ifade etmişlerdir." (Kartal, 2014, s. 25).

"Görüldüğü üzere Câhiliye devrinde günlük hayatın her alanında recez söylenmiştir. Bunun nedeni recezin ilkel toplumlardaki yaşam tarzına uygun, basit, günlük konuşma diline yakın bir şiir türü oluşudur." (Tuzcu, 2003, s. 62). Câhiliye döneminde ileri gelen şairlerin şiirleri arasında "sanat değeri açısından küçük görüldüğünden ve halk şiiri kabul edildiğinden" recezler fazla yer almaz. Ancak Lebîd b. Rebî'a, Tarafa b. 'Abd, Nâbiga Ez-Zubyânî gibi şairlerin recezleri vardır.

"Câhiliyye devrinde genelde birkaç beyitten oluşan ve daha ziyade halkın söylediği recez veznindeki şiirler, Emevî devrinin ilk yıllarından itibaren kasîd tarzında, birçok beyitten oluşan recez veznindeki şiirlere dönüşmüş ve onlara urcûze denilmiş, şairlerine de râciz, reccâz ve reccâze adı verilmiştir." (Yılmaz, 2004, s. 130). Câhiliye

döneminde görülen ve İslamî dönemde devam eden recezler zaman içerisinde daha uzun beyitli ve sanat değeri yüksek "kaside" adı verilen nazım şekillerine evrilmiştir. Sanat değeri düşük recezi sanat değeri yüksek kaside tipinde uzun şiirler hâline sokan, kaside tarzında uzun recezler söyleyen ilk şair de Aglep El-İclî'dir (Çetin, 2011, s. 56). "Ağleb'den önce recez bahrinde en fazla üç beyit söylenirken, o ilk defa kaside tarzında uzun recezler inşad ederek bu konudaki yeniliğin öncüsü oldu… Şiirlerinden bazı parçalar tabakat ve antoloji kitaplarında günümüze kadar gelmiştir. Ayrıca onun bir divanından söz ediliyorsa da bu eserine henüz rastlanmamıştır." (Kılıç, 1988, s. 475). İşte bu yeni tip recezlere "urcûze" adı verilmektedir. Accâc ve oğlu Ru'be'nin 400 beyitlik urcûzesi çok ünlüdür. Recez ile müzdevic arasında geçişi sağlayan urcûzeler bugünkü mesnevilerin temelini oluşturmaktadır.

> Urcûzeler, çoğu zaman kasidelerde olduğu gibi sevgilinin bıraktığı izlere ağlayarak başlar. Daha sonra yolculuk, deve veya çöl tasvirine geçilir. Oldukça uzun olan bu tasvirlerde dil de çok ağırdır. Birçok anlaşılmaz sözcükle örülüdür. Daha sonra asıl konu olan medhiye, hicviye vb.lerine geçilir. Ancak konu, yoğun tasvirler arasında çok cılız kalır. Son bölümde ise râciz, kasidelerde olduğu gibi hikmetli söz, öğüt veya hayat tecrübelerini içeren birkaç beyitle urcûzesini noktalar (Tuzcu, 2007, s. 153).

"Recez, Abbâsîler devrinin başlarından itibaren daha çok hikâye, fıkra, tarih, belâgat, aruz, sarf-nahiv, hadis terimleri, siyer, akaid ve fıkıh gibi bilimsel konuların anlatıldığı didaktik manzumelerde kullanılmaya başlandı. Kadîm Arap şiirinde recez bahrinde nazmedilen, her beyti kendi arasında kafiyeli olduğundan bağımsız bir kafiye düzenine sahip bulunan "müzdevice" (çift) veya "müzdevic şiir" denilen form, uzun manzum eserler ve özellikle didaktik manzumeler yazılırken kafiye bulma kolaylığı sağladığından zamanla mesnevi tarzının doğmasına sebep olmuştur." (Topuzoğlu, 2007, s. 509). Müzdevic nazım şeklinin Arap edebiyatında ortaya çıkışıyla ilgili olarak kaynaklar Emevî döneminin sonlarını göstermektedir. Mesnevi nazım şeklinin "ilk örneği Câhiliye döneminde görülmüş, Emevîler devrinde varlığını sürdürmüş, I. Abbasî asrında hem bağımsız bir tür hem de nazım şekli olarak varlığını devam ettirmiştir" (Kartal, 2014, s. 23).

> Müzdevic nazım şekli, bir ihtiyaç neticesinde ortaya çıktığı için, sanat yönü ağır olan şiirler/eserler olarak görülmemiştir. Bu eserlerin sanat değeri yüksek olmadığı için, şairlik becerisi, ustalık yeteneği de sergilenmemiştir. Duygu, tasvir, lirizm, coşku şiirsel özellikler de görülmemektedir. Müzdevicede amaç,

> şairlik yönünü ve bir edebî eserde olması gereken özellikleri ortaya koymaktan çok, bilginin kolay ezberlenip uzun süre hafızada tutulmasını sağlamaktır. Özellikle beyit sayısında kısıtlama olmadığından, bu şiirler uzun anlatılması gereken ahlâkî, ilmî, ve tarihî eserler ile hikâye ve efsane gibi konuların anlatılmasında kullanılmıştır (Kartal, 2014, s. 24).

Müzdevic nazım şekli için en eski iki rivayet delil olarak gösterilir. Müzdevicin eldeki ilk örneği Velîd Bin Yezîd'in 19 beyitlik şiiridir. Bir gün Halife Velîd Bin Yezîd içki meclisinden ayrılır ve camide müzdevic tarzındaki şiirini hutbe gibi okur (Tuzcu, 2007, s. 154; Velîd Bin Yezîd, 1969, s. 99; Isfahânî, 1986, s. VII/68). Halife Velîd Bin Yezîd okuduğu müzdevice hamd ile başlar ve üzüntü sırasında yardım istediği Allah'ın eşi benzeri olmadığına, dünya ve dünya dışında ondan başka tanrı olamayacağına şahitlik eder:

الحمد لله ولى الحمد
احمد فى يسرنا والجهد
وهو الذى فى الكرب استعين
وهو الذى ليس له قرين

Diğer örnekler ise Hammâd Acred'in Tasm ve Cedîs kabileleri arasındaki hadisenin manzum rivayeti ve M. 250 yıllarında Afîre Binti Abbâd'ın kendi kabilesi Tasm için söylediği üç beyitlik şiirdir (Tuzcu, 2007, s. 148; Isfahânî, 1986, s. XI/169). Mesnevi şu beyitle başlamaktadır:

لا احد اذل من جديس
اهكذا يفعل بالعريس

Arap Edebiyatında ilk mesneviyi yazanın kim olduğu kesin olarak bilinmemektedir. "Aslen İranlı olan Âbân b. 'Abd al-Hamîd Lâhikî görünüşe göre ilk önce Kalîla ve Dimna'yı mesnevi şekli ile Pehlevîden Arapçaya tercüme ederek Yahyâ b. Hâlid al-Barmakî'ye ithaf etmiştir." (Ateş, 1997, s. 128). Lâhikî dört aylık kısa bir sürede 14 bin beyitlik eserini tamamlamıştır ama bugün için elimizde sadece 80 beyit vardır. Lâhikî yine didaktik amaçlı oruç ve zekât manzumesi yani Kasîdetü's-Sıyâm mesnevisini yazmıştır (Yıldırım, 2009, s. 179). Lâhikî ile ilgili kaynakta şunlar söylenir:

> Şiir ve hitabet gibi edebî sahalarda kabiliyetini erken yaşlarda ispat eden Ebân, aynı zamanda mantık ve aklî ilimlerle de ilgilenen çok yönlü bir âlimdir. Kendini beğenen bir mizaca sahip olduğundan her vesileyle bu meziyetlerinden bahseder. Ebân'ı Beşşâr b. Bürd ve Ebû Nüvâs'la mukayese edenler, bu şairlerin

> şiir sanatıyla ilgili farklı görüşler belirtmişlerse de onun bir başka sanattaki başarısı ve bu sahada geçilemediği hususunda ittifak etmişlerdir. Bu sanat, didaktik şiir de denilebilen bir nazım türü olup bir kitabı, dinî veya edebî bir metni kolaylıkla ezberlenip öğrenilmesi için manzum olarak ifade etmekten ibarettir. Bunu en güzel şekilde Ebân yapmış ve çocuklar için didaktik şiirler yazmıştır. Ebân özellikle bu yönüyle ve bu tür eserlerinin en önemlisi olan Kelîle ve Dimne ile tanınmıştır… Ebân ayrıca "Kasîdetü's-sıyâm ve'z-zekât" adıyla bir kaside yazmıştır ki bu şiir kısmen mevcuttur. Bunlardan başka kaynaklarda zikredilen eserleri arasında yaratılışa, dünyaya ve bazı mantık konularına dair "Zâtü'l-halel" adlı bir müzdevicesi vardır (Kara, 1994, s. 66).

Lâhikî'nin Hanefî mezhebi fıkhî görüşleri doğrultusunda oruç ve zekâtla ilgili hükümlerin olduğu didaktik mesnevi şu beyitle başlar (Tuzcu, 2003, s. 168):

هذا كتاب الصوم وهو جامع
لكل ما قامت به الشرائع

Emevilerin sonları Abbasi devrinin başlarında görülen müzdevic yani mesnevi, şairler tarafından rağbet görmüştür. Çeşitli konularda mesnevi nazım şekli ile şiirler yazılmıştır. "Arap edebiyatında sırf edebî gâyeler ile kaleme alınmış mesnevî şeklinde eserler pek az ise de, öğretici mahiyette, bilhassa ezberlenmesi istenen mevzularda, bu şekil pek çok kullanılmıştır." (Ateş, 1997, s. 129).

Arapça divanlarda küçük mesnevileri görebilmek Emevilerin sonu ve Abbasiler döneminden divanlar[5] taranmış ve ardından küçük mesneviler hakkında bilgi verilmiştir:

İbnu'l-Mu'tezz

Abbasiler döneminin ünlü şairi İbnu'l-Mu'tezz Divanı'nın sonunda iki mesnevi bulunmaktadır. Mesneviler 116 ve 417 beyitliktir ve "El-erâcîz" başlığı altındadır. Mesnevilere baktığımızda divan içerisinde küçük mesnevi değil müstakil bir eser hüviyetindedir. 116 beyitlik *"Urcûzetü'l- Bustâniyye*" adı verilen ilk mesnevide şair bahar ve bahçe tasviri yapar. Mesnevi, arkadaşının kendini zemmetmesiyle başlar. Arkadaşı, şairi sabah içki içmesi nedeniyle kınar. Şair mesnevisinde çok başarılı bir sabah tasvirinden sonra bahçe tasvirine geçer. Tasvirde sarı elbise giymiş çiçek, rüzgâr,

[5] Arapça divanlarda küçük mesnevileri tespit edebilmek için Arap edebiyatında "mesnevi" nazım şeklinin ortaya çıkıp varlığını gösterdiği Emevîlerin sonu ve Abbâsîler döneminden şu şairlerin divanları taranmıştır:
Abbâd, Abbâs b. El-Ahnef, Abdullâh El Mübârek, Accâc, Alî b. El-Cehm, Atâhiyye, Beşşâr, Buhturî, Cerîr, Deylemî, Ebî Firâs, Ebî Hafsâ, Ebî Nuvâs, Ebî Temmâm, Ebû Hilâl El-Askerî, Ferazdak, Hallâc, Hamdânî, Himsî, İbn 'Abdurrabbihî, İbni'l-Farîd, İmâm Eş-Şâfî, Küşâcim, Lâhikî, Ma'arrî, Mu'tezz, Mütenebbî, Şerîf Er-Râzî, Şevkânî, Tugrâî, Zi'r-Rumma.

güller, gelinlik gibi bahçe, dalların ucuna dizilmiş yaseminler… gibi unsurlara değinilmiştir. Mu'tezz sabah tasvirinden sonra şarap ve şarabın etkilerinden bahseder. Sarhoşların içki meclisindeki durumları ve birbirlerine davranışları bu bölümü bir nazım türü olan sâkînâme yapar. Aşağıda mesnevinin ilk ve son beyitleri verilmiştir (İbnu'l-Mu'tezz, s. 473):

الاراجيز

شكوى الجن

لى صاحب قدلامنى وزادا
فى تركى الصبوح ثم عادا
وقال: لا تشرب بالنهار
وفى ضياء الفجر الأسحار
إذا وشى بالليل صبح فافتضح
وذكر الطائر شجو فصدح
...
تخال تحت ابطه إذا عرق
لحيه قاض قد نجا من الغرق
وريقه كمثل طوق من أدم
وليس من ترک السؤال يحتشم
فى صدره من واكف وقاطر
كأثر الذرق على الكنادر

417 beyitlik ikinci mesnevi başlığı *"Urcuzetu'l Mu'tazıd*"dir. Başlıkta da anlaşılacağı üzere mesnevide şair, arkadaşı Halife Mu'tazıd'ın hayat hikâyesini anlatıp onu methetmektedir. Hamd, tevhit ve na't ile başlayan eser, sanatçının ifadesine göre "saltanat için yaratılmış, en hayırlı kişi olan halife" için kaleme alınır. Mesnevide halifenin yaşamı, hilafetten önceki durumu, hilafet sırasında yaşananlar ve savaşlar anlatılır. İbnu'l-Mu'tezz mesnevisinde Karmatîlere ve Kûfelilerin Hz. Ali'ye yaptıklarına da değinilir. Bu bölümleri dönemin siyasî hayatına da ışık tutar. Şair mesnevinin sonunda Halife Mu'tazıd için bir mersiye bölümü de yazmıştır. Mersiyede Halife Mu'tazıd'ın H. 289 yılında vefat ettiği ifade edilir. Aşağıda mesnevinin ilk ve son beyitleri verilmiştir (İbnu'l-Mu'tezz, s. 481):

باسم الاله الملک الرحمن
ذى العز والقدرة والسلطان

الحمد لله على الائه

احمده والحمد من نعمائه

...

ثم انقضى أمر الإمام المعتضد.
وكل عمر فإلى يوم نفد

ومات بعد مائتين قدحلت

فى عام تسع وثمانين مضت

Ebû İshâk

Ebû İshâk, Ebu'l-Ferec el-Babbağâ'ya için bir mesnevi yazar. Mesnevide güleç, tatlı dilli, fesahatli bir papağan tasvir edilir. Bu papağan olup biteni haber verir ve sırları sahibine söyler. Kulakları küçük olmasına rağmen duyar ve duyduğunu tekrar eder. Mesnevinin ilk beyitleri şöyledir:

انعتها صبيحة مليحة

ناطقة باللغة الفصيحة

غدت من الاطيار واللسان

يوهمنى بانها انسان

Bunun üzerine Ebu'l-Ferec el-Babbağâ bu mesneviye cevap olan 28 beyitlik bir mesnevi yazar. Cevapta da papağan anlatılmakta ve söylenenler tasdik edilmektedir. Mesnevinin ilk beyitleri şöyledir (Es-Se'âlibî, 1979, s. 253):

وصح ان البغا مقصده

بكل ما كان قديما يورده

فلم يدع لقائل مقالا

فيها ولا لخاطر مجالا

Ebân b. Hamdân

Abbasiler dönemi şairlerinden Ebân b. Hamdân da muhtevası aşk olan bir mesnevi yazmıştır. "Lâhikî'nin oğlu Hamdân b. Ebân güçlü bir hiciv şairidir ve aşk ve âşıkları konu edinen uzun bir didaktik urcûze kaleme almıştır. Bu mesneviden de elimizde bir kıta vardır." (Yıldırım, 2009, s. 179). Şair mesnevisinde aşk ve aşk çeşitlerini anlatır. Emevîler döneminde ortaya çıkan ve "uzrî" denilen aşk ve bu aşkın kahramanları anlatılır. Mesnevinin önemi aşk konulu ilk mesnevi olmasıdır. Mesnevi şu

beyitlerle başlamaktadır (Recâ' El-Cevherî, s. 385):

ان الهوى ضروب
وامره عجيب
واهله اطوار
فيه لهم اطوار

Dîku'l-Cinn Himsî

Dîku'l-Cinn Himsî Divanı'nda toplam yirmi beyitlik bir ehl-i beyt muhtevalı mesnevi bulunmaktadır. Mesnevide şair Hz. Ali ve Hz. Fatma'yı methetmektedir. Mesnevinin ilk beyitlerinde ifade edildiğine göre Hz. Muhammed, Hz. Ali için şunu söylemiştir: "Benden sonra peygamber gelmeyecek ama sen benim için dünyanın en hayırlısısın." Aşağıda mesnevinin ilk beyti verilmiştir (Dîku'l-Cinn Himsî, 1994, s. 141):

ان الرسول لم يزل يقول
والخير مافاه به الرسول

Ebû Nasr b. Küşâcim

Ebû Nasr b. Küşâcim bir mesnevisinde içerisinde yemeklerin olduğu bir tepsiyi konu alır. Aşçının büyün hünerlerini sergileyip hazırladığı bu tepside iyice pişirilmiş sıcak yemeklerden soğuk yemeklere kadar yumuşak ve yendiğinde beğenilecek birçok yiyecek bulunmaktadır (Es-Se'âlibî, 1979, s. 287):

وجونة موصوفة من الجون
قد جمع الطباخ فيها كل فن
من كل سخن منضج وبارد
مابين الوان الى بوارد

Alî b. el-Cehm

Alî b. El-Cehm, Benû Sâme kabilesinden olup, künyesi Ebû Hasan'dır. Ali b. El-Cehm'in "*El Muhabberetu'l-Kubrâ"* adlı 331 beyitlik bir mesnevisi bulunmaktadır. "Birinci Abbasiler döneminin didaktik şiir temsilcilerinden Ebân b. Abdulhamid'in etkisinin açıkça görüldüğü birinci cüzde yaratılış konusunu işleyen şair ikinci cüzde halifeler tarihini işlemektedir. Şairin bu çalışması kendi türünün ilki olması açısından tarihsel öneme sahiptir." (Yıldırım, 2009, s. 194). Mesnevinin ilk kısmında yaratılış, ikinci kısmında da peygamberler tarihi anlatılmaktadır. Mesnevi aşağıdaki hamd ve

salat beyitleriyle başlar (Ali b. El-Cehm, 1949, s. 228):

الحمد لله المعيد المبدى
حمدا كثيرا وهو اهل الحمد
ثم الصلاة اولا و اخرا
على النبى باطنا و ظهرا

Ebû Firâs El-Hamdânî

Ebû Firâs El-Hamdânî Divanı'nın sonunda 132 beyitlik bir av ve avcılık konulu mesnevi bulunmaktadır. Mesnevide avcılar, av aletleri ve av hayvanlarından şahin, doğan, at konu edilir. Mesnevinin girişinde şair geçmiş günlere hasretini dile getirir, Şam'daki bir günün anlatı ve konuya giriş yapar. Aşağıda bu mesnevinin ilk beyitleri verilmiştir (Ebû Firâs El-Hamdânî, 1910, s. 152):

وقال فى الطرد ارجوزة

ما العمر ماطالت به الدهور
العمر ماتم به السرور
ايام عزى ونفاذ أمرى
هى التى أحسبها من عمرى
ما أجور الدهر على بنيه
وأغدر الدهر بمن يصفيه

Ebu'l-Atâhiyye

Abbasiler dönemi şairlerinden Ebu'l Atâhiyye Divanı'nda isminden de anlaşılacağı üzere dört bin civarında meseli topladığı *Zâtu'l-Emsâl* adlı bir mesnevisi bulunmaktadır. 4000 beyitlik mesneviden elimizde 320 beyit bulunmaktadır. "Konusu dünyanın geçiciliği, züht, ölüm, kabir, öbür dünyaya hazırlık, ibadet, ahlâk, sabır, hoşgörü, kötü arkadaşlardan kaçınma ve benzeri olgular olan bu manzûme Allah'a hamd ile başlamaktadır." (Yıldırım, 2009, s. 179). Eser "hikmet" dolu beyitleriyle bir nasihatnâme örneğidir. Aşağıda mesnevinin girişi ve örnek beyitler verilmiştir (Ebu'l Atahiyye, 1986, s. 493):

ارجوزة
أبى العتاهية

حسبک مما تبتغيه القوت

ماأكثر القوت لمن يموت
الفقر فيما جاوز الكفافا
من اتقى الله رجا وخافا
ان كان لا يغنيک ما يكفيکا
فكل ما فى الأرض لا يغنيکا
...
عجبت حتى غمنى السكوت.
صرت كأنى حائر مبهوت
كذا قضى الله فكيف أصنع
الصمت أن ضاق الكلام اوسع
الترک الدنيا النجاة منها
لم تر أنهى لک منها عنها

İbn ‘Abdurrabbihi

Endülüslü şair İbn ‘Abdurrabbihi Divanı’nda 444 beyitlik ve 192 beyitlik iki mesnevi bulunmaktadır. Şair ilk mesnevide Halife Abdurrahman B. Muhammed En-Nâsır’ı methetmektedir. “İbn ‘Abdirabbih'in urcüzesi toplam 444 beyitten müteşekkildir. Şiirde, Halife III. ‘Abdurrahman’ın savaşları ve gösterdiği başarıları konu edilmektedir. Bu şiir bir yanıyla tarihi bir kaynak ve kısmi salname özelliği taşırken diğer yanıyla da edebi yönü sade, hafif ve anlaşılır bir dille de olsa, bir medhiye örneği görünümündedir. Şiirde olaylar, h.301/m.913 yılından başlayarak 320/932 yılına kadar yıl yıl ele alınmıştır. Meydana gelen olaylar ve yapılan savaşlar, öneminden olsa gerek, kimi üç-beş beyitle aktarılırken, kimi yıllar, kırk-kırk beş beyitte nazmedilmiştir.” (Çiftçi, 2010, s. 11). Mesnevi hamd ile başlar ve ardından halifenin savaşları ve savaşlarda gösterdiği başarılar tasvir edilir. Tasvirlerde aynı zamanda halifenin aklı, cömertliği, ihsanları ve dürüstlüğüne değinilir (İbn ‘Abdurrabbihi, 1993, s. 177):

لكنه يدرک بالقريحه
والعقل والابنية الصحيحه
وهذه من اثبت المعارف
فى الاوحه الغامضة اللطائف

İbn ‘Abdurrabbihi’nin “*Urcûzetü’l-‘Arûz”* ikinci mesnevisi 192 beyitliktir ve başlıktan da anlaşılacağı üzere aruz muhtevalıdır. Mesnevide beşer beyitlik tanık

beyitlerle aruz bahirlerini anlatır (İbn ‘Abdurrabbihi, 1993, s. 201):

وكل علم فله فنون
كل فن فله عيون
اولها جوامع البيان
واصلها معرفة اللسان

“Hicviyeleriyle tanınan İbnu’l-Hebbâriye’nin *Netâ’icu’l-fıtna fî-Nazmi Kelîle ve Dimne* isimli bir mesnevisi bulunmaktadır. Eser, adından da anlaşılacağı gibi, Kelîle ve Dimne’nin manzum hâle dönüştürülmüş hâlidir.” (Kartal, 2014, s. 35).

Sonuç olarak Arapçada, her beytin kendi arasında kafiyeli olduğu nazım şekline “müzdevic” adı verilmektedir. Müzdeviclerin kökü ise Arapların günlük hayatın her alanında görülen ve irticalen söylenen “recez”lerdir. Sanat değeri düşük olan ve her mısrasının aynı kafiyede olduğu recezler savaşlardan atışmalara, telbiyelerden günlük işlere kadar hayatın her alanında söylenmiş şiirlerdir. Cahiliye döneminden beri görülen recezler *Agleb El-İclî* tarafından uzatılmış ve bu uzun recezlere “urcûze” denilmiştir. İşte recezlerle müzdevic arasındaki geçiş ürünleri urcuzeler “mesnevi” nazım şeklinin temelini oluşturmaktadır. Müzdevic yani mesnevi Arap edebiyatında erken bir dönemde Emevilerin sonları Abbasilerin başlarında görülmüş ve şairlerin rağbet etmesiyle çeşitli konularda birçok mesnevi yazılmıştır. Mesnevi nazım şekli bir ihtiyaç neticesinde ortaya çıkmıştır. Medrese talebelerinin derslerini rahatça ezberlemesi için öncelikle “kaside” nazım şekli ile nazmedilen mevzular rağbet görmemiş daha sonra bu mevzular mesnevi ile yazılmıştır. Eğitici-öğretici konuların mesneviyle yazılmasında, beyitler arasında kafiye bağının ve ezberlenecek konularda beyit sınırının olmaması etkili olmuştur. Arap edebiyatında ilk müstakil mesneviler ise *Kelîle ve Dimne* tercümeleri ve eğitici-öğretici mevzulardadır. Yukarıda örneklerde de görüldüğü gibi Arapça mesneviler eğitici-öğretici konulardan nasihate, medhiyeden avcılığa kadar şairin tercihine göre farklı muhtevada yazılmıştır.

Arap edebiyatında mesneviler müstakil bir kitap halinde olanlar, kaynak kitaplarda yer alanlar ve divanlarda bulunanlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Uzun beyitler şeklinde yazılmış müstakil mesnevilerden *Lâhikî’nin Kelîle ve Dimne* örneğinde olduğu gibi bazıları eksik şekilde elimizde bulunmaktadır. Bazı mesneviler *Ebu’l-Ferec El-İsfahânî’nin El-Egânî* adlı eseri örneğinde olduğu gibi kaynak kitaplarda yer almaktadır. Divanlarda yer alan mesnevilere baktığımızda ise *Mu’tezz, Alî b. El-Cehm İbn ‘Abdurrabbihi* örneğinde olduğu gibi müstakil mesnevi hüviyetinde olanların

divanların sonuna eklendiğine şahit oluruz. Sonuç olarak ileride Farsça ve Türkçe divanlarda göreceğimiz şekil ve muhteva özellikleriyle "küçük/kısa mesnevilerin" *Himsî Divanı* dışında Arapça divanlarda bir örneğine rastlayamadık. Tespit edilen mesneviler *"tevhit, hamd, na't, mersiye, medhiye, nasihatnâme, cenknâme, sâkînâme"* gibi türleri bölüm olarak barındırmakla birlikte şairin tercihine göre muhteva değişmektedir. Tezimizin hedefi bağlamında divanların sonuna eklenen, müstakil bir eser sayabileceğimiz mesnevilerle birlikte Arapça divanlarda küçük mesnevi sayısının çok az olduğunu söyleyebiliriz. Özetle Arapça divanlarda yer alan mesnevileri toplu halde görmek istediğimizde aşağıdaki tablo karşımıza çıkar:

Tablo 2.

Arapça Divanlardaki Küçük Mesneviler

SIRA	ŞAİR	MESNEVİ SAYISI	MUHTEVAYA YÖNELİK ANAHTAR KELİMELER
1.	İbnu'l Mu'tezz	2	Bahar tasviri, sâkînâme, medhiye, mersiye
2.	Ebû İshak	2	Papağan tasviri
3.	Ebân b. Hamdân	1	Aşknâme
4.	Dîku'l-Cinn Himsî	1	Ehl-i beyt medhiyesi
5.	Küşâcim	1	Yemek tepsisi tasviri
6.	Alî b. El-Cehm	1	Yaratılış, halifeler tarihi
7.	Hamdânî	1	Av ve avcılık
8.	Ebu'l Atâhiyye	1	Nasihatnâme
9.	İbn 'Abdurrabbihi	2	Medhiye, cenknâme, aruz

3.3. Fars Edebiyatında Mesnevi ve Küçük Mesnevi

Abbasî Devleti'nin Horasan'da siyasi gücünü kaybetmeye başladığı IX. yüzyıldan adı geçen bölgede yarı müstakil devletlerin kurulduğu görülür. Bunların en önemlileri Horasan'da Tâhirîler (810-872), Mâveraünnehir'de Sâmânîler (874-1005), Sistân'da Saffârîler (928-1077), Cürcân'da Ziyârîler (928-1077)'dir (Safâ 1351 h.: I/198-214). Fars Edebiyatı yazıcıları, IX. yüzyılın başlarından itibaren bağımsızlık hareketleriyle beraber Farsçanın edebî dil olarak yeniden tarih sahnesine çıktığını, edebî etkinliklerin bu Farsça ile gerçekleştirildiğini yazmışlardır. Bu Farsça, fonetik ve kelime hazinesi bakımından Sâsânî Pehlevicesi'nden ayrılan "Derî Fârsçası/Fârsî-yi Derî"dir. Yine bütün Fars edebiyatı yazıcıları, edebî bir dil olarak Derî Fârsçası'nın ortaya çıkması, yarı bağımsız Tâhirîler, tam bağımsız Saffârîler ve Sâmânîler Devleti'nin kurulmasından itibaren gerçekleştirildiği konusunda tam bir görüş birliği içerisindedirler (Armutlu 2014, s. 35).

Fârsî-yi Derî, başlangıçta Mâverâünnehir ve Horasan gibi İran'ın doğusu ile kuzey doğusunda gelişme gösterdi. Bu gelişme Saffârî, Gaznelî ve Selçuklu saraylarında da devam etti. Adı geçen saraylar tarafından Derî Fârsçası ile şiirler yazmaları için teşvik edilen ve isimleri, XI. yüzyılın ortalarında yazılmış olan Esedî'nin ünlü eseri olan Lügât-ı Furs'ta da geçen şairler, yukarıda adı geçen bölgelere mensup kişilerdi (Şekîbâ 1373 h., s. 32-33; Hânlerî 1373 h., s. 105-106; Armutlu 2014, s. 37).

Yeni Farça yani Pârsî-yi Nev/Derî Farsçası ile şiir yazmayı ilk deneyenler Arapça yazıp Farsça konuşan şairlerdi. Yeni Farsça şiir, şekil ve içerik bakımından hemen hemen en önemli özelliklerini Abbasî edebiyatından aldı. Farsça edebî bir dil olarak ortaya çıkınca Pehlevice yani Orta Farça, yerini Arapça'ya bıraktı. Eski ve Orta Farsçanın vezinleri yerine Arap aruzu, eski şekiller yerine kaside ve mesnevi nazım şekli kullanılmaya başlandı. Yeni Farsçaya pek çok Arapça kelime ve Arap aruzu şiirde kullanılmaya başlandı. Bunlara Arap edebiyatından alınan kafiye de eklendi. Böylece Abbasî edebiyatı etkisi altında ilk Fars şiiri meydana geldi (Râdûyânî 1949: 3). Seâlibî'nin Yetîmetü'd-dehr'inde adlandırılan "zu'l-lisâneyn" ve Yeni Fars diliyle ilk şiirleri yazan şairler, Arapça şiirleri Farsçaya tercüme etmekle yetinmemişler, Abbasî dönemi şiirinde görülen mazmun, mana ve telmihleri de kendi şiirlerinde kullanmışlardır (Nu'mânî 1336 h., s. 106).

Kaynakların belirttiğine göre Derî Farsçasıyla kaleme alınan ilk şiirler, kaside nazım şekliyle yazıldı (Safâ 1351 h., s. 168). Böylece Cahiliye devri yaratıcı Arap şiirinin tamamen kendine mahsus bir nazım şekli olan kaside, IX. yüzyıldan itibaren Yeni Fars şiirinde de kullanılmaya başlandı (Armutlu 2014, s. 39). Kasidenin en parlak zamanı ve ilk örneklerini verdiği dönem Sâmânîler zamanı olmuştur. Rudekî (ö. 940) de dönemin en önde gelen kaside şairi olarak tanınmış ve yazdığı kasidelerle daha sonra kaside yazan şairlere örnek olmuştur (Atalay 2014, s. 72).

Yeni Fars edebiyatında kasideden sonra en çok rağbet gören nazım şekli mesnevi olmuştur. Erken bir dönemde İran'da hamasî ve destanî şiirlerin rağbet görmesi (Atalay 2014: 70) mesnevi nazım şeklinin öne çıkmasına ve Derî Farsçası şiirinde benimsenerek kullanılmasına neden olmuştur. Müstakil ve yarı müstakil emirlerin neseplerini uydurma soykütüklerle eski Sâsânî hükümdarlarına bağlama istekleri, bu türün revaç bulmasının nedenlerindendir (Safâ 1369 h.: I/Mukaddime, s. 59).

Mesnevî, İran edebiyatında "ikili, ikişer ikişer/دو دو، دو گان دو گان، دو تایی، دو گانی" anlamına gelen bir kelimedir. Edebi terim olarak; "tek bir vezin/یک وزن" ile yazılan yani bütün beyitlerde "vezin birliği/متحد الوزن " ve "her beyti müstakil bir kafiyeye sahip/ هر

بیت دارای قافیه ای مستقل", başka bir ifadeyle beyit mısralarının her ikisi (kendi içerisinde) "kafiyeli/مقفی، هم قافیه" olan Fars şiir kalıbına "mesnevî" denir (Fesâyî 1372 h.: 428; Rezmcû 1374 h.: 21; Enûşe 1376 h.: II/1223, Hümâyî 1388 h.: 156). İran Edebiyatı kaynaklarında mesnevi, İran'a özgü bir nazım şekli olarak benimsenmiş, " منسوب به کلمه مثنوی مرادف اثنین اثنین که به معنی دوتا دوتا یا دو گانی است. کلمه "مزدوج" را نیز به همین معنی به کار برده اند/mesnevî; iki, iki adet, ikili olma, ikilemek anlamına gelen 'isneyn isneyn'kelimesinin eşanlamlısı olarak kullanılan bir kelimedir. 'Müzdevic' kelimesi de aynı anlamda kullanılmıştır" (Fesâyî 1372 h.: 428) veya " مثنوی را مزدوج هم گویند/mesneviye 'müzdevic' de derler" (Mîrsâdıkî: 1374 h.: 230; Rezmcû 1374 h.: 21) denilerek, Arap edebiyatında bir nazım şekli olarak ortaya çıktığı ve adı geçen edebiyatta da kullanıldığı belirtilmemiştir. Sonuç olarak, her beytin kendi arasında kafiyelendiği nazım şekli Arap edebiyatından Fars edebiyatına geçmiş ve Derî Farsçasının resmileşip Fars edebiyatının başladığı dönemden itibaren bu nazım şekli Arap edebiyatındaki isimlendirilmesinden farklı yine Arapça kökenli bir kelime ile "mesnevi" diye tesmiye edilmiştir. Mesnevinin Fars edebiyatının ilk dönemlerinden beri kullanıldığı ile ilgili Ahmet Ateş şunları söylemektedir: "Müslüman İran edebiyatının IV. (X.) asırda, tarih sahasına çıkmaya başladığı devirlerde, mesnevi şeklinin çok mebzul miktarda kullanılmakta olduğunu görüyoruz. Metinleri tam olarak elimize geçmemiş bulunmakla beraber, bildiğimiz isimlere ve bilhassa Asadî'nin Lugat-ı Furs'ünde bugüne kadar muhafaza edilmiş olan müteferrik beyitlere bakılacak olursa, Sâmânîler devrinde mesnevi şeklinin, hiç olmazsa kaside kadar, ehemmiyetli olduğuna ve belki de ondan daha fazla mahsuller verdiğine hükmedebiliriz. Bu devirde bu şekil için *masnavi* tabiri de kullanılmış olmalıdır; çünkü edebiyat nazariyesine dair en eski Farsça eserde Râdûyânî'nin Tarcumân El-Balâga'sında (V.=XI. asır) bu tabir kullanılmaktadır." (Ateş, 1997, s. 129).

Vezni ve beyit sayısı sınırlı olmadığından daha çok kıssalar, uzun hikâyeler, âşıkâne duygular, tarihî, irfanî, ahlakî, rezmî, bezmî, dinî, felsefî, ictimâî, hamâsî konular mesnevî nazım şekliyle yazılmıştır. Bundan dolayı mesnevî, Fars şiirinin en eski devirlerinden beri kullanılan bir nazım şeklidir (Fesâyî 1372 h., s. 428; Rezmcû 1374 h., s. 21; Enûşe 1376, s. II/1223). Sâmânîler devrinde Rudekî, Ebû Şekûr Belhî, Ebû'l-Mû'eyyed Belhî ilk dönem mesnevî yazan şairler olarak edebiyat tarihlerinde yer almışlardır (Fesâyî 1372 h., s. 428-29). Bu dönemde mesnevi nazım şekli ile çokça eser verilmesine rağmen günümüze az sayıda mesnevi parçaları ulaşmıştır. Bu devirde yazılan eserlerin muhtevaları hususunda şu söylenebilir: "Bu devirde meydana getirilen

mesneviler arasında, İran'da milli uyanış hareketi ile müterâfık olarak, mevzularını eski İran tarihinden alan eserleri, yani bir dereceye kadar millî destanları başta zikretmek gerektir." (Ateş, 1997, s. 129).

Erken dönem Fars edebiyatında bilinen ilk mesnevici Rûdekî (ö. 941)'dir. Onun adı kaynaklarda geçen, konusu bilinen ve de adları Kelîle ve Dimne (Debirsiyâkî 1374 h., s. 17), Sindbâdnâme (Gürûh-ı Nuvîsendegân 1386 h., s. 22; Serdeştî 1387 h., s. 228-32), Arâyisü'n-Nefâis (Fesâyî 1372 h., s. 428) olan 3 mesnevi yazdığı kayıtlıdır (Safâ 1351 h., s. I/378-80). Rûdekî'nin en önemli mesnevisi Kelîle ve Dimne'dir. Mesnevinin tamamı günümüze kadar ulaşmamıştır. Bugün elimizde birkaç dağınık beyti dışında bir şey kalmamıştır. Eser, Abdullah b. Mukaffa'nın Arapça yazdığı aynı addaki kitabının Sâmânî Emiri Nûh b. Nasr'ın emriyle Farsçaya (remel-i müseddes bahrinde) manzum olarak çevrilmiştir. Aşağıdaki 4 beyit bu mesneviden geriye kalan başlangıç beyitlerdendir:

تا جها ن بود از سر آدم فراز
کس نبود از راه دانش بی نیاز
مردمان بِخَرد اندر هر زمان
راز دانش را بهر گونه زبان
گرد کردند و گرامی داشتند
تا بسنگ اندر همی بنگاشتند
دانش اندر دل جراغ روشن است
وز همه بد تر بر تن تو جوشن است

Rûdekî'nin (Nâdir Kerîmân-ı Sedeştî'nin neşrettiği) Divanı'nın dördüncü bölümü "Rûdekî'nin Kelîle ve Dimne, Sindbâdnâme ve Devrân-ı Âfitâb isimli mesnevilerinden bugüne kadar gelmiş beyitler" başlığını taşır. Bu bölümde yer alan Kelîle ve Dimne (remel bahri, 76 beyit), Sindbâdnâme (remel bahri, 48 beyit) ve Devrân-ı Âfitâb (remel bahri, 5 beyit) başlığını taşıyan mesnevilerden sonra da 6 mesneviye daha yer verilmiştir. Bunların başlık ve beyit sayıları şöyledir: "Ez Mesnevî-yi Bahr-i Mütâkârib, 44 beyit", "Ez Mesnevi-yi Bahr-i Hafîf, 27 beyit", "Ez Mesnevi-yi Bahr-i Hezec, 13 beyit", "Ez Mesnevi-yi Diger Bahr-i Hezec, 3 beyit", "Ez Mesnevi-yi Bahr-i Muzâri', 3 beyit", "Ez Mesnevi-yi Bahr-i Serî', 4 beyit" (Sedeştî 1387 h., s. 235-45; Nefîsî 1388 h., s. 153-190).

Ebû Şekûr-i Belhî, Rudekî'den sonra mesnevi yazan ikinci şair olarak bilinir. Rudekî'nin son zamanlarına yetişen şairin Sâmânîler'den Nûh b. Nâsır adına mütekârip

bahrinde Âferîn-nâme isimli öğretici bir mesnevi kaleme almıştır. Bugün bu eser elimize geçmemesine rağmen, ondan geriye kalmış beyitler kaynaklar da yer almaktadır (Safâ 1351h., s. I/405). Adı geçen şairin Âferîn-nâme'sinin dışında 3 mesnevisi olduğu söylenmektedir (Fesâyî 1372 h., s. 429; Nefîsî 1363 h., s. I/21). Aşağıdaki beyitler Âfrîn-nâme'ye aittir:

بدشمن برت مهربانی مباد
که دشمن درختی است تلخ از نهاد
درختی که تلخش بوَد گوهرا
اگر چرب و شیرین دهی مر وَرا
همان میوهٔ تلخش آرد پدید
از او چرب و شیرین نخواهی مزید
ز دشمن گراید ونکه یابی شکر
گمان بر که زهرست هرگز مخور

Erken dönem mesnevi yazan şairlerden biri de Ebû'l-Müeyyed-i Belhî'dir. X. yüzyılın önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Ebû'l-Müeyyed-i Belhî, İran Edebiyatı'nda ilk Yûsuf u Züleyhâ Mesnevisi yazan şair olarak bilinir (Safâ 1374 h., s. 113; Müdebbiri 1370 h., s. 57). Bu mesnevi de diğer mesneviler gibi günümüze kadar gelememiştir. Adı geçen şairden bir asır sonra yani XI. yüzyılda yaşayan ve adı kaynaklar da Emân-i Horasanî olarak geçen (Müdebbiri 1370 h., s. 57) bir şair de ikinci Yûsuf u Züleyhâ adlı mesnevi yazmıştır. Adı geçen şairin sebeb-i telîf kısmında bu konuyu ilk defa kaleme alanın Ebû'l-Müeyyed-i Belhî olduğu kayıtlıdır:

مر این قصه را فارسی کرده اند
بدو در معانی بگسترده اند
دو شاعر که این قصه را گفته اند
به هر جای معروف و ننهفته اند
یکی بد المؤید که از بلخ بود
به دانش همی خویشتن را ستود

Sâmânîler döneminde yazılmış olup bügün elimizde olan iki mesnevi vardır. Bunlardan birincisi Dakîkî-yi Tûsî'nin Goştâsp-nâme'sidir. Mesnevi, Goştâsp'ın saltanatı, Zerdüşt'ün ortaya çıkışı, Goştâsp ile Ercesp arasında geçen ve din savaşları olarak da bilinen anlatıya dayanır (Dakîkî 1347 h., s. 26-96). Aşağıdaki beyitler mesnevinin ilk beyitleri olup "Lohrâsb'ın Belh'e Gitmesi ve Goştâsb'ın Tahta Geçmesi"

bölümünden alınmıştır:

چو گشستاب را داد لهراسپ تخت
فرود آمد از تخت و بر بست رخت
به بلخ گزین شد برر آن نوبهار
که یزدان پرستار بدان روزگار
مر آن جای را داشتندی چنان
که مر مکه را تازیان این زمان
بدان خانه شد یزدان پرست
فرود آمد از جایگاه نشست
ببست آن در آفرین خانه را
نماند اندر او خویش و بیگانه را
بپوشید جامهٔ پرستش پلاس
خرد را چنان کرد باید سپاس...

Bugün elimizde bulunan ikinci mesnevi de Dakîkî-yi Tûsî'nin çağdaşı ve Sâmânîler dönemi şairlerinden olan Meyserî'ye aittir. Tıb alanında yazılmış ilk eğitici ve öğretici mesnevidir. Hezec bahrinde yazılan ve 4481 beyit olan bu eser, "Dânişnâme-i İlm-i Pizişkî, Tahran, 1366 h." adıyla basılmıştır (Atalay 2014). "Hâtime-i Kitâb"tan alınmış ilk dört beyit aşağıdadır:

من این نامه بکام دل بگفتم
بسی علم اندر این نامه نهفتم
نشان دردهای گونه گونه
بگفتم من ترا چون و چگونه
علاج دردمندان نیز گفتم
بهر دردی علاجی چند جستم
و نام دارو وهم طبع دارو
در این نامه بگفتیم هر دو

İlk örnekleri Sâmanîler döneminde görülen mesnevi nazım şeklinin olgun örnekleri Gazneliler döneminde görülür[6]. Bunlar bahr-i mütakârib-i müsemmen ile

[6] Bu mesneviler şunlardır: 1. Firdevsî'nin Şâhnâme'si 2. Esedî-yi Tûsî'nin Gerşâsp-nâme'si 3. Unsurî'nin Vâmık u Azrâ'sı 4. Unsurî'nin Sürh-büt ü Hing-büt'ü 5. Yezdânî'nin Mesnevisi 6. Lebîbî'nin Mesnevisi 7. Ayyûkî'nin Varka ve Gülşâh'ı 8. Ascedî'nin Mesnevisi 9. Şâkir-i Buhârî'nin Mesnevisi 10. Muncik-i Tirmizî'nin Mesnevisi 11. Ebû Sa'îd-i Ebû'l-Hayr'ın Mesnevisi.
Gazneliler döneminde bahr-i hafîf ile yazılmış mesneviler: 1. Lebîbî'nin Mesnevisi 2. Unsurî'nin Şâdbihr

yazılmıştır. Bu vezinde yazılanların sayısını 17 olarak gösterenler de vardır (Mahcûb 1345 h., s. 32). Gazneliler döneminde mesnevi şekliyle olgun eserler verilmişse de bunlardan iki tanesi elimizdedir. Bu mesnevilerden ilki Firedevsî'nin Şâh-nâme[7] adlı mesnevisidir. Destanî eserde Farsların tarihini bin yıllık tarihi ve mitolojik kahramanları konu alınır. "Kısaca söylemek gerekirse; *Şâh-nâme* Fars edebiyatında belli bir konuyu işleyen ve bağımsız bir kitap olarak yazılmış ilk mesnevidir." (Kartal, 2014, s. 43).

Selçuklular döneminde mesnevi nazım şekline rağbet artmış, hamasî ve efsanevî muhtevaların yanında İslamiyet'in etkisiyle Attar, Nizâmî, Senâî gibi güçlü şairlerin kaleminden çıkan didaktik muhtevalı ve tasavvufî içerikli mesneviler de yerini almıştır. Hamâsî, âşıkâne ve hiciv ağırlıklı mesneviler yazılmıştır. Bu devrede Hamasî mesnevilerin ağırlıklı bir şekilde yazıldığı görülmektedir. Bunlar mesnevilerden bazıları şunlardır: 1. Gerşasb-nâme 2. Behmen-nâme 3. Ferâmurz-nâme 4. Kûş-nâme 5. Burzû-nâme 6. Bânû Guşasp-nâme 7. Şehrîyâr-nâme 8. Âzer Berzîn-nâme 9. Bîjen-nâme 10. Lohrâsb-nâme 11. Sûsen-nâme (Safâ 1387 h., s. 286-333). Aynı zamanda bu devirde aşk ve macera mesnevileri de yazılmıştır. Selçuklular döneminde yazılan Fahreddîn-i Gürgânî tarafından yazılan Veys ü Râmin mesnevisi âşıkane yazılan mesnevilerin başında gelir. Ayrıca Nâsır-ı Hüsrev'in Rûşenâyî-nâme ve Sa'âdet-nâme isimli hikmet-âmiz mesnevileri de bu dönemde yazılan mesnevilerin başında gelir. Adı geçen devrede Senâyî (ö. 1140)'nin Hadîkatü'l-Hakîka isimli mesnevi İran Edebiyatı'nda yazılan ilk

---

ü Aynü'l-Hayât 3. Tayyân-ı Jâjhây'ın Mesnevisi 4. Bedî'-i Belhî'nin Mesnevisi 5. Ferruhî-yi Sistânî'nin Mesnevisi 6. Hüsrev-i Serahsî'nin Mesnevisi 7. Şâkir-i Buharî'nin Mesnevisi 8. Kisâyî-i Mervezî'nin Mesnevisi.

Gazneliler döneminde bahr-i hezec-i müseddes-i maksûr veya mahzûf ile yazılmış mesneviler: Şâkir-i Buharî, Behrâmî-yi Serahsî, Fasîhî'yi Cürcânî, Tayyân-ı Jajhây ve Lebîbî gibi birkaç şair tarafından yazılmıştır.

Gazneliler döneminde bahr-i remel ile yazılan mesneviler: Lebîbî, Behrâmî-yi Serahsî, Ayyûkî, Şâkir-i Buhârî ve Tayyân-ı Jâjhây gibi şairler tarafından yazılmıştır.

Gazneliler döneminde bahr-i hezec-i müseddes-i ahreb ile lebîbî, Tayyân-ı Jâjhây ve Muncik-i Tirmizî, bahr-i münserih ile Muncik-i Tirmizî mesnevi yazan şairlerdir (Fesâyî 1372 h., s. 429-30).

[7] İran'ın millî destanı ve Fars edebiyatının en büyük eserlerinden biri kabul edilen Şâhnâme, bütün dünya klasikleri arasında da eşsiz bir yere sahiptir… İlk insanın (Keyûmers) yaratılışından başlayan Şâhnâme, İran'da Araplar'ın egemen olduğu döneme kadar geçen zaman sürecindeki İran'ın destansı tarihiyle gerçek bilgileri harmanlayarak verir… Şâhnâme'de Pîşdâdîler, Keyânîler, Eşkânîler ve Sâsânîler dönemine ait destansı olaylar ele alınır. Cemşîd, Dahhâk, onunla savaşan demirci Gâve, Ferîdun, yedi güç işi başaran Zaloğlu Rüstem, Turan ülkesinin hükümdarı Efrâsiyâb (Alp Er Tonga), Keykâvus, Keyhusrev, İsfendiyâr, Dârâ, İskender gibi simalar eserde yer alır. .. Mesnevi tarzında, mütekārib bahrinin "feûlün feûlün feûlün feûl" vezniyle yazılan Şâhnâme'deki beyit sayısı yazmalara göre 48.000 ile 52.000 arasında değişmektedir. Uzun mesnevilerin kaleme alınmasına elverişli olan bu bahir daha sonra yazılan şâhnâmelerde de kullanılmıştır. Fars edebiyatında en çok taklit edilen eserlerden biri Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülistân'ı, diğeri Firdevsî'nin Şâhnâme'sidir (Kanar, 2010, s. 289-290).

tasavvufî/irfânî mesnevi olması yönüyle önemlidir. Bu alanda Attâr'ın İlâhî-nâmesi, Musibet-nâmesi ve Esrâr-nâmesi, Mevlânâ'nın Mesnevisi bu dönemde yazılan irfânî mesnevilerin başında gelir (Fesâyî 1372, s. 430). "Senâî'den sonra yazdığı tasavvufî mesnevilerle büyük şöhret bulan ve orijinal fikirleriyle Mevlana'yı hazırlayan, hatta Türk ve Arap edebiyatlarını etkileyen Ferîdüddîn-i Attâr, bu tür mesnevide bir çığır açmıştır." (Kartal, 2014, s. 49). Attâr'ın İlâhî-nâme, Musîbet-nâme, Pend-nâme ve Mantıku't-Tayr adlı ünlü mesnevileri bulunmaktadır. Senâyî-i Gaznevî'nin Hadîka'sından başka hafif bahrinde yazdığı Seyrü'l-İbâd, Rarîku'l-Tahkîk mesnevilerinin yanında Kâr-nâme-i Belh, Işk-nâme, Akl-nâme ve Tecribetü'l-İlm gibi mesneviler de yazmıştır. Diğer 3 mesnevisiyle birlikte "Sitte-i Senâyî" diye isimlendirilmiştir (Sâfâ 1351h., s. I/561-63).

"İran edebiyatında Selçuklular devri mesnevide bütün bu nevilerin hepsinde birden, gerek şairlik, gerek hikâyecilik bakımından, fevkalade bir muvaffakiyet göstererek, tam bir son şeklini veren Nizâmî'nin yetiştiği devirdir." (Ateş, 1997, s. 130). Nizâmî ilk defa 5 mesneviyi bir araya getirip "hamse" oluşturmuştur. Bu dönemde Firdevsî'nin Şâh-nâme'sini örnek alarak yazılan eser Esedî-i Tûsî'nin Gerşâsb-nâme adlı mesnevisidir. Yine bu devirde hamasi-destanî mesnevilerden Katrân-ı Tebrîzî'nin Kavs-nâme'si, Atâyî-i Râzî'nin Burzû-nâme'si ve Îrânşâh'ın Behmen-nâme'si vardır.

"Mesnevi şekli Moğollar ve Timurlular devrinde de çok rağbet görmüştür. Ancak büyük mesnevi üstatları destânî mevzulara ehemmiyet vermemişler, bilhassa İran'ın eski efsanevî tarihine ait mevzuları hemen tamamıyla terk etmişlerdir. Bunu yerine, hakikî tarihî vekayii ele alan ve edebî değerleri ekseriya çok yüksek sayılamayacak olan mesneviler kâim olmuştur." (Ateş, 1997, s. 131). Bu dönemde yazılan konusu gerçek tarihî olay olan mesnevilere Mustavfî'nin Zafer-nâme'si, Ahmed-i Tebrîzî'nin Şehinşâh-nâme'si, Seyfî'nin Sâm-nâme-i Seyfî'si örnek olarak verilebilir. Bu devirde aşk ve macera muhtevalı Zâkânî'nin Uşşâk-nâme'si, Selmân-ı Sâvecî'nin Cemşîd ü Hurşîd'i, Assâr-ı Tebrîzî'nin Mihr ü Müşterî'si, Fettâhî-i Nişâbûrî'nin Destûr-ı Uşşâk'ı gibi birçok mesnevi yazılmıştır. Yine bu devirde Hümâm-ı Tebrîzî'nin Sohbet-nâme'si, Şebusterî'nin Gülşen-i Râz'ı, Merâgî'nin Deh-nâme'si, Sa'dî-i Şîrâzî'nin Bostân'ı ve Gülistân'ı gibi tasavvufî mesneviler de kaleme alınmıştır. (Kartal, 2014, s. 53-61).

Sonuç olarak mesnevi nazım şekli, Arap edebiyatından Fars edebiyatına geçmiş ve Derî Farsçasının resmileşip Fars edebiyatının başladığı dönemden itibaren bu nazım şekli kullanılmıştır. Müstakil mesnevi Fars edebiyatında Gazneliler ve Selçuklular

döneminde en önemli ve olgun eserlerini vermiştir. "İran edebiyatında pek parlak bir şekilde tarih sahnesine çıktıktan sonra, Moğollar devrinden itibaren, bazı fevkalade kabiliyetler müstesna, bilhassa mevzu bakımından fakirleşerek, devam eden mesnevi şekli, en son devrin edebiyatında, yerini mensur romana bırakmıştır." (Ateş, 1997, s. 131).Bir şairin beş mesnevisinden oluşan külliyatına "Hamse[8]" denilmektedir. Hamseler ilk defa Fars edebiyatında görülmüştür. İlk örneğini Nizâmî-i Gencevî'nin verdiği ve "Penc-genc" adıyla da anılan hamseler öykünme yoluyla önce Fars edebiyatında daha sonra da Türk edebiyatında farklı şairler tarafından yazılmıştır.

Fars Edebiyatı'nda mesneviler daha çok "uzun ve kısa/مثنوی بلند و کوتاه" olmak üzere iki katagoride ele alınmıştır. Kısa bir hikâyeyi sınırlı bir şekilde anlatmaya genellikle kısa/küçük mesnevi denir. Bu mesnevinin beyitleri fazla değildir. Örneğin; Bostan veya Gülistan'da ya da Mevlana ve Attar'ın mesnevilerinde, çerçeve hikâyenin içerisinde, yer alan hikâyelerin her biri kısa/küçük mesnevi olarak addedilir. Bunlar bazen bir beyit, hatta iki beyitten oluştukları da görülmektedir (Fesâyî 1372 h., s. 341). Kısa mesneviler bir beyitten yüz beyite, hatta beyit sayısı biraz daha fazla olarak yazılabilir. Genel kabul bunların 2 ile 20 beyit arasında yazılmasıdır (Fesâyî 1372 h., s. 341). Uzun mesnevilerle küçük mesnevileri ayıran nokta uzun mesnevilerin daha çok bir şaire ait müstakil eserler olması ve beyit sayısının oldukça fazla olmasıdır. Şâhnâme-yi Firdevsî (60 bin beyit civarında), Nizâmî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i (6500 beyit) ve Leylâ vü Mecnûn'u (4500 beyit), Esedî'nin Gerşâsp-nâmesi, Emîr Hüsrev-i Dehlevî'nin Matla'u'l-Envâr'ı, Şîrîn ü Hüsrev'i ve Mecnûn u Leylâ'sı, Câmî'ni Heft Evreg'i uzun mesnevilere birer örnektir (Fesâyî 1372 h., s. 342).

Yukarıda verilen bilgilere paralel olarak kısa ve uzun mesnevilerin biraz daha değişik bir şekilde Fars edebiyatı kaynaklarında ve Farsça yazılmış divanlarda yer aldığı da görülmüştür. Özellikle Derî Farsçası'nın oluşum aşamasında, uzun ve kısa ilk mesnevilerin yazıldığı Sâmânîler döneminde küçük mesneviler divan ve kaynaklarda şu şekilde karşımıza çıkar. Derî Farsçası'nın teşekkül döneminde çeşitli nazım şekillerinde yazılan şiirler, değişik isimler altında yazılan kitaplarda toplanmıştır. Bu kitaplar içerisinde şairin isimlerinin yanında onların yazmış oldukları şiir nazım şekillerinin

[8] Fars edebiyatındaki hamseler ve yazarları şunlardır: ***Nizâmî-i Gencevî:*** Mahzenü'l-Esrâr, Hüsrev ü Şîrîn, Leylâ vü Mecnûn, Heft Peyker, İskender-nâme. ***Emîr Hüsrev Dihlevî:*** Matla'u'l-Envâr, Şîrîn ü Hüsrev, Mecnûn ü Leylâ, Âyîne-i İskender, Heşt Behişt. ***İmâmüddîn-i Fakîh-i Kirmânî***: Safâ-nâme, Sohbet-nâme, Mahabbet-nâme, Deh-nâme, Tarîkat-nâme. ***Kâtibî:*** Gülşen-i Ebrâr, Mecma'u'l-Bahreyn, Nâzır u Manzûr, Deh-bâb, Sî-nâme. ***Abdurrahmân-ı Câmî:*** Silsiletü'z-Zeheb, Salâmân u Absâl, Tuhfetü'l-Ahrâr, Subhatü'l-Ebrâr, Yûsuf u Züleyhâ (bk. Kartal, 2014, s. 61-77).

adları da geçer. Bu nazım şekillerinden biri de "mesnevi"dir. İlk dönem Farsça şiirin temsilcilerinin yazmış oldukları şiirler, "Eş'âr-ı Perâkende-i Kadîmterîn-Şu'ârâ-yı Fârsî-Zebân/اشعار پراکندهٔ قدیمترین شعرای فارسی زبان" isimli önemli bir kaynakta[9] yer almaktadır.

Erken dönem Fars şiirinin ilk örneklerinin verildiği bir diğer birinci derece kaynakların başında "Pîşâhengân-ı Şi'r-i Pârsî/پیشاهنگان شعر پارسی" gelir. Bu eserde Rûdekî'nin Kelîle ve Dimne ile Sindbâd-nâme isimli mesnevilerine yer verilmiştir. Eserde Rûdekî'nin hayatından sonra, 'mesnevi' veya 'mesnevîhâ'denilmeden "Ebyât-ı Pârekende" başlığı altında "از منظومهٔ کلیله و دمنهٔ رودکی" başlığıyla Rûdekî'nin mesnevisinden 24 beyit ve "از منظومهٔ سندبادنامهٔ رودکی" ikinci bir başlıkla adı geçen şairin diğer bir mesnevisinden 7 beyit kaydedilmiştir (Debîrsiyâkî 1374 h., s. 59-65). Fars şiiri için önemli bir kaynak olan "Şâ'irân-ı Hem-asr-ı Rûdekî" adlı çalışmada da mesnevi nazım şekliyle şiirler yazan erken dönem Fars şairler hakkında bilgi verildikten sonra onların mesnevilerinden veya mesnevi nazım şekliyle yazdıkları şiirlerden örnek beyitler nakledilmiştir[10]. Fars Edebiyatı için önemli bir kaynak olan "Sebk-i Horâsânî Der-Şi'r-i Fârsî" isimli eserde 38 şaire ait mesnevi[11] örnekleri verilmiştir.

---

[9] Bu eserden hareketle erken dönem şairlerin yazmış oldukları ilk mesneviler, başlıkları ve beyit sayıları şöyledir:1) Şehîd-i Belhî, (Mesnevî Bahr-i Hafîf) beş beyit (Lazard 1341 h., s. 38). 2) Ferâlâvî, (Mesnevî Bahr-i Hafîf) bir beyit, (Mesnevî Bahr-i Mütekârib) bir beyit (Lazard 1341 h., s. 45). 3. Mes'ûd-i Mervezî, (Mesnevî Bahr-i Hezec) üç beyit (Lazard 1341 h., s. 47). 4) Ebû'l-Abbâs-ı Rebincenî, (Mesnevî Bahr-i Hafîf) üç beyit, (Mesnevî Bahr-i Mütekârib) bir beyit (Lazard 1341 h., s. 76). 5) Ebû Şekûr, (Mesnevî- Bahr-i Hezec) on bir beyit, (Mesnevî- Bahr-i Remel) iki beyit, (Mesnevî Bahr-i Hafîf) yedi beyit, (Mesnevî Bahr-i Serî') iki beyit, (Mesnevî Bahr-i Mütekârib: Âferîn-nâme) yüz kırk dört beyit (Lazard 1341 h., s. 88-109). 6) Ebû Şuayıb (Mesnevî Bahr-i Remel) bir beyit (Lazard 1341 h., s. 131). 7) Ma'rûfî (Mesnevî Bahr-i Hezec-i Müseddes-i Maksûr) iki beyit, (Mesnevî Bahr-i Hezec-i Müseddes-i Makbûz-ı Mahzûf) bir beyit, (Mesnevî Bahr-i Hafîf) üç beyit (Lazard 1341 hş, s. 137). 8) Dakîkî (Mesnevî Bahr-i Hafîf) bir beyit, (Mesnevî Bahr-i Remel) bir beyit, (Mesnevî Bahr-i Karîb) bir beyit, (Mesnevî Bahr-i Mütekârib) seksen iki beyit (Lazard 1341 h., s. 168). 9) Meyserî, "Dâniş-nâme" (Mesnevî Bahr-i Hezec: Müntehabât) [ستایش خدا] 57 beyit, [ستایش پیغمبرو آل او] 3 beyit, [در دانش] 19 beyit, [در تالیف کتاب] 17 beyit, [ستایش شاه] 41 beyit, [در ترکیب مردم] 34 beyit, [پند و نصیحت] 17 beyit, [در صرع] 10 beyit, [معجون الصرع] 5 beyit, [در خناق] 15 beyit, [خاتمهٔ کتاب] 52 beyit (Lazard 1341 h., s. 189-194).

[10] Mesneviler şöyledir: 1) Hucete-i Serahsî, (Mesnevi-yi O) beş beyit (Gilânî 1370 h., s. 49) 2) Tayyân-ı Mergâzî, (Mesnevîhâ) başlığında her biri bir beyit olan 24 mesnevi ve yine (Mesnevîhâ) başlığında her biri bir beyit olan 8 mesnevi kayıtlıdır (Gilânî 1370 h., s. 62-63, 66). 3) Ebû'l-Mesel-i Buhârâyî, (Mesnevîhâ) başlığı altında 5 mesnevi vardır. Bunlardan üç tanesi bir, bir tanesi dört beyit ve sonuncusu da iki beyittir (Gilânî 1370 h., s. 71-72). 4) Ebû'l-Mü'eyyed-i Belhi, (Mesnevîhâ) başlığı altında 6 mesnevi yer alır. Bunlardan beş tanesi bir beyit, altıncısı da üç beyittir (Gilânî 1370 h., s. 150). 5) Âgâçî-yi Buhârâyî, (Mesnevîhâ) başlığı altında 2 mesnevi vardır. Birincisi bir, ikinci mesnevi de 4 beyittir. Adı geçen şaire ait (Mesnevî) başlığında da 2 mesnevi yer alır. Bunların her ikisi de bir beyittir (Gilânî 1370 h., s. 158-59).

[11] Fars Edebiyatı üzerinde çalışanların ciddi bir eser olduğu üzerinde birleştikleri "Sebk-i Horâsânî Der-Şi'r-i Fârisî" adlı çalışmada yer alan ve erken dönem yani Derî Fârçası'nın oluşum döneminde (Sâmânîler zamanında) yaşamış olan ve mesnevi veya mesnevi nazım şekliyle şiirler yazmış şairler şunlardır: 1) Mesnevî-yi Ebû Şekûr-ı Belhî (Âferîn-nâme); 2) Mesnevi Şehîd-i Belhî, iki beyit; 3) Mesnevi Ebû'l-Hasan-ı Âgâçî, üç beyit; 4) Mesnevi Ebû'l-Mesel-i Buhârâyî, 4 beyit; 5) Mesnevi Ebû'l-Abbâs-ı Mervezî, bir beyit; 6) Mesnevi Ebû'l-Mü'eyyed-i Belhî, bir beyit; 7) Mesnevi Huceste-i Serahsî, 5 beyit; 8)

Farsça divanlarda, Hilâlî-yi Çağatayî örneğinde gördüğümüz bir özellik de divanın içerisinde "mesneviyât" başlığı altında şekil, muhteva ve bölümleri bakımından müstakil mesnevilerin olmasıdır. Bu durum nâşirin müdahalesi sonucu bir şairin tüm eserlerini "külliyat" mantığında bir eserde toplamasından da kaynaklanmış olabilir. Onun divanında çeşitli nazım şekilleriyle yazdığı şiirlerin yanında tasavvufî aşkı işlediği "مثنوی شاه و درویش" (Nefîsî 1337 h., s. 217-275) ve aşkın mahiyeti, vefa, cömertlik, sadakat ve edep gibi konuların işlendiği, 20 bölümden oluşan "صفات العاشقین" (Nefîsî 1337 h., s. 276-330) başlığı altında iki mesnevi yer alır. Mesnevilerin birincisi 1342, ikincisi de 1237 beyittir. Bu mesneviler "rubâ'iyyât" bölümünden sonra Divan'ın son bölümü olan "mesneviyât" bölümünde yer alır. Aşağıdaki beyitler birinci mesnevinin başlangıç bölümü olan "Âgâz-ı Kıssa-i Şâh u Dervîş"ten alınmıştır:

سخن آرای این حدیث کهن
این چنین می کند بیان سخن
که ازین پیش بود درویشی
راست کیشی محبت اندیشی
از همه قید عالم آزاده
لیک در قید عشق افتاده
الم روزگار دیده بسی
محنت عاشقی کشیده بسی
تنش از عشق جسم بی جان بود
رگ برو همچو عشق پیچان بود

Mesnevi Ebû Abdullah Ma'rûfî-yi Belhî, bir beyit; 9) Mesnevi-yi Rûdekî, kitabın yazarı "örnek beyitler Sa'îd-i Nefîsî, Muhît-i Zindegî ve Ahvâl ve Eş'âr-ı Rûdekî, Tahran 1336 h., s. 1096-1103'de verildiği için" diyerek örnek beyitleri vermemiştir. 10) Mesnevi Ebû Şekûr-ı Belhî, iki beyit; 11) Şâhnâme-yi Ma'rûf Mes'ûd-ı Mervezî, üç beyit; 12) Mesnevi Ebû'l-Mesel-i Buhârâyî, iki beyit; 13) Mesnevî Ma'rûfî-yi Belhî, iki beyit; 14) Mesnevî Şehîd-i Belhî, bir beyit; 15) Mesnevî-yi Rûdekî, yazar, şairin bu Mesnevisi'nin örnek beyitleri için Sa'îd-i Nefîsî, Muhît-i Zindegî ve Ahvâl ve Eş'âr-ı Rûdekî, s.1109 ve devamına atıfta bulunarak, Rûdekî'nin Mesnevisi'nin ilk beytini vermiştir. 16) Mesnevi Ebû'l-Mesel-i Buhârâyî, bir beyit; 17) Mesnevî Ma'rûfî-yi Belhî, bir beyit; 18) Mesnevi Rûdekî, iki beyit; 19)Mesnevi Bû Şekûr-ı Belhî, bir beyit; 20) mesnevi Ebû'l-Hasan-ı Âgâçî, bir beyit; 21) Mesnevi Ebû'l-Mesel-i Buhârâyî, bir beyit; 22) Mesnevi Ebû'l-Abbâs-ı Mervezî, bir beyit; 23) Mesnevi Ebû'l-Mü'eyyed-i Belhî, bir beyit; 24) Mesnevî-yi Rûdekî, Manzûme-i Kelîle ve Dimne, başlangıç beyti; 25) Mesnevî-yi Rûdekî, Manzûme-i Sindbâdnâme, iki beyit; 26) Mesnevi Ebû Şekûr-ı Belhî, bir beyit; 27) Mesnevi Şehîd-i Belhî, bir beyit; 28) Mesnevi Ebû'l-Hasan-ı Âgâçi, bir beyit; 29) Mesnevi Ebû'l-Mesel-i Buhârâyî, bir beyit; 30) Mesnevi Ebû'l-Abbâs-i Mervezî, iki beyit; 31) Mesnevi Ebû Yahyâ Tâhir b. Fazl-ı Çegânî, bir beyit; 32) Mesnevi Ebû Abdullah Rerâvânî, bir beyit; 33) Mesnevi Ma'rûfî-yi Belhî, üç beyit; 34) Mesnevi Rûdekî, bir beyit; 35) Mesnevi Bû Şekûr-ı Belhî, bir beyit; 36) Mesnevi Ebû Şu'ayıb Sâlih b. Muhammed-i Hervî, bir beyit; 37) Mesnevi Rûdekî, iki beyit; 38) Ez-Rûdekî/Rûdekî'den, iki beyit (Mahcûb 1345 h., s. 101-105).

Küçük mesneviler sadece Arapça ve Türkçe divanlarda değil Farsça divanlarda da bulunmaktadır. Bu konuya Ahmet Ateş şöyle değinmiştir: "Burada ilâve edilmesi icâp eder ki, İran edebiyatının bütün devirlerinde mesnevi şekli ile yazılmış küçük şiir ve manzumelere tesâdüf olunur ki, bunlar tam divanlarda ekseriyâ "masnavîyât" başlığı altında, ayrı bir bölüm teşkil eder." (Ateş, 1971, s. 131). Biz de Farsça divanlardaki mesnevi varlığını, şekil ve muhteva özelliklerini görebilmek, Arapça ve Türkçe divanlardaki mesnevilerle karşılaştırabilmek için farklı yüzyıllardan 80[12] yakın divan taradık ve aşağıdaki şairlerin divanlarında küçük mesnevileri inceledik. Şairler kronolojik şekilde verilmiştir:

Rûdekî-yi Semerkandî, Dakîkî-yi Tûsî, Unsurî-yi Belhî, Katrân-ı Tebrîzî, Nâsır-ı Hüsrev, Mes'ûd-ı Sa'd-ı Selmân, Osmân-ı Muhtârî, Zahîr-i Fâryâbî, Attâr, Fahreddîn-i Irâkî, Sa'dî, Hümâm-i Tebrîzî, Emîr Hüsrev Dihlevî, Hâfız-ı Şîrâzî, Ubeyd-i Zâkânî, Şâh Ni'metullah Velî, Kâsım Envâr, Muhteşem-i Kâşânî, Vahşî, Râzî-yi Hâfî, Amûlî, Sâ'ib-i Tebrîzî, Neşât-ı İsfehânî.

Rûdekî-yi Semerkandî (ö. 941)

Fars edebiyatında mesnevi nazım şekliyle yazılan manzumeler divanlarda yer almıştır. Örneğin "Dîvân" adıyla neşredilen ilk kitap Rûdek'i'ye aittir. Rûdekî'nin divanı, üç ayrı şahıs tarafından yayımlanmıştır. Her üçünde de onun hem küçük hem de uzun mesnevilerine yer verilmiştir. Örneğin; ünlü edebiyat âlimi Sa'îd-i Nefîsî, "Dîvân-ı Rûdekî-yi Semerkandî, Tahran 1388 h." neşrettiği Divan'ın içerisinde kaside, kıt'a, dağınık beyitler/ebyât-ı perâkende ve rübâ'iyyât bölümünden sonra "Bâb-ı Çehârum" başlığı altında Rûdekî'nin uzun mesnevilerine yer verir: "ابیات پراکنده از مثنوی بخر رمل" denildikten sonra buna "دو منظومهٔ کلیله و دمنه و سندبادنامه" örnek olarak verir. Bu iki uzun mesnevilerin tamamı elde mevcut olmadığı için kaynaklarda yer alan bu iki mesneviye ait 129 beyit toplanarak bir araya getirilmiştir (Nefîsî 1388 h., s. 153-170).

Nâşir, "Bâb-ı Pencum"da "ابیات پراکنده از مثنوی بحر رمل" den 43 beyit (Nefîsî 1388 h., s. 171-177), "Bab-ı Şeşum"da "ابیات پراکنده از مثنوی بحر خفیف"den 28 beyit (Nefîsî

[12] Farsça divanlardaki küçük mesnevileri tespit edebilmek için farklı yüzyıllardan başlıca şu şairlerin divanlarına bakılmıştır: *Abdulvâsi' Cebelî, Attâr, Baba Efzal, Baba Tâhir, Bahâr, Bîdil-i Dihlevî, Câmî', Dakîkî-yi Tûsî Ebû Sa'îd Ebu'l-Hayr, Emîr Hüsrev-i Dihlevî, Emîr Mu'zî, Enverî, Evhadî, Fahreddîn Es'ad, Fahreddîn-i Irâkî, Fergânî, Ferruhî, Firdevsî, Furûgî, Hâfız, Hâkânî, Halîlî, Hümâm-ı Tebrîzî, Hâtıf, Hilâlî, İbn-i Hüsâm, Kaşânî, Katrân-ı Tebrîzî, Kâsım Envâr, Kemâleddîn İsmâîl, Kirmânî, Kudsî-i Meşhedî, Mes'ûd-ı Sa'd-ı Selmân, Minûçehrî, Muhammed Âmulî Şeyh Bahâyî, Muhteşem, Nâsır Hüsrev, Neşât-ı İsfehânî, Nizâmî, Nizârî, Osmân Muhtârî, Örfî, Râzî-yi Hâfî, Rûdekî, Sa'dî, Sabûhî, Sâib-i Tebrîzî, Selmân-ı Sâvecî, Senâyî, Şâh Ni'metullâh, Şeh Mehmûd Şebüsterî, Ubeyd Zâkânî, Unsurî-yı Belhî, Vahşî, Vatvat, Zahîr-i Faryâbî.*

1388 h., s. 179-183) ve "Bab-ı Heftum"da "ابیات پراکنده از مثنوی بحر هزج"den de 13 beyit küçük mesnevi örneğine yer verilmiştir (Nefîsî 1388 h., s. 185-187).

Rûdekî'nin divanı, Dr. Nâdir Kerîyân-ı Serdeştî, "Dîvân-ı Eş'âr-ı Rûdekî, Tahran 1387 h." tarafından da neşredilmiştir. Bu neşirde Rûdekî'nin uzun ve kısa mesnevileri şu şekilde yer almıştır: "Bahş-ı Çehârum", " ابیات بر جای مانده از کلیله و دمنه، دوران آفتاب و مثنوی رودکی" başlığını, bu başlığın alt başlığı da "از داستان کلیله و دمنه در بحر رمل" adını taşır. Burada toplam 76 beyit yer alır (Serdeştî 1387 h., s. 220-227). Bunun ardından " از داستان سندبادنامه در بحر رمل" başlık gelir. Burada da 48 beyit yer alır (Serdeştî 1387 h., s. 228-232). Bu iki mesnevi onun ele geçmeyen ancak kaynaklarda dağınık beyitleri bulunan uzun mesnevileridir. Bu uzun mesnevilerden sonra Rudeki'ye ait küçük mesneviler yer alır. Bunlar şu şekilde divanda verilmiştir.

"از مثنوی دوران آفتاب در بحر رمل"den 5 beyit (Serdeştî 1387 h., s. 233), " از مثنوی بحر متقارب"den 44 beyit (Serdeştî 1387 h., s. 235-239), "از مثنوی بحر خفیف"den 27 beyit (Serdeştî 1387 h., s. 240-242), "از مثنوب بحر هزج"den 13 beyit (Serdeştî 1387 h., s. 244-245), "از مثنوی دگر بحر هزج"den 3 beyit (Serdeştî 1387 h.: 245), " از مثنوی بحر مضارع"den 3 beyit (Serdeştî 1387 h., s. 245) ve "از بحر سریع"den de 4 beyit (Serdeştî 1387 h., s. 245).

Dakîkî-yi Tûsî (ö. 976)

Elimizde bulunan hem en eski hem de mesnevi nazım şekliyle yazılan şiirlerin yer aldığı divanlardan biri de Dakîkî-yi Tûsî'ye aittir. Çeşitli kaynaklarda derlenen şaire ait şiirler, Muhammed Cevâd Şeri'at, tarafından "Dîvân-ı Dakîkî-yi Tûsî, Tahran 1373 h." adıyla neşredilmiştir. Divan'da hem uzun mesnevi hem de kısa mesneviler yer almıştır. Uzun mesnevi "Goştasp-name-i Dakiki"dir. Bu mesnevi elimize geçen ilk tam mesnevilerden birisidir. Bu uzun mesnevi 1022 beyittir (Şerî'at 1373 h., s. 47-92). Bu mesnevinin ardından "ابیات پراکندهٔ دقیقی" başlığı altında kasâid, gazaliyât, kıt'ât, rubâ'iyyâtdan sonra kısa mesneviler yer alır: "مثنوی به بحر رمل" bu mesnevi bir beyittir (Şerî'at 1373 h., s. 107), ardından yine bir beyit "مثنوی به بحر قریب" gelir (Şerî'at 1373 h., s. 108). Daha sonra tek beyit olan "ممنوی به بحر حفیف" (Şerî'at 1373 h., s. 108) ve seksen beyit olan "مثنوی به بحر متقارب" gelir (Şerî'at 1373 h., s. 108-112).

Bu son kısımda yani "مثنوی به بحر متقارب" kısmında gözden kaçırılmaması gereken bir durum da mesnevinin bir, iki, üç, dört, beş, altı, sekiz, onbir gibi mısralardan oluşmasıdır. Başka bir ifade ile nâşir, bu başlıktaki mesnevisine üç beyitle başlar ve beyit bitiminde "üç yıldız" koyduktan sonra iki beyit olan mesneviye geçer. Bunun

sonuna da yine “üç yıldız” koyarak, beş beyit olan mesneviye geçer ve her mesnevinin bitiminde yine “üç yıldız” koyarak bir diğer mesnevi beyitlerine geçer. Bu durum mesnevinin bitimine kadar devam eder. Bu şu anlama gelebilir; nâşir, Dakîkî’nin mütakârib bahrinde yazdığı ve beyit sayısı bir ile onbir beyit arasında değişen tüm kısa mesnevilerini bir araya toplayarak, aralarına “üç yıldız” koyarak her birini birbirinden ayırmak ve beyit sayılarını göstermek istemiş olmalıdır. Bu durum, şiirleri bir araya divanı adıyla toplanan veya toplanmayan erken dönem Fars şairleri hakkında bilgi veren ve onların çeşitli nazım şekillerinde yazmış olduğu şiirlerin yer aldığı tüm kaynaklar için de geçerlidir. Bu kaynaklar içerisinde yer alan “Ebyât-ı Perâkende” başlığı altında “mesnevi” beyitleri verilirken de aynı usülün uygulandığı görülmektedir.

Unsurî-yi Belhî (ö.1039)

İlk olgun divanların verildiği Gazneliler döneminde de uzun ve kısa mesnevilerin bazı divanlarda yer aldığı görülmektedir. Bu divanlardan biri de Unsurî’ye aittir. Kaynaklar adı geçen şairin Vâmık u Azrâ ve Hing-but u Surh-but isimli mesnevi yazdığını kaydetmişlerdir. Bu mesneviler günümüze kadar ulaşamamışsa da bu iki mesneviden geriye bazı mesnevi parçaları kalmıştır. Unsurî Divanı, Muhammed Debîrsiyâkî, “Dîvân-ı Unsurî-yi Belhî, Tahran 1363 h.” tarafından neşredilmiştir. Bu neşirde “ابیات پراکندۀ مثنویها عنصری” başlığı altında onun mesnevilerinden örnekler verilmiştir. Bunların ilki “الف - ابیات مثنوی بحر متقارب” başlığını taşır. Nâşir, burada Unsurî’nin Vâmık u Azrâ ve Hing-but u Surh-but isimli mesnevilerini bu vezinle yani “mütekârib” bahriyle yazdığını belirtikten sonra, mesnevi beyitlerinin hangisine ait olduğu seçmede zorluk yaşandığını da vurgulamıştır. Bu iki mesneviyi ayırt etmeden mevcut kaynaklarda var olan ve mütâkarib bahriyle yazılan mesnevi beyitlerini divana almıştır (Debîrsiyâkî 1363 h., s. 351). Yukarıdaki başlık altında verilen mesnevi 112 beyittir (Debîrsiyâkî 1363 h., s. 351-362). Beyitler verilirken ilk kez kafiye harflerine göre yani ‘alfabe/harf’ tertibine göre verilmiştir. Burada da mesnevi beyitleri arasına “bir yıldız” konulmuştur. Bu yıldızlar arasındaki mesnevi beyit sayıları ‘bir, iki ve üç’ olarak görülmektedir. Daha sonra “ب - ابیات پراکندۀ مثنوی بحر حفیف” yer alır. Burada yer alan mesnevi beyitleri 71’dir (Debîrsiyâkî 1363 h., s. 363-370) . Son olarak da bir beyit olan “ج - بحر رمل” gelir (Debîrsiyâkî 1363 h., s. 370).

Unsurî’nin tek beyit olan “bahr-ı remel” ile yazdığı mesnevisi aşağıdadır:

بر فکن برقع از آن رخسار سیغ

تا بر آید آفتاب از زیر میغ

Katrân-ı Tebrîzî (ö. 1073)

XI. yüzyılın önde gelen şairlerindendir. Erken dönem bu Azerî şairin divanında "Mesnevi" başlığında tek bir küçük mesnevi vardır. Ebû's-Seyr medhiyesi olan bu küçük mesnevi, 83 beyittir (Âhî, s. 518-522). Aşağıdaki beyitler bu mesneviden alınmıştır:

ز نزدیک این کهتر کهتران
بنزدیک آن مهتر مهتران
سپهدار دوران ابو السیر کوست
جگر سوز دشمن دل افروز دوست
برادی چو ابر بمردی چو ببر
ز تبغ وکفش رنج بر ببر و ابر

Nâsır-ı Hüsrev (ö. 1088)

Ünlü şairin divanında iki küçük mesnevi yer almaktadır. Başlığında sadece "Mesnevî" yazılı olan küçük mesnevi 26 beyittir. Nâsır-ı Hüsrev'in ikici mesnevisi "Hidâyet-nâme" başlığını taşır. Mesnevi 580 beyittir (Dırahşân 1353 h., s. 406-430). Aşağıdaki beyitler ilk küçük mesnevinin başlangıç kısmıdır:

الا ای صبا رو سر خویش گیر
زمانی ره دوستی پیش گیر
چو آه دل آشفتگان گرم رو
سحر گه به اطراف خوارزم رو
ز ناری به نوری سلامی ببر
ز کانی به کوهی پیامی ببر
بهر منزلی جست و جویی بکن
بهر بیدلی گفت و گویی بکن

Mes'ûd-ı Sa'd-ı Selmân (ö. 1121)

Fars şiirinin önde gelen temsilcilerinden biri olan Mes'ûd-ı Sa'd-ı Selmân'ın da divanında mesnevi nazım şekliyle yazılmış manzumeleri vardır. Adı geçen şairin divanında kıt'alardan sonra 22 adet küçük mesnevi yer almaktadır. Baharın işlenişinden, meclis ve eğlence tavsiflerine, şahısların övgüsüne kadar değişik muhtevadaki bu mesnevilerin beyit sayıları 8 ile 34 beyit arasında değişmektedir (Nûriyân 1365 h., s.

II/787-817). Bunlardan ilki on sekiz beyitlik "توصیف بر شکال" başlıklı mesnevide Hindistan'da yağmur mevsimini tasvir eder. Bu mesnevi Türk edebiyatındaki bahariyelere benzerlik göstermektedir. Divandaki mesnevilerin birçoğu şahıs medhiyesidir. Bu şahıslardan bazıları şunlardır: Sultan Mes'ûd, Emir Behmen, Emir Mâhû, Emir Keykavus… Üçüncü mesnevi altı beyitten oluşan bir esbiyedir. Divanda "sıfat-ı…." başlığıyla birçok unsur tarif ve tavsif edilmiştir. Doğancı, neyzen Ali, neyzen Muhammed, ses sanatçılarından Hânende Osman, ca'be adlı sazı çalan ca'bezen, Perî Banî, Bânû-yı Kavâl ve Mâhûk adlı rakkaseler bu unsurlardandır. Şairin küçük mesnevileri değişik konularda yazılmıştır. Aşağıdaki beyitler onun divanındaki 10 beyitlik son mesneviye aittir:

طبیتی می کنم معاذ الله
از پی خرمی مجلس شاه
شاعر آری چنین بود گستاه
که بگوید سخن بنظم فراخ
چون از آن مجلس بهشت آیین
دورم افکند روزگر چنین
من دگر چاره یی ندانم کرد
دل بدین نوع خوش توانم کرد
تا فلک را همی مدار بود
خاک را اندر او قرار بود
دولت شاه باد پاینده
نعمتش هر زمان فزاینده
مرکب جاه زیر رانش باد
جان دشمن فدای جانش باد
زوزگارش شده مسخر باد
دولتش بنده باد و چاکر باد
باد سلطان و پادشاه زمن
از لقایش بدیدگان روشن
تا بدل در نشاط و شادی باد
دولت و ملک شیرزادی باد

Aşağıda Selmân'ın esbiyesinden bir kısım verilmiştir:

مرکبش فعل برق و صرصر پای

وهم گردد سبک چو خاست ز جای

سنگ در زیر سم او گرداست

رخش خیز است و دلدل آورد است

در نوردد زمین همی بتگی

اینت محکم پیی و سخت رگی

باز چون نعره بر سوار زند

خاک در چشم روزگار کند

Osmân-ı Muhtârî (ö. 1154)

Ünlü şair Sirâcuddîn Ebû Amr Osmân b. Muhtârî-yi Gaznevî divanında da mesnevi yer almıştır. Şair, "Mesneviyât" başlığı altında iki mesneviye yer vermiştir. Bunlardan birincisi hafîf bahriyle yazılan "Hüner-nâme-i Yemînî"dir. Muhteva olarak bazı felsefi ve bilimsel konulardan olup çok başarılı bir şekilde söylenmiş birkaç bölümden oluşmuştur. Mesnevi 492 beyittir (Hümâyî 1382 h., s. 699-475). İkinci mesnevi "Şehriyâr-nâme"dir. Mesnevi mütekârib bahriyle yazılmıştır. Mesnevinin içeriği ünlü mitolojik kahraman Sührâb'ın oğlu olan Barzû'nun oğlu Şehriyâr'ın hikâyesidir. Bu mesnevi de 925 beyittir (Hümâyî 1382 h., s. 797-843).

Zahîr-i Fâryâbî (ö. 1202)

XII. yüzyılın sonlarının bu ünlü şairinin de divanında gazellerden sonra "Mesnevîhâ" başlığı altında 2 adet mesnevi nazım şekliyle yazılmış mesnevi vardır. Birinci mesnevi 17 beyit olup sakalının kızıllığından "Kızıl" lakabını alan Sultan Kızıl Arslan hakkında yazılmış bir medhiyedir (Dâdbih 1381h., s. 253). Medhiye şöyledir:

بر جهان شکرهای بسیار است

که"قزل ارسلان"جهاندار است

اوست آن پادشاه کز سر تیغ

خون فشاند چنانکه برق از میغ

رایش ار با فلک به کین آید

پشت خورشید در زمین آید

İkinci mesnevi âşıkâne tarzda yazılmış ayrılık, vuslat, hüzün konularını işleyen 41 beyitlik bir küçük mesnevidir. Aşağıdaki iki beyit bu mesnevinin başlangıç beyitleridir:

ای به رخ رشک ارغوان و سَمَن
هیچ دانی چه آمد از تو به من
تا به هجر تو مبتلا شده ام
با غم و محنت آشنا شده ام

Ferîdüddîn Attâr (ö. 1221)

İran edebiyatının en tanınmış şair ve ariflerindendir. Attâr, Esrâr-nâme, İlahî-nâme, Müsîbet-nâme, Mantıku't-Tayr, Bülbül-nâme gibi çok tanınmış uzun müstakil mesneviler yazmıştır. Attâr, bu mesnevilerin dışında küçük mesnevi de yazmıştır. Divanda yer alan bu küçük mesnevi "Fütüvvet-nâme"dir. Hezec bahriyle yazılan ve "fütüvvet" duygusunun sırlarının anlatıldığı mesnevi 82 beyittir (Nefîsî 1388 h., s. 75-78). Aşağıdaki beyitler mesnevinin başlangıç beyitleridir:

الا ای هوشمند خوب کردار
بگویم با تو رمزی چند از اسرار
چو دانش داری و هستی خردمند
بیاموز از فتوّت نکته یی چند
که تا در راه مردان ره دهندت
کلاه سروری برسر نهندت
اگر خواهی شنیدن گوش کن باز
زمانی باش با ما محرم راز
چنین گفتند پیران مقدّم
که از مردی زدندی در میان دم

Fahreddîn Irâkî (ö. 1289)

Ünlü mutasavvıf şair Fahreddîn-i Irâkî'nin divanında bir mesnevi yer alır. Mesnevi "Uşşâk-nâme" başlığını taşır (Mansûr 1376 h., s. 337-375). Mesnevi tasavvufî aşk üzerine yazılmıştır. Aruzun hafîf bahriyle yazılan mesnevi bir giriş ve on fasıldan meydana gelmiştir. Beyit sayısı 1053'tür (Mansûr 1376 h., s. 337-385). Aşağıdaki beyitler, "Âşıkların Sıfatları Hakkında"ki üçüncü fasla ait bazı beyitlerdir:

از عراقی سلام بر عشاق
از جگر خستگان درد فراق

آن غریبان منزل دنیی
آن عزیزان جنت الماوی
محرمان سراچۀ قدسی
لون خوانان سر نه کرسی
سالکان طریقۀ علیا
راه داران جادۀ سفلا
زنده جانان مرده در غم یار
مست حالان جان و دلهشیار
پادشاهان تخت روحانی
غوطه خواران بحر نورانی
شاهبازان درقفس مانده
پیش بینان باز پس مانده
از حدود وجود گم گشته
وز عقول و نفوس بگذشته
به کسی شان ز دوست پروانه
سوخته چون ز شمع پروانه

Sa'dî (ö. 1290)

Ebû Muhammed Müşerrefüddîn Muslih b. Abdullah b. Müşerref es-Sa'dî eş-Şîrâzî, İran edebiyatının en büyük şairlerinden biridir. Sa'dî'nin en önemli eserlerinden birisi de içerisinde ahlak, terbiye vaaz ve tahkik konularını içeren "Bûstân" isimli uzun mesnevisidir. Ayrıca onun divanında mesnevi nazım şekliyle yazılmış üç küçük mesnevi de vardır. Bu mesneviler divan içerisinde "Mesneviyât" başlığı altında yer almıştır. Bunlardan ilki "der-pend ü ahlâk" başlığını taşır. Bu başlık altında iki beyitten oluşan 16 adet, üç beyitten oluşan 7 adet, dört beyitten oluşan 3 adet, beş beyitten oluşan 1 adet, yedi beyitten oluşan 1 adet, dokuz beyitten oluşan 1 adet mesnevi yer alır (Fürûgî 1388 h., s. 737-741). Mesnevilerin içeriği eğitici ve öğreticidir. Aşağıdaki iki beyit onun küçük mesnevisinden alınmıştır:

نحست اندیشه کن آنگاه گفتار
که نا محکم بود بی اصل دیوار
چو بد کردی مشَو ز بدگوی
که بد را کس نخواهد گفت نیکوی

Sa'dî'nin diğer iki küçük mesnevisi "Hikâyet" başlığını taşıyan

nasihatnâmeleridir. Bunlardan biri 19 beyittir. Bu beyitlerin arkasından iki beyit 4 adet, üç beyit 2 adet, dört beyit 2 adet, beş beyit olan 1 adet mesnevi yer alır (Fürûgî 1388, s. 737-741). İkinci Hikâyet, 38 beyittir. Bundan sonra da beş beyitten oluşan 5 adet küçük mesnevi gelir (Fürûgî 1388 h., s. 742-743) . "Hikâyet" başlıklı mesnevi şöyle başlar:

الا گر بختمند و هوشیاری
بقول هوشمندان گوش داری
شنیدم کاسب سلطانی خطا کرد
بپیوست از زمین بر آسمان گرد
شه مسکین از اسب افتاد مدهوش
چو پیلش سر نمیگردید در دوش
خردمندان نظر بسیار کردند
ز درمانش بعجز اقرار کردند
حکیمی باز پیچانید رویش
مفاصل نرم کرد از هر دو سویش

Hümâm-ı Tebrîzî (ö. 1314)

Hâce Humâmüddîn Alâ-i Tebrîzî, Moğol İlhanlılar dönemi İran'ın tanınmış şairlerinden ve büyük şeyhlerindendir. Adı geçen şairin divanında iki küçük mesnevi yer almaktadır. Şair, bu mesnevilerini divanında "Mesneviyât" başlığı altında vermiştir. İlk mesvevisi "Kitâb-ı Mesneviyât" başlığını taşır. Senâyî-i Gaznevî'den etkilenerek, ömrünün son dönemlerine doğru yazdığı mesnevi, Hafîf bahrinde olup beyit sayısı 558'dir. Tevhîd, münâcât, na't ve dört halife övgüsünden sonra; aşk, ilm, vâ'izân-ı rîyâyî, vâ'izân-ı mütedeyyîn, tavâzü', mezemmet-i dünyâ, mezemmet-i şehvet, mev'ize gibi konuları ele alıp işlemiştir (Ayûzî 1351 h., s. 223-254). Mesnevi şöyle başlıyor:

ای وجودت به ذات خود قایم
ذات پاک تو قایم و دایم
اوّل و آخر و قدیم و عظیم
خالق و رازق و کریم و رحیم
ظاهر و باطن و غفور و ودود
قادر و کاینات را معبود

Hümâm-ı Tebrîzî'nin ikinci mesnevisi, hezec-müseddes, maksûr ve mahzûh bahrine yazılmış 383 beyit olan "Kitâb-ı Sohbet-nâme"dir. Konusu; aşkın beyanı, âşık

ve maşukun hallerinin zikri, firak ve visal üzerinedir (Ayûzî 1351 h., s. 259-271). Tevhîd, na't ve dört halife övgüsü ve sebeb-i te'lîften sonra "der-hukûk-ı sohbet", "der-vefâ", der-ganîmet-i dâniş-i civânî", "der-ganîmet-i sohbet-i yârân", "der- medh-i hâce Hârûn", der-sitâyiş-i ma'şûk", "der-vasf-ı mahbûb", "der-gayret-i ma'şûk", "der-firâk-ı mahbûb ve şikâyet-i rûzgâr", lâbe-kerden bâ-ma'şûk", "der-şükr-i visâl-i ma'şûk", "der-zârî-kerden-i âşık bâ-ma'şûk" gibi konular mesnevi nazım şekliyle işlenmiştir (Ayûzî 1351 h., s. 259-281). Aşağıdaki beyitler 14 beyit olan "der-vefâ" başlıklı konunun ilk beyitleridir:

وفا کن کز وفا زنده گردد
محبّت از وفا پاینده گردد
وفا در دوستی آب است در باغ
شود از آب هر دم تازهتر باغ
وفا آب رخ مردان فزاید
وفا هم جان و هم ایمان فزاید
وفا آرایش روی بتان است
وفا با حسن چون در جسم جان است

Emîr Hüsrev-i Dihlevî (ö 1325)

Emîr Hüsrev-i Dilevî Divanı'nda kasidelerden sonra içerisinde bir beyitlik de olan irili ufaklı yüz mesnevi bulunmaktadır. Mesnevilerin muhtevaları çok geniştir. Tahmit, münacat, na't, miraciye, sergüzeşt, medhiye, şehir şiiri, bahariye mesnevilerde konu olan türlerdendir. Baba ile oğlunun mektuplaşması, arkadaş ve akrabalarını Delhi'ye yeniden davet etmesi, 40 yaşına yaklaşan şairin hayatından bahsetmesi, mülakatları ve vedâları kişisel hayatı konu alan muhtevalardandır. Şair muhtevayı geniş yelpazede tutmuş ve minare, cami, havuz tasvirinden Hint gemisi, Hindistan'daki yağmur mevsimi, Hint savaş fili, Hintli bir mutribe, Hindistan'a ait bir yemek tavsifine kadar birçok konuyu mesnevilerde işlemiştir. Şair birçok medhiye yazmıştır ve bunların başında işret ve ayyaşlığı sevmesine rağmen şiirden anlayan Sultan Keykubat gelmektedir. Emîr Hüsrev-i Dilevî mesnevilerinde sanâyî-i bedî'aya yer açmış, bu konuda hikmet ve ahlâk, teşbih ve temsil üzerinde durmuş ve edebî sanatlardan hüsn-i ta'lîl, leff ü neşr, tecrid, tecnîs, tersî', kalb, aks ve tebdîl, iştikâk, zü'l-kâfiyeteyn, reddü'l-acz ale's-sadra dair bu sanatları örneklendiren birer mesnevi yazmıştır. (https://ganjoor.net, Erişim tarihi: 29/08/2018):

صفت دهلی

حضرت دهلی کنف دین و داد

جنت عدن ست که آباد باد

هست چو ذات ارم اندر صفات

حرسها الله عن الحاد ثات

از سه حصارش دو جهان یک مقام

و از دو جهان یک نفسش ده سلام

قبه اسلام شده در جهان

بسته او قبه هفت اسمان

صفت مناره

شکل مناره چو ستونی ز سنگ

از پی سقف فلک شیشه رنگ

آن که ز زر بر سرش افسرشده است

سنگ ز نزدیکی خور زر شده است

سنجر سنگین که ستون سپهر

آمده از مهر و شده هم به مهر

سنگ وی از بس که به خورشید شود

زو از خورشید عیاری نمود

از پی بررفتن هفت آسمان

کرد زمین تا به فلک نرد بان

گرد سرش کرد موذن چو گشت

قامتش از مسجد عیسی گذشت

موذنش آن جا که اقامت کشید

قامت موذن نتواند رسید

مسجد جامع ، زدرون ، چون بهشت

حوض ، زبیرون ، شده گوهر سرشت

قلب

تا به سریر عرب آن جسم نشست

رعب عرب بر همه عالم نشست

فتنهٔ چشم آمده زان سو مدام

تیغ زبان خفته میان نیام

Hâfız-ı Şîrâzî (ö. 1390)

İran'ın tanınmış gazel şairlerinden biri olan Hâce Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî'nin de divanında gazellerden mesnevi nazım şekliyle yazılmış küçük mesneviler yer almıştır. Bu nazım şekliyle yazılan manzumeler "Mesnevîhâ" başlığı altında verilmiştir. Burada 5 mesnevi bulunmaktadır. Birincisi 7 beyit, ikincisi 4 beyit, üçüncüsü 10 beyit, dördüncüsü 20 beyittir. Beşinci mesnevi "Sâkî-nâme" olup, beyit sayısı 53'tür (Mensûr 1377 h., s. 323-350). Divandaki ilk mesnevilerde şair içinde bulunduğu yalnızlıktan, selvi boylu güzelin gitmesinden, hicran kılıcını yemesinden yakınır. Mesnevilerde ayrıca kötü, sarhoş zamaneden gafil olmamak gibi nasihatler verilir. Şair ayrılık acısından halas olmak, kederden neşe izhar olması için dua eder. Aşağıdaki beyitler ilk mesneviden alınmıştır:

الا ای آهوی وخشی کجایی

مرا با توست بسیار آشنایی

دو تنها ودوسرگردان دو بی کس

دد و دامتت کمین از پیش و از پس

بیا تا حال یکدیگر بدانیم

مراد هم بجوییم ار توانیم

Hâfız Divanı'ndaki ikinci mesnevi elli üç beyitlik sâkînâmedir (Mensûr 1377 h., s. 323-350). Şair mesneviye sâkînâme türünün özelliğine uygun olarak "gel ey sâkî" şeklinde sâkîye seslenerek başlar. Şairin sâkîden istediği kemal bağışlayan, kerameti arttıran, düşünceyi yakıp mahveden, insana padişahlık bağışlayan şarabtır. Mesnevide Hâfız şarabı ve şarabın özelliklerini, etkilerini anlatır. Şairin mesnevide değindiği diğer bir unsur da meclisin önemli parçası mutribtir. Şair sâkînâmesinde özellikle İskender, Cem, Feridun gibi İran mitolojik ve tarihî kişiliklerine göndermeler yapar. Aşağıda sâkînâmeden bir parça verilmiştir:

بیا ساقی آن می که حال آورد

کرامت فزاید کمال آورد

به من ده که بس بی‌دل افتاده‌ام

وز این هر دو بی‌حاصل افتاده‌ام

بیا ساقی آن می که عکسش ز جام

به کیخسرو و جم فرستد پیام

بده تا بگویم به آواز نی

که جمشید کی بود و کاووس کی

بیا ساقی آن کیمیای فتوح

که با گنج قارون دهد عمر نوح

بده تا به رویت گشایند باز

در کامرانی و عمر دراز

Ubeyd-i Zâkânî (ö. 1370)

Ubeydullah-ı Zâkânî-yi Kazvînî, XIV. yüzyıl İran'ının meşhur şair ve yazarlarındandır. Şairin divanı içerisinde "Mesneviyât" başlığı altında mesnevi nazım şekliyle yazdığı üç mesnevisi vardır. Bunlardan biri "der- medh-i Şâh Ebû İshâk ve şerh-i ahvâl-i hôd" başlıklı bir övgüdür. Bu mesnevide şair Zâhir-i Faryâbî'nin bir kıt'asını tazmin etmiştir. Mesnevi 30 beyittir (Atâbekî 1387 h., s. 116-117). Aşağıdaki beyitler bu övgüden alınmıştır:

جم ثانی جمال دنیی و دین

خسرو تاج بخش تخت نشین

پادشاه جهان علی الاطلاق

سایهٔ لطف حق ابو اسحاق

ر جهان شاد و کامران بادا

حکم او چون قضا روان بادا

زحلش کمترینه دربانی

شتری داعی ثنا خوانی

Ubeyd-i Zâkânî'nın ikinci küçük mesnevisi "der- vasf-ı eyvân-ı Şâh Şeyh Ebû İshâk" başlıklı 4 beyitlik bir mesnevidir (Atâbekî 1387 h., s. 117). Mesnevi şöyledir:

خدایا تا خم طاق دو رنگی

گهی رومی نماید گاه زنگی

خم ایوان شاه کامران را

ابواسحاق سلطان جهان را

به رفعت با فلک دمساز گردان

بدچرخ از جنابش باز گردان

در او قبلهٔ اقبال بادا

حریمش کعبهٔ آمال بادا

Şairin üçüncü mesnevisi "Işk-nâme" başlığını taşır. Işk-nâme, hezec-i müseddes-i maksûr veya mahzûh bahriyle yazılmış, 700 beyitlik bir mesnevidir. Bu mesnevi, Şâh Şeyh Ebû İshâk adına söylenmiş ve şairin kendi hayatını ve yaşamının bir kesitinde yaşadığı can yakıcı aşkı konu alır (Atâbekî 1387 h., s. 120-148). Aşağıdaki beyitler "sühen-i der-aşk" başlığını taşıyan mesnevinin ilk beyitleridir:

نخستین روز کاین چشم بلا کش

مرا از عشق در جان زد آتش

دل از جان و جوانی بر گرفتم

امید از زندگانی بر گرفتم

چنان در عشق او دیوانه گشتم

که در دیوانگی افسانه گشتم

گهی چون شمع می افروز از عشق

چو پروانه گهی میسوز از عشق

خراب عشق شو کاباد گشتی

غلام عشق شو کازاد گشتی

Kâsım-ı Envâr (ö. 1433)

Ünlü mutasavvıf ve şair olan Kâsım-ı Envâr'ın divanında da mesneviler yer almıştır. Bu mesneviler "Kitâb-ı Mesneviyât" başlığı altında verilmiştir. Kâsım-Envâr'ın bütün mesnevileri dinî, ahlakî ve tasavvufî bir hüviyet arzeder. İrili ufaklı olan bu mesnevilerin ilki 17 beyittir. İkincisi 4, üçüncüsü 3 beyit, dördüncüsü 2 beyit, beşincisi 3, altıncısı 9 beyittir. Bu mesnevilerin başlıkları yoktur (Nefîsi 1337 h., s. 351-52). Bunların ardından divanda "Beyân-ı Vakı'a-i Emîr Tîmûr" başlıklı mesnevi gelir.

Hezec bahrinde yazılan mesnevi 52 beyittir (Nefîsî 1337 h., s. 353-55). Daha sonra "Sad Makâm Der-Istılâh-ı Sûfiyye" isimli mesnevi gelir. Adından da anlaşılacağı gibi sufi ıstılahında saliklerin aşmaları gereken 100 makam anlatılır. Hafîf bahriyle yazılan bu küçük mesnevi, oniki başlık altında 54 beyitten oluşur. Her başlığın beyit sayıları 3 ile 6 beyit arasında değişmektedir (Nefîsî 1337 h., s. 356-58). Aşağıdaki beyitler bu mesnevinin 6 beyit olan "Hitâb" başlığına aittir:

بشنو ای طالب ره توقیق
در طریق خدا علی التحقیق
صد مقامست پیش اهل دید
اولش یقظه آخرش توحید
گر چه زین بیشتر توان گفتن
در معنی بصد بیان سفتن
لیک این صد بود اصول همه
سالکان را بود وصول همه
هست این صد مقام بر ده قسم
هر یک از هم تمیز کرده باسم

Divan'da yer alan son mesnevi "Enîsü'l-Ârifîn" başlığını taşır. Remel bahrinde yazılan bu mesnevi 581 beyittir. Çeşitli konular Arapça başlıklar altında anlatılmıştır. Bu başlıklar altında ele alınan konular bazen "hikâye" ile de desteklenmiştir (Nefîsî 1337 h., s. 359-386). Aşağıdaki beyitler bu mesnevinin 17 beyitlik "Fî- Ma'rifeti, Mâhiyyetü'n-Nefs" başlığına aittir:

صانعی کو انس و جان را آفرید
عقل و نفس و قلب و جان را پرورید
داد انسان را کمال از چار چیز
قادر بیچون بتقدیر عزیز
بلغم و صفرا و سودا بعد ازان
خون که باشد در همه اعضا روان
زان سپس آرد ز عین لطف وجود
زین چهار ارکان بخاری در وجود
گر کسی از عین حکمت داندش
بی شکی روح طبیعی دادنش
در وجود آرد بخاری زین بخار
روح حیوانیش گوید هوشیار

Vahşî (ö. 1583)

Vahşî Divanı'nda kıt'alardan sonra sitâyiş, bir hamamın yapılışına tarih düşme, manzum mektup ve hiciv konularında yazılmış sekiz mesnevi bulunmaktadır (https://ganjoor.net, Erişim tarihi: 29/08/2018). Aşağıda hamam yapılışına düşülen tarih mesnevisinin bir bölümü verilmiştir:

در تاریخ بنای گرمابه

طواف درگه پیر حقیقت

اجازت نیست بی‌غسل طریقت

اگر ره بایدت در خلوت خاص

بپرس اول ره حمام اخلاص
معاذاله زهی فرخنده حمام

که آبش هست آب روی ایام

از آن فایض به خلوتخانهٔ گل

هوایی چون هوای خلوت دل

به تحت الارض خورشید جهان سوز

به گلخن تابی او شب کند روز

Râzî-yi Hâfî (ö. 1696)

Bazı divan içerisinde çeşitli nazım şekilleriyla yazılan şiirler, yazıldıkları nazım şekilleri başlıklar halinde verilirken, eser olarak ne mesnevi adı ne de şekil olarak mesnevi belirtilmemiş ama mesnevi nazım şekliyle yazılmış şiirlerin yer aldığı divanlar da vardır. Bu divanlardan biri de Râzî-yi Hâfî'ye aittir. "Dîvân-ı Âkilhân-ı Râzî-yi Hâfî"de çeşitli nazım şekillerinin adları başlık olarak yazılmış, mesnevi denilmeden, mesnevi nazım şekliyle yazılmış dört mesneviye yer verilmiştir. Bunlardan biri "Sâkî-nâme" başlığını taşır. Tasavvufî bir söylemle yazılan sâkî-nâme, 128 beyittir (Âmir 1388 h., s. 181-195). Aşağıdaki beyit, mesnevinin başlangıç beytidir:

دلا صبح شادی ست چون خفته ای
بهار جوانی ست نشکفته ای

Mesnevinin son iki beyti de şöyledir:

از ین باده هر کس که یک جرعه خورد

چو ساغر دل خود به ساقی سپرد
نبیند به جز ساقی ساده رو
نداند که ساغر کجا باده کو

İkinci mesnevi "Humâr-nâme" başlığını taşır. Mesnevi, 47 beyittir (Âmir 1388 h., s. 196). Tasavvuf içerikli bu mesnevinin başlangıç beyitleri şöyledir:

ایا سرخوش از دور لیل و نهار
بیندیش یک دم ز صبح خمار
خزان یاد کن در بهار جهان
مشو مست و بنگر خما ر جهان

Divan'da yer alan üçüncü mesnevi "Mersîye-i Birâder" olup 96 beyittir (Âmir 1388 h., s. 212). Aşağıdaki beyitler bu mesnevinin son beyitleridir:

بی تو چو پژمرده بود باغ جهان
نسخهٔ تاریخ تو شد "داغ جان"
مرگ تو چون کرد سیه روز دل
مرثیه ای گفته ام از سوز دل
مرثیه گویم نبود هیچ کس
مرثیه ام نیز همین است و بس

Son mesnevi de "Mersîye-i Ferzândân" başlığını taşır. Bu mesnevi, 56 beyittir (Âmir 1388 h., s. 213). Mesnevinin başlangıç beyitleri şöyledir:

خداوندا چو دل را داده ای غم
مکن صبر از دل مغموم هم کم
چو بر دل کردی امضا را
فراموشم کن از دل مامضا را
چو ما را ساکن غمخانه کردی
در آن غمخانه ماتم خانه کردی

Şâh Ni'metullah-ı Velî (ö. 1431)

İran'ın yetiştirdiği önemli âlim, şair ve mutasavvıflardan biridir. Adı geçen kişinin divanında "Mesnevîyât" başlığı altında küçük mesnevilere yer verilmiştir. Diyebiliriz ki, bir divan içerisinde küçük mesnevilere en çok yer veren şairlerin başında o gelir. Onun divanında hepsi tasavvufî anlam içeren ve beyit sayıları 2 ile 35 beyit arasında

değişen irili ufaklı 76 küçük mesnevi yer almaktadır (Resâ h., s. 436-467). Mesnevilerde konu başlığı verilmemiştir. Mesnevîyât denilerek başlanılmış, Pâyân-ı Mesnevîyât denilerek bitirilmiştir. Aşağıdaki beyitler onun 9 beyit olan ilk küçük mesnevisinden alınmıştır:

خوش بگو ای یار بسم الله بگو
هر چه می جویی ز بسم الله بجوی
اسم جامع جامع اسما بود
صورت این اسم عین ما بود
در مقام جمع روشن شد چو شمع
آنچه مخمفی بود اندر جمع جمع
جلمهٔ اسما بع اعیان رو نمود
صد هزار اسما مسمی یک وجود
هر کجا اسمی است عینی آن اوست
هر کجا عینیست اسمی جان اوست
مجمع مجموع انسان آدمست
لا جرم او قطب جمله عالمست
هر کسی کو مظهر الله شد
ز آفتاب حضرتش چون ماه شد
جسم وروح و عین واسم این چهار
ظل یک ذاتند نیکو یاد دار
نعمت الله مظهر او دانمش
صورت اسم الهی خوانمش

Muhteşem-i Kâşânî (ö. 1559)

Safeviler döneminin ünlü mersiye şairidir. Adı geçen şairin divanında kıt'alardan sonra 12 mesnevi bulunmaktadır. Bu mesneviler 2 ile 64 beyit arasında değişmektedir (Nâşir-i Dijitali trs., s. 364-375). Altmış dört beyitlik ilk mesnevi bir na'ttır. Üç mesnevi medhiye türünde, iki mesnevi de İmam Hüseyin mersiyesidir. Şair yine Hayretî adlı bir başka şair için mersiye yazmıştır. Muhteşem dokuz beyitlik altıncı mesnevisinde Mîr Mu'ızziddîn'in hamsesine takriz yazmıştır. Altı beyitlik on birinci mesnevi ise şairin huzursuzluğunu dile getirdiği bir hasb-ı hâldir. Muhteşem, bir mesnevide uygunsuz evliyayı eleştirirken diğer bir mesnevisinde de kendisine gönderilen şiire cevap veremediği için mazeretini bildirir. Dinî ve mezhebî bazen de övgü içerikli olan bu küçük mesnevilerinden en tanınmışı 23 beyit olan "İmâm Hüseyin Mersiyesi"dir.

Aşağıdaki beyitler bu mesneviden alınmıştır:

فی مرثیه امام حسین علیه‌السلام
به نال ای دل که دیگر ماتم آمد
بگری ای دیده ایام غم آمد
گل غم سر زد از باغ مصیبت
جهان را تازه شد داغ مصیبت
جهان گردید از ماتم دکرگون
لباس تعزیت پوشیده گردون
ز باغ غصه کوه از پا فتاده
زمین را لرزه بر اعضا فتاده
فلک تیغ ملامت بر کشیده
ز ماه نو الف بر سر شیده
ازین غم آفباب از قصر افلاک
فکنده خویش را چون سایه برخاک

Şeyh Bahâ'u'd-Dîn Muhammed-i Amûlî (ö. 1622)

Safeviler döneminin bu ünlü âlim ve şairinin de divanında sekiz küçük mesnevi yer almıştır. "Mesneviyât" bölümünde üç mesnevi vardır. Bunlardan biri "Mesnevî-yi Nân u Helvâ"dır. Mesnevi tasavvufî olup 16 fasl üzerine kurulmuştur. Bu fasıllarda çeşitli dinî ve tasavufî konular, eğitici ve öğretici amaçla ele alınmış ve faslın birçoğunda da "hikâyet" başlığı altında konuyla ilintili hikâyelere yer verilmiştir. Fasılların alt başlıkları Arapça'dır. Ayrıca fasılların çoğunda ilk beyitler Arapça ile başlar. Remel bahriyle yazılan bu mesnevi 357 beyittir (Tevhîdîpûr 1336 h., s. 17-35). Aşağıdaki beyitler "Fasl" üst başlığında "Fî Zemmi Ehlü'l-Riyâ ve'l-Telbîs Ellezî hum e'zeme Cunûdu'l-İblîs" alt başlığına aittir:

نان و حلوا چیست ای شوریده سر
متقی خود را نمودن بهر زر
دعوی زهد از برای عز و جاه
لاف تقوی از پی تعظیم شاه
تو نپنداری کزین لاف دروغ
هرگز افتد نان تلبیس بدوغ

Şeyh Amûlî'nin ikinci mesnevisi "Şîr ve Şeker"dir. Dinî içerikli olup nasihatvarî bir mesnevidir. Mesnevi, 148 beyittir. Fasılalardan meydana gelen bu eserin de

başlıkları Arapça yazılmıştır (Tevhîdpûr 1336 h., s. 38-46). Şeyh Amûlî'nin son mesnevisi "Nân u Penîr"dir. Mesnevi, diğer iki mesnevi gibi nasihat içerikli bir eserdir. Remel bahriyye yazılan mesnevi 285 beyittir. Diğerlerinde olduğu gibi tüm başlıklar Arapça olup değişik konular ele alınmış ve işlenmiştir (Tevhîdpûr 1336 h., s. 48-63). Şeyh Amûlî'nin üç mesnevisinin dışında Divan'da "Eş'âr-ı Perâkende" üst başlığında "Mesnevîyât" başlığında bir bölüm daha yer almıştır. Burada 5 küçük mesnevi yer alır. Mesnevilerde başlık yoktur. Birinci mesnevi 27 beyit, ikinci mesnevi 7 beyit, üçüncü mesnevi 13 beyit, dördüncü mesnevi 4 beyit, beşinci mesnevi de 18 beyittir. Bu mesnevilerde dervişâne bir üslûpla dinî-tasavvufî nasihatler verilir. Gaflet uykusuna dalmama, nefis muhasebesi yapma, dünya nimetlerinden vazgeçme, bir şeyi değiştirmeye imkânı yoksa ömrün kıymetini bilme insanları incitmeme bunlardan bazılarıdır. Ayrıca Kerbela olayına gönderme yaparak Hz. Ali ve Hz. Hüseyin özlemini dile getirir. Vatan özlemi, hasret ve sevgi de mesnevilerde rindane bir tarzda ele alınmıştır. (Tevhîdpûr 1336 h., s. 72-75).

Sâib-i Tebrîzî (ö. 1676)

Sâib-i Tebrîzî Divanı'nda Türkçe gazellerden sonra "müteferrikât" başlığı altında 677 tane kıt'a ve bir mesnevi bulunmaktadır. Doksan üç beyitlik mesnevi rezmiyye türündedir. Mesnevinin diğer ismi ise "Kandeharnâme"dir. Rezmiyye başlığından da anlaşılacağı gibi mesnevi Abbas Şah'ın cenknâmesidir. Padişahın savaş alanındaki kahramanlıkları ve diğer özellikleri medhedilir (https://ganjoor.net, Erişim tarihi: 29/08/2018):

برازنده تاج و تخت و کلاه

خدیو جوان بخت عباس شاه

چو بر تخت فرمانروایی نشست

به نظم ممالک برآورد دست

نسق کرد از علم کار آگهی
به فرمانبری کار فرماندهی

Neşât-ı İsfahânî (ö. 1829)

Kaçarlar döneminin tanınmış şairlerinden biri olan Neşât-ı İsfahânî de küçük mesneviler yazan şairlerden biridir. Divan içerisinde en çok küçük mesnevi yazan şairlerden birisidir. Onun Divanı'nda 32 küçük mesnevi yer almaktadır. Bu mesneviler

Divan'da "Mesnevîhâ" başlığı altında verilmiştir. Bunlar 7 beyit ile 119 beyit arasında değişen irili ufaklı mesnevilerden oluşmaktadır. Başlıklar genellikle verilmemiştir. Verilen başlıklar da "dâstan" olarak geçer. Mesnevilerin tümü değişik konularda yazılmış hikâyelerden oluşmaktadır (Nehâ'î 1337 h., s. 249-296). Aşağıdaki beyitler, 119 beyit olan "dâstân-ı Mûsâ ve merd-i Hudâ" başlıklı hikâyeden alınmıştır:

سوی طور آمد مگر روزی کلیم
خفته در ره بود مسکینی سقیم
ضعفش افکنده ز پا رهگذار
بسترش از خاک و بالینش ز خار
چون کلیم الله را در راه دید
نالهٔ جانسوز از دل بر کشید
کی کلیم حق چو سویش بگذری
هیچت افتد که ز من یاد آوری
بز گویی که در این ره یک غریب
از خود و از هر دوعالم بی نصیب
نا توان و خسته و بیمار بود
بیکس و بی مونس و بی یار بود
ای تو پیغام آور رب جلیل
هم پیامی بر ازین عبد ذلیل
چون کلیم اله سوی میقات شد
کاه عرضه دان حاجات شد

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: IX. yüzyılda Derî Farsçası edebî bir dil olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Bu Farsça şekil ve içerik bakımından en önemli özelliklerini Abbasî edebiyatından almış ve ilk şiirler kaside nazım şekli ile yazılmıştır. Kasideden sonra ise en çok rağbet gören nazım şekli mesnevi olmuştur. Erken dönem Farsçada mesnevinin rağbet görmesinin nedeni ise beyit sınırının ve beyitler arasında kafiye bağının olmamasıdır. Mesnevinin bu şeklî özelliği nedeniyle ilk olarak *"kıssalar, uzun hikâyeler, tarihî, irfânî ve hamasî"* konular mesnevi ile kaleme alınmıştır. Erken dönem Fars edebiyatında çokça mesnevi yazılmasına rağmen elimizde bu eserlerden bir kısım beyitler bulunmaktadır. İlk örnekleri Sâmanîler döneminde görülen mesnevi nazım şeklinin olgun örnekleri Gazneliler döneminde görülür. Selçuklular döneminde mesnevi nazım şekline rağbet artmış, hamasî ve efsanevî muhtevaların yanında İslamiyet'in etkisiyle Attar, Nizâmî, Senâî gibi güçlü şairlerin kaleminden çıkan

didaktik muhtevalı ve tasavvufî içerikli mesneviler de yerini almıştır.

Küçük mesneviler noktasında bakıldığında Fars edebiyatında ilk olarak, müstakil mesnevilerin verilmeye başladığı Sâmânîler döneminde küçük mesneviler varlığını göstermektedir. Bu dönemden kalma küçük mesneviler daha çok kaynak kitaplarda bulunmaktadır. Kaynak kitaplarda müstakil mesnevi parçalarıyla birlikte bulunan küçük mesnevilerin şekil ve muhteva özellikleri konusunda kesin hüküm verilememektedir. Hatta bazı mesnevi parçalarının şairleri hakkında bile ihtilaf bulunmaktadır. "Dîvân" olarak neşredilen ilk eser Rûdekî'ye aittir ve Rûdekî'den sonra birçok divanda küçük mesnevi bulunmaktadır. Farsça divanlarda küçük mesneviler bölüm başlığı olmaksızın yer alabilirler veya Ahmet Ateş'in belirttiği gibi "mesneviyât" bölüm başlığı altında bulunabilmektedir. "Mesneviyât"ın yanında *"mesnevîhâ, kitâb-ı mesneviyât, hikâyet, ebyât-ı parâkende, eş'âr-ı parâkende, manzûme-i parâkende"* gibi bölüm başlıklarıyla karşılaşabiliriz. Mesneviler Arap ve Türk edebiyatında olduğu gibi başlıksız veya başlıklıdır. Başlıklar "*mesnevi, kaside*" gibi nazım şekilleri olduğu gibi "*na't, miraç, mersiye, medhiye, esbiye, münacat"* gibi türler de olabilir. Yine başlıklarda şekil ve türlerden hariç özel başlıklar bulunabilir. Mesneviler divanda kasideler, kıt'alar, gazeller veya rubailerden sonra bulunabileceği gibi divanın sonunda da yer alabilir. Beyit sayısı yüzü aşan mesnevi olduğu gibi çoğunlukla bu rakam 1-20 beyit civarındadır. Farsça divanlarda bulunan mesnevilerde dikkat çeken bir husus tek beyitlik mesnevilerin bulunmasıdır. Türk edebiyatı nazım şekillerinde mesneviler en az iki beyit olarak kabul edilir ve kendi arasında kafiyeli iki mısradan oluşan bir beyitlik nazım şekline "matla'" denilmektedir. Matla' beyitlerinin mesnevi kabul edilmesi sayıları az da olsa Farsça divanlarda görülmektedir. Türk edebiyatında gördüğümüz, mesneviye muhtevası açısından *"kaside*" denmesi Farsça divanlarda da karşılaştığımız bir durumdur. Bu durumun temelinde kasidenin Arap edebiyatında bir tür olarak doğması yatmaktadır. Farsça küçük mesnevilerin muhtevaları geniş yelpazededir. Türk edebiyatında da gördüğümüz *"tevhit, münacat, na't, miraciye, tahmit, takriz, medhiye, nasihatnâme, rezmiye, bahariye, hasb-i hâl, şikâyet, hiciv, mersiye, fütüvvetnâme, kasriye, aşk, esbiye, manzum mektup, manzum hikâye, tarih düşme, şehir şiiri"* gibi tür ve konular Farsça küçük mesnevilerde görülmektedir. Bunların yanında şairin tercihine göre çok farklı konular mesnevilerde işlenmiştir. Son tahlilde nazım şekilleri ve türleri, muhteva, mazmun ve hayallerle Fars edebiyatının Türk edebiyatı üzerindeki kuvvetli tesiri küçük mesnevilerde de kendisini gösterir. Özetle Farsça divanlardaki küçük mesnevileri toplu halde ve tarihî sıralama ile görmek istersek şu tablo karşımıza çıkar:

Tablo 3.

Farsça Divanlardaki Küçük Mesneviler

SIRA	ŞAİR	MESNEVİ SAYISI	MUHTEVAYA YÖNELİK ANAHTAR KELİMELER
1.	Katrân-ı Tebrîzî	1	Medhiye
2.	Nâsır Hüsrev	2	Hasb-ı hâl, Hidâyetnâme
3.	Mes'ûd-ı Sa'd-ı Selmân	22	Bahariye, meclis tasviri, medhiye
4.	Osmân-ı Muhtârî	2	Felsefî ve bilimsel konular, hikâye
5.	Zahîr-i Faryâbî	2	Medhiye, hasb-ı hâl
6.	Attâr	1	Fütüvvetnâme
7.	Fahreddîn-i Irâkî	1	Aşknâme
8.	Sa'dî	3	Nasihatnâme, hikâye
9.	Hümâm-ı Tebrîzî	2	Nasihatnâme, aşknâme
10.	Hüsrev-i Dihlevî	100	Tahmit, münacat, na't, miraciye, medhiye, şehir şiiri, bahariye, mektup, edebî sanatlar, nasihatnâme
11.	Hâfız-ı Şîrâzî	5	Sâkînâme, hasb-ı hâl
12.	Ubeyd-i Zâkânî	3	Medhiye, dâriye, aşknâme
13.	Kâsım Envâr	9	Medhiye, tasavvuf, nasihatnâme
14.	Vahşî	8	Sitâyiş, tarih manzumesi, mektup , hiciv
15.	Râzî-yi Hâfî	4	Mersiye, sâkînâme, tasavvuf
16.	Ni'metullâh Velî	76	Nasihatnâme, tasavvuf
17.	Kâşânî	12	Na't, mersiye, medhiye, takriz, hasb-ı hâl
18.	Amûlî	8	Nasihatnâme, tasavvuf
19.	Sâib-i Tebrîzî	1	Rezmiye
20.	Neşât-ı İsfehânî	32	Nasihatnâme, hikâye

3.4. Yüzyıllara Göre Türk Edebiyatında Küçük Mesneviler

Bu bölümde yüzyıllara göre küçük mesneviler kısaca tanıtılacaktır. Böylece ileride belli başlıklarda incelenecek olan küçük mesnevilerin tarihi seyri görülecektir. Her bölümden sonra o bölümde tanıtılan küçük mesneviler; şairleri, şiir sayıları ve muhtevalarına yönelik anahtar kelimeler ile birlikte konuyu toplu halde görebilmek için tablo halinde gösterilecektir. Şairler yüzyıllara ayrılırken bir yüzyılın sonu ile diğer yüzyılın başında yaşamış şairler öldüğü yüzyıla dâhil edilmiştir.

XIII., XIV. ve XV. YÜZYIL

Bu yüzyıllardan toplam 33[13] divan taranmıştır. 33 divandan 15 tanesinde 79 mesnevi bulunmaktadır. İçerisinde mesnevi bulunan divan sayısının bu yüzyıllarda

[13] 13., 14. ve 15. yüzyıllardan taranıp içerisinde mesnevi bulunmayan divan veya divançeler şu şairlere aittir: Adnî, Ahmedî, Avnî, Ca'fer, Cemâlî, Cem Sultan, Edhemî, Fâkih, Hafî, Hakîkî, Hamdullah Hamdî, Harîmî, Kadı Burhâneddîn, Karamanlı Nizâmî, Ahmed-i Dâ'î, Lütfî, Şeyhî, Şeyh Muhyiddîn.

taranan divanlara oranı % 45'tir. Bu yüzyıllarda 21 farklı türde mesnevi yazılmıştır. En çok yazılan türler ve mesnevi sayıları şöyledir: 19 münacat, 18 nasihatnâme, 15 manzum çeviri, 14 medhiye, 13 tevhit, 8 poetik konulu ve 7 na't. Mesnevi muhtevalarına baktığımızda işlenen konuların divan şiirindeki çokça karşılaştığımız klasik konular olduğu görülür. Küçük mesneviler içerisinde en çok payı alan lugazın bu yüzyıllarda hiç olmaması dikkat çekicidir. Lugazla birlikte *"tahmit, medh-i çâr-yâr, menâkıb, silsilenâme, sahabe medhiyesi, istiftâ, şehir şiiri, fîrâknâme, hasb-ı hâl, bahariye, şitâiye, sıhhatnâme…"* gibi türler bu yüzyıllarda görülmez. Toplam mesneviler içerisindeki 17 manzum çeviriden 15 tanesi 15. yüzyıl şairlerinden İbrahim Bey'e aittir. Küçük mesnevi ihtiva eden divanlar ve mesnevilerin kısaca tanıtımı şöyledir:

Yunus Emre: Yunus Emre dört yüz on yedi şiirinden yüz otuz sekiz tanesini aruz, diğerlerini hece vezni ile yazmıştır. Divanda bir küçük mesnevi hariç bütün ilahilerin kafiye şeması gazel şeklindedir. Divanın en son şiiri olan bu küçük mesnevi yirmi sekiz beyitlik bir münacattır (Tatcı, 1998, s. 357).

Ahmed Paşa: Ahmed Paşa Divanı'nda toplam dört mesnevi bulunmaktadır. Bu mesnevilerin ilki sekiz beyitlik besmele manzumesidir. İki beyitlik Arapça mesnevisinde Ahmed Paşa Allah'a şükür ve hamd ettikten sonra Hz. Muhammed'e selam gönderir. Üçüncü mesnevi yüz yirmi beyitlik manzum dibacedir (Üzgör, 1990, s. 38). Diğeri ise kasidelerden önce gelen yirmi altı beyitlik aşk ve sevgili konulu mesnevidir (Tarlan, 1992, s. 32).

Ali Şîr Nevâyî: Ali Şîr Nevâyî'nin birinci divanı Garâ'ibü's-Sıgar'da on bir tane mesnevi bulunur (Kut, 2003, s. 3, 507). Fevâyidü'l-Kiber adlı dördüncü divanında ise dört yüz elli dokuz beyitlik bir sâkînâme vardır (Kaya, 1996, s. 657).

Çâkerî: Çâkerî Divanı'nda yirmi üç beyitlik bir münacat, on beş beyitlik bir nasihatname ve yirmi dört beyitlik şairin yer yer sâkiye seslenerek nasihat verdiği manzume olmak üzere üç küçük mesnevi vardır (Aynur, 1992, s. 60).

Dede Ömer Rûşenî: Rûşenî Divanı'nda mesnevi nazım şekliyle yazılmış yirmi yedi beyitlik tevhit, yetmiş beş, kırk altı ve yirmi beş beyitlik münacat, seksen dokuz beyitlik Mesnevî medhiyesi ve doksan dokuz beyitlik kalemiye vardır (Aydemir, 1990, s. 71). Ayrıca mesnevi başlığı ile dört ve ikişer beyitlik tarikat ve nasihat içerikli üç mesnevi daha divanda yer alır (Aydemir, 1990, s. 306).

Gülşen-i Saruhanî: Divanda üç mesnevi vardır. Dini içerikli mesneviler ayet ve hadislerle desteklenip şekillenmiştir. İlk mesnevi iki beyitlik giriş mahiyetindedir. İkinci

mesnevi dört yüz otuz beş beyitlik na't, üçüncü mesnevi ise kırk sekiz beyitlik edep ve ayıpların örtülmesi gibi konuları işleyen nasihatnâmedir (Kulat, 2010, s. 43).

Hidâyet Çelebi: Divanda yetmiş altı beyitlik tevhit, na't, nasihatnâme ile birlikte "Ebu'l-feth" lakaplı Sultan Halil'in övüldüğü mesnevi ile birlikte otuz dokuz beyitlik şairin hükümdardan ayrı kalmanın verdiği hüznü anlattığı, af dilediği, kendi halini arz ettiği bir arz-ı hâl vardır (Sona, 2006, s. 256).

Kemal Ümmî: Divanda yüz otuz yedi ve yüz altmış sekiz beyitlik tevhit ve münacat içerikli iki mesnevi yer alır (Yavuzer, 1997, s. 335, 376).

İbrâhîm Beg: İbrâhîm Beg Divanı'nda on yedi manzume mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır. Mesnevi başlıkları Farsça olup genellikle "dâstân" diye başlamaktadır. Divandaki mesneviler münacat, miraciye, medhiye, şeyhliğin ve müritliğin vasıfları yanında Mevlana'nın Mesnevi'sinden on iki hikâyenin manzum çevirisidir (Güler, 1995, s. 155).

Mesîhî: Divanda yüz yetmiş sekiz beyitlik Edirne şehrengîzi ve kıtalar, müfretler arasında üç beyitlik bir mesnevi vardır (Mengi, 1995, s. 89).

Mihrî Hatun: Mihrî Hatun Divanı'nda üç mesnevi bulunmaktadır. Bunlar biri yirmi dokuz beyitlik elifnâme tarzında yazılan tevhittir. İkinci ise elli bir beyitlik "Kasîde-i Ali Paşa" başlıklı medhiyedir. Üçüncü mesnevi dört yüz altmış bir beyitlik tazarrunâmedir (Arslan, 2007, s. 340).

Necâtî Bey: Necâtî Bey Divanı'nda mesneviler önce dibace bölümünde görülür. Dibacede irili ufaklı on mesnevi vardır (Tarlan, 1992, s. 31). Yirmi beş beyitlik katır mersiyesi, beş beyitlik ok üzerine, dört beyitlik tarih düşme ve on bir beyitlik son mesnevi olmak üzere divanda toplam on dört mesnevi vardır (Tarlan, 1992, s. 113, 130).

Nesîmî: Nesîmî Divanı'nın ilk bölümünde üç tane küçük mesnevi vardır. Bunlar on sekiz beyitlik dinî içerikli, elli iki ve yüz elli altı beyitlik batınî-tasavvufî tevhit içerikli mesnevilerdir (Ayan, 1990, s. 53).

Sabâyî: Divanda iki mesnevi vardır. Otuz bir beyitlik birinci mesnevide şair bir dilbere karşı iştiyakını anlatırken altı beyitlik ikinci mesnevi bir şikayetnâmedir (Kavaklı, 2008, s. 97).

Za'fî: Za'fî Divanı'nda dibace bölümünde başlıksız üç beyit ve "Nazm-ı Türkî" başlıklı iki beyitlik iki mesnevi bulunmaktadır (Üzgör, 1990, s. 256).

Tablo 4.

XIII., XIV. ve XV. Yüzyılda Küçük Mesnevi Yazan Şairler ve Mesnevileri

SIRA	ŞAİR	MESNEVİ SAYISI	MUHTEVAYA YÖNELİK ANAHTAR KELİMELER
1.	Yûnus Emre	1	münacat (1)
2.	Ahmed Paşa	4	tevhit (1), münacat (1), na't (1), besmele (1), aşk (1), medhiye (1)
3.	Ali Şîr Nevâyî	12	na't (1), aşk (1), poetik (5), sâkînâme (1), medhiye (2)
4.	Çâkerî	3	münacat (1), nasihat (1), tevhit (1), sâkînâme (1), na't (1)
5.	D. Ö. Rûşenî	9	kalemiye (1), tevhit (1), münacat (4), nasihat (2), medhiye (1)
6.	Gülşen-i Saruhanî	3	nasihat (2), na't (1), tevhit (1), poetik (1)
7.	Hidâyet Çelebi	2	tevhit (1), na't (1), medhiye (1), arz-ı hâl (1), münacat (1), nasihat (1), sâkînâme (1)
8.	Kemal Ümmî	2	tevhit (2), münacat (2), na't (1)
9.	İbrâhîm Beg	17	manzum tercüme (15), miraciye (1), münacat (8), nasihat (11), medhiye (5)
10.	Mesîhî	2	şehrengîz (1), mektup (1)
11.	Mihrî Hatun	3	elifnâme (1), tevhit (1), münacat (1), na't (1), medhiye (1)
12.	Necâtî Bey	14	mersiye (1), tarih düşme (1), fahriye (1), kalemiye (1), medhiye (2), tevhit (2), miraciye (2), aşk (1), poetik (1), nasihat (1)
13.	Nesîmî	3	tevhit (3),
14.	Sabâyî	2	aşk (1), şikayet (1)
15.	Za'fî	2	medhiye (1) besmele (1)
TOPLAM		**79**	

XVI. YÜZYIL

Bu yüzyılda toplam 77[14] divan taranmıştır. 77 divandan 47 tanesinde 410 mesnevi bulunmaktadır. İçerisinde mesnevi bulunan divan sayısının bu yüzyılda taranan divanlara oranı % 61'dir. Bu yüzyılda 33 farklı türde mesnevi yazılmıştır. Bir önceki yüzyıllara göre bu yüzyılda hem mesnevi sayısı hem de mesnevilerin muhteva çeşitliliği artmıştır. Çalışmamıza dâhil ettiğimiz küçük mesnevilerden *"tahmit, medh-i çâr-yâr, menâkıb, silsilenâme, sahabe medhiyesi, istiftâ, şehir şiiri, firâknâme, hasb-ı hâl, bahariye, şitâiye, lugaz"* mesnevileri ilk bu yüzyılda görülür. Ayrıca *"menâkıb, istiftâ, firâknâme, şitâiye"* mesnevileri sadece 16. yüzyılda bulunmaktadır. 16. yüzyıl küçük mesnevileri içerisinde en çok yazılan türler ve mesnevi sayıları şöyledir: 89

[14] 16. yüzyıldan taranıp içerisinde mesnevi bulunmayan divan veya divançeler şu şairlere aittir: Âhî, Amrî, Aşkî, Atâ, Bâkî, Bursalı Rahmî, Emrî, Enverî, Figânî, Garâmî, Garîkî, Günahkâr, Hâkânî, Hatmî, Hayretî, Hecrî, Hilâlî, Ümîdî, Kara Fazlî, Kelâmî, Mânî, Me'âlî, Misâlî, Nâtıkî, Sehâbî, Selîkî, Sevdâyî, Yakînî, Vasfî, Vusûlî.

nasihatnâme, 41 medhiye ve 41 poetik konulu mesnevi, 30 tevhit, 29 lugaz, 28 arz-ı hal, 25 münacat ve 25 na't. Küçük mesnevi ihtiva eden divanlar ve mesnevilerin kısaca tanıtımı şöyledir:

Arşî: Arşî Divanı'nda elli bir beyitlik münacat, yirmi bir beyitlik nasihatnâme ve altmış dört beyitlik didaktik bir mesnevi olmak üzere üç mesnevi vardır (Kahraman, 1989, s. 47).

Âşık Çelebi: Âşık Çelebi Divanı'nda araştırmacı tarafından verilen "divanda yer almayan şiirler" başlığı altında yedi mesnevi bulunmaktadır. Yirmi yedi beyitlik ilk mesnevi poetik konulu bir mesnevidir. Çektiği sıkıntıları dile getirdiği on dört beyitlik bir mesneviden sonra otuz beyitlik bir arz-ı hâl gelir. Yirmi iki beyitlik bir mesnevide bir arkadaşının hacca gidişini konu alır. Fevrî hakkında yazdığı dokuz beyitlik mesnevinin ardından ise on dört ve dört beyitlik dinî içerikli iki mesnevi gelir (Hançerlioğlu, 1988, s. 257).

Azîzî: Azîzî Divanı'nda on beş mesnevi bulunmaktadır. Lugazlardan ayrı kırk dokuz beyitlik, vezirin Yedi Kule'ye düşmesi üzerine şairin vezire teselli verip ona dua ettiği bir mesnevi vardır (Ersoy, 2013, s. 61). Lugazlar bölümünde ise on dört tane lugaz mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır (Ersoy, 2013, s. 327).

Bâlî: Bâlî Divanı'nda mesnevi nazım şekliyle yazılmış on dört beyitlik bir na't vardır (Sinan, 2004, s. 105).

Behiştî: Behiştî Divanı'nda medhiye türünde kasideden önce on üç beyitlik bir mesnevi bulunmaktadır. Bu mesnevi, kasidenin girizgâh mahiyetindeki bölümü olarak kabul edilebilir (Aydemir, 2000, s. 181).

Caferî Baba: Caferî Baba Divanı'nda tevhit, na't, Hz. Ali medhiyesi, besmelenâme ve âl-i beyt gibi konularda yazılmış toplam on iki mesnevi vardır (Bedir, 2004, s. 129, 187, 270, 297).

Celîlî: Celîlî Divanı'nda dibace bölümünde üç küçük mesnevi bulunmaktadır. Dibace bölümünden sonra ise altmış sekiz beyitlik dibacenin devamı diyebileceğimiz bir mesnevi daha vardır (Kazan Nas, 2011, s. 227).

Cemîlî: Cemîlî Divanı'nın dibace bölümünde tevhit, na't ve medhiye içerikli dört mesnevi bulunmaktadır (Demircioğlu Gençtürk, 2002, s. 154).

Cinânî: Cinânî Divan'ında dibace bölümünde beş kısa mesnevi mevcuttur (Okuyucu, 1994, s. 2). Divanda kasidelerden sonraki bölümde on üç mesnevi vardır. Bu mesneviler başlıklarına göre istid'â, manzum mektup ve cevapları, temennâ, ihtimamnâme, şefaatnâme mesnevileridir. Ayrıca bir lugaz, bir ma'rûzât ve bir övgü

mesnevisi bu bölümde yer alır (Okuyucu, 1994, s. 135). Divanın sonunda Farsça şiirlerin olduğu bölümde ise on tane Farsça küçük mesnevi vardır (Okuyucu, 1994, s. 699).

Dükakinzâde Ahmed Beg: Dükakinzâde Ahmed Beg Divanı'nda toplam on bir mesnevi vardır. Otuz sekiz ve altmış dört beyitlik tevhit-münacat içerikli mesneviden sonra kırk iki beyitlik nasihatnâme gelir. Diğer sekiz mesnevi tasavvufî ve dinî-ahlâkî konulardadır (Süzen, 1994, s. 1, 388).

Edirneli Nazmî: Divanda on sekiz mesnevi bulunmaktadır. Mesneviyât başlığı ile bir bölümde yer alan mesneviler; manzum fetva, mev'ize, arz-ı hâl, muhabbetnâmedir. İki mesnevi ise kıtalar bölümünün sonunda bulunmaktadır (Üst, 2017, s. 3803).

Fânî: Divanda iki yüz yetmiş iki beyitlik bir firâknâme mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır (Kayhan, 2005, s. 2).

Filibeli Vecdî: Divanda mesneviler bölümü otuz üç beyitte tiryakilerin halini tasvir eden, tiryakilerden uzak durmayı konu alan ve üç beyitte esrar içmeme konusunda nasihat veren iki mesnevi ile başlar. Ardından İvâz Efendi, Atâullâh Efendi, Zekeriyyâ Efendi ve Sadullah Efendi medhiyeleri ve türlü konuların işlendiği altı mesnevi gelmektedir (Kavruk-Selçuk, 2009, s. 70). Yine divanın manzum-mensur bölümünde dokuz tane mesnevi bulunmaktadır (Kavruk-Selçuk, 2009, s. 207).

Fütûhî: Fütûhî Divanı'nda on bir beyitlik na't, iki tane aşk konulu ve bir tane firâkiye olmak üzere dört mesnevi vardır (Tökel, 1993, s. 126, 178).

Fuzûlî: Fuzûlî Divanı'nın dibace bölümünde biri Türkçe biri Farsça iki mesnevi bulunmaktadır. Altışar beyitlik mesnevilerin ikisinin başlığı da "kıt'a"dır. Birinci mesnevi gazel hakkında, ikinci mesnevi ise kötü yaradılıştaki bir kimse ile parlak bir mücevhere benzettiği kişi hakkındadır (Akyüz vd., 2000, s. 16).

Gelibolulu Âlî: Âlî Divanı'nda otuz dokuz beyitlik na't, seksen altı beyitlik Gelibolu şehrengîzi başta olmak üzere çeşitli konularda yazdığı on iki mesnevi vardır (Aksoyak, 2006, s. 61).

Gelibolulu Sun'î: Divanda bir mesnevi bulunmaktadır. "Bir mum etrafında geliştiren hayallerle, mumu bir geline benzetir ve günlük hayatta çok sık kullanılan en ince detayları şiir estetiği içinde şairane bir üslûpta dile getirir." (Yakar, 2009, s. 45).

Hâletî-i Gülşenî: Divan on dört beyitlik bir münacat mesnevisi ile başlar. Ardından on üç ve dokuz beyitlik divana ve kelama başlangıç için yazdığı iki mesnevi gelir (Altunel, 1988, s. 34).

Hayâlî Bey: Divanda "dîbâce-i eş'âr-ı gül-i sad-berg" başlıklı bir mesnevi bulunmaktadır. Bu mesnevi, divandaki bazı "ez eş'âr-ı gül-i sad-berg" başlıklı gazeller düşünüldüğünde şairin seçtiği yüz şiirin mukaddimesidir (Tarlan, 1992, s. 78). Ayrıca divanda mukattaat bölümünde iki beyitlik bir mesnevi daha vardır (Tarlan, 1992, s. 320).

Hüdâyî-i Kadîm: Divanda yirmi dört beyitlik Hz. Hakîm Efendi övgüsü ve yirmi bir beyitlik kâtiplik iltiması ile ilgili olmak üzere iki tane mesnevi vardır (Yekbaş, 2005, s. 167).

Hüsameddîn Uşşâkî: Hüsameddîn Uşşâkî Divanı otuz dokuz beyitlik bir mesnevi ile başlar. Ardından silsilenâme özelliği gösteren tarikat büyükleri ve şeyhleri konu alan beş tane mesnevi gelmektedir. Son mesnevi ise on dört beyitlik bir münacattır (Özenç, 2008, s. 26).

Kabûlî: Kabûlî Divanı'nda bulunan yirmi iki mesneviden altısı dibace bölümündedir (Erdoğan, 2008, s. 441). Diğerleri ise mesneviler başlığı altında toplanmış ikisi Arapça ve biri Farsça; sâkînâme, medhiye, arz-ı hâl ve dinî konularda yazılmış mesnevilerdir (Erdoğan, 2008, s. 765).

Lâmi'î: Lâmi'î Divanı'nın dibacesinde yirmi üç tane mesnevi bulunmaktadır (Üzgör, 1990, s. 128). Ayrıca kıt'alar bölümünde on, tarihler bölümünde iki, tarih manzumelerinden sonra altı ve lugazlar bölümünde on mesnevi vardır (Burmaoğlu, 1983, s. 345).

Kefeli Müdâmî: Divanın ilk şiiri olan mesnevi, içerisinde gazel gibi nazm parçaları da olan yedi yüz seksen bir beyitlik Emir Sultan menâkıbnâmesidir (Kol, 2007, s. 114).

Mehemmed: Mehemmed Divanı'nda toplam yedi tane mesnevi bulunmaktadır. Divanda gazellerden önce aşk ve aşk üzerine nasihatleri de içeren altı mesnevi vardır (Aydur, 2011, s. 87). Ayrıca divan yirmi yedi beyitlik bir mesnevi ile son bulmaktadır (Aydur, 2011, s. 297).

Mostarlı Ziyâ'î: Divanda mesnevi nazım şekli olarak sadece dibace bölümünde üç beyitlik bir na't bulunmaktadır (Gürgendereli, 2018, s. 2).

Murâdî: Murâdî Divanı'nda musammatlar bölümünden sonra tevhit, münacat, nasihat gibi konuları işleyen çoğunluğu iki, üç ve beş beyit olan kırk sekiz tane mesnevi bulunmaktadır (Kırkkılıç, 1985, s. 513).

Muhibbî: Muhibbî Divanı'nda divanın sonunda diğer şiirler başlığı altında on bir beyitlik bir münacat mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır (Ak, 1987, s. 811).

Münîrî: Münîrî Divanı'nın ilk şiir kırk dokuz beyitlik bir tevhittir (Ersoy, 2010, s. 140). İkinci mesnevi ise Ladik şehrengîzi ve Sultan Ahmet medhiyesidir (Ersoy, 2010, s. 233).

Nev'î: Nev'î Divanı'nda üç mesnevi bulunmaktadır. Bunlardan ikisi dibace bölümünde yer alır. Diğeri ise on altı beyitlik at konulu bir mesnevidir (Tulum & Tanyeli, 1977, s. 3, 167).

Pîrkâl: Pîrkâl Divanı'nda çeşitli konuların işlendiği biri Farsça olmak üzere toplam yirmi mesnevi bulunmaktadır (Küçük, 2008, s. 32, 226, 252).

Rahîmî: Kütahyalı Rahîmî Divanı'nda kasidelerden sonra yer alan kırk iki beyitlik şekil yönünden mesnevi, muhteva olarak kaside olan bir medhiye ve arz-ı hâl bulunmaktadır (Mermer, 2004, s. 82).

Ravzî: Divanda toplam beş mesnevi vardır. Bunlar on üç beyitlik tarih düşme ve dört tane lugazdır (Aydemir, 2009, s. 367).

Revânî: Revânî Divanı'nda dibace bölümünde iki beyitten yirmi beyte kadar mesnevi nazım şekli ile yazılmış sekiz tane manzume vardır (Avşar, 2007, s. 118).

Sehî Bey: Divanda, dibace bölümündeki altı mesnevi ile on sekiz beyitlik manzum fetva ve dört beyitlik münacat toplam sekiz mesnevi bulunur (Yılmaz, 2010, s. 127, 227, 384).

Senî: Divanda toplam dört mesnevi vardır. Divanın ilk şiirleri olan mesneviler altmış beş beyitlik tevhit, otuz bir beyitlik na't, otuz bir beyitlik Sultan Süleyman medhiyesi ve otuz yedi beyitlik padişaha yapılan duadır (Candan, 2012, s. 121).

Seyfullâh Nizâmoğlu:

Divanda ağırlıklı olarak dinî-tasavvufî konuların işlendiği yirmi sekiz mesnevi bulunmaktadır (Söylemez, 2013, s. 388).

Şem'î: Şem'î Divanı'nda kırk dokuz beyitlik şairin sevgiliyi ve aşkı anlattığı bir mesnevi bulunmaktadır (Karavelioğlu, 2014, s. 123).

Şemsî Paşa: Şemsî Paşa Divanı'nda besmele ve münacat içerikli beyitlerin de yer aldığı otuz iki beyitlik bir medhiye ve on beş beyitlik bahariye olmak üzere iki mesnevi vardır (Akkaya, 1992, s. 194).

Şuhûdî: Divanın sonunda kırk dokuz beyitlik genel olarak nasihat veren bir mesnevi vardır (Can, 2005, s. 189).

Ulvî: Derzizâde Ulvî Divanı'nda dibace ve dibaceden önce besmele, tevhit, münacat, miraciye, na't gibi konuları işleyen on mesnevi bulunmaktadır (Çetin, 1993, s. 1). Ayrıca divanda yetmiş altı beyitlik Manisa medhiyesi, yirmi altı beyitlik hasb-ı hâl

ve yüz seksen üç beyitlik "istignâ-yı cevân" başlıklı mesnevi bulunmaktadır (Çetin, 1993, s. 578).

Usûlî: Usûlî Divanı "mi'râciye" başlıklı yüz dokuz beyitlik bir mesnevi ile başlar. Ardından on sekiz beyitlik münacat, otuz ikişer beyitlik din ve aşk konularında nasihatler içeren iki mesnevi gelmektedir. Son mesnevi ise yüz doksan beyitlik Yenice şehrengîzidir (İsen, 1990, s. 29).

Üsküblü İshak: Divanda yüz on yedi beyitlik Bursa ve yüz beş beyitlik Üsküb şehrengîzi olmak üzere iki mesnevi vardır (Çavuşoğlu & Tanyeli, 1989, s. 87).

Yahya Bey: Taşlıcalı Yahyâ Divanı'nda iki yüz on iki beyitlik Edirne, üç yüz otuz iki beyitlik İstanbul şehrengîzi ve dibace bölümündeki dokuz mesnevi ile toplam on bir mesnevi bulunmaktadır (Çavuşoğlu, 1977, s. 3, 227).

Yetîm: Yetîm Divanı'nda dört mesnevi bulunmaktadır. İlk mesnevi üç beyit olup kısaca Yetîm'i tanıtır. İkincisi ise bahariye ile başlayıp medhiye ile devam eden altmış sekiz beyitlik kaside içerikli bir mesnevidir. Üçüncü mesnevi on sekiz beyitlik dua ve medhiye içerikli bir arz-ı hâldir. Son mesnevi ise sekiz beyit olup konusu gönüldür (Aktaş, 1996, s. 247).

Za'îfî: Za'îfî Divanı'nda mesnevi nazım şekli olarak bir çengi tavsif ettiği dokuz beyitlik bir manzume vardır (Akarsu, 1990, s. 276).

Zâtî: Zâtî Divanı'nda mesnevi nazım şekli olarak yüz otuz dokuz beyitlik Edirne şehrengîzi bulunmaktadır (Kurtoğlu, 1995, s. 224).

Tablo 5.

XVI. Yüzyılda Küçük Mesnevi Yazan Şairler ve Mesnevileri

SIRA	ŞAİR	MESNEVİ SAYISI	MUHTEVAYA YÖNELİK ANAHTAR KELİMELER
1.	Arşî	3	tevhit (1), münacat (1), nasihat (1)
2.	Âşık Çelebi	7	poetik (1), arz-ı hâl (1), hasb-ı hâl (1)
3.	Azîzî	15	lugaz (14), medhiye (1)
4.	Bâlî	1	na't (1)
5.	Behiştî	1	poetik (1)
6.	Caferî Baba	12	elifnâme, tevhit (1), na't (1), besmele (1), medhiye (7)
7.	Celîlî	4	poetik (1), medhiye (1), na't (2), bahariye (1)
8.	Cemîlî	4	tevhit (1), na't (2), medhiye (1)
9.	Cinânî	28	münacat (1), na't (2), poetik (3) arz-ı hâl (4), şikâyet (1), medhiye (4), mektup (6), lugaz (1), firaknâme (1), tahmit (1)
10.	Dükakinzâde	11	tevhit (4), nasihat (5), şikâyet (1),

	Ahmed		medhiye (1)
11.	Edirneli Nazmî	18	nasihat (7), arz-ı hâl (4), medhiye (3), fahriye (1), fetva (1), aşk (4)
12.	Fânî	1	firaknâme (1)
13.	Filibeli Vecdî	21	besmele (3), nasihat (4), poetik (1), arz-ı hâl (4), medhiye (1), tahmit (1)
14.	Fütûhî	4	tevhit (1), na't (1), firaknâme (1), aşk (2), medh-i çâr-yâr (1)
15.	Fuzûlî	2	poetik (1), nasihat (1)
16.	Gelibolulu Âlî	12	şehrengîz (1), na't (1), arz-ı hâl (5), mektup (1), münacat (1), nasihat (2), poetik (1), medhiye (1)
17.	Gelibolulu Sun'î	1	mum tasviri (1)
18.	Hâletî-i Gülşenî	3	münacat (1)
19.	Hayâlî Bey	2	poetik (1), fahriye (1)
20.	Hüdâyî-i Kadîm	2	medhiye (2), arz-ı hâl (1)
21.	Hüsameddîn Uşşâkî	7	silsilenâme (5), mersiye (1), münacat (1), na't (1)
22.	Kabûlî	22	sâkînâme (1), medhiye (1), arz-ı hâl (6), aşk (1), tevhit (2), na't (2), besmele (2), şikâyet (1), poetik (1)
23.	Lâmi'î	51	poetik (13) tevhit (1), na't (1), nasihat (8), medhiye (3), kalemiye (1), fahriye (2), lugaz (10), tarih manzumesi (2)
24.	Kefeli Müdâmî	1	menâkıbnâme (1), tevhit (1), na't (1), münacat (1), besmele (1), medh-i çâr-yâr (1), tarih manzumesi (1), poetik (1)
25.	Mehemmed	7	aşk (4), nasihat (2), medhiye (1)
26.	Mostarlı Ziyâ'î	1	na't (1)
27.	Murâdî	48	tevhit (8), münacat (7), nasihat (33)
28.	Muhibbî	1	münacat (1)
29.	Münîrî	2	şehir şiiri (1), tevhit (1), medhiye (1), münacat (1)
30.	Nev'î	3	poetik (2), at tasviri (1)
31.	Pîrkâl	20	nasihat (1), aşk (2), medhiye (6), tarih manzumesi (1)
32.	Rahîmî	1	medhiye (1), arz-ı hâl (1)
33.	Ravzî	5	tarih manzumesi (1), lugaz (4), mersiye (1)
34.	Revânî	8	poetik (6), na't (1)
35.	Sehî Bey	8	manzum fetva (1), münacat (1), na't (1), miraciye (1), poetik (1), medhiye (1), medh-i çâr-yâr (1)
36.	Senî	4	medhiye (2), tevhit (1), na't (1)
37.	Seyfullâh Nizâmoğlu	28	nasihat (22), silsilenâme (2), münacat (2), şikâyet (1)
38.	Şem'î	1	aşk (1)
39.	Şemsî Paşa	2	besmele (1), bahariye (1), medhiye (1), tevhit (1), na't (1)
40.	Şuhûdî	1	nasihat (1)
41.	Ulvî	13	besmele (2), tevhit (1), şehir şiiri(1), hasb-ı hâl(1), na't (2), aşk (1), medhiye (2), şehrengîz (1), poetik (1), şitâiye (1)
42.	Usûlî	5	miraciye (1), münacat (3), aşk (2),

			şehrengîz (1), tevhit (2), na't (1), nasihat (2), hasb-ı hâl (1)
43.	Üsküblü İshak	2	şehrengîz (2), bahariye (1), münacat
44.	Yahya Bey	11	şehrengîz (2), poetik (3), bahariye (1), fahriye (2), tevhit (3), münacat (2), na't (1), besmele (1), nasihat (1), medhiye (4)
45.	Yetîm	4	bahariye (1), medhiye (1), arz-ı hâl (2), poetik (1), fahriye (2)
46.	Za'îfî	1	çeng tasviri (1)
47.	Zâtî	1	şehrengîz (1)
TOPLAM		410	

XVII. YÜZYIL:

Bu yüzyılda toplam 93[15] divan taranmıştır. 93 divandan 43 tanesinde 244 mesnevi bulunmaktadır. İçerisinde mesnevi bulunan divan sayısının bu yüzyılda taranan divanlara oranı % 46'dır. Bu yüzyılda 26 farklı türde mesnevi yazılmıştır. Bir önceki yüzyıla göre bu yüzyılda hem mesnevi sayısında hem de mesnevilerin muhteva çeşitliğinde azalma olmuştur. Çalışmamıza dâhil ettiğimiz küçük mesnevilerden *"takriz ve manzum hikâye"* mesnevileri ilk bu yüzyılda görülür. 17. yüzyıl küçük mesnevileri içerisinde en çok yazılan türler ve mesnevi sayıları şöyledir: 84 lugaz, 32 medhiye, 23 münacat, 19 na't, 13 arz-ı hal ve11 nasihatnâme. Küçük mesnevi ihtiva eden divanlar ve mesnevilerin kısaca tanıtımı şöyledir:

Atâyî: Atâyî Divanı'nda altı ve sekiz beyitlik iki tane aşk konulu mesnevi vardır. (Yüce, 2010, s. 44).

Ayıntablı Hâfız : Divanda elli bir beyitlik dibace mesnevi ile yazılmıştır (Ataç, 2007, s. 12).

Azmîzâde Hâletî: Azmîzâde Hâletî Divanı'nın ilk bölümü mesneviyât bölümüdür. Burada kırk iki beyitlik tevhit, kırk dört beyitlik münacat, elli sekiz beyitlik na't, altmış dokuz beyitlik miraciye, kırk dört beyitlik medh-i çehâr-yâr, yirmi bir beyitlik Eyyûb el-Ensârî medhiyesi, otuz yedi beyitlik Sultan Mehmet medhiyesi, yüz sekiz ve yüz kırk altı beyitlik iki arz-ı hâl olmak üzere dokuz mesnevi bulunmaktadır (Kaya, 2003, s. 33).

Bahtî: Hem Ahmed hem de Bahtî mahlasını kullanan Sultan Ahmed Divanı'ında

[15] 17. yüzyıldan taranıp içerisinde mesnevi bulunmayan divan veya divançeler şu şairlere aittir: Âgâh, Abdülehad Nûrî, Beyânî, Bîçâre, Bursalı Tâlib, Birrî, Cevrî, Dânişî, Emetullâh, Emnî, Fazlî, Fehîm-i Kadîm, Ferîdî, Ferîdûn, Fevzî, Fuzûnî, Hâfız Ahmed, Hasîm, İsmetî, İzzetî, Kavsî, Rıfkî, Lâmekânî, Mantıkî, Mezâkî, Mu'în, Nâcî, Nâ'ilî, Nakşî, Nehcî, Nisârî, Rezmî, Sâbir Pârsâ, Sa'dî, Sâkıb Dede, Sehmî, Râmî, Rehâyî, Rızâyî, Verdî Kâsım, Vecdî, Ümmî Sinân, Tâlib Ahmed, Şinâsî, Şûhî, Süheylî, Yümnî, Zârî, Zuhûrî.

on üç beyitlik, sultanın 1021 yılında Edirne'ye gelişi ile ilgili bir tarih mesnevisi vardır (Kayaalp, 1991, s. 59).

Bezcizâde Muhyiddîn: Bezcizâde Muhyiddîn Divanı'nda tevhit, na't, çehâr-yâr, tarikat şeyhleri ve münacat gibi konularda yazılmış toplam yirmi üç tane mesnevi bulunmaktadır (Mutlu, 2008, s. 25).

Bosnalı Alaaddîn Sâbit: Bosnalı Alaaddîn Sâbit Divanı'ında mesnevi olarak dört tane lugaz vardır (Karacan, 1991, s. 571).

Câhidî: Divanda doksan iki beyitlik Allah aşkı, peygamber ve dört halife sevgisi, tarikata girme, bir pîre bağlanma, velilik özellikleri, şeriata uyma ve kibri bırakma gibi konuları işleyen bir mesnevi vardır (Taşkesenlioğlu, 2013, s. 120).

Cem'î: Cem'î Divan'ı on beş beyitlik tevhit ve kırk yedi beyitlik na't ile başlar (Koparan, 1995, s. 66). Divanda yine mesnevi olarak doksan bir beyitlik sâkînâme ve on bir beyitlik Şeyh Mahmut için yazılan tezkire vardır (Koparan, 1995, s. 372).

Çorlulu Zarîfi: Zarîfî Divanı'nda on yedi mesnevi vardır. Bu mesneviler tevhit, münacat, na't, nasihat, medhiye ve aşk muhtevalıdır (Taşkın, 2009, s. 133, 376).

Dürrî: Altmış bir beyitlik Gümülcine, yetmiş iki beyitlik Gümülcine yaylası ve otuz beş beyitlik Moton şehrengîzi olmak üzere üç tane mesnevi divanda mesneviler bölümünde yer almaktadır (Kılıç, 2010, s. 42).

Fasîh Ahmet Dede: Divanda mesneviler beş beyitlik miraciye ile başlar. Ardından yirmi bir beyitlik derya konulu mesnevi gelir. Latif bir meclisi anlattığı yedi beyitlik mesneviden sonra altı beyitlik vasf-ı bahar ve iki tane kısa mesnevi yer alır. Son mesnevi ise doksan yedi beyitlik Köprülüzâde'ye halini arz ettiği bir kalemiyedir (Çıpan, 1991, s. 322).

Fenâyî: Fenâyî Cennet Efendi Divanı'nda mesnevi olarak dinî içerikli üç beyitlik bir manzume vardır. Fenâyî mesnevisinde dünyada ve âhirette her şeyin Allah'ın kudreti ile ayakta durduğunu söyler ve dua eder (Aydın, 2003, s. 388).

Ganîzâde Nâdirî: Divanda dibace bölümünde beş beyitlik bir mesnevi bulunmaktadır. Nâdirî eserine İslam kültüründe her hayırlı işin başında söylenmesi gelenek haline gelen "besmele-hamdele-salvele" ile başlar (Külekçi, 1985, s. 103).

Güftî: Güftî Divanı'ın girişinde tevhit, na't ve kalemiyye gibi çeşitli konularda yazılmış sekiz mesnevi bulunmaktadır (Yılmaz, 1983, s. 72).

Hâşimî: Divanda on yedi beyitlik bir mesnevi bulunmaktadır. Bu mesnevi 4. Murat'ın tahta çıkması üzerine yazılan cülûsiyedir (Bulan, 1993, s. 189).

Hikmetî: Divanda elli üç beyitlik sâkinâme türünde yazılmış bir mesnevi vardır

(Eğri, 2006, s. 229).

Kâdirî: Muhyiddîn Kâdirî Divanı'nda mesnevi nazım şekli olarak yetmiş dört beyitlik bir nasihatnâme vardır (Dağdelen, 2011, s. 86).

Kâşif: Kâşif Divanı'nda altı mesnevi bulunmaktadır. Bunlardan biri na't, dördü medhiyedir. Son mesnevi ise divanın sonunda yer alan lugazdır (Büyükyıldırım, 1998, s. 155, 279).

Mâhir: Mâhir Divanı'nda beş tane mesnevi bulunmaktadır. Bunlardan dördü medhiye türünde, biri ise padişaha eser sunma ile ilgilidir (Kayhan, 1999, s. 488).

Mâlî: Mâlî Divanı'nda yirmi mesnevi bulunmaktadır. Bu mesnevilerin on yedisinin başlığında "kıt'a-ı …" ibaresi bulunmaktadır. Mâlî, ilki başlıksız diğerleri "Kıt'a-yı…" ibaresiyle başlayan hasb-ı hâl içerikli on sekiz mesnevide Diyarbakır'dan gurbete çıkıp sırasıyla Sakız Adası, Muğla, İzmir, Bursa, İstanbul ve Bağdat'ı gezmesi ve buralarda yaşadıklarını anlatır. Son iki mesnevi ise şair Emîrî ile dertleşmesini konu alır (Akgül, 2013, s. 254).

Muhîtî: Muhîtî Divanı'nda mesnevi olarak on dört beyitlik bir lugaz vardır (Tataroğlu, 1995, s. 78).

Nâbî: Nâbî Divanı'nda mesneviler bölümünde toplam on mesnevi bulunmaktadır. Bunlar sırası ile şöyledir: Doksan sekiz beyitlik na't, yetmiş altı beyitlik Sultan Ahmet Han'dan gelen atiyyelere teşekkür, kırk üç beyitlik Sultan Muhammet Han ile ilgili, yirmi altı beyitlik Teberdar Paşa ile ilgili, on beş beyitlik takriz, on dört beyitlik Şeyh Üsküdarlı Haydar ile ilgili, iki yüz altmış sekiz beyitlik Sultan Muhammet Han ve Musahib Mustafa Paşa ile ilgili, yedi beyit zeyl ve yüz yetmiş beş beyitlik arz-ı hâl içerikli, yüz bir beyitlik Hâkim Senâyî ile ilgili ve yetmiş beş beyitlik Edirneli dört arkadaşını anlattığı mesnevilerdir (Bilkan, 1997, s. 364). Ayrıca divanın sonunda bulunan 30 lugazdan 21 tanesi mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır (Bilkan, 1997, s. 1326).

Nâmî: Ahmet Nâmî Divanı'nda dokuz beyitlik sevgili üzerine, dokuz beyitlik bir davet için yazdığı mesnevilerin yanında otuz iki ve yedi beyitlik münacat vardır (Yenikale, 2018, s. 57, 348).

Nazîf: Nafîz Divanı'nda mesnevi nazım şeklinde sekiz beyitlik bir lugaz vardır (Darıcık, 2006, s. 376).

Nâlî: Nâlî Divanı'nda mesnevi nazım şekli olarak lugazlar bölümünde muhtelif beyitlerde on lugaz bulunur (Çaldak, 2010, s. 301).

Nâzikî: Nâzikî Divanı'nda mesnevi ile yazılmış bir sâkînâme, bir mutribnâme ve

bir nasihatnâme vardır (Gülhan, 1989, s. 224).

Nâzım: İstanbullu Nâzım Divanı'nda mesnevi nazım şekli ile yazılmış otuz üç beyitlik bir arz-ı hâl vardır (Sak, 1994, s. 48).

Nef'î: Divanda mesnevi nazım şekli ile yazılmış bir şiir vardır. Yirmi iki beyitlik mesnevinin başlığı "Der Vasf-ı Hatt-ı Hümâyûn-ı Sultân Murâd Hân"dır. Mesnevide Sultan Murat ve hattının övgüsü vardır (Akkuş, 1993, s. 264).

Neşâtî: Divanda toplam dört mesnevi bulunmaktadır. Bunlar elli sekiz beyitlik na't, elli beş beyitlik miraciye, otuz altı beyitlik Mevlana medhiyesi ve yüz kırk dört beyitlik şehrengîzdir (Kaplan, 1996, s. 8, 21, 170)

Nev'îzade Atâyî: Nev'îzade Atayî Divanı'nda, dibace bölümünde bulunan bir besmele manzumesi ve divanın son bölümündeki tazmin, mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır (Karaköse, 1994, s. 227, 750).

Ni'metî: Divanda kasideler arasında kırk sekiz beyitlik bir mesnevi vardır. Bu mesnevide ilk önce peygamberin doksan dokuz ismi sayılır. Ardından gelen beyitler ise na't ve münacat içeriklidir (Gülen, 2007, s. 98).

Sıdkî Paşa: Sıdkî Paşa Divanı'nın hatimesinde sekiz beyitlik ve Farsça şiirler bölümünde yirmi bir beyitlik mesnevi bulunmaktadır (Erdoğan, 2005, s. 221, 232).

Sükkerî: Sükkerî Divanı'nda on iki Türkçe, iki Farsça lugaz ve bir tane Farsça sakînâme olmak üzere on beş tane mesnevi vardır (Erol, 1994, s. 275, 291).

Şehrî: Şehrî Divanı'nda Veli Ağa adında bir memduh için söylenmiş iki manzum mektup vardır. On sekiz beyitlik birinci mektupta yazdığı nâmenin nasıl olduğu ve özellikleri anlatılır. Böylece hem kendini hem de nâmeyi över. Yirmi iki beyitlik ikinci mektupta ise nâmenin kim için yazıldığı üzerinde durulur (Demirel, 1999, s. 233).

Şeyhî: Divanda yüz on beyitlik sâkinâme türünde bir mesnevi vardır (Nar, 2007, s. 152).

Şeyh Mehmed Nazmî: Divanda üç yüz doksan beş beyitlik bir tane mesnevi vardır. Bu mesnevi na't ile birlikte Halveti tarikatı silsilesini de içerir (Bektaş, 2005, s. 842).

Şeyhülislam Bahayi: Şeyhülislam Bahayi Divanı'nda seksen sekiz ve iki yüz otuz sekiz beyitlik iki mesnevi vardır. Bunlardan birincisi Sultan Murat övgüsüdür. Giriş kısmı kalemiye olan ikinci mesnevide Şeyhülislam Bahayi hem halini arz eder hem de padişahı över (Toprak, 2006, s. 90).

Şeyhülislam Yahyâ: Divanda mesnevi nazım şekli ile yazılmış yetmiş yedi beyit bir sâkinâme vardır (Kavruk, s. 10).

Tecellî: Tecellî Divanı'nda mesnevi nazım şekli ile yazılmış on beş beyitlik bir besmelenâme vardır (Deniz, 2005, 132).

Tıflî: Divanda mesnevi olarak elli dört beyitlik bir medhiye ve arz-ı hâl vardır (Çınar, 2000, s. 167).

Üsküdarlı Sırrî: Divanda yirmi beyitlik bir mesnevi vardır. Mesnevide günahkâr biri İbnü Edhem'e ma'siyetten nasıl kurtulacağını sorar. İbnü Edhem bu günahkâra nasıl bir yol izleyeceğini anlatır (Kazan, 2003, s. 373).

Vahyî: Divanda otuz dört tane mesnevi bulunmaktadır. Bunlar ilk mesnevi na't ve münacat içeriklidir (Taş, 2004, s. 222). Divandaki ikinci mesnevi Big Efendi'ye yazılmış, sevgisini belirtip dua ettiği bir mektuptur (Taş, 2004, s. 292). Ayrıca mesnevi nazım şekli ile yazılmış otuz iki tane lugaz vardır (Taş, 2004, s. 440).

Yârî: Divanda dibace bölümünde üç tane olmak üzere toplam sekiz mesnevi bulunmaktadır. Diğerleri ise elli altı beyitlik besmelenâme, otuz beyitlik münacat, yüz yirmi beş beyitlik na't, yüz elli dokuz beyitlik aşk konulu Türkçe Farsça mülemma bir mesnevi ve yüz altmış bir beyitlik hasb-ı hâldir (Karayazı, 2012, s. 315).

Tablo 6.

XVII. Yüzyılda Küçük Mesnevi Yazan Şairler ve Mesnevileri

SIRA	ŞAİR	MESNEVİ SAYISI	MUHTEVAYA YÖNELİK ANAHTAR KELİMELER
1.	Atâyî	2	aşk (2)
2.	Ayıntablı Hâfız	1	poetik (1), besmele (1)
3.	Azmîzâde Hâletî	9	tevhit (1), na't (1), çar-yâr (1), miraciye (1), münacat (1), medhiye (3) arz-ı hâl (1)
4.	Bahtî	1	tarih manzumesi (1)
5.	Bezcizâde Muhyiddîn	23	tevhit (1), na't (1), çar-yâr (1), medhiye (3), münacat (1), esmâ-yı hüsnâ (1)
6.	Bosnalı Sâbit	4	lugaz (4)
7.	Câhidî	1	nasihat (1)
8.	Cem'î	4	tevhit (1), na't (1), münacat (1), sâkînâme (1), medhiye (1)
9.	Çorlulu Zarîfî	17	tevhit (1), na't (1), münacat (2), medhiye (1), nasihat (8), aşk (3)
10.	Dürrî	3	şehir şiiri (1), şehrengîz (2)
11.	Fasîh	7	kalemiye (1), miraciye (1), arz-ı hâl (1), medhiye (1)
12.	Fenâyî	1	dini (1)
13.	Ganîzâde Nâdirî	1	besmele-hamdele-salvele (1)
14.	Güftî	8	tevhit (1), na't (1), kalemiye (1), şikayet (1), medhiye (1), arz-ı hâl (3), şehir şiiri (1)
15.	Hâşimî	1	medhiye (1), tarih düşme (1)
16.	Hikmetî	1	sâkînâme (1)
17.	Kâdirî	1	nasihat (1), tarih düşme (1)
18.	Kâşif	6	medhiye (4), na't (1), elifnâme (1), lugaz (1)
19.	Mâhir	5	medhiye (4)

20.	Mâlî	20	hasb-ı hâl (1), şehir şiiri (5)
21.	Muhîtî	1	lugaz (1)
22.	Nâbî	31	tevhit (1), na't (2), medh-i çâr-yâr (1), medhiye (7), arz-ı hâl (3), takriz (1), mektup (1), manzum hikâye (2), lugaz (21)
23.	Nâmî	4	aşk (1), münacat (2)
24.	Nâzif	1	lugaz (1)
25.	Nâlî	10	lugaz (10)
26.	Nâzikî	3	sâkînâme (1), mutribnâme, nasihat (1)
27.	Nâzım	1	arz-ı hâl (1)
28.	Nef'î	1	medhiye (1)
29.	Neşâtî	4	na't (1), miraciye (1), medhiye (1), kalemiye (1), şehrengîz (1)
30.	Nev'îzâde Atâyî	2	besmele (1), tazmin (1)
31.	Ni'metî	1	na't (1), münacat (1)
32.	Sıdkî Paşa	2	medhiye (1)
33.	Sükkerî	15	sâkînâme (1), lugaz (14)
34.	Şehrî	2	manzum mektup (2)
35.	Şeyhî	1	sâkînâme (1)
36.	Şeyh Mehmed Nazmî	1	silsilenâme (1), na't (1), münacat (1)
37.	Şeyhülislam Bahayi	2	kalemiye (1), sâkînâme (1), medhiye (1), arz-ı hâl (1)
38.	Şeyhülislam Yahyâ	1	sâkînâme (1)
39.	Tecellî	1	besmelenâme (1)
40.	Tıflî	1	medhiye (1), arz-ı hâl (1)
41.	Üsküdarlı Sırrî	1	manzum hikaye (1)
42.	Vahyî	34	münacat (1), mektup (1), lugaz (32), na't (1)
43.	Yârî	8	besmele (1), poetik (1), aşk (1), münacat (1), tevhit (1), na't (2), medh-i çâr-yâr (1)
TOPLAM		**244**	

XVIII. YÜZYIL

Bu yüzyılda toplam 98[16] divan taranmıştır. 98 divandan 56 tanesinde 402 mesnevi bulunmaktadır. İçerisinde mesnevi bulunan divan sayısının bu yüzyılda taranan divanlara oranı % 57'dir. Bu yüzyılda 32 farklı tür veya konuda mesnevi yazılmıştır. Bir önceki yüzyıla göre bu yüzyılda divan sayısı ve şairin tercihine bağlı olarak hem mesnevi sayısında hem de mesnevilerin muhteva çeşitliğinde artış olmuştur. Çalışmamıza dâhil ettiğimiz küçük mesnevilerden *"hilye, ramazaniye ve sıhhatnâme"* mesnevileri ilk bu yüzyılda görülür. Küçük mesneviler içerisindeki tek hilye bu yüzyılda yazılmıştır. 17. yüzyıl küçük mesnevileri içerisinde en çok yazılan türler ve mesnevi sayıları şöyledir: 220 lugaz, 43 medhiye, 19 manzum hikâye, 19 na't, 15 arz-ı hal, 15 manzum mektup, 11 nasihatnâme, 10 tevhit ve 9 münacat. Küçük mesnevi ihtiva eden divanlar ve mesnevilerin kısaca tanıtımı şöyledir:

[16] 18. yüzyıldan taranıp içerisinde mesnevi bulunmayan divan veya divançeler şu şairlere aittir: Abdullah Sıdkî, Âdem Çelebi, Ahmed Râsim, Ârif, Azbî, Bursalı Hâşim, Belîg, Dâniş Süleyman, Garîbî, Ecrî, Enîs, Fâik, Fasîhî, Fehmî, Ferîdî, Hâfid, Halil Nûrî, Hâmid, Hasmî, Haşmet, Hevâyî, Hulvî, İzzî, Keşanlı Zihnî, Levhî, Ma'nevî, Mekkî, Nâşid, Nâzım, Nebzî, Neyyir, Refdî, Refî'î, Sâlik, Seyyid Burhan, Tırsî, Yâver, Sabîh, Şekûrî, Vâlî, Vuslatî.

Abbas Vesim: Abbas Vesim Divanı'nda konu itibariyle kaside başlığı altında yazılan yirmi dört beyitlik bir mesnevi vardır (Tuğluk, 2007, s. 506).

Antakyalı Münif: Divanda iki tane lugaz mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır (Küçük, 1999, s. 203).

Ârifzâde Âsım: Divanda iki mesnevi bulunmaktadır. Dokuz beyitlik ilk mesnevi Nâşid Efendi sitâyişidir. Seksen beyitlik ikinci mesnevi ise iki aşığın buluşmalarını konu alır (Arslan, 2010, s. 130).

Arpaemînizâde Sâmî: Divanda mesneviler Vahid Mahtûmî için yazılan altmış yedi beyitlik takriz ile başlar. Ardından yüz yetmiş beyitlik Venedik hicviyesi gelir. Üçüncü mesnevide Sâmî, altmış üç beyitte musiki makamlarını konu alır. Daha sonraki yüz kırk bir beyitlik mesnevinin konusu Yemen'de Tubba adlı birinin Mekke'ye saldırmasıdır. Son iki mesnevi ise lugazdır (Kutlar, 2004, s. 259).

Âsım: Divanda mesnevi olarak beş ve sekiz beyitlik iki lugaz bulunur (Tozlu, 2013, s. 522).

Beylikçi İzzet: İzzet Divanı'nda iki Türkçe iki Farsça olmak üzere dört mesnevi bulunmaktadır. Türkçe mesnevilerin birincisi iki yüz doksan altı beyitlik sâkînâmedir. İkincisi ise doksan dört beyitlik aşk muhtevalı bir mesnevidir (Şen, 1995, s. 42).

Celâlî: Ebubekir Celâlî Divanı'nda mesnevi olarak altı beyitlik bir lugaz vardır (Sarıkaya, 2008, s. 481).

Cemâlî: Cemâlî Divanı'nda bir tane mesnevi vardır. Bu mesnevi doksan dört beyitlik Uşşâkî tarikatı silsilenâmesidir (Karaman, 2002, s. 363).

Çeşmî-zâde Reşîd: Çeşmî-zâde Reşîd Divanı'nda dört lugaz, iki medhiye, bir hasb-ı hâl olmak üzere yedi mesnevi bulunmaktadır (Uluocak, 1998, s. 118, 272).

Esrâr Dede: Divanda otuz altı beyitlik tarih, kırk bir beyitlik tahmit, on beş beyitlik na't, yirmi altı beyitlik Farsça ve kırk iki beyitlik Gazneli Mahmut ve Feridüddin-i Attar hikâyesi olmak üzere beş mesnevi bulunmaktadır (Horata, 1998, s. 643).

Fâik Mahmud: Divanda mesnevi nazım şekli bir tanedir. Altmış yedi beyitten oluşan mesnevi vezir Hüseyin Paşa medhiyesidir (Koçak, 2006, s. 109).

Fennî: Divanda "lügâziyât" bölümünde elli sekiz, iki tarih manzumesi ve bir tane altmış üç beyitlik sahilnâme ile toplam altmış bir mesnevi bulunmaktadır (Demirkazık, 2009, s. 691, 707, 820).

Ferhad Paşa: Divanda mesneviyât bölümünde dini içerikli altı tane mesnevi bulunmaktadır (Yıldız, 2009, s. 17).

Ferrî: Divanda yüz kırk dokuz beyitlik bir mesnevide müstehcen kelimelerle bir âlufte konu alınır (Kırbıyık, 1994, s. 343).

Feyzî Halîl: Divanda kırk beyitlik vakınâme, dokuz beyitlik Bursa kaplıcaları hakkında ve on beyitlik arz-ı hâl mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır (Eker, 2009, s. 159).

Feyzullah Nâfiz: Nâfiz Divanı'nda iki mesnevi vardır. Bunlar tevhit, na't, medhiye ve bir arz-ı haldir (Demir, 2008, s. 257).

Gurbî: Gurbî Divanı'nda yüz doksan beş beyitlik ilk mesnevi on iki imam konuludur. Ayrıca divanda münacat, tevbe, ibadet konulu ve bir tarih düşme olmak üzere genel olarak dinî-tasavvufî muhtevalı sekiz mesnevi daha vardır (Akbulut, 2007, s. 72).

Hâmî: Diyarbakırlı Hâmî Divanı'nda iki yüz altmış altı beyitlik şikâyet ve iltimas konulu ve on iki beyitlik minareden bahseden bir lugaz olmak üzere iki mesnevi vardır (Yılmaz, 2011, s. 139).

Hayrî: Hayrî Divanı'nda mesnevi nazım şekli olarak doksan dört beyitlik bir ramazaniye vardır (Şener, 1999, s. 69).

Hikmetî: Hikmetî Divanı'nda yirmi dokuz ve otuz beyitlik iki elifnâme ve beş beyitlik bir lugaz vardır (Sona, 2012, s. 178, 997).

İbrahim Hanif: İbrahim Hanif Divanı'nda "Teşviknameler" başlığı adı altında tevhit, na't ve medhiye türünde on mesnevi bulunmaktadır (Aksu, 1996, s. 323).

İhyâ: İhyâ Divanı'nda yüz on, yüz yirmi sekiz, otuz bir ve on dokuz beyitten oluşan dört mesnevi vardır. İlk iki mesnevi Sultan Selim'e sunulan arz-ı haldir. Ayrıca ikinci mesnevi arz-ı halle birlikte bir kalemiyedir. Üçüncü mesnevi ise Haşmet Efendi Divanı'nın tahririne istinaden Farsça yazılmıştır (Erzen, 2012, s. 711). Divanın sonunda bulunan son mesnevi ise "Takrîz-i Hûbânnâne" başlıklıdır (Erzen, 2012, s. 975).

Kâil: Kâil Divanı'nda "Nasîhat-ı Manzûme" başlıklı on beyitlik bir nasihatnâme vardır (Al-Owais, 2009, s. 39).

Kâmî: Kâmî Divanı'nda mesneviler on beyitlik takriz, kırk bir beyitlik Damat Ali Paşa övgüsü ve on iki beyitlik sûkiyye ile başlar (Yazıcı, 2018, s. 117). Bir muamma ve lugazlar bölümünde dokuz lugaz mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır (Yazıcı, 2018, s. 294). Şairin Tuhfetü'z- Zevrâ, Behçetü'l-Feyhâ ve Firuznâme adlı mesnevileri divandan ayrı birer eser olduklarından çalışmaya dâhil edilmemişlerdir.

Kânî: Kânî Divanı'nda bir mesnevi bulunur. "Der-Hasb-i hâ-i Hod" başlıklı yüz otuz iki beyitlik mesnevi kişisel hayatı konu almasının yanında sosyal eleştiriye de yer

verir. Mesnevide kendisini divan kâtipliğine getiren Özi Valisi Muhammed Paşa'ya duyduğu şükranı dile getirir (Yazar, 2012, s. 170).

Koca Râgıb Paşa: Koca Râgıb Paşa Divanı'nda mesnevi nazım şekli olarak yirmi bir beyitlik bir medhiye vardır (Demirbağ, 1999, s. 159).

Lebîb: Lebîb Dîvânı'nda altı küçük mesnevi vardır. Mesnevîlerden birincisi Abdullah Efendi için yazılmış manzum bir mektuptur. İkinci mesnevisi, Süleyman Paşa'nın Bağdat'tan dönmesi üzerine yazılmıştır. Üçüncü mesnevi, Hıfzî adlı bir şairi medheder. Dördüncü mesnevi, ramazan tebrikidir. Beşinci mesnevî, Çeteci Abdullah Paşa'ya özür için yazılmıştır. Şair altıncı mesnevide ise namazın farzlarını sayar (Kurtoğlu, 2004, s. 588). Bu altı mesnevinin yanında on bir tane lugaz mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır (Kurtoğlu, 2004, s. 559).

Mehmet Hâlis: Kilisli Mehmet Hâlis Divanı'nda mesnevi olarak öreke, ok hedefi, rü'ûs ve medrese başlıklı lugazlar vardır (Atıcı, 2009, s. 201).

Mehmet Şerif: Şeyh Mehmet Şerif Divanı'ında lugazlar bölümünde beş ve altı beyitlik iki lugaz mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır (Yağcı, 2006, s. 272).

Mîrzâzâde Sâlim: Divanda toplam yirmi yedi mesnevi bulunmaktadır. Yetmiş beş ve yetmiş üç beyitlik ilk mesneviler tevhit münacat ve na't içeriklidir. Üçüncü mesnevi "münâcât mesnevî" başlıklıdır (İnce, 1994, s. 1). Dördüncü ve beşinci mesneviler peygamberin övüldüğü ve yüz mucizesinin anlattığı mesnevilerdir (İnce, 1994, s. 42). Yine kasidelerin arasında otuz sekiz beyitlik Sultan Mahmud ve yüz yetmiş üç beyitlik Sultan Ahmet Han medhiyesi yer almaktadır (İnce, 1994, s. 82, 107). Medhiyelerden sonra yetmiş dört ve kırk beş beyitlik iki mesnevi vardır (İnce, 1994, s. 123, 160). Yüz on beş beyitlik fahriye, seksen üç beyitlik sergüzeşt ve kırk beyitlik vakı'a-nâme ile kaside ve mesneviler bölümü biter (İnce, 1994, s. 170). Divanda musammatlardan sonra yedi manzum mektup, üç "sûret-i tezkire-i manzûme…" başlıklı mesnevi ve beş lugazın yer aldığı bir bölüm gelmektedir (İnce, 1994, s. 216).

Nakşî: Nakşî Divanı'nda mesnevi nazım şekli olarak bir tane Halvetî silsilesi vardır (Ayhan, 2000, s. 221).

Nâzır: İbrahim Nâzır Divanı'nda on bir beyitlik Zübeyr bin Avvam, on iki beyitlik İbn-i Abbas, dokuz beyitlik Talha bin Ubeydullah menkıbeleri mesnevi nazım şekli ile kaleme alınmıştır (Şengün, 2006, s. 340). Ayrıca on üç beyitlik mesnevinin harflerinden Şeyhîzâde Osman Molla'nın ömrü istihrâc edilmiştir (Şengün, 2006, s. 470).

Nebzî: Divanın ilk şiiri on dört beyitlik Farsça mesnevi tevhit ve münacat

içeriklidir. Ayrıca divanda dört tane de lugaz mesnevi ile yazılmıştır (Okumuş, 2007, s. 181).

Nedîm: Divanda altmış altı beyitlik Kapudân Mustafa Paşa övgüsüyle birlikte bir bahçe tasviri, on altı ve on beyitlik iki lugaz olmak üzere toplam üç mesnevi vardır (Macit, 2012, 199).

Neylî: Neylî Divanı'nda mesneviler bölümünde on beyitlik besmelenâme, on iki beyitlik na't, on üç beyitlik Medine'deki Mevlevihâne konulu mesnevi vardır. "Hikâye-i Manzum" başlıklı yetmiş üç beyit mesneviden sonra doksan altı beyitlik "Mektûb-ı Manzûm" başlıklı mesnevi gelir. Bu manzum mektupta Neylî firak ve gurbetten kaynaklı hislerini kaleme hitap ederek dile getirir (Erdem, 2005, s. 357). Ayrıca divanda iki takriz ve lugazlar bölümünde ise on üç lugaz mesnevi ile yazılmıştır (Erdem, 2005, s. 311).

Nûrî: Divanda yedi mesnevi bulunmaktadır. Bunlar dört lugaz ve üç tane manzum kâime mesnevileridir (Egüz, 2009, s. 495).

Râmiz: Divanda yedi mesnevi bulunmaktadır. Bu mesnevilerden beşi lugazdır. Doksan dört beyitlik bir mesnevi tevhit ve na't ile başlar ve sonra Edirne'de bulunan kırk üç Mevlevî tekkesi sayılır. "Zen-dost" adlı son mesnevide ise şair ve arkadaşının bir bağa eğlenmek için gitmeleri ve orada Kalkan ve Kel Emetî adlı iki zennenin maceralarını dinlemeleri anlatılır (Polat, 2003, s. 319).

Re'fet Mehmed 'Azîz: Re'fet Mehmed 'Azîz Divanı'nda "Mesneviyyât" başlığı altında beş mesnevi bulunmaktadır. Bunlardan üçü arzı- hâl, birisi divanın hatimesi sebebiyle devrin padişahının övgüsü, birisi de "Mesnevî-i Hülle-nâme-i Re'fet" başlıklı mesnevidir (Kardaş, 2008, s. 112).

Resmî: Divanda bulunan iki mesneviden ilki on iki imam hakkındadır. Bu mesnevide şair ayrıca riyakâr şeyhleri eleştirir. Resmî ikinci mesnevide ise Hak yolundakilere nasihat verir ve on iki imamı överek sayar (Arslan, 2003, s. 123).

Sabîh: Sabîh Divanı'nda mesnevi nazım şeklinde sekiz adet lugaz vardır (Özdingiş, 1998, s. 821).

Said Giray: Divanda dört mesnevi vardır. Bunlar altmış sekiz beyitlik tevhit, yirmi dokuz beyitlik na't, yirmi yedi beyitlik medh-i çâr-yâr ve seksen beş beyitlik sebeb-i telif mesnevileridir (Karaköse, 2012, s. 1).

Sâkıb: Kâtibzâde Sâkıb Divanı'nın dibacesi mesnevi nazım şekli ile yazılmış elli yedi beyitlik bir dibacedir (Kırbıyık, 2012, s. 99). Diğer iki mesneviden birisi kanaatkâr olmayan birinin başına gelenleri anlatır. Son mesnevi ise şaire atılan bir iftiraya karşı

yazdığı müdafanâmedir (Kırbıyık, 2012, s. 168).

Salahaddîn-i Uşşâkî: Şairin divanında iki adet mesnevi bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi şairin en başından kendi dönemine kadarki halifelerin ismini zikrettiği Esâmî-i Hulefâ'dır. Şair bu mesnevide Abbasi halifelerinden sonra Memluk halifelerini zikretmemiş, Selçuklu hükümdarlarından sonra Osmanlı halifelerini Osman Gazi'den başlatmıştır. Şairin ikinci mesnevisi ise ilim ile alakalıdır. Şair burada tevriye yoluyla medresede okutulan kitapların isimlerini de zikretmiştir (Açar, 2012, s. 257).

Servet: Servet Divanı'nda bir mesnevi bulunmaktadır. Eserin girişinde bulunan bu mesnevi tevhit türündedir (Özdemir, 2015, s. 267).

Seyyid Halvetî: Divanda iki mesnevi bulunur. Birinci mesnevide kâinatın ve Hz. Âdem'in yaratılışı, şeytanın isyanı, insanın iyi bir kul olması için yapması gerekenler anlatılır. İkinci mesnevi ise bir münacattır (Müftüoğlu, 2011, s. 55, 346; Kızıltaş, 2011, s. 93, 415).

Seyyid Mehmet Hâkim: Mesnevi olarak divanda dört yüz yirmi iki beyitlik bir hilye ve dört tane lugaz vardır (Poyraz, 2008, s. 253, 521).

Seyyid Vehbî: Divanda kasideler arasında sıhhatnâme ve medhiye türlerinde yazılmış on bir mesnevi bulunmaktadır (Dikmen, 1991, s. 273). Ayrıca bir takriz, bir manzum mektup ve on üç tane lugaz da mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır (Dikmen, 1991, s. 701).

Subhîzâde Azîz: Subhîzâde Azîz Divanı'nda sonunda yer alan yetmiş dokuz beyitlik "Sâlih-nâme" adlı tahkiyevî bir mesnevi bulunmaktadır (Erdem, 2001, s. 240).

Subhizâde Feyzî: Divanda lugazlar bölümünde mesnevi nazım şekli ile yazılmış on sekiz lugaz vardır (Gündüz, 1997, s. 143).

Sünbülzâde Vehbî: Vehbî Divanı'nda mesnevi nazım şekli ile başlamaktadır. İlk bölümdeki mesneviler sırası ile elli beş beyitlik tevhit, otuz dokuz beyitlik na't, elli dört beyitlik miraciye, yirmi beyitlik medhiye yirmi iki beyitlik muamma, altmış üç beyitlik şiir ile ilgili ve yüz kırk dört beyitlik divan tertibi ile ilgili mesnevilerdir (Yenikale, 2012, s. 39). Ayrıca divanın sonunda mesnevi nazım şeklinde beş tane lugaz bulunmaktadır (Yenikale, 2012, s. 544).

Şehdî: Şehdî Divanı'nda yüz seksen sekiz beyitlik, içerisinde arz-ı hâl de olan Ali Paşa için yazılan bir mesnevi ve on dokuz lugazla birlikte toplam yirmi mesnevi bulunur (Bayındır, 2008, s. 225, 363).

Şeyh Gâlib: Divandaki ilk on mesnevi bir başlık altında toplanmıştır. Bu mesneviler otuz beyitlik saray ve Sultan Selim medhiyesi, on beş beyitlik vasf-ı

kalemdân, kırk yedi beyitlik hikâye, yirmi dokuz beyitlik Gazneli Mahmut hikâyesi, on beyitlik beyit Leyla ve Mecnun hikâyesi, on dokuz ve yirmi beyitlik Mevlana hikâyesi, yirmi beş beyitlik Haddâd Bâ-Şiblî hikâyesi, elli beş beyitlik bir seyyah hikâyesi ve on sekiz beyitlik Beyazıt hikâyesidir (Okçu, 1993, s. 441). Ayrıca divanda mesnevi olarak bir tarih manzumesi ve iki lugaz da bulunmaktadır (Okçu, 1993, s. 917, 941).

Şeyhülislam Es'ad: Lale Devri şairi Şeyhülislam Es'ad Divanı'nda mesnevi nazım şekli olarak otuz dört beyitlik na't, on üç beyitlik tarih düşürme ve on sekiz tane lugaz olmak üzere toplam yirmi şiir vardır (Doğan, 1997, s. 54, 120, 329).

Şeyhülislam İshak: Divan, iki yüz yetmiş sekiz beyitlik "Bi'setnâme" ile başlar. Bu mesnevi Hz. Muhammed'in peygamberliğini konu alan bir mesnevidir. Beyit sayısı ise Hz. Muhammed'in peygamber oluşundan ölümüne kadar geçen yirmi üç yıllın aylarına tekabül eder (Doğan, 1997, s. 92). Kasideler arasında mesnevi nazım şekli ile yazılan otuz dokuz beyitlik bir na't vardır (Doğan, 1997, s. 149). Ayrıca divanda İbrahim Paşa medhiyesi ve "târîh-i hâne" başlıklı mesneviler vardır (Doğan, 1997, s. 264, 300). Eserin son bölümünde lugazlar bölümünde ruh ve ay konulu iki mesnevi vardır (Doğan, 1997, s. 442).

Vahîd Mahtûmî: Divandaki ilk mesnevi on altı beyitlik bir lugazdır. Ardından yüz yirmi beyitlik Garîb-i Bağdâdî hikâyesi gelmektedir. Üçüncü mesnevi otuz dokuz beyitlik manzum mektup, son mesnevi ise seksen üç beyitlik arz-ı haldir. Mesneviler bölümündeki Lalezâr başlıklı beş yüz yirmi dört beyitlik Yenişehir-i Fenâr Şehrengîzi divan dışı bir eser olduğundan çalışmaya dâhil edilmemiştir (Kahraman, 1995, s. 771).

Zihnî: Zihnî Divanı'nda dört tane mesnevi vardır. Birincisi girişinde besmelenâme olan tevhit ve münacaat içerikli yüz yirmi iki beyitlik mesnevidir. İkinci mesnevi yetmiş üç beyitlik bir na't, üçüncü mesnevi ise İbrahim Hakkı üzerine bir manzumedir. Son mesnevi şairin kendinden önceki meşhur şairler ve şiirleri hakkındadır (Macit, 2001, s. 107).

Tablo 7.

XVIII. Yüzyılda Küçük Mesnevi Yazan Şairler ve Mesnevileri

SIRA	ŞAİR	MESNEVİ SAYISI	MUHTEVAYA YÖNELİK ANAHTAR KELİMELER
1.	Abbas Vesim	1	medhiye (1)
2.	Antakyalı Münif	2	lugaz (2)
3.	Ârifzâde Âsım	2	medhiye (1), hikâye (1)
4.	Arpaemînîzâde Sâmî	6	takriz (1), hiciv (1), lugaz (2), medhiye (1), hikâye (1)

5.	Âsım	2	lugaz (2)
6.	Beylikçi İzzet	4	sâkînâme (1), aşk (1)
7.	Celâlî	1	lugaz (1)
8.	Cemâlî	1	silsilenâme (1)
9.	Çeşmî-zâde Reşîd	7	medhiye (2), hasb-ı hâl (1), lugaz (4)
10.	Esrâr Dede	5	tahmit (1), hikâye (1), na't (1), tarih düşme (1), medhiye (1)
11.	Fâik Mahmud	1	medhiye (1), arz-ı hâl (1)
12.	Fennî	61	sahilnâme (1), tarih manzumesi (2), lugaz (58)
13.	Ferhad Paşa	6	nasihat (1), na't (3), hasb-ı hâl (2)
14.	Ferrî	1	hikâye (1)
15.	Feyzî Halîl	3	kaplıca tasviri (1), arz-ı hâl (2)
16.	Feyzullah Nâfiz	2	tevhit (1), na't (1), çar-yâr (1), medhiye (1), aşk (1), tahmit (1), arz-ı hâl (2), tarih düşme (1)
17.	Gurbî	9	tarih düşme (2), tevhit (1), na't (1), bahariye (1), poetik (1), medh-i çâr-yâr (1), nasihat (4), münacat (3)
18.	İbrahim Hanif	10	tevhit (1), na't (1), medhiye (6), sâkînâme (1)
19.	İhyâ	4	kalemiye (1), arz-ı hâl (2), medhiye (2), takriz (1), fahriye (1)
20.	Hâmî	2	lugaz (1), mektup (1)
21.	Hayrî	1	ramazaniye (1), hasb-ı hâl (1), sâkînâme (1)
22.	Hikmetî	3	elifnâme (2), lugaz (1)
23.	Kâil	1	nasihat (1)
24.	Kâmî	13	sûkiyye (1), takriz (1), medhiye (1), lugaz (9), muamma (1)
25.	Kânî	1	sergüzeşt (1)
26.	Koca Râgıb Paşa	1	medhiye (1)
27.	Lebîb	17	mektup (1), medhiye (2), lugaz (11), arz-ı hâl (1)
28.	Mehmed Hâlis	4	lugaz (4)
29.	Mehmed Şerif	2	lugaz (2)
30.	Mîrzâzâde Sâlim	27	tevhit (1), na't (2), münacat (3), fahriye (1), sergüzeşt (1), lugaz (5), hikâye (1), mektup (7), medhiye (4)
31.	Nakşî	1	silsilenâme (1)
32.	Nâzır	4	medhiye (3), nasihat (1)
33.	Nebzî	5	tevhit (1), lugaz (4)
34.	Nedîm	3	medhiye (1), lugaz (2)
35.	Neylî	20	hikaye (1), mektup (1), lugaz (13), besmele (1), takriz (2), medhiye (1), na't (1)
36.	Nûrî	7	lugaz (4), mektup (3)
37.	Râmiz	7	lugaz (5), hikâye (1), tevhit (1), na't (1)
38.	Resmî	2	medhiye (1), nasihat (1)
39.	Re'fet 'Azîz	5	arz-ı hâl (4), Hülle-nâme (1)
40.	Sabîh	8	lugaz (8)
41.	Sâid Giray	4	tevhit (1), na't (1), münacat (1), çar-yâr (1), poetik (1), nasihat (1)

42.	Sâkıb	3	medhiye (1), poetik (1), medh-i çâr-yâr (1), hikâye (1), na't (1), tevhit (1)
43.	Salahaddîn-i Uşşâkî	2	silsilenâme (1)
44.	Servet	1	tevhit (1)
45.	Seyyid Halvetî	2	münacat (1), nasihat (1)
46.	Seyyid Mehmed Hâkim	5	hilye (1), besmele (1), lugaz (4), tevhit (1)
47.	Seyyid Vehbî	25	sıhhatnâme (4), medhiye (5), lugaz (13), mektup (1), takriz (1), arz-ı hâl (1)
48.	Subhîzâde Azîz	1	Salihnâme (1)
49.	Subhîzâde Feyzî	18	lugaz (18)
50.	Sünbülzâde Vehbî	12	tevhit (1), na't (1), miraciye (1), münacat (1), medhiye (2), lugaz (5), poetik (1), tarih düşme (1)
51.	Şehdî	20	arz-ı hâl (1), kalemiye (1), lugaz (19), medhiye (1)
52.	Şeyh Gâlib	13	hikâye (8), lugaz (2), tarih düşme (1), medhiye (2)
53.	Şeyhülislam Es'ad	20	na't (1), tarih düşme (1), lugaz (18)
54.	Şeyhülislam İshak	6	bi'setnâme (1), na't (1), tarih düşme (1), lugaz (2) medhiye (1)
55.	Vahîd Mahtûmî	4	arz-ı hâl (1), hikâye (1), lugaz (1), mektup (1)
56.	Zihnî	4	besmele (1), na't (1), münacat (1), İbrahim Hakkı, poetik (1), kalemiye (1), medhiye (1)
TOPLAM		**402**	

XIX.,XX. YÜZYIL

Bu yüzyıllarda toplam 112[17] divan taranmıştır. 112 divandan 59 tanesinde 267 mesnevi bulunmaktadır. İçerisinde mesnevi bulunan divan sayısının bu yüzyıllarda taranan divanlara oranı % 52'dir. Bu yüzyılda 31 farklı tür veya konuda mesnevi yazılmıştır. 19. ve 20. yüzyıl küçük mesnevileri içerisinde en çok yazılan türler ve mesnevi sayıları şöyledir: 34 lugaz, 32 nasihatnâme, 24 manzum mektup, 23 münacat, 23 medhiye, 17 manzum hikâye, 8 na't ve 7 tevhit . Küçük mesnevi ihtiva eden divanlar ve mesnevilerin kısaca tanıtımı şöyledir:

Abdî-i Karahisârî: Divanda on iki tane mesnevi bulunmaktadır. Mesneviyât

[17] 19. ve 20. yüzyıllardan taranıp içerisinde mesnevi bulunmayan divan veya divançeler şu şairlere aittir: Âbid, Âciz, Ahmed Bâdî, Ali Emîrî, Antepli Aynî, Antepli Hamdî, Aşkî, Cemîl, Hürrem, Eşref Paşa, Enderunlu Ferîd, Fâik Ömer, Fâzıl, Fehîm-i Sânî, Giryân, Hacı Ali Ârif, Hâlis, Hâmî, Handî, Hasan Hilmî, Hocazâde Ahmed Kâmil, Hulûsî Ömer, İbrahim Tâ'ib, Mecdî, M. Rıfkî, Mestî, Meşhûrî, Lütfî, Luzûmî, Mahmud Nedîm, M. Şâkir, Muvakkidzâde Pertev, Münîb, Nâil Abbas, Nasûhî, Nigârî, Râcî, Racûlî, Reşîd Paşa, Ömer Şevkî, Sa'dî, Sâdık Sıdkî, Sâmil, Sebâtî, Seyrî, Senîh, Sırrî, Üsküblü Hakkî, Şânî, Sükûtî, Turâbî, Zâ'ik, Zekâyî,

bölümünde dokuz tane muhtelif konularda yazılmış mesnevi yer alır. Kıtalar bölümündeki iki şiir kıta değil mesnevidir. Ayrıca kasideler arasındaki yirmi beş beyitlik bir sıhhatnâme vardır (Sağlam, 2011, s. 159, 456, 484).

Âciz: Divandaki ilk mesnevi yirmi bir beyitlik tevhit ve na't içerikli mesnevidir. Divandaki diğer üç mesnevi ise sevgili üzerinedir. "Remezâniye" başlıklı üçüncü mesnevisi bir tür olarak ramazan ayını konu alan bir şiir değildir. Mesnevinin asıl konusu sevgilidir. Şair, ramazan ayıyla ramazana benzettiği sevgiliyi mukayese eder. (Soleimanzadehshekarab, 2011, s. 273).

Âdile Sultan: Âdile Sultan Divanı'nında yedi küçük mesnevi vardır. Bunlar yirmi üç beyitlik miraciye, on dokuz beyitlik Hazret-i Halid konulu, on sekiz beyitlik "meşâhir-i evliya" mesnevileridir (Özdemir, 1996, s. 216, 234, 248). Kişisel hayatı konu alan "tahassürnâme" ve "iftiraknâme" de divanda yer alan mesnevilerdendir (Özdemir, 1996, s. 256). Divanın sonunda "fahriye ez-lisân-ı aşk" başlığı ile sekiz beyitlik aşk lisanından bir mesnevi yer alır (Özdemir, 1996, s. 467).

Âsaf: Divan, biri mesnevi ile yazılmış iki takrizden sonra gelen mukaddime ile başlar (Ceylan, 2003, s. 48). "Tanîn-i Cebel" başlıklı diğer mesnevi ise Pendik'te bir dağda, at ile yapılan bir gezintiyi anlatır. İçerisinde bir muhammes de bulunan bu mesnevi iki yüz yetmiş altı beyittir (Ceylan, 2003, s. 88). Manzum tercüme olan iki yüz otuz iki beyitlik bir diğer mesnevi ise Fransız şair Racine'nin "Britanikus" adlı trajedisinin birkaç sahnesinin tercümesidir (Ceylan, 2003, s. 106). Ayrıca divanda elli altı beyitlik bir tevhit ve "nevâ-yı dil" başlıklı bir mesnevi bulunmaktadır (Ceylan, 2003, s. 124).

Aynî: Aynî Divanı'nda iki mesnevi vardır. Bunlar on sekizer beyitlik teşekkürnâme ve takrizdir (Arslan, 2004, s. 512).

Azmî: Azmî Divanı'nın sonunda yer alan altı lugaz mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır (Duymaz, 2010, s. 397).

Bendî: Divanda yirmi birer beyitlik münacat ve na't olmak üzere iki mesnevi bulunmaktadır (Çelik, 2010, s. 87).

Bursalı İffet: İffet Divanı'nda bir tane yedi beyitlik münacat mesnevisi bulunmaktadır (Arslan, 2005, s. 120).

Câzib: Câzib Divanı'nda toplam yedi mesnevi vardır. Otuz bir beyitlik tevhit ile başlayan ve iki şairin ay parçası gibi bir güzeli görüp tasvir ettikleri ilk mesnevinin başlığı "hikâye-i güfte-şû"dur. Otuz iki beyitlik mesnevi ise "hikâye-i kâdı-yı me'bûn" başlıklı müstehcen kelimelerin de olduğu bir hikâyedir. On sekiz beyitlik diğer bir

mesnevide zalim bir padişah ile bir pîrin hikâyesi anlatılır. Yedi beyitlik mesnevide zâhire değil gönle bakmanın gerekliliği anlatılır. Divanda mesnevi nazım şekli ile yazılmış üç tane de lugaz vardır (Yılmaz, 2010, s. 537).

Cezbî: Divanda dört tane dini içerikli mesnevinin yanında on iki beyitlik Hz. Ali, yedi beyitlik Hz. Hasan ve sekiz beyitlik Hz. Hüseyin övgüsü mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır (Maleky, 2012, s. 270, 331). Ayrıca divanın sonuna eklenen "Risâle-i Aşkıyye" adlı mesnevi divandan ayrı bir eser olduğu için çalışmamıza dâhil edilmemiştir.

Cesârî: Cesârî Divanı'ı yüz altmış dört beyitlik bir mesnevi ile başalar. Bir nevi ön söz veya sebeb-i telif niteliğindeki bu mesnevi şairliğine dair yaşadıklarını anlattığı bir sergüzeşttir (Akkuş, 2010, s. 319). Ayrıca divanda üç lugaz mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır (Akkuş, 2010, s. 1144, 1259, 1431).

Ednâyî: Ednâyi Dîvânçesi'nde yedi tane mesnevi vardır. Bu yedi mesneviden beş tanesinin konusu Hz. Ali'dir (Dural, 2007, s. 65). Diğerleri ise "vücutnâme" başlıklı mesnevi ile aşure günü ve o günde olan önemli olayların anlatıldığı mesnevidir (Dural, 2007, s. 239).

Enderunlu Osman Vâsıf: Divanda mesnevi nazım türünde bir tane on beş beyitlik lugaz vardır (Gürel, 2007, s. 695).

Fatîn: Divanda ilk mesnevi esmâ-yı hüsnâdan Mecîd ismine dair altı beyitlik mesnevidir (Erdoğan, 2007, s. 239). İkinci mesnevi ise on üç beyitlik bir lugazdır (Erdoğan, 2007, s. 247).

Fennî: Fennî Divanı'nda iki mesnevi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi nasihat diğeri harf remizleri ile ilgilidir (Hocaoğlu, 2014, s. 87).

Ferdî Abdullah: Divanda "Manzûme-i Fârîsî" başlıklı otuz sekiz beyitlik bir mektup ve "Hikâyet-i Manzûme" başlıklı on altı beyitlik bir mesnevi vardır (Memiş, 2008, s. 27, 37).

Gulâmî: Sivaslı Gulâmî Divanı'nda mesnevi nazım şekli olarak elli iki beyitlik bir münacat vardır (Arslan, 2009, s. 209).

Hâlet Efendi: Divanda on beyitlik bir lugaz ve sekiz beyit para kesesi tasvirinin yapıldığı iki mesnevi bulunmaktadır (Derdiyok, 2005, s. 64).

Hanyalı Nûrî: Nûrî Divanı'nda biri tarih şiirleri arasında toplam yirmi iki mesnevi bulunmaktadır. Bunlardan altı tanesi lugazdır (Aydın, 2009, s. 64, 490).

Hasan Haydar: Divanın girişinde başlangıç mesabesindeki nasihat içerikli bir şiir mesnevi nazım şekliyledir (Şığva, 2012, s. 120).

Hasan Rızâ: Hasan Rızâ Divanı'nda beş mesnevi bulunmaktadır. Bunlar tevhit, na't, nasihat ve münacat içeriklidir (Karaman, 2009, s. 123, 146,164, 185, 208).

Hâtif: Divanda, yirmi yedi beyitlik münacat, on beyitlik Hz. Ebu Bekir medhi, on beyitlik Hz. Ömer medhi, dokuz beyitlik Hz. Osman medhi, on beyitlik Hz. Ali medhi, on sekiz beyitlik Hz. Hasan ve Hüseyin medhi ve elli üç beyitlik ramazaniye olmak üzere yedi mesnevi bulunmaktadır (Önal, 2010, s. 199).

Hilmî: Hilmî Divanı'nda sevgilinin güzelliklerinin ve özelliklerinin tasvir edildiği yirmi ve kırk beş beyitlik iki mesnevi bulunmaktadır (Üstünova, 1993, s. 227).

Hüznî: Hüznî Divanı'nda yüz kırk iki beyitlik nasihatnâme, altmış dokuz beyitlik vasiyetnâme, elli sekiz beyitlik ma'siyetnâme ve otuz dört beyitlik münacat olmak üzere dört tane mesnevi vardır (Güneş, 1998, s. 170).

İzzet: Yenişehr-i Fener Müftüsü İzzet Divanı'nda kasidelerden sonra medhiye konulu üç mesnevi bulunmaktadır (Tulum, 2014, s. 246).

Keçecizâde İzzet Molla: Keçecizâde İzzet Molla'nın Bahâr-ı Efkâr adlı divanında sekiz mesnevi bulunmaktadır. Bu mesnevilerin konuları kısaca şöyledir: Hz. Yusuf'a âşık olan bir gence Hz. Yusuf'un verdiği öğüt, Abbasi halifelerinden Mansur'un huzurundaki bir olay, Semiz Ali Paşa'ya arz-ı hâlini sunan yaşlı biri, bir meclisteki Râgıb Paşa ve Haşmet arasında geçen konuşma, bir yaşlının Sultan Murat'a ait hatırası, Mollacıkzâde Râ'if Efendi'ye takriz, Anadolu'da halka zulüm eden zorla paralarını alan bir kadının hikâyesidir (Şahin, 2004, s. 697). Hazân-ı Âsâr'daki "rüya" adlı üç bölümden oluşan doksan dokuz beyitlik mesnevide ise bir gece gördüğü rüyanın iki yıl sonra gerçekleşmesi konu edilir (Şahin, 2004, s. 788).

Kudsî[18]: Divanda on bir beyitlik bir münacat ve yirmi yedi beyitlik dünyanın faniliğinden bahseden mesnevi vardır (Kılıç, 2010, s. 179).

Leyla Hanım: Divanda lugazlar bölümünde beş tane mesnevi bulunmaktadır (Arslan, 2003, 336).

Mahmûd Celâleddîn: Divanda otuz bir beyitten oluşan şairin hayalinde gördüğü sevgilinin vasıflarını saydığı bir mesnevi vardır (Koçver, 2008, s. 49).

Mehmed Memduh Paşa: Mehmed Memduh Paşa Divanı'nda mesneviler bölümünde kırk yedi beyitlik Üzeyr peygamber ile ilgili, elli altı beyitlik Sünbül Sinan Efendi nutku, seksen beş beyitlik "vâkı'a-i sâmân-sûz" başlıklı hikâye, kırk beş beyitlik aşk ve şarap ile ilgili, on sekiz beyitlik insanın yaratılışı ve şeytanın secde etmemesi ile

[18] Kudsî üzerine yapılan yüksek lisans çalışmasında şairin ne zaman doğduğuna dair bir bilginin bulunamadığı ifade edilmektedir. Hangi yüzyılda yaşadığı belli olmayan şairi son bölüme dâhil ettik.

ilgili, on üç beyitlik Sultan Abdülaziz övgüsü, yirmi sekiz beyitlik Emin Ali Paşa övgüsü, kırk altı beyitlik bahariye, yedi tane manzum mektup ve mektuba verilen cevaplar ve sekiz beyitlik eser övgüsü olmak üzere toplam on dört mesnevi bulunmaktadır (Odunkıran, 2011, s. 284).

Mehmet Sıdkî: Mehmet Sıdkî Divanı'ında mesnevi nazım şeklinde iki beyitlik Rahman'ın yolu ile şeytanın yolunu kıyaslayan bir mesnevi vardır (Eren, 2012, s. 226).

Meşhûrî: Divanda, kırk bir beyitlik münacat, kırk dokuz beyitlik ashâb-ı güzîn övgüsü, altmış iki beyitlik Abdülmecit övgüsü ve on dört beyitlik lugaz olmak üzere dört mesnevi bulunmaktadır (Aydemir & Çeltik, 2009, s. 97).

Mustafa Refîk: Mustafa Refîk Divanı'nda otuz iki beyitlik manzum mektup ve Arapça-Farsça şiirler bölümünde on bir şiir, mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır (Kaplan, 2008, s. 112, 198).

Mislî: Divanda kırk üç beyitlik medhiye ve altı beyit münacat, mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır (Gökçe, 2011, s. 140, 338).

Müftî: Biri başlıksız, diğerinin başlığı "itâbnâme" olan iki manzum mektup mesnevi nazım şekli ile divanda yer almaktadır. Başlıksız mesnevi bir dostuna yazdığı ve halini arz ettiği mektuptur (Aydoğan, 2012, s. 68).

Müştak Baba: Divanda, vefatından iki ay önce Gümgüm Şeyhi'ne yazmış olduğu bir nasihatnâme, otuz beş beyitlik "Der Vasf-ı Esb-i Himmet" başlıklı sebeb-i telif, iki mektup ve on altı beyitlik aşknâme olmak üzere beş mesnevi bulunmaktadır (Gündoğdu, 1997, s. 306, 312, 322).

Nâfi: Nâfi Divanı'nda bir lugaz ve üç mektup mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır. Altmış altı beyitlik ilk mektup Maraş ulemalarından Mesut Efendi'ye, seksen altı beyitlik ikinci mektup Hüseyin Efendi'ye ve seksen altı beyitlik üçüncü mektup Murat adlı birine gönderilmiştir (Çavuşoğlu, 2012, s. 695).

Nâkâm: Divanda yedi küçük mesnevi bulunmaktadır. Mesnevilerden üçü hikâye diğerleri mersiye ve zemm içeriklidir (Mert, 2012, s. 860).

Nakiyye Hanım: Divanda yirmi bir beyitlik Abdülhamit övgüsü ve on beyitlik "dedi-dedim"li şairin sevgili ile konuştuğu olmak üzere iki mesnevi vardır (Şentürk, 2010, s. 208).

Nebîl: Divanda "mesnevî-i der-arz-ı vekâyî" başlıklı nasihat ve Sultan Selim övgüsünü içeren altmış altı beyitlik bir arz-ı hâl bulunmaktadır (Aktaş, 2010, s. 370).

Numân Mâhir: Numân Mâhir Divanı'nda mesnevi nazım şekli olarak bir tane miraciye vardır (Batğı, 2012, s. 50).

Osman Mazlûm: Mazlum Divanı'nda "Şi'rimde Teşe'üm" başlıklı doksan bir beyitlik ve yirmi dokuz beyitlik tevhit-münacat mesnevileri vardır (Erbilli, 2012, s. 142).

Re'fet: Re'fet Divanı'nda üç lugazdan bir tanesi mesnevi şeklindedir ve sekiz beyittir (Tari, 2011, s. 215).

Refî' Âmidî: Refî' Âmidî Divanı'nda mesnevi nazım şekli ile yazılmış üç tane mektup vardır (Aydemir, 1989, s. 282).

Rüşdî: Divanda kırk yedi beyitlik aşk şarabını konu alan bir mesnevi vardır (Semiz, 2010, s. 483).

Sâdık Kemâlî[19]: Kemâlî Divanı'nda tevhit, nasihat, aşk, tarikat, tasavvuf, seyr-i sülûk, sebeb-i telif ve münacat konularında yazılmış toplam yirmi bir mesnevi bulunmaktadır (Kınay, 2011, s. 43, 83, 123, 136, 179).

Sabrî Mehmet: Karayılanzâde Sabrî Divanı'nda, altmış altı beyitlik Veli Paşa sitayişi ve otuz bir beyitlik Seyyid Mustafa Paşa'ya sunulan arz-ı hâl olmak üzere iki mesnevi vardır (Uz, 2009, s. 86).

Selanikli Hasan Âkif: Divanda bir tane doksan altı beyitlik bahariye mesnevisi vardır. Mesnevide baharın gelişi ile yeryüzündeki değişim ve güzellikler, tabiattaki canlılığın Allah'ın kudreti ile olduğu ve hakiki aşkın Allah aşkı olduğu anlatılmaktadır (Aydoğan, 2008, s. 89).

Sutûrî: Divanda mesnevi nazım şekli olarak on üç beyitlik bir muamma vardır (Adaş, 2008, s. 486).

Sûzî: Sûzî Divanı'nda mesneviler elli dört beyitlik aşknâme ile başlar (Arslan, 2010, s. 37). Ardından yetmiş sekiz beyitlik Halveti tarikatı silsilenâmesi ve kırk dokuz beyitlik tarikatta seyr-i sülûku anlatan mesnevi gelir (Arslan, 2010, s. 44). Yirmi iki beyitlik ahvâl-i aşk mesnevisinde bütün satırlar aşk kelimesi ile başlar (Arslan, 2010, s. 62). Divan, Pir Şemseddin'in mevlidinden seçilen kırk üç beyitlik mevlid ve doksan altı beyitlik nasihatnâme ile biter (Arslan, 2010, s. 364).

Şeref Hanım: Şeref Hanım Divanı'nda yirmi dokuz beyitlik na't, yirmi altı beyitlik arz-ı hâl, otuz beyitlik "Encümen-i Dâniş" hakkında, iki manzum mektup ve dört tane lugaz olmak üzere dokuz mesnevi vardır. Başlıkları "sûret-i mektûb" olan iki mesnevi içerik olarak sıhhatnâmedir (Arslan, 2002, s. 481).

[19] Sâdık Kemalî üzerine yapılan yüksek lisans çalışmasında şairin ne ailesi ne de ne zaman doğduğuna dair bir bilginin bulunamadığı ifade edilmektedir. Hangi yüzyılda yaşadığı belli olmayan şairi son bölüme dâhil ettik.

Trabzonlu Avnî: Trabzonlu Avnî Divanı'nın sonunda "unvân-ı nâzım" başlıklı on dört beyitlik ve "zübde-i vereseh" başlıklı on altı beyitlik iki mesnevi bulunmaktadır (Ülker, 2006, s. 112).

Ulvî: Divanda yirmi dört ve on dört beyitlik iki münacat mesnevi ile yazılmıştır (Canlı, 2009, s. 128).

Yahyazâde Âsaf: Antakyalı Yahyazâde Âsaf Divanı'nda mesneviler bölümünde otuz iki ve on dokuz beyitlik manzum mektup, İnâs mektebi için yazdığı dört beyitlik mesnevi, on beyitlik refikasına yazdığı mesnevi ve otuz yedi beyitlik aşçı dükkânı için yazdığı mesnevi vardır (Güfta, 1999, s. 87).

Yavsî: Yavsî Divanı'nda dört tane mesnevi bulunmaktadır. Bunlardan birincisinde şair babasına Kuru Çeşme dağlarını anlatır. İkinci mesnevi bir şairin odasının tasviridir. Üçüncü mesnevi aşk konuludur. "Fıkra" başlıklı son mesnevide şair Sa'dî'nin didaktik bir hikâyesini manzum olarak anlatır. (Yüksel, 2010, s. 174).

Yenişehirli Avnî: Yenişehirli Avnî Divanı'nda kasideler arasında bir mesnevi bulunmaktadır (Turan, 1998, s. 527). Ayrıca elli yedi beyitlik şehir şiiri, kırk iki beyitlik "nazm-ı dil" başlıklı manzume, kırk dört beyitlik nasihatnâme ardından gelen dokuz ve on altı beyitlik kısa mesnevi ile toplam altı mesnevi bulunur (Turan, 1998, s. 581).

Zekî: Divanda mesnevi şeklinde kafiyelenmiş altı tane şiir bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Şeyh Hasip Efendi adlı kişinin Zeki'ye yazmış olduğu bir şiirdir ve yirmi sekiz beyittir. Hemen arkasından "Cevab-name-i fakir" başlığıyla Zeki'nin mesnevi şeklinde kafiyelenmiş şiiri gelmektedir. Üçüncü şiir ise Allah'a yakarış içermektedir. Diğer şiirler bölümünde ise üç mesnevi vardır (Şahin, 2008, s. 13, 425).

Zîver Paşa: Zîver Paşa Divanı'nda üç mesnevi bulunmaktadır. Bunlar yirmi bir beyitlik şiir meclisi ve şairler hakkında, sekiz beyitlik Kemal Paşazâde'nin beş adet fetvada hata ettiği ile ilgili mesnevidir. Son mesnevi ise zamanın padişahının ettiği ihsanlara karşı bir şükürnâmedir (Arslan, 2009, s. 787).

Zühdî: Divanda dört beyitlik tamamlanmamış bir hamdiyye mesnevisi vardır (Kılıç, 2014, s. 126).

Tablo 8.

XIX. ve XX. Yüzyılda Küçük Mesnevi Yazan Şairler ve Mesnevileri

SIRA	ŞAİR	MESNEVİ SAYISI	MUHTEVAYA YÖNELİK ANAHTAR KELİMELER
1.	Abdî	12	sıhhatnâme (1), nasihat (4), kalemiye (1), medhiye (1)
2.	Âciz	4	na't (1), tevhit (1), aşk (3)

3.	Âdile Sultan	7	miraciye (1), fahriye (1), sahabe(1), mersiye (1), aşk (1), medhiye (2)
4.	Âsaf	6	manzum tercüme (1), tevhit (1), hasb-ı hâl (1), takriz (1), poetik (1), na't (1)
5.	Aynî	2	teşekkürnâme (1), takriz (1)
6.	Azmî	6	lugaz (6)
7.	Bendî	2	münacat (1), na't (1)
8.	Bursalı İffet	1	münacat (1)
9.	Câzib	7	hikaye (3), lugaz (3), nasihat (1)
10.	Cezbî	7	nasihat (1), medhiye (2), na't (1), sahabe (3)
11.	Cesârî	4	sergüzeşt (1), poetik (1), lugaz (3)
12.	Ednâyî	7	sahabe (5), aşure günü (1), vücûtnâme (1)
13.	Enderunlu Vâsıf	1	lugaz (1)
14.	Fatîn	2	esmâ-yı hüsnâ (1), lugaz (1)
15.	Fennî	2	nasihat (1)
16.	Ferdî Abdullah	2	mektup (1), hikaye (1)
17.	Gulâmî	1	münacat (1)
18.	Hâlet Efendi	2	lugaz (1)
19.	Hanyalı Nûrî	22	serencâm (1), şairler (1), lugaz (6), münacat (1), medhiye (5), na't (1), aşk (1), poetik (1), tarih düşme (1), sahabe (1)
20.	Hasan Haydar	1	nasihat (1)
21.	Hasan Rızâ	5	tevhit (1), nasihat (2), münacat (2)
22.	Hâtif	7	ramazaniye (1), münacat (1), medhiye (1), medh-i çâr-yâr (4)
23.	Hilmî	2	aşk (2)
24.	Hüznî	4	vasiyetnâme (1), münacat (2), nasihat (1)
25.	İzzet	3	medhiye (3)
26.	Keçecizâde İzzet Molla	9	hikaye (8), takriz (1)
27.	Kudsî	2	münacat (1), nasihat (1)
28.	Leylâ Hanım	5	lugaz (1)
29.	Mahmûd Celâleddîn	1	aşk (1)
30.	Mehmed Memduh Paşa	14	medhiye (3), aşk (2), hikaye (2), takriz (1), mektup (5), bahariye (1)
31.	Mehmed Sıdkî	1	nasihat (1)
32.	Meşhûrî	4	fahriye (1), münacat (1), medhiye (1), lugaz (1), medh-i çâr-yâr (1)
33.	Mustafa Refik	12	mektup (1), nasihat (5)
34.	Mislî	2	medhiye (1), münacat (1)
35.	Müftî	2	mektup (2)
36.	Müştak Baba	5	poetik (1), nasihat (1), mektup (2), aşk (1)
37.	Nâfi	4	mektup (3), lugaz (1)
38.	Nâkâm	7	mersiye (1), hikaye (3)
39.	Nakiyye	2	medhiye (1), tevhit (1), aşk (1), na't (1)
40.	Nebîl	1	arz-ı hâl (1)
41.	Numân Mâhir	1	miraciye (1)
42.	Osman Mazlum	2	poetik (1), tevhit (1), münacat (1)
43.	Re'fet	1	lugaz (1)
44.	Refî' Âmidî	3	mektup (3)
45.	Rüşdî	1	aşk (1), tarih düşme (1)
46.	Sâdık Kemâlî	21	poetik (1), nasihat (9), münacat (7), na't (1), aşk (1)

47.	Sabrî	2	arz-ı hâl (2), şikâyet (1)
48.	Selanikli Âkif	1	bahariye (1)
49.	Sutûrî	1	muamma (1)
50.	Sûzî	6	silsile (1), nasihat (2), aşk (2), tevhit (1), poetik (1)
51.	Şeref Hanım	9	mektup (2), sıhhatnâme (2), lugaz (4), arz-ı hâl (1), medhiye (1), münacat (1), na't (1)
52.	Trabzonlu Avnî	2	miras (1), unvan (1)
53.	Ulvî	2	münacat (2)
54.	Yahyâzâde Âsaf	5	aşçı dükkanı tasviri (1), manzum mektup (2), aşk (1), medhiye (1)
55.	Yavsî	4	manzum çeviri (1), aşk (1)
56.	Yenişehirli Avnî	6	şehir şiiri (2), hasb-ı hâl (1), medhiye (1), nasihat (1), aşk (1)
57.	Zekî	6	münacat (1), mektup (2)
58.	Zîver Paşa	3	şiir meclis (1), fetva (1), şükürnâme (1)
59.	Zühdî	1	tahmit (1)
TOPLAM		**267**	

Sonuç olarak taradığımız 420 divan veya divançeden 220 tanesinde toplam 1402 küçük mesnevi bulunmaktadır. XIII. ve XV. yüzyılda 33 divandan 15, XVI. yüzyılda 77 divandan 47, XVII. yüzyılda 93 divandan 43, XVIII. yüzyılda 98 divandan 56, XIX. ve XX. yüzyılda 112 divandan 59 tanesinde küçük mesnevi bulunmaktadır. Aşağıda yüzyıllara göre taranan divan sayısı, küçük mesnevi bulunan divan sayısı ve oranlar gösterilmiştir:

Tablo 9.

Yüzyıllara Göre Taranan Divan Sayısı ve Küçük Mesnevi Bulunan Divanlar ve Oranları

Yüzyıllar	**Taranan Divan Sayısı**	**Küçük Mesnevi Bulunan Divan Sayısı**	**Oran**
13.-15.	33	15	% 45
16.	77	47	% 61
17.	93	43	% 46
18.	98	56	% 57
19.-20.	112	59	% 52

Yüzyıllara göre şair ve küçük mesnevi sayısına bakarsak aşağıdaki grafikte görüldüğü gibi XIII. ve XV. yüzyılda 15 şair ve 79 mesnevi, XVI. yüzyılda 47 şair ve 410 mesnevi, XVII. yüzyılda 43 şair ve 244 mesnevi, XVIII. yüzyılda 56 şair ve 402 mesnevi, XIX. ve XX. yüzyılda ise 59 şair ve 267 mesnevi bulunmaktadır. Yüzyıllara göre mesnevilerin artması veya azalmasını şair ve divan sayısının artması veya azalmasına bağlayabildiğimiz gibi divanlarda mesnevi nazım şeklinin kullanımı tamamen şair tercihi de olabilir:

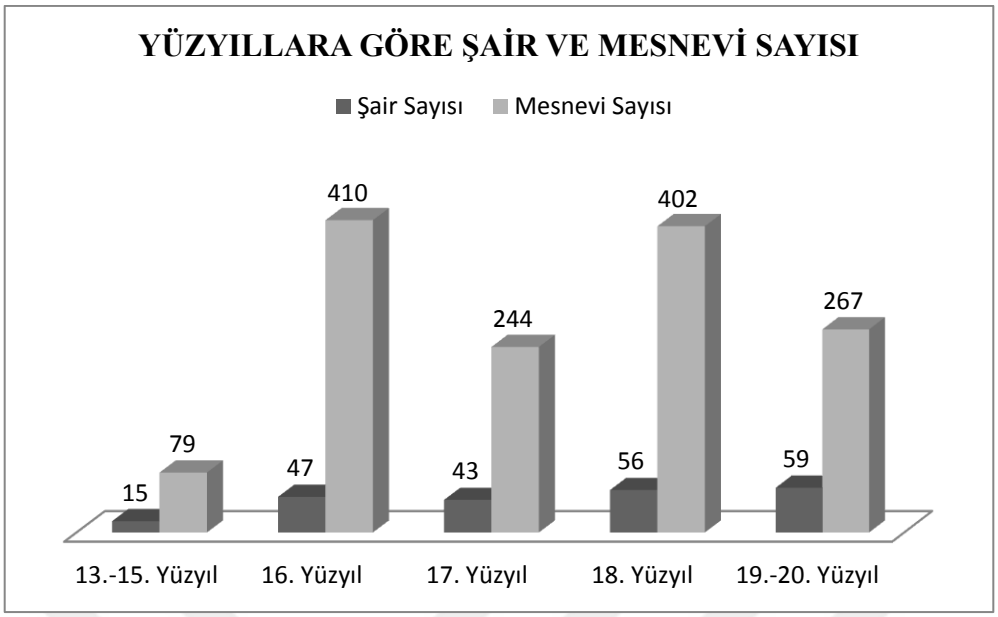

Şekil 1. Yüzyıllara göre şair ve küçük mesnevi sayısı.

BÖLÜM IV

KÜÇÜK MESNEVİLERİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

4.1. Küçük Mesnevilerin Divanlardaki Yeri

Divan edebiyatı geleneğinde, şairlerin şiirlerini topladıkları ve "divan" adı verilen eserler belirli bir düzene göre tertip edilmiştir. "Eski Türk edebiyatında divan tertibi Arap geleneğine bağlıdır ve bu da türler gibi zaman içinde gelişerek klasikleşmiştir." (İsen, vd. 2015, s. 26). Nazım şekillerine göre belirli bir düzene göre tertip edilen divanlara "mürettep" belirli bir düzeni olmayan divanlara ise "gayr-ı mürettep" divan denir. "Gerek sıralamada, gerekse divanda yer verilen nazım şekilleri bakımından tam bir standart yoktur, sık sık istisnai durumlarla karşılaşılmaktadır." (İsen, vd. 2015, s. 28). Asıl olarak nazım şekillerine göre tertip edilen divanların yanında türlere göre de tertip edilen divanlar vardır. Divan tertibi hususunda Akün şunları söyler:

> Bir divanın nasıl bir tertiple meydana konacağı şiirlerin onda hangi grup ve sıralar içinde yer alacağı gelenekçe önceden tayin edilmiş bir protokole tabidir. Bu önceden ortaya konmuş sınırlama dolayısıyla divan şairi, eserine şiirlerini rastgele veya istediği bir tertiple koyma serbestliğine sahip değildir. Divanı teşkil edecek şiirlere bir hiyerarşi getiren, onları bu hiyerarşiye göre düzenleyen bu çerçeve şairleri bir mecburiyet derecesinde onu dolduracak ona uygun düşecek surette bazı nazım şekillerine yönelmelerine, bu kadro içinde mevcut nazım şekillerinin tamamında değilse bile tanınmış bir asgari sınır içinde kalem oynatmaya sevketmiş ve bunlara tâbi olarak konu ve muhtevada bazı mecburiyetler altına girmelerine tesir etmiştir. (Akün, 1994, s. 397).

Küçük mesnevilerin mürettep bir divanda nerede veya nerelerde bulunduğu konusunda bir hüküm verebilmek adına önce çeşitli kaynaklardaki mürettep divan düzeni verilecektir. Ardından yüzyıllara ve şairlere göre küçük mesnevilerin divanın neresinde olduğuna dair istatistikler verilip sonuçlar sıralanacaktır.

> Bir divanın nazım şekilleri itibariyle ideal kadrosu, grupların adlarıyla birlikte muhteva bakımından sıralanmalarını da içine alacak surette şöyle teşekkül etmektedir: Tevhit-münacat-na't-mi'raciyye-dört halife, islâm ve tarikat büyükleri üzerine medhiyeler-hükümdar ve devlet büyükleri için medhiyeler-terci'-i bend ve terkib-i bendler-küçük mesneviler- tarih manzumeleri-musammatlar- şarkılar- gazeller- mukâtaât: Rubâî - kıta- nazım- metâli'-müfredât- mesâri' (Akün, 1994, s. 398).

Mürettep bir divanda manzumeler, bölümlere göre şöyle sıralanır:

1. Bölüm: Kasîdeler (Tevhit, münacaât, na't ve padişahlar ve devlet büyüklerine yazılan övgüler vs.).
2. Bölüm: Tarihler (Ebced hesabı esas alınarak söylenmiş doğum, ölüm vs. önemli zaman dilimlerini bildiren şiirler).
3. Bölüm: Musammatlar (Terkîb-i bend, murabba, tahmîs vs. şiirler).
4. Bölüm: Gazeller (Her beytin son harfi esas alınarak Arap alfabesine göre alfabetik dizilmiş gazeller).
5. Bölüm: Kıtalar (Kıta, matla, muamma, lugaz, müfret, azâde, vs küçük şiirler). (Pala, 2003, s. 129).

> Divan tertibi manzumelerin şairler arasında muayyen bir usulle yazılmasıdır. O yolda yazılmış şiir mecmualarına mürettep divan yahut mürettep divançe denilir. Divanda riayet olunan usul: Tevhit, münacat, naat, gibi şeylerin baş tarafa yazılması, onlardan sonra padişahların ve devlet erkânının sitayişine dair kasidelerin tahrir olunması, doğum, ölüm ve saire gibi şeylerin tarihine dair kasidelerin yazılması, daha sonra gazellerin kafiyeleri itibariyle huruf-ı heca sırasına göre derc olunması ve en nihayetinde rubai, kıt'a, murabba, müseddes, muamma, şarkı, müfredat tarzındaki yazıların derciyle divanın tamamlanmasıdır (Pakalın, 2004, s. 456).

"Mürettep divanlar, bazı istisnaları olmakla birlikte genelde "nazım şekilleri" esas alınarak düzenlenmektedir. Buna göre divanlarda şiirlerin, kasideler, musammatlar, gazeller, rübailer, kıt'alar, müfretler sırasıyla yer alması benimsenmiş bir kuraladır." (Kurnaz, 1997, s. 421).

Bir başka kaynakta ise mürettep divandaki şiirlerin dizilişi şöyle açıklanır:

> Mürettep bir divan, uluhiyyet makamını temsil eden Allah'ı konu edinen tevhit ve münacat ile başlar ve Hz. Muhammed'le ilgili na'tlarla devam eder…. Buradaki şiirler kaside şeklinde yazılır…. Divanda, kasidelerden sonra devlet büyüklerinin doğum, düğün, ölüm tarihleriyle, çeşitli olaylar ve imar faaliyetleriyle ilgili düşürülen tarihler gelmektedir…. Divanın gazellerden önceki kısmında son olarak, şairlerin takdir ettiği meslektaşları için yazdığı tahmis, tesdis, gibi şiirlerle müseddes, muaşşer gibi musammatlar yer alır…. Genellikle, kendisi dışındaki kişilere dönük yazdığı yukarıdaki şiirlerden sonra, şair kendisine dönerek gazellere geçer…. Gazellerden sonra, son kısımda mukattaat (kıt'a, rubaî), ebyat (lügaz, muamma, matla, müfret), mesari (mısralar) bulunur. Bazı divanların sonunda küçük hacimli mesnevi şeklinde yazılmış hikâyelere yer verilir. (İsen, vd. 2015, s. 27-28).

Sonuç olarak mürettep bir divanda istisnalar olmakla birlikte nazım şekillerinin sırası şöyledir: **Dibace, kasideler, tevârih, musammatlar, gazeller ve diğer nazım şekilleri.**

"Diğer nazım şekillerinde olduğu gibi kısa mesnevilerin de divanda standart bir yeri yoktur." (Ünlü, 2008, s. 8). Yukarıda kaynaklardan aldığımız bilgilere göre küçük mesnevilerin varlığı çoğunlukla ifade edilmemiş veya nazım şekillerine göre mürettep[20] bir divanın neresinde olduğu net bir şekilde ortaya konmayıp daha çok divanın sonunda yer aldığı hükmüne varılmıştır. İncelememizde nazım şekillerine göre mürettep divanlarda küçük mesnevilerin nerede olduğunu aşağıda yüzyıllara göre verdik. Küçük mesnevilerin yerini belirlemek için divanın **girişi ve sonunu, dibace bölümünü, kasideleri, gazelleri, musammatları, kıt'aları ve diğer nazım şekillerinin** esas alıp tasnif ettik. Divanda daha az yerde bulunan küçük mesnevileri ise "**Diğerleri**" başlığı ile değerlendirdik. Tasnifte mürettep olmayan divanlar hariç toplam 1303 mesnevi esas alınmıştır:

Divanın Girişi: Divanın girişinde bulunan toplam mesnevi sayısı 134'tür. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 10,3'tür. Bu mesnevilerin 30'u XIII., XIV. ve XV. yüzyılda, 40'ı XVI. yüzyılda, 28'i XVII. yüzyılda, 20'si XVIII. yüzyılda ve 16'sı XIX-XX. yüzyılda yazılmıştır. Divanın girişinde bulunan 134 küçük mesnevi çeşitli konularda yazılmıştır ama bazı türler daha ileri çıkmaktadır. Öne çıkan türler baktığımızda 16 münacat, 15 tevhit, 14 medhiye, 11 nasihat ve 11 na't mesnevisi divanın girişinde bulunmaktadır. Bu da bize divanların daha çok tevhit, münacat, na't gibi dinî türlerle başlar genel kabulunun küçük mesneviler için de geçerli olduğunu göstermektedir. Divanın girişinde yer alan küçük mesnevilerin yüzyıllara göre şairleri şöyledir:

> **XIII., XIV. ve XV. yüzyıl**: D. Ö. Rûşenî (6), Gülşen-i Saruhanî (3), İbrâhîm Beg (17), Kemal Ümmî (1), Nesîmî (3)
>
> **XVI. yüzyıl:** Arşî (3), Celîlî (1), Dükakinzâde Ahmed Beg (4), Fânî (1), Fütûhî (1), Gelibolulu Sun'î (1), Hâletî-i Gülşenî (3), Hüsameddîn Uşşâkî (7), Kefeli Müdâmî (1), Münîrî (1), Pîrkâl (6), Şemsî Paşa (2), Senî (4), Usûlî (5)
>
> **XVII. yüzyıl:** Ayıntablı Hâfız (1), Azmîzâde Hâletî (9), Câhidî (1), Cem'î (2), Güftî (8), Nâzım (1), Tecellî (1), Yârî (5)

[20] Divan şiirinde bir divan tertip edilirken nazım şekilleri ve türler esas alınabileceği gibi nazım şekilleri ve türler gözetilmeden "elif-ba" sırasına göre de bir divan tertip edilebilir. Çalışmamızda incelemeye tabi tuttuğumuz divanlardan nazım şekillerine göre mürettep olmadığı için şu divanlar içerisindeki mesneviler bu bölümde tasnife dâhil etmedik. Tasnife dâhil etmediğimiz küçük mesnevi sayısı 99'dur: ***Câferî Baba Divanı (12), Bezcizâde Divanı (23), İbrahim Nâzır Divanı (4), Nebzî Divanı (5), Seyyid Halvetî Divanı (2), Gurbî Divanı (9), Hasan Rızâ Divanı (5), Sûzî Divanı (6), Âdile Sultân Divanı (7), Müştak Baba Divanı (5) ve Sâdık Kemâlî Divanı (21).***

XVIII. yüzyıl: Hikmetî (2), Koca Râgıb Paşa (1), Mîrzâzâde Sâlim (3), Said Giray (4), Seyyid Mehmed Hâkim (1), Sünbülzâde Vehbî (7), Servet (1), Şeyhülislam İshak (1)

XIX., XX. yüzyıl: Âsaf (2), Cesârî (2), Ednâyî (4), Fennî (2), Hasan Haydar (1), Kudsî (2), Nûman Mâhir (1), Ulvî (2)

Divanın Sonu: Divanın sonunda bulunan toplam mesnevi sayısı 206'dır. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 15,8'dir. Bu mesnevilerin 7'si XIII., XIV. ve XV. yüzyılda, 57'si XVI. yüzyılda, 65'i XVII. yüzyılda, 48'i XVIII. yüzyılda ve 29'u XIX-XX. yüzyılda yazılmıştır. Bu 180 küçük mesnevinin 68 tanesi lugaz, 21 tanesi medhiye, 13 tanesi nasihat ve 5 tanesi arz-ı hâl ve 2 tanesi manzum hikâyedir. Bu durumda divanın sonunda bulunan küçük mesnevilerin % 30'dan fazlasının lugaz olduğunu söyleyebiliriz. Divanın sonunda yer alan küçük mesnevilerin yüzyıllara göre şairleri şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: D. Ö. Rûşenî (3), Hidayet Çelebi (2), Mihrî Hatun (1), Yûnus Emre (1)

XVI. yüzyıl: Âşık Çelebi (7), Azîzî (14), Cinânî (10), Filibeli Vecdî (9), Mehemmed (1), Muhibbî (1), Pîrkâl (14), Şuhûdî (1)

XVII. yüzyıl: Bosnalı Sâbit (4), Kâşif (1), Mâlî (20), Nâbî (21), Nâlî (10), Nâzikî (3), Neşâtî (1), Nev'îzade Atayî (1), Sıdkî Paşa (2) Sükkerî (1), Şeyh Mehmed Nazmî (1)

XVIII. yüzyıl: Celâlî (1), Cemâlî (1), Esrâr Dede (4), Ferrî (1), Hikmetî (1), İbrahim Hanif (10), İhyâ (1), Lebîb (6), Mehmed Hâlis (4), Nûrî (7), Subhîzâde Azîz (1), Mehmed Hâkim (4), Sünbülzâde Vehbî (5), Şeyhülislam İshak (2)

XIX., XX. yüzyıl: Azmî (6), Cesârî (1), Enderunlu Vâsıf (1), Keçecizâde İzzet Molla (1), Mustafa Refik (11), Mislî (1), Refî' Âmidî (3), Trabzonlu Avnî (2), Zekî (3)

Dibace Bölümünde: Dibace bölümünde bulunan toplam mesnevi sayısı 104'tür. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 7,9'dur. Bu mesnevilerin 25'i XIII., XIV. ve XV. yüzyılda, 73'ü XVI. yüzyılda, 5'i XVII. yüzyılda ve 1'i XVIII. yüzyılda yazılmıştır. Dibace bölümünde bulanan 104 küçük mesneviden 40 tanesi poetik muhtevalıdır. Bu sayı 104 mesnevide % 39'luk orana tekabül eder. Ayrıca 17 medhiye, 10 na't, 5 tevhit,

3 besmele mesnevisi dibace bölümünde bulunmaktadır. Dibaceler divanın ön sözü olduğundan şairlerin sanat ve şiir hakkında görüşlerini belirtmesi gayet doğaldır. Sanat ve şiir hakkında görüşler belirtilirken özellikle divanın sunulduğu hâmî medhedilmiştir. Dibace bölümünde yer alan küçük mesnevilerin yüzyıllara göre şairleri şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Ahmed Paşa (3), Ali Şîr Nevâyî (10), Necâtî Bey (10), Za'fî (2)
XVI. yüzyıl: Celîlî (3), Cemîlî (4), Cinânî (5), Derzizâde Ulvî (4), Fuzûlî (2), Kabûlî (6), Lâmi'î (23), Mostarlı Ziyâ'î (1), Nev'î (2), Revânî (8), Sehî Bey (6), Yahya Bey (9)
XVII. yüzyıl: Ganîzâde Nâdirî (1), Nev'îzade Atayî (1), Yârî (3)
XVIII. yüzyıl: Sâkıb (1)

Kasideler Arasında: Kasideler arasında bulunan toplam mesnevi sayısı 47'dir. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 3,6'dır. Bu mesnevilerin 5'i XIII., XIV. ve XV. yüzyılda, 3'ü XVI. yüzyılda, 11'i XVII. yüzyılda, 26'sı XVIII. yüzyılda ve 2'si XIX-XX. yüzyılda yazılmıştır. Kasideler arasında bulunan 47 mesneviden 20'si medhiye, 9'u na'ttır. Şairler övgü muhtevalı kasideler arasına mesnevi nazım şekliyle de medhiyeler koymuşlardır. Bu yaklaşık % 42'lik orana denk gelir. Ayrıca kaside nazım şekliyle yazılan na'tlerin arasına mesnevi ile yazılan na'tlerde dâhil edilmiştir. Kasideler arasında yer alan küçük mesnevilerin yüzyıllara göre şairleri şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Ahmed Paşa (1), Çâkerî (3), Kemal Ümmî (1)
XVI. yüzyıl: Bâlî (1), Behiştî (1), Münîrî (1)
XVII. yüzyıl: Çorlulu Zarîfî (4), Kâdirî (1), Neşâtî (3), Ni'metî (1), Vahyî (1), Tıflî (1)
XVIII. yüzyıl: Abbas Vesim (1), Çeşmî-zâde Reşîd (3), Kânî (1), Mîrzâzâde Sâlim (9), Seyyid Vehbî (10), Şeyhülislam Es'ad (1), Şeyhülislam İshak (1)
XIX., XX. yüzyıl: Abdî (1), Yenişehirli Avnî (1)

Kasidelerden Sonra: Kasidelerden sonra bulunan toplam mesnevi sayısı 85'tir. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 6,5'tir. Bu mesnevilerin 1'i XIII., XIV. ve XV. yüzyılda, 34'ü XVI. yüzyılda, 14'ü XVII. yüzyılda, 12'si XVIII. yüzyılda ve 24'ü XIX-XX. yüzyılda yazılmıştır. Kasidelerden sonra bulunan küçük mesnevilerde en çok

işlenen konular şunlardır: 18 medhiye, 9 manzum mektup, 8 arz-ı hâl, 4 nasihat, 8 aşk ve sevgili muhtevalı mesnevi. Özetle kasidelerden sonra bulunan mesnevilerin % 21'i medhiyedir. Kasidelerden sonra yer alan küçük mesnevilerin yüzyıllara göre şairleri şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Necâtî Bey (1)
XVI. yüzyıl: Azîzî (1), Cinânî (13), Filibeli Vecdî (12), Mehemmed (6), Rahîmî (1), Şem'î (1)
XVII. yüzyıl: Ahmed Nâmî (2), Dürrî (3), Kâşif (5), Şeyhülislam Bahayi (2), Şeyhülislam Yahyâ (1), Vahyî (1)
XVIII. yüzyıl: Hâmî (2), Re'fet Mehmed 'Azîz (5), Resmî (2), Seyyid Vehbî (2), Şehdî (1)
XIX., XX. yüzyıl: Âsaf (4), Bendî (2), Ednâyî (1), Ferdî Abdullah (1), İzzet (3), Mahmûd Celâleddîn (1), Müftî (2), Selanikli Âkif (1), Yavsî (3), Yenişehirli Avnî (5), Zühdî (1)

Gazellerden Sonra: Gazellerden sonra bulunan toplam mesnevi sayısı 83'tür. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 6,3'tür. Bu mesnevilerin 2'si XIII., XIV. ve XV. yüzyılda, 22'si XVI. yüzyılda, 17'si XVII. yüzyılda, 27'si XVIII. yüzyılda ve 15'i XIX-XX. yüzyılda yazılmıştır. Gazellerden sonraki mesnevilerden 28'i lugaz, 10'u aşk ve sevgili muhtevalı, 8'i nasihatnâme ve 6'sı arz-ı hâldir. Bu durumda gazellerden sonraki mesnevilerin % 34'ü lugazdır. Gazellerden sonra yer alan küçük mesnevilerin yüzyıllara göre şairleri şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Sabâyî (2)
XVI. yüzyıl: Derzizâde Ulvî (3), Fütûhî (3), Kabûlî (16)
XVII. yüzyıl: Cem'î (2), Çorlulu Zarîfî (13), Fenâyî (1), Hikmetî (1)
XVIII. yüzyıl: Sabîh (8), Şehdî (19)
XIX., XX. yüzyıl: Âciz (4), Ednâyî (2), Hâlet Efendi (2), Osman Mazlum (2), Yahyâzâde Âsaf (5)

Musammatlardan Sonra: Musammatlardan sonra bulunan toplam mesnevi sayısı 221'dir. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 16,9'dur. Bu mesnevilerin 8'i XIII., XIV. ve XV. yüzyılda, 65'i XVI. yüzyılda, 46'sı XVII. yüzyılda, 42'si XVIII.

yüzyılda ve 60'ı XIX-XX. yüzyılda yazılmıştır. Bu 221 mesneviden 47'si lugaz, 36'sı nasihatnâme, 16'sı medhiye, 11'i münacat, 10'u manzum mektup, 8'i tevhit ve 5'i na'ttır. Musammatlardan sonra bulanan mesnevilerden lugaz ve nasihatnâme yaklaşık % 38'lik bir orana sahiptir. Musammatlardan sonra yer alan küçük mesnevilerin yüzyıllara göre şairleri şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Ali Şîr Nevâyî (2), Mesîhî (1), Mihrî Hatun (2), Necâtî Bey (3)
XVI. yüzyıl: Dükakinzâde Ahmed Beg (7), Murâdî (48), Nev'î (1), Sehî Bey (1), Üsküblü İshak (2), Yahya Bey (2), Yetîm (4)
XVII. yüzyıl: Atâyî (2), Fasîh Ahmet Dede (7), Muhîtî (1), Nef'î (1), Şehrî (2), Şeyhî (1), Vahyî (32)
XVIII. yüzyıl: Arpaemînîzâde Sâmî (6), Beylikçi İzzet (4), Ferhad Paşa (6), Feyzullah Nâfiz (2), Hayrî (1), Kâil (1), Kâmî (3), Mîrzâzâde Sâlim (15), Zihnî (4)
XIX., XX. yüzyıl: Aynî (2), Gulâmî (1), Fatîn (1), Hanyalı Nûrî (21), Hüznî (4), Mehmed Memduh Paşa (14), Mustafa Refik (1), Mislî (1), Nâkâm (7), Nebîl (1), Rüşdî (1), Sabrî (2), Yavsî (1), Zîver Paşa (3)

Mukatta'at Arasında: Mukatta'at arasında bulunan toplam mesnevi sayısı 17'dir. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 1,3'tür. Bu mesnevilerin 1'i XIII., XIV. ve XV. yüzyılda, 14'ü XVI. yüzyılda ve 2'si XIX-XX. yüzyılda yazılmıştır. Bu küçük mesnevilerin yüzyıllara göre şairleri şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Mesîhî (1)
XVI. yüzyıl: Edirneli Nazmî (2), Hayâlî Bey (1), Lâmi'î (10), Za'ifî (1)
XIX., XX. yüzyıl: Abdî (2)

Mukatta'attan Sonra: Mukatta'attan sonra bulunan toplam mesnevi sayısı 95'tir. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 7,2'dir. Bu mesnevilerin 28'i XVI. yüzyılda, 15'i XVII. yüzyılda, 32'si XVIII. yüzyılda ve 20'si XIX-XX. yüzyılda yazılmıştır. Bu 95 mesneviden 44'ü lugaz, 12'si arz-ı hâl, 11'i nasihatnâme ve 9'u medhiyedir. Mukatta'attan sonra yer alan mesnevilerin % 46'sını lugazlar oluşturmaktadır. Mukatta'attan sonra yer alan küçük mesnevilerin yüzyıllara göre

şairleri şöyledir:

XVI. yüzyıl: Edirneli Nazmî (16), Gelibolulu Âli (12)
XVII. yüzyıl: Hâşimî (1), Sükkerî (14)
XVIII. yüzyıl: Antakyalı Münîf (2), Feyzî Halîl (3), İhyâ (3), Lebîb (11), Seyyid Vehbî (13)
XIX., XX. yüzyıl: Câzib (7), Fatîn (1), Hâtif (7), Mehmed Sıdkî (1), Meşhûrî (4)

Tevârih Bölümünden Sonra: Tevârihten sonra bulunan toplam mesnevi sayısı 113'tür. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 8,6'dır. Bu mesnevilerin 19'u XVI. yüzyılda, 11'i XVII. yüzyılda, 82'si XVIII. yüzyılda ve 1'i XIX-XX. yüzyılda yazılmıştır. Bu mesnevilerden 88'i lugaz, 10'u medhiye ve 4'ü manzum hikâyedir. Tevârihten sonra yer alan küçük mesnevilerin yüzyıllara göre şairleri şöyledir:

XVI. yüzyıl: Lâmi'î (16), Hüdâyî-i Kadîm (2), Sehî Bey (1)
XVII. yüzyıl: Nâbî (10), Nâfiz (1)
XVIII. yüzyıl: Ârifzâde Âsım (2), Çeşmî-zâde Reşîd (4), Fâik Mahmûd (1), Fennî (58), Neylî (13), Sâkıb (2), Şeyh Gâlib (2)
XIX., XX. yüzyıl: Ferdî Abdullah (1)

Tevârih Bölümünde: Tevârih bölümünde bulunan toplam mesnevi sayısı 11'dir. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 0,8'dir. Bu mesnevilerin 2'si XVI. yüzyılda, 1'i XVII. yüzyılda, 7'si XVIII. yüzyılda ve 1'i XIX-XX. yüzyılda yazılmıştır. Bu küçük mesnevilerin yüzyıllara göre şairleri şöyledir:

XVI. yüzyıl: Lâmi'î (2)
XVII. yüzyıl: Bahtî (1)
XVIII. yüzyıl: Esrâr Dede (1), Fennî (2), Şeyh Gâlib (1), Şeyhülislam Es'ad (1), Şeyhülislam İshak (2)
XIX., XX. yüzyıl: Hanyalı Nûrî (1)

Müfret, Matla veya Mısralardan Sonra: Müfret, matla veya mısralardan sonra bulunan toplam mesnevi sayısı 100'dür. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 7,6'dır. Bu mesnevilerin 29'u XVI. yüzyılda, 5'i XVII. yüzyılda, 55'i XVIII. yüzyılda ve 11'i

XIX-XX. yüzyılda yazılmıştır. Bu mesnevilerden 54'ü lugaz, 22'si nasihatnâme, 9'u manzum hikâye, 9'u manzum mektup ve 5'i medhiyedir. Müfret, Matla veya Mısralardan Sonra yer alan küçük mesnevilerin yüzyıllara göre şairleri şöyledir:

XVI. yüzyıl: Seyfullâh Nizâmoğlu (28), Zâtî (1)
XVII. yüzyıl: Mâhir (5)
XVIII. yüzyıl: Fennî (1), Mehmed Şerif (2), Neylî (7), Râmiz (5), Subhizâde Feyzî (18), Şeyhülislam Es'ad (18), Vahîd Mahtûmî (4)
XIX., XX. yüzyıl: Keçecizâde İzzet Molla (8), Zekî (3)

Diğerleri: Diğerleri başlığı altında bulunan toplam mesnevi sayısı 86'dır. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 6,6'dır. Bu mesnevilerin 12'si XVI. yüzyılda, 3'ü XVII. yüzyılda, 30'u XVIII. yüzyılda ve 42'si XIX-XX. yüzyılda yazılmıştır. Bu mesnevilerden 28'i lugaz, 10'u manzum hikâye, 7'si medhiye, 5'i manzum mektup ve 5'i nasihatnamedir. Aşağıda küçük mesnevilerin divanda az görüldükleri yerler ve yüzyıllara göre şairleri verilmiştir:

Nazmlardan Sonra:
XVI. yüzyıl: Ravzî (5)
XVIII. yüzyıl: Âsım (2), Nedîm (3)
Musammatlar İçinde:
XVI. yüzyıl: Hayâlî Bey (1)
Müstezatlardan Sonra:
XVIII. yüzyıl: Salahaddîn-i Uşşâkî (2)
XIX., XX. yüzyıl: Hilmî (2), Nakiyye (2), Re'fet (1)
Rubailerden Sonra:
XVII. yüzyıl: Üsküdarlı Sırrî (1)
XVIII. yüzyıl: Kâmî (1)
XIX., XX. yüzyıl: Nâfi (4)
Muammalardan Sonra:
XVIII. yüzyıl: Kâmî (9)
Şarkılardan Sonra:
XVIII. yüzyıl: Şeyh Gâlib (10)
XIX., XX. yüzyıl: Cesârî (1), Bursalı İffet (1), Leylâ Hanım (5), Şeref

Hanım (9)

Gazeller Arasında:

XIX., XX. yüzyıl: Sutûrî (1)

Koşmalardan Sonra:

XIX., XX. yüzyıl: Cezbî (7)

Türkülerden Sonra:

XIX., XX. yüzyıl: Abdî (9)

İlahilerden Sonra:

XVII. yüzyıl: Ahmed Nâmî (2)

XVIII. yüzyıl: Nakşî (1), Râmiz (2)

Dibaceden Önce:

XVI. yüzyıl: Derzizâde Ulvî (6)

Tablo 10.

Küçük Mesnevilerin Mürettep Bir Divandaki Yeri

Divandaki Yer	**13.-15. yy.**	**16. yy**	**17.yy**	**18.yy**	**19.-20. yy**	**Toplam**	**Oran**
Divanın Girişi	30	40	28	20	16	134	%10,3
Divanın Sonu	7	57	65	48	29	206	%15,8
Dibace Bölümü	25	73	5	1	-	104	%7,9
Kasideler Arası	5	3	11	26	2	47	%3,6
Kasidelerden Sonra	1	34	14	12	24	85	%6,5
Gazellerden Sonra	2	22	17	27	15	83	%6,3
Musammatlardan Sonra	8	65	46	42	60	221	%16,9
Mukatta'at Arası	1	14	-	-	2	17	%1,3
Mukatta'attan Sonra	-	28	15	32	20	95	%7,2
Tevârihten Sonra	-	19	11	82	1	113	%8,6
Tevârih Bölümünde	-	2	1	7	1	11	%0,8
Müfret, Matla, Mısralardan Sonra	-	29	5	55	11	100	%7,6
Diğerleri	-	12	3	30	42	87	%6,6
Toplam	**79**	**398**	**221**	**382**	**223**	**1303**	%100

Sonuç olarak yukarıda 1303 mesnevi üzerine yapılan tasnifte görüldüğü gibi küçük mesneviler nazım şekillerine göre mürettep bir divanda 23 yerde bulunabilir. Bu, küçük mesnevilerin mürettep bir divanda birçok yerde bulunduğunu yani yerinin dağınık olduğunu göstermektedir. Mesnevilerin yerleri dağınık olduğu gibi muhteva dağılımı da çeşitlilik gösterir. Küçük mesnevilerin yeri ile ilgili sayı ve oran vermek gerekirse bu yerler içinde en büyük payı 221 mesnevi ve % 16,9'luk oranla **"musammatlardan sonra"** alır. İkinci sırayı ise 206 mesnevi ve % 15,8'lik oranla **"divanın sonu"** alır. 134 mesnevi ve % 10,3'lük oranla "**divanın girişi**" üçüncü sırayı almaktadır. 113 mesnevi ve % 8,6'lık oranla "**tevârihten sonra**" ve 100 mesnevi ve % 7,6'lık oranla **"müfret, matla veya mısralardan sonra"** birbirine yakın paylara sahiptir. Hülasa 209 divanda yaptığımız tasnife göre aşağıda görüldüğü gibi küçük mesneviler nazım şekillerine göre mürettep bir divanda en çok **"musammatlardan sonra**" yer almaktadır:

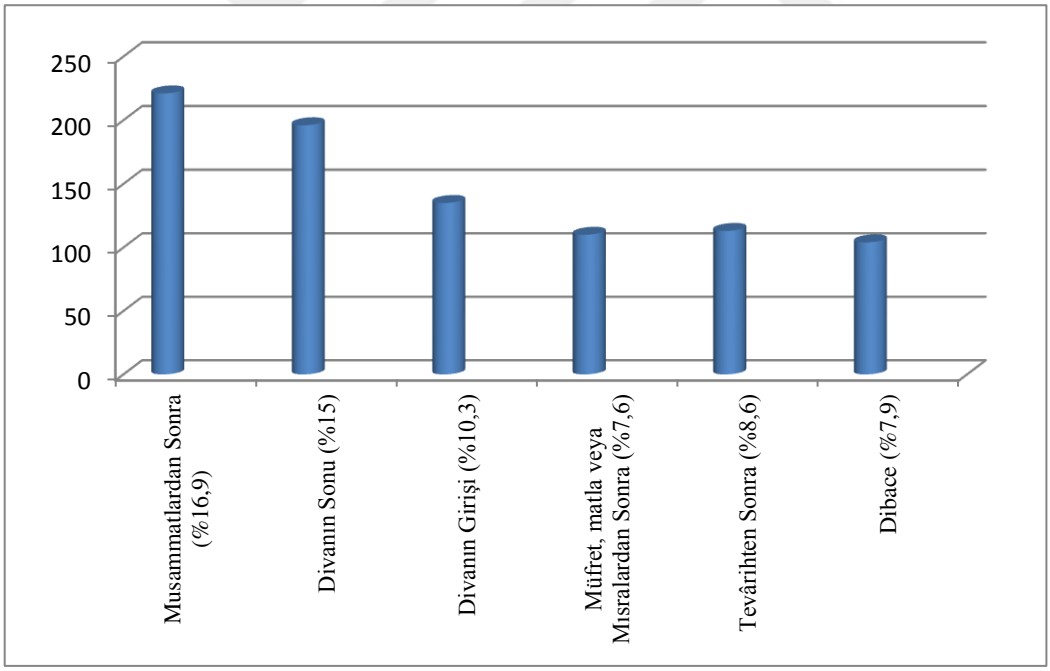

Şekil 2. Küçük mesnevilerin mürettep bir divanlardaki yeri.

4.2. Küçük Mesnevilerin Başlığı

Divan edebiyatında, müstakil eserlerin veya şiirlerin şeklî özelliklerinden biri de eserlerin veya şiirlerin isimlendirilmesi yani başlığıdır. Edebiyatımızda müstakil mesnevilere Türkçe, Arapça veya Farsça olmak üzere özel başlıklar verilmiştir. "Kimi

mesnevîlerde şairler eserlerine verdikleri adı bildirirler. Hatta bu adın, ebced hesabıyla, eserin yazıldığı tarihi verdiğini de görebiliriz. Şairlerin eserlerine iki ad verdikleri de olur." (Ünver, 1986, s. 449). Divanlara baktığımızda şiirler özel isim yerine ya gazel, kaside, rubâî, terkîb-i bent, tercî-i bent vb. gibi nazım şekli ya da şehrengîz, sâkînâme, lügaz, medhiye, münacat, tevhit vb. gibi nazım türü adı altında isimlendirilmiştir. Bazı şiirlerin başlıklarında hem nazım şekli hem nazım türünü bulmak mümkündür. Özellikle "kasidelerin özel ya da genel başlıkları bulunur. Bu başlıklar biçim ve içerik açısından çeşitlilik gösterir." (Gökalp, 2012, s. 203). Kaside nazım şeklinde, nesib/teşbib bölümünde ve genelinde işlenen konuya, revî harfine ve redifine göre farklı şekilde başlık görebiliriz. Bir şiirin başlığında nazım şekli ile birlikte nazım türünü bulmak o şiirin bir kısmının veya tamamının muhtevası hakkında bilgi verir. Ayrıca şiirlerin başlıkları türlerin bir gelenek oluşturmasında ve yeni türlerin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. "Divan şiirinde kullanılan türlerin işledikleri konulara göre adlandırıldıkları göz önüne alındığında şiirlere ad vermenin kendi içinde bir mantığının olması gerektiği düşünülmelidir." (Gökalp, 2012, s. 291).

Bazı küçük mesnevilerde şair mesnevinin özel ismini veya türünü şiir içinde söylemektedir. Gülşen-i Saruhanî divandaki ilk mesneviye isim vermeyip "Nebî Aleyhi's-Selâm" başlığı ile ilk bölümün türünü ifade eder. Şair mesnevisine sebeb-i telif bölümünde "Sa'd-nâme" ismini verdiğini söyler:

Ol ferahdan bu nâmeye bünyâd

Eyledüm ***sa'd nâme*** virdüm âd (G. Saruhanî 1/41) (Kulat, 2010, s. 43)

Mihrî Hatun münacat mesnevinin "Hâtime-i Risâle" başlıklı son bölünde, aklı başında iken Allah'ın inayetiyle münacatını bitirdiğini söyler:

Hamdülillâh 'avn idüp Rabbü'l-enâm

Bu ***Tazarru'-nâme'yi*** kıldum tamâm(Mihrî Hatun 3/442) (Arslan, 2007, s. 351)

Cem'î'nin Şeyh Mahmud için yazdığı tezkirenin adı şairin mesnevinin ilk beyitte beyan ettiğine göre "Recâ-nâme"dir:

Sırr-ı în safha-i ***recâ-nâme***

Bâ'is-i harf-sencî-i hâme (Cem'î 4/1) (Koparan, 1995, s. 381)

Ednâyî ikinci mesnevisine "Fazîlet-nâme" adını vermiş ve Hz. Ali'nin faziletlerini anlatmış, kendi ifadesiyle Mürteza'nın evsafını şerh etmiştir:

Kulagın dut Murtezâ evsâfın şerh eyleyem

Bu ***fazîlet nâmeyi*** şâh-ı vilâyetden zülâl (Ednâyî 2/2)

Bu ***fazîlet nâmeyi*** her kim dinler cân ile

Murtezâ hubbi gönlünden gir hemân imân ile (Ednâyî 2/5) (Dural, 2007, s. 74)

Şehdî, Ali Paşa'ya sunduğu arz-ı hâlin ilk bölümünün kalemiye olduğunu söyler:

Kalemiyye ki taze 'ahd baîd

Hiç şair ne goft kes ne şenîd (Şehdî 1/42) (Bayındır, 2008, s. 225)

Yine aşağıda görüldüğü gibi Hâmî, mektup için "nâme" kelimesini kullanırken Şeref Hanım mesnevisine övgü içrekli olmasından "kaside" ifadesi kullanmıştır. Hâtif ise mesnevisinin hem muhtevasını hem de şeklini ifade eder.

Oldı ey hâme yeter ***nâme*** tamâm

Vir ehibbâya selâm eyle hitâm (Hâmî 1/200) (Yılmaz, 2011, s. 139)

'Avn-i Hak her birini mazhar-ı tevfîk itsin

Bu du'â ile Şeref gayrı ***kasîden*** bitsin (Şeref Hanım 3/30) (Arslan, 2002, s. 485)

Ramazâniyye deyü söylememiş bir şâ'ir

Mesnevîde bu kasîdem olur elbet fâhir (Hâtif 7/49) (Önal, 2010, s. 207)

Zihnî'nin "Manzûme-i Li-Şeyh İbrahim Hakkı" başlıklı üçüncü mesnevisi şairin son beyitte belirttiği gibi kalemiyedir. Aynı zamanda İbrahim Hakkı'yı medhettiği için şair bu beyitte mesneviyi "kaside" olarak isimlendirmiştir:

Kalemiyye kasîden oldu tamâm

Ola peygam-bere salât u selâm (Zihnî 3/60) (Macit, 2001, s. 122)

Küçük mesnevilerin başlıklarıyla ilgili diğer bir husus da şudur: Bazı divanlarda araştırmacının esas aldığı nüshada mesnevinin başlığı yokken diğer nüshalarda başlık olabilmektedir. Diğer taraftan mesnevilerin başlığı nüshalar arasında farklılık gösterebilmektedir. Bu farklılıkları araştırmacılar başlıklara düştükleri dipnotlarda açıklamışlardır. Biz de başlıklarda farklılık arz eden kısımları araştırmacıların dipnotlarına göre ilgili bölümde verdik. Bazı mesnevilerde mesnevi için kullanılan genel başlığın yanında bölümler için kullanılan başlıklar da bulunabilir.

Birden çok mesnevinin bulunduğu divanlarda araştırmacılar genellikle "*Mesneviler, Küçük Mesneviler, Kısa Mesneviler*" şeklinde genel başlık koymuşlardır. Sadece beş divanda şair tarafından "**Mesneviyyât"** genel başlığı konulmuştur. Bu şairler Edirneli Nazmî, Ferhad Paşa, Şeyh Gâlib, Abdî-i Karahisarî ve Re'fet Mehmed Azîz'dir. Başlıkları açısından küçük mesnevileri yedi başlıkta değerlendirebiliriz:

1. Başlıksız küçük mesneviler
2. Başlığı nazım şekli olan küçük mesneviler

3. Başlığı nazım türü olan küçük mesneviler
4. Başlığı hem nazım şekli hem de nazım türü olan küçük mesneviler
5. Başlığı iki nazım şekli olan küçük mesneviler.
6. Başlığı iki nazım türü olan küçük mesneviler.
7. Özel başlığı olan küçük mesneviler

4.2.1. Başlıksız Küçük Mesneviler

Küçük mesneviler başlıklarına göre değerlendirildiğinde en çok payı 516 mesnevi ve % 36,8'lik oranla başlıksız mesneviler alır. Mesnevilere başlık koymamayı mesnevilerin *divanlardaki yeri, muhtevaları veya beyit sayıları* gibi bir özelliği ile ilişkilendiremedik. Bu durumun şairin tercihinden, müstensihin müdahalesinden veya nüsha farklılıklarından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Başlıksız mesnevilere baktığımızda farklı beyit sayılarında divanın her yerinde bulunabilmektedir. 516 başlıksız mesneviye muhtevaları açısından baktığımızda da başlıksız olmalarıyla içerikleri arasında bir ilişki kuramadık. Ama bazı türlerin daha çok işlendiğini gördük. Başlıksız mesnevilerle en çok işlenen türler ve oranları şöyledir: 169 mesnevi ve % 32,7 oranında **lugaz**, 116 mesnevi ve % 23 oranında **nasihatnâme**, 33 mesnevi ve % 6,3 oranında **münacat,** 28 mesnevi ve % 5,4 oranında **tevhit,** 29 mesnevi ve % 5,6 oranında **medhiye,** 14 mesnevi ve % 2,7 oranında **arz-ı hâl,** 12 mesnevi ve % 2,3 oranında **na't,** 15 mesnevi ve % 2,9 oranında **aşk ve sevgili** konuları işlenmiştir. Başlıksız mesnevilerin yüzyıllara göre şairleri ve sayıları şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Ahmed Paşa (4), Ali Şîr Nevâyî (1), Çâkerî (3), D. Ö. Rûşenî (3), Gülşen-i Saruhanî (1), Hidâyet Çelebi (2), İbrâhîm Beg (1), Kemal Ümmî (2), Necâtî Bey (1), Nesîmî (3), Sabâyî (1), Yûnus Emre (1), Za'fî (1)

XVI. yüzyıl: Âşık Çelebi (7), Azîzî (1), Behiştî (1), Caferî Baba (1), Celîlî (3), Cinânî (5), Derzizâde Ulvî (5), Dükakinzâde Ahmed Beg (4), Filibeli Vecdî (11), Fütûhî (3), Gelibolulu Mustafa Âlî (3), Gelibolulu Sun'î (1), Hâletî-i Gülşenî (1), Hayâlî Bey (1), Hüsameddîn Uşşâkî (7), Kabûlî (11), Lâmi'î (1), Muhibbî (1), Murâdî (48), Münîrî (1), Nev'î (2), Pîrkâl (18), Rahîmî (1), Ravzî (5), Seyfullâh Nizâmoğlu (26), Şuhûdî (1), Şem'î (1), Şemsî Paşa (2), Senî (1), Usûlî (3), Yahya Bey (3), Yetîm (1)

XVII. yüzyıl: Atâyî (2), Bezcizâde (18), Bosnalı Sâbit (4), Câhidî (1), Cem'î[21] (2), Çorlulu Zarîfî (14), Fasîh Ahmet Dede (1), Fenâyî (1), Ganîzâde Nâdirî (1), Güftî (6), Kâdirî (1), Kâşif (1), Mâlî (1), Muhîtî (1), Nâfiz (1), Nâlî (10), Nev'îzade Atayî (1), Sıdkî Paşa (1) Sükkerî (3), Vahyî (1)

XVIII. yüzyıl: Abbas Vesim[22] (1), Ârifzâde Âsım[23] (1), Çeşmî-zâde Reşîd (5), Esrâr Dede (1), Fennî (58), Ferhad Paşa (6), Feyzî Halîl (1), Feyzullah Nâfiz (2), Gurbî (8), Kâmî (9), Koca Râgıb Paşa (1), Mehmed Şerif (2), Mîrzâzâde Sâlim (4), Neylî (3), Nûrî (7), Râmiz (1), Resmî (2), Sâkıb (2), Salahaddîn-i Uşşâkî (1), Seyyid Halvetî (2), Seyyid Mehmed Hâkim (4), Subhizâde Feyzî (18), Sünbülzâde Vehbî (2), Şehdî (19), Şeyh Gâlib (1), Şeyhülislam Es'ad (17)

XIX., XX. yüzyıl: Abdî (4), Âciz (3), Âsaf (1), Câzib (1), Cesârî (4), Cezbî (4), Ednâyî (2), Fennî (2), Hanyalı Nûrî (2), Hasan Haydar (1), Hasan Rızâ (4), Hüznî (1), Kudsî (1), Mehmed Memduh Paşa (1), Mehmed Sıdkî (1), Mustafa Refik (10), Müftî (1), Müştak Baba (1), Sâdık Kemâlî (9), Sutûrî (1), Yenişehirli Avnî (2), Zekî (4)

4.2.2. Başlığı Nazım Şekli Olanlar

Bütün mesneviler içerisinde başlığı nazım şekli olan mesnevilerin sayısı 126'dır. Bu sayı 1402 mesnevi içinde % 8,9'luk bir orana tekabül eder. Mesnevi başlıklarında nazım şekli olarak *"mesnevi, nazm, kaside ve kıt'a"* olmak üzere dört başlık görülür. Tasnif ve değerlendirmemize başlığında sadece bu nazım şekilleri olan mesnevileri dâhil ettik. Başlığında bu nazım şekilleri ile birlikte başka kelimelerin olduğu mesnevileri diğer ilgili bölümlerde inceledik. Aşağıda tabloda da görüldüğü gibi nazım şekilleri içerisinde en çok 82 mesnevi ve % 65'lik oranla "mesnevi" başlığı görülmektedir. İkinci olarak 33 mesnevi ve % 26,1'lik oranla "nazm", üçüncü olarak 8 mesnevi ve % 6,3'lük oranla "kaside" başlığı görülmektedir. Kıt'a başlığı ise toplam 3 mesnevide görülmektedir.

Şeklî özellikleri ile mesnevi olan şiirleri başka nazım şekilleri ile isimlendirmek verilen nazım şeklinin terim anlamıyla değil kelime anlamıyla ilgilidir. Kıt'a terim

[21] Cem'î'nin başlıksız tevhit mesnevisinin iki nüshada başlıkları şu şekildedir: "Der-Tevhîd-i Bârî 'İzz-i İsm, Dîvân-ı Cem'î Efendi Der-Tevhîd-i Bârî 'İzz-i Şâne". Aynı şekilde başlıksız na't mesnevisinin başlıkları şöyledir: "Na't-ı Şerîf, Der-Na't-ı Resûl Sallallâhu 'aleyhi ve selem, Der-Na't-ı Server-i Enbiyâ Sallallâhu 'aleyhi ve sellem (Koparan, 1995, s. 66)

[22] Çalışmada başlıksız olan mesnevinin başlığının "Kasîde" olduğu dipnotta söylenmiştir (Tuğluk, 2007, s. 506).

[23] Mesnevinin bir nüshada başlığı "Der-Sitâyiş-i Nâşid Efendi"dir (Arslan, 2010, s. 130).

olarak "iki ya da daha çok, 10 beyte kadar olan, matla' ve mahlas beyti bulunmayan, gazelde olduğı gibi, yani xa xa xa kafiyeli bir nazım şeklinin adıdır." (İpekten, 2003, s. 52). Kelime anlamı olarak kıt'a "parça" demektir. Nazm terim olarak "kıt'anın ilk beyti kafiyeli olan şeklidir." (İpekten, 2003, s. 57). Kelime anlamı olarak nazm "düzeltmek, dizmek, ipliğe inci dizmek" demektir. Nazm kelimesi geniş anlamı ile şiir, manzume, kafiyeli söz anlamına gelir. Şairin mesneviyi; nazım şekli olarak nazm, kıt'a olarak isimlendirmesi bu nazım şekillerinin kelime anlamlarından yola çıkarak mesnevinin "kısa/küçük şiir parçası, bir şiir, bir manzume" olduğunu belirtmek için olabileceği gibi bu durum tamamen müstensihten de kaynaklanabilir. Aynı şekilde kaside bir terim olarak "9 beyitten 100 beyte kadar, aynı aruz kalıbı ile yazılmış ve gazel gibi aa ba ca da… şeklinde kafiyelenen bir nazım şeklidir." (İpekten, 2003, s. 38). Kelime anlamı olarak kaside "niyet etme, yaklaşma" anlamına gelir. Şairlerin mesnevilere kaside başlığı koymaları mesnevilerin içerikleri ile ilgilidir. "Farklı nazım şekilleriyle yazılmış olmalarına rağmen kaside başlığını taşıyan veya divanların kasideler bölümünde yer alan şiirlerin pek çoğunun, medhiye maksadıyla yazılmış olmasıdır. Bu da kasidenin belirli maksatla yazılma şartı ve bazen medhiye anlamında kullanılmış olmasına uygun bir özelliktir." (Kurnaz & Çeltik, 2013, s. 200).

Aşağıda mesnevilere başlık olarak verilen nazım şekilleri yüzyıllara göre oranlarıyla verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi en çok payı şüphesiz 82 mesnevi ve % 65'lik oranla "mesnevi" başlığı almıştır. İkinci başlık ise 33 mesnevi ve % 26,1'lik oranla "nazm" başlığı takip eder. Kaside 8, kıt'a ise 3 mesneviye başlık olmuştur. Başlığı nazım şekli olan mesnevilerin yüzyıllara göre şairleri şöyledir:

Mesnevi

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Ali Şîr Nevâyî (10), Mesîhî (1), Necâtî Bey (8),

XVI. yüzyıl: Arşî (1), Cemîlî (2), Celîlî (1), Cinânî (1), Dükakinzâde Ahmed Beg (7), Filibeli Vecdî (3), Fütûhî (1), Kabûlî (1), Mostarlı Ziyâ'î (1), Nev'î (1), Revânî (7), Sehî Bey (3), Yahya Bey (2), Yetîm (1)

XVII. yüzyıl: Ahmed Nâmî (1), Fasîh Ahmet Dede (2), Kâşif (2), Nâzikî (1), Sıdkî Paşa (1), Yârî (1)

XVIII. yüzyıl: Beylikçi İzzet (2), Mîrzâzâde Sâlim (2), Nebzî (5), Servet (1)

XIX., XX. yüzyıl: Abdî (4), Bendî (1), Hanyalı Nûrî (1), Hasan Rızâ (1), Mislî (1), Müştak Baba (1), Nâfi (1), Ulvî (1), Yenişehirli Avnî (1), Zîver Paşa (1)

Nazm

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Necâtî Bey (3),

XVI. yüzyıl: Cemîlî (1), Cinânî (1), Filibeli Vecdî (2), Lâmi'î (22), Pîrkâl (2), Revânî (1)

XVII. yüzyıl: Yârî (1)

Kaside

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Mihrî Hatun; "Kasîde-i Ali Paşa" (1)

XVI. yüzyıl: Filibeli Vecdî (1)

XVIII. yüzyıl: Seyyid Vehbî (5)

XIX., XX. yüzyıl: Şeref Hanım (1)

Kıt'a

XVI. yüzyıl: Fuzûlî (2)

XVII. yüzyıl: Yârî (1)

Tablo 11.

Başlığı Nazım Şekli Olan Mesneviler

Başlık	**13.-15. yy.**	**16. yy**	**17.yy**	**18.yy**	**19.-20. yy**	**Toplam**	**Oran**
Mesnevi	19	32	8	10	13	82	%65
Nazm	3	29	1	-	-	33	%26,1
Kaside	1	1	-	5	1	8	%6,3
Kıt'a	-	2	1	-	-	3	%2,3
Toplam	**23**	**64**	**10**	**15**	**14**	**126**	%100

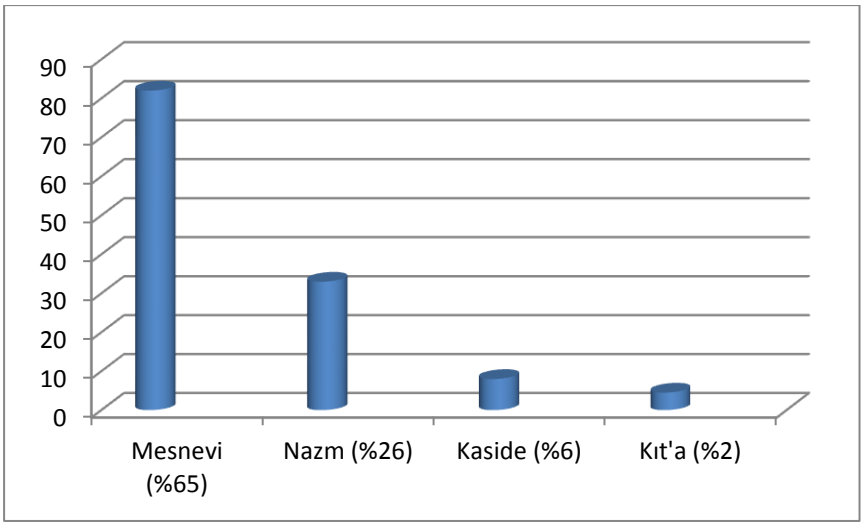

Şekil 3. Başlığı nazım şekli olan mesneviler.

4.2.3. Başlığı Nazım Türü Olanlar

Küçük mesnevilerin başlıklarında 17 nazım türünü görmek mümkündür. Bu türlerden birinci sırayı 147 mesnevi ve %51'lik oranla *"lugaz*" almaktadır. İkinci sırayı 41 mesnevi ve % 14'lük oranla *"medhiye"* alırken üçüncü sırada 25 mesnevi ve %8,3'lük oranla *"na't"* bulunmaktadır. Diğer türler de farklı sayı ve oranlarda başlık olmuşlardır. Başlığı nazım türü olan mesneviler ve yüzyıllara göre dağılımı şu şekildedir:

Tevhit

Tevhit türü 6 mesneviye başlık olmuştur ve bu % 2'lik orana tekabül eder. Tevhit başlıkları sadece "tevhit" olabildiği gibi Allah'a yönelik "bârî, 'azze şâne" gibi övgü ifadeleri de içermektedir. Daha çok kaside başlıklarında gördüğümüz "medh" kelimesi de bir mesnevi başlığında geçmektedir. Başlıklarda Allah'a övgü ifadelerinin yanında sadece bir kez Farsça Allah anlamına gelen "Hüdâ" kelimesi geçmektedir. Tevhit başlıklı mesnevilerdeki diğer bir husus ise Arapça ve Farsça "der-tevhîd, velehü'd-tevhîd" gibi başlıkların olmasıdır. Tevhit başlıkları yüzyıllara göre şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Rûşenî, "Tevhit"(1)**; Mihrî Hatun,** "Der-Tevhîd-i Bârî" (1)

XVI. yüzyıl: Caferî Baba, "Velehü'd-Tevhîd" (1)**; Derzizâde Ulvî,** "Medh-i Hüdâ-yı Te'âlâ" (1)

XVII. yüzyıl: Azmîzâde Hâletî, "Der-Tevhîd-i Bârî 'Azze Şâne" (1)

XIX., XX. yüzyıl: Âsaf, "Tevhîd" (1)

Münacat

Münacat türü 18 mesneviye başlık olmuştur. Bu sayı % 6'lık bir orana tekabül eder. Başlıklarda münacatla aynı anlama gelen "tazarru" kelimesi de kullanılmıştır. Bu başlıklarda diğer türlerde olduğu gibi "der, fî…" gibi Arapça ve Farsça ek veya edatlar kullanılmıştır. Yine başlıklarda münacatın kim tarafıntan yapıldığı Farşça terkiplerle ifade edilmiştir. Münacat ve tevhit türü muhteva bakımından birbirine yakın ve birbiriyle ilişkili türler olduğu için münacat başlıklarında Allah'a yönelik "rabbi'l-âlemîn, kâdı'l-hâcât, cenâb-ı bârî" vb. ifadeler yer alır. Bir başlıkta Mihrî Hatun kendisi için tezellül ifadesi "hakir" i kullanmıştır. Bezcizâde ise münacat ile birlikte sultana dua edeceğini başlığa yansıtmıştır. Münacat başlıklı mesneviler yüzyıllara göre şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Rûşenî, "Der-Kasemiyyât ü Münâcât, Münâcât, Münâcât-ı Dîger" (3)**; İbrâhîm Beg**, "Münâcât-ı İbrâhîm Beg" (1)**; Mihrî Hatun**, "Tazarru'nâme-i Mihrî Hakîre"(1)

XVI. yüzyıl: Arşî, "Münâcât Gûyed" (1); **Sehî Bey,** "Münâcât" (1)

XVII. yüzyıl: Azmîzâde Hâletî, "Der-Münâcât-ı Kâdı'l-Hâcât" (1)**; Bezcizâde,** "Fî Münâcât-ı Rabbi'l-'Âlemîn ve Du'â-i Sultânü's-Selâtîn" (1)**; Çorlulu Zarîfî**, "Münâcât Be Dergâh-ı Kâdî'l-Hâcât" (1)**; Yârî**, "În Münâcât-ı Kâdiyyü'l- Hâcât" (1)

XIX., XX. yüzyıl: Bursalı İffet, "Münâcât-ı Cenâb-ı Bârî" (1)**; Gulâmî**, "Münâcât Be-dergâh-ı Kâdi'l-Hâcât ve Beyân-ı Mahabbet-i Zât ki Der-Cemî'-i Mümkinât-ı Mevcûdest" (1)**; Hâtif,** "Münâcât" (1)**; Hüznî,** "Münâcât" (1)**; Meşhûrî**, "Manzûme-i Münâcât Be-dergâh-ı Kâdıyyü'l-Hâcât" (1)**; Sâdık Kemâlî**, "Münâcât Kerden, Münâcât-ı Dîger ve Fazîlet-i Esmâ vü Zikrullâh Kerden Gûyed" (2)

Tahmit

Bu bölümdeki mesnevilerden 2 tanesinin başlığı tahmittir ve bu sayının oranı % 0,6'dır. Filibeli Vecdî başlığında hamdin güzel vasıflarını sayacağını bir terkiple, Zühdî ise tahmidinin tamamlanmadığını ifade eder.

XVI. yüzyıl: Filibeli Vecdî, "Evsâf-ı Cemîle-i Hamdele-i Celîle" (1)

XIX., XX. yüzyıl: Zühdî, "Lehu Hamdiyye-i Nâ-tamâm" (1)

Na't

Na't başlığı 25 mesnevi ve % 83'lük oranla bu bölümde üçüncü sırayı almaktadır. Na't başlıklı mesnevilerde sadece "na't" başlığı olabildiği gibi na'tı yazılan kişinin vasıfları sıralanabilir. Na't Hz. Muhammed üzerine ise son peygamber "hâtemü'n-nebî, hâce-i kâinât, şefî'ü'l-müznibîn, resûlü's-sakaleyn, fahrü'l-mürselîn" gibi sıfatlarla vasıflandırılır. Özellikle Mîrzâzâde Sâlim Hz. Muhammed'in yüz mucizesini anlattığı na'tının uzun başlığında peygamberin birçok vasfını sıralar. Ayrıca birçok mesnevi başlığının sonunda Hz. Muhammed'e farklı salavat ifadeleri bulunur. Şairler na'tde de Arapça ve Farsça "der-na't, fi'n-na't, na't-ı şerîf, hitâbiyyât" vb. başlıklar kullanmışlardır. Vahyî mesnevi başlığında sadece Hz. Muhammed'in değil Allah'ın da güzel na'tını yazacağını söyler. Bu bölümde sadece Azmîzâde Hâletî dört halifeyi medhettiği mesnevisine "na't" ifadesini kullanmıştır. Zihnî de na'tı tür anlamında değil de "bir şeyi övmek, vasıflandırmak" geniş anlamıyla kullanarak besmelenin na'tını yazacağını ifade eder. Na't başlıklı mesneviler yüzyıllara göre şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Gülşen-i Saruhanî, "Nebi Aleyhis'selâm" (1)**;** **İbrâhîm Beg**, "Der-Na't-Müridân u…" (1)

XVI. yüzyıl: Bâlî, "Medh-i Hazret-i Resûl-ı Kirâm" (1)**; Caferî Baba**, "Velehu Fi Na'tü'r-Resûl 'Aleyhisselâm" (1)**; Cemîlî,** "Na't" (1)**; Derzizâde Ulvî,** "Medh-i Resûl Sallallahi 'Aleyhi Vesellem" (1)**; Kabûlî,** "Na't-ı Resûl" (1)

XVII. yüzyıl:Azmîzâde Hâletî, "Der-Na't-ı Hazret-i Resûl-i Ekrem Sallallâhu 'Aleyhi Vesellem, Na't-ı Çehâr-Yâr-ı Güzîn Rıdvânu'l-lâhi Ta'âlâ 'Aleyhim Ecma'în" (2)**;** **Bezcizâde**, "Fî Na't-ı Seyyidi'l Mürselîn ve Habîbi Rabbi'l-Âlemîn ve Şefî'il-Müznibîn El-Hâdî İlâ Cenâbi'l-Kudsi'l-'Ârifîn" (1)**;Çorlulu Zarîfî,** "Der Na't-ı Resûl-i Ekrem Sallâ'llâhu 'Aleyhi ve Sellem" (1)**; Şeyh Mehmed Nazmî,** "Der-Na't-ı Hayrü'l-Verâ ve Yetîm-i Sadef-i Istıfâ Vâsıtatü'l-'Ikd-ı Enbiyâ Hacle-nişîn-i Makâm-ı Ev-Ednâ Mahbûb-ı Hüdâ Muhammed Mustafâ 'Aleyh-i Efdalu'l Salavât Be-Takrîb-i Dil-firîb-i Silsile-i Tarîka-i 'Aliyye-i 'Ulviyye-i Halvetiyye-i Şemsiyye-i Nuriyye Kaddesenâ'l-lâh" (1)**;Yârî**, "În Hitâbiyyât-ı Zât-ı Pâk-ı Na't-ı Ahmedî" (1)**; Vahyî**, "Âgâz Kerden-i Tastîr Nu'ût-i Celîle-i Rabbü'l-'Âlemîn ve Hâtemü'n-Nebiyyin ve Şefî'ü'l-Müznibin 'Aleyhi's-Selâm" (1)

XVIII. yüzyıl: Esrâr Dede, "Na't-ı Nebî" (1)**;İbrahim Hanif**, "Der Na't-ı Şerîf Hâce-i Kâinât 'Aleyye Efdalü't-Tahiyyât" (1)**; Mîrzâzâde Sâlim**, "Pây-endâzî-i Kumâş-ı Tâze-nesîc-i Gûy-ı Hoş-edâ Ber-çemen Suffe-i Heşt-behişt-i Güftâr-ı Bihterîn ü Bî-hem-tâ Der-na't-ı Şerîf ü Senâ-yı Rehîn Mefhar-ı Kâ'inât Hulâsa-i Mevcudât Fahr-i Rüsül Hâdî-i Küll Hümâ-yı Sidre-mekân-ı 'Arş-âşiyân Sebeb-i İcâd-ı Cihân Veliyyi-i Ni'met-i 'Âlemiyân Mahrem-i Esrâr-ı Sürâdikât-i Füyüzât-ı İlâh Yek-tâ-rev-i Râh-ı Tekarrüb Tenhâ-nişîn-i Serâ-perde-i لی مع ا لله Hâ'iz-i Rütbe-i Belâter-i Eflâk Fa'iz-i Mertebe-i Tahtgâh-ı لو لا ک Merci'-i Ehâlî-i Dâreyn Vâsıl-ı Derece-i قاب قوسین Fahr-ı 'âlem Resûl-i Ekrem Nebiyy-i Muhterem Salla'llâhu 'Aleyhi ve Sellem Bi-'aded-i men Sekete ve Kelleme, Gül-feşânî-i Nesîm-i Niyâz Be-Ravza-i Midhat-i Şehenşâh-ı Tahtgâh-ı İ'zâz Nûr-ı Evvel Zuhûr-ı Âhir Ebu'l-Kâsım Muhammed Hâşir 'Aleyhi Efzalü's-Salavât ve Ekmelü't-Tahiyyât ve Der-in Na't-i Şerîf Sad-gül-i Gülistân-ı Mu'cizeeş Mevcûdest" (2)**; Neylî,** "Na't" (1)**; Said Giray**, "Fi'n-Na'tı Resûlü's-Sakaleyn" (1)**; Sünbülzâde Vehbî**, "Der-Na't-ı Şerîf-i Fahrü'l-Mürselîn 'Aleyhi's-Salâtü Ve's-Selâm" (1)**; Şeyhülislam Es'ad**, " Der-Na't-ı Hâtemü'l-Enbiyâ Salla'llâhü 'Aleyhi ve Sellem" (1)**; Şeyhülislam İshak,** "Na't-ı Şerîf" (1)**; Zihnî,** "Na't-ı Besmele Be-Siyâk-ı Mesnevî, Na't-ı Şerîf Li-Seyyidi's-Sakaleyn" (2)

Miraciye

Miraciye başlığının sayısı 7'dir ve % 2,4'lük bir orana sahiptir. Miraciye başlıklarında Usûlî ve Neşâtî sadece "miraciye" başlığını kullanırken 4 şair, miraciye yanında olayın Peygamberin yaşadığı bir tecrübe olması nedeniyle Hz. Muhammed'i de kullanmışlardır. Miraciye başlıklarında da Hz. Muhammed'e salavat ifadeleri vardır. Sadece Fasîh Ahmed Dede mirac mucizesi gece yaşandığı için "mirac gecesi" ifadesini başlıkta kullanır. Miraciye başlıklı mesneviler yüzyıllara göre şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: İbrâhîm Beg, "Fi-Mi'racin'n-Nebî Sallallahu Aleyhi Ve Sellem" (1)

XVI. yüzyıl: Usûlî, "Mi'râciye" (1)

XVII. **yüzyıl:Azmîzâde Hâletî**, "Mi'râcu'n-Nebî Sallallâhu Ta'âlâ 'Aleyhi Vesellem" (1); **Fasîh Ahmet Dede,** "Der-Vasf-ı Şeb-i Mi'râc" (1); **Neşâtî,**

“Miraciye[24]” (1)

XVIII. yüzyıl: Sünbülzâde Vehbî, “Der-Mi’râc-ı Hazret-i Fahrü’l-Enbiyâ ‘Aleyhi Ekmelü’t-Teslîmât ve Ecmelü’t-Tehâyâ” (1)

XIX., XX. yüzyıl: Numân Mâhir, “Mi’râciyye-i Cenâb-ı Hazret-i Mahbûb-ı Rabbü’l-Kerîm ‘Aleyhit-tahiyâ vet-teslîm” (1)

Hilye

Bu bölümdeki toplam 291 mesneviden 2 tanesinin başlığı hilyedir. Bu sayı %0,6’lık bir oran demektir. Hanyalı Nurî, “hilye” başlıklı mesnevilerde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’i konu almıştır. Seyyid Mehmed Hâkim ise başlıkta hilye şerhi yazdığını belirtmiştir. Hilye başlıklı mesneviler yüzyıllara göre şöyledir:

XVIII. yüzyıl: Seyyid Mehmed Hâkim, “Şerh-i Hilye-i Şerîf-i Hâkimî” (1)

XIX., XX. yüzyıl: Hanyalı Nûrî, “Hilye-i Şerîf-i Hazret-i Haseneynü’l-Ahseneyn Râdî’allâhu Te’âlâ ‘anhümâ” (1)

Ramazaniye

Türlerine göre mesnevi başlıklarından sadece bir tanesi ramazaniyedir. Ramazaniyenin 291 mesnevi içindeki oranı ise % 0,3’tür:

XIX., XX. yüzyıl: Âciz, “Ramazâniye” (1)

Nasihat

Nasihat başlıklı mesnevi sayısı 12’dir ve bu % 4,1’lik bir orana takabül eder. Başlıklarda şairler nasihat kelimesinin yanında aynı anlama gelen “pend ve mev’ize” kelimelerini de kullanmışlardır. Edirneli Nazmî bir mesnevisinde nasihatini Türkî-i basit tarzında vereceğini ifade ederken Sûzî pendnâmenin kendisine ait olduğunu belirtir ve kendisi için kalıp bir yüceltme ifadesini kullanır. Nasihat başlıklı mesneviler yüzyıllara göre şöyledir:

XVI. yüzyıl: Arşî, “Pend-i Vâkı’” (1)**; Edirneli Nazmî,** “Mev’ize Be-Tertîb-i Hurûf Tehecci Ki Heme Ebyâteş Der Kâfiye-i Mücerred, Mev’ize, Mev’ize Türkî-i Basît” (7)

[24] Bu mesnevinin bir nüshada başlığı “Mi’râciy-i Resûl-i Sakaleyn ve Mefhar-i mecmu’a-i zât”tır. (Kaplan, 1996, s. 12)

XVIII. yüzyıl: Kâil, "Nasîhat-ı Manzûme" (1)

XIX., XX. yüzyıl: Sâdık Kemâlî, "Nasihat Kerden" (2)**;Sûzî**, "Pend-nâme-i Hazret-i Sûzî Kuddise Sırruh" (1)

Şehrengîz

Şehrengîz başlıklı küçük mesnevi sayısı 11'dir ve % 3,8'lik bir orana sahiptir. Bunlardan 1 tanesi sadece "şehrengîz" başlıklıyken diğerlerinde şehrengîzin hangi şehrin güzellerini konu aldığı "şehrengîz-i Edirne, İstanbul şehrengîzi" *vb.* şekillerde belirtilmiştir. Bazı başlıklarda şehrin güzelleri için "hûb-rûy, mahbûbân, cüvânân" kelimeleri de kullanılmıştır. İki başlıkta ise şehrengîzi hangi şairin yazdığı belirtilmiştir. Şehrengîz başlıklı mesneviler yüzyıllara göre şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Mesîhî, "Şehrengîz Der Medh-i Cüvânân-ı Edirne"

XVI. yüzyıl: Gelibolulu Mustafa Âlî, "Şehrengîz-i Berây-ı Hûb-rûyân-ı Gelibolu" (1)**; Usûlî,** "Şehrengîz-i Yenice" (1)**; Üsküblü İshak**, "Şehrengîz-i İshak Çelebi, Şehrengîz-i Mahbûbân-ı Viyâlet-i Üsküb" (2)**; Yahya Bey**, "Şehrengîz-i Edrine, İstanbul Şehrengîzi" (2)**; Zâtî**, " Şehrengîz-i Edirne" (1)

XVII. yüzyıl: Dürrî, "Gümülcine Yaylakı Âhâlisine Dürrî Efendinün İrsâl Eyledügi Şehrengîzdür, Şehr-i Moton'a İrsâl Olunan Şehrengîzdür" (2)**; Neşâtî**, "Şehrengîz" (1)

Sergüzeşt

Bu bölümdeki mesneviler içerisinde % 0,6'lık bir orana sahip olan sergüzeşt başlığı iki mesnevide bulunmaktadır. Sâlim, sergüzeşt başlığını verdiği mesnevisinde bahar mevsiminde başından geçen bir aşk olayını anlatır. Sâlim'in mesnevisi sergüzeşt türüyle kısmen ilgiliyken Vahîd Mahtûmî'nin mesnevisinin muhtevası sergüzeşt türüyle ilgili değildir. Mahtûmî'nin mesnevisi faziletin üstünlüğünü, hırs ve açgözlülüğün akibetini konu alan manzum hikâyedir. Mesnevi Bağdatlı bir adamın başından geçen olayı anlattığı için Mahtûmî "sergüzeşti" kelime anlamından yola çıkarak başlığa koymuştur:

XVIII. yüzyıl:Mîrzâzâde Sâlim, " Sergüzeşt Manzûme" (1)**; Vahîd Mahtûmî,** "Sergüzeşt-i Garîb-i Bagdâdî" (1)

Sıhhatnâme

Sıhhatnâme türü 2 mesneviye başlık olmuştur ve % 0,6'lık bir orana sahiptir. Abdî, Yusuf Kâmil Paşa için yazdığı mesnevinin başlığında "ifâkat" kelimesini kullanırken Seyyid Vehbî, Sultan Ahmed için yazdığı mesnevide "sıhhatnâme" kelimesini kullanmıştır. İki şair de sıhhatnâmeyi kim için yazdıklarını belirtmişlerdir:

XVIII. yüzyıl: Seyyid Vehbî, "Sıhhat-nâme-i Berây-ı Sultân Ahmed Hân-ı Sâlis[25]"

XIX., XX. yüzyıl: Abdî, "Berây-ı İfâkat-ı Yûsuf Kâmil Paşa-yı Müşârün İleyh"

Bahariye

Bahariye türü 2 mesneviye başlık olmuştur ve % 0,6'lık bir orana sahiptir. Fasîh başlıkta ilkbaharın vasıflarını sayacağını bir terkiple ifade ederken Âkif bahariyesini mecaz ve hakikati ifade niyetiyle yazdığını söyler:

XVII. yüzyıl: Fasîh Ahmet Dede, "Der-Vasf-ı Nev-Bahâr" (1)

XIX., XX. yüzyıl: Selanikli Âkif, "Bahâriyye Der-Zımn-ı Mecâz ü Hakîkat" (1)

Kalemiye

Kalemiye başlığını % 1'lik oranla 3 mesnevide görmekteyiz. Rûşenî bir terkip içinde kalemin sıfatlarını sayacağını söyler. Fasîh sadece "kalemiyye" başlığını kullanırken Güftî Arapça "kamıştan kalem" anlamına gelen az kullanılan "yerâ'a" kelimesini başlığına koyar:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Rûşenî, "Der-beyân-ı Sıfat-ı Kalem" (1)

XVII. yüzyıl: Fasîh Ahmet Dede, "Kalemiyye" (1)**, Güftî,** "Der-Ta'rîf-i Yerâ'a-i Berâ'a" (1)

Lugaz

Bu bölümde 147 mesnevi ve % 51'lik oranla en çok başlık lugaz türüne aittir. Bu başlıklar ya sadece "lugaz" ya da bilmecenin cevabını içeren "lugaz-ı ter, lugaz-ı sa'at" vb. şekillerde iki türlüdür. İki mesnevide lugazın kime ait olduğu söylenmiştir. Başlıklarda bir şaire ait birden fazla lugaz da "diğer" kelimesi ile ifade edilebilir.

XVI. yüzyıl:Cinânî, "Lugaz-ı Sâ'at-i Merhûm Cinânî Efendi" (1); **Lâmi'î,**

[25] Bu mesnevinin diğer bir nüshada başlığı "Kasîde-i Lâle"dir (Dikmen, 1991, s. 273)

"Lügaz-ı Âteş, Lügaz-ı Simâb, Lügaz-ı Geştî, Lügaz-ı Nâme, Lügaz-ı Şem', Lügaz-ı Bâde, Lügaz-ı Çeng-i Tarab-sâz, Lügaz-ı Def-i Gam-perdâz, Lügaz-ı Nây-ı Bülbül-âvâz, Lügaz-ı Gülâc" (10).

XVII. yüzyıl:Nâbî, "Lugaz-ı Diger, Lugaz-ı Şın, Zemîn-i Tâze Be-Tarz-ı Lugaz, Lugaz" (6); **Kâşif,** "Lugaz" (1); **Vahyî**, "Lügaz-ı Dîger" (31).

XVIII. yüzyıl:Antakyalı Münîf, "Lugaz" (2); **Arpaemînîzâde Sâmî,** "Lugaz, Lugaz-ı Dîger" (2); **Âsım,** "Lügaz" (2); **Celâlî**,"Lugaz" (1); **Hikmetî,** "Lugaz" (1); **Lebîb,** "Lügaz-ı Dîger" (11); **Mehmed Hâlis**, "Lügaz-ı Öreke" (1); **Mîrzâzâde Sâlim**, " Lugaz-ı Satranc, Lugaz-ı Dîger Mûm, Lugaz-ı Kirpi, Lugaz-ı Mikrâz" (4); **Neylî,** "Lügaz" (11); **Râmiz,** "Lügaz" (4); **Sabîh**, "Lugaz-ı Nâşinîde, Lugaz-ı Şâh-Bulut, Lugaz, Lugaz Germ-âbe-i Dest" (8); **Seyyid Vehbî**, "Lugaz" (13); **Sünbülzâde Vehbî,** "Lügaz-ı Dîger" (4); **Şeyh Gâlib**, "Lugaz-ı Zîbâ, Lugaz-ı Dîger" (2); **Şeyhülislam Es'ad,** " Hall-i Lugaz-ı Nevres" (1); **Şeyhülislam İshak,** "Lügaz" (2); **Vahîd Mahtûmî**, "Lugaz" (1).

XIX., XX. yüzyıl:Azmî, "Lügaz" (6); **Câzib**, "Lügaz, Diğer Lügaz" (3); **Fatîn,** "Lügaz" (1); **Hanyalı Nûrî**, "Lugaz, Lugaz-ı Ter" (5); **Hâlet Efendi,** "Lugaz" (1); **Leylâ Hanım,** "Lugaz" (5); **Meşhûrî,** "Lügaz" (1); **Nâfî,** "Lugaz-ı Sâ'at" (1); **Re'fet**, "Lugâz" (1); **Şeref Hanım,** "Lugaz" (4).

Medhiye

Medhiye başlıklı mesnevi sayısı 41'dir ve % 14'lük oranla bu tür ikinci sırada yer alır. Medhiye muhtevalı mesnevilerin başlıklarında sadece "medhiye" olabileceği gibi yine medhiye karşılığı olan "sitâyiş, midhat, menkabet, vasf, hakk" sözcükleri de kullanılabilir. Medhiye başlıklarında Farsça izafet terkibi ile memduhun kim veya ne olduğu belirtilir. Memduh "der-medh-i çahâr-yâr, der-medh-i Mevlana, der-hakkı-ı damat Ali Paşa, der-sitâyiş-i Sadr-ı A'zam İbrahim" *vb*. şekillerde din ve devlet büyükleri olabileceği gibi "medh-i ota, medh-i yaylak, medh-i bârgâh" *vb.* şekillerde bir yer veya nesne olabilir. Başlıklarda özellikle dinî kişilikler için geleneğimizdeki kalıp yüceltme ifadeleri sık sık kullanılmıştır. Medhiye başlıklı mesneviler yüzyıllara göre şu şekildedir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Rûşenî, "Der-Medh-i Mesnevî-i Mevlevî" (1).

XVI. yüzyıl:Caferî Baba, "Der Medh-i Velehü Diğer İmâm-ı 'Alî-i Haydar, Velehu Li-Nazm Der-Medh-i Hakk-ı Ûrâ" (2); **Derzizâde Ulvî**, "Medh-i Vüzerâ-yı 'Âkil, Hazâ Dîbâce-i Nazm-ı Evvel, Medh-i Şehr-i Magnîsâ" (2); **Filibeli Vecdî,** "Evsâf-ı Cemîle-i Hamdele-i Celîle" (1); **Hüdâyî-i Kadîm**, "Der-Midhat-i Hazret-i Hakîm Çelebi Efendi Kaddese Sirrehu'l'Azîz" (1); **Kabûlî**, "Der-Medh-i Mahbûbe, Der-Medh-i Besmele" (2); **Münîrî**, " Der-Tarîf-i Şehr-i Ladik ve Medh-i Sultân Ahmed" (1); **Senî**, "Medh-i Resûl-ı 'Aleyhi'-Selâm, Medh-i Pâdşâh-ı Cihân Sultân Süleymân Bin Selîn Hân" (2).

XVII. yüzyıl:Azmîzâde Hâletî, "Der-Tavsîf-i Ebî Eyyûb Ensârî Radıya'llâhu 'Anh" (1) **Bezcizâde**, "Fî Medhi Seyyidi'l-Hasen-i ve'l-Hüseyn El-'âlimîne'l-'âmilîne'l- Kâmilîn" (1); **Kâşifî,** "Der-Medh-i Üstâd-ı Hıred[26]" (1); **Mâhir**, "Der-Medh-i Ota" (1); **Neşâtî**, "Der-Medh-i Hazret-i Mevlânâ Kuddise Sirrehû[27]" (1); **Dürrî**, "Der-Medh-i Yaylak-ı Gümülcine" (1).

XVIII. yüzyıl:Çeşmî-zâde Reşîd, "Sitâyiş-i Der-Hakk-ı Şeyhü'l-islâm" (1); **İbrahim Hanif,** "Teşvîknâme-i Der-sitâyiş-i Hazret-i Pâdişâh-ı 'Âlem-penâh Ebedullah ve İbkâhu, Der Medh-i Hazret-i Pâdişâh-ı Âlem-penâh Eded-Allahu Te'âlâ ve İbkâ" (2); **Kâmî**, "Der-Hakk-ı Dâmât 'Ali Paşa" (1); **Nâzır,** "Der-Menkabe-i Zübeyr İbn-i 'Avvâm Radıya'llâhu Te'âlâ 'Anhu, Der-Menkabe-i İbn-i 'Abbâs Radıya'llâhu Te'âlâ 'Anhu, Der-Menkabe-i Talha Radıya'llâhu Te'âlâ 'Anhu" (3); **Said Giray,** "Der-Medh-i Çahâr-yâr-ı Güzîn" (1); **Seyyid Vehbî,** "Der-sitâyiş-i Otâg-ı Gerdûn Tâk-ı Sultân Mahmûd-ı Gâzî Rahimehu'llâh, Der-Medh-i Bârgâh-ı Sultân Mahmûd[28]" (2); **Sünbülzâde Vehbî,** "Der-Sitâyiş-i Hazret-i Pâdşâh-ı İslâm Halleda'llâhu Mülkehû İlâ Yevmi'l-Kıyâm" (1); **Şeyhülislam İshak,** "Der-Sitâyiş-i Sadr-ı A'zam İbrâhîm Pâşâ ve Târîh-i Kasr" (1).

XIX., XX. yüzyıl: Hanyalı Nûrî, "Sitâyiş-i Şu'arâ-yı Muhtarân 'Aleyhimü'r-

[26] Bu mesnevinin bir nüshada başlığı "Mesnevî"dir (Büyükyıldırım, 1998, s. 163).
[27] Bu mesnevinin bir nüshada başlığı "Der Na't-ı Hazret-i Mevlânâ"dır. (Kaplan, 1996, s. 21)
[28] Bu mesnvilerin başlığı farklı bir nüshada sadece "Kasîde"dir (Dikmen, 1991, s. 308, 318)

Rahmete ve'l-Gufrân, Medîhâ-yı Mesnevî-i Şerîf" (2); **Hâtif**, "Der-Medh-i Ebûbekrü's-Sıddîk (Radıyâllâhuteâlâ'anhu), Der-Medh-i 'Ömerü'l-Fârûk (Radıyâllâhuteâlâ'anhu), Der-Medh-i 'Osmân Zi'n-Nûreyn (Radıyâllâhuteâlâ'anhu), Der-Medh-i 'Alîyü's-Sahî (Keremallâhuvechehu ve Radıyâllâhuteâlâ'anhu), Der-Medh-i Hasaneynü'ş-Şehîdeyn (Radıyâllâhuteâlâ'anhumâ)" (5); **Hilmî**, "Medhiyye" (1)**; Mehmed Memduh Paşa,** "Der-Vasf-ı Sadr-ı Devlet Emîn Âli Pâşâ" (1); **Meşhûrî,** "Der-medh-i Ashâb-ı Güzîn Rıdvânullâhi Taâlâ Aleyhim Ecmaîn" (1); **Yenişehirli Avnî,** "Der-Vasf-ı Yenişehir-i Fenâr" (1)

Mersiye

Türlerine göre mesnevi başlıklarında mersiye türü sadece bir kez geçer. On beşinci yüzyıl şairlerinden Necâtî, ölen katırının ardından sultanın inayetine mazhar olmak için mersiye yazmıştır:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Necâtî Bey, "Mersiye-i Ester" (1)

Sâkînâme

Sâkînâme türü 291 mesnevi içinde 9 kez başlık olmuştur. Bu sayı % 3,1'lik orana denk gelir. Saki, içki ve meyhaneyi konu alan küçük mesnevilerin başlıklarının hepsi "sâkînâme" şekindedir. Kabûlî sâkînâmenin Farsça olduğunu belirtmek için "Fârsî" ibaresini eklemiştir. Şeyhî ise sâkînâmenin kendisine ait olduğunu övgü ifadeleri ile "Allâme-i Zamân ve Sâhibü'd-Dîvân Hazret-i Şeyhî Efendi" şeklinde belirtmiştir.

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Ali Şîr Nevâyî, "Sâkînâme" (1)
XVI. yüzyıl: Kabûlî, "Sâkî-nâme Fârsî" (1)
XVII. yüzyıl: Cem'î, "Sâkînâme" (1)**; Hikmetî**, "Sâkinâme" (1)**; Nâzikî,** "Sâkî-nâme" (1)**; Sükkerî**, "Sâkî-nâme" (1)**; Şeyhî,** "Sâki-nâme-i 'Allâme-i Zamân ve Sâhibü'd-Dîvân Hazret-i Şeyhî Efendi" (1)**; Ş. Yahyâ,** "Sâkî-nâme" (1)
VXIII. **yüzyıl: Beylikçi İzzet**, "Sâkî-nâme-i Müşârün-ileyh" (1)

Sonuç olarak başlığı sadece nazım türü olan mesnevileri 17 başlıkta tasnif ettik. Bu 17 başlık içerisinde en çok payı alan lugaz türüdür. Lugazdan sonra medhiye ardından na't türü gelmektedir. Aşağıda başlığı nazım türü olan mesnevilerin yüzyıllara

göre dağılımı ve sayı-oran grafiği verilmiştir:

Tablo 12.

Başlığı Nazım Türü Olan Mesneviler

Başlık	**13.-15. yy.**	**16. yy**	**17.yy**	**18.yy**	**19.-20. yy**	**Toplam**	**Oran**
Tevhit	2	2	1	-	1	6	% 2
Münacat	5	2	4	-	7	18	% 6,2
Tahmit	-	1	-	-	1	2	%0,6
Na't	2	5	7	11	-	25	%8,3
Miraciye	1	1	3	1	1	7	% 2,4
Hilye	-	-	-	1	1	2	% 0,6
Ramazaniye	-	-	-	-	1	1	% 0,3
Nasihatnâme	-	8	-	1	3	12	% 4,1
Şehrengîz	1	7	3	-	-	11	% 3,8
Sergüzeşt	-	-	-	2	-	2	% 0,6
Sıhhatnâme	-	-	-	1	1	2	% 0,6
Bahariye	-	-	1	-	1	2	% 0,6
Kalemiye	1	-	2	-	-	3	% 1
Lugaz	-	11	38	70	28	147	% 51
Mersiye	1	-	-	-	-	1	% 0,3
Medhiye	1	11	6	12	11	41	% 14
Sâkînâme	1	1	6	1	-	9	% 3
Toplam	**15**	**49**	**71**	**100**	**56**	**291**	%100

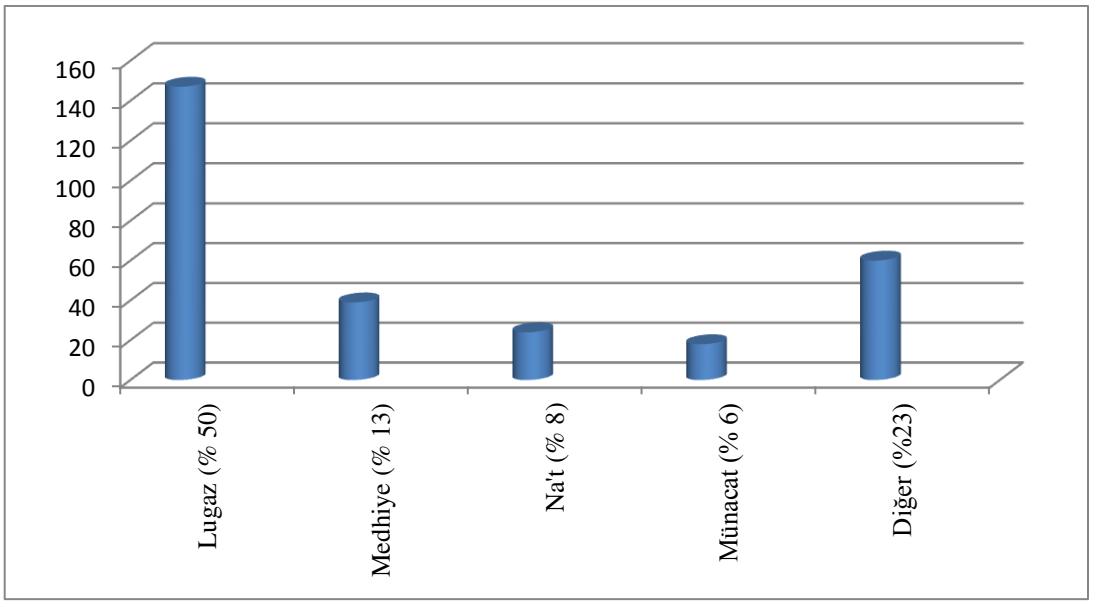

Şekil 4. Başlığı nazım türü olan mesneviler.

4.2.4. Başlığı Nazım Şekli ve Türü Olanlar

Başlığı nazım şekli ve türü olan mesnevi sayısı 41'dir ve bu sayı tüm mesneviler içerisinde % 2,9'luk bir orana tekabül eder. Bu mesnevilerin 35'inin başlığında şairler "mesnevi" 4'ünün başlığında "kaside" ve 2'sinin başlığında hem "kasîde" hem de "mesnevî" kelimesini kullanmışlardır. Sadece bir başlıkta Hanyalı Nûrî mesnevi ile birlikte "nazm" kelimesini de kullanmıştır. Bu bölümdeki başlıkların hepsinde nazım şeklinden önce veya sonra, terkipli veya düz şekilde şiirin muhtevasını belirten ifade yer alır. Fâik Mahmûd, Seyyid Vehbî, İzzet ve Hâtif'in mesnevilerindeki "kasîde-i mesnevî der-medh-i, kasîde-i der-sıhhatnâme, kasîde-i ramazâniyye" başlıklarından "kaside"nin nazım şekli değil şiirin muhtevasının "övgü/medhiye" olduğu anlaşılmaktadır. Tevhit, na't ve medhiye içerikli mesnevilerin başlıklarında Allah, peygamber ve medhiye yazılan hâmî ile ilgili "şerîf, bârî, hazret-i hünkâr-ı Gazi Sultân Mustafâ Hân, bî-hemtâ…" gibi isim veya sıfatlar yer almaktadır. Na'tlerde diğer bölümlerdeki başlıklarda olduğu gibi Hz. Muhammed'e salavat getirilen başlıklar vardır. Bu bölümde yer alan divan şiirinin bilmecesi lugazların mesnevi nazım şekli ile yazıldığı başlıklarda belirtilmiştir. Başlığı hem nazım şekli hem de nazım türü olan mesnevilerin yüzyıllara göre şairleri şöyledir:

XVI. yüzyıl:

Gelibolulu Mustafa Âlî; "Mesnevî-i 'Âlî Der-Na't-i Nebî-i Hâşimî 'Aleyhi'r-rahme Es-salavatü's-selâm" (1)

Za'ifî; "Mesnevî Der Vasf-ı Çeng Est" (1)

XVII. yüzyıl:

Ahmed Nâmî; "Mesnevî-i Münâcât" (1)

Kâşif; "Mesnevî-i Na't-ı Şerîf" (1)

Mâhir; "Mesnevî Der-Medh-i Hazret-i Hünkâr-ı Gazi Sultân Mustafâ Hân" (1)

Nâbî; "Mesnevî Der-Na't-ı Şerîf-i Mefhar-ı Mevcudât 'Âleyhi Efdali's-Salâvât" (1)

Şeyhülislam Bahayi; " Mesnevî Der-midhat-i Sultân Murâd[29]" (1)

[29] Bu mesnevinin başlığı diğer nüshalarda şöyledir: "Sâkînâme, Mesnevî, Sâkînâme-i Bahâyî Der-Sitâyiş

XVIII. yüzyıl:

Esrâr Dede; "Mesneviyyât-ı Hamdiyye-i Esrâr Dede" (1)

Fâik Mahmûd; "Kasîde-i Mesnevî Der-Medh-i Vezîr-i A'zam Hüseyin Pâşâ" (1)

Hayrî; "Ramazaniyye-i Mesnevî Gûne" (1)

İhyâ; "Kalemiyye Mesnevî-i 'Arz-ı Hâl Gûne Berây-ı Sultân Selîm Hân" (1)

Mîrzâzâde Sâlim; "Münâcât Mesnevî, Mesnevî-i Zîbâ Der-Medh-i Hazret-i Sultânü's-Selâtîn Sultân Mahmûh Hân-ı Bî-hemtâ Ebkâhu'llâhu Te'âlâ, Mesnevî-i Dîger Berây-ı Vasf-ı Hudâvendigâr-ı Sâbık Es-Sultân Ahmed Hân 'Aleyhi'r-rahmetü Ve'l-gufrân, Fahriye Mesnevî" (4)

Nedîm; "Mesnevî Der-Evsâf-ı Bâğ-ı Vefâ Der-Zımn-ı Medh-i Kapûdân Mustafa Pâşâ, Mesnevî-i Lugaz-gûne Der-Zımn-ı Sitâyiş-i Sadr-ı A'zam, Mesnevî-i Lugaz-gûne" (3)

Re'fet Mehmed 'Azîz; "Mesnevî-i Hâtime-i Dîvân-est[30], Mesnevî-i 'Arzuhâl Berâ-yı Sâdrın Aliyyü'l Bîd 'Abdullah Paşa, Mesnevî-i 'Arzuhâl Berâyı Şeyhü'l-islam Hayâti-zâde Mehmed Emin Efendi, Mesnevî-i 'Arzuhâl Berâyı Şeyhü'l-islam Mehmed Esâd Efendi, Mesnevî-i Hülle-nâme-i Re'fet[31]" (5)

Said Giray; "İn-Mesnevî Der-Tevhîd-i Bârî" (1)

Seyyid Vehbî; "Kasîde Der-Sıhhat-nâme-i Sultân Ahmed Hân-ı Sâlis" (1)

XIX., XX. yüzyıl:

Âdile Sultan; "Mesnevî-i Mi'râciyye" (1)

Bendî; "Mesnevî Na't-ı Resûl" (1)

Enderunlu Vâsıf; "Lugaz-ı Mesnevî" (1)

Hanyalı Nûrî; "Mesnevî-i Na't-ı Peygam-berî 'Aleyhi's-Selâm, Nazm-ı Mesnevî-i Sitâyiş-i Hazret-i Vezîr-i Bî-hemtâ Cenâb-ı Ferhâd Paşa" (2)

Hâtif; "Kasîde-i Ramazâniyye-i Der-sitâyiş-i Sultân Mahmûd" (1)

İzzet; "Kasîde-i Mesneviyye Der-Medh-i Veliyyüddîn Paşa" (1)

Meşhûrî; "Mesnevî Der-sitâyiş-i Hazret-i Gâzî Abdülmecîd Hân (Dâme Fi-serîri Saltanatahu İlâ-âhiri'z-zamân)" (1)

Mislî; "Münâcât-ı Mesnevî" (1)

Sultân Murâd" (Toprak, 2006, s. 90).

[30] Bu mesnevinin bir nüshada başlığı "Haşir-i Dîvân"dır (Kardaş, 2008, s. 112).

[31] Bu mesnevinin bir nüshada başlığı "Hüllenâme vü sitâyiş şâhîd-i bâzâr" dır (Kardaş, 2008, s. 120).

Rüşdî; "Mesnevî Berây-ı Sitâyiş-i Sahbâ-yı Hakîkî vü Târîh-i Pâye-i 'Aşk" (1)
Sabrî; "Kasîde-i Dîger Der-sitâyiş-i Müşârün-ileyh" (1)
Şeref Hanım; "Mesnevî Na't, Mesnevî Sûret-i Mektûb" (3)
Ulvî; "Münâcât-ı Mesnevî" (1)
Yenişehirli Avnî; "Kasîde Der-Medh-i Sâmî Paşa" (1)

4.2.5. Başlığı İki Nazım Şekli Olanlar

Başlığında iki nazım şeklinin bir arada olduğu mesnevi sayısı 3'tür ve mesneviler içerisinde % 0,2'lik bir orana sahiptir. Bu nazım şekilleri mesnevi ve kasidedir. Yukardaki diğer bölümlerde olduğu gibi burada da kasideden maksat mesnevinin kaside muhtevalı yani medhiye temelinde olmasıdır. Zaten aşağıda da görüldüğü gibi iki başlıkta şair "be-tarîk-i… ve gûne" kelimeleriyle mesnevinin kaside tarzında yazıldığını ifade eder. Başlığında iki nazım şekli olan mesnevilerin yüzyıllara göre şairleri şöyledir:

XVI. yüzyıl: Yetîm; "Mesnevî Be-Tarîk-i Kasîde"
XVIII. yüzyıl: Seyyid Vehbî; "Kasîde-i Mesnevî-gûne Berây-ı Niyâz-ı Kısmet"
XIX., XX. yüzyıl: Şeref Hanım; "Kasîde-i Mesnevî"

4.2.6. Başlığı İki Nazım Türü Olanlar

Başlığın iki nazım türünün olduğu mesnevi sayısı 3'tür ve % 0,2'lik bir orana sahiptir. Başlıkta iki nazım türünün olması mesnevilerin bölümleri ve muhtevalarıyla ilgilidir. Şair mesnevide işlediği birden fazla konuyu başlıkta ifade etmiştir. Bu başlıklar tevhit ve münacat gibi birbirine yakın olan türler olduğu gibi bahariye-medhiye, kalemiyye-na't gibi şairin tercihine göre değişebilen türler olabilir. Osman Mazlum mesnevisinde tevhit ile birlikte münacatı da işlediği için başlığa ikisini de yansıtmıştır. Neşâtî ve M. Memduh Paşa ise na't ve medhiyeyi kaside mantığı ile hareket ederek kasidedeki nesib/teşbib yerine kalemiye ve bahariye yazmışlardır. Başlığında iki nazım türü olan mesnevilerin yüzyıllara göre şairleri şöyledir:

XVII. yüzyıl:
Neşâtî; "Kalemiyye Der-Na't-ı Hazret-i Resûl'aleyhi's-selâm" (1)
XIX., XX. yüzyıl:

Mehmed Memduh Paşa; "Bahâriyye Der-Senâ-yı Sadr-ı Âlî" (1)
Osman Mazlum; "Tevhîd ü Münâcât" (1)

4.2.7. Özel Başlığı Olanlar

Başlıksız mesnevilerden sonra 422 şiir ve % 30'luk oranla en çok karşılaştığımız mesnevi özel başlığı olan mesnevilerdir. Başlığında nazım şekli veya türü olup başlığı özel kılacak başka ifadelerin olduğu mesnevileri de bu bölüme dâhil ettik. Aşağıda görüldüğü gibi diğer başlıklarda gördüğümüz Farsça ve Arapça terkipleri özel başlıklı mesnevilerde de sık sık görürüz. Başlıklardan bazıları tamamen Arapça bazıları da tamamen Farsçadır. "Nazm-ı Türkî" gibi bazen mesnevinin Türkçe olduğu da belirtilmiştir. Özellikle bazı arz-ı hâl ve mektup mesnevilerinin başlığının tam bir cümle şeklinde olduğu dikkat çekmektedir. Mektup mesnevilerinde mektubu kimin kime, nereden ve niçin gönderdiği başlıklarda sıklıkla belirtilir. Divan edebiyatında mektubun daha çok mensur olmasından mesnevi başlıklarında mektubun manzum olduğu da vurgulanmıştır. Yine mektupların başlığında mesnevinin gönderilen bir mektup mu yoksa cevap mı olduğu söylenebilir. Özel başlıklı mesnevilerin büyük çoğunluğunun başlığı muhtevayla ilgilidir. Başlıklarda "der, beyân, berây, hazâ…" gibi ifadelerle mesnevinin ne anlatacağı söylenir. Başlıklarda mesneviye konu olan kahraman zikredildiği gibi mesnevide anlatılan ve eserin üzerine kurulduğu anahtar kelime de ifadesini bulabilir. Bir türden ziyade manzume veya manzume bölümlerinde genel adlandırma olan hâlin anlatımına veya halin arzına dayalı hasb-ı hâller ve arz-ı hâller birçok mesneviye başlık olmuştur. Bazı lugazlarda başlık sadece bilmecenin cevabı olabilir. Tarih mesnevilerinde ise başlık sadece "târîh" olabileceği gibi tarihin ne için düşüldüğü de söylenebilir. Özel başlıklı mesnevilerde dikkat çeken bir husus da nüshalar arası farklı isimlendirmenin olmasıdır. Divan üzerine yapılan araştırmalarda bu farklılıklar çoğunlukla verilmiştir. Özel başlığı olan mesneviler ve yüzyıllara göre şairleri şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl:
Gülşen-i Saruhanî; "Hikâyet" (1)
İbrâhîm Beg; "Dâstân-ı Sultân-ı Devrân", "Genc-nâme", "Dâstân-ı Yûsuf-ı Sıddık Be Derviş-i ü Münâsib-i ô", " Der Mesel-i Gürk-i Urban Ki Be-Âb Gark Şude-Bud", "Mesel-i Ayîne Ki Der-Hâne Mu'allak Bâşed Çend Gûne Mi-

Şeved", "Mesel-i Alem ü Perde Min Kelam-i İbrâhîm Beg", "Dâstân-ı Keşf-Dûz Ki Duhtereş Be-Cevâni Dâde Bûd", "Dâstân-ı Sayyâd-i Murgî Ki Girift Mukaleme Kerden û", "Dâstân-ı Âbid Ki Be-Zen-i Hôd Hikâyet Üftâd", "Dâstân-ı Kürbe ve Zen Kesi Ki Latîfe-i Üftâd Miyane-i İşân", "Dâstân-ı Pâdişâhî Ki Kenîzerk-Râ Ki Dost Dâşte Bud", "Dâstân-ı Muhtesîb Şebî-Mest-i Çendın Mükâleme Mi Kerd Cevâb-i Mestân Be-û", "Dâstân-ı Yârân cehâr-Gune Zindegâni Her Yekî Be-Çeh Nev'î Rind-i Hast" (13)

Necâtî Bey; "Târîh" (1)

Sabâyî; "Nâme-i Der-mahall-i İştiyâk" (1)

Za'fî; " Nazm-ı Türkî" (1)

XVI. yüzyıl:

Azîzî; "Dolâb, Rûzgâr, Fîl, Çeng, Nây, Def, Âb, Murg-ı Hümâ, Kirâs, 'Aynek, Nâka, Rahş, Mir'ât, Pend" (14)

Caferî Baba; "Tefsîr-i Besmele Fî-Heze Bismillâhirrahmânirrahîm Tefsîr-i Be-Tarîk-i Ehl-i Beyt, Velehu Der Haslet-i Eimme-i Ma'şûm 'Aleyhisselâm, Velehu Nazm Der-Beyân-ı Mühr-nâme, Velehu Li-Nazma Der-Beyân-ı Gazâ-yı Tebût, Velehu Der-Beyân-ı Mevlûd-ı Emîrü'l-Mü'minîn 'Ali İbn-i Ebî Tâlib Kerremallâhu Veche, Velehu Der-Beyân-ı Vefât-ı Âl-i Muhammed 'Aleyhisselâm, Velehu Beyân-ı Gâib-şoden Muhammed-i Mehdî 'Aleyisselâm Der " (7)

Cinânî; "Mesnevîst ki ez Berây-ı İstid'â-yı Hidmet ez Kâdîi'l Kuzât Merhûm Mu'allim-zâde Efendi Rahmetullâhi Te'âlâ 'Aleyh Güfte Der-Hâletî ki ez Talebe-i û Bûdem, Der-Temennâ-yı Ba'zı Merâsim-i Mekârim ez Mîrlivâ-yı Burusati'l-Mahrûsa Rahmetullâhi Ta'âlâ, Der-İstid'â-yı Makdem-i Yekî Hûbân Be-Mübtelâ-yı Hîş, Der-İltimâs-ı Mu'âvede-i Şefâ'at-nâme Ez-Âsitân-ı Şâh-zâde Selîm Hân, Der-Tevcîh-i Hitâb Be-Âzerî-i 'Âlî-Cenâb, Der-İhtimâm-ı nâme-i Pür-Letâfet, Mektûb-ı Manzûmdur ki Defterî Bege Burusanun Ahvâlin Tahrîr idüp İ'lâm İtmişdür, Bürhân Efendiye Afyon İltimâsıyla Dinilmişdür Rahmetüllâhi Ta'âlâ, Merhûm Cinânî Efendi Burusadan Defterî Bege Yazdığı Cevâp-nâmedür, Mahsûra-i Burusadan Merhûm Cinânî Efendi Defterî Bege Yazuğı Cevâp-nâmedür, Mütevelî Meryem-zâde Efendi Cinânî Efendi Merhûmı Ders-i 'Âma Ziyâfetle Da'vet İtdükde İrtesi 'Azîm Kış Oldukda Harekete Mecâl Olmamağın Bu Vak'a İle İ'tizâr Olundı, Der-Hakkı Pençe-gîrî Sultân-ı Hûbân

Ya'nî Sarrâc-zâde Mehemmed Şâh, Âzeri Efendiye Allah Ona Rahmet Etsin Tire'nin Kadılık İşlerinin Tevcihi Dolayısıyla Yazılan Mektubdur, Şahnâmeci Lokman'dan Şahnâme'nin Zorluklarını Çözmesini İstemesi Hakkında, Bursa'daki Ders-i Âm Risâlesinin Eksikliğinden Dolayı Özür Dileme Hakkında, Düşmanın İftiraya Cüret Etmesinden Şikâyeti İfâde, Bu Fakirin, Mansıb Müddetinin Uzatılması Hususunda, Azamet ve Varlık Sahibi, Cihan Padişahı ve Zamanın Hükümdarı Sultan Murat Hanın Hocasına Olan Talebidir, Kapudanlık ve Vezirliği Sebebiyle Çığala-zâde Sinan Paşa Hakkında Yazılan Mesnevidir, Ay Yüzlülerin Sultanı Sarraczâde Muhammed Şah İçin Yazılan Mesnevidir, Şeyhülislam Merhum Zekeriyya Efendi'nin Mahdumu Yahya Efendiye Denmişdir" (20)

Derzizâde Ulvî; "Menâkıb-ı Aşk, Hazâ Dîbâce-i Nazm-ı Evvel, Hasb-ı Hâl, İstignâ-yı Cevân" (4)

Edirneli Nazmî; "Der Vasf-ı Âyîne-i Top Câmi', Der Vasf-ı Sandık, Der Talib-i Fetvâ Ez Müftî, 'Arz-ı Hâl-i Be-Pâdişâh, 'Arz-ı Hâl-i Be-Pâşâ, 'Arz-ı Hâl, 'Arz-ı Hâl-i Ez Zebân-ı Kesi, Mahabbet-nâme, Nev'-i Dîger" (11)

Fânî; "Firâknâme" (1)

Filibeli Vecdî; "Ebyât-ı Fenâ-simât, Der-beyân-ı 'İzz-i 'Uzlet ve Fürûg-ı Ferâgat, Hikâyet-i Şîrîn-rivâyet Der-Fazâ'il-i Besmele-i Mükerreme" (3)

Gelibolulu Mustafa Âlî; "Be-cenâb-ı Şehriyâr Firistâde, Ekâbirden Birine Gönderilmişdür, Münşî Cânibinden Sadr-ı A'zama 'Arz-ı Hâl-i Manzûmdur, În Nîz Li-cenâb-ı Şehryâr Nûvişte, Velehu 'Arz-ı Hâl-i Manzûmdur, Kıt'a Be-tarîk-i Mesnevî, Velehu Be-tarîk-i Mesnevî" (7)

Hâletî-i Gülşenî; "İbtidâ Kerden Der-Nazm-ı Dîvân, İbtidâ-i Feth-i Kelâm Ez-Bi'smi'llâh" (2)

Hayâlî Bey; "Dîbâce-i Eş'âr-ı Gül-i Sad-Berg" (1)

Hüdâyî-i Kadîm; "Mesnevî Der-İltimâs-ı Kitâbet" (1)

Kabûlî; " 'Arz-ı Hâl, Sûret-i Siccil ve'n-Nakl, Şikâyet-nâme, Mesnevî Berây-ı Akçe" (6)

Kefeli Müdâmî; "Dîvân-ı Dervîş Müdâmî Der Vasf-ı Emîr Sultân" (1)

Lâmi'î; "Berâ-yı Mahbûb-ı Nâyi, Berâ-yı Ser-nâme, Diger, Der-mezemmet-i Cehl ü Taklîd, Der-mezemmet-i Selita-gân, Der-mezemmet-i Beng, Der-mezemmet-i Boza, Der-mezemmet-i Ser-huşânتاريخ , تاريخ وفات حسين چلبى اليكانى
براى , براى كريبان پير و جان, براى مطبنى هو الرزاق, براى در مجره ييلا ق, جامع واعظ عرب

(18) ”ر برای ترکیبی که بر حقه اش نبشته کشت , دیک ,نکین ساطان سلیمان

Mehemmed; “Der-Beyân-ı Hikâyet, Mesnevi Netice-i Cevâb-ı Merd-i Ma’nevî, Ez-Kelâm-ı Tıfl-ı Ma’nî, Mesnevi Ez-Kelâm-ı Tıfl-ı Ma’nevî, Mesnevi Der-Medh-i Tıfl-ı Ma’nevî Bi-Tarikü’d-du’a Ber-Aks-i Tertîb-i Hurûf-ı Hicâ, Tevbîhi’l-nazm ‘Alâ Nefsihî, Mesnevi Li-münşe’ihî” (7)

Sehî Bey; “Şi’ir, İstiftâ” (4)

Senî; “Du’â-yı Pâdşâh” (1)

Seyfullâh Nizâmoğlu; “Hazâ Silsile-i Sa’âdât, Hazâ Silsile-i Tarîkat” (2)

Yahya Bey: “Nev’-i Dîger” (4)

Yetîm; “Berây-ı Kitâbe-i Hâne” (1)

XVII. yüzyıl:

Ahmed Nâmî; “Mühevvedâne Dinilmişdür, Merâm-ı Da’vet-i Mahdûm-ı ‘İzzetî” (2)

Ayıntablı Hâfız; “Dîbâce” (1)

Azmîzâde Hâletî; “Sultân Mehmed Hân ‘Aleyhi’r-Rahmetü Ve’l-Gufrân, Hazret-i Şâh-ı Cihâna ‘Arz-ı Hâlümdür, ‘Arz-ı Hâl Tarîkiyla Sultân Murâd Hazretlerine Virilmüşdür” (3)

Bahtî; “Dîger Târîh” (1)

Bezcizâde; “Fî Sıfati’ş-Şeyhi’l-Kâmil El-‘âlimi’l-Âmili’l-Fâzıl, Fî Menâkıbı’ş-Şeyhi’l-Vârisi’l-Esrâri’l Enbiyâ Er-Râ’î Envâr-ı Cemî’i’l- Evliyâ” (2)

Cem’î; “Şeyh Mahmûd’a Nazm Olunan Tezkiredür” (1)

Çorlulu Zarîfî; “Der Vasf-ı Sultânü’l-A’zam ve Hakanü’l-Mufahham Sultân Murâd Hân İbn-i Sultân Selîm Hân Halled’allâhu Devletehu İlâ-İnkırâzi’d-Devrân” (1)

Fasîh Ahmet Dede; “Berâyı Mîr Sâde-rûy-ı Deryâyî[32]” (1)

Güftî: “Der-Zımn-ı Şikâyet Ez-vârûnî-i Rûzgâr” (1)

Hâşimî; “Hüve’l-Feyyâzü’l-Hakîm Sultân Murâd-ı Râbi’ Hazretlerinün Cülûsina Her Mısra’ı Târîh Olmuşdur” (1)

Mâhir; “Der-Vasf-ı Fânûs-ı Ziyâ-Güster-i Şem-i Şebistân-ı Pâdişâh-ı ‘Âlem-Penâh, İyn-i Makâlist Ki Be-Hatîme-i Mecmu’a-i Hazret-i Hünkâr-ı Nev-Şad

[32] Mesnevinin diğer nüshalardaki başlıkları şu şekildedir: “ Mesnevî Der-Hakk-ı Sâde-rûyî ki Mîr-i Deryâyî Bûde Gofte Şude, Der-Hakk-ı Cüvânî ki Mîr-Livâsı Deryâyist,

Eşk-i çeşmüm itdi deryâ-yı sefîd

Sâde-rû bir mîr-i bahr nev-resîd (Çıpan, 1991, s. 323)

Bâşed, Kitâbhâ-yı Ota-yı Cedîd der-Sarây-ı Şehr-i Edrine Binâ-Şad Başed" (3)

Mâlî; "Kıt'a-yı Evvel Eyzan, Kıt'a-yı Sânî Eyzan Berây-ı Hurûc-ı Gurbet, Kıt'a-yı Sâlis Velehü Eyzan, Kıt'a-yı Râbi' Velehü Eyzan Berâ-yı Medh-i Cezîre-i Sakız, Kıt'a-yı Hâmis Velehü Eyzan, Kıt'a-yı Sâdis Velehü Eyzan, Kıt'a-yı Sâbi' Velehü Eyzan Vasf-ı Şehr-i Mugla, Kıt'a-yı Sâmim Velehü Eyzan, Kıt'a-yı Tâsi' Velehü Eyzan, Kıt'a-yı 'Âşir Velehü Eyzan, Kıt'a-yı Vahid-i 'Aşr Velehü Eyzan, Kıt'a-yı İsnâ 'Aşer Velehü Eyzan Elvedâ'-ı Mugla, Kıt'a-yı Sâlis-i 'Aşr Velehü Eyzan Vasf-ı Şehr-i İzmir, Kıt'a-yı Erba'-ı 'Aşr Velehü Eyzan, Kıt'a-yı Hams-i 'Aşr Velehü Eyzan Medh-i Bursa, Kıt'a-yı Sitt-i 'Aşr Velehü Eyzan, Kıt'a-yı Seb'-i 'Aşr Velehü Eyzan, cevâb-ı Emîrî Der Hak-ı Sâhib-i Divân, Der Hakk-ı Emîrî" (19)

Nâbî; "Vâhidü'l-Beşer Sâniyü'l-Vatar Sâlisü'ş-Şems Ve'l-Kamer Kutb-ı Felek-Saltanat Hâris-i Mülk ü Milket-i Şehinşâh-ı Devrân Gâzî Sultân Ahmed Hân Hazretleri O Genc-Nişîn-i İnzivâya Gencîne-i Cûdundan İ'tâ ve İrsâl Buyurdukları Zer-i Meserret-Eser Vüsûlinde Dest-i Su'âli Dergah-ı Kâdi'l-Hâcâta Bâz ve Bu 'Atiyye-i Gaybiyye Şükrine Zemzeme-Perdâz Oldugı Nazm-ı Belâgat-Şi'ârdur, Mesnevî Der-Vasf-ı Bârgâh-ı Nev-Duhte-i Hazret-i Sultân Muhammed Hân, Mesnevî Berây-ı Bârgâh-ı Vezîr-i A'zam-ı Sâbık Teberdâr Muhammed Pâşâ, Gılmânân-ı Enderûn-ı Hümâyûndan Hüseyn Pâşâ-zâde Na'tî Begün Vasf-ı Ashâb-ı Kirâm İle Hilye-i Hâkânî Zeyline Takrîzdür, Mesnevî-i Ma'rûz Bâ-Hazret-i Râmî Pâşâ Ez-Zebân-ı Şeyh Haydar-i Üsküdârî[33], Mesnevî Der-Senâ-Kârî-i Sultân Muhammed Hân Müzeyyel Be-Medh-i Musâhib Mustafâ Pâşâ, Mesnevî El-Müsemmâ Be-Gülşen-i Devlet Bâ-Istılâh-ı Dîvân-ı Hümâyûn, Makâle Der-Şân-ı Hakîm Senâyî Kaddesa'llâhu Sırrehü'l-'Azîz[34], Makâle-i Dîger, Katâyif, Gülnâr, Mir'ât, Zeyd ü Amr, Şeb-bû, Edhem, Terâzû, Pervîn, Hâtem, Efyûn, Hokka-i Efyûn, Yeni" (21)

Nâzım; "'Arzuhâl" (1)

Nâzikî; "Mutrib-nâme" (1)

Nef'i; "Der Vasf-ı Hatt-ı Hümâyûn-ı Sultân Murâd Hân" (1)

Nev'îzade Atayî; "Tazmîn-i Dü Beyt-i Yahyâ" (1)

Ni'metî ; "Hâzihî Tis'atü Tis'ûn İsmen Li-nebiyyinâ Muhammed 'Aleyhi's-

[33] Bu mesnevinin farkılı bir nüshada başlığı "Tavsiye-i Şeyh Haydar" dır (Bilkan, 1997, s. 391)

[34] Bu mesnevinin farklı bir nüshada başlığı " Hikâyet-i Mesnevî-i Hakîm Senâyî Berây-ı Kenâr-kerden-i Hamse-i 'Atâyî, Zikr-i Menâkıb-ı Lâyhâre-i Gülhâniyyü'l-meczûb" dur (Bilkan, 1997, s. 434)

salâtü ve's-selam Kâle Ba'zu'l-'ulema Min Zikri Hâzihi'l- Esmâi İ'tahullâhü Ta'âla Sevâbe Tis'a ve Tis'în Şehîden ve Sevâbe Men Atâ'ullâhü Ta'âla Tis'a ve Tis'în Seneten ve A'tâ Tis'a ve Tis'îne Dereceti Fi'l-cenneh ve Emine Min Mekri Şeytan ve Mevtü'l Füc'e ve Yuhfezu Min Külli'l-âfâti ve Yekûnü Beyne'n-nâsi 'Azîzen ve Mükerremen ve Yerâ Seyyidi'l-evvelîn Ve'l-âhirîne Fi'l-mena-âmi ve Yekûnü'n-nebiyyü 'Aleyhisselâm Mu'înen Lehü Fi'd Dünyâ ve Şefî'an Fi'l-ahireti ve Yüktebü Lehü Fi Dîvân-i A'mâlihî Tis'a ve Tis'ûn Haccen Mebrûren Nazamtü Hazihi'l Esmâi'ş-şerîfeti Li-talebi'ş-şefâ'âh Allahümme Yessir Li Şefâ'atü Nebiyyike'l Mükerrem Bi'uluvvi 'Arşike'l-a'zam" (1)

Sükkerî; "Rig-dan, Kahve Fincanı Kutusu, Zülbiye Helvası, Kitâb, Kaknus, Mektûb, Körpi, Şem'-i 'Asel, İçine Bevl İtdükleri Ördek, Destere, Kelpetin" (11)

Şehrî; "Sûre-i Nâme, Nâme" (2)

Şeyhülislam Bahayi; "Mesnevî- Der-beyân-ı Ahvâl-i Perîşân Be-Dergâh-ı Şâh-ı Cihân Hazret-i Sultân Murâd[35]" (1)

Üsküdarlı Sırrî; "Hikâye-i Peççe-i Mesnevî" (1)

Tecellî; "Der Ta'rîf-i Besmele-i Şerîf" (1)

Tıflî; "Der-Ta'rif-i Eş'ârü'ş-Şu'arâ Efdalü'l-Fudalâ Ali Rızâyî Aleyhi'r-rahme" (1)

Yârî; "İbtidâ Mî-Konem Be-Bismi'l-lâh, Her Der Încâ Şerh Kerdem Mesnevî-i 'Aşk-râ, Hasb-ı Hâl-i Hükümet-i Hod Der-Baba-yı 'Atîk" (3)

Vahyî; "Mesnevî-i Muhabbet-nâme" (1)

XVIII. yüzyıl:

Ârifzâde Âsım; "Tuhfetü'z-Zenân" (1)

Arpaemînîzâde Sâmî; "Takrîz-i Dîvân-ı Mahtûmî Vahîd, Der-Tevhîh-i Balyos-i Küffâr-i Venedik, Tertîb-i Makâlât-ı Mûsikî, Menkabe Der-Hakk-ı Melik Tubba' Şehenşâh-ı Yemen Be-Reftâr-ı Mesnevî" (4)

Beylikçi İzzet; "Serâ'ir-i 'Aşkı Beyân Zımnında Çekîde-i Hâme-i Mu'cîz-simâtları Olan Ebyâtdır" (1)

Cemâlî; "Hâzâ Dîbâce-i Silsile-i Tarîk-i 'Uşşâkî" (1)

Çeşmî-zâde Reşîd; "Hasbıhal" (1)

[35] Bu mesnevinin bir nüshada başlığı "Niyâz-nâme"dir (Toprak, 2006, s. 90).

Esrâr Dede; "Hikâyet-i Manzûme, Târîh-i Vefât-ı Manastırlı Hâfız Dede" (2)

Fennî; "Bogâziçi'nde Olan Mahalli Beyân İden Bir Kasîdedür[36], Târîh-i Kasr, Târîh-i Tugrâ-i Hümâyûn" (3)

Ferrî; "Hikâye-i Manzûme-i El-Mulakkab Bi-Mekr-i 'Acîb" (1)

Feyzî Halîl; "Vâkı'a-nâme, Burusa'da Kaplıcalara Âvîze Olandır" (2)

Gurbî; "Hazâ Kitâbü'l-E'immeti'l-Asliyyet" (1)

Hâmî; "Mesnevi Berây-ı Şikâyet ü İltimâs Mukâta'a-i Kâre Devr-i Zamân u Berây-ı Latîfe, ma'âni-i Latîfe Berây-ı Minâre" (2)

Hikmetî; "Elif-nâme" (2)

İbrahim Hanif; "Der-Hıtâb-ı Hevâ-yı Bahâr-ı Hüceste-âsâr Ber-Tarîk-i İ'tibâr, Teşvîk-i Teşrîf-i Şerîf Be-Sâhilhâne-i Topkapısı, Teşvîk-i Teşrîf-i Şerîf Be-Sâhilhâne-i Beşiktaş, Teşvîk-i Teşrîf-i Şerîf Be-Sâhilhâne-i Karaağaç, Teşvîk-i Teşrîf-i Şerîf Be-Sâhilhâne-i Beylerbeyi, Du'â-yı Devâm-ı Devlet-i Hazret-i Pâdişâh-ı 'Âlem-penâh, Hâtime-i Teşvîknâme-i Meymenet 'Allâme" (7)

İhyâ; "Mesnevî-i 'Arz-ı Hâl Berây-ı Sultân Selîm Hân, İznikmidi Sabrî El-Hac Hüseyin Efendi Hazretlerinden Haşmet Efendi Dîvânının Tahrîri Niyâz Olınub Lutf u Keremleriyle Tahrîr-ü Firistâde-i Savb-ı Fakîr Buyurduklarında Teşekküren Bu Çend Ebyât-ı Mesnevî-gûne Nazm u İnşâ vü Firistâde-i Savb-ı Saâdet-i İhtivâları Kılınmışdır, Takrîz-i Hûbânnâme" (3)

Kâmî; "Be-Nâm-ı 'Ali, Takrîz-i Be-Edhem ü Hümâ-yı Sâbir Efendi, Sûkiyye-i Nâ-Tamâm," (3)

Kânî; "Der-hasb-i Hâl-i Hod" (1)

Lebîb; "Ma'den Emîni 'Abdullâh Efendi'ye Yazdıgı Mektûb-ı Lü'lû-yı Manzûmdur, Lebîb-i Merhûm Bâgdâd'dan Diyâr-ı Bekr'e 'Avdetinde Süleymân Paşa'ya Söyledigi Nazm-ı Mesnevî, Bagdâd Vâlisi Ahmed Paşa Hazretlerine Verilen Nazmı Kendi Kaleminle Mecmû'ama Kaydet Deyu Emrlerine İ'tizâriyye vü Senâ, Vezîr-i Müşârün İleyh Hazretlerine Ramazâniyye Tebrîk İçün Verilen Se-Zebâne Nazm-ı Mergûbdur, Vezîr-i Müşârün İleyh Çeteci 'Abdu'llâh Paşa Hazretlerine İ'tizârî Müş'ir Verilen Mesnevî Nazmdır, Ta'rîf-i Erkân-ı Salâtiyye Hâricâ ve Dâhilâ" (6)

Mîrzâzâde Sâlim; "Vâkı'a-i Manzûme Der-Beyân-ı Tercîh-i 'Aşkî ki Ber-âteş-i 'Âşık Gâlib Şode-bûd ve Der-în Bisyâr Makâmât Mevcûd-est Zi-mûsikî, Mektûb-ı Dîger, Mektûb Zi-İstanbul Be-Mısr-ı Kâhire Berây-ı Birâder-i Mâ

[36] Bu mesnevinin bir başlığı da "Sâhil-nâme"dir (Demirkazık, 2009, s. 691).

İshak Efendi Der-ân Zamân ki Pedereş Kâzî-i Mısr Şude-bûd, Mektûb Dîger Zi-İstanbul Be-Mısr-ı Kâhire-râ Der-ân Vakt ki Peder-i Mâ İshak Efendi Kâzî-i Mısr Şude-bûd ve Ân-râ Der-Mısr Be-peder-i Buzurgvâreş Ebkâhu'llâhu Te'âlâ ve 'Ammerehu Bi'l-'ömr't-tavîl, Sûret-i Tezkire-i Manzûme Berây-ı Yûsuf Efendi-zâdeler, Sûret-i Tezkire-i Manzûme Berây-ı 'Arz-ı Mâni' Zi-da'vet-i Dâmât 'Abdu'llâh Efendi El-merhûm, Sûret-i Tezkire-i Manzûme Barây-ı Da'vet-i Zemçî Efendi Be-sâhil-hâne-i Mîrgûn" (10)

Mehmed Hâlis; "Ok Hedefi, Rü'ûs, Medrese" (3)

Nakşî; "Silsile-nâme" (1)

Nâzır; "Hırka Şeyhî-zâde 'Osmân Molla Tâle 'Ömruhu Bu Manzûmenün Ol Harflerinden İstihrâc Olınmışdur" (1)

Neylî; "Vasf-ı Mevlevî-Hâne-i Mekke-i Mükerreme, Hikâye-i Manzûme, Mektûb-ı Manzûm, Takrîz-i Manzûme-i Vâsik Efendi, Takrîz-i Nev-Edâ-yı Seyyid Efendi" (5)

Râmiz; "Esâmî-i Hânkâh-ı Mahmiyye-i Edirne, Zen-dost" (2)

Said Giray; "Der-Sebeb-i Te'lîf" (1)

Sâkıb; "Hikâyet-i Latîfeh" (1)

Salahaddîn-i Uşşâkî; "Esâmî-i Hulefâ" (1)

Seyyid Vehbî; "Takrîz-i Berây-ı Eş'âr-ı Vahîdâ Çelebi[37], Mektûb" (2)

Subhîzâde Azîz; "Sâlih-nâme" (1)

Sünbülzâde Vehbî; "Kı'ta-i Mu'ammâ Be-Nâm-ı Selîm Sellemehu'llâhu Te'âlâ, Der-Vasf-ı Kelâm-ı Mevzûn-ı Belâgat-Nümûn, Der-Beyân-ı Sebeb-i Tertîb-i Dîvân Der-Zamân-ı Mes'adet-İktirân Hazret-i Sultân Selîm Hân" (3)

Şehdî; "Cilve-rîz-i Şebdiz-i Edhem-i Kalem-i Mu'ciz-dem Der-Safha-i Pehnâ-yı Sitâyiş-i Âsaf A'zam Sûtûde-şiyem Hurşîd-i 'İlm-i Cenâb 'Alî Paşa Damâd-ı Şehinşâh-ı Kerem-bahşâ" (1)

Şeyh Gâlib; "Vasf-ı Kalemdân-ı Cevâhir-Beyân-ı Şehinşâh-ı 'İnâyet-Fermân, Hikâye, Hikâye-i Mahmûd-ı Gaznevî, Hikâye-i Leylî vü Mecnûn, Hikâye-i Hazret-i Pîr-i Dest-Gîr Cenâb-ı Mevlânâ Kuddise Sırruhu'l-a'lâ Bâ Mu'înü'd-dîn Pervane, Hikâyet-i Latîfe-i Cenâb-ı Hazret-i Pîr-i Dest-Gîr Mevlânâ Kuddise Sırruhu'l-'âlî Bâ-Mürîd, Hikâye-i Ebû-hafz Haddâd Bâ-Şiblî Rahmetüllâhi 'Aleyhi'l-Bârî, Hikâye-i Seyyâh, Hikâye-i Bâyezid, Târîh-i Vefât-ı 'Ârif Efendi İbn-i Ebûbekir Çelebi Efendi" (10)

[37] Bu mesnevinin başlığı bir nüshada sadece "Kasîde"dir (Dikmen, 1991, s. 324)

Şeyhülislam Es'ad; "Târîh Berây-ı Hâne" (1)

Şeyhülislam İshak; "Bi'set-nâme, Târîh-hâne" (2)

Vahîd Mahtûmî; "Nâme-i 'Âşıkâne-i Manzûm, 'Arz-ı Hâl-i Mahtûmî Berâyi Sultân Mahmûd Hân" (2)

Zihnî; "Manzûme-i Li-Şeyh İbrâhîm Hakkı, Sebeb-i Tertîb ü Bâ'is-i Dâ'iyye-i Tertîb Budur Ki Be-Tarîkü't-Tergîb Mesneviyü'l-Esâlib Beyân olunur" (2)

XIX., XX. yüzyıl:

Abdî; "Rü'yâ-nâme, Kıt'a-i Kaânı Ez-Şu'arâ-yı Îrân, Reddiye" (3)

Âdile Sultan; "Der Şân-ı Hazret-i Hâlid, Der Zikr-i Meşâhîr-i Evliyâ-yı Der Sa'âdet, Tahassür-nâme, İftirâk-nâme, Terceme-i Hâl-i Merhûm Muhammed 'Ali Pâşâ, Fahriye Ez Lisân-ı 'Aşk" (6)

Âsaf; "Bir Şâir-i Nükte-perverindir (Takrîz), Mukaddime, Tanîn-i Cebel, Nevâ-yı Dil" (4)

Aynî; "Der-Teşekkür-i Nişân, Takrîz 'Alâ Risâlet-i 'Abdü'l-Müte'âli'l-Mısrî" (2)

Câzib; "Hikâyet-i Gufte-Şû, Hikâyet-i Kâdı-yı Me'bûn, Hikâye" (3)

Cezbî; "Damad-i Şehriyâr Şîr-i Hudâ Mazhar-i Zü'l-Fikâr Hitâb-i Lâ-fetâ, Ciger-gûşe-i Tevellüd ü Sulb-i 'Alî Şehîd-i Sâgar-i Zehr-Nûş Velî, Gonce-i Bâg-i Sânî-i Hazret-i Haydar Server-i Sahn-i Şehîd Kerbelâ-yi Münevver" (3)

Ednâyî; "Beyân-ı Fazîlet Nâme-i Murtezâ 'Alî Kerremallâhü Vechehu Ednâyî Fermâyed Fazîlet 'Alî Kerreme, Hazret-i Mürtezâ-i Âlîden Eren Peygâmber Tefâvüti Su'âl Oldugı Beyânıdur, Bu Ol Fazîletdir Ki Güneş Mürtezâ 'Alîye Tekellüm İder, Hezâ Enbiyâdı Vucûd Nâme-i İnâyet Ednâyî Fermâyed, Derbeyân Kelime-i Sâhife-i ve Eyyâmu 'Aşûre" (5)

Fatîn; "Esmâ-yı Hüsnâdan Mecîd İsm-i Şerîfinin Ba'zı Havâssına Dâ'ir Mesnevîdir" (1)

Ferdî Abdullah; "Manzûme-i Fârisî, Hikâyet-i Manzûme" (2)

Hâlet Efendi; "Kâgıd Kîsesine İşlenmek İçün Söylenmişdür" (1)

Hanyalı Nûrî; "Müştemil Esâmî-i Rüsül'ullâh, Nazm-ı Müştemil Be-Esâmî-i Selâtîn-i 'İzâm-ı Âl-i 'Osmân, Dâstân-ı Ser-encâm[38], Mesnevî-i Berây-ı Ebû Süfyân, Mesnevî Mukaddeme Ahvâl-ı Şurû'-ı el-Hac 'Osmân Paşa Be-Nizâm-ı Hanya ve Küşten-i Eşkiyâ, 'Âlem-ârâ-yı Dil-i Nûrî Güftü, Mesnevî Berây-ı

[38] Bu mesnevinin bir başka başlığı da "Mâ-cerâ-yı Nûrî"dir (Aydın, 2009, s. 512).

Cem'-i Ba'z-ı Mühmelât, Hâ vü Mîm, Nazm-ı Mesnevî" (9)

Hilmî; " 'Âşık Şuden-i Hilmî-i Be-hâce-i Hüsn-i Der-mekteb-i Dârü'l-Ma'ârif ü Hasret-keşiden-i u Dü Mâh u Vâsıl-Şuden-i u Be-Cânân-hîş-i u Dîvân-Sâhten-i u" (1)

Hüznî; "Vasiyet-nâme, Ma'siyet-nâme" (2)

İzzet; "Manzûme Der-Vasf-ı Ebyât-ı Velî Paşa Berây-ı Medh-i 'İzzet Beg, Nâz u Niyâz-ı Ahmed ü Eşref Be-yekdîger" (2)

Keçecizâde İzzet Molla; "Hikâye-i Yûsuf 'Aleyhi's-Selâm İn-şahha Ev Kemâ-kân, Hikâye-i Şahs-ı Hâzır-cevâb Der-Meclis-i Mansûr-ı Devânikî, Hikâyet-i Zerâfet-i Semûz Âlî Paşa, Hikâye Ez-Letâyif-i Haşmet, Hikâye-i Sultân Murâd Hân 'Aleyhi'r-Rahmeti Ve'l-Gufrân, Hikâye-i Ez-Eltâf-ı Meclis-i Hârûnü'r-Reşîd, Hikâye-i Rûstâ'î Der-Meclis-i Kâzî-i Zâlim, Takrîz-i Manzûme-i Mollacık-zâde Râ'if Efendi, Mesnevî-Rü'yâ" (9)

Kudsî; "Der Sıf'at-ı Enfüs" (1)

Müftî; "Molla Efendi'ye Yazılan Diger 'İtâb-nâme-i Mektûb Sûretidir" (1)

Nâfi; "Mar'aş 'Ulemâ-ı Kirâmından Mes'ûd Efendi Hazretlerinin Savbına Yazılan Mektûb-ı Manzûmedir, Çegem-zâde Hüseyin Efendi Kudûs-i Şerîf'e Mütesellim Olduklarında Mısr'dan Kendüye Tahrîr Olunan Manzûme Mektûbdur" (2)

Nâkâm; "Ehibbâdan Birinün Ferzend-i Dil-pesendi Diyâr-ı Gurbetde Rencûr Olup 'Âkıbet Vefât Kılup Bu 'Âciz Vefâtı Şüyû' Buldukda Tahrîr-yâfte Mersiye-i Dil-dûz u Mesnevî-i Ciger-sûzdur, Misâl, Yedi Nefer Ashâb-ı 'İnâd ve Erbâb-ı Fesâdun ve Bir Nefer Re'islerinün Mücmel Zemm-i Mestûrı, Eyzân 'Ulemâya 'Adâvet İden Dört Nefer-i 'Anîd-i Pelîdün Muhtasarca Zemmleri, Hikâyet-i Nasîhar-eser, 'Aşkâbâd'dan Yazılan Bir Rubâ'i-i Merdûdun Nazîresi ve Keyfiyyetün Mücmel Şerhidür" (7)

Nebîl; "Mesnevî-i Der-'Arz-ı Vekâyî" (1)

Mahmûd Celâleddîn; "Bir Hayâli Bimâri" (1)

Mehmed Memduh Paşa; "Hikâye-i Üzeyr Aleyhisselâm, Te'sîr-i Nutk-ı Cenâb-ı Sünbül Sinân Kuddise Sırruhu'l-mennân, Vâkı'a-i Sâmân-sûz, Neşve-i Âşık-âne, Şeytân-İnsân, Mektûb-ı Manzûm, Cevâb-nâme-i Manzûm, Gelibolu Mevlevî-hânesi Pôst-nişîni Hüsâm Efendi Merhûma Manzûm Cevâb-nâme, Manzûm Cevâb-nâme, Vâki' Olan Ârzûya Mebnî Vaktiyle İnşâd Edilmiştir" (11)

Mustafa Refik; "Manzûm Mektûb, Zi-hakk-ı Mâ" (2)

Müştak Baba; "Der-Vasf-ı Esb-i Himmet, Hatm-i Kelâm-ı Şâh-ı Kemâl Cevâb-ı Müştâk-ı Pür Melâl, Cevâb-ı Bâ-savab" (3)

Nakiyye; "Manzûme, Su'âl-Cevap" (2)

Refî' Âmidî; "Bir Dôsta Şâm-ı Şerîfde Yazdıgımuz Mektûb-ı Manzûm-ı Mahabbet-âmîzdir, Yine O Dôsta Mektûb-ı Manzûm-ı Hâlis-ânedir, Diger Küttâb Zümresinden Bir Dôsta Mektûb-ı Meveddetdir" (3)

Osman Mazlum; "Şi'rimde Teşe'üm Zâhiresi" (1)

Sabrî; Bir Mahbûb-ı Câlibü'l-Kulûbi Şefâ'at Zımnında Devletlü Seyyid Mustafâ Pâşâ Hazretlerine Takdîm Olunan 'Arzıhâl-ı Bâlâsına Tahrîr Olunan Manzûmemizdir" (1)

Sâdık Kemâlî; "İstimdât ü Şefâ'at Hâsten Bâ Cemî'-i Enbiyâ vü Evliyâ vü Ervâh-ı Mukaddes ü Hazret-i Pîr, Zikr-i Evrâd u İstimdâd Hasten-i ez- Îşân, Nükte-i Ba'z-ı Münkirân-râ ve İ'tirâz kerden ez Şu'arâ, Sebeb-i Te'lîf-i Kitâb, Latîfe-i Ba'z-ı Ahvâl-i Sülûk u Tasavvuf, Yâ Hû, Temsîl Der-Hakk-ı Va'det, 'Özr ü Tazarru' Gûyîde" (8)

Sûzî; "Hazâ 'Âşk-nâme, Hazâ Silsile'i Pîrâni'l-Meşâyihi'l Halvetiyye Minallahi ve Resûlihi İle'l-Hakîri'l Fakîr Es-Seyyidi'ş-Şeyh Ahmed Sûzî, Hazâ Kelâmü'n Fî Seyri's-Sülûk-ı 'Alâ Lafz-ı Kavâ'idi'l-'Ulûmi'z-Zâhiriyye, Ahvâl-ı 'Aşk, Kutbü'l 'Ârifeyn Hazret-i Pîr-Şemse'ddîn Kuddise Sırruhu'l Metîn Efendimizin Mufassal Mevlüd-i Şerîfinden Müntehâb Olan" (5)

Trabzonlu Avnî; "'Unvân-ı Nâzım, Zübde'i Vereseh" (2)

Yahyâzâde Âsaf; "Hacı Mesûd Beg'e Takdîm Edilen Mektûb-ı Manzûm (Dergeh-i Lutf u Kerem-Manâda), Lâmi' Efendi'ye Mektûb-ı Manzûm, İnâs Mektebi Sergisi İçin, Refîkama, Aşçı Dükkanı" (5)

Yavsî; "Kurı Çeşme Taglarında Pederüme Takdîme-i Nâçîzümdür, Hücre-i Şâ'ir, Sürûr-ı 'Âşikâne, Fıkra" (4)

Yenişehirli Avnî; "Nazm-ı Dil" (1)

Zekî; "Kerâmetlü Vilâyet-meâb Şeyh Hasîb Efendi Hazretlerinün Bu Fakîr ü Pür-taksîre Letâif-gûne Manzûm ve Mensûr 'İnâyet Buyurdukları Şaka'-i Zerâfet-engîz Kerem-kârîleridür, Cevâb-nâme-i Fakîr" (2)

Zîver Paşa; "Mesnevî Müşârün-ileyh Kemâl Paşa-zâde Efendinin Beş 'Aded Fetvâda Hatâ Eyledigini Mü'eyyed-zâde Merhûm İhtâr Eylediginde İnkâr İtmeyüp Tasdîk Eyledigi, Mesnevî Şükr-i Zamân-ı Cenâb-ı Şehriyârî

Halledallâhu Mülkehû İlâ Âhiri'z-zamân" (2)

Sonuç olarak bu yedi başlık içerisinde en büyük payı 516 mesnevi ve % 36,8'lik oranla **"başlıksız mesneviler"** alır. İkinci sırada 422 mesnevi ve % 30'luk oranla **"özel başlıklı mesneviler"** gelir. Üçüncü olarak 291 mesnevi ve % 20'lik oranla **"başlığı nazım türü olan mesneviler"** gelmektedir. Aşağıda başlıklarına göre mesneviler yüzyıl olarak verilmiş ve ardından oranlar gösterilmiştir:

Tablo 13.

Başlıklarına Göre Küçük Mesneviler

Mesnevi	**13.-15. yy.**	**16. yy**	**17.yy**	**18.yy**	**19.-20. yy**	**Toplam**	**Oran**
Başlıksız	24	180	74	178	60	516	%36,8
Başlığı Nazım Şekli Olanlar	23	64	10	15	14	126	%8,9
Başlığı Nazım Türü Olanlar	15	49	71	100	56	291	%20
Başlığı Nazım Şekli ve Türü Olanlar	-	2	5	18	16	41	%2,9
Başlığı İki Nazım Şekli Olanlar	-	1	-	1	1	3	%0,2
Başlığı İki Nazım Türü Olanlar	-	-	1	-	2	3	%0,2
Özel Başlığı Olanlar	17	115	83	90	117	422	%30
Toplam	79	411	244	402	266	1402	%100

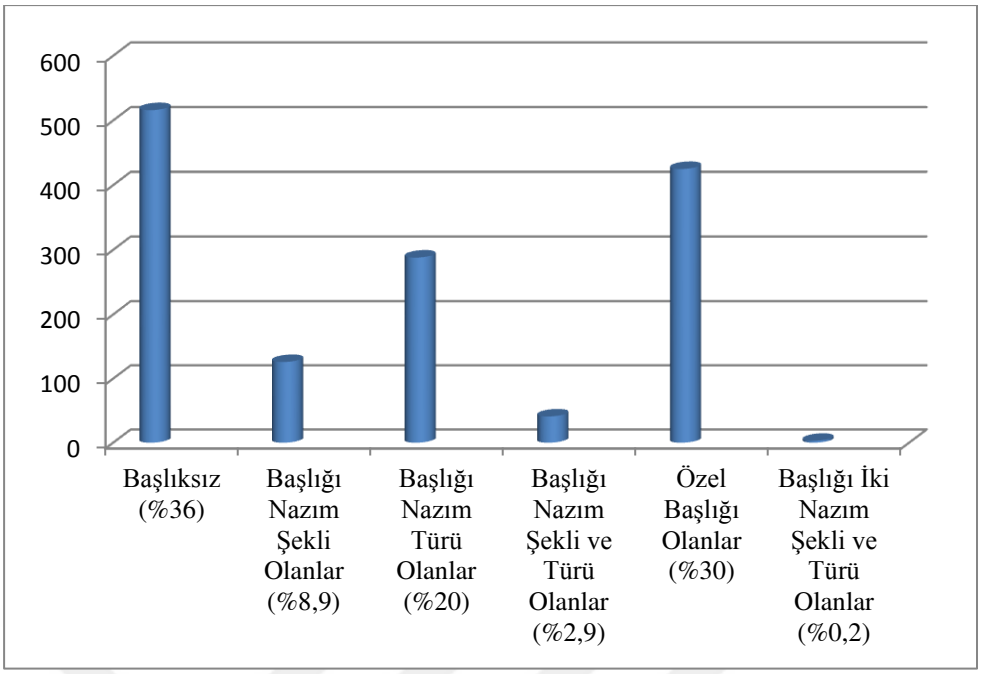

Şekil 5. Başlıklarına göre küçük mesneviler.

4.3. Beyit Sayısına Göre Küçük Mesneviler

Bir şiirin beyit sayısı o şiirin şeklî özelliklerinin bir yönünü oluşturur. Divan şiirinde özellikle gazel ve kaside nazım şeklinde, istisnâî örneklerle karşılaşılsa da kaç beyit olacakları yönünde bir genellemeye gidilmiştir. Gazel ve kasidenin en az ve en çok kaç beyit olacağı kesin kurallarla belirlenmese de gazel 5-15, kaside 15-99 beyitlik nazım şekilleri olarak görülür. Mesnevi nazım şeklinde beyit sayısı ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü mesnevide gazel ve kaside gibi şairi bağlayan kafiye bağı yoktur. Mesnevinin beyitleri kendi arasında kafiyeli olduğu için yüzlerce hatta binlerce beyitlik mesneviler kaleme alınmıştır. Mesnevilerin beyit sayıları konuya ve şairin kabiliyetine göre değişir. Bazı müstakil mesnevilerde eserin kaç beyit olduğu şairi tarafından belirtilebilir ama küçük mesneviler içerisinde beyit sayısını bilirten bir mesnevi bulunmamaktadır:

> Bütün mesnevîlerde bulunmamakla birlikte, bazı şairler eserlerinin kaç beyit olduğunu bildirirler. Şairin bildirdiği sayı ile eldeki nüshaların beyit sayısı her zaman aynı olmayabilir. Bu durum, şairlerin beyit sayısını yuvarlayarak vermesinden ya da müstensihlerin ihmalinden kaynaklanır. Öte yandan, esere şairin sonradan eklemeler yapması ve önceden verdiği beyit sayısını değiştirmesi de böyle bir sonuç doğurabilir (Ünver, 1986, s. 449).

Divanlarda yer alan mesnevilerin isimlendirilmesinde kullanılan “kısa ve küçük”

ifadelerinin mesnevilerin müstakil bir eser olmayıp divanlarda kalması yanında beyit sayılarıyla da ilgisi vardır. Müstakil mesneviler içinde küçük mesnevilerden kısa, küçük mesneviler içinde müstakil mesnevilerden uzun eserlerle karşılaşsak da genel olarak müstakil mesneviler daha uzun, küçük mesneviler daha kısadır.

Küçük mesneviler konusunda önemli bir husus da mesnevinin divan içinde bir şiir mi yoksa divan dışı müstakil bir eser mi olduğudur. Araştırmacılar divanlar üzerindeki çalışmalarında şairin eserlerini "külliyat" şeklinde hazırlayabildikleri gibi müstakil bir eser olan mesnevileri divan sonuna ekleyebilmektedirler. Örneğin Yâver Divanı'nın sonuna Fenniyye-i Eş'âr ve Gül-i Sad-berg adlı iki ayrı eser eklenmiştir. Biz bunların divandan ayrı iki müstakil eser oldukları için çalışmamıza dâhil etmedik. Ayrıca Seyyid Vehbî'nin Surnâmesi ve Kâmî'nin Tuhfetü'z- Zevrâ, Behçetü'l-Feyhâ ve Firuznâme adlı mesnevileri divandan ayrı birer eser olduklarından çalışmaya dâhil edilmemişlerdir. Ancak divanın nüshaları arasındaki farklılıktan bir nüshada olup diğerinde olmayan mesnevileri çalışmamıza dâhil ettik. Hâkim Seyyid Mehmed'in hilye şerhi dört yüz yirmi iki beyittir. Küçük mesnevilere göre uzun olan mesnevi için araştırmacı şunu söylemiştir: "Hâkim Mehmed Efendi Dîvânı'nın İÜ1 nüshasında mesnevi tarzında yazılmış bir adet manzume bulunmaktadır. Biz de şâirin tasnif biçimine sâdık kalarak mesneviyi kitabın baş kısmına koyduk." (Poyraz, 2008, s. 37). Bu mesnevi divan nüshalarının birinde yer aldığı için biz de çalışmamıza dâhil ettik. Aynı şekilde küçük mesneviler içerisinde en uzunu olan Kefeli Müdâmî'nin Menâkıbnâme'sini de divan nüshalarının birinin içinde olduğu için çalışmamıza dâhil ettik (Kol, 2007, s. 96). Şeyhülislam İshak'ın "Bi'setnâme" adlı mesnevisinin kaynaklarda müstakil bir eser olarak kaydedilmesi hususunda araştırmacı şunları söylemektedir: "Kaynakların **Dîvân'**dan başka müstakil bir eser olarak kaydettiği **Bi'setnâme,** tenkildi metne esas olan beş nüshanın üçünde Dîvân'ın baş tarafında yer almaktadır. Diğer iki nüshada ise bu mesnevi bulunmamaktadır. **Bi'setnâme'ye** müstakil bir eser olarak kütüphânelerde tesâdüf edilememiştir." (Doğan 1997, s. 64). Küçük mesnevilerin beyit sayısıyla ilgili diğer bir husus da tamamlanmamış iki mesnevinin olmasıdır. Kâmî'nin sûkiyyesi ve Zühdî'nin tahmit mesnevilerinin tamamlanmadığını şairler başlıkta ifade etmişlerdir.

Aşağıda her yüzyıllara göre hazırladığımız tablolarda; şairler, mesnevi sayıları (MS.) ve mesnevilerin beyit sayıları (BS.) verilmiştir:

Tablo 14.

Beyit Sayısına Göre Küçük Mesneviler

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl:

SIRA	ŞAİR	MS.	BS.
1.	Yûnus Emre	1	28
2.	Ahmed Paşa	4	8, 2, 120, 26
3.	Ali Şîr Nevâî	12	6, 2, 2, 2, 8, 3, 18, 11, 5, 15, 147, 459
4.	Çâkerî	3	23, 15, 24
5.	D. Ö. Rûşenî	9	27, 75, 46, 25, 89, 99, 4, 2, 2
6.	Gülşen-i Saruhanî	3	2, 435, 48
7.	Hidâyet Çelebi	2	76, 39
8.	Kemal Ümmî	2	137, 168
9.	İbrâhîm Beg	17	110, 270, 175, 118, 130, 200, 111, 113, 104, 65, 46, 129, 127, 118, 168, 121, 190
10.	Mesîhî	2	183, 3
11.	Mihrî Hatun	3	461, 29, 51
12.	Necâtî Bey	14	2, 2, 4, 2, 2, 22, 22, 20, 3, 2, 25, 4, 5, 11
13.	Nesîmî	3	18, 52, 156
14.	Sabâyî	2	31, 6
15.	Za'fî	2	3, 3
TOPLAM		**79**	

XVI. yüzyıl:

SIRA	ŞAİR	MS.	BS.
1.	Arşî	3	51, 21, 64
2.	Âşık Çelebi	7	27, 14, 30, 22, 9, 14, 4
3.	Azîzî	15	49, 4, 4, 3, 3, 3, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 5, 3, 2
4.	Bâlî	1	14
5.	Behiştî	1	13
6.	Caferî Baba	12	30, 32, 81, 79, 10, 50, 44, 75, 76, 244, 196, 54
7.	Cemîlî	4	3, 2, 4, 15
8.	Celîlî	4	3, 2, 5, 68
9.	Cinânî	28	2, 2, 2, 4, 3, 73, 26, 49, 36, 12, 7, 24, 7, 15, 5, 13, 6, 5, 29, 16, 30, 10, 27, 69, 42, 12, 11, 3
10.	Dükakinzâde Ahmed	11	38, 64, 42, 21, 41, 44, 32, 88, 5, 7, 9
11.	Edirneli Nazmî	18	3, 5, 23, 30, 61, 57, 77, 31, 49, 55, 111, 45, 42, 23, 22, 65, 51, 53,
12.	Fânî	1	272
13.	Filibeli Vecdî	21	33, 4, 5, 37, 2, 2, 3, 6, 54, 17, 2, 3, 9, 9, 11, 26, 17, 2, 6, 6, 2
14.	Fütûhî	4	11, 12, 23, 9
15.	Fuzûlî	2	6, 6
16.	Gelibolulu Âlî	12	39, 86, 19, 34, 47, 18, 21, 26, 19, 6, 6, 5
17.	Gelibolulu Sun'î	1	6
18.	Hâletî-i Gülşenî	3	14, 13, 9
19.	Hayâlî Bey	2	7, 2
20.	Hüdâyî-i Kadîm	2	24, 21
21.	Hüsameddîn Uşşâkî	7	39, 45, 24, 14, 19, 13, 14
22.	Kabûlî	22	6, 4, 3, 3, 2, 5, 84, 60, 26, 66, 70, 27, 41, 36, 48, 11, 9, 2, 2, 9, 39, 2
23.	Lâmi'î	51	5, 10, 10, 7, 12, 4, 3, 7, 2, 5, 4, 3, 5, 5, 2, 9, 3, 8, 2, 2, 4, 7, 6, 5, 2, 3, 2, 9, 4, 3, 3, 2, 2, 3, 2, 3, 3,

			2, 4, 2, 9, 11, 5, 15, 7, 15, 17, 16, 18, 19, 13
24.	Kefeli Müdâmî	1	781
25.	Mehemmed	7	29, 12, 9, 7, 16, 13, 27
26.	Mostarlı Ziyâ'î	1	3
27.	Murâdî	48	8, 5, 4, 12, 5, 5, 4, 5, 5, 5, 4, 7, 5, 5, 7, 5, 4, 4, 5, 8, 5, 5, 4, 2, 2, 2, 3, 3, 4, 3, 3, 3, 3, 2, 3, 3, 3, 2, 2, 2, 5, 4, 3, 6, 5, 22, 2, 2
28.	Muhibbî	1	11
29.	Münîrî	2	49, 81
30.	Nev'î	3	2, 5, 16
31.	Pîrkâl	20	31, 7, 13, 17, 18, 8, 35, 7, 4, 4, 13, 7, 11, 5, 8, 4, 10, 3, 2, 3
32.	Rahîmî	1	42
33.	Ravzî	5	13, 3, 3, 2, 4
34.	Revânî	8	11, 2, 6, 3, 3, 20, 2, 2
35.	Sehî Bey	8	2, 5, 3, 3, 7, 5, 18, 4
36.	Senî	4	65, 31, 31, 37
37.	Seyfullâh Nizâmoğlu	28	10, 5, 5, 13, 9, 17, 16, 26, 27, 24, 12, 202, 82, 36, 46, 56, 31, 152, 34, 37, 14, 13, 19, 13, 166, 3, 40, 49
38.	Şem'î	1	49
39.	Şemsî Paşa	2	15, 32
40.	Şuhûdî	1	49
41.	Ulvî	13	2, 33, 31, 71, 37, 14, 8, 10, 2, 7, 76, 26, 183
42.	Usûlî	5	109, 18, 32, 32, 190
43.	Üsküblü İshak	2	117, 105
44.	Yahya Bey	11	5, 4, 12, 8, 15, 4, 30, 8, 7, 212, 332
45.	Yetîm	4	3, 68, 18, 8
46.	Za'îfî	1	9
47.	Zâtî	1	139
TOPLAM		410	

XVII. yüzyıl:

SIRA	ŞAİR	MS.	BS.
1.	Atâyî	2	6, 8
2.	Ayıntablı Hâfız	1	51
3.	Azmîzâde Hâletî	9	42, 44, 58, 69, 44, 21, 37, 108, 146
4.	Bahtî	1	13
5.	Bezcizâde Muhyiddîn	23	9, 2, 47, 123, 7, 18, 23, 7, 109, 9, 10, 21, 7, 9, 7, 10, 5, 15, 25, 15, 10, 7, 41
6.	Bosnalı Sâbit	4	10, 12, 7, 14
7.	Câhidî	1	92
8.	Cem'î	4	15, 47, 91, 11
9.	Çorlulu Zarîfî	17	27, 9, 28, 18, 14, 2, 2, 2, 2, 12, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2
10.	Dürrî	3	66, 72, 35
11.	Fasîh	7	5, 21, 7, 6, 97, 3, 3
12.	Fenâyî	1	3
13.	Ganîzâde Nâdirî	1	5
14.	Güftî	8	33, 133, 53, 124, 55, 61, 173, 93
15.	Hâşimî	1	17
16.	Hikmetî	1	53
17.	Kâdirî	1	74
18.	Kâşif	6	35, 33, 14, 65, 62, 7
19.	Mâhir	5	20, 18, 7, 7, 25

20.	Mâlî	20	38, 7, 50, 8, 33, 88, 26, 29, 44, 29, 29, 9, 26, 59, 24, 191, 109, 49, 117, 44
21.	Muhîtî	1	14
22.	Nâbî	31	98, 76, 43, 26, 15, 14, 268, 175, 101, 75, 3,12, 12, 13, 16, 7, 6, 6, 3, 3, 7, 6, 18, 3, 8, 4, 6, 11, 3, 4, 2
23.	Nâmî	4	9, 9, 32, 7
24.	Nâfiz	1	8
25.	Nâzım	1	33
26.	Nâlî	10	20, 13, 11, 11, 5, 6, 8, 7, 4, 6
27.	Nâzikî	3	46, 32, 60
28.	Nef'î	1	22
29.	Neşâtî	4	58, 55, 36, 144
30.	Nev'îzâde Atâyî	2	5, 5
31.	Ni'metî	1	48
32.	Sıdkî Paşa	2	8, 16
33.	Sükkerî	15	7, 5, 6, 5, 9, 6, 5, 7, 3, 7, 3, 6, 7, 3, 50
34.	Şehrî	2	18, 22
35.	Şeyhî	1	110
36.	Şeyh M. Nazmî	1	395
37.	Ş. Bahayi	2	88, 238
38.	Ş. Yahyâ	1	77
39.	Tecellî	1	15
40.	Tıflî	1	54
41.	Üsküdarlı Sırrî	1	20
42.	Vahyî	34	105, 25, 13, 11, 7, 9, 9, 15, 5, 12, 7, 7, 5, 7, 15, 5, 7, 9, 5, 11, 7, 7, 3, 5, 5, 11, 13, 7, 12, 15, 16, 7, 7, 5
43.	Yârî	8	3, 2, 3, 56, 30, 125, 159, 161
TOPLAM		**244**	

XVIII. yüzyıl:

SIRA	ŞAİR	MS.	BS.
1.	Abbas Vesim	1	24
2.	Antakyalı Münif	2	11, 3
3.	Ârifzâde Âsım	2	9, 88
4.	A. Sâmî	6	67, 170, 63, 141, 9, 9
5.	Âsım	2	5, 8
6.	Beylikçi İzzet	4	296, 94, 26, 10
7.	Celâlî	1	6
8.	Cemâlî	1	94
9.	Çeşmî-zâde Reşîd	7	57, 184, 25, 6, 6, 5, 8
10.	Esrâr Dede	5	36, 41, 15, 26, 42
11.	Fâik Mahmud	1	67
12.	Fennî	61	63, 9, 12, 11, 10, 11, 11, 9, 9, 12, 9, 6, 10, 11, 10, 8, 7, 10, 13, 9, 11, 15, 9, 9, 10, 10, 10, 9, 9, 16, 12, 8, 7, 9, 10, 9, 9, 6, 9, 7, 10, 10, 7, 9, 12, 9, 8, 7, 9, 13, 10, 9, 7, 11, 8, 8, 10, 9, 7, 7, 4
13.	Ferhad Paşa	6	22, 12, 10, 8, 5, 5
14.	Ferrî	1	149
15.	Feyzî Halîl	3	40, 9, 10
16.	Feyzullah Nâfiz	2	148, 67
17.	Gurbî	9	195, 10, 2, 6, 29, 24, 15, 17, 23
18.	İbrahim Hanif	10	12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12,

19.	İhyâ	4	110, 128, 31, 19
20.	Hâmî	2	266, 12
21.	Hayrî	1	94
22.	Hikmetî	3	29, 32, 5
23.	Kâil	1	10
24.	Kâmî	13	10, 41, 12, 8, 4, 5, 6, 5, 6, 6, 5, 5, 9
25.	Kânî	1	132
26.	Koca Râgıb Paşa	1	21
27.	Lebîb	17	6, 7, 7, 7, 9, 7, 10, 6, 7, 8, 10, 60, 63, 15, 29, 30, 13
28.	Mehmed Hâlis	4	10, 9, 10, 11
29.	Mehmed Şerif	2	5, 6
30.	Mîrzâzâde Sâlim	27	75, 73, 54, 44, 266, 38, 173, 74, 45, 115, 83, 40, 17, 50, 78, 52, 13, 8, 5, 38, 82, 62, 19, 31, 10, 9, 6
31.	Nâzır	4	11, 12, 9, 13
32.	Nakşî	1	35
33.	Nebzî	5	14, 7, 9, 9, 9
34.	Nedîm	3	66, 16, 10
35.	Neylî	20	6, 5, 11, 5, 8, 9, 5, 3, 3, 5, 5, 3, 3, 10, 12, 13, 73, 96, 8, 2
36.	Nûrî	7	7, 10, 7, 9, 34, 16, 44
37.	Râmiz	7	8, 11, 8, 7, 3, 94, 61
38.	Re'fet 'Azîz	5	24, 21, 8, 25, 156
39.	Resmî	2	61, 126
40.	Sabîh	8	9, 10, 7, 9, 9, 9, 7, 8
41.	Sâid Giray	4	68, 29, 27, 85
42.	Sâkıb	3	67, 142, 26
43.	Salahaddîn-i Uşşâkî	2	117, 23
44.	Servet	1	32
45.	Seyyid Halvetî	2	43, 69
46.	Seyyid M. Hâkim	5	422, 10, 9, 9, 6
47.	Seyyid Vehbî	25	7, 67, 20, 47, 10, 16, 144, 134, 19, 28, 15, 49, 8, 6, 9, 10, 9, 18, 6, 6, 10, 6, 3, 4, 11
48.	Subhîzâde Azîz	1	79
49.	Subhizâde Feyzî	18	5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 7, 6, 5, 5, 5, 5, 6, 6, 12, 5
50.	Sünbülzâde Vehbî	12	55, 39, 54, 20, 22, 63, 144, 10, 11, 11, 11, 10
51.	Şehdî	20	188, 8, 10, 10, 10, 10, 9, 9, 9, 10, 9, 7, 7, 7, 7, 7, 16, 11, 17, 17
52.	Şeyh Gâlib	13	18, 12, 12, 30, 15, 47, 29, 18, 19, 20, 25, 55, 18
53.	Şeyhülislam Es'ad	20	34, 13, 11, 7, 10, 5, 11, 8, 10, 7, 7, 19, 8, 8, 11, 12, 7, 5, 5, 16
54.	Şeyhülislam İshak	6	278, 39, 41, 11, 14, 4
55.	Vahîd Mahtûmî	4	16, 120, 39, 83
56.	Zihnî	4	122, 73, 60, 87
TOPLAM		**402**	

XIX., XX. yüzyıl:

SIRA	ŞAİR	MS.	BS.
1.	Abdî	12	46, 91, 31, 60, 29, 12, 26, 26, 23, 3, 5, 25
2.	Âciz	4	21, 90, 33, 12
3.	Âdile Sultan	7	23, 19, 18, 103, 22, 68, 8
4.	Âsaf	6	22, 75, 255, 232, 56, 55
5.	Aynî	2	18, 18

6.	Azmî	6	18, 8, 8, 12, 4, 7
7.	Bendî	2	21, 21
8.	Bursalı İffet	1	7
9.	Câzib	7	31, 32, 5, 6, 18, 7, 5
10.	Cezbî	7	12, 7, 8, 31, 6, 11, 3
11.	Cesârî	4	164, 6, 6, 6
12.	Ednâyî	7	59, 53, 74, 45, 273, 36, 165
13.	Enderunlu Vâsıf	1	15
14.	Fatîn	2	6, 13
15.	Fennî	2	43, 10
16.	Ferdî Abdullah	2	38, 16
17.	Gulâmî	1	52
18.	Hâlet Efendi	2	10, 8
19.	Hanyalı Nûrî	22	79, 44, 74, 39, 43, 115, 36, 38, 40, 168, 34, 10, 9, 22, 7, 4, 17, 5, 6, 16, 102, 6
20.	Hasan Haydar	1	10
21.	Hasan Rızâ	5	39, 17, 13, 9, 9
22.	Hâtif	7	27, 10, 10, 9, 10 18, 53
23.	Hilmî	2	20, 45
24.	Hüznî	4	142, 69, 58, 34
25.	İzzet	3	22, 58, 38
26.	Keçecizâde İzzet	9	12, 8, 13, 14, 21, 21, 18, 28, 99
27.	Kudsî	2	11, 27
28.	Leylâ Hanım	5	14, 8, 9, 7, 10
29.	M. Celâleddîn	1	31
30.	M. M. Paşa	14	47, 56, 85, 45, 18, 13, 28, 46, 19, 12, 16, 8, 10, 8
31.	Mehmed Sıdkî	1	2
32.	Meşhûrî	4	41, 49, 62, 14
33.	Mustafa Refik	12	32, 3, 2, 2, 2, 4, 2, 3, 2, 3, 12, 15
34.	Mislî	2	6, 43
35.	Müftî	2	18, 42
36.	Müştak Baba	5	20, 35, 8, 14, 16
37.	Nâfi	4	13, 66, 86, 86
38.	Nâkâm	7	464, 21, 5, 4, 29, 15, 46
39.	Nakiyye	2	21, 10
40.	Nebîl	1	66
41.	Numân Mâhir	1	196
42.	Osman Mazlum	2	91, 29
43.	Re'fet	1	8
44.	Refî' Âmidî	3	55, 55, 36
45.	Rüşdî	1	47
46.	Sâdık Kemâlî	21	26, 27, 28, 64, 32, 34, 15, 30, 10, 29, 20, 24, 8, 24, 50, 128, 22, 21, 35, 49, 40
47.	Sabrî	2	66, 31
48.	Selanikli Âkif	1	96
49.	Sutûrî	1	13
50.	Sûzî	6	54, 78, 49, 22, 43, 96
51.	Şeref Hanım	9	29, 26, 30, 16, 13, 15, 15, 7, 15
52.	Trabzonlu Avnî	2	14, 16
53.	Ulvî	2	24, 14
54.	Y. Âsaf	5	32, 19, 4, 10, 37
55.	Y. Avnî	6	14, 57, 42, 44, 9, 16
56.	Yavsî	4	16, 11, 9, 6
57.	Zekî	6	28, 40, 18, 3, 9, 8
58.	Zîver Paşa	3	21, 8, 11
59.	Zühdî	1	4
TOPLAM		**267**	

İncelemeye dâhil ettiğimiz 1402 küçük mesnevi, 2 beyitten 781 beyte kadar farklı beyitlerle yazılmıştır. Bu mesneviler içerisinde toplam 91 mesnevi ve % 6,4'lük oranla en fazla kullanılan beyit sayısının 5 olduğunu söyleyebiliriz. 5 beyitlik mesnevileri toplam 85 mesnevi ve % 6'lık oranla 2 beyitlik mesneviler takip eder. Üçüncü olarak toplam 83 mesnevi ve % 5,9'luk oranla 7 beyitlik mesneviler alır. Aşağıda tablo halinde gösterildiği gibi beyit sayısı 2-10 olan mesneviler toplam mesneviler içerisinde % 44,7'lik bir orana sahiptir. Bu bilgilerden yola çıkarak küçük mesnevilerin ağırlıklı olarak beyit sayısının 2-10 beyit arasında olduğunu söylemek mümkündür. Aşağıda beyit sayısı 2-10 beyit arasında olan mesnevilerin yüzyıllara göre dağılımı ve oranları verilmiştir:

Tablo 15.

Beyit Sayısı 2-10 Beyit Aralığında Olan Küçük Mesneviler.

Mesneviler	**13.-15. yy.**	**16. yy**	**17.yy**	**18.yy**	**19.-20. yy**	**Toplam**	**Oran**
2 Beyitlik	12	51	14	2	6	85	%6
3 Beyitlik	5	43	14	7	6	75	% 5
4 Beyitlik	3	27	3	4	6	43	%3
5 Beyitlik	2	36	16	32	5	91	%6,4
6 Beyitlik	2	13	11	22	10	58	%4
7 Beyitlik	-	17	29	30	7	83	%5,9
8 Beyitlik	2	9	6	22	14	53	%3,7
9 Beyitlik	-	14	11	44	8	77	%5,5
10 Beyitlik	-	7	4	40	12	63	%4,5

Küçük mesnevileri "2-50, 51-100 ve 101-781"lik üç aralıkta incelediğimizde beyit sayısı 2-50 arası olan mesnevilerin % 82,2'lik oranla birinci sırada olduğu görülmektedir. Beyit sayısı 51-100 arasında olan mesnevi sayısı 143 iken, 101-781 arasında olan mesnevi sayısı 100'dür. Bu ikisinin toplam mesneviler içerisindeki oranı %17,5'dir. Sonuç olarak tamamen şairin tasarrufuna ve işlenen konuya bağlı olarak 2 beyitten 781 beyte kadar yazılan küçük mesnevilerde beyit sınırlaması yoktur. En çok 5 beyit halinde yazılan mesnevilerin büyük çoğunluğunun beyit sayısı aralığı 2-50'dir. Aşağıda üç periyotta incelediğimiz mesnevilerin yüzyıllara göre dağılımı ve oranları verilmiştir:

Tablo 16.

Beyit Sayısı 2-50, 51-100, 101-781 Aralığında Olan Küçük Mesneviler

Mesneviler	**13.-15. yy.**	**16. yy**	**17.yy**	**18.yy**	**19.-20. yy**	**Toplam**	**Oran**
2-50 Beyitlik	48	362	195	336	220	1161	%82,2
51-100 Beyitlik	7	32	28	40	34	145	% 10,3
101-781 Beyitlik	24	16	21	26	13	100	% 7,2

4.4. Aruz Kalıplarına Göre Küçük Mesneviler

Türk edebiyatında tarih boyunca şiirlerde, hece ve aruz ölçüsü kullanılmıştır. Hece ölçüsü mısralardaki hecelerin eşitliğine dayanmaktadır. Hecelerin uzunluk (kapalılık) ve kısalıklarına (açıklık) dayanan aruz ölçüsü ise 13. yüzyılda Arap edebiyatında doğmuş ve buradan İran ve Türk edebiyatına geçmiştir. Şiirin şeklî özelliklerinin temel unsuru olan aruz ölçüsü aynı zamanda şiirde ahengi oluşturur. Şiirin önemli bir şeklî özelliği olan aruz ölçüsü nazım şekilleri ve türleri için ayırt edici bir unsur değildir. Hem müstakil hem de küçük mesneviler için aruzun özel bir kalıbı yoktur ama mesnevilerde genellikle kısa vezinler kullanılmıştır. "Özellikle uzun mevzular ile hikâyelerin yazımında kullanılan mesnevîlerde, hem konuların işlenip anlatılması hem de okunup ezberlenmesine sağladığı büyük kolaylıktan dolayı, oluşumundan itibaren Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında genellikle aruzun kısa kalıpları tercih edilmiş ve kullanılmıştır." (Kartal, 2014, s. 84). Ahmet Kartal 727 mesnevide kullanılan aruz kalıpları incelemesinde önce kalıpları gösteren bir tablo vermiş ardın şu sonuca varmıştır:

> Bu tabloya göre Türkçe mesnevilerde en çok kullanılan ilk üç kalıp % 36.31 ile "fâilâtün fâilâtün fâilün", % 27.92 ile "mefâîlün mefâîlün feûlün" ve % 10.73 ile "feilâtün mefâilün feilün" olarak görülmektedir. Diğer kalıplar ise % 10'nun altında kalan rakamlarla temsil edilmektedir. Remel bahrinin diğer kalıbı olan "feilâtün feilâtün feilün" % 7.02, uzun kalıplar ise % 1.28'lik orana sahiptir. Remel bahrinin kalıpları birlikte değerlendirildiğinde ortaya % 44.61'lik bir sonuç çıkmaktadır ki, bu da neredeyse mevcudun yarısına tekabül eder (Kartal, 2014, s. 90).

Divan şiirinde rubâ'î dışındaki nazım şekillerinde mısralar arası aruz kalıbı değişmez. Yani birinci mısradan son mısraya kadar, birkaç istisna dışında, aynı kalıbın kullanılması gelenek haline gelmiştir. Küçük mesneviler için de geçerli olan bu durumun iki şekilde istisnalarını görmek mümkündür. Birincisi, şair küçük mesneviler içinde farklı nazım şekillerinde küçük mesneviden farklı bir kalıp tercih edip şiirini

yazabilir. İkincisi, şair küçük mesneviler içinde konu geçişlerinde aruz kalıbını değiştirip belirli bir bölümü farklı bir kalıp ile yazabilir. Üsküblü İshâk, Üsküb şehrengîzini "mefâ'îlün/mefâ'îlün/fe'ûlün" kalıbı ile yazdığı halde içine yerleştirdiği gazellerde farklı nazım şekilleri kullanmıştır. Râmiz, Edirne'de bulunan tekkeleri konu aldığı şiirinde "fe'ilâtün/fe'ilâtün/fe'ilün" kalıbını kullanırken girişten sonra asıl konuya geçtiği 48. beyitte kalıbı değiştirir:

Göricek haste-dil geldi hurûşa
Bu şi'ri okıyup başladı cûşa
Ne garrâ hûb olur yâ Rab ruh-ı zîbâsı Mahmûdun
Ki vardur ışk yolında nice şeydâsı Mahmûdun (Ü. İshâk 2/44) (Çavuşoğlu & Tanyeli, 1989, s. 100)

Böyledür hikmet-i Hallâk-ı ebed
İder esbâb-ı husûle peyvend
Ba'de-ez-zîn hâmeye vir vezn-i dîgerle cevelân
Yaz Edirne'de olan tekyeleri bi'l-im'ân (Râmiz 1/48) (Polat, 2003, s. 329)

Müstakil mesnevilerde şairler bazen eserlerinin sonunda mesnevinin veznini söyleyebilir. Bu özellik veya "mesnevinin vezni" bölümünü az da olsa küçük mesnevilerde de görürüz. Çalışma alanımızdaki mesneviler içerisinde beşinde mesnevinin vezni söylenmiştir. 15. yüzyılda Kemal Ümmî 1, İbrâhîm Beg 2 mesnevide şiirin veznini söylemişlerdir:

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât
Kendüyi bilmekde bulundı necât (İbrâhîm Beg 13/126)
Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât
Katreni zinhâr var 'ummâna at (İbrâhîm Beg 13/127)
Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât
Mustafâ ravzasına vir salavât (İbrâhîm Beg 14/120) (Güler, 1995, s. 268, 296)
Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât
Tanrı hak bâtıl kamu esnâm u lât (Kemal Ümmî 2/168) (Yavuzer, 1997, s. 376)

Gurbî'nin on iki imamı konu aldığı mesnevisinin 194. beytinde, Ednâyî "Vücûtnâme" mesnevisinin 271. beytinde mesnevinin veznini söyler:

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

On iki bil sen imâmı bul necât (Gurbî 1/194)
Hoş tamâm oldı bu yirde bu kitâb
İdelüm vallâhü a'lem bi's-savâb (Gurbî 1/195) (Akbulut, 2007, s. 72)
Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilât
Âhiret gerek dünyâyı sat (Ednâyî 5/271) (Dural, 2007, s. 239)

Aşağıda bahirler ve yüzyıllara göre 220 şairin 1395 mesnevisinde kullandıkları aruz ölçüleri gösterilmiş ve tablo halinde verildikten sonra sonuçlar yazılmıştır. Bu tasnife XVII. yüzyılda Bezcizâde'den 1, XVIII. yüzyıldan Ferhad Paşa'dan 2, Beylikçi İzzet'ten 2 ve XIX. yüzyılda Sûzî'den 2, toplam 7 küçük mesnevi kalıpları tespit edilemediği için incelemeye dâhil edilmemiştir:

4.4.1. Remel Bahri

Arapça bir kelime olan remel "koşma, hızlı yürüme" demektir. "Çok kullanılmış bir bahirdir. Remel bahri Türk şairlerince de benimsenmiştir. İlk yüzyıllardan başlayarak bütün nazım şekillerinde en çok kullanılan bu bahrin kalıpları olmuştur. Türk şiirinde Remel bahrinin 9 kalıbı vardır." (İpekten, 2003, s. 215).

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün: Bu vezinle yazılan toplam mesnevi sayısı 47'dır. Bütün mesneviler içindeki oranı ise %3,4'tür. Bu mesnevilerin 2'si XV. yüzyılda, 3'ü XVI. yüzyılda, 13'ü XVII. yüzyılda, 5'i XVIII. yüzyılda ve 24'ü XIX-XX. yüzyılda yazılmıştır. Bu küçük mesnevilerin şairleri şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Sabâyî (2)
XVI. yüzyıl: Lâmi'î (1), Mehemmed (1), Pîrkâl (1)
XVII. yüzyıl: Atâyî (1), Bezcizâde (6), Kâşif (1), Mâhir (2), Vahyî (3)
XVIII. yüzyıl: Hikmetî (1), Resmî (1), Subhizâde Feyzî (2), Şeyhülislam Es'ad (1)
XIX-XX. yüzyıl: Abdî (2), Âdile Sultan (3), Cesârî (1), Cezbî (3), Ednâyî (6), Hasan Rızâ (2), Hâtif (1), Leylâ Hanım (2), Mislî (2), Mustafa Refîk (1), Sûzî (1)

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün: Bu vezinle toplam mesneviler içerisinde

XVII. yüzyılda Bezcizâde tarafından sadece 1 mesnevi yazılmıştır:

XVII. YÜZYIL: Bezcizâde (1)

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün: Bu vezinle yazılan toplam mesnevi sayısı 273'tür. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 19,5'tir. Bu mesnevilerin 22'si XIII., XIV. ve XV. yüzyılda, 78'i XVI. yüzyılda, 14'ü XVII. yüzyılda, 85'i XVIII. yüzyılda ve 74'ü XIX-XX. yüzyılda yazılmıştır. Bu küçük mesnevilerin şairleri şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Ali Şîr Nevâyî (1), Çâkerî (1), D. Ö. Rûşenî (2), Hidâyet Çelebi (1), İbrâhîm Beg (9), Kemal Ümmî (1), Mihrî Hâtun (2), Necâtî Bey (2), Nesîmî (1), Yûnus Emre (1), Za'fî (1)

XVI. yüzyıl: Arşî (1), Azîzî (14), Caferî Baba (10), Cinânî (3), Dükakinzâde Ahmed (4), Edirneli Nazmî (4), Filibeli Vecdî (1), Gülşenî (1), Hüsâmeddîn Uşşâkî (5), Kabûlî (1), Lâmi'î (7), Mehemmed (1), Murâdî (10), Pîrkâl (4), Seyfullah Nizamoğlu (3), Ulvî (3), Usûlî (2), Yahya Bey (4)

XVII. yüzyıl: Ahmed Nâmî (1), Bahtî (1), Bezcizâde (4), Ganîzâde Nâdirî (1), Muhîtî (1), Nâbî (5), Yârî (1)

XVIII. yüzyıl: Celâlî (1), Çeşmî-zâde Reşîd (1), Esrâr Dede (2), Fennî (26), Gurbî (2), Hâkim Seyyid (1), Hikmetî (1), İhyâ (2), Kâmî (4), Lebîb (2), Mehmed Şerîf (1), Neylî (5), Nûrî (1), Re'fet Mehmed 'Azîz (3), Sabîh (8), Salahaddîn-i Uşşâkî (1), Sâmî (1), Seyyid Vehbî (4), Subhizâde Feyzî (9), Şehdî (3), Şeyh Gâlib (1), Şeyhülislam Es'ad (6)

XIX-XX. yüzyıl: Abdî (6), Âciz (1), Âdile Sultan (4), Âsaf (1), Azmî (1), Bendî (1), Bursalı İffet (1), Câzib (4), Fennî (1), Hanyalı Nûrî (6), Hasan Haydar (1), Hasan Rızâ (2), Hüznî (3), İzzet (1), Leylâ Hanım (1), Memduh Paşa (2), Meşhûrî (1), Mustafa Refîk (11), Nâfi (1), Re'fet (1), Sabrî (2), Sâdık Kemâlî (13), Sutûrî (1), Sûzî (2), Şeref Hanım (3), Trabzonlu Avnî (1), Zekî (2)

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün: Bu vezinle yazılan toplam mesnevi sayısı 149'dur. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 10,6'dır. Bu mesnevilerin 7'si XIII., XIV. ve XV. yüzyılda, 19'u XVI. yüzyılda, 16'sı XVII. yüzyılda, 69'u XVIII. yüzyılda ve 38'i XIX-XX. yüzyılda yazılmıştır. Bu küçük mesnevilerin şairleri şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Ali Şîr Nevâyî (1), İbrâhîm Beg (3), Necâtî Bey (2), Nesîmî (1)

XVI. yüzyıl: Âşık Çelebi (1), Cinânî (2) , Edirneli Nazmî (4), Filibeli Vecdî (4),

Gelibolulu Âlî (1), Lâmi'î (2), Mehemmed (1), Nev'î (1), Ravzî (1), Şemsî Paşa (1), Ulvî (1)

XVII. yüzyıl: Ayıntablı Hâfız (1), Bosnalı Sâbit (1), Fasîh (1), Nâbî (5), Nev'izâde Atâyî (1), Sükkerî (2), Tecellî (1), Vahyî (4)

XVIII. yüzyıl: Antakyalı Münîf (1), Çeşmî-zâde Reşîd (1), Fennî (24), Ferhad Paşa (1), Feyzullah Nâfiz (1), Gurbî (2), Hâkim Seyyid (1), Hâlis (4), Hâmî (1), İbrahim Nâzır (3), Kânî (1), Lebîb (1), Mehmed Şerîf (1), Mîrzâzâde Sâlim (6), Nebzî (2), Neylî (3), Nûrî (2), Râmiz (2), Sâmî (2), Servet (1), Subhîzâde Azîz (1), Sünbülzâde Vehbî (2), Şeyh Gâlib (2), Şeyhülislam Es'ad (2), Zihnî (2)

XIX-XX. yüzyıl: Abdî (1), Aynî (2), Azmî (1), Enderunlu Vâsıf (1), Fatîn (1), Hanyalı Nûrî (8), Hâlet Efendi (1), Hüznî (1), İzzet (1), Keçecizâde İzzet (2), Memduh Paşa (2), Meşhûrî (1), Müftî (2), Müştak Baba (1), Nâfi (2), Nakiyye (1), Selanikli Âkif (1), Şeref Hanım (3), Yahyâzâde Âsaf (1), Yavsî (1), Yenişehirli Avnî (1), Zekî (3)

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün: Bu vezinle yazılan toplam mesnevi sayısı 26'dır. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 1,8'dir. Bu mesnevilerin 5'i XVI. yüzyılda, 10'u XVIII. yüzyılda ve 11'i XIX-XX. yüzyılda yazılmıştır. Bu küçük mesnevilerin şairleri şöyledir:

XVI. yüzyıl: Âşık Çelebi (1), Filibeli Vecdî (1), Murâdî (3)

XVIII. yüzyıl: Fennî (4), Feyzullah Nâfiz (1), Mîrzâzâde Sâlim (1), Şeyhülislam Es'ad (3), Şeyhülislam İshak (1)

XIX-XX. yüzyıl: Cesârî (2), Nûrî (1), Hâtif (6), Şeref Hanım (1), Yavsî (1)

4.4.2. Hezec Bahri

Arapça bir kelime olan hezec "güzel sesle ve bağırarak şarkı söyleme" demektir. "Hezec bahri Türk şairlerince de sevilen bir bahirdir. Müsemmen (sekizli), müseddes (altılı) ve çok az rastlanan murabba' (dörtlü) kalıpları vardır. Herecin başlangıçtan Tanzimata kadarki Türk şiirinde değişik 8 kalıbı kullanılmıştır. Remel bahrinden sonra en çok benimsenerek kullanılan bu bahir olmuştur." (İpekten, 2003, s. 167).

mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün: Bu vezinle yazılan toplam mesnevi sayısı 7'dir. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 0,5'dir. Bu mesnevilerin 2'si XVI. yüzyılda, 2'si XVII. yüzyılda, 2'si XVIII. yüzyılda ve 1'i XIX-XX. yüzyılda

yazılmıştır. Bu küçük mesnevilerin şairleri şöyledir:

XVI. yüzyıl: Hayâlî Bey (1), Rahîmî (1)

XVII. yüzyıl: Bezcizâde (2)

XVIII. yüzyıl: Şehdî (2)

XIX-XX. yüzyıl: Osman Mazlum (1)

mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün: Bu vezinle yazılan toplam mesnevi sayısı 377'dir. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 27'dir. Bu mesnevilerin 27'si XIII., XIV. ve XV. yüzyılda, 191'i XVI. yüzyılda, 46'sı XVII. yüzyılda, 65'i XVIII. yüzyılda ve 48'i XIX-XX. yüzyılda yazılmıştır. Bu küçük mesnevilerin şairleri şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Ahmed Paşa (1), Ali Şîr Nevâyî (5), Çâkerî (1), D. Ö. Rûşenî (5), Hidâyet Çelebi (1), İbrâhîm Beg (4), Kemal Ümmî (1), Mesîhî (2), Mihrî Hâtun (1), Necâtî Bey (5), Za'fî (1)

XVI. yüzyıl: Arşî (1), Âşık Çelebi (4), Caferî Baba (2), Celîlî (1), Cemîlî (3), Cinânî (7) , Dükakinzâde Ahmed (5), Edirneli Nazmî (7), Fânî (1), Filibeli Vecdî (4), Fütûhî (4), Gelibolulu Âlî (1), Gelibolulu Sun'î (1), Hayâlî (1), Hüdâyî-i Kadîm (1), Hüsâmeddîn Uşşâkî (2), Kabûlî (4), Kefeli Müdâmî (1), Lâmi'î (29), Mehemmed (4), Muhibbî (1), Murâdî (25), Münîrî (2), Nev'î (1), Pîrkâl (15), Ravzî (4), Revânî (8),Sehî Bey (5), Senî (4), Seyfullah Nizamoğlu (22), Şem'î (1), Şemsî Paşa (1), Ulvî (8), Usûlî (3), Üsküblü İshak (2), Yahya Bey (3), Za'îfî (1), Zâtî (1), Yetim (1)

XVII. yüzyıl: Ahmed Nâmî (1), Atâyî (1), Azmizâde Hâletî (2), Bezcizâde (5), Bosnalı Sâbit (1), Câhidî (1), Cem'î (2), Çorlulu Zarîfî (15), Dürrî (1), Fenâyî (1), Güftî (1), Kâdirî (1), Mâhir (2), Nâzikî (1), Nâbî (1), Ni'metî (1), Sükkerî (3), Şehrî (2), Tıflî (1), Vahyî (3)

XVIII. yüzyıl: Abbas Vesim (1), Cemâlî (1), Çeşmî-zâde Reşîd (1), Esrâr Dede (3), Fennî (7), Feyzî Halîl (1), Gurbî (4), Hâmî (1), Hikmetî (1), İbrahim Nâzır (1), Kâmî (3), Lebîb (1), Mîrzâzâde Sâlim (5), Nakşî (1), Nebzî (3), Neylî (1), Nûrî (4), Resmî (1), Salahaddîn-i Uşşâkî (1), Seyyid Halvetî (2), Seyyid Vehbî (2), Sünbülzâde Vehbî (9), Şehdî (1), Şeyh Gâlib (8), Şeyhülislam Es'ad (2),

XIX-XX. yüzyıl: Abdî (1), Âciz (2), Âsaf (1), Azmî (1), Câzib (3), Cesârî (1), Cezbî (3), Ednâyî (1), Fatîn (1), Ferdî Abdullâh (1), Gulâmî (1), Hanyalı Nûrî (1), Hasan Rızâ (1), Hâlet Efendi (1), Hilmî (1), İzzet (1), Kudsî (2), Leylâ Hanım (2), Mehmed Sıdkî (1), Memduh Paşa (1), Meşhûrî (1), Müştak Baba (3), Nâfi (1), Nakiyye (1), Refî' Âmidî (1), Rüşdî (1), Sâdık Kemâlî (8), Sûzî (1), Trabzonlu Avnî (1), Ulvî

(2), Zühdî (1)

mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün: Bu vezinle yazılan toplam mesnevi sayısı 68'dur. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 4,9'dur. Bu mesnevilerin 3'ü XIII., XIV. ve XV. yüzyılda, 8'i XVI. yüzyılda, 20'si XVII. yüzyılda, 20'si XVIII. yüzyılda ve 17'si XIX-XX. yüzyılda yazılmıştır. Bu küçük mesnevilerin şairleri şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Ali Şîr Nevâyî (2), Nesîmî (1)

XVI. yüzyıl: Celîlî (2), Cemîlî (1), Edirneli Nazmî (1), Hüdâyî-i Kadîm (1), Kabûlî (1), Lâmi'î (2)

XVII. yüzyıl: Fasîh (5), Güftî (5), Mâlî (2), Nâbî (1), Neşâtî (3), Şeyh Mehmed Nazmî (1), Vahyî (1), Yârî (2)

XVIII. yüzyıl: Beylikçi İzzet (1), Ferhad Paşa (1), İbrahim Hanif (10), Sâmî (1), Seyyid Vehbî (7)

XIX-XX. yüzyıl: Âsaf (3), Azmî (1), Hanyalı Nûrî (1), Keçecizâde İzzet (1), Mahmûd Celâleddîn (1), Memduh Paşa (3), Nâkâm (2), Nebîl (1), Refî' Âmidî (1), Yahyâzâde Âsaf (1), Yavsî (1), Yenişehirli Avnî (1)

mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün: Bu vezinle yazılan toplam mesnevi sayısı 8'dir. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 0,58'dir. Bu mesnevilerin 3'ü XVII. yüzyılda ve 5'i XIX-XX. yüzyılda yazılmıştır. Bu küçük mesnevilerin şairleri şöyledir:

XVII. yüzyıl: Dürrî (2), Nef'î (1)

XIX-XX. yüzyıl: Cezbî (1), Hilmî (1), Osman Mazlum (1), Yahyâzâde Âsaf (2)

mef'ûlü mefâ'îlün mef'ûlü mefâ'îlün: Bu vezinle toplam küçük mesneviler içerisinde XVI. yüzyılda Seyfullah Nizamoğlu tarafından yazılan 1 mesnevi vardır:

XVI. yüzyıl: Seyfullah Nizamoğlu (1)

4.4.3. Hafîf Bahri

"Arap aruzunun 11. bahridir. Asıl mısra'da "Fâ'ilâtün müstef'ilün fâ'ilâtün" olan müseddes kalıbı hiç kullanılmamış, Arap şiirinde bundan üretilen 9 kalıbı görülmüştür. İran ve Türk edebiyatında çokça kullanılan bir bahirdir. Türk aruzunda tek kalıbı vardır. Birçok uzun mesnevî ve gazel bu kalıpla söylenmiştir." (İpekten, 2003, s. 263).

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün: Bu vezinle yazılan toplam mesnevi sayısı 342'dir. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 24,5'tir. Bu mesnevilerin 6'si XIII., XIV. ve XV. yüzyılda, 70'i XVI. yüzyılda, 105'i XVII. yüzyılda, 130'u XVIII. yüzyılda ve 31'i XIX-XX. yüzyılda yazılmıştır. Bu küçük mesnevilerin şairleri şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Ali Şîr Nevâyî (1), D. Ö. Rûşenî (1), Gülşen-i Saruhanî (2), İbrâhîm Beg (1), Necâtî Bey (1)

XVI. yüzyıl: Behiştî (1), Arşî (1), Âşık Çelebi (1), Azîzî (1), Bâlî (1), Celîlî (1), Cinânî (9), Dükakinzâde Ahmed Beg (1), Edirneli Nazmî (1), Filibeli Vecdî (6), Gelibolulu Âlî (9), Gülşenî (2), Kabûlî (12), Lâmi'î (8), Mostarlı Ziyâ'î (1), Murâdî (6), Nev'î (1), Sehî Bey (3), Şuhûdî (1), Yahya Bey (2), Yetim (2)

XVII. yüzyıl: Ahmed Nâmî (2), Azmizâde Hâletî (7), Bosnalı Sâbit (2), Cem'î (1), Çorlulu Zarîfî (2), Fasîh (1), Kâşif (5), Mâhir (1), Mâlî (18), Nâbî (16), Nâfiz (1), Nâlî (10), Nâzım (1), Neşâtî (1), Nev'izâde Atâyî (1), Sıdkî Paşa (1), Sükkerî (9), Şeyhülislam Bahayi (1), Üsküdarlı Sırrî (1), Vahyî (20), Yârî (4)

XVIII. yüzyıl: Antakyalı Münîf (1), Ârifzâde Âsım (2), Âsım (2), Çeşmî-zâde Reşîd (4), Fâik Mahmud (1), Ferhad Paşa (1), Feyzî Halîl (2), Hâkim Seyyid (3), İhyâ (2), Kâil (1), Kâmî (6), Koca Râgıb Paşa (1), Lebîb (13), Mîrzâzâde Sâlim (15), Nedîm (2), Neylî (10), Râmiz (5), Re'fet Mehmed 'Azîz (1), Said Giray (4), Sâkıb (3), Sâmî (2), Seyyid Vehbî (12), Subhizâde Feyzî (7), Sünbülzâde Vehbî (1), Şehdî (14), Şeyh Gâlib (1), Şeyhülislam Es'ad (4), Şeyhülislam İshak (5), Vahîd Mahtûmî (3), Zihnî (2)

XIX-XX. yüzyıl: Azmî (2), Bendî (1), Ferdî Abdullâh (1), Hanyalı Nûrî (4), Keçecizâde İzzet (3), Memduh Paşa (4), Meşhûrî (1), Nâkâm (4), Mâhir (1), Refî' Âmidî (1), Şeref Hanım (2), Yahyâzâde Âsaf (1), Yenişehirli Avnî (3), Zîver Paşa (3)

4.4.4. Mütekarib Bahri

Arapça bir kelime olan mütekârib "yaklaşan" anlamındadır. "İmam Halîl aruzunun 15. ve son bahridir. İran edebiyatında daha çok mesnevî kalıbı olarak görülür. En çok kullanılan "Fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl" kalıbıdır. Bu kalıp Türk edebiyatında da bahrin en çok görülen kalıbıdır. İran'da olduğu gibi Türk şiirinde de daha çok uzun mesnevîler bu kalıpla söylenmiştir." (İpekten, 2003, s. 296).

fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl: Bu vezinle yazılan toplam mesnevi sayısı 42'dir. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 3'tür. Bu mesnevilerin 4'ü XIII., XIV. ve XV. yüzyılda, 18'i XVI. yüzyılda, 12'si XVII. yüzyılda, 2'si XVIII. yüzyılda ve 6'si XIX-

XX. yüzyılda yazılmıştır. Bu küçük mesnevilerin şairleri şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Ahmed Paşa (1), Ali Şîr Nevâyî (2), Çâkerî (1)

XVI. yüzyıl: Cinânî (7) , Edirneli Nazmî (1), Filibeli Vecdî (1), Fuzûlî (2), Kabûlî (2), Lâmi'î (1), Murâdî (1), Seyfullah Nizamoğlu (1), Ulvî (1), Yahya Bey (1)

XVII. yüzyıl: Cem'î (1), Güftî (1), Hâşimî (1), Nâbî (1), Nâzikî (2), Sükkerî (1), Şeyhî (1), Şeyhülislam Bahayi (1), Şeyhülislam Yahyâ (1), Vahyî (2)

XVIII. yüzyıl: Nedîm (1), Şeyh Gâlib (1)

XIX-XX. yüzyıl: Abdî (2), Âsaf (1), Memduh Paşa (1), Nâkâm (1), Yenişehirli Avnî (1)

fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün: Bu vezinle toplam küçük mesneviler içinde XVI. yüzyılda Kabûlî tarafından 1 mesnevi yazılmıştır:

XVI. yüzyıl: Kabûlî (1)

4.4.5. Muzârî Bahri

Arapça bir kelime olan muzârî "benzeyen, ortak" demektir. Bahre bu adın verilmesi remel ve hezec bahrine benzerliği nedeniyledir. "Türk aruzunda Muzârî bahrinin biri hemen hiç kullanılmayan üç kalıbı vardır. En çok kullanılanı İran şiirinde olduğu gibi "mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün" kalıbıdır. Her devirde ve her nazım şeklinde şairlerin benimseyerek kullandıkları bir kalıp olmuştur." (İpekten, 2003, s. 243).

mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü fâ'ilâtün: Bu vezinle yazılan toplam mesnevi sayısı 4'tür. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 0,29'dur. Bu mesnevilerin 1'i XIII., XIV. ve XV. yüzyılda, 2'si XVI. yüzyılda ve 1'i XIX-XX. yüzyılda yazılmıştır. Bu küçük mesnevilerin şairleri şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Necâtî Bey (1)

XVI. yüzyıl: Filibeli Vecdî (1), Kabûlî (1)

XIX-XX. yüzyıl: Zekî (1)

mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün: Bu vezinle yazılan toplam mesnevi sayısı 2'dir. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 0,14'tür. Bu mesnevilerin 1'i XIII., XIV. ve XV. yüzyılda ve 1'i XVI. yüzyılda yazılmıştır. Bu küçük mesnevilerin şairleri

şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Gülşen-i Saruhanî (1)

XVI yüzyıl: Seyfullah Nizamoğlu (1)

4.4.6. Recez Bahri

Arapça bir kelime olan recez "titreme, acı çekme" anlamındadır. "Recez bahri Türk şiirinde fazla kullanılmamış ve daha çok kasîde ve gazellerde görülmüştür. Özellikle ilk yüzyıllarda Yûnus Emre ile K. Burhâneddîn ve Nesîmî'nin pek çok gazeli bu bahir kalıbıyla söylenmiştir. Bahrin Türk şiirinde 6 değişik kalıbı kullanılmıştır." (İpekten, 2003, s. 204).

müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün: Bu vezinde toplam küçük mesneviler içinde XVII. yüzyılda Bezcizâde tarafından 4 mesnevi yazılmıştır:

XVII. yüzyıl: Bezcizâde (4)

4.4.7. Müctes Bahri

Arapça bir kelime olan müctes "kesilmiş, koparılmış" anlamına gelir. "İmam Halîl'in düzenlediği aruz sisteminde 14. bahirdir. İlk yüzyıllardan başlayarak Eski Türk edebiyatında ve Tanzimat'tan sonra değişik nazım şekillerinde çokça görülür. Ama bu bahrin kalıplarıyla daha çok gazel söylenmiştir." (İpekten, 2003, s. 253).

mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün: Bu vezinle yazılan toplam mesnevi sayısı 4'dür. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 0,29'dur. Bu mesnevilerin 2'si XVIII. yüzyılda ve 2'si XIX-XX. yüzyılda yazılmıştır. Bu küçük mesnevilerin şairleri şöyledir:

XVIII. yüzyıl: Şeyhülislam Es'ad (2)

XIX-XX. yüzyıl: Hanyalı Nûrî (1), Yavsî (1)

4.4.8. Seri' Bahri

Arapça bir kelime olan seri' "çabuk, sür'atli" anlamındadır. "İran ve Türk şiirlerinde bahrin en çok görülen kalıbı "müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün" müseddes kalıbıdır. İran'da en çok uzun mesnevilerde, Türk şiirinde ise gazelde kullanılmıştır. Bahrin Türk şiirinde iki kalıbı vardır." (İpekten, 2003, s. 260).

müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün: Bu vezinle yazılan toplam mesnevi sayısı 34'dir. Bütün mesneviler içindeki oranı ise % 2,4'tür. Bu mesnevilerin 5'i XIII., XIV. ve XV. yüzyılda, 10'u XVI. yüzyılda, 7'si XVII. yüzyılda, 6'u XVIII. yüzyılda ve 6'sı XIX-XX. yüzyılda yazılmıştır. Bu küçük mesnevilerin şairleri şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Ahmed Paşa (1), D. Ö. Rûşenî (1), Necâtî Bey (3)

XVI. YÜZYIL: Dükakinzâde Ahmed (1), Filibeli Vecdî (3), Gelibolulu Âlî (1), Murâdî (3), Yahya Bey (1), Yetim (1)

XVII. yüzyıl: Güftî (1), Hikmetî (1), Nâbî (2), Sıdkî (1), Vahyî (1), Yârî (1)

XVIII. yüzyıl: Beylikçi İzzet (1), Ferhad Paşa (1), Ferrî (1), Hayrî (1), Neylî (1), Vahîd Mahtûmî (1)

XIX-XX. yüzyıl: Âciz (1), Keçecizâde İzzet (3), Memduh Paşa (1), Müştak Baba (1)

4.4.9. Diğerleri

Diğerleri başlığında altında az örneği bulunan küçük mesnevi sayısı 5'tir. Bu mesnevilerin 1'i XIII., XIV. ve XV. yüzyılda, 1'i XVI. yüzyılda, 2'i XVIII. yüzyılda ve 1'i XIX-XX. yüzyılda yazılmıştır. Bu küçük mesnevilerin şairleri şöyledir:

müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Ahmed Paşa (1)

mefâ'îlü fâ'ilâtü fe'ûlün

XVI. yüzyıl: Lâmi'î (1)

müfte'ilün fâ'ilün

XVIII. yüzyıl: Gurbî (1)

fâ'ilâtün fâ'ilün

XIX-XX. yüzyıl: Fennî (1)

müstef'ilâtün müstef'ilâtün:

XVIII. yüzyıl: Re'fet Mehmed 'Azîz (1)

Aşağıda yüzyıllara göre kullanılan ölçüler ve bu ölçülerin bütün mesneviler içindeki yüzdelik oranı verilmiştir. Tablo hazırlanırken tek örnekleri olan; remel bahrinin "**fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün"** hezec bahrinin "**mef'ûlü mefâ'îlün mef'ûlü mefâ'îlün**" mütekarib bahrinin "**fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün"** ve recez

bahrinin "**müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün"** kalıpları da "Diğerleri" başlığı altında değerlendirilmiştir:

Tablo 17.

Kullanılan Aruz Ölçüsüne Göre Küçük Mesneviler

Kalıp	**13.-15. yy**	**16. yy**	**17.yy**	**18.yy**	**19.-20. yy**	**Toplam**	**Oran**
mefâ'îlün/mefâ'îlün fe'ûlün	27	191	46	65	48	377	%27
fe'ilâtün/mefâ'ilün fe'ilün	6	70	105	130	31	342	%24,5
fâ'ilâtün /fâ'ilâtün fâ'ilün	22	78	14	85	74	273	%19,5
fe'ilâtün /fe'ilâtün fe'ilün	7	19	16	69	38	149	%10,6
mef'ûlü/mefâ'ilün fe'ûlün	3	8	20	20	17	68	%4,9
fâ'ilâtün/fâ'ilâtün fâ'ilâtün /fâ'ilün	2	3	13	5	24	47	%3,3
fe'ûlün/fe'ûlün fe'ûlün/fe'ûl	4	18	12	2	6	42	%3
müfte'ilün/müfte'ilün fâ'ilün	5	10	7	6	6	34	%2,4
fe'ilâtün /fe'ilâtün fe'ilâtün/ fe'ilün	-	5	-	10	11	26	%1,8
mefâ'îlün/mefâ'îlün mefâ'îlün/mefâ'îlün	-	2	2	2	1	7	%0,5
mef'ûlü/mefâ'îlü mefâ'îlü/fe'ûlün	-	-	3	-	5	8	%0,58
mef'ûlü/fâ'ilâtün mef'ûlü/fâ'ilâtün	1	2	-	-	1	4	%0,29
mef'ûlü/fâ'ilâtü mefâ'îlü/fâ'ilün	1	1	-	-	-	2	%0,14
mefâ'ilün/fe'ilâtün mefâ'ilün/fe'ilün	-	-	-	2	2	4	%0,29
Diğerleri	1	3	5	2	1	12	%0,72
Toplam	**79**	**410**	**243**	**398**	**265**	**1395**	%100

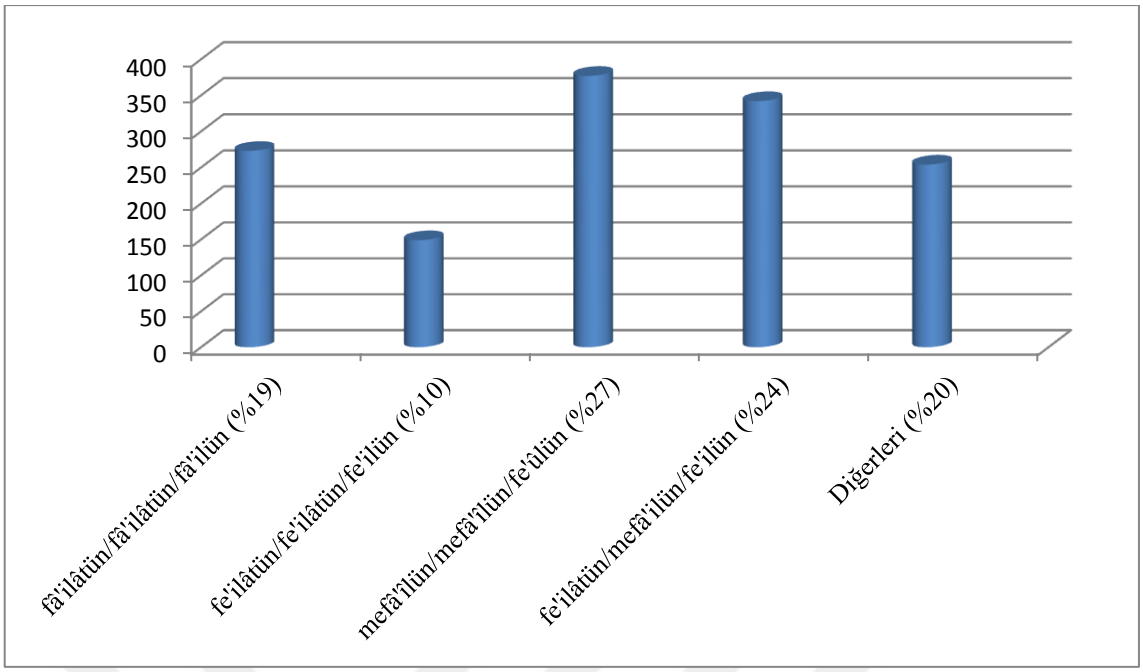

Şekil 6. Kullanılan aruz ölçüsüne göre küçük mesneviler.

Sonuç olarak XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla toplam 1395 küçük mesnevide 21 farklı kalıp, farklı oranlarda kullanılmıştır. Bu kalıplar ve oranları küçük mesnevilerin özel bir kalıbı olmadığını gösterir. Bütün mesneviler içinde en çok kullanılan kalıp %27 oranla hezec bahrinin **"mefâ'îlün/mefâ'îlün/fe'ûlün"** kalıbı gelmektedir. Bu kalıptan sonra % 24,5 oranla hafîf bahrinin "**fe'ilâtün/mefâ'ilün/fe'ilün"** kalıbı gelmektedir. En çok kullanılan üçüncü kalıp ise % 19,5 oranla remel bahrinin **"fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün"** kalıbı gelmektedir. Diğer 18 kalıp ise yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi farklı oranlarda kullanılmıştır. Müstakil mesneviler için geçerli olan, mesnevilerde aruzun kısa vezinleri kullanılır hükmü küçük mesneviler için de geçerlidir. Aşağıda müstakil ve küçük mesnevilerde en çok kullanılan üç kalıp tablo halinde verilmiştir:

Tablo 18.

Kullanılan Aruz Ölçüsüne Göre Küçük Mesneviler Ve Müstakil Mesneviler

Küçük Mesneviler	**Oran**	**Müstakil Mesneviler**	**Oran**
mefâ'îlün/mefâ'îlün/fe'ûlün	%27	fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün	%36,3
fe'ilâtün/mefâ'ilün/fe'ilün	%24,5	mefâ'îlün/mefâ'îlün/fe'ûlün	%27,9
fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün	%19,5	fe'ilâtün/mefâ'ilün/fe'ilün	%10,3

4.5. Bölümlerine Göre Küçük Mesneviler

Bu bölümde bölüm ihtiva eden küçük mesneviler incelenecektir. Müstakil mesnevilerde olduğu gibi küçük mesnevilerin de bazıları bölüm ihtiva etmektedir. Ama küçük mesnevilerin ihtiva ettiği bölümler beyit sayısının azlığı nedeniyle sınırlıdır. Müstakil mesnevilerin tertibi belli bir plana göredir. "Belli bir konuyu işleyen, bağımsız bir kitap olarak yazılmış mesnevilerin planları, genellikle birbirine benzer. Bu genel planda üç bölüm vardır;

A. Giriş bölümü
B. Konunun işlendiği bölüm
C. Bitiş bölümü." (Ünver, 1986, s. 432, Kartal, 2014, s. 93).

Müstakil mesnevilerin giriş bölümünde şu bölümler bulunabilir: "Dibace, besmele, tevhit, münacat, na't, miraciye, din ululârını övgü, padişah medhiyesi, hâmî medhiyesi, sebeb-i te'lif". Bu giriş bölümünden sonra şair mesnevinin asıl bölümüne geçer. "Hâtime, hâtime-i kitâb, der-hâtime, hatm şud…" gibi isimler alabilen mesnevilerin bitiş bölümü asıl konunun bittiği bölümdür. Mesnevilerde bu bölüm de ister bütünü bulunsun ister bir kaçı bulunsun belli bir planda karşımıza çıkar.

Bölüm ihtiva eden küçük mesnevilerde özellikle birbirine yakın türlerin bir mesnevide toplandığını görürüz. Şairler bazen mesnevinin bölümlerini başlıklarla ayırırken bazen de başlıksız şekilde bir şiirde birkaç türü birbiri içinde işleyebilir. Bölüm ihtiva eden mesnevilerde karşılaşılan bir problem bazen başlığın yanıltıcı olmasıdır. Yani şiirin başlığı tek bir türe gönderme yaparken şiir birkaç türü ihtiva edebilir. Bu durumlarda mesnevi tamamen okunmalı, sadece başlığına bakıp hüküm verilmemelidir. Bu durumun şairden veya müstensihten kaynaklanabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Aşağıda da görüleceği gibi *Şeref Hanım'ın* ilk mesnevisinin başlığı "Na't"tır. Mesnevi bütünüyle okunduğu zaman sadece na't değil münacat bölümünün de olduğu görülecektir. *D. Ö. Rûşenî'nin* ilk mesnevisinin başlığı her ne kadar "tevhit" olsa da mesnevi ağırlıklı olarak münacattır. *Bezcizâde'nin* dördüncü mesnevisinin başlığı her ne kadar na't olsa da 1-99. beyitleri na't, 100-123. beyitleri dua ve münacattır. *Çâkerî'nin* ilk mesnevisinin ilk beytini okuduğumuzda mesnevinin münacat olduğu anlarız. Ama ilerleyen kısımda tevhit türü içerisinde değerlendirebileceğimiz beyitler gelir. Aynı şekilde *Kemal Ümmî Divanı'ndaki* başlıksız ilk mesnevi tevhit olarak kaydedildiği halde mesnevide münacat bölümü de

vardır. Bu örnekler çoğaltmak mümkündür. Bu durum tevhit, münacat, na't, esmâ-yı hüsnâ; arz- hâl, medhiye; tevhit, münacat, elifnâme gibi tür ve tarzların muhtevalarının birbirine yakın olması, tür ve tarzların iç içe geçmesinden kaynaklıdır. Şairin yazdığı dinî bir konuda nasihat veya esmâ-yı hüsnâ beyitlerini şiire eklemesi, çeşitli konularda tarih düştüğü unsuru medhetmesi, münacatlarda af vesilesi olarak Hz. Muhammed ve dört halife övgüsüne yer vermesi, elifnâme tarzıyla tevhit veya münacat yazılabilmesi gibi durumlarda türler arasındaki ilişki yumağı sıklaşır. Kısaca "divanların başlangıç bölümünde "tevhid, tahmid, münacat, nat, medh-i çâr-yâr" gibi türleri tamamen ya da kısmen "dibace benzeri" şekilde divanın ilk manzumelerinde toplayan" manzumeler vardır (Gökalp, 2016, s. 192). Halin anlatımına dayalı hasb-i hâllerde şairler şikâyetlerini dile getirebilir veya halini arz edip taleplerini sıralayabilir. Bazı manzum mektuplarda şairlerin arz-ı hâllerine ve sıhhatnâmeye rastlamak da mümkündür. Medhiye içerikli mesnevilerde şairler kaside mantığı ile nesib/teşbib bölümü yerine bahariye, ramazaniye, kelamiye yazabilirler. Nesib/teşbib mesabesindeki bu bölümleri na't ve arz-ı hâl mesnevilerinde de sıklıkla görebiliriz. Ayrıca *Hayrî* örneğinde olduğu gibi az da olsa şairler sâkînâme ve ramazaniye gibi birbirinden çok farklı türleri bir araya getirebilir.

Küçük mesneviler içerisinde bölüm ihtiva eden mesnevi sayısı 74'tür. Bu sayı bütün mesneviler içerisinde % 5,3'lük bir orana sahiptir. Aşağıda yüzyıllara göre bu 74 mesnevi bölümleriyle birlikte verilmiştir:

XIII., XIV. ve XV yüzyıl:

Ahmed Paşa'nın yüz yirmi beyitlik manzum dibacesi yedi bölümden oluşmaktadır. Dibacenin 1-15. beyitleri tevhit, 16-37. beyitleri na't, 38-48. beyitleri münacat, 49-84. beyitleri dibace ve sebeb-i telif, 85-109. beyitleri medhiye, 110-114. beyitleri sebeb-i telif ve 115-120. beyitleri dua bölümüdür (Üzgör, 1990, s. 38).

Çâkerî Divanı'nda ilk mesnevinin 1-4. beyitleri münacat, 5-14. beyitleri tevhit, 15-23. beyitleri ise na't türündedir (Aynur, 1992, s. 60). Aynı divanın üçüncü mesnevisinin 1-14. beyitleri sâkînâme, 15-24 beyitleri ise nasihatnâmedir (Aynur, 1992, s.70).

Hidayet Çelebi Divanı'ndaki ilk mesnevinin 1-10. beyitleri tevhit, 11-16. beyitleri na't, 17-22. beyitleri münacat, 23-35. beyitleri sâkînâme, 38-44. beyitleri medhiye, 47-73. beyitleri nasihatnâme türündedir. Şair dua beytiyle mesneviyi bitirir (Sona, 2006, s. 256).

Mesîhî'nin Edirne Şehrengîzi'nin 1-34. beyitleri münacat, 35-71. beyitleri şehrengîzin giriş, 72-171. beyitleir asıl bölümdür. Şehrengîzin 172-188. beyitleri sonuç ve dua bölümüdür (Mengi, 1995, s. 89).

Gülşen-i Saruhanî'nin 435 beyitlik "Sa'd-nâme" mesnevisinin 1-13. beyitleri na't, 14-25. beyitleri nasihatnâme, 26-43. beyitleri sebeb-i telif, 44-87. beyitleri tevhit, 88-435. beyitler asıl bölümü oluşturur (Kulat, 2010, s. 43).

Kemal Ümmî'nin ilk mesnevisinin 1-28. beyitleri tevhit, 29-137. beyitleri ise münacattır (Yavuzer, 1997, s. 335).

Kemal Ümmî'nin ikinci mesnevisinin 1-24. beyitleri tevhit, 25-30. beyitleri na't ve 31-168. beyitleri münacattır (Yavuzer, 1997, s. 376).

D. Ö. Rûşenî'nin ilk mesnevisinin başlığı her ne kadar "tevhit" olsa da mesnevi ağırlıklı olarak içerisinde tevhit beyitlerinin de olduğu münacattır (Aydemir, 1990, s. 71).

Mihrî Hatun'un "Tazarru'-nâme"sinin 1-53. beyitleri tevhittir. Bu bölümde 6 bentlik mütekerrir murabba bulunmaktadır. Mesnevinin 54-113. beyitleri na'ttır. Bu bölüm içinde 15 beyitlik bir kaside bulunmaktadır. 114-125. beyitler 7 ve 5 beyitlik birer gazeldir. Mesnevinin bundan sonraki beyitleri içinde yer yer tevhit, nasihatin ve peygamberden bahseden beyitlerin de olduğu münacat türündedir. Münacatın içinde "Şi'r În-Mahal, Şi'r Der-În-Mahal" başlıklı 6 gazel daha bulunmaktadır. Münacatın 442-461. beyitleri hatime bölümüdür (Arslan, 2007, s. 340). Mihrî Hatun'un "Tazarru'nâme-i Mihrî Hakîre" adlı münacatının sonunda 461. beyitten sonra ikişer beyitte anâsır-ı erbâ'yı konu alan sekiz beyit bulunmaktadır. Bu sekiz beytin mesneviye dâhil olup olmadığı bilinmemektedir (Arslan, 2007, s. 168).

İbrâhîm Beg'in ikinci mesnevisin 1-251. beyitleri miraciye ve 252-270. beyitleri ise münacattır (Güler, 1995, s. 164).

İbrâhîm Beg'in "Dâstân-ı Sultân-ı Devrân" adlı mesnevisinin 1-26. beyitleri Mevlana ve Mesnevi medhiyesi, 27-175. beyitleri ise Mesnevi'den bir hikâyenin manzum çevirisi ve hikâyenin şerhidir (Güler, 1995, s. 187).

İbrâhîm Beg'in "Genc-nâme" başlıklı mesnevisinin 1-11. beyileri Mevlana medhiyesi, 12-192. beyitleri Mesnevi'den manzum çeviriler ve şerhi, 193-200. beyitleri dua ve münacattır (Güler, 1995, s. 222).

İbrâhîm Beg Divanı'nın yedinci mesnevisinin 1-3. beyitleri Mevlana medhiyesi, 4-106. beyitleri Mesnevi'den iki hikâyenin çevirisi ve 107-111. beyitler münacattır (Güler, 1995, s. 238).

İbrahin Beg'in "Mesel-i 'Alem ü Perde Min Kelam-i İbrâhîm Beg" başlıklı mesnevisinin 1-59. beyitleri bayrak ile perdenin tartışması ve bu misalin şerhini oluşturur. 60-65. beyitleri ise münacat bölümüdür (Güler, 1995, s. 266).

İbrâhîm Beg Divanı'nın on birinci mesnevisinin 1-41. beyitleri nasihatname, 42-46. beyitleri ise münacattır (Güler, 1995, s. 271).

İbrâhîm Beg Divanı'nın on ikinci mesnevisinin 1-5. beyitleri Mevlana medhiyesi, 6-124. beyitleri manzum çeviri ve nasihat, 125-129. beyitler ise münacattır (Güler, 1995, s. 275).

İbrâhîm Beg Divanı'nın on dördüncü mesnevisinin 1-113. beyitleri nasihat, 114-121. beyitler ise münacattır (Güler, 1995, s. 296).

İbrâhîm Beg'in on altıncı mesnevisinin 1-4. beyitleri Mevlana medhiyesi, 5-118. beyitleri ise Mesnevi'den manzum çeviri ve nasihattir (Güler, 1995, s. 322).

XVI. yüzyıl:

Celîlî Divanı'nda dibaceden sonra gelen 68 beyitlik mesnevisi yedi bölümden oluşur. 1-11. beyitler besmele ve poetik konulu, 12-24. beyitler na't, 25-49. beyitler bahariye ve 50-68. beyitleri ise sebeb-i teliftir (Kazan Nas, 2011, s. 232).

Fütûhî Divanı'ndaki ilk mesnevinin 1-4. beyitleri tevhit, 5-8. beyitleri na't ve 9-11. beyitleri medh-i çâr-yâr bölümüdür (Tökel, 1993, s. 126).

Gelibolulu Âlî'nin Gelibolu şehrengîzinin 1-23. beyitleri münacat, 24-45. beyitleri şehir tasviri ve sebeb-i telif, 46-81. beyitleri asıl bölüm ve 82-86. beyitleri dua ve hatime bölümüdür (Aksoyak, 2006, s. 62).

Kefeli Müdâmî'nin Emir Sultan menakıbının 1-7. beyitleri besmele ve hamd, 8-71. beyitleri münacat, 72-105. beyitleri esma-yı hüsnâ ve tevhit, 106-148. beyitleri na't, 149-186. beyitleri medh-i çâr-yâr, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin medhiyesi, 186-220. beyitleri hadis şerhi, 286-367. beyitleri sebeb-i nazm-ı menâkıb, 368-731. beyitleri menakıb, 732-781. beyitleri ise nasihat ve dua ile hatimedir (Kol, 2007, s. 114).

Münîrî'nin ilk şiiri olan kırk dokuz beyitlik mesnevisinin 1-21. beyitleri tevhit, 22-49. beyitleri ise münacattır (Ersoy, 2010, s. 140).

Münîrî Divanı'ndaki ikinci mesnevinin 1-19. beyitleri Sultan Ahmet medhiyesi, 20-78. beyitleri Lâdik şehri ve güzellerinin övgüsü ve 79.-81. beyitler ise dua ve hatimedir (Ersoy, 2010, s. 233).

Şemsî Paşa Divanı'ndaki ilk mesnevinin 1-2. beyitleri hamdele ve besmele, 3-4.

beyitleri tevhit, 5-8. beyitleri münacat, 9-14. beyitleri na't, 15-32. beyitler ise padişah medhiyesi ve dua bölümüdür (Akkaya, 1992, s. 194).

Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî Divanı'ndaki ilk mesnevinin 1-24. beyitleri na't, 2539. beyitleri ise münacattır (Özenç, 2008, s. 26).

Taşlıcalı Yahya Bey'in İstanbul şehrengîzinin 1-19. beyitleri tevhit, 20-30. beyitleri na't, 31-46. beyitleri medhiye, 47-84. beyitleri münacat, 85-120. beyitleri bahariye, 121-314. beyitleri asıl bölüm ve 315-332. beyitleri ise hatime ve duadır (Çavuşoğlu, 1977, s. 244).

Taşlıcalı Yahya Bey'in Edirne şehrengîzinin 1-11. beyitleri tevhit, 12-45. beyitleri münacat, 46-202. beyitleri asıl bölüm ve 202-212. beyitleri ise hatime ve duadır (Çavuşoğlu, 1977, s. 227).

Derzi-zâde Ulvî'nin "Medh-i Resûl Sallallahi 'Aleyhi Vesellem" başlıklı mesnevisinin, her ne kadar araştırmacı tarafından üç ayrı mesnevi gibi gösterilse de şiir geçişlerinden ve muhtevadan na't, miraciye ve mucizât olmak üzere üç bölümden oluştuğu anlaşılmaktadır (Çetin, 1993, s. 6).

Derzi-zâde Ulvî'nin Manisa şehrengîzi her ne kadar araştırmacı tarafından üç ayrı mesnevi gibi gösterilse de şiir geçişlerinden ve muhtevadan anlaşıldığına göre üç bölümden oluşur. Yetmiş altı beyitlik birinci bölüm Manisa medhiyesi, yirmi altı beyitlik ikinci bölüm hasb-ı hâl ve yüz seksen üç beyitlik üçüncü bölüm şehrengîzin asıl bölümüdür (Çetin, 1993, s. 578).

Usûlî Divanı'ndaki miracnâmenin 1-45. beyitleri tevhit, 46-52. beyitleri na't, 70-109. beyitleri mirac ve dua bölümüdür (İsen, 1990, s. 29).

Usûlî'nin Yenice Şehrengîzi'nin 1-5. beyitleri tevhit, 6-9. beyitleri münacat, 10-20. beyitleri nasihat bölümleridir. 20-138. beyitler ise içerisinde; Yenice şehrini tanıtıldığı, "hasb-ı hâl" başlıklı gecenin ve rüyanın anlatıldığı, sebeb-i telif ve münacatın olduğu giriş bölümüdür. 139-181. beyitler şehrengîzin asıl bölümüdür. 182-190. beyitler ise hatime ve dua bölümüdür (İsen, 1990, s. 44).

Üsküblü İshak'ın Bursa şehrengîzinin 1-15. beyitleri münacat, 16-58. beyitleri giriş bölümü, 59-114. beyitleri asıl bölüm ve 115-117. beyitleri ise hatimedir (Çavuşoğlu & Tanyeli, 1990, s. 87).

Üsküblü İshak'ın Üsküb şehrengîzinin 1-14. beyitleri nevruziye, 15-24. beyitleri giriş bölümü, 25-99. beyitleri asıl bölüm ve 100-105. beyitleri ise hatimedir (Çavuşoğlu & Tanyeli, 1990, s. 100).

Yetîm Divanı'ndaki "mesnevî be-tarîk-ı kasîde" başlıklı mesnevinin 1-14.

beyitler bahariye, 15-21. medhiye, 22-39. fahriye ve poetik konuludur. Mesnevinin 40-68. beyitleri ise arz-ı hâl ve sultana duadır (Aktaş, 1996, s. 248).

Zâtî'nin Edirne şehrengîzinin 1-20. beyitler insanın yaratılışı ve na't, 21-28. beyitleri Sultan Beyazıt medhiyesi, 29-129. beyitleri şehrengîzin asıl bölümü ve 130-139. Beyitleri ise hatime ve dua bölümüdür (Kurtoğlu, 1995, s. 224).

XVII. yüzyıl

Antepli Hâfız Divanı'nın girişindeki mesnevinin 1-18. beyitleri besmele, 19-21. beyitleri hamdele, salvele ve selam, 22-31. beyitler aşk konulu, 32-52. beyitler ise şair, şiir ve şiirde tasavvuf ile ilgili bölümdür (Ataç, 2007, s. 12).

Bezcizâde'nin dördüncü mesnevisinin başlığı her ne kadar na't olsa da 1-99. beyitleri na't, 100-123. beyitleri dua ve münacattır (Mutlu, 2008, s. 33)

Cem'î'nin ikinci mesnevi her ne kadar "Na't-ı Şerîf" diye isimlendirilse de 1-17. beyitleri na't, 18-47. beyitleri münacat ve duadır (Koparan, 1995, s. 68).

Fasîh Ahmed Dede'nin son mesnevisinin 1-20. beyitleri kalemiye, 21-97. beyitleri ise Köprülü Fazıl Ahmed Paşa medhiyesi ve paşaya sunduğu arz-ı hâldir (Çıpan, 1991, s. 330).

Güftî Divanı'ndaki ikinci mesnevinin 1-43. beyitleri kalemiye, 44-133. beyitleri ise na'ttır (Yılmaz, 1983, s. 73).

Nâbî'nin doksan sekiz beyitlik ilk mesnevisinin 1-62. beyitleri mevlid gecesi ve önemi üzerinden bir na't, 63-87. beyitleri Silahdar Ali Paşa övgüsü ve 88-98. beyitleri Sultan III. Ahmet medhiyesidir (Bilkan, 1997, s. 364).

Nâbî yedinci mesnevisinin başlığında şiirin Sultan Mehmet ve Musâhip Mustafa Paşa medhiyesi olduğunu söyler. Mesnevinin 1-28. beyitleri tevhit, 28-58. beyitleri na't, 59-68. beyitleri dört halife medhiyesi, 69-127. beyitler padişah övgüsü ve dua, 128-268. beyitler ise Musâhib Mustafa Paşa'ya sunduğu arz-ı hâl ve paşanın medhiyesidir (Bilkan, 1997, s. 393).

Neşâtî'nin ilk mesnevisinin 1-15. beyitleri kalemiye, 16-58. beyitleri na'ttır (Kaplan, 1996, s. 8).

Şeyh Mehmed Nazmî Divanı'ndaki üç yüz doksan beş beyitlik tek mesnevi üç bölümden oluşmaktadır. Mesnevinin 1-118. beyitleri na't, 199-285. beyitleri ise silsilenâmedir. 285-395. beyitleri arasındaki son bölüm, şairin aşk derdine düşmesini, dualarını ve münacatını konu alır (Bektaş, 2005, s. 842).

Şeyhülislam Bahayi'nin ilk mesnevisinin 1-44. beyitleri sâkînâme, 45-88.

beyitleri ise Sultan Murat'a sunulan arz-ı hâldir (Uludağ, 1992, s. 27).

Şeyhülislam Bahayi'nin ikinci mesnevisinin 1-144. beyitleri kalemiye, 115-238. beyitleri ise Sultan Murat'a sunulan arz-ı hâldir (Uludağ, 1992, s. 36).

Tıflî Divanı'ndaki tek mesnevinin 1-14. beyitleri medhiye, 15-54. beyitleri ise şikâyet ve arz-ı hâldir (Çınar, 2000, s. 167).

Vahyî Divanı'ndaki ilk mesnevinin 1-52. beyitleri na't, 54-105. beyitleri ise münacattır (Taş, 2004, s. 222).

XVIII. yüzyıl:

Arpaemînizâde Sâmî'nin Vahîd Mahtîmî Divanı için yazdığı takrizin 1-46. beyitleri takriz, 47-67. beyitleri ise Sultan III. Ahmed medhiyesidir (Kular, 2004, s. 259).

Feyzullah Nâzif'in ilk mesnevisinin 1-7. beyitleri tevhit ve hamd, 8-18. beyitleri na't, 19-24. beyitleri medh-i çâr-yâr, 25-39. beyitleri Sultan Mahmud medhiyesi, 40-68. beyitleri bir güzel tasviri, 69-148. beyitleri ise Sultan Mahmut övgüsü ve arz-ı hâldir (Demir, 2008, s. 257).

Gurbî'nin on iki imamı konu aldığı mesnevisinin 1-18. beyitleri tevhit, 19-27. beyitleri münacat, 28-36. beyitleri na't, 37-45. beyitleri medh-i çâr-yâr, 46-57. beyitleri sebeb-i telif, 58-69. beyitleri bahariye bölümleridir. Mesnevinin 70-90. beyitlerinde "Der-beyân-ı makâm-ı nagamât-ı bülbül" ve "Vasf-ı hâl-ı men in bûd" başlıklı iki bölüme yer verilir ve ardından gelen 91-195. beyitler mesnevinin on iki imamı konu alan asıl bölümünü oluşturur (Akbulut, 2007, s. 72).

Hâkim Seyyid Mehmed'in hilye şerhinin 1-56. beyitleri besmelenâme, 57-102. beyitleri tevhit, 103-405. beyitleri na't ve hilye, 406-422. beyitleri ise hatimedir (Poyraz, 2008, s. 253).

Hayrî'nin "Ramazaniyye-i Mesnevî Gûne" başlıklı doksan dört beyitlik mesnevisinin 1-24. beyitleri sâkînâme, 25-34. beyitleri ramazaniye ve 35-94. beyitleri hasb-i hâldir (Şener, 1999, s. 96).

İhyâ'nın ikinci mesnevisinin 1-11. beyitleri kalemiye, 12-128. beyitleri arz-ı hâldir. Arz-ı hâl bölümünün 80-90. beyitleri ise fahriye bölümüdür (Erzen, 2012, s. 719).

Mîrzâzâde Sâlim'in ilk mesnevisinin 1-67. beyitleri tevhit, 68-75. beyitleri münacatır (İnce, 1994, s. 1).

Mîrzâzâde Sâlim'in ikinci mesnevisinin 1-45. beyitleri peygamberler na'tı, 46-

73. beyitleri münacattır (İnce, 1994, s. 7).

Mîrzâzâde Sâlim'in fahriye mesnevisinin 1-55. beyitleri fahriyeyken 56-115. beyitleri şikâyet ve duadır (İnce, 1994, s. 170).

Râmiz'in "Esâmî-i Hânkâh-ı Mahmiyye-i Edirne" başlıklı mesnevisinin 1-47. beyitleri tevhit ve na't bölümüyken 48-94. beyitleri Edirne'deki tekkelerin isimlerinin sayıldığı bölümdür (Polat, 2003, s. 329).

Resmî Ali Dede Divanı'ndaki ikinci mesnevinin 1-51. beyitleri nasihatnâme, 52-126. beyitleri ise on iki imamın sayılıp medhedildiği bölümdür (Arslan, 2003, s. 129).

Said Giray ilk mesnevisini her ne kadar tevhit olarak isimlendirilse de mesnevinin 1-24. beyitleri tevhit, 25-39. beyitleri nasihat, 40-68. beyitleri münacattır (Karaköse, 2012, s. 1)

Sâkıb Divanı'nın dibacesinin 1-7. beyitleri hamd ve tevhit, 8-17. beyitleri na't ve medh-i çâr-yâr, 18-43. beyitleri sultan Ahmet Han medhiyesi ve 44-67. beyitleri ise sebeb-i teliftir (Kırbıyık, 2012, s. 99).

Şehdî'nin ilk mesnevisinin 1-66. beyitleri kalemiye, 67-107. beyitleri hat, harf ve kalem gibi çeşitli unsurları işlediği bölüm, 107-153. beyitleri vezir Ali Paşa sunduğu arz-ı hal ve 154-188. beyitleri ise Sultan Ahmed Han medhiyesidir (Bayındır, 2008, s. 225).

*Zihnî'nin d*ördüncü mesnevisinin 1-23. beyitleri sebeb-i telif, 24-59. beyitleri Acem ve Rum şairlerini övgü ve 60-87. beyitleri nasihat ve duadır (Macit, 2001, s. 127).

XIX., XX. yüzyıl:

Âsaf'ın mukaddimesinin 1-18. beyitleri tevhit, 19-43. beyitleri na't, 44-75. beyitleri ise sanatı hakkında bilgi verdiği ve eser yayımlamasının sebebini açıkladığı bölümdür (Ceylan, 2003, s. 49).

Âciz Divanı'ndaki ilk mesnevinin 1-8. beyitleri tevhit, 9-21. beyitleri na'ttır (Soleimanzadehshekarab, 2011, s. 273).

Hâtif Divanı'ndaki son mesnevinin 1-37. beyitleri ramazaniye, 38-53. beyitleri ise Sultan Mahmut medhiyesidir (Önal, 2010, s. 207).

Mehmed Memduh Paşa "Bahâriyye Der-Senâ-yı Sadr-ı Âlî" başlıklı mesnevisinin 1-20. beyitleri bahariye, 21-46. beyitleri ise medhiyedir (Odunkıran, 2011, s. 321).

Nakiyye Hanım'ın ilk mesnevisinin 1-4. beyitleri tevhit, 5-8. beyitleri na't, 9-21. beyitleri ise Sultan Abdulhamid medhiyesidir (Şentürk, 2010, s. 208).

Numân Mâhir Divanı'ndaki tek mesnevinin 1-56. beyitleri tevhit, 57-99. beyitleri na't ve 100-196. beyitleri miraciyedir (Batğı, 2012, s. 50).

Sûzî'nin beşinci mesnevisi Pîr Şemseddîn'nin Mevlüd-i Şerîf'inden bir parçanın intihabâtıdır. Sûzî'nin intihâb ettiği bölümün 1-10. beyitleri tevhit, 11-41. beyitleri ise sebeb-i teliftir (Arslan, 2010, s. 364).

Şeref Hanım'ın ilk mesnevisi her ne kadar "Na't" diye başlıklandırılsa da mesnevinin 1-8. beyitleri na't, 9-29. beyitleri münacattır (Arslan, 2002, s. 481).

Aşağıda mesnevilerin bölümlerinin yüzyıllara göre dağılımı verilmiştir. Sadece bölüm ihtiva eden mesnevilerin değerlendirildiği bu tabloda görüldüğü gibi mesneviler tevhit, na't, münacat, medhiye, sebeb-i telif… gibi 14 bölüm ihtiva etmektedir. Müstakil olarak bu konuları işleyen küçük mesneviler bu bölüme dâhil edilmemiştir. Bu bölümlerin içerisinde 34 bölümle en çok "**münacat"** türü gelmektedir. Münacatı 32'şer bölümle "**na't ve medhiye"** takip eder. Üçüncü sırada 30 mesnevi bölümü ile "**tevhit"** türü gelmektedir:

Tablo 19.

Bölümlerine Göre Küçük Mesneviler

Bölüm	**13.-15. yy.**	**16. yy**	**17.yy**	**18.yy**	**19.-20. yy**	**Toplam**
Tevhit	9	8	1	7	5	30
Na't	5	9	8	5	5	32
Münacat	15	10	4	4	1	34
Medhiye	7	5	9	8	3	32
Sebeb-i Telif	3	4	-	2	2	11
Nasihat	7	2	-	3	-	12
Sâkînâme	1	-	1	1	-	3
Miraciye	1	2	-	-	1	4
Besmele	-	3	1	1	-	4
Medh-i Çâr-yâr	-	2	1	3	-	6
Kalemiye	-	-	4	2	-	6
Mesnevinin Vezni	3	-	-	1	1	5
Mesnevinin Adı	2		1		1	4
Mesnevinin Bitişiyle İlgili Tarih		2	2	3	2	9
Toplam	**53**	**47**	**32**	**40**	**21**	**192**

BÖLÜM V

KÜÇÜK MESNEVİLERİN MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

Klasik Türk edebiyatının yaklaşık altı yüzyıllık gelişimi içerisinde toplumsal olayların etkisi, şairlerin yenilik arayışları ve kişilik özelliklerinin etkisiyle türler veya tarzlar ortaya çıkmış ve gelenekler oluşmuştur. Türler bazen bağımsız şekilde ortaya çıkarken bazen de bir türün içinden spesifik bir konuyu ele alan başka bir tür gelenek haline gelmiştir. Yine şairlerin sanattaki gücü, hayal zenginliği ve şahsiyetlerinden kaynaklanan şiire renk katan tarzlarla da divan şiirinde karşılaşmak mümkündür. Biz de bu bölümde küçük mesnevilerin muhteva özelliklerini incelerken divan şiirindeki türler üzerinden bir tasnif yaptık. Dini içerikli türler başlığı altında; Allah ile ilgili türler, peygamber ile ilgili türler, sahabe, din ve tarikat büyükleriyle ilgili mesneviler, besmelenâmeler, elifnâmeler ve ramazaniyeler bulunmaktadır. Ahlâkî konulu küçük mesnevilerde ise nasihatnâmeler incelenmiştir. Muhtevası din dışı olan mesneviler bölümünde ise mekânla ilgili mesneviler, kişisel hayatı konu alan mesneviler, aşknâmeler, mevsimlerle ilgili mesneviler ve poetik konulu mesneviler incelenmiştir. Yukarıdaki tasnife dâhil edemediğimiz küçük mesnevileri ise "Farklı Konularda Yazılmış Küçük Mesneviler" başlığı altında inceledik. Şunu belirtmek gerekir ki bu bölümde amacımız tür veya tarzların özelliklerini ortaya koymak değildir. Amacımız küçük mesnevilerin muhteva özelliklerini ve küçük mesneviler içerisinde tür veya tarzların yerini belirlemektir.

5.1. Dini İçerikli Küçük Mesneviler

5.1.1. Allah İle İlgili Küçük Mesneviler

5.1.1.1. Tevhit

Arapça "bir, tek, yalnız olma" anlamına gelen "vahd" mastarından türeyen tevhit "bir şeyin bir, tek ve yalnız olduğuna inanmak" demektir. Tevhit, iman esaslarının birincisi ve Kur'an-ı Kerim'in nübüvvet, ahiret hayatı, ibadet ve ahlâk konuları yanında en önemli rüknü olması nedeniyle sadece ilahiyatın konusu olmamış edebiyata da yansımıştır. Edebî bir terim olarak tevhit "Allah'ın zâtı, sıfatı ve fiillerinden söz ederek O'nun birliğini, tek ve eşsiz olduğunu, kudretinin sonsuzluğunu, zâtının yüceliğini,

bütün kâinatın ve mahlûkatın, özellikle insanın aczini, yaratıcısına, O'nun lutfuna olan ihtiyacını ve yalnız O'na sığınması gerektiğini anlatan eserlere verilen addır." (Uzun, 2012, s. 24). Divan edebiyatının başlangıcından sonuna kadar her yüzyılda manzum ve mensur tevhitler yazılmıştır. Şairler çoğunlukla divanlarına ve mesnevilerine "hamdele, besmele, salvele" geleneği içinde besmeleden sonra tevhit ile başlamışlardır. Tevhit mürettep divanlarda ilk sırayı alan tür olurken müstakil mesnevilerde eserin başlangıcındaki bölümdür. Tevhitler divanlarda başta kaside olmak üzere küçük mesnevi, terkîb-i bend ve tercî-i bend ve rubâî gibi tüm nazım şekilleriyle yazılır. Tevhitler muhtevalarına ve konunun işlenişine göre tasnife tabi tutulmuşlardır. Son yıllarda bu konuda yapılmış kapsamlı çalışmada tevhitler şu şekilde tasnif edilmiştir:

1. Kelamî Tevhitler
2. Kelime-i Tevhîd Redifli Tevhitler (Tehlîl)
3. Tasavvufî Tevhitler
   3.1. Tasavvufu Genel Olarak İşleyen Tevhitler
   3.2. Halka-i Tevhîd Redifli Şiirler (Gökalp, 2016, s. 138).

"Allah'ın varlığı ve birliği konusu oldukça soyut ve teorik bir konu olmasına rağmen tevhit türü şiirlerde şairler, Türk-İslam medeniyetinin felsefî ve edebî birikiminden sonuna kadar yararlanmışlardır." (Gökalp, 2012, s. 455).

> Divan şairi bilhassa, İslam felsefesi ve kelâmının Allah'ın varlığı ve birliği üzerine ileri sürdükleri ispat yöntemleri ve delilleri şiirlerinde dile getirmişlerdir. "İsbât-ı vâcib" terkibiyle terimleşen bu ispat yöntemi, ileri sürülen delillere göre çeşitlenmiştir. Söz konusu deliller iki ana başlık altında toplanır. Allah'ın varlığı ve birliği, kâinâttan yola çıkılarak ispatlanırsa kozmolojik deliller ailesi kapsamında; varlık, mükemmel varlık olan Allah'tan yola çıkılarak, ispatlanırsa ontolojik delil kapsamında değerlendirilir (Gökalp, 2006c, s. 79).

Allah'ın zatı, isimleri, sıfatları ve fiillerini konu alan tevhitlerin muhtevalarına bakacak olursak şunları görürüz: "Genelde bir tevhit muhteva bakımından üç bölüme ayrılır. Birinci bölümde Allah'ın selbî ve sübûtî sıfatlarından bahsedilir. İkinci bölümde sübûtî sıfatlarından özellikle kudretinin kâinattaki tecellileri ortaya konur. Üçüncü bölümü teşkil eden münâcâtta Allah'ın yüceliği, kâinatı idare etmesi, bunun karşısında aczini anlayan insanın O'na sığınması, kendisinden yardım istemesi anlatılır. (Uzun, 2012, s. 25). Aşağıda yüzyılllara göre tevhit mesnevileri veya bir mesnevide tevhit bölümleri şairleriyle birlikte verilmiştir. Muhtevalarına göre incelediğimiz mesnevilerde 67 mesnevi ve % 4,3'lük oran ile tevhit türü 6. sırada yer almaktadır. Aşağıda da

görüldüğü gibi XIII., XIV. ve XV. yüzyılda 13, XVI. yüzyılda 30, XVII. yüzyılda 7, XVIII. yüzyılda 10 ve XIX., XX. yüzyılda 7 tevhit veya tevhit bölümü bulunmaktadır:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Ahmed Paşa (1), Çâkerî (1), Rûşenî (1), G. Saruhanî (1), Hidayet Çelebi (1), Kemal Ümmî (2), Mihrî Hatun (1), Necâtî (2), Nesîmî (3).

XVI. yüzyıl: Arşî (1), Caferî Baba (1), Cemîlî (1), Dükakin-zâde Ahmed (4), Fütûhî (1), Kabûlî (2), Kefeli Müdâmî (1), Lâmi'î (1), Murâdî (8), Münîrî (1), Senî (1), Şemsî Paşa (1), Taşlıcalı Yahya Bey (3), Ulvî (1), Usûlî (2).

XVII. yüzyıl: Azmî-zâde Hâletî (1), Bezcizâde Muhyiddîn (1), Cem'î (1), Çorlulu Zarîfî (1), Güftî (1), Nâbî (1), Yârî (1).

XVIII. yüzyıl: Feyzullah Nâfiz (1), Gurbî (1), Hâkim Seyyid Mehmed (1), İbrahim Hanif (1), Mîrzâzâde Sâlim (1), Nebzî (1), Râmiz (1), Said Giray (1), Sâkıb (1), Servet (1).

XIX., XX. yüzyıl: Âciz (1), Âsaf (2), Hasan Rızâ (1), Nakiyye Hanım (1), Osman Mazlûm (1), Sûzî (1).

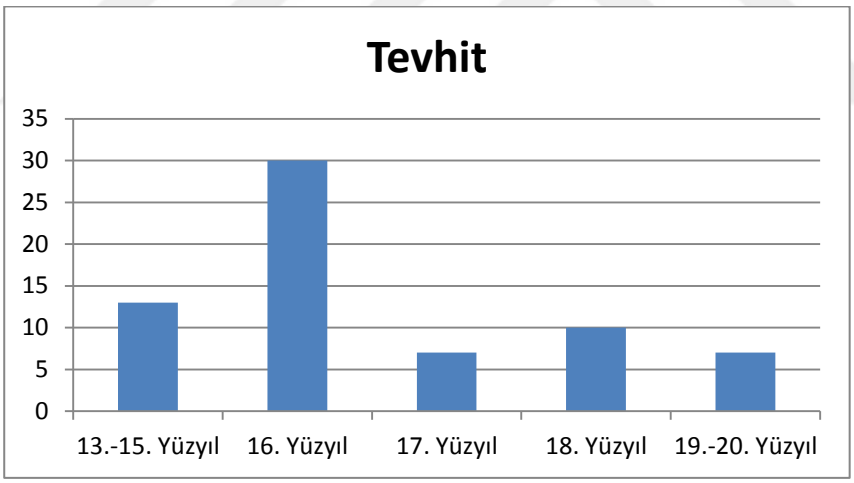

Şekil 7. Yüzyıllara göre tevhit türü.

67 mesnevi veya mesnevi bölümüyle tevhit türü, küçük mesneviler içerisinde en çok yazılan türlerden birisidir. Genellikle divanlarda ilk sırada yer alan tevhit türünün temeli Allah'ın varlığı ve birliğidir. Bunun yanında esmâ-yı hüsnâ, münacat, na't veya yer yer nasihatler tevhit türü içinde beyit/beyitler düzeyinde bulunabilir. Küçük mesneviyle yazılan tevhitleri kelâmî ve tasavvufî tevhitler şeklinde iki başlıkta inceleyebiliriz. Kelâmî tevhitlerin temelinde Allah'ın isim ve sıfatlarıyla isbat yöntemleri, tasavvufî tevhitlerin temelinde ise "vahdet-i vücût" nazariyesi yatmaktadır. Küçük mesnevilere baktığımızda kelâmî tevhitlerde tasavvufî, tasavvufî tevhitlerde de

kelâmî beyitler veya göndermeler bulunabilir. Çünkü kelâmî ve tasavvufî tevhitlerin konuları müşterektir ve tevhitlerde kelâmî ve tasavvufî meseleler iç içe geçmiş şekilde karşımıza çıkar. İster kelâmî olsun ister tasavvufî olsun tevhitlerde asıl amaç şairin edebî kabiliyeti nisbetinde Allah'ın varlığı ve birliğini ortaya koymaktır. Küçük mesneviyle yazılan tevhitleri iki başlıkta inceleyebiliriz.

-Kelâmî Tevhitler

-Tasavvufî Tevhitler

Kelâmî Tevhitler: 67 mesnevi veya mesnevi bölümüyle küçük mesnevilerle yazılan tevhit türünün yaklaşık % 85'lik oranla çoğunluğunun kelâmî tevhit olduğu görülmektedir. "Kelâmî tevhitlerde İslam felsefesi ve kelamının meselelerine ve çeşitli bilimsel ispat yöntemlerine sıklıkla yer verilir." (Gökalp, 2016, s. 615). İspat yöntemlerinde ise en çok "*gaye ve nizam*" delili görülmektedir. Bu yöntemde şairler kâinattaki insana hayret verecek düzene ve her şeyin bir amaca hizmet etmesine bakarlar. Bu tür tevhitlerin şairler tarafından tercih edilmesi pratik olması ve duyu organlarıyla kolay tecrübe edilmesindendir. Şair, kâinâta bakar ve somuttan soyuta yani *"sebepten müsebbibe"* yol bulur. Bu tevhitlerde Allah'ın varlığı ve birliğinin isbatı *"mümeyyiz akıl ve hikmetli tefekkür"* üzerine oturmuştur. Kâinattaki yer, gök, insan, bitki, hayvan gibi birçok unsur insan için tefekkür merkezi olur. Küçük mesnevilerle yazılan kelâmî tevhitlerin bazılarında kâinattaki yer, gök, insan, mevsimler, bitkiler gibi birçok unsur bütünüyle tefekkür edilmiş, bazılarında ise bir konuda yoğunlaşıldığı görülmüştür. Şairler her ne kadar isbat yöntemleriyle Allah'ın varlığı ve birliğine işaret etseler de zâtını hakkıyla anlayamayacaklarını ve hakkıyla onu övemeyeceklerini itiraf etmişlerdir. Kemal Ümmî tevhit mesnevisine Allah'ın kudreti ve âlemi yoktan var etmesi karşısında insanın şaşkınlığını ifade ile başlar ve ardından münacatını sunar:

Hudâvendâ ne hoş kudretlerün var
Ki kıldun yog iken 'âlemleri sen (Kemal Ümmî 1/1) (Yavuzer, 1997, s. 335)

Allah'ın arşı, ferşi, insanı, cinleri yaratması; aklı, nefsi, cismi ve canı tesviye etmesi; cisimlere alt, üst, sağ, sol, ön ve arka altı cihet kılması; ayı, güneşi, geceyi ve gündüzü devrettirmesi; yaz, kış, bahar ve güzün dört fasıl şeklinde döndürmesi; baharda ölü toprağı diriltmesi, türlü türlü çiçekleri açtırması, kuru çubuktan yaş üzümü bitirmesi, bir avuç toprağı insan yapıp konuşturması, kara günde kara karıncanın hangi ayağının bastığını bilmesi, hayvanları beslemesi bütünüyle varlığına işaret eder:

Sana isbât iderler milki şeksüz
Ki sen bir Tanrı'sın yok anda şek söz (K. Ümmî 1/23) (Yavuzer, 1997, s. 335)

"Tevhitlerde Allah'ın isim ve sıfatlarına yer verilmesi, adeta bir gelenek halini almıştır. Hemen her tevhitde konunun doğası gereği -birkaç tane de olsa- Allah'ın isim ve sıfatlarına yer verilmiştir." (Gökalp, 2016, s. 215). Kemal Ümmî münacatının başında yer verdiği tevhit bölümünde birçok isim ve sıfata yer vermiştir. Bu isim ve sıfatlar içinde, konu tevhit ve münacat olduğundan Allah'ın kudreti ve affediciliğiyle ilgili isim ve sıfatlar da vardır:

İ Ganî sultân u Settâru'l-'Uyûb
İ Kavî Sübhân Gaffarü'z-Zünûb (Kemal Ümmî 2/3)
İ sıfâtı Kul huve'llahu ahad
'Ayn-ı zât-ı pâk Allahu's-Samed (Kemal Ümmî 2/4)
'Âlimü'l-esrâr u Hayy u lâ-yemût
Vâhidü'l-Kahhâr u Ferd ü lâ-yefût (Kemal Ümmî 2/11) (Yavuzer, 1997, s. 376)

Mihrî Hatun'un tazarrunâmesinin girişindeki 41 beyit tevhit içeriklidir. Şair, tevhidine Allah'ın isimlerini sayarak başlar. Allah cümle halkın mabudu ve rezzâkıdır. Bütün eşya Allah'ın birliğine şahittir:

Ey Kerîm ü Kâdir ü Hayy u Ebed
Vey Kadîm ü Sânî' u Ferd ü Samed (Mihrî Hatun 3/2)
Sen Ahad'sın bir dahı yokdur ilâh
Birligüne cümle eşyâdur güvâh (Mihrî Hatun 3/6) (Arslan, 2007, s. 351)

Allah'ın hikmeti ve kudretiyle taştan su çıkar, kuru kamış şeker verir ve felekler durmaz döner ve gece gündüz oluşur. Akıl ise bu hikmet ve kudretin sırrına eremez, aciz kalır:

Hikmetünle akıdur âb hacer
Kudretün virür kurı neyden şeker (Mihrî Hatun 3/14)
Emrün ile bu felek etmez karâr
Hikmetün ile gelür leyl ü nehâr (Mihrî Hatun 3/16)
Kudretün sırrına idrâk iremez
Hikmetün fikr iden 'aklın diremez (Mihrî Hatun 3/31) (Arslan, 2007, s. 351)

Kabûlî Divanı'nın dibacesindeki tevhidinde Allah'ın fazlının ve ihsanın nihayetinin olmadığını, herkesin tek tek namını andığını söyler. Şair, kendisinin de Allah'ın zatını anlayamayacağını, onu övmenin elinden gelmeyeceğini, onun zatının kuru övgülerden daha yüce olduğunu da belirtir:

Hudâyâ senün fazluna yok nihâyet
Bulunmaz çü ihsânına hadd ü gâyet (Kabûlî 4/1)
Furâdâ furâdâ anar cümle nâmun
Sayılsa zebânında her hâs u 'âmun (Kabûlî 4/2) (Erdoğan, 2008, s. 443)

Lâmi'î'ye göre mekândan münezzeh, ebedî ve ezelî olan Allah iki harften (kâf-nûn) yani "kün" "ol" emriyle bütün kâinatı yaratmıştır. Felek, yaratılmışlar gül bahçesinden bir köşe, yıldızlar ise harmandan bir başaktır. Her kuş güzel sesiyle Allah'ın teranesini söyler. Her servi ve ardıç ağacı iç bahçede yemyeşil bir mildir. Allah'ın cömertlik denizi ve buharının nisan yağmuru, suyu her tarafa ucu kıvrımlı bir çevgan ve inciyi ise sadefte top yapmıştır. Hilâlin haysiyetinin o çevganı sunması ve ay topuna gökyüzü alanı vermesi, Allah'ın genel iyiliğinin ulaşması ve ihsanının karışmasıdır. Bu işte, her şeyin başı dönmüş her şey her tarafa koşturmaktadır:

Ey 'arsa-i lâ-mekân mekânun
Sebt-i ezel ü ebed nişânun (Lâmi'î 2/1)
İtdün iki harfden muhakkak
Bir emr ile bunca sîgâ müştak (Lâmi'î 2/2)
Bir gûşe sipihr gülşenünden
Bir hûşe nücûm hırmenünden (Lâmi'î 2/3)
Her murg senün terânen eyler
Şerh-i gam-ı dâm ü dânen eyler (Lâmi'î 2/4)
Her serv-i sehî vü şâh-ı 'ar'ar
Sahn-ı haremün de mîl-i ahdar (Lâmi'î 2/5)
Feyz-i meded-i bihâr-ı cûdun
Nîsân-ı nem-i buhâr-ı cûdun (Lâmi'î 2/6)
Çevgân idüp âbı her tarafda
Gûy eyledi gevheri sadefde (Lâmi'î 2/7)
Ol lutf-ı 'amîmün irmesidür
Ol mevhebetün kirişmesidür (Lâmi'î 2/8)

K'âb-rû-yı hilâl sundı çevgân
Meh rûyına virdi çarhı meydân (Lâmi'î 2/9) (Üzgör, 1990, s. 128)

Münîrî Divanı'nın ilk şiir olan kırk dokuz beyitlik mesnevisi tevhit türündedir. Mesnevinin yirmi yedi beyti Farsça kaleme alınmıştır. Mesnevinin ilk yirmi bir beyti tevhit iken kalanı münacattır. "Şâir, Allah'ın kudretinin sonsuzluğunu ve onun sıfatlarını anlatmıştır. Onun her türlü kötülükten münezzeh olduğunu ve her şeyin kendisine muhtaç olduğunu vurgulamıştır. Hz. peygamber, dört halife ve on iki imamı zikrederek onların hatırına kendisinin bağışlanmasını, çünkü günahkâr olduğunu ifade etmiştir." (Ersoy, 2010, s. 23). Bütün âlem ve insanın şekli Allah'ın kudretiyle ortaya çıkmıştır. Bir avuç toprak onun feyziyle mükerrem bir varlık olmuştur. Bir zerreden binlerce güneşi, bir damladan binlerce denizi yaratan odur. Bütün âlem Allah'ı zikreder ama hikmetinde hepsi dilsizdir. Bütün varlığın muradı Allah'tır. Senî, tevhit mesnevisine önce istiaze ve besmele ile başlar. Âlemi "nefahtü fîhi min rûhi" yani ruhundan üfleyerek yokluktan yaratan Allah yeri ve göğü döndürürken dağları yere sabitlemiş, kazık etmiştir. Gökte ay ve güneş kandilini yakmıştır. Gece ve gündüzün devriyle insanlara cömertliğini ve ihsanını göstermektedir. Delip geçen yıldızları şeytanlara karşı taş yapan, Yusuf'u Mısır'a sultan kılan, Süleyman'ın tahtını deve veren, kuru bir daldan meyve yaratan Allah'ın kudretidir. Dünyadaki iyi ve kötüler Allah'ın lütuf ve kahrının göstergeleridirler. Arş çadırını su, yeryüzünü deniz üzerine kurmuştur. Böylece Allah kudretiyle dünyayı asılı bir deniz gibi yaratmıştır. Cihanda seradan süreyyaya her şey aşk ile dirilip bir hareketlilik içindedir. Âlemin yaratılması ile "küntü kenzen" zahir olmuştur. Hüda ile âlem zinde olurken ten, can ile dolmuştur. Allah zatı ile müstağni olurken cihanda isim ve sıfatları ile tecelli etmektedir. Allah'ın varlığına şahit, işaret ve ayna bütün bu yaratılmış eşyadır. Allah'ın kudret ve hikmetine aklın ermediği gibi yarattıklarının keyfiyetini de şair dile getiremez. Akıl bu kudret ve hikmet karşısında hayrette kalır:

Anun birliğine şâhiddür eşyâ
İlâhun Vâhidûn Rabbün Te'âlâ (Senî 1/30)
Eyü yavuz ana mir'ât olupdur
Anun birligine âyat olupdur (Senî 1/31)
Anun hikmetlerine 'akl iremez
Anun keyfiyyetine nakl iremez (Senî 1/49)
Talamaz ka'r-ı bahr-ı zâtına cân

Kalur fikrinde pîr-i ‘akl hayrân (Senî 1/50) (Candan, 2012, s. 121)

Güneş kendini açıkça gösterdiği gibi kâmil insan için bütün yaratılmışlar da yaratanı göstermektedir. Yarasa güneşi göremediği gibi bazı insanlar da sebeplerden müsebbibi görememektedir. İnsana bu yolda lazım olan gönül ve aşktır. Gönül, Allah’ın sırlarının mahzenidir. Aşk kitabı ise ona daimi bir derstir:

Egerçi Kâmil insâna ‘ıyândur
Velî bî-dîde merdumdan nihândur (Senî 1/53)
Güneş gayrde ger kılur özin fâş
Velî göremez anı çeşm-i huffâş (Senî 1/54)
Gönül kim mahzen-i esrâr-ı Hakdur
Zebûr-ı ‘ışk ana dâ’im sebakdur (Senî 1/55) (Candan, 2012, s. 121)

Taşlıcalı Yahya Bey’in İstanbul şehrengîzi tevhit ile başlar. “Metinde de görüleceği gibi, bu kısımda Allah’ın varlığı şer’î ölçüler içinde mütâlaa ve ifade edilmiştir.” (Çavuşoğlu, 1969, s. 75):

Açuk tut cân gözin hâ gibi gûyâ
Behişt içinde bir goncadur ol hâ (Yahya Bey 11/8)
Budur ehl-i hakîkat ittifâkı
Ki *lâ hallâke illâ Hayy ü Bakî* (Yahya Bey 11/9)
Şeriki yok odur her sun’a sâni’
Yiter mıkrâz-ı *lâ* bürhân-ı kâtı’ (Yahya Bey 11/10)
Degül ma’lûm bu ʿilmün beyânı
Girü Allâh bilür cümle anı (Yahya Bey 11/11)
Yaradur katradan bir sûret-i hûb
Kamer-fer ‘ârızı gül-renâ mahbûb (Yahya Bey 11/12)
Olur kadr ile merdüm dürr-i meknûn
Virür idrâk-i pâk ü tabʾ-ı mevzûn (Yahya Bey 11/14)
Hemişe hâne-i câna mu’ayyen
Açar revzen bu câm-ı dîdelerden (Yahya Bey 11/15)
Nazar kıl cümle mevcûdata her gâh
Olur gün gibi zâhir kudretu’llâh (Y. Bey 11/16) (Çavuşoğlu, 1977, s. 244)

18. yüzyıl şairlerinden Azmî-zâde Hâletî tevhidinde önce insana vücut verip

konuşturduğu ve Kur'ân'ı nazil ettiği için Allah'a hamd eder. Bir söz ile cihanı meydana getiren Allah'ın kudretinde şüphe yoktur. Dört mevsim ile her yılı garip bir kitap eylemiştir. Dön emri ile zemin döner, dönme emri ile gök dönmez. Allah adı ile başlamayan söz tamama ermez. Ezelî ve ebedî Allah'ın ihsanında sınır yoktur. Bulut nutfesi ile ağacı gebe bırakıp meyve verdiren, dağları ve yeryüzünü rengarenk süsleyen Allah'ın kudret kalemidir. Göğü halatsız ve direksi dururdan, zemin bedenine dokuz kat gökyüzünü elbise gibi giydiren Allah'tır. Karanlık gece kudretin bahçesinde bir kargadır. Seher vakti altın kanatlı kuş olan güneş o kargayı azık eder. Ay ve güneş kudret bağı olan gökyüzünde iki nergistir. Ay Yusuf'unu devle yani kova burcuyla arzın çukurundan çıkarıp saraya erdirmiştir. Güneş Yunus'unu her zaman hut yani balık burcunda karar kıldıran yine Allah'ın kudreti ve emridir. Allah, insanı bir damla sudan yaratmıştır. Beden hücresi karanlık olmasın diye o tene aklın nurunu vermiştir. O bedende sırların hazinesi kalp, o hazinenin bekçisi olan yılan ise nefs-i emmaredir:

Hamd ana kim vücûd-ı insânı
Şeref-i nutka kıldı erzânî (Azmî-zâde Hâletî 1/1)
Gökden inzâl idüp zemîne kelâm
Sühanı eyledi bülend-makâm (Azmî-zâde Hâletî 1/2)
Bir sözüyle vücûda geldi cihân
Kudretinde kalur mı reyb ü gümân (Azmî-zâde Hâletî 1/5)
Çâr fasl üzre eyleyüp tertîb
Kıldı her sâli bir kitâb-ı garîb (Azmî-zâde Hâletî 1/6)
Nutfe-i ebri eyleyüp nâzil
Kılar eşcârı mîveden hâmil (Azmî-zâde Hâletî 1/12)
Çemen-i bâg-ı sun'ıdur bu sipihr
İki nergisdür anda mâh ile mihr (Azmî-zâde Hâletî 1/19)
Olmasun diyü târ hücre-i ten
Nûr-ı 'akl ile eyledi rûşen (Azmî-zâde Hâletî 1/27)
Kalbi cây itdi genc-i esrâra
Ana mâr oldı nefs-i emmâre (Azmî-zâde Hâletî 1/28)
Rîsmân ü sütûnsuz dâ'im
Hayme-i çerhi ol kılur kâ'im (Azmî-zâde Hâletî 1/33) (Kaya, 2003, s. 33)

Çorlulu Zarîfî tevhidine besmele ve hamdele ile başlar ve daha sonra Allah'ın "Kâdir, Mûcid, Hay, Bâkî, Âlim, Mürîd, Semî', Sâni' ve Basîr" isimlerinin kısaca

şerhlerini yapar. Şair tevhidinde Allah'ın gökyüzünde ve yeryüzündeki kudret eserlerini hayret ile temaşa edip tefekkür eder:

Zihî Kâdir ki makdûrâtı bî-had
Zihî Mûcid ki mevcûdâtı bî-'ad (Çorlulu Zarîfî 1/6)
Zihî Hay kim hayâtı câvidânî
Vücûdı Bâkî ancak gayrı fânî (Çorlulu Zarîfî 1/7)
Zihî 'Âlim ki 'ilmi bî-nihâyet
Ki hîç 'akl ana bulmaz hadd u gâyet (Çorlulu Zarîfî 1/8)
Mürîd ol kim neyi kılsa irâdet
Tahallüf eylemez olur tamâmet (Çorlulu Zarîfî 1/9)
Semî' oldur ki kıldı sem'i peydâ
Basîr oldur ki düzdi çeşm[i] bînâ (Çorlulu Zarîfî 1/10)
Ol itdi yiri kâ'im çarhı devvâr
Ol itdi mihr ü mâh u nemci seyyâr (Çorlulu Zarîfî 1/13) (Taşkın, 2009, s. 133)

Said Giray'ın ilk mesnevisi tevhitdir. Şair, tevhidine hamd ile başlar ve Allah'ı kudret sırlarıyla yazılan ezel sayfanın ressamına, kâtibine benzetir. Allah, hasta gönüllerin yaralarına merhem, mazlumların yardımcısıdır. Allah cenneti, cehennemi, dört unsuru, yer ve göğü, levhi, kalemi, arşı, kürsiyi, dokuz kat feleği "kün fe-yekûn" emriyle yaratmış ve kâinâtı bedî' eserlerini sergilediği hikmet nüshası haline getirmiştir. Yaratıcı rahmetiyle insanın altına yeri döşemiş, üstüne de göğü yükseltmiştir. Göğü direksiz durduran Allah rahmet yüklü bulutları da at gibi emrine amade kılar. Yine kudretini göstermek için dünyanın dengesi için dağları var etmiştir. Bütün bu kudret ve rahmet eserlerini tefekkür eden şair "gözün aç" diyerek insana tevhit konusunda bazı nasihatlerde bulunur. İnsan, varlığı yokluktan yaratan, bir avuç toprağa can veren Allah'a şerik koşmadan ibadet etmelidir. Nefs-i emarenin elinde zebun olan Said Giray nedametini bildiri ve Allah'tan af diler:

Hamd ol Allaha kim odur ma'bûd
Hâlık u Kâdir ü Hüdâ-yı Vedûd (Said Giray 1/1)
Gör ki mülk-i cihân içinde bedî'
Pür idüp 'ayn-ı hikmetinde cemî'(Said Giray 1/16)
Gözün aç sen hey âdem oglanı
Sana kalmaz bu mesken-i fânî (Said Giray 1/24)
Seni yokdan var itdi dil-i sübhân

Bir avuç hâke virdi lutf ile cân (Said Giray 1/25)
İsmümi itdün ey İlâhi Sa‘îd
Beni sen rahmetünden itme ba‘îd (Said Giray 1/68) (Karaköse, 2012, s. 1)

Servet, tevhidine besmele ile başlar ve Allah'ın bütün mahlûkata rızkını ihsan ettiğini söyler. Allah ne var ne yok her şeyi "ketm-i 'adem"den yaratmıştır. Ketm-i 'adem, "Allah'ın ruh ve cisim âlemlerini yaratmayı istediğinde, bütün mahlûkatın ilki olan cevher-i ahzar'ın çıktığı yer. Kenzi-i mahfî veya Âlem-i kitmân da denilir. Âlemler yaratılmazdan önce âlemin düzeni bu idi." (Pala, 2003, s. 280). Allah varlıkları hikmet bağı ile birbirine musahhar kılmıştır. İnsana akıl veren Allah insanın ağzını hokka, dilini kalem eylemiştir. Böylece insana beyan, irfan ve ilim istidadı vermiştir. Yaratıcı insana ikram ederek esmasını talim ettirmiştir. İnsanın kalbini ise şehadet ilminin mahfazası etmiştir. Servet'in tevhidinde insanlara nasihati ise kalbi Allah'tan başka bir şeye bağlanmamasıdır. İnsan gece gündüz istiğfar ile "Gaffâr"ın eşiğine yüz sürmelidir. İsminin biri "mucîbü'd-da'avât" olduğu için insan her zaman ihtiyaçlarını Allah'a arz etmelidir. Allah'ta noksanlık yoktur. Noksanlık kuldadır. Muhyî olan Allah kuru ağacı yeşertir. Onun lütuf ve kereminde sınır yoktur:

Minnet ol hâlık-ı her eşyâya
Râzık-ı 'âlem olan Mevlâya (Servet 1/2)
Bu kadar halkın eder rızkın 'atâ
Kuvvet ü kudretin eyler i'tâ (Servet 1/3)
Bu kadar şâ'ibe-i bûd u nebûd
Oldu hep ketm-i 'ademden mevcûd (Servet 1/7)
Baglanıp râbıta-ı hikmete tâ
Birbirin kıldı musahhar eşyâ (Servet 1/9)
Âdemi mazhar-ı ta'zîm etdi
Kendi esmâsını ta'lîm etdi (Servet 1/15)
Şugl edip rûz u şeb istigfâra
Sür yüzün bâr-geh-i gaffâra (Servet 1/24)
Kerem ü lutfuna yokdur gâyet
Sendedir hep yine noksâniyyet (Servet 1/27) (Özdemir, 2015, s. 267)

Kelâmî tevhitlerde isbat yöntemleri "*insan"* üzerine yoğunlaştığında en çok "*yokluktan ve topraktan*" yaradılışı nazara verilir. Ahmed Paşa manzum dibacesindeki

tevhidine bir itiraf ile başlar. Allah'ı övme, insanın güç yetirebileceği bir iş değildir. İnsan şeklinde yaratılmış bir parça zerrenin bir avuç toprağa can veren, kâinatı yaratan mukaddes Allah'ı övmesi kolay değildir:

Hudâ medhi makdûr-ı ihsân degül
Cihân-âferîn ögmek âsân degül (Ahmed Paşa 2/2)
Beşer sûretinde bu bir zerre hâk
Ne zehre k'ide medh-i Yezdân-ı pâk (Ahmed Paşa 2/5) (Tarlan, 1992, s. 23)

Şair acizlik itirafından sonra vücudu ve canı yaratan, toprağı sultan sultanı toprak yapan Allah'a şükreder. Tanrıya şükür için kimse yol bulamazken Allah şükür isteyen nimetler yaratarak kullarına hamd yolu açmıştır. Yeryüzü ihsan sofrası yaratılmış mahlûkat ise bu sofranın misafirleridir. Hidayet Çelebi tevhidinde hamd ve senâdan sonra Allah'ın sebepsiz ve aletsiz olarak dört unsuru terkip ederek insanı yaratmasını nazara verir. Bir damla sudan inci, kuru ağaçtan kırmızı gülü yaratıp insan, cin ve bütün hayvanlara rızık veren Allah'tır:

Hamd ü senâ mübdî'-i bî-âlete
Muhterî-i bî-garaz u 'illete (Hidayet Çelebi 1/1)
Çâr-'anâsır birle terkîb iden
'Âdemi bu hüsn ile tertîb iden (Hidayet Çelebi 1/4)
Katre sudan lü'lü'-i lâlâ kılan
Kuru agaçdan gül-i hamrâ kılan (Hidayet Çelebi 1/6)
Hâlık-ı ins ü cin ü vahş u tuyûr
Râzık-ı erzâk hamı mâr u mûr (Hidayet Çelebi 1/7) (Sona, 2006, s. 256)

Necâtî Bey Divanı'nın mensur manzum karışık dibacesinde tevhite yer verir. Şair bâkî bir yâre, vahdet için tevhit ifadesi olan "lâ ilâhe illallâh"a ve zikre çağırır. Allah'ın kudret ve bağışlamadaki olgunluğunu göstermek için ise bir avuç toprağa verdiği güzellik ve cazibeyi gösterir:

Yâr-i bâki gerekse leyl ü nehâr
Zikr-i illallah ile vahdete var (Necâtî Bey 1/2)
Allâh Allâh zihî Kemâl-i atâ
Bir avuç toprağa bu hüsn ü behâ (Necâtî Bey 2/2) (Tarlan, 1992, s. 31)

"Yer ve gök" içindekilerle en güzel tefekkür noktasıdır. Şairler Allah'ın kudretini bu sayfalarda şairlik güçleri oranında anlatırlar. Çâkerî'nin ilk mesnevisinin 1-4. beyitleri münacat, 5-14. beyitleri ise tevhittir. Çâkerî tevhidinde gök ve yeryüzündeki varlıklardan örneklerle Allah'ın kudretini işler. Felek kubbelerini döndüren, güneşi hareket ettiren, dumandan yeşil kubbe, çimenden şehlâ gözlü nergis yapan hep Allah'ın kudretidir:

Duhândan günbed-i hadrâ kılursın
Çemenden nergis-i şehlâ kılursun (Çâkerî 1/6)
Sen itdün günbed-i eflâkı dâ'ir
Sen itdün hey'et-i hurşîdi sâ'ir (Çâkerî 1/7) (Aynur, 1992, s. 60)

Şair yine lâ-mekân olan Allah'ın kudretine peygamber telmihleri ile örnekler verir. Güneş seher vaktinde İsa peygamberin ölüleri dirilttiği gibi yeryüzünü canlandırmıştır. Hz. İbrahim peygambere Nemrut'un yaktığı ateşi "serin ve selametli ol" emriyle gül bahçesine çeviren Allah'ın kudretidir:

Seher mihrün ile ferhunde kıldı
Ki 'İsî gibi halkı zinde kıldı (Çâkerî 1/8)
Zihî kudret zihî sun'-ı cihândâr
Ki kıldun âteş-i sûzânı gülzâr (Çâkerî 1/9) (Aynur, 1992, s. 60)

Caferî Baba Divanı'ndaki ilk mesnevi tevhit türündedir. Şair, tevhidinde evvela âlemin yoktan yaratılmasına dikkat çeker. Âlem yok iken Allah âlemi yaratmış ve insanı da yeryüzünde halife kılmıştır. Âlemi insana teşbih, insanı âleme temsil etmiştir. Bütün her şey emrine âmâdedir ve cansız bütün mahlûkat lisan-ı hâl ile ona şükreder. Şair yaratılıştan sonra mesnevisinde yedi kat gökleri, gezegenleri ve burçları tefekkür eder. Caferî Baba yedi kat gökteki gezegenleri ve bu gezegenlerin güneşe karşı açılarından ortaya çıkan burçları tek tek sayar. Zülal yedinci, Müşteri altıncı, Mirrih beşinci, Güneş dördüncü, Zühre üçüncü, Utarit ikinci ve Ay birinci kattadır. Bu gezegenlerde Allah "akrep, hamel, sevr, mizan, kavs…" gibi kudretini gösterdiği on iki burç yaratmıştır. Şair mesnevinin sonunda "dünyanın öküzün ve balığın üzerindedir" inancını ve insanın kâinatın hakikatine eremeyeceğini söyler. Dükakin-zâde Ahmed Bey'in ilk mesnevisi tevhit türündedir. Allah "kâf ve nûn" ile iki cihanı yaratmıştır. Lütufla zemin sofrasından nimetler biter ve kâfir olsun mümin olsun gece gündüz o sofradan yer.

Yerde yılana yol veren, havada kuşları uçuran, İbrahim'e ateşi gül bahçesi yapan, ebabilleri Ebrehe'nin üzerine gönderen Allah'ın kudretidir. Allah'ın bir katre şefkati ile iki cihan rahmete gark olur. Bütün bunlara fikir ve idrak erişemez, insan hayrette kalır:

'Atâ-bahş ü kerîm ü kârdâni
Yaratdun kâf u nûndan dü-cihânı (Dükakin-zâde Ahmed Bey 1/3)
Biter ni'met zemînün sofrasından
Doyınca rûz ü şeb yir dost u düşmen (Dükakin-zâde Ahmed Bey 1/7)
İden âteşleri gülşen Halîl'e
Ebâbîli 'azîm ashâb-ı fîle (Dükakin-zâde Ahmed Bey 1/11)
Yagarsa 'âleme bir katre şefkat
Dü 'âlem ola yekser gark-ı rahmet (Dükakin-zâde Ahmed Bey 1/17)
Ne idrâk irişür ol künh-i zâta
Ne hiç fikr irişür gavr-ı sıfâta (D. Ahmed Bey 1/28) (Süzen, 1994, s.1)

Cem'î, tevhidinde tefekkür nazarını göğe ve yere çevirir. Âlemlerin rabbi "dü harf" ile yani "kün" emriyle gece gündüzü, muazzam bir saray olan yedi kat göğü, nur saçan güneşi, sedef bahşeden denizi, bölük bölük yıldızları, insanları ve cinleri yardımsız şekilde yaratmıştır:

Bihîn bânî-i kasr-ı 'arş-ı a'zam
Mu'allâ pâye-bahş-ı heft süllem (Cem'î 1/4)
O kim var itdi bî-imdâd-ı bânî
Dü harf ile zemîn ü âsmânı (Cem'î 1/12) (Koparan, 1995, s. 66)

Güftî, tevhidine cihanın yaratıcısı, kâdir Allah'a yüzlerce hamd ederek başlar. Şair, Allah'ın birçok ismini kullanarak dokuz kat göğü nasıl yarattığını hayretle seyreder. Güftî, gökyüzünü süslü bir Leyla'ya benzetir. Gökyüzü Leyla'sını gelin gibi süsleyen ise Allah'ın kudret meşşâtasıdır. Şair bir telmih ve teşbihi de Hz. Musa ve Tur Dağ'ında Allah ile konuşması olayı üzerine yapar. Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellisiyle gönül Tur Dağ'ı zatının nuruna gark olmaktadır. Felek bir meclis olduğunda meclisin altın kadehi ay, mumu da güneş olur. Şairin değindiği bir diğer husus ise Allah'ın iki cihanı ve insanı yoktan yaratmasıdır. Allah'ın feyziyle bir avuç toprak ruh olmuştur:

Feyyâz-ı ezel o hayy-i dânâ
Vehhâb-ı ebed kadîm-i yektâ (Güftî 1/2)
Leylâ-yı sipihri bî-mehâbâ

Meşşâta-ı sun'i çehre-pîrâ (Güftî 1/6)
Ol mûcid-i cevher-i dü-'âlem
Ol tâb-dih-i vücûd-ı Âdem (Güftî 1/13)
Bezm-i feleke o hayy-ı ekber
Mâh-ı nevi itdi sâgar-ı zer (Güftî 1/21)
Hâsıyyet-i feyzi ile bî-bâk
Rûh oldı kemîne bir avuç toprak (Güftî 1/23) (Yılmaz, 1983, s. 72)

Tasavvufî Tevhitler: Küçük mesnevilerle yazılan tevhitlerin büyük çoğunluğu kelâmî tevhit olsa da tasavvufî tevhitler de bulunmaktadır. Esasında Türk edebiyatında tasavvuf, ilk dönemden itibaren az çok edebiyata yansımıştır. Bu tevhitlerin temelinde "vahdet-i vücut" öğretisi yatmaktadır. Bu nazariyeye göre bütün varlık, mutlak yaratıcı Allah'ın tecellisidir. Ayrıca kâinatın yaradılışında "aşk" vardır. "Kenz-i mahfî" yani gizli hazine olan Allah kâinatı yaratmayı irade etmiştir ve mayasına aşk koyarak bütün varlığı yaratmıştır. Tasavvufî tevhitlerde *"vahdet-kesret, fenâfillâh, mâsivâ, cemal, tecelli, aşk, vecd"* gibi tasavvufî terim ve hallere, ayet ve hadislere rastlanır. Gülşen-i Saruhanî Sa'd-nâme adlı mesnevisindeki tevhit bölümünde önce Meryem (19/9) suresinden aldığı bir ayetle yaratılışı ele alır. Âlem ve içindekiler yokken "hâkim-i ebedî" olan Allah vücut hazinesini yaratmak istedi. Bu isteğin sonunda dönen felekleri, sabit ve gezen yıldızları, zamanı, insanı, dört unsuru, bitkileri ve hayvanları yokluktan çıkarıp varlık âlemine "kün fe-yekûn" emriyle getirmiştir. Bu yarattıkları içinde insanı lütuf ve nuruna mazhar kılıp sırlarına mahrem eylemiştir. İnsanın kalbi ise ayna gibidir her ne varsa kalpte görünmektedir:

Kâr-sâz-ı ezel Hâkim-i ebed
Lâ-yezâl ü Kadîm ü ferd ü Samed (G. Saruhanî 1/52)
Diledi zâhir ola genc-i vücûd
Eyledi halk-ı 'âlemi mevcûd (G. Saruhanî 1/53)
Âdemi kıldı mahrem-i esrâr
Menba'-ı lutf u mazhar-ı envâr (G. Saruhanî 1/54) (Kulat, 2010, s. 43)

Şair, yaratılıştan sonra Fussilet suresinden (41/53) aldığı ayet ışığında insanı Allah'a götüren delilleri gösterir. Allah'ın kitabında da buyurduğu gibi burhanlar enfüsî ve afakî ayetlerdir. Fussilet suresi 53. ayet şöyledir: "Varlığımızın delillerini, ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz." İnsan için önemli olan Allah'ın lütuf, fazl ve

feyziyle doğru bir şekilde kâinata bakmasıdır. İnsanın Allah yoluna akıl ile değil "aşk" ile çıkması lazımdır. Menziline tez şekilde erişmek isteyen kişi aşkı rehber kılması gerekir, çünkü akıl bu yolda eksik kalır. Her ne varsa, iki cihanın hazinesi aşktan olmuştur:

Hak te'âlâ buyurdu Kur'ânda
Kim bize hüccet ola bürhânda (G. Saruhanî 1/60)
Eger enfüs durur eger âfâk
Râst âyâtı Hak okur 'uşşâk (G. Saruhanî 1/61)
'Akl kanun idemez kemâlin yâd
Şâh olur bendeyiken ol zâd (G. Saruhanî 1/73)
'Akl anun eylemez hayâlâtın
'Aşk ehline sor kelmâlâtın (G. Saruhanî 1/77)
Menzile irmek istersen zûd
'Aşkı rehber idin budur maksûd (G. Saruhanî 1/80) (Kulat, 2010, s. 43)

Nesîmî Divanı'nın girişindeki üç mesnevi de tasavvufî tevhit türündedir. Tasavvufî tevhitlerde "vahdet-i vücûd" nazariyesi önemli bir yer tutar. "Bütün mevcudatın Vücûd-ı Mutlakın, yani Allah'ın esma ve sıfatlarından ibaret olduğu nazariyesine dayanan vahdet-i vücûd, bir çeşit tasavvuf yoludur. Buna göre Vücûd (varlık) birdir. O da Allah'ın vücududur. Bütün varlıklarda çeşitli şekillerde ortaya çıkan da O'dur." (Pala, 2003, s. 482). Nesîmî'nin Batınî-Tasavvufî tevhidinde de vahdet-i vücûd, tasavvufun temel kavramları olan "vahdet-kesret" üzerinden ifade edilir. Kâinatta Allah'ın vahdetiyle eşya ikilikten kurtulmuş, rahmet kapıları vahdetle açılmıştır. Baki olan ise eşya değil Allah'tır:

Şirket aradan götürdü vahdet
Vahdetten açıldı bâb-ı rahmet (Nesîmî 1/13)
Eşyâ ikilikten oldu hâlî
Bâkî ehad oldu lâ-yezâlî (Nesîmî 1/15) (Ayan, 1990, s. 53)

"Tevhitlerde "fâ'il-mef'ûl", "âşık-maşuk-aşk", "konuşan-dinleyen", "bağ-bağbân-su", "güneş-ışık", "dalga-deniz" gibi mecaz ve sözcüklerden yararlanılarak her defasında vahdet-i vücud nazariyesi dile getirilir." (Gökalp, 2016, s. 343). Nesîmî Divanı'ndaki tevhit mesnevilerinde "vahdet-i vücûd"ı birçok beyitte çeşitli şekillerde dile getirir. Kâinattaki her şey Allah'tan bir parçadır, tek ve mutlak gerçek olan

Allah'tır:

Mâşuk ile âşık oldu bir zât
Mahv oldu vücûd-ı nefy ü isbât (Nesîmî 1/8)
Mescûd ile sâcid oldu vâhid
Mescûd-ı hakîki oldu sâcid (Nesîmî 1/11)
Îman ile küfr bir şey oldu
Tatlı ile acı bir mey oldu (Nesîmî 1/12)
Nutk-ı eşyâ nâtık-ı Hakdır özü
Söyleyen kendiye kendidir sözü (Nesîmî 3/3)
Muhtelif olmuş buların sûreti
Âlem-i ma'nîde birdir sîreti (Nesîmî 3/97)
Sûret-i kesretle olmuş muhtelif
Cümlesinden zâtı birdir çün elif (Nesîmî 3/98) (Ayan, 1990, s. 53)

Nesîmî'ye göre bu dünya ibret yeridir. İnsan bu ibrethaneye girip âbid ve can ilinin yollarında sâcid olmalıdır. Bâkî yâr olan tek gerçek Allah'ı isteyen ise aşk ile bakmalıdır:

Ey diyenler ki kandadır yâr-ı bekâ
Aşk ile gel bak vücûd-ı mutlaka (Nesîmî 3/72)
Gel bu ibret mülküne gir âbid ol
Yollarında cân ilinin sâcid ol (Nesîmî 3/73) (Ayan, 1990, s. 57)

"Nesîmî hulûl inancıyla Allah'ın insanda tecelli etmesi fikrini, yalnızca Fazlullah Hurûfî'nin ulûhiyyetiyle sınırlandırmaz. Şair, kendisi de dâhil Allah'ın tüm insanlara tecelli ettiğine inanır. İnsan, Hakk'ı kendi özünde aramalıdır." (Gökalp, 2016, s. 354). Şair birçok beytinde, Allah'ı bulmak için insanın nefsine bakması gerektiği düşüncesini vurgular. Çünkü nefsini bilen Rabbini bilir. Bütün yaratılmışların özü insandır. Allah ilk insana yaratılışında "ta'lîm-i esmâ" ile bütün isimleri öğretmiştir:

Nefsini çü bildi Rabbı
Tevhîd yolunda ekdi habbı (Nesîmî 1/23)
Özünü kim ki bildi buldu Hakı
Özünü bilmeyenler oldu şakî (Nesîmî 2/2)
Sendedir eşyâ murâdı sendedir
İste bul sen seni senden olma dûr (Nesîmî 3/35)

Her yaratılmışın aslısan özün
Bilir isen remzini uş bu sözün (Nesîmî 3/47)
Âdemin sırrın bilenler âdemin
Bildi remzin on sekiz bin âlemin (Nesîmî 3/147)
Alleme'l-esmâe küll budur tamâm
Âdeme öğretti Hak bil ve's-selâm (Nesîmî 3/48) (Ayan, 1990, s. 57)

Dükakin-zâde Ahmed Bey diğer tevhidinin başında aşkın kolay olmadığını, aşkın başlangıcının ise can terk etmek olduğunu söyler. Nefsinin esiri olan şair hayret denizinde avare, aciz, dertli ve biçaredir. Can cisim içinde, Allah da can içinde nihandır. Güneşin zevali, ateşin parlaklığı, rüzgârın esmesi, bulutun damla dökmesi hep Allah'ın şevki iledir:

Kâr-ı 'ışkı sanma kim âsân olur
İbtidâsı bil ki terk-i cân olur (Dükakin-zâde Ahmed Bey 2/2)
Bahr-ı hayret içre bir âvâreyem
'Âciz ü dermânde vü bîçâreyem (Dükakin-zâde Ahmed Bey 2/4)
Vâdi-yi hayretde sergerdân ü deng
Kalmışam hayrân görinmez sulh u ceng (Dükakin-zâde Ahmed Bey 2/8)
Cân nihân cism içre sende cân nihân
İy nihân içre nihân iy câna cân (Dükakin-zâde Ahmed Bey 2/11)
Nice dirsem sende bulınmaz sıfât
Neyleyem ben bendede yok ma'rifet (Ahmed Bey 2/37) (Süzen, 1994, s. 4)

Şair, tasavvufî tevhidi konu aldığı üçüncü mesnevisinde kâinat defterinin hakikatini anlayarak fenafillâha eriştiğini söyler. Kâmil insan, vahdet şarabını içerek coşar. Şair de harabata düşüp aşk şarabını içerek sarhoş olmuştur. Bekâyı bulmak, varlığı yokluğu terk ederek Allah yolunda fani olmaktan geçer. Vahdete vasıl olan iki cihan zevkini hâsıl eder. Gerçek aşk ikilikten geçip vahdete ermektir. İkilik ortadan kalkınca bütün suretler helak olur ve baki olan yaratan zahir olur:

Ol ki insân-ı kâmil olmışdurur
Mey-i vahdetile câm tolmışdurur (Dükakin-zâde Ahmed Bey 3/14)
Fâni ol bunda kim bakâ bulasın
Kendüzünden geçüp Hudâ bulasın (Dükakin-zâde Ahmed Bey 3/19)
Varlıgun yoklıgun bu gün terk it

Yoklık iline sıdkunı berk it (Dükakin-zâde Ahmed Bey 3/20)
Vasl-ı cânâneye olan vâsıl
Dü cihân zevkını ider hâsıl (Dükakin-zâde Ahmed Bey 3/37)
Künc-i halvetde hoş safâ sürdüm
Kimseler görmedigini gördüm (Dükakin-zâde Ahmed Bey 3/40)
'Âşık u ma'şûka iki perdedür
Geç ikiden istedügün birdedür (Dükakin-zâde Ahmed Bey 11/3)
Bu ikilikden def' olıcak aradan
Gayrı gider zâhir olur yaradan (Dükakin-zâde Ahmed Bey 11/5)
Âhir olur cümle suver çün helâk
Bâkî kalan kendüzidür zât-ı pâk (Ahmed Bey 11/6) (Süzen, 1994, s. 9)

Kefeli Müdâmî'nin Emir Sultan menakıbında münacattan sonra tevhit bölümü gelir. Şair bu bölümde Allah'ın birçok ismini ve kudret eserleri sıralar. Âlemde ne kadar eşya var ise yokluktan yaratılmıştır. İnsanın adı bile yokken Allah insana nam ve nişan vermiştir. Allah bütün varlığı "kaf-nun" yani "ol" emri ile yazmıştır. Kalem, arş, kürsi ve levh-i mahfuz Allah'ın emrindedir. Cennet, cehennem, yedi kat gök, parlayan yıldızlar, ay, güneş hepsi yaratıcının "feyz-i vücud"unun eseridir. Akıl bütün bunları düşündüğü zaman dehşete düşmektedir. Bütün mevcudat kimisi ayakta kimisi oturak kimisi secde halinde kimisi rükûda tesbih, takdis, tahmit ederek ibadetlerini lisan-ı halleri ile yaparlar:

Ne denlü var ise 'âlemde eşyâ
Kamu ma'dûm idi sen kıldun inşâ (Kefeli Müdâmî 1/84)
Sen etdün kâf ile nûnı mürekkeb
Sevâd-ı kâyinât oldı müretteb (Kefeli Müdâmî 1/86)
Kalemle 'arş u kürsî levh-i mahfûz
Olupdur cümlesi emrünle mahfûz (Kefeli Müdâmî 1/87)
Kimi kâyim kimi kâ'id bularun
Kimi râki' kimi sâcid bularun (Kefeli Müdâmî 1/97)
Bu vech ile kılur cümle 'ibâdât
Senâ vü hamd ü şükr ile tahiyyât (Kefeli Müdâmî 1/98) (Kol, 2007, s. 114)

Derzi-zâde Ulvî Divanı'ndaki ikinci mesnevi "Medh-i Hudâ-yı Te'alâ" başlığı ile tevhit türündedir. Şairin tevhidinde özetle şunları söyler: Bütün âlem Allah'ı tesbih

etmektedir. “Nefy-i isbât” -yani masivayı yok edip kulluğu Allah’a has kılmak- Allah içindir ve masiva arada sadece bir hayaldir. Felekler Allah’ın şevki ile raksa girerken melekler de feleklerde dönerler. Mekândan ve zamandan münezzeh Allah insanı ahsen-i takvim üzere yaratmıştır. Güneş onun nuruyla vücut bulurken ay ona secde etmektedir. Şair mesnevinin sonunda visal hazinesine mâlik, sırat-ı müstakime sâlik olmak için dua ve niyazda bulunur:

Senün emrünledür kevn ü mekân hep
Kulundur pâdişâhân-ı cihân hep (Derzi-zâde Ulvî 2/2)
Senün tesbîhün eyler cümle ‘âlem
Perî vü vahş tuyûr u cinn u âdem (Derzi-zâde Ulvî 2/3)
Senünçündür bu denlü nefy-i isbât
Arada mâsivâ cümle hayâlât (Derzi-zâde Ulvî 2/4)
Girürler raksa şevkünle felekler
Feleklerde semâ’ eyler melekler (Derzi-zâde Ulvî 27/)
Vücûda gelmek içün nesl-i âdem
Yaratdun ahsen-i takvîm ile hem (Derzi-zâde Ulvî 2/9)
Güneş nûrunla bulmışdur vücûdı
Hilâl-ı çarh ider sana sücûdı (Derzi-zâde Ulvî 2/13)
Zamân zâtunla dirsin sen zamân yok
Münezzehsin mekândan hiç mekân yok (Derzi-zâde Ulvî 2/15)
Bizi genc-i visâle mâlik eyle
Tarîk-i müstakîme sâlik eyle (Derzi-zâde Ulvî 2/28) (Çetin, 1993, s. 3)

Usûlî Divanı’nda yer alan miraciye ve Yenice şehrengîzinin giriş bölümü geleneğe bağlı olarak tevhit türündedir. “*Usûlî Divanı’nda* yer alan “Miraciye” başlıklı mesnevinin girişinde yer alan ilk kırk yedi beyit varoluş sürecini de anlatan tasavvufî bir tevhitdir.” (Gökalp, 2016, s. 104). Gâye ve nizâm delili tevhitlerde en çok kullanılan delillerdendir. Usûlî de tevhitlerinde gâye ve nizâm delili bağlamında insanın topraktan ve değersiz, bir damla spermden mucizevî olarak yaratılmasını işler. “Arap ve Fars edebiyatında yaygın olarak kullanılan ve *Risâletü’n-Nushiyye’de* de ifade edilen Allah’ın hikmetinin eseri olarak “insanın bir avuç topraktan yaratıldığı” düşüncesini, tevhit manzumelerinde sıklıkla görebiliriz.” (Gökalp, 2016, s. 280). Allah, insanı bir avuç topraktan halk ettikten sonra ona yeryüzünün “halifeliğini” ve bunun yanında akıl ve ilim vermiştir. Bu nimetlerle insan cihanın sultanı olmuş, yeryüzü ve dokuz kat

gökyüzü emrine amade kılınmıştır:

Âferîn ol pâke cân-ı pâkden
Kim bizi yaratdı müştî hakden (Usûlî 1/1)
Bir avuç toprakdan insân eyledi
Hem hılâfet verdi sultân eyledi (Usûlî 1/2)
Hâk-ı nâ-çîzi tüvânâ eyledi
İlm verdi anı dânâ eyledi (Usûlî 1/4)
Kılarsın katreden lü'lü-yi lâlâ
Edersin nutfeden muhbûb-ı ra'nâ (Usûlî 5/4) (İsen, 1990, s. 29).

Allah, kâinatı "kâf nûn" yani "ol" emriyle yoktan yaratmıştır. Kâinat her sayfasında dersler olan bir kitap gibidir. Bu kitaptaki gizli açık her şey Allah'ın varlığına nişandır. On sekiz bin âlemin, hayvanların, bitkilerin, dört unsurun, dokuz kat feleğin ve altı yönün, altı günde yaratılması yine gökyüzünün direksiz durması bu derslerden bazılarıdır. Bütün bu yaratılıştaki hikmet, yaratılmışın arkasındaki yaratanı bulmaktır. Eşya, Allah'ın isimlerinin ve sıfatlarının tecelli ettiği bir surettir, insanın görevi ise tefekkür ile suret arkasındaki manayı bulmaktır. Manayı bulan insan olurken, surette kalan ise eşek gibi olur. İnsan Allah'ın sırlarını taşıyan mükerrem bir varlıktır:

Ki sendendir bekâsı kâf u nûnun
Kıyâmı hem çetr-i bî-sütûnun (Usûlî 5/2)
Yaradansın cemâdı vü nebâtı
Dokuz abâyile dört ümmehâtı (Usûlî 5/3)
On sekiz bin âlemi nüh-çarhı hem
Şeş-cihet şeş-rûzde kıldı rakem (Usûlî 1/11)
Kâyinâtı yog iken var eyledi
Varlığın bunlarda izhâr eyledi (Usûlî 1/12)
Bir kitâb olmuş durur her bir varak
Lîk göz kanı k'ala andan sebak (Usûlî 1/13)
Her ne kim var âşikârâ vü nihân
Varlığından cümlesi verir nişân (Usûlî 1/14)
Sûreti ko aç gözün ma'niye bak
Tâ ki eşyâyı göresin ayn-ı hak (Usûlî 1/16)
Zıll-ı esmâdır suver ey bî-haber
Kim müessir ma'nidir sûret eser (Usûlî 1/23)

Sûreti ko er gibi ol er gibi
K'âb u gilde kalmayasın har gibi (Usûlî 1/27)
Âdem imiş şâhid ü meşhûd olan
Âdem imiş sâcid ü mescûd olan (Usûlî 1/44)
Âdem imiş hâmil-i sırr-ı Hudâ
Bilmeyen buna kalır Hakkdan cüdâ (Usûlî 1/45) (İsen, 1990, s. 29)

Usûlî, tevhidinde "hudûs" meselesine de değinir. Tevhitlerde dile getirilen delillerden biri olan hudûs, kelime anlamı olarak "sonradan peyda olma" (Devellioğlu, 2004, s. 379) anlamına gelir. "Hudûs delili, "âlem hâdistir" önermesine dayanmaktadır. Hudûs delilinde, sözlük anlamından da anlaşılacağı üzere, âlemin sonradan meydana geldiği görüşü, temel prensiptir." (Gökalp, 2016, s. 254). Usûlî, hudûs deliline göre yazdığı beyitlerinde, dalgalı denizlerin, erkeğin, kadının, arş, kürs ve levhin sonradan yaratıldığını, bütün kâinat yaratılmadan Allah'ın var olduğunu yani Allah'ın "hâdis" olduğunu ifade eder:

Yok idik biz ol ezelde var idi
Kâdir ü kayyûm u hem cebbâr idi (Usûlî 1/31)
Hâdis olmadan bu bahr-ı mevc-zen
Gelmeden dahı vücûda merd ü zen (Usûlî 1/32)
Arş u kürs ü levh olunmadan rakem
Dest-i kudret almadan ele kalem (Usûlî 1/33)
Zât-ı baht-ı mutlak idi ol ilâh
Mücmelen kılardı zâtına nigâh (Usûlî 1/34) (İsen, 1990, s. 29)

Âsaf mesnevi nazım şekliyle elli altı beyitlik bir tevhit yazar. "Manzûme boyunca; Cenâb-ı Allah'ın Zâtı'nın tasvîr ve hayal edilebilir şeylerden soyutlanması, hiçbir şeyin ona eş ve benzer olmayışı, kâinâtta ondan başka mü'essir bulunmayışı, bütün ilim ve kudretin onun oluşu ve zaman, mekân ve fikre sığmasının mümkün olmadığı gibi alışılmış tevhîd konularını o, kendine has üslûbuyla bir tasavvuf anaforu oluşturmak için kullanır." (Ceylan, 2003, s. 31).

Tevhitlerde şairlerin varlığı algılayışları ve bağlı oldukları inançları muhtevayı etkilemektedir. Örneğin Arşî tevhidini hurûfîlik inancı üzerine inşa eder. 16. yüzyıl şairlerinden Arşî, hurûfîlik inancını dile getirdiği tevhidinin girişinde insanın dört unsurdan yaratılıp hilkat atına binerek dünya gülşeni temaşa ettiğini, zahirde deri ve

kemik olduğu halde hakikatte daima diri ve uyanık olduğunu söyler. Allah'ın nutku ("kün", yani ol emri) olduğunu ve insanın kısa aklının Allah'ın zatının kemalini idrak edemeyeceğini ifade eder. Şair, insanın yüzünün Allah'ın tecelligâhı olduğuna inanan hurûfîlik esaslarına göre "otuz iki sıfata" büründüğünü de söyler. "Bu sistemde bütün evren ve varlıklar insanın yüzünde bulunduğu kabul edilen ve birine hutût-ı ebiyye" diğerine "hutût-ı ümmiyye" denilen yedişer hatlı iki görünüşle açıklanır ve bütün dini hükümler yirmi sekiz ve otuz iki sayısına uygulanarak bu hükümlerin insanın yüzünde temsil edildiği ileri sürülür." (Aksu, 1998, s. 409):

Kadîmî nutk-ı hayy-i lâ-yenâmem
Egerçi zâhirâ cild ü 'izâmem (Arşî 2/1)
Libâsumdur benüm bu çâr 'unsur
Sadefdür fevk u a'lâ vü benemdür (Arşî 2/2)
Kemâl-i zâtumı itmekde idrâk
Olur kâsır ne denlü olsa derrâk (Arşî 2/3)
Şu'ûn-ı bahr-ı zâtam ki göründüm
Otuz iki sıfatam ki büründüm (Arşî 2/6) (Kahraman, 1989, s. 51)

Hurûfîlik inancında Kur'an'daki bütün "fazl" kelimeleriyle hurûfiliğin kurucusu Fazlullah'ın kastedildiğine inanılır. Arşî de bu inanca göre tevhidinde yedi defa "fazl-ı Hudâ/Hakk/lâ-yezâlî" ifadesini kullanır ve Fazlullah'ın eseri Câvidân-nâme'ye gönderme yapar:

Vücûdum oldı mevcûdâta bâ'is
Benem Fazl-ı Hudâ'dan arza vâris (Arşî 2/17)
Rumûz-ı 'Âdem-i tahkîki anla
Zuhûr-ı 'ilm-i Fazl-ı Hakk'ı anla (Arşî 2/24)
Açıldı bâb-ı Firdevs-i ma'ânî
Dinildi fâd hulûhâ Câvidânî (Arşî 2/34)
Revâ mı bilmemek sen bu me'âli
Bu 'ilm-i gayb-ı fazl-ı lâ-yezâli (Arşî 2/39) (Kahraman, 1989, s. 51)

Arşî, hurûfîlik inançları doğrultusunda yazdığı tevhidinin içinde bazı beyitlerde nasihatlerde bulunur. Şair, insanın Allah'ın tecellisinin tercümanı olduğunu, böylece gizli sırlar perdesini götürdüğünü ifade eder. İnsan bakarken tahkik gözü ile bakmalı ve şairin lisanından "esmâ-i küll"i işitmelidir. Şairin kelamının bütünü Hak'ın remizleridir.

İnsan, gönlünü şirkten temizlemelidir. Fazilet erbabı; hidayet yolunun rehberleri, velayet mülkünün valileri oldukları için insan onlara yakın olmalı ve canını feda etmelidir. Ömür ehil olmayan kişiler içinde geçmemelidir. Eğer insan yüzünü Allah'a çevirip secde etmezse şeytana döner:

Zuhûr-ı zâtun oldum tercemânı
Götürdüm perde-i sırr-ı nihânı (Arşî 2/10)
Göründi ferş tâ 'arş-ı mu'allak
Gözün aç dîde-i tahkîk ile bak (Arşî 2/11)
Lisânumdan işit esmâ-i külli
Ki eyler zât-ı mutlakdan tecellî (Arşî 2/12)
Takarrub eyle gel erbâb-ı fazla
Fedâ kıl cânunı ahbâb-ı fazla (Arşî 2/50)
Olardur hâdi-i râh-ı hidâyet
Olardur vâli-i mülk-i velâyet (Arşî 2/51) (Kahraman, 1989, s. 51)

Sonuç olarak diğer nazım şekilleriyle yazılan tevhitlerde olduğu gibi mesneviyle yazılan tevhitlerin de büyük çoğunluğu divanlarda münacat ve na't gibi dinî türlerle ilk sırada yer almaktadır. Tevhitler sadece Allah'ın birliğini ve rububiyeti işlediği gibi bunlar yanında Allah'a dua ve yalvarış, esmâ-yı hüsnâ, Hz. Muhammed, melâike, uhrevî hayat gibi konuları da işleyebilir. Hatta bazı tevhitlerde dinî konularda yer yer nasihat veren beyitler de olabilir. Tevhitlerdeki bu muhteva çeşitliliği türler arasındaki ilişki ve geçişliliği göstermektedir. Tevhit mesnevileri tasavufî ve kelâmi tevhitler olarak karşımıza çıkarlar. Tasavvufî tevhitlerin temeli "vahdet-i vücûd" nazariyesine dayanmaktadır. İlk dönemden itibaren küçük mesnevilerde ve diğer nazım şekilleriyle yazılan tevhitlerde tasavvuf önemli yer tutar. Bazı tevhitler tamamen tasavvufî anlayışla yazılırken bazılarında tasavvuf, kelâmî tevhitler içerisinde beyit veya beyitler düzeyinde yer alabilir. "Kelâmî tevhitlerde İslam felsefesi ve kelamının meselelerine ve çeşitli bilimsel ispat yöntemlerine sıklıkla yer verilir." (Gökalp, 2016, s. 615). İster tasavvufî ister kelâmî olsun bütün tevhitlerde amaç Allah'ın varlığı ve birliğini ifade etmektir. Tevhit konusunu ele almada şairlerin kâinatı idraki, bağlı bulunduğu tarikat, inaçları ve tasavvuf şüphesiz etkili olmuştur. Tevhitlerde şairler Allah'ın varlığı ve birliği için âfâki ve enfusî delilleri şiirlerinde işlerler. Bu deliller arasında en çok kullanılan ise "gâye ve nizâm" delilidir. Bu delilin çok kullanılmasının nedeni, insanın doğal olarak şairin kâinattaki düzeni ve bütün varlıkların Allah'ın emirlerine musahhar olmasını duyu

organlarıyla kolayca tecrübe etmesidir. Tevhit mesnevilerine genel olarak baktığımızda şairler kainâtın sebepsiz ve aletsiz "kün fe yekûn" emriyle yokluk âleminden varlık âlemine gelişini, insanın bir avuç topraktan ve "ahsen-i takvîm" üzre yaratılışını, Allah'ın hikmet ve kudretinin tecellisi olan âlemdeki nizam karşısında insanın acziyeti ve hayretini işlerler. Ayrıca tevhitlerin sonunda verilen nimetler karşı şükür ifade eden beyitler de bulunabilir. Tevhitlerde bazen Allah'ın kudreti peygamberler ve gösterdikleri mucizeler üzerinden gösterilir. Tevhitlerde bir üslup özelliği olarak Allah'a yönelik nidalar ve zıtlıklar üzerine kurulan düzenin ifade edilişi dikkat çeker.

5.1.1.2. Münacat

Münacat kelimesinin Arapça sülasi kökü "نجو (n-c-v)"dir. Necv "kulağa bir şey söylemek, fısıldamak, yalvarma" anlamına gelmektedir. Terim olarak münacat ise "Allah'a yalvarmak, yakarmak, niyâz ve duâ etmek gayesiyle edebiyatımızın gazel, murabba, mesnevi, rubâ'î, kaside, müseddes, müfret, terci'-bend, kıt'a, müsemmen, terkib-bend, kıt'a-i mütavvel, ahadi muaşşerat hemen hemen bütün nazım şekilleriyle nazmedilen, konusu Allah'a yakarış olan şiir türüdür." (Koçin, 1998, s. 2). Manzum ve mensur olarak yazılan münacatın temeli, aciz ve günahkâr insanın her şeyi gören, bilen ve duyan Allah'ın kudret ve rububiyetine sığınarak af dileyip isteklerini sıralamasıdır. İnsanın yaradılışında olan bu acizlik nedeniyle ilk münacât ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'le birlikte görülür. Âdem ve eşi "hubut" hadisesinden sonra işledikleri bu ilk günaha karşı ilk münacatı şu şekilde yapmışlardır: "Rabbimiz, biz aslında kendi kendimize zulmettik. Eğer sen bizi affedip bize merhamet etmezsen, biz elbette ziyana uğrayanlardan oluruz." (Araf 7/23). "Kulun her türlü sanat endişesini bir tarafa bırakarak doğrudan ve samimiyetle Allah'a yönelmesinin bir gereği olan münacatlarda duygulu ve rikkatli bir üslûp ortaya çıkmıştır. Allah'a sığınma ve her şeyi ondan isteme duygusuyla hemen her şair bu türde eser vermiş, bu sebeple müstakil münacat mecmuaları terkip edilecek kadar çok şiir yazılmıştır." (Macit, 2006, s. 564). Muhtevasına göre küçük mesneviler içerisinde 99 mesnevi ve % 6,4'luk oranla münacat 4. sırada yer almaktadır. Aşağıda da görüldüğü gibi XIII., XIV. ve XV. yüzyılda 19, XVI. yüzyılda 25, XVII. yüzyılda 23, XVIII. yüzyılda 9 ve XIX., XX. yüzyılda 23 münacat veya münacat bölümü bulunmaktadır. Aşağıda yüzyılllara göre münacat mesnevileri veya bir mesnevide münacat bölümleri şairleriyle birlikte verilmiştir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Ahmed Paşa (1), Çâkerî (1), D. Ömer Rûşenî (4), Hidayet Çelebi (1), İbrâhîm Beg (8), Kemal Ümmî (2), Mihrî Hatun (1), Yunus Emre (1).

XVI. yüzyıl: Arşî (1), Cinânî (1), Hâletî-i Gülşenî (1), Kefeli Müdâmî (1), Gelibolulu Âlî (1), Muhibbî (1), Murâdî (7), Münîrî (1), Sehî Bey (1), Seyfullâh Nizâmoğlu (2), Şemsî Paşa (1), Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî (1), Taşlıcalı Yahya Bey (2), Usûlî (3), Üsküblü İshak (1).

XVII. yüzyıl: Azmî-zâde Hâletî (1), Bezcizâde Muhyiddîn (13), Cem'î (1), Çorlulu Zarîfî (2), Nâmî (2), Ni'metî (1), Şeyh Mehmed Nazmî (1),Vahyî (1), Yârî (1).

XVIII. yüzyıl: Gurbî (3), Mîrzâzâde Sâlim (3),Said Giray (1), Seyyid Halvetî (1), Sünbülzâde Vehbî (1).

XIX., XX. yüzyıl: Bendî (1), Bursalı İffet (1), Gulâmî (1), Hanyalı Nûrî (1), Hasan Rızâ (1), Hâtif (1), Hüznî (2), Kudsî (1), Meşhûrî (1), Mislî (1), Osman Mazlûm (1), Sâdık Kemâlî (7), Şeref Hanım (1), Ulvî (2), Zekî (1).

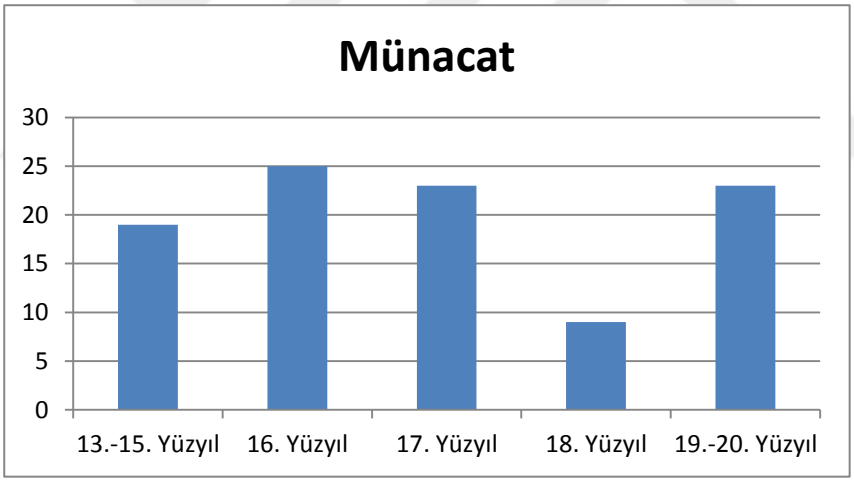

Şekil 8. Yüzyıllara göre münacat türü.

Müstakil ve bölüm olarak gördüğümüz münacat, küçük mesnevilerle en çok yazılan türlerden biridir. Münacatın temelinde aciz ve fakir kulun günahları nedeniyle Allah'tan aff dilemesi ve eli yetişemediği dünyevî ve uhrevî isteklerini sunması yatar. Münacatlara genel olarak baktığımızda şairler aff ve merhamet temelli ayet ve hadislerden iktibaslar yaparlar, Allah'ın isimlerine, zatına, merhametine ve kudretine sığınırlar, iç monologla hissiyatlarını dökerler. Birbirlerini tamamlamaları ve birbirleriyle iç içe olmalarına rağmen küçük mesneviyle yazılan münacatları şu 4 başlıkta inceleyebiliriz:

-Günahların Affı İçin Yapılan Münacatlar.

-Dünyevî ve Uhrevî Taleplerin Sıralandığı Münacatlar.

-Münacatlarda Affa Vesile Görülen Unsurlar.

-Bir Güzel veya Sevgili Nedeniyle Yapılan Münacatlar.

Günahların Affı İçin Yazılan Münacatlar: Münacatların temelinde kulun günahları için Allah'tan aff dilemesi yatar. Kendilerini *"rû-siyah (yüzü kara) ve günahkâr"* olarak niteleyen şairler nefislerini suçlayıp Allah'tan mağfiret dilerler. Çünkü şair/insan çok fazla günah işlemiş, hakkıyla ibadet edememiş, fâni işlere dalmıştır. Yunus Emre'nin nefsine zulmedip günah işlediğini itirafla başlayan mesnevisinde şathiyye türünde karşılaştığımız Allah ile şaka yollu samimi konuşmaları görürüz. Münacatlarda kul, kusurların ve günahların nefsinden ve şeytanın iğvası nedeniyle olduğunu itiraf edip Allah'tan af dilerken Yunus Emre bazı beyitlerde günahların sebebi olarak yaradılışı ve kaderi görür. Yunus Emre kadere iman içerisindeki Cebriye itikadının görüşlerini yansıttığı beyitlerinde Allah, kulu ezelde âsî yazdığı için kul günah işlemiştir, görüşünü savunur. Bu nedenle şair kendi kendini yaratmadığı için Allah'ın yaratmasının nedenini sorgular:

Ben bana zulm eyledüm itdüm günâh
N'eyledüm n'itdüm sana iy pâdişâh (Y. Emre 417/2)
Sen ezelden beni 'âsî yazasın
Toldurasın 'âleme âvâzesin (Y. Emre 417/4)
Ben mi düzdüm beni sen düzdün beni
Pür 'ayıb niçün yaratdun yâ Ganî (Y. Emre 417/6) (Tatcı, 1998, s. 357)

Şair dünyayı bir zindana benzetir. Gözünü açıp doğduğu bu zindan gibi dünyada nefis, heva ve şeytan nedeni ile günah işlemiştir. Zindanda bir insan ölmemek için murdar bir şeyden azıcık yediği gibi kul da içi şeytanlarla dolu dünyada nefis ve hevası nedeniyle az da olsa günah işlemektedir. Aslında kulun işlediği bu günahlar Allah'ın gücü, mülkü ve kudreti yanında ölçülemeyecek kadar azdır:

Gözüm açup gördügüm zindân içi
Nefs ü hevâ pür-tolu şeytan içi (Y. Emre 417/7)
Habs içinde ölmeyeyin diyü aç
Mismil ü murdâr yidüm bir iki kaç (Y. Emre 417/8) (Tatcı, 1998, s. 357)

Şair mesnevinin başka beyitlerinde kulun günahını Allah'ın lütuf ve

merhametiyle örteceğini ve bağışlayacağını söyler. Basîr olan Allah, kulun bütün halini gördüğü için ahirette hesap anında günah ve sevabını tartmasına gerek yoktur. Yine bir kul, sırat köprüsünden Allah'ın fazlı ile geçecek ve cennette Kevser şarabını içecektir:

Pes niçün murdârı açup tartasın
Sen gerek lutfıla anı örtersin (Y. Emre 417/19)
Sen basîrsin hod bilürsin hâlümi
Pes ne hâcet tartasın a'mâlümi (Y. Emre 417/22)
Yine fazlundur kulunı geçüren
Geçüben kevser şarâbın içüren (Y. Emre 417/13) (Tatcı, 1998, s. 357)

Yunus Emre mesnevinin sonunda kendisinden gizli ve açık asla ziyan gelmediğini söyler ve her şeyin en doğrusunu Allah'ın bileceğini ifade ederek mesneviyi bitirir:

Çün Yûnus'tan gelmedi hergiz ziyân
Sen bilürsin âşikâre vü nihân (Y. Emre 417/27)
Olmasun bizden sana ayruk cevâb
Söz budur va'llahü a'lem bi's-sevâb (Y. Emre 417/28) (Tatcı, 1998, s. 357)

Hidayet Çelebi münacatında günahkâr olduğunu itiraf edip Allah'ın lütfuna sığınır. Çünkü şair muhabbet tuzağına giriftar olmuştur. Cürüm ve hatadan "rû-siyah", biçare, şaşkın ve hasta gönüllü şair Allah'ın kendisine lütuf ile bakmasını niyaz eder:

Lutf it İlâhî günehkârunam
Dâm-ı mahabbette giriftârunam (Hidayet Çelebi 1/17)
Cürm ü hatâdan olubam rû-siyâh
Lutf gözi ilen mana bah yâ İlâh (Hidayet Çelebi 1/18)
Haste-dil ü vâlih ü bî-çâre em
Lutfun ivinden katı âvâre em (Hidayet Çelebi 1/20) (Sona, 2006, s. 256)

Tevhit türünde olduğu gibi münacatta da kul Allah'a yalvarırken esmâ ve sıfatları sıklıkla kullanır. Bu tevhit, münacat ve esmâ-yı hüsnâ türleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyar. Günahların itiraf edip aff dileyen, dua eden şairin Allah'ın kudretine, rahmetine sığınıp Allah'ın esma ve sıfatlarını affa vesile kılması gayet doğal bir durumdur. Rûşenî "kasemiyyât ve münacat"ına hamd ile başlar ve ardından yirmi beş beyitte isim ve sıfatları sıralar:

Hamd sana yaraşur iy bî-nazîr
Kim melikü'l-milksin ü bî-vezîr (D. Ö. Rûşenî 2/1)
Mü'men ü Kuddûs ü Selâm ü Şehîd
Muksıd u Hâdî vü 'Afüvv ü Reşîd (D. Ö. Rûşenî 2/8) (Aydemir, 1990, s. 74)

İbrâhîm Beg münacatına Allah'ın ihsanı, rahmeti ve inayetine sığınarak başlar. Allah'ın rahmet kapısından kimse reddedilmemiştir. O kapıdan başka yerde gerçek adalet yoktur. Tanrının cömertliği ile herkes zengin olmuştur. Bir varlığın devamı Allah'ın cömertliği, ihsanı iledir. Şair, Allah'ın cömertliğini anlatırken tasavvufun önemli bir nazariyesi olan "vahdet-i vücûd"u da gündeme getirir. Her canlı Allah'tan bir parçadır ve yer gök o vücut ile kaplanmıştır. Her varlığın kaynağı odur:

Baydur her vücûd cûdınıla
Yir ü gök toptolu vücûdunıla (İbrâhîm Beg 1/5)
Her vücûdun vücûdu cûdundur
Belki varlık senün vücûdundur (İbrâhîm Beg 1/6) (Güler, 1995, s. 155)

Şair günahlarından amel defterinin simsiyah etmiştir. Secdeleri, ağlamaları, âh etmeleri nafiledir. İsmi İbrahim olduğu halde nesif Âzer'inin heves putlarını kıramamıştır. Allah'ın emir ve isteklerini yerine getiremeyen günahkâr, yine Allah'a sığınır ve af diler:

Şol kadar cürmile günâh itdüm
Kim 'amel defterin siyâh etdüm (İbrâhîm Beg 1/16)
Nefsüm Âzer büti hevesdür kim
Sımadum gerçi adum İbrâhîm (İbrâhîm Beg 1/24) (Güler, 1995, s. 155)

Mihrî Hatun'un "Tazarru'nâme-i Mihrî Hakîre" adlı münacatına tevhit ve na't bölümlerinden sonra başlar. Mesnevinin 114-442. beyitleri, içerisinde gazellerin ve yer yer tevhit ve nasihat beyitlerinin de olduğu münacat bölümüdür. Şair münacatında "tam bir pişmanlıkla kendine hitap ederek; günahkâr bir kul olduğundan, Hakk'a layık bir ameli bulunmadığından, ilmiyle amel edip etmediğinden, nefsine uyduğundan, kendini gafletten kurtaramadığından, gece gündüz günah işlediğinden bahsediyor (114-120. beyitler)" (Arslan, 2007, s. 168). Şair mesnevinin 256-326. beyitlerinde Âdem peygamberden başlayarak toplam 12 peygamber, dört halife ve Hz. Hasan, Hz. Hüseyin'e yer vererek onların yüzü suyu hürmetine rahmet kapısından mahrum

dönmemeyi umar. "Münacât-ı Der-Taleb-i Magfiret" başlıklı bu bölümde ayrıca Allah'ın zatı, sıfatları, adaleti, hakikat ehli, tarikat ehli, Kabe, zemzem suyu, Merve, Beyt-i Ma'mûr, Ravza-ı Nûr, harem, Kubbe-i Sahrâ, Mescid-i Aksâ gibi unsurlar affa vesile kılınır. Nefse uyarak Hakk'tan utanmadan günah işleyen, ölümü hiç düşünmeyen kara yüzlü Mihrî, Allah'ın kapısına elleri boş şekilde gelmiştir. Tövbe ve istiğfar ederek cehennem ateşinden emin olmayı diler. Şair mesnevinin nasihat beyitlerinde gafillere seslenir. Onlara ölmeden önce ahiret için azık hazırlamayı, günahlardan uzak durmayı, bu fani dünyanın bir misafirhane gibi olduğunu, dünyadan vefa ummamayı öğütler. Şair duasında; Allah'ın rızası ve peygamberin şefaatini ister. Duasında Sultan Beyazıt, Şehzade Ahmed, babası Belâyî'yi de unutmaz. Mesnevinin "Hâtime-i Risâle" başlıklı son bölünde şair aklı başında iken Allah'ın inayetiyle münacatını bitirdiğini söyler:

Hamdülillâh 'avn idüp Rabbü'l-enâm
Bu Tazarru'-nâme'yi kıldum tamâm (Mihrî Hatun 3/442)
Hamdülillâh var iken aklum bilüm
Bu ilâhiyâtı nazm itdü dilüm (Mihrî Hatun 3/443) (Arslan, 2007, s. 351)

Şair, eseri okuyanlara faydası dokunsun diye uzatmadan kısa kesmiştir. Şair kadınların eksik akıllı olduğunu söyleyenlere şöyle cevap verir: "Ehil olan bir kadın, ehil olmayan bin erkekten yeğdir. Zeki, bilgili bir kadın; bilgisiz, cahil bin erkeğe tercih edilir." Şair mesnevinin sonunda eseri okuyanların kendisine rahmet okumalarını, dua etmelerini, hayırla yâd etmelerini ister. Eseri okuyanların, dinleyenlerin ve kendisinin günahlarının bağışı için Allah'a yalvarır.

Bir mü'ennes yeg durur kim ehl ola
Bin müzekkerden ki ol nâ-ehl ola (Mihrî Hatun 3/452)
Bir mü'ennes yeg ki zihni pâk ola
Bin müzekkerden ki bî-idrâk ola (Mihrî Hatun 3/453) (Arslan, 2007, s. 351)

Günahkâr ve zayıf Murâdî, münacatında kendisini kâdir ve mecîd olan Rabbin kapısındaki bir dilenci gibi görüp Allah'ın rahmetini, mağfiretini, inayetini dilenir. Allah, bir kulunun kalbinden, gönlünden geçen her şeyi, nefsinin insana fısıldadıklarını bilir:

Günâhım çok durur yâ Rab bağışla
Sana ne lâyık ise anı işle (Murâdî 21/2)
Za'îfem kapına geldüm dilenci

Beni sen kılmagıl halkun gülünci (Murâdî 21/4) (Kırkkılıç, 1985, s. 518)

Allah'tan başka yalvarılacak, tövbe edilecek başka kapı yoktur. Kulların işi günah ve isyanken Allah'ın şanına yakışan ise merhametiyle kullarının âhının dumanına acımak ve onları affetmektir. Çünkü ihsanı sonsuz olan Allah'ın kullarına vadi, rahmetinin gazabını geçmesidir:

Münâcât ile hâcâtum sanadur
Senâ ile tehiyyâtum sanadur (Murâdî 43/2)
Hudâya 'âcizem lütf eyle bana
Anı işle ki lâyık oldı sana (Murâdî 44/1)
Benüm kârum kamu cürm ü hatâdur
Senün yâ Rab işün lütf u 'atâdur (Murâdî 44/2)
Tevbeler kıldum günâha yâ ilâh
Yaraşur sana 'atâ ey pâdişâh (Murâdî 30/1)
Bakmagıl yâ Rabb günâhıma benüm
Rahm kılgıl dûd-ı âhuma benüm (Murâdî 30/2)
İlâhi oldı va'den hakk-ı mutlak
Gazabdan rahmetün olmışdur esbak (Murâdî 37/1) (Kırkkılıç, 1985, s. 520)

Muhibbî Divanı'ndaki tek mesnevi münacat türündedir. Şair, mesnevisine Allah'ın altı isim ve sıfatıyla başlar. Münacatta istenen Allah'ın fikri ile gönlün münevver olması, dilin zikir ile daima meşgul olmasıdır. Şair günahları nedeniyle gözyaşlarının durmamasını, gaflet uykusuna dalmamayı ister. Samimi bir şekilde tövbe ederse günahlarının affolacağına inanır. Allah yolunda arkadaş olarak istenilen yine Allah'ın lütfudur. Şair münacatın sonunda peygamberin şefaatini talep eder. Peygamberin alnındaki nur hürmetine Allah'tan inayet ister:

'Alîmâ râzıkâ perverdigârâ
Hüdâvendâ hakîmâ girdikârâ (Muhibbî 1/1)
Derûnum kıl münevver fikrün ile
Zebânum dâyim eyle zikrün ile (Muhibbî 1/2)
Ko aksun dîdelerden durmasun âb
Gide gaflet ola ki gelmeye hâb (Muhibbî 1/4)
Ne denlü çok ise cürm ü günâhum
Ümîdüm kesmezem senden Allâhım (Muhibbî 1/6)

İlâhi ol resûlun ‘izzetiyçün
Dahi alnındaki nûrı hürmetiyçün (Muhibbî 1/10)
Muhibbî’ye ol gün eyle ‘inâyet
Habîbün eyleye ana şefâ’at (Muhibbî 1/11) (Ak, 1987, s. 811)

Sehî Bey dört beyitlik kısa münacatına, aç kaldığını, yüzünün kara, günahının çok olduğunu ve amelinin olmadığını itirafla başlar. Şairin istediği ise yüzü kara, asi kuluna Allah’ın lütufta bulunması, onu affetmesidir. Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî Divanı’ndaki ilk mesnevinin ilk yirmi üç beyitlik na’t bölümünden sonra münacat bölümü gelir. Hilebaz feleğin elinde bitkin düşen şair, Allah’a lütfunun yaveri olması, başka kapılarda dilenci olmamak için yalvarır ve yardım diler. İbadette tembel, gaflet içindeki şairin işi günah ve cürüm olmuştur. Eğer Allah kerem kılmazsa hali perişandır. Şair, Hz. Muhammed, bütün enbiya, hürmetine af diler. Usûlî’nin Divanı’nda bir tane müstakil, ikisi de Yenice şehrengîzinde bölüm olmak üzere toplam üç münacat mesnevisi bulunmaktadır. Gönlü hasta ve nefisine esir düşmüş şair, münacatında dilinin ziyandan kurtulmasını diler. Teferruat ve boş işlerle uğraşmaktan ve nefsin bağlarından kurtulmak ise Allah’ın lütfu ve peygamberin nuru ile mümkün olur. Usûlî’nin şikâyeti alçak nefisten, gaflet uykusundan ve âsîliktendir. Sığınağı ise Kerîm, Rahîm, Gafûr olan Allah’ın merhametidir. Usûlî, Allah’tan; kapıların açılmasını, kendisini zilletten kurtarmasını, söz incisini bozukluktan uzak tutmasını, gönlünün hileye ve kuru sevdaya tutulmamasını, yolundan şeytanın gidip sırat-ı müstakimde olmayı, Hz. Muhammed, evliyalar ve enbiyaların yolundan ayrılmamayı ve dualarını kabul etmesini ister. Peygamberin şefaatini dilemek birçok münacatta olduğu gibi Usûlî’nin de arzuları arasındadır:

Yâ ilâh’il-âlemin dil-hasteyem
Bu kuyûd-ı nefs ile pâ-besteyem (Usûlî 2/1)
Yolumu urdu benim nefs-i leîm
Bu belâda beni kurtar ey kerîm (Usûlî 2/8)
Ver bekânı et beni benden fenâ
Rabbenâ fagfirlenâ verhamlenâ (Usûlî 2/11)
Beni lutfeyle kurtar în u ândan
Halâs eyle zebânımı ziyândan (Usûlî 5/6)
İlâhî ben kuluna feth-i bâb et
Du’âsın ben fakîrin müstecâb et (Usûlî 5/7)

Şefî eyle habîbin Mustafâyı
Hudâ-bîn eyle gel ben hod-nümâyı (Usûlî 5/8)
İlâhî beni kurtargıl zelîlden
Sözümün gevherin sakla halelden (Usûlî 5/124)
Dilimi nakş u renge kılma meftûn
Beni etme bu bâzâr içre magbûn (Usûlî 5/126)
Tarîkımdan gider gul-ı racîmi
Müyesser kil Sırât-ı Müstakîmi (Usûlî 5/129)
Şaşırma şâhrâh-ı Mustafâdan
Ayırma evliyâdan enbiyâdan (Usûlî 5/130) (İsen, 1990, s. 36)

Bezcizâde, münacatlarında "ecirnâ, sebbitnâ, beyyiz vechünâ, matlûbenâ…" gibi Kur'ân-ı Kerîm'deki dua ayetlerinden iktibaslarla Allah'a yalvarır. Şairin birçok unsuru vesile ederek yalvardığı konular ise Allah'ın hayalinin kalbe dolması, kıyamette rezil olmama, ibadette dâim ve kâim olma, tam takvaya sahip olma, tövbe, Allah aşkı, nefse esir olmama, ilm-i ledüne sahip olma, Allah'ın cemali ve visali, vahdet deryasına gark olma, günahların affolması gibi münacatlarda çokça karşılaşılan meselelerdir:

Ecirnâ min hatâyâ ve'l-gıtâyâ
Ve kerrimnâ bi-envâi'l-'atâyâ (Bezcizâde Muhyiddîn 9/2)
İlâhî dâ'imâ ehl-i salât it
Eyâ Rahmân ebed ehl-i zekât it (Bezcizâde Muhyiddîn 9/19)
Düşüp deryâ-yı vahdete güm ola
Cemâlün nûrına irgür mum ola (Bezcizâde Muhyiddîn 9/29)
Hidâyet it kulun hor u hakîre
'İnâyet kıl nazar eyle fakîre (Bezcizâde Muhyiddîn 9/36)
Senün ismün gafûr settâr u rahmân
Ben oldum ehl-i zenb ü ehl-i 'isyân (Bezcizâde Muhyiddîn 9/53)
Mü'eyyed it muzaffer it ilâhî
Mükemmel it münevver it ilâhî (Bezcizâde Muhyiddîn 9/89)
Kıyâmetde ihâhî itme rüsvây
Diyelüm Allâh Allâh diyemem vây (B. Muhyiddîn 9/103) (Mutlu, 2008, s. 64)

Çorlulu Zarîfî münacatlarında nefsinden şikâyet eder ve Allah'a yalvarır. Aciz, zayıf, ağlayan, garip, kimsesiz, hasta Zarîfî ayartıcı nefsin emrinde kalmıştır. Nefis,

şaire iyi şeyleri terk ettirip kötüyü işlettirmektedir. Böylece nefse uyan şair günah işlemiştir. Sığınacağı tek kapı ise Allah'ın inayetidir. Çünkü Allah'ın kapısı bütün hacetlerin giderileceği tek kapıdır:

İlâhî 'âciz ü zâr u nizâram
Garîb ü bî-kes ü bî-mâr u hâram (Çorlulu Zarîfî 2/1)
Beni taglît idüp bu nefs-i 'ayyâr
Kodurdup kâr-ı nîki kıldı bed-kâr (Çorlulu Zarîfî 2/3)
Çü sensin Kâdî-i envâ'-ı hâcât
Kapundan bahş olur cümle murâdât (Çorlulu Zarîfî 2/7) (Taşkın, 2009, s. 136)

Hasan Rızâ, münacatında Allah'ın eltafına bel bağlayarak habibi Mustafa hürmetine, mahşerde yüz karasıyla rüsva olmamak için dua eder:

Yüz karasıyla bizi mahşerde rüsvây eyleme
Bizi mesrûr eyle tâ kim varılınca ol deme (Hasan Rızâ 5/4)
Koma hüsranda du'âmızı kabûl it yâ Kerîm
Eyle imdâd ola dil-şâd ehl-i îmân yâ Rahîm (Hasan Rızâ 5/7)
Bu rızâyı yârlıga 'afv (it) suçun ey pâdişâh
Ey 'afüvv ü ey Gafûr u ey Rahîm ü ey ilâh (H. R. 5/9) (Karaman, 2009, s. 208)

Hüznî "Ma'siyet-nâme" başlıklı mesnevisinde gençliğin gitmesi, isyana dalması, nasihat dinlememesi, ibadetsizlik nedeniyle gazaba müstahak olması, akıbeti düşünmemesi, kibir ve cehaleti, sünnete ittiba etmemesi, bir vefasıza gönül vermesi ve kimsesizlikten yakınır:

Nerde kaldı bunca ahbâb-ı safâ
Nerde kaldı sevdiğin sâhib vefâ (Hüznî 3/56)
Nerde kaldı mâl ile evlâd u 'iyâl
Şimdi anın cümle oldu hayâl (Hüznî 3/57)
Anların hep sevgisi oldu yalan
Kabr içinde şimdi cânânın yılan (Hüznî 3/58) (Güneş, 1998, s. 183)

Kudsî, münacatında dilinde gam, gözünde yaşla Allah'ın merhametine, resulün şefaatine sığınır. Sünneti ve farzı eda eyleyememiş, hadsiz günahıyla yalvarmaktadır:

Edâ eyleyemedük çün sünnet ü farz
Günâhımdır yakîn eyledügim 'arz (Kudsî 1/5)

Var ise Kudsiyâ hadsiz günâhın
Na'îmdir bî-'aded rahmet İlâhın (Kudsî 1/11) (Kılıç, 2010, s. 179)

Ulvî, münacatında günahkâr gözlerinin nehirler gibi kızıl kanlar akıtmasını ister. Çünkü bu gözlerin tövbesi devamlı ağlamaktır. Uyku ve gaflete dalmış şair, seher vakti ibadet edemediği için de üzülür. İbadetin etkili olduğu, rahmet kapılarının açıldığı an seher vaktidir. Seherde uyanık olan gözleri cehennem ateşi yakmaz. Tövbe ve ibadet için diğer önemli vakit gecedir. Hz. Muhammed miraca gece çıkmış, Hz. Musa Tur Dağı'nda Allah ile gece vakti konuşmuştur. Kulların cürm ve isyanına karşı Allah'ın da lütuf ve ihsanı vardır. Seher ve gece uyanık olan, bu vakitleri ibadetle geçirenler ihsan ve rahmet kapıları açılır. Şairin münacatlarında duası hidayete erme, mağfiret, ihsan, cehennemden halasdır. Şairin münacat ve dualarında dayanak noktası Allah'ın bir ayetidir: "Allah'tan ümit kesmeyin." (Zümer 39/53):

Figân eyle gel ey çeşm-i günahkâr
Kızıl kanlar akıt mânend-i enhâr (Ulvî 1/1)
Seherlerde uyanık ol uyanık
Olasın tâ Hudâya 'abd-ı lâyık (Ulvî 1/7)
Cihânda cümle 'uşşâk-ı İlâhî
Seherde eyleyip derd ile âhı (Ulvî 1/15)
'İnâyet eyle 'afv eyle günâhım
Beyâz eyle benim rûy-ı siyâhım (Ulvî 1/23)
Benimdir cürm ile 'isyân benimdir
Senindir luft ile ihsân senindir (Ulvî 2/2) (Canlı, 2009, s. 128)

Dünyevî ve Uhrevî Taleplerin Sıralandığı Münacatlar: Münacatların bir yönü aff dilemeyken diğer yönü de dünyevî ve uhrevî isteklerin Allah'a arz edilmesidir. Bu münacatlar da şairler Allah'ın merhametine sığınıp dünyalık ve âhiretlik taleplerini sunarlar. Çâkerî münacatında Allah'ın rahmetine sığınıp mekânının cennet olmasını ister. Çok günah işleyip azabı hak ettiğini itiraf eden şair kefeni boynuna alıp huzura gelir ve rahmetten ümidini kesmez:

İlâhî Çâkerî'ye rahmet eyle
Kıyâmette makâmın cennet eyle (Çâkerî 1/1)
Günâhım çok durur gelmez hisâba
Görürem müstehak oldum azâba (Çâkerî 1/2)

Ümîdüm kesmezem senden İlâhî
Dilersen afv idersin her günâhı (Çâkerî 1/4) (Aynur, 1992, s. 60)

Kemal Ümmî birinci mesnevisinin münacat bölümüne Allah'a seslenişle ve ardından Allah'ın kullarını kapısından ayırmamasını isteyerek başlar:

İlahî fazlunıla kıl bizi yâd
Tapundan ayru koyup eyleme yâd (Kemal Ümmî 1/29) (Yavuzer, 1997, s. 335)

Şair Allah'ın keremini, inayetini isterken içinde bulunduğu hali ifade ederek dua eder. Gaflet uykusundaki şair, kararan yüz ve beyazlayan saç ve sakallarla Allah'ın üstüne rahmet saçmasını, günahlarını affetmesini, rızkının helal olmasını ve kendisini cennete almasını diler. Çünkü ölüm insana çok yakın, dünya fânî ve ahiret bâkîdir. Günaha batmış, yoldan çıkmış şair Allah'a layıkıyla şükredemediğini ve Allah'ı zikredemediğinin farkındadır:

Karardı biti agardı sakal saç
İlâhî üstümüze rahmetün saç (Kemal Ümmî 1/37)
Uyuruz gaflet uyhusundan uyar
Ki nefsümüz yolı kor gavle uyar (Kemal Ümmî 1/42)
Katı azmışuz bizi sen onar
Ki sen on didügün azmaz u onar (Kemal Ümmî 1/77)
Ölüm yakın kişi niçün bakadur
Ki bu dünyâ fenâ 'ukbâ bekâdur (Kemal Ümmî 1/79)
İlâhî lokmamuzı sen helâl it
Ki yok bir pâre bî-şübhe helâl it (Kemal Ümmî 1/98) (Yavuzer, 1997, s. 339)

İnsanın yaratılış hamurunda günah işlemek ve yoldan çıkmak vardır. Zillet, cürüm ve hata aciz insana layıkken rahmet, lütuf ve ihsan yüce Allah'a layıktır. İnsan gözleri yaşlı, elleri bomboş, rabbinin kapısında tövbe ve hidayet dilemektedir:

Bize lâyık zillet ü cürm ü hatâ
Sana lâyık rahmet ü lutf u 'atâ (Kemal Ümmî 2/55)
Tevbe kılup tapuna yüz tutduk uş
Gözümüz pür-yaş elimüz kuru boş (Kemal Ümmî 2/56)
Fazlunıla sen onar sendin yana
Hem hidâyet vir biz azmış kuluna (Kemal Ümmî 2/90) (Yavuzer, 1997, s. 376)

Rûşenî Divanı'nda dört münacat mesnevisi bulunmaktadır. İlk mesnevi her ne kadar "tevhit" başlığını alsa da şiir ağırlıklı olarak münacattır. Şair tevhit başlıklı şiirine Allah'a hamd ve onun küfüvsüz olduğunu ifade ile başlar. Peygamberler bile Allah'ı vasfetmede acizken şairin sözü ne ifade eder. Dünyadaki hiçbir yer mekândan münezzeh olan Allah'tan hâlî değildir. Havada kuşlar, denizde balıklar Allah'ı tesbih ederler ve Allah'ın birliğine şahittirler:

Nebiler olıcak vasfunda âciz
Bizüm ne sözümüz ola kimüz biz (Rûşenî 1/2)
Senün tesbihün okur murg u mâhî
Virür birliğine eşyâ güvâhî (Rûşenî 1/13)
Ki senden hâlî bir yir yoh cihânda
Degülsen hîç velîkin bir mekânda (Rûşenî 1/14) (Aydemir, 1990, s. 71)

Zelil, hor, günaha ve harama batmış şairin isteği her an Allah'la olmak ve bir an ayrılmamaktır. Ters yüz olmuş şair, Allah'tan "Gıyâs" ismiyle yardım ister. Günaha batmasının ve yoldan çıkmasının sebebi kendini düşünen âsî nefsidir. Şairin yolu terkedilmiş, karanlık, dar, sıkıntılı ve taşlıdır. Yükü ağır, merkebi de topaldır. Gözü bağlı ama önünde çukur çoktur. Ayağı kırık ama elinde dayanak yoktur. Bu durumdaki şairin dua ve münacat etmesinin nedeni Allah'ın "zikredin" emridir. Bu duruma uyan günahkâr, yolunun peygamberlerin yolu gibi aydınlık olmasını, gönlünden vesvesenin giderilip gönül aynasının pasının silinmesini; gecesinin kadir gecesi, gündüzünün bayram ve nevruz olmasını ister:

Yolum târîk ü târ u pür-teng ü seng
Yüküm katı agırdur merkebüm leng (Rûşenî 1/16)
Gözüm baglu önümde çâhlar çok
Sınuk ayagum elde dayagum yok (Rûşenî 4/6)
Dimesen "فذ کرونی" yâ ilâhî
Kim ana biledi sen pâdişâhı (Rûşenî 1/18)
Gider sadrumdaki vesvâsı yâ Rab
Silüp mir'ât-ı dilden pası yâ Rab (Rûşenî 1/22)
İlâhî rûzgârum eyle firûz
Şebüm kadr eyle rûzum 'ıyd ü nev-rûz (Rûşenî 3/5) (Aydemir, 1990, s. 71)

Şair münacatında Allah'tan ayrıca; cehaletin yerine ilmi, gazabın yerine hilmi koymasını ister. Haramlardan kaçınmak, na-mahreme bakmamak, gıybet itmemek, ibadetlerde devamlılık, enaniyetin gitmesi, dua ve tövbelerin kabulü münacatta istenen şeylerdendir. Eğer Allah'ın lütuf rüzgârı eserse bütün cehennemler cennete dönecektir:

Gözümi sakla nâ-mahrem yüzinden
Kulagumı dahı gıybet sözünden (Rûşenî 3/15)
Kabûl it tevbemi yâ Rab benüm sen
Nişe geldüm bilürsin tapuna ben (Rûşenî 3/19)
Anun geçmiş gelecek suçını hep
Geç andan 'afv idüp fazlunla yâ Rab (Rûşenî 3/29)
Bihişte dönderür cümle cehîmi
Eser ger lutf ile lutfun nesîmi (Rûşenî 4/12)
Benim benligüm al benden Hudâyâ
Senünle ola benligüm menüm tâ (Rûşenî 4/18) (Aydemir, 1990, s. 82)

Kefeli Müdâmî Emir Sultan menakıbına besmele ve hamdden sonra münacat ile devam eder. Önce Allah'ın kudreti ile neler yapabileceğini sayıp sonra rahmetine sığınır. Cümle âlemi yaratan Allah için bütün zorluklar kolaydır. O zerreyi güneş, bir damla suyu insan kılar. Kimini hâdim, kimin, mahdûm; kimini var, kimini yok; kiminin menzilini gül bahçesi, kiminin meskenini dikenli yer; kimini sağlıklı, kimini hasta… eden hep Allah'tır. Şair daha sonra Allah'ın isimleri ile yalvarır, af diler, tarikat yolunda sâlik, hakikat mülküne malik olmak ve hidayet ister. Allah'ın hikmetinden sual olmaz. O, Âlim, Allâm ve Hâlık olduğu için herkese layık olduğunu verir. O, Settâr, Râhim ve Gaffâr olduğu için mücrimlerin günahını bağışlar. Kul zayıfken Allah kavîy'dir. Kul zelilken Allah kerîm'dir. Şair münacatında Allah'ın isimleri hürmetine dilinin hatalardan saklanması, kalbinde Allah'ın fazlının olması, sözlerinin şeraite uyması, fiillerinin rızası doğrultusunda olması, nefsinin riya ve gururdan kurtulması, ledünni ilmi tatması… için dua eder ve yalvarır:

Hüdâyâ sen kılursın cümleyi var
Senün katunda âsân cümle düşvâr (Kefeli Müdâmî 1/8)
İdersin zerreyi hurşîd-i 'âlem
Kılursın nutfe-i nâçîzi âdem (Kefeli Müdâmî 1/9)
Kimin hâdim kimin mahdûm idersin

Kimin mevcûd iken ma'dûm idersin (Kefeli Müdâmî 1/10)
Yolum azdum hidâyet eyle Allâh
Zebûn oldum 'inâyet eyle Allâh (Kefeli Müdâmî 1/42)
Ki sensin vâhib ü feyyâz ü ma'bûd
Mucîb ü mu'ti vü hannân ü maksûd (Kefeli Müdâmî 1/30)
Ki sensin kâdir ü fettâh u vehhâb
Kerîm ü hâdi vü feyyâz ü tevvâb (Kefeli Müdâmî 1/59)
Bu miskînün du'âsını revâ kıl
Dil-i mecrûhına dâyim devâ kıl (Kefeli Müdâmî 1/70) (Kol, 2007, s. 114)

Yârî, münacatında tevhit içerikli beyitlerden sonra "kıl, eyle, it, olsun" istek kipleriyle Allah'a yalvarır ve isteklerini sıralar. Bu dualardan bazıları şunlardır: Can papağanını şeker çiğneyen kıl, ten kafesinde can papağanı konuşsun, gönlümü aşkın ile suskun ve medhuş kıl, nefs-i emmareden beni kurtar, gönül aynasını mücella kıl, aşkın yarasıyla sine çâk olsun, nazm Yusuf'umu meşhur eyle:

Tûtî-i cânımı şeker-hâ kıl
Kafes-i tende anı gûyâ kıl (Yârî 5/14)
Gönlümü 'aşkun ile hâmûş it
Nice hâmûş belki medhûş it (Yârî 5/15)
Gönül âyînesin mücellâ kıl
Cân çerâgını şu'le-ârâ kıl (Yârî 5/21) (Karayazı, 2012, s. 323)

Gulâmî Divanı'ndaki tek mesnevi münacat türündedir. Şair Allah'tan gönül bağında ümit gülünü açtıracak rahmet yağmurunu yağdırmasını ister. Sivaslı Gulâmî'ye göre herkesin talebi aşktır. Âlem ve âdemin yaratılmasına sebep aşktır. İbrahim'e ateşin nur olması, Eyyub'un hastalığının tedavisi, Zekeriya'nın başını bıçkıya vermesi, Musa'nın Tur'da tecelliye mazhar olması, İsa'nın göğe çıkması, Nuh'un belaya tahammül etmesi, Muhammed'in nurunu cihana yayması hep aşk vesilesiyle olmuştur. Hz. Muhammed müminlerin kalp bostanında aşk gülünü bitirir. Cihan aşk nuru ile doludur. Aşksız gönüller ölü gibidir. Sevdasız, aşksız gönül yılana, cihan bağında dikene benzer. Bulutun yağmur dökmesi aşkladır. Kısacası cihanda her şeyde aşk görünmektedir. Zemin ve asumana nazar kılınsa her zerrede Allah aşkı açıkça görünür. Günahkâr, siyah yüzlü şair Allah'ın "Gafûr" ismine sığınır ve araya vesileler koyarak affını ister. Şairin münacatında mecazî aşktan kurtulup hakikat mülküne erişmek ve

Allah aşkıyla delirmek de vardır:

İlâhî rahmetin bârânını saç
Gönül bagında ümmîdim gülin aç (Gulâmî 1/1)
İlâhî cümlenin matlûbı ‘aşkdır
Muhibbânın kamu mahbûbı ‘aşkdır (Gulâmî 1/4)
Cihân envâr-ı ‘aşk ile toludur
Mahabbetsiz olan diller ölüdür (Gulâmî 1/16)
Gafûr isminle bagışla günâhın
Bilürsün itdigi kâr-ı tebâhın (Gulâmî 1/44)
Mecâzî râhına ugratma râhım
Hakîkat mülkin ihsân eyle şâhım (Gulâmî 1/47) (Arslan, 2009, s. 209)

Münacatlarda Affa Vesile Görülen Unsurlar: Münacatlarda günahların çokluğu nedeniyle kul bir dayanak noktası arar ve affa nail olmak için bazı vesileleri araya koyar. Günahlardan kurtulmanın tek yolu Allah’ın mağfiretidir. Bunu bilen şair aşağıda mesnevilerde görüldüğü gibi Allah’ın razı olduğu maddi manevi bütün unsurları aff için Allah’a sunar. Bu münacatlarda “*hakkıçün, …içün, hakkı, be-hakkı…”* gibi ifadeleri çok görürüz. Ahmed Paşa münacatında sayısız günah işleyerek âmâl defterini kararttığını söyler. Şair günahlarının affı için Allah’ın cehennemi düzenleyen celalinin, cenneti bezeyen cemalini, gözü yaşlıları ve buhurdanda yanan ciğerin kokusunu vesile yapar:

Hudâya adedsiz günâh eyledik
Amel defterin rû-siyâh eyledik (Ahmed Paşa 2/39)
Tamuyu yasayan celâlin hakı
Behişt bezeyen cemâlin hakı (Ahmed Paşa 2/40)
Gözü yaşlıların yüzü suyıçün
Bu micmerde yanan ciger bûyiçün (Ahmed Paşa 2/41) (Tarlan, 1992, s. 23)

Şair günahlarının affı için ettiği yakarıştan sonra Allah’a dua ederek bazı şeyleri ister. Gönül muhabbetinin mumunun nurlanması, mâsivanın gamından uzak durmak, yakarış denizinden doğruluk incisini çıkarmak, ayıplar nedeniyle rezil olmamak ve mekânın cennet olması şairin duasıdır. Kemal Ümmî de münacatında affa vesile olacak birçok unsuru sıralamıştır. Vesile unsurları; insanlardan, mekânlardan, gayb âleminden, soyut varlıklardandır. Bu vesilelerden bazıları şunlardır: Allah’ın esma ve sıfatları,

nebiler, melekler, evliyalar, asfiyalar, besmele, Kur'ân sureleri, Hz. Muhammed, âl-i beyt, ensar, muhacir, Mekke, Medine, recep, ramazan, kadir gecesi, ashab-ı kehf, fakirler, hastalar, namaz ehli, oruçlular, yetimler, masumlar, Kudüs, Şam, gaziler ve şehitler. Rûşenî mesnevisinde esma ve sıfatları saydıktan sonra diğer münacatlarda olduğu gibi aff için araya vesileler koyar. Allah'tan, saydığı bu vesileler hakkı için kendisine dilediklerini vermesini ister. Şairin saydığı bu vesilelerin bazıları şunlardır: Allah'ın bin bir ad ve sıfatı, vahiy, peygamberler, dört halife, sahabeler, sadıklar, âşıklar, sûfîler, fakirler, münacatlar:

Bu kasemiyyât ü münâcât içün
Ol dilenen andagı hâcât içün (Rûşenî 2/73)
Rûşenî ister yine senden seni
Rûşenîye vir dilegin yâ Ganî (Rûşenî 2/74) (Aydemir, 1990, s. 74)

İbrâhîm Beg münacatında affedilmek için araya vesileler koyarken birçok ayetten iktibas yapar. Şairin af için dayanak noktalarının bazıları şunlardır: Kur'ân, Fatiha, Yâsîn, Hz. Muhammed, dört halife, enbiyalar, evliyalar, mazlumlar, aşk odunda yananlar, karanlık gecedeki ibadetler, tövbe edenler, yetimler, öksüzler, mübarek geceler, Kâbe. Şairin bütün bunları vesile kılarak huzura çıkmasının nedeni, Allah'ın ayetinde "mucîb" yani dualara cevap veririm, demesidir. Yüzü kara, gönlü hastalıklı şair münacatının sonunda dünya ve âhirette mahrum olmamak için tasavvufî göndermelerle dua eder:

Didün eylen du'â mucîbem ben
Derdünüz 'arz idün tabîbem ben (İbrâhîm Beg 1/93)
İkilik gussasından âzâd it
Birligile bir eyle dil-şâd it (İbrâhîm Beg 1/100)
Câm-ı vahdetden eylegil serhoş
Ta ki varlıkdan idevüz el boş (İbrâhîm Beg 1/101)
Yâ Rab İbrâhime 'inâyet kıl
Kerem ü fazlunı kerâmet kıl (İbrâhîm Beg 1/106)
Suçını Mustafâya bagışla
Sen rahîmsin anunla lutf işle (İbrâhîm Beg 1/107) (Güler, 1995, s. 155)

Arşî münacatına Allah'ın isimlerine sığınarak başlar. Şair, hâkim ve sonsuz ilim sahibi, cömertlerin en cömerdi, en büyük, celal ve cemâl sahibi, ebedî Allah'ın

huzuruna gelmiş münacatını sunmaktadır. Arşî, isyanının çokluğuna rağmen huzurdan kovulmamayı diler. Çünkü Allah'tan başka sığınacağı kapı yoktur. Gafûr olan Allah'tan hacetlerini kabul etmesini ister. Diğer münacatlarda olduğu gibi Arşî de dualarının kabulü için araya vesileler koymaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: Câvidân-nâme, Muhabbet-nâme, Kur'ân, peygamberler, dört halife, on iki imam… Arşî, Allah'ın arşına mensub olduğu için Allah'tan gönlü arş eyleyip oraya nüzul etmesini ister ve mesneviyi bitirir:

Gönlümi 'arş eyle kıl anda nüzûl
Çün senün 'arşuna mensûb oldı ol (Arşî 1/50) (Kahraman, 1989, s. 47)

Hâletî-i Gülşenî on dört beyitlik münacat mesnevisinin her beytinde "…hakkı çün" ifadesini kullanarak Allah'ın zatı, esma ve sıfatı, Kur'ân'ın sırrı, iman nuru, enbiyaların mucizeleri, Hz. Muhammed, peygamberler, dört halife, Hz. Hasan ve Hüseyin, Rûşenî, Güşlenî, Hayâlî, Safvetî vb. unsurların hürmetine Allah'ın kendisine nazar kılmasını iser:

Yâ İlâhî zât-ı pâkün hakkı çün
Cümle esmâ vü sıfâtun hakkı çün (Hâletî-i Gülşenî 1/1)
Yâ İlâhî sırr-ı Furkân hakkı çün
Yâ İlâhî nûr-ı îmân hakkı çün (Hâletî-i Gülşenî 1/2)
Yâ İlâhî Hâletîye kıl nazar
Ehl-i 'ışkun sûz u sâzı hakkı çün (Hâletî-i Gülşenî 1/14) (Altunel, 1988, s. 34)

Münîrî ilk şiir olan kırk dokuz beyitlik mesnevisinin girişinde Allah'ın kudret eserlerinden bahsedip tefekkürünü yaptıktan sonra münacata geçer. Şair tevhitten sonra Allah'ın azameti, vahdaniyeti ve celali; başına "levlâk" tacını koyduğu Hz. Muhammed, peygamberi tasdik eden dinin kendisiyle aydınlandığı Hz. Ebu Bekir, cihanı adaletiyle şad eden Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Osman, on iki imam hürmetine af diler. Şairin duası gönlünün gamdan halas olması, aşk kadehindeki şarabı yudumlamaktır. Kendisi ne kadar "siyeh-rû" olsa da Allah'ın lütfunda nihayet yoktur:

Be-hakk-ı kibriyâ-yı bî-misâlet
Be-vahdâniyyet ü izz ü celâlet (Münîrî 1/22)
Be-hakk-ı hazret-i sıddîk-i ekber
Ki şod şer-i Resûl ez-vey münevver (Münîrî 1/23)
Siyeh-rûdur egerçi ol be-gâyet

Hudâyâ lutfuna yokdur nihâyet (Münîrî 1/48) (Ersoy, 2010, s. 140)

Nâmî Divanı'nda mesnevi nazım şekli ile iki münacat yazmıştır. Münacatlarında şair, nefsinin elinde esir olduğunu, günahlarının iki âlemden fazlalığını, acizliğini, pişmanlığını, âsîliğini, hatalarını, ömrünün kıymetini bilmediğini ifade eder ve dualarını sıralar. Allah'ın merhametini celp etmek için de esmâü'l-hüsnâyı, Hz. Muhammed'i, dört halifeyi ve çeşitli unsurları vesile kılar:

İlâhî ism-i zâtun 'izzetiyçün
Hem esmâ vü sıfâtun hürmetiyçün (Nâmî 3/1)
Be-hakk-ı 'adl-i Fârûk-ı hirâsân
Be-hakk-ı hilm ü teslîmî-i 'Osmân (Nâmî 3/5)
Be-hakk-ı Hayder-i lutf u mürüvvet
Be-hakk-ı nûr-ı çeşmân-ı fütüvvet (Nâmî 3/6)
Be-hakk-ı cümle-i ashâb u âli
Be-hakk-ı reh-revân-ı râh-ı 'âlî (Nâmî 3/7)
Müyesser kıl bana lutf it İlâhî
Ki sensin cümle halkun dest-gâhı (Nâmî 3/13)
Günâhum iki 'âlemden ziyâde
Beni bu nefs-i şûm itdi fütâde (Nâmî 3/19)
Hemîşe 'âsîyem bir rû-siyâhem
'Aceb ser-mest-i sahbâ-yı günâhem (Nâmî 3/25)
'Ömrümün kadrini hayfâ bilmedüm
Zâyi' oldı gitdi hûşa gelmedüm (Nâmî 4/1)
Yâ İlâhî mahz-ı lutfundan bana
Derd-i 'isyânı gider virgil şifâ (Nâmî 4/3) (Yenikale, 2018, s. 348)

Bursalı İffet Divanı'ndaki tek mesnevi yedi beyitlik bir münacattır. Şair, sırasıyla Allah'a övgü ve hamdler, Hz. Muhammed, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali, kevser havuzu, şehitler hakkı için mağfiret diler. Günahkâr şair Allah'ın huzuruna iman nuru ile gitmek ister:

Sad sipâs u hamd-i bî-had hakkıçün
Hâmid ü Ahmed Muhammed hakkıçün (İffet 1/1)
Yâ İlâhî Hazret-i Sıddîk içün
Hazretünde 'izzet-i Sıddîk içün (İffet 1/2)

Yâ İlâhî Hazret-i Fârûk içün
Fahr-ı kevne hıdmet-i Fârûk içün (İffet 1/3)
Magfiret eyle güneh-kâr 'İffet'e
Nûr-ı îmân ile varsun Hazret'e (İffet 1/7) (Arslan, 2005, s. 120)

Bir Güzel veya Sevgili Nedeniyle Yapılan Münacatlar: Münacatların bazılarının temel nedeni bir güzele veya güzellere vurulma, bu güzel yüzünden hakkıyla ibadet edememedir. Şehrengîzlerde "şairler, güzelleri aşkla ve bazen şehevî duygularla methetmelerinin gayr-i ahlâkî olduğunun farkındadır. Bu nedenle birçok şehr-engîzde, hatalarını kabul eden şairler, günahlarının affedilmesine dair yakarışlardan ibaret olan münâcât veya giriş bölümüne yer verirler." (Gökalp, 2012, s. 442). Mesîhî şehrengîzine aciz, zayıf ve güçsüz olduğunu itiraf edip münacatla başlar. Şair alçak nefsin kemendine giriftar olduğunu olmuştur. Allah'tan isteği günaha batmış ve günahta ısrar eden kulunu affetmesi, merhametini göstermesi ve sözüne rağbet, şehrengîzine şöhret vermesidir:

İlâhî 'âciz ü zâr u zebûnam
Giriftâr-ı kemend-i nefs-i dûman (Mesîhî 1/1)
İlâhî buldurup sözüme ragbet
Bu Şehr-engîze vir şehr içre şöhret (Mesîhî 1/33) (Mengi, 1995, s. 89)

Yolunu şaşırmış şairi münacata sevk eden bazı sebepler vardır. Şair her ne kadar oruca niyet etse de sevgiliye kavuşma bayramı niyetini bozmuştur. Ellerini duaya kaldırması, sevgiliye merhaba etmek için elini kaldırmak gibi olmuştur. Mescit içinde namaza duran şair mihrapta sevgilinin cemalini görür. Fikir ressamı namaz içinde mihraba sevgilinin suretini çizer. Hata işleyen şair beş vakit namazı bırakıp mey meclisinde penc-gâh makamında musiki dinlemektedir. Sevgilinin ay yüzünü gördüğü zaman gözyaşı yıldızları çehresinde gezer. Şair o kadar çok ağlamıştır ki ağlamaktan yüzü sapsarı kesilmiştir. Ağlamasının sebebini anlatsa yedi deniz yüzünün karasını yıkayamaz. Artık her gece sevgiliyi düşünen şair sevgiyle nazar ettiği zaman şehvetten meni gelmektedir. Bu şekilde günahlarının sebeplerini sayan şair münacat ve dua eder. Gelibolulu Âlî, Gelibolu şehrengîzine münacat ile başlar ve münacatında aşk derdine mübtela olduğunu söyler. Şairin Allah'tan istediği eğer kendindeki aşk, mecazî ise onu aşk-ı hakikiye çevirmesidir. Eğer Allah'ın lütfu olmazsa gönül mihnet köşesinde hasta olarak kalacaktır. Şair sevgilinin sümbül gibi saçını gördüğünde gönlü darmadağın olur, servi gibi boyunu gördüğünde kıyametler kopar, gül gibi yanağını gördüğünde çılgın

bülbül gibi ötmeye başlar, lale gibi yanaklar ise sineye ateşler salar. Şair ne zaman namaza dursa rükûda, secdede gönle sevgilinin hayali dolar. Gelibolulu Âlî, bu hali cürüm olarak görür ve Allah'tan merhamet umarak af diler:

İlâhî mübtelâ-yı derd-i 'ışkem
Giriftâr-ı belâ-yı bend-i 'ışkem (Gelibolulu Âlî 2/1)
Egerçi bende var 'ışk-ı mecâzî
Hakîkîye sen eyle kâr-sâzî (Gelibolulu Âlî 2/2)
Kalur dil gûşe-i mihnetde bîmâr
Eger kılmazsa lutfun bana tîmâr (Gelibolulu Âlî 2/3)
Ki görsem bir saçı sünbül nigârı
Olur dil ol dem anun hâksârı (Gelibolulu Âlî 2/4)
Ne vaktin kim görem bir serv-kâmet
Kopar başumda ol sâ'at kıyâmet (Gelibolulu Âlî 2/5)
Gözüm gördükçe nâ-geh bir ruhı gül
Olur dil ana bir şûrîde bülbül (Gelibolulu Âlî 2/6)
Hemân-dem kim görem bir lâle-ruhsâr
Salar sevdâ-yı vaslı sîneme nâr (Gelibolulu Âlî 2/7)
Ne dem kim eylesem niyyet namâza
Gönül başlar hemân sûz u güdâza (Gelibolulu Âlî 2/10)
Rükû'a varup itsem kametüm ham
Tolar gönlüm hayâl-i kâkül ol dem (Gelibolulu Âlî 2/11) (Aksoyak, 2006, s. 62)

Yahya Bey, Edirne şehrengîzinin münacat bölümünde hilal kaşlı peri gibi bir güzelin akıl şehrine ateşler saldığını, ibadet ve namazlarda bile o güzeli düşündüğünü söyler. Nefis köpeğine uyan "rû-siyah" şair Allah'tan af diler. İstanbul şehrengîzinde Kanuni ve İbrahim Paşa övgüsünden sonra münacat gelmektedir.

> "Niyâz-nâme-i dil-i şeydâdur" başlıklı münacat kısmında şâir âşıklığından, güzellere olan düşkünlüğünden, âşık olduğu bir güzelin elinden çektiklerinden bahis ile, bu aşk alakalarını:
> İlâhî sana itdükçe niyâzı
> Hakîkî eyle bu 'aşk-ı mecâzı
> beytinde "mecazî" olarak vasıflandırmaktadır. Bu beyiti takip eden beyitlerde "hakîkî" aşka vâsıl olmak için Allah'tan ilim ve hikmet talep etmektedir. Daha sonra suçluluğundan, nefsine, heveslerine ve arzularına uyuşundan, namaz kılmayışından, hulâsa olarak günahkârlığından bahsederek bunlardan kurtulmayı dilemektedir ki:

> Çü sırr-ı kudretündür dilde fikrüm
> Güzeller adı olsa nola zikrüm
> beyitinde Allah'ın kudretinin sırrını düşündüğünü, güzellerin adını bu sebeple andığını söyleyerek Şehr-engîzi yazışının, husûsiyle İstanbul güzellerini mevzû edinmesinin sebebini açıklamış oluyor. (Çavuşoğlu, 1969, s. 76).

İsyana gark olmuş, kendini mahrumiyete müstahak gören Azmî-zâde Hâletî münacatına âşık olması nedeniyle rahmet ummaya yüzünün olmadığını ifade ile başlar. Şairin yüzünün yerde olmasına şaşılmaması gerekir çünkü o yüz sevgilinin köyünde ayaklar altında kalmıştır. Gönül sayfasında mushaf hattı yerine sevgilinin yüzündeki hat yer etmiştir. Sevgilinin saçlarının gamıyla gönül perişan, dudakların düşüncesiyle gözler kanlı gözyaşı içindedir. Sevgilinin gönül çeken kâkülünün kokusunun hasreti can buhurdanını yakmıştır. Amber kokulu saç ise can kuşunu avlamak için tuzak kurmuştur. Sevgilinin inci dişleri şairin ağlamasına sebeptir. Arkadaş olarak seherlerde vird haline gelen âh vardır. Kısaca şair sevgili ve sevgilinin güzellik unsurları nedeniyle karmakarışık bir haldedir. Bu karışıklık içinde şairin derdi ve isteği ise vuslat kuşunu avlamaktır. Visal fikrinin ateşi can ipliğini baştan ayağa mum gibi yakmıştır. Artık hayırlı amellere bile eli yetişmez. Namaza durduğunda hayale gelen sevgilidir. Mihrap, sevgilinin kaşlarını hatırlatır. Bu durumda şair her şeyden haberdar olan Allah'ın huzuruna çıkar ve yalvarır. Nefsi ile cihatta yardım ister. Dil Yusuf'unun nefse esir olup isyan kuyusuna düşmemesini ister:

Yâ İlâhî garîk-i 'isyânem
Müstahikk-i kemâl-i hırmânem (Azmî-zâde Hâletî 2/1)
Rahmetün ummaga yüzüm yokdur
Her ne itsen bana sözüm yokdur (Azmî-zâde Hâletî 2/2)
Pâymâl oldı kûy-ı dil-berde
Yüzüm olsa 'aceb midür yirde (Azmî-zâde Hâletî 2/3)
Hatt-ı mushaf yirine itdi karâr
Safha-i dilde hatt-ı 'ârız-ı yâr (Azmî-zâde Hâletî 2/4)
Gam-ı zülfiyle dil perîşândur
Fikr-i la'liyle gözlerüm kandur (Azmî-zâde Hâletî 2/5)
Hasret-i bûy-ı kâkül-i dil-keş
Micmer-i cânı kıldı pür-âteş (Azmî-zâde Hâletî 2/6)
Kurdı her târ-ı zülf-i 'anber-fâm
Sayd içün murg-ı cânumı bir dâm (Azmî-zâde Hâletî 2/7)

Her zamân murg-ı vasldur saydum
Kâkül-i yârdür hemân kaydum (Azmî-zâde Hâletî 2/17)
Rişte-i cânı nâr-ı fikr-i visâl
Yakdı başdan ayaga şem‘-misâl (Azmî-zâde Hâletî 2/18)
Kılma dil Yûsuf'ını nefse esîr
Çâh-ı ‘isyânı eyleme ana yir (Azmî-zâde Hâletî 2/37) (Kaya, 2003, s. 34)

Sünbülzâde Vehbî'nin ilk mesnevisi münacattır. Şair ilk beyitte herkesin isteklerini yerine getirmeye muktedir Allah'a "arz-ı münacat" eder. Sünbülzâde Vehbî hakkıyla ibadet edememiştir ve "aşk-ı mecazi"ye giriftar olmuştur. Şairi, sevgilinin siyah gözleri, çenesi, saçı, ayva tüyleri, ince beli şairi yoldan çıkarmıştır. Gençlikte nefsine uyan şair, olgunluk çağında nedameti hissetmiştir. Allah da zaten kitabında "lâ teknatû"(Zümer 39/53) ümit kesmeyin, buyurmaktadır:

İlâhî sensin ol Kâdî-i Hâcât
Ki lâyıkdır sana ‘arz-ı münâcât (Sünbülzâde Vehbî 1/1)
Ne etdim kulluga lâyık ‘ibâdet
Ne kıldım bir dakîka hüsn-i tâ'at (Sünbülzâde Vehbî 1/28)
Olup üftâde-i ‘aşk-ı mecâzî
Misâl-i tıfl ederdim hâk-bâzî (Sünbülzâde Vehbî 1/30)
Yanıldım genc iken şeytâna uydum
Nedâmet geldi pîr oldukda toydum (Sünbülzâde Vehbî 1/37)
Egerçi pür-günâh-ı tîre-rûdur
Ümîdi müjde-i "*lâ teknatû*"dur (Sünbülzâde Vehbî 1/46) (Yenikale, 2012, s. 39)

Sonuç olarak Allah'a yakarış şiirleri olan münacatlar küçük mesneviler içerisinde en çok işlenen 4. türdür ve önemli bir yer tutar. Münacatın yaygın ve çok olmasında tevhit ve na't gibi dinî türlerle birlikte divanlarda ilk sıralarda yer almasının gelenek haline gelmesinin etkisi vardır. "İstimdâd, nedâmetnâme, tevbenâme, tevbe, tazarru', hâcât, istid'â" gibi başlıklı manzumeler de münacat başlığı altında değerlendirilir. Diğer türlerde olduğu gibi münacatlarda özellikle tevhit, na't, nasihat, hasb-i hâl gibi türlerle iç içedir. Münacatında kul, günahları nedeni ile yalvarıp af dilerken diğer taraftan da acizliğinden eli yetişemediği dünyevî ve uhrevî isteklerini sıralar. "Şairler, yaptıkları hatanın farkında olduklarından dolayı günahlarının affedilmesini ve nefsle mücadelede yardım isterler. Ancak, çok fazla günahkâr olmaları,

duâlarının kabulü için kendilerine bir dayanak aramalarına neden olur." (Gökalp, 2012, s. 394). Bu dayanak Allah'ın merhameti ve razı olduğu, affa vesile her şeydir. Bu nedenle hemen hemen bütün münacatlarda, özellikle na't türünde gördüğümüz "istişfâ" bölümüyle karşılaşırız. Münacat mesnevilerinde kulun affa vesile olarak saydığı unsurlardan bazı örnekler şöyledir: Allah'ın zatı, isim ve sıfatları, peygamberler, Kur'ân, cennet, besmele, kutsal geceler ve mekânlar, fakirler, zâkirler, âbitler, yetimler, masumlar. Münacatlarda kul affedilmekten başka haramlardan kaçınma, cennette girme, gamdan âzât olma, gafletten uyanma, ilmin artması, emniyet, maişet kolaylığı, ibadetlerde devam, namazı kâim ve dâim kılma gibi dünyevî ve uhrevî taleplerini sıralar. Münacatlardaki Allah'ın kudretinin, isim ve sıfatlarının sayılıp bunlara sığınılması, Hz. Muhammed'in ve diğer peygamberlerin şefaatçi olarak görülmesi, türü tevhit ve na'te yaklaştırır. Allah'ın isimlerinden en çok konu gereği "settâr, gafûr, rahîm, kerîm, mu'îm" gibi "aff ve merhamet" anlamlı isimlerdir. Dünyayı bir zindan ve gurbet olarak gören şairler, münacatlarında günahtan kararan yüzleriyle çektikleri sıkıntıları dile getirirken iç monologla hissiyatlarını aktarırlar. Bu nedenle Allah'a seslenişlerde duygu yüklü samimi ifadeler yer alabilir. Yalvarışlarda birçok ayet ve hadis dayanak ve güven noktası olur. Bunlar içerisinde en çok da *"Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin"* diyen Zümer suresi 53. ayeti ve *"rahmetim gazabımı geçmiştir"* hadis-i kudsisi gelmektedir. Allah'a ibadetin ve yalvarmanın vakti ve saati yoktur ama seher ve gece vakti dua ve ibadetler daha etkili ve kabule karindir. Bu nedenle münacatlar daha etkili olduğu için çoğunlukla gece ve seher vakti yapılır. Münacatın sebeplerine baktığımızda sadece günah, nefse esir olma, şeytana uyma gibi nedenleri görmeyiz. Çoğunlukla bunlar olmakla birlikte özellikle şehrengîzlerde gördüğümüz bir güzele vurulma/âşık olma da münacat sebebidir. Şehrengîzlerde münacat sebebi, güzelleri şehevî hislerle tasvir etme ve içine düştükleri aşk ateşinin ibadete engel olmasıdır. Kısaca münacat, Allah'ın rububiyetine karşı aciz ve günahkâr insanın ubudiyeti ve duasıdır.

5.1.1.3. Tahmit

Klasik Türk edebiyatında Allah'ın mevhibâtına karşı kulların şükrünü/hamdini ifade eden eserler yazılmıştır. "Şükriyât, tahmid, hamdiyye" gibi isimlerle karşımıza çıkan bu eserler beyit/beyitler düzeyinde yazıldığı gibi müstakil eserlerle de yazılabilir. Tahmit beyit/beyitleri veya bölümü şiirin hacmine ve şairin tercihine göre değişir. Bu

konudaki çalışmalara bakıldığında genellikle "tahmit" ayrı bir başlık altında değil de tevhid başlığı altında değerlendirilmiştir. Tahmitleri İslam geleneğinde daha çok "besmele ve salvele" ile birlikte eserlerin girişinde görürüz. Eserlere "besmele-hamdele-salvele" ile başlama geleneği tahmidi özellikle dini içerikli türlerle beraber görme imkânını verir. Bu durum türler arasındaki ilişkiyi ve geçişliliği örnekler. Tahmit konulu mesnevilerde şairler bütün kâinatın hamd ettiğini, kişinin de verilen nimetlere mukabil hamd etmesi gerektiği üzerinde dururlar. Hamd ile insanın kıymeti de artacaktır. Esasında tahmit beyit/beyitleri sadece dinî içerikli türlerde değil medhiye, cülûsiye ve kudûmiye gibi türlerde de sıklıkla görülür. Şairler medhiye temelli kasidelerine tahmit ile başlayabilirler ve memduhun haline hamd edip ondan ihsan ve meded umarlar. Bilindiği üzere cülûsiye Osmanlı şehzadelerinin tahta çıkması üzerine yazılan şiirlerdir. Cülûsiyelerde de şehzadenin tahta çıkması müjdelenir ve bu vesileyle Allah'a hamd edilir. Aynı şekilde memduhun bir seferden dönüşü veya bir şehre teşrifi üzerine yazılan kudûmiyelerde de "avdet ve teşrif" için Allah'a şükredilir. Yine eserini bitirmeye muvaffak olan şair bu nedenle Allah'a şükrünü sunar. Mesneviler içerisinde 5 tanesi tahmittir ve bu tüm mesneviler içerisinde % 0,3'lük orana tekabül eder. Aşağıda yüzyılllara göre tahmit mesnevileri veya bir mesnevide tahmit bölümleri şairleriyle birlikte verilmiştir:

XVI. yüzyıl: Cinânî (1), Filibeli Vecdî (1),
XVIII. yüzyıl: Esrâr Dede (1), Feyzullah Nâfiz (1)
XIX., XX. yüzyıl: Zühdî (1)

Küçük mesnevilerle yazılan tahmitlere baktığımızda hamd içrerikli beyitleri evvela eserlerin girişinde besmele ve peygambere salavat ile birlikte görürüz. Klasik edebiyatımızda eserlere "besmele-hamdele-salvele" ile başlama geleneğine aşağıdaki beyitler örnek olarak verilebilir:

Hamd ol Allâh'a ki ol Rabb-i ehad
Hayy u Kayyûm Ezel u Ferd u Samed (Antepli Hâfız 1/19) (Ataç, 2007, s. 12).
Hem salâtiyle selâm ana müdâm
Ya'ni mahbûb-ı Hudâ Ahmed-nâm (Antepli Hâfız 1/20) (Ataç, 2007, s. 12).
Bismillâhirrahmânirrahîm
Matla'-ı ferhunde-i nazm-ı kerîm (Ganîzâde Nâdirî 1/1)
Gel berü ey kilk-i fasîhü'l-edâ

Hamd-i hüdâvend ile kıl ibtidâ (Ganîzâde Nâdirî 1/2)
Hamdün olur mazhar-ı hüsn-i kabûl
Ana redîf olsa salât-ı resûl (Ganîzâde Nâdirî 1/3) (Külekçi, 1985, s. 103)

Mesnevilerde şairler öncelikle tahmitin *gerekliliği, insana faydasını ve tahmit ile nelere ulaşılabileceği* üzerinde dururlar. Şairlere göre kâinatta her şey hamd ettiği için insan da nimetlerin artması, Allah'ın zatını anlamak için hamd etmelidir. Tahmit konusu işlenirken divan şiirinin ve şairinin doğası itibariyle sanat yoluna gidilir ve tahmit teşbih ve mecazlarla anlatılır. Cinânî dibacesindeki Farsça iki beyitlik mesnevisinde başsız ve ayaksız dönen zerrenin bile hamd ettiğini söyler. "Başsız ve ayaksız bir şekilde dönüp duran bir zerre bile hamd etmeden hikâye anlatması mümkün değildir. Onun hamdini söylemek, herkesin haddi değildir, sayılı sözler, bu mânânın içinde tamamlanır." (Üzgör, 1990, s. 379). Filibeli Vecdî Divanı'nın mensur metinler kısmında ilk mesnevide besmeleyi kelam askerlerine emir olarak görür. Bu emirin büyük veziri ise hamdeledir. Besmele söz ülkesinin padişahı olunca hamdele de o padişahın bayraktarı olur. Şair hamdele için yazdığı müstakil mesnevide ise hamd ile nimetlerin artacağını, kişinin hamd ile muhterem olacağını söyler. Kişi hamd etmede kusur etmemelidir ki kusurlarının örtülmesi kolay olsun. Bayrak beyi olmak isteyen kişi hamd sancağını eline almalıdır. İnsan doğruluk, ihlas ve dert ile tahmidi vird edinmelidir. Daima hamd sözünü söyleyen kişi "tecerred tesîl" sırrını anlayacak, zerre gibi cihanın güneşine, katre gibi denize erişecektir:

Besmele 'asker-i kelâma emîr
Hamdeledür ana vezîr-i kebîr (Filibeli Vecdî 13/4)
Sühân iklîmine odur sultân
Tutdı 'unvân ile 'aceb dîvân (Filibeli Vecdî 13/5)
Oldı sâ'ir sözi kafâdârı
Hamdeledür anun livâdârı (Filibeli Vecdî 13/6)
Hamd kıl Allâh'a ki arta ni'am
Hamd ile olur çü kişi muhterem (Filibeli Vecdî 14/1)
Hamd livâsın elüne al bu dem
Yarın olam dir isen mîrü'l-'alem (Vecdî 14/4) (Kavruk-Selçuk, 2009, s. 207).

Feyzullah Nâfiz, Sultan Mahmud'a sunduğu arz-ı hâline hamdele ile başlar. Şair, Allah'ın insanı "ahsen-i takvim" üzere yarattığı, insanı "nutk" ile yaratıp mükerrem,

akıl ile ekmel, suret ile müsellem kıldığı için onu tavsife şevk içinde hamd ve övgü ile başlar. İnsan için "velakad kerramnâ" buyurduğu, zatını anlayabilmek için insana istidatlar verdiği için insan Allah'a dervişâne hamd etmelidir:

Gel beri ey dil-i sevdâ-zede-i 'aşk-ı Hudâ
Şevk ile eyleyelim hamd ü sipâs-ı Mevlâ (Feyzullah Nâfiz 1/1)
Kilk-i ter vehle-i evvelde du'â eyleyerek
Başlasın vasf-ı Haka hamd ü senâ eyleyerek (Feyzullah Nâfiz 1/2)
Öyle bir Hâlik-i yek-tâ-yı 'azîmü'ş-şâna
Edelim sarf-ı nefes hamdine dervişâne (Nâfiz 1/7) (Demir, 2008, s. 257)

Küçük mesneviler içerisinde müstakil olarak tahmit konusunda yazılmış iki mesnevi bulunmaktadır. Bu mesneviler Esrâr Dede ve Zühdî'ye aittir. 18. yüzyıl şairlerinden Esrâr Dede'nin "mesneviler" bölümündeki ilk mesnevisi tasavvufî bir hamdiyedir. Şair ilk beyitte Kur'ân'da Allah'ın kendisine "elhamüli'llâh" şeklinde hamd ettiğini söyler ve hamd eder. Cihanda bütün yaratılmışlar korkusuzca hamd etmektedir. Başlangıçta hamd, Allah'tan zahir olmuş ve Allah yarattığı sanat eserlerindeki kemale hamd etmiştir. Hz. Muhammed'in nuru işte o hamdin nurudur. Allah "her şeyi nurdan halk ettim" buyurmuş ve o nur ile dünyayı yaratmıştır. O nurdan âlemde Âdem halk oldu. Hamd nuru insana kan oldu. Âlemde Âdem "sûret-i hamd"dır. Âlemdeki her merâtipte hamd nuru ve Mahmûd ismi tecelli eylemiştir. Dünyada mümin imanına, kâfir küfrüne, kimisi devletine, kimisi zilletine, kimisi mutluluğuna, kimisi güçsüzlüğüne kısacası herkes hamd içindedir. Allah bu hamdin hürmetine bir gafile mal ve nimet verebilir. Ârif olan kimse de birinde nimeti gördüğü zaman hamd nurunu görür. Esrâr Dede de Mevlevî feyziyle nura erişip gözünün aydınlandığını, mevcudu bırakıp maksada eriştiğini, hakikat nurunu gördüğünü, âleme nazar kılıp dîdâr deryasına gark olduğunu, verilen nimetlere hamd edebilmeyi dilediğini, aşkla coştuğunu söyler ve hamd eder:

Bi-hamdi'llâh dedim "elhamdüli'llâh"
Ki böyle hamd eder kendüye Allâh (Esrâr Dede 2/1)
Senâ etmiş yaratmış kâ'inâtı
Eder evsâf-ı zâtı vü sıfâtı (Esrâr Dede 2/5)
Bu mevcûdât-ı masnû'ât-ı eşyâ
Ederler hamd-i Hakk'ı bî-muhâbâ (Esrâr Dede 2/10)
Olan mü'min eder îmânına hamd

Olan kâfir eder küfrânına hamd (Esrâr Dede 2/20)
Kimisi devletine hamd ederler
Kimisi zilletine hamd ederler (Esrâr Dede 2/21)
Bi-hamdi'llâh ki feyz-i Mevlevîden
Erişip nûra çeşmim kıldı rûşen (Esrâr Dede 2/30) (Horata, 1998, s. 643)

Zühdî dört beyitlik tamamlanmamış bir hamdiye mesnevisi yazmıştır. Şairin duası Allah'ın gaybtan bir kapı açması, cemalini göstermesidir. Zühdî hamdiyesinde dilini hamd etmesini, ağzının şehadet balı ile dolmasını, kararan gözüne Allah'ın hayâ vermesini de ister:

Bana gaybından aç bir bâb yâ Rab
Bana göster cemâlini k'ola lâ-rayb (Zühdî 1/1)
Senin hamdınla gûyâ kıl zebânım
Tola şehd-i şehâdetle dehânım (Zühdî 1/2) (Kılıç, 2014, s. 126)

Sonuç olarak klasik edebiyatımızda eserlere "besmele-hamdele-salvele" ile başlama bir gelenek haline geldiğinden tahmit beyiti veya beyitlerini eserlerin girişinde görmek mümkündür. Eserlere giriş mahiyetindeki tahmitlerden ayrı hamd konusunu işleyen mesnevi ve mesnevi bölümleri bulunmaktadır. Şairlere göre kâinatta her şey hamd etmektedir. İnsan da Allah'tan gelen ihsan ve nimetlere karşı şükretmelidir. Bu şükürle nimetler artacak, insan muhterem olacak, kusurlar örtülecek ve Allah'ın zatı daha iyi anlaşılacaktır. Hz. Muhammed'in nuru hamd nuru olduğu için insanın hamdi vird-i zebân edinmesi lazımdır. Somutlamaya gidildiği zaman kelâm askerlerinin padişahı besmele, vezir ve bayraktarı ise hamd olur. Şairler tahmit mesnevilerinde aynı zamanda hamd ettikleri konularda okuyucuya nasihatler de verebilirler.

5.1.1.4. Esmâ-yı Hüsnâ

"En güzel isimler" anlamına gelen "Esmâ-yı Hüsnâ veya Esmâü'l-Hüsnâ" şeklinde söylenebilen bu terim edebiyatta, Allah'ın en güzel isimlerinin sayılıp şerh edildiği manzum ve mensur eserler için kullanılır. "Esmâü'l-Hüsnâ" ifadesi Kur'ân-ı Kerîm'de Araf 7/180, Taha 20/8, İsra 17/110 ve Haşr 59/24 olmak üzere dört ayette geçmektedir. Tirmizi'de geçen bir hadiste Allah'ın 99 adı şu şekilde sayılmaktadır:

Allâh (c.c.), er-Rahmân, er-Rahîm, el-Melik, el-Kuddûs, es-Selâm, el-Mü'min,

> el-Müheymin, el-Azîz, el-Cebbâr, el-Mütekebbir, el-Hâlık, el-Bâri', el-Musavvir, el-Gaffâr, el-Kahhâr, el-Vehhâb, er-Rezzâk, el-Fettâh, el-Alîm, el-Kâbız, el-Bâsıt, el-Hâfıd, er-Râfi‘, el-Muizz, el-Müzill, es-Semî‘, el-Basîr, el-Hakem, el-Adl, el-Latîf, el-Habîr, el-Halîm, el-Azîm, el-Gafûr, eş-Şekûr, el-Aliyy, el-Kebîr, el-Hafîz, el-Mukît, el-Hasîb, el-Celîl, el-Kerîm, er-Rakîb, el-Mücîb, el-Vâsi‘, el-Hakîm, el-Vedûd, el-Mecîd, el-Bâis, eş-Şehîd, el-Hak, el-Vekîl, el-Kavî, el-Metîn, el-Velî, el-Hamîd, el-Muhsî, el-Mübdi', el-Muîd, el-Muhyî, el-Mümît, el-Hayy, el-Kayyûm, el-Vâcid, el-Mâcid, el-Vâhid, el-Ehad, es-Samed, el-Kâdir, el-Muktadir, el-Mukaddim, el-Muahhir, el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Vâlî, el-Müteâl, el-Birr, et-Tevvâb, el-Muntekım, el-Afüvv, er-Raûf, Mâlikü'l-Mülk, Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm, el-Muksıt, el-Câmi‘, el-Ganî, el-Muğnî, el-Mâni‘, ed-Dârr, en-Nâfi‘, en-Nûr, el-Hâdî, el-Bedî‘, el-Bâkî, el-Vâris, er-Reşîd, es-Sabûr (Topaloğlu, 1995, s. 406).

Esmâ-yı Hüsnâ şerhlerini içeren müstakil eserler yanında divanlarda Allah’ın isim ve sıfatları üzerine farklı nazım türlerinde yazılmış şiirler bulunmaktadır. Esmâ-yı Hüsnâ şiirlerinde asıl gaye Allah’ın isim ve sıfatlarını şerh etmektir. Ancak dinî türler içerisinde esmâ ve sıfaların olduğu beyitler bulunmaktadır. Divanların içerisinde de içeriği sadece esmâ-yı hüsnâ olan şiirler olduğu gibi bir bölümü isim ve sıfatlara ayrılmış şiirler olabilir. “Tevhitlerde Allah’ın isim ve sıfatlarına yer verilmesi, adeta bir gelenek halini almıştır. Hemen her tevhitte konunun doğası gereği -birkaç tane de olsa- Allah’ın isim ve sıfatlarına yer verilmiştir.” (Gökalp, 2016, s. 215). Tevhit türünde olduğu gibi münacatta da kul Allah’a yalvarırken esma ve sıfatları sıklıkla kullanır. Bu beyitler tevhit, münacat ve esmâ-i hüsnâ arasındaki muhteva yakınlığını ortaya koyar. Günahlarını itiraf edip aff dileyen, dua eden şair Allah’ın kudretine, rahmetine sığınır. Böylece Allah’ın esma ve sıfatları affa vesile kılar. Kısacası “Allah’ın güzel isimleri, yalnızca esmâü’l-hüsnâ türü eserlerde yer almamış, başta “tevhit” olmak üzere “münacat, tahmid” *vd.* dinî içerikli manzumelerde de belirli oranda kullanılmıştır.” (Gökalp, 2016, s. 215). Küçük mesneviler içerisinde esmâ-yı hüsnâ türüne baktığımızda ilk olarak isim ve sıfatları dinî türler içerisinde beyit/beyitler veya bölüm olarak görürüz. Türler içerisinde kullanılan esmâ-yı hüsnâ da genel olarak mesnevinin konusu ile paraleldir. Örneğin münacat türü içerisinde daha çok Allah’ın “bağışlayıcı” isimleri geçmektedir. Küçük mesnevilerde isim ve sıfatlar bazen sıralanır, bazen kısaca açıklanır, bazen de isim ve sıfatların anlamları söylenir.

Aşağıda dinî türler arasındaki ilişkiyi örneklendirmesi için *“tevhit, münacat, na’t silsilenâme”* gibi türlerden alınmış içerisinde esmâ-yı hüsnâ olan beyitler verilmiştir. Bu örnek beyitleri uzatmak mümkündür:

Hamd ol Allaha ki oldur ehad

‘Âlim ü ‘allâm ü hakîm ü samed (Murâdî 1/2)
Ol durur râzık u ferd ü mübîn
Cümle-i kalmışlara oldur mu’în (Murâdî 1/3)
Fâ’il-i muhtâr o durur lem-yezel
Kâdir-i mennân o durur bî-bedel (Murâdî 1/8)
Evvel ü evvele bidâyet yok
Âhir ü âhire nihâyet yok (Murâdî 16/2) (Kırkkılıç, 1985, s. 513)
Varlığına ne ebed var ne ezel
Ol durur pes lâyezâl u lem yezel (Usûlî 1/30)
Yok idik biz ol ezelde var idi
Kâdir ü kayyûm u hem cebbâr idi (Usûlî 1/31) (İsen, 1990, s. 29)
Kerîm ü zü’l-kemâl ü bî-niyâz ol
Rahîm ü zü’l-celâl ü kâr-sâz ol (Cemîlî 1/1)
Bir evveldür kim ol yok ibtidâsı
Bir âhırdur kim ol yok intihâsı (Cemîlî 1/2)
Ezeldin tâ ebed ol bî-bedeldür
Hudâvend ü kadîm ü lem-yezeldür (C.1/3) (Demircioğlu Gençtürk, 2002, s. 154)
Kâr-sâz-ı ezel Hâkim-i ebed
Lâ-yezâl ü Kadîm ü ferd ü Samed (G. Saruhanî 1/52) (Kulat, 2010, s. 43)
Anun birliğine şâhiddür eşyâ
İlâhun Vâhidûn Rabbün Te’âlâ (Senî 1/30)
Ki bâkîdür vücûd-i lâ-yezâli
Bulunmaz zıddu hemtâ vü misâli (Senî 1/46) (Candan, 2012, s. 121)
Hamd ol Allâh’a ki ol Rabb-i ehad
Hayy u Kayyûm Ezel u Ferd u Samed (Antepli Hâfız 1/19) (Ataç, 2007, s. 12).
Feyyâz-ı ezel o hayy-i dânâ
Vehhâb-ı ebed kadîm-i yektâ (Güftî 1/2) (Yılmaz, 1983, s. 72)
Sensin eşyâda Bâtın u Zâhir
Sensin semâda Evvel ü Âhir (Yârî 5/4) (Karayazı, 2012, s. 323)
Mürîd ü hay semi’ hem ‘alîmsin
Basîr ü kâdir ü hem sen kadîmsin (Cemâlî 1/9)
Evvel âhir bildüm anı Zü’l-celâl
Lem-yezel ol Bî-zevâl ü Lâ-yezâl (Gurbî 1/7)
Hayy u Kayyum u Ehad Ferd ü Ebed

Râzık u Fettâh u Allâhü's-samed (Gurbî 1/8) (Akbulut, 2007, s. 72)
İlâhî ism-i Gaffâr'ın hakıyçün
Senin ol ism-i Settâr'ın hakıyçün (Mîrzâzâde Sâlim 3/49) (İnce, 1994, s. 13)
Hamd ol Allaha kim odur ma'bûd
Hâlık u Kâdir ü Hüdâ-yı Vedûd (Said Giray 1/1)
Vâhid-i lem-yelid ve lem yûled
Kasrdur Kayyum ü Hayy İlah Ebed (Said Giray 1/2)
Hem semî' ü 'alîm ü hem kahhâr
Hem hakîm ü rahîm ü hem settâr (Said Giray 1/8)
Ey Kerîm ü Rahîm ü Gaffârâ
Ey Semî' ü Basîr ü Settârâ (Said Giray 1/40) (Karaköse, 2012, s. 1).
İlâhî Kâdir ü Kayyûm ü Settâr
Ki sensin Hâlık u dânâ-yı esrâr (Seyyid Halvetî 2/11)
Benüm dahı günâhum çok elim tar
Kapuna geldüm ey Gaffâr u Settâr (Seyyid Halvetî 2/21)
Ki zîrâ sen 'Afüvv ü hem Kerîmsin
Gafûr ü hem Ra'ûf ü hem Rahîmsin (S. Halvetî 2/24) (Müftüoğlu, 2011, s. 346)

Aşağıdaki beyitler de Hasan Rızâ'nın münacatından ve Osman Mazlûm'un tevhit ve münacat mesnevisindendir:

Koma hüsranda du'âmızı kabûl it yâ Kerîm
Eyle imdâd ola dil-şâd ehl-i îmân yâ Rahîm (Hasan Rızâ 5/7)
Bu rızâyı yârlıga 'afv (it) suçun ey pâdişâh
Ey 'afüvv ü ey Gafûr u ey Rahîm ü ey ilâh (Rızâ 5/9) (Karaman, 2009, s. 208)
Şerîkin yok nazîrin yok mukaddir muktedir sensin
Ahad sensin Samed sensin 'Alîm sensin Habîr sensin (Osman Mazlûm 2/2)
Rahîmsin rahmetin her şeyden artık bî-nihâyetdir
Kerîmsen cûd-i fazlın kuluna bî-had u gâyetdir (Osman Mazlûm 2/20)
Gafûrsun tevbe kapun her zamân müzniblere açık
Delîl-i lufun oldur gebr ü tersâya virür rızk (Mazlûm 2/21) (Erbilli, 2012, s. 151)

Rûşenî "kasemiyyât ve münacat"ına hamd ile başlar ve ardından yirmi beş beyitte isim ve sıfatları sıralar:

Hamd sana yaraşur iy bî-nazîr

Kim melikü'l-milksin ü bî-vezîr (Rûşenî 2/1)
Mü'men ü Kuddûs ü Selâm ü Şehîd
Muksıd u Hâdî vü 'Afüvv ü Reşîd (Rûşenî 2/8) (Aydemir, 1990, s. 74)

Kemal Ümmî münacatının başında yer verdiği tevhit bölümünde birçok isim ve sıfata yer vermiştir. Bu isim ve sıfatlar içinde, konu münacat olduğundan daha çok Allah'ın kudreti ve affediciliğiyle ilgili isim ve sıfatlar vardır:

İ Ganî sultân u Settâru'l-'Uyûb
İ Kavî Sübhân Gaffarü'z-Zünûb (Kemal Ümmî 2/3)
'Âlimü'l-esrâr u Hayy u lâ-yemût
Vâhidü'l-Kahhâr u Ferd ü lâ-yefût (Kemal Ümmî 2/11) (Yavuzer, 1997, s. 376)

Arşî münacatına Allah'ın isimlerine sığınarak başlar. Şair, hâkim ve sonsuz ilim sahibi, cömertlerin en cömerdi, en büyük, celal ve cemâl sahibi, ebedî Allah'ın huzuruna gelmiş münacatını sunmaktadır:

Pâdişâh-ı zü'l-celâl ü zü'l-cemâl
Ekrem ü a'zam hüdâ-yı lâ-yezel (Arşî 1/2) (Kahraman, 1989, s. 47)

Kefeli Müdâmî'nin Emir Sultan menakıbında münacat ve tevhit bölümünde Allah'ın birçok ismini ve sıfatını sayar. Özellikle tevhit bölümünün girişinde her beyitte sekiz olmak üzere sekiz beyitte esma ve sıfatları sayar Şair bu isim ve sıfatlarla Allah'ın kudretini gösterdiği gibi günahlarını dile getirip af diler, isteklerini dile getirir:

Ki sensin vâhib ü feyyâz ü ma'bûd
Mucîb ü mu'tî vü hannân ü maksûd (Kefeli Müdâmî 1/30)
Ki sensin kâdir ü fettâh u vehhâb
Kerîm ü hâdi vü feyyâz ü tevvâb (Kefeli Müdâmî 1/59)
İlâhî vâhid ü ferd ü ehadsın
Rahîm ü bâkî vü hayy u samedsin (Kefeli Müdâmî 1/72)
Semî' vü hâlık u hallâk-ı 'âlem
Basîr ü nâsır u rezzâk-ı 'âlem (Kefeli Müdâmî 1/73)
Kaviyy ü hâkim ü sebbûh u hannân
Ra'ûf u 'âdil ü kuddûs ü mennân (Kefeli Müdâmî 1/74) (Kol, 2007, s. 114)

Bezcizâde Divanı'nın girişinde Hicr (15/98-99) suresinden hamd, tesbih, secde ve ibadetle ilgili iki ayet alır ve ardından gelen dokuz beyitlik mesneviye hamd ile başlar ve mesnevinin tamamında esma ve sıfatları sayar. Şair divandaki üçüncü mesnevi olan tevhitte de birçok esmâ-yı hüsnâyı kullanır:

El-hamdü lillâhi'l-Ehad el-Kâdiri'l-Birr's-Samed
Rabbü'l-Ezel Hayyü'l-Ebed el-Hâlıkı'l-halk lâ yü'ad (Bezcizâde Muhyiddîn 1/1)
Hannânü Mennânü Basîr Kuddûsü zü'l-Kuvveti nasîr
Ez-Zârru en-Nâfi' Kadîr zü'l-Lutfi zü'l-'İzzi Kebîr (Bezcizâde Muhyiddîn 1/5)
Ez-Zâhiru'l-Vâlî Sabûr el-Bâtınü'l-Mugnî Gafûr
Tevvâbü Mu'izzü Şekûr münezzehün 'ani'd-dühûr (Bezcizâde Muhyiddîn 1/8)
Sen sıfat-ı kâmil ile muttasıfsın iy Hüdâ
Râziku vehhâbü mu'tîsin kût ü gıdâ (Muhyiddîn 3/11) (Mutlu, 2008, s. 25)

Çorlulu Zarîfî tevhidine besmele ve hamdele ile başlar ve daha sonra Allah'ın "Kâdir, Mûcid, Hay, Bâkî, Âlim, Mürîd, Semî', Sâni' ve Basîr" isimlerinin kısaca şerhlerini yapar. Şair tevhidinde Allah'ın gökyüzünde ve yeryüzündeki kudret eserlerini hayret ile temaşa edip tefekkür eder:

Zihî Kâdir ki makdûrâtı bî-had
Zihî Mûcid ki mevcûdâtı bî-'ad (Çorlulu Zarîfî 1/6)
Zihî Hay kim hayâtı câvidânî
Vücûdı Bâkî ancak gayrı fânî (Çorlulu Zarîfî 1/7)
Zihî 'Âlim ki 'ilmi bî-nihâyet
Ki hîç 'akl ana bulmaz hadd u gâyet (Çorlulu Zarîfî 1/8)
Mürîd ol kim neyi kılsa irâdet
Tahallüf eylemez olur tamâmet (Çorlulu Zarîfî 1/9)
Semî' oldur ki kıldı sem'i peydâ
Basîr oldur ki düzdi çeşm[i] bînâ (Çorlulu Zarîfî 1/10)
Ol itdi yiri kâ'im çarhı devvâr
Ol itdi mihr ü mâh u nemci seyyâr (Çorlulu Zarîfî 1/13) (Taşkın, 2009, s. 133)

Küçük mesneviler içerisinde tamamı esmâ-yı hüsnâyı işleyen bir mesnevi bulunmaktadır. 19. yüzyıl şairlerinden Fatîn'in ilk mesnevisi esmâ-yı hüsnâdan "Mecîd" ismine dairdir. Şair bu mesneviyi padişaha hitaben yazmış ve mecîd isminin padişaha sağlayacağı yararlar üzerinde durmuştur. Padişah bu ismi vird edinirse adaleti ile âlem

nizam bulur. Padişah, Mecîd ismi ile yedi iklimin sultanı, edna bir kulu da İskender misali olur. Halk da padişahın ayağına her daim başını koyar. Ayrıca Çin ve Maçin şahları elinde olur, din ve mezhep kuvvet bulur. Mecîd ismine bel bağlayan padişah garbın ve şarkın sultanı olur:

Şehâ vird idinürsen işbu nâmı
Bula ‘adlin ile ‘âlem nizâmı (Fatîn 1/1)
Olsın pâdişâh-ı heft-kişver
Ola ednâ kulun misl-i Sikender (Fatîn 1/2)
Mecîd ismine bel bağlarsan ez-cân
Ki zâtın şarka garba ola sultân (Fatîn 1/5) (Erdoğan, 2007, s. 239)

Sonuç olarak küçük mesnevilerle yazılmış esmâ-yı hüsnâlara baktığımızda dinî türlerde beyit düzeyinde veya bölüm olarak karşımıza çıkar. Müstakil bir şiir olarak sadece 19. yüzyıl şairlerinden Fatîn’in esmâ-yı hüsnâdan “Mecîd” ismine dair bir mesnevisi vardır.

5.1.2. Peygamber İle İlgili küçük Mesneviler

5.1.2.1. Na’t

Arapça “bir şeyi övmek, vasıflandırmak” anlamına gelen na’t, terim olarak Hz. Muhammed’in vasıflarını överek anlatan manzumelere denmektedir. “Na’t yazmakla ün almış kişilere na’t-gû (na’t söyleyen); özel dinî törenlerde na’t okuyanlara na’t-hân (na’t okuyan) denilir”. (Pala, 2003, s. 364). Kelimenin anlamında da görüldüğü gibi na’tler “övgü ve niteleme” şiirleridir. Bu nedenle na’t başlığı sadece Hz. Muhammed’in vasıflarını överek anlatan şiirler için kullanılmaz. Gelenekte dört halife ve din büyükleri için yazılan medhiyeler için de na’t başlığı kullanılmıştır. Aynı şekilde Hz. Muhammed’in vasıflarını överek anlatan şiirler için na’t yerine medhiye başlığı da kullanılabilir. Divanlarda tevhit, münacat gibi türler yanında en çok işlenen dinî tür na’t olmuştur. Na’tı, tevhit ve münacat gibi türler içerisinde beyit veya beyitler düzeyinde görebiliriz. Bu türdeki şiirlerde Allah’ın varlığı ve birliği peygamberler ve Hz. Muhammed’in mucizeleri üzerinden verilmeye çalışılır. Münacatlarda da affa vesile olarak başta Hz. Muhammed gelmektedir ve Hz. Muhammed’den şefaat umulur. Bazen de divanlardaki “dibace” mesabesinde ilk şiirlerde tevhit, münacat, na’t gibi dinî türler birlikte işlenir. Klasik Türk edebiyatında bazı şairler çok fazla na’t yazmaları nedeniyle

"Na'tî" mahlasını almışlar. Yahyâ Nazîm, Himmetzâde Abdî, Rızâ, Salâhî ve Nazîf gibi şairler na'tlerden oluşan divanlar/mecmualar yazmışlardır. "Hz. Peygamber'in vasfına ve medhine mahsus bir tür olan na'tlar müstakil bir katagori teşkil etmiş; tek, bütün, manzum ve müretteb bir eser özelliği gösteren na'tlar; edebiyatımızda yüce Peygamber'le ilgili edebi mahsuller içinde en geniş yeri almıştır." (Yeniterzi, 1993, s. 38). "Şairleri na'‘t yazmaya sevkeden çeşitli sebeplerin başında Hz. Peygamber'e duyulan sevgi gelir. Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde ahlâkî ve üstün şahsiyeti medhedildiğinden Cenâb-ı Hakk'ın da habibi olan Resûl-i Ekrem'e duyulan bu sevgi aynı zamanda Allah'ın arzusuna uymayı ifade etmektedir. Na'‘t yazma geleneğinde bir diğer husus Resûlullah'ın şefaatine nâil olma isteğidir." (Yeniterzi, 2006, s. 436).

Na'tlerde genellikle aşağıdaki konulara yer verilir:

1. Hz. Muhammed'in isim ve sıfatları: Ahmed-i Muhtâr, Muhammed, Mustafa, Mahmûd, Habîb-i Hudâ, Ebu'l-Kâsım, Sultân-ı Rüsül, Habîbu'llâh, Habîb-i Kibriyâ, Sâhibü'l-Livâ, Şâh-ı Tâc-ı Levlâk, Fahr-ı Âlem, Dürr-i Yetîm, Mühr-i Nübüvvet, Sâhibü'l-Mirâc, Resûlü's-Sakaleyn…
2. Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerden üstün olması.
3. Hz. Muhammed'in âlemlerin yaradılış nedeni olması (illet-i âlem).
4. Doğumundan ölümüne Hz. Muhammed'in hayatı (doğumu, çocukluğu, peygamberliği, hicreti, savaşları, ölümü).
5. Hz. Muhammed'in bedenî ve ahlâkî özellikleri.
6. Hz. Muhammed'in doğumu ve sonrasında gerçekleşen mucizeler. Başta Mirac'a yükselişi olmak üzere Şakkü'l-kamer (ayın ikiye bölünmesi), parmaklarından su akması, bulutun gölgelemesi gibi birçok mucizeye yer verilir.
7. Hz. Muhammed'in Allah'a yakınlığı.
8. Hz. Muhammed'in mahşer gününde şefaat etmesi üzerine ümmetini "Livâü'l-hamd" adlı sancağının altında toplaması. (Gökalp, 2012, s. 400)

Küçük mesneviler içersinde 73 mesnevi ve % 5,4'lük oranla ile na't 5. sırada yer almaktadır. Aşağıda da görüldüğü gibi XIII., XIV. ve XV. yüzyılda 7, XVI. yüzyılda 25, XVII. yüzyılda 14, XVIII. yüzyılda 19 ve XIX., XX. yüzyılda 8 na't veya na't bölümü bulunmaktadır. Aşağıda yüzyıllara göre na't mesnevileri veya bölümleri şairleri ile birlikte verilmiştir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Ahmed Paşa (1), Ali Şîr Nevâyî (1), Çâkerî (1), G. Saruhanî (1), Hidayet Çelebi (1), Kemal Ümmî (1), Mihrî Hatun (1).

XVI. yüzyıl: Bâlî (1), Caferî Baba (1), Celîlî (2), Cemîlî (2), Cinânî (2), Fütûhî (1), Gelibolulu Âlî (1), Kabûlî (2), Kefeli Müdâmî (1), Lâmi'î (1), Mostarlı Ziyâ'î (1), Revânî (1), Sehî Bey (1), Senî (1), Şemsî Paşa (1), Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî (1),

Taşlıcalı Yahya Bey (1), Ulvî (2), Usûlî (1), Zâtî (1).

XVII. yüzyıl: Azmî-zâde Hâletî (1), Bezcizâde Muhyiddîn (1), Cem'î (1), Çorlulu Zarîfî (1), Güftî (1), Kâşif (1), Nâbî (2), Neşâtî (1), Ni'metî (1), Şeyh Mehmed Nazmî (1),Vahyî (1), Yârî (2).

XVIII. yüzyıl: Esrâr Dede (1), Ferhad Paşa (3), Feyzullah Nâfiz (1), Gurbî (1), İbrahim Hanif (1), Sâlim (2), Nebzî (1), Neylî (1), Râmiz (1), Said Giray (1), Sâkıb (1), Sünbülzâde Vehbî (1), Şeyhülislam Es'ad (1), Şeyhülislam İshak (1), Zihnî (1).

XIX., XX. yüzyıl: Âciz (1), Âsaf (1), Bendî (1), Cezbî (1), Hanyalı Nûrî (1), Nakiyye Hanım (1), Sâdık Kemâlî (1), Şeref Hanım (1).

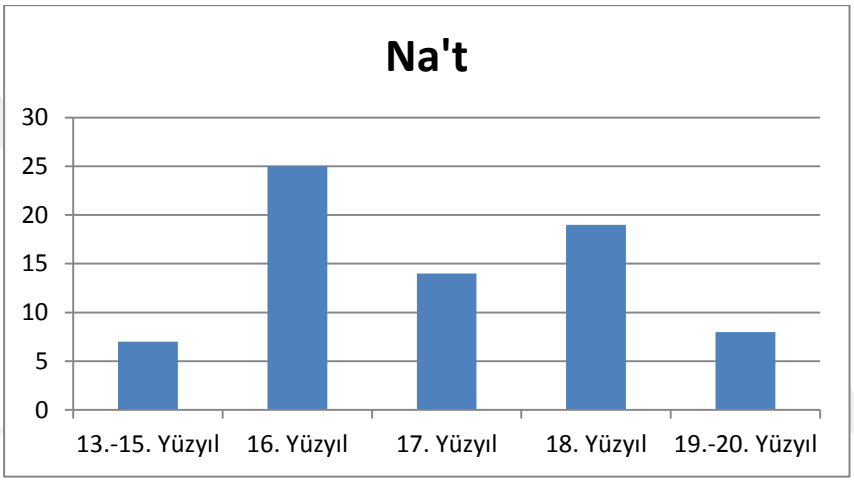

Şekil 9. Yüzyıllara göre na't türü.

Risalet/nübüvvet; Kur'ân-ı Kerîm'in tevhit, âhiret âlemi ve ahlâk-ibadetler yanında en önemli rükûnudur. Bu nedenle ilahiyatın yanında edebiyatımıza da konu olmuş ve na't türünde birçok eser ortaya konmuştur. Küçük mesneviler içerisinde Hz. Muhammed'in vasıflarını överek anlatan 73 mesnevi veya mesnevi bölümü bulunmaktadır. Bütün mesnevilere baktığımızda diğer nazım şekilleriyle yazılan na'tlerde olduğu gibi belli bir anlam dünyasına sahiptir. Küçük mesnevilerle yazılan na'tleri her nekadar birbiriyle iç içe geçmesine rağmen şu başlıklarla inceleyebiliriz:

-Na'tlerde teşbih ve mecazlar.

-Na'tlerde ayet ve hadisler.

-Na'tlerde peygamberin doğumu ve sonrasında gerçekleşen mucizeler.

-Na'tlerde peygamberin isimleri.

-Na'tlerde tasavvuf.

Na'tlerde Teşbih ve Mecazlar: Küçük mesnevilerin büyük çoğunda Hz.

Muhammed *"gül, güneş, bülbül, padişah…"* gibi benzer ve birbirini tekrarlayan teşbih ve mecazlarla tavsif ve tarif edilir. Peygamberin *"yüceliği ve kurbiyeti"nin* ortaya konduğu bu mesnevilerin çoğunun sonunda peygambere dua edilip salavat veya tahiyyat gönderilmiştir. Şairlerin na'tlerde istedikleri ise Hz. Muhammed'in şefaatine mazhar olmak ve onu günahlarının affına vesile yapmaktır. Aşağıda bu mesnevilere örnekler verilmiştir[39]:

Mihrî Hatun'un "Tazarru'nâme-i Mihrî Hakîre" adlı münacatının 54-98. beyitleri na't türündedir. Ayrıca bu bölümden sonra gelen 15 beyitlik kaside de na't içeriklidir. İlk beyitlerde şair peygamberi; risâlet ülkesinin sultanı, şeriat tahtının padişahı, Allah'ın sevgilisi, müminlerin cananı, peygamberlerin sultanı şeklinde tarif eder. Peygamberin yaratılış rüzgârından bu cihan bir kez koklayınca her yer gül bahçesi olmuştur. Onun hak dini bütün dertlere şifa olmuştur. Kalem ilk kez Hz. Muhammed'in ismini yazmıştır. Eğer o olmazsa bu âlem yok olurdu. Şair peygamberi bu ve benzer şekillerde tarif edip övdükten sonra ondan ümmetinin mücrimlerine şefaatçi ve şefkatli olmasını diler. Kendi hata ve günahlarının da farkında olan şair, mahşer gününde peygambere hali arz olunduğu zaman onu ayaklar altında bırakmamasını ister. Caferî Baba Divanı'nda seksen bir beyitlik na't yazar. Hz. Muhammed dinin sultanı, iki cihanın hocası, âlemlere rahmet, bütün âlemlerin önderi, evliyaların rehberidir. Arş ve kürsi ayağının toprağına secde eder. Bütün mahlûkattan maksat odur. Hz. Âdem, onun nurundan yaratılmıştır. Şair bundan sonra Hz. Muhammed'in davetini, mirac mucizesini, parmağı ile ayı ikiye ayırmasını, sırtındaki nübüvvet mührünü, başına "le 'amrük" tacını giymesini, Hz. Musa'nın bile ümmeti olmak için dua etmesini anlatır. Mesnevisin sonunda şefaate mazhar olmak için dua ve münacatta bulunur. Celîlî Divanı'nda dibaceden sonra gelen 68 beyitlik mesnevisi dört bölümden oluşur. Bu bölümlerden ikincisi na't türündedir. Şair, Hz. Muhammed'i vahdet bağının ve peygamberlik gülistanının hoş sesli bülbülü olarak görür. Arş-ı âlânın hızlı at binicisi olan peygamberin atının nalı gökyüzünün küpesidir. Şair, na't içerisinde mirac olayına da değinir. Peygamberin gezinti yeri "esrâ" meydanıyken makamı ise *"kâbe kavseyn*"dir. Şair, kendisi ve ümmet adına peygamberin şefaatini ve merhemetini de diler. Bölümün sonunda ise peygamberin al ve ashabına, dört halifeye tahiyyat gönderir:

[39] Verilen örneklerden başka bu konuyla ilgili şu mesnevilere de bakılabilir: Ahmed Paşa, (Tarlan, 1992, s. 23); Ali Şîr Nevâyî, (Üzgör, 1990, s. 56); Çâkerî, (Aynur, 1992, s. 60); Hidayet Çelebi, (Sona, 2006, s. 256); Gülşen-i Saruhanî, (Kulat, 2010, s. 43); Kemal Ümmî, (Yavuzer, 1997, s. 376); Bâlî, (Sinan, 2004, s. 105); Ferhad Paşa, (Yıldız, 2009, s. 17); İbrahim Hanif, (Aksu, 1996, s. 324); Said Giray, (Karaköse, 2012, s. 9); Şeyhülislam Es'ad, (Doğan, 1997, s. 54); Zihnî, (Macit, 2001, s. 116).

Zihî nagme-serây-ı bâg-ı vahdet
Hoş-âvâz-ı gülistân-ı nübüvvet (Celîlî 4/13)
Zihî ‘arş-ı ‘âlâ çâbük-süvârı
Semendün na’lı gerdûn gûşvârı (Celîlî 4/14)
Çü ‘âsî ümmetün sensin penâhı
Celîlînün sen ol hem-‘özr-hâhı (Celîlî 4/19)
Egerçi var dilümde dâg-ı ‘ısyân
Şefâ’at merheminden eyle dermân (Celîlî 4/20)
Hemîşe bizden ey fahr-ı nübüvvet
Sana vü âlüne olsun tahiyyat (Celîlî 4/23) (Kazan Nas, 2011, s. 232)

Kabûlî Divanı’nın dibacesindeki na’tında peygamberi seyyah, yüzücü, dokumacı, kaptan, inci, keşşaf, sarraf gibi unsurlara benzeterek tarif edip över. Bir başka na’t mesnevisinde ise inanmış seçkin insanlara iki salâtın farz ve vacip olduğunu, bunların ise beş vakit namaz ve peygambere salâvat olduğunu söyler. O salâtı da Allah’ın ona verdiğini bu hususta insanın bir şey diyemeyeceğini söyler:

Seyyâh-ı diyâr-ı milk-i lâhût
Sabbâh-ı bihâr-ı fülk-i nâsût (Kabûlî 6/1)
Keşşâf-ı rumûz-ı *mâ ‘arefnâk*
Sarrâf-ı künûz-ı *mâ ‘abednâk* (Kabûlî 6/4)
Farz u vâcibdür ey güzîn-i sikât
Ehl-i îmân olana iki salât (Kabûlî 14/5)
Biri penc vakt içinde penc salât
Biri rûh-ı Resûl içün salavât (Kabûlî 14/6) (Erdoğan, 2008, s. 444, 802)

Kefeli Müdâmî’nin Emir Sultan menakıbında tevhitden sonra na’t bölümü gelmektedir. Şair evvela seçilmiş peygambere, cömertlik membaı Hz. Muhammed’e ümmet olması sebebiyle hamd eder. Mekkeli nebinin misali cihana gelmemiştir. O rahmet göğünün parlak güneşi, risalet tahtının padişahıdır. Allah ve yaratılmışlar onu övmüşken kim onun vasıflarını dile getirebilir? Kâbe’nin haremine putlar dolmuş, kimse İslam nedir bilmiyordu. Hz. Muhammed dünyanın üzerine bir rahmet güneşi olarak doğdu ve yaydığı nur ile zulmet gitti. Böylece o hidayet tomarını açmasıyla dalalet ve küfür defteri kapandı. Şair daha sonra birçok beytin başında “Muhammed…” diyerek onun vasıflarını bir bir saymıştır:

Muhammed mümkünâtun ekmelidür
Muhammed kâyinâtun efdalidür (Kefeli Müdâmî 1/119)
Muhammed âb-ı rûy-ı enbiyâdur
Muhammed nûr-ı çeşm-i evliyâdur (Kefeli Müdâmî 1/120)
Muhammed serveridür asfiyânun
Muhammed rehberidür etkıyânun (Kefeli Müdâmî 1/125) (Kol, 2007, s. 114)

Lâmi'î'ye göre Hz. Muhammed hikmet denizinin iri incisidir ve onun ayak tozuna bile kıymet biçilmez. Hz. Muhammed göz, gönül ve cana sürme, sefâ cevherinin iksiridir. Felek meydanı onun cilvegâhı, güneşin başındaki taç da onun yolunun tozudur. Yeşillikler onun peygamberliğine kısa mektup, yeryüzü ise veliliğine benektir. Hz. Muhammed'in şanı "levlâk" olmuştur ve aklının yetişemediği yerde yani miracta Allah ile perdesiz konuşmuştur. O meclisten ise ashaba armağan getirmiştir:

Ey dürr-i yetîm-i bahr-ı hikmet
Yokdur ayagun tozına kıymet (Lâmi'î 3/1)
Çeşm ü dil ü câna tûtiyâdur
İksîr-i cevâhir-i safâdur (Lâmi'î 3/2)
Meydân-ı sipihr cilve-gâhun
Tâc-ı ser-i mihr hâk-i râhun (Lâmi'î 3/4) (Üzgör, 1990, s. 130)

Mostarlı Ziyâ'î Divanı'nda dibace bölümünde üç beyitlik na't mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Bu mesnevide şair, Hz. Muhammed'in yaratılmışlar göğünün güneşi, fesahat baharının bağı, şefaat bahçesinin ırmağı, âlemlerin rahmet sebebi ve fahr-i kâinat olduğunu söyler. Hz. Muhammed peygamber olduğu halde Mekkeli kâfirler kendisine iftira atarak "şair ve deli" demişlerdir:

Âfitâb-ı sipihr-i kün feyekûn
Vemâ hüve bişâ'irin mecnûn (Mostarlı Ziyâ'î 1/1)
Ene efsah bahârınun bâgı
Gül-sitân-ı şefâ'at ırmagı (Mostarlı Ziyâ'î 1/2)
Rahmet-i halk-ı 'âlemün sebebi
Fahr-ı 'âlem Muhammed-i 'Arabî (Mostarlı Ziyâ'î 1/3) (Gürgendereli, 2018,s. 2)

Güftî, mana incilerini saçan kalemden âlemlerin şahının evsafını sayarak söz yolunu süslemesini ister. Peygamberin kapısının toprağı kalemin alnının parlaklığı ve gözlerinin cilasıdır. Şairin niyazı ise Hz. Muhammed'in ihsanı, kalemin yardımcısı; keremi, sığınak yeri; lütfu, rehberi olmasıdır. Bu medhiye kalemin pazusuna kuvvet olacaktır. Peygamber nübüvvet sadefinin incisi, izzet ve rıfat göğünün güneşi, ebedilik denizinin incisi, izzet ve şan burcunun nurudur. Felekler onun kölesi, Refref ise hızlı atıdır. Feyizler bahşeden ülkenin padişahı olan Hz. Muhammed'in üzengisini Cebrail tutar. Gökteki yıldızlar onun atının ayaklarından çıkan kıvılcımlardır. "Levlak" hitabının kendisine övünç olduğu peygamber olmasaydı âlemler yoklukta kalacaktı. Onun medhi hasta gönüllere ilaçtır. Onun vasıflarını yazanlar göz mumlarını sabahlara kadar Hz. Muhammed'in şevki ile yakarlar. Kısacası onun sayısız vasıfları aklın tasavvuru dışındadır:

Evsâfını ol şeh-i cihânun
Kıl zîver-i târik-i zebânun (Güftî 2/45)
Ol şeh ki anun felek gulâmı
Refref ola rahş-ı tîz-kâmı (Güftî 2/57)
Meh sanma felekde nakş ol süm
Hem-vâre şerârelerdür encüm (Güftî 2/60)
Evsâfı ki bî-had u 'adeddür
Bîrûn-ı tasavvur-ı hıreddür (Güftî 2/66) (Yılmaz, 1983, s. 73)

Vahyî Divanı'ndaki ilk mesnevinin ilk elli iki beyti na'ttır. Şair elli üçüncü beyitte na'tı yazmasındaki amacının peygamberin şefaati ve merhameti olduğunu ifade edip münacata geçer. Şair na'tında mısra başlarında nida edatı olan "ey" ve bağlaç olan "hem"i kullanarak peygamberin ne olduğunu benzetmeler ve mecazlarla uzun uzun anlatır. Birkaç örnek vermek gerekirse peygamber iman göğünün parlak güneşi, irfan göğünün ayının nuru, tecelli Kevser'inin mahzeni, kâinatın iftiharı, vuslat bahçesinin gülü, mahlûkat tahtının şahıdır:

Ey mihr-i münîr-i evc-i îman
Ey nûr-ı meh-i sipihr-i 'irfân (Vahyî 1/26)
Ey mahzen-i Kevser-i tecellî
Ey micmer-i 'anber-i tecellî (Vahyî 1/29)
Ey bülbül-i bâg-ı vasl-ı Rahmân
Ey gonçe-i revza-i dil ü cân (Vahyî 1/32)

Hem gonçe-i gülistân-ı vuslat
Hem bülbül-i pür-figân-ı vuslat (Vahyî 1/49)
Hem nûr-ı cevâmi'-i hidâyet
Hem şem'-i mecâlis-i 'inâyet (Vahyî 1/50) (Taş, 2004, s. 222)

Yârî, dibacede yazdığı üç beyitlik ve mesneviler bölümünde yazdığı yüz yirmi beş beyitlik na'tlerde benzetme ve mecazlarla Hz. Muhammed'i tarif eder ve över. Şair, altmış dört beyite "Ey …" nida edatıyla başlayarak Hz. Muhammedi tarif eder. Örneğin Hz. Muhammed; gizli sırların düğüm çözücüsü, günahsızlık bağının goncası, hikmet bostanın taze şarabı, "kün fe kân" madeninin incisi, "sebü'l-mesânînin" önsözü, tevhit gülistanının bülbülü, gayb âlemlerinin sırrının vâkıfı, "ev-ednâ" perdesinin mahremi, "evhâ" sırrının hazinesinin bilicisi, yaratılmışlar mektebinin hocası, "kâbe kavseyn" tahtının sultanı, âlemin ışığı, feleğin yıldızı, İlahî yolun rehberi, ümit baharının goncası, ölümsüzlük fidanının taze gülü, hikmetin sahilsiz denizidir. Şair, mesnevide aynı zamanda peygamberin lütfuna, tevfikine, aşkına, şefaatine ve merhametine mazhar olmak için dua eder:

Ey gonce-i gülistân-ı 'ismet
Nev-bâde-i bûstân-ı hikmet (Yârî 6/9)
Ey hâtem-i nâme-i risâlet
Tugrâ-yı sahîfe-i nübüvvet (Yârî 6/13)
Ey bülbül-i gülistân-ı tevhîd
Tûtî-sühan-ı serây-ı temcîd (Yârî 6/20)
Ey gonce-i nev-bahâr-ı ümmîd
Nev-reste-gül-i nihâl-i câvîd (Yârî 6/44)
Ey kulzüm-i bî-kenâr-ı hikmet
Gavvâs-ı muhît-i hâtemiyyet (Yârî 6/56)
Deryâ-yı hikemde bir gühersin
Ya'nî güher-i ebu'l-beşersin (Yârî 6/79)
Aç dîdemi nûr-ı şefkatünle
Şâd eyle dilüm şefâ'atünle (Yârî 6/122) (Karayazı, 2012, s. 325)

Şeyhülislam Es'ad yazdığı on iki kasidenin birini mesnevi nazım şekli ile yazmıştır. Bu mesnevi na't türündedir. Şair, siyah yüzünü lütuf ve cömertlik hazinesinin kapısının yolunun toprağına sürmenin zamanı geldiğini söyler. Hz. Muhammed'in

yolunun toprağını sürme olarak gözüne sürmek ve gözüne nur ve parlaklık vermek ister. Peygamberin yolunda bulunan dikenleri süpürmek için ise şair, kirpiklerini kullanmayı arzu eder. Can ve gönül kuşu kanatlarını açıp peygamberin menzilinde yuva yapınca visal bayramı gelecektir. Visal bayramının kurbanı ise can ve gönüldür. Şeyhülislam Es'ad bu şekilde arzularını ifade ettikten sonra peygambere "E's-salât ey…" ifadesini beyitlerin başında kullanarak çeşitli teşbihlerle tahiyyat, salat ve selam gönderir. Mesnevide na'tların birçoğunda görüldüğü gibi iki cihanın iftiharı, peygamberlerin sonuncusu, şefaat meclisinin mumu resûlü's-sekaleynden günah, isyan sebebiyle şefaat umulur:

Demidir rûy-i siyâhı idelim fersûde
Hâk-ı râh-ı der-i gencîne-i lutf u cûda (Şeyhülislam Es'ad 1/1)
Olalım vâsıl-ı ser-menzil-i maksûd-ı cihân
İdelim 'îd-i visâle dil ü cânı kurbân (Şeyhülislam Es'ad 1/6)
E's-salât ey dür-i yektâ-yı yem-i cûd u kerem
E's-salât ey gül-i bî-hâr-ı gülistân-ı himem (Şeyhülislam Es'ad 1/9)
E's-salât ey şeh-i evreng-i risâlet-peymâ
E's-salât ey güher-i pâk-ı yem-i lutf-i Hudâ (Şeyhülislam Es'ad 1/10)
E's-salât ey gül-i gülzâr-ı 'inâyât-ı Hudâ
E's-salât ey ser-i ceyş-i rüsül-i 'âlî-câ (Şeyhülislam Es'ad 1/12)
Meded ey gonça-i bî-hâr-ı gülistân-ı 'atâ
Meded ey dürr-i girân-kadr-i yem-i lutf-i Hudâ (Şeyhülislam Es'ad 1/30)
Meded ey kâfile-i nazm-ı nübüvvet senden
Meded ey gevher-i nâ-yâb-ı risâlet senden (Şeyhülislam Es'ad 1/32)
Kıl şefâ'at bu siyeh-rû ve kesîr-'isyâna
Koma bu Es'adı kim nâr-ı cehîme yana (Ş. Es'ad 1/34) (Doğan, 1997, s. 54)

Na'tlerde Ayet ve Hadisler[40]: Na'tlerde şairler peygamberi överken ayet ve hadislerden yararlanmışlar, birçok beyitte iktibaslar yapmışlardır. Bunların başında "Seni âlemlere rahmet olarak gönderdik" (Enbiya 21/107) ayeti ve "levlâk" yani "sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım" hadis-i kudsîsi gelmektedir. Ayrıca miraç

[40] Verilen örneklerden başka konuyla ilgili şu mesnevilere de bakılabilir: Cinânî, (Üzgör, 1990, s. 379); Usûlî, (İsen, 1990, s. 29); Zâtî, (Kurtoğlu, 1995, s. 224); Azmî-zâde Hâletî, (Kaya, 2003, s. 35); Bezcizâde, (Mutlu, 2008, s. 33); Cem'î, (Koparan, 1995, s. 68); Nâbî, (Bilkan, 1997, s. 364); Ferhad Paşa, (Yıldız, 2009, s. 17)

mucizesiyle ilgili ayetlerin çokça iktibas edildiği görülür. Ahmed Paşa manzum dibacesinin na't bölümünde yeryüzünü bir nimet sofrasına, mahlûkatı ise misafirler olarak görür. Cihanın baştanbaşa kendisi için yaratıldığı Hz. Muhammed'e bu sofra bir ziyafettir. Hz. Muhammed Allah'a kurbiyet bahçesinin nazla beslenmiş gülü ve kurbiyet yatak odasının parlak mumudur. Onun teni felek tahtının devleti, başı ise "levlâk" tacının süsüdür:

Gül-i nâz-perverd-i bostân-ı kurb
Çerâg-ı münîr-i şebistân-ı kurb (Ahmed Paşa 2/18)
Teni devlet-i taht-ı eflâk olan
Seri zînet-i tâc-ı **levlâk** olan (Ahmed Paşa 2/19) (Tarlan, 1992, s. 23)

Yeryüzünün ve gökyüzünün kendisi için yaratıldığı Hz. Muhammed, Allah'ın terbiye ettiği halkın terbiyecisidir. Yeryüzü ve gökyüzü Allah'ın resulünün ayağının tozudur. Bu şekilde peygamberi öven şair onun miraca çıkmasından ve gayb âleminden müjdeler getirmesinde bahsedip şefaatini diler. Ali Şîr Nevâyî, Hz. Muhammed'i resullerin yıldızı, ay ve âlemi süsleyen güneş gibi görür. Dokuz felek onun asalağıdır. Bu iddiaya ise şahit "levlâk" sırrıdır. Onu atı, yüz yıldırımdan hız alıp ayı göğüs bağı yapmıştır. Müşteri ve Zühre yıldızları binişinin başlık işlemesi, ay ve güneş çanağıdır. Şair bu şekilde peygamberi övdükten sonra Allah'tan, sapıklık köyünün mahzunlarına, cehalet çölünün çılgınlarına ve kendisine şefaat diler:

Muhammed kim rüsül encüm dür ol ay
Kayu ay belki mihr-i 'âlem-ârây (Ali Şîr Nevâyî 1/1)
Vücûdınıng tufeylî tokkuz eflâk
Bu da'vâ şâhidi menşûr-ı **levlâk** (Ali Şîr Nevâyî 1/2)
Şefî' itkil cavîd İlâhî
Mini hem koymagıl nevmîd İlâhî (Ali Şîr Nevâyî 1/6) (Üzgör, 1990, s. 56)

Hidayet Çelebi, Hz. Muhammed'in şânına Allah'ın "levlâk" dediğini söyleyip bütün yıldızlar ve feleklerin onun kölesi olduğunu söyler. Şair ona ailesine ve tâbî olanlara selam ve duasını gönderir:

Tanrı anun şânına **levlâk** dir
Çâkeridür encüm ü eflâk dir (Hidayet Çelebi 1/14)
Menden ana günde dürûd u selâm
Âline etba'ına hem ve's-selâm (Hidayet Çelebi 1/16) (Sona, 2006, s. 256)

Gülşen-i Saruhanî Sa'd-nâme adlı mesnevisine na't ile başlar. Şair kâinatın özü Hz. Muhammed'in vasıflarını sayarken bir hadisine de yer verir: "Âdem peygamber su ve çamur arasındayken ben peygamberdim." Hz. Muhammed görünüşte bir babanın oğluyken aslında ilk yaratılandır. O Allah'a yakınlık göğünün yıldız, sevgi ve celâlet feleğinin ayıdır. Allah onun şanına "levlâk" demiştir. Şair sancağının gölgesinde her şeyin rahat, huzur ve güven bulduğu peygambere ve âline selam ile na'tını bitirir:

Eşref-i âdemî Muhammeddür
Zübde-i kâ'inât Ahmeddür (G. Saruhanî 1/1)
Bü'l-beşer âb u gildeyidi nihân
Ki nebî olmışidi evvel şâhân (G. Saruhanî 1/6)
Bu sûretâ gerçi ibn-i âdemdür
Lik ma'nîde âkdemdür (G. Saruhanî 1/7)
Âfitâb-ı sipihr-i kurbiyyet
Mâh-ı çarh-ı celâlet ü hullet (G. Saruhanî 1/8)
Olsun ana vü âline her dem
Cân ü dilden selâm 'İsi-dem (G. Saruhanî 1/13) (Kulat, 2010, s. 43)

Din sarayının temelini temiz yaradılışlı peygamber atmıştır. O küfür hanelerini yılıp yerine din saraylarını dikmiştir. Cihanı imana davet ederek küfür derdine derman oldu. Akıllı olanlar iman kaftanını giyerken cahil olanlarsa çıplak kalmıştır. Bâlî na'tında; Kehf (18/65), Necm (53/9), İsra (17/79), Enbiya (21/30, 69), Bakara (2/31) gibi surelerden iktibaslar ve miraç mucizesi, Hz. Musa, Hz. Âdem ve Hz. İbrahim'e telmihlerle Hz. Muhammed'i ilmi, Allah'a yakınlığını, mucizeleri, suretiyle över:

Hızr 'ilmine vâkıf u dânâ
Ve 'allemnâhu min ledünnâ 'ilmâ (Bâlî 1/2)
Menzili oldı kurb-ı "ev-ednâ"
'İzz ü câhı makâmen Mahmûdâ (Bâlî 1/5)
Şeb-i Kadr olsa n'ola gîsûsı
Ki hilâl oldı 'ıyde ebrûsı (Bâlî 1/8)
Kâmeti bir elifdür 'âlemde
Nefesi hüsn-i demdür âdemde (Bâlî 1/10)
Dikmedin sâyesi cihânda 'asâ
Oldı Mûsâ elinde ejdehâ (Bâlî 1/13)

Ana ervâh-ı enbiyâ meddâh
Oldugı içün ol ebû'l-ervâh (Bâlî 1/14) (Sinan, 2004, s. 105)

Gelibolulu Âlî'nin ilk küçük mesnevisi na't türündedir. Mesnevinin girişinde Hz. Muhammed'in sebeb-i hilkat-i kâinat, peygamberlerin övüncü ve nebilerin sonuncusu olduğunu ifade eder. Yanağının nuru ışığını âleme güneş gibi salmış, cihan bağına neşv ü nemâ vermiştir. Bütün peygamber Hz. Muhammed'e uyar ve sığınır. Onun yolunun toprağı gözlere cila, kapı taşı ise fen ehline yastıktır. Gelibolulu Âlî daha sonraki beyitlerde Hz. Muhammed'in "levlâk" sırrına mazhar olmasını, bu sırla bütün peygamberlerin şahı olduğunu, mirac ile şereflendiğini, Allah'ın kendisine "emin" namını verdiğini ifade ettikten sonra peygamberin evsafında sınır olmadığını söyler.

Ey sebeb-i hilkat-i arz u semâ
Fahr-i rüsül hâtime-i enbiyâ (Gelibolulu Âlî 1/1)
Saldı ruhun gün gibi dehre ziyâ
Virdi cihân bâgına neşv ü nemâ (Gelibolulu Âlî 1/3)
Hazret-i Hak rütbeni kıldı refi'
Haşr olıcak ümmete sensin şefi' (Gelibolulu Âlî 1/4)
Cümle rüsül sana ider iktidâ
Sensin o livâü'l-'azm olan pîşvâ (Gelibolulu Âlî 1/5)
Nûruna zarf olmasa kandîl-i 'arş
Bulmaz idi tâbiş-i sathile ferş (Gelibolulu Âlî 1/6) (Aksoyak, 2006, s. 61)

Revânî Divanı'nın dibacesinde bulunan ilk mesnevi na't türündedir. Allah'ın sevgilisi Hz. Muhammed bütün insanlığın yardımcısı, peygamberlerin seçkini ve âlemin övüncüdür. Revâni peygamberin saçlarını siyahlığı ve kıymeti noktalarından kadir gecesine, yanağını da parlaklığı noktasından aya benzetir. Peygamberin sarayı Cebrail'in menzili, vücudu ise âlemlere rahmettir. O iki cihanda da göz aydınlığı, "kâbe kavseyn" ise kaşlarının dalkavuğudur:

Habîb-i Hak mu'în-i halk-ı 'âlem
Güzîn-i enbiyâ vü fahr-ı âdem (Revânî 1/1)
Mu'anber saçları anun şeb-i kadr
Münevver ruhları anun meh-i bedr (Revânî 1/2)
Serâyı menzil-i Rûhu'l-Emîndür
Vücûdı **rahmeten li'l-'âlemîndür** (Revânî 1/5)

İki ‘âlemde oldur kurratü’l-’ayn
Tufeylî kaşlarınun kâbe kavseyn (Revânî 1/5) (Avşar, 2007, s. 118)

Sehî Bey’e göre Hz. Muhammed; peygamberler tacının incisi, insanlığa Hak yolunda önder, “kâbekavseyn” makamının mukimi, saadet denizinin “dürr-i yetîm”idir. Nebiler bile Hâtemü’l-enbiyâ olan Haz Muhammed’e ümmet olmak ister. Senî Divanı’ndaki ikinci mesnevi na’t türündedir. Allah evvela Hz. Muhammed’in nurunu yaratmış ve onunla isimleri zuhur etmiştir. Hak, Hz. Muhammed hakkında “levlâk” demiştir ve felekler onun toprağına yüzünü sürmektedir. Bütün peygamberler onun aşığıdır. Şair mesnevine bu şekilde giriş yaptıktan sonra Hz. Muhammed’i vahiy alması, Hakkın mahremi olması, insanların cinlerin ümmeti oluşu, şefaati gibi konularda ayetlerden ve hadislerden iktibaslarla medheder:

Çü eşyâdan mukaddem oldı zâtı
Zuhûr itdi anunla Hak sıfâtı (Senî 2/4)
Hudâ katında dâ’im Ekrem oldur
Dünyâda sırr-ı vahye mahrem oldur (Senî 2/10)
Şefâ’at şem’ini Ahmed uyara
Cemi’ ümmetin uçmaga koya (Senî 2/16)
Hakîkat bûstânınun gülidür
Visâlün gül-istânı bülbülidür (Senî 2/19)
Çü vasfı ***Rahmeten lil-‘âlemîndür***
Hudâ-vend-i semâvât-ı zemîndür (Senî 2/30) (Candan, 2012, s. 126)

Bezcizâde, na’tında “mübeşşer-i dâ’î (Ahzab 33/45), zıll-ı sultân, ‘alâ hulkın âzîm (Kalem 68/4), tühibbûne’llâhe fettebi’ûnî (Al- İmran 3/31), vedduhâ ve’l-leyli (Duha 93/1-2)…” gibi ayet ve hadislerden iktibaslarla ism-i azama mazhar olan, bütün faziletleri toplayan Hz. Muhammed’i tarif edip över. Mesnevinin yüzüncü beytinden sonra şair dua ve münacata başlar:

İsm-i a’zam mazharı oldı vücûdun yâ Habîb
Manzar-ı nûr-ı tecellî oldı kalbün yâ Habîb (Bezcizâde Muhyiddîn 4/1)
Mecma’-i cümle fezâ’il mahzen-i ‘ilm ü kerem
Merci’-i cümle efâzıl dâhil-i nûr-i haram (Bezcizâde Muhyiddîn 4/4)
Didi Allâh sûre-i Nûn’da **“‘alâ hulkın âzîm”**
Hüsn-i hulkun nihâyet bulmadılar iy Kerîm (Bezcizâde Muhyiddîn 4/22)

Kamer ü necm ü kevâkib şems-i zâtda mahv olur
Ezeliyyet ebediyet bir olup kendi kalur (Bezcizâde Muhyiddîn 4/70)
"Sâ'imîn ü sâ'imât"a vir ta'âm vir şarâb
"Hâfizîn ü hâfizât"a lebleründen saç gül-âb (Bezcizâde Muhyiddîn 4/100)
Neccinâ yâ Rabbi sehhil ol emînullâh içün
Yâ Rahîm sellim mine'n-nâr ol halîlullâl içün (B. M. 4/116) (Mutlu, 2008, s. 33)

Na'tlerde Peygamberin Doğumu ve Sonrasında Gerçekleşen Mucizeler: Na'tlerde peygamberin doğumu ve sonrasında gerçekleşen birçok mucize konu olmuştur. Hz. Muhammed'in üstünlüğü bu mucizelerle desteklenmiştir. Bunlar içinde şüphesiz en çok geçen miraç mucizesidir. İki mesnevide peygamberin mevlidi konu olur. Çâkerî na'tında âlemlere rahmet olarak gönderilen, Allah'ın Kur'ân'ı kendisine emanet olarak verdiği, miracı yaşayan mühürsüz ve taçsız sultan Hz. Muhammed'den günahları nedeniyle şefaat diler:

Bilürem bende yokdur ol liyâkat
Ki diyem Çâkerî'ye kıl şefâ'at (Çâkerî 1/18)
Ne diyem mücrimem sen de bilürsin
Şefâ'at isterem ben de bilürsin (Çâkerî 1/21)
Esirge yâ Muhammed ben fakîri
Şefâ'atdan unutma ben fakîri (Çâkerî 1/22) (Aynur, 1992, s. 60)

Azmî-zâde Hâletî, tevhit ve münacattan sonra elli sekiz beyitlik na't yazar. İki cihanın nuru, âlemin iftiharı, ebrarların kutbu, yer ve göğün yaratılış sebebi, dürr-i yetim Hz. Muhammed Ümmü'l-Kurâ'da yani Mekke'de doğmuştur. O gölgesini göklere saldığında o gölgeyi görenler siyah bulut zanneder. Boyu İrem bağının servisi gibidir. Güneş, peygamberin derecesini anladığı için gölgesini yere düşürmez. Elinin gölgesi birine düştüğü zaman o kişiyi cehennem yakmaz. Azmî-zâde Hâletî na'tında hâtemü'l-enbiyâ olan peygamberin mucizelerini de konu alır. Peygamber parmağının kılıcı ile ayı ikiye bölmüş, zehirli olarak gelen biryanın zehirli olduğunu bilmiş, parmaklarından su akıtmış, ölüleri diriltmiş, taşlar elinde zikre gelmiş, ağaçları yürütmüştür. Şair daha sonra peygamberin yaratılışı, hilmi, nefesi ve gülmesini över ve dua ile mesnevisini bitirir:

Mihver-i çerh ü nokta-i pergâr
Kutb-ı ebrâr ü merkez-i ahyâr (Azmî-zâde Hâletî 3/3)

Şeh-i deryâ-dil ü kerîm ü halûk
Ecmel-i nâs ü ekmel-i mahlûk (Azmî-zâde Hâletî 3/4)
Bâ‘is-i halk-ı âsmân u zemîn
Âb-ı rûy-ı cihân hulâsa-i tîn (Azmî-zâde Hâletî 3/5)
Mekke'den oldı nûr-ı pâki bedîd
Şogdı Ümmü'l-kurâ'dan ol hurşîd (Azmî-zâde Hâletî 3/10)
Sâyesin göklere salardı o şâh
Gören anı sanurdı ebr-i siyâh (Azmî-zâde Hâletî 3/20)
Kaddidür serv-i bûstân-ı İrem
Sâyesin görmese n'ola ‘âlem (Azmî-zâde Hâletî 3/21)
Anlayup âftâb pâyesini
Yire düşürmez idi sâyesini (Azmî-zâde Hâletî 3/22)
Tîg-i engüşt ile o şâh-ı kerîm
Siper-i mâhı eylemişdi dü-nîm (Azmî-zâde Hâletî 3/35)
Oldı keffi gadîr-i gül-şen-i cân
Beş gümüş lüleden su itdi revân (Azmî-zâde Hâletî 3/42)
Nefes-i pâki virdi mürdeye cân
Sengi söyletdi bî-dehân ü zebân (Azmî-zâde Hâletî 3/44)
Söyleseydi eger ki eşcâra
Tûtî gibi gelürdi güftâra (Azmî-zâde Hâletî 3/46) (Kaya, 2003, s. 35)

Revânî mesnevinin sonraki beyitlerinde Hz. Muhammed’in mirac, parmaklarından su akıtma ve “şakk-ı kamer” mucizelerini konu alır:

Serîr-i ‘arşa na’leyni durur tâc
Emîn-i vahy ü sâhib- sırr-ı mi’râc (Revânî 1/7)
Cihân kim teşnelikden ola bî-tâb
Akıda lüle-i sîmînleri âb (Revânî 1/8)
Ne mu’cîzdür o sîmîn hâmeye bak
Ki mâhun nâhunında eyledi şak (Revânî 1/9) (Avşar, 2007, s. 118)

Cem’î, na’tına kaleme seslenerek başar. Şair, kaleme Batha’nın yani Mekke’nin şahını, feleklerin süsünü, “levlâk” hitabının mazharı yani olan Hz. Muhammed’i övmesini ister. Peygamber; gayb âleminin ışığı, has meclisin mumu, derin denizin dokuz taneli incisi, peygamberlik güneşidir. Şair, Hz. Muhammed’in doğduğu gece

meydana gelen bazı hadiselere de yer verir. Bunlar Save denizinin kuruması, Mecusilerin bin yıldan beri yanan ateşlerinin sönmesi, İran kisrasının sarayının yıkılmasıdır. Cem'î onun binlerce mucizesinden her birinin apaçık olduğunu da söyler. Şair daha sonra münacat ve dua ile Allah'a yalvarır:

Fürûg-ı subhgâh-ı 'âlem-i gayb
Çerâg-ı bezm-i hâssü'l-hâs lâ-rayb (Cem'î 2/6)
Yıkıldı hânesi kisrâ-yı mestün
Söyündi ocagı âteş-perestün (Cem'î 2/11)
Hezârân mu'cizâtı oldı zâhir
Ki anun her biri k'eş-şems-i bâhir (Cem'î 2/16) (Koparan, 1995, s. 68)

Nâbî'nin doksan sekiz beyitlik ilk mesnevisinin ilk bölümü na't türündedir. "Hz. Muhammet'in doğumu olan mevlid gecesinde dünyada meydana gelen değişiklikleri ve Müslümanların sevincinin anlatıldığı mesnevide ayrıca bu geceyi ihya etmenin önemine değinilmiştir." (Bağçeci, 2002, s. 46). Mevlid gecesi parlak bir yıldız olan Hz. Muhammed doğduğu için diğer gecelere kıyasla daha fazla nur saçar. O karanlık gecede tebrik sebebi, insanlar için âb-ı hayat olan Hz. Muhammed doğmuştur. Şair, sonsuz bereketli o gece Hz. Muhammed doğduğu için Kadir ve Berat gecelerine zekât bahşetmiştir, diyerek mevlid gecesinin kıymetini vurgulamıştır. Bu karanlık gecede yaratılış levhasında vücut bulan kâinatın maksadı, "levlâk" sırrına mazhar olan Hz. Muhammed'dir. O karanlık gecenin siyah rengi mahlûkatın gözüne nur bahşeden bir sürme olmuştur. Gökyüzünün şekerci tablası, yıldızların da o tabladaki şeker olduğu gecenin sabahında en büyük peygamber olan Hz. Muhammed güneşi doğmuştur. O gecenin sabahında dokuz sedefteki inci "dürr-i yetim" yani yetimlerin incisi doğmuştur. O gece mülk diyarına ayak basan âlemlerin yaratılış sebebidir. O mübarek gece içinde ümit kabının oluğu aşikâr olmuştur. Yedi gezegen peygamberin beşiği üstünde avize, samanyolu yarım tak kemer olmuştur. Rahmet bulutları onun üstüne gül suyu dökerken ay da önünde beyaz bir havlu açmış beklemektedir. "Gevher-i pâk" Hz. Muhammed gelmesiydi, Kur'ân ona inmeseydi ve felah kapısının anahtarı ona verilmeseydi iman tarlası ve İslam mezrası yetişip büyümeyecekti. Onun doğumu ile kudret kâtibi hilkat nüshasına ketebe yazmıştır. Şair mevlid gecesini idrak etmenin faydalarını da aşağıdaki beyitlerle açıklar. Nâbî'nin yedinci mesnevinin tevhit sonrası bölümü de na't türündedir. "Hz. Muhammed, gelenekte olduğu gibi burada da; "Allah'ın sevgili kulu, mühür sahibi, şefaatçi yönü, miraca yükselmesi, âlemlere rahmet olarak gönderilmesi" gibi

özellikleriyle anlatılmıştır." (Bağçeci, 2002, s. 134):

Kim ki makbûl-ı hazret-i Hak olur
O şebün kadrine muvaffak olur (Nâbî 1/56)
Kim ki eyler o leyleye ikrâm
İder ahkâm-ı 'izzetin ihkâm (Nâbî 1/57)
Kim ki o leyleye ider ta'zîm
İder esbâb-ı rif'atin tanzîm (Nâbî 1/58)
Anda ta'zîm içün yanan 'anber
Micmer-i mâhı nâr-ı reşke yakar (Nâbî 1/59)
O şeb içre sebîl olan şerbet
İder işrâb kevser-i Cennet (Nâbî 1/60)
Gül-i hoş-bûy-ı gülşen-i rahmet
Serv-i ser-sebz-i ravza-i hikmet (Nâbî 7/40)
Dâver-i mülket-i şefâ'atsin
'Âleme rahmet u hidâyetsin (Nâbî 7/52) (Bilkan, 1997, s. 364)

Mîrzâzâde Sâlim mesnevi nazım şekli ile üç na't yazmıştır. Sâlim ilk mesnevisinde Hz. Muhammed'in na'tına geçmeden önce Hz. Âdem'den başlayarak peygamberleri alâmet-i fârikalarıyla medheder. Sâlim yine ilk na'tında Hz. Muhammed'in doğduğu gece gerçekleşen bazı olayları sayar ve münacata geçer. Divandaki beşinci mesnevi ise Hz. Muhammed'in yüz mucizesini konu alır:

Hitâm-ı enbiyâ-sâz-ı Muhammed
Nebiyy-i ekrem ü emced mümecced (Mîrzâzâde Sâlim 2/24)
Ki oldur bâ'is-i îcâd-ı dünyâ
Sebeb dünyâyı halka pest ü bâlâ (Mîrzâzâde Sâlim 2/25)
O şebde sad 'alâmât oldu peydâ
Yıkıldı küngür-i Eyvân-ı Kisrâ (Mîrzâzâde Sâlim 2/37) (İnce, 1994, s. 7)

Said Giray, haddi olmadan yazmaya başladığı na'tın âhirette kendisine azık olmasını ister. Hz. Muhammed vahdet gülşeninde ilahî kelamın bülbülüdür. Âlemlerin yaratılma sebebi olan peygamber ümmetine de şefaatçi olacaktır. O, büyük mucizelerinden biri olan miraçtan ümmetine rahmet getirmiştir. Nefsine esir olan şair de perişan halini Allah'ın resulüne sunar ve şefaatini diler. Said Giray gelenekte olduğu gibi Hz. Muhammed'i aşağıdaki vasıflarla tavsif eder:

Ey sipihr-âsitân Resûl-i Hüdâ
Vey tarîk-i hidâye râh-nümâ (Said Giray 2/6)
Sensin ol şâh-ı seyyidü'l-kevneyn
Muhbir-i sâdık u zü'l-haremeyn (Said Giray 2/7)
Oldı ey bülbül-i kelâm-ı İlah
Gülşen-i vahdetün kelâmullah (Said Giray 2/8)
Sâhibü'l-burâksın sâhibü't-tâc
Sâhibü'l-isrâ vü sahibü'l-mi'râc (Said Giray 2/14)
Ey kerem-kâri-i habîb-i Hüdâ
Hâdi-i 'arz-ı muktedâ-yı semâ (Said Giray 2/21) (Karaköse, 2012, s. 9)

Zihnî'nin ikinci mesnevisi na'ttır. Şair ilk beyitlerde Hz. Muhammed'i medhettikten sonra okuyucuya kalp kulağını açmasını, peygamberin bazı mucizelerini anlatacağını söyler. Baştanbaşa nur olan Hz. Muhammed'in üzerinde yüce tenini korumak için daima bir bulut bulunurdu. Onun gölgesi hiç bir zaman zemine düşmemiştir. Bir gece Allah'ın davetine uyup miraç mucizesiyle peygamberlerden hiç birinin görmediği makama çıkmıştır. Uzak yakın her eşya peygamberin nazarında eşittir, bütün eşyayı görür. Boyu ne uzun ne kısaydı. Uzun boylu kimselerle gezdiği zaman o kişiden uzun görünürdü. Zihnî daha sonra isyanını, kusurunu söyleyip, salât ve selam gönderip peygamberden şefaat ve af diler:

Ey resûl-ı mu'azzam u a'zam
V'ey nebiyy-i mükerrem ü Ekrem (Zihnî 2/1)
Kâ'idü'l-cünd-i evliyâsın sen
Hayr-ı ebrâr u asfiyâsın sen (Zihnî 2/7)
Zihnî-i hasta-dil beyân edecek
Ba'zı i'câzını 'ıyân edecek (Zihnî 2/16)
Pâre ebri yürürdi 'ismet içün
Ten-i a'lâsını sıyânet içün (Zihnî 2/20)
Düşmedi sâyesi zemîm üzre
Şâh idi mülk-i şeh-nişîn üzre (Zihnî 2/21) (Macit, 2001, s. 116)

Sâdık Kemâlî on altıncı mesnevisinin girişinde "peygamberlerin hepsi gösterdikleri mucizelerle saadet buldular" der ve mesnevisinde Hz. Muhammed'in bir mucizesini konu alır. Bu mucize "şakk-ı kamer" yani parmaklarıyla ayı ikiye bölme

mucizesidir. İbn-i Selâm bu mucizeye şehadet edenlerden biridir. Bu mucize ile imana gelenler nedeniyle Ebû Cehil'in sinesinde küfür ve kin daha da artar:

Enbiyâlar kim kamusı geldiler
Mu'zicât ile sa'âdet buldılar (Sâdık Kemâlî 16/3)
Çün şehâdet eyledi İbn-i Selâm
Kamu islâm oldı ol 'asker temâm (Sâdık Kemâlî 16/103) (Kınay, 2011, s. 179)

Na'tlerde Peygamberin İsimleri: Küçük mesneviler içerisinde 2 mesnevide peygamberin isimleri sayılmaktadır. Kemal Ümmî münacatına başlamadan önce Hz. Muhammedin isim ve sıfatlarını sayıp ruhuna, âl ve ashabına salat, selam gönderir:

Ol Ebu'l-kâsım şefi'e'l-müznibîn
Seyyide'l-Kevneyn imâmü'l-mürselîn (Kemal Ümmî 2/26)
Ahmed ü Mahmûd vü Hâmid Mustafâ
Müctebâ vü Murtezâ vü Muktedâ (Kemal Ümmî 2/27)
Rûhına yüz bin salâtıla selâm
Hem kamu ashâb u âline tamâm (Kemal Ümmî 2/29) (Yavuzer, 1997, s. 376)

Ni'metî Divanı'ndaki tek mesnevide başlığında da belirttiği gibi önce Hz. Muhammed'in 99 adını sayar. Şair bu isimleri niçin zikredip yazdığını da mesnevinin başlığına yazdığı bir hadise dayandırır. Hadiste peygamber şöyle buyurmuştur: "Kim benim 99 ismimi zikrederse ona 99 şehit sevabı, cennette 99 derece vardır ve o kişi şeytandan ve âfetlerden muhafaza olur. Kim benim 99 ismimi yazarsa o kişiye 99 hac sevabı vardır." Ni'metî isimleri saydıktan sonra bu isimlerin zikrinden elde edilecek sevapları da beyitlerde söyler. Şair, bu isimlerin şerhinin çok ve ecrinin ise sınırsız olduğunu ifade eder. Gamdan âzâd olmak isteyen kişi bu isimleri vird edinmelidir. Böylece Hz. Muhammed mahşer gününde o kişiye şefaat edecektir. Kendini "siyeh-rû" olarak gören şair de peygamberin şefaati için yalvarır. Allah "lâ taknetû" yani rahmetten ümit kesmeyin, dediği için günahkâr ve isyankâr şair de rahmet umarak af diler. Mesnevi peygambere, ailesine ve ashaba salât ve selam ile biter:

Sırâc ü 'Âkib ü Mâhi vü Hâsir
Müşeffi'uş-Şâfi' ü Nâhî ü Âmir (Ni'metî 1/3)
Resûl ü Mürsel ü Meşkûr ü Şâkir
Münîb ü 'Âdil ü Bürhân ü zâhir (Ni'metî 1/6)
Muhallil hem Muharrim'dür Safî'dür

Mu'allî vü Müzekkî vü Nakî'dür (Ni'metî 1/13)
Dahı toksan tokuz haccın o Yezdân
Sevâbını o 'abde ide ihsân (Ni'metî 1/23)
Bu esmâ-i Resûl'ün şerhi çokdur
Sevâb-ı ecrinin pâyânı yokdur (Ni'metî 1/29)
Ricâsı Ni'metî'nün rûz-ı mahşer
Cenâbundan şefâ'at şefkat ister (Ni'metî 1/38)
Dahı âline vü ashâbına hem
Salât ile selâm olsun dem-â-dem (Ni'metî 1/46) (Gülen, 2007, s. 98)

Na'tlerde Tasavvuf: Tasavvufa göre Allah her şeyden önce *"nûr-ı Muhammed*"i yaratmıştır. Bütün her şeyin yaratılması Muhammedî nûr vesilesidir. Aynı zamanda peygamber sebeb-i hilkat-i âlemdir. Küçük mesnevilerle yazılan na'tlerde tasavvufî beyitlerle karşılaşmak mümkündür. Tasavvufî na't başlığı altında değerlendirebileceğimiz 1 tane mesnevi bulunmaktadır. Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî Divanı'ndaki ilk mesnevi insanın yaratılışı ile başlar. Allah kudretiyle insanı "ketm-i adem"den yani bütün varlığın ilki olan "cevher-i ahzar"ın çıktığı yerden yaratmıştır. Allah ilk önce ise "akl-ı ma'âd"ı yaratıp ona insan demiştir. Daha sonra ona ruh vermiş, rahmetle onu müjdelemiştir. Yarattığı insana emanet olarak ise "nûr-ı Ahmed"i vermiştir. Bunun üzerine melekler insana secde etmiş, Allah ona hitap etmiş, sınırsız lütufta bulunmuş ve emaneti yüklemiştir. Allah'ın insana vedia olarak bıraktığı "nûr-ı Ahmed" ilk insan ve peygamber olan Hz. Âdem'den başlayarak nesilden nesile aktarılarak Hz. Muhammed'e kadar gelmiştir. Hz. Muhammed iki âlemin padişahıdır ve büyün peygamberler kendisine uyar. Bütün âlem onun hürmetine yaratılmıştır. Ona ümmet olan mükerrem olmuştur. Bütün enbiyanın hükümdarı, Allah yolunun rehberi Hz. Muhammed ceza gününde şefaat edecektir. Şair, na'tından sonra dua ve münacat bölümüne geçer ve Allah'tan affını ister:

Yaratdı 'âlemi ketm-i 'ademden
Dahi ervâh-ı var itdi o demden (Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî 1/2)
Yaradub evvelâ 'akl-ı ma'âdı
Ana âdem diyüben virdi adı (Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî 1/4)
Vedî'a oldı ana nûr-ı Ahmed
Anunçün kıldı lutfun ana bî-hadd (Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî 1/7)
Melâik kıldılar ana sücûdı

Anda hem oldı münevver vücûdı (Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî 1/8)

Muhammed pâdişâh-ı dü-serâdur

Cem'-i enbiyâya muktedâdur (Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî 1/18)

Anunçün halk olındı cümle 'âlem

Ana ümmet olan oldı mükerrem (Ş. H. Uşşâkî 1/22) (Özenç, 2008, s. 26)

Şeyhülislam İshak'ın "**Bi'setnâme**" adlı Hz. Muhammed'in peygamber olarak görevlendirilmesini konu alan bir mesnevisi vardır.

> Muhakkak ki, klasik edebiyatımızda Hz. Peygamber'in bazen bütün bir hayatını konu edinen (Mevlid, Muhammediye, Ahmediye gibi manzum siyerler); bazen onun hayatının herhangi bir safhasını, meselâ Mîracını işleyen (Mîrac-nâmeler gibi) eserler bir hayli boldur. *Bi'set-nâme* ise, Hz. Muhammed'in vahye muhatap olması, peygamberlikle görevlendirilmesi hadisesine tahsis edilmiş bulunması ve ismini de o hadiseden alan bir eser olması dolayısıyla orijinaldir. *Bi'set-nâme'nin* bir başka dikkati çeken özelliği, beyit sayısının, Hz. Muhammed'in peygamberlik müddetinin ayları sayısını göstermesidir. (Doğan, 1997, s. 102).
> Eser, isminden de anlaşılacağı üzere Hz. Muhammed'in peygamberliğinden bahseden bir manzumedir… Beyit sayısı Hz. Muhammed'in peygamberlikle görevlendirilişinden vefâtına kadar geçen yirmi üç senenin aylarının toplamı kadardır… **Bi'setnâme'de** Hz. Muhammed'in doğuşu ve peygamberlik çağına gelişi birkaç beyitle özetlendikten sonra, vahye muhâtab oluşu uzun bir şekilde anlatılır. Bazı mûcizelerine de işaretle ahlâkının ve şânının yüceliğinden de bahsedilir ve nihâyet eser, münâcaat ve salât ü selâm faslı ile sona erer (Doğan, 1997, s. 65).

Kıssa-i vahy ü ba'sı resm eyle

Zîb-i silk-i le'âl-i nazm eyle (Şeyhülislam İshak 1/10)

Eyle levh-i beyân zîver-yâb

Vasf-ı bi'setle ey huceste-hitâb (Şeyhülislam İshak 1/11)

Eyle şol ile anı imlâ

K'ide ebyâtı müddetin inbâ (Şeyhülislam İshak 1/12)

Ola ya'nî yigirmi üç sâlin

O sinîn-i mübârekü'l-fâlin (Şeyhülislam İshak 1/13)

'Aded-i cümle-i şuhûrınca

Evvelinden dem-i mürûrınca (Şeyhülislam İshak 1/14)

Fahr-ı 'âlem netîce-i îcâd

Zînet-i tâc-ı fahr-ı âdem-zâd (Şeyhülislam İshak 1/48)

Oldı nâzil Cenâb-ı Cerâ'îl

Gâr-ı kûh-ı Hırâya bâ-tebcîl (Şeyhülislam İshak 1/91)

Sûre-i ikra'ı idüp tertîl
Kıldı teblîğ-i vahy-i Rabb-ı Celîl (Şeyhülislam İshak 1/103) (Doğan, 1997, s. 92)

Sonuç olarak na't türü küçük mesneviler içerisinde 73. mesnevi ile 5. sırada yer almaktadır. Hz. Muhammed'i öven, onun güzel vasıflarını sayan na't mesnevileri diğer nazım şekilleriyle yazılan na'tlerde olduğu gibi belli anlam dünyasına sahiptir. Şairler evvela ayet ve hadislerden yararlanarak peygamberin üstünlüğünü ortaya koyarlar. Ayetler içinde peygamberin âlemlere rahmet olarak gelmesi, hadisler içinde de "sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım" yani "levlâk" hadis-i kudsisi en çok kullanılanlardır. Peygamberin üstünlüğünü, yüceliğini ve faziletini orataya koymak için mucizeler de vesiledir. Bunlar içerisinde miraç, şakk-ı kamer, ağaçları yürütmesi, parmaklarından su akıtması, taşların elinde tesbih etmesi en çok zikredilenlerdir. Na'tlerde şairler sebeb-i hilkat-i kâinât, fahr-i âlem Hz. Muhammed'in isim ve sıfatlarını çokça zikrelerder. Hatta Ni'metî mesnevisinde peygamberin 99 ismini tek tek sayar ve isimleri saymanın faydalarını sıralar. Diğer birçok türde gördüğümüz teşbih ve mecazlar na'tlerde de görülür. Na'tlerde "*gül, güneş, mum, padişah, ay, yıldız, bülbül, seyyah, kaptan, inci keşşâf, sarrâf…*" gibi birçok unsur peygamber için teşbih ve mecaz unsuru olarak kullanılır. Bazı mesnevilerde hilye türünde gördüğümüz gibi peygamberin boyu, saçı, kokusu, kaşları gibi bedenî özellikleri benzetmelerle tasvir edilir. Na'tlerin içerisinde tasavvufî olanlar da vardır. Tasavvufa göre Allah her şeyden önce "nûr-ı Muhammedî"yi yaratmıştır. Onun cismi sonradan gelse de kudret kalemi ilk onun ismini yazmıştır. Her şey peygamberin nurundan yaratılmıştır. Na'tlerin sonunda geleneksel olarak dua edilip salat ve selam getirilir. Hz. Muhammed affa vesile olarak görülür ve şafaatine mazhar olmak en çok istenen şeydir.

5.1.2.2. Miraciye

Arapça "yükselmek" anlamına gelen "urûc" kelimesinin ism-i aleti olan "mirâc" "yukarı çıkmaya yarayan alet, merdiven" demektir. Edebî terim olarak miraciyye Hz. Muhammed'in Recep ayının 27. gecesi göğe yükselme mucizesini anlatan manzumelerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de mirac kelimesi ve mirac hadisesi geçmemesine rağmen gelenek mirac hadisesini "isra" olayının ardında gerçekleşmiş gibi kabul etmektedir. İsra olayı, İsra (17/1) suresinin ilk ayetinde anlatıldığı gibi bir gece Hz. Muhammed Mescid-i Haram'dan etrafı bereketli kılınan Mescid-i Aksa'ya

götürülmüştür. Mirac hadisesi buradan sonra başlar. Hz. Muhammed bir gece Ümmihânî'nin evindeyken Cebrail gelir ve kalbini zemzem ile yıkar. Daha sonra Hz. Muhammed Burak adlı bir binek ile Mescid-i Aksa'ya gider ve oradan göğe yükselir. Her katında farklı peygamberlerin olduğu gök tabakalarını birer birer aşar ve en sonunda "Kâbe Kavseyn" mertebesine erişir yani Allah'ı görüp Allah'la konuşur. Miractan döndüğünde kalktığı yatak hala sıcaklığını kaybetmemiştir. "Tasavvuf düşüncesine göre Hz. Muhammed'in göğe yükselişi ruhanî bir yükseliştir. Mutasavvıflar, bu yolculukta peygambere eşlik eden Cebrail, Refref ve Burak'ı, sırasıyla peygamberin aklı, aşkı ve ruhaniyeti olarak yorumlarlar." (Gökalp, 2012, s. 383). "Mi'râc mucizesi hemen bütün Müslüman milletlerin medeniyetlerine edebiyat, mûsiki, minyatür, hat ve kitap sanatları bakımından kuvvetle yansımıştır." (Uzun, 2005, s. 135). Miraciyyeler klasik Türk edebiyatında müstakil mesnevilerle yazıldığı gibi küçük mesneviler ve kaside nazım şekliyle de yazılmıştır. Miraciyyeler genel olarak şu konuları işler:

> Mi'rac gece meydana geldiğinden bu manaya gelen Arapça ve Farsça kelimeler üzerinde kurulmuş söz sanatlarıyla başlar; hadise küfür karanlıklarını ortadan kaldıran nurani ve ilahi bir mucize şeklinde takdim edilerek gecenin önemi vurgulanır. Ardından gecenin ve gökyüzünün tasvirine geçilir. Bazen da mi'rac öncesi yine gece gerçekleşmiş olan şakk-ı sadr mûcizesine temas edilir ve mi'racın safha safha tasvirine girişilir. Ümmü Hani'nin evinden başlayan bu yolculukta Cebrail'in burağı cennetten getirişi anlatılır. Burağın uzun uzadıya tasviri mi'raciyyelerin en önemli konularındandır. Daha sonra Hz. Peygamber'in Mescid-i Aksa'ya gidişi orada diğer peygamberlere namaz kıldırması ve onlardan üstünlüğü vurgulanır. Kudüs'ten tekrar semaya yükselişi (urûc) sırasında sahrenin Resul-i Ekrem'in ardından harekete geçmesi ve "dur" ihtarıyla havada asılı kalması (hacer-i muallak) mucizesi telmihler, tecâhül-i ârifler, hüsn-i ta'lîlerle süslenerek nakledilir. Bunu gökyüzünde dolaşma, sema katlarında diğer peygamberlerle tanışma, cennet, tûba, hûriler, köşkler, ırmaklar ve cehennem hayatı tasvirleri takip eder. Resülullah'ın "kabe kavseyn" makamına ulaşması. Allah ile mülakatı ve rabbi katındaki değeri anlatılarak sanatkârın bakış açısına göre farklı yorumlarla şekillendirilir. Namazın mi'racda farz kılınması, Hz. Peygamber'in dönüşte hadiseyi ashabına müjdelemesi, müminlerin kabulü ve müşriklerin inkârı gibi hususlar işlenir. Bu muhteva Ganîzâde Mehmed Nâdirî'nin mi'raciyyesinde en güzel ifadesini bulmuştur. Mesnevilerde ise tevhit, na't ve münacatın ardından yukarıdaki konuların her biri bir kaside hacmine ulaşan bölümler halinde bazen İsrâiliyat'a dayanan rivayetlerle anlatılır. (Uzun, 2005, s. 135-136).

İncelemeye dâhil ettiğimiz küçük mesneviler içerisinde 12 tane miraciye yazılmıştır ve bu sayı % 0,7'lik orana tekabül eder. Aşağıda yüzyıllara göre miraciye mesnevileri veya mesnevilerin miraciye bölümleri şairleri ile birlikte verilmiştir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Necâtî (2), İbrâhîm Beg (1).

XVI. yüzyıl: Sehî Bey (1), Ulvî (1), Usûlî (1).

XVII. yüzyıl: Azmî-zâde Hâletî (1), Fasîh Ahmed Dede (1), Neşâtî (1).

XVIII. yüzyıl: Sünbülzâde Vehbî (1).

XIX., XX. yüzyıl: Âdile Sultan (1), Numân Mâhir (1).

Küçük mesnevilerle yazılan 12 miraciyeye baktığımızda bazılarının genellemeye giderek olaya kısaca değindiğini ve gecenin kıymetini ifade ettiğini, bazılarının da mesnevinin hacmine göre mucizeyi ayrıntılı şekilde anlattığını görürüz. Zaten tüm mesnevide olay benzer şekilde anlatılmıştır. Mesnevilerin tamamına yakınında mirac ile ilgili ayet veya hadislerden iktibaslar yer almaktadır. Aşağıda görüldüğü gibi Necâtî Bey, Sehî Bey, Ulvî, Fasîh Ahmed Dede gibi şairler kısa mesnevilerinde ayrıntıya girmeden gecenin kıymetini ifade etmişlerdir. Necâtî Bey mirac olayını kısaca şöyle tasvir eder: O gece Hz. Muhammed Allah'ın gel emriyle arşa çıkıp kürsüye ayakbasmıştır. Ay, yüzünü peygamberin nalinlerine sürdüğü için yüzünde toz izi vardır. "Kabza-ı Kavseyn"i eline almasının sebebi murat okunu hedefine göndermektir. Bu olayla iki cihan şerefe nâil oldu. Feleklerdeki saadet yıldızları Hz. Muhammed'in yüzünü görmek için bin gözle bakarlar:

Ol gece kim gel dedi mi'râca Hak

Arşa çıkıp kürsüye basdı ayak (Necâtî Bey 3/1) (Tarlan, 1992, s. 32)

Sehî Bey Divanı'nın dibace bölümünde beş beyitlik bir miraciye yazar. Mirac gecesi Cebrail, Burak adlı bineği getirir ve peygamber onun üzengisine basar. O gece Hz. Muhammed arş ve kürsiye çıkarak vahdete erişir. Peygamber menzilleri aşarak Allah'a kavuşur. Derzi-zâde Ulvî'nin "Medh-i Resûl Sallallahi 'Aleyhi Vesellem" başlıklı mesnevisi na't, mirac ve mucizat olmak üzere üç bölümden oluşur. Mucizat bölümünde sadece parmağıyla ayı ikiye yarma mucizesi yer almaktadır. Mirac bölümünün başında şair peygamberi taze, yeni açılmış bir güle benzetir. Hz. Muhammed'in nergis gözleri Ümmihani'nin evinde uykuya daldığı anda Cebrail, müjdelerle sabah rüzgârı gibi içeriye girer. Cebrail, peygambere nergis gözlerini açmasını söyler ve Burak'ı altına çeker. Mesnevi, Hz. Muhammed'in göğe yükseldiği söylenerek bitirilir:

Kurup bir gice 'ayş-ı câvidânî

Safâ bulmışdı beyt-i Ümmühânî (Derzi-zâde Ulvî 3/23)
Nebî çün tâze gül berg-i şükûfte
O gice olmış idi anda hûfte (Derzi-zâde Ulvî 3/24)
Çü nergis gözleri müstagrak-ı hâb
Çü lâle ruhları pür-sûz u pür-tâb (Derzi-zâde Ulvî 3/26)
O şeb bin beşâret itdi be-'acîl
Nesîm-i subh gibi irdi Cibrîl (Derzi-zâde Ulvî 3/28)
Çekildi bir Burâk ol şâha ol hîn
Murassa' hem licâm u zeyn ü zerrîn (Derzi-zâde Ulvî 3/33) (Çetin, 1993, s. 7)

Fasîh Ahmed Dede beş beyitlik mesnevisinde miraç gecesinin özelliklerini belirtir. O gece nebinin yolunun aydınlanmasına sebeptir. Şair siyahlığı nedeniyle miraç gecesinin günler güzelinin yüzündeki bene ve misk kokulu saçındaki tarağa benzetir. Yine gece ve gül, renk ve koku yönünden cennet hurilerinin saçlarıdır. Kendisiyle ayların iftihar ettiği o gece aydınlığı nedeniyle "nokta-i ser-sûre-i Nûr" dur. Şair son beyitte gecenin kadrinin yüksek olmasının sebebinin Hz. Muhammed'in göklere çıkması olduğunu ifade etmiştir:

Merhabâ iy şeb-i mi'râc-ı Nebî
Bâ'is-i rûşen-i şeh-râh-ı Nebî (Fasîh Ahmed Dede 1/1)
Şeb degül hâl-i cemâl-i eyyâm
Şeb degül muşt-zih-i 'anber-i hâm (Fasîh Ahmed Dede 1/2)
Bu şebün kadri n'ola olsa refî'
Çıkdı eflâke bu şeb şâh-ı şefî' (Fasîh Ahmed Dede 1/5) (Çıpan, 1991, s. 322)

Âdile Sultan miraciyesinde sadece Allah ile peygamberin vuslat, selamlaşma ve konuşmalarını, Cebrail'in bu mukaveleye şahit olmasını konu alır. Miraciyede daha sonra tevhit içrekli beyitler gelir. Mesnevinin sonunda şair Allah'tan af ve rahmet diler:

Sırr-ı vaslı bilmek istersen eger
Kâbe kavseyn âyetinden al haber (Âdile Sultan 1/1)
Oldu şevk-i vuslat ile gark-ı 'aşk
Hakk'a tahmîdi bu gûne kıldı meşk (Âdile Sultan 1/3)
Şöyle takdîs ü tahiyyât eyledi
"Ve's-salâtü ve't-tayyibât" dedi (Âdile Sultan 1/4)
Mahz-ı lutf u rahmet ile ol Hudâ

Dedi mahbûbum Resûl'üm Mustafâ (Âdile Sultan 1/8)
Sana da olsun selâm ü rahmetim
Magfiretle berekât ü ni'metim (Âdile Sultan 1/10) (Özdemir, 1996, s. 216)

Bazı küçük mesnevilerde ise miraç mucizesi ayrıntıya girilerek benzer şekilde anlatılır. Usûlî, miraciyesinde önce insandan ve insanın kıymetinden söz edip ardından mirac olayına geçer. Eğer şehadet âleminin incisi insanoğlu olmasaydı varlıklardaki suretler görünmez ve Allah'ın isimleri bilinmezdi. Bu dünya insana cennet, rüzgâr hizmetçi, bulut sakkadır. İnsanın sözü marifet denizinin incisi, özü ise yaratılış tılsımının gizli hazinesidir. Bütün gizli hünerler insanda saklıdır. İnsanoğluna bunca ikram ve ihsan Hz. Muhammed'in gelmesi içindir. Bütün cihan onun yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır. Bir gece Cibril gelerek ona "âlemlerin Rabbi seni davet ediyor" der. O anda Ümmi Hani'nin evinde bulunan peygamber bu sözü duyunca heyecanlanır ve hemen harekete geçer. Peygamberin altına şimşek misali Burak çekilir. Peygamber Burak'ı öyle bir sürer ki Cebrail bile aferin okur. Hz. Muhammed miracta bütün felekleri seyreder. Cebrail, sidre-i müntehda peygamberle aynı rütbede olmadığını eğer geçerse yanacağını ifade eder. Peygamber tek başına gider ve Allah ile arasında tek bir perde bile kalmaz. Allah'ın didarını görünce onun heybetinden bütün varlığını yitirir. Peygamber, âlemlerin Rabbinden bir rahmet ayeti gibi inip kendine geldiğinde ise sefa nuruyla dopdolu olmuştur. Artık onun yeri mekânsızlık bostanı olmuştur. Peygamber mirac olayı ile başına "le'amrük" tacını giymiştir. Usûlî, miraciyesini peygambere salat ve dua ile sonlandırır:

Geldi bir şeb dedi cibrîl-i emîn
Da'vet eyler seni Rabbü'l-âlemîn (Usûlî 1/72)
Çün sadef-veş bu dürü gûş eyledi
Cânı deryâler gibi cûş eyledi (Usûlî 1/73)
Hane-i Ümmîden oldı çün revân
Bârgâh-ı kurba azm etdi hemân (Usûlî 1/74)
Âline avlâdına eshâbına
Cümle ezvâcına ahbâbına (Usûlî 1/108)
Bin du'a vü bin selâm ü bin senâ
Ben gedâdan olsun anlardan yana (Usûlî 1/109) (İsen, 1990, s. 29)

Azmî-zâde Hâletî, miraciyesinde olay gece vakti yaşandığı için ilk on yedi

beyitte gece tasviri yapar. Hz. Muhammed, Ümmü Hânî'nin evinde iken Cebrail gelir ve peygamberi müjdeler. Cebrail'in cennetten getirdiği Burak ile göğe çıkan Hz. Muhammed peygamberlerin ruhuna yaklaşır, selam verir ve mihraba geçip onlara namaz kıldırır. Daha sonra felekleri aşıp Cebrail'in bile geçemediği Allah'ın haremine girer. Allah ile tekellümünden sonra ümmetine müjdelerle yeryüzüne iner:

Bir şebân-geh ki turre-i şeb-i târ
Yir yüzin eylemişdi cây-ı karâr (Azmî-zâde Hâletî 4/1)
Nice şeb rûz-ı rûşene benzer
Nice rûz âftâbdan enver (Azmî-zâde Hâletî 4/2)
Gice ammâ sevâd-ı dîde-i dîn
Zulmet ammâ ki nûr-ı 'ayn-ı yakîn (Azmî-zâde Hâletî 4/4)
Kılmış idi ol ümmi-i kâmil
Hâne-i Ümmühâni'i menzil (Azmî-zâde Hâletî 4/18)
Cebre'îl-i emîne geldi hitâb
Ki alup bir Burâk-ı berk-şitâb (Azmî-zâde Hâletî 4/19)
İmtisâl eyleyüp dil ü cândan
Bir Burâk aldı bâg-ı Rı´vân'dan (Azmî-zâde Hâletî 4/21)
Uyanup ol çerâg-ı bezm-i yakîn
Söze başladı Cebre'îl hemîn (Azmî-zâde Hâletî 4/28)
Didi ey pâdşâh-ı 'âlem-i gayb
Nükte-dân-ı sahîfe-i lâ-reyb (Azmî-zâde Hâletî 4/29)
Düşüp anun önüne Rûh-ı emîn
Kıldı ervâh-ı enbiyâya karîn (Azmî-zâde Hâletî 4/46)
İrdi ervâha 'âlemün cânı
Oldı gûyâ ki haşr-ı rûhânî (Azmî-zâde Hâletî 4/47)
Virüp ol şeh tevâzu' ile selâm
Oldı mihrâb-ı enbiyâ-yı kirâm (Azmî-zâde Hâletî 4/48) (Kaya, 2003, s. 37)

Sünbülzâde Vehbî de gelenekte olduğu gibi miraciyesine mucizenin gerçekleştiği kutlu gecenin tasviri ile başlar. Mesnevide önce peygamberin Ümmihânî'nin evindeyken Namus-ı Ekberi'n gelişi, Kudüs'e gidip orada enbiyaya namaz kıldırma olayı anlatılır. Ardından birer beyitte sırasıyla Mâh, Utarid, Zühre, Hurşîd, Mirrîh, Müşteri, Keyvan semalarının gezilmesi ve Cebraîl'in "sidretü'l-müntehâdan" sonra peygambere refakat edememesi anlatılır. Peygamberin Allah'la

perdesiz görüşmesi, yeryüzüne tenzili ve mucizeyi Hz. Ebu Bekir'in tasdiki ile mesnevi sona erer:

Hoşâ ferhunde-şeb vakt-i mübârek
Ki tebcîl etdi anı Hak tebârek (Sünbülzâde Vehbî 3/1)
O şeb olmuşdu bâ-şevk-i nihânî
Enîs-i haclegâh-ı Ümmühânî (Sünbülzâde Vehbî 3/9)
Emîn-i vahy-ı Hak Nâmus-ı ekber
Hünâ-pervâz-ı kudsî-nûr-ı şehper (Sünbülzâde Vehbî 3/11)
'Urûc etdikte evvelki semâya
Kef-i ihsânına Mâh açdı aya (Sünbülzâde Vehbî 3/26)
İkincide 'Utarid aldı hâme
Yazardı şevk ile teşrîf-nâme (Sünbülzâde Vehbî 3/27)
Bunu gûş eyleyince kıldı tasdik
Ki dendi Hazret-i Bûbekr'e Sıddîk (S. Vehbî 3/53) (Yenikale, 2012, s. 48)

Numân Mâhir miraciyesine tevhit ile başlar. Mesnevinin ilk elli altı beytinde Allah'ın kudret eserlerini tefekkür eder. Bu tefekküründe âfâkî ve enfusî delillerle aklı hayret içinde kalır. Kudret kaleminin insanı ahsen-i takvim üzere yazması, insana "akıl, beyan, irfan, görme, duyma" gibi istidatların verilmesi, anasır-ı erba', mevsimler, nebâtât, gök cisimleri şairin düşündüğü "sun'-ı Yezdânî"lerdendir. Numân Mâhir tevhitden sonra cihanın yaratılma sebebi, yaratılmışlar âleminin nuru Hz. Muhammed'in övgüsüne geçer. Na'tında Hz. Muhammed'in doğduğu gece meydana gelen bazı olayları ve hicret sırasında Sevr mağarasında gerçekleşen "güvercin ve örümcek" hadisesini de anlatır. Şair tevhit ve na'ttan sonra mirac hadisesine girer. Numân Mâhir miraciyesine diğer miraciyelerde de gördüğümüz gibi gece tasviri ile başlar. O gece Hz. Muhammed uyumak üzereyken Cebrail gelir ve selam verip şunları der:

Nâzil oldı cenâb-ı Cebrâ'îl
İtdi pây-ı risâleti takbîl (Numân Mâhir 1/118)
Didi ey pâdişâh-ı her dü-serâ
Sana has oldı devlet-i isrâ (Numân Mâhir 1/119)
Didi ey şehriyâr-ı ins ü melek
Pây-mâlin olur yolunda felek (Numân Mâhir 1/120) (Batğı, 2012, s. 50)

Cebrail Allah'ın selamını getirip Hz. Muhammed'i davet eyler ve Burak'ı

peygamberin altına çeker. Hz. Muhammed önce Kudüs'e gider ve orada peygamberler iki rekât namaz kıldırır. Oradan göğe yükselir ve ilk katta ebü'l-beşer yani Hz. Âdem'le, ikinci felekte Hz. İsa ve Hz. Yahya ile görüşür. Böylece her katta peygamberlerden biriyle görüşerek yükselir. Daha sonra "sidre-i münteha"ya ulaşır ve Allah ile konuşma şerefine nail olur. Allah'ın izni ile geri döndüğünde yatağını sıcak bulur. Ümmetine bu olayı müjdeleyince ümmeti Allah'a sonsuz şükreder. Şair bu mucizeyi hakkıyla anlayamayacağını da itiraf eder:

Derc olınmaz merâtib-i mi'râc
Fehm olınmaz 'acâib-i mi'râc (Numân Mâhir 1/187) (Batğı, 2012, s. 50)

Miraciyelerde "peygamberin feleğin katlarını aşması anlatılırken Zühre, Merih, Müşterî gibi çeşitli yıldızlarla ilgili teşhis, mecaz ve kelime oyunlarına yer verilir." (Gökalp, 2012, s. 383). Neşâtî'nin miraciyesi gelenekte olduğu gibi hadisenin gece vakti gerçekleşmesi nedeniyle gece tasviri ile başlar. Şair, peygamberin göğe yükselmesine kadarki olayı anlatır ve ardından Hz. Muhammed'in bütün peygamberlerin ervahına namaz kıldırdığını söyler. Neşâtî de peygamberin bu manevi yolculuğunu seb'a-i seyyâreyi şiirine malzeme yaparak anlatır. Seb'a-i seyyâre, yedi gezegen anlamına gelmektedir. "Eskiden yıldızların dünyaya ve dünyadakiler üzerine tesîr ettiğine inanılırdı. Âlemin merkezi kabul edilen dünyanın etrafında sırasıyla Kamer, Utarit, Merih, Şems, Zühre, Müşteri ve Zühal vardır." (Pala, 2003, s. 405). Hz. Muhammed ayağını göğe attığında feleğin veziri ay gelip kusurunu arz etmiştir. Peygamber ikinci feleğe çıkınca "debîr-i gerdûn" yani feleğin yazıcısı Utarit defterini baştanbaşa arz edip "imzâ-yı kabûle" mazhar olmuştur. Üçüncü gökte, feleğin çalgıcısı Zühre peygamberin şer'inden utanmıştır. Dördüncü feleğe gidince feleğin sultanı güneş, peygamberin muhabbetiyle raksa gelmiştir. Beşinci gökte, feleğin keskin kılıçlı komutanı Behram, peygamberin hizmetine koşar. Peygamber altıncı feleğe erişince Müşterî'nin kapısı açılır ve Hz. Muhammed ebedî saadete mazhar olur. Peygamber yedinci kata ulaşınca feleğin hazinedarı Zühal bu gelişten şeref, yücelik kazanır. Neşâtî, mesnevinin bundan sonraki bölümünde Hz. Muhammed'in Refref'e binerek Allah ile görüşmesini anlatır. Mesnevinin sonunda ise şair bu konuda aklın yetersizliğini ve kendi acziyetini ifade eder:

Bir şeb ki felek idüp çeragân
Zeyn olmış idi nücûm-ı rahşân (Neşâtî 2/1)
Çün basdı kadem sipihre ol şâh

‘Arz itdi gelüp kusûrunı mâh (Neşâtî 2/21)
Defterlerin ‘arz idüp ser-â-ser
İmzâ-yı kabûle oldı mazhar (Neşâtî 2/27)
Şer’inden idüp hicâb Zühre
Esbâb-ı vera’dan aldı behre (Neşâtî 2/29)
Ber-sîne sadâ’-yı şevk rahşân
Hurşîd çü zerre oldı raksan (Neşâtî 2/32)
Pencüm felege çıkup be-i’zâz
Ol pâdişeh-i bülend-pervâz (Neşâtî 2/33)
Behrâm-ı felek be-tîg-ı bürrân
Oldı reh-i hidmetinde pûyân (Neşâtî 2/34)
‘Aklun bu mahalde kârı yokdur
Pây-ı kalemün güzârı yokdur (Neşâtî 2/53)
Kıl ‘acz ile i’tirâf-ı taksîr
Ol beste-zebân be-şerm-i ta’bîr (Neşâtî 2/55) (Kaplan, 1996, s. 12)

Mesneviler içerisinde İbrahim Beg mirac olayını tasavvufî şekilde ele alır. Tasavvufa göre Hz. Muhammed’in miraca yükselmesi ruhânî bir yükseliştir. Bu yükselişte Cebrail peygamberin aklını, Refref ise aşkı temsil eder. İbrâhîm Beg miraciye mesnevisine tasavvufî bir girişle başlar. “Cemâl-i Mutlak, Hüsn-i Mutlak” olan Allah bir kudsî hadiste kendisini gizli hazineye benzetir. Mutlak güzel olan Allah’ın bu kâinatı yaratmasındaki sebep, varlıklarda tecelli ederek bilinmek istemesidir:

Ne ‘âlem yaradılmışdı ne âdem
Ne zahm olmuşıdı dahı ne merhem (İbrâhîm Beg 2/4)
Ne dünler ü ne günler ü ne gökler
Ne yirler ü ne uslar u ne ögler (İbrâhîm Beg 2/7)
Tecellî eyledi zâtına zâtı
Bilinsün diyü esmâ vü sıfatı (İbrâhîm Beg 2/10)
Cemâli ‘aksine âyîne kıldı
Bilürdin güneşi âyîne kıldı (İbrâhîm Beg 2/11)
Kim ol ism ile biline müsemmâ
Görine gözlere sırrı mu’ammâ (İbrâhîm Beg 2/15) (Güler, 1995, s. 164)

Tasavvufta kâinatın yaratılması Allah’ın muhabbeti nedeniyledir. Allah evvela

"nûr-ı Muhammed"i yaratmış ve bu nurdan diğer varlıklara vücut vermiştir. Kâinat bir sayfa olmuş ve kudret kalemi "ol" emriyle yazmaya başlamıştır. Allah, Hz. Âdem'i yaratılış hamuruna aşk ve kanı koyarak yaratmıştır. Göklerin, yerlerin ve dağların hamletmekten kaçındığı "arz-ı emanet"i insan yükleyerek âlem-i gabya mazhar olmuştur. Akıl Âdem'inden ve nefis Havva'sından aşk peyda olmuştur:

Kaçan kim diledi oldı mahabbet
Mahabbetden Muhammed geldi sûret (İbrâhîm Beg 2/16)
Oldı âdeme 'arz-ı amânet
Kim oldı mazhar-ı gayr-ı şehadet (İbrâhîm Beg 2/32)
Çü 'aklı Âdem idi nefsi Havvâ
İkiden 'ışk-ı şâhî oldı peydâ (İbrâhîm Beg 2/33) (Güler, 1995, s. 164)

İbrâhîm Beg miraciyenin girişinde yine tasavvufun önemli kavramları olan "vahdet-kesret"e de değinir. Vahdet, kâinatta Allah'ın birliğini ifade eder. Varlık bu birliğe bağlıdır. Kesret ise vahdetin zıddıdır. Şaire göre vahdet bütün kâinatı kaplayan bir denizdir. Denizden ayrılan kesret damlalar yine denize döner. Çünkü kesretin hâsıl olduğu yer vahdettir. Tasavvufta "seyr-i sülûk"taki bir derviş için aşması gereken kırk makam vardır. Tasavvuf bu makamları dört mertebede izah eder: şeriat, tarikat, marifet ve hakikat. Şaire göre hakikate ulaşmak isteyen biri şeraitten geçmelidir:

Muhît olmışıdı deryâ-yı vahdet
Temâmet garkıdı anda bu kesret (İbrâhîm Beg 2/9)
Çün evvel kesreti vahdetde buldı
Son ucı vahdeti kesretde buldı (İbrâhîm Beg 2/50)
Hakîkat zâhir oldı hem şerî'at
Şerî'at neyise oldı hakîkat (İbrâhîm Beg 2/40)
Hakîkat hâli oldı şer'i kâli
Birikdi vahdetin kâl u hâli (İbrâhîm Beg 2/41)
'İbâret **Kâ'be kavseyn** enda oldı
İkiden geçdi **ev ednâyı** buldı (İbrâhîm Beg 2/42) (Güler, 1995, s. 164)

Şair tasavvufî bir girişten sonra çabuk anlayışlı Cebrail'in Allah'tan getirdiği selam ile konuya girer. Cebrail elinde Burak ile gelerek Hz. Muhammed'e peygamberlerin kendisini beklediğini, cemalini görüp yüzlerini ayağına sürmek istediklerini söyler ve eline Burak'ı alarak göklere çıkmasını ister. Şair bu konuyu

anlatırken doğal olarak miraç ile ilgili ve diğer ayetlerden iktibas da yapar:

İrişdi bir gice Cibrîl-i derrâk
Burâk u berk elinde cüst u çalâk (İbrâhîm Beg 2/53)
Bu âyet vaktidür ola münebbih
Ki subhân ellezi esra bî 'abdih (İbrâhîm Beg 2/56)
Nebîler cânı sana muntazırdur
Visâlün bahşışına müftekardur (İbrâhîm Beg 2/62)
Müdebbirler cemâlün görmek ister
Ayagun yüzlerine sürmek ister (İbrâhîm Beg 2/63)
Hitâb-ı **irci'î** âvâz kıldı
Rahâvî perdesinde sâz kıldı (İbrâhîm Beg 2/75)
Velî ol meyl kılmadı nazardan
Çeküben sürme **mâ zâga'l-basar** dan (İbrâhîm Beg 2/88) (Güler, 1995, s. 164)

Hz. Muhammed önünde "peyk-i hazret" yani Cebrail ile göklere çıkar. Mukarreb melekler ona izzet ve ikramda bulunurken diğer melekler saf saf olup peygamberi medh ü sana ederler. Zühre yıldızı eline çeng ve tanbur alıp çalar, Utarit peygamberi övüp ona dua eder, Müşteri ise o güneş mumuna pervane olur:

Önince tarrıkû dir peyk-i hazret
Mukarrebler kılur ikrâm u izzet (İbrâhîm Beg 2/79)
Çalar çengin Zühre gah tanbur
Ele sunasın almış sâhib-i sûr (İbrâhîm Beg 2/84)
'Utarid medh idüp eyler du'âyı
Bulur ol şâh lutfından 'atâyı (İbrâhîm Beg 2/85) (Güler, 1995, s. 164)

Fahr-i kâinat "*kâbe kavseyn*" makamına gelip sidreden geçince Cebrail yerinde durur. Peygamber, Cebrail'e kendisini yalnız bırakmasının sebebini sorar. Cebrail ise geçerse yanacağını, bu yolda akıl ile değil aşk ile gidileceğini söyler. Artık peygamber için vahdet gülşeninden rüzgâr esmeye başlamıştır. Vücudu hayâ denizinde gark olurken tahiyyât o anda secdesi olur. Hz. Muhammed bir anda Allah'ın selamını işitir. Allah ile konuşmasından sonra aklının erişemediği sırlara erişir ve niyaz makamından naz makamına yükselir. Allah, peygambere isteklerini söylemesini istediği anda peygamber, Allah'a ettiği ikram ve lütuflar nedeniyle şükreder. Cismiyle miraca çıkan Hz. Muhammed Allah'tan hiçbir şey istemez, onun dileği sadece Allah'tır:

Ne dilek varısa ‘arz eylegil tiz
İcâbet kılalum bin lutfıla biz (İbrâhîm Beg 2/161)
Dilek sensin bana ayruk dilek yok
Gönülde sensin ü ins ü melek yok (İbrâhîm Beg 2/166)

Peygamberin bu cevabı üzre Allah şöyle buyurur:

Didi perverdigârı iy habîbüm
Ki sensin dertlü kullara tabîbüm (İbrâhîm Beg 2/198)
Seni seven hakîkat beni sevdi
Beni seven gümânsuz seni sevdi (İbrâhîm Beg 2/202) (Güler, 1995, s. 164)

Murat hâsıl olup Hz. Muhammed yüce âlemlerden indiğinde Allah yüzünü nuruyla münevver kılmıştı. Peygamberin ümmetine armağanı ise namaz ve niyazdır. Şair miraciyesini dua ve münacatla bitirir.

Özetle, diğer nazım şekilleriyle yazılan miraciyelerde olduğu gibi küçük mesnevilerle yazılan miraciyelerde de mesnevinin uzunluğu ve şairin tercihine göre mirac olayı bazen tasavvufî şekilde (seyr-i sülük ve vahdete erişme) ele alınıp ayrıntılı şekilde anlatılmış bazen de olaya kısaca değinilip gecenin kadri ifade edilmiştir. Hiç şüphesiz miraciyelerde mucizenin gece vakti gerçekleşmesi nedeniyle gece tasviri ve gece üzerine şairlerin hayalleri önemli bir yer tutar. Gece tasvirinin yanında Neşâtî örneğinde olduğu gibi miraciyelerde gök cisimleriyle ilgili mecaz ve kelime oyunları yapılmıştır. Miraciyelerde peygamberin aklını temsil eden Cebrail ve ruhaniyetini temsil eden Burak önemli unsurlardır. Cebrail miracı müjdelemiş, belli bir makama kadar peygambere eşlik etmiş ve Allah ile peygamberin mukavelesine şahit olmuştur. Mesnevilerde miraç olayı anlatılırken miraç ile ilgili ayet ve hadislerden manen veya lafzen, kısmen veya tamamen iktibaslar da yapılmıştır.

5.1.2.3. Hilye

Arapça bir kelime olan hilye “cevher, süs, zînet, güzel yüz” anlamlarına gelir. Bir terim olarak Hz. Muhammed’in güzel vasıflarını anlatan, sûretini tasvir eden manzum ve mensur eserlere denir. Hilyelerin beslendiği kaynaklar şemâil, megâzî ve siyerlerdir. Zaman içinde Hz. Muhammed’in yanında dört halife ve din büyükleri için de hilyeler yazılmıştır. Edebiyatımızda bu konuda en önemli eser *Hilye-i Hâkânî’dir*.

Küçük mesneviler içerisinde 18. yüzyıl şairlerinden Hâkim Seyyid Mehmed'in olmak üzere sadece bir tane hilye şerhi vardır. Hâkim Seyyid Mehmed'in dört yüz yirmi iki beyitlik hilye şerhine besmele ile başlar. Şair, hilyenin tevhit ve na't kısmından sonra acizliğini ve bu konuda ehliyetinin olmadığını itiraf eder. Hz. Muhammed'i Allah tavsif ettiği için şair bu konuda acizdir. Cürm ve hatalı olan şair affını niyaz eder. Tahiyyat, selam ve salâttan sonra hilyeye geçer. Peygamberin uzuvları tasvir edilirken bölüm başlarında rivayetler Arapça olarak alınır.

> Şâir, mesnevîye başlarken Besmelenin faziletlerini manzum bir biçimde anlatmaktadır. Daha sonra hamdele bölümünde Allâhu Teâlâ'nın kudretinden, vahdetinden, ezelî ve ebedî oluşundan, kâinatın yaratılışından tasavvufî bir üslûpla bahseder. Asıl olarak Hazreti Peygamberin dış görünüşü ve kişilik özelliklerinin anlatıldığı bu manzume eski edebiyat geleneğinin önemli bir öğesi olan mesnevi tarzında yazılmış bir hilye-i şerîftir. Salvele bölümünde peygamberimizin vasıfları genel olarak anlatıldıktan sonra ünlü hadis âlimlerinin şemâyillerinden alınan nakillerle Hz. Peygamberin kaşı, gözü, boyu ve birtakım özellikleri manzum bir biçimde anlatılmaktadır. Hâtimetü'l-Kitab başlığını taşıyan son bölüm Hazreti Peygamberden şefaat dileme niteliğindedir. Bu manzumede mahlas 140. beyittedir. (Poyraz, 2008, s. 253).

Aşağıda mesnevideki Hz. Muhammed'in boyu ile ilgili bölüm verilmiştir:

Kadd-i ra'nâ-yı şehen-şâh-ı cihân
Ya'ni ol gül-bün-i gülzâr-ı cinân (Hâkim Seyyid Mehmed 1/146)
İ'tidâl üzre idi hûb u latîf
Reşk-i Tûbâ idi ol kadd-i şerîf (Hâkim Seyyid Mehmed 1/147)
Kadd-i mevzûnla ol nûr-ı behî
Bâg-ı sun'a dikilen serv-i sehî (Hâkim Seyyid Mehmed 1/148)
Oldı gûyâ elif-i vahdet-i zât
O gül-endâm-ı tecellî-harekât (Hâkim Seyyid Mehmed 1/149)
Kâmeti oldıgına hadd-i vasat
Vâsıta oldıgına Hakka fakat (Hâkim Seyyid Mehmed 1/150)
Bân-ı gül-zâr-ı risâletdür o kad
Böyle halk itmiş anı Ferd ü Samed (H. S. Mehmed 1/151) (Poyraz, 2008, s. 253)

5.1.3. Sahabe, Din ve Tarikat Büyükleri İle İlgili Küçük Mesneviler

5.1.3.1. Medh-i Çâr-yâr

Klasik Türk edebiyatında "çehâr yâr, çehâr yâr-ı güzîn, çihâr dost" veya "Hulefâ-yı Râşidîn" adı verilen peygamberden sonra gelen halifelerin (Hz. Ebu Bekir,

Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali) medhedildiği manzum ve mensur eserler vardır. Bazı medhiyelerde bu dört halifeye ek olarak Hz. Muhammed'in torunları Hz. Hasan ve Hüseyin de eklenebilmektedir. Çâr-yâr medhiyeleri müstakil eserler olabildiği gibi manzumelerde bölüm olarak bulunabilir. Bölüm ihtiva eden manzumelerde medh-i çâr-yâr geleneksel olarak na'tlerle içiçe veya na'tlerden sonra bulunur.

İncelemeye dâhil ettiğimiz küçük mesneviler içerisinde 17 tane medh-i çâr-yâr mesnevisi veya mesnevi bölümü yazılmıştır. Bu tüm mesnevilerde % 1,1'lik orana tekabül eder. Aşağıda yüzyıllara göre medh-i çâr-yâr mesnevileri veya mesnevi bölümleri şairleri ile birlikte verilmiştir:

XVI. yüzyıl: Fütûhî (1), Kefeli Müdâmî (1), Sehî Bey (1).
XVII. yüzyıl: Hâletî (1), Bezcizâde Muhyiddîn (1), Nâbî (1), Yârî (1).
XVIII. yüzyıl: Nâfiz (1), Gurbî (1), Said Giray (1), Sâkıb (1), Zihnî (1).
XIX., XX. yüzyıl: Hâtif (4), Meşhûrî (1)

Küçük mesnevilerle yazılan 4 halife medhiyelerine baktığımızda Kefeli Müdâmî ve Nâbî gibi örneklerde olduğu gibi mesnevilerde bir bölüm, Azmî-zâde Hâletî ve Said Giray gibi örneklerde olduğu gibi müstakil bir manzume olabilir. İster bir mesnevide bölüm, ister müstakil bir manzume olsun bütün medhiyelerde 4 halife birbirini tekrarlayan, benzer tasvirlerle ele alınır. Şairler 4 halifeyi divan şiirinde kalıplaşmış lakap, unvan ve kişilik özellikleriyle tavsif ederler. Bu benzerliklerin yanında şairler somutlaştırma yoluna girdiklerinde halifeler için farklı benzetmeler ve mecazlar yapabilirler. Aşağıda farklı yüzyıldan 4 halife medhiyeleri verilmiştir:

Kefeli Müdâmî'nin Emir Sultan menakıbında na't bölümünden sonra dört halife, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin medhiyesine geçer. Şair dört halifeyi beşer beyitte, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ise on sekiz beyitte alâmet-i farikaları ve kalıp ifadelerle över. Hz. Ebu Bekir hilafet göğünün güneşidir. Hz. Muhammed onu yerine vekil tayin edip imameti tevdi etmiştir. O, hak yolunda önder, bütün ashabın kendisine uyduğu kişidir. Ebu Bekir-i Sıddık peygamberin hakiki yâridir. Şair bölümün sonunda "şefîk, müşfîk, rûh-ı musavver ve şeyh-i münevver" olarak nitelediği Ebu Bekir'e dua eder:

Hilâfet âsmânın âfitâbı
Resûlün ya'ni kim nâyib-makâmı (Kefeli Müdâmî 1/149)
Makâmın eyle yâ Rab dâyim enver

Ki sensin rûh-bahş u rûh-perver (Kefeli Müdâmî 1/153) (Kol, 2007, s. 114)

Muttakilerin imamı, mihrabın süsü, müminlere himmet eden, ashabın fahri Hz. Ömer'dir. O, saadet ve mürüvvet ocağı, hakikat mahzeni, hüner sahibi ve dinin kendisiyle kuvvet bulduğu kimsedir. Daima hakkın yardımcısı ve kâfirlerin gözüne hançerdi. Şehitler şehrinin azim padişahı, hayâ tahtının mükerrem sultanı Hz. Osman'dır. O, "câmi'-i âyât-ı Kur'ân"dır. Yani Kur'an onun zamanında, onun emriyle Zeyd Bin Sabit başkanlığındaki heyet tarafından iki kapak arasına toplanıp "mushaf" halini almıştır. Velilerin şahı, cömertlik meydanının iyi at binicisi, bütün ashabın övüncü, mürüvvet ve maarif ocağı, hikmet ilminde sınırsız deniz, sadık veli, takva sahibi imam ise Hz. Ali'dir. Şehadet bahçesinin ve saadet bağının gülleri, seyitlik göğünün iki güneşi, peygamberin göz aydınlıkları torunları Hz. Hasan ve Hüseyin'dir:

İmâmü'l-müttekîn ü zeyn-i mihrâb
Hümâmü'l-mü'minîn u fahr-ı ashâb (Kefeli Müdâmî 1/154)
Sa'âdet ma'dini kân-ı mürüvvet
Ki buldı işbu dîn anunla kuvvet (Kefeli Müdâmî 1/155)
Şehâdet şehrine şâh-ı mu'azzam
Hayâ tahtında sultân-ı mükerrem (Kefeli Müdâmî 1/159)
Sehâ meydânınun çâpuk-süvârı
Kamu ashâb u âlün iftihârı (Kefeli Müdâmî 1/1165) (Kol, 2007, s. 114)

Sehî Bey insana Allah'ın yardımının ulaşmasını dört halifeye sevgiye bağlar. Onlar bu dinin dört rüknü oldukları için insan canını ve gönlünü onlara feda kılmalıdır. İnsan, kelamının yüce olmasını istiyorsa ashabın vasıflarını okumalıdır. Azmî-zâde Hâletî, dört halifeyi konu aldığı mesnevisinin girişinde peygamberi bir aya, sahabeleri ise ayın etrafındaki hâleye teşbih eder. Ashab, bir hadise gönderme yapılarak hidayet ve saadet yıldızına teşbih edilir. Onların her biri âlem arsasının şahı, insanlığın padişahıdır. İslamiyet bedeninin dört unsuru ise dört halifedir. Dört halife din ve millet sarayının tavanı, din kasrının dört duvarıdır. Bunların birincisi, peygamberin Serv mağarasındaki arkadaşı Hz. Ebu Bekir'dir. Alnı sefa sabahı, yüzü nurlu Ebu Bekir Serv mağarasında kuyudaki Yusuf-ı Sıddık gibidir. Hz. Ömer mahlûkatın en büyük tiryakidir. Adaletli Ömer'in gazap ateşi bir anda Ebu Leheb'i yakar. Onun gölgesinden şeytan bile korkar. Hz. Osman, peygamberin iki kızını nikâhladığı için "zi'n-nûreyn" lakabını almıştır. O,

Kur'ân'ı iki kapak arasına toplattırdığı için "câmi'-i Kur'ân"dır. Onun edebinden melekler bile utanır. Şair, Allah'ın aslanı Hz. Ali'yi ise ilmi, Zülfikar adlı kılıcı, oğulları Hz. Hasan ve Hüseyin bağlamında medheder:

Halka-i sahb u âli ol şâhun
Hâledür çevresin alur mâhum (Azmî-zâde Hâletî 5/1)
Her biri kevkeb-i hidâyetdür
Her biri ahter-i sa'âdetdür (Azmî-zâde Hâletî 5/2)
Her biri şâh-ı 'arsa-i 'âlem
Her biri husrev-i benî Âdem (Azmî-zâde Hâletî 5/4)
Cism-i insâna döndi dîn-i mübîn
'Unsurı oldı çâr-yâr-ı güzîn (Azmî-zâde Hâletî 5/8)
Birisi yâr-ı gâr-ı hazret idi
Ef'al-i nâs ü hayr-ı ümmet idi (Azmî-zâde Hâletî 5/14)
Oldı gâr içre ol 'ale't-tahkîk
Çâh içinde çü Yûsuf-ı sıddîk (Azmî-zâde Hâletî 5/17)
İltihâb itse âteş-i gazabı
Yaka bir demde bin Ebû Leheb'i (Azmî-zâde Hâletî 5/23)
Birisi dahı Hazret-i 'Osmân
Mecma'-ı 'ilm ü câmi'-i Kur'ân (Azmî-zâde Hâletî 5/26)
İki şem' ile oldı hânesi zeyn
Dinse ana 'aceb mi Zi'n-nûreyn (Azmî-zâde Hâletî 5/27)
Teb-zede kılmış idi havf-ı İlâh
N'ola şîr-i Hudâ olursa o şâh (Azmî-zâde Hâletî 5/34)
Karşu tursaydı Zü'l-fikâr'ına Kâf
Kâf-ı Kûfî gibi kılurdı şikâf (Azmî-zâde Hâletî 5/37)
Hasan ile Hüseyn ol iki velî
Her biri lutf-ı Hak u sırr-ı 'Alî (Azmî-zâde Hâletî 5/40) (Kaya, 2003, s. 39)

Said Giray, Hz. Ebu Bekir'i "refîk-i şefîk" yani merhametli arkadaş olarak vasıflandırır. O peygamberin mağara arkadaşı, miracı en evvel tasdik eden kişidir. Bütün ümmetin en faziletlisi, en ekremi olan Ebu Bekir'in "abd-i hâs" olması ise bütün malını ve canını peygamberin yolunda feda etmesindendir. Hz. Ömer fetih ve zaferlerden hiç ayrılmamıştır. O, küfrü ve imanı ayırdığı için "fârûk"tur. Küfrü yok eden ve Kur'ân'ı toplayan Hz. Osman'dır. O, ilim ve hayâ sahibidir. Öyle bir hayâ

sahibidir ki hayâ yerlerine melekler nazar etmemiştir. Peygamberin vahiy kâtibi Hz. Osman, Hz. Muhammed'e iki kez damat olmuştur. Allah'ın aslanı Hz. Ali ilim şehrinin kapısıdır. Korkusuzca cenk meydanına girdiği zaman düşmanların ödü patlar:

Ol çehâr-yâr ile oldı 'atîk
Ya'ni Bû Bekr kim refîk-i şefîk (Said Giray 3/3)
İtdi mi'râcı evvel ol tasdîk
Dindi ol cihetden ana Sıddık (Said Giray 3/5)
Hazrete yâr-ı sânî oldı 'Ömer
Münfek olmadı hîç feth ü zafer (Said Giray 3/9)
Küfrden fark iderdi islâmı
Dindi Fârûk o serverün nâmı (Said Giray 3/10)
Sâlis-i yâr Hazret-i 'Osmân
Kâmı'u'l-küfr ü câmi'ü'l-furkân (Said Giray 3/15)
Sâhibü'l- 'ilm idi kân-ı hayâ
Menba'-ı sıdk idi 'ayn-ı vefâ (Said Giray 3/16)
Sâlise râbi' olmışidi 'Ali
Şîr-i Hak fâzıl-ı edîb ü velî (Said Giray 3/21)
'İlm şehrine bâb idi ol şâh
Bu hadîsi didi Resûlullah (Said Giray 3/22)
Girse meydâna ceng içün bî-bâk
Zehre-i düşmenân olır idi çâk (Said Giray 3/23) (Karaköse, 2012, s. 12)

Zihnî na'tındaki medh-i çâr-yâr bölümünde Hz. Ebu Bekir için "atîk" lakabını kullanır ve onun Hz. Muhammed'e hicret sırasında mağara arkadaşlığı yaptığını söyler. Hz. Ömer dini tashih için zamana adalet tohumunu ekmiş, Hz. Osman zamana emniyeti adalet kılıcını çekerek vermiş, ilim şehrinin kapısı, peygamberin amcasının oğlu Hz. Ali'dir. 18. yüzyıl şairlerinden Gurbî'nin on iki imamı konu aldığı mesnevisinin medh-i çâr-yâr bölümünden:

Fahr-i 'âlem Mustafâya yâr-ı gâr
Ol Ebûbekr oldı sıddîk anla var (Gurbî 1/37)
Çekdi 'asker- 'adl-ile dahı 'Ömer
Aldı niçe yir bulup âhir zafer (Gurbî 1/38)
Cem' iden Kur'ânı 'Osmândur 'ayân
Bil anı sâhib-hayâ sen bî-gümân (Gurbî 1/39)

Nâm ‘Aliyyü’l-Murtazâ Haydar durur
Kâli’-i bâbı fâtih-i Hayber durur (Gurbî 1/40) (Akbulut, 2007, s. 72)

4 halife medhiyelerinde diğer bir husus da halifelerden sonra Hz. Hasan, Hüseyin ve Fatma övgülerine de yer verilebilmesidir. Halifelerin sayısı 4 olduğu için şairler bu sayı üzerine de teşbihler yapabilir. Bezcizâde, dört halifeyi konu aldığı mesnevinin başında bir hadise yer verir: “Peygamber, Ebu Bekir ve Ömer’e baktı ve “bu ikisi değer bakımından gözüm ve kulağım gibidirler” dedi.” Mesnevide Hz. Muhammed kendini doğruluk, adalet, hayâ ve ilim şehrine benzetir. Bu doğruluk şehrinin esası Ebu Bekir, adalet şehrinin duvarı Ömer, hayâ şehrinin tavanı Osman, ilim şehrinin kapısı Ali’dir:

Ene medînetü’s-sıdkı ve Ebû Bekrin esâsühâ
Ene medînetü’l-‘adli ve ‘Ömer cidâruhâ (Bezcizâde Muhyiddîn 5/1)
Ene medînetü’l hayâ’i ve ‘Osmân saffuhâ
Ene medînetü’l- ‘ilmi ve ‘Aliyyün bâbühâ (Muhyiddîn 5/2) (Mutlu, 2008, s. 49)

Bezcizâde, Hz. Hasan ve Hüseyin için de bir medhiye yazar. Rahmete mazhar olan Hasan ve Hüseyin’e bütün ümmet hâdim ve köledir. Vahdet kapısında bekçileri Hasan ve Hüseyin mahşer gününde dertlere dermandır. Onlar peygamberin övüncü torunlarından Hasan gam ve dert zehrini içerek Hüseyin ise Kerbela’da şehit olmuştur:

Dert ü gamda zehir ol nûş eyledi
Bahr-i vahdet bunlara cûş eyledi (Bezcizâde Muhyiddîn 6/6)
‘Âşıkândur ‘ışk-ı Hakk’a mübtelâ
Cânını virdi Hakk’a der-Kerbelâ (Muhyiddîn 6/12) (Mutlu, 2008, s. 57)

Aşağıdaki beyitler de Nâbî’nin dört halife ve Hz. Hasan, Hüseyin hakkında yazdığı bölümdür:

Cümlenün biri yâr-ı gâr-ı sadîk
Efdalü’n-nâs hazret-i Sıddîk (Nâbî 7/60)
Yâr-ı sânîsi bâg-ı ‘adle semer
Serv-i bustân-ı şer’ ya’nî ‘Ömer (Nâbî 7/61)
Hem üçincisi hazret-i ‘Osmân
Sâhibü’l-‘ilm câmi’ül-Kur’ân (Nâbî 7/62)
Çârümîn yârı sâkî-i kevser

Kâmi'ü'l-küfr hazret-i Hayder (Nâbî 7/63)
Dahı ol iki merdüm-i dîde
Ol iki zât-ı pâk-i sencîde (Nâbî 7/64) (Bilkan, 1997, s. 393)

Yârî, dibacede yazdığı iki beyitlik Farsça mesnevide peygamberin halifesi olmaya layık dört halifeyi, din evinin dört sütunu, temkin meclisinin dört kandili olarak görür:

În çâr sütûn-ı hâne-i dîn
V'ân çâr çerâg-ı bezm-i temkîn (Yârî 2/1) (Karayazı, 2012, s. 317)

Feyzullah Nâfiz, Sultan Mahmud'a sunduğu arz-ı hâlinin başında hamd, tevhit ve na'tten sonra medh-i çâr-yâr bölümüne yer verir. Şair birer beyitle dört halifeyi tavsif eder. Dört halifeden sonra bir beyitte Hz. Hasan ve Hüseyin için yazar:

Yâr-i evvel ki Ebû Bekr-i veliyyü's-sıddîk
Fahr-i kevneyne odur râh-ı şerî'atda refîk (Feyzullah Nâfiz 1/19)
Yâr-i sânî ki odur hazret-i Fârûk-ı güzîn
Mülk-i İslâma odur hısn-ı hasîn rükn-i rekîn (Feyzullah Nâfiz 1/20)
Sâlisen hazret-i 'Osmân ki odur Zü'n-nûreyn
Sâhib-i hilm ü hayâ sıhr-ı resûlü's-sakaleyn (Feyzullah Nâfiz 1/21)
Râbi'en hazret-i Haydar esed-i Bâr-ı Hudâ
Ya'nî oldur ki o dâmâd-ı habîb-i Mevlâ (Feyzullah Nâfiz 1/22)
Bâ-husûs ol semer-i nahl-i velâyet sıbteyn
Ber-güzîde-güher-i silk-i hilâfet haseneyn (F. Nâfiz 1/23) (Demir, 2008, s. 257)

Hâtif sırasıyla dört halife, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hakkında medhiyeler yazar. Güzel ahlâklı, devrana ziya bahşeden, şeffaf bir inci gibi olan Hz. Ebu Bekir'in ihsanını bütün Arap kabileleri görmüştür. Miraç olayını herkesten önce tasdik ederek "Sıddîk" lakabını alan Hz. Ebu Bekir Kur'ân'da Hz. Muhammed'den sonra anılmıştır. O, peygamberin varisi olmuş ve onun zamanında kâfirler yılan gibi başkaldıramamıştır. Hz. Ömer kerem feyzinin membaı, ilim ve irfanın muhafızıdır. Onun gazaları saymakla bitmez, o ebrarların idarecisidir. Hz. Ömer'in dehşetinden nicesi memleketini terk etti, nicesi de İslam'ı kabul etmekten ar etti. Hattâb'ın oğlu Ömer "dâ'ire-i merkez-i kutb-ı aktâb"dır. Serkeşler Hz. Osman'a çok eza etmişler ve o şehitlerin reisi olmuştur. Hayâ bahçesinin gülü olan Hz. Osman Kur'ân'ı iki kapak arasına toplatmıştır. İlahî ilim ve

irfanda onun vücudu gibi bulunmaz. Allah'ın yiğit aslanı, din düşmanlarını kıran Hz. Ali'nin heybetinden yer ve gök titrer. O Hayber Kalesi'nin fatihi, Hz. Muhammed'in damadı, şeriat mihrabın ezelî imamıdır. Onun sinesi irfan incileri hazinesinin denizidir. Hâtif, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin medhiyesinde onların şehit edilmelerini, güzel ahlâklarını, peygamberin göz aydınlığı olmalarını konu edinir:

Yâr-ı gâr-ı şeh-i kevneyn idi Hakkâ sıddîk
İtti mi'râcın anın cümleden evvel tasdîk (Hâtif 2/1)
Âşikâr dâ'ire-i merkez-i kutb-ı aktâb
Bildiler oldı halîfe 'Ömer İbnü'l-Hattâb (Hâtif 3/9)
Vâris-i saltanat-ı fahr-i cihân idi hemân
Oldı düzende müretteb anın el-hak Kur'ân (Hâtif 4/3)
Fâtih-i Kal'â-i Hayber o emîr-i merdân
Gördiler kuvvet-i bâzûsın anın leşkeriyân (Hâtif 5/5)
Eyledi çarh-ı denî bunları hayfâ ki şehîd
'Âleme oldı firâk meh-i nev gibi bedîd (Hâtif 6/2) (Önal, 2010, s. 201)

Meşhûrî, ikinci mesnevisinde dinin yüce sarayının dört rüknü olan dört halifeyi medhettikten sonra peygamberin kızı Fatma, torunları Hasan ve Hüseyin, peygamberin amcaları Hamza ve Abbas'ı öne çıkan özellikleriyle över:

Çâr sultân-ı çehâr-yâr-ı güzîn
Her biri rükn-i kasr-ı âlî-i dîn (Meşhûrî 2/1)
Efdali lîk Bû Bekr-i Sıddîk
K'etdi mi'râcı ol evvel tasdîk (Meşhûrî 2/5)
Yâr-ı gâr-ı rasûl-i Rabb-i Celîl
Kıldı Hak cümleye onu tafdîl (Meşhûrî 2/6)
Ba'd-ez-în Hazret-i Ömer Fârûk
K'eyledi hak u bâtılı mefrûk (Meşhûrî 2/9)
El-cebel el-cebel deyip ez-dûr
Oldu minberden ehl-i dîne tasavvur (Meşhûrî 2/10)
Hem birisi de Hazret-i Osmân
Vasf-ı sâmîsi câmi'ü'l-Kur'ân (Meşhûrî 2/13)
Menba'-ı ilm ü hilm ü şerm ü hayâ
Melce-i lutf u cûd u mihr ü vefâ (Meşhûrî 2/14)
Hem biri Hazret-i Aliyy-i Haydar

Fâtih-i bâb-ı kal'a-i Hayber (Meşhûrî 2/17)
Zûr-bâzû ile o merd-i dilîr
Kıldı küffârı tu'me-i şemşîr (Meşhûrî 2/18)
Ya'ni cân-pâre-i cenâb-ı Betûl
Kurre-i ayn-ı iftihâr-ı resûl (Meşhûrî 2/26)
Ol ikinin biri imâm Hasan
Görmemiş mislini bu çarh-ı köhen (Meşhûrî 2/28)
Biri de Hazret-i Hüseyn-i şehîd
Cümle âleme onu eder temcîd (Meşhûrî 2/30)
Fahr-i âlem resûlün ammîleri
Reşha-i iznün iki güheri (Meşhûrî 2/36)
Biri Hamzâ birisi de Abbâs
Oldu bunlar da dîne başka esâs (Meşhûrî 2/37) (Aydemir & Çeltik, 2009, s. 99)

Sonuç olarak tüm mesneviler içerisinde 17 medh-i çâr-yâr mesnevisi yazılmıştır. Diğer övgü ve tavsif temelli manzumlerde olduğu gibi küçük mesnevilerle yazılan dört halife övgülerinde de şairler benzer teşbih, mecaz ve somutlaştırmalara çokça başvururlar. İşlev noktasından bakıldığında Allah'ın yardımına vesile olan dört halife medhiyelerini okumak kelâmın yüceliğini arttırır. Çâr-yâr medhiyelerinde yer yer âl-i abâ, Hamza ve Abbas gibi peygamberin akrabası sahaber de övülür. Dört halife sayı olarak İslam binasının, bedeninin veya şehrinin dört ana unsuru olarak görülür. Klasik Türk şiiri çâr-yâr medhiyelerinde halifeler "sıddîk, atîk, yâr-ı gâr, fârûk, âdil, emîru'l-mü'minîn, zi'n-nûreyn, hayâ, haydar, şîr-i Hüdâ, bâb-ı ilm…" gibi kalıp ifade, lakaplar ve kişilik özellikleriyle anlatılır. Medh-i Çâr-yâr mesnevileri okunduğunda övgülerin ve tasvirlerin birbirini tekrarlayan nitelikte olduğu görülecektir. Ayrıca dört halife, münacatlarda affa vesile kılınan unsurlardandır. Küçük mesnevilerde geçen dört halifenin işlenişini yansıtacak kalıp ifade, lakaplar ve kişilik özellikleri aşağıda verilmiştir:

Tablo 20.

Dört Halife Hakkında Kullanılan Kalıp İfade, Lakaplar ve Kişilik Özellikleri

Hz. Ebu Bekir	yâr-ı sâdık, sıddîk, refîk-i şefîk, hilafet güneşi, atîk, mağara arkadaşı, rûh-ı musavver, şeyh-i münevver, önder, vekil.
Hz. Ömer	emirü'l- müminîn, fâruk, adalet, sadakat ocağı, hakikat mahzeni, cesaret.

Hz. Osman	hayâ sultanı, câmiü'l-Kur'ân, zi'n-nûreyn, şehitlerin reisi.
Hz. Ali	velilerin şahı, Haydar-ı kerrâr, ilim ve hikmet denizi, Allah'ın aslanı, ilim şehrinin kapısı.

5.1.3.2. Menâkıb

"Menkabe; tanınmış veya tarihe mal olmuş kişilerin hallerine dair anlatma ve hikâyeler anlamındadır… menâkıb: övülecek işler, özellikler, anlatmalar anlamında kullanılmıştır. Menâkıbname ise, tanınmış veya tarihe mal olmuş kişilerin hallerine dair anlatma ve hikâyelere yer veren eserlere ad olmuştur." (Akkuş, 2007, s. 148). Menakıbnâme "ıstılâhî manada; din büyüklerinin izhar ettikleri kerametleri anlatan küçük hikâyeler." (Güzel, 2004, s. 646). Menakıbnâmeler birçok tür gibi ilk olarak Arap edebiyatında tarih ve tabakat adı verilen eserlerin içinde yer alıp oradan İran ve Türk edebiyatına geçmiştir. Türk halk edebiyatında velâyetnâme/vilâyetnâme olarak karşılanan "menâkıb-nâmeler, sözcüğün genel anlamına uygun olarak farklı konularda övülecek güzel iş ve hareketlerde bulunmuş şahısların hayatlarından kesitler sunan eserlerdir." (Gökalp, 2012, s. 365). Türk edebiyatında padişahların, devlet adamlarının, sahabelerin, tarihî şahsiyetlerin ve bazı meslek grubundaki kişilerin hayatlarını konu alan menakıb başlıklı eserler olsa da asıl olarak menakıbnâmeler bir evliya veya tarikat büyüğünün hayatını ve kerametlerini konu alır. Bu nedenle Anadolu'da tarikat ve tasavvufun doğup yaygınlaşmasıyla tarikat büyüklerinin ve evliyaların hayatlarını konu alan menakıblar IX. yüzyıldan itibaren çoğalmıştır. "Menakıpnameler halkın zevk seviyesine uygun olarak sade bir dille yazılmış metinlerdir. Halk hikâyelerinin anlatım biçimiyle şekillenmiş eserlerdir. Kahramanlar, kişiler ve olaylar benzerlikler taşır. Zaman ve mekân sınırı bulunmayan masalsı anlatım tercih edilir." (Akkuş, 2007, s. 149). Menakıbnâmelerin tarikat ve tasavvufta hem mürit hem de mürşit açısından önemli bir işlevi vardır. "Menâkıbnâmelerde asıl amaç, esere konu olan velî ya da velîlerin yüceltilmesidir. Bunun yanı sıra, tanıtılan velî ya da velîlerin müridlerine yetişme aşamasında yol göstermek, manevî telkin ve destek sağlamak, menkabesi aktarılan velî vasıtasıyla tarîkatın tanıtım, yayılma, gelişme ve devamına katkıda bulunmak da gözetilen hususlar arasındadır." (Zavotçu, 2009, s. 162).

Küçük mesneviler içerisinde sadece 16. yüzyıl şairlerinden Kefeli Müdâmî menâkıbnâme yazmıştır. Şairin menâkıbı Emir Sultan üzerinedir. Kefeli Müdâmî, menakıbının sebeb-i telif bölümünde açıkladığı gibi Şeyh Süleyman'ın Emir

Sultan'ın menakıbnâmesini yaz demesi üzerine kendini bu işe layık görmez. Ama Şeyhin, Allah'ın yardımıyla bu işi yapabileceğini söylemesiyle Kefeli menakıbı yazamaya karar verir. Eserine gelenekte olduğu gibi besmele ve hamd ile başlar. Ardından münacat, tevhit, dört halife, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin övgüsü gelir. Şair, menakıbına başlamadan önce sebeb-i telif bölümünde hayatıyla ilgili önemli bilgiler verir ve eseri nasıl ve niçin yazdığını açıklar. Menakıbın asıl bölümünde ise şair dört bölümde Emir Sultan'ın kerametlerini anlatır. Şair mesneviyi münacat ve dua ile bitirir.

İlk keramet Emir Sultan'ın daha beş yaşındayken gösterdiği ağaçları yeşertme ve meyve vermesine vesile olmasıdır. Emir Sultan daha beş yaşında iken babasıyla oturdukları bir gün yanlarına düşkün, perişan bir adam gelir. Adam işinin çok zor olduğunu söyleyip başına gelenleri anlatır. Adam türlü ağaçlardan bir bahçe oluşturmuş ama hiç birisi meyve vermeden kuruyup gitmiştir. Güçsüz, fakir, perişan haldeki adam başına gelenleri anlatınca Emir Sultan'ın rikkatine dokunur ve adama çok acır. Bu miskine yardın için gece kalkıp bahçeye gider, bahçeyi seyrederek dua eder. Hz. Muhammed, peygamberler, asfiyalar, muttakiler, maarif ehli kişiler hürmetine Allah'tan ağaçların yeşermesi ve meyve vermesi için yardım diler. Allah, Emir Sultan'ın duasını kabul eder. O gece bütün ağaçlar yeşerir ve hepsi meyve verir. Bahçe sahibi sabahleyin ağaçları görünce hayal gördüğünü veya delirdiğini zanneder. Bunun üzerine halka bu sırrı izhar eder. Halk da gelip bahçeye baktıklarında yemyeşil meyve yüklü ağaçları görürler. Daha beş yaşındaki Emir Sultan'ın ne denli faziletli olduğunu anlarlar:

Vilâyet menba'ı kân-ı kerâmet
Sa'âdet ma'deni şâh-ı siyâdet (Kefeli Müdâmî 1/446)
Meger bir gün atasıyla tururdı
Yüzi nûrı cihâna berk ururdı (Kefeli Müdâmî 1/447)
Dahı beş yaşına girmişdi ol hân
Muhammed âli ya'ni Mîr Sultân (Kefeli Müdâmî 1/448)
Gelüp bir zillet ehli açdı güftâr
Didi hâlüm benüm gâyetde düşvâr (Kefeli Müdâmî 1/449)
Ne denlü var ise içinde eşcâr
Kurıdı hâliyâ virmedi esmâr (Kefeli Müdâmî 1/451)
Nola bilmem benüm hâlüm hakîrem
Zelîlem bî-kesem gâyet fakîrem (Kefeli Müdâmî 1/452) (Kol, 2007, s. 114)

Menakıbtaki ikinci keramet, Emir Sultan'ın 12 yıl boyunca yemeden ibadet etmesi ve bir gün Medine'ye peygamberin huzuruna gitmek istemesi, orada Hz. Muhammed ile konuşması kerametidir. Üçüncü bölümde ise Bursa'nın âlim, fâkih, kâmil ve irfan ehli kişilerin Emir Sultana zor sorular sormak için gelmeleri ve Emir Sultan'ın onlar konuşmadan soruları ve cevapları söylemesi kerameti anlatılır. Dördüncü bölümde ise İbn-i Timur adlı bir şeyhin başından geçen bir keramettir. İbn-i Timur, Emir Sultan'a gelir ve ondan gaza ve cihat için izin ister ve izin çıkar. İbn-i Timur gaza ve cihata çıkar ama gönlü firak acısına dayanamaz ve Emir Sultan ile görüşmek ister. Bu ayrılık acısını düşünürken Emir Sultan onu kendisine çeker ve İbn-i Timur kendini Bursa sokaklarında bulur.

Sonuç olarak küçük mesneviler içerisinde 1 tane menakıb yazılmıştır. Kefeli Müdâmî şeyhinin telkiniyle Emir Sultan menakıbını yazar. Şair menakıbın sebeb-i telif bölümünde hem hayatı hakkında bilgi vermiş hem de eseri niçin ve nasıl yazdığını söylemiştir. Müstakil mesneviler gibi *"besmele, tevhit, münacat, medhiye ve sebeb-i telif"* gibi bölümleri olan menakıbta Emir Sultan'ın dört kerameti anlatılır.

5.1.3.3. Silsilenâme

Arapça bir kelime olan silsile "zincir, zincirleme olan şey, art arda gelen şeylerin meydana getirdiği sıra, soysop, ocak, babadan oğula sıra ile yazılarak meydana gelen kuşak, soy defteri, sıradağ, seri, dizi" (Devellioğlu, 2004, s. 953), anlamlarına gelmektedir. Edebi bir terim olarak "silsilenâmeler" ise bir tarikatta, birbirinin ardından gelen şeyhlerin -o anki müritten başlayıp Hz. Muhammed'e kadar- isimlerinin sıralanıp övüldüğü manzumelerin genel adıdır. "Silsile kelimesi tasavvufta bir tarikatın birbirine icazet veren şeyhlerinin isimlerini ihtiva eden liste anlamında kullanılmış, silsileyi oluşturan isimlerin yazılı olduğu belgeye **silsile-nâme** veya **tomar** denilmiştir. Bir tarikata veya çeşitli tarikatlara ait silsilelerdeki isimlerin geniş olarak anlatıldığı eserlere de bu adlar verilmiştir." (Tosun, 2009, s. 206). İncelemeye dâhil ettiğimiz küçük mesneviler içerisinde silsilenâmeler 12 mesnevi ve % 0,7'lik bir orana sahiptir. Yazılan bu silsilelerin çoğunluğu Halvetî tarikati silsilesidir. Aşağıda yüzyıllara göre silsilenâme yazan şairler verilmiştir:

XVI. yüzyıl: Seyfullâh Nizâmoğlu (2), Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî (5).

XVII. yüzyıl: Şeyh Mehmed Nazmî (1).

XVIII. yüzyıl: Cemâlî (1), Nakşî (1), Salahaddîn-i Uşşâkî (1).

XIX., XX. yüzyıl: Sûzî (1).

Küçük mesnevilerle yazılan silsilelere baktığımızda şiirin yazılış amacının "*müridi Hz. Muhammed'e ulaştıran, ona manevi güç veren, onu Hak yolunda teşvik eden manevi bir zincir*" olduğu anlaşılır. Bu mesnevilerde zinciri oluşturan isimler tek tek sayılır ve övülür. Silsilenin övgü kısımlarını medhiye geleneğinde değerlendirebiliriz. Seyfullâh Nizâmoğlu "Hazâ Silsile-i Sa'âdât" başlıklı siyâdet silsilesi mesnevisinde babası Seyyid Nizâm ve dedesi Şihâbüddîn Ahmed'den başlayarak Hz. Fatıma ve Hz. Ali'ye kadar neslinin isimlerini sayar:

Hakka hamd u Resûlüne tahiyyât
Siyâdet silsilesin itdüm isbât (S. Nizâmoğlu 9/1)
Babam Seyyid Nizâm 'âl-i Muhammed
Babasıdur Şihâbüdîn-i Ahmed (S. Nizâmoğlu 9/2)
Anası Fâtıma bint-i Resûldür
'Alîdür vâlidi zevc-i Betûldür (S. Nizâmoğlu 9/27) (Söylemez, 2013, s. 396)

Seyfullâh Nizâmoğlu "Hazâ Silsile-i Tarîkat" başlıklı tarikat silsilesinde ise kendi pîri Şeyh Sinan'dan başlayarak Hz. Muhammed'e gidinceye kadar şeyhlerin isimlerini sayar:

İrince silsilem râh-ı Resûle
Şefâ'at mâ'deni 'aslu'l-usûle (S. Nizâmoğlu 10/2)
Kulak ur ideyüm ism ile tekrîr
Çıkınca Mustâfâya cümle bir bir (S. Nizâmoğlu 10/3)
Benüm pîrüm 'azîzüm Şeyh Sinândur
Anun şeyhi de Hacı Karamandur (S. Nizâmoğlu 10/5)
Ana irdi yol erkâm Mustafâdan
Nebîler serveri kân-ı safâdan (S. Nizâmoğlu 10/23) (Söylemez, 2013, s. 398)

Silsilelerde yakın zamandaki şeyhlerin hayatlarına dair bilgiler ve bazı tarihler de bulabiliriz. Şairler silsilelerinde aynı zamanda silsilenin ne olduğu da belirtebilirler. Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî Divanı'ndaki beş mesnevi Halvetî tarikatı silsilesidir. Şair

dördüncü mesneviyi şeyhi Hüsâmeddîn'e ayırıp önü över. Aynı mesnevide mürşidinin Uşak ve İstanbul Kasımpaşa'ya gelişini söyledikten sonra doğumuna ve şeyh oluşuna tarih düşer. Silsile muhtevalı ilk mesnevinin girişinde şair bu manzumenin can kulağı ile dinlenmesini, emanetin Hz. Muhammed'den şeyhine kadar geldiğini ifade edip silsileye başlar:

Gel imdi dinle kim idem beyânı
Ki sem'-i cân işit sen anı (Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî 2/1)
Gelüpdür mâye-i sırr-ı emânet
'İnâyet eyle telkîn-i sa'âdet (Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî 2/2)
Resûl-i Kibriyâdan şeyhimize
Teselsül vechi üzre geldi bize (Ş. H. Uşşâkî 2/4) (Özenç, 2008, s. 29)

Şair mesnevinin girişinde silsilenin işlevini de belirtir. Silsile, tarikatın sırrıdır ve hakikat ancak silsile ile keşfolunur. Mürit, silsilenin elden ele yıllar boyunca bugüne eriştiğini bilmeli ve inat edip yalandan bahanelerle işten, tarikattan kaçmamalıdır. Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî, silsileyi evliyaların şahı Hz. Ali ve "betül" lakabıyla bilinen eşi Hz. Fatıma ile başlatır.

Oldur esrârına vâris resûlün
O hayru'l-âle zü'l-Betûlün (Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî 2/7)
Resûlullah idüb telkîn 'Alî'ye
O şâh-ı evliyâ kutb-ı celîle (Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî 2/8) (Özenç, 2008, s. 29)

Şair, silsileyi böylece başlattıktan sonra emanetin kimlere geçtiğini künyeleriyle söyleyip o kişileri över. Örneğin şair, Şeyh Ma'rûf'a gelince onun Kerhî künyesiyle bilindiğini ifade eder ve onu över. O, takva sahibi Kerhî, nice sahabe ile görüşmüş biridir. Tarikat ehline önder, doğru yol rehberidir:

Ana vâris olubdur Şeyh-i Ma'rûf
Ki Kerhî künyesiyle oldı mevsûf (Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî 2/18)
Nice ashâba itmişdi mülâkat
Salâh-ı zühd ile bulmışdı hâlât (Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî 2/19)
Tarîkat ehline ol pişvâdur
Tarîk-i müstekîme reh-nümâdır (Ş. H. Uşşâkî 2/21) (Özenç, 2008, s. 29)

Nakşî otuz beş beyitlik silsilesine Allah'a tahiyyat ve resulüne salât ile başlar.

Cebrail, Allah'tan aldığı vahyi Hz. Muhammed'e getirmiş ve ona zikri telkin etmiştir. Hz. Muhammed de bu zikir emanetini Hz. Ali'ye vermiş ve böylece nesiller boyu aktarılmıştır. Nakşî, Halvetî silsilesini Hz. Ali'den başlatır ve efendisi Seyyid Alâeddîn'e kadar getirir. Silsilede isimler sayılırken aynı zamanda övülür ve onlara dua edilir:

Olup vahy-i ilâhi Cebra'îl'e
Ola mâbeynde tâ kim vesîle (Nakşî 1/2)
Habîb-ullâ'a telkîn itdi zikri
Visâl-i Hak idi her demde fikri (Nakşî 1/3)
Resûlallâh 'Aliyy-i Murtezâ'ya
Virüp bî'at-ı nefes kıldı du'âya (Nakşî 1/5)
Gelüp Seyyid 'Alâeddîn Efendüm
Şarâb-ı 'ışkı ile neş'elendüm (Nakşî 1/31) (Ayhan, 2000, s. 221)

Sûzî üçüncü mesnevisinde Halvetî tarikatı silsilesini verir. Zaten şairin kendisi de Halvetî tarikatından Şemseddin-i Sivasî'nin soyundan gelmektedir. "Sûzî-i Sivâsî, 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış Türk şairlerindendir. Asıl adı Ahmed olan Sûzî, 1765'te Sivas'ta doğmuştur. Şeyh Şemseddin-i Sivasî'nin soyundan âşık bir zat olan Sûzî, iyi bir eğitim almış, 1783'te hacca gitmiştir. Hayatını Sivas'ta geçirmiş ve Şemsiyye-i Halvetiyye Tarikatı şeyhliğinde bulunmuştur." (Arslan, 2010, s. 1). Şair mesneviye Allah'a hamdele ve salvele ile başlar. Silsile, Hz. Ali'den başlayıp Şeyh Abdülmecid'e ve ondan kendisine kadar gelir:

İrdi Haydardan Hasan Basrî'ye bu
Virdi ezkârı anın tevhîd-i Hû (Sûzî 2/15)
Aldı andan Şeyh Mecîd Turhâlî
Zü'l-cenâheyn idi ol zât-ı 'âlî (Sûzî 2/48)
Aldı andan bu hakîr-i nâ-tuvân
Mücrîm (ü) kem-ter ü 'âsî bende-gân (Sûzî 2/50)
Zâhirî silsile bunlardan tamân
Geldi bize anları saydım bize imâm (Sûzî 2/52) (Arslan, 2010, s. 44)

Silsileler sadece zinciri oluşturan şeyhlerin isimlerini sayıp onları medhetmezler. Bu mesnevilerde "tevhid, münacat, na't" gibi bölümler de olabilir. Bu silsileyi bazı dinî türlerle okuma imkânı verir. Şair silsileyi yazacağı zaman Allah'a yalvarması, onu

övmesi gayet doğaldır. Aynı şekilde silsilenin ucu Hz. Muhammed'e dayandığı için bu mesnevilerde na't türü bulunur. Şeyh Mehmed Nazmî Divanı'ndaki üç yüz doksan beş beyitlik tek mesnevi üç bölümden oluşmaktadır. Şair, başlıkta mesnevinin hem na't hem de Halvetî tarikatının Şemsiyye kolunun silsilesi olduğunu belirtir. Şair yüz on sekiz beyitte Hz. Muhammed'i, geleneksel olarak na'tlerde gördüğümüz teşbihlerle tarif ve tavsif eder ve ardından silsileye geçer. Bilindiği üzere Halvetilik şu dört kolsan gelişmiştir: Rûşeniyye, Cemâliyye, Ahmediyye ve Şemsiyye. Şair mesnevisinde, "Silsile-i Tarîka-i 'Aliyye-i 'Ulviyye-i Halvetiyye-i Şemsiyye-i Nuriyye" başlıktandan anlaşılacağı üzere kurucusunun Şemseddin Sivasî'nin olduğu Şemsiyye kolunun silsilesini verir. Na'tte Hz. Muhammed'i övdükten sonra "velayet nuru"nun Hz. Ali'ye geçtiğini ifade eder ve ardından bu nurun varislerini medhederek isim isim sayar. Mesnevinin son bölümü ise şairin aşk derdine düşmesi, duaları ve münacatından oluşur:

Esrâr-ı Hüdâya mazhar ammâ
Erbâb-ı tarikat oldı câna (Şeyh Mehmed Nazmî 1/119)
Esrâr-ı peyâm-beriden ancak
Buldı dil Bû Türâb-ı revnak (Şeyh Mehmed Nazmî 1/122)
Kutb dil ü dîn-i kemâl-ı mevsûf
'Arif-i bi-Hüdâ-yı Kerhî Ma'rûf (Şeyh Mehmed Nazmî 1/133)
Bekrî-i Kâdî-i Vahyü'd-dîn hem
Esrâr-ı Muhammedîden oldı Hürrem (Şeyh Mehmed Nazmî 1/145)
Halvetî Ahî Muhammed ey dil
Esrâr-ı derûne oldı vâsıl (Şeyh Mehmed Nazmî 1/154)
Pîr Mehmed-i Erzincânî
Tutmuşdı kerâmeti cihânı (Şeyh Mehmed Nazmî 1/166)
Çün 'Abd-i Mecîde irdi esrâr
Rûma sefer itdi ol nîgû-kâr (Şeyh Mehmed Nazmî 1/178)
Sivâsî Efendi Hazreti kim
Lutf itdi ana o Rabb-i Erhâm (Şeyh Mehmed Nazmî 1/197)
Ol şemsten itdi ahz-ı envâr
'Aks itdi diline rûy-ı esrâr (Şeyh Mehmed Nazmî 1/198)
Ammâ ki halîfe-i muhakkak
Hem vâris-i küll veliyy-i mutlak (Şeyh Mehmed Nazmî 1/220)
'Abdü'l-Ehad ism-i Nûrî mahlas
Pîr idi feyz-i külle muhtass (Şeyh Mehmed Nazmî 1/221) (Bektaş, 2005, s. 842)

Cemâlî, Uşşâkî tarikatı silsilesine şükür ve hamd ile başlar ve tevhit, na't ve münacat beyitleriyle devam eder. Şair, lütuf denizine gark olmuş ama onun bir katresinin bile şükrünü eda edememiştir. İşi her zaman cürm ve kusurdur. Bunu için sığınak kapısı Allah'ın Gafûr ismidir. Allah kudretiyle hayır ve şerri ortaya çıkarmıştır. Bunlar Allah'ın lütuf ve kahrını göstermektedir. Allah'ın hikmetine akıl erişemez. Allah'ın şeriki, misli, naziri yoktur. O bütün kusurlardan münezzehtir. On sekiz bin âlem ve insan, peygamberlerin imamı ve evliyanın delili Hz. Muhammed için yaratılmıştır. Şair silsilesine geçmeden önce peygambere, âline ve ashabına selam ve dua gönderir. Allah'ın feyzini ve inayetini umarak kendi ifadesiyle "Azîzinden Resûle" silsilesini tek tek sayar. Şair "Azîzim" dediği Muhammed Hamdî-i Bağdadî'den başlayarak ilim şehrinin kapısı Hz. Ali'ye kadar şeyhlerini bir bir medhederek sayar. Şair silsilesini münacat ve dua ile bitirir:

İlâhî hamd ü şükr olsun sana çok
Senün eltâfuna hiç hadd ü 'ad yok (Cemâlî 1/1)
Bana sen feyz idüp gel eyle imdâd
Tarîkum silsilesin ideyüm yâd (Cemâlî 1/17)
'Azîzümden Resûle tâ varınca
Diyem bir bir tamâmına irince (Cemâlî 1/21)
'Azîzüm izni ile başlayayım
Ola ki gayrı bir şey katmayayım (Cemâlî 1/23)
Anun ism-i şerîfidür Muhammed
Konulmuş gönline mâye-i Ahmed (Cemâlî 1/29)
Ana Bagdâdî hem Hamdî dinilür
Yolına girenün kalbi silinür (Cemâlî 1/30)
Anun da şeyhidür 'Osmân-ı Sıdkî
Yüzinden niceler bulmuşdu Hakkı (Cemâlî 1/31)
Anun 'Abdülkerîm kim şeyhi şoldur
Keşânî Şeyh Muhammed-zâde oldur (Cemâlî 1/33)
Anun lutfı benüm oldı refîkum
Ki itdüm yâd bu 'Uşşâkî tarîküm (Cemâlî 1/85)
Cemâlî'yi bularun hürmetine
Müdâm düşür anı sen hayretine (Cemâlî 1/94) (Karaman, 2002, s. 363)

Silsile konulu 12 küçük mesneviye baktığımızda bunlardan sadece biri halifeler, diğerleri tarikat silsilesidir. Tarikatler içinde de en çok Halvetî tarikatı için silsile yazılmıştır. Salahaddîn-i Uşşâkî "Esâmî-i Hulefâ" başlığından da anlaşılacağı gibi mesnevisinde kendi zamanına kadarki halifelerin isimlerini sayar. Eser bir halifeler silsilenâmesidir. Şair, mesnevinin başında ve sonunda nasihatlerde bulunur. İnsan dünya malına mağrur olmamalı, geçmişten ders almalıdır. Yüce taht üzerinde oturanlar bile gün gelir toprağa girer. İyi kötü herkes ameline göre ceza veya mükâfat görecek. Dünya tarlasına ne ekersen öbür dünyada onu biçersin. Gaflet uykusundan gözü açmak gerekir. Çünkü son pişmanlık fayda vermeyecektir. Şair mesnevisinde evvela peygamberden başlayıp dört halife ve Hz. Hasan'ı sayar. Ardından sırasıyla Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı halifelerini sayar. Halifeleri sayarken aynı zamanda kısaca medheder:

Bu serâdan gitdi çün fahr-ı cihân
Kâr-sâz oldu hilâfetle zamân (Salahaddîn-i Uşşâkî 1/9)
İbtidâ Bû Bekr-i Sıddîk-i 'Atîk
Oldu ol sadra liyâkatla halîk (Salahaddîn-i Uşşâkî 1/10)
Ba'dezâ taht-ı hilâfetde Hasan
Revnak-efzâ oldu bâ-hulk-ı hasen (Salahaddîn-i Uşşâkî 1/14)
İtdi nutk-ı seyyid-i 'âlem zuhûr
Virdi pes ana Mu'âviyye fütûr (Salahaddîn-i Uşşâkî 1/17)
Ba'dezâ 'Abdü'l-melik oglu Hişâm
Eyledi mülk ü nizâma ihtimâm (Salahaddîn-i Uşşâkî 1/26)

Der Zikr-i Devlet-i 'Abbâsiyye

İbtidâ Seffâh Ebu'l-'Abbâ pes
Mülke nusret ile buldu dest-res (Salahaddîn-i Uşşâkî 1/31)
Dâderi Mansûr ana sânî idi
Ba'dehû Mehdî'nin ezmânı idi (Salahaddîn-i Uşşâkî 1/32)

Der Zikr-i Devlet-i Selçukiyân

Taht-ı şâha itdi Keyküsrev cülûs
Döndü devrinde murâd üzre kü'ûs (Salahaddîn-i Uşşâkî 1/68)

Der Zikr-i Devlet-i 'Osmâniyân

Tâli'-i dîn eyledi sa'da rücû'
Şems-i nusret itdi maşrıkdan tulû' (Salahaddîn-i Uşşâkî 1/72)
Sânî-i Sultân Süleymân-i hümâm
Devlet ü 'izzetle oldu şâd-kâm (Salahaddîn-i Uşşâkî 1/95) (Açar, 2012, s. 257)

Sonuç olarak silsileler, tarikatlarda bir müridi, mürşidinden başlayarak Hz. Muhammed'e kadar ulaştıran bir zincirdir. Bu zincir sayesinde mürit seyr-i sülûkta manevi bir destek bulur ve müridine bağlılığı artar. Şairlere göre tarikatin sırrı silsilelerle anlaşılır. Silsilelerin özünde "velayet nûru" yatmaktadır. İnanışa göre Allah, Hz. Muhammed'e bir nur vermiş, bu nur/emanet nesilden nesile tevarüs etmektedir. Silsile konusu klasik şiirimize yansımış, tasavvuf ve tarikat mensubu şairler tarafından yazılan manzumelerle tarikat zincirini oluşturan şeyhler hem ismen sayılmış hem de övülmüştür. Silsilelerde zincirdeki şeyhler medhedilerek sayılırken aynı zamanda onlara dua edilir ve şairler yer yer münacatlarını sıralarlar. Silsilelerin nihayi amacı Hz. Muhammed'in şefaatine mazhar olmaktır. Bazı silsileler bazen na't ile başlayabilir ve dört halife övgüsüne yer verebilir. Silsileler mürit için manevi bir dayanak olduğundan şairler sık sık tarikat ve tasavvufla ilgili "tarikata bağlılık, nefisle mücadele, gurur, dünyanın faniliği, amel ve ceza, gaflet" gibi konularda nasihatlerini sıralarlar. Kısacası silsileler; medhiye, na't, nasihatnâme ve münacatla ilişkili türdür. Silsilenâmelere baktığımızda çoğunun Halvetî silsilesi olduğunu görürüz. Bu manzumelerin içerisinde sadece bir tanesi halifeler silsilesidir.

5.1.3.4. Sahabe Konulu Küçük Mesneviler

Sahebe, Hz. Muhammed'e iman etmiş ve onun sohbetinde bulunmuş kişilere denilmektedir. Şairler küçük mesnevilerle bazı sahabeleri medhetmişlerdir. Bunların başında Hz. Ali gelmektedir. Hz. Ali medhiyelerini medh-i çâr-yâr mesnevilerinde diğer üç sahabe ile birlikte görürken bazı mesnevilerde de bağımsız şekilde görürüz. İncelemeye dâhil ettiğimiz küçük mesneviler içerisinde 17 tanesi sahaberi konu almıştır ve bu % 1,1'lik orana denk gelir. Bu 17 mesnevinin 10 tanesi Hz. Ali medhiyesidir. Aşağıda yüzyıllara göre sahabe medhiyeleri şairleriyle verilmiştir:

XVI. yüzyıl: Caferî Baba (4).
XVIII. yüzyıl: İbrahim Nâzır (3).
XIX., XX. yüzyıl: Âdile Sultan (1), Cezbî (3), Ednâyî (5), Hanyalı Nûrî (1).

Sahabe medhiyelerini içeren bu 17 mesnevinin 10 tanesi Hz. Ali'yi konu almıştır. Medhiyelerde dikkat çeken bir husus, bazı beyitlerde itikat noktasında ifrata

kaçan ifadelerin bulunmasıdır. Caferî Baba Divanı'ndaki Hz. Ali tasviri ve algısı "İslam mitolojisinin" divan şiirine yansımasını örneklendirmektedir. Çünkü mesnevilerde Hz. Ali algısı onu peygamberden daha üst bir makamda görmemize neden olur. Hz. Ali medhiyelerinin tamamı tasvirî metinler değildir, bazıları tahkiyevî metinlerdir. Caferî Baba Divanı'ndaki dördüncü mesnevi Hz. Ali medhiyesidir. Şair mesnevisinde 127 defa " 'Alî'dür…" ifadesiyle Hz. Ali'yi çeşitli benzetmeler ve mecazlarla abartılı şekilde tarif edip över. Hz. Ali hakkında söylenenlerin bazıları şunlardır: Hakikat gülşeninin bülbülü, marifet bağının sümbülü, İlahi nurun ışığı, insanların ve cinlerin padişahı, fütüvvet meydanının emiri, Âdem ve Havva'nın rehberi, "küntü kenzen"in başlangıcı, tarikat deryasının incisi, hakikat yolunun rehberi, her müşkülün kâşifi, âb-ı hayâtın Hızır'ı, Antere'nin başını kesen Hz. Ali'dir. Şair mesnevinin sonunda 12 imam vesilesiyle münacat ve duada bulunur:

'Alî'dür gülşen-i hakîkate bülbül
'Alî'dür ma'rifet bagına sünbül (Caferî Baba 4/4)
'Alî'dür pertev-i nûr-ı İlâhî
'Alî'dür ins ü cinnün pâdişâhı (Caferî Baba 4/6)
'Alî'dür server-i evlâd-ı hâtem
'Alî'dür rehber-i Havvâ ü Âdem (Caferî Baba 4/10)
'Alî'dür kâtil-i 'Anter 'Alî'dür
'Alî'dür mâlik-i esrâr 'Alî'dür (Caferî Baba 4/39) (Bedir, 2004, s. 187)

Caferî Baba, "mühür-nâme" adlı yetmiş iki beyitlik velayet mührü ve Hz Ali ile ilgili bir mesnevi yazar. Mesnevideki olay şöyledir:

> Bir gün Hz. Muhammed'in katına Valiye adında güzel bir kadın gelir. Saygı ve hürmetten sonra Peygamber'e, o öldükten sonra makamına kimin geçeceğini sorar. Hz. Muhammed eline bir taş alır. Taş birdenbire eriyiverir. Allah Resulü, yüzüğünün mührünü, hamur gibi eriyen bu taşın üzerine basar ve kadına, "kendisinin gerçek varisi" olan kişinin bu mucizeyi aynen göstereceğini söyler. Peygamber'in vefatından sonra Valiye Hatun elindeki taşla Ebubekir'in katına çıkar. Hz. Muhammed ile aralarında geçen diyaloğu aktarır. Ebubekir inanmaz ve kadını sert bir şekilde geri çevirir. Çaresiz kalan Valiye, yolda Selman'a rastlar. Durumu açıklar. Kadını dinleyen Selmân-ı Fârisî onu doğruca Hz. Ali'nin makamına götürür. Velayet delili taş Ali'nin elinde hamur gibi eriyiverir. Böylece Resul'ün gerçek vasisinin Hz. Ali olduğu anlaşılır. Valiye Hatun bu taşı, Ali'den sonra Hasan, Hüseyin, Zeynel Abidin ve Muhammed Bakır'a götürür. Onların gerçek imam olduğunu onaylatır. Bu arada Allah tarafından her defasında gençleşerek imamlara ulaşmaktadır. Muhammed Bâkır'ın taşa mühür

vurmasının ardından kadın canını teslim eyler (Bedir, 2004, s. 17).

Caferî Baba, Tebuk gazvesini anlattığı mesnevisinde de Hz. Ali'nin kahramanlığını anlatır. Selman bin Fârisî'nin rivayet ettiğine göre Hz. Muhammed Medine'de dini yaymaya çalışırken Tebuk adlı içerisinde kâfirlerin olduğu bir yer vardır. Kâfirler ve münafıklar bir araya gelip Medine'ye asker çıkarırlar. Peygamber de karşılık vermek için gazileri toplar. Hz. Ali Medine'de kalır. Savaş sırasında peygamberin ordusu dağılır. Savaş meydanında Hz. Muhammed ve Selman kalır. Onlar da Allah'ın emri ile uluların arasına gizlenirler. Bunu gören şeytan uzun bir pîr kılığına girerek Muhammed öldü diye bağırır. Peygamber bu durum üzerine dua eder. Hz. Ali tayy-ı mekân ile savaş meydanına gelir ve kâfirler onu görüp narasını işitince korkudan silahlarını bırakırlar. Hz. Ali'nin doğumu ile ilgili Cabir'in rivayet ettiği olay şöyledir: Bir gün Cabir, peygambere Hz. Ali'nin nasıl doğduğunu sorar. Peygamber bu soruya cevap verir ve Hz. Ali'nin mucizevî doğumunu anlatır. Allah ilk önce Hz. Muhammed'in nurunu yaratmıştır. O nur Hz. Âdem'den Abdulmuttalib'e kadar gelir ve ikiye ayrılır. Birinden kendisi diğerinden Hz. Ali olur. Hz. Ali'nin annesi Fatıma bintü Esed, babası ise Ebu Talib'tir. Hz. Ali annesinin rahmine düştüğünde günden güne artan bir zelzele olur ve Kureyş putları düşer. Zelzele, Ebu Talib'in Kâbe'de dua etmesi sonucu durur. Annesi, Hz. Ali karnındayken onun tesbih ve dua etmesini duyar. Onun doğumu Kâbe'de olur ve doğumuna Havva, Meryem, Asiye ve Hz. Musa'nın annesi yardımcı olur. Hz. Ali cuma günü doğar. O doğduğunda gökyüzünü nur kaplar. Doğumunun dördüncü gününde fasih bir dille dua ve secde eder.

Ednâyî Divanı'nda yedi mesnevi bulunmaktadır ve bu mesnevilerden beşi Hz. Ali ile ilgilidir. Diğer iki mesnevide de Hz. Ali ile ilgili beyitler mevcuttur. Ednâyî ikinci mesnevisine "Fazîlet-nâme" adını vermiş ve Hz. Ali'nin faziletlerini anlatmış, kendi ifadesiyle Mürteza'nın evsafını şerh etmiştir:

Kulagın dut Murtezâ evsâfın şerh eyleyem
Bu **fazîletnâmeyi** şâh-ı vilâyetden zülâl (Ednâyî 2/2)
Bu **fazîletnâmeyi** her kim dinler cân ile
Murtezâ hubbi gönlünden gir hemân imân ile (Ednâyî 2/5) (Dural, 2007, s. 74)

Şair mesnevilerde "Alîdir…" ifadesiyle Hz. Ali'yi tavsif ve tarif etmiştir. Örneğin Hz. Muhammed'in yadigârı, kıyamet meydanının kumandanı, şefaat sultanı, cennet bağı, rahmet bostanı, evliyanın sultanı, ilim kapısı, hakikat denizinin incisi,

besmelenin be harfinin noktası, Cebrail'in kol ve kanadı… Ednâyî, Hz. Ali için kullandığı "âlim-i allâm-ı hikmet, kâhir-i kahhâr-ı kayyûm, fâil-i mutlak" gibi Allah'a ait sıfatlarla İslam itikadı açısından aşırıya kaçmıştır. Fazîletnâme adlı mesnevide Cebrail Hz. Ali'yi ziyadesiyle medheder ve bunun üzerine Hz. Muhammed bu övgünün sebebini sorar. Cebrail de Hz. Ali'nin niçin üstadı olduğunu anlatır:

'Alîdir mîr-i meydân-ı kıyâmet
'Alîdir şâh-ı sultân-ı şefâ'at (Ednâyî 1/1)
'Alîdir mîr-i meydân-ı tarîkat
'Alîdir dürr-i deryâ-yı hakîkat (Ednâyî 1/13)
'Alîdir Ahmedin mîr-i vezîri
'Alîdir her fakîrin dest-gîri (Ednâyî 1/36) (Dural, 2007, s. 65)

Ednâyî'nin diğer bir mesnevisinde Hz. Muhammed Hz Ali'ye bazı sorular sorar. Hz. Ali de sorulan soruya mukabil adı geçen peygamberi vasıflarını anlatarak över. Sorular sırasıyla şöyledir. Son soru ise Hz. Muhammed ile ilgilidir:

Ya Ali fazilet senin midir yoksa Âdem peygamberin mi?
Ya Ali fazilet senin midir yoksa Nuh peygamberin mi?
Ya Ali fazilet senin midir yoksa Salih peygamberin mi?
Ya Ali fazilet senin midir yoksa İbrahim peygamberin mi?
Ya Ali fazilet senin midir yoksa Musa peygamberin mi?
Ya Ali fazilet senin midir yoksa Eyüp peygamberin mi?
Ya Ali fazilet senin midir yoksa İsa peygamberin mi?
Şâh-ı merdân-ı 'Alîden bir su'âl eyledi ol
Didi habîb adlu peygamber su'âle bula yol (Ednâyî 3/2)
Lafzı şeker bârından Mürtezâ medhin eyledi
Mürtezâ buyurdu medhi habîb anı dinledi (Ednâyî 3/7)
Üçüncü su'âl ol habîb Sâlih peygamber didi
Senin midir fazîlet yok Sâlih peygamber didi (Ednâyî 3/23) (Dural, 2007, s. 82)

Hz. Ali medhiyesine oğlulları Hz. Hasan ve Hüseyin de eklenebilir. Cezbî ilk mesnevisinde sırasıyla Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i medheder. Beyitlerin başında "Alîdir…, Hasandır…, Hüseydir…" diyerek âl-i abâdan üç kişiyi tavsif ve medheder. Hz. Ali yiğitliği, ilmi, kahramanlığı, Allah'ın sırlarına mahrem oluşu, peygambere damat olması yönleriyle övülür. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ise

somutlaştırma ile tavsif edilir. Örneğin nübüvvet bağının goncası, Haydar ağacının meyvesi, âlem feleğinin güneşi, dinin ayı Hz. Hasan; iki âlemin küpesi, şahadetin tacı, hazret ağacının meyvesi Hz. Hüseyin'dir. Mesnevilerin sonunda Cezbî, nidâ ve tecrit ile Ali'nin dergâhına gidip saadet bulmayı, canını Hasan'ın yolunda kurban etmeyi, her şeyi terk edip Hüseyin'in yolunda intizarı ve Yezid'e lanet okumayı salık verir:

'Alîdir cümle merdin ser-firâzı
'Alîdir cümle halkın şâh-bâzı (Cezbî 1/1)
'Alîdir lâ-fetâ sırrına mazhar
'Alîdir cümle düşmüşlere rehber (Cezbî 1/5)
'Alîyi sevmeyen didi peyember
Beni sevmez didi ol şâh-ı ekber (Cezbî 1/11)
Hasandır gonce-i bâg-ı nübüvvet
Hasandır murtazâ-yi sırr-ı hikmet (Cezbî 2/1)
Hüseyndir kişver-i şâh-ı şehâdet
Hüseyndir enver-i mâh-ı sa'âdet (Cezbî 3/6) (Maleky, 2012, s. 331)

Hz. Ali'den başka aşağıdaki sahabeler küçük mesnevilerle medhedilmiştir. İbrahim Nâzır "Der-Menkabe-i…" ibaresiyle başlayan üç mesnevisinde sahabelerden sırasıyla Zübeyr Bin Avvâm, İbn-i Abbâs ve Talha'yı medheder. Şecaat sahibi Zübeyr Bin Avvâm, sahabeler içinde Hz. Muhammed'e muhabbetiyle şöhret bulmuştur. Zübeyr Bin Avvâm, savaşlara gitmekte çok isteklidir ve gazalarda Hz. Ali ile beraberdir. Düşmanlar ikisini yan yana görünce korkudan canları çıkmaktadır. Hz. Muhammed'in cennetle müjdelediği sahabe içinde Zübeyr Bin Avvâm da vardır. Hz. Muhammed'in amcasının oğlu İbn-i Abbâs, tefsir ilminde cihanda tektir. Bu konuda Hz. Muhammed ona dua etmiştir. Ebu Cehil, İbn-i Abbâs'a eziyetler etmiş ama sonunda Bedir savaşında onun kılıcı ile ölmüş ve cehenneme girmiştir. Dünyada iken cennetle müjdelenen bir sahabe de Talha Bin Ubeydullah'tır. Talha da cesaretiyle her gazada en ön safta yer alır ve kahramanlığı ile düşmanı korkuturdu. Onun bir özelliği de peygamberin sözlerini can kulağı ile dinlemesidir. İbrahim Nâzır, mesnevilerinde bu sahabelerin muhabbetini ve lütfünü Allah'tan niyaz eder:

Olup habîbe mihribân
Ashâb içinde buldı şân (İbrahim Nâzır 1/2)
Oldur şecâ'at sâhibi
Her dem gazânun râgıbı (İbrahim Nâzır 1/3)

Şîr-i Hudâya her zamân
Olu idi ol hem-‘inân (İbrahim Nâzır 1/5)
İbn-i ‘Abbâs o kerîm-i zîşân
‘İlm-i tefsîr ile yektâ-yı cihân (İbrahim Nâzır 2/1)
Bû-cehil ana ezâlar itdi
Sonra seyfiyle Cahîme gitdi (İbrahim Nâzır 2/4)
Gûş ile kavl-i Resûli her gâh
İntibâh ile olurdı âgâh (İbrahim Nâzır 3/5) (Şengün, 2006, s. 340)

Âdile Sultan “Der Şân-ı Hazret-i Hâlid” başlıklı mesnevisinde Eyyüb El-Ensari’yi konu alır. İki cihanın padişahı Hz. Muhammed Mekke’de doğmuş, kırk yaşında peygamber olmuştur. Mekke’den Medine’ye hicret ettiğinde misafir kalacağı evle ilgili şunu söylemiştir: “Devem hangi evin önünde durursa o evde misafir olacağım.” Deve gider ve Hâlid İbn-i Zeyd-i Ensârî’nin evinin önünde durur. Peygamberi misafir etme şerefi bütün sahabelerin gıpta ile bakmasına neden olur. Hâlid İbn-i Zeyd-i Ensârî ömrünün sonunda İstanbul’un fethine katılmış ve İstanbul’da ölmüştür:

Sonra hikmetle buyurdu ol Resûl
Kangı câyı makâm eylerse kabûl (Âdile Sultan 2/10)
Nâka-dârı çünki Cibrîl-i Emîn
Çöktü beyt-i Hâlid’e kıldı mekîn (Âdile Sultan 2/12)
Hâlid İbn-i Zeyd-i Ensârî’dir ol
Hem Resûlu’llâh ‘alemdârıdır ol (Âdile Sultan 2/13)
Hâk-ı pâyi verdi bu şehre şeref
Dürr-i zâtına olup kabri sadef (Âdile Sultan 2/18) (Özdemir, 1996, s. 234)

Hanyalı Nûrî’nin bir mesnevisi (Aydın, 2009, s. 526) Ebû Süfyan hakkındadır. Mesnevide sureti münkir ve münker biriyle şairin Mekke’nin fethi ile Müslüman olan Ebû Süfyan’nın imanı üzerine tartışmalarını konu alır.

Sonuç olarak sahabe medhiyelerini içeren 17 mesnevinin 10 tanesi Hz. Ali’yi konu almıştır. Caferî Baba ve Ednâyî bağlı bulundukları Alevî-Bektâşî inancı doğrultusunda ve şairliğin verdiği coşkunlukla Hz. Ali için bazı beyitlerde itikat noktasında ifrata kaçan tasvirler yapmışlardır. Hz. Ali medhiyelerinin tamamı tasvirî metinler değildir, bazıları tahkiyevî metinlerdir. Cezbî, Hz. Ali medhiyesinden sonra

oğullarını da över. Diğer medhiyeler ise şu sahabeler hakkındadır: Zübeyr Bin Avvâm, İbn-i Abbâs, Talha, Eyyüb El-Ensari ve Ebû Süfyan.

5.1.4. Besmele Manzumeleri

Kur'ân-ı Kerim'de Tevbe suresi hariç bütün surelerin başında ve Neml suresinin 30. Ayetinde geçen "bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm" ifadesine besmele denir. Ayet veya ayet dışı bir ibare olup olmadığı ihtilaflı bir konu olan besmele tek başına kullanılabildiği gibi "e'ûzu billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm" yani "istiâze" ile de söylenir. Besmele, Kur'ân-ı Kerim'de 114 defa geçmektedir. Tevbe suresi hariç bütün surelerin başında ve Neml suresinin (27/30) 30. ayetinde geçmektedir. Neml suresine göre Hz. Süleyman, Sebe melikesine bir mektup gönderir. Melike, vezirlerine Süleyman'dan bir mektup geldiğini ve besmele ile başladığını söyler. "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla" şeklinde tercüme edilen besmele "ism, Allah, Rahman ve Rahim" kelimelerinden oluşmaktadır. İslâmî gelenekte her hayırlı işin başı olarak görülür ve eserler çoğunlukla besmele ile başlar. "İslâmî geleneğe uygun olarak mesneviler, ya mesnevi metninin dışında bağımsız olarak yazılan "besmele" yani "bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm" lafzıyla ya da besmele lafzının içinde geçtiği "besmele beyti" veya "besmele manzumesi"yle başlar." (Kartal, 2014, s. 99). Aynı şekilde divanlar da besmele beyti veya beyitleri ile başalar. Ayrıca divanlarda farklı nazım şekilleriyle yazılmış müstakil besmele manzumeleri de vardır. İncelemeye dâhil ettiğimiz küçük mesneviler içerisinde 20 tane besmele manzumesi bulunmaktadır. Bu sayı tüm mesneviler içerisinde % 1,3'lük orana denk gelir. Aşağıda küçük mesnevilerle yazılmış besmele manzumeleri şairleriyle verilmiştir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Ahmed Paşa (1), Za'fî (1).

XVI. yüzyıl: Caferî Baba (1), Filibeli Vecdî (3), Kabûlî (2), Kefeli Müdâmî (1), Şemsî Paşa (1), Taşlıcalı Yahya Bey (1), Ulvî (2).

XVII. yüzyıl: Antepli Hâfız (1), Nev'îzâde Atâyî (1), Tecellî (1), Yârî (1).

XVIII. yüzyıl: Hâkim Seyyid Mehmed (1), Neylî (1), Zihnî (1).

Klasik Türk edebiyatında İslamî gelenek olarak eserlere her hayrın başı besmele ile başlanır. Başlangıç beyit/beyitleri ve manzumelerde besmele bölümü haricinde müstakil olarak besmeleyi konu alan küçük mesneviler de yazılmıştır. Bu mesnevilerde

evvela *"besmele nedir?" ve "besmele nelere vesiledir?"* sorularına cevap buluruz. Ahmed Paşa Divanı'na sekiz beyitlik besmele konu mesnevi ile başlar. Rahmet kapılarını açan, iki cihan ehline devlet olan besmele Kur'ân'ın başlangıcı ve "lâ-rayb" namesine çekilen tuğra olduğu için isimlerin en ulusudur:

Bismillahirrahmanirrahim
Oldu çü unvân-ı Kelâm-ı Kadîm (Ahmed Paşa 1/1)
Kufl-güşâ-yı der-i rahmetdir ol
İki cihân ehline devlettir ol (Ahmed Paşa 1/2)
Nâme-i lâreybe çü tuğrâ budur
Zann ederim k'a'zam-ı esmâ budur (Ahmed Paşa 1/3) (Tarlan, 1992, s. 23)

Ahmed Paşa devam eden beyitlerde besmelenin nelere vesile olduğunu anlatır. Dünyadaki her berekete, rûhun cisme girmesine, Âdem peygambere cömertlik irfanının verilip meleklerin ona secde etmesine, suyu toprağın süsleyicisi yapıp toprağı feleklerin kıskanmasına vesile olan hep besmeledir. Bu sebeple insan besmeleyi daima vird-i zebân etmelidir, aksi takdirde işleri tamam olmaz:

Her bereket kim kodu eşyâda Hak
Anı sebeb eyledi dünyâda Hak (Ahmed Paşa 1/4)
Cisme onunla hulûl etdi rûh
Anun içindir sana bunca fütûh (Ahmed Paşa 1/5)
Anun ile Âdeme feyz oldı cûd
Anun için etti melekler sücûd (Ahmed Paşa 1/6)
Âbı budur hilye-ger-i hâk eden
Hâki budur gıbta-ı eflâk eden (Ahmed Paşa 1/7) (Tarlan, 1992, s. 23)

Za'fî, besmelenin Kur'ân'ın sırlarını topladığını söyler. Besmele ilahî ilmin kapısını açmaya sebep olduğu gibi söz kilisesinin nakşıdır. O, Hak divanının baş sözü ve o divanın manalarının müntahabıdır:

Bismillâhirrahmânirrahîm
Câmi'-i esrâr-ı Kelâm-ı kadîm (Za'fî 1/1)
Bâ'is-i feth-i der-i 'ilm-i ledün
Nakş-i nigârende-i deyr-i sühün (Za'fî 1/2)
Ser-suhân-ı defter-i dîvân-ı Hak
Müntehâb-ı ma'nî-i dîvân-ı Hak (Za'fî 1/3) (Üzgör, 1990, s. 256)

Celîlî de şiire besmele ile başlama ile ilgili şunları söyler ve besmele ile başlanan işin ne olacağını ifade eder:

Çü Hak nâmıyla ola söze âgâz
Gerek kim söz ola i'câz-ı perdâz (Celîlî 4/1)
Ne iş kim nâmun ile ola bünyâd
Cihân turdukça ola hurrem-âbâd (Celîlî 4/2)
Ne dîvân kim bula nâmunla 'unvân
Kemâl ehli bulımaz anda noksân (Celîlî 4/3)
Neşât-efzâ-yı ehl-i sohbet olsun
Gül-Sad-berg-i bâg-ı 'işret olsun (Celîlî 4/10)
Şerîf adunla çün urıldı bünyâd
Gerü itmâmına sen eyle irşâd (Celîlî 4/11) (Kazan Nas, 2011, s. 232)

Kefeli Müdâmî'nin Emir Sultan menakıbına besmele ve hamd ile başlar. İnsan dilsiz olmadığı için şükretmeli ve söze besmele ile başlamalıdır. Besmele rehberi ile yola çıkanın işleri kolaylaşır ve yolda dalalet görmez. Kim hamd ile işe başlarsa işin sonu da hayırlı olur:

Di söz fethinde bismillâh her gâh
Degülsin çünki lâl elhamdülillâh (Kefeli Müdâmî 1/1)
Dilersen kim işün olmaya beter
İdegör zikr-i bismillâh rehber (Kefeli Müdâmî 1/2)
Dalâlet görmeye ol sâlik-i râh
Kim ide zikr-i bismillâh hem-râh (Kefeli Müdâmî 1/4)
Ne işün kim ola hamd ibtidâsı
Ola hayr ile anun intihâsı (Kefeli Müdâmî 1/5) (Kol, 2007, s. 114)

Bazı mesnevilerde besmele tarif edilirken somutlaştımaya gidildiği görülür. Şairler besmele tarifleri yanında besmelenin vird edinilmesi gibi nasihatlerini de sıralayabilir. Filibeli Vecdî Divanı'nın mensur metinler kısmında ilk mesnevide besmeleyi kelam askerlerine emir olarak görür. Bu emirin büyük veziri ise hamdeledir. Besmele söz ülkesinin padişahı olunca hamdele de o padişahın bayraktarı olur. Şair besmele için yazdığı müstakil mesnevide ise besmelenin ne olduğunu teşbih ve mecazlarla anlatır. Besmele; doğru yol arayanlara rehber, her şeyin evveli, bolluk

bahçesinin büyük servisidir. Bu servi, mana suyu ile büyür. Besmelenin fethası, zammesi ve noktaları ise ağacın meyve ve yaprakları gibidir. Besmele ağacının meyveleri ise havâslar yani duygulardır:

Bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Hâdi-i cûyân-ı reh-i müstakîm (Filibeli Vecdî 15/1)
Bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Evvel-i her sûre-i 'ilm-i hakîm (Filibeli Vecdî 15/2)
Bi'smillâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Hallisnâ 'an-nekebâti'r-racîm (Vecdî 15/3) (Kavruk-Selçuk, 2009, s. 209)

Şemsî Paşa, besmeleyi Allah'ın yardımına unvannâme olarak görür. Eğer her sözden evvel Huda zikreylenirse Allah'ın nurlu kelamı her şeyi aydınlatır:

Hamd-ı bî-hadd ki irdi 'avnullah
Oldı 'unvan-nâme Bismillah (Şemsî Paşa 1/1)
Zikr eylense söz evvelinde Hudâ
Rûşen eyler kelâm-ı nûr-ı Hudâ (Şemsî Paşa 1/2) (Akkaya, 1992, s. 194)

Kabûlî "Der- Medh-i Besmele" başlıklı ve ardından gelen başlıksız mesnevilerde besmeleyi tarif eder ve besmelenin faydalarını sıralar. Seyr-i sülûktakilere yol gösteren, her işte öncü besmeledir. Besmele; gayb kapısının anahtarı, "lâ-reyb" hazinesinin miftahı, can ikliminin ayeti, kudsilik bağının servisi, ruh bostanının sümbülü, fütûh bağının gülbünüdür. Eksiklikleri gideren besmele dertlilere deva, hastalara şifadır. Allah'ın bütün isimlerini bünyesinde toplayan besmele canı muhafaza eder. Besmele, Allah'ın Rahman ve Rahim isimlerini ihtiva ettiği için insana yâr ve şefiktir. İnsanın canı bedenden çıkıncaya kadar besmeleyi dilinden ayırmaması lazımdır:

Pîşvâdur her işde b'ismi'llah
Rehber istersen işte b'ismi'llah (Kabûlî 10/2)
Kâr-ı nâkıs anunla kâmil olur
Hırz-ı candur sana hamâyıl olur (Kabûlî 10/ 4)
İsm-i Hakdur refîk-i ehl-i tarîk
İsm-i Hakdur kişiye yâr u şefîk (Kabûlî 10/ 6)
Dilden ayırma ismini anun
Bedenünden çıkınca tâ cânun (Kabûlî 10/7)
Ehl-i derde devâ marîze şifâ

İsm-i Hakdur be-hakk-ı ism-i Hudâ (Kabûlî 10/ 8)
Besmele miftâh-ı der-i gaybdur
Fâtih-i gencîne-i la-reybdür (Kabûlî 11/ 2)
Besmeledür âyet-i iklîm-i cân
Besmeledür âyet-i Rahmâniyân (Kabûlî 11/ 3)
Besmeledür serv-i çemenzâr-ı kuds
Besmeledür besmele-i bâg-ı üns (Kabûlî 11/4)
Besmeledür sünbül-i bustân-ı rûh
Besmeledür gülbün-i bâg-ı fütûh (Kabûlî 11/5) (Erdoğan, 2008, s. 800)

Nev'îzâde Atâyî dibacesinin girişindeki beş beyitlik mesnevide besmeleyi teşbihlerle ele alır. Eserlerin girişinde altın işlemeli bir taç olan misk kokulu besmele aynı zamanda bir tuğdur. Besmele, kişiyi söz şehrine götüren bir rehberdir. Her zaman Kur'ân'ın başında duran ve Kur'ân hazinesinin kapıcısı besmele hamd sancağı gibidir:

Levha ser-nâmede tâc-ı zerrîn
Anda sorgucudur o satr-ı müşgîn (Nev'îzâde Atâyî 1/2)
Bir benândır o kişide gûyâ
Oldı şher-i suhana râh-nümâ (Nev'îzâde Atâyî 1/3)
Ser-i Kur'ânda turur her demde
Zâhirâ döndi livâü'l-hamde (Nev'îzâde Atâyî 1/4) (Karaköse, 1994, s. 227)

Tecellî'ye göre besmele güzel yüze güzel hat ile yazılan hilal kaş gibidir. Bütün kelamlar onunla başlar ve o meram anlamını belirten dibacenin ilk satırıdır. Besmele yüce Kur'ân'ın baş suresinin nurudur. Besmele remizler kandilinin cevheri, gizli hazinelerin kapısını açan anahtarıdır. O savaş meydanlarını aydınlatan kılıç, siyah nura işaret eden bir kalemdir. Besmele ashab-ı güzinin çektiği âh, Cebrail'in sinesinin yarılmasıdır. O, Utarit'in elinde kanatlı bir ok, sırları süsleyen vahiy kalemi, cenneti süsleyen servi, apaçık ayetler bahçesinin ağacı, zaferi gösteren yüce tuğ, melek yaratılışlı askerlerin bayrağı, zamanı beklenen şeylerin yayının oku, hidayete yaklaşmış kılıcın şimşeğinin kıvılcımı, Sidretü'l-Müntehâ'nın ve ilimler ağacının meyve yüklü dalı, Hızır'ın elindeki ışık, ab-ı hayat için kılavuz, güneş çeşmesine parlaklık veren, satır nehirlerinin latif dalgası, nurların doğduğu yer, Kur'ân mucizesinin giriş kapısıdır:

Âyet-i besmele kim dil-cûdur
Hüsn ü hat üzre hilâl-ebrûdur (Tecellî 1/1)

Şu'le-i cevher-i mısbâh-ı rumûz
Şerh-i miftâh-ı fütûhât-ı künûz (Tecellî 1/4)
Serv-i zîbendegî-i huld-ı berîn
Şecer-i ravza-i âyât-ı mübîn (Tecellî 1/8)
Yûg-ı vâlâ-yı fürûg-ı nusret
'Alem-i cünd-i melâ'ik-fıtrat (Tecellî 1/9)
Meş'al-i Hızr-ı temennâ-yı necât
Reh-nümâ-yı taleb-i âb-ı hayât (Tecellî 1/12)
Matla'-ı safha-i envâr-ı kadîm
Mısra'-ı mu'cize-i Nazm-ı kerîm (Tecellî 1/14) (Deniz, 2005, 132)

Yârî, besmele manzumesinde önce "besmeledür…" ifadesiyle başlayan beyitlerde çeşitli teşbih ve mecazlarla besmeleyi, ardından harflerini tarif eder. Mesnevinin sonunda ise besmelenin faydalarını sayar ve dua eder. Besmele; Kur'ân bayrağının kumaşı, Kur'ân'nın doğduğu yer, Hakîm isminin en büyüğü, din bahçesinin servisi, yakîn bağının goncası, şeriat köşkünün süsü, şeriat gecesinin mumu, din memleketinin süsü, doğru yolun rehberi, ağız ve sözün süsü, peygamberlerin dilindeki zikir, ezel denizinin dalgası, gönül nurunun kâşifi, vücut mumunun ışığı, vahiy esrarının kokusudur. Besmeleyi dilden düşürmeyen kişi Allah'ın mağfiretini bulur. Besmeleyi vird edinen kişi maksat yolunda onu rehber olarak bulur. Ayrıca besmeleyi ders edinen kişinin kalbi Allah nuru ile dolar:

Bismillâhirrahmânirrahîm
Şukka-i râyât-ı kelâm-ı kadîm (Yârî 4/1)
Besmeledür matla'-ı nazm-ı kerîm
Besmeledür a'zam-ı ism-i Hakîm (Yârî 4/2)
Besmeledür hamd ü senâ-yı sühan
Besmeledür nutk-fezâ-yı sühan (Yârî 4/3)
Besmeledür lâzıme-i ibtidâ'
Besmeledür hâtime-i intihâ' (Yârî 4/4)
Besmeledür serv-i çemenzâr-ı dîn
Besmeledür gonce-i bâg-ı yakîn (Yârî 4/5)
Besmeledür zîver-i eyvân-ı şer'
Besmeledür şem'-i şebistân-ı şer' (Yârî 4/6)
Besmeledür zemzeme-senc-i gelû

Besmeledür rehber-i lâ taknetû (Yârî 4/7)
Besmeledür Mehmed'e pîrâ-yı dîn
Besmeledür memleket-ârâ-yı dîn (Yârî 4/8)
Besmeledür nâtıka-perdâz-ı dil
Besmeledür mu'cize-endâz-ı dil (Yârî 4/9)
Besmeledür ey dil-i 'akl-ı selîm
Rehber-i câdde-i müstakîm (Yârî 4/10)
Besmeledür feyz-fürûz-ı dehen
Besmeledür şa'şa'a-sûz-ı sühan (Yârî 4/11)
Besmeledür zîver-i nutk u dehân
Besmeledür lafz-ı nuhust-i zebân (Yârî 4/12)
Besmeledür mu'cize-bahş-ı zekâ'
Besmeledür vird-i dil-i enbiyâ' (Yârî 4/13)
Besmeledür mevc-i bihâr-ı ezel
Besmeledür kârger-i 'akd ü hall (Yârî 4/14)
Besmeledür mebde´-i kâr-ı ma'âş
Besmeledür hem-sebeb-i inti'âş (Yârî 4/15)
Besmeledür meslek-i râh-ı hüdâ
Besmeledür anda yine reh-nümâ (Yârî 4/16)
Besmeledür kâşif-i envâr-ı dil
Besmeledür vâkıf-ı esrâr-ı dil (Yârî 4/17)
Besmeledür nâfe-güşâ-yı nefes
Besmeledür gâliye-sâ-yı nefes (Yârî 4/18) (Karayazı, 2012, s. 319)

Neylî de besmeleyi tarif eden, besmelenin ne olduğunu söyleyen müstakil bir mesnevi yazmıştır. Kur'ân'ın birinci satırı besmele doğruluk ve dürüstlüğü mamur eden bir meslek, İslam şeriatının kırmızı renkli dağ gelinciği, din düşmanlarını yaralayan mızrak, kibriya askerlerinin ilk safı, yücelik ve izzet denizinin birinci dalgasıdır. Şahin görünüşlü şeriat terazisi, şeriat pazusunun kudsi kuvveti, itibar ve yücelik kafilesinin geçtiği cadde, ilahi şeriatın delil çizgisi, gaybın geniş âlemini yeni ayı, gayb denizinin sahiline ulaşan balığı, masivayı yakan meşale, Allah'ın huzurunun kılavuzu, celal ve cemal eserlerini toplayan mecmua, izzet ve kemal çeşmesinin membaı besmele bütün insanlığın gönlüne eminlik verir:

Bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Satr-ı nuhustîn-i Kitâb-ı kerîm (Neylî 1/1)
Lâle-i nu'man-i şer'-i mübîn
Nîze-i zahm-efgen-i a'dâ-yı dîn (Neylî 1/3)
Mâh-i nev-i 'âlem-i pehnâ-yı gayb
Mâhi-i sâhil-res-i deryâ-yı gayb (Neylî 1/8)
Mecma'-ı âsâr-ı celâl ü cemâl
Menbâ'-ı ser-çeşme-i 'izz ü kemâl (Neylî 1/10) (Erdem, 2005, s. 357)

Zihnî, besmelenin sırlarını açmak ve Allah'ın mağfiretine ulaşmak için besmele manzumesi yazmıştır. Mesnevide diğer besmele manzumelerinde gördüğümüz somutlaştırma yoluyla anlatımı görürüz. Besmele Kur'ân'nın sırrıdır ve bu sırlar dikkatle görülür. Besmelesiz başlanan her iş ebterdir. Kudret kaleminin ilk yazdığı besmele, eşya ordusuna sancaktır. Varlığın zuhuratına sebep de besmeledir. Övme ve vasıflarını dile getirmeye imkân yoktur. Zorlukların çözüm yolu, sağlığa sebep, hastalığa ilaç besmele hakikat bağının süsü ve ışığı, hikmet denizinin suyu ve incisi, kemal bağının sümbülü, güzel yüzün bülbülüdür. Cennet kapılarının açılmasına vesile olan besmele eşyaların emniyetini sağlayan mahzendir. Besmelenin zikri ile kalpler nurlanır, şânını fehmedenlerin dimağı misk gibi kokar.

Deyüp ihlâs ile bismi'llâhı
Açalım râz-ı kelâmu'llâhı (Zihnî 1/1)
Cümlenin besmeledir serdârı
Dikkat etsen görünür esrârı (Zihnî 1/2)
Evvel-i ketb-i kalem besmeledir
Ceyş-i eşyâya 'alem besmeledir (Zihnî 1/5)
Midhat ü vasfına imkân yokdur
Şânına nakl ile pâyan yokdur (Zihnî 1/9)
Sebeb-i hall-i müşâkildir ol
Bâ'is-i bed-i mu'âmildir ol (Zihnî 1/12) (Macit, 2001, s. 107)

Besmele manzumelerinin bazılarında şairler besmele ve besmeleyi oluşturan harfler üzerinden klasik ve birbirine benzer teşbih ve mecazlar yaparlar. Bu teşbih ve mecazlarda şairin şairlik gücü ve hayal dünyası yanında bağlı bulunduğu inancın da etkisi vardır. Caferî Baba, besmele manzumesinde besmelenin harflerini Şia itikadı bağlamında değerlendirir. Şair besmeleyi üç ayet kabul eder. Besmele ile Fatiha suresi

yani "sebü'l-mesân" tekrarlanan yedi, on olmuştur. Besmelenin 19 harfi bulunmaktadır. Bunlardan üç tanesi elif, iki tanesi lam harfidir. "Bismillâh"taki elif Hz. Muhammed, "rahmân"daki elif Hz. Ali ve "rahîm"deki elif Hz. Fatıma'dır. Lafzatullâhtaki iki lam ise Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'dir. Besmelenin geriye kalan harfleri masum imamlardır. Şair daha sonra cihanın âl-i beyt olduğunu, onların evliya ve enbiyaya rehberlik yatığını söyler. Her işin önü bismillah olduğu gibi besmelesiz iş ebter olur:

Anun ile on olur seb'ü'l-mesân
Böyle buyurdu Hudâ-yı müste'ân (Caferî Baba 6/2)
On tokuz olur hurûfı ey 'azîz
Anı bil kim ola her işün temîz (Caferî Baba 6/3)
Üç eliften iki lâm oldı kasem
Dinlesen cândan sana bir bir disem (Caferî Baba 6/4)
On tokuz harfün bulardur mazharı
Enbiyâ vü evliyânun rehberi (Caferî Baba 6/18)
Anun içün didi Ahmed kim işi
Dimese Bismillah ebterdür işi (Caferî Baba 6/23) (Bedir, 2004, s. 297)

Taşlıcalı Yahya Bey Divanı'na gelenekte olduğu gibi "besmele-hamdele-salvele" ile başlar. Besmeleden sonra Allah'a hamd eden şair hamdi ulu bir nimet olarak görür. Sözlerin yücesi besmele ise söz başında güzel bir sümbül gibidir. Besmele satırı peygamberin mahşerde açacağı sancağı, üzerindeki medd ise Allah'a giden yoldur. Yahya Bey bu girişten sonra Allah'ın kudretini nazara verir. Bir kişi onun kudretini düşünüp hayal etse denize düşmüş karıncaya benzer. Çünkü Allah "kün" emriyle tersine dönmüş nun harfine benzeyen göğü direksiz yaratmıştır. Yeryüzü altındaki deniz ise fikir dağlıçlarını güçsüz bırakır:

Ahmedu'llâhe ba'de bi'smi'llâh
Ve hüva'llâhu lâ ilahe sivâh (Yahya Bey 1/1)
Ulu ni'met degül mi şükr-i Şekûr
Ulu rahmet degül mi zikr-i Gafur (Yahya Bey 1/2)
Besmele kim sözlerün a'lâsıdur
Söz başınun sünbül-i zîbâsıdur (Yahya Bey 1/3) (Çavuşoğlu, 1977, s. 3)

Derzi-zâde Ulvî besmele manzumesinde önce besmeleyi tanımlayıp ardından besmelenin harflerini teşbihlerle açıklar. Şaire göre "kadîm-i kelâm" olan besmele

Kur'ân'ın gül bahçesinin sümbülüdür. Besmele vücut diyarının padişahının bayrağı, cömertlik bostanının üstün servisidir. Besmelenin "ba"sı bidayet bağında gül, o bağın bülbülü ise Cebrail'dir. Besmele iki âlem pergelinin noktası, âlemin merkezi, canın başlangıcıdır. "Ba"nın noktasını idrak eden harflerin rumuzlarını keşfeder. Tevhit harmanında tane olan "ba" amber gibi misk kokuludur. Akl-ı küll olan "ba" harfiyle vahdet nükteleri keşfolur. "Sin"nin dişleri can ve gönül bahçesinde taze biten yeşilliklerdir. "Sin"deki cezm cennet bahçelerinin havuzunun daireleridir. Cömertlik dudağının "mim"i bir goncadır. Can bülbülü o goncanın giryesidir. "Elif" cihana doğru bir yoldur ki o yola sâlikler kul olurlar. "Elif lam ve he" ism-i zât olup altında Allah'ın bütün sıfatları vardır. "Lam" güzellerin yüzüne kement olan amber kokulu saçtır. Şedde, ciğeri delip geçen kirpiktir. Şair "he"yi gördüğü zaman âh edip ela gözlü nergis çiçeğine bakmıştır. "Lâ" parlak bir hayat mumu için gerekli makastır. "Râ" ezel rüzgârının boynunu büktüğü İrem bağının taze fidanıdır. "Rahmân ve rahîm" deki iki "ha" iki siyah zülüf, "nûn" saadet çevganı, nokta da o çevgana güzellik topudur. "Medd ile yâ" şüphesiz güzel kokulu kaşlardır. "Mîm" de ahiret gününde rahîmdir. Şair, mesnevinin sonunda tecrit sanatı ile kendine seslenip "bu bahçenin gülünü toplamak için can bülbülünü şevkle uçuralım" der:

Serv-i ser-efrâz-ı çemenzâr-ı cûd
Râyet-i sultân-ı diyâr-ı vücûd (Derzi-zâde Ulvî 1/3)
Bâsı durur bâg-ı bidâyet-i güli
Tâyir-i kudsîdür anun bülbüli (Derzi-zâde Ulvî 1/4)
'Akl-ı küll oldı nazar it harf-i bâ
Nükte-i vahdet sana keşf oldı tâ (Derzi-zâde Ulvî 1/10)
Dâne dürür hırmen-i tevhîde bu
Hâl-i mu'anber gibidür müşk bû (Derzi-zâde Ulvî 1/11)
Ravza-ı cân u dile dendân-ı sîn
Tâze biten sebze-i terdür hemîn (Derzi-zâde Ulvî 1/14)
Cezm ile bak cezmine budur 'ayân
Dâîre-i havz-ı riyâz-ı cinân (Derzi-zâde Ulvî 1/15)
Oldı cihâna elifi togrı yol
Sâlik olurlar o yola cümle kul (Derzi-zâde Ulvî 1/19)
Râsı durur tâze nihâl-i İrem
Bâd-ı ezel kâmetini kıldı ham (Derzi-zâde Ulvî 1/28)
Dermek içün 'Ulvî bu gülsen gülin

Uçuralum şevk ile cân bülbülin (Derzi-zâde Ulvî 1/33)
Bismillahirrahmanirrahîm
Sünbül-i gülzâr-ı Kitâb-ı kerîm (Derzi-zâde Ulvî 7/1) (Çetin, 1993, s. 1)

Antepli Hâfız Divanı'nın girişindeki mesnevide önce besmeleyi konu alır. İşlerin hayır ile tamama ermesi için söze besmele ile başlanmalı, ağız besmele ile açılmalıdır. Besmele ile murat kapıları açılır ve lanetli şeytan insana yaklaşamaz. Besmele hoş kokulu bir gül ve ismet bağının sümbülüdür. Besmele güzelinin gül yanağı kalpleri cezp eder. Şair, bazı harflerle ilgili beyitler de yazar. Bu harfler "elif, sin, mim, lam, he, ha, ra, nun ve ya"dır. Bu harfler birleştirildiğinde besmelenin içinde bulunan "ism, Allah, rahmân ve rahîm" kelimeleri çıkar. Şair böylece "rahmân ve rahîm" ismi ile Allah'ın merhametine ve affına sığınır. "Elif" vahdet bağında servi gibi uzun bir binadır. "Sin" harfinin dişleri içi inci dolu bir hikmet sedeftir. Allah onu lütuf denizi gibi çekmiştir. "Mim" rahmet pınarı gibi akar. "Lam" muhabbet çengelidir ki âşıkların gönüllerini alır. "Ha" Hakk'ın haremine iki penceredir. "Ra" harfinin başı Allah'a serkeşlik eden düşmanlara kahır hançeridir. "Ha" Allah'ın affına ve mağfiretine bir esmadır. "Nun" inayet kucağıdır. "Ya" harfi ise kavisiyle "kâbe kavseyn"e benzer:

Elif servi gibi bâlâdur
Bâg-ı vahdete hemân bînâdur (Antepli Hâfız 1/7)
Sanki dendân-ı sîn oldı kamu
Sadef-i hikmet içinde lü'lü' (Antepli Hâfız 1/8)
Lâmı çengâl-ı muhabbetdür anın
Çalınur dilleri 'âşık olanın (Antepli Hâfız 1/11)
Hançer-i kahr dinür ser-i râya
Kakka ser-keşlik iden a'dâya (Antepli Hâfız 1/13) (Ataç, 2007, s. 12)

Besmelenin harflerini benzetme ve mecazlarla açıklayan bir şair de Yârî'dir. "Bismillâh" lafzı, Kur'ân cümlesi, "ba" harfinin noktası irfan yolundakilerin gözlerine sürmedir. "Sin" harfi din saçının tarağı, "mim" saf su fıskiyesi, "Allah" lafzı ise Kur'ân bahçesinin gül yetişen yeridir. "Ha" Allah'ın elinin mühürü, "medd" vahiy güzelinin kaşıdır. Nefis cadısına müstakim "elif" Hz. Musa'nın asasının icazını gösterir. "Şedde" Cebrail'in gözlerindeki baş kirpik, "lam" arş kandili, "ra" ise arşın ayıdır. "Ha" goncası melek tacının süsü, nun hokkası feleğin derûnunda güneştir. Nun içindeki nokta, arş

hokkasında eşsiz inci gibidir. "Rahîm" lafzı rehberdir. Yârî, geriye kalan "elif, ra, ya ve mim"i aşağıdaki gibi tarif eder:

Elfi durur sehm-i sa'âdet-eser
Râsı durur saht-ı kemân-ı kader (Yârî 4/47)
Nokta-i yâ sünbüle-i jâle-gîr
Hey'et-i mîm encüm-i dünbâle-gîr (Yârî 4/48)
Mîm durur hâtime-bahş-ı kelâm
Olsa n'ola her söz anunla tamâm (Yârî 4/49) (Karayazı, 2012, s. 319)

Hâkim Seyyid Mehmed'in dört yüz yirmi iki beyitlik hilye şerhine besmele ile başlar. Eğer besmele vird-i zebân olmazsa şiir kuşu uçamaz. Kerem tacının süsü besmele bütün müşkülleri halleder ve Kur'ân hazinesini açar. Kudret kalemi takdir levhasına ilk önce besmeleyi yazmıştır. Bir tılsım olan besmele cismine "ism-i a'zam" ruh olmuştur. Vahdet denizinde besmelenin on dokuz harfinden her biri bir elmastır. Kadim hediyeler bağının ağacının dal ve budakları besmelenin harfleridir. Hâkim Seyyid Mehmed daha sonra besmelenin harflerini ve harekelerini teşbih ve mecazlarla aşağıda örnek beyitlerde olduğu gibi tarif eder:

Fethası genc-i kerem fethine dâl
Zammesi fir'at-i her şân-ı celâl (Hâkim Seyyid Mehmed 1/19)
Noktası oldı ruh-ı âline hâl
Hûb-rûlıkda bulup hüsn ü kemâl (Hâkim Seyyid Mehmed 1/21)
Bâsıdur bârika-i bedr-i celâl
Noktası hilye-i zibâsına hâl (Hâkim Seyyid Mehmed 1/25)
Lafzatu'l-lâhdaki hemze-i zât
Buldı zât-ı ehadiyyetde sebât (Hâkim Seyyid Mehmed 1/33)
Lâm-ı ta'rîf-i Rahîm ü Rahmân
Oldı tekrâr-ı 'atâya bürhân (Hâkim Seyyid Mehmed 1/43) (Poyraz, 2008, s. 253)

Zihnî besmeleyi, kelime ve harfiyle şu şekilde tarif eder: "Be" hakikat feleğinin güneşidir. "Be"nin noktası ise imkân dairesidir. "Kün" kelimesindeki "nun" harfinin noktası gibi ihsan doludur. Felek, sidre ve arş-ı alâ "be" harfinin noktasında görünür. "Sin" vahdet bağının sümbülü, azamet ve ihsan mahzenidir. "Mim" Allah'ın iyilik mahzeni, lütuf hazinesidir. Şair "Allah" lafzını esma ve sıfatları kullanarak açıklar. Burada şair Allah'ın kudretini, şanını, yüceliğini, kudretini, rububiyetini, ihsanatını

anlatır. "Rahman ve Rahim" sıfatları ise Allah'ın rahmetine delil ve bereketine kefildir. Allah lütfunu bu sıfatlarla müjdelemiştir. Şair mesnevisini nasihat ve dualarla bitirir:

Mîmidir mahzen-i lütf-ı Mevlâ
Ya'ni gencîne-i eltâf-ı Hudâ (Zihnî 1/37) (Macit, 2001, s. 107)

20 besmele mesnevisinden sadece Vecdî, tahkiyevî bir mesnevi yazmıştır. Rivayet edilen hikâye söyledir: Peygamberlerin şahı Hz. Musa bir zaman bir hastalığa müptela olur. Hastalık onu zayıflatıp kuvvetten düşürür. Bir otun bu hastalığa iyi geldiğini duyup hizmetçisine otu buldurur ve yer. Hz. Musa otu yiyip tam iyileşmesine rağmen bir zaman sonra haslık yine başlar. Tekrar gidip otu yemesine rağmen hastalığı iyileşmez. Rabbine, otu ilk kez yediğinde iyileştiğini ama ikinci yiyişte sıhhat bulamadığını söyler. Bunun üzerine Rabbi ise âlemdeki her şeyin öldürücü zehir olduğunu, tiryakin ise besmele ve hamdele olduğunu, her ne yer ve der isen besmele yapması gerektiğini nida eder. Hz. Musa, otu ilk kez yediğinde besmele ile başladığı için iyileşmiş, ikincide ise besmelesiz yediği için deva bulamamıştır. Böylece Hz. Musa besmelenin izzetini ve kendi hatasını anlamış oldu. Sonunda Hz. Musa besmelenin hürmetine af ve merhamet dileyip devasını bulur.

Sonuç olarak İslam'da her hayrın başı olarak görülen besmele ilahiyatın yanında edebî eserlere de konu olmuştur. Kur'ân'da yer alması, Kur'ânın sırrını taşıdığına inanılması, fazileti ve gerekliliği üzerine hadislerin olması, anlamı açısından her işte merhametli Allah'a dayanmayı ifade etmesi gibi nedenlerle gelenekte eserlere besmele ile başlanmıştır. Kur'ân'ın emri olan "istiaze" ile besmele kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınmanın yolu olmuştur. Eserlerin başında besmele tek başına kullanıldığı gibi "hamedele ve salvele" ile birlikte kullanılır. Tasavvufî inanışa göre ise kudret kalemi ilk olarak besmeleyi yazmıştır ve besmele Allah'ın bütün isimlerini toplar. Şairler besmelenin faydalarını ve gerekliliğini vurgularken aynı zamanda besmeleyi oluşturan harfler üzerinden çeşitli mecaz ve benzetmeler yaparlar. Besmelenin faydaları özetle şöyledir: Bütün müşkilleri halleder, rahmet kapılarını açar, işleri tamamına erdirir, Allah'ın yardımına vesiledir ve ledün ilminin kapılarını açar. Diğer küçük mesnevilerde gördüğümüz üslup özelliği olarak somutlaştırmayı besmele manzumelerinde de görürüz. Mesneviler kıyaslandığında besmele üzerine yapılan teşbih ve mecazlarda en çok "*rehber ve anahtar*" kullanılmıştır. Bunun yanında besmele "*mum, süs, sümbül, bayrak, dalga, koku ağaç, mızrak, terazi, cadde, meşale ve bülbül"* gibi unsurlara benzetilmiştir.

Benzetme ve mecazlar besmele üzerinden yapıldığı gibi besmeleyi oluşturan harflerin şekil özellikleri üzerinden de yapılmıştır.

5.1.5. Elifnâme

Arap alfabesinin ilk harfi olan "elif" ve Farsça "nâme" kelimesinin birleşmesinden oluşan "elifnâme" terim olarak şu anlama gelir: "Osmanlı Türkçesindeki otuz üç harfin değişik konularda, değişik şekillerle, genellikle mısra başlarındaki harflerin alt alta alfabetik sıra ile beyitler halinde yazılarak devam etmesi neticesinde oluşan manzum eserlerdir." (Güzel, 2006, s. 634). Divan şairi harfleri; hurûfîlikle ilgili inanç ve düşüncelerini şiire yansıtmakta, çeşitli olay, durum ve nesneyle ilgili tarih düşmede, muvaşşah/istihracta *vb.* kullanmışlarıdır. Divan şiirinde harf oyunlarıyla ilgili bir tarz da elifnâmelerdir. "Edebiyatta harfler; sayıları, noktalı veya noktasız oluşları, biçimleri, mensubiyetleri, simge ve şifre değerleri, çıkış yerleri, sesli veya sessiz oluşları, barındırdıkları ilahî hikmet ve sırlar gibi yönlerden incelemeye tutulmuştur." (Tökel, 2003, s. 63). "Manzum olarak yazılan elifnâmelerin bilinen tek mensur örneği Kaygusuz Abdal'ın elifnâmesidir." (Özkan, 2012, s. 185-198). Elifnâmeler üzerine, elif harfinden ye harfine düz, ye harfinden elif harfine ters sıralanmasına ve harflerin beyit, bend ve dörtlüklerin neresinde olduğuna yani şekil özelliklerine göre çeşitli tasnifler yapılmıştır. Bu tasniflerden ikisi aşağıdadır:

1. Elif ve diğer harfler beyit başlarına getirilir.
2. Elif ve diğer harfler dörtlük başlarına getirilir.
3. Elif ve diğer harfler dörtlüklerde sıra ile her dizenin başına getirilir.
4. Elif ve diğer harfler beyit sonlarına getirilir.
5. Beyitlerde yazılmış şiirlerde elif ve diğer harfler dize başlarına ve ortalarına getirilir. (Kaya, 2007, s. 310).

1. Düz Elifnâmeler,
2. Ters Elifnâmeler,
3. Düz-ters Elifnâmeler,
4. Kafiyeleri alfabetik sıralanan Elifnâmeler,
5. Eğitici ve eğlence amaçlı Elifnâmeler (Öztoprak, 2009, s. 818).

İncelemeye dâhil ettiğimiz mesneviler içerisinde 5 tanesi elifnâmedir. Bu sayı % 0,3'lük bir orana denk gelir. Aşağıda yüzyıllara göre elifnâme yazan şairler verilmiştir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Mihrî Hatun (1).

XVI. yüzyıl: Caferî Baba (1).

XVII. yüzyıl: Kâşif (1).

XVIII. yüzyıl: Hikmetî (2).

Yazılan mesnevilere baktığımızda elifnâmelerin bir tür değil türlerin veya herhangi bir konunun işlendiği bir tarz olduğu anlaşılmaktadır. Yazılan beş mesneviden dördünde *"tevhit, nasihatnâme, na't ve münacat"* türünün ele alındığını görürüz. Mihrî Hatun'un elifnâmesi tevhit ve nasihatnâme türündedir (Arslan, 2007, s. 340). Şair; elifle, Allah'ın evvel, ehad, ebedî oluşu ve birliği hakkında şüphenin olmamasını; be ile, Allah'ın bakî olduğunu; te ile Allah'ın âlemi yaratmasını; se ile, yerde ve gökte ne varsa Allah'ın emrinde olmasını; cim ile, Allah'ın cihanı yoktan yaratmasını; ha ile, ölülere hayat vermesi ve inayetini; hı ile, hayır ve şer her şeyin Allah'ın emriyle olmasını; dal ile, devlet bulmak isteyenlerin Allah'ın emrine uyması gerektiğini; zel ile, Allah'ın emrine değil, nefse uyanların sonunun mahrumiyet olduğunu; re ile, şeytana uymayıp Allah yolunda gidilmesi gerektiğini; ze ile, cennete girmek için dalaletten kaçmayı; sin ile, peygamberin kişiye şefaatçi olması için kişinin herkese dua etmesini; şın ile, şefaat için tevhit ile meşgul olunmasını; sat ile, dünyanın faniliğini; dat ile nefsin isteklerine uyulmamasını; tı ile, fakire hor bakmamayı; zı ile, zulmü adet edinmemeyi; ayın ile, gözyaşı dökmeyi ve nefisten figan etmeyi; gayın ile, gafletten uyanmayı; fe ile, fani dünyadan ahrete günahlarla gitmekten kaçınmayı; kaf ile, nefsi öldürmeyi; lam ile, tövbeyi terk etmemeyi; mim ile, kendi münacatını; nun ile, Allah'ın mehdinden aciz olduğunu; vav ile, günahkar ve Allah'a layık amelinin olmadığını; he ile, Allah'ın faziletine sığınmayı; lamelif ile, Allah'tan aff dilemeyi; ye ile, kıyamet gününde Allah'ın rahmetinden ümit kesmemeyi dile getirir. Caferî Baba Divanı'ndaki ikinci mesnevi elifnâme tarzında bir tevhitdir (Bedir, 2004, s. 135). Şair ilk yirmi dokuz beyitte harfleri sayar ve son üç beyitte konu ile ilgili nasihatte bulunur. Şair elifnâme tevhidinde yer yer konu ile ilgili nasihatlerde bulunsa da çoğunda Allah'ın isim ve sıfatlarını sayar ve açıklamada bulunur:

1. Elif: Evvel ve ahir olan Allah'tır.
2. Be: Allah'ın bidayeti yoktur.
3. Te: Bütün insanları ve cinleri emrine amade kılmıştır:
4. Se: İnsanlar ve melekler onu över, dokuz kat felek hükmüne boyun eğer.
5. Cim: Cennet içinde huri ve gılmanlar onun şevki ile sevinirler.
6. Ha: Allah Hay'dır.

7. Hı: Bütün eşya Allah'ındır ve ölüleri o diriltir.
8. Dal: Allah bütün müşkülleri halleder.
9. Zel: On sekiz bin âlem ve onu zikreder.
10. Ra: Allah çok merhametlidir.
11. Ze: Zevalden münezzehtir.
12. Sin: Onun sırrına insanların aklı ermez.
13. Şın: Birliğine can ve gönül şahittir.
14. Sad: Gözünde nur varsa onun kusursuz sanatlarını temaşa et.
15. Dad: İhsanını zayi eylemez.
16. Tı: Allah tâhirdir. Günahkârlar ona yol bulamaz.
17. Zı: Allah zahir ve batındır.
18. Ayın: İnsan "ayn-ı hakkı" görerek dinini ve dünyasını pak eylemelidir.
19. Gayın: Allah günahları bağışlar.
20. Fe: Dünya fani, Allah bakidir.
21. Gaf: Allah kadirdir.
22. Kef: Lütuf ve keremin kaynağı Allah'tır.
23. Lam: Müminler her zaman "lebbeyk" diye onu çağırır.
24. Mim: Sıfatı zatına mazhardır.
25. Nun: Allah nuruyla cihanı aydınlatır.
26. Vav: Allah vahiddir.
27. He: Allah hidayetler kılar.
28. Lam elif: Allah sameddir.
29. Ye: Allah yapılan bütün işleri görür.

Hikmetî, elifnâme tarzında iki mesnevi yazmıştır. Mesnevilerin ikisinde de "elif"ten "ye"ye harfler mısra sonralarında sıralanmıştır. Birinci elifnâme nasihat içeriklidir. İnsan gönül aynasından kâinata nazar kılarsa hikmet sırları ona aşikâr olur. Dünya gülistanına nazar kılınmalı ve hikmet yapraklarına kâtibin ne yazdığı okunmalıdır. Eşyanın kesreti, lisan-ı hâl ile vahdeti gösterir. Çünkü kesret, vahdet içine konulmuştur. Tek bir özden "mevâlîd-i müselles" yani madenler, nebatat ve hayvanat yaratılmıştır. İnsanın bu dünyadaki maksada da vahdaniyeti yani Allah'ı bulmasıdır. Allah yolundaki tilmize de vahdeti fehmetmek için lezzeti terk etmesi gerekir. İnsan lütuf bahçesinin meyvelerini gördüğünde Allah'ın Rezzâk adı ile neler verdiğini düşünmelidir. Bütün âlem ne için yaratıldığını, "kenz-i pinhân" gizli hazine olan insan

kendini bilerek bunu düşünmelidir. Bir hakikat pirinin izinden gitmek ve yolu şaşırmamak gerektir:

Zihî mir'ât-ı dilden kıl temâşâ
Olur her hikmet esrârı hüveydâ (Hikmetî 1/1)
Nazar kıl gülistân-ı dehre tâlib
Ne yazmış evrâk-ı hikmetde kâtib (Hikmetî 1/2)
Lisân-ı hâll ile eşyâ-yı kesret
Okur 'ilm-i hakîkat içre vahdet (Hikmetî 1/3)
Anı fehm etmege bir ehl-i tilmîz
Gerekdir cân u dilden terk-i telzîz (Hikmetî 1/9)
Hakîkat pîrine ol ehl-i pey-rev
Reh-i râstlıkda gez yâr olma kec-rev (Hikmetî 1/26) (Sona, 2012, s. 178)

İkinci elifnâme münacat türündedir. Şairin ilk yakındığı konu dünyanın kendisi için gurbet olması ve Allah'ın aşk ateşinin başına taç giydirmesidir. Şair, Rabbü'l-Mecîd'den ayrılmamayı diler. Artık Allah'ın hasretiyle iftirak dayanılmayacak noktaya gelmiştir. Melek ve insanlar şairin bu aşk derdini ve iftirakini görseler Allah'tan afv dilerler. Mücrim kullar Allah'ın huzuruna geldiğinde Gaffâr ve Rahîm olan İlah onları affeder. Şair de af ümidiyle huzura gelmiştir ve cümle günahlarının affını ister. Huzurda utanmak, yalanlanmak istemez:

Ey celîl ü mâlikü'l-mülk-i Hudâ
Ey kerîm ü Hâlık-ı şâh u gedâ (Hikmetî 2/1)
Gurbet oldu çün bana bu kâ'inât
Bu zemîn ü âsumân arz u nebât (Hikmetî 2/3)
Nâr-ı 'aşkın başıma giydirdi tâc
Ser-be-ser ol şevk ile oldum sirâc (Hikmetî 2/5)
Bendeni red etme ey Rabbü'l-mecîd
Sen seni benden seni senden ba'îd (Hikmetî 2/8)
Niçe bir bu hasretinle iftirâk
Hadden aşdı derd-i 'aşk-ı iştiyâk (Hikmetî 2/21)
Cümle mahlûkât diler senden seni
Cümlesin mesrûr edip 'afv et beni (Hikmetî 2/29) (Sona, 2012, s. 182)

Elifnâmeler içerinde sadece Kâşif'in na't türünde yazdığı ilk mesnevisinde bir

bölüm olan elifnâmesi türlerle ilgili değildir. Şair bazı kelimelerin eksik olduğu mesnevisinde harfler üzerinden benzetmeler yapar. Elif, seyr bağının servisi; be, haber baharının tahtı; cim, nesir cennetinin tavusu; dal, "şerâre-rîz-i nükhet"; ra, söz göğünün hilali; sin, kemal hazinesinin kilidinin törpüsü; şin, kemal nağmesinin anlayıcısı; sad, parlak bir ayna; ayın, irfan suyunun mecrası; fe, çevgân ve gûy; kaf, hikmet kaf dağı; lam, saadet şişesi; mim, bilgi elinin topuzu; nun, feyz gülü veya kasesi; vav, hoş bir papağan; he, tahkikin tedvir eden fazlı; lamelif, fenlerin bahçesinin lalesi; ye, güzel simalı bir ibriktir:

Elfi ser-cümle serv-i bâg-ı seyr
Bâsı hep tahte-i bahâr-ı haber (Kâşif 1/18)
'Aynı mecrâ-yı âb-ı 'irfândur
Aslan agzı dinülse şâyândur (Kâşif 1/24)
Lâmı kim şîşe-i sa'âdetdür
Feyz-bahş-ı mül-i kerâmetdür (Kâşif 1/28) (Büyükyıldırım, 1998, s. 155)

Sonuç olarak tüm mesneviler içerisinde 5 tanesi elifnâmedir. Elifnâmelerin muhtevalarına bakıldığı zaman türden ziyade daha çok tevhit, münacat, na't gibi türlerle dinî-tasavvufî konuların işlendiği ve yer yer nasihatlerin verildiği bir tarz olduğu anlaşılmaktadır. Mihrî Hatun elifnâmesinde sadece tevhit konusunu işlemez. Mesnevide tevhitlerle doğal ilişki içinde olan na't türünde beyitler ve dinî konularda nasihatler vardır. Caferî Baba'nın elifnâmesi sadece tevhit türündedir. Kâşif bazı harflerin eksik olduğu elifnâmesinde harfler üzerinden benzetmeler yapar. Hikmetî'nin ilk elifnâmesi tasavvufî nasihatler verirken ikincisi bir münacattır.

5.1.6. İstiftâ

Arapça "genç, delikanlı, yiğit, mert" anlamına gelen "fetâ" kelimesinden gelen "fetvâ" dinî bir sorunun veya karşılaşılan bir problemin yetkin kişiler tarafından şer'î hükmünün veya kararının verilmesidir. Asıl olarak fıkıh ilminin meselesi olan fetvalar, manzum olmaları yönünden edebiyata da konu olmuşlardır.

> Osmanlı'da 16-18.yüzyıllarda bazı şeyhülislam veya müftüler fetvâlarını manzum hâlde de vermişler ve bu uygulama genellikle meselenin nazmen sorulmasından dolayı oluşmuştur. Manzum fetvâ uygulaması şeyhülislâm veya müftülerin şairlikleri ile doğrudan ilişkilidir. Manzum hâlde fetvâ veren şeyhülislâm veya müftülere baktığımızda ailelerinde bir şiir geleneğinin

> bulunduğu görülmektedir. Mesela, en çok manzum fetvâ veren şeyhülislâmlardan olan Hoca Sadeddin Efendi'nin soyundan Hocazâdeler adlı bir ulema silsilesi doğmuş ve oğulları Mehmed ve Esad Efendiler ile torunları Ebû Saîd Mehmed, Ebû Saîdzâde Feyzullah ve Bahâî Mehmed Efendilerin hepsi manzum fetvâ vermişlerdir (Eliaçık, 2013, s. 278).

Küçük mesneviler içinde ikisi istiftâdır ve bu % 0,1'lik orana denk gelir. İstiftâların ikisinde de önce müftü medhedilir ardından soru sorulur. İstiftâlardan birisi iş hukuku ile ilgiliyken diğeri şairin içine düştüğü aşk derdiyle ilgilidir. Bu iki mesneviyi Edirneli Nazmî ve Sehî Bey yazmıştır. Edirneli Nazmî Divanı'nda "Mesneviyyât" başlığı altındaki mesnevilerin ilki müftüye fetva talebi için yazılmıştır. Şairin müftüden fetva istediği konu Zeyd'in ücretli işçisi olan Amr'ın hırsızlığı ile ilgilidir:

Eşref-i halk Hak e'imme-i dîn
'Ulemâ-yı 'azâm-ı ehl-i yakîn (Edirneli Nazmî 1/1)
Ne buyururlar işbu mes'elede
Ki olsa Zeyd-ile 'Amr bir hullede (Edirneli Nazmî 1/2)
Zeydden 'Amr haylî rızk-ıla mâl
Serika itse kaçsa pes fi'l-hâl (Edirneli Nazmî 1/3)
'Amrı bir yirde tutsa beşer anı
Kayd u bend itse ba'de anı (Edirneli Nazmî 1/4) (Üst, 2017, s. 3803)

Sehî Bey de manzum istiftâsında önce müftüyü över ve ardından müşkül bir işi olduğunu, gam ateşinde teninin eridiğini söyleyip derdine derman arar. Esasında Sehî Bey'in istiftâsı dinî bir konuyla ilgili değil şairin içine düştüğü aşk derdiyle ilgilidir:

Ey fünûn-ı ma'ârif ile şehîr
Reh-nümûn-ı tarîk-ı levha-i pîr (Sehî Bey 8/1)
Müfti-i müşkilât-ı 'ukde-guşâ
Hâkimü'l-vakt kâdî-i fetvâ (Sehî Bey 8/2)
Bir ulu müşkil işüm oldı benüm
Eridi nâr-ı gussa ile tenüm (Sehî Bey 8/3) (Yılmaz, 2010, s. 384)

Fetvası istenen konu bir güzelin görülüp ona âşık olunmasıdır. Şair, melek yüzlü peri gibi güzeli bir anda görür. Bu güzel can ve gönül mülkünü yağmalar. Gördüğü sevgili o kadar güzeldir ki melek onu görse güzellik defterine kazır. Gözleri sihirli güzel gamze okuyla canı zebun etmiş, zülüf kemendiyle de âşığı bağlamıştır. Bir gün âşık

yollara çıkıp sevgiliye açılır. Âşık sevgiliye şunu söyler: "Ey gurur bağının servisi, güzellik bağına çınar ağacı diksem olmaz mı?" Sevgili bunun üzerine şöyle cevap verir: "Şu karıncaya bak, canına kıyıp Süleyman'ın mührüne kast eder." Âşık nice nasihat etse de bu söze incinen sevgili âşığı dinlemez. Kaşları ve gözleri kara, taze civan olan sevgili âşığı aşkıyla sersemletir. Harap olan âşık müftüye giderek derdinin halli için çare arar:

Hâlüm oldı benüm bu yolda harâb
Kerem eyle buyur bu derde cevâb (Sehî Bey 8/16)
Bu hevâ ile olmışam pür-derd
Senden olur bana olursa meded (Sehî Bey 8/17)
Derdüme çâre eyle Mevlanâ
Eylerem hazretünden istiftâ (Sehî Bey 8/18) (Yılmaz, 2010, s. 384)

Yukarıda da görüldüğü gibi tüm küçük mesneviler içerisinde 2 tane istiftâ yazılmıştır. Bu istiftâlardan birisi dinî bir hüküm ile ilgiliyken diğeri şairin âşık olmasıyla ilgilidir. İki mesnevide de önce soru sorulan kişi övülür ardından müşkülün halledilmesi istenir.

5.1.7. Ramazaniye

Klasik Türk edebiyatında ramazan ayı ve orucun faziletlerinin anlatıldığı manzumelere ramazaniye denilmektedir. Küçük mesneviler içinde birisi 18. yüzyıl diğeri 19. yüzyılda olmak üzere iki ramazaniye vardır ve bu iki ramazaniye de bir mesnevi bölümüdür. Hayrî'nin "Ramazaniyye-i Mesnevî Gûne" başlıklı doksan dört beyitlik mesnevisinin sâkînâme bölümünden sonra ramazaniye bölümü gelir. "Mesnevinin ikinci bölümünde sâkîden aldığı haberle hemen yola koyulan Hayrî, bir anda işret ortamından çıkıp dinî bir atmosfere girer. Şair, orucun etkisiyle duvar gölgesi gibi olmuş, zayıflıktan hilale dönmüştür. Akşama kadar çarşı pazar dolaşan Hayrî, akşam olunca ibadet için Ayasofya Camii'ne gider. Ayasofya tüm ihtişamıyla Hayrî'nin karşısında durmaktadır." (Gökalp, 2009a, 279). Hayrî başta "destâr-ı kec-i şâ'irî" ve "etvâr-ı kec-i şâ'irî" ile mescidin bir köşesine sığınır:

Müjde ki mâh-ı ramazân âmedest
Rahmet-i Yezdân be-cihân âmedest (Hayrî 1/22)
Sâye-i dîvâr gibi bî-mecâl
Za'f-ı sıyâm ile tenim çün hilâl (Hayrî 1/25)

Büsbütün esvâkı gezüp tâ be-şâm
Oldı Ayâsûfiya cây-ı kıyâm (Hayrî 1/26) (Şener, 1999, s. 69)

Hâtif ilk otuz yedi beytinin ramazaniye olduğu mesnevisine bir gece aklı ile hasb-ı hâl ederek başlar. Akıl, şairin mana âlemine nüzul eder ve aşağıdaki bazı soruları sorar.

Bu şeb itmişdi hıred âlem-i ma'nâma nüzûl
Didi eyvâh yine bu hâb ile olmuş meşgûl (Hâtif 7/1)
Böyle mest-i mey-i nahvet neden oldun söyle
Sâye-âsâ düşesin künc-i cefâya böyle (Hâtif 7/2) (Önal, 2010, s. 207)

Hâtif, gece vakti akılla hasb-i hâl ederek içinde bulunduğu hâli okuyucuya aktarır. Şair daha sonra acayip bir vakıa gördüğünü, onu tabir edeceğini söyler ve görenlerin hayran kalacağı, maşallah diyeceği bir güzel tasviri yapar. İlerleyen beyitlerde şiirde anlatıcı artık tasvir edilen bu sevgilidir. Şair güzele ismini sorunca güzel gülerek şunları der: "Hicran derdiyle muhabbet esirim çoktur. Benim şanım şöhretle bugün afakı tutmuştur. Cihan güzelleri içinde benim gibisi var mıdır?" Güzel bunları söyledikten sonra ismini açıklar. Aslında konuşan güzel ramazandan başkası değildir:

Olmuşum mihr-i felek gibi cihâna ihsân
Didi nâz ile o meh ismime dirler ramazân (Hâtif 7/22) (Önal, 2010, s. 207)

Şair yazdığı diğer ramazan muhtevalı kasidesinde olduğu gibi bu şiirinde de türün anlam dünyasını yansıtacak şekilde "i'tikâf, imsâk, sahûr, rûze-dâr, iftâr, terâvîh, leyle-i kadr, ıyd" gibi ramazana ait terimleri kullanır:

Bende imsâk ideyim tavsiyede geldi fütûr
Dîde-i hayretimi eyledi kandîl-i sahûr (Hâtif 7/27)
İtdim ahbâbıma sekr gibi ikrâmı tamâm
Ba'd-ezîn eyliyelim biz de terâvîhe kıyâm (Hâtif 7/33) (Önal, 2010, s. 207)

İsimlendiriliş ve düzenleme itibariyle kaside olarak değerlendirilebilecek şiir, mesnevi formunda kafiyelendirildiği için bu başlık altında ele alınmıştır. Bu şiirde de ramazan bir güzele benzetilerek değişik özellikleri anlatılmaya çalışılmıştır. Şair bir beyitte mesnevide kaside konusunu denediğini belirterek aslında yeni bir nazım şekli arayışı içinde olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda yeni bir türün, belki de mevcut ramazaniye türünün yeni bir

söyleyişinin ipuçlarını aşağıdaki mısralarla vermektedir.

Ramazâniyye deyü söylememiş bir şâ'ir
Mesnevîde bu kasîdem olur elbet fâhir (Hâtif 7/49)

Bu ifadelerinden yola çıkarak, edebi bir tür mü yoksa şekil mi olduğu halen tartışılan mesneviyi şairin bir nazım şekli olarak kabul ettiği, ramazan övgüsü amacıyla yazdığı kasideyi tür olarak düşündüğü sonucunu çıkarabiliriz. (Önal, 2010, s. 62-63).

Sonuç olarak, bütün mesneviler içerisinde % 0,1'lik bir orana sahip ramazaniyelerin ilki yani Hayrî'nin ramazaniyesi mesnevide on beyitlik bir bölümdür. Hayrî mesnevisinde muhteva olarak zıt türleri art arda yazmıştır. Hayrî, sâkîden aldığı haberle ramazanın geldiğini anlar ve camiye yönelir. Ramazaniye bu mesnevide şairin meyhaneden çıkıp Ayasofya'daki aşk macerasına gidişinde bir geçiş bölümüdür. Hâtif ise mesnevisinde ramazan ile sevgiliyi mukayese eder. Şair mesnevisinde ramazandan çok sevgiliyi tasvir ve medhetmeyi amaçlamıştır. Bu nedenle iki mesnevide de ramazan, oruç, bayram *vb.* konuları ayrıntılı şekilde göremeyiz.

5.2. Nasihatnâmeler

Nasihatnâme, Arapça "saf, halis, kötülüklerden uzak olmak, başkasının iyiliğini istemek" anlamına gelen "nush" kökü ile Farsça "nâme" kelimesinin birleşmesinden oluşmaktadır. Edebiyatımızda terim olarak şu anlam gelir: "İnsanları iyiye, güzele ve doğruya yöneltmek, topluma ve devlete yararlı; İslamiyet'in erdemlerini şahsında yaşayan iyi ahlâklı fertler yetiştirmek amacıyla yazılan manzum eserlere genel olarak "nasihat-nâme" veya "pend-nâme" denir." (Kaplan, 1990, s. 1). Nasihatnâme türü divan edebiyatında daha çok müstakil mesneviler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında küçük mesnevi, kaside, gazel gibi nazım şekilleriyle de nasihatnâme yazılmıştır. Nasihatnâme geleneğinde müstakil mesneviyle yazılan *Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig, Yunus Emre'nin Risâletü'n-Nushiyye, Ahmed-i Dâî'nin Vasiyyet-i Nûşirevân, Nâbî'nin Hayriyye, Vehbî'nin Lutfiyye* adlı eserleri önemli yer tutar. "Ümmet çağında ahlâkın temelinde İslam dini bulunduğu için nasihat vermek maksadıyla yazılan eserlerin din ve tasavvufla -doğrudan ya da dolaylı- ilgili olmaları doğaldır. Ancak bu durum nasihat-nâmelerin yalnızca dinî-tasavvufî öğütler veren eserler olduğunu göstermez." (Gökalp, 2012, s. 403). Aşağıda tasniflerde de görüldüğü gibi nasihatnâmelerde dinî-tasavvufî öğütler yanında sosyal hayat, çeşitli ilimler, siyaset ve iş ahlâkıyla ilgili öğütler de verilebilir. "Nasihat-nâmelerde âyet, hadis iktibaslarına, atasözlerine, kıssa ve hikâyelere yer verilebilir. Toplumsal birikimin değer ve

yargılarının hülasası olarak değerlendirebileceğimiz atasözleri, pend-nâmeleri besleyen kaynaklar arasında yer alır." (Gökalp, 2012, s. 405). Araştırmacılar ahlâkî eserleri konularına ve amaçlarına göre tasnif etmişlerdir:

1) Genel ahlâk
2) Siyasetnâmeler
3) Nasihatnâmeler
4) Mevıza yollu eserler
5) Ahlâkî güzel sözler
6) Fütüvvetnâmeler
7) Kâbusnâme çevirileri
8) Kelile ve Dimne çevirileri
9) Hikâyelerle süslenmiş ahlâkî eserler
10) Ahlâkî fıkralar ve hikâyeler
11) Atasözleri
12) Türlü eserler (Levend, 1963, s. 96).

Mahmut Kaplan ahlâkî eserleri tasnif ederken konu ve amaçları yanında nazım şekillerini de dikkate almıştır:

1. Konularına Göre Nasihat-nâmeler:
    a. Dinî-Tasavvufi Nasihat-nâmeler
    b. Sosyal Muhtevalı Nasihat-nâmeler
    c. Çeşitli İlimlerle İlgili Nasihat-nâmeler
2. Nazım Şekillerine Göre Nasihat-nâmeler:
    a. Mesnevî Nazım Şekliyle Yazılan Nasihat-nâmeler
    b. Kaside Nazım Şekliyle Yazılan Nasihat-nâmeler
    c. Gazel Nazım Şekliyle Yazılan Nasihat-nâmeler
    d. Terci-i Bend Nazım Şekliyle Yazılan Nasihat-nâmeler
3. Te'lif ve Tercüme Oluşlarına Göre Nasihat-nâmeler (Kaplan, 1990, s. 2).

İncelemeye dâhil ettiğimiz küçük mesneviler içerisinde 161 tane nasihatnâme yazılmıştır. Bu sayı tüm mesneviler içerisinde % 10,5'lik orana denk gelir. Bu sayı ve oranla lugazlardan sonra en çok küçük mesnevi nasihatnâme türündedir. Aşağıda da görüldüğü gibi XIII., XIV. ve XV. yüzyılda 18, XVI. yüzyılda 89, XVII. yüzyılda 11, XVIII. yüzyılda 11 ve XIX., XX. yüzyılda 32 nasihatnâme veya nasihatnâme bölümü bulunmaktadır: Aşağıda nasihatnâme yazan şairler yüzyıllarıyla birlikte verilmiştir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Çâkerî (1), D. Ömer Rûşenî (2), G. Saruhanî (2), Hidayet Çelebi (1), İbrâhîm Beg (11), Necâtî (1).

XVI. yüzyıl: Arşî (1), Dükakin-zâde Ahmed (5), Edirneli Nazmî (7), Filibeli Vecdî (4), Fuzûlî (1), Gelibolulu Âlî (2), Lâmi'î (8), Mehemmed (2), Murâdî (32),

Pîrkâl (1), Seyfullâh Nizâmoğlu (22), Şuhûdî (1), Taşlıcalı Yahya Bey (1), Usûlî (2).

XVII. yüzyıl: Câhidî (1), Çorlulu Zarîfî (8), Kâdirî (1), Nâzikî (1).

XVIII. yüzyıl: Ferhad Paşa (1), Gurbî (4), İbrahim Nâzır (1), Kâil (1), Resmî Ali Dede (1), Said Giray (1), Seyyid Halvetî (1), Zihnî (1).

XIX., XX. yüzyıl: Abdî (4), Câzib (1), Cezbî (1), Fennî (1), Hasan Haydar (1), Hasan Rızâ (3), Hüznî (1), Kudsî (1), Mehmed Sıdkî (1), Mustafa Refîk (5), Müştak Baba (1), Sâdık Kemâlî (9), Sûzî (2), Yenişehirli Avnî (1).

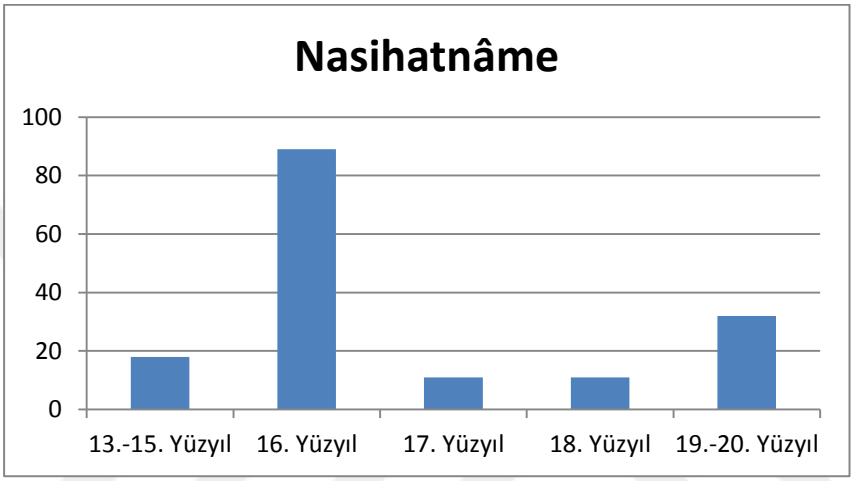

Şekil 10. Yüzyıllara göre nasihatnâmeler.

Küçük mesnevi ile yazılan nasihatnamelere baktığımızda bazıları müstakil olarak, bazıları da bölüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Şairlerin mesnevilerinde işledikleri türler içerisinde beyit/beyitler düzeyinde konuya paralel nasihatler vermesi doğaldır. Sosyal ve dînî hayata dair nasihatler bizlere İslam'ın ve toplumun görmek istediği ideal insan portresini çizer. Nasihatnâmelerde hedef kitleye göre salıklar da değişmektedir. Küçük mesneviyle yazılan 161 nasihatnâmeye baktığımızda diğer nazım şekilleriyle yazılanlarda olduğu gibi ayet, hadis, atasözü ve deyimler kullanılmış, peygamberler ve dinî kişiler kıyas unsuru olmuştur. Doğrudan nasihatlerin yanında temsil yoluyla da nasihat verilmiştir. Genel olarak mesnevilere baktığımızda birbirini tekrarlayan nasihatlerin verildiği görülmektedir. Küçük mesneviyle yazılan nasihatnâmeleri iki başlıkta inceleyebiliriz: "*Toplumsal ve ahlâkî nasihatler, tarikat adap ve erkânına dair nasihatler.*" Bu iki başlık yanında az da olsa anadili öğrenmek, Türklerden uzak durmak gibi bazı konularda nasihatler verilmiştir. Çâkerî, Sultan II. Beyazıt muhatap aldığı nasihatinde padişahtan rüşveti kaldırmasını tavsiye eder. Padişaha babası Fatih Sultan Mehmet'i hatırlatır. Çünkü onun zamanında rüşvet defteri

yoktur. Gece gündüz din uğruna çalışan birisine rüşvet yakışmamaktadır. Eğer padişah rüşveti kesmezse devlette düzen dirlik kalmayacaktır:

Çarh-ı gerdûn öldürür mihmânını
Almadı mı şeh Mehemmed cânını (Çâkerî 2/5)
Kanı anun gibi bir din serveri
Yog ıdı devrinde rüşvet defteri (Çâkerî 2/6)
Rüşveti kesmez isen ey nîk nâm
Şöyle bil kim memleket tutmaz nizâm (Çâkerî 2/12) (Aynur, 1992, s. 62)

Çâkerî üçüncü mesnevisinin sonunda nasihatlerini sâkî ve muganni üzerinden verir. Şairin nasihati, dünyanın bir zehir olduğu, insana altın ve gümüşün kalmayacağıdır. Cem öldüğü sırada şunları söylemiştir. "Dünya sarayının bir çekirdek tanesi kadar değeri yoktur." Efresiyab'a ne çocuğu, ne hazinesi, ne tacı, ne sarayı, ne tahtı, ne de ordusu kalmıştır. İnsan için önemli olan bu dünyada iyi bir ad bırakmaktır:

Sana bir nasîhat diyem gûş kıl
Cihân nîşdür cümle mey nûş kıl (Çâkerî 3/16)
Ne hoş didi Cem cân virürken revân
Ki bir habbe degmez sarây-ı cihân (Çâkerî 3/20)
Ne ferzend kalupdur ne genc ü külâh
Ne eyvân-ı şâhî ne taht u sipâh (Çâkerî 3/23)
Bu hâl üzre çün kim döner rûzgâr
Eyü ad senden gerek yâdigâr (Çâkerî 3/24) (Aynur, 1992, s. 70)

Necâtî Bey, Sultan Beyazıt'a adalet, ilim, cömertlik ve mazlumun yanında olma konularında nasihat eder. Adalet ve insaf bir kuşa teşbih edilir. Adalet ve insaf kuşunun yükü dua, kanadı himmettir. Adalet ve insaf olmasaydı dünyanın tadı tuzu olmazdı. Şaire göre padişah hünerli olana malından dağıtmalı, ilim sahibine kıymet vermeli, zengini fakirden üstün tutmamalı, mazlumun âhından sakınmalıdır:

Sa'âdet kuşudur bil adl ü dâdı
Du'a yükleridir himmet kanadı (Necâtî Bey, 8/1)
Ki begler etmeyeydi adl ü dâdı
Cihânın olmaz idi dal ü dâdı (Necâtî Bey, 8/2)
Hüner-mend olana mâlın nisâr et
Hemîşe ehl-i ilme i'tibâr et (Necâtî Bey, 8/5)

Ganîyi eyleme gâlib fakîre
Hele bu hôş gelir barı hakîre (Necâtî Bey, 8/6) (Tarlan, 1992, s. 38)

Hidayet Çelebi nasihatine başlamadan önce can ve gönülle söyleyeceklerinin can ve gönül dinlenmesini ister:

Bir niçe söz cân gönülle dir işit
Cân ü gönülle bu sözi var işit (Hidayet Çelebi 1/46) (Sona, 2006, s. 256)

Şaire göre alçak ve aldatıcı dünyanın hilelerine aldanmamak gerektir. Bu cihan görünüşte bir dilber gibidir ama gerçekte zulüm ve haksızlık eden bir şeytandır. Şair iki cihanda da mutluluğun reçetesi olarak doğruluğu görür. Hidayet Çelebi genel nasihatlerinden sonra bu kez padişaha öğütler verir. İlk nasihat matemleri düğün yapan adalet üzerinedir. Padişahtan da istenen fani işlere aldanmaması baki işlerle hayırlı bir ad bırakmasıdır. Gülşen-i Saruhanî Sa'd-nâme adlı mesnevisinin asıl bölümü mevizelerden oluşur. Şairin kendi ifadesiyle bu nasihatlerin başına ayet ve hadisler koymuştur. Ayrıca nasihatleri etkili kılmak için peygamber telmihlerine başvurulmuştur. Mevizeler arasında şair dua beyitlerini de sıralar. Nasihatlerin ilki belalara sabretmektir. Şair bu konuda Hz. İbrahim'in ateşe atılma hadisesini anlatır. Nemrut, Hz. İbrahim'i mancınıklardan ateşe attığı anda Allah yardım için Cebrail'i gönderir. İbrahim peygamber Cebrail'in yardımı yerine Allah'ın rızasını ve yardımını diler. Sonuçta "serin ve selâmetli ol" emriyle ateş bir gül bahçesine döner. Şair bu olayı anlatarak belalara karşı sabredenlerin sonu da peygamberin sonu gibi olur dersini verir. Allah'ın bu kadar çok dert ve mihneti vermesinin sebebi kimin şakî kimin şâkir olduğunu görmek içindir. Hz. Eyüp peygamberin "abd-i şekûr" lakabını alması, Hz. İbrahim peygamberin "halîlullâh" olması hep sabırları neticesindedir. Sabrın sonu ise Allah'ın mahşer gününde o kulunu unutmaması ve cennetle şereflendirmedir. Devam eden beyitlerde Gülşen-i Saruhanî'nin verdiği nasihatler şunlardır:

1. İnsan ve dünya ebedî değildir. Akıllı insan ömrün sonunda mal ve makamın kalmayacağını bilir. Bu nedenle insan yılan nefse uymamalıdır. Mahşer gününde insanın yanında olacak iki şey vardır: Amel-i sâlih ve kalb-i selîm (G. Saruhanî 1/156-180).
2. Tefekkür cümle ibadetten daha hayırlıdır. Vuslat-ı murâd tefekkürdür (G. Saruhanî 1/197-210).

3. Cihanın şahbazı gibi olan insan nefsine uyup sinek derecesine düşmemeli, devamlı doğrulukla araştırmalı, himmet etmeli ve çalışmalıdır (G. Saruhanî 1/211-226).
4. Hikmet madeni Lokman, akıllı insanlara ibret olan şu sözü söylemiştir: "Konuşmaktan bin pişmanlık gösterdim, susmak yüz defa konuşmaktan iyidir." Kamil insan diline sahip çıkmalı, dedikoduyu bırakmalıdır (G. Saruhanî 1/227-246).
5. Cehalet en büyük düşmandır. Cahillere asla sır verme. İsa peygamber bir gün kaçıp giderken bunu sebebini sorarlar. Peygamber bir ahmaktan kaçtığını söyler. Bu cevaba şaşıranlar, onun ölüleri dirilttiğini niçin bu ahmağa çare bulmadıklarını sorduklarında peygamber ahmağa çare bulmak ölüyü diriltmekten daha zor, ahmak ölüden daha beter der. (G. Saruhanî 1/247-265).
6. İlim Çin'de de olsa gidip öğren. İlim öğrenmeyen dinsiz kalır. Can âleminin göğündeki güneş ilimdir. Ucb şeytanı merdud eylemiştir. (G. Saruhanî 1/266-283).
7. Ucb yani kendini beğenme şeytan mesleğidir, şeytan ise merdud ve lanetlidir (G. Saruhanî 1/284-298).
8. İnsan ucbu bırakıp tevazu sahibi olmalıdır. Kim tevazu sahibi olursa bütün fiilleri faydalı olur. Kim şeytan gibi kibirlenirse makamı ateş olur. (G. Saruhanî 1/299-316).
9. İnsan fakirlik hazinesiyle zengin olmalıdır. Nübüvvet göğünün ayı, dünya ve ahiretin sultanı Hz. Muhammet fakirliği tercih etmiştir. Fakr ehlinin gönlü aydınlıktır. Zahiri diken ama içi gülşendir. (G. Saruhanî 1/317-335).
10. Kanaat tükenmez bir hazinedir. Kanaat sahibini şeytan kandıramaz ve onun karanlık gecesi aydınlık sabah gibi olur. Hırs ise hayâsızlık ve yalandır. Hırsın sonu pişmanlıktır. (G. Saruhanî 1/336-356).
11. Haset bir ateştir, sahibini gece gündüz yakar. Kalbinin saf ve temiz olmasını istersen onu dermansız dert olan haset ile kirletme. Hasetçinin gönlü gam tuzağındadır ve ebediyen ondan kurtulamaz. Ehl-i kelâm şöyle buyurmuştur: "İzzet ve ululuk hasetçiye haramdır." (G. Saruhanî 1/357-398).
12. Kim bir kavme benzemeye çalışırsa ondandır. İnsan birine benzemek isterse o "selef-i asfiyâ"dır. (G. Saruhanî 1/399-418).

13. Bir kişi için hayırlı olan altın değil o kişinin edebidir. Altın ve gümüş biriktirmek yüzsuyu dökmeye ve edebi terk etmeye sebep olur. Dinin süsü ve fazilet bahşeden edep kişiyi aziz kılar. Kimin başında edep külahı varsa o kişi fazilet ülkesinin padişahıdır. (G. Saruhanî 1/419-435).

Gülşen-i Saruhanî'nin "hikâyet" başlık mesnevisinde olay Hz. Ali'ye edep hakkında sorulmasıdır. Cümle iyi huyları kendinde toplayan fazilet sahibi Hz. Ali'ye bir gün bu edep faziletinin nasıl kazandığını sorarlar. Hz. Ali edebini edepsiz bir adamdan öğrendiğini söyler:

Didiler yâ emir-i nahl-i 'aceb
Neden oldı sana bu fazl-ı edeb (G. Saruhanî 2/3)
Didi kim bî-edebden ögrendüm
Bana pend itdi bî-edeb merdüm (G. Saruhanî 2/4) (Kulat, 2010, s. 86)

Bunun üzerine edepsiz bir kişiden nasıl öğrendiğini merak edip sorarlar. Hz. Ali şöyle cevap verir:

Didi bir iş ki bî-edeb itdi
Halktan ta'n ü töhmet işitdi (G. Saruhanî 2/6)
Ben görüp ol tarîki terk itdüm
Her 'amelde hilafına gitdüm (G. Saruhanî 2/7) (Kulat, 2010, s. 86)

Şair daha sonra edep hakkında nasihatlerini verirken şu hadisi de beyitler arasına ekler: Her kim kendi ayıbıyla meşgul olursa başkasının ayıbıyla uğraşmaktan uzak durur. Hüner ve mürüvvet kendi ayıbını görüp başkasınınkini örtmektir. Diğer insanların kusurunu aramak cahillik alametidir. Şair mesnevisinin 29. beytinden sonra da konuşma, bakma ve susma konularında nasihat eder. İnsan konuştuğu zaman hikmetli konuşmalı, boş sözlerle uğraşmamalıdır. Hikmetli söz, insana güç ve kuvvet verir. İnsan baktığı zaman ibretle bakmalıdır. Bakışın ardında anlayışlı gönül olmalıdır ki insan neye nazar etse bakış idrak etmelidir. Cahil tefekkürü bilmediği için ömür sermayesi tükenmiştir. İnsan sustuğu zaman da düşünmelidir. Zikir, fikir ve nazar gafletle olursa sebepsizce faydasız ve boş işe döner. Oyun, eğlence ve boş işler bırakılıp can gözü açılmalı ve kâinata nazar edilmelidir. Nefis; insanı basiretsiz, alçak, eğri tabiatlı ve hayırsız eder. Kim nefsini ayaklar altına alırsa o kemal ehlinin başı olur. Dükakin-zâde Ahmed Bey'e göre ağacın çekirdekten meyve verdiği gibi oğul da atasını

doğurur. İnsan kendine gelmeli ve kesretten kurtulup vahdete ermelidir. Yüz bin türlü renge aldanmadan bütün ak ve karalardan geçip yaradan bulunmalıdır. Kendini anlayan insan, anlamayan hayvan olur. Vahdet yolundaki insan, aklı bir kenara koymalıdır. Ahiret lezzetini isteyen kişi dünya lezzetini terk etmeli, ölmeden evvel ölmelidir:

Bagbânı ‘âlemün böyle dimiş
Her agaç virür çekirdekden yimiş (Dükakin-zâde Ahmed Bey 8/6)
Ogul oldur kim togura atasın
Bir sadefsüz gevher-i yek dânesin (Dükakin-zâde Ahmed Bey 8/7)
Sen sana gel sen sana gel sen sana
Kalma kesretde özüne gel sana (Dükakin-zâde Ahmed Bey 8/13)
Kendüzüni anlayan insân olur
Kendüzüni bilmeyen hayvân olur (Dükakin-zâde Ahmed Bey 8/26)
Lezzet-i dünyâyı terk it iy püser
Lezzet-i ‘ukbâdan istersen eser (D. Ahmed Bey 8/53) (Süzen, 1994, s. 399)

Edirneli Nazmî Divanı’nda mesneviler içerisinde “Mev’ize” başlığı ile yedi tane nasihatnâme yazar. İnsan dünyayı talep etmemelidir. Dünya sevgisi, hırs ve haset getirir. Gam dolu dünyada gussadan azat olmak isteyen kişi nefsinin arzularını terk etmelidir. İnsanın sonu toprak olacağına rağmen insandaki bu dünya meşguliyeti ve heves nedendir? Her zaman Allah’ın hikmet dolu işlerini ve sanatlarını fikreylemek ve onu daima zikreylemek gereklidir. Her kime Allah’ın lütfu yâr olursa onun her işi kolay olur. Kim de Allah’ın lütfunu yâr edinmezse onun işi ebter olur ve o kişi her işinde çok yorgunluk ve bitkinlik çeker. Her iş Allah’tan bilinmeli, daima havf ve reca arasında olunmalı ve ona tevekkül edilmelidir. Allah’ın verdiğine şükür, aldığına da sabır gereklidir. Nefsine uyan şeytana uyuyor demektir. Kim nefsini zabtedebilirse onda dünya arzusu kalmaz. Şair insanın nefsini nasıl zabtedebileceğini de söyler. Bunun yolu uğursuz nefsi akla bağlamaktır. Şair mevi’zelerinin içinde Allah’ın rahmeti ve inayeti için münacat beyitlerine de yer verir. Mümin bir kimse hayır hasenat yapmalı, mümkün oldukça tasaddukla fakirleri gözetmelidir. İnsan mutlaka ölecek ve yaptıklarını görecektir. Edirneli Nazmî bir mev’izesinde Kerbela olayına değinir ve Hz. Hüseyin’i katleden Yezid’e ve zalimlere lanet, âli- resule ve Kerbela olayındaki masumlara rahmet okur:

Ola bir kimse ki ehl-i dünyâ
Ebedî itmez o fikr-i ‘ukbâ (Edirneli Nazmî 2/1)

İde bir kimse ki dünyâya taleb
Çeker ol niçe gam u anca nikab (Edirneli Nazmî 2/2)
Gel hevâyıla hevesden el çek
Dik tur olmaz hareket niçeye dek (Edirneli Nazmî 2/22)
‘Âkıbet hâk olısar çünki beden
Pes hevâ oldugı yâ başda neden (Edirneli Nazmî 2/25)
Her kime kim yâr ola lutf-ı Hudâ
Yâri olur devlet anun dâyimâ (Edirneli Nazmî 3/1)
Her ne işe başlasa âsân olur
Her neye kasd eylese bir yol bulur (Edirneli Nazmî 3/3)
Başa çıkarmaz işin ebter kılur
Tutdugınun kulpı elinde kalur (Edirneli Nazmî 3/7)
Cümle umûrında çeker çok ta’ab
Olmaz ebed her neye kılsa taleb (Edirneli Nazmî 3/9)
Her işi Hakdan bilelüm dâyimâ
Eyleyelüm şükr ü tevekkül ana (Edirneli Nazmî 3/24)
Olalum uş havf u ricâ üzre hep
Hâlika teslîm ü rızâ üzre hep (Edirneli Nazmî 3/25)
Nefsine uymak degüldür kişi yol
Uymadur iblîs-i pür-telbîse ol (Edirneli Nazmî 4/9)
Bir kişi kim nefsini zabt ide pes
Anda olmaz şol hevâyıla heves (Edirneli Nazmî 4/11)
Eyleye her kim ki nefsi ‘akla rabt
Anun-ıla eyler ol nefsini zabt (Edirneli Nazmî 4/14)
Yâ İlâhî sen ‘inâyet kıl meded
Bir güneh-kâra hidâyet kıl meded (Edirneli Nazmî 4/50)
Sen halâs eyle dalâletden bizi
Sen cüdâ kılma hidâyetden bizi (Edirneli Nazmî v4/519
Fukarâ vü zu’afâyı gözede
Mümkin oldukca tasadduklar ide (Edirneli Nazmî 5/30)
Çün Hüseyne kıydı göz göre Yezîd
Ne yüz-ile vara Hakka ol pelîd (Edirneli Nazmî 6/16)
Diyelüm andukca anun cümlesin
Rahmetullâhi ‘âleyhüm ecma’în (Edirneli Nazmî 6/28)

Diyelüm münkirlerine hem hemîn
La'netullâhi 'aleyhüm ecma'în (Edirneli Nazmî 6/29) (Üst, 2017, s. 3805)

Fuzûlî Türkçe Divanı'nın dibacesinde (Akyüz vd., 2000, s. 16) "kıt'a" başlıklı Farsça mesnevide kötü yaradılışlı kişiyle irfan sahibi kişiyi mukayeseli olarak ele alır. Kötü yaradılışlı kişi cennette hurilerle olsa ve Cebrail'den ders alsa da neticede ondan kötülük gelir. Parlak bir mücevher gibi olan irfan sahibi kişi değersiz ve hor görülen bir şey gibi yıllarca yerde de kalsa onun itibar aynasına pek az toz konar. Yerden kaldırıldığında yine padişahların tacına yakışır bir inci olur. Vecdî nasihat muhtevalı mesnevilerinde, insan ne kadar mala malik olursa olsun sonunda bütün malın helak olacağını sadece eşyanın Allah'a bakan vechesinin bakî kalacağını söyler. İnsan dilinden ve gönlünden Allah'ın zikrini eksik etmemeli, gece gündüz ibadet etmeli ve beş vakit namazını farz olduğu için kılmalıdır:

Ne kadar mâla olursan mâlik
'Âkıbet cümleten olur hâlık (Filibeli Vecdî 7/2)
Bu söze şâhid olur bî-şübhe
Küllü şey'in hâlikun illâ veche(Filibeli Vecdî 7/3)
Dilde zikrine mekân eyleyelüm
Cân gibi anı nihân eyleyelüm (Filibeli Vecdî 8/2)
Farz olupdur bize beş vakt namâz
Kılalum eyleyelüm 'arz-ı niyâz (Vecdî 8/4) (Kavruk-Selçuk, 2009, s. 77)

Gelibolulu Âlî, nasihatinde Allah'ın bir dil ama iki kulak verdiğini bu nedenle az konuşup çok dinlemek gerektiğini söyler. Diğer bir nasihatinde de deniz suyu ile nisan yağmurunun görünüşte bir ama menfaatlerinin bir olmadığını söyler. İnci ile taş, sümük ile meni, misk ile siyah toprak birbirlerine benzese de, hepsini yaratan bir olsa da hakikatte bir değildir ve ehl-i nazarın bunları bir görmemek lazımdır:

Çok sözi ko bu pendümi dinle
Bârî bir söylesen iki dinle (Gelibolulu Âlî 11/2)
İki gûş ile bir zebânun var
Az işitmekde çok ziyânum var (Gelibolulu Âlî 11/3)
Bir dil iki kulak yaratdı Hudâ
Dinlemek tâ sözünden artug ola (Gelibolulu Âlî 11/6)
Mâ'-ı bahr ile âb-ı nîsânî

Anma birdür diyen şu nâ-dânı (Gelibolulu Âlî 12/ 1)
Olmadı anlarun menâfi'i bir
Ancag ikisinün de sâni'i bir (Gelibolulu Âlî 12/2)
Mürde seng ile bir mi zinde güher
İkisin fark idendür ehl-i nazar (Gelibolulu Âlî 12/ 3)
Gerçi bir gibidür sümükle meni
Bir midür fi'l-hakîka cân u teni (Gelibolulu Âlî 12/4)
Müşke benzer egerçi hâk-i siyâh
Biri hoş-bû velî birisi tebâh (Gelibolulu Âlî 12/5) (Aksoyak, 2006, s. 70)

Lâmi'î Divanı'nda tarih manzumelerinden sonra gelen bölümde nasihatler bulunur. İnsan dünya taleplerinden vazgeçmeli, ahiret nimetleri için uğraşmalıdır. Ahiret nimetleri için de bir lokma kâfidir. Hırs insanın can evini yakar. Diğer bir mesnevisinde "Der-mezemmet-i cehl ü taklîd" başlığından da anlaşılacağı gibi cehaleti ve taklidi zemmeder. Şair "Der-mezemmet-i Selita-gân", "Der-mezemmet-i beng", "Der-mezemmet-i boza", "Der-mezemmet-i Ser-hûşân" başlıklı mesnevilerinde ise ağzı bozuk, küfürbaz kadınları, keyif verici maddelerden esrarı, bozayı ve sarhoşları argo ve müstehcen kelimelerle zemmeder. Mehemmed "Tevbîhi'l-nâzım 'Alâ Nefsihî" başlığından da anlaşılacağı üzere nefsini tekdir eder ve bunun üzerinden nasihatlerde bulunur. Mesnevinin girişinde nefsine gerçek âşık olmadığını söyler. Çünkü şeker demekle şekerin tadı alınamayacağı gibi âşığım demekle âşık olunmaz. Nefsin her işi kötülüktür ve nefis yaşlandıkça gençlere benzemek ister. Yaşlandıkça dünya lezzeti acılaşır. Gerçek âşık dünya işlerinden vazgeçmelidir. Nefis daima Hak'tan inayet için dua etmelidir:

Kişi 'âşık dimekle 'âşık olmaz
Ki sükker yimeyenler dadın almaz (Mehemmed 6/3)
Kocaldun yok kemâlün tıfla benzer
Yaşadıkça işün hep tıfla benzer (Mehemmed 6/4)
Çü 'âşıksın yüri var dünyâdan geç
Degilsen bâri bakma 'âşıka geç (Mehemmed 6/9) (Aydur, 2011, s. 98)

Mehemmed "Mesnevi Li-münşe'ihî" başlıklı mesnevisinde de aşk ve Allah yolunda ölmek konularında nasihatte bulunur. Kişi âmâ gibi gezmemeli gözünü açıp dünyaya bakmalıdır. Dünyanın ve içindekilerin gerçek mahiyetini anlayan kişi benliğini

mahvedip aslını bulmalı ve aşk ile Allah yolunda ölmelidir. Aşkın sırrına ermek için kalbi aşk ateşinde yakmak gereklidir. Böylece kalp aynası saflaşır, berraklaşır ve gerçekleri gösterir. Kim Hak yolunda ölürse o hayattadır. Aşkı bilmeyen insan değildir. Kişi mana ülkesinde padişah olmak istiyorsa aşk atına binmelidir. Murâdî nasihatlerinde çoğunda Kur'an, sünnet ve tasavvuf öğretileri paralelinde birçok konuda mevizelerini sıralar. Şair ilk mesnevisinde Al-i İmran (2/92) suresinden iktibasla insanın sevdiği şeylerden infak etmedikçe gerçek iyiliğe kavuşamayacağını ifade eder:

Hak yolında sevdigin virmek gerek
Sevdigin virmek ile irmek gerek (Murâdî 2/4) (Kırkkılıç, 1985, s. 514)

Fazilet, kişinin her işinde Allah'a tevekkül etmesi ve kulağına Rabbin sözünden başka söz almamasıdır. Allah'ı zikir kişiyi cehennem ateşinden korur. İnsan, ibadetle vücudunu ayakta durdurmalıdır. Dünyanın malı ve süsü, zalim ve hayâsız nefis insanı aldatır. Ölmeden evvel ölüme hazırlanmak gerektir. Ölüm en güzel ibrettir. Kişi ne kadar gururlanırsa gururlansın sonunda ömrü bitecek ve kabre girecektir. Ölen kişi şah da olsa köle de toprağına ayak basılacaktır. Peygamber de olsa halife de olsa insanın sonu yine topraktır. Fani dünya gurur yeridir, kimse burada huzur bulamamıştır. İnsan kalbini temizleyip fani dünyanın hilelerine aldanmazsa sonunda Allah'ın cennetine girecektir. Dünyada vefa yerine cefa olduğu için bu cihana gönül bağlanmamalıdır:

Fazîletdür gerek olan kişide
Özüni Hakka ısmarla her işde (Murâdî 3/1)
Sakın aldanma dünyâya tayanma
Anun ihsânına hergiz inanma (Murâdî 6/2)
Dâr-ı fânî durur bu dâr-ı gurûr
Kimse bulmadı bunda hîç sürûr (Murâdî 12/1)
Gâfil olma bekâ degil bu cihân
İşte geldi ve işte gitdi hemân (Murâdî 12/5)
Gönül baglama hergiz bu cihâna
Gidenler gitdi bundan yana yana (Murâdî 42/1)
Sanur mısın bu dünyâda vefâ var
Vefâsı yirine cevr ü cefâ var (Murâdî 42/4) (Kırkkılıç, 1985, s. 514)

İnsan "âlem-i kübrâ", "arş-ı mu'allâ", "râh-ı temennâ" ve Allah'ın gizli hazinesi olduğu için gaflet etmemelidir. Bu insan her ne işlerse işlesin onu Allah'ın emirleri

doğrultusunda işlemeli, ömrünü oyun ve eğlencede geçirmemelidir:

Gaflet itme berü gel ‘âlem-i kübrâsın sen
Kenz-i mahfî-yi Hudâ râh-ı temennâsun sen (Murâdî 18/2)
İstimâ’ eyle dilâ kavlümi gel âgâh ol
Her ne kim işler isen emr-i bi-emru’llah ol (M. 22/1) (Kırkkılıç, 1985, s. 517)

Edep ve ilim hikmeti insan en lazım olan şeylerdir. Edep ve ilmin yanında ilim ile amel etmek gerekir. İzzet tacı olan edep muhafaza edilmeli ve hikmet ile dünya işleri yürütülmelidir. İnsan başına edep tacı aldığı zaman sanki dünyanın vergisini almış gibi olur:

Hikmet-i ‘ilm u edeb elzem durur
‘Âmil-i bi’l-‘ilm olan âdem durur (Murâdî 35/1)
Tâc-ı ‘izzetdür edeb hıfz eyle var
Hikmet ile işlenür dünyâda kâr (Murâdî 35/2)
Başuna al yüri edeb tâcın
Alasın cümle tâ cihân bâcın (Murâdî 25/2) (Kırkkılıç, 1985, s. 519)

Murâdî bazı mesnevilerinde sosyal hayatla ilgili nasihatler de eder. İnsan vefasızlarla dost olmamalı, layık olmayana sırrını vermemelidir. İsim ve şana bakmadan iyiyi aramalıdır. İyiyi bulmak için ise taş kalpli olmamak gerektir. Mal ve makam geçicidir, bunlara talip olunmamalıdır:

Dilersen nîki kalbi taş olma
Vefâsızla sakın yoldaş olma (Murâdî 11/2)
Sakın râz açmagıl nâ-ehl olana
Eyiyi gözle bakma ad u sana (Murâdî 11/3) (Kırkkılıç, 1985, s. 516)

Şuhûdî Divanı’ndaki tek mesnevisinde, Allah’ın ve Hz. Muhammed’in emirleri, din kaideleri anlamına gelen şeriatı ve onun gerekliliğini konu alır ve cahillik hakkında nasihatlerde bulunur. İslam dinin aslı “şeriat-ı Muhammediye”dir. Din bu şeriat ile ayakta durur. Kişi İslam’ın emir ve yasaklarını şeriat ile bilir ve uygular. Tasavvufun önemli kavramlarında “hakikat ve tarikat” şeriat ile bilinir ve bulunur. İnsanoğlu şeriat ile mükerrem, âlem ise müzeyyen olmuştur. Allah, şeriat ile bulunur ve bilinir. Cahil adam hayalinin evhamları ile hareket ederek emir ve yasakları bilmez, ret ve kabul onun yanında birdir. Cahilin fikrinde netice yoktur, hak ile batılı karıştırır. Cahil adam,

avamın fikrini şeriat zanneder, havassın sözünü anlayamaz. Şeriat ehliyim diyerek nefis atına binen cahil, insanların içinde İblis gibi olur. Cahil, insanları hem cahillik hem de kâfirlik ile suçlar, dünyaya kini ile kavga salar. Cahilin bir özelliği de pis ve fesat ehli kişilerle oturarak dedi kodu yapmaktır. Şair bundan sonra niçin ve ne zaman irşada başladığını ifade eder. 990 yılında Hak'tan emr-i ferman geldikten sonra şair Mesnevî'den ders alarak halkı irşada başlamıştır. Bu irşad, Hızır'ın elinden âb-ı hayatı sunmak gibidir:

Bizden bu kadardı söyledik bes
'Ârif olana bu denlü söz bes (Şuhûdî 1/44)
Tokuz yüz toksan idi sâl-i bahr
Gelüp Hak'dan Şuhûdî emr-i ferman (Şuhûdî 1/47)
Kılam irşâd halka Mesnevîden
İçirem Hızr elinden âb-ı hayvân (Şuhûdî 1/48) (Can, 2005, s. 189)

Yahya Bey, tefekkürün önündeki engeli gaflet olarak görür. İnsan ibret nazarı ile bakıp şahadet getirmelidir. İnsan için hayırlı olan Allah'a kulluktur. İman ve din ise ahret yoldaşlarıdır, bu nedenle ikisi de insana saadet getirir:

Gafleti kılma dîdene hâyil
Yaradılmışları temâşâ kıl (Yahya Bey2/1)
İdelüm 'ayn-ı 'ibret ile nigâh
Diyelüm *lâ-ilâhe illa'llâh* (Yahya Bey 2/2)
Yâr-ı bakî tâ'at-i Hakdur sana
Tâ'atun hayra ʿalâmetdür sana (Yahya Bey 2/3)
Âhiret yoldaşları îmân u dîn
Dînün îmânım sa'âdetdür sana (Yahya Bey 2/4)(Çavuşoğlu, 1977, s. 3)

Usûlî, nasihatnâmesinde evvela cahille dost olunmayacağını öğütler. Cahille dost olmak temizken kirlenmek gibidir. Şair, sadık âşık ile cahilin dost olmasını bir teşbih ile anlatır. Ceylan, bir köpeğe; hüma kuşu, bir kargaya nasıl ki av olmaz, aynen onun gibi sadık âşık da cahil ile dost olamaz. Şairin sadık âşığa öğütlerinden biri de nefsine uymamasıdır. Nefsin arzularına uyan kişi gerçek âşık olamaz. Şairin erenlere nasihati ise kadınlarla yoldaş olmamalarıdır:

Niçin her câhile sen yâr olasın
Yaraşmaz pâk iken murdâr olasın (Usûlî 3/16)

Sakın nâdân u câhilden özünü
Ana teslîm kılma kendözünü (Usûlî 3/19)
İte avlanmaz âhû-yı tâtârî
Hümâ olur mu her zâgın şikârı (Usûlî 3/20)
Hevâ-yı nefse uyan âşık olmaz
Bu yola egri varan menzil almaz (Usûlî 3/26)
Er ol kim olasın bizimle hâldaş
Erenler olamaz avratla yoldaş (Usûlî 3/27) (İsen, 1990, s. 39)

"Usûlî, şehr-engîze, bu tarz örneklerde görüldüğü gibi Tevhit'le başlar. Onuncu beyitten itibaren ise dünyanın geçiciliğini anlatan nasihat yer alır." (İsen, 1997, s. 425):

Geç ey dil nefs-i şûmun lezzetinden
Ferâgat kıl bu dünyâ devletinden (Usûlî 5/10)
Şu fânî ni'metin olma zebûnu
Ki âlûde ola zehr ile hânı (Usûlî 5/14)
Cihânın hâli hod cümle hıyeldir
Bu Zâlin özrü destânı meseldir (Usûlî 5/16)
Cihânın hâsılı gam-hârelikdir
Hemânâ çâresi bî-çârelikdir (Usûlî 5/18) (İsen, 1990, s. 45)

Çorlulu Zarîfî Divanı'nda sekiz tane dinî nasihatlerin verildiği mesnevi vardır. Dünyada iken güzel amel işleyen kişi öbür âlemde bunun karşılığını görecektir. Kem işlerde uğraşanlar ise yine öbür âlemde cehennem azabı ile cezalandırılacaktır. Vücut sarayı fena bulmadan insan güzel ameller işlemelidir. İnsan bin yıl da yaşasa sonu toprak olacağından gururlanmamalıdır. Allah'ın takdiri ecel okunu gönderdiği zaman onun karşısında köle de padişah da duramaz, bu işin çaresi kazaya rızadır. Kim nefis ve arzularına uyup Allah'a değil de şeytana kul olursa müflis olur ve ecel vakti kusurunu anlar. Tevekkül eden Allah'ın yardımını bulur, her işi kolaylaşır:

Bugün hüsn-i 'amal iden cihânda
Safâya irişüpyarın cinânda (Çorlulu Zarîfî 5/1)
Velî şol kim bugn kârı ola kem
Olup yarın yiri anun cehennem (Çorlulu Zarîfî 5/3)
Gel imdi olmadın ten kasrı fânî
'Amel kıl bul cinân-ı câvidânî (Çorlulu Zarîfî 5/5)

İdersen ger safâ vu zevk bin yıl
Çün âhır ola gelmez bir nefes bil (Çorlulu Zarîfî 5/10) (Taşkın, 2009, s. 376)

Kâdirî Divanı'ndaki yetmiş dört beyitlik tek mesnevide zahid ve dünya perest insana seslenerek onlar üzerinden ölüm ve sonrası için nasihatlerde bulunur. Dünyada hak nurunu göremeyenler öbür dünyada da göremeyecektir. Ehl-i dünyanın hakikatlere nazar edebilen gözünün olmaması ölümü tefekkür etmemesinden kaynaklanır. Kabirdekileri gören göz Hakka döner ve bir parça nefsinin arzularını yener. Teneşir ve tabut tahtasını gören gözler ise açılır. Köleye de şaha da menzil mezardır. Mezar karanlık bir kuyu olduğu için mezarda rahat etmek için ömür cevherini arzular peşinde çürütmemek, salih ameli ihmal etmemek lazımdır. Mezar ve içindekiler en güzel nâsihtir. İnsan bir tabut, bir teneşir, bir kefen, bir musalla gördüğünde oradakinin kendisi olduğunu düşünmelidir. Şair ölüm ve sonrası ile ilgili nasihatlerini hadislerle de destekler. İnsan "ölmeden evvel ölmelidir." Dünya âhiretin tarlası olduğu için burada ekilen öbür âlemde biçilecektir. Uyku ölümün kardeşidir. Bu nedenle insan gece hangi fikir ile yatarsa sabaha onunla uyanır:

Yüri ey zâhid ü dünyâ-perest var
Nasîb olmaz sana mir'ât-ı dîdâr (Kâdirî 1/1)
Bugün Hak nûrını görmezsen ahmak
Yarın vallâhi görmezsin muhakkak (Kâdirî 1/3)
Sebeb ne ehl-i dünyânun gözi yok
Ki zirâ mevti fikr itmez az u çok (Kâdirî 1/10)
Kubûr ehlin gören göz Hakka döner
Hevâ-yı nefsini bir pâre yener (Kâdirî 1/12)
Gedâya şâha menzil makberedür
Bizi irşâd iden dil makberedür (Kâdirî 1/15)
Çürütdün cevher-i 'ömri hevâda
Bu sermâye ele girmez orada (Kâdirî 1/19)
Ne buldun sen ne bu dünyâ denîde
Sokar bu makbere bir gün seni de (Kâdirî 1/26)
Birin gördün teneşir üzre yunur
Hemân tut sensin ol yunan bakup gör (Kâdirî 1/44)
Eger eker isen biçersin ey dost
Eger ekmez isen ne yirsin ey dost (Kâdirî 1/52) (Dağdelen, 2011, s. 86)

Nâzikî içerisinde Farsça beyitlerin de olduğu mesnevisine "hem-dem, hem-reh, hem-mizâc" ifadeleriyle dosta seslenir. Dosta içerisinde fahriye beyitlerinin de olduğu nasihatler verir. Allah, fena emri verdiği için bekaya iltica etmek gerektir. Şair, nasip ehli gördüğü dostuna, beka yolunun nam ve nişan istemediğini, bu yolda gidenlerin hamlık ve gevşeklik göstermemesini söyler. Şair mesnevide ayrıca bir meclis hayal eder ve müzik terimleriyle dolu beyitlerde hem kendini över hem de muganni ve mutrip ile konuşur. Kendisinin musikiden, şiirden ve sırdan anladığını ifade eder. Şair, mutribe işleri Allah'a havale gibi hüner ve Allah'tan başka nazargâh olmayacağını söyler. Nâzikî son mesnevisinde hakiki sevgiyi talep edene bazı nasihatlerde bulunur. Allah sevgisi yolunda nice engeller olsa da insan gafil olmamalıdır. Hz. Muhammed "Rabbim bana fakirliği ihsan et" diye dua etmiştir. Şefaat için insanın sünnete ittiba etmesi lazımdır. Ümmet olabilmek içinde peygamberi taklit etmek gerekir. Peygamberin muhabbetinin nişanı onun yolunda canını verebilmektir. Kim Allah'ı severse habibini sever. Cihanda iyilik aramak yerine insanın kendisi iyi olmalıdır ve sonra iyiyi bulmalıdır. Dünya sevgisi cehaletten gelir:

Gel ey matlûb-ı mahbûb-ı hakîkî
Eger mi bâ-yedet bâ-men refîkî (Nâzikî 3/1)
İyüyi arama kendün iyü ol
İyi olur isen sonra iyü bul (Nâzikî 3/42)
Cehâlet hubb-ı dünyâdur diger-nî
O kim câhildür a'mâdur diger-nî (Nâzikî 3/49) (Gülhan, 1989, s. 224)

Gurbî, tövbe ve ibadet konularında nasihatler içeren iki mesnevi yazmıştır. Şair, tövbe ve ibadetin ne olduğunu, faydalarını, gerekliliğini hem doğrudan hem de bu iki unsurla şehir, yol, bahçe, kadeh, beyit, kalkan, asker, ip, kapı gibi unsurlar arasında teşbih ve mecazlar kurarak anlatır:

Tevbenün gel berü duy lezzetini
Hakkun istersen eger rahmetini (Gurbî 5/2)
Tevbe şehrinde idenler mesken
Tâ'ate hâzır olurlar erken (Gurbî 5/8)
Tevbe gülzârına bülbül olıgör
Gül-i îmân-ı ter anda bulıgör (Gurbî 5/9)
Tevbe câmını içenler bî-reyb

Göreler n'eyledügini 'âlem-i gayb (Gurbî 5/16)
'İbâdet tevbeden sonra olur bil
'İbâdetle kişi Hakkı bulur bil (Gurbî 6/1)
'İbâdet olan âdem degüldür
Hudânun sırrına mahrem degüldür (Gurbî 6/4)
'İbâdet şehrine iriş idüp sa'y
Sana irişmeden bir gün ol iy vay (Gurbî 6/12) (Akbulut, 2007, s. 155)

İbrahim Nâzır'ın son mesnevisi nasihatnâmedir. Bu mesnevinin bir özelliği şairin başlıkta da belirttiği gibi muvaşşah (akrostiş) sanatıyla mısraların ilk harfinden "Hırka Şeyhî-zâde 'Osmân"ın isminin çıkmasıdır. Şairin nasihatleri ise güzel amel, ibadet, ilim, zikir ve ömrü faydasız işlerle zayi etmeme üzerinedir:

Halk iden cümle-i mevcûdâtı
Ref' iden mertebe-i tâ'âtı (İbrahim Nâzır 4/1)
Kût u kuvvet viricek insâna
Hevesi virdi ana ihsâne (İbrahim Nâzır 4/2)
Şâh idüp memlekt-i tende anı
Yâr idüp 'ilmi ile 'irfânı (İbrahim Nâzır 4/3) (Şengün, 2006, s. 470)

Kâil, nasihatini bilgin, hikmetli bir zata sorulan soru üzerinden verir. İlim burcunun ayı bir zata sıkıntı, keder hiç gelmemektedir. Hükema kabilesinin reisi bu zat, gamsız şekilde güler, hiç ağlamazdı. Bu halini merak edenler niçin böyle olduğunu sorarlar. Hikmet denizi zat ise şöyle cevap verir: Dünya içinde ne varsa hepsi gönül aynası üzerindeki tozdur. Kim gönlünü dünyalık bir şeye bağlamazsa o kişi mutlu olur, gamdan kurtulur:

Her zamân gussadan idi 'ârî
Hergiz olmazdı gam ana târî (Kâil 1/3)
Hande eylerdi gül gibi bî-gam
Girye itmezdi ebr-veş bir dem (Kâil 1/4)
Sordı bu hâli bir kimesne ana
K'ey re'is-i kabîle-yi hukemâ (Kâil 1/5)
Didi dünyâ içinde her ne ki var
Cümle âyîne-yi dil üzre gubâr (Kâil 1/8)
Birine gönli kılma dem-beste

Gamdan oldum anun içün reste (Kâil 1/9) (Al-Owais, 2009, s. 39)

Resmî Ali Dede, Hak yolunda giden kişinin ihlâsı kazanması, cehennemden kurtulması, cennette Hak didarın bulması için kulaklarını açmasını ve nasihatlerini dinlemesini ister. Sözlerine ise besmelenin "be"si ile başlar. Şairin nasihatleri şunlardır: Âlimler meclisini bulursan edeple içeri gir. Hz. Muhammed'in nutku Allah'ın nutkudur, ona kulak ver. Cehennem sû-i zan, cennet ise hüsn-i zandır. Mizan, kıyâs-ı nefstir, onun da iki yanı edeb ve insaftır. Hak yolunda rehberlik yapacak bir mürşide tabi ol. Bu yolda en büyük rehber Hz. Muhammed, âli ve imamlara uy. Resmî bu nasihatlerinden sonra on iki imamı medhederek sayar ve onlara tabi olunması gerektiğini anlatır:

Edelim bâ-i bismillâl ile bed'
Gelip zihnimize cehl olmaya sed (Resmî 2/1)
Gel imdi aç kalağın ey birâder
Dilersen k'olasın hâlis dilâver (Resmî 2/6)
Kaçan bir meclis-i dânâya ersen
Edeble içeri yanına gir sen (Resmî 2/9)
Cehenneme işâret sû-i zandır
Dahi cennetin 'aynı hüsn-i zandır (Resmî 2/27) (Arslan, 2003, s. 129)

Câzib bir mesnevisinde zahirde bir ayıp görününce hemen bâtına bakmanın gerekliliğini, gönül kırmadan kaçınmayı nasihat eder. Çünkü tarikat ehli birinin gönlünde çok "sırr-ı nihân" vardır:

Sakın dahl eylemesin dervişâne
Görürsen zâhirâ aybdab nişâne (Câzib 6/1)
Hemân bâtınına onun nazar et
Aman incitme gönlünden hazer et (Câzib 6/2) (Yılmaz, 2010, s. 547)

Hasan Haydar Divan'ındaki tek mesnevide Allah adının zikri ile ilgili bazı nasihatler verir. Aşk ile Allah diyen kişinin isyanlarını Allah affeder. Her işin başlangıcında Allah isminin anılması kullar üzerine vaciptir. Allah adı ile başlanan işe şeytan karışamaz. İki cihanda izzet ve makam isteyen kişinin tesbihi Allah adı olmalıdır. Allah adının anılmasıyla kalbin aynası silinir. Âdemin insan eden, insanı cehennemden koruyan budur. Dertlerine derman bulmak isteyenler devamlı Allah'ı anmalıdır:

'Aşkıla Allâh dese bir kere dil

‘Afv eder ‘isyânını Mevlâsı bil (Hasan Haydar 1/1)
Her işin evveline ism-i Hudâ
Çünki vâcibdir demesi her kula (Hasan Haydar 1/2)
Nâr-ı dûzahdan halâs eyleyen budur
Âdemi insân eden Allâh budur (Hasan Haydar 1/7) (Şığva, 2012, s. 120)

Hasan Rızâ’nın nasihatleri şunlardır: Nebiler ve veliler yoluna sülûk eyle. Sebat eden sırlara mazhar olur ve “Allah’la beraberdir” sarayını bulur. Tasarruflarında tedbir al, tedbir ve takdir uygun olursa muradına erersin. Elini boş işlerden çek. Kalbin durağı vahdet ülkesidir, sen “kün” emrini anla, haberin olsun. Elest meclisinde verdiğin sözü unutma. Bu dünyanın cevr ve cefası sonsuzdur, sakın aldanma aksi takdirde perişan olursun. Bir gün gelecek bu dünyadan gideceksin, öbür dünya için azığını hazırla. Hayale kapılma, gaflete dalma, elinde fırsat varken işini gör. Bu dünya seni avlamak için bir tuzaktır. Öbür dünyada saadeti bulmak istersen Allah’a şükr ve ibadet et. İlim öğren, nasibini al, cömertlik denizinin dibine dal. Nefsini ıslah eden necat bulur. Kimseyi azarlayıp sıkıntıya sokma, nefsine de nasihat etmeyi âdet edin. Hayır iste, şerden kaçın, salihlerin edebiyle edeplen. Ehil olmayan kişiye sırrını açma. İstikamette kalıp kimseyle cedelleşme. Yoldan çıkıp şaşırarak ömrünü boş yere telef etme. Haline bakıp her zaman aklını başına al. Nefis ve şeytana uyarak hatırını vehim ve hayallere kaptırma. Allah’ın emirlerine uy, kurtuluş anacak bundadır. Günahların affı ancak Allah’ın ihsanıyla olur. Ümitsizliğe düşme:

Sebât it mahrem-i esrâr olursun
Serây-ı *lima’allâh* ı bulursun (Hasan Rızâ 1/3)
Elest Bezmi ndeki ‘ahdin unutma
Virüp ‘ahdi hilâf-ı yolu tutma (Hasan Rızâ 1/15)
Teng ü âzâr itme hîç bir kimseyi
‘Âdet it kendine ögüt virmegi (Hasan Rızâ 2/13)
Hakka tefvîz-i umûr it bundadır ancak necât
Hakkın ihsânıyla zîrâ ‘afv olunur seyyi’ât (H. Rızâ 4/6) (Karaman, 2009, s. 123)

Hüznî’nin ilk mesnevisi oğlu Abdullah Ebu’l-Kâsım Efendi’ye verdiği, kendi ifadesiyle “nesâyih-i lâzime”lerini ihtiva eder. Hüznî bu pendlerini oğluna vasiyetnâme olarak bıraktığını söyler. Nasihatnâmesine Allah’a hamd, peygambere salât ve selam ile başlar. Birkaç münacat beytinden sonra oğlunun inlemesi için nasihatlerine başlar. Fânî

dünyadan mutlaka bir gün Hüznî de gidecek, ölümünün ardından oğluna bu nasihatler yadigâr kalacaktır. Şair oğluna söylediklerini kulaklarına küpe yapmasını, üzülmemek için nasihatleri yerine getirmesini ister. Şairin nasihatleri ilim öğrenmek, cahil kalmamak, lisan ve fıkıh dersi almak, dünya işlerine meyletmemek, sünnet-i seniyyeye ittiba, câhillerle bir arada olmamak, hatır kırmamak, buğz etmemek, söz verdiğinde sözünde durmak, işinde hile yapmamakla ilgilidir. Hüznî, oğluna şu dört kişiden hayır beklememesini söyler: Müslüman olmuş kâfirden, sonradan görmüşten, livata ehlinden ve zina eden kadından. Şaire göre "ulemadan, nesli temiz olandan ve cömertlerden" insana hayır gelir. Şu dört şey gönülden uzak tutulmalıdır: dünya sevgisi, nefis, şeytan ve mal sevgisi:

Dinle oglum bu nasîhatnâmemi
Aldım ele senin için hâmemi (Hüznî 1/12)
'Âlem efsâneye baktım ki hayâl
Ben de birgün gideceğim lâ-muhâl (Hüznî 4/13)
Yâdigârdır sana bu pendim oğul
Anın ile 'âmil ol olma melûl (Hüznî 4/14)
Pendimi tut benim ey nûr-ı basar
Gûşuna mengûş edip dinle haber (Hüznî 4/15)
Bu vasiyetnâmemi belle tamâm
Muktezâsınca 'amel et subh u şâm (Hüznî 4/140) (Güneş, 1998, s. 170)

Kudsî "Der Sıf'at-ı Enfüs" başlıklı mesnevisinde Allah'ın insanı türlü hikmetlerle yarattığını, yaratılışıyla meleklerden, feleklerden efdal olduğunu söyler. İnsanın gönlü "nazargâh-ı Hüdâ"dır ve kalbinin dört yüzü vardır, her yüzden çeşitli haberler gelir. "Nefis"ten kalbe süfli haberler gelir. Nefis bu süfli haberlerle kalbi doğru yoldan çıkarmaya çalışır. Şeytan da kalbe vesvese verir. Sağ taraftan melek kalbe ilham eder. Meleğin ilhamı ibadetlerin yapılması yönündedir. İnsan kalbine nâzır olduğunda gelen haberleri bilir. Kalpte şer aşılayan şeytan ve nefis askerine karşı kalbi hayra yönlendiren melek askerleri gece gündüz savaşırlar. Şer tarafından saldıranlar yedi kat cehennemden çıkan "tama', heva, haset, kin, kibir, riya, ucb" askerleridir. İnsan insanın görevi tefekkürle nefsinde hangi şer sıfatın olduğunu bulması ve sekiz kat cennetten çıkan sekiz güzel huyla vasıflanmasıdır:

Tılısm olup benî Âdeme sûret
Konulmuş anda niçe dürlü hikmet (Kudsî 2/1)

Gönül bir taht-ı şâhîdir müzeyyen
Nazargâh-ı Hudâ oldı mu'ayyen (Kudsî 2/3)
Kişinin kalbinin çün dört yüzi var
Gelür her bir yüzinden nev'-i ahbâr (Kudsî 2/4)
Gelür nefsden haber süflî yüzinden
Diler kim çıkara kalbi izinden (Kudsî 2/5)
Melek ilhâm ider sag cânibinden
İder emri 'ibâdetler yöninden (Kudsî 2/7)
İki 'asker dün ü gün cengi derler
Biri birbirine âheng iderler (Kudsî 2/11) (Kılıç, 2010, s. 180)

Mehmed Sıdkî'nin iki beyitlik tek mesnevi nasihat türündedir. Şair, Rahman'nın yolunu safa içinde safa, iman yolunun da şevk ve likâ; şeytanın yolunun hayal içinde hayal ve ona uymanın vebal içinde vebal olduğunu söyler:

Reh-i Rahmân safâ-ender-safâdur
Ki îmân yolıdur şevk u likâdur (Mehmed Sıdkî 1/1)
Reh-i şeytân hayâl-ender-hayâldür
Ana uymak vebâl-ender-vebâldür (Mehmed Sıdkî 1/2) (Eren, 2012, s. 226)

Müştak Baba, vefatından iki ay önce Gümgüm Şeyhi içi yazdığı mesnevi nasihatnâmedir. Zalime zulmü kadar zulmet, mazluma karşı adaletle hilm sahibi ol. Mal için kimseyi incitme. İnsan şeytanlara uyma. Mazlumun âhından sakın. Hırs yapıp mal biriktirme. Dünya malını terk et. Şair mesnevinin sonunda 75 yaşına girdiğini, kimseyi incitmediğini, kibir ve riyaya kapılmadığını da söyler:

Zâlime zulmu kadar zulm edesin
Mazlûmâne 'adlile hilm edesin (Müştak Baba 1/2)
Ömrümüz bu sene yetmişbeşe
Yetişdi ey cân güzel et endîşe (Müştak Baba 1/14)
Kimse incinmedi benden cânâ
Semtime uğramadı kibr ü riyâ (Müştak Baba 1/16) (Gündoğdu, 1997, s. 306)

Yenişehirli Avnî Divanı'ndaki dördüncü mesnevi nasihatnâmedir. Şairin nasihatlerinden bazıları şöyledir: "Şan şöhrete aldanıp borçlanma. İşini erkenden gör. Sırrını kimseye verme. Haini sâdık sanma ve ehli olmayanla sohbet etme. Sözlerine

dikkat et, az sözle çok şeyi anlat. Hasmını görünce kaşlarını, alnını çatma ve ona kin gösterme. Daima müstağni ol. Her cenabetle yatıp kirlenme. Hırsız, berber ve tellak olma. Gece gündüz hasta ziyaretine git. Sadaka belayı def eder."

Râzunı kimseye ifşâ itme
Kendüni göz göre rüsvâ itme (Avnî 4/3)
Herkesi sohbete lâyık sanma
Ya'ni her hâ'ini sâdık sanma (Avnî 4/4)
Hasm-ı bed-hâhuna kîn gösterme
Göricek çîn-i cebîn gösterme (Avnî 4/9)
Dâ'imâ sâhib-i istignâ ol
Mübtezel olma sakın a'lâ ol (Avnî 4/12) (Turan, 1998, s. 590)

Genel ahlâk kurallarıyla ilgili nasihatlerden başka tarikat yolundaki sâlikler için de öğütler verilmiştir. Bu mesnevilerde Hak ve hakikat yolcusunun uyması ve dikkat etmesi gerekenler verilmektedir. Rûşenî, iki beyitlik mesnevisinde bir tarikat pirine, hakikatin ne olduğunu soranlara az konuşmak ve susmak konularında öğüt içerikli cevap verir: "Hakikat ondur. Bu onun biri az konuşmak, dokuzu ise susmaktır." Rûşenî, bir başka nasihat mesnevisinde ise gazap, kin, riyâset, dünya sevgisi, benlik, kıskançlık ve Allah'ı unutmak sıfatlarının kötülüğünü vurgular:

Meger bir pîre sormışlar hakîkat
Nedür di bize iy pîr-i tarîkat (Rûşenî 7/1)
Hakîkat on durur dimiş ki bil hôş
Biri az söylemek tokuzu hâmûş (Rûşenî 7/2) (Aydemir, 1990, s. 306)

İbrâhîm Beg divandaki 4. mesnevide bir şeyhte, 5. mesnevide ise bir müritte bulunması gereken 20 özelliği, şartı sayar ve bu niteliklerden nasihat eder:

1. İtikat sahibi olmalıdır (İbrâhîm Beg 4/12).
2. Şeriat ilmini bilmelidir. Cahil olan kişi şeyh olamaz (İbrâhîm Beg 4/14).
3. Kamil bir akla sahip olmalıdır (İbrâhîm Beg 4/17).
4. Cömertliği ile müritlerin ihtiyaçlarına cevap vermelidir (İbrâhîm Beg 4/21).
5. Hasetçilerin fitnesine, dedikoducuların sözlerine kulak asmamalı (İbrâhîm Beg 4/23).
6. Nefsine hâkim olmalı. Şehveti kendisini yoldan çıkarmamalı (İbrâhîm Beg 4/24).

7. Dünya nimetlerine önem vermeyip himmetiyle o malları dağıtmalı (İbrâhîm Beg 4/27).
8. Şefkatli olmalı (İbrâhîm Beg 4/31).
9. Hilm sahibi olmalı (İbrâhîm Beg 4/37).
10. Affedici olmalı (İbrâhîm Beg 4/41).
11. Güzel huylu olmalı (İbrâhîm Beg 4/45).
12. Îsâr yani kendi nefsi muhtaçken başkasını düşünmeli (İbrâhîm Beg 4/52).
13. Kerem sahibi olmalıdır (İbrâhîm Beg 4/54).
14. Tevekkül sahibi olmalı (İbrâhîm Beg 4/57).
15. Kibirli olmamalı (İbrâhîm Beg 4/61).
16. Kadere razı olmalı (İbrâhîm Beg 4/65).
17. Vakar sahibi olmalı (İbrâhîm Beg 4/69).
18. Acele etmemelidir (İbrâhîm Beg 4/74).
19. Sâbit-kadem olmalı (İbrâhîm Beg 4/79).
20. Heybetliyle müritleri sabah akşam ondan korkmalıdır (İbrâhîm Beg 4/82).

Bir müritte olması gereken şartlar şunlardır:

1. Tövbekâr olmalı (İbrâhîm Beg 5/2).
2. Zühd ve salâh içinde olmalı (İbrâhîm Beg 5/8).
3. Dünya işlerinden kendini tecrit etmeli (İbrâhîm Beg 5/11).
4. Ehl-i sünnet olmalı (İbrâhîm Beg 5/15).
5. Takva sahibi olmalı (İbrâhîm Beg 5/17).
6. Sabırlı olmalı (İbrâhîm Beg 5/22).
7. Nefsiyle cihat etmeli (İbrâhîm Beg 5/26).
8. Bahadır olmalı (İbrâhîm Beg 5/30).
9. İşi îsâr olmalı yani elindeki dünya malını dağıtmalı (İbrâhîm Beg 5/34).
10. Fütüvvet sahibi olmalı (İbrâhîm Beg 5/40).
11. Doğru olmalı (İbrâhîm Beg 5/44).
12. İlim sahibi olmalı (İbrâhîm Beg 5/47).
13. Gece gündüz ibadetle geçirmeli (İbrâhîm Beg 5/50).
14. Zeki olmalı (İbrâhîm Beg 5/54).
15. Melâmet sahibi olmalı (İbrâhîm Beg 5/61).
16. Temiz kalpli olmalı (İbrâhîm Beg 5/68).
17. Edepli olmalı (İbrâhîm Beg 5/71).
18. Güzel ahlâklı olmalı (İbrâhîm Beg 5/79).

19. Şeyhe teslim olmalı (İbrâhîm Beg 5/83).
20. Tevekkül sahibi olmalı (İbrâhîm Beg 5/100).

Arşî "pend-i vâkı" başlıklı nasihatnâmesinde öğütlerini İlahî yolun taliplilerine verir. Şairin ilk öğüdü bu yolda gidenlerin gaflet uykusundan gözlerini açmaları, cehalet karanlığına batmamalarıdır. İlahî yolun taliplileri kuru laftan sakınmalıdır. Çünkü aşk erbabı çok ve kuru laf edenleri sevmemektedir. Yine bu yolda gidenlerin dikkat etmesi gereken bir husus, şeytana uyup ibadetten geri kalmamaları ve sünnet-i seniyyeye uymalarıdır. Tertemiz yaratılışı idrak edenler ervâh mülkünü çabucak seyredeceklerdir. İnsanoğlu hakikatin peşinde olmalı ve aklını kullanarak tasdik etmelidir:

Dinle ey tâlib-i tarîk-i İlâh
Bir nice nükte hasbeten lillâh (Arşî 3/1)
Hâb-ı gafletden aç gözün yatma
Zulmet-i bahra cehl ile batma (Arşî 3/2)
Eyleme 'ömr-i nâzenini telef
Böyle pend itdi sâlikân-ı selef (Arşî 3/3)
Nâ-halefsin bırak kurı lâfı
Sevmez erbâb-ı 'aşk laffâfı (Arşî 3/6)
Uymaya dîve merd-i 'âbid ola
Âdemün sûretine sâcid ola (Arşî 3/9)
Kâ'il-i şer'-i Mustafâ ola ol
Sâ'il-i bâb-ı kul kefâ ola ol (Arşî 3/12)
Hılkat-i pâkin eyleye idrâk
Mülk-i ervâhı seyr ide çâlâk (Arşî 3/13)
Âdem evlâdı ol durur tahkîk
Var ise 'aklun idesin tasdîk (Arşî 3/19) (Kahraman, 1989, s. 57)

Dükakin-zâde Ahmed Bey nasihatlerinde hakikat yolunun taliplerine cihanın rengine, süsüne aldanmamalarını söyler. Çünkü bir oyun yeri olan dünya baki değil fanidir ve güneş gibi zayil olacaktır. Bu cihan heves ve arzularla dolu bir puthâne gibidir. Mertlik ise o putları kırmaktadır. Hz. Ali'nin Kâbe'de putları kırdığı gibi insan gönül Kâbe'sindeki putları kırmalıdır. Marifetsiz yola giden müridin işleri ebterdir ve o kanatsız kuşa benzer. İlmiyle amel etmeyenler meyve vermez ağaç, bal yapmaz arı,

kapısız ev gibidir. Şairin aşk konusunda nasihati ise âşığın gönlünün temiz olmasıdır:

Gel iy râh-ı hakîkat içre tâlip
Bu elvân bahrına gark olma tâlip (Dükakin-zâde Ahmed Bey 7/18)
Cihân rengine aldanma hazer kıl
Degül bâkî bu fânîden güzer kıl (Dükakin-zâde Ahmed Bey 7/19)
Sen iy tâlip bu renge olma mâyil
Günes tâbında olur cümle zâyil (Dükakin-zâde Ahmed Bey 7/30)
Bu cihân pür-heves büt-hânedür
Bunda büt sıyan kişi merdânedür (Dükakin-zâde Ahmed Bey 9/1)
'Amelsüz 'âlimün temsîli iy cân
Yimiş virmez agaç dir ehl-i 'irfân (D. Ahmed Bey 10/3) (Süzen, 1994, s. 396)

Seyfullâh Nizâmoğlu yazdığı yirmi sekiz mesnevide birçok dinî ve tasavvufî öğütte bulunur. Silsile mesnevilerinden anladığımıza göre şair hem seyyit hem de tarikat mensubu olduğu için nasihatlerinin çoğu ehl-i beyt sevgisi, tarikat, tefekkür, tezekkür, şeyhlik, tasavvuf öğretileri ve nefisle mücadele konularındadır. Bunlardan bazılarını şunlardır: Nefsi daima kahreyle, tevhit ve ibadetle Hak yoluna tabi ol. Seyitleri sev, onları sevmezsen ibadetlerin heba olur. Âlimlere tevazu eyle, cahillere söz söyleme. Riya sahipleri ile işin olmamalıdır. Âl-i Muhammed'i sevmek için cehdetmek gereklidir. İnsanda akıl var ise gönül aynasını peygamberin âli ve ashabı ile temizlemelidir. Ehl-i beyt ve ashab karanlıklarda kılavuz ve zorlu yollarda insana savaş aleti olur. Dünya şöhretini bırak, din yolunda gayret et. Kim Rabbinden korkarsa kıyamet günü ona Allah'ın rahmeti vardır ve onun için iki cennet verilir. Şair, ayrıca tavla ve satranç oyunlarından uzak durulması gerektiğini, onların şeytan işi ve cehennem ateşi olduğunu söyler. Kişi üzerinde uyması gerektiği üç sünnet vardır. Bunlar Allah'ın, peygamberlerin ve evliyaların sünnetidir. Hz. Muhammed'e ashabı dünyanın ve insanın nasıl bir şey olduğunu sorduğunda peygamber şöyle cevap vermiştir: "Bu dünya iki kapılı bir han, ağaç gölgesi ve bir hayal gibidir. İnsan ise bir yel, taşkın akan bir sel ve kar gibidir." Şair, müminin sırat-ı müstakimden ayrılmamasını İbn-i Mesut'tan bir rivayetle öğütler. Hz. Muhammed bir gün otururken yere parmağı ile bir çizgi çizer. Bu çizginin doğru yol olduğunu söyler. Ardından o çizginin etrafına birçok küçük hatlar çizer ve o yollarda nice şeytanların olduğunu ifade eder. Gönül aynasının paslardan arınması için şeytanin fiillerine uymamak gerekir. Ehl-i sünnet ve'l-cemaat olmak için ise bin belalardan kurtulup Allah'a ibadet edilmelidir.

İhlâslı kullar nefs-i mutmainne ile cennete gireceklerdir. Nefs-i levvameye "rûh-ı hayvânî", nefs-i mutmainne ise "rûh-ı insânî" denir. Allah'ın verdiği "emaneti" idrak edemeyenler, Hakk'ın dediği yolda gidemeyenler cehennemden yana gitmiş olur. Peygamber günahsız olduğu halde günde yetmiş kere istiğfar etmiştir. Günahkâr insan da hataları nedeniyle istiğfar çekmelidir. Günahkârların yüzleri, mahşer gününde hayvan yüzlerine benzeyecektir. Örneğin haramdan korkmayanlar domuz şekline, düyaya muhabbet besleyenler ise köpek şekline girecektir. Şaire göre bir şeyhte yirmi fiil olmalıdır. Bunlar; itikat, ilm-i bâtını anlamak, akl-ı kâmil, cömertlik, cesaret, şehvetsizlik, dünyaya ülfet etmeme, müride şefkat, halim, affedicilik, halk ile olmak, müridin ihtiyacına cevap verme, kerem, tevekkül, rıza-yı Hakka razı olmak, şükür, vakar, sükûnet, sabit-kadem ve heybet Seyfullâh Nizâmoğlu'na göre müritte bulunması gereken fiiller de yirmidir. Bunlar; tövbe, zühd ve takva, mücerretlik, bidat ehli olmama, haram yememe, sabır, cehd, bahadırlık, cömertlik, sahavet, iftiradan uzak durma, ilm-i bâtını bilme, niyaz, yâr, melâmet, şeyhi inkâr etmeme, edep, düşmandan korkmama, fenâfi'ş-şeyh ve rıza-yı Hakka razı olmak:

Seyyidlere muhib ol evlâd-ı Mustafâdur
Anları kim sevmez ki tâ'atleri hebâdur (S. Nizâmoğlu 1/7)
Mürâ'îlükde bizim birimiz yok
Anunçün yanlarında kimsemüz yok (S. Nizâmoğlu 2/4)
Var imdi Seyfiyâ sen dahı cehd it
Tarik-i âl-i Ahmedden yana get (S. Nizâmoğlu 5/9)
Mürîd olun mürîd âl-i Resûle
Gece itdigünüz tevbe kabûle (S. Nizâmoğlu 6/14)
Koyup elden bu dünyâ şöhretini
Gelinüz çekelüm dîn gayretini (S. Nizâmoğlu 7/7)
Kaçan bir kişi korkar Rabbisünden
Kıyâmet güni kalkıncak sinesünden (S. Nizâmoğlu 16/1)
Mukarrer olur o kişiye rahmet
Verilirmüş dahı hem iki cennet (S. Nizâmoğlu 16/2)
Şekâvet nefse uymakdur hazer kıl
Eger er isen nefsini yes gezer kıl (S. Nizâmoğlu 20/12)
Eyidür zikre cehd itmek kişiye
Gerek erkek gerek hem de dişiye (S. N. 21/24) (Söylemez, 2013, s. 388)

Câhidî Divanı'ndaki tek mesneviye besmele, ardından mensur bir cümle ile hamdele ve salvele ile başlar. Ardından "başlangıçtaki 92 beyitlik mesnevi tarzında yazdığı, Allah aşkı, peygamber ve dört halife sevgisi, tasavvufa girme, bir pîre bağlanma, şeriata uyma, kibri bırakma, kâfirlerle savaşıp şehit olma, uzlete çekilme, nefse uymama gibi konuları işlediği" mesnevi gelmektedir (Taşkesenlioğlu, 2013, s. 45). Özünü ve rabbini tanıyan kişi hamdeder. Resulullah miraçta Allah'ın zatı ile müşerref olup kâmil şekilde Allah'a hamd etmiştir. İlmiyle âmil olan ashabı bulmak hidayettir ve onlarla olmak saadettir. Cemaatle olmak peygamber sünnetidir. Şair daha sonra üç önemli tasavvufî kavramın "cem', fenâ ve fark"ın gerekliliği üzerinde durur. Tasavvufta "cem'" kadîm olan Allah ve hâdis olan insan arasındaki ayrılığın kaldırılması, bir olmak anlamına gelir. "Fenâ" maddi varlıktan sıyrılıp Hakka ulaşmak, "fark" ise dünya alakalarından sıyrılıp tam teveccüh halidir. Hz. Muhammed "kabe kavseyn"e fenâ ile ulaşmış, nebiler fenayı ihtiyar etmiştir. Veli cem' ile farkı birleştirendir. Allah, velilere hidayet eylediği için onlar nur ile dinin direği olurlar. Aşk ateşi ile daima yanan velilerin nefsi yok olduğundan yaradan ne isterlerde verir. Tasavvufta makam kapılarının açılmasını isteyen, tasavvuf yolundaki tâlip Kur'ân okumalı, sünnete uymalı, abdest ile yüzünü temizlemeli, namaz kılmalı, isteyene zekât vermeli, hacca gitmeli, cihat etmeli, nefisle mücadelesini sürdürmelidir. Kalbinde zerrece kibir ve kin bulunan kişi cem' makamına eremez. Câhidî, görüşlerini ve mevizelerini saydıktan sonra dua ile mesnevisini bitirir:

Eşit kimdür diyen elhamdülillâh
Özüni tanıyan Rabbini billâh (Câhidî 1/1)
Resûlullâh idüpdür hamd kâmil
Dahı vârisleri 'ilmiyle 'âmil (Câhidî 1/4)
Cemâ'at bil peygamber sünnetidür
Cemâ'atden olanlar Muhammed ümmetidür (Câhidî 1/13)
Fenâda sonradur bil cem'i anla
'Îsâ gibi 'adem şehrinde bekle (Câhidî 1/20)
Velî cem' ile farkı cem' idendür
Bu 'âlem bunlara cümle bedendür (Câhidî 1/29)
Fenâyile şuhûda gark olurlar
Karârı gayb-ı mutlakda kılurlar (Câhidî 1/43)
Muvâfık olırisen sünnetine
Olur ikrâr Muhammed hazretine (Câhidî 1/67)

Gerekdür tâlibe farz oldı vuzû'
Yuya mihrâba lâyık ola yüzü (Câhidî 1/68)
Gelen sâîlere vire zekâtı
Bula nâr ile fürkâtden necâtı (Câhidî 1/72)
Bulunsa zerre kalbinde kibrile kîn
Makâm-ı cem'e irilmez iy miskîn (Câhidî 1/81)
Habîbün Mustafânun 'izzetine
Kabûl it ben kulunı hürmetine (Câhidî 1/90) (Taşkesenlioğlu, 2013, s. 120)

Seyyid Halvetî ilk mesnevisinde kâinatın ve insanın yaratılışını anlattıktan sonra nasihatlere geçer. Son beyitte kendi ifadesiyle nasihatleriyle âmil olanlar insan-ı kâmil olur. Şair nasihatlerine geçmeden tasavvufî terimlerle âlemin yaratılmasını işler. Hakikat denizi coşmuş ve "Ehad"en vahdaniyet zuhur etmiştir. Gizli bir hazine olan "zât-ı mutlak" isim ve sıfatlarının tecellisiyle hüveyda olmuştur. Allah önce "nûr-ı Muhammed"i yaratmış ve ondan cümle âlemi var etmiştir. Âdem "ol" emri ile yaratılınca bütün melekler ona secde etmiş ama şeytan kibri nedeniyle secde etmemiştir. Şairin kâmil insan olmak için verdiği öğütler ise şunlardır: Allah'tan başkasına boyun eğme. Nefsine uyma, yoksa çok pişman olursun ve âh edersin. Sefaya ermek istiyorsan belalı ve fani dünyaya gönül verme. Eğer Hüda'ya ermek istersen mâsivâya meyletme. Bir mürşide can ile teslim ol. Emanete hıyanet etme. Vatan sevgisi imandandır. Şeriat, tarikat ve hakikati Hak'ın kendisine bildirdiği kişiyi Hak yolunda rehber et:

Yine cûş eyledi bahr-i hüviyyet
Zuhûr itdi Ehaddan vâhidiyyet (Seyyid Halvetî 1/1)
Zuhûra geldi evvel nûr-ı Ahmed
Yine âhır dogar nûr-ı Muhammed (Seyyid Halvetî 1/6)
Anun nûrundan oldı cümle 'âlem
Husûsan kim safiyu'llâh-ı Âdem (Seyyid Halvetî 1/10)
Yaratdı Âdemi evvel-emirde
Melâ'ik ideler tâ ana secde (Seyyid Halvetî 1/13)
Sakın nefse uyup itme tekâsül
Anunla boynuna takma selâsil (Seyyid Halvetî 1/21)
Gönül virme bu dehr-i ber-belâya
İrem dirsen eger yarın safâya (Seyyid Halvetî 1/26)
Ki imândandur hubbü'l-vatan bil

Yüri ‘azm ile asluna Hakkı bul (Seyyid Halvetî 1/37)
Olursan Seyyidün nasîhatıyla ‘âmil
Olursın şübhesiz insân-ı kâmil (Seyyid Halvetî 1/43) (Müftüoğlu, 2011, s. 55)

Sâdık Kemâlî Divanı’nda tarikat, ledün ilmi, tasavvuf, âhiret, ibadetler gibi konularda nasihatlerini sıraladığı birçok mesnevi bulunmaktadır. Şairin nasihatleri genel hatlarıyla şöyledir: “Allah’ın didarına talip olan iki dünyadan vazgeçmelidir. İnsan kendini bir pîre teslim etmelidir. Gecelerde gaflet içerisinde uyuma, geceyi ibadet, zikir ve tefekkürle geçir. Kibir ve kin şeytanın işidir. Nefs-i emmâre katı kara bir yılan, nefs-i levvâme ise kırmızı bir yılan gibidir, bu ikisine uyma.”

Gözün aç giceler gâfil olma
Uyuyub menzilinden giri kalma (Sâdık Kemâlî 2/17)
Dünyanın çün âhiri olur fenâ
‘Ârif olan buna kaçan inana (Sâdık Kemâlî 8/14)
Tâlip isen pîr-i ‘aşka varasın
Az zamânda maksûduna iresin (Sâdık Kemâlî 8/20)
Hatânın başıdır dünyâyı dermek
Dahı hod-bîn olub kendüyi görmek (Sâdık Kemâlî 15/22) (Kınay, 2011, s. 46)

Sâdık Kemâlî, aşk denizine dalıp oradan “vahdet” hakkındaki nasihatini bir temsil ile anlatır. Vaktiyle yabanda Arap, Ermeni, Acem ve Türk dört kişi gezerler. Bu dört kişi gezerler ama birbirlerini dilini bilmezler. Gezerken bir anda akçe bulurlar. Arap bu akçe ile “ineb”, Acem “engûr”, Türk “üzüm” ve Ermeni de kendi dilinde “üzüm” alalım, der. Aslında dördü de aynı şeyi istediği halde birbirlerinin dillerini bilmedikleri için kavgaya düşerler. Bunların halini gören biri elinde bir kap üzümle gelir ve sorunu çözer. İşte insan için mürşid-i kâmil bu dört insanın arasını çözen adam gibidir:

Bular cenk iderken ey birâder
Burada zâhir oldı bir tanu er (Sâdık Kemâlî 19/20)
Varup divşürdi bir kap ak üzümi
Sana direm nedir anla sözümi (Sâdık Kemâlî 19/24)
Gerekdir kamuya mürşîd-i hâdî
Kasâvet giderib getüre şâdî (Sâdık Kemâlî 19/31) (Kınay, 2011, s. 190)

Sâdık Kemâlî âlem bağında seyran ederken gözüne rengi yeşil ve gayet derin bir su takılır. Eline çok güzel bir tas alır ve bu güzel suyu taharet için kullanmak ister. Tası suya daldırdığı anda gafletle tas elinden kayar ve suya gider. Emanet tası kaybettiğinden dolayı çok üzülen şairin yardımına pîri Zeynüddîn Hâfî yetişir. Şair, pîrine olanları anlatır ve sır yolunda kendisine mektup olan emanet tası suya düşürdüğünü söyler. Pîr derin suya elini uzatır, tası alır ve dua eder. Tası şairin eline verdiğinde öncesinden daha parlak ve temizdir. Pîr tası şairin eline verir ve o an şair uykusundan uyanır. Şairin bu rüyasını anlatmasındaki hikmet de insanın bir pîre bağlanmasını, şeyhin hizmetine girmesini nasihat etmektir:

Gözüme ol zamân bir su görindi
Ki levni yaşıl u gâyet derindi (Sâdık Kemâlî 4/8)
Sunup ol tâsı suya nâgehânî
Ki gafletle düşürdüm suya anı (Sâdık Kemâlî 4/12)
Hemândem suya uzatdı elini
Du'â-i hayra depretdi dilini (Sâdık Kemâlî 4/26) (Kınay, 2011, s. 85)

Sûzî'nin üçüncü mesnevisi seyr-i sülûktaki bir kişiye, özellikle ilim konusundaki nasihatlerini içerir (Arslan, 2010, s. 51). Sûzî Divanı'ndaki son mesnevi doksan altı beyitlik bir tasavvufî nasihatnâmedir. Sûzî Divan'ı üzerine yapılan çalışmada nasihatnâme ile ilgili şunlar söylenmektedir:

> Eser, besmele, tevhit ve Hz. Peygamberi tasdik etme lüzumunu ifadeden sonra Çâr-yârın övgüsü ile sürmektedir. Sûzî de diğer Sünnî mutasavvıflar gibi önce şeriat ilmini öğrenmeyi, sonra tarikata yönelmeyi tavsiye etmektedir. İnsanın önce farz, vacip ve sünnetleri öğrenmesini, her türlü dinî yasaktan kaçınmasını, mürşide hizmet etmesini; gazap, kin ve adavet gibi kötü vasıflardan arınmasını, boş şeylerle uğraşmamasını isteyen Sûzî, kardeşliği, alçak gönüllülüğü ve her şeyden ibret almayı nasihat etmektedir (Arslan, 2010, s. 4).

Küçük mesnevi ile yazılan nasihatnâmelerde genel ahlâk kuralları ve tasavvufî nasihatlerden başka aşağıda görüldüğü gibi az görülen bazı konularda nasihatler yapılmıştır. Filibeli Vecdî ilk mesnevisinde tiryakilerin halini tasvir eder, tiryakilerden ve Türklerden uzak durulması hususunda nasihatlerde bulunur. Vecdî, baştanbaşa her yeri gezdiğini ama tiryakiler ve Türklerde hayır bulmadığını söyler. Türkler bir an bile arkadaş edinilmemeli, tiryakilerle yoldaş olunmamalıdır. Şair tiryakilerin halini tasvir etikten sonra Allah'tan bunlardan uzak durmayı niyaz eder:

Eyledüm ser-te-ser âfâkı seyr
Bulmadum Türk ile tiryâkide hayr (Filibeli Vecdî 1/1)
Türk'i terk eyle yüri 'âlemde
Hem-dem idinme anı bir demde (Filibeli Vecdî 1/2)
Olma tiryâkiye yoldaş u refîk
Yoldur anunla müdâvâ terîk (Filibeli Vecdî 1/4)
Halk ile turmaz ider ceng ü cidâl
Tarılur kendüye dîvâne-misâl (Filibeli Vecdî 1/17)
Yâ İlâhî bize vir insâfı
Eylegil ya'ni bulardan sâfı (Filibeli Vecdî 1/30) (Kavruk-Selçuk, 2009, s. 70)

Vecdî, ikinci mesnevisinde akıllı olanın esrar içmeyeceğini, hayâ sahiplerinin esrar içererek eteklerini kirletmeyeceğini söyler. Çünkü beng, aklı tarumar, can gözünü ise kör eder. Bir insan bir avuç toz ile ab-ı revanını kara suya çevirmez. Kim ki esrar içerse akıl askerini hezimete uğratacaktır:

Eylemez 'aklı olan iftâr-ı beng
Dâmeni tozdan sakınur ehl-i neng (Filibeli Vecdî 2/1)
'Akl çerisini ider târ-mâr
Dîde-i cânı kör ider ol gubar (Filibeli Vecdî 2/2) (Kavruk-Selçuk, 2009, s. 72)

Abdî ilk mesnevisinde kişinin irfan ehli ve kâmil olması için anadilinin iyi öğrenmesini, okuyup yazmasını, ilim öğrenmesini hünerini ehline arz etmesini nasihat eder. Abdî beşinci mesnevide kibir ve gurur hastalığına müptela olanlara bu hastalığın sonunda mutlaka helak edeceğini, kötülüğü emreden nefse ise dedikodu ve kovuculuk yapmamasını söyler. Şairin sekizinci ve dokuzuncu mesnevisinde nasihati ise ittifak ve ittifakın faydaları, iftirakın zararlarıdır:

İttifâk ile olur her iş tamâm
İftirâk etmez cihânı şâd-kâm (Abdî 9/11) (Sağlam, 2011, s. 477)

Sonuç olarak nasihatnâmeler 161 mesnevi ile tüm mesneviler içerisinde en çok işlenen tür olarak ikinci sırayı almaktadır. Nasihatler hem dinî hem de sosyal hayatla ilgili salıklarıyla İslam'ın ve toplumun görmek istediği ideal insan tipini ortaya koyar. Nasihatnâmeler müstakil manzumeler olarak karşımıza çıkabilirken tevhit, münacat, na't, sâkînâme, sergüzeşt, hasb-ı hâl, silsilenâmler gibi türlerle birlikte yazılabilir.

Şairler manzumenin türüne göre dinî ve toplumsal nasihatlerini, tecrübelerini, hayattan çıkardıkları dersleri okuyucuya aktarırlar. Şairler nasihatlerini bazen sultana, dostuna, sâkîye, evladına seslenek bazen de genele hitap ederek verirler. Doğal olarak nasihatin hedef kitlesine göre muhteva da değişmektedir. Nasihatnâmelerde dünya hayatına aldanmama, hırs ve hasetin kötülüğü, ölüm, kalp temizliği, ibadetler, tevazu sahibi olma, adalet, sabır, tevekkül, nesif ve şeytanın vesveselerini terk, vahdete erişme, mâsivâya meyletmeme, adaletli olma, rüşvet yememe, ilim öğrenme, kalb-i selîm sahibi olma, ucb ve cahillikten kaçınma, sünnet-i seniyyeye ittiba, hikmetli konuşma gibi çokça işlenen konular yanında tiryakilerden ve Türklerden uzak durma, anadilini iyi öğrenme gibi nadir görülen konularda da öğütler verilir. Bu öğütler verilirken mevize temelli ayet ve hadislerden faydalanırlar. İslam'ın görmek istediği insan tipini peygamberler hayatlarıyla ortaya koydukalarından peygamber hayatlarına da telmihler yapılır ve onlar kıyas unsuru olurlar. Şairler bazen iyi ve doğru olanlarla kötü ve yanlış olanları akebetleri ve mahiyetleri noktasından kıyaslayarak verirler. Böylece okuyucu bir yönüyle ümitlendirilir bir yönüyle de korkutulur. Bazı mesnevilerde nasihatler soru-cevap şeklinde verilebildiği gibi bazen de tahkiyevî bir olayla verilir. Böylece temsil yoluyla kıssadan hisse çıkarılır.

5.3. Asıl Konuları Din Dışı Olan Küçük Mesneviler

5.3.1. Mekânla İlgili Küçük Mesneviler

5.3.1.1. Şehir Şiirleri

Klasik Türk edebiyatında çeşitli vesilelerle şehirler üzerine yazılmış manzum ve mensur eserler vardır. Divan şairleri yaşadıkları, gezdikleri veya bilmedikleri şehirleri, ortak hayallerle beyit/beyitler düzeyinde; şehirlerin doğal güzellikleri, mimari yapıları ve güzelleriyle müstakil manzumelerde işlemişlerdir. Divan şairi müstakil olarak yazdığı ve realist bir gözle baktığı şehirlerin yanında şehirleri beyit/beyitler düzeyinde edebî sanatlarla çeşitli hayallere ortak malzeme olarak kullanırlar. "Divan şairinin şiir dünyasında yer adları, farklı anlamlara ve tasavvurlara kapı açması yönüyle önemli bir yere sahiptir. Yer adlarının tespiti ve şiirlerde nasıl kullanıldığının incelenmesi, divan şairlerinin ortak şiir malzemesini nasıl kullandıklarını göstermesi bakımından önem arz etmektedir." (Turan, 2009, s. 135). "Osmanlı idarî/hukukî yapısında bazı yerleşimler özellikleri dikkate alınarak gruplandırılmış, gruptaki yerleşim sayısına göre adlandırılmışlardır: Bilâd-ı selâse: İstanbul, Edirne ve Bursa veya eskiden İstanbul'un

Üsküdar, Galata ve Eyüp semtler." (Akkuş, 2007, s. 34). Müstakil olarak yazılan şehir şiirleri Osmanlı coğrafyasındaki genellikle İstanbul, Manisa, Edirne, Bursa, Manisa, Bağdat, Halep, Mekke, Medine… gibi önemli siyasî ve kültürel merkezlerdir. Divan şiirinde redifi şehir ismi olan ve olmayan bir şehri tasvir eden müstakil eserler bulunmaktadır. Bu tür şehir şiirleri kasidelerin nesip bölümünde olabildiği gibi gazel, küçük mesnevi, murabba gibi farklı nazım şekilleriyle karşımıza çıkabilir. Ayrıca müstakil mesneviler içinde de bir şehri tasvir eden bölümler bulunmaktadır. "Genellikle şehirlerin övgüsünü yapıp güzelliğini tasvir etmek amacıyla yazılan şehir şiirlerinde, farklı özellik taşıyan örnekleri olmakla birlikte, dört temel unsura yer verildiği görülür. Bunlar: Tabiat güzelliklerinin, şehirlilerin, mimarî eserlerin ve olayların tasviridir. Şehirlerin övgüsünün yapıldığı şiirlerin yanı sıra bir şehrin kaybı nedeniyle yazılan şehir mersiyeleri de şehir şiirleri olarak kabul edilebilir." (Batislam, 2009, s. 485). Şehir şiirleriyle iç içe olan tür şehrengîzdir. "Divan şiirinde şehir şiirleri başlığı altında değerlendirilebilecek bazı türler vardır. Bunların başında şehrengîz türünün şehir tasvirine yer verdiği bölümleri gelir. Esas olarak bir şehrin güzellerini tavsif ve tasvir eden şehrengîzlerde de güzellerin yaşadığı yer olması nedeniyle şehir medhiyeleri bulunabilir." (Yıldız, 2018, s. 122).

İncelemeye dâhil ettiğimiz mesneviler içerisinde 14 tanesi şehir şiiridir ve bu % 0,9'luk orana tekabül eder. Aşağıda yüzyıllara göre şehir şiirleri verilmiştir:

XVI. yüzyıl: Münîrî (1), Ulvî (1).
XVII. yüzyıl: Dürrî (1), Güftî (1), Mâlî (5).
XVIII. yüzyıl: Arpaemînizâde Sâmî (1), Fennî (1), Kâmî (1).
XIX., XX. yüzyıl: Yenişehirli Avnî (2).

Küçük mesnevilerle yazılan 14 şehir şiirine baktığımızda 3 tanesi hariç diğerlerinin bir şehrin üç yönünü yani "*doğa güzellikleri, mimarî yapıları ve güzelleri/insanları"* medheden tasvîrî metinler oldukları görülür. Şehir şiirlerinden birisi medhiye değil hicivdir. Diğer ikisi ise İstanbul'un semtlerini konu alır. Bazı mesnevilerde şehir şiirinin hangi vesileyle, niçin yazıldığını anlayabiliriz. Bunların başında şüphesiz şairin memleketini medhetme isteği gelir. Bunun yanında şehzade ve maiyetindekilerin gezintiye çıkması ve gurbet, şehir şiirlerinin yazılış vesilesidir. Şehir şiirleri divan şairinin mekân algısını yansıtması noktasından önemlidir. Tasvirlere baktığımızda şairin hareket noktası gerçek bir mekân, şairin kurgusal dünyasında hayal

ve teşbihlerle masalsı bir mekâna döner. Şehir şiirlerindeki iki önemli müşebbehün bih ise *"cennet ve İrem bağları*"dır. Aşağıda şehir medhiyeleri kronolojik olarak incelenmiştir:

Münîrî ikinci mesnevisinde Sultan Ahmet'i övdükten sonra Lâdik konulu şehir şiirine geçer. "Dîvânda yer alan ikinci mesnevî, Lâdik şehri ve Şehzade Ahmet medhiyesidir. Pek çok cinaslı beytin yer aldığı bu şiirde şehzade ve maiyetindekilerin atlarına binerek Lâdik şehrine doğru yola çıkmaları ormanlık yerlerden, zor geçitlerden geçerek havası ve suyu güzel olan bu şehre ulaşmaları anlatılır. Daha sonra şehzade ve gittikleri yer medhedilir." (Ersoy, 2010, s. 23). Şair, şehir şiirinde önce Lâdik'in doğal güzelliklerinden bahseder. Lâdik'in her tarafından güzel çeşmeler akmakta ve her yer gül bahçesidir. O bahçelerde bülbüller ötmekte ve deste deste güller yetişmektedir. Kimsenin mislini görmediği bu şehir sanki İrem bağıdır. Kuş yatakları zümrütten bir döşeme gibidir. Şehri görenlerin gönülleri açılır ve herkes şehrin güzelliği karşında orayı cennet zanneder. Hatta adn cenneti bile Lâdik'e âşıktır:

Akar her yanadan bir hûb çeşme
Ki virür her birisi nûr çeşme (Münîrî 2/23)
Zümürrüd ferşe dönmiş murg-zârı
Aceb mi anda kılsa murg zârı (Münîrî 2/24)
Göründi bir güzel yir k'adı Lâdik
Behişt-i adn anun ışkında sâdık (Münîrî 2/27)
Ser-â-ser cümle-i etrâf gül-zâr
Bes ider andelîbin şevk-i gül zâr (Münîrî 2/28)
Yetişmiş tâze güller deste deste
Her elden yetişür bir deste deste (Münîrî 2/29) (Ersoy, 2010, s. 233)

Şair, şehrin güzelliklerini anlattıktan sonra güzellerini de tarif eder. Şehrin güzellerinin her biri meleklerin bile kıskandığı kadar güzel yüzlüdür. Melekler inci dökseler bile onlara yetişemez. Nazlı nazlı yürüyüşleriyle o güzeller güllerin şahı olmuşlardır. Saba rüzgârı gül yüzlerinden koku almak için gelir ve sümbül gibi saçlarından çekinir. Şair; kokulu saçlara, gönle kuvvet, ruha gıda olan müferrih dudaklara sahip sevgilinin cemalinin güllerine bülbül olmak ister:

Hemân her birisi reşk-i melekdür
Yetişmez anlara dökse melek dür (Münîrî 2/41)
Gelür bû almag içün güllerinden

Hazer kılur sabâ sünbüllerinden (Münîrî 2/42)
Muanber saçlarına irmege dil
Hezâr ender-hezârân ola müşkil (Münîrî 2/43)
Müferrih lebleri yâkût-ı cândur
Gönüle kuvvet ü yâ kût-ı cândur (Münîrî 2/44) (Ersoy, 2010, s. 233)

Şair, güzellerden sonra yine Lâdik şehrinin doğal güzelliklerinden, insanın kendini deniz kıyısında hissedeceği bir su kenarını ve görenlerin "Allahü ekber" dedikleri, tepesi göklerde Akdağ'ı tarif eder. Onun tepesinde bulunan pınar gökte güneş parıltısına benzer. Orada ceylanlar ile kurtlar bir arada hoşça gezerler. Şair, Akdağ'daki kurt, ceylan, aslan, üveyik kuşu gibi hayvanlar kadar çınar, sanavber gibi ağaçlardan da bahseder ve onları medheder:

Biri Aktâgdur çarh ile hem-ser
Görenler dir anı Allâhü ekber (Münîrî 2/65)
Anun farkında olan ayn-ı kevser
Felekde çeşme-i hurşîde benzer (Münîrî 2/66)
Yürür âhûlar ile gürg der-hem
Zihîhoş-vakt ü hoş-sâat zihî dem (Münîrî 2/67)
Diyüp vahşî kebûterler me dû dû
Çagırur fâhte savt ile kû kû (Münîrî 2/69)
Semâ u raksa girdükçe sanavber
Çenâr asl üzre turmaz aya karsar (Münîrî 2/70) (Ersoy, 2010, s. 233)

Şairin vasf etmeye çalıştığı bu cennet misali yerler aslında zamanın padişahı ile güzelliğe kavuşmuştur. Bu gerçeği bütün halk bilmektedir. Eğer o sultan siyah toprağa nazar ederse o yer onun devletiyle güneşe ve aya erişir. Saadet iksiri olan izini tozunu felekler devlet tacı yapsa ayıplanacak bir şey yoktur. Onun vücudu kemalatıyla ekmeldir. Sultanın feyz ve cömertliği hesaba gelmez. Şair mesnevisini bu şekilde övgü ve dua ile bitirir. Münîrî'nin duası, dünyanın dörtte birlik kara kısmının dalkavuğu olduğu padişahın ömrünün uzun olması, kötü nazardan muhafaza olmasıdır:

Dinilmez haşre dek bir vasfı anun
Münîrî ger hezâr olsa zebânun (Münîrî 2/78)
Tufeylidür anun bu rûb-ı meskûn
İlâhî devlet-i ömrin kıl efzûn (Münîrî 2/79)

Yidi iklîme şehdür şeş cihetden
Hudâyâ bekle anı çeşm-i bedden (Münîrî 2/80) (Ersoy, 2010, s. 233)

Derzi-zâde Ulvî Divanı'ndaki bir mesnevi Manisa medhiyesidir. Kâinatta Manisa gibi bir parça bulunmamaktadır. Yeşilliği ile sanki devamlı dalgalanan yeşil bir deniz olan Manisa'nın etrafı bağ ve bahçelerle doludur. Hisarlardaki bedenlerle yelken açmış bir gemiye benzer. Şehrin eski iki kalesi yıkılmış bir âşık kalbine benzer. Manisa'nın içi camilerle süslenmiştir. Onu görenler oraya cennetin gözü derler. Minareler dua için ellini kaldırmış, kemerler de Allah'a secde eder gibidir. Osmanlı padişahları buraya gelerek şehre parlaklık ve güzellik vermiştir. İçinde kat kat binalar vardır. Özellikle padişah sarayı zemine semanın çatısını sunar. İstanbul denizi, Edirne Tuna'sı, Bursa kaplıcalarıyla süslenmişken Manisa'yı süsleyen havuzlarıdır. O havuzlara beli ve dudaklarının benzeri olmayan güzeller girer. O periler soyunup havuzlara girince âşıklar yaka yırtarlar. Beyaz bedenlerinde siyah peştamallar ay tutulmasını andırır. O huriler havuzda birbirinin üstüne düşünce nur üstüne nur olur. Kısaca Manisa, doğal güzellikleri, binaları, havuzları, çınarları, mesire yerleri, âşıkları ve güzelleri ile Firdevs cenneti gibidir:

Didigüm kâyinat içinde kıt'a
Bulınmaz şehr-i Magnîsâ'ya hem-tâ (Derzi-zâde Ulvî 12/2)
Sevâd-ı şevket ile oldı â'zam
Olupdur âb-ı rûy-ı çesm-i 'âlem (Derzi-zâde Ulvî 12/3)
Öninde görinür bir hûb sahra
Zemîni yemyesil itmis ser-â-pâ (Derzi-zâde Ulvî 12/4)
Olupdur sanasın kim bahr-ı Ahzar
Dem-a-dem mevc urur bâd ile yer yer (Derzi-zâde Ulvî 12/5)
Nazar kılsan hisârında bedenler
Sanasın yelken açmıs fülke benzer (Derzi-zâde Ulvî 12/7)
Cevâmi'yle müzeyyen içi anun
Görenler dir ki 'aynıdur cinânun (Derzi-zâde Ulvî 12/10)
Minare kaldurup destin du'âya
Kemerler secde kılmışdur Hudâ'ya (Derzi-zâde Ulvî 12/14)
Giribânın perîler açsa her bâr
Yakasın çâk ider çok 'âşık-ı zâr (Derzi-zâde Ulvî 12/32)
Siyeh fûta tutınsa ak bedenler

Hemân nısfı tutılmıs aya benzer (Derzi-zâde Ulvî 12/34)
O şehrün içinde vardur çok mesîre
Velî olmaz çenârına nazîre (Derzi-zâde Ulvî 12/41) (Çetin, 1993, s. 578)

Dürrî, Gümülcine ve Moton şehringizinin yanında Gümülcine'nin yaylasını konu aldığı bir şehir şiiri yazar. Safa dolu cennete benzeyen Gümülcine yaylası ebedî Allah'ın nazar kıldığı yerdir. Burasına cennet demek gayet yerindedir. Budin şehri her köşesi cennete benzeyen o yüce şehrin ayakları altındadır. Havası İsa nefesi gibi olan şehre herkes müpteladır. Onun havası ölüleri diriltir. Serez yaylası da binalarıyla ünlüdür ve oraya gören görmeyen herkes müştaktır. Dağ ve tepelerle dolu yaylanın kan kırmızısı bitkilerini cennet kapısının bekçisi Rıdvan kıskanır. Oranın otları her derde deva, her şeyi de cana sefadır. Oranın "la'l-i Bedahşân" gibi taşlarını Hz. Süleyman görse kendine o taşları mühür yapardı. Dürrî daha sonra yaylanın şekerden tatlı, sütten ak, yüce sularını, pınarlarını tasvir eder ve över:

Te'alâllâh zihî yaylâkı 'alâ
Mekân-ı pür safâ vü cennet-asâ (Dürrî 2/1)
Nazârgâh-ı Hüdâ-ı lem-yezeldür
Ana cennet dimek gâyet mahaldür (Dürrî 2/2)
Dem cân bahş-ı 'İsadur hevâsı
Bütün dünyâ anun hep mübtelâsı (Dürrî 2/5)
Cinân ol 'aceb midür bu yaylâk
Gören de görmeyen de cümle müştâk (Dürrî 2/9)
Anun her bir otı derde devâdur
Anun her bir şeyi câna safâdur (Dürrî 2/13)
Anun sengi hemân la'l-i Bedahşân
Göreydi hâtem eylerdi Süleymân (Dürrî 2/18)
Birine İftikâr olugu dirler
İçenler suyunu tahsin iderler (Dürrî 2/27)
Şekerden tatlu sütden akdar ol mâ
Odur 'âlemde âb-ı cennet-âsâ (Dürrî 2/28) (Kılıç, 2010, s. 47)

Güftî, Sîrûz şehrini konu aldığı mesnevinin girişinde gönlünü bir güle benzetir. Bir sabah vakti amber kokulu saba rüzgârı esmekte ve gönül gül açmaktadır. Böyle bir demde şairin gönlü mutlu olacağı, güzel bir yerde karar etmeyi ister. Arzu edilen yer

cennete benzeyen, muhabbetiyle insanı müptela eden bir şehirdir. İstediği yeri aramaya çıkan şair bir meclise rast gelir. Meclisteki bilgili birine aradığı şehri sorduğunda o uğurlu zeminin isminin "Sîrûz" olduğunu söyler. Sîrûz'un özellikle etrafındaki yaylaların havası elem zehrine tiryaktır. Felek ona baktığı zaman altın külahı o şehrin toprağına düşer. Sîrûz'un yüce dağları gölgelerini feleklere salar. Rüzgârı amber kokulu, her köşesi güzeldir. Oranın suyunu içenler âb-ı hayatı bulmuş gibi olur. Güftî mesnevinin sonunda Sîrûz'un şerefini arttıran Hilmî mahlaslı bir şairin bulunduğunu söyler ve onu överek şiiri bitirir:

Bir subh ki bâd-ı 'anberîn-dem
Olmışdı vezân-ı bâg-ı 'âlem (Güftî 5/1)
Üşküfte olup gül-i derûnum
Şâdî vü neşât-ı reh-nümûnum (Güftî 5/5)
Olmak ile bu zemîn-i fîrûz
Nâm ile dimişler ana Sîrûz (Güftî 5/26)
Yanında olan o hûb yaylak
Zehr-i eleme havâsı tiryâk (Güftî 5/29)
Bulsa nola nûş idenler anı
Çün Hızr-ı hayât-ı câvidânı (Güftî 5/39)
Ol şehr ki hûb u dil-küşâdur
Bir şâ'ir ana şeref-fezâdur (Güftî 5/43)
Hilmî ki dimişler ana mahlâs
Kim tab'ına fenn-i nazm muhtess (Güftî 5/46) (Yılmaz, 1983, s. 83)

Mâlî, ilki başlıksız diğerleri "Kıt'a-yı…" ibaresiyle başlayan on sekiz mesnevide Diyarbakır'dan gurbete çıkıp sırasıyla Sakız Adası, Muğla, İzmir, Bursa ve İstanbul'u gezmesi nedeniyle bu şehirler ile ilgili bölümlere yer verir. Gurbete çıktığı ilk yer Sakız Adası'dır. Burası cennet numunesi, İrem bağlarının naziresi, sefa ve ferahlık veren bir yerdir. Etrafında kâfir ülkelerin olduğu bu adayı ve paha biçilmez bahçelerin anlatılamaz. Adanın her tarafı bahçeler, ağaçlar, haymalar, servi boylu güzeller, bıyıkları yeni terlemiş gençlerle bir cennet köşesi olmuştur. İrem bağlarının bânîsi Şeddâd bile böyle bir yer yapamaz. Sakız Adası'nı bir gören bir daha haşre kadar orayı unutmaz. Görenlerin gönlünde vatanlarının muhabbeti de kalmaz. Ayrıca orayı görenlerin gönlünden elemler ve gamlar gider:

İrdi dil bir irem nazîresine

Akdeniz'de Sakız cezîrsine (Mâlî 5/1)
İdemem vasf-ı pür-safâsın anun
Vasf-ı gülzâr-ı bî-bahâsın anun (Mâlî 5/7)
Her agaç hayme-i münakkaş olup
Her biri zevkgâh-ı dilkeş olup (Mâlî 5/10)
Cem' olup 'ar'ar-ı sehî-kadlar
Sîm-tenler latîf emrenler (Mâlî 5/12)
İtmeye bnı san'at-ı şeddâd
Yapmaya dahı böyle bir bünyâd (Mâlî 5/22)
Ki gören haşre dek unutmaz anı
Dahı kalmaz muhabbet-i vatanı (Mâlî 5/32) (Akgül, 2013, s. 264)

Mâlî Menteşe'den sonra İzmir'e gider ve parlak, latif, müferreh mekân İzmir'de iki gün kalır. Sakız Adası buranın mesiresi belki adi bir naziresidir. İzmir; Tatar, Mısırlı, Hintli tüccarlarla dolu bir yerdir. Kısacası ticaretle uğraşan havas kesiminin olduğu bir şehirdir:

İrdük ol demde şehr-i İzmir'e
Evvel-i câ-yı rûşenâ-gîre (Mâlî 14/1)
Şehr-i Sakız anun mesîresidür
Belki bir sifle-i nazîresidür (Mâlî 14/4)
Câ-yı der-bend-i Hind u Mısr u Tatâr
Menba'-ı kâr-ı mecma'-ı tüccâr (Mâlî 14/5) (Akgül, 2013, s. 294)

Mâlî, Bursa'ya geldiğinde "harîm-i me'vâ"ya geldiğini zanneder. Bursa'nın toprağına başka bir toprak benzemez. Bursa, Anadolu'nun nazlı gelinidir. Şahların şahına başkent Bursa olduğu gibi güzellik cevherinin madeni de Bursa'dır. Şairlerin en iyisi, dünyanın mutluluğu ve sefası Bursa'dadır. Bursa'nın diğer bir güzelliği ise kaplıcalarıdır. Bu kaplıcalarda nice güzeller yıkanmaktadır. Kaplıcalarda bu güzeller su üstündeki yasemin gibidir. Şair, Bursa'dan İstanbul'a gider. İstanbul şair için en yüce cennettir. İnsanların sefa bulacakları yer İstanbul "levâ-yı fuhûr-ı devrân"dır. Muazzam bir vadi olan İstanbul'da türlü türlü insan bulunmaktadır. Denizler mürekkep, ağaçlar da kalem olsa İstanbul'un güzelliklerini anlatmaya ancak yeter. İki denizin birleştiği yer İstanbul mesireleriyle her tarafı cennetin ortasıdır. İstanbul'un zerrece zevki cihanın sefasıdır. İstanbul'un mutluluk sebeplerinden biri de denizidir. Deniz yüzünde sanki

gökyüzü ve meleklerin aksi görünür. Mâlî, İstanbul'un semtleri içinde en çok sevip beğendiği yerin Eyüp Sultan olduğunu da söyler:

İrişüp nefs-i şehr-i Bursa'ya
Sanki irdük harîm-i me'vâya (Mâlî 14/18)
Pây-taht-ı şehenşeh anda our
Hûbluk cevheri o kânda olur (Mâlî 14/21)
Dü şarâb içre tâb tâb üzre
İçülür yâsemendir âb üzre (Mâlî 14/29)
Seferüm ol behişt-i a'lâdur
O safâgâh-ı halk-ı dünyâdur (Mâlî 15/4)
Yem midâd olsa hâme cümle şecer
Belki ola kemâl-i vasfı meger (Mâlî 16/53)
Ana taklîddür edâ-yı cihân
Zerre-i zevkidir safâ-yı cihân (Mâlî 16/76)
Cümleten şehr-i Hazret-i Eyyûb
Geldi cân u dile 'acep mergûb (Mâlî 16/93) (Akgül, 2013, s. 294)

Arpaemînizâde Sâmî dördüncü mesnevisinde Aynî'nin Buharî Şerhi'nde beyan ettiği bir olayı anlatır. Yemen ülkesine namı Tubba olan temiz gönüllü, akıllı, mütedeyyin biri padişah olmuştur. Çok fazla tâbîsi ve malı olan Tubba'ya bazıları peygamber demişse de bu kesin değildir. Hz. Muhammed'in doğumundan 1000 sene evvel iman nuru ile kalbi aydınlanmıştır. Tubba, halkını İslam'a ne kadar davet etse de halk reddedip İslam'ı kabul etmemiştir. Cihanın yaratıcısı Tubba'ya çok fazla izzet ve hâkimiyet ihsan etmişti. Emrinde sabah akşam daima yüz otuz bin asker bulunurdu. Gittiği her yere götürdüğü on üç bin uleması vardı. Tubba yanındakilerle Mekke'ye geldiğinde Mekkeliler Tubba'yı karşılamışlardır. Tubba da şeytanın vesvesesiyle orayı işgal etmek ve Beytullah'ı tahrib etmek istediği anda ansızın bir hastalık rüzgârı esmiş ve Tubba sıhhatini yitirmiştir. Ne olduğuna şaşıran Tubba, bu musibetin nereden geldiğini de anlayamaz. Beytullah'ı tahrip etmeye çalışan birine ansızın bir belanın gelmesi kaçınılmazdır. Bütün yapılanlara rağmen Tubba iyileşmez. Tabiplerin anlamadıkları konu, ruhani marazın cisimde görünmesidir. Bunun üzerine bütün bilginler, tabipler bir yere toplanıp istişare etmeye başlarlar. İstişare sonucunda gidip istiğfar etmesini Tubba'ya tavsiye ederler. Bunun üzerine Tubba yaptığı şeyi ve şeytanın vesvesesini anlar ve hemen pişmanlıkla Kâbe'ye yönelir. Gözlerini zemzem

suyu ile yıkar, yüzüne haremin toprağını sürer ve secdeye kapanır. Sonunda kalbi nur ile dolar. Tubba daha sonra her yıl Kâbe'nin örtüsünü değiştirmeyi kendisine bir vazife bilir. Tubba ve yanındakiler Mekke'den sonra Medine'ye giderler. İşte mesnevinin burasında 10 beyitlik Medine medhiyesi vardır. Tubba, Yesrib canibine sancağı dikince mavi renkli bir vadi ile karşılaşır ve orayı seyredince gözleri dinlenir. Yemyeşil olan bu mekânın Medine diye bir nâmı yoktur. Yesrib'in bitkilerinin Hızır'ın parmakları gibi yaprakları cennet tarafını îmâ etmektedir. Hurmalıkları o kadar yücedir ki dalları sidreye ermiştir. Buranın ağaçları cennet bağlarını, ırmaklarının suyu ise cennet ırmağı "tesnîm"in suyunu andırmaktadır. Toprağı misk gibi kokmakta, gülsuyu nehirleri sanki cennetten akmaktadır. Can bağışlayan zemini o kadar güzel kokmaktadır ki Firdevs cenneti burayı kıskanmaktadır:

Ba'de tetmîm-i mürâ'ât-i harem
Yesribün cânibine dikdi 'alem (Arpaemînizâde Sâmî 4/127)
Gördi bir vâdî-i fîrûzecfâm
Eyledi fass-i nigîn-i ârâm (Arpaemînizâde Sâmî 4/128)
Hûb idi sahn-i zümürrüdfâmı
Yog idi anda Medîne nâmı (Arpaemînizâde Sâmî 4/129)
Usbu'-i Hızr idi her berg-i giyâ
İtmede sûy-i cinâna îmâ (Arpaemînizâde Sâmî 4/130)
Öyle 'âlî idi nahlistânı
Sidreye irmiş idi agsânı (Arpaemînizâde Sâmî 4/131)
İltifât-i şecer ü âb-i revân
Mâ'-i tesnîm ile bâg-i Rıdvân (Arpaemînizâde Sâmî 4/132)
Hâki müşk idi gül-âb enhârı
Sanki cennetden olurdı cârî (Arpaemînizâde Sâmî 4/133)
Rûh-bahş öyle revâyihle zemîn
Reşk iderdi ana firdevs-i berîn (Arpaemînizâde Sâmî 4/134)
Cem' olup bir yere geldi 'ulemâ
Didiler kim kaluruz bunda şehâ (Arpaemînizâde Sâmî 4/135)
Bundadur şâh-i rüsül meskeni hem
Şeref-i hicret-i şâh-i hâtem (Arpaemînizâde Sâmî 4/136) (Kutlar, 2004, s. 284)

Yenişehirli Avnî iki tane şehir şiiri yazmıştır. Bunlardan birisi bugün Yunanistan sınırlarında Köstem/Salambria nehri kıyısında olan Larissa adıyla anılan Yenişehir'dir.

Bazı mısraları eksik olan ikinci şehir şiirinde şair, şehrin ismini zikretmemiştir. Avnî öncelikle Yenişehir'in şairlerini över. Yenişehir'in şairlerinin tamamı kâmildir. Bunlar içinde en şereflisi Avnî'nin şiir ve inşada üstadı, mana mülkünün sultanı ve divan sahibi Celâl Efendi'dir. Celâl Efendi sanat alanında mahir Ahmet isminde oğlu ve talebeleri vardır. Şair daha sonra Yenişehir'deki sünnet törenini anlatır. Bahar mevsiminde insanlar bahçelere açılır, Köstem nehrinden esen rüzgâr viran yüzleri cennete çevirir. Şair daha sonra Yenişehir'in güzellerinden ve şairlerinden bahseder. Anvî isim zikretmediği şehir şiirinde şehri güzellerin başkenti; fazılların, kahramanların ve kâmillerin merkezi, "diyâr-ı şevk ü tarab" olarak tavsif eder. Ziraata elverişli, verimli toprakları olan şehirde bulunanların ekserisi Muhammed neslindendir. Burada ferihten beri ârifler ve şerifler bulunmaktadır. Karaman'dan bir ehl-i kerem gelip burayı İrem bağlarının kıskanacağı yer yapmıştır:

Şu'arâsı tamâm kâmil idi
Her yeri bir zahîr ü bî-dîl idi (Avnî 2/1)
Vâki' oldukca resm-i sûr-i hitân
Tâlib-i 'unfuvân olur pîrân (Avnî 2/11)
Nehr-i Köstemden iyleyince güzâr
Huld iderdi vîrâne-i dîdâr (Avnî 2/26)
Pây-ı taht-ı mülûk-i hüsn ü cemâl
Merkez-i dâr ü gîr fazl ü kemâl (Avnî 6/1)
Tâ fetihten 'ârifler vardur
Hânedânlar şerîfler vardur (Avnî 6/9)
Karamandan gelüp bir ehl-i kerem
Kılmış ol câyı reşk-i bâg-ı İrem (Avnî 6/16) (Turan, 1998, s. 581)

Şehir şiirleri içerisinde birinin medhiye değil hiciv olduğunu söylemiştik. Mâlî, Sakız Adası'ndan Muğla'ya gitmiştir. Şair burayı medhetmek yerine baştanbaşa ahmaklarla dolu olduğunu söyler. Menteşe diyarındaki Muğla'nın zemmedildiği diğer bir nokta ise Türklerle dolu olmasıdır. Muğla'nın insanlarının elbisesi de çirkindir ve şair böyle tiksindirici insanların benzerini görmemiştir. Burada hâkim olmazsa insanlar fare yuvalarını mesken edinirler. Mâlî, Muğla'nın insanlarının sözlerini "zemîn-i Türkî"de olduğunu söyleyerek hicveder. Sözlerinin cümlesi beğenilmez ve anlaşılmazdır:

Şehr-i Mugla diyâr-ı Menteşe'dür

Pür hamâkatla baştan başadur (Mâlî 8/4)
Hep kabîhü'l-libâs ikrâh nâs
Hâsılı görmedüm bir eşbeh nâs (Mâlî 8/6)
Sözleri hep zemîn-i Türkîde
Lîk bi'l-cümle nâ-pesendîde (Mâlî 8/10)
Harfını kimse fehm eyleyemez
Ve dahı dillerince söyleyemez (Mâlî 8/11) (Akgül, 2013, s. 278)

Şehir şiirleri arasında değerlendirebileceğimizi sahilnâmeler, İstanbul'un semtlerini konu alan şiirlerdir. "Divân şiirinde İstanbul sahilleri ile buralardaki yerleşim bölgelerinin topluca anlatıldığı şiirlerin genel adıdır… En dikkat çekici yanları gerçekçi bir anlatıma sahip oluşlarıdır… Sahilnâmelerin önemi, bizim şimdi unuttuğumuz veya adını değiştirdiğimiz bölgelerin eski şekilleri hakkında tarihî bilgiyi içermesinden gelir." (Pala, 2003, s. 399). Türk edebiyatında şu ana kadar bilinen üç sahilnâme yazılmıştır. Bunlardan ilkini 18. yüzyılda Fennî kaleme almıştır. İkinci sahilnâmeyi ise İzzet Efendi yazmıştır. Kaside nazım şekliyle yazılan manzume altmış beş beyittir ve Sultan Selim övgüsünü de içermektedir (Öztoprak, 2004). Üçüncü sahilnâme ise Derviş Hilmî Dede'ye aittir. Mesnevi nazım şekliyle yazılan sahilnâme altmış iki beyittir (Kaplan, 2015). Fennî, altmış üç beyitlik sahilnâmesinde Anadolu ve Remeli'nden altmış üç beldeyi tasvir eder. Fennî Divan'ı üzerine yapılan çalışmada sahilnâme ile ilgili şu bilgiler verilir:

> 63 beyitten müteşekkil olan bir mesnevîdir. İstanbul'un Galata semtinden başlayarak sahilden Rumeli Feneri'ne oradan Asya'ya geçerek Anadolu Feneri'nden başlayıp yine sahilden Adalar'a kadar uzanan bir alanda şair sahil semtlerinin adını anarak onların çeşitli özellik ve güzelliklerinden bahsetmiştir. Şair bu manzumede eserine konu ettiği semtlerin adlarını özellikle tevriyeli kullanmış ve bu sayede anlam zenginliği yakalamıştır. Dili oldukça sade ve akıcıdır (Demirkazık, 2009, s. 51):

Hep galat sözle geçirdi gününi 'âşık-ı zâr
Galata zevkına gitmiş meger agyâr ile yâr (Fennî 1/1)
Kesret-i keyf ile rind gice fitili almış
Der-i Mûm-hâne'de varmış seherî mûm olmış (Fennî 1/2)
Hele sekdürme suhanlarla bugün tavrı garîb
Falya virmiş gbi Tophâne'de yâr ile rakîb (Fennî 1/3)
Gâlibâ Fennî tamâm eyleyecekdür zevkı

Atalar seyrine düşmüş o perînün şevkı (Fennî 1/63) (Demirkazık, 2009, s. 691)

Klasik Türk edebiyatında şehrengîz ve şehir şiirlerinden (bilâdiyyeler/beldenâmeler) başka "mekân" merkezli, bir şehrin sahil, mahalle, semtlerini konu alan sâhilnâmeler, mesâir, sûkiyye gibi eserler de vardır. Edirneli Kâmî, başlığında da belirttiği gibi tamamlanmamış bir sûkiyye yazmıştır. On iki beyitlik mesnevide İstanbul'un mahalle ve semtlerinden yirmi sekiz tanesini konu alır.

Olurmış dört yol ağzı sağ u solla
Kameraltı (vü) Mermer Yedi Kulle (Kâmî 3/1)
Sögerler sûk-ı Çırçır'dan geçenler
Akar çeşmeyle Horhor'dan içenler (Kâmî 3/2)
Karîb olsaydı semt-i Nev-bahâra
Yenibakçe dönerdi lâlezâra (Kâmî 3/3)
Tarîk-i 'âmmı kolla sağ u soldan
Sapadur Egrikapu togrı yoldan (Kâmî 3/4)
Degüldür gerçi semt-i şâh-ı hûbân
Kemeraltı'ndadur maksûd -ı yârân (Kâmî 3/5)
Eger Kanlu Furun tutmazsa buyruk
Ya Zenzirlikûyu ya Salmatomruk (Kâmî 3/6)
Küçük büyük olur her şey firâvân
Küçükpazar ile Büyük Karaman (Kâmî 3/7)
Kesegen Dede erdür adlı sanlı
Gelincikden ba'îd oldı Şıçanlı (Kâmî 3/8)
Kabasakal güzeldür Akbıyık'dan
Yolun âsân olur Seyrek'i sıkdan (Kâmî 3/9)
Uzakdan Sarmaşık semt-i Çınar'a
Bulamaz sakız ağacına çâre (Kâmî 3/10)
Çakıl mercâna dönseydi boyadan
Olurdı Kıztaşı kesme kayadan (Kâmî 3/11)
Karadud Aksaray ile musâhib
Sarıgürz'e Kızılmaslak münâsib (Kâmî 3/12) (Yazıcı, 2018, s. 122)

Özetle şehir şiirleri bir şehrin havası, suyu, yeşilliği, bahçeleri, misk kokulu toprağı, dağları, yayları gibi doğa güzelliklerini; cami, saray, havuz, kaplıca gibi mimarî

yapılarını ve güzellerini konu alır. Şairler, şehrin doğa güzelliklerini cennet ve Şeddâd'ın yaptığı İrem bağları ile kıyaslarlar. Bazı mesnevilerde şehirlerin havası, taşı ve suyu konu edildiğinde sırasıyla Hz. İsa, Hz. Süleyman ve Hz. Hızır telmih unsuru olarak beyitlerde yer alır. Çünkü klasik Türk edebiyatında Hz. İsa ölüleri dirilten nefesi, Hz. Süleyman mührü ve mühürdeki taşı, Hz. Hızır ise âb-ı hayat ile konu olur. Şehir şiirlerinde yer yer şehrin güzellerine de değinilir. Şehrin güzelleri isim isim sayılmamakla birlikte şehrengîzlerdeki gibi tasvir edilir. Meleklerin dahi kıskandığı bu güzeller bahar mevsiminde beyaz tenleriyle nazlı nazlı yürüyerek mesirelere çıkarlar. Bazı mesnevilerde ise şehrin kâmilleri, fâzılları veya şairleri medhedilebilir. Şehir şiirleri arasında bir tane sûkiyye, bir tane sâhilnâme vardır ve bu ikisi de İstanbul'un sokaklarını ve sahillerini konu alır. Şehir şiirlerinin bir tanesi medhiye değil hicivdir. Mâlî Menteşe yöresini konu aldığı mesnevisinde Muğlalıları hicveder. Aşağıdaki tabloda şehir şiirleri ve kısaca muhtevaları verilmiştir:

Tablo 21.

Şehir Şiirleri ve Şairler

Münîrî	**Lâdik**	Gül bahçeleri, çeşmeleri, kuş yatakları, melek misali güzelleri, deniz kıyıları ve Ak Dağ medhiyesi.
Ulvî	**Manisa**	Yeşilliği, kale ve hisarı, camileri, sarayı, havuzları ve beyaz tenli güzellerin medhiyesi.
Dürrî	**Gümülcine, Moton**	Yayla, hava ve dağ medhiyesi.
Güftî	**Sîrûz**	Yayla havası, yüce dağlar, âb-ı hayat gibi su medhiyesi
Mâlî	**Sakız Adası, Muğla, İzmir, Bursa İstanbul**	Bağ, bahçe, servi boylu güzeller medhiyesi ve Menteşe yöresindekilerin hicvi.
Sâmî	**Medine**	Yeşilliği, hurmalıkları, suları, misk kokulu toprağı ve Mescid-i Nebevî medhiyesi.
Fennî	**İstanbul**	İstanbul'un semtlerinin tavsif ve tasviri.
Kâmî	**İstanbul**	İstanbul'un mahallelerinin tavsif ve tasviri.
Y. Avnî	**Yenişehir**	Bahar mevsiminin ve tabiatının güzellikleri, fâzıllarının ve kâmillerinin medhiyesi.

5.3.1.2. Şehrengîz

Farsça "şehr" kelimesi ve "koparan, karıştıran, depreten" anlamına gelen "engîz" ekinin birleşmesinden oluşan şehrengîz bir şehrin güzellerini ve güzelliklerini konu alan edebî türdür. Şehrengîz Türk edebiyatına ait millî bir türdür. "Kaside, gazel, kıta, rubâî, terkib-i bend gibi farklı nazım biçimlerinin kullanıldığı şehrengîzlerde asıl konunun anlatımında mesnevi nazım şekli tercih edilmiş ve mürettep bir mesnevide bulunan bölümlere burada da yer verilmiştir." (Kaya, 2010, s. 461). Şehrengîzlerde şairler şehrin güzellerini; fizikî özellikleri, meslekleri, lakapları ve soylarına göre tasvir ederler.

Edebiyatımızda ilk şehrengîzi 15. yüzyılda *Edirne* şehrengîziyle *Mesîhî* yazmıştır. Şehrengîzlerdeki güzeller, Azîzî'nin İstanbul şehrengîzi ve Fâzıl'ın Zenânnâme'si hariç erkektir. Şehrengîzlere genel olarak bakıldığında türün yapısı ve muhtevası şu şekildedir:

> Şehrengîzler, çoğu zaman kısa bir "münâcât"la başlar. Bu münâcât, Allah'ın sonsuz büyüklüğü karşısında kendi çaresizliğini gören kulun yalvarmasına pek benzemez. Burada asıl anlatılmak istenen düşünce, şairin gördüğü güzellere dinî görevlerini unutturacak derecede tutkun olması, bu yüzden kendini suçlu görerek affını istemesidir. Doğrudan "sebeb-i te'lif"le maksada giren şehrengîzler de vardır. Bunların bazılarında gece ve gündüz tasvirleri yer alır. "Sebeb-i te'lif"te şair, güzellerini tasvir edeceği şehirden bahsederek dilberlerini över. Tasvirlerini tamamladıktan sonra da "hâtime" bölümüyle eserini bitirir. Bu bölümde şehirde övülecek daha birçok güzel olmasına rağmen tanıdıklarını anlattığını söyleyerek hepsine birden dua eder. Bu arada kendini övmeyi de unutmaz (Levend, 1957, s. 13).
>
> Yazıldıkları dönemin toplum hayatının birer tanığı olan şehrengîzler tasvir edilen yerlerin doğal güzellikleri yanında eğlence mekânları, buralardaki yaşayış, gelenek, adet ve inançlar bakımından Osmanlı kültür tarihi için önem taşır. Günümüzde mevcut olmayan meslekler hakkında bilgi verilmesi, bu mesleklerle ilgili geleneklerin aktarılması, tasvir edilen kişilerin mesleklerine ve sosyal durumlarına göre giyeceklerinden eğlence anlayışlarına kadar birçok mahallî renk ve motifin sunulması gibi özelliklerinden dolayı şehrengîzler ayrıca bir tür belge niteliği dedir. İçerdikleri mizahi unsurlarla orta tabaka insan tipinin eğlencelerine de ışık tutan şehrengîzler bütün bunları bir divandan daha canlı şekilde yansıtmaktadır ve adeta divan şiirinin dış dünyaya açılan pencereleridir. Şehrengîzlerin dili ve üslûbu, şairlerin çoğunlukla sanat endişesini ön plana almadıkları ve duygularını olduğu gibi aktarmaya çalıştıkları için yalın sayılır. Öte yandan şair tavsif edeceği kişileri, sanat erbabını, kısaca şehrin sakinlerini geleneğin güçlü etkisiyle aşk, âşık ve maşuk üçgeninde ele alarak onları mesleklerine, ad ve lakaplarına uygun cinas ve teşbihlerle anlatmaya çalışır. (Kaya, 2010, s. 461-462)

"Sonuç olarak şehr-engîzler farklı görünümlerde karşımıza çıkar. Bir ya da birkaç örneği bulunan "yalnızca bayan güzelleri metheden", "yalnızca tabiî ve mimari güzellikleri metheden", "güzelleri yeren", "güzelleri tek tek değil yalnızca genel olarak metheden" şehr-engîzlere rastlanır." (Gökalp, 2012, s. 446).

Küçük mesneviler içerisinde şehrengîzler 12 mesnevi ve % 0,7'lik orana sahiptirler. Yüzyıllara göre küçük mesnevilerle şehrengîz yazan şairler aşağıda verilmiştir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Mesîhî (1).

XVI. yüzyıl: Gelibolulu Âlî (1), Taşlıcalı Yahya Bey (2), Ulvî (1), Usûlî (1),

Üsküblü İshak (2), Zâtî (1).

XVII. yüzyıl: Dürrî (2), Neşâtî (1).

Küçük mesneviyle yazılan 12 şehrengîz sırasıyla Edirne, Gelibolu, İstanbul, Manisa, Yenice, Bursa, Üsküp, Gümülcine, Moton şehirlerindeki güzelleri tasvir eder. Bunlar içerisinde 4 şehrengîz ile Edirne birinci sıradadır. Şairleri, konu olan şehrin güzelleri, mesnevilerin bölümleri farklı olduğu için aşağıda kronolojik olarak şehrengîzler değerlendirilmiş ve sonuca gidilmiştir:

Edebiyatımızda ilk şehrengîz kabul edilen Mesîhî'nin Edirne şehrengîzi mukaddime, aslı bölüm ve sonuçtan oluşur. Eserin giriş bölümünü şairin münacatı ve münacatın sebepleri oluşturur. Mesîhî, münacatından sonra şehrengîzine bir gece tasviri ve seherin olmasıyla devam eder. Allah sanat dolu bu gökyüzünü yayılmış bir süslü levha kılmıştır. Güneş padişahının kâtibi Utarit güzellerin vasıflarını yazmak için eline kâğıt almıştır. Yine güzeller övülmek için âsumân divitine mürekkep dolmuştur. Mesîhî doğal bir olay olan çiğ yağmasını hüsn-i talil ile göğün nale ederek sabaha kadar ağlaması olarak görür. Gökyüzünde görülenler yıldız değildir, göğün ağlamaktan gözü ağarmıştır. Gecenin karanlığı ise âlemin yas için siyah giyinmesine bağlanmıştır:

Meger bir şeb bu tâk-ı pür-sanâ'î
Müzehheb levhasını itdi zâ'i' (Mesîhî 1/35)
Güzeller medhi yazılsun diyü heb
Devât-ı âsumân toldı mürekkeb (Mesîhî 1/37)
Kılup dôlâb-ı çarh ol gice nâle
Gözinden subha dek akıtdı jâle (Mesîhî 1/40)
Degül encüm görinenler semâdan
Ki çarhun gözi agardı bükâdan (Mesîhî 1/41) (Mengi, 1995, s. 89)

Matem tutup eziyet çeken felek, tefeül için Kur'ân'ı açtığında karşısına Fecr suresi çıkmıştır. Güneş doğduğunda cihanı gören, Yusuf'tan nişane veren sabah, felek Yakup'una gözün aydın demiştir. Zayıf, güçsüz felek artık "ve'l-leyl"i çıkarıp "şems" tülbendini sarmıştır. Artık felek Yakup'u Yusuf'una kavuşmuş gam zulmünden kurtulup çehresi aydınlanmıştır. Zamanın padişahı da cihanı mutedil görüp tebdil-i mekân için Edirne'ye gelmiştir. Şair padişahın Edirne'ye gelişini ifade ettikten sonra şehri ve güzelleri tasvir eder. Edirne şehrinin bağ ve ırmaklarını gören kişi cennetten bile vazgeçer. Şehrin içindeki minareler servi boylu sevgili gibi görünmektedir. Güzeller,

şehrin bir başka güzelliği olan Tunca nehrine girdikleri zaman ak göğüsleri ve ince belleri açılmaktadır. Güzeller beyaz vücutlarına siyah peştamal kuşanınca gece ile gündüz bir arada olur. Güzellerin su içinde olmasını ayın balık burcunda olması gibidir. Bu güzeller adeta suya düşmüş baldır. Edirne şehrini, güzellerin suyu içinde yüzmesini, Tunca ve Meriç gibi ırmakları görenler buraların dokuzuncu cennet olduğunu zanneder. Mesîhî, Edirne şehrini ve güzelleri tasvir ettikten sonra şehrengîzin asıl bölümüne geçer. Cennete benzettiği bu mekânda zamanın hiç görmediği melek gibi güzeller vardır. Bu güzellerden 47 güzeli ikişer veya üçer beyitte tasvir eder:

İçinde var anun birkaç melekler
Ki mislin görmemiş devr-i felekler (Mesîhî 1/70) (Mengi, 1995, s. 89)

Mesîhî "tetimme" başlığı altında şehrengîzini bitirir. Tetimmeden sonra sonuç ve dua içerikli beşer beyitlik iki gazel de bulunmaktadır. Şair, cennet içindeki melekler gibi gördüğü güzellerin birisiyle muhabbet etmek ve bununla yetinmek ister ama gönlü parça parça olup her parçası bir güzele yapışır. Şairin duası ise tasvir ettiği güzellerin her birinin yanak mumlarının parlak olmasıdır. Güzellerin dudakları can çeşmesi olduğu için şair, bunların haşre kadar zinde kalmasını ister. Mesîhî cihan sultanlığı yerine güzellerin kölesi olmayı tercih eder.

İlâhî her birin pâyende eyle
Çerâg-ı ruhların tâbende eyle (Mesîhî G 2/1)
Çün itdün leblerini çeşme-i cân
Buları haşre denlü zinde eyle (Mesîhî G 2/2)
Cihân sultanlıgı bana gerekmez
Beni bunlara tek sen bende eyle (Mesîhî G 2/3) (Mengi, 1995, s. 108)

Gelibolulu Âlî, Gelibolu şehrengîzine münacat ile başlar. Münacatına aşk derdine mübtela olduğunu söyleyerek başlar. Şairin Allah'tan istediği eğer kendindeki aşk mecazî ise onu aşk-ı hakikiye çevirmesidir. Eğer Allah'ın lütfu olmazsa gönül mihnet köşesinde hasta olarak kalacaktır. Şair sevgilinin sümbül gibi saçını gördüğünde gönlü darmadağın olur, servi gibi boyunu gördüğünde kıyametler kopar, gül gibi yanağını gördüğünde çılgın bülbül gibi ötmeye başlar, lâle gibi yanaklar ise sîneye ateşler salar. Şair ne zaman namaza dursa rükûda, secdede gönle sevgilinin hayali dolar. Gelibolulu Âlî, bu hali cürüm olarak görür ve Allah'tan merhamet umarak af diler:

İlâhî mübtelâ-yı derd-i 'ışkem

Giriftâr-ı belâ-yı bend-i ‘ışkem (Gelibolulu Âlî 2/1)
Egerçi bende var ‘ışk-ı mecâzî
Hakîkîye sen eyle kâr-sâzî (Gelibolulu Âlî 2/2)
Kalur dil gûse-i mihnetde bîmâr
Eger kılmazsa lutfun bana tîmâr (Gelibolulu Âlî 2/3)
Ki görsem bir saçı sünbül nigârı
Olur dil ol dem anun hâksârı (Gelibolulu Âlî 2/4)
Ne vaktin kim görem bir serv-kâmet
Kopar basumda ol sâ’at kıyâmet (Gelibolulu Âlî 2/5)
Gözüm gördükçe nâ-geh bir ruhı gül
Olur dil ana bir sûrîde bülbül (Gelibolulu Âlî 2/6)
Hemân-dem kim görem bir lâle-ruhsâr
Salar sevdâ-yı vaslı sîneme nâr (Gelibolulu Âlî 2/7)
Ne dem kim eylesem niyyet namâza
Gönül baslar hemân sûz u güdâza (Gelibolulu Âlî 2/10)
Rükû’a varup itsem kametüm ham
Tolar gönlüm hayâl-i kâkül ol dem (Gelibolulu Âlî 2/11) (Aksoyak, 2006, s. 62)

Gelibolulu Âlî, münacattan sonra şehrengîzi niçin yazdığını açıklar. Şair önce Rum ilindeki Gelibolu’yu havası, suyu, bağları, dağları, çimenlikleri, gül bahçeleri, çiçekleri, akarsuları, bülbülleri, sahilleri ve güzelleriyle över. Şair, şehrin bu güzelliklerini ve içindeki güzelleri seyre çıktığında onlara hayran kalır ve Allah’tan yardım isteyerek güzelleri vasfetmeyi murat eder:

Ekâlim-i cihânda yüzi sulı
Ki ya’nî Rûm İli’nde Gelibolı (Gelibolulu Âlî 2/24)
Dem-i ‘Îsâ’ya hem-demdür hevâsı
Suyı enhâr-ı huldun âşinâsı (Gelibolulu Âlî 2/25)
Görenler bâg u râgın pür-letâfet
İder bostân-ı Cennet’den ferâgat (Gelibolulu Âlî 2/26)
Temâsâ eylesen her serv-i bâlâ
Kad-i dildâra dik gelmis ser-â-pâ (Gelibolulu Âlî 2/27)
Gülistânında yir yir tâze güller
Letâfetde ruh-ı cânâna benzer (Gelibolulu Âlî 2/28)
Göreydün sünbül-i hoş-bûlarını

Nigârun andurur gîsûlarını (Gelibolulu Âlî 2/31)
Gören ol ravzanûn zülf-i nigârın
Tarâvetde sanur zülf-i nigârın (Gelibolulu Âlî 2/32)
Nazar kılsan akarken cûlarına
Degişmezdün behiştün sularına (Gelibolulu Âlî 2/33)
Leb-i deryâdadur ol şehr-i ra'nâ
Behiştâsâ leb-i Kevser'de cânâ (Gelibolulu Âlî 2/37)
Çü kıldum bunları bu resme seyrân
Murâd itdüm ki yazam vasf-ı hûbân (Gelibolulu Âlî 2/43)
Hudâyâ isterem senden 'inâyet
Kelâmum eyle dürr-i dürc-i ragbet (Gelibolulu Âlî 2/44) (Aksoyak, 2006, s. 62)

Gelibolulu Âlî, Gelibolu şehrengîzinde 12 güzeli tasvir eder ve hem kendine hem de güzellere dua ile mesneviyi bitirir. Aşağıda Kılıççı Hamza Bâlî ve Sâlih adlı güzellerin tasviri verilmiştir:

Ser-âmed dil-rübâ mahbûb-ı 'Âlî
Bu gün ey dil Kılıççı Hamza Bâlî (Gelibolulu Âlî 2/46)
Ne hâlet var ki tîg-ı gamzesinde
Ki yalın yüzliler hep kabzasında (Gelibolulu Âlî 2/47)
Ne hûnîdür ki çesm-i Kahramânı
Kırupdur niçe bin sâhib-kırânı (Gelibolulu Âlî 2/48)
Birisi Muslihî Beg-zâde Sâlih
Şütürbân olsa şehler ana sâlih (Gelibolulu Âlî 2/67)
Kaşı mihrâbına kılsam 'ibâdet
Olurdum mîr-i erbâb-ı velâyet (Gelibolulu Âlî 2/68)
Şu kim ister anun vaslın gönülden
Komasun zühd ile takvâyı elden (Gelibolulu Âlî 2/69) (Aksoyak, 2006, s. 62)

Taşlıcalı, Edirne şehrengîzinin asıl bölümüne münacattan sonra geçer. Edirne şehrinde mahzun bir halde, hilal ebrusuna meftun olduğu güzeli düşünen şairin yanına güneş yüzlü bir güzel gelir ve ona aşk ve güzeller konusunda teselli verir. Şair bu teselli üzerine Allah'ın hikmetinin ten şehrinde aşk ateşi olduğunu, nasibine ise cefa düştüğünü, düşünüp şehrengîzini yazmaya başlar. Önce Meriç ve Tunca nehirleriyle Edirne şehrinin doğal güzelliklerini diğer şehringizlere nazaran

genişçe dile getirir ve ardından Edirne şehrinden 14 güzeli tasvir eder. Hem mesnevinin başında hem de sonunda irfan sahiplerinden hayırla yad edilmek ve dua ister. Yahya Bey İstanbul şehrengîzinin asıl bölümüne ise bir bahariyeden sonra geçer ve şehrengîzde 58 güzeli tasvir eder.

> Bu tasvirlerde mânâ ve lâfız san'atları daha ilk başta göze çarpar. Güzelliği medhedilen şahsın ünvânı, ismi, mesleği, kıyafeti ve muhîti ile alâkalı husûsiyetler bu san'atlarla ifade edilmiştir. Yahya Bey'in bu şehr-engîzi onun san'atı hakkında kesîf malzemesi ihtivâ ettiği gibi, bize zamanının içtimâi hayatı ile alâkalı çok kıymetli mâlûmât da vermektedir… On altı beyitlik hâtime kısmında şâir, birçok güzeller arasında görüp görüşmüş olduğu güzelleri yazdığını söyleyerek nâdanların müdâhale etmek ihtimâlini de kaydeder ve noksanların irfan sahibi kimseler tarafından tashîh edilmesini ister… On sekiz beyitlik "Âhir-i Şehr-engîz" kısmında ifâde olunduğuna göre bu şehr-engîzi "ehl-i irfân" beğenir, kâmil kişilerin kıymetini bilen Pâdişâh Kanuni Sultan Süleyman'a takdîm etmesini tavsiye ederler ve Yahya Bey de öyle yapar. Bundan sonra gelen on üç beyitlik bir kıt'a fahriyedir. Şair ancak İranlı Molla Câmî'yi kendisine ayakdaş olarak görür (Çavuşoğlu, 1969, s. 78).

Aşağıda Yahya Bey'in Edirne şehrengîzinden Silahdaroğlu Mehmed ve İstanbul şehrengîzinden Tozkoparanoğlu ve Bostancıoğlu'nun tasvirleri verilmiştir:

Biri tîg-ı cefâ gibi ser-âmed
Silahdar oglıdur adı Mehemmed (Yahya Bey 10/129)
Melâhat tahtgâhınun begidür
Güzeller güzeli begler begidür (Yahya Bey 10/130)
Dehânı gibi hergiz benzeri yok
Gözüm yası gibi üftâdesi çok (Yahya Bey 10/131)
Hisâr içinde ol yâr-ı kamet-fer
Felekde hâle içre mâha benzer (Yahya Bey 10/132)
Revâdur kal'ada olsa mekânı
Olur taşlıkda sâhîn âsiyânı (Yahya Bey 10/133)
Biri Tozkoparan-oglı perîveş
Atası gibi olmışdur kemânkeş (Yahya Bey 11/175)
Kaçar kaddüm kemânından o fettân
Nitekim katı yaydan tîr-i perrân (Yahya Bey 11/176)
Dem-â-dem yire düşmez atdugı ok
Felek gibi anun yayın çeker yok (Yahya Bey 11/177)
Biri Bostâncı-oglı serv-i dil-cû

Akar kaddine gönlüm nitekim su (Yahya Bey 11/187)
Eger ‘âşıkların buldukca her gâh
Yalınuz seyr ider gün gibi ol mâh (Yahya Bey 11/188)
Bizümle birlige yitmez ne çâre
Gerekdür ektilige de sitâre (Yahya Bey 11/189) (Çavuşoğlu, 1977, s. 227)

Derzi-zâde Ulvî’nin Manisa şehringizinde şehir medhiyesinden ve “hasb-ı hâl” bölümünden sonra “İstignâ-yı Cevân” başlığı ile asıl bölüm gelir. Şair, hasb-ı hâl bölümünde sevgilisiyle konuşur ve gazeli okur. Sevgili şiiri işitince şunu söyler:

İşitdi şi’rümi çün kim o ra’nâ
Didi kim ‘âşıkum ancak bu şeydâ (Derzi-zâde Ulvî 12/103)
Anı bildi ki ‘Ulvi mübtelâdur
Didi kim buna istignâ revâdur (Derzi-zâde Ulvî 12/104) (Çetin, 1993, s. 582)

Sevgili istiğnanın revâ olduğunu söyleyip gözden kaybolur. Bu gidişle Ulvî’de firak mihneti yeniden başlar. Gece rüyasında sevgiliyi görür ve Allah’a dua ederek şehrengîzine başlar. Şair ayrıca sevgilinin kendisine çektirdiği aşk acısı nedeni ile beddua eder. Bedduası onun da bir vefasıza müptela olması, âşıkların gönlüne yaptığını bulmasıdır:

O da bir bî-vefâya ‘âşık olsun
Dil-i ‘uşşâka itdügini bulsun (Derzi-zâde Ulvî 12/154)
Olup ma’şukı anun bir cefâkâr
İder mi ‘âşıka görsün cefâ kâr (Derzi-zâde Ulvî 12/155)
Birinün dahı nâmı oldı Dervîş
Gedâsına olur gâyet cefâ-kîş (Derzi-zâde Ulvî 12/182)
Reh-i ‘aşkında dil pâ-mâli oldı
Yolunda baş açuk abdâlî oldı (Derzi-zâde Ulvî 12/183)
Olaldan ol şehün yolunda şeydâ
Hemân nâmına didüm bir mu’ammâ (Derzi-zâde Ulvî 12/184)
Yüzi üstünde zülfin görse bir an
Fedâ eylerdi başın niçe sultân (Derzi-zâde Ulvî 12/185)
Beni kul itdi ol şâh-ı vilâyet
İdersem n’ola dervîşâne hidmet (Derzi-zâde Ulvî 12/186) (Çetin, 1993, s. 582)

Usûlî, Yenice şehrengîzine tevhit ve dünyanın faniliği üzerine nasihat verdikten sonra geçer. Şair, Rum'u ve Şam'ı gezdiğini ama Vardar içindeki Yenice gibi bir yer görmediğini ifade eder. O şehir içinde sipahiler, ulular, beyzadeler ve yüzü sulular vardır. Allah, Yenice şehrinin halkına nazar kılmıştır. Yenice içerisinde âlim, kâmil ve hüner ehli çokken hiç cahil yoktur. Bu kişilerin yanında Yenice şehrinin içi hep güzellerle doludur. "Sonra Yenice halkının bir başka özelliğinin de sevmek ve sevilmek olduğunu ifade ederek, kendinin de bir güzele tutkun olduğunu ve aşkı yüzünden sürekli ağlayıp inlediğini, yalnızlık çektiğini vurgular." (İsen, 1997, s. 425). Şair o kadar âşık olmuştur ki âhının dumanı gökleri siyaha boyamaktadır:

Kulun seyr eylemişdir Rûmu Şâmı
Begendi lîk bir âlî makâmı (Usûlî 5/21)
Yenice şehridir Vârdâr içinde
Ki misli ne Hıtâda var ne Çinde (Usûlî 5/22)
İçi dolu sipâhîler ulular
Niçe begzâdeler yüzi sulular (Usûlî 5/23)
Nazar kılmış Hüdâ ehline anın
Kamusu feylesofudur cihânın (Usûlî 5/24)
İçinde âlim ü kâmilleri çok
Kamu ehl-i hüner bir câhili yok (Usûlî 5/25)
Derûnu zeyn olmuş hûblar ile
Perî-peyker güzel mahbûblar ile (Usûlî 5/26)
Kulun dahi sevip bir pâdişâhı
İderdüm derd ile dün ü gün âhı (Usûlî 5/30)
Bahâr-ı hüsnine dîvâne oldum
Cemâl-i şem'ine pervâne oldum (Usûlî 5/31)
Müdâm aşk şarâbın nûş ederdüm
Derûnumdan hurûş u cûş ederdüm (Usûlî 5/33)
Boyanıp göklere âhım duhânı
İderdi karanu rûy-ı cihânı (Usûlî 5/51)
İderdüm subha denli âh u feryâd
Kılardım derd ü gamla gönlümü şâd (Usûlî 5/52) (İsen, 1990, s. 44)

Usûlî, şehrengîzine bu girişten sonra "hasb-i hâl" başlıklı bölümle devam eder ve ardından asıl bölüme geçer. *Sebeb-i Tavsîf-i Dilberân,* bölünde şair önce sabahın

oluşunu anlatır. Ardından şair yine şair bir arkadaşına rast gelir. Arkadaşı, şairin haline hayranlıkla bakar ve kendisinin mana mülkünün sultanı olduğunu ifade eder. Arkadaşı, Usûlî'nin yüzünde gerçekler nurunu görmüş, sözünde ise incelik cevherini sezmiştir. Ve ardından Yenice güzellerini tasvir etmesini ister ve şunları söyler:

Yenice şehrinin dilberlerini
Serîr-i hüsnde serverlerini (Usûlî 5/94)
Ögüp a'lâlarını beglerini
Güzellikde kamudan yeglerini (Usûlî 5/95)
Eger medh edebilirsen güzeldir
Katı yerincedir gâyet mahaldir (Usûlî 5/96)
Bugün bir tûti-i şîrîn suhansın
Ki bu gevherlerin sarrâfı sensin (Usûlî 5/97)
Çü bülbülsün sözün âvâzelendir
Derûn-ı ehl-i derdi tâzelendir (Usûlî 5/98)
Çü şehlerdir bularun medhin eyle
Bu güller vasfını şevk ile söyle (Usûlî 5/99)
Her âzâde k'işidirse kul olsun
Dil ü cândan belâlı bülbül olsun (Usûlî 5/100)
Ögüp şerh eyle her serv-i revânı
Ki her şahsın aka su gibi kanı (Usûlî 5/101)
Cihâne oku efsûn u fesâne
Bularda arada olsun bahâne (Usûlî 5/102) (İsen, 1990, s. 44)

Usûlî, eserin yazılış amacını da bu şekilde söyledikten sonra eserinin değerli olması için Allah'a dua eder. Daha sonra eserin asıl bölümüne geçer. Şair, şehrengîzinde Yenicenin sekiz güzeli tasvir eder. "Asıl bölümde karşımıza çıkan tasvirlerde ağırlık noktasını güzellerin isimleri ve meslekleri etrafındaki kelime ve mânâ oyunları teşkil etmektedir. Mesela adı Hüseyin olan üçüncü mahbûbdan söz edilirken *Yezid olsun yolunda vermeyen cân* söyleyişi, Hüseyin adının çağrıştırdığı bir tasvirdir." (İsen, 1997, s. 427). Şair, şehrengîzini padişahı övmek, ona dua etmek ve uzaktan da olsa âşığa merhaba etmek için yazdığını söyler ve dua ile bitirir. Ayrıca "Usûlî'nin şehr-engîzinde Vardar Yenicesi'nin insanına yönelik kısa değerlendirmelerin dışında şehirle ilgili belirgin özellikler yoktur." (İsen, 1997, s. 428).

Üsküblü İshak, Bursa şehringizine münacat ve dua ile başlar ve ardından şehri

tasvir eder. Bütün dünyada eşi benzeri olmayan Bursa sanki bir süslü gelindir. Bu gelinde zerrece noksan yoktur. Güzelleri ve kaplıcalarıyla Bursa şehrini tasvir etmek şairin işi değildir. Onu ancak divan şiirinin ressamı Mani tasvir edebilir. Şair bunları dedikten sonra Bursa'nın havuzunu ve içindeki güzelleri anlatmaya başlar. Göğsü yasemin gibi beyaz olan güzeller havuzda suya girdiği zaman bu durum bulut içine girmiş ay ışığını hatırlatmaktadır. Güzeller birbirlerini kucakladıkları zaman ise etraftaki biçareler dehşete düşer. Şair ise gönlü rahat bir şekilde havuzun kenarında oturmuş güzellerin gelişini ve havuza girişini seyretmektedir. Şair bu bölümü güzellerin gitmelerini şöyle anlatır:

Meger bir gûşesinde fârigü'l-bâl
Oturmışdum olup hoş-vakt hoş-hâl (Üsküblü İshak 1/35)
Güzeller geldi bir bir bî-nihâyet
Mezîd-i şevk ile germ oldı sohbet (Üsküblü İshak 1/36)
Dökildi havza bir bir sîm-tenler
Semen-sîmâ gül-i nâzük-bedenler (Üsküblü İshak 1/37)
İdüp bir birine 'arz-ı niyâzı
Yerine geldi resm-i dest-bâzî (Üsküblü İshak 1/38)
Pes andan tutdılar yolın vedâ'un
Perîşân oldı gönli ictimâ'un (Üsküblü İshak 1/39)
Baka turdumdı gücüm düne dönmiş
Murâdum şem'ini gördüm söyünmiş (Çavuşoğlu & Tanyeli, 1989, s. 87)

Şairin gönlüne güzellerin gitmesinden sonra gam çöker ve sabrı tükenir. Ağlamaya başlayan şair bu yalnızlığın çaresini aramaya başlar. Azim atını dizginleyip bir bahçeyi seyretmeye gider. Cennet gibi güzel ve nergisin bile ona bakınca kendinde bin kusur bulacağı bir bahçeyi bulur. Bu bahçe karşısında gönül bülbülü coşmuştur. Can meclisinde gönül bülbülü eski sanat alışkanlığı ile güzelleri medheder. Muradı hâsıl olup şehre dönmeye karar verir. Yolda giderken söz söylemesini bilen bir dost karşı gelir. Dostu, cennet gibi güzel bir bahçeyi seyrettiğini ve oranın armağanının ne olacağını sorar. Şair de o bahçenin hediyesi olarak sekiz cennete mukabil sekiz güzeli öveceğini söyler. Bunun üzerine şair sekiz güzeli yedişer beyitte över. Mesnevinin sonunda şair, şehrin birçok güzeli olduğu ama kendisinin gördüklerini övdüğünü, şeriate göre gayb kişi hakkında şahitlik yapılamayacağını söyler ve şiiri bitirir:

Medh-i Mahmûd

Bi-hamdi'llâh bu gün Mahmûdı gördüm
Yüzi âyîne-i maksûdı gördüm (Üsküblü İshak 1/66)
Lebi cân bezminün Câm-ı Cemidür
Musavver rûhdur hoş âdemîdür (Üsküblü İshak 1/67)
Nedür bu hüsn ü hulk u bu melâhat
Ki her gördükçe artar vecd ü hâlet (Üsküblü İshak 1/68)
Gamundan bir nefes yok hôd cüdâlık
Neden yogmış be zâlim âşinâlık (Üsküblü İshak 1/69)
Kayurmaz gelse erkenden tırâşı
Bana yiter mücerred göz ü kaşı (Üsküblü İshak 1/70)
Nice terk eyleyem sana niyâzum
Kazâya kodugum yokdur namâzum (Üsküblü İshak 1/71)
Bagışlasun Hudâ sen gül-'izârı
Hemîşe solmasun hüsnün bahârı (Çavuşoğlu & Tanyeli, 1989, s. 87)

Üsküblü İshak, Üsküb şehrengîzine bahariye ile başlar. Baharın gelişiyle Üsküb cennet gibi güzel olmuştur. Üsküb'ün güzelliği karşısında ihtiyarı ve sabrı elden giden şairin gönlü coşmaya başlar. Şair hayranlıkla teferrüc ederken birkaç dostu yanına gelir ve bu baharın yadigârı olarak kendilerine ne vereceğini sorarlar. Şair, kendilerine âlemde söyleneceklerin söylendiğini ve her şeyden haberdar olduklarını söyler. Dostları, şaire sözlerinin hak olduğunu söyleyip kemalini göstermesini ister. Bu konuşma üzerine orada ansızın altı güzel görünür. Şair gördüğü bu altı güzeli tasvire ve övmeye başlar. Üsküblü İshak, şehrengîzinin asıl bölümünde altı güzeli yedişer beyitle tasvir ettikten sonra her güzel için beş beyitlik bir gazel de yazmıştır. Şair mesnevinin hatime kısmında şehrin birçok güzeli olduğunu, istenilenin muhtasar olması nedeniyle altı güzeli seçtiğini söyler. Şair bu eseri okuyup anlayanlardan kusura bakmamalarını da rica eder:

Pîr 'Alî
Biri dilberlerün bir sîm-tendür
İşi 'âşıklara dâyim fitendür (Üsküblü İshak 2/49)
Dilersen ger bilesin kimdür ol hûr
Olupdur Pîr 'Alî adıyle meşhûr (Üsküblü İshak 2/50)
Sorarsan pîşesi kazzâzlıkdur
İşi 'uşşâkına tannâzlıkdur (Üsküblü İshak 2/51)

Eline ibrişim aldukça her bâr
Tolanur rişte-veş bu cân-ı bîmâr (Üsküblü İshak 2/52)
Cemâlin ‘arz idicek ol meh-i nev
Yüzi nûrından irer mihre pertev (Üsküblü İshak 2/53)
Lebi vasfın kılam diyü mükerrer
Bu yolda ‘âkıbet baş kodı sükker (Üsküblü İshak 2/55)
Cemâli bâgımı iden temâşâ
Bu şi’ri eylemiş vasfında inşâ (Üsküblü İshak 2/55)
Pîr ‘Alî
Pertev vireli mihr-i ruhun câna Pîr ‘Alî
Meyl eylemez gönül meh-i tâbâna Pîr ‘Alî (Üsküblü İshak 2/56)
La’l-i lebün hayâline şol denlü agladum
Döndi bu gözlerüm yaşı ‘ummâna Pîr ‘Alî (Üsküblü İshak 2/57)
Hızr işideydi vasf-ı lebün ey Mesîh-dem
‘Azm itmez idi Çeşme-i Hayvâna Pîr ‘Alî (Üsküblü İshak 2/58)
Tîr-i müjen irişeli bu hasta cânuma
Boyandı derdün ile ciger kana Pîr ‘Alî (Üsküblü İshak 2/59)
Gördükce seyr ider seni agyâr ile müdâm
Ney gibi bu gönül gelür efgâna Pîr ‘Alî (Çavuşoğlu & Tanyeli, 1989, s. 104)

Zâti, insanın yaratılışı, na’t ve kısa bir padişah övgüsünden sonra yirmi dokuzuncu beyitle şehrengîzinin asıl bölümüne geçer. Sultan Beyazıt’ın Edirne’ye gitmesinden sonra Zâtî de Edirne’ye gelir. Şair Edirne’nin meleklerden bile fark edilemeyecek güzelliğini anlatır. Şehrin güzelliğinin misalini daha önce kimse görmemiştir. Çinli ressamlar bile onun güzelliğinin benzerini resmedemezler. Eğer hisarının bir taşı düşse ve bir yıl gece gündüz gitse yine Zuhal yıldızının menziline erişemez. Edirne’nin etrafı bağlar ve ırmaklarla doludur. Şair bu şehir ve güzelliklerine hayran kalıp hemen orada bir mekân edinir. Artık şair şehirde nerede bir güzel görse onu seyretmeye ve visalini düşünmeye başlar. Şair seher vakti bir güzel görür ve güzelliği karşısında mest olur. Sanki melekler insan suretine girmiş o güzelin etrafında padişahın askerleri gibi durmaktadır. Şair bu benzetmeyi yaptıktan sonra güzelleri, Muallimzâde Muhammet’ten başlayıp Şerbetçizâde’ye kadar isimleri ve meslekleriyle tasvir etmeye başlar. Şair eserinde tekrarla ve en son niçin Şerbetçizâde’yi andığını da açıklar. Çünkü şekerin tekrar tekrar yenmesinde lezzet vardır ve yemeğin ardından tatlı

yemek çok güzel olur. Şair, mesnevinin sonunda Edirne'nin güzellerinin sayısının çok olduğunu kendisinin ancak denizde bir damlayı tasvir ettiğini söyler ve güzellere dua eder:

Biri Şerbetci-zâde kand-lezzet
Fuka'a içirübdür agzı şerbet (Zâtî 1/122)
Meger la'l ile düşmişdür nizâ'a
İşitdük şerbeti koymış fukâ'a (Zâtî 1/123)
Tekellüm eyledükçe ol şeker-hand
Dimâgı cânı eyler lafzı pür-kand (Zâtî 1/124)
Anun çün medhini itdüm mükerrer
Lezîz olur mükerrer olsa sükker (Zâtî 1/125)
Anı âhirde anmaga sebeb bu
Ta'âmun hûb olur sonunda tatlu (Zâtî 1/126)
Felekde encüme var hadd ü gayet
Bu yer meh-rûlarına yok nihayet (Zâtî 1/127)
Denizden vasf itdüm katresini
Güneş rûşen ayıtdum zerresini (Zâtî 1/128)
Kamu mâhun ferîd eyle kemânın
Güneşden rûşen it yâ Rab cemâlin (Zâtî 1/133)
Habîbün 'ışkına bu cümle mâhı
Yavuz gözden ırag eyle ilâhî (Zâtî 1/134)
Bularun 'ömrini eyle ziyâde
Ser-â-ser dillerin eyle güşâde (Zâtî 1/135)
Benüm tevfîk it yâ Rab refîküm
Tapuna togrı kıl lutf it tarîküm (Zâtî 1/138) (Kurtoğlu, 1995, s. 224)

Dürrî Divanı'nda Gümülcine ve Moton şehrengizi ve Gümülcine'nin yaylasını konu aldığı bir şehir şiiri vardır. Şair, Gümülcine şehrengîzinde saba rüzgârıyla konuşur. Saba rüzgârındaki ferahlık arttıran kokuyu Gümülcine'nin yaylasına uğramasına bağlar. O yaylanın her köşesi cennet gibi sefa yeridir. Baştanbaşa çiçeklerle süslenmiş yaylanın kokusunu sevgilinin saçları kıskanır. Yaylanın ağaçları sevgilinin boyu gibi yücedir ve cennetteki tuba ağacı gibidir. Şair bu şekilde yaylayı tasvir ettikten sonra rüzgâra "gördün mü" şeklinde soru sorarak önce şehrin Kara Oluk, Şeyh Oluk, Yakuz pınarını, çay ve derelerini anlatır ve ardından güzellerini tasvir eder. Şair, şehrengizinde özellikle

eğlence ve işret mekânı olan Şeyh Oluk'u ve alabalık avlanan Akçay'ı anlatır. Şairin tasvir ettiği bazı güzeller şunlardır: Hazret-i Molla, Yümnî Efendi, Vazi Ramazan, hızır Ağa… Şair ayrıca tesbihi elinde dede gibi gezen, yok yere kavga eden Osman Ağa'yı da eleştirir. Dürrî, şehrengîzin sonunda saba rüzgârına Gümülcine'ye giderse dostlara selam söylemesini, onlara aşkını arz etmesini söyler. Dürrî, Moton şehrengîzinde de çok süratli rüzgâra seslenerek Moton'a gitmesini, oranın gazilerle dolu olduğunu söyler. Şair, gazileri anlatacağını söyler ve evvela onların savaşlardaki halini tasvir eder. Rüzgârla gazilere selam gönderir ve tazim ile senalar kılmasını söyler. Şair, şehrengîzinde şehrin güzellerini tek tek saymaz, "gaziler" diyerek genelleme yapar. Şehrengîzde Dürrî, gazilere laf söyleyen Hoca Hasan oğlunu da kınar ve ona beddua eder:

Ey bâd nedür sende bûyını ferah-efzâ
Yaylâk-ı Gümülcineye mi ugradun âyâ (Dürrî 1/1)
Gördün mi o yaylâkı niçe rûh fedâdur
Her kûşesi cennet gibi bir cây-ı safâdur (Dürrî 1/3)
Ezhârını gördün mi açılmış mı ser-â-pâ
Reşk itmede mi bûyına yâ zülf-i dilârâ (Dürrî 1/4)
Gördün mi ya Kara Olugu anda ne sorur
Dünyâda hayât âbı dinür işte o budur (Dürrî 1/8)
Gördün mi Yakuz Punarı reşk-âver her şey
Farkından ururlar çukur uruncaya hey hey (Dürrî 1/11)
Gördün mi ya sen Hazret-i Monla-ı zamânı
Takvâsına reşk itmede mi Şeyh Yamâni (Dürrî 1/13)
Yâ Yümni Efendiyi de gördün mi melekdür
Bir bendesi mehdür birisi çarh-ı felekdür (Dürrî 1/14) (Kılıç, 2010, s. 42)

Neşâtî, Edirne şehrengîzine kaleme seslenerek başlar. Kaleme, güzelleri vasfederek cihanı sarhoş, âşıkların gönlünü mey perest edelim diyerek şehrengîze başlar. Şair, Edirne'nin başlıca güzellerinden Çancı-zâde'den başlayarak Bayram'a kadar güzelleri tasvir edip över. Neşâti güzelleri anlattıktan sonra güzellerin şahının kapısına ağlayarak gideceğini ve halini arz edeceğini söyler. Şairin arz edeceği hali, içine düşen aşk ateşiyle harap olması, cevr oklarıyla parçalanması, ağlayıp inlemesidir. Neşâtî mesnevinin sonunda "şâh-ı hüsn"ü över ve dua ile şehrengîzi bitirir:

Gel gel iy kilk-i 'anberîn-sîmâ

Hâl-pîrâ-yı çihre-i ma'nâ (Neşâtî 4/1)
Gel gel iy peyk-i vâdî-i i'câz
Ser-kadem-gerde-i râh-ı sad râz (Neşâtî 4/2)
Nazmumuzla cihânı mest idelüm
Dil-i 'uşşâkı mey-perest idelüm (Neşâtî 4/7)
İsmini eyleyüp bu resm ile bâz
İdelüm ehl-i 'ışkı vâkıf-ı râz (Neşâtî 4/8)
Hüsn ile âftâb-ı çarh-ı safâ
Nam ile **Çancı-zâde-i** yektâ (Neşâtî 4/9)
'Âlem-ârâ şehenşeh-i hubân
Zir-dest-âver-i memâlik-i ân (Neşâtî 4/10)
Lebi hüsn-i edâda reşk-i nebât
Belki şermende-sâz-i âb-ı hayât (Neşâtî 4/14)
Serde destâr-ı kec levendâne
Gözde sahbâ-yı nâz mestâne (Neşâtî 4/15) (Kaplan, 1996, s.170)

Özetle tüm küçük mesneviler içerisinde 12 şehrengîz yazılmıştır. Bir şehrin güzellerini konu alan şehrengîzlerde mesnevinin yazılma sebebi olarak şunları görürüz: Şehrengîzler *"arkadaş tavsiyesi, padişaha teşekkür, sözün ebedî olması ve şehre hediye olsun diye"* yazılmışlardır. Şehrengîzler tevhit, münacat, na't, bahariye, şehir şiirleri, hasb-i hâl gibi tür veya tarzlarla ilişkilidir. Bazı şehrengîzler tevhit ve na't ile başlayabilir. Şairler aşk-ı hakîkiye erişemeyip bir güzele vuruldukları, ibadetlerinde bile akıllarından ve gönüllerinden bu güzeli düşüremedikleri ve bazı şehevî tasvirler için Allah'a münacatlarını sunarlar. Şehrengîzlerin bazılarında gece ve bahar olmak üzere iki zaman dilimi önemlidir. Şairler gece tasvirlerinde karanlığı, gezegenleri ve burçları hüsn-i talil, teşbih, mecaz ve kelime oyunları ile hayellerine malzeme yaparlar. Şehrengîzlerde mevsim bahardır. Cihan taze can bulunca ortaya cennetten bile güzel bir manzara çıkar. Bu manzarayı daha güzel hale getiren ise beyaz tenli güzellerin nazlı nazlı yürümeleri ve soyunup havuza girmeleridir. Bahar ve güzeller karşısında şairin sabrı ve ihtiyarı kalmaz. Şairlerin güzellerin bulunduğu yer olaması nedeniyle şehri ve mekânları medhetmesi gayet doğaldır. Bu nedenle şehrengîzlerin şehir tasvirlerinin olduğu bölümleri şehir şiirleriyle ilgilidir. Şehrengîzler bütün bu özellikleriyle dönemin sosyal hayatına, mimarî yapılarına, şehirlerine ve mizah-eğlence anlayışına ışık tutan metinler olarak okunabilir.

5.3.2. Kişisel Hayat İle İlgili Küçük Mesneviler

5.3.2.1. Arz-ı Hâl

Arapça "sunma, gösterme, bildirme, önüne koyma" anlamına gelen "arz" ve "hâl" kelimelerinin birleşmesinden oluşan arz-ı hâl terkibi "halin bildirimi ve dilekçe" anlamlarına gelmektedir. Osmanlıda, arz-ı hâlle birlikte istek ve şikâyet dilekçelerine "rikâ', ruk'a, mahzar, arîza" gibi kelimeler de kullanılmıştır. "Osmanlılarda arzuhal bir haksızlıktan şikâyet, bir görev veya ücretin istenmesi, bir yanlışlığın düzeltilmesi gibi durumlarda verilirdi (İpşirli, 1991, s. 447)." Tarihimizde daha çok belli kurallarla mensur şeklinde yazılan arz-ı hâller/dilekçeler yanında divanlarda kaside, küçük mesnevi ve kıt'a gibi nazım şekilleriyle yazılmış manzum arz-ı hâller de vardır. Klasik Türk şiirinde edebî bir terim olarak arz-ı hâl şairin hamiye, memdûha veya belli makamdaki bir kişiye içinde bulunduğu maddi ve manevi durumu arz ettiği, taleplerini sıraladığı ve şikâyetlerini dile getirdiği manzumelerdir. "Mensur 'arz-ı hallerle kıyaslandığında belirli kalıplara uyulmakla beraber manzum 'arz-ı hâllerde yazarlarının şair olması nedeniyle daha sanatlı ve etkileyici bir anlatım vardır. Şairler kendi bilgi ve becerileri doğrultusunda anlatmak istediklerini olabildiğince güzel ifadelerle dile getirmeye çalışmışlardır." (Batislam, 2008, s. 216). Bu konuda yapılan çalışmada arz-ı hâller için şunlar da söylenir:

> 'Arz-ı hâllerde kullanılan dil ve anlatıma bakıldığında hacimli 'arz-ı hâllerde 'arz-ı hâli yazan şairlerin daha çok tahkiye ve tasvir tekniklerini kullanmakla birlikte, yer yer karşılıklı konuşmalar, soru ve cevaplar aracılığıyla içinde bulundukları koşullar hakkında ayrıntılı bilgi vermeye çalıştıkları görülür… Manzum 'arz-ı hâller tür açısından hasb-ı hâller ve şikâyet şiirleriyle bazı yönlerden benzer özelliklere sahiptir. Söz konusu şiirlerin ortak özellikleri, hepsinde şiiri yazanların içinde bulundukları ekonomik ve sosyal koşullar ya da yaşadıkları başka sorunlarla ilgili şikâyetlerini dile getirmeleridir. Ancak görebildiğimiz kadarıyla bazı istisnalar dışında hasb-ı hâl ve şikâyet şiirlerinde genellikle şikâyetler dile getirilmiş, açıkça herhangi bir kişiden belirli taleplerde bulunulmamıştır. 'Arz-ı hâllerde ise, içinde bulunulan koşulların kötülüğü, şikâyetler dile getirildikten sonra yardım ya da görev isteğine yer verilmiş, mutlaka ekonomik anlamda desteğe ihtiyaç duyulduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca 'arz-ı hâller dilekçe gibi belirli makam ve mevkide bulunan kimselere sunulurken benzer türdeki diğer şiirler için her zaman böyle bir durum söz konusu değildir. (Batislam, 2008, s. 216-217).

İncelemeye dâhil ettiğimiz mesneviler içerisinde 60 tanesi arz-ı hâldir. Bu sayı % 3,9'luk orana tekabül eder. Aşağıda da görüldüğü gibi XIII., XIV. ve XV. yüzyılda 1,

XVI. yüzyılda 28, XVII. yüzyılda 13, XVIII. yüzyılda 15 ve XIX., XX. yüzyılda 3 arz-ı hâl veya arz-ı hâl bölümü bulunmaktadır: Aşağıda küçük mesnevilerle arz-ı hâl yazan şairler yüzyıllara göre verilmiştir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Hidayet Çelebi (1).

XVI. yüzyıl: Âşık Çelebi (1), Cinânî (4), Edirneli Nazmî (4), Filibeli Vecdî (4), Gelibolulu Âlî (5), Hüdâyî-i Kadîm (1), Kabûlî (6), Rahîmî (1), Yetîm (2).

XVII. yüzyıl: Azmî-zâde Hâletî (2), Fasîh Ahmed Dede (1), Güftî (3), Nâbî (3), Nâzım (1), Şeyhülislam Bahayi (2), Tıflî (1).

XVIII. yüzyıl: Fâik Mahmud (1), Feyzî Halil (2), Feyzullah Nâfiz (2), İhyâ (2), Lebîb (1), Re'fet Mehmed 'Azîz (4), Seyyid Vehbî (1), Şehdî (1), Vahîd Mahtûmî (1).

XIX., XX. yüzyıl: Nebîl (1), Sabrî Mehmed (1), Şeref Hanım (1).

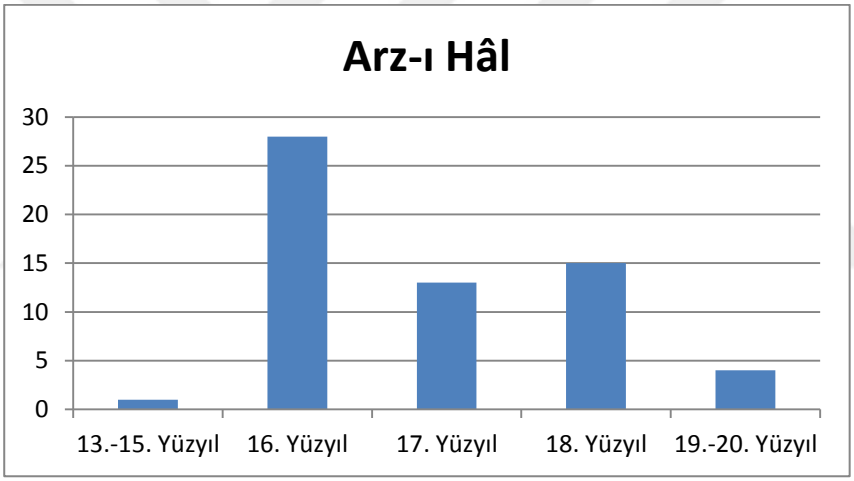

Şekil 11. Yüzyıllara göre arz-ı hâller

Divanlarda küçük mesneviyle yazılan manzum arz-ı hâllere bakıldığında bazı istisnalar hariç üç ana bölümden oluştuğu görülmektedir. Şair giriş bölümünde arz-ı hâli sunduğu kişiyi kaside medhiyelerinde olduğu gibi abartılı şekilde över. Arz-ı hâl manzumelerinin asıl bölümünde şair içinde bulunduğu durumu memduha arz eder. Şair bu bölümde çeşitli durumlardan şikâyetlerini ve hamiden taleplerini sıralar. Arz-ı hâlin sonunda şair kasidenin dua bölümünde olduğu gibi memduhun şahsı, iktidarı veya insanlık için dua ile şiiri bitirir. Arz-ı hâllerin sunulduğu kişiler büyük çoğunlukla hâmîdir. Az da olsa dosta ve sevgiliye sunulan arz-ı hâller vardır. Arz-ı hâllerin sunulduğu kişiye göre istekler de değişkenlik gösterir. Taleplere baktığımızda bazen genel, bazen de özel istekler olduğu görülür. Şairlerin taleplerini medhettikleri hâmîye

sunarak onlardan yardım ve himmet ummaları "***patrimonyal devlet"*** anlayışının divan şiirine yansımasına en güzel örneklerdir. Bazı şairler de kendileri için değil bir başkası adına arz-ı hâl sunarlar. Arz-ı hâllerde de manzum mektuplarda görüldüğü gibi "kalem veya rüzgâr"ın şairin dert ortağı olduğu görülür. Şairler kalem veya rüzgârdan isteklerini ulaştırmada vesile olmalarını isterler. Arz-ı hâllerde mesnevinin sunalan kişi/hâmî ve istekler farklılık gösterdiği için aşağıda kronolojik olarak mesneviler ele alınmış, bölümün sonunda tablo ile birlikte değerlendirme yapılmıştır:

Hidayet Çelebi selamını ve arz-ı halini padişaha ulaştırması için ilkbahar rüzgârından yardım ister:

Kerem kıl iy nesîm-i nev-bahârî
Men-i bî-çâre ilen Hak-ı yârı (Hidayet Çelebi 2/1)
Sühânun hâletini söyle mâha
Kulun sözüni ya'ni pâdşâha (Hidayet Çelebi 2/4) (Sona, 2006, s. 266)

Şair arz-ı haline kusurlu ve eksik olduğunu itirafla başlar ve şahtan af ümit eder. Şairin içinde bulunduğu durum şudur: Mihnet ve sıkıntı suyu her tarafını sarmış, dert ve bela her taraftan başına yığılmıştır. Yalnızlıktan ağladığı halde kimse halini hatırını sormamaktadır. Sıkıntılar içindeki şair, gönlüne niçin bu halde olduğunu sorar. Gönül de şâhın hayali olursa bütün dert, keder ve belanın gideceğini söyler. Bu söz üzerine şâhın hayali gelir ve şairin hatırını sorar. Şâhın hayalinin güneş gibi doğmasıyla ümit bulan şair hasetçilerin hasedinden kurtulur. Şairin şahtan isteği visal, himmet, devlette bir makam ve şahın viran olan kalbi teşrif etmesidir. Şair arz-ı halini padişaha dua ile bitirir. Duası padişahın; ikbal ve fetih fidanının zafer bağında her zaman yemyeşil kalması, ömrünün uzun olması, devlet şarabını içip gam defterini yitirmesidir.

Âşık Çelebi Divanı'ndaki üçüncü mesnevide, kendi ifadesi ile "ahvâlini, adâlet yayan padişahın kapısına arz eder". Şair, yeryüzünde Allah'ın gölgesi olan padişahtan feryadını işitip adalet göstermesini ister. Padişahın kapısında yüz binlerce makam vardır. Âşık Çelebi de bu makamlardan kendisine uygun olanın ihsan edilmesini ister. Âşık Çelebi, padişahtan erkân ve ayan olmak istemez. Ona, padişaha asker veya kapısında bekçi olmak bile yerlidir. Padişahın eşiğinde köle olmak ona şereftir. Şair bir beyitte kendi hakkının "nakîbü'l-eşrâf"lık olduğunu da söyler ve bu makamı ister. Nakîbü'l-eşrâflık, Osmanlıda peygamber soyundan gelenlerin işlerini görmek üzere tayin edilen memurdur. Şair, atalarının da bu işi

yaptığını, kendine de miras kaldığını, evladın ata işini tutmasının doğal olduğunu söyler ve padişaha dua ile arz-ı hâlini bitirir:

Elâ ey pâdişâh-ı dâd-güster
Menüm feryâdum işit dâd göster (Âşık Çelebi 3/1)
Nola ahvâlüm itsem kapuna ‘arz
Ki es-sultânu zıllullahı fi’l-‘arz (Âşık Çelebi 3/2)
Yitişdi kâm u fevze kâmı fevri
İrişdi ‘Âşık’a ihsân devri (Âşık Çelebi 3/5)
Kapunda niçe yüz bin var menâsib
Bulunmaz mı bana da bir münâsib (Âşık Çelebi 3/11)
Gerekdür ehline mansıb sezâ-vâr
Kem isem mansıbın dahı kemi var (Âşık Çelebi 3/12)
İşigün de bana bir feth-i bâb it
Penâhum ol der-i devlet-me’ab it (Âşık Çelebi 3/13)
Dimem erkân u a’yânun olayum
Ya sekbânun ya der-bânun olayum (Âşık Çelebi 3/14)
Kapucın eyler isen ben gedâyı
Dikem devlet kapusında asâyı (Âşık Çelebi 3/15)
Koyalum gayrı hep leffâflıkdur
Benüm hakkum nakîb eşrâflıkdur (Âşık Çelebi 3/19)
Ebâ-‘ân-ced bana mirâsdur ol
Ata yirin tutarsa nola ogul (Âşık Çelebi 3/20)
İlâhi nâmın anun kâm-bahs it
Nişânın levha-i sermedde nakş it (Â. Çelebi 3/30) (Hançerlioğlu, 1988, s. 266)

Cinânî Divanı’nın mesneviler bölümünündeki (Okuyucu, 1994, s. 135) ilk dört mesnevi arz-ı hâldir. İlk mesnevi kadı Muallimzâde’ye, ikincisi Bursa valisine, üçüncüsü sevgiliye, dördüncüsü Sultan Selim’e sunulur. Şair mesnevilerin içerisinde “arz-ı hâl” ifadesini kullanırken başlıklarda ise “istid’a, temennâ ve mu’âvede-i şefâ’at-nâme” gibi arz-ı hâlle aynı anlama gelen kelimeler kullanır. Arz-ı hâllerin başında mevkiine göre manzumenin sunulduğu kişi kalıp ifadelerle övülür ve ardından içinde bulunulan hal tasvir edilip istekler söylenir. Cinânî ilk arz-ı hâlinde Muallimzâde’ye hitaben nazardan uzak kaldığını, ayaklar altında dert ile bunaldığını söyler. Çok fakir olan şairi, münafıklar zammeder, düşmanları yerer,

kimse adını hayırla anmaz. Kış gelmiş, soğukta yamalı bir elbise ile dolaşmaktadır. Artık hiç huzuru kalmamıştır. Bu halini görenler ona acımakta, kâfirler bile merhamet etmektedir. Bu durumdaki şair Muallimzâde'nin kapısına gidip himmet ve kerem umarak yalvarır. Muallimzâde'ye düşman ve hasetçilerin sözlerine itibar etmemesini de söyler. Hizmette hiç kusuru olmadığı halde zillet içindedir. Şairin bu mesnevide isteği mahkeme kâtipliğidir. Kendisinin çok iyi bir kâtip olduğunu ayrıca Farsça bildiğini söyler. Şair, Muallimzâde'ye elinin altındaki muhtacı unutmamasını, gözetmesini istirham eder. Cinânî, mesnevisinde yardım konusunda Hz. Ömer'in bir gece fakirlerin ve muhtaçların halini anlamak için gezmesini ve çok muhtaç bir aileye beytü'l-maldan yardım etmesi olayını misal olarak anlatır. Cinânî ikinci arz-ı hâli Bursa valisine sunar. Şair, feleğin belalarıyla ayaklar altında kalmıştır. Çok fakir olduğu halde cimri ve cahillere baş eğmemiştir. Valinin kapısına gelip yüz sürüp ihsanını umarak "arz-ı melâli"ni sunar. Yardımını umduğu valiye bu konuda güzel bir darb-ı mesel söyler: Gönül yapmak, Kâbe yapmaktır. Cinânî üçüncü arz-ı hâli sevgiliye sunar. Bir gün bir arkadaşı gelerek gam evinin köşesini cennet bahçesi eylemiştir. Ama bir zaman sonra o "merdüm-i makbûl" hasta olup yatağa düşer ve iyileşemez. Şair hastaya niçin böyle olduğunu sorunca o bu dert ve belaya ayrılık yüzünden düştüğünü söyler. Bir sevgilisi vardır ama nice zamandır onu göremediğinden yani hicrandan hasta olmuştur. Eğer hastanın hali olsa sevgilini ayağına gidip arz-ı hâlini sunacaktır. Şair hastanın bu haline çok merhamet edip gözyaşları döker. Cinânî, hastanın muradına ermesi ve "kıssa-ı melâli"ni duyurmak için "arz-ı hâle bast-ı makâl" eder. Şair, sevgiliye ihsan ve merhamet edip hasta ölmeden hatırını sormasını, ona taze bir can vermesini, visalin ona tiryak olacağını söyler. Çünkü hastanın sevgilinin ayağına gidecek takati yoktur. Cinânî dördüncü arz-ı hâli Sultan Selim'e sunar. Medhiyeden sonra sultanın inayetlerinden bahseder. Sonsuz lütuf denizi coşunca şair ihsanın bir damlasında boğulmuştur. Padişah kendisine vakıf fazlalıklarını ihsan etmiş ama padişahın hizmetinde bulunanlar işi geciktirmek için zaman verip şairi avutmaktadır. Aylarca beklediği halde maksadına kavuşamamıştır. Ömrünü bele ve gamla geçirmiş artık gülemez olmuştur. Dayanamayıp padişahın kapısına gelip "ahvâl-i pür-melâli"ni arz eder. Çünkü nice kimseler bu kapıda maksadına erişmiştir.

Edirneli Nazmî arz-ı hâl türünde dört mesnevi yazmıştır. İlk arz-ı hâl padişaha sunulmuştur. "Hâk-ı zillet"e düşmüş şair, padişahın kapısının tozuna yüz sürüp dua ile halini arz eder ve padişahın lütfedip dinlemesini ister. Şair, padişahın

övgüye muhtaç olmadığı halde halini arz etmeden önce onu medhedeceğini söyler:

İdüb lutf-ıla ‘arz-ı hâli gûş
Sıdk-veş tuta dürr-i nazmum gûş (Edirneli Nazmî 9/6)
Velikîn ‘arz-ı hâlümden mukaddem
Gerek kim ol şehün bir medhin idem (Edirneli Nazmî 9/7)
Degül ol şâh ger çi medhe muhtâc
O şâhân-ı cihâna cümle ser-tâc (Edirneli Nazmî 9/8) (Üst, 2017, s. 3828)

İrfan ehlinin ezelden beri devrin padişahını övmesi âdet olduğu için Nazmî de padişahın cesaretini, fetihlerini, cömertliğini medheder ve ona duasını eksik etmez. Medih ve duadan sonra kendisinin şiir konusunda meşhur olduğunu, nazm fennini kemale erdirdiğini, bir divan tertip ettiğini, ayrıca nesir ilminde de yeteneğinin olduğunu söyler. Şair, yıllarca padişaha silahdarlık yaptığını ama nice zamandır muradına eremediğini, fakirliğini, düşkünlüğünü ifade edip devlette kendisine münasip bir makam (kalem memuriyeti) talep eder:

Du’âdan sonra iy şâh-ı cihân-dâr
Budur ‘arz itdügi bu bende-yi zâr (Edirneli Nazmî 9/81)
Kulun kim Nazmiyem sâhib-nezâîr
Fünûn-ı nazm-ıla meşhûr şâ’ir (Edirneli Nazmî 9/82)
Hem irgürdüm kemâle fenn-i nazmı
Odur bâ’is ki adum oldı Nazmî (Edirneli Nazmî 9/83)
Fünûn-ı nazma kim vardur şumûlüm
Dahı var fenn-i inşâya duhûlüm (Edirneli Nazmî 9/89)
Der-i devletde hod bî-had münâsib
Degül mi birine ben kul münâsib (Edirneli Nazmî 9/104)
İdüb ben kula bir in’âmun ihsân
Halâs it fakrdan iy şâh-ı devrân (Edirneli Nazmî 9/107) (Üst, 2017, s. 3828)

Edirneli Nazmî ikinci arz-ı hâli devrin paşasına sunmuştur. Şaire Pasin’in haracı tayin edilir. Nazmî oraya vardığında toprak vergisi de gelir. O vergi sebebiyle halk dağılıp dağlara kaçar. Şair de bin bela ile vergiyi toplamaya çalışır. Vergileri alıp İstanbul’a gelince iki oğlu hile ile Nazmî namaza durduğu anda sandığı alıp kaçarlar. Zabıta o iki oğlanı bir yerde yakalar ama Nazmî’ye malı hemen vermez, çok zulmeder. Nazmî olayı mahkemeye taşıdığı zaman ise sefer

yolu gözükür. Şairin arz-ı hâli yazmasındaki maksat ise bu olay yüzünden paşanın kendisine merhamet etmesi, bir icazet çıkarması ve şairin İstanbul'da kalmasıdır:

Budurur 'arzı bu hâk-i kademün
Bu sitem-dîde olan pür-elemün (Edirneli Nazmî 10/5)
Misâl-i sâbıkda harâc-ı Pâsin
Tâ olınmışdı kaluna ta'yîn (Edirneli Nazmî 10/6)
Havf u haşyet-ile gelüb ve'l-hâsıl
Oldum İstânbûla tâ kim vâsıl (Edirneli Nazmî 10/16)
Kondugum gibi konaga fi'l-hâl
İki oglânum idüb mekr-ile âl (Edirneli Nazmî 10/17)
Ben namâz üzre iken sanduk açub
Mâl-ı mîrîyi alub dahı kaçub (Edirneli Nazmî 10/18)
Olsa ben kula icâzet şimdi
Hâsıl olurdı murâdum imdi (Edirneli Nazmî 10/30)
Eyleye hâlüme rahm ü şefkat
Bana çekdürmeye derd-i zillet (Edirneli Nazmî 10/33)
Ben kulın döndüre İstânbûla
Ki dönübdür neçeler ol yola (Edirneli Nazmî 10/35) (Üst, 2017, s. 3835)

Edirneli Nazmî üçüncü arz-ı hâli Ali isminde birine sunulmuştur. Şair, evvela ulufesinin on sekiz olması sebebiyle teşekkür eder. Ardından söz verilen zamların gelmediğini şikâyet edip ümidini arz eder:

'Ulûfe izdiyâdıyla bu demler
Cihânı bana virdün sanki yekser (Edirneli Nazmî 11/16)
'Ulûfem on sekiz oldı çü şimdi
Ne resme kesb-i hazz itdüm gör imdi (Edirneli Nazmî 11/17)
Dahı anunla bu 'abd-i kadîme
Virilmek vardı bir kaç zamîme (Edirneli Nazmî 11/29)
Henüz ol va'deler kaldı busuda
Birisi gelmedi anun vücûda (Edirneli Nazmî 11/30)
Beni bir kaç zamîme birle bu dem
Mürüvvet eyleyüb kıl şâd u hürrem (Edirneli Nazmî 11/35) (Üst, 2017, s. 3838)

Edirneli Nazmî son arz-ı hâli Sultan Mustafa'ya sunar. Şairin istediği,

padişahının lütfu, himmeti ve yaptığı hataları affedilmesidir:

Himmetünden ben kulun dûr eyleme
Der-gehünden böyle mehcûr eyleme (Edirneli Nazmî 12/11)
Kullarun dâyim işi olur hatâ
'Avf ider şehler velî ekser şehâ (Edirneli Nazmî 12/16)
Yâ suçum bagışla yâ hûd al serüm
Pes budur âhir sözüm iy serverüm (Edirneli Nazmî 12/17) (Üst, 2017, s. 3841)

Vecdî, otuz yedi beyitlik ilk arz-ı hâlini Sultan Selim'in hocası Atâullah Efendi'ye sunar. Şair, Atâullah Efendi'ye ağlayarak halini anlatır. Dertli olduğunu, derdinin şifası rica eder. Eğer Atâullah Efendi, şairin derdine çare bulmazsa şair ölünceye kadar çare bulamayacaktır. Şairin derdi pederinden ayrı kalmasıdır. Pederi ölünce evlatları bu dertten ağlamaktadır. Pederinin ölümü ardından büyük küçük herkes dağılıp gidince şair de gam, mihnet köşesinde çaresiz kalmıştır. Şair, gam denizinin sahilinde avare avare gezmekte, çarpık rüzgârın şiddeti sabır gemisinde karar bırakmamıştır. Elinde para da olmayınca çareyi Atâullah Efendi'e başvurmakta bulur. Atâullah Efendi'den lütuf eliyle başını okşaması, kerem yeni ile gözyaşını silmesini, gam bağından kurtarmasını, lütfuyla has kulu eylemesini istirham eder. Şair ayrıca kusurunun ve günahının da olduğunu itiraf ederek yardım ister. Ayrıca Vecdî'nin babası ve amcası da Atâullah Efendi'ye hürmet etmiştir. Şairin derdine Atâullah Efendi cömertlik şerbetiyle çare olacaktır. Şair, Atâullah Efendi'ye dua ederek mesnevisini bitirir:

Bir yetîmüm pederden ayrıldum
Şefkat it gör nelerden ayrıldum (Filibeli Vecdî 4/6)
Mülk-i 'ukbâya rıhlet itdi peder
Aglayu kaldı derd ile mâder (Filibeli Vecdî 4/9)
Elde mâlum u dilde kâlüm yok
Gam ile hüzn ile melâlüm çok (Filibeli Vecdî 4/12)
Sıgayup dest-i lutf ile başumı
Âstîn-i keremle sil yaşumı (Filibeli Vecdî 4/14)
Bend-i gamda koma halâs eyle
Lutf-ı 'âm eyle 'abd-ı hâs eyle (Filibeli Vecdî 4/15)
Çâre kıl bana hoş mizâc eyle
Şerbet-i cûd ile 'ilâc eyle (Filibeli Vecdî 4/25) (Kavruk-Selçuk, 2009, s. 73)

Vecdî, ikinci arz-ı hâlinde talihinin müsait, bahtının uğurlu olmasını diler ve hakkında hatt-ı hümayün çıkmasını talep eder. Bu talebi üzerine şairin aklı, kendisine hat çıkarmanın taaccüp edilecek bir şey olduğunu söyler. Çünkü Allah'ın ismini bırakıp padişahı anmak hatadır. Aklı, şaire niçin Sübhan Allah'ı bırakıp sultanı andığını söyler. Şair bunun üzerine maksadın edep olduğunu, Allah'ın ihsanına sultanın bir sebep olduğunu ifade eder. Bunun üzerine şair, akıldan padişahın vasıflarını dinler ve onun sözü üzerine padişaha halini arz eder. Maksadının da ısrar değil halini bildirmek olduğunu, kusuru varsa örtülmesini ister ve padişaha dua ile mesneviyi bitirir:

Ola tâli' müsâ'id baht meymûn
Çıka hakkumda bir hatt-ı hümayun (Filibeli Vecdî 9/4)
Hıred didi bana ey merd-i ahmak
Ne kâr-ı bü'l-'acebdür hat çıkarmak (Filibeli Vecdî 9/6)
N'içün sübhânı kor sultân anarsın
N'içün hannân dimezsün hân anarsın (Filibeli Vecdî 9/8)
Didüm bundan garaz hüsn-i edebdür
'Atâ-yı Hakk'a sultân bir sebebdür (Vecdî 9/9) (Kavruk-Selçuk, 2009, s. 78)

Şair, Sadullah Efendi'ye kendi ifadesiyle hasb-ı hâlini tahrir eder. Sadullah Efendi'nin saadet meclisine vardığı halde derdini anlatamamakta ve hakir olarak kalmaktadır. Bu yüzden halini güzel söz ile açıklayıp yardım diler. Kötü talih işlerini uğursuz etmiştir. Bu yüzden Sadullah Efendi'nin kapısına gelip medet umar. Bu kapıdan başka gidecek bir yeri ve yalvaracak bir kişi yoktur. Şairin istediği derdine müşfik bir tabiptir. Tevfik, Sadullah Efendi'nin kapısına sevk etmiştir:

Varurum meclis-i sa'âdetüne
Diyemem hasb-ı hâli hazretüne (Filibeli Vecdî 10/4)
Eyledüm hasb-ı hâlümi tahrîr
Kâle kudret çü vermedi takdîr (Filibeli Vecdî 10/7)
Ne yere varayım kapun var iken
Kime yalvarayım tapun var iken (Filibeli Vecdî 10/13)
İstedüm derdüme tabîb-i şefîk
Seni sevk itdi sâ'ik-i tevfîk (Vecdî 10/17) (Kavruk-Selçuk, 2009, s. 82)

Filibeli Vecdî, "kasîde" başlıklı arz-ı hâlini isim vermeden "muallim-i şeh-i

Rûm" dediği memduha sunar. Şair, memduhtan derdine lütuf şerbetiyle çare bulmasını, düşmanlara karşı gülünç duruma düşürmemesini ister. Şair bir makam umarken kuyuya düşmüş gibidir, bu nedenle keremden mahrum kalmak istemez. Kara bulutun damlasını topraktan sakınmadığı ve güneşin ışığını mahrum etmediği gibi memduh da kusurlarıyla kapısına gelen Vecdî'yi ihsanından, kereminden mahrum etmeyecektir. Vecdî mesnevinin sonunda memduhun ömrü, sağlığı ve devleti için dua eder.

Gelibolulu Âlî padişaha yazdığı ilk arz-ı hâlinde beş yıl boyunca şark diyarlarına sefer ettiğini ve Şirvan'a kadar gittiğini söyler. Şair bu sefer sırasında Kars, Tiflis, Van'da devlete hizmet etmiş, kimse kendisinden şikâyetçi olmamıştır. Bu kadar hizmet etmiş iken azlolunmak şairin gücüne gitmiştir. Padişaha, hünerli olduğunu kendisini hizmetinde kullanabileceğini de söyler. Eğer zerrece kusuru olursa ebedî olarak azletmesini yoksa Rumeli defterdarlığını kendine bağışlamasını ister. Gelibolulu Âlî istirhamını böyle arz ettikten sonra padişaha dua ile mesneviyi bitirir. Gelibolulu Âlî ikinci arz-ı hâlinde evvela padişahı över. Yeryüzünde Allah'ın gölgesi olan padişah sayesinde âlem nizama girmiş ve halk huzura ermiştir. Padişah can, gayrılar ise tendir. Kulları, malları çok fazla olan padişahın muhtaç olduğu bir şey vardır. O da, irfan, ilim, edep, marifet sahibi bir musahibtir. Padişah devlet bağında gül olunca musahib de o güle karşı bülbül olup âlemin ve geçmişin garaibini bilip nakledecektir. Böylece padişah da bu kula iltifat edecektir. Tarihten bugüne Selman, Firdevsî, Ali Şîr Nevayî gibi şairler sayesinde Şâh Veys, Sultan Mahmud, Baykara gibi padişahlar biliniyor ve anılıyorsa şu anda da padişah için o şairler gibi bir musahibe ihtiyacı vardır. Gelibolulu Âlî de padişaha uygun olan musahibin ilmi, kalemi, şairlik yaratılışı ile kendisinin olduğunu söyler ve bunu ister. Şair ayrıca, padişahın bu ihtiyacına peygamber ve dört halifenin arkadaş olmalarını örmek verir. Şair üçüncü arz-ı hâlini vezire sunar. Vezir şairin "hâl-i mazlûm"unu padişaha bildirecektir. Şair, hem kılıç hem de kalem hizmetinde bulunduğu halde gece gündüz dert çekmeyi, gözlerinin kanla dolmasını kendine layık görmez. Kars, Tiflis, Van ve Şirvan'a kadar seferler çıkmış nice hizmetlerde bulunmuştur. Koca serdar hizmetleri karşılığında Mısır maliyesini, Haleb'i ve Ohri sancağını teklif etmesine rağmen şair kabul etmemiştir. Şairin bu kadar hizmeti ve fazileti mukarrer iken padişahın devletinden mahrum kalmıştır. Nice alçaklar maliyeler ve sancakları alırken şair zillet içindedir. Durumunu vezire böylece açıklayan şair, padişahın himmetini ve ihsanını bekler. Gelibolulu Âlî dördüncü arz-ı hâlini padişaha sunar. Önce padişahı öven şair ardından şu şekilde isteğini arz eder:

N'ola ey lutfı çok kerem kânı

Kuluna eylesen bu ihsânı (Gelibolulu Âlî 8/22)
Böyle hâzır devât u hâme temâm
İki hal-kârî safha sîm-endâm (Gelibolulu Âlî 8/23)
Şâd-kâm olmaga bu mahzûnun
Vaktidür bir hat-ı hümâyûnun (Gelibolulu Âlî 8/24)
Hâlık-ı levh ü hâme hakkı içün
Şâh-ı mülk-i Tihâme hakkı içün (Gelibolulu Âlî 8/25)
Dil-i gamgîni yaz bu ‘abdi müdâm
Mansıb-ı hassa eyle istihdâm (Gelibolulu Âlî 8/26) (Aksoyak, 2006, s. 68)

Gelibolulu Âlî “Velehu ‘Arz-ı Hâl-i Manzûm” başlıklı bir arz-ı hâl daha yazmıştır.

> Gelibolulu Âlî padişaha hitaben yazdığı ‘arz-ı hâline padişahın övgüsüyle başlar. İki yıl çok sıkıntı çekerek Arslan ve Güşâde adlı hünerli iki gulam (köle) yetiştirdiğini, gulamların özelliklerini, padişah hizmetine layık hâle getirebilmek için eğitimlerine ve sanat sahibi olmalarına gayret ettiğini anlatır. Padişahın bu değerli gulamlara ilgi göstermesini bekleyen şair, kendisine de bir hizmet şansı verilmesini ister. Uygun görülen görev bir kitabet (kâtiplik) dahi olsa kabul edeceğini belirtir. Devlet hizmetinden uzak kalmayı istemediğini, padişahın vereceği her görevi yerine getirmeye hazır olduğunu söyler (Batislam, 2008, s. 212).

Hüdâyî-i Kadîm “Mesnevî Der-İltimâs-ı Kitâbet” başlıklı mesnevisini Yavuz Sultan Selim’e sunar. Yirmi bir beyitlik mesnevinin ilk on üç beytinde Sultan Selim’i över ve ardından isteğini dile getiri. Sultanın kapısında eski bir köle ve her işinde elif gibi istikametli, doğru olan şair padişahtan “kâtiplik” istemektedir. Eğer padişah inayet edip o makamı verirse şair artık felekten bile şikâyet etmeyecektir:

Kapunda ben de bir ‘abd-ı kadîmün
Elif gibi her işde müstakîmün (Hüdâyî-i Kadîm 2/14)
‘İnâyet olsa bana bir kitâbet
Felekden dahi itmezdüm şikâyet (Hüdâyî-i Kadîm 2/15) (Yekbaş, 2005, s. 169)

Şair mesnevinin son dört beytinde ise sultana dua eder. Şairin isteği dönen feleğin sultanın muradı üzerine dönmesi, onun yanağının mumunun cihanı aydınlatması ve bu nurun dübb-i ekberin tepesine kadar erişmesi, devlet bayrağının her zaman muzaffer olması ve işret sarayının mamur olmasıdır. Ayrıca talihinin yar ve ömrünün

uzun olması için de dua eder:

Hudâ'dan dilerüm bu çarh-ı devvâr
Döne kutb-ı murâdun üzre her bâr (Hüdâyî-i Kadîm 2/18)
Ruhun şem'i ziyâ virsün cihâna
İrişsün nûrı fark-ı Ferkadan'a (Hüdâyî-i Kadîm 2/19)
Livâ-yı devletün mansûr olsun
Sarây-ı 'işretün ma'mûr olsun (Hüdâyî-i Kadîm 2/20)
Hemîşe baht yâr u 'ömr câvîd
Cihân-gîr olasın çün tîg-i hurşîd (Hüdâyî-i Kadîm 2/21) (Yekbaş, 2005, s. 169)

Kabûlî ilk arz-ı hâlini padişaha sunar. Önce padişahı över ardından memleketinin Gediz olduğunu, orayı çok sevdiğini, vatan sevgisinin imanın bir parçası olduğunu ifade eder. Şair, asıl maksadına geçmeden memleketinde kadıların seksen akçe aldıklarını, kendisinin de iki yıldan ziyade devlete hizmet ettiğini söyler. Kabûlî'nin arz-ı hâli yazmasındaki maksat ise memleketi Gediz'in kadılığını istemesidir. Ayrıca anne ve seksen yaşındaki baba hasreti de bu işe tabip olmasında etkili olmuştur:

Ya'ni şâhâ kazâ-i nefs-i Gedûz
Vatanumdur ki olmışam me'nûs (Kabûlî 2/19)
Çıkmadı sîneden safâ-yı vatan
Dilden ayrılmadı hevâ-yı vatan (Kabûlî 2/20)
Bir kazâdur ki her gelen hâkim
Seksen akçeyle ahz ider dâ'im (Kabûlî 2/23)
Vatanum oldığı cihetden ana
Tâlibem anı himmet eyle bana (Kabûlî 2/30) (Erdoğan, 2008, s. 772).

Kabûlî ikinci arz-ı hâlini padişaha sunar. Beş yıldan beri nasipsizlik pençesi şairi çaresiz koymuştur. İlim ve marifet sahibi olduğu halde gam ateşiyle gönül kebap ve azl ile hali harap olmuştur. Bu durumdaki şair, padişahın adaletine sığınıp kendisine yardım etmesini talep eder.

> Kabûlî Divanı'ndaki üçüncü arz-ı hal (Ms 4) Sadrazam İbrahim Paşa'ya (ö. 1601) sunulmuştur. Girişinde uzun uzun paşa övülmektedir. Bu manzûmede Kabûlî, iki üç yıl mülâzemetten sonra bir kadılık aldığını, ancak daha iki ay dolmadan oraya başka birinin görevlendirildiğini, aldığı gelirin yol parasına yetmediğini söylemekte ve bu olaydan sonra bir buçuk yıldır mazul olduğunu

> ifade ederek İbrahim Paşa'dan şefaat ve yardım talep etmektedir. Bu mesnevîde, o dönemde bazı devlet kurumlarında yaygın olan iltimas konusuna da gönderme yapılmakta, yer yer sosyal tenkitlerde bulunulmaktadır (Erdoğan, 2008, s. 205).
> Divandaki mesnevî nazım şekliyle yazılmış dördüncü arz-ı hal (Ms 5), adı belirtilmeyen bir beylerbeyine sunulmuştur. Bu şiirde Kabûlî, hâkimliği sırasında bir çavuşla arasında geçen bir problemi beylerbeyine ayrıntılı şekilde anlatıp çavuştan şikâyet etmektedir. Paşaya dua ile son bulan bu şiir, ya şâir tarafından paşaya çavuşu şikâyet için yazılmıştır ya da o çavuş şâiri paşaya şikâyet etmiştir ve bu manzûme de şâirin paşaya verdiği bir çeşit savunma niteliğindedir. Ama her hâl ü kârda ilginç ve modern hikâye tekniğine de uygun sayılabilecek bu manzûme, XVI. yüzyılda bir mahkeme salonunda yaşanan bir tartışmayı hatta kavgayı ve sonrasındaki şikâyeti günümüze yansıtması bakımından dikkate değer niteliktedir. (Erdoğan, 2008, s. 205).
> Divandaki beşinci arz-ı hal (Ms 8) beylerbeyi Mehmed Paşa'ya hitaben yazılmıştır. Şair, kadıların güya toplanarak kendisini Hama'ya layık gördüklerini, ancak Hama'nın mevcut kadısını Mehmed Paşa'nın himaye etmesi üzerine buradan mahrum kaldığı anlatmakta ve kendisinin uygun başka bir yere tayin edilmesi için Mehmed Paşa'dan kendisine şefaatçi olmasını talep etmektedir (Erdoğan, 2008, s. 205).

Kütahyalı Rahîmî Divanı'nda kasidelerden sonra yer alan kırk iki beyitlik şekil yönünden mesnevi, muhteva olarak kaside olan bir medhiye, arz-ı hâl bulunmaktadır. Şair, divan şiiri medhiye geleneğine uygun olarak memduhun adaletini, ilmini, cömertliğini, kahramanlığını ve yüce ahlâkını dini, mitolojik ve tarihi kişilere telmih ve kıyaslarla mübalağalı şekilde medheder:

Elâ ey matla'-ı subh-ı kerem mihr-i cihân-ârâ
Selîm-haşmet Süleymân-taht u Cem-bezm ü dârâ-râ (Rahîmî 1/1)
Muhammed-hûy Yûsuf-rûy Hızrü'l-câm 'İsâ-dem
'Ali-heybet Hasan-sûret Sikender-'azm Yahyâ-fem (Rahîmî 1/2)
Muzaffer-ferr ü Rüstem-rezm Ferruh-ruh şeh-i 'âdil
Ma'ârif mâdeni kân-sehâ vü lutf u deryâ dil (Rahîmî 1/3) (Mermer, 2004, s. 82)

Kasidelerde son bölüm olan dua, Rahîmî'nin mesnevisinde ilk beyitlerde yer alır. Kısa bir medhiye ve duadan sonra arz-ı hâle geçilir. Şair, memduhun murat meyvesinin cihan bağında her zaman taze kalması; saadet, fetih ve zaferin arkadaşı olması, nazik vücudunun daima sıhhatte kalması, efendilik meclisinde ikbal kadehinin devamlı olması, saltanat tahtında ayaklarının dâim ve kâim olması gibi dualar eder:

Murâdun mîvesi bâg-ı cihânda tâze ter olsun
Sa'âdet hem-nişînün hem-rehün feth ü zafer olsun (Rahîmî 1/4)
Vücûd-ı nâzükün sıhhatde 'ömrün müstedâm olsun

Siyâdet meclisinde câm-ı ikbâlün müdâm olsun (R. 1/5) (Mermer, 2004, s. 82)

Padişahın kadim bir kölesi olan şair, kapısında zayıf bir karınca gibidir. İmanının ihlâsıyla padişaha devamlı dua etmektedir. Şair halini böylece arz ettikten sonra düşmanların elinden çok cefa çektiğini, bu yüzden padişahın lütuf, ihsan ve adaletine muhtaç olduğunu itiraf eder. Şair; gönlü mahzun, hali perişan, düşmanın atından tekme yemiş halde ayaklar altındadır. Düşmanın kılıç yaralarından sinesi yarılmıştır. Bu yaralara çare ise padişahın kapısıdır:

Kadîmi bende bir mûr-ı za'îfem âsitânunda
Hulûs-ı i'tikâdıyla du'â-gûyem zemânunda (Rahîmî 1/10)
'Adûdan çok cefâ çekdüm bana lutf eyle dâd eyle
Yamanlık eyledi ol pür-yamansın yahşı ad eyle (R. 1/11) (Mermer, 2004, s. 82)

Rahîmî de padişah ile sohbet için Hz. Süleyman ve karıncayı örnek verir. Hz. Süleyman cinlere, şeytanlara ve rüzgâra hükmettiği halde küçücük bir karınca ile sohbet etmiştir. Şair bu olayı hatırlatarak Süleyman gibi padişahın karınca gibi şaire ihsanda bulunup sohbet, iltifat ve lütufta bulunmasını ister:

Süleymân bulmış iken ins ü perrün hükmine ruhsat
İdermiş mûr-ı bî-mikdârı gâhi sohbete da'vet (Rahîmî 1/19)
Senün kadr-i bülendün var benüm tab'-ı bülendüm var
Kul olmam degme bir şâha senün gibi efendüm var (Rahîmî 1/20) (Mermer, 2004, s. 82)

Şairin padişahın kapısından başka gidecek yeri yoktur. Şair, padişahtan elini tutup kendisini zillet ve mihnetten çıkarmasını ister. Şairin sabrı ve mecali kalmamıştır. Bu yüzden padişahtan, kara bahtını Mısır kapısından Şam'a göndermesini ister:

Kapun Mısrından irsâl it bu baht-ı karayı Şâma
Mecâlüm kalmadı ey subh-ı devlet sabr u ârâma (R. 1/25) (Mermer, 2004, s. 82)

Şair mesnevide sadece kendi halini arz etmek ve ihsan istemekle kalmaz ailesinin de içinde bulunduğu durumunu açıklayarak onlar için de merhamet ve yardım diler. Şairin ailesi gam meclisinde çok muztariplerdir. Onlar bu dünya meclisinde azar azar cefa şarabı içmektedirler. Onların gönülleri ayıplanma taşıyla kırılmıştır. Afet taşlarından her biri taze fidan gibi kırılmış, ayrılık nedeniyle gül yaprağı gibi yüzleri

kurumuştur:

Be-gâyet muztariblermiş ‘ıyâlüm meclis-i gamda
Cefâ câmın içerlermiş pey-â-pey bezm-i ‘âlemde (Rahîmî 1/26)
Şikeste olmuş nihâli her birinün seng-i âfetden
Hazân yapragına dönmiş ruh-ı gül-bergi fürkatden (Rahîmî 1/28)
Dem-i ihsân-ı himmetdür ‘inânet eyle sultânum
Kerem eyle kerîmâna kerâmet eyle sultânum (R. 1/29) (Mermer, 2004, s. 82)

Şair; Hz. Muhammed, Kâbe, Hz. Ali, dört halife, Sultan Murat, adalet hakkına padişahtan kendisine merhamet edip yardım etmesini ister. Padişahtan istenilen lütuf güneşiyle geceleri sabaha kavuşturmasıdır. Şair, padişahın kapısına gelip küstahça halini arz ettiğini itiraf edip yine dua ederek mesnevisini bitirir:

Rahîmî kapuna hâlini güstâhâne ‘arz eyler
Senündür lutf u ihsân bâkî ol şâhâne ‘arz eyler (Rahîmî 1/40)
İşigün Ka’be gibi muhterem olup ola bâkî
Safâ vü saltanatla tutasın gün gibi âfâkı (Rahîmî 1/42) (Mermer, 2004, s. 82)

Yetîm Divanı’ndaki ikinci mesnevinin sonunda Sultan Süleyman’a arz-ı hâlini sunar. Şairin mesnevisinden de anlaşılacağı üzere babası ve dedesi Beyazıt ve I. Selim zamanında turnacıbaşılık görevini yapmışlardır. Kendisi de iki padişah döneminde yirmi yıl yeniçerilik yapmıştır. Kendi ifadesiyle “işve-i devlete” kapılmış hizmet etmektedir. Seferlerde himmet atını sürerek tehlikeli yollara baş koymuştur. Şah İsmail ile savaş sonrası yeniçerilik görevini bırakır. Bu kavga, savaş içerisinde bir pir cezbe okunu Yetîm’in gönlüne atar. Şeyh Cemâl’in ahlâkını ve fütüvvetini görüp onun muhabbetini kendine farz eyler ve on beş yıl hizmet eder. Şair sonunda yoksulluk ve evlat yükünden padişahın yardımını diler. Padişahın kapısından başka gidecek yeri yoktur. Şair padişahtan ihsan, cömertlik diler ve mesneviyi dua ile bitirir:

Eb ü ecdâdı hıdmetinde peder
Turnacı başı idipür-şeh-per (Yetîm 2/43)
İki sultân-ı Rûm’a hem ben de
Olmış idüm yigirmi yıl bende (Yetîm 2/44)
Esb-i himmet sürüp seferlerde
Baş komışdum reh-i hatarlarda (Yetîm 2/47)
Ben bu rezm içre nâ-gehân bir pîr

Câna atdı kemân-ı cezbesi tîr (Yetîm 2/50)
Fakr u fâka takayyüd-ı evlâd
Diler imânum ideler ber-bâd (Yetîm 2/55)
Gerek öldür beni gerek dirgir
Yok sıgıncam kapun gibi bir yir (Yetîm 2/59) (Aktaş, 1996, s. 248)

Yetîm Divanı'ndaki üçüncü mesnevi fakirliğini ve borcunu beyan ettiği arz-ı hâl türündedir. Şair memduhu kısa bir övgüden sonra asıl maksadına geçer. Memduhun eşiği sır ehlinin secde yeri, kapısı ise niyaz ehlinin maksadıdır. Onun katı, iki cihan saadetidir. Kapısı gönül ehlinin sığınağı olduğu için şair de halini bu kapıya arz eder. İnsan altınsız ve gümüşsüz kaldığı zaman fakirlikten inlemesi gökyüzüne çıkar. Yoksulluk insanı köpek, domuz ve eşek gibi eder. Yoksulluk insanı hileci, dinsiz, huysuz, kalleş, yankesici, eşkıya ve hayırsız eder. Şair fakirlik ve sıkıntı sebebiyle gam denizine dalmıştır. Fakirlik ve borç arasında kalan şairin aklı gidip hayrette kalmıştır. Alacaklıların, borçlu şairi sıkıştırmaları ölümden beterdir. Fakirlik ile hastalananları iyileştirmek, borçluya ise inayet etmek gerektir. İnsanda büyüklüğün gereği ise ihsan etmektir. Şair memduhundan ihsan beklemektedir ama çok fazla rızık da istememektedir. Çünkü Allah, Şûra suresinde (42/27) kullarının rızkını genişletirse azacaklarını buyurmaktadır. Şair arz-ı hâlin sonunda memduhun saadet atına sürekli binmesi, devlet ve izzetinin devamlı olması ve Allah'ın himayesinde muradına nail olması için dua eder:

Ey işigi secde-gâh-ı ehl-irâz
Vey kapusı maksad-ı sâhib-i niyâz (Yetîm 3/1)
Ehl-i dilün melce'i kapun durur
İki cihân devleti tapun durur (Yetîm 3/2)
İşigüne *'arz iderin zilletüm*
Lutf idüp incinme ana devletüm (Yetîm 3/2)
İstemezin rızk ile şol vüs'ati
Vire melâlet ***lebegav*** *âyeti* (Yetîm 3/16)
Devlet ü 'izzetde olup ber-devâm
Esb-i sa'âdâta süvâr ol müdâm (Yetîm 3/17)
Zıll-ı himâyetde tutup zâtunı
Hazret-i Hak vire murâdâtunı (Yetîm 3/18) (Aktaş, 1996, s. 257)

Azmîzâde Hâletî Divanı'nda iki arz-ı hâl mesnevisi bulunmaktadır. "Hazret-i Şâh-ı Cihâna 'Arz-ı Hâlümdür" başlıklı mesnevisini II. Osman'a, "'Arz-ı Hâl Tarîkiyle Sultân Murâd Hazretlerine Virilmüşdür" başlıklı mesnevisini de Sultan Murat'a sunar.

> Sultân II. Osman'a sunulduğu anlaşılan 'arz-ı hâline Azmîzâde Hâletî mübalağalı bir şekilde çeşitli yönlerden padişahı överek başlar. Kendi durumunun daha iyi olacağına dair umudunu dile getirdikten sonra felekten ve dünyadan şikâyet eder, çektiği sıkıntıları anlatır. İsteklerinin bir türlü gerçekleşmediğini, bir iki kötünün haksızlığına uğradığını söyler. Padişahtan yardım beklediğini, tuzağa düştüğünü, zamanın hünerlilerin düşmanı olduğunu belirtir. Hünerli olmasının hasımlarının sayısının artmasına sebep olduğunu, şansının dönmesini, şiir ve inşâsının takdir edilmesini, itibar görmeyi ister. Kendi şairlik yeteneğini över, padişah şiirlerine, divanına ilgi gösterecek olursa şansının döneceğini düşünür. Atalarının yetenekli, devlet hizmetinde görev almış kimseler olduğuna dikkat çeker. Ailesinin ve kendisinin uzun zamandır padişaha hizmet ettiklerini vurgular. Padişahın kendisine bir vakıf vermesinin uygun olduğunu belirtir. Bu isteğini dile getirdikten sonra padişaha sıkıntı vermek niyetinde olmadığını söyler. Dua ederek 'arz-ı hâlini bitirir. Şair II. Osman'a sunduğu bu arz-ı hâlden sonra 1618'de Mısır kadılığına tayin edilmiştir. (Batislam, 2008, s. 212).
>
> Azmîzâde Hâletî ikinci 'arz-ı hâline padişaha dua ile başlar. Ardından padişahın övgüsüne geçer. Dâra, İskender, Feridun vb. tarihî, efsanevî kişilere telmihler yaparak kasidelerin medhiye bölümlerinde olduğu gibi mübalağalı bir şekilde padişahın övgüsüne devam eder. Kendi hâlini anlatmaya geçtiğinde sıkıntılarının çokluğundan yakınır. Bahtsızlığını, umutsuzluğunu, çaresizliğini, yaşadığı çeşitli sorunları ayrıntılı olarak anlatır, feleğin acımasızlığından şikâyet eder. Padişahın kendisine yardımcı olmasını, muhtaç bir insan olarak başka kapıya gönderilmemesini ister. Padişahın derdinin ne olduğunu bilip anlayacağından emin olduğunu belirten şair, düşmanlarının eziyetinden, kötülüğünden şikâyet eder. Kendisinin suçsuz olduğunu anlatır. Yeni bir mansıp alıp daha iyi duruma gelmek üzereyken düşmanları yüzünden rahat edemediğini, sevinemediğini söyler. Sıkıntılarından tek kurtulma yolunun padişahın yardımı ve onun isteğiyle mümkün olacağını belirtir. Kendi özelliklerini elini, dilini, sözlerini, ilmini, hayal gücünü, şairliğini, yaradılışını, abartılı bir şekilde överek anlatan şair, padişahın zavallı kullarını unutmayacağına inandığını belirtip dua ederek 'arz-ı hâlini bitirir. (Batislam, 2008, s. 212-213).

Fasîh Ahmed Dede, gam ve mihnetin gönlünde güç kuvvet bırakmadığını söyleyip kalemden Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'ya arz-ı hâlini sunmasını istemiştir. Şair, "memdûhunun ilim, adalet ve fazileti teessüs eden; cevri, zulmü ve cehaleti ortadan kaldıran bir kâmil insan olduğunu belirtmiş, kerem gözüyle kendisine bakmasını, ancak bu sûretle cihânda mümtaz olacağını, Allah ve Resûlünü şahit göstererek bu cihanda sığınacak kimsesi olmadığını, çektiği ezâ ve cefaları anlatmış"tır. (Çıpan, 1991, s. 89). Fasîh Ahmed Dede, medhiyesinden sonra paşaya kendine layık bir şekilde lütufta bulunmasını istemiş ve dua ile arz-ı hâlini bitirmiştir:

Koymadı dilümde derd ü mihnet
Ahvâlümi ‘arza tâb u tâkat (Fasîh Ahmed Dede 7/23)
Sen var iken iy huceste ta’bîr
Ahvâl-i dili kim ide tahrîr (Fasîh Ahmed Dede 7/2)
Ahmed Paşa edâmehu’llâh
Bâ-devlet ü ‘izz ü rif’at-i câh (Fasîh Ahmed Dede 7/53) (Çıpan, 1991, s. 330)

Güftî, üç tane arz-ı hâl mesnevisi yazmıştır. Üçünde de mucizeler gösteren, keskin fikirli kalemden içinde bulunduğu durumu anlatmasını istemiştir. Birinci arz-ı hâl mesnevisinde kalemden “hikâyât-ı garâ’ib-nümâ”yı anlatmasını ister. Eleme ve gama müptela, yaşlanmış biri Edirne’den Rum’a gelerek Şeyhülislam Bahâyî’ye halini arz eder. Şeyhülislam ise adamın halini görünce onu ihsana layık bulur ve yardım eder. Güftî ise bu ihsanı vesilesiyle kendi “arz-ı melâl”ini Bahâyî’ye sunar. Şair ikinci arz-ı hâl mesnevisinde kalemden “hâl-i dil-i hasret-medâr”ını anlatmasını ister. Zamanın halleri şairi yelkensiz bir gemi gibi yapmıştır. Bu gemiye akın akın gam dalgaları vurmaktadır. Sevda eteğinin köşesini temenni dikenleri süslemiştir. Gönül bela denizine âşinâ olmuştur. Tecrit ve tefrit âleminin Mesih’i olan şair bir iğneye bile sahip değildir. Gam tekkesinde ayaklar altındaki Güftî’nin âlem levhasında kerem harfi yoktur. Bu durumda vezirin dergâhına yüz sürer ve ihsanından hissedar olmak ister. Şairin perişan sözleri “delîl-i ‘arz-ı hâl” olur. Vezirden yardım gören şair mesneviyi dua ile bitirir. Şair üçüncü arz-ı hâl mesnevisinde kalemden “efsâne-i ser-güzeşt ve efsâne-i hâl-i zâr”da göz kulak olmasını ve söze nur olmasını ister. Böylece her elif harfi Tur meclisinde meşale olacaktır. Şair öyle bir haldedir ki hayret bağında rüzgâr onun gönlünü kırmıştır. Gam mülkünde mutsuz, elem ve mihnet içindedir. Mutluluk gülü hiç açmamış, gam pazarında iflas etmiştir. Bu haldeki şair Mahmut ahlâklı, Hâtem tabiatlı, cömert şâhın meclisine gider ve ihsan umar. Şahın lütfuna mazhar olan şair arz-ı hâlin sonunda şaha dua eder:

Var idi bir dâver-i kudsî-sıfat
Memleket-i Rûmda kâdı’l-kuzât (Güftî 4/58)
Hâlini ‘arz eyledi vardı ana
Oldı şikâyet sened-i ibtilâ (Güftî 4/60)
Hazret-i müftî-i melâ’ik-hıdem
Ya’nî Bahâyî-i Muhammed-‘alem (Güftî 4/102)
Eyle kazâdan yine ‘arz-ı melâl

Ya'nî bu üslûb ile kıl 'arz-ı hâl (Güftî 4/114)
Ki tâ hâl-i dil-i hasret-medârı
İdem târîh-i satr-ı rûzgârı (Güftî 7/7)
Beni döndürdi evzâ'-i zamâne
Misâl-i keştî-i bî-bâd-bâna (Güftî 7/17)
Mesîh-i 'âlem-i tecrîd oldım
Galat mâhiyyet-i taklîd oldım (Güftî 7/39)
Gele ey hıred-hâme-i tîz-hûş
Biraz ol bu efsânede çeşm ü gûş (Güftî 8/1)
Olup âb ile pây-ı hâmûn u derd
Bülend ola efsâne-i ser-güzeşt (Güftî 8/11)
Bu rehden kalem eylesün bâz-geşt
Yeter Güftî efsâne-i ser-güzeşt (Güftî 8/92)
Biraz ol du'â râhına sâye-dâr
Yeter bast-ı efsâne-i hâl-i zâr (Güftî 8/93) (Yılmaz, 1983, s. 79)

Nâbî'nin on dört beyitlik altıncı mesnevisi şairin başlıktaki kendi ifadesiyle, Üsküdarlı Şeyh Haydar dilinden Râmî Paşa'ya sunulan bir arz-ı hâldir. Nâbî bu mesnevisinde hem Râmî Paşa'yı hem de Üsküdarlı Şeyh Haydar'ı övüp paşadan Şeyh Haydar için ne istediğini arz eder. Nâbî isteği mesnevinin on iki ve on üçüncü beyitlerinde açıkladığı üzere saadet kapısının gölgesinden, devletin kısmet, bağış dolu harmanından bir iştir:

Sâye-i südde-i sa'âdetden
Hırmen-i pür-nevâl-i devletten (Nâbî 6/12)
Mûrveş dâne-keşlik itmek umar
Kendü haddince ol da etmek umar (Nâbî 6/13) (Bilkan, 1997, s. 391)

Nâbî yedinci mesnevisinde tevhit, na't ve dört halife övgüsünden sonra IV. Mehmet'in övgüsüne ve ona duaya geçer. "Padişahın övgüsünü yaparken onu tarihi kişilerle karşılaştırmış ve onlardan üstünlüğünü belirtmiştir. Yine, "padişahın, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olduğu, ilim, adalet ve cömertlikte benzerinin olmadığı, daha önceki tüm sultanların kendisini kıskandığı" gibi klasik ifadeleri içeren beyitler bolca kullanılmıştır." (Bağçeci, 2002, s. 135). Şair padişah medhiyesi ve duadan sonra "hâl-i kalb-i nâ-kâm"ını yani arz-ı hâlini ve başından geçenleri yazacağını söyler. Şairin

himmeti tahrik ederek "azîmet et, İstanbul'a gidip padişahın eşiğine yüz sür, orada mürüvvet ehli çoktur sana himmet edip seni himaye ederler" der. Şair bunun üzerine "terk-i diyâr" ederek İstanbul'a gelir. İstanbul'a geldiğinde gördüğü azamet karşısında hayrette kalır, gayret pençesi eteğini tutar. İlk günlerde akrabası, teselli verecek bir dostu ve yardım eden biri olmadığından, aradığını bulamadığından hayal kırıklığı yaşar. Kimden yardım istediyse, kime halini arz ettiyse de kimse derdine derman ve yardımcı olmaz. Kimseden ümit yüzü görmediği için çaresiz şekilde Settâr olan Allah'ın kapısına gelir ve yalvarır. Allah'tan medet umarken İlahî feyz üzerine ansızın bir gölge salar. O anda nurani bir zat görür. Bu gördüğü kişi ise Musahip Mustafa Paşa'dan başkası değildir. Paşa, şaire bu perişan durumunun nedenini sorar. Şair de halinin perişan olduğunu; üstüne gam askerlerinin saldırdığını; devrin cevr oklarının hedefi olduğunu; gurbette eşinin, dostunun, kimsesinin olmadığını; arzularının olduğunu ama kerem sahibi bir efendisinin olmadığını; fakirliğini; baht terzisinin kendine siyah bir elbise diktiğini söyler. Musahip Mustafa Paşa da merhametinden ona yardımcı olacağını ifade eder. Nâbî, bundan sonra paşayı abartılı şekilde tarihî ve mitolojik kişilere kıyasla medheder ve dualarla mesneviyi bitirir:

'Arz idüp hâl-i kalb-i nâ-kâmın
Böyle tahrîr ider ser-encâmın (Nâbî 7/131)
Ne tursun 'azîmet eylesen e
Kendü kendüne himmet eylesen e (Nâbî 7/136)
Varsan a âstâne-i şâha
Yüzüni sürsen e o dergâha (Nâbî 7/137)
Gurbeti ihtiyâr idüp nâ-çâr
Eyledüm himmet ile terk-i diyâr (Nâbî 7/146)
Arayup çâre ben dil-i nâ-şâd
Kimi gördümse itdim istimdâd (Nâbî 7/162)
Olmadı hîç kimse çâre-resân
İtmedi kimse derdüme dermân (Nâbî 7/167)
Aglar iken bu sûz ile nâ-gâh
Üstüme sâye saldı feyz-i İlâh (Nâbî 7/177)
Neden oldı şikeste endâmun
Sana n'oldı ki yokdur ârâmun (Nâbî 7/188)
Didi ey gâfil-i tarîk-i murâd
İdeyüm gel seni bu gamdan şâd (Nâbî 7/205) (Bilkan, 1997, s. 393)

Nâbî sekizinci mesnevisinde "arz-ı fakîri gûş eyle" ifadesiyle arz-ı hâlini sunar. Şair mesnevisinde padişahtan "divan kâtipliği" talep eder. Zaten araştırmacının haşiye düştüğü gibi mesnevinin 147. beytinden sonra bir nüshada "Nâbî Efendi'nün İstânbul'a Gelüp Dîvân Hâceligi Taleb Eyledügi 'Arz-ı Hâl Sûretidür" başlığı vardır (Bilkan, 1997, s. 430). Şair arz-ı hâlinde divan hocalığı yanında hacca gitmek istediğini de dile getirir. Nâbî, arz-ı hâline bir bahariye ile başlar ve mesnevide fahriye beyitlerine de yer verir. Şair talebini dile getirmeden önce, bütün arz-ı hâllerde olduğu gibi, Sultan IV Mehmet'i övmüştür. "Övgüde klasik ifadelerin dışına pek çıkılmamıştır. Daha önceki mesnevilerde olduğu gibi padişahın "çok yönlülüğü, zekâsı, adaleti, cömertliği, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" olması gibi özelliklerini belirtmiştir; ancak bu övgü bölümünde tarihi kişilere yer verilmemiş olması dikkat çekicidir." (Bağçeci, 2002, s. 165). Mesneviye yazdığı yedi beyitlik zeylde de padişahın lütfedip isteğini geri çevirmediği için teşekkür eder:

'Arz-ı fakîri gûş eyle
Kulzüm-i cûdsın hurûş eyle (Nâbî 8/3)
Bâg-ı 'adlün nihâl-i mümtâzı
Ya'nî sultân Muhammed-i Gâzî (Nâbî 8/116)
Bendenün 'arz-ı hâlini gûş it
Nâleden 'andelîbi hâmuş it (Nâbî 8/149)
Kalbüme oldı mâye-i hafakân
Ârzû-yı menâsıb-ı dîvân (Nâbî 8/154)
Eyledün ey hidîv-i 'adl-penâh
Beni bir kez mukîm-i Beyt-i İlâh (Nâbî 8/165)
Bir dahı eyle hâce-i dîvân
Hâsıl olsun sa'âdet-i dü-cihân (Nâbî 8/166) (Bilkan, 1997, s. 417)

Nâzım'ın Divanı'ndaki tek mesnevi vezir Ali Paşa'ya sunduğu otuz üç beyitlik arz-ı hâldir. İstanbullu Nâzım mesnevinin ilk beytinde benzersiz vezirin vasıflarını sayacağını söyler. Şair, vezirin namını Hz. Ali'ye, yaratılışını da Yahyâ-yı Bermekî'ye benzetir. Nâzım, veziri çeşitli benzetmelerle över. Bu teşbihlerden bazıları şunlardır: Vezir; mana gülşenini terbiyecisi, marifet bağının gülü, cömertlik bağının yüce serveri, hilm ve vefa göğünün nuru, irfan bahçesinin sevinç parıltısıdır. Şair bu medhiyelerden sonra dakik, nüktedan, fazıl, ârif Ali Paşa'ya arz-ı hâlini sunar. Nâzım'ım gönül

derdinden şikâyeti vardır. Gaddar feleğin ayakları altında güçsüz kuvvetsiz, hakir haldedir. Şair, halini arz ederken şiir konusunda ustalığını, şiir gülünün her zaman binlerce koku verdiğini, marifet zümresi içinde faik olduğunu da söyler. Nâzım, Ali Paşa'dan lütufta bulunmasını kendisine "kitâbet" makamını vermesini ister:

Ey safâ-bahş-ı câme-i ra'nâ
Eyle vasf-ı vezir-i bî-hemtâ (Nâzım 1/1)
Gül-i bag-ı ma'ârif-i dânâ
Nüktedân-ı dekâik-ı fuzalâ (Nâzım 1/7)
Server-i ser-firâz-ı bag-ı sehâ
Neyyîr-i âsümânı hilm ü vefâ (Nâzım 1/9)
Şöhret-efzâ-yı mülk-i 'Osmânî
'Alî Paşâ-yı âsâf-ı sânî (Nâzım 1/15)
Derd-i dilden şikâyetüm vardur
Sana gâyet hikâyetüm cardur (Nâzım 1/17)
Bir kitâbetle kıl beni mesrûr
Vire bu kalb-i bî-nevâya sürûr (Nâzım 1/29) (Sak, 1994, s. 48)

Şeyhülislam Bahayi'nin ilk mesnevisi Sultan Murat'a sunulan bir arz-ı hâldir. Mesnevinin ilk bölümü, mutribe sesleniş ile başlaması ve meclis tasviri nedeniyle bir sâkînâmedir. Şeyhülislam Bahayi, arz-ı hâlinde önce mutrible dertleşir, ardından padişahı övme talebini söyler. Şair, mutribe "niyaz nağmelerini ölçen, yüzlerce destanın sazını okşayan, can bahçesinin bülbülü gel ve sır perdelerini kaldır" diyerek halini mutrib üzerinden tasvir eder. Şair, mutribten gönlün karmakarışık damarlarına güç için ümit gülüne su vermesinin ister. İstek fidanı zahmet meyvesi altında kalmış, gamla beslenen sonbahar rüzgârı can bostanına yeterince esmiştir. Şair, hırçın feleğin zulüm oklarına hedef tahtası olmuştur. Rüzgârın katılığının kemaliyle emel fidanında meyve olgunlaşmamıştır. Eğer mutribten yardım gelmezse gönül ve can kapısı açılmaz. Şair halini bu şekilde tasvir ettikten sonra mutribe "ahd-i dîrînden" yani "bezm-i elesten" söz etmesini ister ardından elest meclisini tasvir eder. Şeyhülislam Bahayi, talebine geçmeden önce Sultan Murat'ı medheder. Geleneksel medhiye ifadelerini bu mesnevide de görürüz. Şair, sultanın cihana verdiği huzur, adalet ve barışı anlatırken zıtlıkları bir araya getirerek mübalağa sanatını en iyi şekilde kullanır. Sultan Murat'ın zamanında güvercin, serçe ve şahin aynı kanat altında yer almaktadır. Ceylanın dört bir yanındaki aslanlar hareketsiz kalırken koyunun sığındığı yer kurttur. Şeyhülislam Bahayi, Farsça

olan yetmiş altıncı beyitte sultana hitaben, arz-ı hâlini sunmaya izin verirse elini eteğini öpeceğini söyler. Şairin bu mesnevideki talebi, Selanik kadılığına atanıp bir yıl sonra azl edildiği için kadılığın yeniden verilmesidir. "Şeyhülislam Bahayi, Selanik kadılığına 1040 cemaziyelâhiresinde atanır, bu görevinde ancak bir yıl kalabilir." (Uludağ, 1992, s. 6). Mesnevi dua ile tamama erer:

Gel ey mutrib-i nagme-senc-i niyâz
Yine eyle bir perdeden keşf-i râz (Şeyhülislam Bahayi 1/1)
Rek-i ham-be-ham-ı dile tâb ver
Bün-i gül-i ümîdüme âb ver (Şeyhülislam Bahayi 1/2)
Yeter kaldı ey mutrib-i hôş-nevâ
Nihâl-i emel zîr-i bâr-ı 'anâ (Şeyhülislam Bahayi 1/4)
Dem-i gussa-perverle bâd-ı hazân
Yeter oldı bûstân-ı câna vezân (Şeyhülislam Bahayi 1/5)
Kemâlin bulup sahtî-i rüzgâr
Nihâl-i emel kaldı nâ-puhte bâr (Şeyhülislam Bahayi 1/8)
Birâz 'ahd-i dîrîneden yâd kıl
Dili 'ukde-i gamdan âzâd kıl (Şeyhülislam Bahayi 1/12)
Belî 'adl-i şâhiyle gürk-i siyâh
Olur gelle-i gûsfende penâh (Şeyhülislam Bahayi 1/53)
Turâger dihed ruhsat-ı arz-ı hâl
Zemîn-i edeb bûs u hoş hoş bî-nâl (Şeyhülislam Bahayi 1/76)
Bilürsün ki ey dâver-i rüzgâr
Kazâdur medârisde encâm-ı kâr (Ş. Bahayi 1/78) (Toprak, 2006, s. 90)

Şeyhülislam Bahayi'nin bir nüshada adı "Niyâz-nâme" olan ikinci mesnevisi "makale" adını verdiği dört bölümden oluşur. Birinci bölüm kalemiyedir. Şair, ikinci makalede Sultan Murat'ı över, üçüncü ve dördüncü makalede özrünü sunar. "Bahayî Efendi, Halep kadısı iken keyif verici maddeler kullandığı iddiasıyla IV. Murat'ın emriyle Kıbrıs'a sürgün gönderilmiştir. Mesnevinin içreğinden anladığımıza göre, Bahayî bu mesneviyi, Kıbrıs'taki ma'zuliyet zamanlarında yazmış ve affedilmesi için padişaha sunmuştur." (Uludağ, 1992, s. 37). Şair; eğri dönen feleğin ayakları altında ezilmiş, hasetçilerin sözüyle padişahın huzurundan kovulmuştur. Bu nedenle günahını anlayan şair gözyaşlarıyla padişaha yalvarır ve yardımlarını ister. Sultandan, sığınacak başka kapısı olmadığından merhametiyle feleğin tahakkümünden kurtarmasını ister.

Şeyhülislam Bahayi kulun günahsız ve hatasız olamayacağını, Allah'ın kapısına gelip tövbe eden kulunu affettiğini söyler. Kendisine iftira eden hasetçi kişileri de Allah'a havale ederek öcünü almıştır. İftiracıların attıkları yalanlardan haberinin olmadığını, masum olduğunu padişaha arz eder. Padişah, şairin Kıbrıs sürgününden bir yıl sonra şairi affedip İstanbul'a getirmiştir. Şeyhülislam Bahayi de bu iltifatı ve feleğin sıkıntılarından kendin kurtardığı için sultana teşekkür eder ve dualarla mesneviyi bitirir:

Pâdişâhâ kulun Bahâyî-i zâr
Pây-mâl-i sipihr-i kec-reftâr (Şeyhülislam Bahayi 2/147)
Olalı ol be-hükm-i kayl-i hasûd
Dergeh-i şehriyârdan merdûd (Şeyhülislam Bahayi 2/148)
Neyleyüm çarh-ı vâjgûn-nigehi
Kulunı etdi böyle kîse-tehî (Şeyhülislam Bahayi 2/157)
Baht u tâli'den eylerüm feryâd
Dâd ey pâdişâh-ı 'âlem dâd (Şeyhülislam Bahayi 2/158)
Beni emr-i felekden âzâd et
Kullugun devletiyle dil-şâd et (Şeyhülislam Bahayi 2/161)
Pey-rev-i ra'y-i nefs-i emmâre
Ser-be-zencîr-i dîv-i betvâre (Şeyhülislam Bahayi 2/164)
Hamdülillâh ki bende-i zârı
Pây-mâl-i sipihr-i gaddârı (Şeyhülislam Bahayi 2/183)
Âhirü'l-emr eyledün dil-şâd
Kıldun anı bu vartadan âzâd (Şeyhülislam Bahayi 2/184) (Toprak, 2006, s. 90)

Tıflî, divandaki tek mesnevide felekten ve bahtından şikâyet beyitlerine yer verir ve halini tasvir eder. Şair, daima kaşlarını çatıp kızsa da bahtı konuşmasına izin vermez. Sühanı civa gibi titremekte, halini arz edeceği dili peltek, tekellüm tamburunun teli kırılmış, tebessüm yıldızı perişan, gönül şeyda ve hayrandır. Kudret üstadı, şairin dilini hayretin talim tahtası eylemiştir. Tıflî halini tasvir ettikten sonra zamanın padişahından ihsan umar. Şair padişahın cömertliğini umduğu için şiirinde telmih ve kıyas unsuru olarak Hatem-i Tay'ı kullanır. Tıflî, padişahın ihsanını umarken aynı zamanda onu medheder:

Şikâyet ey hudâvend-i mürüvvet
Felekden dâd gerdûndan şikâyet (Tıflî 1/15)
N'ola olsam hemîşe çîn der-ebrû

Beni söyletmez olurdı baht-ı pür-gû (Tıflî 1/16)
Sühan sîmâb gibi lerze-engîz
Zebân-ı arz-ı hâlüm nüknet-âmîz (Tıflî 1/17)
Eğerçi eylemiş üstâd-ı kudret
Zebânum tahta-i ta'lîm-i hayret (Tıflî 1/24)
Benem ol hâce-i bâr-ı tahammül
Besât-ârâ-yı bâzâr-ı tevekkül (Tıflî 1/33)
Hudâvendâ kerîmân-ı zemâne
Bana ihsâna isterler bahâne (Tıflî 1/47)
Husûsâ sensin ol Hâtem-reviş kim
Ne Hâtem Bermekî tab' u nemiş kim (Tıflî 1/48) (Çınar, 2000, s. 167)

Fâik Mahmud Divanı'ndaki tek mesnevinin başlığı her ne kadar Vezir Hüseyin Paşa medhiyesi olsa da şair medhiyesinden sonra arz-ı hâline geçer. Şair, ilk yirmi dokuz beyitte geleneksel ifade ve hayallerle Vezir Hüseyin Paşa'yı över. Fâik Mahmud kendi arzusuna geçmeden önce şehrinde bulunan bir ihtiyardan bahseder. Şehirde sinesi hasret yaraları ile yaralı bir derviş vardır. Hüseyin Paşa'dan önceki vezir cömertliği ile bu dervişe yardım etmiştir. Vezir, dervişe Halep ve Rakka ihtisabından kırk beş akçe ile bir vazife verir. Derviş bu ihsan üzerine ömrünün sonuna kadar gece gündüz vezire dua eder. Derviş ömrünün sonunda sahipsiz ve maaşsız kalmıştır. Fâik Mahmud da bu derviş için Hüseyin Paşa'dan yirmi akçe yardım diler. Şair daha sonra kendi elinin de boş, yardıma muhtaç olduğunu söyler. Vezirin cömertlikteki ünü ufukları doldurmuştur. Zamanında kimse eli boş kalmamıştır. Şair de vezirin ihsanına güvenip lütuf arzusuyla kapısına gelmiştir. Şair mesnevinin sonunda meramını dile getirir ve vezirin evsafını saymada liyakati olmadığı söyler ve duaya geçer:

Ey olan dâver-i 'adâletger
Hâkimân-ı zamâne hükm-âver (Fâik Mahmud 1/1)
Var idi şehrimizde bir dervîş
Dâg-ı hasretle sînesi pür rîş (Fâik Mahmud 1/30)
Haleb ü Rıkka ihtisâbından
Kerem-i bî-dirîgi bâbından (Fâik Mahmud 1/32)
Kırk beş akçe vazîfe ile tamâm
Hâl-i dervîşe virmiş idi nizâm (Fâik Mahmud 1/33)
Şimdi 'ömri olup karîn-i ufûl

Oldı cümle vazîfesi mahlûl (Fâik Mahmud 1/35)
Olup ana yigirmi akçe ‘atâ
Bâkiyenden niyâz ider bu gedâ (Fâik Mahmud 1/44)
Ben kulun dahı bir tehî destem
Bâde-i ihtiyâc ile metsem (Fâik Mahmud 1/46)
Lutfunı ârzû idüp geldüm
Âstân-ı sehâya yüz sürsüm (Fâik Mahmud 1/54) (Koçak, 2006, s. 109)

Feyzî Halil “vâkı’a-nâme” başlıklı mesnevisinin başında kaleme seslenir ve ondan “acîbe destanı” yani rüyasını olduğu gibi yazmasını ister. Kalem, Beşir Ağa’nın ayağına gidecek ve şairin halini arz edecektir. Böylece Beşir Ağa şanına layık şekilde ihsanda bulunacak, muradına erişen şairin mutluluk gülü açılacaktır. Feyzî Halil’in üstüne gam askerleri saldırdığı için hali perişandır. Vücudunda bu sıkıntılara tahammül takati de yoktur. Beşir Ağa’nın zamanında hiç maişet derdi çekmemiş, günleri zevk içinde geçmiştir. Bu sefanın devamlı olacağını zannettiği bir zamanda babası ölmüş, dünya başına yıkılmıştır. Dost bildikleri de hep düşman çıkınca ikbal mumu söner. Etrafından dalkavuklar gitmiş alacaklılar gelmiştir. Babasından kalan malları da alacaklılar alınca şaire kederden başka bir şey kalmamıştır. Borç, boynuna gerdanlık gibi takılmıştır. Uykuları kaçan şair bir gece rüyasında Beşir Ağa’yı görür. Ağa, şaire bir saat hediye eder. Bu hediye üzerine Feyzî Halil çok sevinir. Feyzî Halil bu rüyayı tekrar görünce bir pîre gider ve gördüklerinin tabirini ister. Pîr, Beşir Ağa’nın şaire vakıf mütevelliliği ihsan edeceğini söyler. Şair de pîrin rüya yorumunu şiirle Beşir Ağa’ya iletir:

Gel ey hâme-i huceste-eser
Râvî-i vak’a-hây-ı peyk-i hayr (Feyzî Halil 1/1)
Nakle sâlih bu ‘acîbe destânı
Gördüğün gibi yaz bu dem anı (Feyzî Halil 1/2)
Olduğu üzre hâlim icmâlâ
Eyle ‘izz-i huzûruna inhâ (Feyzî Halil 1/5)
Vâlidim eyleyince ‘azm-i bekâ
Teng ü târ oldu başıma dünyâ (Feyzî Halil 1/14)
Şem’-i ikbâl olunca mürde vü târ
İtmedi sâyesinde biri karâr (Feyzî Halil 1/16)
Bana bir sâ’at eyledin ihdâ

Ey merâhim-hüner kerem-pîrâ (Feyzî Halil 1/29)
Nakl idince vukû'unu bir pîr
Böyle ta'bîrin eyledi tebşîr (Feyzî Halil 1/34)
Gâlibâ Hazret-i Beşîr Aga
Sana bir tevliyet ider i'tâ (Feyzî Halil 1/35) (Eker, 2009, s. 159)

Feyzî Halil üçüncü mesnevisinde ismini ve kim olduğunu belirtmediği memduha, kendi ifadesiyle "arz-ı hâl-i fakîre" nazar etmesini söyler. Şair, cömertliği huy edinmiş, övülecek tabiatı olan, himmetli ve merhametli memduhun temiz kapısına gider ve keremini umar. Gönül, gam köşesinde ağlayıp inlemekte ve hüzünlüdür. Hiçbir mala sahip olmadığından memduhun kapısına gidip yardım dileyen şair mesnevinin sonunda dua eder:

'Arz-ı hâl-i fakîre eyle nazar
Ey keremkâr u merhamet perver (Feyzî Halil 3/2)
Kaldı dil künc-i gamda zâr u hazîn
Bunca demdir ki ider efgân ü enîn (Feyzî Halil 3/3)
Umarım vakti geldi sultânım
Keremin şâd ide dil ü câmın (Feyzî Halil 3/7)
Der-i pâkinden itme me'yûs
Beni ey zât-ı mekremet-me'nûs (Feyzî Halil 3/8) (Eker, 2009, s. 165)

Feyzullah Nâfiz'in yazdığı iki mesnevi de arz-ı hâldir. Şair birinci arz-ı hâlini Sultan Mahmud'a, ikinci arz-ı hâlini de sadrazam Ahmed Paşa'ya sunar. Şair uzunca medhiyesinden sonra "Ey şehenşâh-ı cihân bendene ihsân eyle" diyerek Sultan Mahmud'un yardımını umar. Şair ikinci arz-ı hâlinde Ahmed Paşa gibi bir zatın bulunmayacağını, bu kişiye arz-ı hâli sunmanın nimet olduğunu, paşadan arz-ı hâli "sem'-i insâf" ile dinlemesini ve ona "nazar-ı mültezem" ile bakmasını söyler ve paşadan yardım ve "kalb-i vîrânını ma'mûr" etmesini ister. Feyzullah Nâfiz, Ahmed Paşa'ya sunduğu arz-ı hâlinde hasetçilerin hasedinden de şikâyet eder:

Ey tabîb-i dil ü cân derdime dermân eyle
Ey şehenşâh-ı cihân bendene ihsân eyle (Feyzullah Nâfiz 1/133)
Kulunu 'ahd-i şerîfinde şehâ aç etme
Tîr-i cevrine hasûdun dili âmâc etme (Feyzullah Nâfiz 1/135)
Gayre Allâhı seversen beni muhtâc etme

Ey şehenşâh-ı cihân bendene ihsân eyle (Feyzullah Nâfiz 1/136)
Hazret-i Ahmed-i ‘ilm ü ‘irfân
İbn-i Sînâ-yı zamân Âsaf-şân (Feyzullah Nâfiz 2/2)
Böyle bir zât bulunmaz ey dil
‘Arz-ı hâl eyle bunu ni’met bil (Feyzullah Nâfiz 2/15)
‘Arz-ı hâlimi benim gûş eyle
Sem’-i insâf ile lutf et dinle (Feyzullah Nâfiz 2/17) (Demir, 2008, s. 257)

İhyâ, mesnevi nazmım şekli ile iki arz-ı hâl yazmış ve ikisini de Sultan Selim’e sunmuştur. Bahar mevsimi gelmiş cihan gelini süslenmiştir. Şair de bu güzelliği seyrederken bir şuh nazla yanına gelmiş ve şöyle demiştir: “Ey zarif âlim! Ey beyan bağının nağmeyi yerinde kullanan bülbülü! Niçin hokka dudağın kapalı, neden suskunsun? Gözyaşı seli ile viran, gam ateşiyle yanmışsın. Böyle tenhada oturma gel gülistanı gezelim. Bak her taraf çiçeklerle süslenmiş, her tarafta güzeller var. Sana refakat edeyim de Göksu, Sadabad ve sahilleri gezelim, meclislerde işret edelim.” Sabahleyin şairin pejmürde ve perişan halini görenler onu azarlamaya başlarlar. Onların azarlamaları ve bazı şeyleri hatırlatmalarıyla şairin içine bir ümit doğar ve padişahın eşiğine yüz sürüp halini arz eder. Abartıyla övdüğü padişahta maişet ve gam derdinin kalbini daralttığını ve ümidinin de padişahta olduğunu, lütuf rüzgârıyla himmet dalgasını coşturmasını söyler. İhyâ ikinci arz-ı hâlinde de sultanı mübalağa ile över ve onun vasıflarının sınırsız olduğunu, övmekle bitmeyeceğini söyler. Felek, şairi maişet derdiyle bağlamış, şevk ağzına zayıflık mührünü vurmuştur. Böylece ağzı mühürlü bir hazine olmuştur. Şair, Felek Nemrud’u tarafından Hz. İbrahim misali fakirlik ateşine atılmıştır. Unutulmuşluk köşesini mesken tutan şairin gönlüne gam askerleri yerleşmiştir. Viran kalbi ise korku yuvası halini almıştır. Böyle durumdaki şairin sultandan isteği Allah’ın yardımıyla “def’-i keder”dir:

Rahm idüb didi var der-i şâha
‘Arzıhâl eyleyesin o dergâha (İhyâ 1/65)
Bahr-ı ihsânına kim itse nazar
Bâd-ı hayretle ‘akla yelken ider (İhyâ 1/77)
Başladı ‘arz-ı hâle hâhiş ile
Evvel ol dâveri sitâyiş ile (İhyâ 2/12)
Şâh-ı encüm sipâh-ı mihr-i efser
Hazret-i Şeh Selîm-i meh-peyker (İhyâ 2/19)

Ser-be-ser hâlin eyleyüb takrîr
Keşf-i râz itdi bendene o fakîr (İhyâ 2/54)
Hayfdır böyle şâ'irin el'ân
Ola me'vâsı gûşe-i nisyân (İhyâ 2/90) (Erzen, 2012, s. 711)

Lebîb'in ikinci mesnevisi başlıkta belirttiği gibi Süleyman Paşa'nın Bağdat'tan Diyarbakır'a dönmesi üzerine yazılmıştır. Şair, paşanın övgüsüyle başladığı mesnevisinde bir zamanlar paşaya hizmet ettiğini, ondan yardın gördüğünü söyler ve arz-ı hâline geçer. Lebîb gama müptela ve kimsesiz olduğunu, bazı müfsit kişilerin bu yıl maişetini ihlal ettiği paşaya söyler. Paşadan kış gelmeden yardım elini uzatmasını istirham eder ve dua ile arz-ı hâlini bitirir:

Gele ey hâme-i huceste-hırâm
Nâhun-ı hall-i müşkilât-ı enâm (Lebîb 2/1)
Dilden îfâya ictinâb ederim
'Arz-ı hâl etmege hicâb ederim (Lebîb 2/11)
'Arz-ı hâle edip güşâde lebi
Hüsn-i ta'bîr ile gözet edebi (Lebîb 2/30)
Ba'z-ı ahvâlini demek besdir
Evvelâ hânedânı bî-kesdir (Lebîb 2/38)
Bir de bâ'is budur ki etdi bu sâl
Ba'z-ı müfsid ma'îşetin ihlâl (Lebîb 2/39) (Kurtoğlu, 2004, s. 592)

Re'fet Mehmed 'Azîz ilk mesnevisinde divanının hatimesi sebebiyle Sultan Mahmud'u medheder ve ona arz-ı hâlini sunar. Şair, azamet göğünün parlak güneşi padişahı överken hayatına dair kısa bilgiler verir ve padişaha ihsanı nedeniyle dua eder. Şairin babası Şam-ı Şerîf'in kadısı Vâsık Efendi'dir. Şairin kendisi de zaten babası yolunda gitmiş müderris olmuştur. Padişah da şaire medrese hocalığını ihsan ederek cömertliğini göstermiştir. Re'fet Mehmed 'Azîz yazdığı divanıyla maksadı padişahın bu eseri kabul etmesidir. Ayrıca divan vesilesiyle şair maişet isteğini padişaha iletecektir. Re'fet Mehmed 'Azîz ikinci arz-ı hâlini Abdullah Paşa'ya, üçüncü arz-ı hâlini Hayâtî-zâde Mehmed Emin Efendi'ye ve son arz-ı hâlini de Mehmet Esad Efendi'ye sunar ve onlardan kerem ve cömertlik kapılarını açmalarını, müşkül haline nazar etmelerini, şairi "genc-i mihnet"te çaresiz bırakmamalarını ister. Şairin arz-ı hâllerinde şikâyet ettiği bir konu da yıllarca kemâlât yolunda çalıştığı halde akranlarının onu bir bir geçmeleridir:

Yeridir hatm-i kelâm olmak içün
Hatmesi misk-i hitâm olmak içün (Re'fet Mehmed 'Azîz 1/3)
Medh-i şehenşeh-i devrân edelim
Vasf-ı Sultân-ı cihânbân edelim (Re'fet Mehmed 'Azîz 1/4)
Edecek 'ayn-ı 'atâsı ceriyân
Medreseyle beni kıldı şâdân (Re'fet Mehmed 'Azîz 1/18)
Ede gör matlâb-ı i'lânı 'ayân
Bir ma'îşet itdügün eyle beyân (R. M. 'Azîz 1/24) (Kardaş, 2008, s. 112)

Seyyid Vehbî Divanı'nda "Arz-ı Hâller" başlığı ile yazılmış dört arz-ı hâl vardır. Bunların dördü de kıt'a nazım şekli ile yazılmıştır. Her ne kadar arz-ı hâller arasında olmasa da "Kasîde-i Mesnevî-gûne Berây-ı Niyâz-ı Kısmet" başlıklı mesnevisi bir arz-ı hâldir. Bu mesnevide şair "Sihr-i şâhenşeh-i 'atâ-güster" ifadesiyle padişaha kız alıp vermeyle akraba olan bir devlet büyüğünü över. Memduhun ihsanı olmasa şair maksatlarına ulaşamayacaktır. Vehbî, memduha kendisini "kısmet"le ihya etmesi nedeniyle teşekkür eder ve "hüsn-i nazar"ının devam etmesini aksi takdirde Vehbî kulunda can kalmadığını söyler:

Sıhr-i şâhenşeh-i 'atâ-güster
Cem-himem dâver-i Ferîdun-fer (Seyyid Vehbî 10/3)
Olmasa lutfun ey kerîmü'z-zât
Kanda ben kanda neyl-i maksûdât (Seyyid Vehbî 10/21)
Beni kısmetle etmesen ihyâ
Kısmet olmaz giderdi bana gınâ (Seyyid Vehbî 10/22)
Umaram lâkin ey güzîn-i beşer
Kimyâ-yı devâm-ı hüsn-i nazar (Seyyid Vehbî 10/24)
Eyle ibkâya dâverâ ihsân
Yohsa Vehbî kulunda kalmadı cân (Seyyid Vehbî 10/27) (Dikmen, 1991, s. 319)

Şehdî'nin ilk mesnevisi Ali Paşa'ya sunduğu arz-ı hâldir. Mesnevi içinde "Vasf-ı Pâdişâh-ı Cem-câh" başlığı ile Sultan Ahmed Han'ı över ve sultana dua eder. Şehdî, bütün dünyanın bildiği "hâl-i zârını" âlemin sığınağı ve medarı, kılıç ve kalem sahibi, kerem mülkünün mâliki, sultanın damadı Ali Paşa'ya sunar ve onun merhametini ister:

Eylerim ben şikâyeti senden
Umarın merhamet efendimden (Şehdî 1/108)

Çâk çâk eylerim girîbânı

İder elbette luft u ihsânı (Şehdî 1/109)

Hâl-i zârım bilir ‘âlem

Dost u düşmen dimekde lâ vü ne’am (Şehdî 1/110)

Ma’dele-pîşe mekremet-bahşâ

Âsaf-ı yemm-i himem ‘Alî Paşa (Şehdî 1/132)

Sâhibü’-seyfi’l-kalemdir bu

Mâlik-i kişver-i keremdir bu (Şehdî 1/133) (Bayındır, 2008, s. 225)

> Vahîd Mahtûmî ‘arz-ı hâline padişahın övgüsüyle başlar. Sonra hâlini anlatmaya geçer. Enderun’da on yıl hizmet ettiğini, bu hizmette başarılı olduğunu, şiirleriyle meclislerin tadı tuzu haline geldiğini, marifetliliğini dile getirir. Eserlerinden söz eder. Kaside söyleyip tarih yazdığını, Mora fethini anlatan bir kitabı olduğunu, divanını görenlerin beğendiğini belirtir. Devlet büyüklerinin ilgisizliği nedeniyle zor duruma düştüğünü söyler. Çevresindeki kıskanç insanların da zor duruma düşmesinde payı olduğunu anlatır. Şair, silahdar olmuş, azatlık damgası yerine elinde bir kâğıtla Rakka valisine gönderilmiş sonrasında da fermanla Rakka’da iskâna mecbur edilmiştir. Devletten umduğu yardımı görememiştir. Kadının haksızlığından, düşmanlığından, adaletli davranmadığından şikâyet eden şair, hâlini kime anlatırsa anlatsın bir karşılık alamaz. Üç sene bu şekilde çölde çaresiz kalır. Düşmanının kim, günahının ne olduğundan habersiz dolaşır. Kalpazanlık etmedim, sahte ferman düzenlemedim, kimsenin namusuna el uzatmadım, din düşmanına kale vermedim diye düşünür. Bunların hangisini yaptım diye kendisine sorar. Sonuçta düşkünlüğünün sebebinin gururu, başına gelenlerin de kendi kusuru olduğuna karar verir. Dua ederek içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtulmayı, yeniden padişahın hizmetinde çalışmayı ister. Şair, Sultân Mahmud padişah olunca onun yardımını talep eder. Bir hatası olduysa affını, daha önce olduğu gibi silahşorluk görevi verilmesini ister. Anne babasının yaşlı, güçsüz ve bakıma muhtaç olduklarını, ailesinin umutla yeniden görev almasına duacı olduklarını söyler. Padişahın merhamet ve ihsanını beklediğini söyleyip dua eder. Bu manzum ‘arz-ı hâli sunarak muradına ulaşmayı dilediğini bildirip ‘arz-ı hâlini bitirir. (Batislam, 2008, s. 213-214).

Nebîl, Sultan Selim’e sunduğu arz-ı hâlin girişinde yeni sözler söyleyen, tatlı dilli kalemle konuşur ve kaleme nasihati olduğunu söyler. Şairin kaleme nasihati yârin güzelliğinden bahsetmemesi, saçlarına dolaşmaması, kırmızı dudaklarına dil uzatmaması, yâre meftun olmaması, bembeyaz sinesi için âh etmemesi gibi sevgili ile ilgili öğütlerdir. Bu nasihatlerden sonra şair kendi halinin bahsine geçer. Şair o kadar halsizdir ki halini anlatacak dermanı yoktur. Susmasının sebebi kederdir. Gam, lisanında takat bırakmamış, zebanını mahvetmiştir. Kısa bir hal tasvirinden sonra kalem, şaire babasını hatırlatır. Şairin babası inayetle vak’anüvislik makamına gelmiştir. Nebîl’in babası şiir ve inşada da hünerlidir. Bunun üzerine kalem şaire şunu der:

Var sende anı şitâb eyle
‘Arz-ı şeh-i Cem-cenâb eyle (Nebîl 1/32)
Ol şâh ki bendesi cihândır
İkbâline reşk iden şehândır (Nebîl 1/33)
Sultân Selîm-i mülket-ârâ
Ol şâh-süvâr-ı sahn-ı heycâ (Nebîl 1/34) (Aktaş, 2010, s. 370)

Nebîl, kalemin dilinden Sultan Selim’in cömertliğini, hünerlerini, adaletini ve özellikle atıcılığını ve ata binişini över. Şair mesnevinin sonunda padişahtan inayet ve ihsan ister ve sultana dua eder:

Sûzân-ı gam-ı cihân oldum
Pervâne-i bî-zebân oldum (Nebîl 1/58)
‘Atf-i nigeh-i ‘inâyet ister
Bir tafraya dil işâret ister (Nebîl 1/59)
Lutfun ola reh-nümâ tarîke
Gayri bakılur mı hiç refîke (Nebîl 1/60) (Aktaş, 2010, s. 370)

Sabrî Mehmed’in birinci mesnevisi Veli Paşa’ya sunduğu arz-ı hâldir. Arz-ı hâlinde Veli Paşa’yı özellikle Mora’ya adâlet ve emniyet getirmesi sebebiyle över. Paşanın cömertlik feyzinden bulutlar nasiplense gece gündüz elmas saçacaklardır. Bu nedenle şair de paşanın cömertliğine sığınarak “hâl-i dil-i nâ-çârını” arz eder. Müşkül durumdaki Sabrî’nin cebinde akçe ve dinar yoktur. Mihnet köşelerinde hayrette kalmış âh etmekte, firkat yükü de belini bükmektedir. Aşk ile âvâre gönlü bir şuh güzel nedeniyle paramparçadır. Kâfirin güzelliğini gördüğü zaman hayran olacağı bedelsiz bir güzel Sabrî’nin gönlünü tamamıyla yakmıştır. Şair halini bu şekilde anlatıp paşadan ihsan ister:

Merhabâ ey saff-der-i vâlâ nejâd
Şâd-mân oldı kudûmünle ‘ibâd (Sabrî Mehmed 1/1)
Himmet itdün Mora’nın i’mârına
Âferin oldun senin efkârına (Sabrî Mehmed 1/9)
Bâ’is-i âsâyiş oldın ‘âleme
Mâye-i ârâmiş oldın ‘âleme (Sabrî Mehmed 1/14)
‘Arz idem hâl-i dil-i nâ-çârımı
Dinle şâ’ir sözüdür güftârımı (Sabrî Mehmed 1/32)

Sabrî müşkil akçesizteshîri güc
Nâ-ümîdimdir demek tedbîri güc (Sabrî Mehmed 1/41)
Dem-be-dem şâyeste-i ihsân kıl
Himmetinle fa'ik-i akrân kıl (Sabrî Mehmed 1/62) (Coşkun, 2013, s. 179)

Şeref Hanım'ın "Kasîde-i Mesnevî" başlıklı mesnevisi bir arz-ı hâldir. Şair öncelikle padişahın özellikle cömertliğini tarihî kişileri kıyas unsuru olarak kullanarak över ve padişaha "cihana zâtın gibi bir padişah gelmedi" diyerek "dil-hâhını arz-ı huzûr" eder. Padişahtan niyazına kulak vermesini, ihsan ve kerem denizini coşturmasını ister. Şairin padişahtan başka halini arz edeceği ve şikayetini bildireceği kimse yoktur:

'Adl u cûdun neşr olup bitdi hemân
Nân u şân-ı hâtem ü Nûş-ı revân (Şeref Hanım 2/3)
Eyledim dil-hâhımı 'arz-ı huzûr
Yâdıma geldi Süleymân ile mûr (Şeref Hanım 2/7)
Geçse ger ol da biterdi bî-gümân
Hâl-i zârım neyle eylerdim beyân (Şeref Hanım 2/18) (Arslan, 2002, s. 483)

Sonuç olarak küçük mesnevilerle 61 arz-ı hâl yazılmıştır. Arz-ı hâllere genel olarak bakıldığında başta padişah olmak üzere vezir, beylerbeyi, vali, sevgili ve dostlara sunulmuşlardır. Arz-ı hâllerde sunulan kişi ve makama göre talepler de değişkenlik göstermektedir. Arz-ı hâllerde kâtiplik, defterdarlık, nâkibü'l-eşrâflık, kadılık, devlet memurluğu, müderrislik, vakıf mütevelliliği gibi belli makamlar talep edildiği gibi yardım, ihsân, visâl, zamm, himmet, aff, gamdan azat, kerem, tayin gibi genel talepler de dile getirilmiştir. Arz-ı hâllerde Nazmî ve Kabûlî örneğinde olduğu gibi şairler başlarından geçen özel bir durumu hâmîye arz edip yardım umabilirler. Şairler sadece kendileri için değil sevdiği biri veya ailesi için de arz-ı hâl sunup himmet bekleyebilirler. Bazı arz-ı hâllerin girişinde dikkat çeken bir husus da "kalemin ve rüzgârın" şairin dert ortağı ve taleplerini iletecek vasıta olmasıdır. Kalem ve rügârın bu vesilelik özelliği nedeniyle şairler kalem ve rüzgârla konuşup dertleşirler. Arz-ı hâller şikâyet şiirleriyle de ilişkilidir. Çünkü şairler arz-ı hâllerinde hasetçilerin hasedinden, iftiradan, değerinin bilinmemesinden ve felekten şikâyetlerini dile getirebilirler. Aşağıda arz-ı hâl yazan şairler, arz-ı hâlin sunulduğu kişi ve talepler tablo halinde verilmiştir:

Tablo 22.

Arz-ı Hâllerin Sunulduğu Kişiler ve Talepler

Şair	**Sunulan Kişi**	**Talep**
H. Çelebi	Padişah	Himmet, visal, devlette bir makam
A. Çelebi	Padişah	Nakîbü'l-eşraflık
Cinânî	Kadı Muallimzâde, Bursa Valisi, Sevgili ve Sultan Selim	Katiplik, kerem,visal, vakıf fazlalıklarının ihsanı
Nazmî	Padişah, Ali Paşa, Sultan Mustafa	Memurluk, İstanbul'da kalma, ihsanların zamanında verilmesi
Vecdî	Padişah, Atâullah Paşa, Sadullah Efendi, Muallim-i Şeh-i Rûm	Pederine kavuşma, medet, hakkında hatt-ı hümayûn çıkması, müşfik bir tabip
G. Âlî	Padişah, vezir	Azlden kurtulup görev alma, padişaha musahip olma, katiplik, hakkında hatt-ı hümayûn çıkması, yetiştirdiği iki köleye yardım
H. Kadîm	Yavuz Sultan Selim	Katiplik
Kabûlî	Padişah, İbrahim Paşa, Mehmet Paşa	Gediz kadılığı, şefaat ve yardım, tayin
Rahîmî	Padişah	Kendisi ve ailesi için yardım
Yetîm	Sultan Süleyman	Yoksulluk ve evlat yükü için yardım
A. Hâletî	II. Osman, Sultan Murat	Vakıf talebi, yardım
F. A. Dede	Köprülü Fazıl	Lütuf
Güftî	Şeyhülislam Bahayî, vezir, Padişah	İhsan, yardım
Nâbî	Râmî Paşa, IV. Mehmet, Mustafa Paşa	Divan katipliği, Şeyh Haydar için yardım
Nâzım	Ali Paşa	Kitabet
Bahayî	Sultan Murat	Kadılık, affedilme
Tıflî	Padişah	İhsan
F. Mahmut	Vezir Hüseyin Paşa	Bir derviş için yardım
F. Halîl	Beşir Ağa	Vakıf mütevelliliği
F. Nâfiz	Sultan Mahmut, Ahmet Paşa	İhsan
İhyâ	Sultan Selim	Kederi defetmesi ve lütuf
Lebîb	Süleyman Paşa	Kış gelmeden yardım
Azîz	Sultan Mahmut, Abdullah Paşa, Emin ve Esad Efendi	Medrese hocalığı, kerem ve cömertlik
S. Vehbî	Vezir	İhsan
Şehdî	Ali Paşa	Merhamet ve yardım
Mahtûmî	Sultan Mahmut	Yeniden görev alma ve yardım
Nebîl	Sultan Selîm	İnayet
S. Mehmed	Veli Paşa	İhsan
Ş. Hanım	Padişah	Kerem ve ihsan

5.3.2.2. Firâknâme

"Ayrılık, ayrılma, sevişenlerin ayrılığı, hüzün, keder, sıkıntı" (Devellioğlu, 2004, s. 268), anlamına gelen "firâk" ve Farsça "nâme" kelimesinden oluşan firâk-nâme "vatandan, sevgiliden, dostlardan, makam ve mevkiden, Tanrı'dan ayrılığı terennüm eden" manzumelere denir (Tavukçu, 2004, s. 121). Divan şiirinde özellikle gazellerde beyit veya beyitler düzeyinde âşığın içinde bulunduğu firkat/hasret/hicran acısı

mübalağa ile dile getirilir. "Âşığın en belirgin özelliği fürkat içinde olmasıdır. Bu fürkat ona büyük ızdırap verirse de o, bu durumdan arada sırada şikâyetçi olur. Şair fürkat yüzünden o derece zayıflar ki artık beli kıl gibi incelir." (Pala, 2003, s. 169). Klasik şiirde âşığın en belirgin özelliği olan firkat/hicran acısı ayrıca müstakil eserlerde ve mesnevi bölümlerinde dile getirilir. Bu konuyu O. K. Tavukçu bir makale ile incelemiş ve ayrılık şiirlerinin otobiyografik olarak yazıldıkları için sergüzeştler ve hasb-ı hâller ile ilişkisine değinmiştir (Tavukçu, 2004, s. 89-121). Haluk Gökalp ise ana konusu ayrılık olan sergüzeştleri "firâknâme" adıyla bir alt kol olarak değerlendirmiştir:

> Firkat-nâme, firâk-nâme *vb.* adlarla anılan eserlerle sergüzeşt-nâmelerin paralellik gösterdiğini belirtmek gerekir. Ana temaları ayrılık olan sergüzeşt-nâmeleri, "firâk-nâme" adıyla alt bir kol olarak değerlendirebiliriz. Fakat ayrılık konusu her şeyden önce bir temadır ve hemen her sergüzeşt-nâmede az ya da çok işlenir. Bu durumda Fars edebiyatında habsiyye olarak adlandırılan eserlerin de firâknâmeler kapsamında değerlendirilmesi gerekir. Bu durum konuyu işleyiş bakımından ortak özellikleri olan "firâk-nâme" diye bir türden bahsetmemizi olanaksız kılmaktadır. Söz konusu eserlerin bazılarını, sergüzeşt-nâmelerin-ayrılık konusunu ele alan- bir alt kolu olarak değerlendirmenin daha uygun olacağı kanaatindeyiz (Gökalp, 2006b, s. 12-13).

Küçük mesneviler içinde 3 firâknâme yazılmıştır ve bu % 0,1'lik orana sahiptir. Bunlar 16. yüzyıl şairlerinden Cinânî, Fânî ve Fütûhî'dir. Bu üç mesneviden ikisi sevgiliden, birisi de dosttan ayrılığı konu alır. Mesnevilerde şairler ayrılık ateşiyle çıkan feryatları ve gözyaşlarını, tahammülün tükenmesini ve visal arzusunu dile getirirler. Cinâni, Farsça şiirler bölümündeki mesnevide ay yüzlülerin sultanı Sarraczade Muhammed Şah'ı konu alır. Şair, Sarraczade için yazdığı mesnevide ayrılıktan duyduğu üzüntüyü dile getirir. Şairin canı ve teni sıhhatte olmasına rağmen ayrılık ateşi bedenini yakmıştır. Her gece elemlerin arkadaşı olmuştur. Artık teninde hicrana tahammül kalmamış, ayrılığa sabredemez durumdadır (Okuyucu, 1994, s. 749).

Fânî Divanı'nda bulunan "Firâk-nâme" adlı mesnevisini kimin için yazdığını açıkça belirmemiştir. Ancak mesnevideki tasvirlerden bu kişinin sevgili olduğu anlaşılmaktadır. Fânî'nin "Firâk-nâme"sinde tasvir ettiği sevgili, gazellerden çıkmış gibidir. Fânî'nin ayrılık acısıyla söylediği mesnevisinde tarif ettiği sevgili kısaca şöyledir: Sevgili güzellik ikliminin padişahıdır ve başına yücelik külahını almıştır. Sevgili devlet burcunun güneşidir, izzet tacı ise ayağının toprağıdır. Cemalinin güneşi gönül ve canı aydınlatır. Sevgili şark güneşi gibi doğduğu zaman veya yanağının mumu

yandığında cihanın yüzünü aydınlatır. Onun kapısında ay ve güneş iki kemter köledir. Onun güzelliği Allah'ın "âyet-i nûr"udur. Nefesi İsa peygamberin nefesi, yaratılışı ise Hz. Muhammed gibidir. Yüzü gönül göğünün ay ve güneşi, eşik Kâbe'si ise şairin secde ettiği yerdir. Şirin dudaklarına Bedahşan yakutu diyenlerin bağrında gonca misali yaralar oluşmuş, boyuna cennet tubası diyenlerin ise yeri dert ve mihnet olmuştur. O bütün güzeller içinde bedelsiz olduğu için dillere destan olmuştur:

Leb-i şîrînüne la'l-i Bedahşân
Diyenün bagrı toldı goncaveş kan (Fânî 1/3)
Kad-i mevzûnuna Tûbâ-yı cennet
Diyenün yiri oldı derd ü mihnet (Fânî 1/4)
Tulû' idüp nice kim şems-i hâver
Cihânun yüzini kıla münevver (Fânî 1/8)
Eyâ iklîm-i hüsnün pâdişâhı
K'urılmış başuna rif'at külâhı (Fânî 1/53)
Cihân şem'-i ruhundan rûşenâdur
Kapunda mihr ü meh kemter gedâdur (Fânî 1/107)
Cemâlün âyet-i nûr-ı Hudâ'dur
Demün 'Îsî vü hulkun Mustafâ'dur (Fânî 1/109) (Kayhan, 2005, s. 2)

Baştan ayağı hata dolu Fânî, sevgilinin kapısında bir köledir. Sevgilinin karşısında Fânî, Süleyman peygamberin karşısındaki hakir karınca gibidir. Ubudiyeti bırakıp sevgilinin lütfunu umarak kapısına gelip can-ı gönülden niyaz etmektedir. Şairin sevgilinin kapısından ve eşiğinden başka gideceği, sığınacağı ve yalvaracağı bir mabedi yoktur. Fânî, sevgiliden kendisini kovmamasını rica eder. Şairin istediği sevgilinin harap gönlünü mamur etmesi ve aşk kadehini sunmasıdır. Şairin aşk şarabını içtiğinden beri aklı, gönlü, canı darmadağındır:

Şehâ 'aczile ben kim bir gedâyam
Kamu başdan ayaga pür-hatâyam (Fânî 1/10)
Velîkin idinüp lutfunı mesned
Kapuna geldüm ey şeh eyleme red (Fânî 1/11)
'Ubûdiyyet makâmın koyup ser
Niyâz eyler tapuna işbu çâker (Fânî 1/12)
Benüm tapundan özge mesnedüm yok
Kapundan dahi gayrı ma'bedüm yok (Fânî 1/120) (Kayhan, 2005, s. 2)

Fânî, sevgiliyi ve kendisini yukarıdaki gibi anlattıktan sonra mesnevinin asıl maksadı olan "firâk"a gelir. Şairin gönlünü sürekli dert ile firak ateşi yakmaktadır. İhtiyarı elden giden şair, gönlünün derunundan âh ettiği zaman felekler bu âhtan inlemektedir. Eğer gam denizine gözyaşını dökse felekler o denizde ancak bir kaparcık olur. Şair o kadar çok ayrılık acısı çekmektedir ki artık kaderi sorgulamaya başlamıştır. Allah'a o cezbe halinde günahını sormakta, niçin cefa oklarına nişan olduğunu anlamaya çalışmaktadır. Bundan sonra yardım dileyeceği kişi ise sevgilidir. Sevgiliden kerem etmesini ve elinden tutmasını ister. Asıl murat ise sevgilinin merhameti ve visaldir. Sevgilinin "gam-ı hicr"i Fânî'yi hasta ettiği için deva da yine sevgilidedir. Şair o kadar çaresizdir ki tek isteği visaldir. Visal olduktan sonra sevgilinin kahrı, cevri, azabı önemli değildir. Yine bir başka beyitte de şair sevgiliden kendisini hizmetten çevirmemesini ister:

Yakaldan bagrumı nâr-ı firâkun
İnen hadden aşup iştiyâkun (Fânî 1/123)
Dem-â-dem derdile hayrân ü zâram
Tutışup nâr-ı firkatle yanaram (Fânî 1/128)
Derûn-ı dilden itsem âh u zârı
Felekler inleyeydi zârî zârî (Fânî 1/133)
Yahud bilsem nedür yâ Rab günâhum
Neden eflâke irer her gün âhum (Fânî 1/142)
Murâdum mihrün oldı cândan ey dôst
Visâlün kanda ü ben kandan ey dôst (Fânî 1/172)
Gam-ı hicrün beni çün kıldı bîmâr
Gerekdür k'idesin bîmâra tîmâr (Fânî 1/198)
Gerekse lutf idüp mihr ü vefâ kıl
Gerekse kahr idüp cevr ü vegâ kıl (Fânî 1/262) (Kayhan, 2005, s. 2)

Fütûhî, dokuz beyitlik firaknâmesinde sevgiliden firâkında feryadının göklere çıktığını ama sevgilinin âsitânının göklerden yüce olduğu için figânını işitmediğini söyler. Âşık, sevgiliden ayrılığında dünyada hiçbir şeyi görmez olur. Sevgilinin cemalinden ayrı kalan âşığın kanlı gözyaşları Ceyhun ırmağı gibi taşmıştır. Tek dileği ikinci güneş olan sevgilinin cemalidir. Âşık, sevgilinin cemalini arz edemeyeceğini bildiği için ondan tek mektup da olsa göndermesini ister. Âşığın istediği, sevgilinin her

belaya “semi’nâ vü ata’nâ” yani “işittim ve itaat ettim” derken âşığa gelince “unuttun” dememesidir:

Benüm ‘ömrüm benüm rûh revânum
Firâkunda göge çıkdı figânum (Fütûhî 3/1)
Yücedür âsitânun âsumândan
Anınçün bî-habersün bu figândan (Fütûhî 3/2)
Semi’nâ vü ata’nâ her belâya
Unutdun dime tek ben mübtelâya (Fütûhî 3/3)
Firâkunda gözüm görmez cihânı
Cemâlün ‘arza kıl ey şems-i sânî (Fütûhî 3/5)
Çi ger mümkün degüldür ‘arz-ı dildâr
N’ola bir nâme ile itsen îsâr (Fütûhî 3/6) (Tökel, 1993, s. 180)

Sonuç olarak yazılan üç firaknâmeden ikisi sevgiliden birisi de Sarraczâde Muhammed Şah’tan ayrılığı konu alır. Şairler hicranın verdiği üzüntünün kendilerinde uyandırdığı hissi ve etkilerini tasvir ederken karşımıza hasb-i hâllerdeki tablo çıkar. Bu da firaknâmeleri hasb-i hâllerle iç içe geçirir. Firâk acısının tezahürü göklere çıkan âh, yeryüzünü sele veren gözyaşı ve ayrılık ateşinin bedeni yakmasıdır.

5.3.2.3. Hasb-ı Hâl

Hasb-i hâl “göre, cihetiyle, gereğince, nazaran” anlamına gelen “hasb” ve “oluş, bulunuş, durum, keyfiye, şimdiki zaman” anlamına gelen “hâl” sözcüklerinin birleşmesinden oluşur. Hasb-i hâl “görüşüp dertleşme, halleşme (Devellioğlu, 2004, s. 334)” anlamına gelir. “Hasb-i hâl terkibinin özünde “sohbet, dertleşme, dert yanma, hâlini anlatma” arzusu vardır. Sözcüğün kazandığı anlam bakımından edebî metinlere konu olması tabiî görünmektedir.” (Gökalp, 2009c, s. 1). “Halleşme, dertleşme, halini bildirme, dert yanma, sohbet anlamlarına gelen hasbıhal, esasen, karşılıklı konuşma için kullanılır. Şiirde hasbıhal denildiğinde, şairin ön plana geçerek, ikinci bir şahısla söyleşmesi söz konusudur. Ancak, eski şiirimiz söz konusu edildiğinde, bu ikinci şahsın daha çok kendisine benzetme yoluyla kişilik kazandırılmış rüzgâr, felek, söz, vb. gibi varlıklardan, yani kurmaca kişilerden biri olduğu görülmektedir.” (Mengi, 2000, s. 123). Hasb-ı hâl, beyit düzeyinden manzume bölümüne ve müstakil şiirlere kadar çok geniş bir çerçevede ve anlamda kullanılmıştır. “Başta kaside olmak üzere farklı nazım

şekillerinde yazılmış olan ve hasb-i hâl olarak adlandırılan manzumeler için kesin yargıda bulunmak mümkün değildir. Bu manzumelerde hasb-i hâl başlığı altında genellikle şairin şikâyetlerine, kişisel sorunlarına, bireysel ve toplumsal konularla ilgili eleştirilerine, övgü, fahriye ve nasihatlere yer verilmiştir." (Gökalp, 2009c, s. 19). ""Hasb-i hâl"in bir türden ziyade, şairin kendisini ya da başkasını konu edinen, şikâyet ya da övgü yollu, gerçek ya da kurmaca, tasavvufî ya da mecazî konuları içeren "halin anlatımına dayalı" tüm eser, manzume ve bölümler için genel bir adlandırma olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır." (Gökalp, 2012, s. 332). Hasb-i hâl geleneksel kaside anlayışı ve yeni türlerin doğuşu, gelişimi bağlamında da düşünülebilir. "Divan şairi, bilinen belli yapısı, düzeni olan kasideyi, ortaya koyduğu bazı örneklerde, geleneğin dışına çıkarmaya, dolayısıyla kasidenin alışılmış yapısını kırmaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuş; yani gelenek aşılmıştır." (Mengi, 2000, s. 135).

İncelemeye dâhil ettiğimiz mesneviler içerisinde 12 tanesi hasb-ı hâldir. Bu sayı % 0,7'lik orana tekabül eder. Aşağıda küçük mesnevilerle hasb-ı hâl yazan şairler yüzyıllara göre verilmiştir:

XVI. yüzyıl: Âşık Çelebi (1), Ulvî (1), Usûlî (1).
XVII. yüzyıl: Mâlî (2), Yârî (1).
XVIII. yüzyıl: Çeşmî-zâde Reşîd (1), Ferhad Paşa (2), Hayrî (1).
XIX., XX. yüzyıl: Âsaf (1), Yenişehirli Avnî (1).

Küçük mesneviyle yazılan 12 hasb-ı hâl manzumesine baktığımızda şairlerin 6 farklı konudan kaynaklanan hislerini ve hallerini tasvir ettikleri görülür. Sohbet havasındaki bu tasvirlerde şairler kalem veya kendileriyle konuşurlar. Hal tasvirlerinde doğal olarak sıkıntılar, şikâyetler, dertler dile getirilir. Şairlerin hasb-ı hâl yazmalarındaki sebeblerin -kronolojik olarak baktığımızda- birincisi *"esaret"tir*. Âşık Çelebi Divanı'ndaki ikinci mesnevide Manavgat'ta çektiği mihnet ve sıkıntıyı dile getirdiği bir hasb-ı hâldir. Şair, Manavgat'ta esir olarak salınmış orada cihanın kahrına mazhar olmuştur. Dünyada hiç eziyet, sıkıntı olmasa bile Kethüda Ferruh ve Tarakçı-zâde'nin elinden gördüğü eziyet, cevr ve kahr şaire yeterlidir:

Esîr olmakla bîdâd illerine
Salındum Manavgat illerine (Âşık Çelebi 2/5)
Çeküp mihnet emâsil gayretinden

Görem zillet erâzil devletinden (Âşık Çelebi 2/6)
Çü çesm-i hışmına manzar ben oldum
Cihânun kahrına mazhar ben oldum (Âşık Çelebi 2/7)
Eger hîç olmasa cevri cihânun
Yeterdi kahrı Ferruh kethudânun (Âşık Çelebi 2/10)
Egerçi dürlü mihnet ber-ser idi
Tarakçı-zâde kahrı ser-ber idi (Âşık Çelebi 2/11) (Hançerlioğlu, 1988, s. 263)

Küçük mesneviyle yazılan hasb-ı hâllerden 2 tanesinin kaynağı *"sevgili"dir*. Derzi-zâde Ulvî'nin Manisa şehrengîzinde şehir medhiyesinden sonra "hasb-ı hâl" başlıklı bir bölüm vardır. Bölümde şair bir güzele tutulmasını ve onunla mukavelesini anlatır. Ulvî, Manisa şehrindeki havuzlarda yıkanan güzelleri seyrettikten sonra dünyada eşi olmayan, nazlı bir güzele âşık olur. İçini aşk ateşi düşen şairin mekânı hicran köşesi, arzusu da visaldir. Her gece sabahlara kadar âh eder. Âlem gözüne kapkaranlıktır. Bir gün sevgilisini kendi mahallesinde seyre çıkmış görür. Sevdiğinin niçin gezdiğini, kendisi gibi âşık mı olduğu merak eder. Muhabbet ateşinin onu da yaktığını düşünür. Sevgili, Ulvî'ye yaklaşarak halini hatırını sorduktan sonra hangi cefakârı sevdiğini, hicran vadisinde niçin gezdiğini sorar. Şair, sevdiğinin cihanda güzelliği ile müsellem olduğunu söyleyince sevgili namını sorar. Ulvî de sevgilisinin kendisi olduğunu söyler ve ardından bir gazel okur:

İderdüm her gice tâ subha dek âh
Tolaşup kûyını derdimün bi'llâh (Derzi-zâde Ulvî 12/78)
Görinmezse kapusında o meh-rû
Gözüme 'âlem olurdı karagû (Derzi-zâde Ulvî 12/79)
Meger seyrâna çıkmıs bir gün ol yâr
Gezer kûyunda gördüm bu dil-i zâr (Derzi-zâde Ulvî 12/82)
Mahallemde didi n'eyler bu şeydâ
Bana 'âşık mı ki yâ Rabbi eyâ (Derzi-zâde Ulvî 12/83)
Didüm kim sevdügümdür bir sehî-kadd
Ser-i zülfi gibi oldı ser-âmed (Derzi-zâde Ulvî 12/95)
Müsellemdür melâhatla cihânda
Güzellik cümle hatm olmışdur anda (Derzi-zâde Ulvî 12/96)
Didi nâmı nedür ol nev-cevânun
Seni pîr eylemişdür 'aşkı anun (Derzi-zâde Ulvî 12/99) (Çetin, 1993, s. 584)

Hayrî, "Ramazaniyye-i Mesnevî Gûne" başlıklı doksan dört beyitlik mesnevisinde kendi ifadesiyle "mâ-vaka' u hasb-i hâl" ini anlatır. Bir gece hayal meclisinde sarhoş olan şair ramazan ayı geldiğini anlar ve ibadet için Ayasofya'ya gider. Hayrî başta "destâr-ı kec-i şâ'irî" ve "etvâr-ı kec-i şâ'irî" ile mescidin bir köşesinde otururken içeriye güzelliği karşısında hayran olduğu bir mahbub girer. "Hançerine dayanan delikanlı, elinde tespihi, öfkeli bakışlarla etrafı süzerek mescide öyle bir girer ki ona hayran olmamak mümkün değildir. O, camideki parmaklıklı yüksek kısımda oturmaya karar verince âşıkların dünyası kararır. Hayrî de ağlayıp inleyerek gizlice güzeli seyretmeye koyulur." (Gökalp, 2009a, 279). Şair sevgiliye baktığında sarığından bir kâğıt parçası çıkardığını görür. Sevgili kâğıtta yazılanları çok beğendiğini, kendini baştan çıkardığını, bunları yazanın sihirbaz ve büyücü olduğunu, şairinin İstanbul'da oturduğunu ve şairin kendisine âşık olması için dua ettiğini söyler. Kâğıtta yazan beyitlerin şairi ise Hayrî'den başkası değildir. Bu sözleri işiten Hayrî, "yoluna yüz Hayrî canını ve başını feda etsin" diyerek beyitlerin kendisinin olduğunu açıklar. Sevgili, şairin Hayrî olduğunu öğrenince şunları söyler ve kaybolur: "Sana cemâlimi seyretmek haramdır. Ehl-i kâmın kaidesine göre cevr, cefa ve sıkıntı çekmeyen şevk ve neşeye nâil olamaz."

Gûş idicek bu sözi ben bî-şekîb
Didim eyâ dil-şiken ü dil-firîb (Hayrî 1/85)
Yolına Hayrî gibi sad bendeler
Ola fedâ terk ide cân ile ser (Hayrî 1/86)
Didi sana seyr-i cemâlim harâm
Böyle durur kâ'ide-i ehl-i kâm (Hayrî 1/91)
Çekmeyicek cevr ü cefâ vü ta'âb
Olmayasın nâ'il-i şevk ü tarab (Hayrî 1/92)
İşte budur mâ-vaka' u hasb-ı hâl
Bilmem 'aceb vâkı'a mı yâ hayâl (Hayrî 1/94) (Şener, 1999, s. 69)

Üç şair ise *"felek/bahtın"* elinden çektiklerini tasvir ederler. "Mesnevi edebiyatımızda yer alan bazı eserlerde şairler, başta mesnevi kişilerinin hallerini dile getirmek üzere farklı bölümlere hasb-ı hâl adını vermişlerdir. Örneğin Usuli'nin *Şehr-engîz-i Yenice* adlı mesnevisinde yer alan "Hasb-ı Hâl" başlıklı bölümde şair, gece tasvirinden hemen sonra kendi halini anlatır." (Gökalp, 2009c, s. 20).

Hasb-i Hâl

Meger bir gece kim bu zâl-ı ‘âlem
Kara giymişdi vü tutmışdı mâtem (Usûlî 5/53)
Çıkarıp yine altunlu libâsı
Gedâ-veş egnine almış palâsı (Usûlî 5/54)
Okurdu halka hasret nâmesini
Kara yazılı firkat nâmesini (Usûlî 5/55)
Yazarken âleme bu müşkilâtı
Dökülmüş gâlibâ çarhın devâtı (Usûlî 5/56)
Gidüp dolâbı çarhın kendözünden
Sihâb âbın akıdırdı gözünden (Usûlî 5/57)
Nücûmun mühresini düzd-i çâlâk
Sanasın hokkabâz idi bu eflâk (Usûlî 5/58) (İsen, 1990, s. 44)

Şair, kara bahtını anıp feryada başlamış, gam ve firkat gecesinde çektiği sıkıntılarda kanlı gözyaşı akıtmıştır. Ne kadar da bu ateşte yansa da gözünü uyku yutar ve uyur. Rüyasında sevgiliyi görür. Sevgili ona bahtının gözünü uykudan uyandırmasını ve şunları söyler:

Musavver oldu nâgeh sûret-ı yâr
Dedi bahtın gözin uyhudan uyar (Usûlî 5/69)
Hayâlim dopdolı gözde kulakda
Dil ü cânı niçün korsun kolakda (Usûlî 5/70)
Cemâlim cânına kılsa tecellî
Niçün almayasın andan tesellî (Usûlî 5/71)
Cemâlim ayını bedr’ü-dücâ bil
Hayâlim mihrini şemsü’d-duhâ bil (Usûlî 5/72) (İsen, 1990, s. 44)

Çeşmî-zâde Reşîd “Hasbihal” başlıklı mesnevisinde kalemi medheder ve ona yani beyan bağının bülbülüne niçin sustuğunu sorar. Reşîd, kaleme kudreti varken “ahvâl-i nâ-sâmânı” yani huzursuz ahvali anlatmasını ister. Çaresiz şair feleğin gamı ile ağlayıp inlemektedir. Felaket köşesinde gözlerini kapar ve diğer bir âlem açılır. Gördüğü bu âlemde cennet kapısı gibi bir kapıdan girer ve her tarafın feyz nuru ile aydınlandığı, Kevser suyu gibi saf suların olduğunu görür. İçi dışı insanlarla dolup taşan buraya girmek için bir yasak da yoktur. Meleklerin kanatlarının gölgelik olduğu bu

yerde maksat gülü her zaman açıktı. Çeşmî-zâde Reşîd mesnevisinde gördüğü bu âlemin çiçeklerini, kasırlarını, ırmaklarını, meyvelerini tasvir eder ve över. Şairin gördüğü güzellikler karşısında aklı, fikri gitmiştir. O anda cennet bağının servisi bir güzeli nazla yürürken gören şair ne yapacağını bilemez. O güzele bakmaya kudreti bile kalmaz. Çeşmî-zâde Reşîd güzele bu cennet gibi bahçenin ne olduğunu bildirmesini isteyince güzel şöyle cevap verir:

Didi bilmez misin bu gülzârı
Bu behişt-i berîn nümüvdârı (Çeşmî-zâde Reşîd 2/60)
Hândân-ı kadîm-i ihsândur
Muksim-i rızk-ı müstemendândur (Ç. Reşîd 2/61) (Uluocak, 1998, s. 122)

Şair, güzelin bu cevabından bu bahçenin müftünün yüce kapısı olduğunu anlar ve şeyhülislam medhiyesine geçer. Şair medhiyesinden sonra aşağıdaki beyitle arz-ı hâlini sunar:

Der-i lutfunda arzuhâlüm var
Dinle ey zîb-i sadr-ı istikrâr (Çeşmî-zâde Reşîd 2/110) (Uluocak, 1998, s. 122)

Evliyâ-yı ni'am şairin halini anlayıp ona maişeti için ikramda bulunmuştur. Nice yıllar ailesinin geçimi için bu parayı kullanmıştır. Hazret-i Vassâf şairin halini acıyarak yeni bir ihsanda bulunur ama sonra kaderin iktizasınca bu ihsanı da elinden alırlar ve şair sıkıntı çekmeye başlar. Şair çektiği bunca sıkıntı üzerine arz-ı hâlini sunar ve yardım bekler:

Gelmişem bâb-ı lutfuna mahzûn
Nazra-i 'âtıfetle kıl memnûn (Çeşmî-zâde Reşîd 2/165)
Cûd ü ihsânunı karîn eyle
Bir ma'îşetle kâm-bîn eyle (Çeşmî-zâde Reşîd 2/172)
Müstehakk-ı 'inâyet işte benüm
Pâymâl-i mezellet işte benüm (Çeşmî-zâde Reşîd 2/178) (Uluocak, 1998, s. 122)

Âsaf, gönlün nağmeleri, sedaları anlamına gelen "Nevâ-yı Dil" adlı mesnevisinde seher vaktinde perişan halini tasvir eder. Şair, kışın en uzun gecesinde yani şeb-i yeldâ-yı gamda mecalsiz şekildedir. Huzuru, rahatı kaçmış; gam geceleri göz açtırmamaktadır. Zamanı elemlerle geçmekte, hayatı sıkıntı ve hastalıklarla sönmektedir. Dünyanın her işinden usanmıştır. Ümitsiz şairin mahzun olmadığı hiçbir

günü yoktur. Virane gönlü hüzün evidir. Bu evin misafirleri de dert ve mihnettir… Şair içinde bulunduğu haleti açıkladıktan sonra felekten şikâyet eder ve bütün bunlardan sonra sığındığı yer bâkî olan Allah'tır:

Cihân bir var imiş bir yoğ imiş âh
Hemân bâkî olan Allâh Allâh (Âsaf 6/33)
Odur her yerde Müstevlî-i 'âlî
Müdîr-i muktedir Veliyy-i 'âlî (Âsaf 6/35) (Ceylan, 2003, s. 128)

Mâlî ve Neylî de *"gurbetten"* kaynaklanan hislerini hasb-ı hâllerinde okuyucuya aktarırlar. Mâlî, ilki başlıksız diğerleri "Kıt'a-yı…" ibaresiyle başlayan on sekiz mesnevide Diyarbakır'dan gurbete çıkıp sırasıyla Sakız Adası, Muğla, İzmir, Bursa, İstanbul ve Bağdat'ı gezmesi ve buralarda yaşadıklarını anlatır. Hayatının belli bir dönemini anlattığı bu mesnevilerde aynı zamanda gezdiği şehirlerle ilgili şiirler de yazar. Şair, besmeleyle söze başlar ve "hasb-ı hâl"ini destan tarzında anlatacağını ifade eder. Şiir yazmasının sebebi ise gönlünün dertlerinin sırlarını açığa çıkarmaktır. Mâlî'nin destan tarzında anlatacağını hasb-ı hâli gurbette yaşadıkları ve firaktır. Bu firak ile daima hüzünlü şairin gönlüne gam yaraları nakşolmuştur. Hasb-ı hâlin başında Mâlî'nin şükrettiği konu Allah'ın kendisine şairlik tabiatı bahşetmesidir:

Mutasaddî-i hasb-ı hâl olalum
Nâzır-ı kîse-i hayâl olalum (Mâlî 1/4)
Feyz-i Hak kıldı bizi kâbil-i nazm
Eyledi mihr-i tab'-a mâ'il-i nazm (Mâlî 1/15)
Tâ ki ahvâlimi beyân ideyin
Bunı bir tarz-ı dâstân ideyin (Mâlî 1/35) (Akgül, 2013, s. 254)

Mâlî "Kıt'a-ı Sânî Eyzân Berây-ı Hurûc-ı Gurbet" başlıklı mesnevisinde başlıktan da anlaşılacağı üzere gurbeti, gurbete çıkışını ve firakın gönlüne verdiği mihneti ve acıyı anlatır. Şaire göre insanın başını eğen, gönülden çıkan âha benzeyen gurbet insanı olgunlaştırır. Gurbet, insana âb-ı hayatı içirerek başka bir hale döndürür. Mâlî'nin tesellisi ise daha önce olgun ve bilgili kimselerin gurbete çıkarak firakı tatmaları, gurbet tanesini toplamaları, bir bir bu taşa baş koymalarıdır. Mâlî'nin ilk olarak gittiği yer Sakız Adası'dır. Şair, Sakız Adası'nın güzelliklerini anlattıktan sonra oranın Muhafızı İbrahim Paşa'nın hizmetinde bulunduğunu söyler. Cesur, adaletli İbrahim Paşa'nın hizmetinde bulunan şair belli bir müddet sefa içinde geçinir. Şair,

Sakız Adası'nda sefa ile geçinirken bir kâfir güzeline âşık olur. Artık Mâlî, aşk tuzağına tutulmuş, aşk şarabını içmiştir. Bu güzel can metaını yağma ederek şairin aklını ve fikrini yok eder. Şair, kâfir güzeline gülistanda gezme fikrini arz eder. Böylece cihanın gam ve kederini def edecektir. Güzel bu teklifi kabul eder ve Mâlî ile cennet gibi gülistanı gezip bir köşesinde otururlar. Sevgili ile sohbet neticesinde gönlün kışı gidip taze bahar gelir. Ayrılık vakti geldiğinde şairin gönlü ağlayıp inleyen bir bülbüle döner ve bu üzüntüyle firak acısını tekrar hisseder. İbrahim Paşa, şairi çağırarak onu Muğla'ya gönderir. Alçak felek şairi hicran vadisine atmış, Sakız Adası'ndan uzak eylemiştir. Mâlî bütün bunların sebebinin felek olduğunu söyler. Sonunda şair, güzeller diyarının şahı, güzellik mülkünün mâliki Sakız Adası'na veda ederek Muğla'ya gelir. Şair Muğla'da kaldığı süre içinde kerem sahibi Mütesellim Muhammed Ağa'dan yardım görür. Şair burada Muhammed Ağa'nın kâtipliğini yapar. Paşa sayesinde hünerli, âlim, hoş sohbet, sevimli, şair birçok dost kazanan şair bunlardan bazılarını mesnevisinde zikreder. Muğla'da dostlarıyla güzel günler geçiren şaire yine ayrılık yolu gözükür. Görevinden azledilen şair, Muğla'ya veda ederek İzmir'e gider ve orada iki gün kalır. Burada da Hacı Ahmet'ten yardım ve lütuf görür. Mâlî, İzmir'den Anadolu'nun nazlı gelini, "harîm-i me'vâ"ya Bursa'ya gelir. Mâlî, sefer arzusunun gelmesiyle beş gün içinde Bursa'dan İstanbul'a geçer. Şairin bir isteği de İstanbul'da Sultan II. Süleyman'ı görmek ve ona arz-ı hâlini sunmaktır. İstanbul'da kaldığı süre içinde çok bela ve sıkıntı çeken şairin gurbette kalma isteği gider azm-i seferle Bağdat'a gider ve valinin kâtipliğini yapar. "Ayrıca, Mâlî'nin Bağdat Valisi'nin kâtipliğini yaparken, Basra ve Korna fetihlerine katıldığı anlaşılmaktadır. Bunu, Bağdat Valisini övdüğü kasidelerindeki canlı savaş tasvirlerinden ve bu yerlerin fetihlerine düşürdüğü tarihlerden anlıyoruz." (Akgül, 2003, s. 19).

Mütesellim-i kıdve-i ümerâ
O kerem sâhibi Muhammed Aga (Mâlî 8/22)
O kerîmün kitâbetünde idük
Hidmetünün ikâmetinde idük (Mâlî 8/25)
İrdük ol demde şehr-i İzmir'e
Evvel-i câ-yı rûşenâ-gîre (Mâlî 14/1)
İki gün eyledük karâr anda
Cân gibi zevk eyledük anda (Mâlî 14/8)
Hâcı Ahmed ki 'ömr-i devletini
Pâyidâr ide Hakk rif'atini (Mâlî 14/9)

İrişüp nefs-i şehr-i Bursa'ya
Sanki irdük harîm-i me'vâya (Mâlî 14/18)
Yine geldi dile hevâ-yı sefer
Oldı gûyâ ki muktezâ-yı sefer (Mâlî 15/1)
Göreyüm anda şâh-ı devrânı
O şeh-i sânî-yi Süleymânı (Mâlî 15/11)
Beş güne nefs-i Üsküdar'a irüp
O sevâ-yı felek-medâra irüp (Mâlî 16/3)
Bu kez âgâz-ı hasb-ı hâl eyle
Hâlini nazmla pür-me'âl eyle (Mâlî 16/185)
Bulur elbet seni dil-i nâ-şâd
'Âşıka dir uzak degil Bagdâd (Mâlî 17/109) (Akgül, 2013, s. 278)

Mâlî'nin son iki mesnevisinde Diyarbakırlı Emîrî'yi medheder ve onunla dertleşir. Şair, ağlayıp inleyen gönlünün sırlarından haberdar olması, halini bilmesi için Diyarbakırlı Emîrî'ye şiir yazar. Mâlî, Emîrî'ye geceden sabahlara kadar ağladığını, gözyaşlarının her damlasını ummanın kıskandığını, sıkıntılarını, çektiği mihneti, nazlı sevgilinin gama sebep olmasını ve aşk acısını hasb-ı hâllerdeki üslup ve kelime dünyasıyla anlatır. Yani kendi ifadesiyle "ahvâl-i derûn-ı pür-melâl"ini dile getirir ve Emîrî'den nazar etmesini, halini sormasını istirham eder:

Ol hâlimün ehl-i ıttılâ'ı
Ey müşkilime mahal-ı sâ'i (Mâlî 19/3)
Râz-ı dil-i zârıma habîr ol
Dânende-i mâ-hüve'l-zamîr ol (Mâlî 19/4)
Âlûdeyüm ol kadar ki gamdan
Gûyâ ki mürettebüm elemden (Mâlî 19/8)
Şeb-tâ-seher oldı dîde giryân
Her katresi oldı reşk-i 'ummân (Mâlî 19/11)
Bilmem bana neyledi o câdû
Ol câzib-i dil-rübâ vü dil-cû (Mâlî 19/24)
Bir kere meni su'âl eyle
Bülbül gibi gül kelâma söyle (Mâlî 19/70) (Akgül, 2013, s. 335)

Neylî "Mektûb-ı Manzûm" başlıklı doksan altı beyitlik mesnevisinde ismini

vermediği birine mektup gönderir. Şair mektubu kaleme hitaben yazar. Kalem, gurbete çıkan ve ayrılık acısı çeken şairin dert ortağıdır. Şair mektupta kendi ifadesiyle "hasb-ı hâlini ve hâl-i zârını" kaleme hitaben anlatır. Bu noktadan şairin ismini vermediği kişiye gönderdiği manzum mektup "gurbette çıkması ve ayrılık acısını" anlattığı bir hasb-ı hâldir:

Gele ey hâme-i garîb-nevâz
Nâle-i ehl-i hasret dem-sâz (Neylî 5/1)
Senün ile bir iki dilleşelüm
Güft-gû-yı firâkı söyleşelüm (Neylî 5/2)
Bizi çün çarh gurbete saldı
Ne nedîm ü ne hem-zebân kaldı (Neylî 5/3)
İmdi ey hâme dinle söyleyelüm
Hasb-i hâlüm ifâde eyleyelüm (Neylî 5/11) (Erdem, 2005, s. 367)

Son iki mesnevide ise Yârî *"azl"*, Ferhad Paşa ise *"fîrkat"ten* mütevellid duygu ve hallerini anlatır. Yârî "Hasb-ı Hâl-i Hükûmet-i Hod Der-Baba-yı 'Atîk" başlıklı hasb-ı hâl mesnevisine tevhit ve dua ile başlar. "İki yıllık mülâzemet döneminin ardından Babaeski'ye kadı olarak tayin edilmiştir. Babaeski'de bulunduğu bir yıllık süre içerisinde birçok hayâl kırıklığına uğramış, gördüğü muamele ve yaşadıkları karşısında çok müteessir olmuş ve bunu kalemine aksettirmiştir." (Karayazı, 2012, s. 3). Şairi ümitsizliğe sevk iden ise görevinden azl edilmesidir. İki yıllık mülâzemet döneminde kanunlara uyduğu, gece gündüz çalıştığı halde azl edilmiştir. "Şâirin azl sebebi hakkında kesin bir şey söyleyememekteyiz. Ancak bu konuda bazı mercilere müracaat ettiğini, kendisine birtakım ümitler veren bu insanların hiçbir şekilde vaatlerinin arkasında durmadığını mezkûr manzûmeden öğrenmekteyiz." (Karayazı, 2012, s. 4). Şair görevinden uzaklaştırılması üzerine duyduğu üzüntü ile zamandan ve devrin insanlarının vefasızlığından şikâyetlerini dile getirip bazı nasihatlerde bulunur. Şair, makamlara ehil insanların geçmediği bu dönemden en büyük hazine olan kanaate sığınır ve dünyadan yüz çevirip Kerîm ve Rahîm Allah'ın huzurunda münacatını dile getirir. "Şâir manzûmesinin sonunda bir nevi hâl dilekçesi olan bu manzûmedeki sözlerinin hakîkati yansıttığını ve yaşadığı tecrübeler karşısında verdiği nasihatlare kulak verilmesi talebini dile getirir. Manzûmenin sonuna düşürdüğü temmet kaydıyla da 1080 yılının Zilhicce (Aralık) ayında manzûmeyi tamamladığını ifâde eder." (Karayazı, 2012, s. 6).

İki sene mülâzemet itdüm

Gice gündüz muvâzaber itdüm (Yârî 8/37)
Gam esâsına küskisi oldum
Mübtelâ-yı Bab'eski'si oldum (Yârî 8/40)
Râz-dân-ı şerî'at olmış-idüm
Kâr-dân-ı hükûmet olmış-idüm (Yârî 8/45)
Çünki irdi peyâm-ı ma'zûli
Beni mest itdi câm-ı ma'zûli (Yârî 8/49)
Mekremet umdugun eâbirden
Magfiret ummadur kebâyirden (Yârî 8/62)
Va'd-i câh eylese bir ehl-i kirâm
Haşre dek olmaya o va'de tamâm (Yârî 8/64)
Bu makâle makâl-i kâlümdür
Ya'nî bi'l-cümle hasb-i hâlümdür (Yârî 8/154)
Sanma bu sözleri zarâfetdür
Her ne didümse hep hakîkatdür (Yârî 8/155) (Karayazı, 2012, s. 345)

Ferhad Paşa, beşer beyitlik iki kısa mesnevisinde halini tasvir eder. Hayret, gam dolu gönlüne hücum etmiş, bu nedenle âleme niçin geldiğini unutmuştur. Fena denizine gark olan şairin günleri dert ve firak ile geçmekte ve hali ise "bî-ârâm"dır. Devamlı ağlayan şairin merak ettiği konu firkatin başına niçin geldiğidir:

Hücûm itdi dil-i pür-gama
Unutdı niçün geldügün âleme (Ferhad Paşa 5/1)
Neden oldı bana bu firkat bilmem
Aklımı başıma derüp alamam (Ferhad Paşa 5/2)
Çünki Ferhâd hâlün oldı bî-ârâm
Müşfikâne işitdi böyle kelâm (Ferhad Paşa 5/5)
Fenâ bahrına cânâ gark oldum
Fenâ buldı hâlim serserî oldum (Ferhad Paşa 5/3)
Çünki Ferhâd hâlün oldı bî-ârâm
Aglamakdır yaraşa sana müdâm (Ferhad Paşa 6/5) (Yıldız, 2009, s. 25)

Özetle küçük mesneviler içerisinde 12 hasb-ı hâl veya hasb-ı hâl bölümü bulunmaktadır. Küçük mesnevilerle yazılan hasb-ı hâllerde şairler "*bir güzele tutulmayı, hicranı, gurbette çektiği mihnet, zillet ve ayrılık acılarını, bir görevden azl edilmeyi,*

felekten şikâyeti ve esareti" işlemişlerdir. Zaten şairin hasb-i hâl yazmasındaki sebep gönüldeki dertleri, sıkıtıları açığa çıkarmaktır. Hasb-i hâllerde şairin dert ortağı teşhisle kişilik kazandırılan kalem, rüzgâr gibi unsurlar olabildiği gibi bir dost veya arkadaş da olabilir. Şairler hallerini tasvir edip aktarırken şikâyetlerini dile getirebilirler, bazı konularda nasihat verebilirler ve himmetini umdukları ve arz-ı hâl sundukları hâmîyi övüp ona dua edebilirler. Divan şiirinde türler arası geçişkenliği ve esnekliği burada da görebiliriz. Hasb-ı hâllerde eğer vakit gece ise şairlerler gece karanlığı ile kendi ruhlarındaki zulmet arasında ilişki kurarlar.

5.3.2.4. Manzum Mektup

Sosyal bir varlık olan insan için iletişim en temel beşerî ihtiyaçlardandır. İnsanlar konuşarak iletişime geçemeyecek kadar uzakta olan kişilerle çeşitli şekillerde haberleşmişlerdir. İnsanoğlu zamanın getirdiği teknolojik imkânlarla her devirde haberleşme sistemleri oluşturmuştur. Osmanlı döneminde haberleşme sistemi içinde şüphesiz en önemlisi "mektup" diğer bir ifadeyle "nâme" olmuştur. Mensur mektupların yanında divanlarda manzum mektuplar da bulunmaktadır. Taramalarımız sonucu divanlardaki manzum mektupların "kaside ve küçük mesnevi" nazım şekli ile yazıldığını gördük. Şekil özellikleri açısından bir mektupta aşağıdaki bölümler bulunur:

> **Elkâb:** Rütbe ve unvan belirten sözlerdir.
> **İbtidâ:** Mektubun başlangıç bölümüdür. Burada saygı ve selâm sözlerine yer verilir.
> **Tahallüs:** Başlangıç bölümünden asıl konunun yer aldığı ve isteklerin bildirildiği talep bölümüne geçişi bildiren bölümdür. Bir bakıma kasidelerdeki girizgâh gibidir.
> **Talep:** Mektubun asıl konusunu oluşturan bölümdür. Burada daha çok bildirilmesi gereken bir durum, bir duygu, bir düşünce yer alır. Bildirilenler daha çok istek niteliğinde olduğundan bu bölüme talep adı verilmiştir.
> **İntihâ:** Mektubun nihayet bulduğu, son bölümdür.
> **Duâ**: Çoğu kez intihâ bölümünden sonra yer alan, iyi dilekleri bildiren sözlerdir.
> **İmzâ:** Mektubu yazanın adının yer aldığı kısımdır. Mektubu yazanın kim olduğunu bildirmesi açısından önemlidir. (Derdiyok, 1997, s. 666).

Mektuplar konularına göre "*tehniyetnâme* (tebrik etmek), *tebriknâme* (kutlama), *takriz* (bir eseri övme yazısı), *taziyetnâme* (başsağlığı), *arzıhal* (dilekçe), *niyaznâme* (büyüklerden dilek dileme), *müzekkere* (resmî dairelerden bir diğerine bir işle ilgili olarak yazılan yazı), *teşekkürnâme*, *davetnâme*, *cevabnâme* gibi çeşitlere ayrılmıştır." (Ersoylu vd. 1986, s. 232).

İncelemeye dâhil ettiğimiz mesneviler içerisinde 52 tanesi manzum mektuptur. Yazılan bu 52 manzum mektubun bazıları da mektuplara gelen cevaplardır. Toplam mesnevi içerisinde manzum mektup ve cevapların oranı % 3,4'tür. Aşağıda da görüldüğü gibi XIII., XIV. ve XV. yüzyılda 1, XVI. yüzyılda 8, XVII. yüzyılda 4, XVIII. yüzyılda 15 ve XIX., XX. yüzyılda 24 manzum mektup bulunmaktadır: Aşağıda küçük mesnevilerle manzum mektup yazan şairler yüzyıllara göre verilmiştir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Mesîhî (1).

XVI. yüzyıl: Cinânî (6), Gelibolulu Âlî (1).

XVII. yüzyıl: Nâbî (1), Şehrî (2), Vahyî (1).

XVIII. yüzyıl: Hâmî (1), Lebîb (1), Mîrzâzâde Sâlim (7), Neylî (1), Nûrî (3), Seyyid Vehbî (1),Vahîd Mahtûmî (1).

XIX., XX. yüzyıl: Ferdî Abdullah (1), Mehmed Memduh Paşa (5), Mustafa Refîk (1), Müftî (2), Müştak Baba (2), Nâfi (3), Refî' Âmidî (3), Şeref Hanım (2), Yahyâzâde Âsaf (2), Zekî (2).

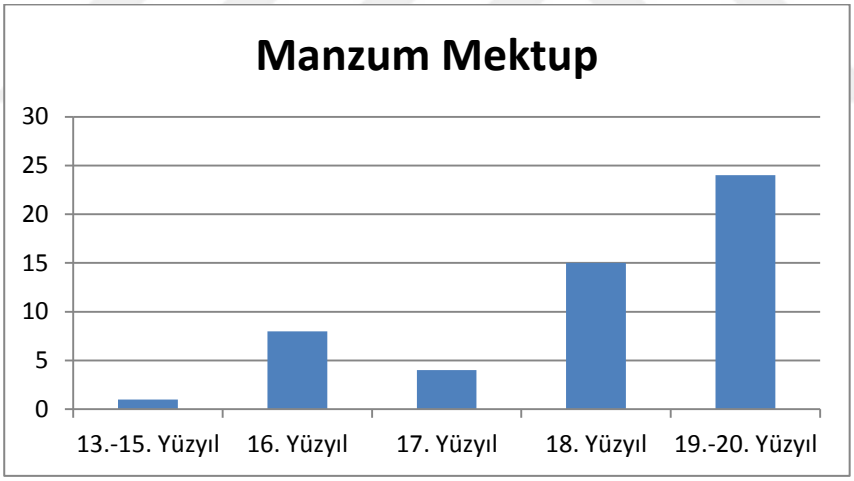

Şekil 12. Yüzyıllara göre manzum mektuplar

Küçük mesneviyle yazılan 52 mektupta muhatap sevgili, hâmî, dost gibi şaire göre değişmektedir. Bazı mektuplarda da muhatap belli değildir. Manzum mektupların birçoğunda dikkat çeken özellik kalemin şairin dert ortağı olmasıdır. Şairler teşhis yoluyla kalemle konuşurlar ve kalemden gönüllerindekini en iyi şekilde kâğıda dökmesini isterler. Mektupların muhtevaları çeşitlilik göstermektedir. Ancak mektup uzakta olan birine gönderildiği için en temel konu firak acısı ve vuslat arzusudur. Mektup bir tarz olduğu için birçok türü mektuplarda görebiliriz. Mektuplarda muhatap

ve muhteva farklılık gösterdiği için aşağıda 52 mesnevi kronolojik olarak ele alınmış ve bölümün sonunda konu değerlendirilmiştir:

Mesîhî Divanı'nın sonunda kıt'alar ve müfretler arasında üç beyitlik bir mesnevi bulunmaktadır. Mesnevi sevgiliye yazılmış kısa bir davet mektubudur. Gül bahçesinde yârânlar oturmuş aceleyle sevgiliyi bekleyip gözlemektedirler. Gül ve nergis yüzlerini ve gözlerini açıp gelir diye sevgili gözlerler. Şair sevgiliden utanıp sıkılmadan bu gül bahçesine gelmesini ve gülmesini ister. Sevgili bahçeye gelerek mektuba kendisi cevap olacaktır:

Oturup sahn-ı gülşen içre yârân
Sana hep muntazırlardır şitâbân (Mesîhî 2/1)
Gül ile nergis açuban yüz ü göz
Gelür diyü seni gözlerdi düpdüz (Mesîhî 2/2)
Çü gül gülşene gel bî-hicâb ol
Bu mektûbumuza kendün cevâb ol (Mesîhî 2/3) (Mengi, 1995, s. 312)

Cinânî Divanı'nda mesnevi nazım şekliyle Defterî Bey'e Bursa'nın ahvali ile ilgili yazılmış bir manzum mektup vardır.

> Divanda yer alan ikinci manzum mektup "Mektûb-ı Manzûmdur ki Defterî Bege Burusa'nın Ahvâlin Tahrîr İdüp İ'lâm İtmişdür" başlığını taşır. Adından da anlaşılacağı gibi Defterî Bey'e gönderilmek üzere Bursa'nın ahvalini sormak amacıyla düzenlenmiş bir mektuptur… Şair 1. beyitten başlayıp son iki beyte kadar olan kısımda Bursa'nın halini sorar, tasvirini yapar, güzelliklerini anlatır, eskiden başkent oluşuna atıfta bulunur, kaplıcalarının, Keşiş Dağı'nın ve bu dağda bulunan kulenin tasvirini yapar, buralara övgüde bulunur. Son iki beyitte ise şair, mektubu yazdığı kişiye yani Defterî Bey'e ömrünün uzun ve bereketli olması, devletinin artması ve bakî kalması konusunda dua eder (Aydın 2007, s. 21).

Cinânî'nin "Merhûm Cinânî Efendi Burusa'dan Defterî Bege Yazdugı Cevâb-nâmedür" ve "Mahrûsa-i Burûsa'dan Merhûm Cinânî Efendi Defterî Bege Yazdugı Cevâbnâmedür" başlıklı mesnevileri, başlıklarından da anlaşılacağı üzere Defterî Bey'e yazdığı iki cevabnâmedir. İlk mesnevide şair "ahvâl-i yâr", "yâr-ı güzînüm" ifadesiyle şehrengîzlerde gördüğümüz bir mahbûbtan bahseder. O mahbûb, şaire daima cefâ verirken rakibe vefâ etmektedir. Mahbûb havuza girdiği zaman diğer herkes havuzdan el etek çekmektedir. Eğer şair o güzelin yanına bir an varsa hışm ile onu uzaklaştırmaktadır. Sözünün sebatı olmayan mahbûb ne kadar da naz eylese de reddetmez. Şair mektubunda mehtere de haber gönderir. Şirin dudaklı mahbûba

tutulmamalarını ve meyl etmemelerini tavsiye eder. Şair, Derfterî Bey'e ise bahsettiği mahbûbun âşıklar defterinde olmadığını onu anmasını söyler. Mahbûba vuslat ihtimali olmasa da şair onun hayalini kurmaktadır. İkinci cevabnâmede Cinânî, hakir görülen bir viraneden bahseder. Hazinelerin viranelerde saklı olması inancına binaen kendisinin de bu viranenin hazinesi olduğunu söyler. Evinde kusur olmadığını, hanesinin mamur olmazsa üzülmeyeceğini çünkü sonunda harap olacağını söyler:

Çü i'lâm eyledük hâl-i diyârı
N'ola nakl eylesek ahvâl-i yâri (Cinânî 14/1)
Habîbüm ya'nî ol yâr-i güzînüm
Güzeller şâhı Zeynel'abidinüm (Cinânî 14/2)
İdüp ben bendeye her-dem cefâyı
Rakîbe dâ'imâ eyler vefâyı (Cinânî 14/3)
Varursam yanıma bî-çâre bir an
İder tâ taşraya hışm ile perrân (Cinânî 14/5)
Degül çün defter-i 'uşşâk dâhil
Anarsa Defterî Beg pes ne hâsıl (Cinânî 14/12)
Gerçi vîrânedür bu cây-ı hakîr
Genci olmış velî Cinânî-i pîr (Cinânî 15/2)
Yok durur **beytümüzde** çünki kusûr
Ne gam olmazsa hânemüz ma'mûr (Cinânî 15/4) (Okuyucu, 1994, s. 167)

Yukarıdaki beyitte "beyt" kelimesi tevriyeli kullanılmıştır. "Buradaki "beyt" kelimesiyle hem evini hem de beyitini kastetmiştir. Söylediği beyitin de kusursuz olduğunu söyler ve dolayısıyla kendisini över." (Aydın, 2007, s. 23).

Cinânî Divanı'nın sonunda yer alan (Okuyucu, 1994, s. 737) Farsça şiirler bölümündeki ilk mesnevi mektuptur. Şair mektubu Âzerî Efendi'ye gönderir. Mektupta evvela hicrandan duyduğu üzüntüyü dile getiri. Vücudu sıhhatte de olsa eş ve dosttan ayrılık ile bedeni takatsiz, gönlü kırıktır. Bedeni canlı, kendisi üzüntü nedeniyle ölü gibidir. Bir an yoktur ki feleğin gamı ile bahar bulutu gibi ağlamasın. Şair bu halini Âzerî Efendi'ye bildirip onu över. Âlem, saadete ermiş Âzerî Efendi'nin kapısında uşaklık eder. O, peygamberin varisidir. Onun yolunun tozu şairin gözüne sürme, kapısının toprağı ise iksirdir. Şair mesnevinin sonunda ayrılıktan şikâyet etmemesi için kendine teselli verir. Dünya evinde oturmanın hali bazen yükselmek bazen de alçalmaktır. Sevinç de gam da geçip gidecektir. Cinânî, Farsça bölümdeki ikinci

mektubu da Âzerî Efendi'ye gönderir. Mektuba, Allah'ın adı ve tevhit ile başlar ve na't ile devam eder. Şair mektubu Tire'nin kadılık işlerinin tevcihi dolayısıyla yazdığı için na't bölümünde Hz. Muhammed'in şeriatı ve iyilik, adalet üzerine kurduğu kanunlarını över. Ardından "kaza makamının" yasakları koruma yeri olduğunu ve herkesin o makam için heveslenmemesini söyler. Şair mesnevinin sonunda kendisine şöyle dua eder. "Bu altın nakışlı gök kubbesi, şereflinin de alçağın da üzerine gölge saldıkça, kaza senin reyin ile uyuşmuş olsun, kader de her an kudretini arttırsın." Farsça şiirler bölümündeki mesnevilerden altıncısı Sultan Murat Han'a sunulan arz-ı hâl mektubudur. Şair, mektubunda sultandan memurluk müddetinin uzatılmasını ister. Şair, arz-ı hâline Allah adı ile başlar ve ardından Allah'ın kudret eserlerini tevekkül eder. Sultan Murat, sadrazama küçük bir işaret ederek şaire bir mansıb vermiştir. Şair bu makama sultanın ışığı ile ermiştir. O günden bugüne kadar gücünü ve kuvvetini bu makamda hizmet ederek harcamış, bir an bile hizmet yolunu boş bırakmamıştır. Ama kendisine verilen parayı emir ve berat gereğince harcayamadığı için azl yolu görülür. Şair, geçim kaynağını kaybetme üzüntüsü ile padişaha yalvarır. Padişahtan isteği, kazaskerine emrederek şairin azlini uzatmasıdır. Şair bu mektubu yollayarak baş ağrıttığını, edep sınırlarını aştığını, mansıbtan azlin verdiği gam nedeniyle bunu yaptığını söyler. Şair, "cömertlerin kapısını çalın" fehvasınca ümit ve korku arasında beklemekte ve mansıb süresinin biraz daha uzatılmasını istemektedir. Cinânî, birçok muhtaç ailenin geçiminin üzerinde olduğunu da ifade eder. Eğer padişah lütufta bulunup yardım etmezse şair perişanlığı ile ortada kalacaktır. Şair mesnevisini münacat ile bitirir.

Gelibolulu Âlî "Ekâbirden Birine Gönderilmişdür" başlıklı mesnevisinde kendisine bir pir ile gönderilen katırı konu alır. Şair, evvela katırı gönderene bu ihsanı için teşekkür eder. Daha sonra katırın zayıflığı ve işine yaramayacağını elinde daha iyisi varsa ihsan etmesini söyler. Eğer gönderemeyecekse kimsenin katırı besleyemeyeceğini ifade eder. Gelibolulu Âlî, katırı gönderenin cömert, kendinin de senakâr olduğunu söyler ve bu katırdan iyisini ihsan etmesini rica eder:

Serverâ bir katır ihsân itdün
Bendeye lutf-ı firâvân itdün (Gelibolulu Âlî 6/1)
Geldi bir pîr ile vâsıl oldı
Lîk çok miglate hâsıl oldu (Gelibolulu Âlî 6/2)
Sâniyâ dizleri muhkem taglu
Bir şütür gibi dizinden baglu (Gelibolulu Âlî 6/6)

Sâlisâ var senegâhı zâhir
Haylîce derdlü miskîn kâtır (Gelibolulu Âlî 6/7)
Eyüsi var ise ihsân eyle
Lutfunı lâyık-ı şükrân eyle (Gelibolulu Âlî 6/14)
Yog ise ol dahı yoluna fidâ
Bizde kimse viremez ana gıdâ (Gelibolulu Âlî 6/15)
Bir benüm gibi senâkâra şehâ
İder isen eyüsin eyle ‘atâ (Gelibolulu Âlî 6/16)
Bilürin kân-ı keremsin bî-şek
Kulunı haylî seversin keycek (Gelibolulu Âlî 6/17) (Aksoyak, 2006, s. 67)

Nâbî’nin yetmiş altı beyitlik ikinci mesnevisi III. Ahmet’e yazdığı mektup bir “teşekkürnâme”dir. Şairin, Halep’te sıkıntı içinde bulunduğu bir zamanda kendine yardım eden, altın gönderen sultana duyduğu minneti daha şiire geçmeden mesnevinin başlığındaki övgü dolu tavsiflerden anlaşılır. Başlıkta mesneviyi niçin yazdığını sultanı överek anlatır. Şairin bu mesneviyi yazmasının sebebi, insanların birincisi, yağmurun ikinci damlası, güneş ve ayın en parlak hali, felek saltanatının kutbu, millet ve devletin bekçisi olan Sultan Ahmet Han hazretlerinin cömertliğinin hazinesinden verdiği altınların şaire ulaşmasıdır. Şair, yapılan bu ihsana karşı divan şiiri geleneği ve şairlik kabiliyeti ile mübalağa ve telmih sanatını son sınırlarında kullanarak sultanı medhedip teşekkürünü sunmuştur. Nabî önce içinde bulunduğu kötü psikolojik durumu benzetmelerle tasvir eder. Ümit bağının dağınık ve solgunluğu yeisi yenilemiş, ameller bahçesi kurumuş, gönül aynası tozların ayakları altında kalmıştır. Bu karamsarlık içinde bir anda beyaz bir bulut görünür. Bu bulut her damlasıyla inci yağdırmaktadır. Aynen nisan bulutu gibi gönül bağına inci damlalarını döker. O altın damlaların her birisi parlak bir güneş gibidir. Aslında güneş bile o altın damlalarla beraber olamaz. Bulutun gönül bağına altın ve inci damlalarını dökmesiyle o hakir toprak yani şair, hayret ırmağına gark olur. Bu ihsan bulutunun hakir toprağa gelmesi, oğlunu kaybettiği için kör olan ve Yusuf’un gömleği ile gözleri açılan Yakup olayı gibidir. Gönül bu hale hayretle bakarken kulağa bir ses gelir. Gelen ses bu bulutun kerem göğünün bulutu olduğunu, aslında bir bulut olmayıp yüce sultanın mektubu olduğunu söyler. Mektubun “sebeb-i zuhûr-ı âsârı” yani yazılmasına vesile olan kişi ise sultanın sır kâtibi, arkadaşı, en yakını, silahdarı, faziletli, bilgili, marifetli, hakikat meselelerini bilen Silahdar Ali Paşa’dır. Mektubu gönderen kişi ise âlem mülkünün meliki, İslam ülkesinin şahı,

hilafetin süsü, cihanın ankası, Allah'ın gölgesi, adil padişah Sultan III. Ahmet Han'dır. Nâbî, mesnevisinde bir kimseye görülmeden ihsan edilmenin adet olmadığını da ifade eder. Sultan büyüklüğü ile şairi görmediği halde "bilâd-ı dûr"a yani İstanbul'a uzak olan Halep'e cömertliğini göndermiştir. Şair mesnevinin sonunda kendisinin ihsana liyakati olmadığı halde sultanın büyüklüğü ile ona yardım ettiğini söyler ve Hz. Muhammed'i vesile kılarak sultanın ömrünün ve saltanatının uzun olmasını diler. Ayrıca gönül aynasından gamın yok olması, düşmanlarının da zebun ve hasta olması için de dua eder. Sultanın yardım etmesi aynen Hz. Süleyman'ın karınca ile konuşması olayı gibidir. Şair hakir bir toprak, sultan Allah'ın gölgesi olduğu halde sultan yardım ve ihsanda bulunmuştur:

Huşk olmış idi riyâz-ı âmâl
Âyîne-i dil gubâra pâ-mâl (Nâbî 2/4)
Oldı göze nâ-gehân nümâyân
Bir ebr-i sefîd-i 'anber-efşân (Nâbî 2/5)
Mânend-i sehâb-ı fasl-ı nîsân
Bâg-ı dile oldı katre-efşân (Nâbî 2/8)
Ammâ ki ne katre katre-i zer
Her katresi âftâb-ı enver (Nâbî 2/9)
Lîk itdi beni bu turfe-sûret
Gark-âbe-i cûybâr-ı hayret (Nâbî 2/15)
Pîrâhen-i Yûsuf-ı dil-âşûb
Nûr-âver-i çeşm-i târ-ı Ya'kûb (Nâbî 2/17)
Dil olmış iken bu hâle medhûş
Oldı sadâ resîde-i gûş (Nâbî 2/19)
Mektûbıdur ol bülend-câhun
Kim mahremidür cihân-penâhun (Nâbî 2/24)
Gör hikmeti yine bir Silâhdâr
Oldı sebeb-i zuhûr-ı âsâr (Nâbî 2/49)
Yok geldügi 'âdeten zuhûra
İrsâl-i 'ata bilâd-ı dûra (Nâbî 2/61)
Ben mûra nahîf ü ol Süleymân
Ben hâk-ı hakîr o zıll-ı Yezdân (Nâbî 2/67) (Bilkan, 1997, s. 373)

Şehrî Divanı'nda Veli Ağa adına yazılmış iki manzum mektup bulunmaktadır. Birinci mektupta "nâne"nin vasıflarını sayar. İkinci mektupta ise isim vererek mektubun kim için yazıldığını söyler, memduhu övüp ona dua eder. Mübarek unvanlı bu nâme izzet ve şan sahibidir. Belagatin süsü ve fesahatin ta kendisidir. Onun lafzı, manasına meftundur. Lafız ve mana, Leyla ve Mecnun gibi birbirine sarılmıştır. Bu nâmenin her noktası misk kokuludur ve her safhası Çin limanı yapmıştır. Cebrail, bu yüce rütbeli kutsî haberleri taşıyan bir güvercin olsa revâdır. Bu tabirler üzerine ruhun kulağına bir anda "levhaşa'llâh" sedası gelmiştir. Bu nâme cömertlik güneşi, ihsan sahibi, olgun, şerefli ve yüce Veli Ağa'nın nâmesidir. Keramet onun yanında boynu bağlı bir bende, velayet ise düşkün bir köledir. Gaybın hazinesi onun eline geçse hiç şüphe yok dağıtırdı. Peygamber bir hadiste, şairlerin kalplerinin Hakk'ın hazinesi olduğunu buyurmuştur. İşte bu mahzun ve viran hazine Veli Ağa zamanında ma'mur ve mesrur olmuştur.

Ne nâme nâme-i ferhunde- 'ünvân
Ne nâme nâme-i zî'l-'izzü ve'ş-şân (Şehrî 1/1)
Ne nâme nâme-i zeynü'l-belâgat
Ne nâme nâme-i 'aynü'l-fesâhat (Şehrî 1/2)
Ne nâme ragbet-engîz-i muhibbân
Ne nâme iştiyâk-amîz-i yârân (Şehrî 1/3)
Ne nâme lafzı ma'nâsına meftûn
Sarılmış gûyiyâ Leylâya Mecnûn (Şehrî 1/4)
Ne nâme her nukat bir nâfe-müşgîn
Ki itmiş safhasın bendergeh-i Çîn (Şehrî 1/5)
Ne 'âlî-rütbe nâmedür bu nâme
K'ola Rûhu'l-Emîn ana hamâme (Şehrî 1/12)
Velî Agadur ism-i zât-ı pâki
Açar medhi derûn-ı 'ukdenâki (Şehrî 2/8)
O vîrân genci ma'mûr eyledün sen
O mahzûn kalbi mesrûr eyledün sen (Şehrî 2/15)
Mezîd olsun hayâtun devletün hem
Mezîd olsun sehâ vü himmetün hem (Şehrî 2/22) (Demirel, 1999, s. 233)

Vahyî'nin "Mesnevî-i Mahabbet-nâme" başlıklı mesnevisi Big Efendi'ye duyduğu muhabbeti dile getirip ona dua ettiği bir mektuptur. Şair mektubun başında cömert, yüce yaratılışlı, benzersiz Big Efendi'ye dua edeceğini ve dualarının kabul

olmasını söyler. Bir beytinde şair ihlâsla ettiği duanın temelinde yatanın "medâr-ı hubb u vidâd" ifadesiyle Big Efendi'ye duyulan sevgi ve muhabbet olduğunu da söyler. Şairin duası şunlardır: "Allah, sadr-ı devlette zatını dâim ve kâim eylesin; iki âlemde gam ve kederden korunasın; devlet, izzet, saadet, kuvvet, sağlık ve selametle fetva ve şeriat hükümlerini gözetesin; zühd ve takva sahibi olasın; Allah seni uzun ömürden nasiplendirsin." Şair mesnevinin sonunda ertelemeden yakın bir zamanda görüşmek ve sohbet etmek istediğini de söyler:

Sâhib-i lutf u cûd u tab'ı-ı bülend
Big Efendi o zât-ı bî-mânend (Vahyî 2/1)
İderüz ol du'âları ihdâ
Ki kabûlin müyesser ide Hüdâ (Vahyî 2/4)
Eylesün hazret-i Hudâ dâ'im
Sadr-ı devletde zâtını kâ'im (Vahyî 2/11)
'An-karîbi'z-zamân bilâ-te'hîr
Sohbet ü ülfet eyleye takdîr (Vahyî 2/23) (Taş, 2004, s. 292)

Hâmî, manzum mektubunda önce kalemin tavsifine kâdir olamadığı Tîbî adlı bir dostunu över. Dostunun adı Tîbî Arapça "güzel koku" anlamına gelen "tîb" kelimesinden geldiği için övgülerde koku ile ilgili "nükhet, ıtır, ahu, Hoten, bûy, gül, amber" gibi kelimeler özellikle kullanılmıştır. Hâmî Tîbî'nin daha çok cömertlik yönünü övmüştür. Çünkü kendi ifadesiyle Tîbî, şairi "müstağrak-ı ihsân" etmiştir. Bazı beyitlerde ise Hâmî, Tîbî'ye verdiği rahatsızlık ve ağırlık nedeniyle ondan utanarak özür diler. Senâ ve duadan sonra Hâmî, dostunun ve ev halkının hallerini, hatırlarını, sıhhatlerini sorar ve bu konularda kendisini bilgilendirmesini ister. Hâmî özellikle "hâl-i dil-i zârını" sual edenlere yaşadıklarını anlatır. Şair, firkat acısıyla kanlı gözyaşları dökerek İstanbul'dan yolculuğa çıkar. Üsküdar, Kartal, Bolu, Gerede, Direklibel, Karaçayır'dan Malatya'ya kadar gelir. Bu yolculuk sırasında hastalık, ölüm, eşkıyalar, parasızlık gibi sıkıntılar çeker. Malatya'dan Diyarbakır'a geldiğinde mutlu olacağını zanneder ama burada da iki evladı çiçek hastalığına yakalanır ve dayanamayıp ölürler. Şair bu yolculuk macerasını ve sıkıntılarını anlattıktan sonra memduha döner ve "mâlikâne" yani belirli kurallarla birine verilen arazi ile ilgili bir söz verdiğini, ertelemeden sözünü tutmasını ve yardımını göndermesini ister. Hâmî mektubunu dostlarına selamlarla bitirir:

Ey kerem-pîşe 'azîzüm cânum

Merdüm-i çeşm-i terüm sultânum (Hâmî 1/1)
Hem necîb ü hem edîbüm Tîbî
Dil-i bîmâra tabîbüm Tîbî (Hâmî 1/3)
Hâme tavsîfe ne kâdirdür anı
Ya'ni ol zât-ı kerîmü'ş-şânı (Hâmî 1/9)
İtdügüm sıklete hâlâ hacelüm
Bil ki mahşerde bile münfa'ilüm (Hâmî 1/47)
Vâsıl oldukda Diyâr-ı bekr'e
Dil-i zâr ugradı âhir mekre (Hâmî 1/124)
Bizden evvelce iki kebg-i derî
Olmuş üftâde-i dâm-ı cedrî (Hâmî 1/128)
Va'dün olmışdı kulakda mengûş
Mâlikâniyle musannaf idi gûş (Hâmî 1/139)
Oldı ey hâme yeter nâme tamâm
Vir ehibbâya selâm eyle hitâm (Hâmî 1/200) (Yılmaz, 2011, s. 139)

Mîrzâzâde Sâlim "Mekâtîb ü mürâselât" başlıklı bölümde (İnce, 1994, s. 216) yedi adet manzum mektup yazmıştır. Sâlim ilk mektubunda evvela "mektubunu kimlere yazdığını anlatır, irfan sahiplerinin meclisine, büyük unvan sahiplerine, zamanın güç sahiplerine, bütün sadık dostlara, şevk bahşedip söz söyleyenlere, iyilik ve lütufta bulunan amirlere, yüreği yaralılara, çile çeken dervişlere, marifet kiliminde oturanlara ve sevincimizin kaynağına diyerek bu kişileri sıralar."(Aydın, 2007, s. 32). Şair bu kişilere "arz-ı selâm-ı tâm" gönderir ve "şeyhim" diye hitap ettiği kişiye hal hatır sorar. Kendi durumunun da iyi olduğunu söyler ve şeyhinin "şeyhülislamlık" makamına geldiğini duyduğunu söyleyip makamı hayırlar. Sâlim, ikinci mektupta da birincide olduğu gibi benzer ifadelerle mektubu kimlere yazdığını söyler. Mektubu yazmasındaki asıl amaç ise "firak ve gurbet" acılarını ifade etmektir. Firak denizinde kırık gemisiyle kalan şair mektubu gönderdiği kişiyi, İstanbul'u ve yaranları çok özlemiştir. Mesnevinin sonunda mektubu gönderdiği kişi ve bu hicranın ve gurbet acısının bitmesi için dua eder. Şair üçüncü mektubu İstanbul'dan Mısır'a Kahire'de bulunan İshak Efendi'ye gönderir. Mektubunda evvela İshak Efendi'nin hal hatırını sorar. Şair, İshak Efendi'den ayrıldığı için üzülmektedir. Hicran, gönlünü incitmiş, gece gündüz İshak Efendi'yi düşünmektedir. Bu mektupta Sâlim, hal hatır sorma ve hislerini ifadeden sonra İstanbul'un güzelliklerinin, Galata, Kâğıthane, Beşiktaş gibi semtlerin ve güzellerin

övgüsüne geçer. Mektubun sonunda Lütfi, Esad, Said ve İshak Efendi'ya dua edilir. Dördüncü mesnevi de İshak Efendi'ye gönderilmiştir. Sâlim bu mektupta da diğerlerinde olduğu gibi İshak Efendi'nin hal hatırını sorar, kendi durumu hakkında bilgi verir. Şair bu mesnevide İshak Efendi'nin Kâbe'ye gittiğini, Allah'ın kendisine de o topraklara gitmeyi nasip etmesini, oraya gidince Kâbe'nin eteğini öpeceğini söyler. Sâlim, İshak Efendi'den Kâbe'de kendisine de dua etmesini talep eder. Şair mektubun sonunda İshak Efendi'den gönderdiği mektubun kendisine ulaşıp ulaşmadığı hakkında bilgi vermesini ister. Sâlim beşinci mektubunu kime gönderdiğini açıkça ifade etmez. Şair mektubu gönderdiği kişiye medheder ve taleplerini sıralar. Şairin talebi memduhun şefkatinden hissedar etmesi, dertlerine çare bulması, muhafaza etmesi, lütuf ve keremde bulunmasıdır. Şair altıncı mektubunda ise İstanbul'dan Selanik'e molla olarak tayini çıkması nedeniyle üzüntüsünü dile getirir. İstanbul gibi gül bahçesinden kovulup Selanik'e gideceği için mektubu gönderdiği kişiden yani Vehbî'den yardın ister. Şair mektubunda memduhundan mektuba cevap vererek kendisini şereflendirmesini de ister. Son mektubunda şair, mektubu yazdığı ve "şeyhim, sultanım" diye hitap ettiği bir Mevlevî şeyhinin kapısından ayrıldığından beri gül ve gül bahçesinin gözüne hep diken olarak göründüğünü söyler. Mektupta hicrandan ve hasret ateşinden duyulan keder dile getirilir. Sâlim bu mektubunda diğerlerinden ayrı olarak zamanındaki mecnun tedavilerinde kullanılan musiki yöntemine de değinir. Hasret ve firak şairi öyle bir hale getirmiştir ki artık musiki yöntemi bile derdine deva değildir. Bunu söyledikten sonra "pey-rev, muhayyer, reşk-sâz, pencgâh, bûselik" gibi musiki makamlarıyla şeyhini ve içinde bulunduğu durumu birleştirip anlatır.

Neylî "Mektûb-ı Manzûm" balıklı doksan altı beyitlik mesnevisinde ismini vermediği birine mektup gönderir. Şair mektubu kaleme hitaben yazar. Kalem, gurbete çıkan ve ayrılık acısı çeken şairin dert ortağıdır. Şair mektupta kendi ifadesiyle "hasb-ı hâlini ve hâl-i zârını" kaleme hitaben anlatır.

> Şair bu mektupta dertleşeceği bir kimsesi olmadığından kalemini kişileştirmiş ve onunla konuşmaya, dertleşmeye başlamıştır. 1. beyitten başlayıp 11. beyte kadar olan kısımda şair kalemine seslenerek gel seninle dertleşelim, dedikodu yapalım, felek bizi gurbete gönderdikten sonra ne söyleşecek bir arkadaşı ne de bir dostu olduğunu, ettiği bu feryatları duyacak kimsesinin olmadığını, yalnız olduğunu, kendisinin dertlerini dinleyecek tek kişinin kalemi olduğunu, kendisinin şefkat gösteren sadık yâri olduğunu, dostlarının zahmetine sabrettiğini söyler ve kaleminden kendisinin halini yazmasını ister. 11. beyitten başlayıp 95. beyte kadar olan kısımda şair hasret ve özlemlerini dile getirir, dostunun halini hatırını sorar, yine Eyüp Sultan'a gidip gitmediğini, Mevlevihane'yi görüp görmediğini

sorar. Kendisini unutmamasını, onun için de oraları gidip görmesini, kendisinden haberler götürmesini, onu anmasını ister. 40. beyitten itibaren şair bir gün içeriye genç bir delikanlının girdiğini ve eteğinin altından kendisine çok güzel bir mektup uzattığını anlatır, bu mektubun gelişiyle yüreğindeki bütün gam ve kederin dağıldığını, mutsuzluğunun yok olduğunu, mektubu daha açmadan içini bir huzurun kapladığını söyler. Mektup dostundan gelmektedir ve çok güzel nazmedilmiş bir mektuptur. Mektubu okuyunca dostunun kendisine mektubuna geç cevap yazdığından dolayı sitem ettiğini görür, dostu onu vefasızlıkla suçlamaktadır, dostu onun İstanbul'u unuttuğunu söyler ve daha sonra Edirne'yi anlatmaya başlar, dostu mektupta Edirne'nin güzellerini anlatır, hem dış görünüşlerinden hem de iç güzelliklerinin de olduğundan bahseder. Şair bu sözler karşısında eğer elinden gelse kuş gibi oraya uçacağını, hasret gidereceğini söyler, hiç hevesi olmamasına rağmen gurbet ellerde tıpkı bir kuş gibi kafeste olduğunu söyler ama yine de isyan etmez, kaderine razı gelir, çünkü ona göre her şey Allah'tan gelir, kaderdir der. Son iki beyitteyse şair duada bulunur.

Manzum mektup incelendiğinde kafiye düzeni, kullanılan aruz kalıbı gibi konularda mesnevi nazım biçiminin özelliklerini yansıttığını söylemek mümkündür. Mektup yazma geleneği açısından değerlendirildiğinde ise 1. beyitten başlayıp 11. beyte kadar olan bölüm mektup türündeki ibtidâ bölümü, 11. beyit tahallüs bölümü, 12. beyitten 82. beyte kadar olan bölüm talep bölümü, 82. beyitten 95. beyte kadar olan bölüm intihâ bölümü ve son iki beyitse dua bölümü olarak kabul edilebilir. (Aydın, 2007, 40-41).

Lebîb Dîvânı'nda altı küçük mesnevî vardır. Bunlar daha çok didaktik muhtevalı şiirlerdir. Mesnevîlerden birincisi, Maden Emini Abdullah Efendi'ye yazılmış 60 beyitlik manzum bir mektuptur. Bu şiirde önce Abdullah Efendi'yi öven şâir, onun her zaman ya ibadetle ya da yürütmekte olduğu göreviyle meşgul olduğunu, sürekli Merah, Misbâh gibi eserlerle hadis ve tefsir kitapları okuduğunu ifade ettikten sonra, Abdullah Efendi'nin çok ihsanını gördüğünü, ancak bir sebeple ondan ayrı düştüğünü, yine eskisi gibi ona yakın olmak istediğini dile getirir, sonra da Abdullah Efendi'ye duâ ederek mesnevîsini bitirir. (Kurtoğlu, 2004, s. 52).

Seni etmiş sühanverân-ı belîg

Kârbend-i merâsim-i teblîg (Lebîb 1/2)

Gerçi nâmı emîn-i ma'dendir

Tîneti mahz-ı kîmyâdandır (Lebîb 1/7)

Durma neşr et huzûruna güherin

Beni söyletme var ise hünerin (Lebîb 1/12)

Haste-i iftirâk-ı sohbetinim

Âh esîr-i firâş-ı firkatinim (Lebîb 1/45)

Gördügüm iltifâtı tekrîr et

Defter-i ihtisâsa tahrîr et (Lebîb 1/51) (Kurtoğlu, 2004, s. 588)

Nûrî "Manzum Kâimeler" başlığı altında dört tane manzum mektup yazar. Bunlardan ilki kaside nazım şekli ile yazılmış olup İstanbul'dan oğlu Râşid tarafından babasına gönderilmiştir. Nûrî diğer üç mektubu mesnevi nazım şekli ile yazmıştır. Şair, mesnevi ile yazdığı ilk mektubun ibtidâsında mektubu yazdığı kişiye "gözümün nuru, sadık dostum, mertlik kaynağı" şeklinde övgü dolu sözler söyler ve dua eder. Duası ise daima saadetle sıhhatte olması, gam ve keder görmemesi, Allah'ın ululuk makamına çıkarması şeklindedir. Şair bu girişten sonra mektubu yazdığı kişiye "râz-ı nihânımı" beyan edeyim diyerek bir tahallüs beyti yazar ve İstanbul'da başına gelen bir olayı anlatır. Şair, vatanından yani Priştine'den ayırdıktan sonra çok sıkıntılar çeker ve İstanbul'a gelir. Bir ahbabına gitmek için kayığa binmek zorunda kalır. İki çifteli bir kayığa binip Hisar'ın akıntısına kapılırlar. Aniden gelen bir yük gemisi kayığı ikiye böler. Denize düşen şaire yardım edecek kimse yoktur. Akıntı o kadar şiddetlidir ki insan değil kuş bile kurtulamaz. Tam ümit kesilip ölmeye ramak kalmışken Allah bir gemi gönderir ve kurtulurlar. Allah'ın inayeti olmasaydı kimse onları kurtaramazdı. Şair bu ihsan için Allah'a çokça şükreder. Nûrî'nin mektubu yazdığı kişiden talebi ise Nûrî'yi unutmaması, mektup göndermesi ve ona dua etmesidir:

Benim yâr-ı sadîkım nûr-ı 'aynım
Mürüvvet kânı sultânım efendim (Nûrî 5/1)
Olasın mesned-i 'izzetde a'lâ
Kederden zâtını hıfz ide Mevlâ (Nûrî 5/3)
Budur inhâ-yı muhlisâne cânım
Beyân idem biraz râz-ı nihânım (Nûrî 5/6)
Vatandan eyledi dûr beni devrân
Gam-ı fürkatle ahvâlm perîşân (Nûrî 5/12)
Gelip İslâmbol'a itdik ikâmet
Kazâen başa geldi bir felâket (Nûrî 5/14)
Hemân senden niyâzım bir du'âdır
Unutmasın beni cânım recâdır (Nûrî 5/31)
Gelip bir kıt'a mektûbun mukaddem
Beni ol vech-ile itmişdi hurrem (Nûrî 5/32) (Egüz, 2009, s. 503)

Nûrî ikinci mektupta da yazdığı kişinin adını vermez. Mektuba samimi, sadık, vefalı, cömert arkadaşım diyerek başlar, selamlarını ve sevgilerini iletir. Bu mektupta şair firaktan duyduğu melâli anlatır. Ayrılık köşelerinde arkadaşından ayrıldığı için

kederi gittikçe artmaktadır. Kalbine düşen hicran ateşinin en önemli şahidi ise sözleridir. Arkadaşının hayali bir an olsun kalbinden çıkmayan şairin gözlerine uyku girmemekte, feryadı göklere çıkmaktadır. Bu firkatte en büyük teselli ise dosttan gelen mektuptur. Ama dostları da şairi unutmuş ona mektup göndermemişleridir. Bu nedenle Nûrî, arkadaşına kendisini unutmamasını, mektup ve afiyette olduğuna dair haberler göndermesini talep eder:

Benim yâr-ı hulûskârım sadîkım
Semâhetli vefâkâr şefîkim (Nûrî 6/1)
Hezâr ta'zîm ile olsun selâmım
Hakîkat üzeredir dinle beyânım (Nûrî 6/2)
Sorarsan gûşe-i fürkatde hâlim
Kemâl buldu firâkınla melâlim (Nûrî 6/6)
İrişdi göklere fetyâd ü zârım
Terakkî buldu dilde intizârım (Nûrî 6/9)
Kerem kıl hâtırından itme nisyân
Peyâm-ı sıhhatinle eyle handân (Nûrî 6/14) (Egüz, 2009, s. 506)

Nûrî son manzum mektubunda kendi ifadesiyle "kıssa-i hicr ü firâk"ını anlatır. Evvela mektubun ibtidâ bölümünde mektubu gönderdiği kişiyi övgü dolu sözlerle tavsif eder ve ona dua gönderir. Ardından başından geçen ayrılık hikâyesini anlatır. Priştine'den ayrıldıktan sonra gurbetin yolunu tutar ve İstanbul'a gelir ama ümit meyvelerini elde edemez. Amaçları için yedi ay İstanbul'da kalmasına ve dualar etmesine rağmen dönek talih şairi muradına eriştirmez. Gurbette gam ve keder içinde ayrılık ateşi yüreğini yakar, hicran derdi ağlatır. Priştine de zaten düşman askerleri ile dolmuştur, insanların rahatı kaçmıştır. Vatanından zulüm nedeniyle kaçan şairin kalbi hicran vadisine düşer. Şair çektiği sıkıntılar nedeniyle kimseyi suçlamaz, başına gelenlerin Allah'ın takdiri ile olduğuna ve kimsenin bir karar üzere kalmayacağına inanır. Şair, mesnevinin sonunda mektubu yazdığı kişiye dua eder ve mektup göndermesini böylece kederli gönlünü sevindirmesini ister:

Ma'den-i mihr ü vefâ sertâcım
Dâder-i muhterem sultânım benim (Nûrî 7/1)
Kıssa-i hicr ü firâka gelelim
Şimdilik binde birin söyleyelim (Nûrî 7/11)
Eyledik Priştine'den çün hicret

Meskenim oldu diyâr-ı gurbet (Nûrî 7/12)
Geldik İstanbul'a olduk dâhil
Olmadı mîve-i ümmîd hâsıl (Nûrî 7/13)
Kaldı nâ-kâm yine baht-ı nâ-sâz
Hîç müfîd olmadı envâ'-ı niyâz (Nûrî 7/15) (Egüz, 2009, s. 508)

Seyyid Vehbî Divanı'nda iki manzum mektup bulunmaktadır. Birinci mektup kaside, ikinci mektup ise mesnevi nazım şekliyledir. Şair mesnevi ile yazdığı mektubu Ali Paşa'ya gönderir. İsteklerini söyledikten sonra paşadan mektubu ateşe atıp yakmasını ister.

> Şair 1. beyitten başlayıp son iki beyte kadar kendi durumunu anlatır, başından geçenleri hikâye eder, ona yardım edecek bir kimsenin olmadığından, ekmek kazanmaktan başka bir amacı bulunmadığını, borcu olduğunu ama rahatına dokunsa da bunu ödeyeceğini, hizmetinin kabul olunması dışında bir şey istemediğini, hiçbir şeyden korkmadığını, bir şikâyeti olmadığını ve kimseye de iftirada bulunmadığını, vezirlerin emirlerini dinlediğini, paşanın davranışlarının hoş olduğunu fakat kethüdânın biraz sert davrandığını, onların hepsinin kötü olmasının kendini ilgilendirmediği, çünkü tek isteğinin fakirlerin onlardan eziyet görmemesi, eğer hakkında karalamalar olursa halkın onu yerinden edeceğine dair korkuları olduğunu, kimseye yardım etmekte kusur etmeyeceğini ama şeriat kurallarının uygulanmasına engel olamayacağını, halkın fesat çıkarmaya müsait yapıda oluşunu fakat onları kendisinin yatıştırdığını, fakirlerin de zenginlerin de kendine duada bulunduğunu, kendi yüceliğinin sebebinin Ali Paşa'dan bilmesi, şeref sahibi bir insana borçlandığını ve bunu da yakında ödeyeceğini, altı ay süre istemesine rağmen beşinci ayda borcunu ödediğini, kendisini kıskananların bulunduğunu, fakat kendinin yumuşak huylu olduğunu söyler. 37. beyitten 48. beyte kadar şair isteğini dile getirir, masrafının çokluğundan yakınır, fakat buna karşılık işlerin az olduğunu, memuriyette iki iş yapamadığını söyler, o yüce yaradılışlı kişinin kendisine yardımcı olmasını ve isteğini gerçekleştirmesini ister. Mektubu yazdığı kişiden kendisini unutmamasını, onun da kendine mektup yazmasını söyler (Aydın, 2007, s. 31-32).

Vahîd Mahtûmî'nin "Nâme-i 'Âşıkâne-i Manzûm" başlıklı mesnevisi başlıktan da anlaşılacağı üzere âşığın sevgiliye yazdığı bir manzum mektuptur. "Baştan sona sevenin his ve heyecanları, sevgilinin güzelliği ve aşk konusu ele alınmıştır. Söz konusu olan âşık-mâşuk arasındaki bu aşk, tamamen mücerret bir tarzda ele alınmıştır, denilebilir." (Kahraman, 1995, s. 70). Vahîd Mahtûmî mektubunda sevgiliyi tasvir edip över ve sevgiliye derd-i iştiyakını sunar, vuslata hasret çektiğini ifade eder. Mektup sevgiliden beklenen cevap ve dua ile biter:

Ey serîr-i sa'âdetün şâhı

Âsmân-ı melâhatün mâhı (Vahîd Mahtûmî 3/1)
Zekânun sîb-i bâg-ı cennetdür
Kaddün ammâ dahı kıyâmetdür (Vahîd Mahtûmî 3/7)
Ne senün gibi dilrübâ bulınur
Ne benüm gibi mübtelâ bulınur (Vahîd Mahtûmî 3/16)
Vuslatun 'îdine görüp şâyân
Eyle koç başuna beni kurbân (Vahîd Mahtûmî 3/28)
İdicek hâk-i pâyüne rû-mâl
Nâmemün kıl cevâbını irsâl (Vahîd Mahtûmî 3/34) (Kahraman, 1995, s. 832)

Ferdî Abdullah'ın "Manzûme-i Fârisî" başlıklı mesnevisi manzum mektuptur. Başlıkta her ne kadar manzumenin Farsça olduğu yazsa da mektup Türkçedir. Mektupta şair evvela firkat acısı çektiğini ve içinde bulunduğu hali serzenişle anlatır. Daha sonra mektubu gönderdiği kişilerden gelen mektubu mutluluğunu ifade için "saadet Hüma'sına" benzetir. Çünkü gelen mektup pîrleri Muhammed hazretlerinden haber getirmiştir. Şair mektupta herkese selam edip dua talep eder:

Ederim cümle muhlisâna selâm
Çok du'â vü senâ-yı hayr-encâm (Ferdî Abdullah 1/36) (Memiş, 2008, s. 27, 37)

Mehmed Memduh Paşa Divanı'nda manzum mektuplar şairin Fahrî Efendi'ye ve Gelibolu Mevlevihânesi postnişini Hüsâm Efendi'ye gönderdiği mektupla başlar. Diğer üç mektup ise sevdiği kişilerin gönderdikleri mektuplara cevaptır:

Geldi nev-nâme yâr-i cânımdan
Tâze gül koptu gülistânımdan (Mehmed Memduh Paşa 10/1)
Tâzeden tâze bir eserdir bu
Açılır sanki verd-i terdir bu (Mehmed Memduh Paşa 10/2)
Nice nâme kelîm-i vâdî-i Kuds
Nice nâme nedîm-i nâdî-i üns (Mehmed Memduh Paşa 12/4)
Sıhhatinden nüvîd var anda
İltifât u selâm bir yanda (Mehmed Memduh Paşa 12/5)
Bana bir nâme-i nâmî geldi
Şükr kim dost peyâmı geldi (M. Memduh Paşa 13/1) (Odunkıran, 2011, s. 329)

Mustafa Refîk mektubuna "sa'âdetli begim" diye hitap ettiği kişinin Rusçuk'a

gelen mektubundan bahsederek başlar. Mustafa Refîk, sevdiği kişiden gelen mektuba hem çok sevinmiş hem de üzülmüştür. Üzülmesinin sebebi mektubu gönderen kişinin halasının ahirete irtihalidir. Bu ölüm üzerine çok üzülen şair mektubunda tesellisini yazar ve herkese sabır diler. Bu dünyanın hali böyledir. Yani her gelen gidecektir. Tatlıdan sonra acı gelir. Mustafa Refîk teselli için Attar'dan şu beyti mektubuna yazar ve Rüveyde Hanım'a özellikle sabırlar diler:

Şâdî-i dünya ser-â-ser gam bûd
Sûr-ı sevdâ der-'azab mâtem bûd (Mustafa Refîk 1/11)
Sabr ile Rabbim Rüveyde hanımı hoş-hâl ede
Kadrin 'âlü'l-'âl gönlün nâ'il-i âmâl ede (Refîk 1/16) (Kaplan, 2008, s. 112)

Mustafa Refîk mektubun sonunda ahvalinden haber verir ve "imzâ" başlığını attığı şu beyt ile mektubu bitirir. Mektubun "imza" bölümünde şair kendisini aciz, dertli, hakir ve çaresiz olarak niteler:

Nâsırı hazret-i Allah veliyyü't-tevfîk
Ahkar u 'âciz u dermânde vü bî-çâre Refîk (Refîk 1/32) (Kaplan, 2008, s. 112)

Müftî Divanı'nda iki tane mektup vardır. Şair, ilk mektubunu kime gönderdiğini açıkça söylemez ama "şiirlerine nazire yazılmaz" demesinden gönderdiği kişinin şairlik yönünün olduğu anlaşılır. Mektubu gönderdiği kişinin şiirlerini okuyan kişinin gönlü taştan bile olsa ağlar. Yazdığı şiirlere nazire söylemek topraktan yapılmış bir çanağın elmasa benzemeye çalışması gibidir. Mektubun sonunda Müftî, mektubu gönderdiği kişinin aklından hiç çıkmadığını söyler. Şairin ikinci mektubunu başlıkta da ifade ettiği gibi Molla Efendi'ye gönderir. Mektuba besmele ile başlar ve Molla Efendi'den kendisini unutmamasını, hatırdan çıkarmamasını ister. Şair, Molla Efendi'den çok lütuf görmüştür. Zaten devrinde birinin gam içinde kalması reva değildir. Müftî, Molla Efendi'den kendisini ayıranlara şöyle beddua eder:

Kimdir itmiş sizi benden mehcûr
İdeni Hak ide tizce makhûr (Müftî 2/14) (Aydoğan, 2012, s. 70)

Şairin gönül gemisi gam girdabına batmış, canında takat kalmamıştır. Bütün bu dertlerin üstüne Bağdat'ta kalmanın gam ve sıkıntıları da eklenmiştir. Şair bu dert ve keder içinde Molla Efendi'nin haber göndermemesine sitem eder. Molla'ya acilen sıhhat haberini ve ihsanını beklediğini söyler, mesneviyi dua ile bitirir:

Lutfun ümmîd iderim tizce ola
Bir de tekrâr ola hoş be ola (Müftî 2/26)
Nazarınla olayım ben manzur
Ola a'dâ-yı zaman hep makhûr (Müftî 2/38)
Gönder ahbâr-ı selâmet sıhhat
Bu bizim cânımıza çok minnet (Müftî 2/41) (Aydoğan, 2012, s. 70)

Müştak Baba, padişaha yazdığı mektubunda hâl-i pür-melâlini kısaca anlatır. Şairin ne hâli, ne kâli, ne de fikri vardır. Tekellüme mecali kalmamıştır. Bitlis'in havası güzel olsa da orada bin türlü bela vardır. Şair melalini kısaca anlattıktan sonra padişaha şöyle seslenir:

Fakîrin nâmını sen bileydin ancak
Veli yok bende şimdi tâkat-ı fark (Müştak Baba 3/3)
Ve lâkin hasbeten lillâh ey şâh
Beni sen yine senden eyle âgâh (Müştak Baba 3/8) (Gündoğdu, 1997, s. 322)

Bu yardım dileğine karşı da padişah cevap verir. Şah önce kendini över, ardından Hayâlî, Fuzûlî, Enverî gibi birçok şairin kendi sayesinde parlayıp meşhur olduğunu söyler. Padişahın etrafında çok fazla kâmil sanatçı bulunmaktadır. Hoca Neşet de padişaha Müştak Baba'dan bahsetmiş ve ihsanıyla saraya gazelhan olmasını istirham etmiştir. Bu istek üzerine padişah da Müştak Baba'yı davet eder:

Şehâ ol pâsbâna eyle ihsân
Harîm-i devlete olsun gazelhân (Müştak Baba 4/12)
Seni ol dem huzûra da'vet etdim
Gazelhân-i sarây 'işret etdim (Müştak Baba 4/13) (Gündoğdu, 1997, s. 322)

Nâfi Divanı'ndaki ilk mektup Maraş ulemasından Mesut Efendi'ye yazılmıştır. İlk dokuz beyitte Mesut Efendi'ye dua ve senâ beyitleridir. Dua ve senâdan sonra şair mektubu yazmadaki maksadını ifade eder. Hasret çeken şair, mektup yazarak viran olan hatırını imar edecektir. Şevkle yazdığı mektup sayesinde gözünün nuru artmaktadır. Mektubun satırları irfan denizinin dalgaları, noktalar sonsuz inciler olmuştur. Elif, cennet bahçelerinin servisi; medler de muhabbet ipliğidir. Şair daha sonra içinde bulunduğu sıkıntılı halini felekten şikâyetle arz eder. Kısaca elem askerlerinin istilasına uğranmış, sabrı tükenmiş, insanların kalbini şeytan ve nefsin vesvesesi sarmış,

merhamet yok olmuştur. Şair, mektubun sonda Mesut Efendi'yle yakın zamanda yüz yüze konuşmayı nasip etmesi için Allah'a dua eder:

Eyleyüp hüsn-i mülâkâtı nasîb
Umarız kim o dahi ola karîb (Nâfi 2/64) (Çavuşoğlu, 2012, s. 698)

Nâfi'nin ikinci mektubu Çegem-zâde Hüseyin Efendi'ye Kudüs'e vergi memuru olması nedeniyle Mısır'dan gönderilmiştir. Şair bir önceki mektubunda olduğu gibi dua ve senâ beyitlerinden sonra firak acısını dile getirir. Firakın şiddetiyle gözleri yaşlı şair ne zaman ki postacıyı görür, o an sonsuz bir sevince boğulur. Gelen mektup Hüseyin Efendi'nin sıhhatte olduğu ve Kudüs'e mütesellim göreviyle tayin edildiğini öğrenir. Şair, Hüseyin Efendi'nin yeni görevinin hayırlı olmasını ister. Allah herkese Mescid-i Aksa'ya hizmet görevini nasip etmez. Hüseyin Efendi'ye peygamberlerin makamına yüz sürmesini tavsiye eder. Hüseyin Efendi "sahretu'llâh"da yani İsrail peygamberlerinin dua ettikleri kayada şair için dua etmiştir. Şair daha sonra hâl-i zârından şikâyet edeceğini söyler ve içinde bulunduğu durumu tarif eder, mesneviyi münacat ile bitirir:

Ne dem kâsid elinde oldı vâsıl
Sürûr-ı bî-şümârım oldı hâsıl (Nâfi 3/16)
Haberler virdi bana sıhhatinden
Ferah kesb eyledi bu rıhletinden (Nâfi 3/18)
İdüp Kuds-i Şerîf mülkine teşrîf
Müsellimlikle olmuş sizde taltîf (Nâfi 3/19)
İşitdim bize itmişsin du'âyı
Huzûr-ı sahretu-l'lâhda senâyı (Nâfi 3/24) (Çavuşoğlu, 2012, s. 704)

Nâfi üçüncü mektubunda "künc-i mihnette" garip ve âvâre şekilde duran "hâl-i dil-i pür-zârını" tasvir eder. Nâfi bu mektubunu Mısır'dan ilk beyitte ismini açıkladığı Murat adında birine göndermektedir. Firak ve elem denizine gark olmuştur. Bir gece yoktur ki kalb-i hazînine bela gelmesin. Gurbet diyarında günleri okuyup yazmakla geçmektedir. Mısır'da bir sarayda kalan Nâfi birine Sa'dî-i Şirâz, birine Urfî dediği iki şairle şiir hakkında konuşmakta ve şiir söylemektedirler. Mesnevinin sonunda şair mektubu gönderdiği kişiye "sûret-i âleme" meftun olmaması ve cihanın hilelerine aldanmaması gibi bazı nasihatlerde bulunur:

Ey gözüm nûrı 'inâyetlü Murâd

Eylesün ‘ömrüni Allâh ziyâd (Nâfi 4/1)
Ya’ni bu Nâfi’-i bî-mâr-ı zebûn
Künc-i gurbette kederden meşhûn (Nâfi 4/8)
Rûz u şeb çekmededir renc ü ‘inâ
Kâmet-i râstı olmuş dü tâ (Nâfi 4/10)
Bir gün olmaz ki kedersiz ola dil
Hâl-i zâr olamaya aslâ müşkil (Nâfi 4/46)
Sûret-i ‘âleme olma meftûn
Olma mekr-i cihân magbûn (Nâfi 4/78)
Kalbini gerd-i kederden dûr it
Şugl-i şeytândan anı mehcûr it (Nâfi 4/85) (Çavuşoğlu, 2012, s. 712)

Refî’ Âmidî Divanı’nda mesnevi nazım şekliyle yazılmış üç tane mektup vardır. Şair ilk mektubu Şam’dan bir dostuna gönderir. Mektupta gönül iki dost arasında bir elçidir. Gönül dostun yanına varacak evvela elini eteğini öpecek ve ardından selamları iletecektir. Hal hatır sorulduktan sonra şair içinde bulunduğu firak derdini anlatır. Şair, mektupta yaptığı yolculuğu da dostuna haber verir. Refî’ Mısır’a oradan da Cidde’ye gitmiş, hac vazifesi için Mekke ve Medine varmıştır. Bu yolculuğu yapmıştır ama gurbet ve hasret şairi helak etmiştir. İkinci mektupta şairin hislerine tercüman mânâ bahçıvanı kalemdir. Şair, kalemden “yâr-ı câna” muhabbet dolu bir mektup yazmasını ister. Kalem şairin dostuna kış mevsiminin gittiğini, baharın geldiğini haber verecektir. Birinci mektupta olduğu gibi şair dostunun hal ve hatırını sorup ona dua ederek mektubu bitirir. Refî’ üçüncü mektubu kâtipler zümresinden bir dostuna yazar. Mektubta evvela dostunun “tab’-ı şerîfinin” nasıl olduğunu sorar. Mektupta dostunun sorması ihtimali üzerine kendi halini de açıklar. Refî’ meşakkat köşelerinde gece gündüz mihnet içindedir:

Yüri var ey dil vefâ me’nûs
Seni cânâna eyledim câsûs (Refî’ Âmidî 1/1)
Evvelâ destini idüb takbîl
Ba’d-ezîn it selâm ü vasf-ı cemîl (Refî’ Âmidî 1/3)
Olduk esnâ-yı âhir-i Ramazân
Dâhil-i Mekke belde-i Yezdân (Refî’ Âmidî 1/27)
Ey hâme-i bâg-bân-ı ma’nâ
Gül-çîn-i çemen-sitân-ı ra’nâ (Refî’ Âmidî 2/1)

Gel kim yine sana düşdi bir iş
Gör anı bize getürme teşvîş (Refî' Âmidî 2/2) (Aydemir, 1989, s. 282)

Şeref Hanım Divanı'nda "Sûret-i Mektûb" başlığı ile isimini açıkça belirtmediği kişilere gönderdiği iki mektup vardır. Mektuplar içeri bakımından sıhhatnâme türü içerisinde değerlendirilmelidir. Birinci mektupta şair sıtma hastalığına yakalanan muhatabının sıhhat bulması ve tevfikin kendisine refîk olması için dua eder. Şairin, mektubu gönderdiği kişiyi yâd etmediği vakit yoktur. Şairin muhatabı gönderdiği mektubta Üsküb'ü tarif etmiştir. Şeref Hanım da bunun üzerine İstanbul'a bedel bir şehrin olmadığını söyler. Mektubun sonunda muhatabının sağlığı için dua ettiğini ve mektubunu beklediğini söyler. Şair ikinci mektupta da önce muhatabının hal-hatırını sorar ve "gûşe-i sıhhat"te olup olmadığını merak eder. Şereh Hanım'ı hem muhatabından firak hem de muhatabının rahatsızlığı üzmüştür. Firak ve hastalık haberiyle kanlı gözyaşları akıtmaktadır. Şair mektubun sonunda mektubu gönderenin sıhhate kavuşması içn dua eder ve mektup beklediğini söyler:

İdesin zevk ile üns ü ülfet
Hastelikden bula zâtın sıhhat (Şeref Hanım 4/3)
İtsin Allâh şifâsın i'tâ
Sıtma rencîde idermiş hâlâ (Şeref Hanım 4/4)
Vatana yine selâmet gelesiz
Cümleniz sıhhat ile sag olasız (Şeref Hanım 4/5)
Nâ-mizâc oldıgını gûş itdim
Mevc-i deryâ gibi çok cûş itdim (Şeref Hanım 5/5)
Ba'd-ez'în Hakk'a emânet olasın
Hastelikten yine sıhhat bulasın (Şeref Hanım 5/12) (Arslan, 2002, s. 488)

Yahyâzâde Âsaf Divanı'nda biri Hacı Mesut Bey, diğeri Lâmi' Bey'e olmak üzere iki manzum mektup vardır.

> 1. beyitten başlayıp 6. beyte kadar olan bölümde şair mektubu yazdığı kişiyi fazilet, irfan ve marifet sahibi, tasvir edilemeyecek bir yücelikte olması gibi sözlerle över. 6. beyitte şair nice zamandan beri tatlı bir söz işitmediğini söyleyerek mektubu yazdığı kişiye sitemde bulunur. 7. Beyitten itibaren eğer Hacı Mesûd Bey'den tek bir söz bile işitmediğinde hastalandığını, mutsuz olduğunu söyler. İşlerinin yoğunluğu sebebiyle mi sessizliğe gömüldüğünü sorar. 12. beyitten itibaren 31. beyte kadar kendisinin gece gündüz ona dua

ettiğini, geçmişte yaptıkları sohbetleri andıkça daha da bağlandığını, ümitsiz bir hasret çektiğini, haksızlıklara uğradığını, bu sebeple artık dayanamayıp bu mektubu kaleme aldığını söyler. Kalemi eline alıp mektubu yazmaya başladığını, mektubu bitirmek için acele ettiğini, bunları ona anlattıkça sevince boğulduğunu, bu sevincin etkisiyle bir şiir yazdığını, aslında kusurları çok olmasına rağmen ondaki güzel ahlâkın sonucu bunu sunmaya karar verdiğini, bu eserin dermansız gönlünün tercümanı olarak kabul edilebileceğini, kusurları varsa da onun bunları görmezden geleceğini, bu eserin muhabbetinin ürünü olduğunu söyler. 31. ve 32. beyitte ise mektubu güzel bir sonla bitirdiğini söyler ve ömrünün uzun olması için Allah'a duada bulunur (Aydın, 2007, s. 43).

Şair 1. beyitten başlayıp 6. beyte kadar fazilet sahibi Lâmi Efendi'nin kendisine bir gazel hediye ettiğini, bu gazelin güzelliğini, her noktasının sanki bir inci tanesi , her sözünde başka bir mazmunun gizli olduğunu, her beyitinde ayrı bir dil, her mısraında ayrı bir nükte bulunduğunu, okunduğu anda kalbi aydınlattığını söyler. 7. beyitten başlayıp 13. beyte kadar olan kısımda şair haddi olmayarak bunları yazdığını, zaten dilinin de onu anlatmada yetersiz kaldığını ama yine de gönlündeki bu coşkunun tesiriyle eline kalemi alıp yazmaya başladığını, vezinli ve kafiyeli söz söylemenin şiir yazmak demek olmadığını, birkaç söz söyledikten sonra bu tahmisin meydana geldiğini söyler. 13. Beyitten 18. beyte kadar olan kısımda şair diyecek çok şey olmasına rağmen sözü uzatmaya gerek olmadığını, bu cesaretlenmesinin bile bir özür sayılabileceğini, bu kusurunun affedilebilecek olduğunu, sürekli ona duada bulunduğunu söyler (Aydın, 2007, s. 44).

Zekî Divanı'ndaki ilk mesnevi Şeyh Hasîb Efendi'nin gönderdiği mektuptur. Şair bu mektuba karşılık "Cevâb-nâme-i fakîr" başlığı ile ikinci mesneviyi yazar. Şeyh Hasîb Efendi mektubuna "kerâmetlü, karındaş, gurrem, şâhum, fütüvvetlü, mürüvvetlü" gibi hitaplarla "**elkâb**" bölümüyle başlar ve selamını verir. Şeyh Hasîb Efendi bu girişten sonra mektubunda asıl olarak Zekî'ye "**kabz, bast, neş'e, gönül, rûh**" gibi terimleri kullanarak tasavvufî nasihatler verir. Hasîb ayrıca kendinde neş'enin zahir olduğu, aşkın yanına geldiği mekânı yani Rum ilini över. Nasihatlerini ve görüşlerini yazdıktan sonra Zekî'den bir mektuba cevap irsal etmesini söyler:

Şimdi irsâl idesiz neş'e Hüseynile hemân
Bakaram gelmesine şevk ile ol rûh-ı revân (Zekî 1/28) (Şahin, 2008, s. 425)

Zekî de bu istek üzerine mektuba bir cevap yazar. Mektubunda "elkâb" bölümünde Şeyh Hasîb Efendi'ye "ma'âdîn-i mürüvvet şâhım, 'inâyetlü pâdişâhum, kerâmetlü efendüm, cânum, şerâfetlü" gibi hitapla seslenir. Şeyh Hasîb Efendi'nin sıhhat sarayında dâim, aşk şevkiyle kâim olması için dua eder. Şair mektubunda Şeyh Hasîb Efendi'nin yazdıklarına mukabil "**kabz, neş'e, rûh**" gibi tasavvufî kavramlarla görüşlerini dile getirerek cevap verir. Şair de Hasîb Efendi gibi Anadolu'yu cihan

mülkünün cenneti olarak görür. Şair mektubun sonunda şeyhine dua eder:

Bu niyâzım dilerem ola kabûl
Ey kerem-pîşe ü ferhunde-usûl (Zekî 2/39)
Ey Hasîb Şeh sultân-ı nejâd
'Ömrün efzûn-ı safâ bâd-ı ziyâd (Zekî 2/40) (Şahin, 2008, s. 429)

Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi küçük mesnevilerle 52 manzum mektup yazılmıştır. Mektuplarda muhatap bazen sevgili, bazen yardım talep edilen hâmî, bazen de bir dost veya arkadaştır. Mektup yazma aleti kalem olduğu için şairin ilk muhatabı da kalem olmuş ve mesnevilerin çoğunda şairler kalemi kişileştirerek kalemle konuşmuşlardır. Şairin dert ortağı kalemden istediği hissiyatını kâğıda en iyi şekilde döküp muhatabına iletmesidir. Genel olarak mektuplara baktığımızda şairlerin dile getirdikleri konular *"şehirden haber alma, gurbete çıkma ve ayrılık acısı, tebrik, teşekkür, sıhhat sorma ve bazı özel meselelerdir."* Mektup uzakta olan birine yazıldığı için mektupların ana konusu firak acısı ve visal arzusu olmuştur. Mektuplarda şairlerin muhatabını makam ve mevkiine göre medhetmeleri, şehir medhiyelerine yer vermeleri, visal arzusunu dile getirmeleri, içinde bulundukları halleri anlatmaları ve taleplerini bildirmeleri mektupları medhiye, şehir şiirleri, arz-ı hâller ve hasb-ı hâllerle içiçe geçmiştir. Aynı şekilde muhatabın sağlığından haber alma ve ona sıhhatı için dua edip onu tebrik etme mektupları muhtevası açısından sıhhatnâme yapar. Mektupların ilişkili olduğu türler arasında *tebriknâmeler ve teşekkürnâmeler* de vardır. Şairler mektuplarında gönderilen bir hediye veya ihsana karşı teşekkürlerini iletmişler, muhatabın belli bir makama gelmesi ve sıhhatine kavuşması nedeniyle tebrik etmişlerdir. Mektupların sonrarında muhabtabın yanında şairlerin kendilerine de dua ettikleri görülür. Aşağıda manzum mektup yazan şairler, mektubu gönderdikleri kişiler ve mektupların muhtevaları verilmiştir.

Tablo 23.

Mektup Yazan Şairler, Gönderilen Kişiler ve Mektupların Muhtevası

ŞAİR	**GÖNDERİLEN KİŞİ**	**MUHTEVA**
Mesîhî	Sevgili	Sevgiliye visal arzusu.
Cinânî	Defterî Bey, Âzerî Bey, Sultan Murat	Bursa'dan haber alma, sevgili, firak acısı, memurluğun uzatılması.
Âlî	Ekâbirden biri	Teşekkürnâme, daha iyi bir katırın ihsan edilmesi.

Nâbî	III. Ahmet	Teşekkürnâme.
Şehrî	Velî Bey	Medhiye.
Vahyî	Big Efendi	Muhabbet ve visal arzusu.
Hâmî	Tîbî Efendi	Medhiye, firak acısı, hasb-ı hâl ve arz-ı hâl.
Sâlim	Ş. İshak,Vehbî, Mevlevî Şeyhi	Tebriknâme, şehir medhiyesi, hasret, firak, gurbet acısı, dua isteği ve arz-ı hâl.
Neylî	-	Gurbet ve ayrılık acısı.
Lebîb	Maden Emini Abdullah Efendi	Medhiye, visal arzusu.
Nûrî	-	Hasb-ı hâl, ayrılık, gurbet.
Vehbî	Ali Paşa	Yardım isteği.
Mahtûmî	Sevgili	Sevgilinin güzelliği ve aşk.
Ferdî	-	Fırkat acısı.
Memduh Paşa	Fahrî ve Hüseyin Efendi	Hal hatır ve sıhhat sorma.
Refîk	-	Ölüm üzerine teselli verme.
Müftî	Molla Efendi	Medhiye ve ayrılık acısı.
Müştak Baba	Padişah	Yardım talebi ve arz-ı hâl.
Nâfî	Mesut, Hüseyin, Murat Efendi	Felekten şikayet, arz-ı hâl ve tebrik.
Refî’	Sevgili	Firak ve haster acısı
Şeref Hanım	-	Sıhhatnâme, şehir medhiyesi ve hasb-ı hâl
Âsaf	Hacı Mesut ve Lâmi’ Bey	Hasret ve gönderilen gazele tahmis isteği.
Zekî	Şeyh Hasib Efendi	Tasavvufî konularda nasihat, şeyhe dua

5.3.2.5. Sergüzeşt

Sergüzeşt “şairlerin başlarından geçen hâdiseleri ve bu hâdiselerden kaynaklanan duygu ve düşüncelerini -doğrudan ya da kurmaca unsurlarla zenginleştirerek- kendi ağızlarından anlattıkları eserlerdir.” (Gökalp, 2006b, s. 6). “Eski Türk edebiyatında manzum sergüzeşt-nâmeleri iki ana grupta toplayabiliriz. “Türün Tanımı ve Sınırları” başlıklı bölümde belirttiğimiz üzere sergüzeşt-nâmeler, otobiyografik eserler ve hatıralar şeklinde iki ana grupta değerlendirilebilir.” (Gökalp, 2006b, s. 7). Küçük mesnevilerle 18. yüzyılda Kânî ve Mirzâzâde Sâlim, 19. yüzyılda Cesârî sergüzeşt yazmıştır ve bu % 0,1’lik orana tekabül eder.

Sergüzeştlerde Kânî İstanbul’a gelip memduhundan kâtiplik talep etmesinin, Sâlim başından geçen bir aşk macerasını ve Cesâri rüyada âşık olup memleketi Ederne’den İstanbul’a gelişini anlatır. Kânî Divanı’nda bulunan tek mesnevi yüz otuz iki beyitlik sergüzeşttir. Kânî, sergüzeştlerin çoğunda bulunan bölümlerin olmadığı bu

mesnevisinde hâmî bulmak için İstanbul'a gelişini sonunda Vali Mehmet Paşa'nın divan kâtipliğini elde etmesini anlatır.

> XVIII. yüzyıl şairlerinden Ebu Bekir Kânî'nin Divan'ında yer alan *Hasb-ı Hâl-i Hod* başlıklı mesnevisi yüz otuz iki beyittir. Şair, mesnevisini kendisini divan kâtipliği görevine getiren Özi Valisi Muhammed Paşa'ya duyduğu şükranı dile getirmek için yazmış olmalıdır. Zira Kânî, Hasb-ı Hâl-i Hod'da toplumdaki bilgi ve birikim sahibi insanlarla, hamilerinin gölgesinde yaşayan riyakâr ve dalkavuk insanlar arasında mukayeseye girişir. Şairin bu mukayeseyi yaparken kendisini malzeme olarak kullanması dikkat çekicidir. Kânî, kendi hâlinde biriyken İstanbul'a gidip, paşa kâtipliği elde etmesi sonucu kendisinde gözlemlediği olumsuz değişiklikleri ortaya koyar. Böylece şair, kendisini eleştirirken, aslında mensubu olduğu toplumun değer yargılarını da masaya yatırır. Ancak, şairin kendisini küçümseyecek kadar ileri gitmesi hicve ve mizaha düşkünlüğüyle birlikte hâmîsinin övgüsünü yapmak istemesinden kaynaklanır. Eserin sonunda Kânî, tüm itibarının Muhammed Paşa'dan kaynaklandığı söyler. Bütün bunların ışığında hâmîsine şükranlarını bildirmek isteyen şairin öz eleştiriden yararlanarak toplumsal eleştiriye yöneldiğini söyleyebiliriz. Kanî bunu yaparken kendi hayatından yararlanmış, kendi kişisel değişimini okuyucuya aktarmıştır. Toplumsal eleştiri, özeleştiri ve medhiyeyi ustaca bir kurguyla bir araya getiren Kânî'nin kabiliyetine hayran kalmamak mümkün değildir.
>
> Kânî, mesnevinin giriş bölümünde hâmîlerinin gücüyle bir yerlere gelmiş riyakar ve iki yüzlü insanlarla; sefalet içinde yaşayan dürüst, akıllı ve irfan sahibi insanları mukayese eder. Daha sonra kendisinden bahseder. Şair, Ruscuk'a yaptığı ziyaretler sırasında yaşadığı anılarını anlatmaya başlar. Eflak civarında gezerken, yolu Ruscuk'a düşen şair, burada bir süre kalır. Şair, burada yer alan tevhit ehli insanlarla görüşür. Bu arada başında Mevlevî külahı olan biriyle tanışır. Kânî, adı Sıddîk (Ebu Bekir) mahlası da Kânî olan bu zatı fazla ciddiye almaz, sözlerinin kuru laf olduğunu düşünür. Şair, bir süre sonra İstanbul'a gitmeye karar verir. Yola çıkmaya karar veren şair, ahbaplarının İstanbul'da yaşamanın zorluklarına dair sözlerine kulak asmaz. Mevlevî külahlı derviş ses çıkarmaz ve İstanbul'a giderler. İki üç ay İstanbul'da geçirdikten sonra tekrar Rusçuk'a döndüğünde artık başı külahlı bir derviş kıyafetinde değildir. Kânî, Özi Valisi Muhammed Paşa'nın divan kâtibi olmuştur. Şair yoldan geldiği için, görenler kınamasın diye bir berber dükkanına gider. Şair, dükkanda hiç de ağır başlı davranmaz, gülüp oynaşmaya, şakalaşmaya çalışır. Şairin eski ciddiyetinden ve ağır başlılığından eser kalmamıştır. Daha önce görmüş olanlardan birisi, Kânî'yi tanır. Adam, onun bu ciddiyetten yoksun hallerini görünce bıyık altından gülerek, alaycı birkaç imada bulununca, Kânî berberde daha fazla duramaz. Söz konusu adam Kânî'yi hatırladığını, şairin iki yüzlü olduğunu, divan kâtipliği yapacak vasfının olmadığını, tüm itibarının paşadan geldiğini söyler. (Gökalp, 2006b, s. 26).

Karn-ı evvelde seyâhatde iken

Gâh mihnetgehi râhatda iken (Kânî 1/1)

Geşt iderken bu zemîn-i sahrâsın

Seyri derken karasın deryâsın (Kânî 1/2)

Niçe esrâr u niçe 'ibretler

Niçe hayret viricek hikmetler (Kânî 1/3)
Nice ‘âkılleri gördüm muhtâc
Serseri pây-ı bürehne gezer ac (Kânî 1/7)
Niçe erbâb-ı ma’ârif ki biri
Zabt ider ‘akl ile bahr u beri (Kânî 1/14)
Bulmamış emr-i ma’âşa çâre
Künc-i külhanda yatur âvâre (Kânî 1/15)
Gezdüm Eflâk havâlisinde
Sonra nehr-i tuna yalısında (Kânî 1/58)
Bir yere varmış idüm Ruscuk nâm
Kendü ma’mûr ahâlisi be-kâm (Kânî 1/59)
Şehr-i İstanbuli ol etrâfun
Bunda yok medhali hergiz lâfun (Kânî 1/60)
Vâlî-i Özi Mehemmed Paşa
Kapusında ider idüm inşâ (Kânî 1/106)
Bu adamcıkda bu seyrân ne dimek
Bak abe kâtib-i dîvân ne dimek (Kânî 1/122) (Yazar, 2012, s. 170)

Mîrzâzâde Sâlim “Ser-güzeşt Manzûme” başlıklı mesnevisinde bahar mevsiminde başından geçmiş bir olayı ve bu olaydan tevellüd duygularını anlatır. Olay şairin kulaktan âşık olmasıdır. Şair, kalemden “râz-ı derûnunu, ahvâlini ve râz-ı pinhânını” yazmasını ister. Bahar gelmiş, cihan baştanbaşa yeşil elbisesini giymiştir. Bahar vakti tamamıyla sürûr vaktidir. Baharda zemin baştanbaşa mamur olmuş, güzeller bahçelere çıkmış, her tarafta çiçekler açmıştır. Şairin gönül gemisi hayli zamandır feragat limanında gizlice durmaktadır. Zaman ve hava müsait olduğu için şair de dışarıya gezintiye çıkar, Hisar’a varıp baharın tadını çıkarır. Burada bu güzel bahar mevsiminde ay misali sevgilinin kırmızı dudaklarını hayal eder, ağlayarak sevgilinin boyunu anar. Şair Hisar’dayken yaran da gelmeye başlar. Akşam olunca sahilhaneye toplanırlar ve “vasf-ı mâh ve zikr-i hubân” ederler. Dostlar sevgiliyi öyle bir medhederler ki artık gönül gider, akıl ve karar terk-i vatan eylerler. Yani şair, dostların anlatmasıyla sevgiliye “kulaktan âşık olmuştur.” Evine geldiğinde gam askerleri gönlünü doldurur, böylece şair “ser-i uşşâk” olur. Mesnevinin sonunda şair, âşık olduğu merhametsiz sevgiliye seslenir. Sevgiliden merhamet ve kerem ister, nale ve efganından sakınmasını söyler:

Başla ey hâme-i mu'ciz-âsâr
Etmeye râz-ı derûnum izhâr (Mîrzâzâde Sâlim 11/1)
Başla ahvâlimi takrîre benim
Râz-ı pinhânımı tahrîre benim (Mîrzâzâde Sâlim 11/7)
Her çemen giydi şehâ ser-tâ-pâ
Yeniden câme-i hazra zîrâ (Mîrzâzâde Sâlim 11/11)
Öyle bir vakt idi ol vakt-i sürûr
Kim zemîn oldu ser-â-pâ ma'mûr (Mîrzâzâde Sâlim 11/13)
Hâsılı vakt-i Hisâr idi ol dem
Gitmege seyre everdi âdem (Mîrzâzâde Sâlim 11/28)
Çünkim oldukdu Hisâr'a mihmân
Gelmege başladı cümle yârân (Mîrzâzâde Sâlim 11/42)
Vasf-ı hûbân ile sohbetde iken
Muktezâ-yı hak-ı seyyâl-i suhen (Mîrzâzâde Sâlim 11/64)
O kadar medhini etdi ahbâb
Kim gönül kâkülüne etdi şitâb (Mîrzâzâde Sâlim 11/66)
Çü gönül gitdi sarây-ı dilden
Eyledi 'akl u karâr terk-i vatan (Mîrzâzâde Sâlim 11/68)
O zamandan ser-i 'uşşâk oldum
Görmege ol mehi müştâk oldum (Mîrzâzâde Sâlim 11/70)
Merhamet et bana ey sîmîn-ten
Hazer et nâle vü efgânımdan (Mîrzâzâde Sâlim 11/80) (İnce, 1994, s. 179)

Benderli Cesârî'nin ilk mesnevisi divan tertip etmesinin sebebini de açıkladığı bir sergüzeşttir. Mesnevide hayatına ait önemli bilgiler verir. Cesârî 11 yaşında iken rüyasında sevgiliyi görür, sevilinin elinden bade içerek âşık olur. Uyandığında sevgiliyi göremeyince firak ateşiyle yanar ve onu görme umuduyla şiir söylemeye başlar. "Bir yanda ayrılmak istemediği vatanı vardır diğer yanda rüyâsında görüp de âşık olduğu, arayıp da bulmak istediği sevgili vardır. Cesârî, Allah'a yalvarır ve ondan ne yapması gerektiğini öğrenmeye çalışır. Bu şekilde iki üç yıl geçiren şâir, düşmanın vatan topraklarına girmesiyle memleketinden ayrılmak zorunda kalır." (Akkuş, 2010, s. 18). Sazını alıp sevgiliyi aramak için Edirne'ye gelir ve orada aralarında Dehrî mahlaslı şairinde olduğu bir gurup meydan şairi onu imtihan ederler. Meclise gidip gelirken tanıştığı bir güzel ona İstanbul'a gitmesi gerektiğini söyler. Sevgiliyi bulma ümidiyle

gemiye binen şair İstanbul'da Yenikapı'ya iner. Şair İstanbul'da Bektaşîlerin meclisine gider.

> Cesârî sergüzeştini anlatırken geçmişi hatırlar; çocukken gördüğü rüyâyı asla unutamadığını söyler, sâkînin ona içirdiği badeyi ve gönlüne giren muhabbeti yâd eder. (Msn. 1 / 123-124) Bir gün Yenikapı'da bir mecliste düşüncelere dalmış dururken bir "şûh-ı dil-ârâ" görür. Bu güzel Cesârî'nin yanına gelir, etek öper ve uzun zamandır onu aradığını söyler. Cesârî ise tüm bu olanlar karşısında şaşırır, ne yapacağını bilemez, aklı başından gider. (Msn. 1/125-129) Cesârî'nin bu halini gören Güzel; "Sen beni daha önce tanımıyordun, güzelliğimi görünce serseme döndün." der. Bunun üzerine Cesârî; "Günahım varsa öldür ama bana kim olduğunu söyle, ben güzellerden çok çektim ve hep keder içindeyim." der. Ve Güzel cevap verir: "Eğer "sırr-ı pinhân"a ulaşmak istiyorsan canan ararken canından geçmelisin. Ben seni gece rüyada bulmuştum, o mecliste sâkîydim. Sen benim elimden bade içip mest olmuştun. Sen benim aşkımla kemale erdin, o halini unuttun mu? Cesârî mahlasını sana ben verdim, bütün sözlerine tatlılığı ben verdim. Benim adım Edhem bunu bil! Ben yaralı gönüllere merhemim." (Msn. 1/132-139). (Akkuş, 2010, s. 22).

Cesârî artık her şeyin farkına varır. Şair bundan sonra divan tertip etmesinin sebebini açıklar. Şairin şiir yazmasına sebep sevgilinin isteğidir. Sevgili, şaire niçin divan tertip etmediğini, bu dünyaya gelenlerin hepsinin ölüp gittiğini ama eser bırakanların hayırla yâd edildiğini, rahmete vesile olanın eser olduğunu söyler. Bu nasihatler üzerine şair, birçok gazelinin olduğunu, hangi amaçla şiir yazması gerektiğini söyler. Sevgili de önce na't yazmasını söyler. Çünkü na't mahşerde şefaate vesile olacaktır. Daha sonra dört halifeyi övmesi ve şiirine "tarikat, hakikat, şeriat ve marifeti" koymasını söyler. Böylece şiirini okuyanlar, ne güzel şiirdir, diyeceklerdir:

Gel ey hâme figân (u) zâra başla
Gel ey (uş) nazm-ı vasf-ı yâre başla (Cesârî 1/1)
Yaşum on birde idi 'aşka düşdüm
Yazub mevzûn bu şi'ri meşke düşdüm (Cesârî 1/5)
Yaturdum hâb-gâhum içre nâgâh
Görüb rü'yâ oldum sırra âgâh (Cesârî 1/7)
Bana meydan tolu câmı içürdi
İdüb mestâne kendümden geçürdi (Cesârî 1/13)
Ele sâzum alub kıldım seyâhat
Edirne şehrine kıldum ziyâret (Cesârî 1/64)
Çalub çagırmagı itdüm ferâgat
Sitanbul şehrine kıldum seyâhat (Cesârî 1/95)
Sefîneye Tekirdagında bindüm

Selâmetle Yenikapuya indüm (Cesârî 1/96)
Anı gördüm ki bir şûh-ı dilârâ
Güzeller içre memdûh ‘âlem ârâ (Cesârî 1/126)
Tebessüm eyleyüp didi ey ‘âşık
Suhandân bezmüne oldunsa lâyık (Cesârî 1/147)
Kanı tertîb-i dîvân eyledün mi
Bu ‘aşk hâletün i’lân eyledün mi (Cesârî 1/149)
Teberrük yaz ki kalsun bir hoş âsâr
Seni yâd ideler dillerde her bâr (Cesârî 1/151)
Vesîle rahmete ancak eserdür
Anılmak hayr ile hoş mu’teberdür (Cesârî 1/152) (Orhan, 2012, s. 87)

Sonuç olarak küçük mesnevilerle 3 sergüzeşt yazılmıştır. Kânî, sergüzeştinde İstanbul’a gelip Mehmed Paşa’dan kâtiplik talep etmesini anlatır. Şair hâmîsini medhederken aynı zamanda hayatı üzerinden sosyal eleştirisini yapar. İkinci sergüzeştte Sâlim, hayatı hakkında bilgi vermez sadece başından geçen bir aşk macerasını anlatır. Sâlim’in mesnevisini sergüzeştlerin hatıra başlığında değerlendirebiliriz. Üçüncü sergüzeştte ise Cesârî rüyada sevgilinin elinden bâde içip âşık olmasını, sevgiliyi bulmak için memleketinden çıkıp Edirne’ye oradan da İstanbula gelişini anlatır.

5.3.2.6. Sıhhatnâme

Klasik Türk şiirinde sıhhatnâme “padişahın hastalıktan iyileşmesini tebrik etmek, bu güzel hadise ve mutlu haber karşısında kendi duygularıyla beraber halkın duygularını da yansıtmak, halkı bundan haberdar etmek ve bu arada padişahın muhtelif vechelerini övmek gibi birçok gayeye hizmet eden” şiirler olarak tarif edilmiştir. (Arslan, 2002, 776). İskender Pala, sıhhatnâme için şunları söylemiştir: “Hastalanan birisinin iyileşmesi dileğiyle yazılan şiirlere verilen ad. Daha çok kaside şeklinde yazılır. Hastanın iyileşmesi için dua edilip iyi temennilerde bulunulan bu tür manzumelerin örneğine az rastlanır.” (Pala, 2003, s. 416). 38 şiir örneği ile sıhhatnâmeler konusunda yapılan bir çalışmada sıhhatnâmelerin “tebrik ve müjde” için yazıldığı söylenmiştir: “İnceleme fırsat bulduğumuz sıhhat-nâmelerin hemen hepsinin tebrik ve müjdeleme amacını temel aldığını gördük. Tebrik etme ve müjdeleme eylemi bir sonuçtur. Yani muhatabın hastalığı atlatıp, iyileşmesi tebrik edilirken, halka

muhatabın esenliği kavuşması da müjdelenir. En açık biçimiyle ifade etmek gerekirse sıhhat-nâmeler, hastalığın iyileşmesini konu aldığı için zaman itibariyle hastalıktan sonraki dönemi kapsar." (Gökalp, 2006a, s. 106). Küçük mesnevilerle toplam 7 mesnevi yazılmıştır. Bu sayı toplam mesneviler içinde % 0,4'lük orana denk gelir.

Küçük mesnevilerle yazılan 7 sıhhatnâmeden dördünü Seyyid Vehbî yazmıştır. Şair dört mesneviyi de Sultan Ahmed'e sunar. Mesnevilerde muhatap padişahtır ve padişah, devlet bedenin ruhu olarak hayal edilir. Bu nedenle şair padişahın hastalanması ve şifa bulmasının hem kendi hem de halk üzerindeki etkilerini sıralar. Sıhhatnâmelerde muhatap şifa bulduğu için hamd ve dua edilir. Mesnevilerin medhiye kısımları da klasik Türk şiiri övgü geleneğiyle paraleldir. Yedi beyitlik ilk mesnevide Seyyid Vehbî, saltanatın devlet lalezârı olduğunu, oradaki şevket tahtında da Sultan Ahmed Han'nın oturduğunu söyler ve aşağıdaki gibi dua eder:

Revnak-ı gülşen-i cehân olsun
Kuzılarıyla kâmurân olsun (Seyyid Vehbî 1/3)
O çerâg itdi sadr-ı zî-şânı
Haşre dek sönmesün çerâgânı (Seyyid Vehbî 1/4)
Kuzıların bagışlasun Mennân
Sürümüzle biz anlara kurbân (Seyyid Vehbî 1/6)
Zevk ile dâ'imâ gelüp şen ola
Feyz-i 'adliyle dehr gülşen ola (Seyyid Vehbî 1/7) (Dikmen, 1991, s. 273)

Seyyid Vehbî'nin mesnevi ile yazdığı sıhhatnâme altmış yedi beyittir. Şair, mesneviye cihanın padişahı şifa bulduğu için Allah'a yüzlerce hamd ile başlar. Zamanın gücü gitmişken padişahın şifa bulmasıyla canı yeniden gelmiştir. Allah, Hızır avucuyla zamanın İskender'ine âb-ı hayatı sunmuştur. Padişahın hastalığı ile zaman ve cihan da gamdan hastalanmıştır. Bu hastalıkla düşünceler incinmiş, büyük küçük herkes hasta olmuş, dünya adeta hastalar odası olmuştur. Artık dimağda sefa kokusu kalmamış, cihana bir gevşeklik gelmiş, mumda aydınlık görülmez olmuştur. Ağaçların yaprakları açılmış eller gibi padişah için duadadır. Bulutlar yağmur gözyaşlarıyla kan ağlamaktadır. Kısacası bütün cihan bu hastalık karşısında hayrete düşmüştür. Sultan Ahmed, sıhhat bulmadıkça cihana rahat mümkün değildir. Çünkü herkesçe kabul edilen bir durum, padişahın âlemin ruhu olmasıdır. O ruha beden ise memlekettir. Tenin sıhhatte ve kuvvetli olması cana, ruha bağlıdır. Devlet ricali o bedendeki azalar gibidir. Ruhta hastalık olunca ezayı bedende azalar çeker. En evvel de eziyeti baş ve göz yani

vezir-i azam çeker. Vezir devlet bedenine baş olduğu gibi mülk güzeline de gözdür. Padişahın cismine hastalık gelince bunu halk da hisseder ve sarsılır. Şair, padişahın cihanın hayatı, ruhu, canı olduğunu onun hastalığı ile bütün cihanın hasta olacağını bazı somutlamalarla açıklığa kavuşturur. Örneğin; aynada kir olunca timsale "hüsn-i sûret" gelmez, göz hasta olunca kirpiklerle süs olmaz, kalemin ucu kırık olursa yazı düzgün olmaz, temel gevşek olursa bina sağlam olmaz:

Sad-hamd Hakîm-i Müste'ân'a
Kim virdi şifâ şeh-i cehâna (Seyyid Vehbî 2/1)
Sundı kef-i Hızr âb-ı Yezdân
İskender-i dehre âb-ı hayvân (Seyyid Vehbî 2/2)
Gitmişdi zemânenün tüvânı
Yirine henüz geldi cânı (Seyyid Vehbî 2/5)
Yok bûy-i safâ dimâgumuzda
Fer görmez idik çerâgumuzda (Seyyid Vehbî 2/12)
Bîmâr ile pür sarây-ı dünyâ
Hasteler otası idi gûyâ (Seyyid Vehbî 2/17)
Her bergi olup kef-i güşâde
Eşcâr mukîm idi du'âda (Seyyid Vehbî 2/21)
Tab'-ı şehe gelmedükce sıhhat
Mümkin mi ki 'âlem ola râhat (Seyyid Vehbî 2/27)
Oldugı degül midür müsellem
Sultân-ı zemâne rûh-ı 'âlem (Seyyid Vehbî 2/32)
Ol rûha memleket bedendür
Bihbûdi-i ten kuvâ-yı tendür (Seyyid Vehbî 2/33)
Çün rûhda 'illet ola peydâ
Çekmez mi ezâ bedende a'zâ (Seyyid Vehbî 2/36)
Göz merdümeginde olsa 'illet
Müjgânlar ile gelür mi zînet (Seyyid Vehbî 2/51)
Bir beytün olınca süst esâsı
Muhkem mi olur anun binâsı (Seyyid Vehbî 2/59) (Dikmen, 1991, s. 274)

Seyyid Vehbî Divanı'ndaki "kaside" başlıklı on beyitlik beşinci mesnevi, sıhhatnâme türündedir. Padişahın yaratılışında o kadar nezaket vardır ki gül ona nispeten diken görünür. Padişahın yaratılış gülünün kokusuna "nezle" hastalığı tesir

etmiş, mutluluğunu kedere döndürmüştür. Rutubet o güzel, latif gülün şebnemzede olmasına sebep olmuştur. Böyle adaletli ve "nâz-pîşe" bir şâha hastalık layık değildir. Şair bundan sonra cihanın yaratıcısına padişaha ifâkat yani şifa verdiği için hamd ve minnet eder. Şâha şifa gelmesiyle zaman da yeni bir hayata kavuşmuştur. Şair altıncı mesnevide kahr sureti altında bir ihsanın olduğunu, nimetin şükürle arttığını, şükür olmadan nimetin nıkmet olacağını söyler. Sıhhat nimetinin de hastalık ile açığa çıkacağı ifade edilip sultanın sağlıklı kalması için dua edilir. Seyyid Vehbî Divanı'ndaki seksen bir numaralı medhiye mesnevinin içerisinde de sıhhatnâme özelliği gösteren bir bölüm vardır. Hastalık sultana tekrar gelince sultan cuma namazına gelememiştir. Halkın ve şairin gözleri doğal olarak sultanı arar ama devlet güneşi doğmayınca hasret, gündüzlerini geceye çevirir. Sultanın cuma namazına çıkmamasının illa bir özrü bağlı olduğunu halk bilir, şâhın "şikest-i bâl" olduğunu anlarlar ve namaza ikamet edince kıyameti koparırlar. Sultan zamanın cismine can olduğundan, eski sultanlara benzemediğinden halkın teveccühü ve meyli bir başkadır. Sultanın zamanında şeriat icra edilmiş, adaletle cihan ihya olmuştur. Şair halkın üzüntüsüne ve perişan haline tercümanlık yapar ve şiiriyle bunu duyurur. Halk, sultanın hastalığı ile o kadar üzülmüştür ki âh ve ağlayıp inlemelerini, sıhhat haberini nasıl intizar ettiklerini görmek lazımdır. Her yerde, sabahlara kadar, genç-yaşlı, kadın-erkek, zengin-fakir herkes ellerini dergâh-ı Hakk'a açıp sultanın sıhhati için dua etmektedirler. Kibâr-ı devlet ise sultanın sıhhate kavuşması için mevlit okutturmakta, şifalı şerbetler hazırlamaktadırlar. Her hane önünde de adaklık kurbanlar vardır. Devlet ricali içinde özellikle sultanın damadı şifa için çok uğraşmaktadır. Şairi Vehbî ise hicran ile melûl, hayretle boynunu bükmüş, sultanın rehgüzerinde gölge gibi durmaktadır. Sultanın şifa bulması için canını adaklık kurban edecek Vehbî sultan için na't, münacat yazıp dua etmektedir. Şair mesnevinin sonunda sultanın minnet yükünü atıp şifa bulması nedeniyle Allah'a hamd, sıhhatle kalması için de dua eder:

Tab'ında var ol kadar nezâket
Gül hâr görinür ana nisbet (Seyyid Vehbî 5/1)
Bûy-ı gül-i hulkı itdi te'sîr
Kâmını zükâm kıldı tekdîr (Seyyid Vehbî 5/2)
Hallâk-ı cehâna hamd ü minnet
Kim virdi vücûdına ifâkat (Seyyid Vehbî 5/9)
Çün geldi şifâ şeh-i cehâna
Kesb itdi hayât-ı nev zemâne (Seyyid Vehbî 5/10)

Şükr ile olur ziyâde ni'met
Şükr olmasa ni'met ola nıkmet (Seyyid Vehbî 6/3)
Sıhhat gibi ni'met olmaz ammâ
'İlletle olur o da hüveydâ (Seyyid Vehbî 6/5)
Sag olsun o pâdişâh-ı devrân
Olsun yolına fidâ dil ü cân (Seyyid Vehbî 6/9)
Ma'lûm idi hakl-ı dehre zîrâ
Yok 'özr-i salât sende illâ (Seyyid Vehbî 7/51)
Zâhir olıcak cehâna hâlün
Halk anladılar şikest-i bâlün (Seyyid Vehbî 7/53)
Halkun işideydün âh u zârın
Sıhhat haberine intizârın (Seyyid Vehbî 7/74)
Dergâh-ı Hak'a kılup darâ'at
Eylerler idi du'â-yı sıhhat (Seyyid Vehbî 7/81) (Dikmen, 1991, s. 287)

Seyyid Vehbî'den sonra sıhhatnâmemesnevisi yazan şair Abdî'dir. Abdî, kasideler içerisinde mesnevi nazım şekli ile bir sıhhatnâme yazar. *"Berây-ı İfâkat-i Yûsuf Kâmil Paşa-yı Müşârün İleyh"* başlığındaki mesnevi Yûsuf Kâmil Paşa'ya sunulmuştur. Abdî de Seyyid Vehbî gibi önce hamd ve dua eder ve ardından paşanın hastalanmasının halka tesirini anlatır. Şairin ilk beyitlerde duası, paşanın nazenin vücudunun bir daha hastalık görmemesidir. Paşanın hastalığıyla samimi dostları da binlerce hüzün ile hasta olmuşlardır. Yûsuf Kâmil Paşa sıhhate kavuşunca hastalanan dostlarda "taze can" bulmuşlardır. Abdî bunları söyler ve paşanın hastalanmasından sonraki haletini açıklar. Paşanın eşiğine gelip de yüz sürmeden, paşayı görmeden geri dönmesi şairde neşe ve sevinci kaçırmıştır. Şairde öyle bir değişiklik olmuştur ki ayı balık, karıncayı yılan, suyu serap zannetmektedir. Paşadan ayrılığın verdiği hayretle artık şairin ağzını bıçak açmaz. Abdî kimi görse hemen paşanın halini sormaktadır. Şair içinde bulunduğu hali anlattıktan sonra duaya ve medhiyeye başlar. Abdî mesnevinin sonunda paşanın sağlığına kavuşmasını tebrik eder ve bir daha hastalanmaması için Allah'a yalvarır:

Görmesin bir dahi cism-i nâzenînin derd-i devâ
Hem-nişînin ola bundan böyle mahbûb-ı hevâ (Abdî 12/2)
Asdıkâya inhirâf vermiş idi sad-melâl
Cümle olmuşduk berâber seninle haste-hâl (Abdî 12/3)

Hamdü-lillâh sıhhatinle şimdi bulduk tâze cân
Ey hıdîv-i ser-firâz-ı mültecâ-yı dâverân (Abdî 12/4)
Her kimi görsem ederdim hâl ü şânından su'âl
Pürsiş-i hâlin idi bana esâs-ı iştigâl (Abdî 12/10)
Ederim tebrîk şimdi sıhhat-ı cism ü tenin
Eski meddâhın degil mi 'Abdi-i kemter senin (Abdî 12/24)
İnhirâf-ı tab'ını Hak bir dahi göstermesin
Hâtır-ı ahbâbını dehr-ı denî göstermesin (Abdî 12/25) (Sağlam, 2011, s. 159)

Şeref Hanım Divanı'nda "Sûret-i Mektûb" başlığı ile isimini açıkça belirtmediği kişilere gönderdiği iki mektup vardır. Mektuplar içeri bakımından sıhhatnâme türü içerisinde değerlendirilmelidir. Birinci mektupta şair sıtma hastalığına yakalanan muhatabının sıhhat bulması ve tevfikin kendisine refîk olması için dua eder. Şairin, mektubu gönderdiği kişiyi yâd etmediği vakit yoktur. Şairin muhatabı gönderdiği mektubta Üsküb'ü tarif edince Şeref Hanım da bunun üzerine İstanbul'a bedel bir şehrin olmadığını söyler. Mektubun sonunda muhatabının sağlığı için dua ettiğini ve mektubunu beklediğini söyler. Şair ikinci mektupta da önce muhatabının hal-hatırını sorar ve "gûşe-i sıhhat"te olup olmadığını merak eder. Şereh Hanım'ı hem muhatabından firak hem de muhatabının rahatsızlığı üzmüştür. Firak ve hastalık haberiyle kanlı gözyaşları akıtmaktadır. Şair mektubun sonunda mektubu gönderenin sıhhate kavuşması için dua eder ve mektup beklediğini söyler:

İdesin zevk ile üns ü ülfet
Hastelikden bula zâtın sıhhat (Şeref Hanım 4/3)
İtsin Allâh şifâsın i'tâ
Sıtma rencîde idermiş hâlâ (Şeref Hanım 4/4)
Vatana yine selâmet gelesiz
Cümleniz sıhhat ile sag olasız (Şeref Hanım 4/5)
Nâ-mizâc oldığını gûş itdim
Mevc-i deryâ gibi çok cûş itdim (Şeref Hanım 5/5)
Ba'd-ez'în Hakk'a emânet olasın
Hastelikten yine sıhhat bulasın (Şeref Hanım 5/12) (Arslan, 2002, s. 488)

Kısaca küçük mesnevilerle yazılan 7 sıhhatnâmeye baktığımızda karşımıza ilk olarak Seyyid Vehbî'nin Sultan Ahmed'e sunduğu mesneviler gelir. Seyyid Vehbî,

sultana 4 sıhhatnâme mesnevisi sunmuştur. Diğer sıhhatnâmeler ise 19. yüzyılda Abdî ve Şeref Hanım'a aittir. Haluk Gökalp'in 38 sıhhatnâme üzerine yapığı çalışmada görüldüğü gibi en çok sıhhatnâme yazan şair Seyyid Vehbî, en çok sıhhatnâme sunulan kişi de Sultan III. Ahmed'dir (Gökalp, 2006a, s. 125). Vehbî'ye göre padişah cihanın ruhu olduğundan o hasta olunca tüm kâinat hasta olmuştur. Hüsn-i talil ile padişah hastalandığı için bulutlar yağmur gözyaşını akıtmakta, ağaçlar dua eden elleriyle Allah'a yalvarmaktadır. Abdî yazdığı sıhhatnâmede paşanın rahatsızlığı karşısında halkın duygularını da yansıtır. Şeref Hanım'ın yazdığı mektupların muhtevası sıhhatnâmedir ve mektuplarda gördüğümüz firak acısı bu mesnevide de ifade edilir. Bütün sıhhatnâmelerde muhatabın sıhhatine kavuşması için hamd, sağlığının devamı için dua edilir.

5.3.2.7. Şikâyet Şiirleri

"Şikâyet" Arapça "sızlanma, yakınma" anlamlarına gelmektedir. Divan edebiyatında şikâyet şiirleri ise şairlerin türlü konularda şikâyetlerini dile getirdikleri manzumelerdir. Şikâyet şiirleri müstakil olabildiği gibi başka türlerle birlikte bölüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Divan edebiyatında şikâyet şiirleri konusunda yapılmış bir çalışma şikâyet konularını en çok karşılaşılandan en aza doğru şu şekilde sıralar:

1. Felekten ve dünyadan şikâyet.
2. Zamandan ve zamaneden şikâyet.
3. Sevgiliden şikâyet.
4. Zahidden şikâyet.
5. Makam ve mevkiden şikâyet.
6. Âlime değer verilmemesinden şikâyet.
7. Görevi kötüye kullanma ve rüşvetten şikâyet. (Batislam, 2009, s. 5)

"Manzum arz-ı hâller, hasb-ı hâller ile şikâyet şiirleri tür açısından benzer özelliklere sahiptir. Söz konusu şiirlerin ortak özellikleri hepsinde şiiri yazanların içinde bulundukları ekonomik ve sosyal koşullar ya da yaşadıkları başka sorunlarla ilgili şikâyetlerini dile getirip yardım istemeleridir." (Batislam, 2009, s. 2).

İncelemeye dâhil ettiğimiz mesneviler içerisinde 9 tanesi şikâyet muhtevalıdır ve bu sayı % 0,5'lik orana tekabül eder. Aşağıda şikâyet şiiri yazan şairler yüzyıllara göre verilmiştir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Ali Şîr Nevâyî (1), Sabâyî (1).

XVI. yüzyıl: Cinânî (1), Dükakin-zâde Ahmed (1), Kabûlî (1), Nizâmoğlu (1).

XVII. yüzyıl: Nâmî (1), Güftî (1).

XIX., XX. yüzyıl: Sabrî Mehmed (1).

Küçük mesnevilerle yazılan şikâyet şiirlerine baktığımızda şu konulardan şikâyet edildiği görülür:

-Felek/baht, zaman ve dünyadan,

-Toplumdaki insanların birbirinin halini anlamamasından,

-Düşmanlardan,

-Cahil, haset, kanaatsiz, cimri ve zahire göre hükmeden insanlardan,

-Zamanın şeyhlerinden,

-Düzgün, kaliteli şiirin yazılmamasından ve hakkıyla caize verilmemesinden,

-Hüner, irfan ve kemalatın kalmamasından,

-Türklerden ve sevgiliden şikâyet.

Bunların dışında sadece Kabûlî mesnevisinde özel bir konudan şikâyet eder. Şairin şikâyeti Hanya kadısı Osman Efendi'dendir. Aşağıda küçük mesneviyle yazılan şikâyet şiirleri kronolojik olarak verilmiştir:

Ali Şîr Nevâyî Fevâyidü'l-Kiber adlı divanında bulunan ve sâkînâme türünde geçiş eseri olan 459 beyitlik sâkînâmesinin son bölümünde felekten şikâyetini dile getirir. Felek şairin üzerine eziyet, sıkıntı, zulüm oklarını yağdırmıştır. Yâr dediği bile kendisine düşman kesilmiş, yer gök başına taş yağdırmış, dert ve cefası artmıştır. Vücudunda ve canında yüz dert, eziyet ve güçlük görmüştür. Bu durumdaki şairin en çok şikâyet ettiği konu vefalı insanların olmayışıdır. Bundan sonra şair dostlarını yâd eder. Hoca Kemal, Sebzârî, Atâyi, Âsafî, Binâyî, Âgehî, Meşhedî gibi dostlarını hem hatırlar hem de alâmet-i fârikalarıyla över. Şair mesnevisini Ebu'l-Gazi için dua ile bitirir:

Çerh yagdurdı manga tîg-i sitem
Bel ki devrân hem ü devrân ili hem (Ali Şîr Nevâyî 12/370)
Tende yüz derd ü sû'ûbet kördüm
Cânda yüz ança 'ucûbet kördüm (Ali Şîr Nevâyî 12/376)
'Âlem ehline çu yok ehl-i vefâ
İylerem min dagı cânımga cefâ (Ali Şîr Nevâyî 12/407)
Bir vefâ ehli eger dehrde yok

Deşt ü vâdî ili vü şehrde yok (Ali Şîr Nevâyî 12/411) (Kaya, 1996, s. 657)

Sabâyî'nin altı beyitlik şikâyet şiirinde yakındığı konu toplumda fakirin halini zenginin, acın halini tokun, hastanın halini sıhhatli kişinin anlamamasıdır. Zenginler herkesin çok mala sahip olduğunu, tok olanlar dünyadaki herkesin tok olduğunu zannederler:

Agniyâ bilmez fakîr ahvâlini
Kendü gibi çok sanur emvâlini (Sabâyî 2/2)
Tok olanlar cümle halkı tok sanur
Ac olan âlemde ekmek yok sanur (Sabâyî 2/3)
Haste hâlini ne bilsün sag olan
Dagı bilür yüreginde dag olan (Sabâyî 2/4) (Kavaklı, 2008, s. 99)

Cinâni, Farsça şiirler bölümündeki mesnevilerden beşincisini (Okuyucu, 1994, s. 741) şikâyetini ifade için yazılmıştır. Şairin şikâyeti düşmanların iftiraya cüret etmeleridir. Felek şairi dert, bela ve kedere düşürmüştür. Yıllarca hizmetinin karşılığı ise feleğin verdiği yorgunluktur. Firdevsi, Şahnâme'sinde bu durumu şöyle ifade etmiştir. Aldatıcı dünyanın âdeti budur. Bazen yükseltir bazen alçaltır. Şair, cihanın ikbalini görmediğini her zaman talihsizlik verdiğini de ifade eder. Artık şairin ismi de parası gibi geçersiz olmuş, büyüklerin iltifatı redde dönmüştür. Şair; Hz. Muhammed, dört halife, Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve peygamberin evlatları, hısımları, yakınları ve dostları hakkına sözlerinin ve hareketlerinin doğruluğunu ve düşmanın iftira attığını söyler. Cinânî, mesnevinin sonunda merhametlilerin en merhametlisi olan rabbine dua ve düşmanlarına beddua eder. Eğer düşmanların iftira ettiği gibi kötü bir işi işlemişse helak olmayı ister. İftira ettikleri için düşmanlarını öldürmesi için Allah'a yalvarır.

Dükakin-zâde Ahmed Bey'in şikâyetnâme türündeki mesnevisinin girişi şöyledir: Hızır, âlemi seyr ederken bir divaneye rast gelir ve ona arkadaş olmayı teklif eder. Divane, arkadaşlığı kabul etmez. Çünkü Hızır âb-ı hayatı içmişken kendisi canan yolunda canı feda etmekte, Hızır canını korurken kendisi her an canını vermektedir. Şair bundan sonraki beyitlerde sosyal alandaki şikâyetlerini sıralar. Vuslat şarabını içenlerin Hızır'la işi yoktur. Yakîn ehli kendini iyi anlamalıdır ki kıyamette cahilliğin özrü yoktur. Has kul olmak isteyen kişi can kuşunu halas etmelidir. Dünyada herkes ehl-i buğz olmuş, birbirlerinin ayıbını arayıp birbirlerini anlamaz hale gelmiştir. Sureten

namaz kılan kişilerin içi hırs ile dolu, içleri yalan, riya ve hiledir. Kimisi zina kimisi ise livata yapmaktadır. Hakikati bilmeyenler feragat köşesinin sahiplerini ve kanat hazinesinin maliklerini kendilerine düşman bilirler. Bir kişi dünyayı terk etmeye kalksa o kişiye bu günah olarak yeter. Biri uzlette ise nicesi hasedinden helak olur, biri fakirse selamı keserler. Zaten ehl-i hak günlerce aç, yalınayak gezse bile cimriden ve hasetçiden altın ve gümüş almaz. Onların işi daima tevekküldür. Hakikat yolunun yolcuları taleple minnet altına girmezler. Eğer din yolunu âbâd etmek isteyen olursa halktan bazıları feryadı koparıp yalnız bırakırlar. İnsan gözünü açıp âlemin hakikatini anlamalıdır. Bu göz ise ten gözü değil can gözüdür:

Seyr iderken Hızr-ı zinde ‘âlemi
Anlayup ‘âlem içinde âdemi (Dükakin-zâde Ahmed Bey 5/1)
Gördi bir dîvâniyi ‘Âlî-makâm
Didi Hızr iy ‘âşık-ı merd-i tamâm (Dükakin-zâde Ahmed Bey 5/2)
Hem-dem olayum didi her dem sana
Didi yok bir dem gerekmezsin bana (Dükakin-zâde Ahmed Bey 5/3)
Kendüzüni anla iy merd-i yakîn
Cehle ‘özr olmaz kıyâmetde sakın (Dükakin-zâde Ahmed Bey 5/13)
Ehl-i bugz oldı cihânda her kişi
Kibr ü kîniyle mesâvîdür işi (Dükakin-zâde Ahmed Bey 5/16)
Düşmen oldı birbirini anamaz
Râh-ı bâtılda kalupdur dönemez (Dükakin-zâde Ahmed Bey 5/17)
Birbirinün ‘aybını gözler hemân
İy dirîgâ fitneler toldı cihân (Dükakin-zâde Ahmed Bey 5/18)
Terk-i ‘uzlet eylese bir merd-i pâk
Hasedinden nicesi olur helâk (Dükakin-zâde Ahmed Bey 5/27)
Gûşe-i fakr eyler olsa ihtiyâr
Hak selâmın virmege eylerler ‘âr (Dükakin-zâde Ahmed Bey 5/28)
Terk-i dünyâ eylese bir merd-i râh
Halk içinde bu yiter ana günâh (Dükakin-zâde Ahmed Bey 5/29)
Gözün aç ‘âlemün gör anla hâlin
Gözüne perde itme mülk ü mâlin (Dükakin-zâde Ahmed Bey 6/12)
Sana aç didügüm göz cân gözidür
Sakın fikr eyleme kim ten gözidür (D. Ahmed Bey 6/13) (Süzen, 1994, s. 388)

Kabûlî "Şikâyet-nâme" başlık mesnevisinde Haymana kadısını sultana şikâyet eder. Kadı Osman ilme vakıf değildir ve kanunlara uymamaktadır. Hakkın ortaya çıkmasına razı olmazken nefsinin istekleri doğrultusunda iş yapmaktadır. Sultanın hükümlerine, emirlerine ittibaı yoktur. Yanında da doğru kimseler aksine eşkıya ve günahkâr insanlar vardır. Şair bu kişiler için şeriatın ve padişahların kanunları olduğunu hatırlatır. Ayrıca hatanın sadece Kadı Osman'da olmadığını onu buraya gönderenlerin ve ona bu makamı verenlerin de suçlu olduğunu söyler. Şair bu durum karşısında kendine nasihat eder. Kendine, adaletli olması, padişahın fermanına uyması gerektiğini söyler:

Özini kâzı-i Haymana anlar
Özini bilmez sözin yabana söyler (Kabûlî 7/2)
Ne asl-ı 'ilme vâkıfdur ne fer'e
Ne kânûna uyar kavli ne şer'e (Kabûlî 7/4)
Hevâ-yı nefsi ancak muktezâsı
Zuhûr-ı Hakka hiç yokdur rızâsı (Kabûlî 7/5)
Günâhun bu yiri sana virendür
Seni işbu diyâra gönderendür (Kabûlî 7/24) (Erdoğan, 2008, s. 791)

Seyfullâh Nizâmoğlu bir mesnevisinde zamanın şeyhlerinden şikâyet eder. Zamanın şeyhleri aziz olduklarını iddia edip kürsüde kavga ederler. Silsilelerinin Hz. Ali'ye çıktığını söylerler ama bir evlâd-ı Resûl gördüklerinde üst yanına geçerler. Onlar Hz. Muhammed ve Hz. Ali'den utanmazlar. İlmi dünya izzeti ve menfaatleri için okurlar. Ölü evine sevinerek sanki düğün evine girer gibi girerler. Herkesin kendine hürmet etmesini ister ve el öptürürler.

Zamâne şeyhleri şimdi 'acepdür
Hemân şeyh adı onlara lakapdur (S. Nizâmoğlu 8/1)
'Azîzüz diyü davalar iderler
Binüp kürsîye gavgalar iderler (S. Nizâmoğlu 8/2)
Okurlar 'ilmi dünyâ 'izzetiyçün
Degildür sanma uhra ref'etiçün (S. Nizâmoğlu 8/8)
Murâdun Seyfînün sanman şikâyet
Hemân ancak hikâyetdür hikâyet (S. Nizâmoğlu 8/23) (Söylemez, 2013, s. 394)

Nâmî ikinci mesnevisinde toplumsal bir konuda eleştiri ve şikâyetini dile getirip

yüce meclise davet edilmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirir. Şairin eleştirdiği ve bidat olarak gördüğü konu, insanların zatına bakılmaması sadece üzerindeki kürk ile zahirin değerlendirilmesidir. Davet sahibi de Nâmî'nin kürküne börküne bakmayıp yüce meclise davet etmiştir. Şair bu nedenle hem memnuniyetini dile getirir hem de davet sahibini övüp dua eder:

Ey vücûd-ı mekârim-i ahlâk
V'ey cenâb-ı merâhim-i eşvâk (Nâmî 2/1)
Gelmege meclis-i şerîfünüze
Girmege mahfil-i münîfünüze (Nâmî 2/2)
Kürkine börkine bakup herkes
Zâta bakmaz ki kes mi yâ nâ-kes (Nâmî 2/6)
'Ömrünüz lutf ile mezîd olsun
Nâmunuz fazl ile ferîd olsun (Nâmî 2/7)
Bakmayup kürk [ü] börk-i Nâmîye
Da'vet olındı bezm-i sâmîye (Nâmî 2/8) (Yenikale, 2018, s.57)

Güftî "Der-zımn-ı şikâyet ez-vârûnî-i rûzgâr" başlıklı mesnevisinde uğursuz, tersine dönmüş zamandan ve dünyadan şikâyetini dile getirir. Şair, gönlü katı feleğe seslenerek ümit kucağına baht güzelinin gelmediğini söyler. Temenni çehresi, talih aynasında iyilikte bulunup yüzünü göstermemiştir. Fena meclisinin sâkîsi gönle dost kadehini sunmamıştır. Ümit fidanı yerden bittiğinde devran onu kırmaktadır. Tersine dönmüş felek, ümit dudağı susmuş Güftî'yi "nâ-murâd" ülkesine padişah yapmıştır. İnsanı hayrette bırakan çarh şairin teninin cevr ve mihnet oklarına hedef kılmıştır. Alçak feleğin hücum seli sabır, tahammül binasını viran etmiştir. Şaire eziyet ve sıkıntı sadece gaddar felekten değil aynı zamanda zamanın güzellerinden de gelmektedir. Alçak, adi felek baht gelinin kucağına almakta ama ağlayıp inleyen şaire hiç bakmamaktadır. Güftî "Ey baht nedür…" sorusuyla başlayan beyitlerde bahtından, felekten bunca eziyet, naz ve zulümleriyle muratlarının ne olduğunu sorar:

Gelmez niçün ey sipihr-i dil-i saht
Âgûş-ı ümîde şâhid-i baht (Güftî 6/4)
Bu sâkî-i bezm-gâh-ı fânî
Sunmaz dile câm-ı dost-gânî (Güftî 6/7)
İtdi meni çarh-ı geç-nihâdi
Şâhen-şeh-i mülk-i nâ-murâdi (Güftî 6/9)

Eyler tenümi bu çarh-ı lu'bet
Âmâc-ı hadeng-i cevr ü mihnet (Güftî 6/10)
Bünyâd-ı şekîbi itdi vîrân
Seylâb-ı hücûm-ı çarh-ı gerdân (Güftî 6/20)
Ey baht nedür bu şîve vü nâz
Vârûnî-i gerdiş-i çep-endâz (Güftî 6/21)
Olmadı ruh-ı 'arûs-ı ikbâl
Tâb-efken-i havle-gâh-ı âmâl (Güftî 6/51)
Nâ-dâne bu çarh-ı sifle-perver
İtmekde 'arûs-ı bahtı der-ber (Güftî 6/60) (Yılmaz, 1983, s. 85)

Tıflî, medhiyesinde felekten ve bahtından şikâyet beyitlerine de yer verir ve halini tasvir eder. Şair daima kaşlarını çatıp kızsa da bahtı konuşmasına izin vermez. Sühanı civa gibi titremekte, halini arz edeceği dili peltek, tekellüm tamburunun teli kırılmış, tebessüm yıldızı perişan, gönül şeyda ve hayrandır. Kudret üstadı şairin dilini hayretin talim tahtası eylemiştir. Tıflî halini tasvir ettikten sonra zamanın padişahından ihsan umar. Şair padişahın cömertliğini umduğu için şiirinde telmih ve kıyas unsuru olarak Hatem-i Tay'ı kullanır. Tıflî, padişahın ihsanını umarken aynı zamanda onu medheder:

Şikâyet ey hudâvend-i mürüvvet
Felekden dâd gerdûndan şikâyet (Tıflî 1/15)
N'ola olsam hemîşe çîn der-ebrû
Beni söyletmez olurdı baht-ı pür-gû (Tıflî 1/16)
Sühan sîmâb gibi lerze-engîz
Zebân-ı arz-ı hâlüm lüknet-âmîz (Tıflî 1/17)
Eğerçi eylemiş üstâd-ı kudret
Zebânum tahta-i ta'lîm-i hayret (Tıflî 1/24)
Benem ol hâce-i bâr-ı tahammül
Besât-ârâ-yı bâzâr-ı tevekkül (Tıflî 1/33)
Hudâvendâ kerîmân-ı zemâne
Bana ihsâna isterler bahâne (Tıflî 1/47)
Husûsâ sensin ol Hâtem-reviş kim
Ne Hâtem Bermekî tab' u nemiş kim (Tıflî 1/48) (Çınar, 2000, s. 167)

Mîrzâzâde Sâlim fahriyesinde elli altıncı beyit ve "Tetimme Der-beyân-ı nefsü'l-emr" ara başlığıyla bazı şikâyetlerini dile getiri. Şairin ilk şikâyeti de şiirin taklit edile edile sonuçta manasız bir lafzın ortaya çıktığıdır. Düzgün söz söyleyenlerin mülkü yağma edilmiş, has mazmuna kimse bakmaz olmuştur. Şiir konusunda herkesin istediği "avân-pesend"dir. Artık zaman değişmiş yüce ve alçak fark edilmez olmuştur. Geçmişteki gibi şiire rağbet olmadığı gibi şiirin hakkı olan bahşiş/caize de yoktur. Devlet büyükleri caize yerine sade bir aferin ile geçmektedir. Sâlim'in eleştirisinden Türkler de nasibini alır. Türkleri haddini bilmeyen, çelebilik davası güden idraksizler olarak görür. Şairin bir şikâyeti de haddini bilmeyen cahillerdir. Mesnevinin sonunda şair, Allah'ın himayesinden uzak olmamak, mihnetten yani melâmet elinin taşından uzak olmak, aç kalmamak, Allah'ın düşmanlara fırsat vermemesi gibi dualar eder:

Bunu taklîd ede ede şu'arâ
Sâde elfâz kaldı bî-ma'nâ (Mîrzâzâde Sâlim 10/60)
Câ'ize yerine kibâr ekser
Sâde bir âferîn der ise yeter (Mîrzâzâde Sâlim 10/65)
Öyle bir hâle girdi kim dünyâ
Fark olunmaz e'âli vü ednâ (Mîrzâzâde Sâlim 10/70)
Hele ne hâl ise gam-ı etrâk
Âh illâ ki ba'zi bî-idrâk (Mîrzâzâde Sâlim 10/76)
Bilmeyip haddini yine hâşâ
Çelebiyim deyü eder da'vâ (Mîrzâzâde Sâlim 10/77) (İnce, 1994, s. 170)

Sünbülzâde Vehbî divan tertibinin sebebini açıkladığı mesnevisinde zamanındaki insanların nükte bilen, zarif, güzel söz bilenlerin kıymetini bilmemesinden, onlara düşmanlık göstermelerinden şikâyet eder. Hüner ayb, kemal noksan olmuş, irfan ise büyük töhmettir. İnsanlar kemal ehline değil çok mal sahibine muhabbet beslemektedirler. Marifet metaı geçersiz olmuştur. Özellikle şiir, inşa ve fesahat "sûret-i lafz-ı fazâhat" olmuştur. Güzel söz söyleyenler âlemin nefretle baktığı kimselerken söz bilmeyenler ise mükerremdir. Nice kötü ahlâklılar mutluyken ölçülü konuşanlar unutulup gitmiştir. Güzel bir şiire çatal yazı denilir, görenler yırtıp atarlardı. Felek inşanın değerini yükseltmişken kalem ehli rezil rüsvadır. Farsça bilenler kızılbaştı ve Rafiziler gibi merdud ve hayrandılar. Çanak çömlek, inci ve elmastan; cehalet, hünerden makbul idi. Çemende bülbüller yuva bulamaz hale gelmiş, gül kargaya aşina olmuştu:

Hüner 'ayb u kemâl olmuşdu noksân

Büyük töhmet idi ‘âlemde ‘irfân (Sünbülzâde Vehbî 7/77)
Mahabbet eyleyip ashâb-ı mâle
Cihân düşmen idi ehl-i kemâle (Sünbülzâde Vehbî 7/78)
Metâ’-ı ma’rifet olmuşdu kâsid
Ederdi akçe kâlâ-yı mefâsid (Sünbülzâde Vehbî 7/79)
Husûsâ şi’r ü inşâ vu fesâhat
Olup hem sûret-i lafz-ı fazâhat (Sünbülzâde Vehbî 7/80)
Sühan-dânân idi menfûr-ı ‘âlem
Sözün bilmezler olmuşdu mükerrem (Sünbülzâde Vehbî 7/81)
Niçe bed-nâm olurdu nâ’il-i kâm
Sühan-sencân ise nâ-bûd u güm-nâm (Sünbülzâde Vehbî 7/82)
Çatal yazı denirdi nazm-ı pâke
Gören yırtıp atardı anı hâke (Sünbülzâde Vehbî 7/83)
Kızılbaş idi gûyâ Fârisî-dân
Misâl-i Râfızî merdûd u hayrân (Sünbülzâde Vehbî 7/85)
Hazef makbûl idi dürr ü güherden
Cehâlet mu’teber idi hünerden (Sünbülzâde Vehbî 7/86) (Yenikale, 2012, s. 62)

Sabrî Mehmed’in ikinci mesnevisinin başlığında eserin Seyyid Mustafa Paşa’ya sunulan bir arz-ı hâl olduğu belirtilir. Her ne kadar başlık arz-ı hâl olsa da mesnevide kara bahtının ve bir güzelin zulmünden şikâyet edilir. Şair müptela olduğu güzeli önce saçları, gözleri, bakışları, kaşları, beyaz teni ile tasvir eder ve güzelin ettiği eziyet ve zulümlerden şikâyet eder. Bir gün şaire cevreden gururlu sevgili has meclisinde bir iki yaran ile işret etmektedir. Mey ve tambur da hazır olduğundan mecliste eğlence başlar. Şaraplar içilip sarhoş olununca gururlu güzel bir tabanca atıp narayı koparır ve mecliste kavga çıkar. Ne kadar hacı hoca varsa o afetten davacı olur. Etrafındaki kullar o gurur sarhoşu ele geçsin diye güç kullanırlar ama o şûh elini kabzasına atıp tek hamlede kullarını talan eder. Onun mertçe hamlesini görenler şahinin kargaları dağıttığı gibi dağılırlar. O şûhun etrafına alçak şahıslar toplanınca o da hemen firar edip gider:

‘Arz-ı hâlime nigâh eyle nigâh
Gör ne zulm itdi bana baht-ı siyâh (Sabrî Mehmed 2/3)
Mübtelâ olmuş idim bir hûba
Bir cefâlar kılıcı mahbûba (Sabrî Mehmed 2/4)
Mâ-hasal hüsnüne pek mâ’il idim

Her ne cevr itse bana kâ'il idim (Sabrî Mehmed 2/9)
Görsü bu rütbe hücûmu o nigâr
Cilve-cây oldı ana semt-i firâr (Sabrî Mehmed 2/31) (Coşkun, 2013, s. 186)

Sonuç olarak küçük mesnevilerle 9 tane şikâyet şiiri yazılmıştır. Şikâyet mesnevilerinde şairler şu konulardan şikâyetlerini dile getirirler: "*Toplumdaki adaletsizlik; zenginin fakiri, tok olanın aç olanı, sıhhatlinin hastanın halini anlamaması; iftiradan; felek, kader veya bahttan şikâyet. Aynı zamanda dönemin şeyhlerinden, kaliteli şiir yazılmamasından, şiire ilginin azalmasından, kemâlâtın kıymetinin bilinmemesinden, cahillikten, sevgilide*" şikâyet edilmektedir. Bir mesnevide de belli makamdaki bir kişi makamın gerekliliğini yerine getirmemesi, makamı kötüye kullanması nedeniyle bir üst makama şikâyet edilmiştir. Şairlerin felekten ve zamandan şikâyet ederken içinde bulundukları halleri tasvir etmeleri ve taleplerini sunmaları şikâyet şiirlerini arz-ı hâl ve hasb-ı hâllere yaklaştırır. Genel ve çokça karşılaştığımız konuların yanında bazen az karşılaşılan konularda şikâyetler olabilir. Örneğin, Sâlim Türklerden şikâyetlerini dile getirdiği mesnevisinde onları idraksiz ve haddini bilmez olarak niteler.

5.3.3. Aşk ve Sevgili İle İlgili Küçük Mesneviler

Aşk ve sevgili, klasik Türk şiirinde özellikle gazellerde en temel unsurdur. "Aşk bir taraftan beşeri ilişkilerin karmaşık yapısı içerisinde en cazibeli konuyu oluştururken; bir taraftan da güçlü ve zayıf yanları, felsefi endişeleri, ahlâkî kaygıları ve dini hassasiyetleri ile insanı ve bütün katmanları ile toplumu mistik ve metafizik arayışlar zemininde buluşturan, kaynaştıran, olgunlaştıran bir kesişme noktası, bir varoluş bilincidir." (Doğan, 2004, s. 36). Divan şiirinde aşk ve sevgili konusu "aşknâme/muhabbatnâme" gibi başlıklarla küçük mesnevilerde, mesnevi bölümlerinde veya divanlarda beyit düzeyinde çokça işlenmiştir. Küçük mesneviler içerisinde aşk ve sevgili konusunu ele alan 50 mesnevi veya mesnevi bölümü bulunmaktadır. Bu sayı tüm mesneviler içerisinde % 3,2'lik orana denk gelir. Aşağıda da görüldüğü gibi XIII., XIV. ve XV. yüzyılda 4, XVI. yüzyılda 17, XVII. yüzyılda 8, XVIII. yüzyılda 2 ve XIX., XX. yüzyılda 19 aşk ve sevgili konulu mesnevi bulunmaktadır: Aşağıda küçük mesnevilerde aşk ve sevgili konusunu işleyen şairler yüzyıllara göre verilmiştir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Ahmed Paşa (1), Ali Şîr Nevâyî (1), Necâtî (1), Sabâyî (1).

XVI. yüzyıl: Edirneli Nazmî (4), Fütûhî (2), Kabûlî (1), Mehemmed (4), Pîrkâl (2), Şem'î (1), Ulvî (1), Usûlî (2).

XVII. yüzyıl: Antepli Hâfız (1), Çorlulu Zarîfî (3), Atâyî (2), Nâmî (1), Yârî (1).

XVIII. yüzyıl: Beylikçi İzzet (1), Feyzullah Nâfiz (1).

XIX., XX. yüzyıl: Âciz (3), Âdile Sultan (1), Hanyalı Nûrî (1), Hilmî (2), Mahmûd Celâleddîn (1), Mehmed Memduh Paşa (2), Müştak Baba (1), Nakiyye Hanım (1), Rüşdî (1), Sâdık Kemâlî (1), Sûzî (2), Yahyâzâde Âsaf (1), Yenişehirli Avnî (1), Yavsî (1).

Şekil 13. Yüzyıllara göre aşk ve sevgili muhtevalı mesneviler.

Küçük mesnevilerle yazılan aşk ve sevgili muhtevalı manzumelerde tasvir edilen aşk duygusu ve güzellik unsurlarıyla sevgili, klasik Türk şiiri gazel nazım şeklinde gördüğümüz tasvirlerle aynıdır. Şairler sadece aşk ve sevgiliyi tasvir etmezler aynı zamanda bazı mesnevilerde aşk ve sevgili karşısında aşığın durumunu da verirler. Tamamına yakını tasvîrî olan mesnevilerden 2 tanesini tahkiyevîdir. 50 mesnevinin ise yaklaşık % 8'i aşk ve sevgiliyi tasavvufî olarak ele almıştır. Aşk ve sevgili tasvirlerinde üslûp özelliği olarak bazı mesnevilerde *"sevgili ile konuşma ve iç monolog"*, 2 mesnevide ise anlatıcı tipi olarak *"aşk ve sevgili"* görülür. Ahmed Paşa Divanı'ndaki dördüncü mesnevide âlemdeki güzellerin serveri olarak gördüğü bir dilberi konu alır. Bir gün âlemde seyran ederken Rum diyarında güzelliğine aklın ermediği birini görür. Yüzünü o mehlikanın ayağının toprağına sürüp şu soruları sorar:

Dedi ey mazhar-ı lütf-ı İlâhi
Kaşın mihrâbı cânlar secde-gâhı (Ahmed Paşa 4/8)

Neden bu hüsnü virân eyler o hat
N'için aşkı perişân eyler ol hat (Ahmed Paşa 4/9) (Tarlan, 1992, s. 32)

Bu sual üzerine cihan güzellerinin mazharı, âlemin canı ayağının toprağı olan güzel şöyle cevap verir:

Kimim ben kim olam bu râza mahrem
Neyim ben kim olam bu bezme hem-dem (A. Paşa 4/11) (Tarlan, 1992, s. 32)

Güzelin bu cevabı üzerine şair devam eden beyitlerde sevgilinin güzelliği, saçı, yanağı ve bunların âşık üzerindeki tesirini teşbih ve mecazlarla anlatır ve iki dua beytiyle şiir bitirir:

Saçından ukde vü feryâdlar etti
Yaşın âşıkların Ceyhûnlar etti (Ahmed Paşa 4/17)
Tılısm etti ruhuna hattın ol gül
Ki bu bâğa inen üşmeye bülbül (Ahmed Paşa 4/19)
Cihân-dârâ cihân durdukca var ol
Cihânın cânısın sen pây-dâr ol (Ahmed Paşa 4/25)
Felek emrine râm olsun hemîşe
Güneş bezmine cân olsun hemîşe (Ahmed Paşa 4/26) (Tarlan, 1992, s. 32)

Sabâyî "nâme-i der-mahall-i iştiyâk" başlığından da anlaşılacağı üzere cihanda dilberlerin şahı olarak gördüğü bir güzele karşı iştiyakını, aşkını dile getirir. Yüzünü görenin zaruri olarak kendisine kul olduğu bu güzel hüsnüyle Allah'ın sanatıdır. Âşık sevgiliyi gördüğü an kendinden geçmiş, sevgiliden başka bir şey düşünemez olmuştur. Sabâyî'nin mesnevisinde âşık sevgilinin dudağının iştiyakıyla susuz yanmış, susuzluğunu yüreğinin kanı ile dindirmiştir. Firaka tahammülü olmayan âşığın gönlündeki bu aşkı, kalem kelama döküp tamamıyla şerh edemez:

Çün lebün şevkıyle susuz yanmışam
Yüreğim kanını içüp kanmışam (Sabâyî, 1/9)
Yok mecâlüm kim firâka sabr edem
Ya ayak kanı başum alam gidem (Sabâyî, 1/11)
Başa erişmez kalemle bu kelâm
Edemez dil derdümün şerhin tamâm (Sabâyî, 1/12) (Kavaklı, 2008, s. 97)

Âşık sevgiliye bin dert ve gamla selam gönderip selamını kabul etmesini istedikten sonra içinde bulunduğu durumu anlatmaya başlar. Bunun sebebi sevgilinin âşığın ne halde olduğunu görmesi ve ona göre muamele etmesidir:

Bir selâm ammâ ki bin derd ile gam
Gönderürem dergehüne ey sanem (Sabâyî, 1/14)
Sonra ey dilber benüm derdüm eşit
Gör gözüm yaşın ona göre iş et (Sabâyî, 1/16) (Kavaklı, 2008, s. 97)

Aşığın sevgilinin görmesini istediği hali şudur: Aşk ateşi can harmanını yakıp kül etmiştir. Sevgilinin cemalini gören âşıkta sabır ve takat kalmamış güçsüz düşmüştür. Sevgilinin siyah saçını aklına getiren âşık âh etmiş, bu âhın dumanı gökyüzünü simsiyah etmiştir. Âşığın sabahlara kadar uyumamasının sebebi sevgilinin yüzünü düşünmektir. Âşığın bu halini kâfir bile görse merhamet edecektir ama zalim sevgili asla merhamet etmez. Şair âşığın içinde bulunduğu durumunu divan şiiri aşk anlayışının âşık ve sevgili tipine uygun şekilde ifade ettikten sonra hem dua hem de sevgilinin güzelliğinin geçiciliği üzerinden nasihat ederek şiirini bitirir:

Hüsne magrûr olam kim geçer zamân
Bir karâr üzre degül hâl-i cihân (Sabâyî, 1/29) (Kavaklı, 2008, s. 97)

Edirneli Nazmî "Mahabbet-nâme" başlığı ile iki, "Nev'-i Dîger" başlığı ile iki tane olmak üzere aşk ve sevgili konulu dört küçük mesnevi yazmıştır. Mesnevilerde başlıklarından da anlaşılacağı üzere güzellik mülkünün padişahı sevgili ve sevgilinin aşığı cevri, aşığın sevgiliye kul olması üzerinde durulur. Yüzü güneş, alnı ay, kaşları hilal, saçı reyhan, gözü nergis, kirpikleri ok, kaşı yâ, hattı menekşe teni yasemin sevgilinin güzellikte bir benzeri yoktur. Şair, sevgiliyi Yusuf, melek, peri, han, efendi, padişah vb. unsurlara benzeterek çeşitli hayal, mecazlarla abartılı şekilde tasvir eder. Bu mesnevilerde sevgili güzellik unsurları ve aşığa karşı tavırları ile gazellerdeki sevgilinin aynısıdır. Bu sevgilinin karşısında ise onu görmüş, onun kulu olmuş acı çeken bir âşık vardır:

Ala iy şâh-ı mülk-i hüsn ü behceti
Tapundur Yûsuf-ı Mısr-ı melâhat (Edirneli Nazmî 13/1)
Nazîri yok güzelsin çün güzel sen
Şeh-i hüsn olmaga sensin mahal sen (Edirneli Nazmî 13/5)
Yüzün gün alnun ay âfet senün ay

Kaşundur bir hilâl-i hâlet efzây (Edirneli Nazmî 13/8)
Saçun reyhândurur yâ sünbül-i ter
Gözün nergisdurur iy şûh dilber (Edirneli Nazmî 13/9)
Dişündür dür lebün yâkût-ı sîrâb
Dehânun misli yok bir şeyy'-i nâyâb (Edirneli Nazmî 13/18) (Üst, 2017, s. 3843)

Fütûhî'nin boyu sevgilinin saçının kıvrımı gibi bükülmüştür. Sevgilinin dudağının arzusuyla can, hazan yaprağı gibi faydasızca titremektedir. Şirin dudağa, can Ferhat olup bela dağında ağlayıp inlemektedir. Sevgilinin kaş okları, âşığı yabana atmaktadır. Sevgilin gözü mestanelik ederken âşık da sabretmeye çalışır. Şair sevgilinin saçının hayali ile perişan haldedir ve sevgiliden merhamet etmesini ister. Fütûhî ise sevgilinin gözünün sihrini andıkça her beyti sihirle yazmaya başlar:

Ham-ı zülfün gibi kaddüm ham oldı
'Izârum dem-be-dem nem-ber-nem oldı (Fütûhî 2/1)
Hevâ-yı la'lin ile yok yere cân
Hazân bergi gibi bî-sûd lerzân (Fütûhî 2/2)
Leb-i Şîrîn'ine cân oldı Ferhâd
Belâ kûhında kârı zâr u feryâd (Fütûhî 1/3)
Hayâl-ı zülfün ile dil perîşân
Terahhum eyle lütf it ey perî-şân (Fütûhî 2/4)
Hüsâm itdükçe sihr-i çeşmüni yâd
İder her beytini sihrile bünyâd (Fütûhî 2/12) (Tökel, 1993, s. 178)

Fütûhî Divanı'ndaki aşknâmesinde daha çok aşkın etkilerini ve neler yapabileceğini söyler. Aşk, kibir ve kendini beğenmişlik zehrinin tiryakidir. Devasız bir dert olan aşk, cihanın kutbunu sarhoş, insanı da dert ve belaya ortak eder. Aşk; sultanı derviş, serkeşi dertli, tilkiyi aslan, köle ve sultanı yeksan, pervaneyi şehbâz, aslan ve kaplanı karınca eder. Çeliği yumuşatan, şevk pazarını ısıtan da yine aşktır. Fütûhî'ye göre aşk, akıl ile elde edilmez. Şairin aşka seslenmesinin sebebi onun Allah'ın yolunu göstermesidir. İnsandaki aşk ateşi cahim cehennemini bile yakıp yıktığı için şair âşıklarla haşr olmak ister:

Elâ ey 'aşk-ı cânân mâ'arefnâk
Ki sensin zehr-i kibr u 'ucbe tiryâk (Fütûhî 3/1)
Gel ey kutb-ı cihânı mest iden 'aşk

Belâ vü derdile hem-dest iden ‘aşk (Fütûhî 3/2)
Gel ey sultânları derviş iden ‘aşk
Gel ey serkeşleri dil-rîş iden ‘aşk (Fütûhî 3/5)
Gel ey rubâhı aslan eyleyen ‘aşk
Gedâ vu şâhı yeksân eyleyen ‘aşk (Fütûhî 3/6)
Degül tahsîl-i hâsıl kâr-ı ‘âkıl
Talmadın ‘aşk-ı mevcûdı ne hâsıl (Fütûhî 3/15)
Nice ben itmeyem ‘aşka nidâyı
Ki oldur gösteren râh-ı hudâ’yı (Fütûhî 3/19)
Budur her rûz u şeb a’lâ-yı matlab
Beni ‘uşşâk ile haşr eyleye yâ rab (Fütûhî 3/21)
Yıkar yakar cahîmi âteş-i’aşk
İdüpdür ser-nigûn her serkesi ‘aşk (Fütûhî 3/22) (Tökel, 1993, s. 178)

> Kabûlî Divanı’ndaki mesnevîlerden biri de (Ms 9) aşk konuludur. “Der Medh-i Mahbûbe” başlıklı mesnevîde, başlıktan da anlaşılacağı üzere sevgili övülmekte, sevgilinin çeşitli azaları muhtelif benzetmelerle anlatılmaktadır. Akıcı üslubu ve sade sayılabilecek dili ile başarılı bir manzûme olan bu mesnevîde, umûmiyetle klasik benzetmelerle konu işlenmektedir. Bununla birlikte manzûmede yer yer reel bir sevgili portresi de çizilmektedir (Erdoğan, 2008, s. 206).

Pîrkâl, mesnevilerinin arasında yedi beyitlik bir aşknâme yazar. Şair “aşk imiş… ve aşk ile…” ifadeleriyle aşkı tanımlar ve aşkın neler yapabildiğini söyler. İnsana izzet tacının aşk olduğunu, insan idrak gözüyle âleme nazar ettiği zaman anlalar. Aşk, insana keramet tacı, izzet ve saadettir. Her işe ikdam olan aşk olduğu gibi her iş aşk ile tamam olur. Aşk, köleyi sultan, sultanı üryan eder. Aşk, âşıkları ağlatıp inletirken arifleri hor eyler. Âlem aşk ile yaratılmış, insanın kalbi aşk ile dolmuştur. Dokuz kat felek aşk ile döner, güneş ve melek aşk ile seyreder.

Şem’î Divanı’ndaki 49 beyitlik mesnevide, özellikle dinî teşbih ve telmihlerle aşk ve sevgiliyi konu alır. Güzellik Mısır’ının Yusuf’u olan sevgilinin tatlı dudakları ruha rahat verir. İsa’nın ölüleri dirilten nefesi sevgilinin dudağından gelir ve sevgilini dudağından bir nefes bin cana tercih edilir. Ay gibi sevgilinin ayağının toprağını cennet ehli yerden göğe minnet olarak görür. Sevgili, gönüller Kâbe’sinin Mustafa’sıdır. Onun yüzü İlahi nur, kapısı Kâbe, eşiği ise gönül ehlinin secdegâhıdır. Sevgili kıyam edip yürüdüğü zaman her taraftan bu güzellik karşısındaki hayretten “Allahuekber” sesleri gelir. Sevgilinin yüzüne gül, boyuna servi hayran, saçları nedeni ile sümbülün hali

perişandır. Güneş, sevgilinin güzelliği nedeniyle başı dönmüş baş açık, üryan şekilde su gibi gezerek her tarafta o gül yanaklıyı arar. Güzellik mülkünün padişahı naz atına binip gezdiği zaman âşıklar saf saf niyaza durur. Şair bir beyitte sevgiliye âşık olmamın haddi olmadığını ama aşk şarabı aklını götürüp sabrı yağmaladığını itiraf eder. Aşk bir beladır. Bu bela nedeniyle padişah köleden fark edilmez. Cihanı ve canı yakan aşk gönülde gizli kalmaz. Sevgilinin demirden gönlü varsa buna karşı aşığın da ateşli âhı vardır. Ateşe tutulan demir yumuşadığı halde sevgilinin gönlü hala âh ile yumuşamamıştır:

Seni sevmek degüldür haddüm ammâ
Belâlu ‘ışkun itdi sabrı yagmâ (Şem’î 1/20)
Belâdur ‘ışk ey nûr-ı İlâhî
Ki fark itmez gedâdan pâdişâhı (Şem’î 1/21)
Bir âteş kim ola cân ü cihân-sûz
Ola mı dilde pinhân ey dil-efrûz (Şem’î 1/22)
Nigârâ gerçi gönlün âhenîndür
Benüm âhum da ammâ âteşîndür (Şem’î 1/23)
Çü âteş germ ola nerm olur âhen
‘Acep bilsem n’içün nerm olmadun sen (Ş. 1/24) (Karavelioğlu, 2014, s. 123)

Şair sevgili ve aşktan bu şekilde bahsettikten sonra bahar günlerinin gelişini ve bu günlerde sevgiliyi anlatır:

Bahâr eyyâmıdur güller semenler
Çeküp çâk eylediler pîrehenler (Şem’î 1/27) (Karavelioğlu, 2014, s. 123)

Bahar günlerinde goncalar açılmış, bülbüller ötmeye başlamış, bağ sevinmiş, saba İsa nefesiyle arkadaş olmuştur. Gonca kırmızı külahını giyerek yani açılarak çimen ülkesinin padişahı olmuştur. Bu günlerde, güler yüzüyle gül gibi olan sevgili keklik gibi salına salına yürümektedir. Artık sohbet konusu sevgili ve onun kırmızı dudaklarıdır. Sevgilinin gamı yüzünden âşıklar yakaları yırtık şekilde bela köşelerinde ağlayıp inleyerek yatmaktadırlar. Sevgilinin siyah saçları nedeniyle âşıkların bahtı kararmış, gül gibi yüzü nedeniyle yerleri hep ateş olmuştur. Âşıklar sevgiliden lütuf ve sohbet isterler. Nasıl ki Hz. Süleyman, peygamber olduğu ve dünya ona hizmet ettiği halde karınca ile sohbet etmiştir, gönüller sultanı sevgili de karınca misali âşık ile sohbet etmelidir. Peri gibi güzel sevgili Hüma misali yükseklerden uçmaktadır. Âşık âhının o yüksek menzilleri doldurmasıyla sevgiliyi uyarır. Güneşin zevali olduğu gibi ayında hilali

vardır. Mesnevinin sonunda, âşık sevgiliye kendisiyle sohbet ederse rahata kavuşacağını ifade eder.

Usûlî, aşkı konu aldığı mesnevisinde aşkın iktizası olarak yârin rızasını gösterir. Aşk yolunda ölmeden maksada erilmediğini, başını sakınanın ise meydana girmemesini söyler. Usûlî'ye göre aşkın lisanı yoktur ama türlü türlü imtihanı vardır ve aşk sırrı avam içinde anılmaz. Âşığa dedikodu gerekmez zaten kendi derdi kendisine yeterlidir. Âşığın övüncü aşk yolundaki köleliğidir:

Olur mu âşıkın kendi rızâsı
Rızâ-yı yâr olur aşk iktizâsı (Usûlî 3/3)
Bu yolda ölmeyen maksûda ermez
Sakınan başını meydâna girmez (Usûlî 3/4)
Egerçi yok durur aşkın zebânı
Velî var dürlü dürlü imtihânı (Usûlî 3/5) (İsen, 1990, s. 38)

Şair, aşkın katı müşkül bir bela ve asasının yılan, yılanının ise ejderha olduğunu söyler. Aşkın gıdası dert ve elem, sefâsı ve neşesi de gamdır. Kendini âşık sananlar yani kuru bir serabı su sanıp kanmaya çalışanlar aşkın oyun olmadığının farkında olmaları lazımdır. Aşk esrarı laf değildir. Bu aşk deryasında nice gönüller batmıştır. Nicesinin bağrı da kan ile dolmuştur. Niyaz ehli nazı bırakmalıdır. Âşık namaza durmak istediğinde abdestini ciğer kanı ile alır. Firaka dayanamayan yâri unutması lazımdır. Şairin bütün bunları anlatmasındaki sebep insanın geçici olan sureti bırakıp baki olan manaya yani gerçek aşk olan Allah aşkına erişmesidir:

Bu sûret âlemin terk etmeden sen
Dedikleri yola hiç gitmedin sen (Usûlî 4/12)
Bu sûret âlemi bâkî degildir
Ayak alıcıdır sâkî değildir (Usûlî 4/21)
Ko bu sûretde olan kîl u kâli
Tecellî ede tâ ma'nâ cemâli (Usûlî 4/23)
Uyup ma'naya sûretden geçersin
Cemâl-i yâra cân gözün açarsın (Usûlî 4/26)
Bulunur her ne yerde istesen Hakk
Hemân sen sûreti ko ma'niye bak (Usûlî 4/28) (İsen, 1990, s. 41)

Nâmî Divanı'ndaki ilk mesnevide sevgiliden öpücük istediğini ama sevgilinin

belki naz, belki utanma, belki de hırs telaşıyla öpücüğü vermediğini söyler. Şair, mesnevinin sonunda yemin ederek eğer sevgili gece koynuna girse onu öpmeyeceğini kucaklayıp yanağını koklayacağını da söyler:

Bûse-hâh oldum ol şeker-lebden
Virmedi bir cevâb-ı ikrârı (Nâmî 1/2)
Anı bi'llâhi bûs itmez idüm
Koynuma girse bir gice bârî (Nâmî 1/8)
Çeküp âgûşa Nâmî bir lahza
Kokulardum 'izâr u ruhsârı (Nâmî 1/9) (Yenikale, 2018, s.57)

Âciz Divanı'ndaki "Remezâniye" başlıklı mesnevisi bir tür olarak ramazan ayını konu alan bir şiir değildir. Mesnevinin asıl konusu sevgilidir. Şair, ramazan ayıyla ramazana benzettiği sevgiliyi mukayese eder. Ramazan ayı meyhaneyi viran koyarken sevgili mey bağrına yüz kan koyar. Ramazan ayı şarabı haram kılarken sevgili devamlı şarap tutar. Ramazan meşakkat, yorgunluk ayıyken, sevgili ise sevinç ve coşkunluktur. Ramazan "leb-i huşk" yani dudağı kuru, sevgili ise ıslaklık, nemdir. Ramazan ayında Allah'ın ayetleri "nâzil" olurken sevgilide Hakk'ın kerametleri "zâhir" olur. Sevgilinin kırmızı dudakları iftarlıktır. Sevgilinin siyah saçları kadir gecesi, yüzü ise "meh-i bedr"dir. Şair bu şekilde ramazan ayıyla ramazana benzettiği sevgiliyi kıyaslar ve tasvir eder:

Biri mey ü bâdeni kılmış harâm
Biri dutup sâger ü sehbâ müdâm (Âciz 3/3)
Nâzil olup onda ger âyât-ı Hek
Zâhir olup bunda kerâmât-ı Hek (Âciz 3/9)
Le'l-i lebinden yemek iftâr onun
Tâ bilesüz ne mezesi var onun (Âciz 3/20)
Silsile-i zülf şeb-i kadrdür
'Âriz u sîmâsı meh-i bedrdür (Âciz 3/22) (Soleimanzadehshekarab, 2011, s. 282)

Hilmî ilk mesnevisinde âşık olmasını ve sevgiliye hasret çekmesini anlatır. Şair bir güzele tutulmuş, onun bütün eziyetlerine boyun eğmiştir. Şairin tasvirine göre bu sevgilinin saçları Tatar miskidir. Ay ve güne onun yanağının parlaklığından utanır. Kahraman gibi gözleri İran pehlivanlarını yok eder. Gazapla bir baksa Rüstem güçsüz kalır ve yere düşer. Bedahşan lali kırmızı rengini sevgilinin dudağından almıştır. Ağzı

gonca gibi dar olsa da asıl beli görülmeyecek kadar incedir. Allah baştan ayağı nurla yaratmıştır. Can bülbülü sevgiliyi görünce dertli dertli ötmeye başlamıştır. Ağlayan gönül ise güzel yüzünün müştakı olmuş, sevgili gitmiş, gözde hayali kalmıştır. Şair uzun süre firkat acısı çektikten sonra sevgiliyle mülakat nasip olmuş, tenha bir köşede ahvalini arz etmiştir. Şair sevgiliye, eğer sana kavuşmak nasip olmazsa gözlerim mahşere kadar kan akıtsın, der. Bunun üzerine sevgili şunu söyler: "Ey perişan halli âşık, ben seni kavuşmaya uygun buldum." Sevgili bu cevabı verince aralarında aşağıdaki konuşma geçer ve Hilmî muradına nail olduğu için şükreder:

Didüm makbûl ise y mûnis-i cân
Huzûrında olam bin cânla kurbân (Hilmî 1/18)
Didi ey 'âşık-ı şeydâ ne hâcet
Fedâ-yı cân ile olur mı vuslat (Hilmî 1/19) (Üstünova, 1993, s. 227)

Hilmî' "Medhiyye" başlıklı ikinci mesnevisinde ise sevgiliyi över ve tasvir eder. Medhiyesi ve tasviri divan şiirindeki sevgili tipinden farklı değildir. Şair, sevgiliyi kalıplaşmış ifade ve mazmunlarla tasvir eder. Hilmî, sevgilinin güzellik unsurlarını tek tek anlattıktan sonra sevgilinin on dört yaşına eriştiğini ve sözünde yalan olmadığını yeminlerle söyler. Sevgilinin semti "sefâ" semti, gönlün oturacağı yer "şifâ" kapısıdır. Hilmî son beyitte şairlik tabiatına ne kadar teklif etse de sevgiliyi istediği gibi tasvir edemediğini itiraf eder:

Hilmî ne kadar itdüm ise tab'ıma teklîf
Bir vıfk-ı merâm idemedüm ol mehi tavsîf (Hilmî 2/45) (Üstünova, 1993, s. 233)

Mahmûd Celâleddîn bir gece hasta ve bitkin yatarken hayal âlemine dalar ve kulağına bir ses gelir. Gelen sesi şairden başka kimse duymaz. Gelen sese kulağı meftun olurken aklıda hayrette kalır. Gözleri nura dalmaktan kamaşır. Şair nura bakarken işveli bir güzel zuhur eder. İşveli ve nazlı güzel; boyuyla, bakışlarıyla, dağınık saçlarıyla, çekik kaşlarıyla şairi kendine hayran eder. Güzel, şairi görünce onu iltifata layık görür ve şunları söyler:

Dedi bana ey garîb-i bîmâr
Gönlünde senin 'aceb neler var (Mahmûd Celâleddîn 1/14)
Hüsnüm mü sana eser bırakdı
Hicrim mi 'aceb keder bırakdı (Mahmûd Celâleddîn 1/15)
Yandın mı bana harâretin ne

Çehrende olan marâretin ne (Mahmûd Celâleddîn 1/16)
Zülfüm mü seni çekip kemende
Etmiş bana ez-derûn bende (Mahmûd Celâleddîn 1/17)
Kalk yatma otur enîni terk et
Bak zevke dem-i hazîn, terk et (Mahmûd Celâleddîn 1/18) (Koçver, 2008, s. 49)

İşveli güzel sözlerini tamamlayınca şairin vücuduna canlılık gelir ve cismi taze hayat bulur, gönlü sevinçle dolar. Güzelin konuşması şaire tiryak olmuştur. Şair bunun üzerine güzelin elini tutmak ister. Visali bulduğu için artık ölüm şaire gelmeyecektir. Güzelden saçlarını dağıtmasını, sinesini açmasını ister. Güzel bu istekler üzerine "nakd-i visal"i verir. Şair uyandığında güzelin olmadığını anlar ve "eser-i melâl" zahir olur:

Ammâ ki merâm 'ayân oldu
Dîdemden o meh nihân oldu (Mahmûd Celâleddîn 1/30)
Tenhâda kalıp Celâl âhir
Oldu eser-i melâl zâhir (Mahmûd Celâleddîn 1/31) (Koçver, 2008, s. 49)

Müştak Baba on altı beyitlik aşknâmesinde "aşk nedir?" sorusunun cevabını verir. Örneğin aşk; eşyanın başlangıcı, Âdem ve Havva'nın sırrı, irfanın meşalesi, insanın yol göstericisidir. Aşk kelimesinin "ayn"ı "ayn-ı izzet", "sîn"i "sîn-i şevket", "kaf"ı ise "kaf-ı münîf-i kudret"dir:

'Aşkdır 'aşk mebde-i eşyâ
'Aşkdır sırr-ı Âdem ü Havvâ (Müştak Baba 5/2)
'Aşkdır 'aşk neyyîr-i tâbân
'Aşkdır 'aşk meş'al-i 'irfân (Müştak Baba 5/5) (Gündoğdu, 1997, s. 322)

Nakiyye Hanım'ın ikinci mesnevisi, bir gece sevgiliye hasret çeken âşığın uykuda sevgilinin hayaliyle konuşmasını içerir. Mesnevinin "Su'âl-Cevâb" başlığı da zaten bu konuşmaya gönderme yapar. Mesnevi, halk şiirinde de görülen "mürâcaa/dedi-dedim" kalıbıyla yazılmıştır. Mürâcaa tarzıyla yazılan mesnevide dokuz beyitte ilk mısralarında âşık sevgiliye dokuz soru sorar, ikinci mısralarda sevgili dokuz soruya cevap verir. Sorulan sorular doğal olarak aşk ve etkileri üzerinedir. Aşkın âşığı perişan etmesi, sevgiliden lütuf bekleme, sevgilinin bakışları ve kaşlarının âşığı yaralaması, âşığın sevgilinin dudaklarını öpmek istemesi, âşığın derunundaki aşk ateşiyle yanıp tutuşması konuşulan konulardır. Son beyitte şair Nakiyye Hanım kendini âşığın yerine

koyup sevgiliden merhamet umması divan şiirinde anlatıcı konumunda cinsiyetin olmadığını da gösterir:

Düşüp hasterle bir şeb ıztırâba
Hayâl-ı yâri aldım câm-ı hâba (Nakiyye Hanım 2/1)
Didim ‘aşkın derûne işlemişdir
Didi çok sîneyi âteşmiştir (Nakiyye Hanım 2/4)
Didim bûs eylesem bir kez dehenden
Didi hiç umma bu ihsânı benden (Nakiyye Hanım 2/5)
Didim tîr-i nigâhın deldi cânım
Didi katlan da yok bir ân emânım (Nakiyye Hanım 2/6)
Didim cânâ Nakiyye zâra rahm it
Didi karşumda çok söyleme var git (N. Hanım 2/10) (Şentürk, 2010, s. 212)

Sûzî Divanı’nda mesnevi nazım şekli ile yazılmış iki tane “Hazâ ‘Aşknâme ve Ahvâl-i ‘Aşk” başlıklı aşknâme vardır. Şair bütün mısra başlarında “Aşk… ve Aşkla…” ibarelerini kullanarak aşkın ne olduğunu ve aşkla ne yaptığını gayet sade bir dille tarif eder:

‘Aşk rehber-i menba’-ı âşıkdır
‘Aşk kamû akrâna fâ’ikdir (Sûzî 1/6)
‘Aşk dertlilere dermândır
‘Aşk ma’şûkların nâzıdır (Sûzî 1/8)
‘Aşk bir hâtem-i zamândır
‘Aşk sermâye-i dü-cihândır (Sûzî 1/17)
‘Aşkla oldı bed’im
‘Aşkla oldı hatmim (Sûzî 4/1)
‘Aşkla buldım îmân
‘Aşkla buldım ‘irfân (Sûzî 4/6)
‘Aşkla oldı vüsât
‘Aşkla oldı devlet (Sûzî 4/14) (Arslan, 2010, s. 37)

Yenişehirli Avnî “Nazm-ı Dil” başlıklı mesnevisinde gönlü ile aşk konusunda dertleşir. Özellikle hasb-i hâllerde gördüğümüz rüzgâr, kalem gibi çeşitli unsurların kişilik kazanarak şairle konuşması burada da görülür. Avnî’nin de gönlü ile konuşması esasında bir iç monologtur. Şair evvela gönle sıkıntısının, hüznünün, ıstırabının

nedenini; niçin âh ettiğini sorar. Gönlün efgânı şairi yaktığı için gönlüm perişanlığına, hayranlığına neyin sebep olduğunu merak eder. Şair, gönlüne hamurunun ateşten olup olmadığını, kalbindeki rikkatin ne olduğunu, yiyip içtiğinin dert ve zehir mi olduğunu sorar. Cihan bayram ederken gönül kederlidir. Âlem en yüce cennetin bile kıskandığı yer olsa gönül yine sıkıntıyla âh etmektedir. Avnî bunlardan sonra bir beyitte gönlün yarasının "garâm" yani sevda/aşk yarası olduğunu söyler. Şair, aşka tutulmuş gönle ne yaparlarsa yapsınlar hiçbir şeyin onu mutlu edemeyeceğini şöyle söyler:

Seni şâdmân itmez ey dil-figâr
Ne taht-ı meserred ne vasl-ı nigâr (Avnî 3/41)
Sana nûr-i dîdâr zulmet gelür
Sabâh-ı vatan şâm-ı gurbet gelür (Avnî 3/42) (Turan, 1998, s. 586)

Mesnevilerde sadece dünyevî sevgili ve aşk ele alınmaz. Şairler aynı zamanda tasavvufî olarak İlâhî aşkı da mesnevilerde konu yapmışlardır. Derzi-zâde Ulvî "Menâkıb-ı 'Aşk" başlıklı mesnevisinde aşk yolculuğunun saadet dolu makamlarının olduğunu ve her birinde çok alametlerin göründüğünü söyler. Aşk yolculuğunun menzili irade köyüdür. Bu yola çıkan sadık âşıkta sadakat olmalıdır. Beden tekkesinde muhabbet şeyhi gönlü irşat eder. Şair daha sonra sevgiliye duyulan aşkı, aşkın neler yaptığını mübalağalı şekilde açıklar. Mesnevinin sonunda ise hidayet meclisinin sakisinden Kevser şarabını ister:

Sülûk-ı 'aşkda çokdur makâmât
Görinür her birinde çok 'alâmât (Derzi-zâde Ulvî 4/2)
Beden bir tekyedür pîr-i mahabbet
Dil anunla bulur irşâd u kudret (Derzi-zâde Ulvî 4/6)
Suhanver yazup ekvâl-i 'aşkı
Ne yüzden serh iderler hâl-i 'aşkı (Derzi-zâde Ulvî 4/8)
Biri dimiş ki bir kahhârdur 'aşk
Cigerler yakıcı bir nârdur 'aşk (Derzi-zâde Ulvî 4/9)
Kamer şevkünle yakdı gögsine dâg
Güneş mihrünle saçdı basa toprag (Derzi-zâde Ulvî 4/21)
Senün 'aşkun virüpdür âdeme nâm
Senün 'aşkunla bulur âdem ikrâm (Derzi-zâde Ulvî 4/27)
Meded ey sâkî-i bezm-i hidâyet
Bize kevser şarâbın kıl 'inâyet (Derzi-zâde Ulvî 4/36) (Çetin, 1993, s. 11)

Antepli Hâfız Divanı'nın girişindeki mesnevide besmele konusundan sonra İlahî aşk konulu bir bölüm gelir. Muhabbet denizi galeyana gelince irade dalgıcı cevelana başlar. Allah "Vedûd" ismi ile zuhur eyleyince âşığın gönlü nur ile dolmuştur. Âlem evini aydınlatan Allah'ın nurudur. Allah âşıklığı icat, sevgilinin güzelliği ile irşat etmiştir. Şair, Allah'tan benzersiz sevgiliyi göstermesini ve musahhar kılmasını ister. Atâyî Divanı'nda altı ve sekiz beyitlik aşk konulu iki mesnevi vardır. Âşık canı intizar ateşi ile erimiştir. Gönlündeki aşk ateşinden çıkan yakıcı ve dumanlı âh göklere kadar ulaşmış ve mum gibi gökleri siyaha boyamıştır. Göklere çıkan sadece âh değil âşığın feryadı da çıkmıştır. Âlemde güzel bir güzü seyretmekten maksat aşk, saf şarabı içmekten ise sevinçtir. Şair ayrıca bir mesnevide güzel sevme, şarap içme ve cahile kulak verme şeklinde nasihatte de bulunur:

Eridi intizâr odıyla cânum
Boyadı şem'-veş çarhı duhânum (Atâyî 1/6)
Feryâdum irdi göklere ey serv-kad yitiş
Korkum budur ki bu gam yetdi olur dert yitiş (Atâyî 2/2)
'Işkdur 'âlemde seyr-i rûy-ı zibâdan garaz
Neşve tahsîl itmedür câm-ı musaffâdan garaz (Atâyî 2/4)
Sözi budur 'Atâyî mahbûb sevme bâde nûş itme
İki 'âlemde âgâh olmaya nâ-dânı gûş itme (Atâyî 2/7) (Yüce, 2010, s. 44)

Çorlulu Zarîfî'ye göre bütün gönül ehlinin cananı aşktır. Temaşa kılınsın ki aşk canların canıdır. Eğer bir kişini gönlünde aşk yoksa bin canı da olsa o kişi ölüdür. Şair daha sonra aşkın neler yapmaya vesile olduğunu söyler. Örneğin, gökyüzünü döndüren, ay ve güneşi seyyâr kılan aşktır. Aşktan bir zerreye nur erişirse o âlemde güneş gibi meşhur olur. Şairin aşk konusundaki duası ise gönlünün aşk ateşine mum olması, vücudunun mum gibi yok olmasıdır:

Kamu dil ehlinin cânânıdur 'ışk
Temâşâ kıl ne cânlar cânıdur 'ışk (Çorlulu Zarîfî 10/4)
İdendür 'ışk dâ'im çarhı devvâr
Kılandur 'ışk mihr ü mâhı seyyâr (Çorlulu Zarîfî 10/6) (Taşkın, 2009, s. 376)

Yârî Divanı'ndaki içinde Farsça beyitlerin de olduğu yüz elli dokuz beyitlik yedinci mesnevi aşk duygusun şerhi üzerinedir. Şair, İlahî aşkı "Aşk… ve Aşkdur…"

ifadeleriyle tarif ve tavsif eder. Bazı beyitlerde aşkın neler yaptığı ve yapabileceği ifade edilir. Tarif ve tavsiflerden sonra şair münacata başlar. Münacatının özü aşk şarabını içmek ve İlahî aşkla gönlünün dolmasıdır:

‘Aşkdur zevk-i ‘âlem-i nâsût
‘Aşkdur vecd-i ‘âlem-i lâhût (Yârî 7/2)
‘Aşkdur pâdişâh-ı devr-i kıdem
‘Aşkdur ‘arş u kürsü levh ü kalem (Yârî 7/8)
‘Aşk âyîne-i hakâyıkdur
‘Aşk gencîne-i dakâyıkdur (Yârî 7/11)
‘Aşkdur mahrem-i harîm-i cemâl
‘Aşkdur mazhar-ı kavîm-i celâl (Yârî 7/22)
‘Aşkdur Yûsuf’a Zülayhâ’yı
Eyleyen halk içinde rüsvâyî (Yârî 7/38)
Nâr-ı ‘aşkunla yak vücûdumı hep
Yine şevk-i hayât vir yâ Rab (Yârî 7/129)
Beni mest-i şarâb-ı ‘aşkun kıl
Cânı hem neşve-yâb-ı ‘aşkun kıl (Yârî 7/156) (Karayazı, 2012, s. 334)

Beyilikçi İzzet’in ikinci mesnevisinin muhtevası aşktır. Şair, aşk hakkındaki görüşlerini ve aşkın neler yaptırdığını tasavvufî beyitlerle açıklar. Şair ve şairin aşk anlayışı üzerinde Mevlana’nın etkisi görülmektedir. Zaten şair mesnevisini Mevlana’nın “Âh mine’l-‘aşkı ve hâlâtihi” mısrasıyla başlayan ünlü rubaisinin ilk iki mısrasını tazmin edip yazdığı tahmis ile bitirir:

Âh ki gösterdi bana sen mehi
Başıma teng itdi bu nüh hargehi
Gitdi özümden eser-i âgehi
Âh minel’l-‘aşkı ve hâlâtihi
Ahraka kalbî bi-harâbâtihi (Beylikçi İzzet 2/95) (Şen, 1995, s. 67)

Rüşdî yazdığı tasavvufî mesnevide aşkı “şarap ve kadehle” somutlaştırarak tarif eder. Âşık, aşk şarabıyla sarhoş olmalı, canı gönlün eline vermeli, akıl belasından kurtulmalıdır. Tasavvufta beden kesrettir ve bedenden kurtulup vahdet olan gönle erişmek lazımdır. Aşk şarabı da bedeni yok edip gönlü öne çıkarır. Aşk şarabı can gözünü açar, gönül aynasını mücella eder. Rıza kapısını açan, âşığı vahdete eriştiren,

göğü döndüren, yıldızları yakan hep aşk kadehidir. Aşk kadehinin sâkîsi bütün peygamberler ve Hz. Ali'nin neslidir. Onun şevki ile peygamberler dönmüş, veliler rükuya gitmiştir. Peygamberlik mührü, hakikat sırlarının membaı ve mayası, risalet denizinin dalgası, Allah'ın hazinesinin mahremi, cümle eşyanın maksadı, insan sırrının hakikati o aşk şarabıdır:

Gel 'âşık mey iç bâde-perest ol
Müdâm-ı 'aşk ile mest-i elest ol (Rüşdî 1/1)
Küşâd eyle 'uyûn-ı cism-i cânı
Sürûr eyle bu dem rûh-ı revânı (Rüşdî 1/5)
Anın şevkına yandı şem'-i ahter
Anın zevkine döndü çerh-i çenber (Rüşdî 1/11)
O câmın sâkîsi nesl-i Alîdir
Ana nûş eyleyen bî-şek velîdir (Rüşdî 1/16)
O meydir hâtem-i nûr-ı nübüvvet
O meydir manba'-ı râz-ı hakîkat (Rüşdî 1/22) (Semiz, 2010, s. 483)

İki mesnevide aşk ve sevgili tahkiyevî unsurlarla anlatıldığı görülmüştür. Mehemmed "der-beyân-ı hikâyet" başlıklı tahkiyevî mesnevisinde aşk derdine deva arayan bir adamı konu alır. Şair soru cevap şeklinde bu konuda birkaç mesnevi yazar. Alçak dünyanın esiri, gaflet mülkünün emiri, iyi kötü demeden her gördüğüne âşık olan ve aşk derdine yakalanan biri deva için tımarhaneye gider. Orada hapisteki şahısların zindancılar tarafından kırbaçlandığını görür. Boyunlarında zincir olan mahpuslar kırbaçlandıkları halde suskundurlar. Tımarhanenin işini bilen doktoru, kimi hastaları hastalıktan kurtarmakta kimilerini serbest bırakmakta kimilerine de tehdit edip hapsetmektedir. Bunları gören adam bu tımarhaneyi yapan adamın boş yere yapmadığını bu işte bir sır olduğunu düşünür. Herkese derdine göre deva veren doktor kendi hastalığını da tedavi edecek diye düşünür. Tabibin kapısına gidip ağlatıp inleyerek onun merhametini celp etmek ister. Hazin bir sesle tabibe "meded senden" der. "Bunca hastanın derdine çare buldun benim de derdime çare bul, zahirde yarası görünmeyen bu derdin dermanı nedir" diye tabibe seslenir. Mesnevi burada tabip cevabı vermeden biter. "Mesnevi Netice-i Cevâb-ı Merd-i Ma'nevî" başlıklı mesnevide dertli adamın sorusuna cevap gelir. Adama, gafleti bırakıp gözünü açması, masivadan kurtulması, daima bir hazrete yüz tutup onun emrinden asla çıkmaması söylenir. Bu hastanedeki herkes dertli adama cevap verebilir ama cevap ile hiçbir hasta deva bulamaz. Tabip ardından şunları

söyler: "Beri gel, aşk ateşine yanalım ki cehennem ateşinde yanmayalım. Derdine derman arıyorsan gel aşk sultanına kul ol." Şair, bu cevaptan sonra sıradaki iki mesnevide aşkı tarif eder:

Su'âlile devâ olmaz bu derde
Berü gel derd-i 'ışk vârısa serde (Mehemmed 2/7)
Berü gel yanalım 'ışk ateşine
Cahîmün yanmayavuz âteşine (Mehemmed 2/9)
Berü gel derdine dermân gerekse
Kul ol 'ışk sana sultan gerekse (Mehemmed 2/10)
'Işkilendur şi'irimiz eş'ârumuz
'Işkilendur sırları eş'ârumuz (Mehemmed 3/6)
'Işkilendur fehmimiz iz'ânımuz
'Işkilendur dinümüz îmânımuz (Mehemmed 3/7)
'Işlilendur cismimüzde cânımuz
'Işkilendur dünyada seyrânımuz (Mehemmed 3/8)
Nihâyet yokdurur derdine 'ışkun
Hemân 'ışk ola ol merdine 'ışkun (Mehemmed 4/5) (Aydur, 2011, s. 91)

Hanyalı Nûrî "Dâstân-ı Ser-encâm" adlı mesnevisinde "hâl-i kalb-i nâ-kâm"ını nakledeceğini söyler. Şair ney ve meye tövbe etmek için sevgilinin mahallesine gider. Peri gibi bir güzeli görünce aklı başından gider, bir heyecan kaplar ve hayrette kalır. Sevgilinin bir bakışı şairi harap, gözyaşını mey ve gönlünü kebap eder. Hanyalı Nûrî mesnevisinde gazellerle sevgiliye aşkını daha etkili şekilde anlatır. Ama tersine dönmüş felek hicran tuzağını kurar ve şair firak ateşinde yanmaya başlar. Bu acıya dayanamayan şair bir arkadaşını sevgilinin mahallesine gönderir, arz-ı hâlini sevgiliye iletmesinin ve onu davet etmesini ister. Dostu şairin halini arz edip onu davet edince sevgili adama buradan gitmesini, bir daha böyle şeyler söylememesini ister. Sevgili, Nûrî'den bu aşktan vazgeçmesini tavsiye eder. Şair de bunun üzerine dergâh-ı rahmana giderek niyaz etmeye başlar. Daha sonra da pîrine gider ve arz-ı hâlini ona sunar. Pîrin himmetiyle içindeki bütün dert ve kederler sevince kalb olur:

Çektigim cümle derd ü renc ü cefâ
Himmet-i hazretile oldu safâ (Hanyalı Nûrî 6/111)
Cümle ahvâlimi beyân ettim
Eser-i 'ışkımı 'ayân etdim (Hanyalı Nûrî 6/114) (Aydın, 2009, s. 512)

Aşk ve sevgili muhtevalı tüm mesneviler içerisinde iki yerde *"sevgili ve aşkın"* anlatıcı olduğu görülmüştür. Âciz Divanı'ndaki ikinci, üçüncü ve dördüncü mesnevi sevgiliyi konu alır. İlk mesnevide sevgilinin güzellik unsurları ayrıntılı şekilde tasvir edilir. İki mesnevide de bazı beyitlerde konuşan kişi sevgilidir. Kendi güzelliğine hayran olan sevgili, kendi kendine naz eder ve güzelliğini anlatır. Bu beyitlerde "anlatıcı" makamında sevgili vardır. Örneğin sevgili, inci dağıtan dudağını ve şeker ağzını açıp şöyle der: "Eğer ben naz edersem yeri vardır. Güzellikte periler bile benim gibi olamaz. Güzeller, kıymetliler arasında ben mümtazım. Eğer naz edersem bu bile azdır. Benim gibi şirin konuşan, kendi şirin, gülmesi şirin yoktur." Bu sözler üzerine şair sevgiliye şöyle seslenir: "Ey Şirin! Allah seni misilsiz yaratmıştır. Eğer gökte güneş gizlense senin yüzün yeter. Eğer gülşende sümbül ve gül olmazsa senin yanağın ve saçın yeter."

Ger etsem nâz elhek kim yeri var
İnanmam bes menim tek bir perî var (Âciz 4/4)
Menem zîbâ semenler içre mümtâz
Eger nâz etmişem az etmişem az (Âciz 4/5)
Menim tek yohdu bir şîrîn tekellüm
Özi şîrîn ü hem şîrîn tebessüm (Âciz 4/7)
Ki ey Şîrîn seni bâr-ı Hudâvend
Özi tek helk edüp bî-mesl-i mânend (Âciz 4/9)
Veger gülşende olmaz sünbül ü gül
O zülf ü 'arızun hem güldü sünbül (4/11) (Soleimanzadehshekarab, 2011, s. 285)

Âdile Sultan'ın yedi beyitlik fahriye mesnevisinde anlatıcı "aşk"tır. Mesnevide aşk, fahriyesini dile getirir. Aşk, âşığa ilk önce şunu söyler: "Kalbinde benden başka yâr olursa seni tarumar ederim." Aşkın fahriyesi ise şöyledir: "Kalp mülkünün sultanı, âşığın gönlünün maşuku ve misafiri benim. Evvel âhir bütün âlem benimledir. Ben dilediğim zaman kişiyi sultan ve derviş ederim. Saadet tacını giyen benim sayemde giymiştir. Cananın vechini gören de benim temiz gözlerimdir. Vuslata ermek isteyen vücudunu benimle yakmalıdır. Âşığa benden başka yardımcı yoktur. Sadıklara aşk derdi hoştur. Cefa çekmeyen âşık değildir."

'Aşkdır kim olmasın kalbinde benden gayrı yâr
Eylerim 'âşık seni sonra cihânda târ-mâr (Âdile Sultan 7/1)

Taht-gâh-ı mülk-i kalbin şâh ü sultânı benim
‘Âşıkın gönlündeki ma’şûk u mihmân benim (Âdile Sultan 7/2)
Hep sa’âder tâcını sâyemde giymiştir giyen
Dîde-i pâkimdir ancak vech-i cânânı gören (Â. S. 7/4) (Özdemir, 1996, s. 467)

Sonuç olarak küçük mesnevilerde gördüğümüz aşk duygusu ve güzellik unsurlarıyla sevgili, gazellerdeki ile aynıdır. “Saray istiaresi” bağlamında sevgili güzellik ve gönül ülkesinin padişahıdır. Sevgilinin güzelliği karşısında aşk ateşiyle yanan âşık, visâli arzular. Firâk içendeki âşığın visâl arzusuna karşı sevgili istiğna makamındadır. Sevgili tasvir edilirken divan şiiri aşk ve sevgili anlayışıyla Hz. Yusuf, melek, peri gibi unsurlar benzetilen olarak kullanılır. Bu konudaki teşbih, mecaz ve telmihlerde tarihî, dinî ve mitolojik kahramanlar; doğal olaylar ve dinî unsurlar kullanılır. Sevgili tasvirleri ve aşkın ne olduğu yanında aşkın nelere kâdir olduğu da sık sık zikredilmiştir. Aşk, sevgili ve gönül konusu ela alınırken Mehemmed örneğinde olduğu gibi bazı mesnevilerde tahkiyevî unsurlardan faydalanılmıştır. Bazı mesnevilerde ise sevgili ile konuşma ve iç monologu görürüz. Aşk ve sevgili, tasavvufî şekilde ela alındığında seyr-i sülûktaki insan âşık, Allah da vuslatı istenen sevgili olur. Tasavvufta aşk, akıl ile elde edilmez. Aşk için bedenin yanması lazımdır. Kâinattaki bütün hareketlilik ve nur, aşk şarabı neticesindedir. Âşık vuslat için aşk şarabını içmelidir. Âdile Sultan örneğinde olduğu gibi aşkı bazen kendi dilinden dinleyebiliriz. Bu tür mesnevilerde şair aradan çıkar anlatıcı tipi “aşk” olur.

5.3.4. Mevsimlerle İlgili Küçük Mesneviler

5.3.4.1. Bahariye

Divan şiirinde “bahâriyye, nevrûziyye, bahariyât, bahârnâme, rebî’iyy” başlıklarıyla karşımıza çıkabilecek manzumeler bahar mevsimini konu alan türdür. Bahriyyeler gazel, murabba, terci-i bend gibi nazım şekilleriyle ve mesnevilerde bölüm olarak karşımıza çıkabileceği gibi genellikle kasidelerin nesip bölümünde yer alır. “Bahriyeler, başta padişah olmak üzere devlet büyüklerinin dikkatini çekmek ve onlardan yardım almak için vesile arayan divan şairinin başlıca araçlarından biridir.” (Gökalp, 2012, s. 298). “Divanlarda *bahariyyat* başlıklı bağımsız bahariyelerde, tabiatın yeniden canlanışında yaratıcının dileme ve yeniden canlandırma sıfatları tezahür eder.” (Akkuş, 2007, s. 269). Bahariyeler müstakil şekilde yazılabileceği gibi özellikle

şehrengîzlerde bir bölüm olarak karşımıza çıkarlar. Küçük mesneviler içerisinde 8 tane bahariye yazılmıştır ve bu % 0,8'lik orana tekabül eder. Aşağıda küçük mesneviyle bahariye yazan şairler yüzyıllara göre verilmiştir:

XVI. yüzyıl: Celîlî (1), Şemsî Paşa (1), Taşlıcalı Yahya Bey (1), Üsküblü İshak (1), Yetîm (1)

XVIII. yüzyıl: Gurbî (1).

XIX., XX. yüzyıl: Mehmed Memduh Paşa (1), Selanikli Hasan Âkif (1).

Küçük mesneviyle yazılan bahariyelere baktığımızda şunları görürüz. Bahariyeler tasvîrî manzumeler olduğu için teşbih, teşhis ve mecazlar çokça kullanılır. Bunun yanında yatarıcının kudretini ifade etmek için ayetlerden iktibaslar yapılır. Şairler adeta Allah'ın *"fenzur yani nazar et"* ayetine karşı ibret gözüyle kâinâtı temâşâ ederler. Şehir şiirlerinde olduğu gibi tasvir edilen bahar, şairin hayal dünyasında gerçek bir mekân olmaktan çıkar kurgusal, renkli ve masalsı bir hal alır. Tabiatın taze can bulmasıyla insan ve aşk duygusu da canlanır. Şairler baharın gelişini gösteren çiçeklerin renkleri, kokuları ve şekilleri üzerinden şiirdeki hünerlerini gösterirler. Çiçekler yanında kuşlar, rüzgâr, dört unsur, bulut ve ağaçlar birçok hayal ve çağrışıma malzeme olur. Celîlî "Sıfat-ı bahâr ve teferrüc kerden-i gülzâr" başlıklı bölümde on bir beyitte baharı tasvir eder. Baharın gelişi ile yaşlı yeryüzü gençleşmiş ve gökyüzüne göğüs germeye başlamıştır. Bahar, sanki Çinli ressamların elinden çıkmış süslü bir resim gibidir. Bahar tazeliği ve güzelliği ile rahmet ayetinin tefsiri olmuştur. Bulutlardan yeryüzüne âb-ı hayat suyu akarken saba rüzgârı misk koku yaymaktadır. Her gönül ehli bağın bir kenarında yâri ile gezinmekte, sıkıntı ve gamı rüzgâra verip işret etmektedir. Şair, çimenliği gezerken dikenler içinde, incinmiş yüz yapraklı bir gül, bu gülün üzerinde de figan eyleyen bir bülbül görür. Bülbülün bu durumuna acıyan şair, onun yerinin burası değil gönül ve can olması gerektiğini düşünür. O anda şair şöyle der: "Keşke gül dikensiz olup her zaman gül bahçesinin süsü olsa." Çünkü bir güzele tertemiz bir etek gerekir. Gül yaprağının menzili çöp olamaz. Şair daha sonra baharın bir iki hafta ömrü olduğunu yani geçiciliğini düşünür.

Cihân-ı pîr döndi nev-cüvâna
Zemîn gögsün gererdi âsmâna (Celîlî 4/27)
Bulutdan su yirine cân yagardı
Zülâl-i çeşme-i hayvân yagardı (Celîlî 4/29)

Tutup her ehl-i dil bâgun kenârın
İderdider-miyân gül gibi vârın (Celîlî 4/32)
İderdi her kişi yâriyle gül-geşt
Temâşâgâhdı her bâg u her deşt (Celîlî 4/34) (Kazan Nas, 2011, s. 232)

Şemsî Paşa Divanı'ndaki ikinci mesnevi bahariye türündedir. Şair, her zaman hayal ettiği bahar mevsiminin gelmesi nedeniyle Allah'a binlerce hamd eder. Bahar mevsimiyle gülşen reyhanlar müzeyyen olmuştur. Laleler renkli, parlak, güzel otağını kurup bağ ehli ile ziyafet etmek ister. Bu bahar meclisinde susam sürahi olmuş, kadehler güller ile rahata kavuşmuştur. Lale ile nergis ise birbirlerine kadeh sunmaktadır. Bülbül o kadehten içtiği için feryat etmektedir. Servi uzun boyuyla çimen üstünde ayakta dururken menekşe boynu bağlı kul gibidir. Sümbüller sevgilinin saçına dönmüştür. Şakayık gülşende çok güzel bir mahbubu görünce deli divane âşık olmuştur. O mahbub, nergis gibi gözlerine naz sürmesini çekip müstehzi bir güzel olmuştur. Yaseminler aşk arzusuyla gömleklerini yırtmışlardır. Şairin bu güzellik karşısında isteği güzellerin gülistanı seyre gelmesi, gazellerin okunması, gönüllerden üzüntünün gitmesidir:

Bi-hamdillah irişdi vakt-i gülzâr
Hayâl eylerdi dil bu faslı her bâr (Şemsî Paşa 2/1)
Hezârân hemd ol perverdigâra
İrişdürdi bizi evvel bahâra (Şemsî Paşa 2/2)
Ser-â-ser ya'nî 'işeret-gâh-ı Gülşen
Reyâhîn ile olmışdur müzeyyen (Şemsî Paşa 2/3)
Kuruldı lâlenün rengîn otagı
Ziyâfet itmek ister ehl-i bâgı (Şemsî Paşa 2/4)
Görüp gülşende bir mehbûb-ı fâyık
Kızıl dîvâne olmışdur şakâyık (Şemsî Paşa 2/11)
Çeküp nergis gözine sürme-i nâz
Olupdur gûyıyâ mahbûb-ı tannâz (Şemsî Paşa 2/12)
Hevâ-yı 'ışk-ıla hep yâsemenler
Çeküp çâk eylemişdür pîrehenler (Şemsî Paşa 2/13)
Gülistân seyrine gelsün güzeller
Okınsun vaktıdur rengîn gazeller (Şemsî Paşa 2/14) (Akkaya, 1992, s. 197)

Yetîm Divanı'ndaki "mesnevî be-tarîk-ı kasîde" başlıklı mesnevinin giriş kısmı bahariye türündedir. Şair baharı ve baharın gelişini birçok ayetten iktibaslar yaparak tasvir eder. Rahmet yağmurlarını toprak emerek "yuhyi'l-arz" yani yeryüzü dirildi. Bütün bitkiler ölü iken rahmet yağmurları ile hayat buldular. Yine bütün bitkiler yeşil elbiselerini giyerek her biri Hz. Hızır gibi oldular. Şimşad ağacı düzgünlüğü ile "festekım" yani "dosdoğru ol" ayetine şahitlik yapar. Elele vermiş çınarların önünde azat olan servi hizmetkârdır. Şair, gülistan içindeki servi, nergis, gül, bülbül gibi diğer unsurları aşağıdaki gibi tasvir eder:

Kadd-i 'ar'arda şîve-i reftâr
Berg-i sûsende 'işve-i güftâr (Yetîm 2/9)
Mazhar-ı *fenzurû* olup nergis
Jâle-i 'aynı oldı Nîl ü Aras (Yetîm 2/10)
Sırr-ı İsrâ'ya olmagın meyli
Mürg-ı şeb-hîz okur *kumu'l-leylî* (Yetîm 2/11)
Hârdan 'andelîb idüp şekvâ
Gül kulak tutup eyledi ısfâ (Yetîm 2/13) (Aktaş, 1996, s. 248)

Tabiatta doğal bir hadise olan kış mevsiminin gidip baharın gelişi, şairlere *"bahar-kış"* tezatı üzerinden mecazlar yapmaya yol verir. İşte şairler kış ve bahar mevsim değişimini savaş istiaresi dediğimiz benzetmeyle tavir ederler. Şair kışın gitmesini ve baharın gelişini "*ordu, savaş ve asker*" benzetmesi üzerinden yapabilir. Böylece bahar ordularıyla kış üzerine saldırır ve savaşın sonunda bahar galip gelir. Gurbî, on iki imamı konu aldığı mesnevisinin "Der-beyân-ı fasl-ı bahâr" başlıklı bölümünde baharın gelişini "savaş istiaresiyle" anlatır. Kış askerleri âlemi tutmuşken yaz ona susam hançeriyle saldırır. Gök demir giymiş menekşe askeri ise en evvel saldırıya geçer. Fulya ve sümbül de cenge hazır beklemektedirler. Bunları gören soğuk askerleri ise korkudan kaçmaya başlarlar. Gül sultanı tahta geçince zambak ve karanfil ayağa kalmış, lale bir kul gibi boynunu bükmüştür. Kısacası dağ sahra her taraf yemyeşil olmuş; bahar, kışın elinden darb ile âlemi kurtarmıştır:

Tutmuş iken 'âlemi cünd-i şitâ
Hançer-i sûsenle irdi sayf ana (Gurbî 1/59)
Havf idüp gördi anı berd 'askeri
Kaçmaga yüz tutdı kış olan çerî (Gurbî 1/61)
Geçti tahta hükm idüp sultân-ı gül

Lâle boynın egdi karşu hemçü kul (Gurbî 1/63)
‘Âlemi alup şitâdan darb-ile
Kurtarup mülkin elinden harb ile (Gurbî 1/69) (Akbulut, 2007, s. 72)

Bahariyeler daha çok tasvîrî metinlerdir ancak az da olsa tahkiyevi unsurlar da görülebilir. Selanikli Hasan Âkif Divanı’nda doksan altı beyitlik bahriye mesnevisi vardır. Şair mesnevide “bahariyât” başlıklı manzumelerde gördüğümüz gibi Allah’ın kudretini bahar mevsimi üzerinden temaşa eder. Temaşası sırasında sevgiliyle konuşan şair, ayrılığı anlayınca mecâzî aşktan hakîkî aşka geçmek ister. Sefa mevsimi yani bahar gelmiş, şair de “sun’-ı ilâhî” ye nazar etmek için gezintiye çıkmıştır. Baharla ölü cihana ruh gelmiş, âlem taze can bulmuş, “sun’-ı Yezdân” zahir olmuştur. Allah’ın kudretiyle her yerde çiçekler açmış, âlem cennete dönmüştür. Tövbeleri bozduran bu güzel bahar mevsiminde huri gibi güzeller de dışarı çıkar. Onları görenler cennet ahularını unutur, gül yanaklarının kokusunu duyan amber kıskançlık ateşinde yanar, güzel ağzını gören gonca ise hasedinden çatlar. Âkif, gülşeni deli divane gibi dolaşırken yanına ateş parçası bir güzel gelir ve naz ile yanına oturur. Ama şairin feryadına ve aşktan yaka yırtmasına hiç kulak tutmaz. Âkif, güzele “beni deli divane eden, gönül evimi virane eden sen misin?” diye sorar. Güzel de onları feleğin ayırdığını söyler. Âkif, dağlarda ve sahillerde gezerek Allah’ın sanat eserlerini temaşa etmek ister. Şair bu kudret eserlerinin hakikatini aklın anlamayacağının farkındadır. Kâinatta ibret alınacak nice hikmet olsa da güzellerin yüzü gibi olamaz. Hûbânların dudaklarında, ağızlarında, boylarında, sözlerinde, yürüyüşlerinde hep ibretlik hikmetler vardır. Sanat eserlerine bakan şair, kudret karşısında hayretlere dalar. Artık sevgilinin kâkülüne bağlanmak, firkat acısı çekmek, “aşk-ı mecâz-ı dildâr”da kalmak istemez. Elli yaşını aşan şairin bu temaşalardan sonra duası, mecâzî aşktan kurtulup hakîkî aşka erişmek ve peygamberin şefaatidir:

A gönül geldi bahâr eyyâmı
Ya’ni ol ‘ayş u safâ hengâmı (Selanikli Hasan Âkif 1/1)
İdelüm sun’-ı İlâhîye nazar
Tazelenmiş kühen-i ‘arz- yekser (Selanikli Hasan Âkif 1/4)
Rûh bulmuş yeniden mürde cihân
Zâhir olmuş nice sun’-ı yezdân (Selanikli Hasan Âkif 1/5)
‘Âlemin seyr ile bu cennetidir
‘Âşıkın ise dem-i cünnetidir (Selanikli Hasan Âkif 1/10)

Seyr iden dîde-i câdûlarını
Unuda cennetin âhûlarını (Selanikli Hasan Âkif 1/22)
Gezelim kûhda leb-i deryâda
Sun'-ı hakkı görelim âmâde (Selanikli Hasan Âkif 1/54)
Bir temâşâdır o kim 'akıl irmez
Nice kudretdir o zihne girmez (Selanikli Hasan Âkif 1/55)
Yeter oldı heves-i kâkül-i yâr
Nice bir 'aşk-ı mecâz-ı dildâr (Selanikli Hasan Âkif 1/86)
Yâ habîbi o şefâ'at kânı
O 'inâyet o mürüvvet kânı (Selanikli Hasan Âkif 1/91) (Aydoğan, 2008, s. 89)

Bahariyelerin bölüm olarak görülebileceği bir tür de şehrengizlerdir. Şair şehrengizine renk katmak ve şehrengizin zamanını belirtmek için bahariye bölümüne yer verebilir. Taşlıcalı Yahya Bey'in İstanbul şehrengîzinde münacattan sonra bahariye bölümü gelmektedir.

> Münacattan sonra gelen bahar tavsifi, güzellerin tasvirine giriş mahiyetinde otuz altı beyitlik bir fasıldır ve İstanbul ile bahar mevsimindeki İstanbul hayatından bahsedilmektedir. Şair, burada baharın gelişini birkaç kesin çizgi ile tespit ettikten sonra temaşa eylediği güzeller karşısında bir "hûb inşâ" yazmağa karar verir. Önce İstanbul'un evlerini, baharını, denizle olan münasebetini tasvir eder ve sonra meclislerini, meclislerde şiirler okunduğunu, güzel güzel insanların deniz gezintisi yaptığını, kiminin suda yıkandığını, kiminin bir gemiye binerek deniz gezintisi yaptığını, bir kısmının Galata'da gezip dolaştığını ve mey içtiğini -"ayak seyrânı" tabiriyle- ifade eder. İstanbul'da daha nice güzeller olduğunu belirttikten sonra sırasıyla bunların isimlerini saymakta ve ilkini altı, diğerlerinin her birini üç beyitte tasvir etmektedir (Çavuşoğlu, 1969, s. 78).

Üsküblü İshak, Üsküb şehrengîzine nevruziye ile giriş yapar. Nevruz günleri gelmiş, gelişiyle cihana şeref vermiştir. Bahar ile birlikte rüzgârın yüzü gül gibi gülmüştür. Fesleğenlerle süslenen dünya güzel ve süslü bir gelin gibi olmuştur. Yemyeşil olan dünyanın gülistanı adeta bir cennet bahçesi gibiydi. Cihan tahtına oturan gülün karşısında bülbül niyaz etmekte, şevk ile aşk ayetini okumaktadır. Gül, bülbüle nazlar edince bülbül de binlerce niyaz etmektedir. Menekşenin yüz vurup secdede olduğunu gören bülbül yine vecde gelmektedir. Bülbülün ağlayıp inlemelerini duyan fesleğen ve sümbül saçlarını yolmaktadır. Lale, bahçede kırmızı otağını kurmuş, nergis ise eline altın kadehini almıştır. Yaseminler buhurdanlarıyla bahçeye amber kokusu dağıtmaktadır. Şair ise süslü bir güzele dönen dünyayı seyre çıkmıştır:

Meger bir gün cihân olmışdı pîrûz
Şeref virmiş idi eyyâm-ı nevrûz (Üsküblü İshak 2/1)
İrüp gelmiş idi devri bahârun
Yüzi gül gibi gülmiş rûzgârun (Üsküblü İshak 2/2)
Reyâhîn ile zeyn olmışdı dünyâ
Diyeydün bir ‘arûs-ı hûb u zîbâ (Üsküblü İshak 2/3)
Yeşermişdi cihânun gülsitânı
Virürdi bâg-ı cennetden nişânı (Üsküblü İshak 2/4)
Cihân tahtında oturmış idi gül
Ana karşu niyâz iderdi bülbül (Üsküblü İshak 2/5)
Delürmişdi sular ırmag içinde
Kılurdı zârîlıklar bâg içinde (Üsküblü İshak 2/13)
Temâşâ itmege çıkdum kenâra
Cihân dönmişdi bir zîbâ nigâra (Ü. İ. 2/14) (Çavuşoğlu & Tanyeli, 1989, s. 100)

Sonuç küçük mesnevilerle 8 tane bahariye yazılmıştır. Bahar tasvirleri, klasik şairlerin şiirin kurgusal dünyasıyla mekânı algılamaları açısından önemlidir. Bahar tasvirleri hem divan şiirinin ortak hayalleri hem de şairlerin kişisel gözlemleriyle “mekân-psikoloji” ilişkisini ortaya koyar. Bahariyelerde şairler gözlemlerini ve hayallerini şiir dünyalarında şekillendirirler. Bahariyeler müstakil mesneviler olabildiği gibi bir mesnevide bölüm de olabilirler. Diğer nazım şekillerinde yazılan bahariyelerde görüldüğü gibi bahariye mesnevilerinde ilk olarak *“cihanın taze can bulması”* yani baharın gelişi müjdelenir ve bu konuda hamd edilir. Bahar, Allah’ın rahmet tecellisi olan kevnî ayetlerin en iyi tefekkür edildiği zamandır. Baharın tefekkürü ve Allah’ın kudreti karşısında uyanan hayret duygusuyla şairler kevnî ayetleri Kur’ân ayetleri ile desteklerler. Bahariyelerde dikkat çeken bir teşbih, dünyanın süslü bir gelin olarak görülmesidir. Baharın yeşilliği, misk kokusu yanında şairleri etkileyen diğer bir nokta da baharda güzellerin dışarı çıkmalarıdır. Böylece bahar cennet, güzeller de cennetteki huri olurlar. Divan şiiri kültürel arka planını dikkate aldığımızda bahariyerde Çinli ressamlara, Mani’ye, Erjeng’e, Bihzat’a ve “yeşil, yeşillik” anlamına gelen Hızır’a sık sık telmihte bulunulur. Bahar tasvirlerinde şairler “savaş istiaresi”ne başvururlar. Bu tasvirlerde bahar ile kış savaşır ve sonunda bahar, ordusuyla birlikte galip gelir.

5.3.4.2. Şitâiye

Küçük mesneviler içinde bir şair şitâiye yazmıştır. Derzi-zâde Ulvî dibace bölümünde yazdığı şitâiye mesnevisinden önce nesir olarak soğuk rüzgâr nedeniyle bedenlerin sincap kürklerine girdiğini söyler. Artık güneşin mumu sönmüş kış mevsimi gelmiştir. Soğuktan çimen çocuğu kaybolur ve ağaçlar sırtına kakım kürkü giyer. Kış padişahının ansızın düzenlediği baskın ile ovalar, dağlar kar askerleriyle dolmuştur. Kış padişahı halkın gezme hevesini yasaklar. Eğer bir kişi dışarı çıkarsa şiddetli kar nedeniyle kardan adam olur. Kışın şiddeti herkese ateşe düşmeyi farz kıldı. Herkes ateş kenarında Mecûsîler gibi olur ve ateş mihrap edinilir. Kimse dışarı çıkamadığı için herkesin evi kendine hapishane olur ve herkes gününe göre kürk giyer:

Esüp vakt-i şitâ bâd-ı şitâbân
Söyündi şem'-i hurşîd-i dırahşân (Derzi-zâde Ulvî 9/1)
Şitâ şâhı idüp nâgeh şebîhûn
Pür oldı 'askeriyle kûh-ı hâmûn (Derzi-zâde Ulvî 9/2)
Yasag itdi cihân halkına ol şâh
Heves kılmaya kimse seyre (Derzi-zâde Ulvî 9/4)
Şu denlü şiddetini eyledi 'arz
İdindi herkes oda düşmegi farz (Derzi-zâde Ulvî 9/6)
Gice gündüz idüp beytini mahbes
Gününe göre kürkin giydi herkes (Derzi-zâde Ulvî 9/8)
Bürûdetden çemen tıflı olur güm
Geyerdi egnine eşcâr kakım (Derzi-zâde Ulvî 9/10) (Üzgör, 1990, s. 344)

5.3.5. Şiir, Şair ve Eserle İlgili Küçük Mesneviler

5.3.5.1. Poetik Konulu Küçük Mesneviler

Şairler çeşitli vesilerle özellikle divan dibacelerinde şiir ve sanatları hakkında görüşlerini dile getirmişlerdir. Ayrıca bazı şairler de müstakil mesnevilerde gördüğümüz sebeb-i telif gibi divan tertip etmesinin sebebini açıklamıştır. Bu bölümde poetik konulu mesneviler ve "sebeb-i telif-i divanlar" incelenecektir. Araştırmaya dâhil ettiğimiz mesneviler içerisinde 63 tane poetik konulu manzume vardır. Bu sayı tüm mesneviler içerisinde % 4,1'lik orana tekabül eder. Aşağıda da görüldüğü gibi XIII., XIV. ve XV. yüzyılda 8, XVI. yüzyılda 41, XVII. yüzyılda 2, XVIII. yüzyılda 5 ve XIX., XX. yüzyılda 7 poetik konulu küçük mesnevi bulunmaktadır: Aşağıda küçük mesnevilerle

poetik konuları işleyen şairler yüzyıllara göre verilmiştir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Ahmed Paşa (1), Ali Şîr Nevâyî (5), G. Saruhanî (1), Necâtî (1).

XVI. yüzyıl: Âşık Çelebi (1), Behiştî (1), Celîlî (3), Cinânî (3), Filibeli Vecdî (1), Fuzûlî (1), Gelibolulu Âlî (1), Hayâlî Bey (1), Kabûlî (1), Kefeli Müdâmî (1), Lâmi'î (13), Nev'î (2), Revânî (6), Sehî Bey (1), Taşlıcalı Yahya Bey (3), Ulvî (1), Yetîm (1).

XVII. yüzyıl: Antepli Hâfız (1), Yârî (1).

XVIII. yüzyıl: Gurbî (1), Said Giray (1), Sâkıb (1), Vehbî (1), Zihnî (1).

XIX., XX. yüzyıl: Âsaf (1), Cesârî (1), Hanyalı Nûrî (1), Müştak Baba (1), Osman Mazlûm (1), Sâdık Kemâlî (1), Sûzî (1).

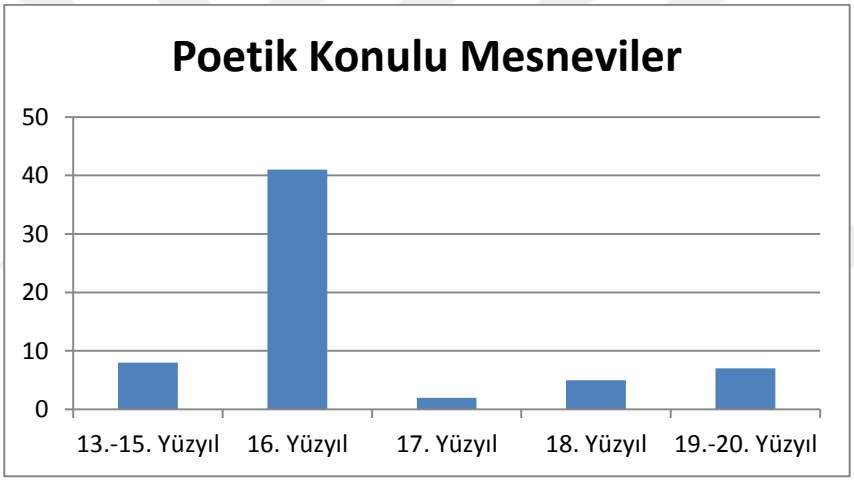

Şekil 14. Yüzyıllara göre poetik konulu mesneviler

Küçük mesnevilerle yazılan 63 poetik manzumeyi 2 başlıkta değerlendirebiliriz. Birinci başlık şairilerin "*sanat, söz ve şiir*" hakkındaki görüşlerini ifade eden mesnevilerdir. İkinci başlık ise divan tertip etmenin sebeplerinin açıklandığı mesnevilerdir.

Şairler birçok mesnevide sanat, söz ve şiirle ilgili görüşlerini divan şiiri teşbih ve mecaz dünyasıyla açıklamışlardır. Bu mesnevileri okuduğumuzda "*sanat nedir ve neyi amaçlar, söz nedir, şiir nedir ve nasıl olmalıdır?*" sorularının yanıtını bulabiliriz. Ali Şîr Nevâyî'nin sanat anlayışına göre, şiir öğrenmek ve divan tertip etmekten maksat sadece sevgilinin beden ve yüz güzelliğini vasıflandırmak değildir. Eğer divan içinde ârifâne tarzda bir gazel veya nasihat veren bir beyit bulunmazsa bu divan beyhude zahmet ve boşa emek çekmektir. İşte şairin divanın içine hikmetli şiirler koymasının amacı,

zamanın güzellerin fitnesinden aman bulmasıdır. Ali Şîr Nevâyî; hamsesi, gazelleri, kasideleri, muhammes, müseddes, rubâî, kıt'a, müstezat, müfret, muamma, lugazlarıyla bütün eserlerini sarp bir kaya üzerine dikilen bir saraya benzetir. Şairin divan tertibindeki amacı ise padişahın inşa ettirdiği bu sarayın asla yok olup gitmemesidir. Sarayı mamur kılan padişahtır. Şair ise o sarayın ücretli amelesi, bir mimarıdır. Bir binayı kim yaptırırsa bina onun adı ile tanınır. Kâbe'yi Hz. İbrahim inşa etmiştir ama sahibi Allah'tır. İskender'in yaptırdığı sedde kimin çalıştığını kimse sormaz. Bu yüzden şair de bu sarayın çardağının üstüne padişahın adını yazmıştır. Şair ayrıca bu saray için şöyle dua eder: "Felek bu sarayı seyrettikçe, yıldızlarsa devrettikçe padişahın çardağının ömür binası feleğin temeli gibi sağlam olsun. Arzuladıklarını, kader divanından, her lahza kaderin tahakkukunu bekleyen gönül gibi yürütsün." Necâtî Bey dibacesindeki altıncı mesnevide şiir ile görüşlerini teşbih ve telmihlerle ifade eder. Şair gönlünü genişlik bakımından cennete teşbih eder. Gönüldeki manalar ise Allah'ın parlaklığının nurudur:

Gönül vüs'atde cennet gibidir çâk
Ma'ânî anda nûr-ı pertev-i Hak (Necâtî Bey, 6/1) (Tarlan, 1992, s. 35)

Şair; gönülleri Rıdvan'ın bahçesi cennete, ondaki yazıları ise siyah rengi yönünden Hindistan ülkesine benzetir. Rivayetlere göre Hz. Âdem cennetten çıkarıldığı zaman Hindistan yakınlarındaki Serendip adasına inmiştir. İlk insanın cennetten dünyaya indirilmesinde cennete girerek Hz. Âdem'e vesvese veren yılanın da payı vardır. Şair bu olaya telmihle "kalem, yılan gibi bahane olarak Âdem'i Hindistan'a atar" demiştir. Şair bir başka benzetmesinde Hz. Meryem ve Hz. İsa'yı benzetilen olarak kullanır. Yazının siyahlığı ve şeker saçan mana Meryem'in İsa'yı kucaklayıp yatırması gibidir. Nasıl Kâbe'den Allah'ın rahmet izleri gelirse yazının karalığından da muhabbet kokusu gelir. Şair, şiiri deniz içinde tatlı suyun bulunmasına, gül bahçesinde açılmış goncalara, sümbüller arasındaki misk taşıyan ceylanlara, Araplar arasında herkesle eğlenen Türk'e benzetir. Şair başka bir beyitte de şiiri peygamberlerin gösterdiği mucizeye benzetir. Şair sihir yolunu bırakıp mucize göstermek için meydan bulmuştur:

Gönüller ravza-ı Rıdvâna benzer
Kitâbet mülk-i Hindistâna benzer (Necâtî Bey, 6/4)
Kalem su'bân gibi olur bahâne
Atar ol Âdemi Hindistâna (Necâtî Bey, 6/6)
Sevâd-ı hattu na'nâ-yı mükerrem

Kucaklamış yatar İsâyı Meryem (Necâtî Bey, 6/8)
Sevâdından gelir bûy-ı mahabbet
Nite kim Ka'beden âsâr-ı rahmet (Necâtî Bey, 6/13)
Zihi nazm ü zihi ma'nâ-yı rengin
Ne hoşdur bahr içinde âb-ı şirin (Necâtî Bey, 6/14)
Açılmış goncalar gül-zâr içinde
Gazâl-i nâfe sünbül-zâr içinde (Necâtî Bey, 6/15)
Nice eş'âr-ı mahbûb-ı hôş-âvâz
Arap içinde kopmuş türk-i tannâz (Necâtî Bey, 6/16) (Tarlan, 1992, s. 35)

Âşık Çelebi Divanı'ndaki ilk mesnevi şiir ile ilgilidir. Şair, ilk beyitte gönlü papağana, güzelliği aynaya ve şiiri de şekere benzetir. Papağana konuşma ayna karşısında öğretilir ve papağan şeker ile beslenir. Âşık Çelebi, şairin gönlünden mana âlemine pencerenin açılmasını bir şarta bağlar. Bir ok atıcı yani bir sevgili gönülde yara açmazsa gönülden mana âlemine pencere açılmaz. Perde, muma fanus olamadığı gibi şiir âşıklara namus imkânı tanımaz. Şiir, Karun'un yere geçmiş hazinesi gibidir. Söz Yusuf olunca şairin kalbi de zindan olur. Vezin ve hayal ile söz Yusuf'u kalp zindanından çıkar. Kâtip, güzellik ve değeriyle söz Yusuf'unu görünce onu veznince yazar. Âşık Çelebi, Yusuf ile Züleyha üzerine kurduğu teşbihi ve telmihi şöyle devam ettirir:

Görüp kâtib anı hüsn ü behâda
Yazup veznince misk eyler ziyâde (Âşık Çelebi 1/10)
Hilâlâsâ idüp kaddini çenber
Şeh-i magrib kapusında kodı ser (Âşık Çelebi 1/11)
Salup dâme Züleyhâ-yı 'ukûlı
'Azîz-i 'âlem oldı hüsni kulu (Âşık Çelebi 1/12)
Görüp anun kalem barmaklarını
Keser elde kalem barmaklarını (Âşık Çelebi 1/13) (Hançerlioğlu, 1988, s. 257)

Âşık Çelebi, devam eden beyitlerde sözü mana güzeline benzetir. Nazm, mana güzeline altın elbise olmuştur. İki mısra o güzele iki ebru, matla ise başında kıymetli taşlarla süslenmiş taçtır. Aşağıdaki beyitlerde görüldüğü gibi şair, şiir terimlerini kullanarak şiiri güzele teşbih edip tasvirine devam eder:

Ya-hûd söz şâhid-i ma'nâya benzer

Ki nazm olmış ana bir câme-i zer (Âşık Çelebi 1/14)
İki ebrûdur ana iki mısra'
Başında matla' iklîl-i murassa' (Âşık Çelebi 1/15)
Kaşından şâm-ı mâh-ı nev siyehdür
Zenehdanıyle mihrün yiri çehdür (Âşık Çelebi 1/17)
Revî sâk olmış ana redf halhâl
Kaşında vesme medd ü noktalar hâ (Âşık Çelebi 1/20)
Tahallüs makta'ı ucında key var
Ayagına yüz urmış 'âşık-ı zâr (Âşık Çelebi 1/21)
Gazel olmış yahûd bir beyt-i ma'mûr
İçinde ma'ni kevserdür edâ-hûr (Âşık Çelebi 1/25) (Hançerlioğlu, 1988, s. 257)

Celîlî, dibace bölümündeki iki beyitlik küçük mesnevi söz üzerinedir. Allah eskimiş gülşende söz kuşuna hoş bir ses, nağme vermiştir. Söz, ulûhiyet âleminin sarayının merdiveni, insanlığın nurunun gölgesidir:

Virdi söz murgına hoş-âvâza
Köhne gülşende nagme-i tâze (Celîlî 2/1)
Kasr-ı lâhûta pâye iydi sözi
Nûr-ı nâsûta sâye itdi sözi (Celîlî 2/2) (Kazan Nas, 2011, s. 227)

Celîlî Divanı'nda dibaceden sonra gelen 68 beyitlik mesnevisi dört bölümden oluşur. Şair ilk bölümde divanına besmele ile başladığını ifade eder. Besmele ile başlanan her iş cihan durdukça mutluluk getirir. Divana da besmele ile başladığı için onda noksan olmayacağına inanır. Şair yine bu bölümde divanı hakkında ehl-i sohbetin sevincini arttırsın gibi hayır dualarda bulunur. Şair divanına Allah adı ile başladığını ve Allah'tan tamamına erdirmesini niyaz eder:

Çü Hak nâmıyla ola söze âgâz
Gerek kim söz ola i'câz-ı perdâz (Celîlî 4/1)
Ne iş kim nâmun ile ola bünyâd
Cihân turdukça ola hurrem-âbâd (Celîlî 4/2)
Ne dîvân kim bula nâmunla 'unvân
Kemâl ehli bulımaz anda noksân (Celîlî 4/3)
Neşât-efzâ-yı ehl-i sohbet olsun

Gül-Sad-berg-i bâg-ı ‘işret olsun (Celîlî 4/10)
Şerîf adunla çün urıldı bünyâd
Gerü itmâmına sen eyle irşâd (Celîlî 4/11) (Kazan Nas, 2011, s. 232)

Celîlî “Sıfat-ı bahâr ve teferrüc kerden-i gülzâr” başlıklı bölümde on bir beyitte baharı tasvir eder. Bahariye bölümünün sonunda şiirlerini bir güle benzetir. Baharın ömrünün bir iki hafta olması nedeniyle şairlik tabiatının bağında taze ve dikensiz gül gibi şiirler vermek, bu şiir gülleriyle insanların dimağına kokular salmak ve adn cennetlerini unutturmak ister. Böylece bahar mevsimindeki bağları ebedî hale getirecektir. Şiirlerin her beyti, huri yüzlü bir güzel, hat ise kokulu bir saç gibi olacaktır. Şiir yazmaya karar veren şair hemen eline bir defter alır ve inciler saçan yüz tane şiir yazar. Bahar mevsiminde gördüğü yüz yapraklı güle mukabil her gazel, bir gül yaprağı olur. Bu gazellerlin toplamına da “gül-i sad-berg” adını verir. Şairin sebeb-i telifi bize Hayâlî Bey’i hatırlatmaktadır. Hayâlî Bey de “dîbâce-i eş’âr-ı gül-i sad-berg” başlıklı bir mesnevi bulunmaktadır. Şair seçtiği yüz gazele bir dibace eklemiştir:

Ki bâg-ı tab’ımun ter güllerinden
Sevâd-ı şi’rümün sümbüllerinden (Celîlî 4/50)
Mu’attar eyleyem ‘âlem dimâgın
K’unıtduram behişt-i ‘adn-ı bâgın (Celîlî 4/51)
Ola her beyt anda hûr-peyker
Sevâd-ı hat ana zülf-i mu’anber (Celîlî 4/54)
Elümde sihr-perdâz ola hâme
Tola dil âteşi gözyaşı nâme (Celîlî 4/56)
Bu re’y üstine oldum çün mukarrer
Hemân cem’ eyledüm bir tâze defter (Celîlî 4/57)
‘Aceb mi olda defter dürc-i dür-bâr
Ana derc eyledüm yüz dâne eş’âr (Celîlî 4/58)
Çü anda her gazel bir berg-i güldür
Hazândan rengi pejmürde degüldür (Celîlî 4/59)
Gül-i Sad-berg olsa n’ola nâmı
Nesîm-i gül gibi hoşdur meşâmı (Celîlî 4/60) (Kazan Nas, 2011, s. 232)

Şair, mesnevinin sonunda “iltimâs-ı du’â” başlığı ile muradını da yazar. Şairin bu yüz gazeli yazmasındaki sebep şiirden anlayan dostların bu gazeller bağını seyredip

bu şiir çiçeklerini görmeleri ve bu hoş baharla ferahlamalarıdır. Şairin temennisi, bu bostandan taze meyve toplayanların, gülünü koparanların ve yüz yapraklı gülün kokusunu duyanların bu bağın bahçıvanını anmaları ve hayır dua etmeleridir:

Garaz budur ki yârân-ı sühandân
Kaçan kim ideler bu bâgı seyrân (Celîlî 4/63)
Deren ter-meyvesin bu bûstânun
Gülini devşüren bu gülistânun (Celîlî 4/66)
İşiden bu Gül-i Sad-bergden bû
Gören bu lâle-i hod-rûydan rû (Celîlî 4/67)
Bu bâgun yâd ideler bâgbânın
Analar zikr-i hayr ile revânın (Celîlî 4/68) (Kazan Nas, 2011, s. 232)

Fuzûlî Türkçe Divanı'nın dibacesinde "kıt'a" başlıklı mesnevide (Akyüz vd., 2000, s. 16) gazeli konu alır. Şaire göre bir şairin şiirdeki kudreti gazelle bilinirken şöhreti de gazelle artar. Her ne kadar şiir söylemek konusunda çeşitli yollar olsa da şair gazeli istemelidir. Çünkü her mahfilin süsü, akıllıların sanatı gazeldir. Nazar sahiplerine mutluluk bağışlayan gazeldir. Hüner bahçesinin gülü gazeldir. Gazel ceylanını avlamak kolay değildir. Gazeli inkâr eden irfan sahibi değildir. Şair bu şekilde tavsif ettiği gazelin yazılmasının sebeplerini de açıklar. Gazelle şair meşhur olduğu gibi onun okunması ve yazılması kolaydır. Cinânî, dibacesinde poetik muhtevalı iki mesnevisinden birincisinde "sanat ve ilim denizlerine talip olup çalışarak istediğim şeyleri açardım. Ciğer kanını ezerek mürekkep hâline getirdim. Evet, farzın yerine getirilmesi vacip olsa da sen müstehab olana yönelme" der. (Üzgör, 1990, s. 381). İkinci mesnevide ise fani ömrü baki olursa ve serkeş felekten aman bulursa şiir sayfaları üstüne kalem çekerek bir eser ortaya koyacağını söyler. Şairin eser koymadaki amacı onu görenlerin "aferin" demeleri ve şairi hayırla yâd etmeleridir. Cinânî "Der-ihtimâm nâme-i pür-letâfet" başlıklı yedi beyitlik mesnevisinde Allah'ın yardımı ile eserini tamama erdirdiğini söyler. Şairin tabiatında bıkkınlık, gevşeklik, yorgunluk olduğu için eserinde de kusur olması şaşılacak bir şey değildir. Şair, hatalarına ve doğrularına dikkatle çalışıp cevap vermiştir. Kerem ehli de az çok hatasını ve doğrularını görüp düzeltmeye gayret etmelidirler. Filibeli Vecdî, cihanı ibret dolu büyük bir yola benzetir, bu yolda eser koymanın muteber olduğunu söyler. Eser koymaya sebep altın ve gümüş değildir. Şairin sözü dahi hoş bir incidir. İnsanın eserlerini ve hasb-ı hâlini bir defterde toplaması lazımdır. Bu sayede sonradan gelenler eser vesilesi ile yazarı dua ile yâd

edecekler, bu da mağfirete bahane olacaktır.

Hayâlî Bey Divanı'nda "dîbâce-i eş'âr-ı gül-i sad-berg" başlıklı bir mesnevi bulunmaktadır. "Divan'da "Ez Eş'âr-ı Gül-i Sad-Berg" başlığı altında bazı gazeller kaydedilmiştir. Ayrıca yedi beyitlik bir de "Dîbâce-i eşârı Gül-i Sad-Berg" bulunmaktadır. Bu da gösteriyor ki, şair seçtiği yüz şiiri bir de dibâce ekleyerek padişaha takdim etmiştir." (Kurnaz, 1996, s. 32). Şair seher vakti bir çimenliğe gezmeye gider. Gül, lale ve yaseminlerle süslenmiş çimenlikte binlerce kuş ötmektedir. Şair bu güzellik karşısında güzel, parlak, latif nice şiirler yazmaya başlar. Bu şiirleri alıp padişahın huzuruna gider, eşiğine yüz sürüp dualar ederek şiirleri takdim eder:

Sunup bu nazmı dest-i Şehriyâra
Gül-i Sad-Bergi ergürdüm bahâra (Hayâlî Bey 1/7) (Tarlan, 1992, s. 78)

Lâmi'î'ye göre kâinatın temeli "kün" emri ile atıldığı zaman ilk anda beliren sözdür. Âlemin her meclisin temeli sözdür. Âlem meclisinde görülen ve insanın faziletinin nüktedanı sözdür. Söz, eskilik denizinde coşunca kâinat yokluk uykusundan uyanmıştır. Söz âlemde başını dikmiş bir bayraktır, onun esiri ise dil ve kalemdir. Söz çarkı, bir noktada dönmeye başlayınca ay ve güneş şeref burcundan doğar. Cihanı aydınlatan söz çarkı olduğu için ondan güneşin doğması şaşırtmaz. Söz olmazsa insanoğlu ne söyler, halini nasıl anlatır. Ağız hokkasının incisi, dil hançerinin cevheri sözdür:

Cihân bünyâdı çünkim emr-i "Kün" dür
Pes evvel dem zuhûr iden suhündür (Lâmi'î 4/1)
Suhandan oldı 'âlem mülki âbâd
Suhandan urılur her bezme bünyâd (Lâmi'î 4/2)
Suhandur cilve-sâz-ı bezm-i 'âlem
Suhandur nükte-dânı fazl-ı âdem (Lâmi'î 4/3)
Suhan cûş itdi çün bahr-ı kıdemden
Gözin açdı cihân hâb-ı 'ademden (Lâmi'î 4/4)
Döndi çün nokta üzre çarh-ı suhün
Togdı burc-ı şerefde ay ile gün (Lâmi'î 5/4)
Çünki söz çarhıdur cihân-efrûz
Togsa gün gibi tan mı sözden sûz (Lâmi'î 5/5)
Olmasaydı suhan ne söyler idün
'Arz-ı hâli ne yüzden eyler idün (Lâmi'î 5/6)

Gevher-i hokka-i dehândur söz
Cevher-i hançer-i zebândur söz (Lâmi'î 5/7) (Üzgör, 1990, s. 132)

Lâmi'î dibacesindeki iki küçük mesnevide nazım ve nesiri ele alır. Söz tılsımı nazım ve nesir diye iki kısma ayrılmaktadır. Nazımdan nasiplenenler seçkinlerin en seçkinidir. Kur'an'a taç incisi olan nazma yıldızlar baş eğse şaşılmaz. Nazımdan nasiplenenler gönül çekici manalarla hikmet diyarında yürürler:

Nesrdür gerçi dehre ser-mâye
Dürr-i nazmun durur velî pâye (Lâmi'î 6/3)
Tan mı indürse nazma encüm ser
K'oldı Kur'ân'a gevher-i efser (Lâmi'î 6/4)
Me'ânîden idüp dil-kes beyân ol
Olur hikmet diyârından revân ol (Lâmi'î 7/2) (Üzgör, 1990, s. 136)

Lâmi'î'ye göre şairler, Hz. İsa'nın nefesi gibi her zaman sözün ruhunu canlandırırlar. Gayb lisanının tercümanı, melekler gibi arş kandillerini yuva yapan şairlerdir. Onlar peygamberin takipçileri, nübüvvet çeşmesinin ayağı ve hikmet suyunun kaynağının başıdır. Eğer felek çemberi şairlerin başına düşerse o anda felek kapı halkası haline gelir. Dil kılıcını çekdikleri an ise kılıç muska olmak için Yemen akiki haline gelir. Onlar gönül arşında gezerler, İrem bahçelerini seyrederler, hayal doruğuna uçarlar ve söz göğünde hoş nağmeler söylerler:

Nefes bâbında bunlardur Mesîhâ
Sözün rûhın iderler her dem ihyâ (Lâmi'î 8/1)
Lisân-ı gayba bunlar tercemândur
Melekveş her biri 'arş-âşiyândur (Lâmi'î 8/2)
Çü pey-rev oldı bunlar enbiyâya
İkincidür sufûf-ı asfiyâya (Lâmi'î 8/3)
Ayagıdur nübüvvet çeşmesinün
Seridür âb-ı hikmet eşmesinün (Lâmi'î 8/4)
Çü kaddin bunlarun fikr ide çenber
Olur ol yerde gerdûn halka-i der (Lâmi'î 8/5)
Gönül 'arşında çün cevlân kılurlar
İrem gül-zârını seyrân kılurlar (Lâmi'î 9/1)

Hayâl evcine çün pervâz iderler
Suhan çarhında hos şehnâz iderler (Lâmi'î 9/2) (Üzgör, 1990, s. 144)

Lâmi'î bir başka mesnevisinde de Şuara suresinin sonunda Allah'ın şairler hakkında buyurduklarına paralel şekilde şairleri zemmeder. Azgınlığına uymuş şairleri, bir parça ekmeğin peşinde dolaşan serseri köpeğe benzetir. Onların hayalleri sıkıcı, şiirleri renksiz, canı nefessiz kuru bir Erteng resmidir. Cahillikle cevherlerini harcayıp toprağın şerefini satmaya çalışırlar. Büyü ile şeytanı güzel biri, geceyi ise gönül süsleyen gündüz gibi gösterirler:

Bulardur cümleten metbû'-ı gâvûn
Ki vasf-ı hâsı olmışdur yehîmûn (Lâmi'î 10/1)
Gezerler der-be-der nân-pâre içün
Ne kadr olur seg-i âvâre içün (Lâmi'î 10/2)
Hayâlâtı fesâr u nazmı bî-reng
Dem-i cân yok kurı bir naks-ı Erteng (Lâmi'î 10/3)
İdüp cevherlerin cehl ile zâyi'
Olurlar âb-rûy-ı hâke bâyi' (Lâmi'î 10/4)
Dem idüp dîvi havra gösterürler
Şebi rûz-ı dil-ârâ gösterürler (Lâmi'î 10/5) (Üzgör, 1990, s. 154)

Şair, yukarıda zemmettiği şairlerin dışında kalan hatırlı ve güzel sözler söyleyen şairler hakkında şunları söyler. Şairle, hangi meclise saki olursa geri kalanlar kuru efsane olarak kalır. Güzellik bahçesinin bülbülü ve cihan gülzarının kuşları bu şairlerdir. Bu şairler sefa kadehinden sarhoş olmuşlar ve muhabbet denizinin şakıyıcılarıdır. Lâmi'î dibacesindeki son mesnevide ise kendini gece vaktinde ölü ve alevi olmayan muma benzetir. Ömrü gam ve hayal içinde bu mum gibi erimiştir. Sözleri âlemi gül bahçesine çevirdiği halde gönül kandili sönmüştür. Ömür fidanı kalem gibi kırılmıştır. Şair şiirlerini yüz karası olarak değerlendirir. Şair, her şeyden habersiz bir iki boncukla oynayan çocuk gibi mutludur:

N'eyleyem bu ten-i füsürdeyle
Karanu evde şem'-i mürdeyle (Lâmi'î 24/1)
'Ömr geçdi gam u tahayyülde
Şem'-veş dem-be-dem tenezzülde (Lâmi'î 24/2)
'Âlemi itdi sözlerüm gülşen

Olmadı dil sirâcesi rûşen (Lâmi'î 24/3)
Sındı 'ömrüm nihâli hâme-misâl
Hasılum yüz karası nâme-misâl (Lâmi'î 24/4)
Şâd-mânam bir iki boncug ile
Tıfl-ı nâdân gibi oyuncag ile (Lâmi'î 24/5) (Üzgör, 1990, s. 246)

Nev'î Divanı'nın dibacesindeki iki beyitlik mesnevide şunları söyler: "İşaretler yanağında güzellik gösterip işaretleri cevherin yüzünde ben olarak yarattı. Hakikat nazarı ile bakılsa cevher ve işaretler aynı görünür."

Gösterip 'ârız-ı 'arazda cemâl
'Arazı kıldı rûy-ı cevhere hâl (Nev'î 1/1)
Nazar olunsa fi'l-hakîka hemân
Görünür cevher ü 'araz yeksân (Nev'î 1/2) (Tulum & Tanyeli, 1977, s. 3)

Nev'î dibacesindeki diğer mesnevide de söz ile ilgili görüşlerini dile getirir. Esasında sözün olgunluğunu anlatmak ve güzelliğini yazmaya imkân yoktur. Dünyada insana izzet ve şeref söz ile gelir. Necef Deniz'i (yani Hz. Ali) bile söze susamıştır. Ezel meclisini tertip etme sesi ve cihanı aşk ile sarhoş eden sözdür. İnsanı insan yapan ve güzel tabiatlıları sevindiren sözdür. Can bile söze meftundur. Hele bir de söz vezinli olunca âşık olmamak elde değildir:

Vasfa kâbil degül kemâl-i suhan
Nakşa mümkin degül cemâl-i sühan (Nev'î 2/1)
Nutk iledür cihânda 'izz ü şeref
Güher-i nutka teşne Bahr-i Necef (Nev'î 2/2)
Söze nefsinde cân olur meftûn
Kanda kaldı bu kim ola mevzûn (Nev'î 2/5) (Tulum & Tanyeli, 1977, s. 3)

Sehî Bey Divanı'nın dibacesindeki beşinci mesnevide manalar denizine dalan dalgıçtan akıl kulağına o denizdeki inciden nişan vermesini isteyerek başlar:

Gel ey gavvâs-ı deryâyı ma'ânî
Bu gûş-ı hûşa vir dürden nişânı (Sehî Bey 5/1) (Yılmaz, 2010, s. 129)

Revânî dibacedeki bir mesnevide şiiri güzel elbiseler giyerek süslenmiş, gönül çekici nazik bir güzele benzetir. Nazik güzelin güzellikleri uzaklardan işitilmiş ve insanlar görmeden ona kulaktan âşık olmuşlardır:

Ne nâzükdür bu zîbâ dil-rübâlar
Tonanmışlar geyüp rengîn kabâlar (Revânî 2/1)
Bularun hüsni çavlanmış ırakdan
Ki ‘âlem halkı ‘âşıkdur kulakdan (Revânî 2/2) (Avşar, 2007, s. 118)

Cihan sarrafları nazm cevherine talip olup devrin hocaları şiir metaına rağbet edip Revânî’den sürekli divan tertip etmesini ve her vakit dağınık şiirlerini toplamasını isterler. Ama şairin kırılmış hatırında ve noksanlı gönlünde divan tertip etme niyeti ve kararlılığı yoktur. Dostları Revânî’ye o kadar çok ısrar ederler ki artık bu zorlama karşısında şaşkın ve sarhoş gibi olur. Gönlü divan tertip etmek istemese de kimsenin gönlünü kırmak istemez. İnsan utangaçlıktan kurtulamazsa kölelikten de kurtulamaz. Bunun üzerine şair mazur olduğunu ve bu işte vazifelendirildiğini anlar. Basiretli kişiler de şairin halini anladığından mazeret göstermeye gücü kalmaz. Sonunda kalemi eline alır anlatım ipini süsleyerek manaları gösterir:

Şu denlü eyledi ibrâmı yârân
Ki oldum ben bu işde mest ü hayrân (Revânî 4/1)
Gönül gerçi degüldür buna kâdir
Dilemez bunı kim incine hâtır (Revânî 4/2)
Kişi kurtulmak olur bendelikden
Velî kurtulımaz şermendelikden (Revânî 4/3)
Gel ey şûrîde dil ma’zûr oldun
Bu işde çünki sen me’mûr oldun (Revânî 5/1)
Basîret ehli anladı çü hâlün
Dahı kalmadı hîç ‘özre mecâlün (Revânî 5/2)
Ele al hâmeyi göster me’ânî
Müzeyyen kıl yine silk-i beyânı (Revânî 5/3) (Avşar, 2007, s. 118)

Revânî yine dibacesindeki bir mesnevide mana ile ilgili görüşlerini teşbih ve mecazlarla anlatır. Mesneviye; mana sırlarının söyleyicisine, mana sözünün arayıcısına, nazım ve nesir incilerinin satıcısına, hayal nakkaşına, ifade ressamlarına seslenerek başlar:

Gel ey cûyende-i esrâr-ı ma'nî
Gel ey gûyende-i güftâr-ı ma'nî (Revânî 6/1)
Gel ey gevher-fürûş-ı nazm u inşâ
Gel ey cevher-fürûş-ı şi'r-i garrâ (Revânî 6/2)
Gel ey nakkâş-ı tasvîr-i hayâlât
Gel ey ressâm-ı tahrîr-i makâlât (Revânî 6/3) (Avşar, 2007, s. 118)

Beyit bir insana benzer. Hayal ise o beden içindeki can gibidir. Şiirde mana dikenler içinde açan bir gül gibidir. Şiir bir cennet bahçesi, vezin terazi, mana ise kıyamettir. Beyit muhteşem bir saray olunca mısralar onun iki merdiveni olur. Gecenin mum ile aydınlandığı gibi mana ile yazı âşinâlık etmiştir. Söz ustaları bunu bulut içindeki dolunay gibi görür. Mana hüma kuşu olunca beyit onun iki kanadı olur. Nazım gelini ise amber saçına manayı süs olarak takmıştır. Mana, kaşı gözü kara bir güzel olunca hat ve nokta o güzelin saçı ve beni olur. Güzel mana ile hat ise Gülgûn ve Şebdîz veya zırh giyinmiş pehlivan gibidir. Ormanlar aslanın yatağı olduğu gibi hayalin durağı hattın köşesidir. Bu hayal aslanını avlamak için iki zincir lazımdır:

Hatı beytün ten-i insâna benzer
Hayâl anun içinde câna benzer (Revânî 6/6)
Me'ânîdür hat-ı eş'âr içinde
Açılmış tâze güller hâr içinde (Revânî 6/7)
Sevâd-ı nazmdur san sahn-ı cennet
Terâzû vezndür ma'nî kıyâmet (Revânî 6/8)
Hayâl-i beyt kasr-ı kâmrânî
İki mısra'dur iki nerdübânı (Revânî 6/9)
Hat u ma'nî ki itmiş âşinâlık
Gice şem'ile bulmış rûşenâlık (Revânî 6/10)
Anunçün dir görüp yâr-ı suhandân
Bulut içindedür san mâh-ı tâbân (Revânî 6/11)
Hümâ olmak gerek ma'nînün adı
Ki beyt olmış durur iki kanadı (Revânî 6/12)
Yahod nazmum 'arûsı hat yirine
Takınmış zînet içün 'anberîne (Revânî 6/13)
Ne zîbâdur gör ol sâhib-cemâli
Ki hatt u nokta olmış zülf ü hâli (Revânî 6/14)

Bu nice ma'ni nice hatta benzer
Hemân bir kaşı gözi kara dil-ber (Revânî 6/15)
Güzel ma'nâyile hatt-ı dil-âvîz
Turur Gülgûn ile bir yirde Şebdîz (Revânî 6/17)
Zihî hatt u zihî ma'nâ-yı rûşen
Sanasın pehlevândur geydi cevşen (Revânî 6/18)
Hayâlün gûşe-i hatdur turağı
Olurmış mîşeler arslan yatağı (Revânî 6/19)
Bu nice sayd olur buna ne tedbîr
Bu arslana gerekdür iki zincir (Revânî 6/20) (Avşar, 2007, s. 118)

Revânî şiir ve mana ile görüşlerini bu benzetme ve mecazlarla açıkladıktan sonra gülün dikeninin olması gibi şiirinde kusur olabileceğini ifade eder. Dibacenin sonunda ise divan tertibinde Allah'tan yardım diler ve kendisini bu işte utandırmamasını ister:

Gönül çekme sözünden infi'âli
Bilür ehl-i dil olanlar bu hâli (Revânî 7/1)
Hatâsuz olmaz imiş hîç güftâr
Olurmış bir gülün yanında bin hâr (Revânî 7/2)
İlâhî senden irmezse 'inâyet
Bu işde eylemez 'aklum kifâyet (Revânî 8/1)
Beni sen şermsâr itme İlâhî
Ki sığındum sana ben yâ İlâhî (Revânî 8/2) (Avşar, 2007, s. 118)

Sehî Bey'e göre parlak, güzel, gösterişli şiir, manalarla dolu ulu bir sahradır. Nazm gülistanında hat fesleğenler olunca mana da o bahçedeki güller olur. Gönül bir bahçe olduğu zaman ise mana oradaki hidayet nurlarıdır. Gönül levhasında nakş olan hayeller, mana ile suret bulurlar. Mana bir dilberin yüzündeki ayva tüyü ve ben gibidir. Şair ayrıca, hilal kaşları ve sevgilinin zülüflerini de şiir ile ilgili görüşlerinde benzetme unsuru olarak kullanır:

Nedür dirsen bu nazma şi'r-i garrâ
Ma'ânî tobtolu bir ulu sahrâ (Sehî Bey 5/2)
Reyâhin hattı nazmı gülistânı
Bu gülşen içre güllerdür ma'ânî (Sehî Bey 5/3)
Hilâl ebrûlar olmuş hüsn-i matlâ'

İki cânibden iki zülf-i maktâ’ (Sehî Bey 5/7) (Yılmaz, 2010, s. 129)

Ulvî, dibaceden önce yazdığı sekiz beyitlik manzumesinin girişinde sevgilinin yüzünü bir aynaya, şairlik yaratılışını ise bir papağana benzetir. Bu ayna karşısında papağan taze gazeller söyler. Şiir söylemenin sebepleri ise gizli yaraların açılması ve gönüldeki dertlerin dile getirilmesidir. Şaire göre hakikat nazmının ilk sözü ve rahmet defterinin sırrı zikrullah, Allah’ın kudretine bakmak ve Sübhan’ı anlamaktır:

Şevk-i ruh-ı yâr idüp âyîne
Söyledelüm tûtî-i tab’ı yine (Derzi-zâde Ulvî 6/1)
Dâg-ı nihânı açalum lâleveş
Derd-i derûnı dökelüm jâleveş (Derzi-zâde Ulvî 6/2)
Tâze gazeller diyelüm gül gibi
Başlayalum nâleye bülbül gibi (Derzi-zâde Ulvî 6/4)
Ser-suhan-ı nazm-ı hakîkat budur
Râdde-i defter-i rahmet budur (Derzi-zâde Ulvî 6/8) (Çetin, 1993, s. 14)

Taşlıcalı dibacesindeki üç küçük mesnevide divan ve şiir ile ilgili görüşlerini bazı meteforlarla dile getirir. Şair, dibacesinde “sebeb-i telif-i divan” için “marifet sultanının divanını halka seyrettirmek” der. İşte bu divan güneş gibidir ve bu olgunluk güneşinin doğuş yeri matla beyitleri, hal dilinden örnekler de o divanın mısralarıdır. Bu söz karalamaları, Akdeniz üzerindeki donanma misali beyaza çıkmıştır. Bu divan bahçesi, beyitleriyle binlerce dili olan denize dönmüştür. Divanın beyitleri, sorgucu olan balıkçı gibidir. Divanın her yaprağı asker safı, siyah yazılar ise Şam işi zırh olmuştur. Her iki satır arası gizli açık tanyerine benzer. Şair yine bir beyitte divanını, içerisinde yer yer Kevser ve saf suyun bulunduğu cennete benzetir. Divan çimenlik olunca her sayfası insana safa verir. Divan herkesçe beğenilen hurma başağıdır, Uğurlu satırları kalplere şifadır. Allah hikmeti ile Taşlıcalının kalemini, olgunluk kilidinin anahtarı yapmıştır. Divan, yüzünde ayva tüyleri beliren bir güzeldir. Bu yüzdeki karartı Kâbe gibidir. Her kelime bir gül budağı, her elif cennet servisi, harfler ise manevi bir şaraptır. Cim, sevgilinin saçı; ra, sevgilinin kaşı; mim, Allah’ın nurunun penceresi; nun, Selsebil maşrapası; dal, Allah yolundaki vahdet denizine dalmış pirler; sad, mürşit; ayın, gökyüzü yüceliğinin gözü; lamelif, Zülfikar; ya, feleğin yayıdır. Bu manalar divanı binlerce beyitten oluşan bir şehir gibidir. Bedeni Kâbe gibi siyahlara bürünmüştür, onu ziyaret eden derviş coşar. Şair son mesnevide ise divanı içerisinde çimen, sümbül ve

yaseminin olduğu bir bahçeye benzetir. Şairin temennisi divana taassup gözü ile bakılmaması ve kusur varsa görülmemesidir:

Sâ'ile dîvân ile virdüm cevâb
Yazıya geldi nitekim âfitâb (Yahya Bey 7/1)
Matla'ıdur maşrık-ı mihr-i kemâl
Mısra'ıdur hâl dilinden misâl (Yahya Bey 7/3)
Çıkdı beyaza bu sevâd-ı makâl
Akdeniz üstinde tonanma-misâl (Yahya Bey 7/4)
Kesret-i ebyât ile bu bôstân
Bin dili var bahra dönüpdür hemân (Yahya Bey 7/5)
Cennet-i Firdevse dönüpdür hemîn
Yir yir akar Kevser ü Mâ'-ı Ma'în (Yahya Bey 7/10)
Her varaka virdi safâ bu riyâz
Buldı şeref şâm ile şevku'l-beyâz (Yahya Bey 7/16)
Satr-ı hümâyûnı şifâ'ü'l-kulûb
Hûşe-i hurma gibi mergûb u hûb (Yahya Bey 7/19)
Hikmet ile eyledi ol Zü'l-celâl
Hâmemi miftâh-ı kilîd-i kemâl (Yahya Bey 7/20)
Bu dîvân-ı ma'ânî ey suhenver
Nice bin beyt ile bir şehre benzer (Yahya Bey 8/1)
Vücûdı Ka'be-veş olmış siyeh-pûş
Ziyaret eyleyen derviş ider cûş (Yahya Bey 8/2)
Ey muhît-i kemâl ü fazl u hüner
Kılma 'ayn-ı ta'assub ile nazar (Yahya Bey 9/5)
Hüner oldur bahâne bulmayasın
'Aybı var ise nâzır olmayasın (Yahya Bey 9/7) (Çavuşoğlu, 1977, s. 3)

Yetîm'e göre şair, karanlık gecedeki kandil gibidir ve şiirin yokluk zamanı revaçta olur. Şiir meydanlarına at salmış olan mert şair, belagat ve fesahat sahibi olmalıdır. Şairin silahı lafız kılıcıdır. Yetîm mesnevisinde şairle ilgili görüşlerini beyan ederken Câmî, Nevâyî, Sa'dî, Hüsrev ve Nizâmî gibi eski büyük şairleri de yâd eder:

Sühân-ı 'aşka gelse mestâne
Suna Câmî'ye şevki peymâne (Yetîm 2/25)
İtse bir nazm ile terâne-i hâs

İde hâk-i Nevâyî'yi rakkâs (Yetîm 2/26)
Açsa ger Gül-istân-ı 'irfânı
Eyleye rûh-ı Sa'dî seyrânı (Yetîm 2/28) (Aktaş, 1996, s. 248)

Antepli Hâfız mesnevisinin şiir ile ilgili bölümünde her işin kabuğuna, şekline bakan ama cevheri ve hakikati anlamayan zahide seslenir ve şiirdeki bazı kavramların tasavvufi anlamlarını açıklar. Şair, zahide "eşkâl-i söz"e bakmamasını işin hakikat olduğunu söyler. İlahî aşk şarabını içmeyenin insan olamayacağını da ifade eder ve "ma'nâ-i şi'ri" ayan eder. Şiirlerde geçen "kâse" insanın kalbi, "mey" ise İlahi aşk/muhabbettir. Yanaktaki yazılar Kur'ân, saç Allah'ın sırlarıdır. Şirin dudaklar peygamberin hadisleri, pir-i mugan ise mürşid-i kâmildir. Gözler gönül ehline "ayn-ı vefâ"dır. Gamze meyle işaret ederken kirpik okları müjdedir. Mesnevinin sonunda şairin Allah'a duası, aşk kapısından reddolmamaktır:

Bakma zâhid sakın eşkâl-i söze
Hep hakîkatle îmâ oldı bize (Antepli Hâfız 1/39)
Hat-ı ruhsârı anın Kur'ân'dur
Zülfi esrâr-ı Hudâ pinhândur (Antepli Hâfız 1/43)
La'l-i şîrîni hadîs-i nebevî
Ma'nada birdür anın la'l u beni (Antepli Hâfız 1/44)
Çeşmidür 'ayn-ı vefâ ehl-i dile
Nazar itdükce sana neş'e gele (Antepli Hâfız 1/48)
Gamzesi meyle işâretdür anın
Tîr-i müjgânı beşâretdür anın (Antepli Hâfız 1/49)
Kalb-i Hâfı sana 'azm itdi meded
Der-i 'ışkından anı eyleme red (Antepli Hâfız 1/52) (Ataç, 2007, s. 12)

Yârî, dibacede yazdığı üç beyitlik Farsça mesnevide şunları söyler: "Kafiye ölçenler söz çektiklerinde, iki dünyanın definesini söz ipliğine dizerler. Düşünüş ateşinden perişan olduklarında, melek ile akrabalardan biri gibi olurlar. Güzel söz söylemeyi sevenler (şâirler) arş bülbülüdürler. Diğerleri bunlara karşılık oyuncağa benzerler." (Karayazı, 2012, s. 317).

Sünbülzâde Vehbî'nin altıncı mesnevisi "kelâm-ı mevzûn" ile ilgilidir. Vehbî, şiir hakkındaki görüşlerini açıklarken geçmişteki büyük şairlerin adını doğrudan veya

tevriyeli olarak kullanır. Böylece hem görüşlerini dile getirir hem de eski şairleri över, yâd eder. Şaire göre aşk mayası ile yaratılan, paha biçilmez bir inci olan sühan, ilahî aşkın mantığıdır. Bir berceste mısra, bir mazmun yüz binlerce Karun hazinesine değer. Sühan ehli manada bulduğu lezzeti şekerde bulamaz. Şair için mahbuba gerek yoktur, çünkü ona nazlı hayal güzeli, sevgili olarak yeterlidir. Kalbi safa dolu, şair yaradılışlı birine mazmunun renkli neşesi varken gül renkli kadehe ne hacet vardır. Düzgün konuşan biri "güher-senc-i ma'ânî"dir. Onun lisanı ise hikmet hazinesinin kilididir. Hakikatleri bilen şair, gayb lisanının tercümanıdır. Hz. Âdem mevzun münacat ettiği için herkesten mukaddemdir. Hz. Muhammed de bir rivayette şiire hikmet, beyana sihir demiştir. Peygamberin de Ka'b u Hassân gibi şairleri vardı ve şiiri güzel bulurdu. Nizâmî hamsesinde sarahaten, şiire nübüvvetten bir cüz demiştir. Herkes şair olmak ister ama şairlik Allah'ın feyzi ile olur. Bu feyiz, fahre vesiledir ve şairin üstadına sultan derler. Eğer bir de divan ile şiirdeki büyüklüğünü ortaya koyarsa o belagat ülkelerinin şahı olur. Geçmişe bakıldığında şairlerin devletlerin medâr-ı iftiharı oldukları görülecektir. Şairler sultanları övüp vasıflarını zamana ilan ettikleri için sultanlar şairlere itibar etmişler ve onları korumuşlardır. Bu nedenle devletlere mâhir şairler gerektir:

> Sühandır mantık-ı 'aşk-ı İlâhî
> Netîce istemez bu söz güvâhî (Sünbülzâde Vehbî 6/11)
> Deger bir mısra'-ı berceste mazmûn
> Benim 'indimde yüz bin genc-i Kârûn (Sünbülzâde Vehbî 6/13)
> Hayâl-i nâzenîndir şâhid-i hûb
> Ne lâzım şâ'irâna gayrı mahbûb (Sünbülzâde Vehbî 6/15)
> Lisân-ı gabya şâ'ir tercemândır
> Zebân-dân-ı hakâyık şâ'irândır (Sünbülzâde Vehbî 6/20)
> Nizâmî hamsesinde bâ-sarâhat
> Demiştir şi'r içün cüz'-i nübüvvet (Sünbülzâde Vehbî 6/25)
> Egerçi herkes ister ola şâ'ir
> Hudâ feyz etmese ammâ ne kâdir (Sünbülzâde Vehbî 6/37)
> Kimi Husrev kimi Hâkânî olmuş
> Sühan iklîminin sultanı olmuş (Sünbülzâde Vehbî 6/40)
> Belî devletlere şâ'ir gerekdir
> Velîkin şâ'ir-i mâhir gerekdir (Sünbülzâde Vehbî 6/57) (Yenikale, 2012, s. 57)

Âsaf mukaddimesinde şiir alanında "gülşen-i nev-zemîn" açtığını ve bu gülşende bin türlü çiçek açtığını söyler. Beka yolunda menzil almış ama bu menzilde yalnız kalmıştır. Ruh lâ-mekâna uruc etmiş ve göğün yokuşuna yükselmiştir. Şair eserleriyle "esrâr-ı derûn"u izhar etmiştir. Âsaf'ın her nağme ve nâlişi İlâhî'dir ve gönlü bununla övünür. Şair okuyucuya şunu da söyler:

Âyîneme bak da 'ibret al bir
Gencîneme dal da himmet al bir (Âsaf 2/49) (Ceylan, 2003, s. 49)

"Der vasf-ı esb-i himmet" başlıklı mesnevide adı himmet olan süslü bir atın rikâbında bulunan biri şiirde, biri inşada bilge iki kişi Müştak Baba'yı görürler. Bu iki kişi tekellüm ettikten sonra şaire selam verip şunları söylerler: "Ey ağlayıp inleyen âşık! Bugün kime gönlünü kaptırdın, hangi cemale hastasın, niçin böyle sessiz duruyorsun, kim seni hayran ve mest etti? Bu âlem bağında ağaçlar hal diliyle neler söyler? Bu dünya gülistanı fanidir, fani olana gönlünü bağlama. Eğer devamlı hayırlı işler yaparsan ölümünden sonra hayırla yâd edilirsin. Eğer Mesîh sussaydı bunca ölü nasıl dirilirdi. Ey güzel söz söyleyen kişi, sen de durma söz söyle. Böyle Mesîh'i felekte handan eyleyesin." Bu söyledikleri ile şairi söz söylemeye, şiir yazmaya davet ederler:

Adı himmet 'aceb bir esb-i zîver
Uçar Cibrîl-i 'akl ile berâber (Müştak Baba 2/5)
Beni gördüklerinde o iki zât
Dahi ol şehsüvâr-ı mu'ciz âyât (Müştak Baba 2/7)
Niçin böyle durursun lâl u hamûş
Seni kim etdi böyle mest ü medhûş (Müştak Baba 2/13)
Ki ede dâimâ hayrâtı mu'tâd
Ola ism-i şerifi hayr ile yâd (Müştak Baba 2/19) (Gündoğdu, 1997, s. 312)

Osman Mazlûm "Şi'rimde Teşe'üm Zâhiresi" başlıklı mesnevisinin girişinde "şiirlerinde uğursuzluk var, kuruntular rahip gibi sarmış, hayatın yüzüne aydın bir gözle bakmaz, ikbalini kendisi öldürdü, şiirleri köhne hayaller ve beyhude sözledir vb." şeklindeki eleştirilere karşı kendini savunur. Şair evvela şiirlerinin tarz-ı kadîm üzere olduğu için bazılarına ağır geldiğin söyler. Eleştiri oklarını şiirlerine atanlar Mazlûm'u dinlemeyip başkasını dinlemektedirler. Eleştirenler şairin hayallerinin hangi ufuklarda uçtuğunu, derdini ve melalini bilmemektedir. Kısacası eleştiri oklarını atanlar şairi

tanımadan tarif etmektedirler. Şair dedikoduculara, alçak insanlara beddua eder, lanet okur ve zamanın ve insanların değişmesinden şikâyet eder. Şair yine mesnevisinde yaratılış, hidayet, tefekkür, ümmet olma bilinci hakkında bazı nasihatler eder:

Şi'rimde teşe'üm var imiş söylüyor iller
Baykuş sesin okşar dedigim tatlı gazaller (Osman Mazlûm 1/1)
Agır geliyor çoklara manzûm-ı kelâmım
Çün tarz-ı kadîm üzeredir envâ'-ı garâmım (Osman Mazlûm 1/6)
Müştâk-ı edeb sen beni hoş anlamıyorsun
İlden soruyorsun beni sen dinlemiyorsun (Osman Mazlûm 1/10)
Sen yine beni su'mla tavsîf idersin
Tanımadıgın gönlümi ta'rîf idersin (Osman Mazlûm 1/25) (Erbilli, 2012, s. 142)

Poetik konulu mesnevilerde ikinci başlık ***sebeb-i telif-i divandır***. Müstakil mesnevilerde gördüpümüz sebeb-i telif bölümünü bazı şairlerde küçük mesnevilerde de görürüz. Küçük mesnevilere baktığımızda divan tertip etme sebeblerini 10 maddede toplayabiliriz. Aşağıda divan tertip etmenin nedenleri tek tek verilip bölüm sonunda değerlendirme yapılmıştır. Ahmed Paşa manzum dibacesinde sebeb-i telif bölümünde şiir yazmasının ve divan tertip etmesinin nedenleri arasında ebedilik iştiyakını sayar. Şairin şiire başlamasındaki muradı, dünyada adının anıldığı müddetçe tanıdık tanımadık herkesin şairi, Sultan Beyazıt'ın övücüsü olarak görmesidir. Böylece bu sıfat ile şöhret bulup mahşere kadar adı kalıcı olacaktır. Şairin, şiir yazmaya niyeti yokken bir anda söz güzeli yüzünden örtüyü çıkarmıştır. Söz güzeli güzelliğiyle şairin gönlünü velveleye verip harap eder. Şair ömrün kalıcılığına ferman olması için taze gül yaprakları üzerine gönül okşayan şiirlerini yazar. Şair bu sebepleri söyledikten sonra özrünü de ifade eder:

Bu şi're şürû' eylemekden murâd
Budur ki anıldukca dünyâda ad (Ahmed Paşa 2/110)
Diye Ahmed içün karîb ü ba'îd
Ki oldur senâ-gûy-ı Şeh Beyâzîd (Ahmed Paşa 2/111)
Bu nâm ile nâmum olup nân-dâr
Kala haşre-dek sözlerüm pâydâr (Ahmed Paşa 2/112)
Çü özrüm güneş gibi meşhûrdur
Ger olduysa te'hir ma'zûrdur (Ahmed Paşa 2/113) (Tarlan, 1992, s. 23)

Ahmed Paşa'nın şiir yazıp divan tertip etmesindeki ikinci sebep padişah

isteğidir. Şairin gönül gözünden gururun perdesi gitmiştir. Dünya meclisinin ebedî olmadığını, gidenin gelmeyip ayrılanların kavuşamadığını anlayan şair, bu hayret içinde gönül aklını ve idrakini kaybetmiştir. Şiir söylemekten vazgeçmiş âhını gam gecesine çıra yapmıştır. Allah rızası, bu halde olan şairin dilini harekete geçirir. Padişah, şairden bütün divanını toplamasını emreder. Şair fikirlerinin hurisini süsleyip şiir bahçesini cennete çevirir. Şair taze gül yaprağı üzerine bu gönül okşayıcı divanı yani şiirleri yazmıştır:

Bu fermânı çün itdi Sultânumuz
Ki cem' ola mecmû'-ı dîvânumuz (Ahmed Paşa 2/71)
Müzeyyen kılup hûr-ı efkârumı
Behişt eyledüm bâg-ı eş'ârumı (Ahmed Paşa 2/72) (Tarlan, 1992, s. 23)

Ali Şîr Nevâyî Garâ'ibü's-Sıgar dibacesinde divanı ile ilgili şunları söyler: "Kâbe nasıl şöhret bulduysa bu viran divanı da beyitleri, mestur kılsa şaşılmaz. Bu harabat içinde gizli açık ne varsa yumuşak bir dille insanlara anlatan bunlardır."

Bu vîrân tab'ni beyt itse mestûr
Tutıp şöhret niçük kim beyt-i ma'mûr (Ali Şîr Nevâyî 3/1)
Harâbât içre peydâ vü nihânî
Ol irdi halkının ratbü'l-lisânı (Ali Şîr Nevâyî 3/2) (Üzgör, 1990, s. 60)

Dibacenin ilerleyen kısmında şair, ansızın gelen bir sır habercisinin sesinden bahseder. Bu ses şairi, çeşitli mecaz ve teşbihlerle övdükten sonra kendisinden dağınık sözlerini toplamasını yani divan tertip etmesini söyler. Ansızın gelen sır habercisinin sesi şairden özür kabul etmemektedir. Bir an önce bütün işlerden el çekip maksadına doğru yürümesini ve divan tertip etmedikçe ses çıkarmamasını söyler. Şair hem sır habercisinin sesi hem de padişahın isteği üzerine divanını tertip eder. Tertip için şunu söyler: Allah'ın tevfikini dileyip padişahın yüceliğine sığınıp hüküm mazmununa kalem çekip sayfa süslemek için çizgi çizdim:

Tiler biz bu perîşân bolsa mecmû'
Revân bol kim imestür 'özr mesmû' (Ali Şîr Nevâyî 7/9)
Çü bilding hükm bar işdin rücû' it
Revân maksûd sarı ok şurû' it (Ali Şîr Nevâyî 7/17)
Mürettep kılmagunca tınma bir dem
Söz oldı muhtasar vallâhu a'lem (Ali Şîr Nevâyî 7/18) (Üzgör, 1990, s. 72)

Gülşen-i Saruhanî Sa'd-nâme adlı mesnevisinin sebeb-i telif bölümüne gece tasviriyle başlar. Şairin aklı, gece vakti gökyüzünü ve içindeki temaşa etmekten felek gibi dönmüş, canı ve gönlü hayran olmuştur. Bu tefekkürden gözü ve kulağı hayret denizinde olan şaire sesi işitilip kendisi görünmeyen hâtif ansızın hitap eder:

Hâfif-i gayb nâ-geh itdi hitâb
Ki dem-i subh-ı sıdkdur deryâb (G. Saruhanî 1/36) (Kulat, 2010, s. 43)

Şair hâtifi can kulağı ile dinleyip gönül kanı deniz gibi coşar. Bunun üzerine şair Kur'ân'ı tefeül için açar ve karşısına "ve'ş-şems" suresi çıkar. Şairin içinde bulunduğu ve şiirinde tasvir ettiği zamanın gece olması, tefeülde de gece anlamına gelen "ve'ş-şems" suresi çıkması nedeniyle şair bu kutlu, mübarek anda eserini yazmaya başlar ve eserine "Sa'd-nâme" adını verir. Eserin asıl bölümünü oluşturan nasihatnâme kısmında şair, ayet ve hadisleri konu başlarına koyduğunu ifade eder:

Kasd itdüm tefe'üle der-hâl
Geldi "veş-şems" zî-mübarek-fâl (G. Saruhanî 1/38)
Ol ferahdan bu nâmeye bünyâd
Eyledüm sa'd-nâme virdüm âd (G. Saruhanî 1/41)
Âyet ü hem hadîs-i peygâmber
Derc itdüm kim ola dürc-i dürer (G. Saruhanî 1/42) (Kulat, 2010, s. 43)

Behiştî, 83 beyitlik medhiye kasidesinden önce 13 beyitlik bir mesnevi yazar. Yazılan bu mesnevi bölümü kasidenin girişi mahiyetindedir. Şair vücudunda bin ağız, her ağızda da bin dil olsa bin yıl padişahı öveceğini ifade eder. Bunun için güzel bir kaside yazmak ister ve kasideye mesnevi ile başlar. Bu mesnevide kasideyi nasıl yazacağını açıklar. Şair, kasidenin iki mısralık beyitlerinin birincisinde nasihat vereceğini, ikinci mısrada da padişaha dua edeceğini söyler:

Nazm idem bir kasîde-i ra'nâ
Ola her beyti dahı huld-âsâ (Behiştî 3/7)
İki satr ola ol kelâm-ı bülend
Biri şâha du'â ola biri pend (Behiştî 3/10)
Ola satrı genc-i dürr-i makâl
Birisi dahı dürc-i gevher-i hâl (Behiştî 3/11)
Satr-ı evvel ki var nasîhat ola

Satr-ı sânî du'â-yı devlet ola (Behiştî 3/12) (Aydemir, 2000, s. 181)

Kefeli Müdâmî'nin Emir Sultan menakıbında eserinin yazılış sebebini açıklamaktadır. Şair, eserin sebeb-i telif bölümünde önce hayatı hakkında bilgiler verir. Kefe'de doğan şairi adı Mustafa'dır. Kıpçak, Kırım, Anadolu ve Arap illerinde dolaşan bir seyyah olan Müdâmî, Hz. Ebu Bekir soyundan gelen ilim sahibi bir üstadın Alaşehir'de olduğunu duyunca Kafe'den Alaşehir'e gelmek için yola çıkar. Şair üstadı için Alaşehir'e giderken yolda bir arkadaşını görür ve arkadaşı keramet sahibi Şeyh Sinan adında bir mürşidin bu bölgede yaşadığını öğrenir. Arkadaşı ona Şeyh Sinan'ı görmediğini ama yine keramet sahibi olan oğlu Şeyh Ahmet'in hizmetinde bulunduğunu söyler. Arkadaşı bu iki şeyhin de hayatta olmadığı için Şeyh Ahmet'in oğlu Şeyh Süleyman'a gitmesini öğütler. Müdâmî kendi üstadının da Şeyh Süleyman'ın müridi olduğunu öğrenince Aydın'a Şeyh Süleyman'a gider manevi feyizden müstefit olur. Müdâmî daha sonra Emir Sultan için Bursa'ya gider. Bir süre Bursa'da kalıp geri Aydın'a gidince Şeyh Süleyman kendisine Emir Sultan'ın kerametlerini anlatan, dilden dile dolaşacak, tarihe geçecek, dinleyenleri coşturacak, dehşete düşürecek, hayran bırakacak bir menakıb yazmasını ister. Şair önce yeteneği ve hüneri olmadığı için bu işe layık olmadığını söyler ve tereddütlerini dile getirir. Şeyh Süleyman da şaire Allah'ın Vâhib, Feyyâz ve Mevlâ olduğunu inayetiyle yazabileceğini söyler. Şair bu manevi destek üzerine menakıbı yazmaya karar verir ve başlar:

Bana bir gün didi ol şeyh-i dânâ
Menâkıb nazm it iy merd-i tüvânâ (Kefeli Müdâmî 1/425)
Begâyet ahsârın hem eyle telhîs
Dahı ki nazmunı sen ana tahsîs (Kefeli Müdâmî 1/427)
Kılanlar cân kulagıyla anı gûş
Olalar vâlih ü sermest ü medhûş (Kefeli Müdâmî 1/428)
Didüm iy şeyh-i kâmil yok liyâkat
Begâyet kıllet üzredür bıdâ'at (Kefeli Müdâmî 1/433)
Didi ola mu'înün Rabb-ı a'lâ
Ki oldur vâhib ü feyyâz u Mevlâ (Kefeli Müdâmî 1/434)
Kabûl idüp sözin dil oldı râgıb
Ki nazm ola cihân içre menâkıb (Kefeli Müdâmî 1/435) (Kol, 2007, s. 114)

Gurbî, on iki imamı konu aldığı mesnevisinin sebeb-i telif bölümünde Bosnalı olduğunu, Yenipazar'da oturduğunu, mürşidinin Edirne'de Seyyid Ali, rehberinin Muslî olduğunu söyler. Şair "Vasf-ı hâl-ı men in bûd" bölümünde ise halini tasvir ettikten sonra şiiri yazma sebebini ifade eder. İsyan, hata ve riya her tarafını kapladığı bir anda Allah'a yüzünü çevirip ağlayan şairin nefsine pişmanlık gelir. Pişmanlığı yaşadığı o anda Allah'ın ihsanı yardıma gelir. İçinden gelen bir sese şöyle der: "Ey kusurlarını, günahlarını itiraf eden! Senden evvel gelen hüner ehli kişiler yâd olunmak için hep birer eser yazmışlardır. Koydukları eserler sayesinde hayır ile anılırlar." Şair de kendi kendine seslenir: "Sen de hayırla yâd olunmak istiyorsan bir eser yaz ve iki âlemde mutlu ol." Böylece, Allah'a niyaz eden şair eline kalem alarak şiire başlar. Şair ayrıca son mesnevisinde şiirlerinin okuyuculara hediye olduğunu, okuyanların kendini hayırla yâd edip rahmetle dua etmesini ve kusurları görmemesini ister:

Sehv ile nisyân u 'isyân u hatâ
Kaplamış dört yanumı zerk u riyâ (Gurbî 1/79)
Hakka tutup yüzümi çok agladum
Âteş-i derd-ile bagrum dagladum (Gurbî 1/81)
Senden evvel her gelen ehl-i hüner
Hayr-ile yâd olmagıçün bir eser (Gurbî 1/85)
Koydılar hep sâdık 'âşıklar nişân
Anılur hayr-ile anlar her zamân (Gurbî 1/86)
Sen de gel cehd eyle bir yâd olasın
İki 'âlem içre dil-şâd olasın (Gurbî 1/88)
Hem özümde eyledüm Hakka niyâz
Destüme aldum kalem didüm ki yaz(Gurbî 1/69)
Nazm u hattumdur hedâyâ sizlere
Bir du'â-yı hayr idün siz bizlere (Gurbî 9/13) (Akbulut, 2007, s. 72)

Said Giray'ın son mesnevisi sebeb-i teliftir. Şair mesnevinin başında yokluk şehrinde olduğunu ve Allah'ın kudretiyle varlığa ayak bastığını söyler. Dünyaya gelen şair Sübhan'ın yeryüzü ve gökyüzündeki kudret ve hikmet ederlerini temaşa eder. Bütün kâinatta en eşref olan insandır. Çünkü insana mevhibe olarak "nutk ve fehm" verilmiştir. Âlemdeki her şey Allah'ın hükmüne râm olur. Hikmetin tezahürü olarak kimi insan fâsih ve belîğ, kimin de şiiri güzel, şirindir. Geçmişte Örfî, Tâlib, Sâ'ib gibi ünlü ve güçlü şairler gelmişlerdir. Said Giray bunları söyledikten sonra şairin tanımını

yapmaktadır. Şair, şiir vadisinde daha önce söylenmemiş, süslü, güzel şiirler yazan kimsedir. Böyle şiirler yazan kimse torağa girse de ölmez. Onun şiirleri irfan ehlinin elinde ebedî yaşar. Zaten insanın maksadı güzel bir isim bırakmaktır. Said Giray'ın şairler zümresinin izinden gitmesi ve şiir yazmaya heves etmesinin sebebi öldükten sonra kendi namına konuşacak, ismini yâd ettirecek eser bırakmaktır. Bu nedenle kendine has bir tarz bulup divan tertip etmek ister. Şair, şiir divan tertip etmesinin sebebini açıkladıktan sonra güzel bir şiiri büyük bir şehre benzetir. İlk beyit bu şehrin kapısı, iki mısra bu kapının kanatlarıdır. Bu kapıdan ölü girenler dirilir. Bu şehrin her köşesinde teşbih dükkânları vardır. Bu dükkânlarda yeni, taze, görülmemiş manalar satılır. Sözü uzatmaya gerek yoktur, çünkü şiir hakkında bin hikmet söylenmiştir. Said Giray'ı şiir yazmada tereddüde sevk eden bir konu vardır. O da hasetçi ve cahil kişilerdir. Bu kişiler hem haset etmekte, yermekte hem de iyi olan bir şiire hakkını verip iyi dememektedirler. Said Giray da dünyada hasetçilerin ve cahillerin bitmeyeceğini, onlarının işlerinin sonunun olmadığını anlar ve dostları ayıplamaması için şiir yazmaya karar verir. Mesnevini sonun muvaffakiyet için de kendine dua eder:

Meskenüm evvel idi şehr-i ‘adem
Çünki basdum yoluna ben de kadem (Said Giray 4/1)
Çün murâd itdi itmekle ikrâm
Cümle mahlûkı kıldı hükmine râm (Said Giray 4/14)
Kimi de şâ‘ir-i fasîh ü belîg
Şu‘arâ mecmu‘ında şi‘ri melîh (Said Giray 4/30)
Şâ‘ir ol kimse vâdide bî-rakîb
Tâze endîşe ile şi‘rini zîb (Said Giray 4/38)
Ölmez ol kimse şi‘ri dîvânı
Cây ider dest-i ehl-i ‘irfânı (Said Giray 4/45)
Zindedür bu cihânda ehl-i kemâl
Şâhid-i tab‘ı ile ‘arz-ı cemâl (Said Giray 4/47)
Hâsılı şi‘r içün heves itdüm
Kuvvet-i tab‘a dest-res itdüm (Said Giray 4/49)
Ele dîvânum alalar zürefâ
Diyeler ravza-i dil-i ‘urefâ (Said Giray 4/82)
Bana lutfunı yâ Rab eyle refîk
Bulayum tarz-ı vâdi-i tahkîk (Said Giray 4/84) (Karaköse, 2012, s. 15)

Sâkıb Divanı'nın dibacesinde sebeb-i telifi şöyle açıklar. Şair 5 yaşına erince bir gece rüyasında peygamberi görür. Sâkıb niyaz ve tazarru ile peygamberin ayağının toprağına yüzünü sürer. İki cihanın sultanı lütfuyle bu kuluna ihsanda bulunur. Peygamber, Sâkıb'a iki üç pafta, kemer misali inci ve elmaslarla murassa bir altın ve ipliksiz nice inci verir. Şairin eli bunlarla dolar. Sabah olunca şair gördüğü rüyayı anne ve babasına anlatır. Anne ve babası şairin gördüğü rüyayı bilgili bir rüya tabircisine anlatırlar. Rüya tabircisi şunları söyler: "Allah sizin evladınıza çok ihsanda bulunmuş. Sizin çocuğunuz Allah ömür verirse münşi, şair ve zîrek olacaktır." Tabircinin dedikleri olur ve Sâkıb daha küçük yaşta şiir yazmaya başlar. Şair, Allah'ın kendisini şairler yoluna dâhil ettiği için şükreder. Ona göre şair; beyan gülistanındaki insan bülbülü, insanların en iyisi, "hâtib-i nâdire-dân"dır:

Penc sâle irince sinn-i fakîr
Oldı feyz-i Hudâ rehîn-i zamîr (Sâkıb 1/47)
Bir gice vâkı'amda fahr-i enâm
Künc-i mihrâbı eylemişdi makâm (Sâkıb 1/48)
İki üç pâfta misâl-i kemer
Dürr ü gevher ile murassa' zer (Sâkıb 1/51)
Dahi bî-rişte bir nice incü
Eyledüm dest-mâlümi memlû (Sâkıb 1/52)
Peder ü mâdere bu 'abd-i fakîr
Gördügüm hâbı eyledüm takrîr (Sâkıb 1/54)
Didi ol dem mu'abbir-i dânâ
Eylemiş çok 'atâ bu tıfla Hudâ (Sâkıb 1/56)
Ki mu'ammer olınca bu kûdek
Ola münşî vü şâ'ir ü zîrek (Sâkıb 1/57)
Hamdü li'llâh ki oldı bana nasîb
Eser-i nazm eyledüm tertîb (Sâkıb 1/59) (Kırbıyık, 2012, s. 99)

Sünbülzâde Vehbî yedinci mesnevisinde kalemden gizli sırların mealini ayan etmesini ve divan tertibinin sebebini açıklamasını ister. Sırlara tercüman olan söz hasb-ı hâlin bilinmesine vesile olmuştur. Vehbî bütün ömrünü "kemâli ve irfanı" aramakla geçirmiştir. Hiçbir zaman sahte zînetlere ve yalancı süslere meyletmemiştir. Nerde bir üstat görse onun dersine dâhil olmuş, bu nedenle birçok diyar gezmiştir. Ömründe birçok metni su gibi ezberlemiştir. Artık arkadaşları kitaplar ve ilim bahisleri olmuştur.

İlim derslerini terk etmesinin sebebi ise zaruri olarak derd-i maişettir. Maaş için hâkimlik ve kâtiplik yapmıştır. Zamanında şiirleriyle ünlenen Sünbülzâde Vehbî kendini bu konuda eslaftan daha iyi görmektedir. Fahriyeye gerek yoktur, çünkü şiirdeki gücüne cihan şahittir. Vehbî hiçbir zaman para ve eşya için devlet ricaline kaside yazmamıştır. Talepsiz tarih de düşmemiştir. Zaten şiiri caize umarak yazmak, kitabını dilenci torbası yapmak caiz değildir. Vehbî'nin şiir yazmasının sebebi gönlüne sefa vermektir. Şiirde usta olan şair, arkadaşlarının isteğine rağmen divan tertip etmemiştir. Divan tertip etmemesine rağmen üzüldüğü ve şikâyetçi olduğu konu şiirlerinin bazılarını yeni yetme şairin çalması, bazılarının da unutulup gitmesidir. Bir gün ansızın gelen bir yangında evi kül olmuş bütün kitapları, kasideleri, gazelleri ve mektupları yanmıştır. Zamanında kemal ve irfan ehlinin kıymeti bilinmemekte, şiire hak ettiği değer verilmemektedir. Bütün bunların şairde yarattığı gevşeklikle Vehbî artık şiir yazma şevki kaybolmuş, beyan kalemi kırılmıştır. Şair de sükût ile ağzına mühür vurmuştur. Geçmiş zamanlardaki kiminin padişah arkadaşı kimini padişahın veziri olan usta şairlere gıbta ile bakan Vehbî, cihana şairin ve şiirin kıymetini bilen bir padişahın geleceğinden ümidini kestiği bir anda Sultan Selim şairin karşısına çıkar. Sultan Selim lütfuyla şairin viran kalbini mamur eder. Gördüğü ihsan üzerine düşünce goncası gül gibi açılır ve şairlik tabiatı bülbül gibi ötmeye başlar. Sonunda kemal-i şevk ile üç lisanda her ne yazdıysa toplayıp divan tertip eder. Divanına da Sa'dî'nin "Gülistân"ından mülhem "Sünbülistân" denilmesini ister. Mesnevini sonunda divan tertibine 1205 (1790) tarihini düşer. Şair, mesneviyi sultan ve sultanın divanı kabul itmesi için dualarla bitirir:

Nevâya başla ey tab'-ı sühan-sâz
Ney-i kilk eylesin bir nagme âgâz (Sünbülzâde Vehbî 7/1)
Me'âl-i râz-ı mektûmun 'ayân et
Bu şevkin aslını bir bir beyân et (Sünbülzâde Vehbî 7/3)
Nedir bu cem'-i güftâr-ı perîşân
Ne oldu bâ'is-i tertîb-i dîvân (Sünbülzâde Vehbî 7/4)
Kasîde gezdirip bâb-ı ricâle
Tenezzül etmedim cerr ü sü'âle (Sünbülzâde Vehbî 7/30)
Degildir câ'ize ümmîdi câ'iz
Gedâ-çeşmân sanarlar anı fâ'iz (Sünbülzâde Vehbî 7/37)
Kimin sirkat ederdi nev-hevesler
Şeker yagması bulmuşdu megesler (Sünbülzâde Vehbî 7/62)
Bu gûne nâbe-câ tavr-ı zamânı

Şikest etmiş idim kilk-i beyân (Sünbülzâde Vehbî 7/90)
Açıldı gonçe-i hâtır gül-âsâ
Nevâ-senc oldu tab'ım bülbül-âsâ (Sünbülzâde Vehbî 7/124)
Kemâl-i şevk ile kıldı tabî'at
Hemân tertîb-i dîvâna 'azîmet (Sünbülzâde Vehbî 7/126)
Ne inşâd eyledimse üç lisânda
Bulup mevcûdun evrâk-ı zamânda (Sünbülzâde Vehbî 7/127)
Eger yazmış ise Sa'dî Gülistân
Bu âsâra desinler Sünbülistân (Sünbülzâde Vehbî 7/132) (Yenikale, 2012, s. 62)

Zihnî, divan tertip etmesinin sebebini şöyle açıklamaktadır. Şair parça parça şiirler yazmış ama bu şiirlerin her biri bir yerde kimi açık kimi gizli durmaktadır. Şiirlerin bazıları da unutulup gitmektedir. Bu durum şairi endişelendirmektedir ve şiirlerini toplamanın kolay olmadığını bilmektedir. Zihnî bir gün mecliste dostlarla sohbette iken eskilerin şiirleri okurlar, lezzet bulurlar. Şiirler okunurken vefalı bir dost Zihnî'ye şöyle der: "Sen şiirlerini yıprattın, inci gibi bir yere toplayamadın. Şiir hayırla zikrolunmaya vesiledir. Sen şiirlerini toplar bir divan tertip edersen biz de divanını yazar, şiirlerini okuruz." Dostun bu kibar davranışı ve teklifi üzerine Zihnî teklifi kabul eder ve divan tertibine karar verir. Zihnî sebeb-i telifi açıkladıktan sonra geçmiş Acem ve Rum şairlerini yâd eder ve onları över. Şair, mesnevinin sonunda "benim oğlum" diyerek gelecek nesillere ilim, sanat ve şiir konusunda bazı nasihatlerde bulunur ve dualarla şiiri bitiri:

Biri bir yerde biri bir yerde
Kimi mahfîde kimi zâhirde (Zihnî 4/8)
Anı etmişdi gubâr-ı nisyân
Gûşe-i hicrde bî-nân u nişân (Zihnî 4/9)
Böyle böyle hele endîşe-i dil
Oldu çün misl-i perîşân kâkül (Zihnî 4/10)
Zikr-i bi'l-hayra o bir vâsıtadır
Peyker-i rûh-ı dile mâşşatadır (Zihnî 4/19)
Bana oldukda bu gûne irhâ
Eyledim ben dahı îs'âf-ı recâ (Zihnî 4/23) (Macit, 2001, s. 127)

Âsaf mukaddimesinde sanatı ve eserleri hakkında bilgi verdikten sonra eser

yayımlamasının sebebini açıklar. Yıllarca saraya hizmet eden şair belaya giriftar olur ve artık cihanın hüsranına alışır. Bütün emekleri de boşa gitmiştir. En sonunda da Avrupa'ya gitmiş ve burada inzivaya çekilmiştir. Buradan geçmiş ömrünü düşünüp teessüf etmiştir. Yazdığı eserler de vatanda unutulup gitmiştir. Avrupa'ya gelirken birlikte getirdiği eserleri, umumun nazarına mazhar olsun diye bastırır. Mukaddimenin sonunda okuyucuya kusurları görmemesini ve hataları affetmesini söyler

En sonra çekildim inzivâya
Geldim bugün işte Avrupa'ya (Âsaf 2/64)
Birlikte getirdiğim eserler
Bârî nazar-ı 'umûma mazhar (Âsaf 2/69)
Olsun deyü tab'a himmet etdim
Temsîline sarf-ı gayret etdim (Âsaf 2/70) (Ceylan, 2003, s. 49)

Cesârî hayatı hakkında önemli bilgileri verdiği ilk mesnevisinde divan tertip etmesinin nedenini açıklar. Şairin divan terbinin vesilesi sevgilinin telkinidir. Şairi rüyasında bade içip sevgiliyi aramak için Bender'den Edirne ve İstanbul'a gelir. İstanbulda bir mecliste rüyasında görüp aradığı sevgiliyi bulur. Sevili iltifat edip kendisiyle konuşunca Cesârî her şeyin farkına varır. Şair bundan sonra divan tertip etmesinin sebebini açıklar. Şairin şiir yazmasına sevgilinin isteğidir. Sevgili, şaire niçin divan tertip etmediğini, bu dünyaya gelenlerin hepsinin ölüp gittiğini ama eser bırakanların hayırla yâd edildiğini, rahmete vesile olanın eser olduğunu söyler. Bu nasihatler üzerine şair, birçok gazelinin olduğunu, hangi amaçla şiir yazması gerektiğini söyler. Sevgili de önce na't yazmasını söyler. Çünkü na't mahşerde şefaate vesile olacaktır. Daha sonra dört halifeyi övmesi ve şiirine "tarikat, hakikat, şeriat ve marifeti" koymasını söyler. Böylece şiirini okuyanlar, ne güzel şiirdir, diyeceklerdir:

Anı gördüm ki bir şûh-ı dilârâ
Güzeller içre memdûh 'âlem ârâ (Cesârî 1/126)
Tebessüm eyleyüp didi ey 'âşık
Suhandân bezmüne oldunsa lâyık (Cesârî 1/147)
Kanı tertîb-i dîvân eyledün mi
Bu 'aşk hâletün i'lân eyledün mi (Cesârî 1/149)
Teberrük yaz ki kalsun bir hoş âsâr
Seni yâd ideler dillerde her bâr (Cesârî 1/151)
Vesîle rahmete ancak eserdür

Anılmak hayr ile hoş mu'teberdür (Cesârî 1/152)

Bu pendi gûş kıldum (ol) arada

Hemân-dem gitdi destümden irâde (Cesârî 1/154)

Didüm ey yâr gazeller gûn-e-gûn var

Nedür maksûd diyem bir tâze eş'âr (Cesârî 1/155)

Didi yaz evvelâ na'tun Rasûlün

Ola mahşerde şefâ'at (tâ) kabûlün (Cesârî 1/156)

Pes andan çâr-yârun vasfın eyle

Kelâm-ı nazmınu mevzûn söyle (Cesârî 1/157)

Şerî'at hem tarîkat hem hakîkat

Gerekdür ma'rifet hem sana elbet (Cesârî 1/159) (Akkuş, 2010, s. 332)

> Nûrî, divanındaki 74 beyitlik 3. kısa mesnevide Hasan ve Hüseyin'in hilyelerini kaleme almıştır. Bu mesnevinin sebeb-i telifinde Hakanî'nin peygamberimiz hakkında yazdığı hilyeye atıf yapılarak Cevrî'nin de dört halifenin hilyesini yazıp bu eseri tezyil ettiği kaydedilmiştir. Nûrî, iki şehzadenin yani Hasan ve Hüseyin'in özellikleri yer almadığı için önceki iki hilyenin eksik kaldığını düşünerek bu mesneviyi kaleme almış ve Cevrî'yi tezyil ettiğini belirtmiştir (Aydın, 2009, s. 89).

Sâdık Kemâlî divan tertibinin sebebini sekiz beyitlik mesneviyle açıklar. Şair şiir söylemeye evliyanın himmetiyle başlamıştır. Onların himmetiyle hitâba başlayan şair divanının adını "Dürretü'l-'Uşşâk" koyarak dostlarının gönlünü şâd eylemiştir. Şairin asıl maksadı ise aşk kadehini eline almaktır:

Çünki himmet oldı eyledim hitâb

Nâmını bil te'lîf olındı kitâb (Sâdık Kemâlî 13/4)

Dürretü'l-'Uşşâk diyü ad eyledim

Dostların gönlüni hoş şâd eyledim (Sâdık Kemâlî 13/5) (Kınay, 2011, s. 145)

Sûzî'nin beşinci mesnevisi Pîr Şemseddîn'nin Mevlüd-i Şerîf'inden bir parçanın intihabıdır. Sûzî'nin intihabı mevlidin asıl konusu olan Hz. Muhammed'in doğumunun anlatıldığı bölüm değil sadece eserin giriş bölümüdür. Alınan bölüm tevhit ile başlar ve sebeb-i telif ile biter. Şair sebeb-i telifini şöyle açıklar: Bir gün rüyasında peygamberi ashabı ile otururken görür. Peygamberin lütfuna mazhar olmak için arz-ı hâlini sunar. Peygamber bunun üzerine ihsan edip işaretiyle ona mutlu bir çocuk gönderir. Çocuğu getiren kişi şöyle der:

Didi hazret sana virdi bunı al
Onı bu tıflın yüzünden kutlu kal (Sûzî 5/26)
Tıfl-i ma'nîdir sana oldı nasîb
Kokla bu gonceden bûy-ı habîb (Sûzî 5/27) (Arslan, 2010, s. 364)

Şair, çocuğu bağrına basıp mutlu olduğu anda kendine gelir. Sabah olunca şiir yani mevlid yazmaya başlar. Şiir yazmadaki maksadı ise ölümünden sonra hayırla yâd edilmek ve ardından Fatiha gönderecek kişilerin olmasıdır:

Lîk maksûdum benim budur hemîn
Hayr ile yâd ideler ihvân-ı dîn (Sûzî 5/30)
Fâtihayla şemsî kim kıla yâd
Dü-cihânda eyleye Hak anı şâd (Sûzî 5/31) (Arslan, 2010, s. 364)

Sonuç olarak baktığımızda küçük mesneviler içerisinde 63 tane poetik muhtevalı mesnevi veya mesnevi bölümü bulunmaktadır. Şairler sanat, söz ve şiirle ilgili görüşlerini dile getirirken somutlamaya çokça başvurdukları görülür. Teşbih ve mecazla söz veya şiir için "*saray, cennet, bahçe, papağan, nazlı güzel, kuş, gül, insan, sahra, şehir*" gibi unsurları kullanılır. Örneğin, gönül cennet olunca şiirler cennetteki nur ve güzel kokulu gül olur. Gönül zindan olunca şiirler zindandaki Yusuf olur. Şiir, şairin gönül toprağında gömülü Karun hazinesidir. Mesnevilerde bir taraftan söz ve şiir çeşitli yollarla tarif edilirken bir taraftan da söz ve şiirden maksadın ne olduğu açıklanır. Sanattan maksat şiirlerin ârifâne ve hikemî tarzda yazılmasıdır. Ayrıca şiir yazmada en önemli noktalardan biri daha önce söylenmemiş sözler ortaya koymaktır. Sanatları hakkında kıyaslamaya gittiklerinde Hz. İsa kıyas unsuru olarak çokça kullanılır. İsa peygamber nefesiyle ölüleri dirilttiği gibi şairler de sözün ruhuna can verirler. Şairler poetikalarını yazarken şiirlerin yazılmasına vesile olan hâmîyi ve sevgiliyi de unutmamışlar ve onları anmışlardır. Şiirin yazılmasına "şair-patron" bağlamında hâmînin ihsanı ve himmeti yanında bir güzelin gönülde açtığı yaralar vesile olmuştur. Bazı şairler Kur'ân'ın zemmettiği gibi şairleri kötülerler. Onlara göre şairler yoldan çıkmış ve dalalet vadilerinde dolaşmaktadır.

Küçük mesnevilerle yazılmış poetik muhtevalı manzumelerde sebeb-i telifleri on maddede şu şekilde sıralayabiliriz:

- "*Ebedîlik iştiyakı*" diyebileceğimiz mahşere kadar adının kalıcı olması, ismini yaşatacak bir eser bırakmak ve geride kalanların hayırla yâd edip dua etmeleri için.
- Padişah, şeyh, hocalar, sevgili veya dostların isteği üzerine.
- Sır habercisinin ansızın gelmesi ve onun telkinleriyle.
- Hâtiften gelen ses ve onun telkiniyle.
- Divanı halka arz etmek için.
- İçten gelen sesin telkiniyle.
- Hz. Muhammed'in iltifatına mazhar olduğu için.
- Padişahın ihsanına karşılık vermek için.
- Önceki bir şairi tezyîl etmek için.
- Umumun nazarına mazhar olmak için.

5.3.5.2. Takriz

Bir sanatçının yazdığı bir esere yine bir başka sanatçı tarafından yazılan mensur veya manzum medhiyelere takriz denir. Küçük mesneviler içersinde 11 tane takriz yazılmıştır. Bu sayı % 0,7'lik orana denk gelir. Aşağıda küçük mesnevilerle yazılan takrizler yüzyıllara göre verilmiştir:

XVII. yüzyıl: Nâbî (1).
XVIII. yüzyıl: Sâmî (1), İhyâ (1), Kâmî (1), Neylî (2), Seyyid Vehbî (1).
XIX., XX. yüzyıl: Âsaf (1), Aynî (1), İzzet Molla (1), Memduh Paşa (1).

Takrizlerin edebiyatımız için bir önemi de bir sanatçının bir başka sanatçıyı veya bir eseri edebî bir bakışla değerlendirmesidir. Aşağıda mesnevilerde görüleceği gibi takrizler övgü temellidir. Takrizler övgü metinleri olduğu için divan şiiri medhiye geleneğindeki benzer teşbih, mecaz ve somutlaştırmaları aynen burada da görürüz. Takrizlerde övgü sanat, eser ve sanatçı üzerine olduğu için teşbih ve mecazlar da doğal olarak *"söz, şiir, sanat, nükte, belâgat, mazmun, idrak, hayal ve mana"* ile ilgilidir. Takrizlere baktığımızda şiirden ve sanattan beklentinin *"taklitçi olmamak, söylenmemiş söz ve mazmun" o*rtaya koymak olduğu anlaşılır. Küçük mesneviyle yazılan takrizlerin ilk örneğini Nâbî'de görürüz. Nâbî'nin on beş beyitlik beşinci mesnevisi bir takrizdir ve takrizde şair Na'tî ve eserleri övülür. Bir terzi nasıl kumaşlara güzel nakışlar verir,

aynen öyle de Na'tî, söz kumaşıyla güzel nakışlar çıkarır. Na'tî, aynı zamanda söz çocuğuna terbiye veren bir bakıcı gibidir. O, şiir ve nesir vadisinde mana atına hükmeder. Na'tî, söz sahrasında ve hayal meydanında yeni avlar arayan bir avcıdır. Beyitlerinin her biri taze sümbül, mısralarının her biri ise bir gevher gibidir. Onun baştanbaşa latif, parlak, müstesna, hoş eserleri ise güzel bir tabirle apaçık bir sihirdir. Özellikle Hilye'si Allah ve resulü tarafından kabul görmüştür. Nâbî mesnevinin son beytinde Na'tî için uzun ömür ve bereketli sözler için dua eder:

Âferîn Na'tî-i zîbende-güher
Levha-pîrâ-yı nev-âyîn-eser (Nâbî 5/1)
Cilve-fermây-ı kümeyt-i ma'nâ
Reh-rev-i vâdi-i şi'r ü inşâ (Nâbî 5/4)
Bâ-husûs ola medâr-ı efkâr
Midhat-ı hilye-i ashâb-ı kibâr (Nâbî 5/12)
Ola böyle suhan-ı pür-berekât
Nâzıma vâsıta-i tûl-ı hayât (Nâbî 5/15) (Bilkan, 1997, s. 389)

Arpaemînizâde Sâmî, Vahîd Mahtûmî Divanı için mesnevi tarzında bir takriz yazmıştır. Şair bu takrizinde Vahîd Mahtûmî'nin sanatı hakkında bilgiler yanında "hazine ağalığı" yaptığını söyleyerek hayatı ve mesleği hakkında da önemli bilgiler vermiştir. Vahîd Mahtûmî'nin pak tabiatından çıkan divanı idrak denizinin en güzel incisidir. İnce düşünceli Vahîd Mahtûmî takrir yük hayvanlarının ev sahibi, sühan fabrikasında ipek dokuyucudur ve o, eskimiş tarzı taze kumaşlarla süslemiş, donatmıştır. Yani onun şairlik tabiatı şiir zemininde yeni bir sayfa açmıştır. O, beyanın tatlı dilli papağanı, irfanın şûh lehçeli bülbülüdür. Hünerleri nedeniyle Cem, Vahîd Mahtûmî'nin başına çelenk koysa yerindedir. Vahîd-i Îrânî, Vahîd Mahtûmî'nin kalemi karşısında ders okuyan acemi bir köledir. Sâmî bunlardan sonra Vahîd Mahtûmî'nin şiirindeki mana, lafız, cinas ve nüktelerini; kaside, rubai, mısra, beyit, kıt'a, muhammes, müseddesini tek tek medheder ve ardından sultan III. Ahmed övgüsüne geçer:

Sâneka'llâh zihî tabî'at-ı pâk
Bihterîn-gevher-i yem-i idrâk (Arpaemînizâde Sâmî 1/1)
Perniyân-bâf-ı kârgâh-ı suhan
Nev-tırâz-ı kumâş-ı tarz-ı kühen (Arpaemînizâde Sâmî 1/2)
Mîzbân-ı revâhil-i takrîr
Reh-nümâ-yı kavâfil-i ta'bîr (Arpaemînizâde Sâmî 1/3)

Tûtî-i sükkerîn-zebân-ı beyân
Bülbül-i şûh-lehce-i ‘irfân (Arpaemînizâde Sâmî 1/7)
Enderûnî hazîne agası
Şâh-ı dehrün kafesde bebgâsı (Arpaemînizâde Sâmî 1/9)
Hâmesinün Vahîd-i Îrânî
‘Acemî bende-i sebak-hânı (Arpaemînizâde Sâmî 1/16)
Kilki oldukça nagme-rîz-i dü-beyt
Cevelâna gelür revân-ı kümeyt (Arpaemînizâde Sâmî 1/28)
Müfred ü kıt’a ger rubâ’îdür
İsti’ârâtı ihtirâ’îdür (Arpaemînizâde Sâmî 1/33)
Rûh-bahş-ı suhan rubâ’îsi
Çerh-i ma’nâda hem-ser-i ‘Îsî (Arpaemînizâde Sâmî 1/36)
Âb-ı rûy-ı suhan kasîdeleri
Vasf-ı şâhîde muntazım güheri (Arpaemînizâde Sâmî 1/45)(Kutlar, 2004, s. 259)

İhyâ’nın üzerinde etkili olan şairlerden birisi Enderunlu Fâzıl’dır. Şair, Enderunlu Fâzıl’ın *Hubânnâme* adlı eserine takriz yazmıştır. Şair, *Hubânnâme’yi* tasvir ettiği güzeller noktasından Nigârhâne’ye benzetir. Tasvir ettiği güzellerle *Hubânnâme* içerisinde gılmanların olduğu bir cennet gibi olmuştur. Enderunlu Fâzıl, eserinde güzellerin siyah gözlerini, yüzlerini, ağızlarını, kaşlarını, saçlarını, boylarını, ince bellerini tasvir etmiştir, böylece cihanı karıştıran güzeller söze girip beyan kucağının süsü olmuşlardır. “Çeşm-i cihân” kimsenin benzerini yazamadığı *Hubânnâme* gibi bir eser görmemiştir:

Hâme-i Fâzıl-ı yek-tâye pesend
Oldı târ-ı nigehim nazmına bend (İhyâ 4/1)
Anda çok suret-i hûbân çizdi
‘İşve-i resminde velî yan çizdi (İhyâ 4/4)
Oldılar zîver-i âguş-ı beyân
Kavle girdi niçe âşûb-ı cihân (İhyâ 4/10)
Görmedi çeşm-i cihân böyle eser
Gözin açsun şi’r eser tâ ser (İhyâ 4/18)
Hâsılı eyledim İhyâ tahkîk
İtmedi mislini kimse tenmîk (İhyâ 4/19) (Erzen, 2012, s. 975)

Edirneli Kâmî, Sabit'in Edhem ü Hümâ adlı eseri için bir takriz yazmıştır. "Pâk-ı tâze-edâ"sıyla Sabit, ikinci Atâyî olmuş ve irfan bağını tazelendirmiştir. Şairin çok yükseklerde uçan kalem Edhem'ine uyan Hümâ'dır. Şânı, hüma gibi doruklara çıkmış, meydanı da kalem Edhem'i almıştır. Edhem bu pak nazm ile her dem hümâ gibi göklere çıksa şaşılacak bir şey yoktur. Yer ve gök, Edhem ü Hümâ'yı aralarında yâd ederler. Şair, övdüğü eserin şiir çemeninde yerden çıkıp büyümesini ve çemende sabit kalması için dua eder:

Habbezâ dâstân-ı 'ibret-zâ
Merhabâ nazm-ı pâk-i tâze-edâ (Kâmî 1/1)
Oldı Sâbit 'Atâyi-i sânî
Tâzelendürdi bâğ-ı 'irfânı (Kâmî 1/3)
Evce çıkdı hümâ gibi şânı
Edhem-i kikli aldı meydânı (Kâmî 1/6)
Yâd iderler turınca 'arz u semâ
Edhem ile Hümâ'yı beynehümâ (Kâmî 1/8)
Çemen-i nazm tâ ola nâbit
Ola bu Edhem ü Hümâ sâbit (Kâmî 1/10) (Yazıcı, 2018, s. 119)

Neylî yazdığı üç takrizden ikisinde mesnevi nazım şeklini kullanmıştır. Bu takrizlerden birincisi Vâsık Efendi, ikincisi ise Seyyid Feyzî içindir. Şair, Vâsık Efendi'nin yazdığı şiirleri bir güzele benzetir. Süslü şiir güzeli "taze" vadilerde gezinmektedir. Bu şiir güzelinin kendine has bir yürüyüşü vardır. Havasın bu güzele âşık olması yaraşır. Neylî'nin bu şiirleri abartarak tavsif etmesinde şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü bu şiirler, peygamberi övmüş, miraç ve mucizeleri konu almıştır. Şair, Seyyid Feyzî'nin de yeni tarz şiirlerini "taze kumaş"a benzetir. Feyzî'nin manaları yegâne şiirleri zamana irfan sırlarını fâş etmiştir. Onun meziyetleri ise zevke sebeptir:

Habbezâ şâhid-i nazm-ı zîbâ
Vâdi-i tâzede hem cilve-nümâ (Neylî 6/1)
Hüsn-i reftârı olup kendüye hâs
Olsa dil-dâdesi şâyeste havâs (Neylî 6/2)
N'ola vasfında idersem ıtrâ
Na't-ı sultân-ı rüsüldür zîrâ (Neylî 6/3)
Habbezâ nev-eser-i tâze kumâş
Râz-ı 'irfânı dehre eyledi fâş (Neylî 7/1) (Erdem, 2005, s. 377)

Seyyid Vehbî, Vahîd Mahtûmî Çelebi'nin şiirleri için takriz yazar. Vahîdâ Çelebi'nin bedelsiz mana gülistanında parlak, güzel güller açar. Eserlerini görenlerin gözleri şaşı olur. Şiirlerin lafzındaki îhâm, iki içli badem gibidir. Vahîdâ Çelebi'nin mana dolu şiirlerinde uzun ve faydasız söz yoktur. Seyyid Vehbî, takrizinde bilgi bostanının servisi olan Vahîdâ'nın şiirlerini ve şairlik yaratılışını lalezara benzetir. Allah onu ismi gibi devrinde vâhid eylemiştir. Eflatun onun aklı karşısında gazaptan küplere biner:

Anda her lafz-ı dil-pesend îhâm
Oldı gûyâ dü-magz bir bâdâm (Seyyid Vehbî 12/3)
Safha endîşe lâlezârıdur
Cedvel-i tab'ıdur mezâyâsı (Seyyid Vehbî 12/6)
Ne vahîd ol ki eylemiş Yezdân
Zât-ı pâkın vahîd-i devr-i zemân (Seyyid Vehbî 12/11)
Gördügüm 'aklı kendiden efzûn
Küpe bindi gazabdan Eflâtûn (Seyyid Vehbî 12/14) (Dikmen, 1991, s. 324)

Âsaf Divanı'nda "Mukaddime" bölümünden önce iki tane takriz vardır. Bu takrizlerden ikincisi mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Şair bu takrizinde bir başka şairi ve eserine değil hayalinde gördüğü ünlü Fars şairi Enverî'nin ağzından "**dolaylı fahriye**" ile kendini medheder. Âsaf hayalinde Enverî'yi görür ve şu soruyu sorar:

Dedim söyle kim muhriz-i nâmdır
Bugün kim sezâ-vâr-ı ikrâmdır (Âsaf 1/2)
Kimin fikridir rûşen ü tâbnâk
Kimin kilki eyler seni gıbtanâk (Âsaf 1/3) (Ceylan, 2003, s. 48)

Enverî de bu soru üzerine, söz göğünün meleği, sözün yüce yuvasının hümâsı olan kişinin Âsaf olduğunu söyler. Bilginlerin ülkesi ve söz tahtı bugün Âsaf'ındır. Âsaf'ın kalemi ve kalemin içindeki mürekkebi kazânın keskin kılıcı gibidir. Şair parmaklarını oynattığı zaman düşüncenin sarayı yerle bir olur. Eğer Dânâ-yı Tûs bugün hayatta olsaydı mutlaka gelir Âsaf'ın ayağını öperdi. Enverî bu ve buna benzer şekilde Âsaf'ı ve özellikle Âsaf'ın "İntâk-ı Hak" adlı hiciv türündeki kasidesini ve Hizbü'l-Bahr'ını över ve yine Enverî'nin ağzından dua ile mesnevi biter:

Senindir bugün mülk-i dânişverî

Senindir serîr-i sühan-perverî (Âsaf 1/6)
Olaydı bugün zinde Dânâ-yı Tûs
Olurdı sana mutlaka pây-bûs (Âsaf 1/11)
O Hizb-i güzîden o İntâk-ı Hak
Sır-ı nâme-i fikret-i mâ-sebak (Âsaf 1/13)
Sana yâver olsun debîr-i felek
Mahâmid-güzârın da tîr-i felek (Âsaf 1/17) (Ceylan, 2003, s. 48)

Aynî'nin ikinci mesnevisi, Mısırlı Abdülmüte'âli'nin eserine takrizdir. İlim feleğinde sahabeler birer yıldızdır. Ulema ise Allah'ın lütfuna mazhar kişilerdir. İlmi, Allah ve resulü övmüştür. Şair, ilim ve âlimlerle ilgili bu ifadelerden sonra Mısırlı Abdülmüte'âli'nin hadis ilmiyle ilgili risalesini, özellikle risalede mevzu hadisin olmayışını, hadis rivayet edenleri açıkça söylemesini ve tasnifini medheder:

Mazhar-ı lutf-ı Hudâ'dır 'ulemâ
Rahmetullâhi 'aleyhim ebedâ (Aynî 2/5)
Her cihetden kerem ü lutfa sezâ
Böyle dâ'î vü edîb ü dâna (Aynî 2/17
Böyle tasnîf-i celîli 'Aynî
Görmedi kimse cihânda eşini (Aynî 2/18) (Arslan, 2004, s. 513)

Mehmed Memduh Paşa'nın son mesnevisi takrizdir. Şair ismini vermediği birinin eserini över. Övdüğü kişi eserlerini bir araya getirmiştir ki bu bir gülistanı andırır. Bu bahçenin taze yaprakları yasemin döşer ve her bir gazel mana ceylanıdır. Eseri okuyan kişi âşık olur çünkü sevgilinin vasıflarını bu eserde bulur. Güneş eserin matla'ını kıskanır, hame onun makta'ına baş vermiştir:

Varak-ı tâzesi semen-sâdır
Her gazel bir gazâl-i ma'nâdır (Mehmed Memduh Paşa 14/3)
Okuyan şu kitâbı âşık olur
Çünkü ma'şûku vasfın anda bulur (M. M. Paşa 14/4) (Odunkıran, 2011, s. 335)

Keçecizâde İzzet Molla Bahâr-ı Efkâr adlı mesnevisinde Mollacıkzâde Râ'if Efendi'nin manzumesine takriz yazmıştır. Şair takrizinde Râ'if Efendi'nin ataları gibi ilim sahibi olmasını, hünerini, sanatını medheder. Râ'if Efendi'nin kalemi İsa gibi olmuştur. Nutku mevtaları ihya etmiştir. Ashâb-ı ferâ'iz canını bile verse onun ihsanını

ödeyemez. Yüce ceddi gibi edip olan Râ'if Efendi "mollacık" olduğunu ispat etmiştir. Nebî ilminin varisi Râ'if Efendi gibi olmalı. O vaktinin İbni Kemâl'i, asrının Molla Celâl'i gibidir. Onun devri, hüner atının sahasıdır. Bu nedenle Gavri onun seyisi olsa revadır. Şair mesnevinin sonunda dua eder:

Eyledi himmetini râh-nümûn
Lutfı itdürdi bana ahz-ı fünûn (Keçecizâde İzzet Molla 8/27)
Bu kadar mâyecik itdüm peydâ
Eyyeda'llâhu ve ebkâ ebedâ (Keçecizâde İzzet Molla 8/28) (Şahin, 2004, s. 704)

Sonuç olarak mesnevi nazım şekli ile 17. yüzyılda Nâbî'den başlamak üzere 11 tane takriz yazılmıştır. Takrizler bir şair gözünden başka bir şairin nasıl algılandığını ortaya koyması açısından önemlidir. Özellikle Nâbî gibi güçlü bir şairin bir başka şairi övmesi övülen şairin kıymetini arttırır. Diğer birçok küçük mesnevide gördüğümüz benzetme ve mecazlar takrizlerde de görülür. Şairler birbirlerini söz kumaşından güzel nakışlar çıkaran terziye, söz çocuğunu terbiye eden mürebbiyeye, söz dağının hümasına, manalar arayan avcıya, sözleriyle sihir yapan sehhâra, idrak denizinden inciler çıkaran gavvâsa, söz fabrikasının ipek dokuyucusuna ve söz bahçesinin tatlı dilli bülbülüne benzetirler. Bu teşbih ve mecazlarda şiir de doğal olarak "*elbise, inci, gül, ceylan…" vb.* olur. Bütün bu benzetmeleri yaparken şairin kıymetini daha iyi belirtmek için tarihî ve mitolojik şahıslarla kıyasa gidip üsütünlüklerini belirtirler. Takrizlerde üzerinde durulan ve bir şairde aranan özellik ise daha önce söylenmemiş manaları ve mazmunları bulmalardır. Takrizler bir şairin bir eseri üzerine olduğu gibi genel olarak sanatı üzerine de olabilir. Takrizlerin sonunda şairler için dua da edilebilir.

5.3.6. Diğer Küçük Mesneviler

5.3.6.1. Fahriye

Arapça "övünme" anlamına gelen "fahr" kökünden türeyen fahriye edebî terim olarak şairin eserlerinde kendini övmesidir. Fahriye, kasidelerde bir bölüm olarak karşımıza çıkabileceği gibi kaside dışındaki nazım şekillerinde de fahriye bölümleri veya beyitleri olabilir. Gazellerde özellikle mahlas beytinde, mesnevilerde bölüm olarak ve kaside, musammat, kıt'a gibi nazım şekillerinde fahriyelerle karşılaşmak mümkündür. "Fahriyelerde şair, kendi sanatıyla diğer şairlerin sanatkârlığını karşılaştırır, sahip olduğu yüksek sanat gücünü, kendi faziletini ve üstünlüğünü

savunur." (Akkuş, 2007, s. 65). Şairler şiirdeki ustalıklarını ve güçlerini gösterebilmek için geleneksel olarak geçmişteki ünlü kişilerle kendilerini kıyaslarlar. "Fahriyye, mukayese temeline dayandığı için övünmenin olduğu yerde denklik ve özdeşleşme ya da kendini üstün görme ve yermeden bahsetmek mümkündür." (Gökalp, 2012, s. 309). "Söz ustalığının övülmesi yanı sıra, memleketle, dinle, peygamberle; mensubu olduğu tarikat veya tarikat şeyhiyle övünmelere de rastlanır." (Akkuş, 2007, s. 66). Şairlerin kendilerini övmeleri bazen de eserlerde yer alan kişiler dilinden olabilir. Bu tür fahriyelere Haluk Gökalp'in ifadesiyle "dolaylı fahriye" denir. "Dolay fahriye, şairlerin eserlerinde yer alan kişilerin dilinden kendi övgülerine yer vermeleridir. Anadolu'da gelişen mesnevi edebiyatımızın daha ilk örneklerinden itibaran bazen birkaç beyit, bazen de bölüm düzeyinde rastladığımız bu fahriye tarzı, genellikle mesnevilerin "sebeb-i telif" bölümlerinde karşımıza çıkmıştır." (Gökalp, 2009a, 276). Tüm mesneviler içerisinde fahriye türü 15 mesnevi ve % 0,9'luk bir orana sahiptir. Aşağıda küçük mesneviyle fahriye yazan şairler yüzyıllara göre verilmiştir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Necâtî (1)

XVI. yüzyıl: Edirneli Nazmî (1), Hayâlî Bey (1), Lâmi'î (2), Taşlıcalı Yahya Bey (2), Yetîm (2).

XVIII. yüzyıl: Hayrî (1), İhyâ (2), Mîrzâzâde Sâlim (1).

XIX., XX. yüzyıl: Âdile Sultan (1), Meşhûrî (1).

Küçük mesneviyle yazılan 15 fahriyeye baktığımızda şunları görürüz: Fahriye esas olarak kasidelerde yer alan bir bölümdür. Medhiye kasidelerinde şairler kendilerini överken doğal olarak da hâmîyi överler. Fahriyelerde şair kendisini överken aynı zamanda şiirden maksadın ne olduğunu da söyleyebilir. Necâtî Bey padişaha nasihat ettiği mesnevisinin içerisinde fahriye beyitlerine de yer verir. Şiirlerinin bir ibare olmasına rağmen hikmet dolu ve ibret verici olarak görür. Padişah için yazdığı şiirlerde bâtılı bir tarafa bırakarak hakikatleri, mahlas edinirken yaptığı gibi alçakları gözetmiştir. Bir şairin yüce bir padişahı şiirleriyle övmesine de bir misal getirir. Nasıl ki bir kum saatiyle gökteki ay ve yıldızların devredişleri bilinirse aynı şekilde yüce padişahlar da şairlerin şiirleriyle övülür:

Necâtî şiirleri hikmet-âmiz
İbâredir ve lîkin ibret-engîz (Necâtî Bey 8/14)
Kodum bâtılları hakları gözettim

Tahallüs gibi alçaklar gözettim (Necâtî Bey 8/16)
Sipihrin devri mâh ü encüm ile
Bilinir bir avuc sâ'at kumile (Necâtî Bey 8/20) (Tarlan, 1992, s. 38)

Diğer birçok türde gördüğümüz teşbih ve mecazları fahriyelerde de görürüz. Şairler kendilerini birçok unsur için benzetilen olarak kullanır. Ayrıca şairler kendilerini medhederken mahlasların anlamalarını da kullanabilirler. Necâtî Bey dibacesinde divan terbine karar verdiğini söyleyip kendisini vefâ pazarında inci satıcısı, cefâ köşkünün şarap içicisi, aşk mumunun pervanesi ve zorluk hazinesinin viranesi olarak görür:

Vefâ bâzârının gevher-fürûşu
Cefâ kâşânesinin bâde-nûşu (Necâtî Bey 10/1)
Mahabbet şem'inin pervânesidir
Meşakkat gencinin virânesi (Necâtî Bey 10/2) (Tarlan, 1992, s. 41)

Nesîmi bir beyitte şiirlerini can, büyük bir okyanus, inci ve kaynak olarak görür. Bir başka fahriye beytinde ise şiirlerinin ölümsüzlük suyu olduğunu, onu içmeyenlerin karanlıkta kalacağını ifade ederek Hızır ve İskender'in âb-ı hayâtı aramalarına telmihte bulunur:

Elfâz-ı Nesîmî gör ne cândır
Deryâ-yı muhît u dürr ü kândır (Nesîmî 1/45)
Ey Nesîmî sözündür âb-ı hayât
İçmeyen anı kaldı fi'z-zulümât (Nesîmî 2/18) (Ayan, 1990, s. 53)

Edirneli Nazmî, padişaha sunduğu ilk arz-ı hâlde medih ve duadan sonra fahriye beyitlerine yer verir. Nazmî, şiir fenniyle meşhur bir şairdir. Şiir fennini kemale erdirdiği için mahlası Nazmî olmuştur. Eğer Nizamî, Nazmî'nin şiirlerini görseydi "şiire nizamı Nazmî vermiş" derdi. Nazmî bir divan tertip eylemiş ve bu divan içinde aruz ölçülü yedi binden ziyade şiir vardır. Şair, şiire şümulünün olduğu gibi nesre de duhûlünün olduğunu söyler:

Kulun kim Nazmîyem sâhib-nezâîr
Fünûn-ı nazm-ıla meşhûr şâ'ir (Edirneli Nazmî 9/82)
Hem irgürdüm kemâle fenn-i nazmı
Odur bâ'is ki adum oldı Nazmî (Edirneli Nazmî 9/83)
Göreydi Hüsrevâ nazmum Nizâmî

Dir-idi nazma bu virmiş nizâmı (Edirneli Nazmî 9/84)
Didüm şol denlü çok ebyât u eş'âr
Ki Nazmî oldugum ol eyler iş'âr (Edirneli Nazmî 9/85)
İdüb şi'ri yidi binden ziyâde
'Arûz uslûbı üzre hûb edâda (Edirneli Nazmî 9/86)
Dahı cem' eyledüm bir özge dîvân
'Arûz- âsâ risâle- hûb destân (Edirneli Nazmî 9/87)
Bahûr u kâfiye vü cümle taktî'
İçinde münderic burûca tersî' (Edirneli Nazmî 9/88)
Fünûn-ı nazma kim vardur şumûlüm
Dahı var fenn-i inşâya duhûlüm (Edirneli Nazmî 9/89) (Üst, 2017, s. 3828)

Hayâlî Bey fahriyesinde kendisini güzel sözlü ve tatlı dilli papağan ve bülbüle benzetir. Şair dünyaya, feleklerin şahı olarak görüp övdüğü bir padişaha kul olmak için gelmiştir. Bu padişahın kulu olan şair, devlet gülşeninde bir bülbüldür. Lâmi'î dibacesinde söz ve şairlerle ilgili görüşlerini açıkladıktan sonra kendisi över. Şair nazmını canı gibi saf görür. Nazmı saf olduğu için laf edip tortu içicilik yapmasına da gerek yoktur. Şair aşk meyhanesinin yolcusudur ve devamlı aşk efsaneleri terennüm eder. Aşkın parlaklığı Lâmi'î'ye yol göstermiştir. İnci, şairin özünden mum ise yıldızından utanmaktadır. Şairin tabiat terazisi, ay ve güneş gibi zahmetsiz ve eziyetsiz inci tartmaktadır:

Çü nazmumdur dil ü cânum gibi sâf
Ne hâcet dürd-keşlüg eyleyüp lâf (Lâmi'î 14/1)
Benem çün sâlik-i hum-hâne-i 'ışk
Terânemdür müdâm efsâne-i 'ışk (Lâmi'î 14/2)
Bana çün lem'a-i 'ışk oldı reh-ber
'Aceb mi Lâmi'î olsam kamer-fer (Lâmi'î 14/3)
Güher gark-ı hayâdur gevherümden
Utanur şem'-i rûşen ahterümden (Lâmi'î 14/4)
Meh ü hurşîd-veş bî-zahmet ü renc
Bu gün mîzân-ı tab'umdur güher-senc (Lâmi'î 14/5) (Üzgör, 1990, s. 214)

Taşlıcalı Yahya Bey, dibacesinde kendisini olgunluk denizini talep eden, taşlı yerden çıkan saf suya benzetir. Bir başka teşbihi ise ateşten üretilmiş nurdur. Bu nuru

Allah sevgisi şevk sahibi yapmıştır. Kötü huylular şaire komşu olamaz ve gözünün penceresini karartamaz:

Tâlib-i kulzüm-i kemâlüz biz
Taşlu yerden çıkan zülâlüz biz (Yahya Bey 6/1)
Biz o nûruz ki nârdan müştak
Ehl-i şevk eyledi mahabbet-i Hak (Yahya Bey 6/2)
Bize hem-sâye olamaz bed-hû
Gözümüz câmın idemez karanu (Yahya Bey 6/3)
'Ârîyüz 'ârınun gubârından
Berîyüz bâr-ı i'tibârından (Yahya Bey 6/4) (Çavuşoğlu, 1977, s. 3)

Yetîm, bir mesnevisinin fahriye bölümünde kendisini remizler ve nükteler ülkesinin padişahı olarak görür. Remizler onun fehmi karşısında gizli değildir. Kendini Türk eline düşen düşkün bir doğan kuşuna teşbih eder. Bu kuş Şah İsmail elinden gıda alırken denizlerin ve karaların padişahından da darı yemek ister:

Vey şeh-i kişver-i nikât ü rümûz
Muhtefî fehmüne degül mermûz (Yetîm 2/39)
Ey per ü bâl nâ-tüvân oldum
Türk eline düşen togan oldum (Yetîm 2/40)
Şâh elinden gıdâ alurken ben
Türk elinden yiyem mi hiç erzen (Yetîm 2/41) (Aktaş, 1996, s. 248)

İhyâ, Sultan Selim'e sunduğu ikinci arz-ı hâlinde fahriye beyitlerine yer verir. İhyâ kendisini hüner elmasının madeni ve marifet bahçesinin taze gülü olarak görür. İlham güzelinin aksi sabah akşam şairin kalbine yansımaktadır. Elindeki kalem ise remiz güvercinlerini avlayan bir şahin gibidir. İhyâ'nın fikir gülşeninde daha önce söylenmemiş manalar cennetteki huriler misali cilve ederek gezerler. Düşünce ipiyle mana ceylanını avlasa o ceylan avlandığından haberi olmaz. Şairin divitinin derinliğine baktığı zaman Babil kuyusunun gözü kararır. Şairin sözleri de İsa misal mana kalıplarına ruh verir:

Ben de bir kân-ı gevher-hünerem
Ravza-i ma'rifetde verd-i terem (İhyâ 2/81)
Kalbim âyînesinde subhla şâm
Cilve-ger-i 'aks-i şâhid-i ilhâm (İhyâ 2/82)

Kalemim elde bâz-dest-âmûz
Hep şikârı kebûterân-ı rumûz (İhyâ 2/83)
Gülşen-i fikretimde cilve-künân
Bikr-i ma'nâ misâl-i hûr-i cinân (İhyâ 2/84)
Natıkam oldı çün dem-i 'Îsâ
Rûh-bahş-ı kavâlib-i ma'nâ (İhyâ 2/89) (Erzen, 2012, s. 719)

Meşhûrî Divanı'ndaki üçüncü mesnevi Sultan Abdülmecit medhiyesinde sekiz beyit fahriye bölümü vardır. Bilgi yayan Meşhûrî tam bir şevkle eline kalemi aldığı zaman lafzın cansız kalıbına can, muhâle sûret-i imkân verir. Yani sözde hat çekmeye, ateşle suyu bir araya getirmeye, şiirde gidilmemiş vadilere gitmeye Meşhûrî'nin kudreti olduğuna şüphe yoktur. Âlemdeki bütün sanatçılar bir yere toplansa sultanın Meşhûrî gibi bir bendesi bulunmaz:

Bâ-husûs bu abd-i pîr-i kemterin
Ya'ni Meşhûrî-maârif-küsterin (Meşhûrî 3/47)
Hâmesin der-dest edip bâ-şevk-i tâm
Eyledikce nakş-ı güftâr u kelâm (Meşhûrî 3/48)
Kâlıb-ı bî-cân-ı lafza cân verir
Hem muhâle sûret-i imkân verir (Meşhûrî 3/49)
Ya'ni vardır kudreti bî-irtiyâb
Sözde hat çekmekliğe ber-rûy-i âb (Meşhûrî 3/50)
Âb u âteş bir yere cem' etmeğe
Vâdi-i nâ-refteye hem gitmeğe (Meşhûrî 3/51)
Şâirim ol rütbe kim âlem eğer
Bir taraf olsa olup hep nükte-ver (Meşhûrî 3/52)
Bendene olmaz n'ola dersem adîl
Var iken sen gibi memdûhum delîl (Meşhûrî 3/53)
Söz tamâm oldu yeter Meşhûriyâ
Fahr ise maksûd buldu intihâ (Meşhûrî 3/54) (Aydemir & Çeltik, 2009, s. 103)

Fahriyeler bir yönüyle mukayese şiirleri olduğu için şairler kendilerini zamanındaki ve geçmişteki ünlü şair ve kişilere kıyasla ya onlarla özdeş, ya da onlardan üstün tutar. Bazı fahriyelerde de şair kendini övmek için onları yerer. Mîrzâzâde Sâlim, fahriye mesnevisinin daha ilk beytinde kendisini şiir göğünün güneşi, fünûn-ı âsârın

mehtabına benzetir. Manalarla dolu bir deniz olan Sâlim "bikr-i mana" meclisine nail, ilham güzeline vâsıl, mutluluğun vahdet meclisine dâhildir. Sâlim bir beyitte de Hz. Süleyman ve karınca olayına telmihle, zahiren bir karınca gibi olsa da Süleyman olduğunu söyler. Şair, sanatında kılı kırk yaracak kadar hassas ve üstü kapalı anlatıma sahip olduğunu söyler. Pâk sözleriyle mâhir bir şair olan Sâlim'in zatı hünerliler gülistanı içinde biricik bir güldür. Sâlim şairlik tabiatını, idrakini, mana dolu eserlerini, sanattaki ustalığını göstermek için Urfî, Şirâzî, Şevket, Tebrîzî, Câmî, Firedevsî, Bâkî, Rızâyî, Neşâtî, Kelîm, Nâdirî, Vecdî, İsmetî, İzzetî, Nâ'ilî, Feyzî, Nâbî gibi ünlü şairleri kıyas unsuru olarak kullanır ve sonuçta sayılan bütün bu şairlerden daha üstün olduğunu ifade eder. Bu şairlerin isimleriyle bazı beyitlerde tevriye, iştikak ve telmih sanatlarıyla kelime oyunları da yapar. Mîrzâzâde Sâlim fahriyesindeki "Tetimme Der-beyân-ı nefsü'l-emr" ara başlığıyla bazı şikâyetlerini dile getiri:

Âfitâb-ı sipihr-i eş'ârım
Mâh-tâb-ı fünûn-ı âsârım (Mîrzâzâde Sâlim 10/1)
Bahr-i zehhâr-ı fikr-i ma'nîyim
Nâ'il-i bezm-i bikr-i ma'nîyim (Mîrzâzâde Sâlim 10/2)
Zâhiren kemterîn-'unvânım
Mûrum ammâ ki ben Süleymân'um (Mîrzâzâde Sâlim 10/4)
Şâ'ir-i mâhir-i suhan-ı pâkim
Vesme-bahş-ı cebîn-i idrâkım (Mîrzâzâde Sâlim 10/8)
Gül-i zâtım bu gülistân içre
Biriciktir hünerverân içre (Mîrzâzâde Sâlim 10/11)
Zâtımı görse Hâfız-ı Şîrâz
Kendin eylerdi bana pây-endâz (Mîrzâzâde Sâlim 10/17)
Şems-i Tebrîzî görse eş'ârım
Mihr-i her nokta-i bedîdârım (Mîrzâzâde Sâlim 10/19)
Bâki-i Rum olaydı ger bâkî
Pür ederdi nazîre âfâkı (Mîrzâzâde Sâlim 10/26)
Lâl olurdu Kelîm-i Eyyûbî
Tûr-ı kalbimde görse âşûbı (Mîrzâzâde Sâlim 10/28)
Bulsa Vecdî vü Hâletî n'ola
Nutk-ı pâkimle hâlet-i 'uzmâ (Mîrzâzâde Sâlim 10/32)
Nâ'il ü Nâ'ilî vü Neylî hep
Reşk ederse şi'rime ne 'acep (Mîrzâzâde Sâlim 10/41) (İnce, 1994, s. 170)

Hayrî'nin hasb-ı hâlinde Ayasofya'da yaşadığı bir gönül macerasında "*dolaylı fahriyeyi"* görürüz. Dolaylı fahriye, şairin mesnevi kahramanlarının dilinden kendisini övmesidir. Hayrî başta "destâr-ı kec-i şâ'irî" ve "etvâr-ı kec-i şâ'irî" ile mescidin bir köşesinde otururken içeriye güzelliği karşısında hayran olduğu bir mahbub girer. "Hançerine dayanan delikanlı, elinde tespihi, öfkeli bakışlarla etrafı süzerek mescide öyle bir girer ki ona hayran olmamak mümkün değildir. O, camideki parmaklıklı yüksek kısımda oturmaya karar verince âşıkların dünyası kararır. Hayrî de ağlayıp inleyerek gizlice güzeli seyretmeye koyulur." (Gökalp, 2009a, 279). Şair sevgiliye baktığında sarığından bir kâğıt parçası çıkardığını görür. Mesnevide bu beyitten sonra dolaylı fahriyeyi görürüz. Sevgili kâğıtta yazılanları çok beğendiğini, kâğıtta yazan iki "beyt-i acîb"in kendini sabır ve tahammül vadisi ve "derd ile âşüfte-hâl" ettiğini, bunları yazanın büyücü olduğunu, şairinin İstanbul'da oturduğunu ve bunları yazan şairin kendisine âşık olması için dua ettiğini söyler. Kâğıtta yazan beyitlerin şairi ise Hayrî'den başkası değildir. Bu mesnevide şair fahriyesini sevgilinin dilinden aktarmaktadır:

Sundı elin kûşe-i destârına
Bir varak aldı kef-i hûn-hârına (Hayrî 1/63)
Okuyup ol şukkayı âh eyledi
Birisine döndi nigâh eyledi (Hayrî 1/64)
Didi bu kırtâs-ı bedî'ü'l-misal
İtdi beni derd ile âşüfte-hâl (Hayrî 1/65)
Bunda olan iki beyt-i 'acîb
İtdi beni vâdi'-i sabr u şekîb (Hayrî 1/66)
Didi o bir şâ'ir-i sehhâr imiş
Şi'rde bir mu'cize-güftâr imiş (Hayrî 1/68)
Şimdi Sıtanbul'da o mevcûd imiş
Sözleri cümle hikem-âlûd imiş (Hayrî 1/69) (Şener, 1999, s. 69)

İhyâ'da, Sultan Selim'e sunduğu birinci arz-ı hâlin bir beytinde şuh bir güzelin dilinden dolaylı fahriyeyi görürüz. Bahar mevsimi gelmiş cihan gelini süslenmiştir. Şair de bu güzelliği seyrederken bir şuh işve yanına gelir ve şöyle der: "Ey zarif âlim! Ey beyan bağının nağmeyi yerinde kullanan bülbülü!" Burada bir güzel dilinde şair kendini "zarîf-i nâdire-dân" olarak tavsif eder ve "beyan bağının nağmeyi yerinde kullanan

bülbülüne" benzetir:

Geldi bir şûh o demde 'işve ile
Şevk-i nâmında mahrem oldı dile (İhyâ 1/22)
Didi kim ey zarîf-i nâdire-dân
Bülbül-i nagme-senc-i bâg-ı beyân (İhyâ 1/23) (Erzen, 2012, s. 711)

Yetîm Divanı'ndaki üç beyitlik ilk mesnevide "*tazallüm*" ile kendisini tanıtır. Fahriye başlığı altında değerlendirdiğimiz tazallüm, şairin kendisini *"talihsiz, zavallı, düşkün"* olarak görmesine denir. Yetîm kendisini felaket tekkesinin dedesi, fenâ caddesinin talihsiz kişisi, deniz ve karanın levent ve seyyahı, yalın ayak bir çiftçi, dünya misafiri, dertli, düşkün, kederli biri olarak tarif eder:

Tekye-gâh-ı felâketün dedesi
Şah-râh-ı fena felek-zedesi (Yetîm 1/1)
Berr ü bahrün levend ü seyyâhı
Pâ-bürehne beriyye fellâhı (Yetîm 1/2)
Müstemend ü müsâfir-i iklîm
Derdmend ü fütâde ya'nî Yetîm (Yetîm 1/3) (Aktaş, 1996, s. 247)

Sonuç olarak fahriye mesnevilerine baktığımızda şunları görebiliriz: Şairler fahriyelerinde kendilerini "*papağan, bülbül, âb-ı hayât, inci, can, padişah, güneş, gül, huri"* gibi birçok unsura benzetirler ve sözlerinin hikmet dolu, ibret verici ve faydalı olduğunu söylerler. Sanat, söz, mana veya şiir bir ülke olunca o ülkenin padişahı, bir bahçe olunca o bahçenin tatlı dilli bülbülü ve papağanı, bir deniz olunca o denizden çıkan inci, bir beden olunca o bedenin canı ve ruhu, gökyüzü olunca o göğün yıldızı, bir bahçe olunca o bahçenin gülü, bir cennet olunca o cennette gezen huri, şair olur. Bu benzetmeleri uzatmak mümkündür. Fahriyeler bazen hâmîyi övme vesilesi yapılır. Diğer fahriye metinlerinde karşılaştığımız şairlerin kendilerini tarihteki ünlü sanatçılarla kıyaslamaları ve sanatçılardan üstün görmeleri küçük mesnevilerde de vardır. Fahriyelerde bazen şairler mahlas üzerinden kelime oyunları yaparlar ve mahlası tevriyeli olarak kullanırlar. Fahriyelerde yer yer "dolaylı fahriye" ve "tazallüm" de görülmektedir. Şairler sacede şiirleriyle değil aynı zamanda inşadaki ustalıklarıyla da övünebilirler.

5.3.6.2. Kalemiye

"Bir yazı aleti olan kalem Yunancada: "sulak yerde yetişen kamış, hasır otu, Hint kamışı" manalarına gelen *kalamos* ile Latince kalamus'tan Arapça'ya ve oradan Türkçeye geçmiştir." (Derman, 2001, s. 245). Farsçada "kilk ve hâme" kelimeleriyle karşılanan kalem "sözlükte "kısaltmak, kesmek, yontmak" anlamına gelen **kalm** kökünden türemiş bir isim olup "yontularak bir miktar kesilmek suretiyle yazı yazmaya elverişli hale getirilen araç" demektir. Dini bir terim olarak "kâinatın başlangıcından kıyamete kadar meydana gelecek bütün nesne ve olayları kaydeden ilahi kalem" diye tanımlanabilir." (Yavuz, 2001, s. 244). "Levh-i mahfuzda olacak şeyleri yazan ilahî kalem vardır. Allah her şeyden önce Levh ve Kalem'i yarattı. Tasavvufa göre Levh, Tanrı'nın bilgisi; Kalem de iradesidir. Bu yüzden Kalem'e "akl-ı küll" veya "akl-ı evvel" diyenler de vardır." (Pala, 2003, s. 267). Klasik Türk şiirinde kalemiye ise kalemi tasvir edip öven ve kalemin özelliklerini konu alan manzumelerdir. Genellikle kaside nazım şekliyle yazılan kalemiyeler küçük mesnevilerle de yazılmıştır. Şairler kasidelerin nesib bölümlerinde ve mesnevilerde kalemi gerçek anlamının yanında mecaz ve teşbihlerle işlemişlerdir. Kalemin kültür, medeniyet ve edebiyatımızda önemli bir yer tutmasının nedeni ayet ve hadislerde ifadesini bulmasıdır. Kur'an'da yemin edilen unsurların arasında kalem de yer almaktadır. Kalem suresinin (68/1) ilk ayetinde "kaleme ve yazdıklarına and olsun" şeklinde yemin edilmektedir. Yine ilk inen sure Alak suresinde (96/4) kalemden şöyle bahsetmektedir: "Oku, kalemle (yazmayı) öğreten, insana bilmediğini öğreten rabbin sonsuz kerem sahibidir." "Hadislerde de kalem hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir. Resül-i Ekrem kalem hakkında şunları söylemiştir: Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. Allah kalemi yaratınca ona kıyamete kadar vuku bulacak olan her şeyi yazmasını emretmiş, o da yazmış ve artık bir daha yazmamak üzere kalem kurumuştur." (Yavuz, 2001, s. 244). Kur'an ve hadislerde kendine yer bulması, yukarıda ifade edildiği gibi dinî bir terim olarak Allah'ın kudretini ve kaderi temsil etmesi nedeniyle kalem Türk kültür ve medeniyet tarihinde mukaddesattan sayılmış, değer görmüştür. Kültür ve medeniyet tarihimizde böylesine önemli bir unsurun şiirde kullanılmaması düşünülemez. Şairler kaside, gazel ve küçük mesnevi gibi nazım şekilleri ile adına "kalemiye" dediğimiz müstakil manzumeler yazmışlardır. Kalem sadece kaside, gazel ve küçük mesnevilerde ele alınmamış beyit düzeyinde çeşitli teşbih ve mecazlarla beytin öznesi olmuştur. "Kalem kelimesi etrafında kurulan teşbih ve mecazlar içinde parmak, kirpik, göz, zülüf, yüz, boy, gönül

dili, güneş, hilal, şihâb, devrân, nihâl, mîzâb vs. kelimelerin önemli yeri vardır." (Pala, 2003, s. 267). Mesneviler içerisinde 11 mesnevi kalemiyedir ve bu % 0,7'lik orana tekabül eder. Küçük mesnevilerle kalemiye yazan şairler yüzyıllara göre şöyledir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Rûşenî (1), Necâtî (1).
XVI. yüzyıl: Lâmi'î (1).
XVII. yüzyıl: Fasîh Ahmed Dede (1), Güftî (1), Neşâtî (1), Bahayi (1).
XVIII. yüzyıl: İhyâ (1), Şehdî (1), Zihnî (1).
XIX., XX. yüzyıl: Abdî (1).

Yazı aleti kalem 11 küçük mesneviye konu olmuştur. Mesnevilere baktığımızda şairler kalemin *"sesini, şeklini, rengini ve nelere vesile olduğunu"* teşbih ve mezazlarla anlatırlar. Kalemin işlevi noktasından bakıldığında özetle *"şairlerin gönlündekileri kâğıda döken, ölü manalara can veren, âlemin nizamını sağlayan, gayb âlemlerini tercüme eden, Allah'ın feyzine ulaşmaya vesile olan"* kalemdir. Mesnevilerde şairler teşhis yoluyla kişilik kazandırdıkları kalemle dertleşip sohbet ederler. Aşağıda görüleceği gibi iki mesnevide üslûb özelliği olarak anlatıcı tipi kalemdir. Bu mesnevilerde kalemi, kalemin dilinden dinleriz. 11 mesneviden birisi de kaleme tasavvuf penceresinden bakmıştır. Necâtî Bey dibace bölümünde iki beyitlik bir kalemiye yazmıştır. Şair bir beyitte kalemin şairlere ne kazandırdığı, bir beyitte de kalemin ne işe yaradığını söyler. Hoş yürüyüşlü kalem vasıtasıyla şairler halk arasında parmakla gösterilir. Şairin gönlündeki nazik manalar inci saçan kalem ile açığa çıkar:

Vâsıta-i vâsıtî-ı hoş-hıram
Eyledi engüşt-nümâ-yı enâm (Necâtî Bey, 5/1)
Dilde olan ma'nî-i nâzik beyân
Kilk-i dür-efşân ile olur ayân (Necâtî Bey, 5/2) (Tarlan, 1992, s. 34)

Lâmi'î Divanı dibacesinde kalem ile ilgili üç beyitlik bir mesnevi bulunmaktadır. Şair, kalemi huri parmağına benzetir. Kalem, yaprakları amber ve miskten nurlarla doldurmuştur. Böylece o yapraklardan her biri insanları ve melekleri hayran edici dünya yadigârı olmuştur. Yüzünün güneşi, aya renk öğretirken amber kokusu da miske büyü öğretir:

Hâme-i nazmum olup engüşt-i hûr
Müşg ü 'anberden tolup evrâkı nûr (Lâmi'î 17/1)

Yâdigâr-ı dehr oldı her biri
Hüsnine hayrân ü zâr ins ü perî (Lâmi'î 17/2)
Mâha mihr-i tal'atı reng ögredür
Müşge 'anber bûyı nî reng ögredür (Lâmi'î 17/3) (Üzgör, 1990, s. 230)

Fasîh Ahmed Dede, kalemiyesine mana incisini dağıtan kaleme seslenerek başlar. Hüner konusunda kalemin benzeri yoktur. Bu nedenle Çinli ressam Mani'nin resimlerinin topladığı eseri Erjeng kalemin hünerlerine tutulur ve onun karşısında utanır. Göklerin yaratıcısı Allah, kalemi kemâlâtta hükmü geçen bir sultan eylemiştir. Cihan yaratıldığından beri kalemin hükmü yürümüştür. Kalemin ağlaması sevince, nâlesi feraha ve mutluluğa sebeptir. Onun bir nutku Hz. İsa gibi bin ölüyü diriltir. Feyz dağıtıp mucize gösteren kaleme, güç şeylere akıl erdirenler, âb-ı hayat fıskiyesinin mizanı derler. Kalem hareket ettikçe mana putları ayaklarının altında çiğnenir. Kalemin mana dolu eserlerini gören Mani hayrette kalır. Şair kalemin ucundaki yarıklık nedeniyle dilinin iki olduğunu ama mananın hilafına o dillerden bir şey çıkmadığını söyler. Âlemin mizanına ve cihanın tedbirine sebep kalemdir. Bihzat onunla kâm, Erjeng ise onunla nâm bulmuştur. Şair kalemiyenin sonunda kalemin dostu olduğunu, hasta gönüllere şifa ulaştırdığını, peykan yaralarına merhem sürdüğünü söyler ve ardından halini paşaya arz etmesini ister:

İy hâme-i dür-nisâr-ı ma'nâ
Mânî suver-i nigâr-ı ma'nâ (Fasîh Ahmed Dede 7/1)
Yokdur bu hünerde sana hem-reng
Haclet-zeden olsa n'ola Erjeng (Fasîh Ahmed Dede 7/2)
Bir nutkun ile misâl-i 'Îsâ
Bin mürde-dili idersin ihyâ (Fasîh Ahmed Dede 7/7)
İtdükçe hırâm 'işve-pîrâ
Pâ-mâlün olur bütân-ı ma'nâ (Fasîh Ahmed Dede 7/10)
Bihzâd senünle kâm buldı
Erjeng senünle nâm buldı (Fasîh Ahmed Dede 7/14) (Çıpan, 1991, s. 330)

Güftî "Der-ta'rîf-i yerâ'a-i berâ'a" başlıklı mesnevisinin ilk kırk üç beytinde fesahatli kalemi tarif eder. Şairin benzetmelerine göre kalem; fitne koparan bir mana güzeli, peri yüzlü bir dilber, mazmun bağının fidanı, sihir yapan bir cadı, mana hazinesinin bekçisi, canın sohbet arkadaşıdır. Şairin kalemle ilgili bazı temennileri

vardır. Kalem güzelinin fesâhat arsasında gezmesi ve böylece naz şarabının esiri, nükteli söz söyleyen kâtibin mazmunları söylemesi, kalemin "nakş-ı kademiyle" ay ve güneş levhasını ayaklar altına alması, hayali tezyin etmesi, mana gelinin başını hayalin dizine koyması, kalem güzeli hayal atına meydan verdiği zaman atın cevlengâhının rahmanın arşı olması bunlardan bazılarıdır. Kalem ve kâtip için levha gönül, nokta ise iki göz bebeğidir. Kaleme mürekkep kalmadığı zaman gönül ve candaki süveyda mürekkep olarak yeter. Çıkan parlak nükteler ise düşmanların kalbine ateş saçar. Kalemin cızırtısı gönülleri mest eder. Kalem mana güzeli olduğu zaman harfler o güzelin kaşlarının kıvrımı olur:

İtse nola şâhid-i yerâ'a
Nev-cilve-i 'arsa-ı berâ'a (Güftî 2/1)
Levha ana bu dil-i remîde
Nokta ana merdüm-i dü dîde (Güftî 2/4)
Kalmazsa midâd-ı resm ü inşâ
Cârî dil ü cândaki süveydâ (Güftî 2/5)
Vir rahş-ı hayâle yine meydân
Cevlân-gehün ola 'arş-ı rahmân (Güftî 2/10)
Hâmedür o dil-ber-i perî-rû
Kim ana hurûf çîn-i ebrû (Güftî 2/17)
Hâmedür o nahl-ı bâg-ı mazmûn
'Itr-efken-i sad-dimâg-ı mazmûn (Güftî 2/20)
Zânû-yı hayâle bî-mehâbâ
Koysun serini 'arûs-ı ma'nâ (Güftî 2/26)
Sensin yine ey nedîm-i cânı
Gencûr-ı hazâyin-i ma'ânî (Güftî 2/37) (Yılmaz, 1983, s. 73)

Neşâtî de kalemiyesine mananın söz süsleyicisi, mana sırlarının hazine açıcısı kaleme seslenerek başlar. Şair kalemi nağmeler söyleyen bülbüle; icaz nüktelerini tartan papağana; süslü, parlak Hüma avcısı bir kuşa teşbih eder. Kalem gayb âleminin mütercimidir. Kalemin gıcırtısı feleklerdeki "kudsiyân"ı raksa getirir. Neyin gönlüne ateşler vuran kalemin gıcırtısı akla hayret verir. Kalemin nakşını Çinli ressamlar kıskanır. O nakışlar siyahlığı ve güzelliği ile cennet hurilerinin saçlarının süsüdür. Şair telmih ile kalemden şunu ister: Divit kuyusuna sihir yaparak şiir Mısır'ındaki Yusuf'u çıkar. Neşâtî yine kalemden sihir yapmasını, gayb hazinelerini ortaya çıkarmasını, can

meclisinde çalğıcı olmasını, nüktedan aklı mest etmesini, hayal çiçeklerini izhar etmesini, söz bağını menekşe bahçesine çevirmesini ve Resûl-i Kibriyâ'yı medhetmesini ister:

İy kilk-i sühan-tırâz-ı ma'ni
Gencîne-güşâ-yı râz-ı ma'ni (Neşâtî 1/1)
Hayret-dih-i 'akl-ı dânişver
Zencîr-i sütûr ile o reftâr (Neşâtî 1/7)
Nakş-ı kademün ki reşk-i Çîndür
Pirâye-i zülf-i hûr-ı 'îndür (Neşâtî 1/8)
Gel çâh-ı devâta eyle efsûn
Kıl Yûsuf-ı mısr-ı nazmı bîrûn (Neşâtî 1/12)
Sad sihr ile ol yine füsunkâr
Gencîne-i gaybı eyle izhâr (Neşâtî 1/13)
Râmişger-i bezmgâh-ı cân ol
Mestî-dih-i 'akl-ı nükte-dân ol (Neşâtî 1/14)
Ezhâr-ı hayâli âşikâr it
Bâg-ı süheni benefşezâr it (Neşâtî 1/15) (Kaplan, 1996, s. 8)

Şeyhülislam Bahayi'nin bir nüshada adı "niyâz-nâme" olan ikinci mesnevisi "makale" adını verdiği dört bölümden oluşur. Mesnevinin birinci bölümü kalemiyedir. Şair mesneviye, hayat ırmağının seçkini, karanlık içinde ölümsüzlük suyunu içiren, cömertliğin kaynağı, uğurlu kaleme seslenerek başlar. Kaleme, İsa nefesli denmesinin şahidi, harflerin beka ile sıfatlanmadan önce yazılan yazılardır. Kaleme bir an arkadaş olan Hızır gibi uzun ömürlü olur. Kimsenin dilinden sır alamadığı düzgün konuşan kalem, dudağının her tarafından şeker saçılan bir papağan gibidir. Gayb sahrasında ağzına gem vurulan at, kalemdir. Kalem; gerçekte hızlı, görünüşte boyun eğen çocuk gibi tavırlarında zıtlık vardır. Akıllara dehşet veren, gerçekleri örten cadı kalemdir. Onun divitinde ne olduğunu kimse bilmez. Çünkü zatında Babil kuyusu karıştırılmıştır. Kalem zahirde günahkâr, hilekârken hakikatte gönülleri aydınlatan bir şeyhtir. Kalem mübhem sırlara vakıf, İbn-i Edhem'in oğlunun yolunun sâlikidir. Allah kalemi yaratırken özünü siyah nura boğmuştur. Fikir çocuğuna merhametli daye, fikir gelinine süs, kalemdir. Allah'ın nurunun yeri kalemin gönlü, can nağmelerini söyleyen ise gıcırtısıdır. Dibi ve kıyısı olmayan can ve gönül denizinin kaynağı kalemdir. Kalem; başsız, ayaksız, sinesi yaralı ney gibi arzunun hükmüne boyun eğer. Vehhâb olan Allah

kalem vasıtasıyla söze can, düzgün konuşana cevap verir. Gönül ve canın her an hizmetinde koştuğu kalem olmasaydı akıl levhası üzerinde hüner süslemesi olmazdı:

Gele ey hâme-i huceste-sıfât
Ser-berâverde-i gadîr-i hayât (Şeyhülislam Bahayi 2/1)
Sana olmakla bir nefes dem-sâz
Bula mânend-i Hızır ‘ömr-i dırâz (Şeyhülislam Bahayi 2/6)
Sensin ol edhem-i keşîde-licâm
K’ola sahrâ-yı gayb ana bir kâm (Şeyhülislam Bahayi 2/11)
Sensin ol câdû-yı hakâyık-pûş
Ki ‘ukûli sen eyledün medhûş (Şeyhülislam Bahayi 2/16)
Tıfl-ı ma’nâya mihribân dâye
Nev-arûsân-ı fikre pîrâye (Şeyhülislam Bahayi 2/27)
Dîn ü dünyâ senünle kâ’imdür
Feyz-i feyyâz sana dâ’imdür (Şeyhülislam Bahayi 2/29)
Ol güher kim kalemde pinhândur
Kânı anun yem-i dil-ü cândur (Şeyhülislam Bahayi 2/34)
K’ola ney gibi tav’-ı hükm-i hevâ
Bî-dil ü sîne-rîş ü bî-ser ü pâ (Şeyhülislam Bahayi 2/37)
Nice medhetmesün hüner-mendân
Seni ey serv-i bûstân-ı cinân (Şeyhülislam Bahayi 2/43)
Vâsıtanla verür veren Vehhâb
Suhana cân Suhan-verâna cevâb (Şeyhülislam Bahayi 2/46)
Olmasaydun sen ey huceste-güher
Levh-i ‘akl üzre nakş-bend-i hüner (Ş. Bahayi 2/73) (Toprak, 2006, s. 90)

İhyâ’nın ikinci mesnevisinin ilk beyitleri kalemiyedir. Kalem, parmaklarda yuva yapan bir bülbüldür. Kalem bülbülünün ötmesi de doğal olarak “beyan” olacaktır. Kalem; kafilede deve sürücüsü, satırların bağı, kâfûr sahasının cilve tertip edeni, söz bahçesinin düzgün fidanı, kemal denizi, elmas dağıtan bir buluttur. Tâbirât askerinin ilmini aydınlatan kalem saf saf dizilmiş kelimât askerinin silahıdır. Kalem, tabir güzelinin yüzünün süsü, takrir kitabesinin dokuma sanatçısıdır. Söz ehli, eline kalem aldığı zaman mazmun hazineleri açılır, görülmeyen manalar açığa çıkar. Amber kokulu elbise giyen kalem ümmetin dilini bilen bir tercümandır:

Bülbül-i lâne-sâz-ı şâh-ı benân

‘Andelib-i terâne-senc-i beyân (İhyâ 2/1)
Ebr-i gevher-nisâr bahr-ı kemâl
Serv-i mevzûn-hırâm-ı sahn-ı makâl (İhyâ 2/3)
‘İlm-efrûz-ı ceyş-i ta’bîrât
Saf-be-saf sâz-ı leşker-i kelimât (İhyâ 2/5)
Çehre-pîrâ-yı şâhid-i ta’bîr
Nakş-bend-i kitâbe-i takrîr (İhyâ 2/7) (Erzen, 2012, s. 719)

Şehdî bir kısmı Farsça olan kalemiyesinde kalemi kara yağız bir ata benzetir. Şair kalemiyesinde diğer mesnevilerde olduğu gibi teşbih ve mecazlarla kalemi ele alır. Kalem fikre hizmet eden asker, hayalin yeni söylenmiş fikirlerinin haremağası, mutlak mana bağının zambağıdır. Hz. Musa’nın asası gibi olan kalem, yaratılmışların övüncü, eşi benzeri olmayan güzelliklerin süsleyicisidir. Şair, Hak şahadetindeki parmak gibi olan fasih dilli kalemden gizli açık sözlerin tercümanı olmasını ister. Çünkü kalem gayb âleminin varidatının menşeidir. Şair kalemin cızırtısını ise Hz İsa’nın nefesine benzetir. Nasıl Hz. İsa nefesiyle ölüleri diriltir, kalem de ölmüş manalara can verir. Şehdî, Kalem suresinin (68/1) birinci ayetine “Nûn, kaleme ve satır satır yazdıklarına yemin olsun” gönderme yaparak kudret kaleminin ezel sanatlarını güzelce yazdığını söyler. Ayrıca kalem hikmet güneşinin doğuş yeri, kuvvet ırmağının membaıdır. Kalem Hz. Âdem’e öğretilen isimleri şerh eder. Şehdî, kalemi ve ondan zuhur eden güzellikleri övmek için tarihi şahısları ve eserleri kıyas unsuru olarak kullanır. Ünlü hattatlardan İmad, Yakut ve Şeyh hat sanatını kalemden öğrenmişlerdir. Erjeng de resim sanatını kalemden ahzetmiştir. Mani ve Bihzad hünerler icat eden kalemin birer dalkavuğudur. Kalem iki dilli olmasına rağmen ondan manaya muhalif bir şey çıkmaz:

Gele ey hâme-i fasîh-i zebân
Tercümân-ı makâl-i sır ü ‘ıyân (Şehdî 1/1)
Menşe-i vâridât-ı ‘âlem-i gayb
Nükte-perdâz hikmet-i lâ-reyb (Şehdî 1/5)
Zanbak-ı bâg-ı ma’nâ-yı mutlak
Hemçü engüşt der-şehâdet-i Hak (Şehdî 1/6)
Matla’-ı âfitâb-ı hikmetsin
Menba’-ı cûybâr-ı kuvvetsin (Şehdî 1/18)
Hep tufeylindir ey hüner îcâd
Deyr-i ‘âlemde Mânî vü Bihzâd (Şehdî 1/22) (Bayındır, 2008, s. 225)

Zihnî'nin "Manzûme-i Li-Şeyh İbrahim Hakkı" başlıklı üçüncü mesnevisi şairin son beyitte belirttiği gibi kalemiyedir. Manzumede kalemi tavsif edip kalemle dertleştiği, İbrahim Hakkı'yı medhettiği için şair bu beyitte mesneviyi "kaside" olarak isimlendirmiştir:

Kalemiyye kasîden oldu tamâm
Ola peygam-bere salât u selâm (Zihnî 3/60) (Macit, 2001, s. 122)

Zihnî kalemden şairlik tabiatıyla istişare etmesinin ve çaresiz gönlüne çare olmasını, nazm gülistanına girerek gül toplamasını, söylenmemiş manaları kucağına almasını söyler. Kalemin istikamette naziri yoktur. Bu nedenle kalem, alem olsa yeridir. Eşyayı unvanla süsleyen kalem Allah'ın ilk yarattığı nûr-ı Muhammedî'den peyda olmuştur. Kalem Allah'ın feyzine mazhar ve lütfuna sebeptir. Kalp hastalıklarına deva olan kalem, şairin gama müptelalıktan söylediği ateşli sözleri duyar, ona merhametle seslenerek bir nasihatte bulunur ve bu nasihatle şairi siteminden kurtarır. Kalemin pendi şöyledir: "Hicran seni bu derde düşürdükten sonra gam denizi hurûş etmiştir. Sen bundan önce "sohbet-i yâr ve dem-i vuslat" ile mutlu iken ayrılık gamı nedir bilmiyordun. Şimdi sen dildara arz-ı hâlini yazıp gönlündeki melâli anlat." Kalemin bir nasihati de şiirle Şeyh İbrahim Hakkı'nın medhiyesini yazmasıdır:

Gel gel ey nev-nihâl-i bâğ-ı murâd
Gel gel ey kilk-i nâdire-îcâd (Zihnî 3/1)
Tab' ile istişâre eyleyegör
Dil-i nâ-çâre çâre eyleyegör (Zihnî 3/2)
İstikâmetde yok nazîr sana
'Alem olsan n'ola cedîr sana (Zihnî 3/7)
Gûş edüp böyle âteşin sühanı
Dedi ol demde hâme dinle beni (Zihnî 3/19)
Yaz o dildâra 'arz-ı hâl-i dili
Söyle hemvâre gel melâl-i dili (Zihnî 3/35)
Medh-i üstâd-ı dil-sitâna ulaş
Menzil-i himmet-ârâna ulaş (Zihnî 3/40) (Macit, 2001, s. 122)

Tasavvufta kalem Allah'ın iradesini temsil etmektedir. Kaleme tasavvuf açısından bakan bir şair Dede Ömer Rûşenî'ir. Rûşenî "Der-Beyân-ı Sıfat-ı Kalem"

başlıklı kalemiyesinde kalemin özelliklerini kalemin dilinden anlatmıştır. Bu mesnevide anlatıcı tipi "kalem"dir. Halveti şiirindeki dinî ve tasavvufî unsurlar üzerine yapılan bir çalışmada Rûşenî'nin kalemiyesini kısaca özetlenir: "Ma'şûkun nezdinde âşığın durumu, kâtip ve kalem ilişkisine benzetilmiş; kâtibin elindeki kalemin macerası temsilî biçimde anlatılmıştır. Kalemi elinde tutan kâtip, kaleme göre güç ve üstünlüğü temsil etmekte, onu kendi isteklerini yerine getirmeye mahkûm etmektedir. Kâtip, kalemi istediği gibi evirip çevirmeye, istediğini yazdırmaya muktedirdir. Kalem, ancak kâtibin elinde bir değer kazanmış olmaktadır." (Öztürk, 2003, s. 47).

Kâtibin elinde zinde, onsuz ölü olan kalemin evvela yedi renginden ve yüzünün yedi renkle mülevven olduğundan bahsedilir:

Gâh ider yüzüm sefîd ü geh siyâh
Gâh zerd ü gâh surh u sebz gâh (Rûşenî 6/2)
Yidi levn ile mülevvendür yüzüm
Yitmiş iki dilden artukdur sözüm (Rûşenî 6/6) (Aydemir, 1990, s. 99)

Aşağıda iki beyitte kalem kendisinin ne olduğunu söyler. Kâfûr safhasına misk kokusunu dağıtan, aslı ve furuatıyla yüce şan sahibi kalemdir. Yola bazen eğri bazen doğru giden, divit şarap küpündeki şarabı içen yine kalemdir:

Safha-ı kâfûra müşg-efşân menem
Asl ile fer' ile 'âlî-şân menem (Rûşenî 6/8)
Hamrını humm-ı devâtun nûş iden
Yola geh egri vü geh togru giden (Rûşenî 6/9)
Müşg-bûy u müşg-pâş u müşg-bîz
Müşg-âsâ müşg-bâr u müşg-rîz (Rûşenî 6/54) (Aydemir, 1990, s. 99)

Kalem konuşmasını kumruya, yürüyüşünü kekliğe, dilini papağana, güzel sesini Anka kuşuna benzetir:

Kumrî-i kârî menem minkâr-ı kîr
Kebg-rev bebgâ-zebân 'Ankâ-safîr (Rûşenî 6/12) (Aydemir, 1990, s. 99)

Divan şiirinde Davut peygamber daha çok sesi ile beyitlerde işlenir. Kalem çıkardığı gıcırtıyı Hz. Davut'un güzel sesine benzetmektedir. Bir başka beyitte kalem kendini mübalağalı şekilde över. Çeşme-i hayvan yani ölümsüzlük suyu kalemin tükürüğünden utanmıştır. Meryem oğlu İsa peygamber ise kalemin sözlerinden

gücenmiştir:

Çeşme-i Hayvân lu'âbumdan hacîl
'Îsî-i Meryem sözümden münfa'îl (Rûşenî 6/14) (Aydemir, 1990, s. 99)

Ağlayıp inleyen, başı dönmüş, sevdalı, kararsız, şaşkın ve delirmiş kalem, kâğıt gülşeninde hoş ve güzel bir tavus kuşu gibi gezer:

Gâh cevlân iderem tâvûs-veş
Gülşen-i kırtâs içinde hûb u hôş (Rûşenî 6/23) (Aydemir, 1990, s. 99)

Kalem görünüşte sessizdir ama gerçekte tabi olarak iyi ve güzel konuşur. Dilsizdir ama yumuşak sözlü olup canın tercümanı olur. Kalem sevgiliyle hoş konuşan neşeli bir ney olurken sevgiliden ayrı ayakta duramayan kuru bir çöp olur:

Sâmitem sûretde ma'nîde velîk
Nâtıkam hôş bî-tekellüf hûb u nîk (Rûşenî 6/42)
Ebkemem ammâ olup ratbu'l-lisân
Tercemân-ı cân-ı cânam cân-ı cân (Rûşenî 6/48)
Yâr ile bir şâh-ı şûham hôş-kelâm
Yârsuz bir huşk-çûbam bî-kıyâm (Rûşenî 6/50) (Aydemir, 1990, s. 99)

Kalem bir beyitte kendisini buluta benzetir. Bulut denizden suyu alıp karaya yağmur olarak döktüğü gibi kalem bulutu da mürekkep denizinden kâğıt toprağına döker:

Ebr kimi hibr bahrına çöken
Kagıdun berrinde bârânlar töken (Rûşenî 6/53) (Aydemir, 1990, s. 99)

Allah âlemde cömertliğini gösterip kaleme güzel bir vücut vermiştir. "Küntü kenzen" sırrını ise kaleme koymuştur. Gizli hazine anlamına gelen "Kenz-i Mahfî" tasavvufun önemli bir terimidir. "Tasavvufun temelini yaratılış nazariyesi oluşturmaktadır. Buna göre Vücûd-ı Mutlak olan Allah, aynı zamanda Kemâl-i Mutlak, Cenâb-ı Mutlak ve Hüsn-i Mutlaktır." (Pala, 2003, s. 454). Gizli bir hazine olan Hüsn-i Mutlak kendi güzelliğini görmek ve göstermek istemiş ve kâinatı yaratmıştır. Tasavvufu göre varlığın özünü nûr-ı Muhammedî oluşturur. Allah önce nûr-ı Muhammedî'yi yaratmış ve ardından varlığı, kâinatı yaratmıştır. İlk yaratılanlar arasında kalem de vardır. Allah'ın iradesini temsil eden kalem yaratılıştan kıyamete kadar olacakları

kaydeder. Aşağıdaki beyitte de kalem kendinden önce bir şey yaratılmadığını söyleyerek tasavvufun yaratılış nazariyesine işaret eder:

Adumu gerçi menüm bende kodı
Küntü kenzen sırrını bende kodı (Rûşenî 6/57)
Menden öndin nesne halk itmedi Hak
Hîç minüm kimi yaratmadı Hak (Rûşenî 6/59) (Aydemir, 1990, s. 99)

Anlatıcı tipinin kalem olduğu diğer bir mesnevi de Abdî'ye aittir. Abdî, kalemiye mesnevisinde kalemi kalemin dilinden özetle şu şekilde tasvir edip över: "Cihan tahtının padişahın benim. Dilim marifet suyunun yolu, zebanım maslahat tercümanıdır. Mana mülkü bana musahhardır. Padişahlar iltifatımın esiridir. "Mahv ve âyât" bana Allah'ın bir ihsanıdır. İki harfim hastalıkları, yanlışları müstakim eder, tasarrufum fesadı barışa sevk eder. Cim harfine koyduğum nokta düşmanın sırtında ağır bir yük gibidir. "Levh-i Mahfûz" tahtgâhımdır. Cihan hükmüm ile sevinir ve mahzun olur. Mecliste sohbet arkadaşım ilham edilmiş manadır. Divitim her zaman manaların gözüne sürme çeker. Nazenin hayalim güzel bir kız gibidir. Güzel kızın saçı da mürekkep hokkasına konulan liftir. "Sırr-ı Levlâk" benimle bildirilmiştir." Kalem bu şekilde kendini tasvir edip övdükten sonra "akıl, ilim, edep ve siyaset" ve bunların faydalarını anlatır bazı nasihatler verir. Daha sonra "seyf ve kalem" konusuna gelir. İkiz kardeş gibi gördüğü kılıç ve kalemi mukayeseli olarak ele alır. Kalemiyenin sonunda Abdî, bu konuda sözün sonunun olmadığını, kalemin isterse bir kitap yazacağını söyler:

Bu vâdîde sözün yokdur hesâbı
Yazar isterse hâme bir kitâbı (Abdî 4/59)
Sen artık 'Abdiyâ hatm-i kelâm et
Bunu derk edene 'arz-ı selâm et (Abdî 4/60) (Sağlam, 2011, s. 467)

Sonuç olarak ayet ve hadislerde ifadesini bulan, kültür ve medeniyetimizde önemli yer tutan ve geleneğimizde mukaddesattan sayılan kalem, edebiyatımıza da yansımıştır. Kalem gönüldeki manaların kâğıda dökülmesine vesile olduğu için şairlerin dert ortağı ve dostudur. Divan edebiyatında kalemin teşhisle kişilik kazanıp şairin dert ortağı ve dostu olması çokça görülen bir husustur. Mesnevilerde kalemin "*sesi, rengi ve şekli*" üzerine teşbih ve mecazlar yapılmıştır. Kâğıt bir gülşen olunca kalem o gülşende tavus kuşu, bülbül, papağan ve fidan olur. Kâğıt bir arsa olunca kalem o arsada koşan ve hareketiyle misk kokuları yayan bir at olur. Kalem mana hazinesinin bekçisi, sihirler

yapan bir cadı, gayb âleminin mütercimi, mana ülkesinin şahı, kemalatta hükmü geçen bir sultandır. Kalemin mürekkep döküp yazı yazması da bulutun yağmur dökmesine benzetilmiştir. Bu benzetme ve mecazlarda dinî ve mitolojik kişilere atıflarda bulunulmuştur. Kalem, kâğıt üzerine inciler döküp renk renk yazılar yazdığında beyitlerde divan şiirinin ressamları Behzat ve Mani'ye telmihler yapılır. Kalem, Hz. İsa'nın nefesiyle ölüleri dirilttiği gibi ölü manalara can verir. Kalemin içi Babil kuyusudur. Kalem iki dilli yani ucunda yarık olmasına rağmen manaya muhalif hiçbir şey kalemden çıkmaz. Tasavvufî anlamda ise kalem Allah'ın iradesini ve kaderi temsil eder. Aynı zamanda kalem "küntü kenzen" sırrına vakıftır. Kalemiyelerde dikkat çeken bir husus da iki mesnevide anlatıcı makamında kalemin olmasıdır. Bu mesnevilerde kalem kendisini anlatır.

5.3.6.3. Lugaz

Arapça bir kelime olan lugaz şu anlamlara gelmektedir: "meyl etmek, yaban faresinin delikleri manasınadır, cem'i elgâz gelir. Ve dahi lugaz şu eğri çepreşik yola derler ki sâlikine müşkil ola." (Ahterî, 2009, s. 580). Edebî bir terim olarak lugaz "bir şeyin özelliklerinin sıralanarak ne olduğunun bilinmesini istemek amacıyla kaleme alınan şiirlerdir. Bilmece, anlaşılması, çözülmesi güç söz, konu olan şeyin ismi kapalı şekilde söylendikten sonra ne demek istendiği sorularak yapılan bir söz oyunu." (Akkuş, 2007, s. 169; Karaalioğlu, 1978, s. 429). Lugaz türü 15. yüzyıldan 19. yüzyıla her devirde sevilmiş ve yazılmıştır. Lugazların her devirde sevilip yazılmasının nedenlerinin başında "eğlendirme" işlevi gelmektedir. Yine divan şiirinin bilmecelerinden olan muamma ve lugazların çözümünde insanın pratik zekâsı yanında bazı konularda ilim ve kültürünün de olması lazımdır. Şairler lugazların içine insanın merak duygusunu kamçılamak için çeşitli yollarla ipuçları koymuşlardır. Bazı lugazların başında veya sonunda muammada olduğu gibi bilmecenin cevabı şair tarafından konulmuştur.

> Lugazlara "Nedir ol, nedir ol kim, ol ne isim, ne acep isim" gibi soru cümlecikleriyle başlanır. Farsça lugazlar "çîst, çîst ân ki, çîstân" gibi sorularla başlar. Arapça lugazlarda böyle bir şart görünmez, ancak bunlar da "mâ" gibi bir soru edatıyla ve "mâ hüve, mâ hüve'l-ism, habbirûnî eyye şey'in" gibi soru cümleleriyle tertip edilmektedir. Türk ve Fars edebiyatlarındaki örneklerde ilk mısraa yerleştirilen bu gibi ibarelerin ardından şiirlerin uzun olanlarında genellikle şairin mahlası da bulunur (Uzun, 2003, s. 222-223).

Lugazlar başta kıt'a olmak üzere gazel, küçük mesnevi gibi nazım şekilleriyle de

yazılmıştır. Manzum lugazların yanında sayıları az da olsa mensurları da vardır. Muamma ile lugaz arasındaki farklar şunlardır:

1. Lugazlarda özel ad dışında tüm varlık ve nesneler bilmeceye konu olurken muammalarda yalnızca özel adların söz konusu olması.
2. Muammalarda cevap başlıklarda verilirken lugazlarda cevap belirtilmemesidir. (Gökalp, 2012, s. 388).

Lugaz lafız ve mâna lugazları olarak iki temel kategoriye ayrılır. Lafız lugazlarının birden çok manaya sahip kelimenin uzak veya karşıt anlamını kastetmek (tevriye,- lahn, melahin, mugalata ma'neviyye) kelimeyi anlamlı sözcüklere bölüp verilen müteradifleriyle bilinmesini istemek, iki kelimeyi bitişik yazmak, bir kelimeyi parçalayıp yazmak, hemzeliyi yumuşatmak (teshîl), nokta değişikliği yapmak (tashîf), tersinden okumak (kalb) ve başka bir dile nakletmek gibi birçok çeşidi vardır… Mana Iugazlarında bir şeyin anılan vasıflarıyla kendisinin bilinmesi istenir (Durmuş, 2003, s. 221).

Aşağıdaki tabloda incelemeye dâhil ettiğimiz divanlardaki "Toplam Lugaz Sayıları (TLS)" ve "Mesneviyle Yazılan Lugaz Sayıları (MYLS)" yüzyıllara göre verilmiştir. İncelemeye dâhil ettiğimiz divanlarda toplam lugaz sayısı 435'tir. 220 şairden 53 tanesinin divanında lugaz mevcuttur. Bu lugazlar içerisinde mesnevi nazım şekliyle yazılan lugaz sayısı da 367'dir. Tabloda da görüldüğü gibi toplam lugazlar içinde mesnevi ile yazlılan lugazlar % 84,3'lük bir orana sahiptir. 53 şair içerisinde en çok lugaz yazan şairler Fennî, Vahyî ve Azîzî'dir. Küçük mesneviler içerisinde 367 mesnevi ve % 24'lük oranla en çok lugaz bulunmaktadır. İncelemeye dâhil ettiğimiz divanlarda dikkat çeken bir husus da mesnevi ile yazılan lugazların 16. yüzyılda başlamasıdır:

Tablo 24.

Yüzyıllara Göre Lugaz ve Mesnevi İle Yazılan Lugaz Sayısı

Şair	TLS	MYLS
1. Azîzî	24	14
2. Cinânî	1	1
3. Lâmi'î	18	10
4. Ravzî	4	4
5. Bosnalı Sâbit	5	4
6. Kâşif	1	1
7. Muhîtî	1	1
8. Nâbî	30	21
9. Nâlî	17	10
10. Nazîf	1	1
11. Sükkerî	15	14
12. Vahyî	33	32

13. Antakyalı Münîf	2	2
14. A. Sâmî	2	2
15. Âsım	2	2
16. Çeşmî-zâde Reşîd	4	4
17. Ebubekir Celâlî	3	1
18. Fennî	59	58
19. Hâkim S. Mehmed	8	4
20. Hâmî	1	1
21. Hikmetî	5	1
22. Kâmî	17	9
23. Lebîb	12	11
24. Mehmed Hâlis	4	4
25. Mehmed Şerîf	2	2
26. Mîrzâzâde Sâlim	6	5
27. Nebzî	4	4
28. Nedîm	2	2
29. Neylî	16	13
30. Nûrî	5	4
31. Râmiz	5	5
32. Sabîh	9	8
33. Seyyid Vehbî	19	13
34. Subhizâde Feyzî	18	18
35. Sünbülzâde Vehbî	5	5
36. Şehdî	19	19
37. Şeyh Gâlib	2	2
38. Şeyhülislam Es'ad	19	18
39. Şeyhülislam İshak	5	2
40. Vahîd Mahtûmî	1	1
41. Azmî	6	6
42. Câzib	3	3
43. Cesârî	5	3
44. Enderunlu Vâsıf	1	1
45. Fatîn	1	1
46. Hâlet Efendi	1	1
47. Hanyalı Nûrî	6	6
48. Leylâ Hanım	5	5
49. Meşhûrî	1	1
50. Nâfî	1	1
51. Re'fet	3	1
52. Sutûrî	1	1
53. Şeref Hanım	4	4
Toplam	**435**	**367**

Aşağıda da görüldüğü gibi XVI. yüzyılda 29, XVII. yüzyılda 84, XVIII. yüzyılda 220 ve XIX., XX. yüzyılda 34 lugaz küçük mesnevi ile yazılmıştır. En çok lugaz ise 220 mesnevi ile XVIII. yüzyılda görülmektedir:

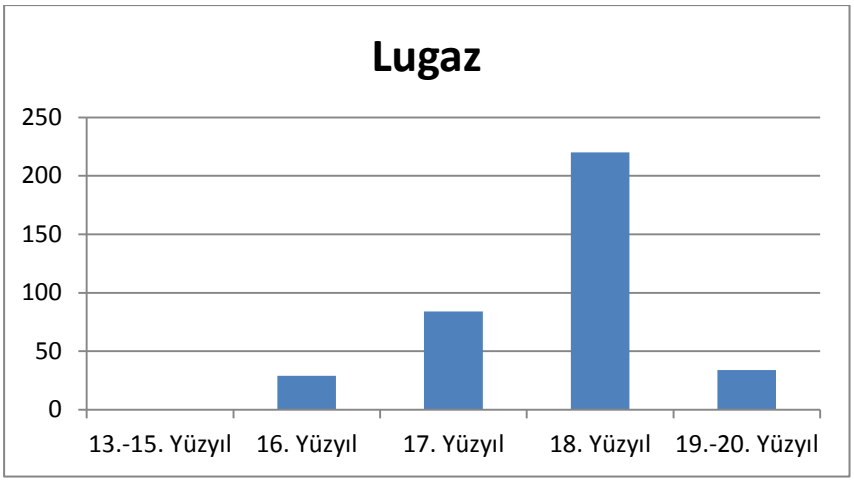

Şekil 15. Yüzyıllara göre küçük mesnevi ile yazılan lugazlar.

5.3.6.4. Manzum Çeviri

Küçük mesnevilerle manzum çeviri 3 şair yapmıştır. 15. yüzyıl şairlerinden İbrâhîm Beg on beş tane, 19. yüzyıl şairlerinden Âsaf ve Yavsî ise birer çeviri yapmıştır. Manzum çeviriler tüm mesneviler içerisinde 17 mesnevi ve % 1,1'lik orana sahiptir. İbrâhîm Beg Mevlana'nın Mesnevî-i Ma'nevî adlı eserinden ve kaynağı tespit edilemeyen toplam 15 hikâyeyi nazmen çevirmiştir. İbrâhîm Beg Divanı üzerine yapılan çalışmada "Mesnevî'den Alınan Hikâyeler" adlı ayrı bir bölümde bunların isimleri verilmiştir (Güler, 1995, s. 33). Şair hikâyelerde temsil yardımıyla zihinleri hakikate hazırlar. Hikâyelerden sonra hakikatleri kendisi açıklar ve ardından o konudaki görüşlerini ve nasihatlerini sıralar. Mesneviden çevirdiği hikâyelerin çoğunun girişinde Mevlana'yı över ve ardından hikâyeyi anlatır. Hikâyelerin sonunda ise dua ve münacat bulunur. Zaten şair bir mesnevisinde hikâyeleri nazmen çevirdiğini şöyle söyler:

Dinle Türkî nazmile takrîrini
Eydeyüm ol düşlerün ta'bîrini (İbrâhîm Beg 16/7)
Her ne kim bâtında görinür göze
Düşdurur ta'bîr gelmekdür söze (İbrâhîm Beg 16/8) (Güler, 1995, s. 322)

İbrâhîm Beg'in "Dâstân-ı Sultân-ı Devrân" adlı mesnevisinin 27. beyitten sonrası Mesnevi'den alınan bir hikâyenin manzum çevirisidir. Şair mesnevinin başında Mevlana ve Mesnevi'yi övdükten sonra hikâyeye geçer:

Dinle imdi ol hikâyet nitedür
İşbu sözlerden işâret nitedür (İbrâhîm Beg 3/27)

Hoş meseldür dinlerisen cânıla
Âşinâ eyler seni cânânıla (İbrâhîm Beg 3/28)
Bu meselden bir misâl anlayalum
Terk idelüm kâlı hâl anlayalum (İbrâhîm Beg 3/104)
Meseldür gösterür yol sana senden
Basîret ehli anlar cân u tenden (İbrâhîm Beg 6/13) (Güler, 1995, s. 187)

Bir gece Sultan Mahmut'un uykuları kaçar ve tebdil-i kıyafetle çıkar. Gezerken hepsi hırsız ve sarhoş olan bir gurupla karşılaşır. Sarhoşların her birisinin bir hüneri vardır. Birisinin hüneri köpeklerin havladıkları zaman ne dediklerini anlamasıdır. Bir diğerinin özelliği ise yer altından bile koku almasıdır. Birinin özelliği ise kement atıcı olmasıdır. Sarhoşlar hünerlerini söyleyince Sultan Mahmut da hünerinin sakalında olduğunu söyler. Sultan sakalını sallamasıyla düşkünleri azat ettiğini söyleyince hırsızlar eksiklerinin o olduğunu söylerler. En büyük marifetin sultanda olduğunu ve bütün dertlerine derman olacağını dile getirip onu reis seçerler. Hepsi anlaşıp bir hazineyi soymaya gittiklerinde hazinenin bekçisi olan köpek havlar. Köpeklerin sesinden anlayan adam köpeğin havlamasından, padişahın kendileriyle birlikte olduğunu söyler. Kokudan anlayan adam hazinenin yerini bulur, kement atanın yardımıyla hazineye girip altın, inci alıp çıkarlar. Sultan Mahmut ertesi gün adamlarına emredip hırsızları huzuruna çıkartır. Gece gördüğünü gündüz bilen kişi padişahı hemen tanır. Hırsızlar utanarak sultandan merhamet etmesini, kerem kılmasını isterler. Padişah da kendi hünerini gösterir ve onları bir sakal sallamasıyla affeder. Şair 104. beyite kadar bu hikâyeyi çevirdikten sonra hikâyeden hakikate geçer:

Bu meselden bir misâl anlayalum
Terk idelüm kâlı hâl anlayalum (İbrâhîm Beg 3/104) (Güler, 1995, s. 187)

Hikâyedeki sultan hakikatte Allah'tır. Allah bize bizden daha yakındır. Ayıplarımızı örten Hak, Hz. Muhammed hürmetine bize merhamet eder. Allah; insanı, arşı, levhi, kürsüyü ve felekleri peygamberi için yaratmıştır. Hikâyedeki hırsızlar ise gaflet ehli kimselerdir. Hünerleri hep şöhret için olduğundan sonunda afiyet bulamamışlardır. Hünerleri gözlerini kör ederek kendilerini ibadetten alıkoymuştur. Göz şöhret için değil ibadet ve suretin arkasındaki hakikati görmek için verilmiştir. Kulak şöhret için değil Hak sözünü işitmek için verilmiştir. Bütün organlar aslında eşyanın arkasındaki hakikat olan Allah'ı bulmak için verilmiştir. İnsan ömür sermayesini "bâd-ı

hevâ"ya vererek bu dünyanın hilesine aldanmıştır. Şair mesnevinin sonunda kendi nefsine de nasihatte bulunur ve dua ile manzumeyi bitirir:

Söze magrûr olmagıl bülbül bigi
Tâ ki sır açıla senden gül bigi (İbrâhîm Beg 3/159)
Yâ ilâhî rahmetündür bî-'aded
Hazretünden irişür yine meded (İbrâhîm Beg 3/167)
Ben dahı üftâde kaldum dut elüm
Bî-dil ü serkeşteyem göster yolum (İbrâhîm Beg 3/169) (Güler, 1995, s. 187)

İbrâhîm Beg "Genc-nâme" başlıklı mesnevisinin ilk 10 beytinde hikâyeye geçmeden önce Mevlana'yı över. İnsan-ı kâmil olan Mevlana insanlar arasında "kutb-ı devrân"dır ve Kur'ân'ın sırları ona açılmıştır. Güneşin tarife ihtiyacı olmadığı, kendisini her an gösterdiği gibi şairin de Mevlana'yı övmesine gerek yoktur. Zaten o kendi kendisini över:

Velîler arasında kutb-ı devrân
Ana keşf olmışıdı sırr-ı Kur'ân (İbrâhîm Beg 6/2)
Güneş ta'rîfine irmez ibâret
Güneş kendüzini öger ne hâcet (İbrâhîm Beg 6/4)
Güni medh eyleyen kendüyi öger
Hem anı 'ayb iden kendüye söger (İbrâhîm Beg 6/6) (Güler, 1995, s. 222)

Şair Mevlana medhiyesinden sonra hikâyenin manzum çevirisine geçer. Mesnevi'deki hikâyeler bir misalden ibarettir. Hikâyelerdeki asıl amaç onların taşıdıkları hakikatlerle basiret ehli insanın yolunu bulmasıdır:

Meseldür gösterür yol sana senden
Basîret ehli anlar cân u tenden (İbrâhîm Beg 6/13) (Güler, 1995, s. 222)

Hikâyeye göre dünyadan elini eteğini çekmiş, eve kapanmış yoksul biri vardır. Hiçbir sanat, iş öğrenmemiş bu yoksul adam durmadan gece gündüz Allah'a ibadet etmektedir. Dualarında Allah'ın rezzâk olduğunu söyleyip sebeplere sarılmadan rızık istemektedir. Rüyasında gaybtan bir ses işitir ve mücellit olan komşusunun dükkânında bir kâğıtta istediğinin olduğunu söyler. Sabahleyin hemen gider ve kâğıdı alıp koynuna koyar. Bir tenhaya varıp kâğıdı okur. Kâğıtta bir hazine bulacağı yazılıdır. Hazinenin yeri şöyle tarif edilmiştir: Şehrin ucundaki yüce kubbeyi sırtına al, kıbleye dön ve okunu

at. Okun düştüğü yeri kaz. Yoksul adam hemen bir ok bulur ve atar. Okun düştüğü yeri kazdığında ise hiçbir şey bulamaz. Bundan sonra yoksul adam hazine bulmak ümidiyle günlerini geçirir ama bulamaz. Bu işi artık şehir halkı ve padişah da işitmiştir. Yoksul adam kâğıdı padişaha vermeye karar verir. Artık hazine bulma sevdası padişaha geçmiştir. Padişahın da bütün çabaları nafiledir. Kazdığı yerde hiçbir şey bulamaz ve sinirlenir. Padişah yoksul adama kâğıdı verip kovar. Yoksul adam bir köşeye çekilip dua etmeye başlar. Allah'tan lütfuyla, keremiyle, ihsanıyla bu sırrı açmasını yaşlı gözlerle dua ederek ister. Yoksul, hâtiften bir ses işitir:

Kim iy gönlü harâb u bagrı başlu
Ciger kanından iki gözi yaşlu (İbrâhîm Beg 6/119)
Sözi anlamadın işlersin işi
Sözi anlayup işler uslu kişi (İbrâhîm Beg 6/121)
Sana didüm ki yaydan okı bırak
Dimedüm at okı pertev ü ırak (İbrâhîm Beg 6/122)
Önünde genc sen yazıya gitdin
Emeklerün be-küllî zâyi' itdün (İbrâhîm Beg 6/123) (Güler, 1995, s. 222)

Yoksul adam Hâtiften sesi işitince hemen gider ve dediklerini yapınca önünde gömülü hazineyi bulur.

Şair bu hikâyeden sonra başka bir hikâyenin de çevirisini yapar. İyiliğiyle dillere destan olmuş bir padişah bir saray yaptırmak ister. Her yerden usta sanatkârları getirir ve sarayını yaptırır. Sarayın tek eksiği nakşıdır. Ressamlar toplanınca Çinli ve Rumlular iyi resim yapma konusunda bahse girişirler. Padişah tartışmaya gerek olmadığını sarayın bir tarafını Rumlar, bir tarafını da Çinlilerin nakşetmelerini söyler. Birbirlerini görmemeleri için ortalarına bir perde gererler. Çinliler padişahtan boya isterken Rumlar ise duvarları cilalamaya başlarlar. Aradan perde kalkınca Çinlilerin yaptıkları mükemmel resimler Rumların cilaladıkları duvarlara akseder. Padişah ise Rumların duvarını beğenir. Hikâyedeki Rumlar muhakkikleri ve gönüllerini temsil ederken Çinliler ise "ehl-i zâhir"i temsil eder. Gönülden kir ve pas silinince oraya tahkik güneşi doğar. Şair hikâyenin şerhinde gönülle ilgili şunları söyler:

Gönülden açılur tahkîk bâbı
Gönül câmındadur vahdet şarâbı (İbrâhîm Beg 6/174)
Gönül genci ma'ânî meskenidür
Gönül gencine iren key ganîdür (İbrâhîm Beg 6/175)

Mahabbet gülşeni içre ki güldür
Gönüldür ol gönüldür ol gönüldür (İbrâhîm Beg 6/176) (Güler, 1995, s. 222)

İbrâhîm Beg yedinci mesnevide yine Mevlana'dan bir hikâyeyi tercüme eser. Yusuf-ı sıddık bir gün çocukluk arkadaşını konuk edip sohbet ederler. Yusuf, peygamber olduğu halde bu arkadaşını misafir olarak kabul etmişti. Arkadaşı, Yusuf peygambere kardeşlerinin ettiği eziyet ve zindandaki yaşamından sorunca Yusuf peygamber o konuların geçmişte kaldığını söyleyip konuyu kapatır. Arkadaşı bunun üzerine ona armağan olarak bir ayna getirir. Arkadaşı çok araştırdığını ama aynadan münasip hediye bulamadığını söyler. Çünkü Yusuf peygamberin güzelliğini ancak bir ayna gösterebilecektir. Şair bu hikâyeden çıkarılacak dersi şu beyitlerle açıklar:

Pes bu cân Yûsuf gönül âyinedür
Anda görür hüsninün ayı nedür (İbrâhîm Beg 7/37)
Âyine jeng olsa görinmez safâ
Gizlü ma'şûk anda göstermez likâ (İbrâhîm Beg 7/39) (Güler, 1995, s. 238)

İbrâhîm Beg'in yedinci mesnevide tercüme ettiği diğer hikâye Harezm şahı ile ilgilidir. Şah, Sebzvar adlı şehri fethedince halkı Rafizî oldukları için onlara çok kahreder. Halk bunun üzerine şaha hepimizi esir olarak al ama öldürme derler. Şah da şehirde Ebubekir adında birini bulurlarsa onları affedeceğini söyler. Halk bu emiri yerine getirmek için kapı kapı, ev ev dolaşırlar. Her yeri gezerler en sonunda bir viranede zayıf, bitkin bir adamın yattığını görürler. Adama adını sorduklarında adının Ebubekir olduğunu söyler. Halk olanları anlattığında hasta adam gidecek halinin olmadığını söyler. Halk da onu ölü gibi merdivene koyup şaha götürür. Sünnî şah hasta adamı görünce ağlamaya başlar. Halka, sadece adı Ebubekir diye birinin niçin bu halde olduğunu sorar. Hikâyeden çıkarılacak hakikat dersine göre Harem şahı sultân-ı ezel yani Allah, Sebzvar şehri cihan, Ebubekir ise gönül ehli kimselerdir:

Sebz-var oldı cihân Bu-bekri bil
Ehl-i dildür ehl-i dildür ehl-i dil (İbrâhîm Beg 7/78)
Şâh-ı Harezm oldı sultân-ı ezel
Kullarından gönül ister bî-dagal (İbrâhîm Beg 7/79) (Güler, 1995, s. 238)

İbrâhîm Beg, kaynağı tespit edilemeyen bir hikâyede kanaat ve hırsı konu alır. Hikâyede vermek istediği mesaj, hırsın insanı kör ve sağır ederek sonunda perişan

etmesidir. Hırsın zıddı olan kanaat ile insanın Allah'ı bulmasıdır. İnsan hırsa kapılıp fani dünyanın işlerine dalmamalı, cihanın hilelerine aldanmamalıdır. Hikâye şöyledir: Kışın sonu gelmiş, her yer suyla dolmuştur. Irmak bir kurdu içine alıp sürüklerken yoksul ve üstünde kışlık elbisesi olmayan biri kurdu görür. Kurdun başı su içinde, vücudu dışarda olduğu için adam kurdu, kürk zanneder ve onu almak için suya dalar. O anda kurt adama pençesiyle vurur. Adam kurtulmak için feryat eder ama kurtulamaz. Etraftakiler kürkü bırak gel derler. Adam ben kürkü bırakıyorum ama o beni bırakmıyor der. İbrâhîm Beg "Mesel-i Ayîne'ki Der-Hâne Mu'allak Bâşed Çend Gûne Mi-Şeved" başlıklı mesnevisinde bir misal üzerinde gönül, insan, tecelli konularını Hz. Muhammed, Hz. Musa ve Hz. İsa gibi peygamberleri de konuya dâhil ederek işler. Şairin misaline göre ayna gönül, ev vücut, pencere ise candır:

Gözgü gönül ev ten cân pencere
Pencere ya'nî şehiçün manzara (İbrâhîm Beg 9/31)
Cân u yen devrinde hâtemdür gönül
Hâtem üzre ism-i a'zamdur gönül (İbrâhîm Beg 9/89) (Güler, 1995, s. 257)

Allah insanı yaratmış ve cemaline mazhar kılmıştır. Allah'ın cemali "küntü kenzen"e de gönderme yapılarak bir hazineye benzetilir. Bu hazinenin mührü ise "emanet"i tevdi etmekle halife kılınan insanoğluna verilmiştir. Bir memlekette âdil padişah olmayınca o memleketin yıkıldığı gibi hazinenin mührü elinde olan insan âlemde olmayınca âlem yok olur:

Ol cemâlün mazharı Âdemdurur
Andan ötrü gencine hâtemdurur (İbrâhîm Beg 9/5)
Mühr giderse bu 'âlem yog olur
'Ayn eger olmazsa 'âlem sogılur (İbrâhîm Beg 9/8)
Pâdişâh olmaza âdil bir ile
Ol vilâyet yıkılup varur yile (İbrâhîm Beg 9/10) (Güler, 1995, s. 257)

İbrahin Beg "Mesel-i 'Alem ü Perde Min Kelam-i İbrâhîm Beg" başlıklı mesnevisinde ise yine, bayrak ve perdenin tartışması misalinden hakikate yol arar. Bayrak perdeye şöyle der: İkimiz de kul olduğumuz halde sen içerde ben dışarıda bulunuyorum ve sen rahat olduğun halde ben rahat değilim. Yol zahmetinden tenim inceldi, toz zahmetinden yüzüm sarardı. Ayaklarım demir bağı ile bağlıdır. Bir an olsun yerimde duramıyorum yaprak gibi titriyorum. Sen çok rahatsın, padişahın haremini

bilirsin, gül yanaklıların elini öpersin. Bunun üzerine perde cevap verir: Sen boynunu gökyüzüne uzatırken ben başımı bu eşiğe koydum. Eğer yücelik ve kemal bulmak, kıymetli olmak istiyorsan onu alçaklarda aramalısın. Perde bunu sanavber ve servi ağacının uzun olmalarına rağmen meyvesiz olduklarını hatırlatarak örneklendirir. Münazaradaki bayrak insanın cismi, perde ise gönüldür:

‘Alem ne oldu sende perde kimdür
Kim olmışdur sadef zâtunda kim dür (İbrâhîm Beg 10/38)
Gönüldür perde bu sûret ‘alemdür
Gönül harf oldı bu sûret kalemdür (İbrâhîm Beg 10/39)

Şair bundan sonra gönlü kıyas, teşbih ve mecazlarla tarif eder:

Bu sûret yüce gönül alçak oldı
Anın hak varlıgı bununla toldı (İbrâhîm Beg 10/41)
Bu sûret mahv olur gönül çürümez
Görürsin mum erir nûrı erimez (İbrâhîm Beg 10/42)
Gönüldür ‘arş-ı rahmânî gönüldür
Gönüldür ma’rifet kânı gönüldür (İbrâhîm Beg 10/47)
Gönül deryâ-yı Hak dürdânesidür
Gönül şâh-ı ezel meyhânesidür (İbrâhîm Beg 10/48)
Bu ten balçıgı ana perde oldı
Hayâtun çeşmesi hâşâk toldı (İbrâhîm Beg 10/50) (Güler, 1995, s. 266)

İbrâhîm Beg Divanı’ndaki on birinci mesnevide ahlâk konusunu, kaynağı tespit edilemeyen bir hikâye üzerinden anlatır. Bağdat şehrinde bir fakir, kızını bir köşkere verir. Karı koca bir araya gelip ayş gölüne dalarlar. Adam geline susadığını söyleyince gelin dudaklarını adam uzatır. Adam, gelinin dudaklarını öyle bir ısırır ki dişleri dudağa geçer. Adamın mesleği deri ile uğraşmak olduğundan âdetinden, huyundan vazgeçememiştir. Şair bu kıssadan alınacak hisseyi şöyle açıklar:

Hezli terk eyle vü hakîkat bul
Her sözün sırrın anla lezzet bul (İbrâhîm Beg 11/9)
Kıssadan hisse alıgör ma’nî
Her tenün cânı vardurur ya’nî (İbrâhîm Beg 11/10)
Kişi yavuz huyı ki ‘âdet ider
Ölmeden sanmanuz kim anı gider (İbrâhîm Beg 11/12)

Her ne iş kim kişiye ‘âdet olur
‘Âdet eskiyicek tabi’at olur (İbrâhîm Beg 11/13) (Güler, 1995, s. 271)

Şair ahlâk ve âdet konusunu bu hikâyeden sonra bir misal ile yine anlatır. Bahçe içindeki bir diken bahçıvan tarafından küçükken kesilmezse zamanla olgunlaşır ve büyür. Aynen bu şekilde kişi kötü âdetlerini tabiatı olmadan tövbe eliyle kesmeli, diken ağacına gül aşılamalıdır. Hz. Muhammed ahlâkla ilgili “Allah’ın ahlâkı ile ahlâklanınız” hadisini söylemiştir. Huyu kötü olan cehenneme, iyi olan ise cennete gidecektir. Acı ile şekerin bir araya gelmediği gibi kibirle iyi ahlâk da bir araya gelmez.

İbrâhîm Beg, on ikinci mesnevide çevirisini yaptığı hikâye avcı ile kuşun arasında geçer. Avcının biri bir kuşu yakalayınca kuş avcıya kendisini serbest bırakırsa üç nasihat vereceğini söyler. Birinci nasihati avcının elinde verir: “Mümkün olmayacak bir işe inanma.” Kuş, bir dala konarak ikinci nasihatini verir: “Geçmiş zaman için üzülme, içinde bulunduğun zamanın kıymetini bil.” Kuş bu sözden sonra karnında on dirhem inci olduğunu söyler. Bunu duyan avcı saçını başını yolup feryada başlar. Avcı pişmanlık içinde üçüncü öğüdü ister. Kuş ise avcıya ilk iki öğüdünü tutmadığı için üçüncüyü vermeyeceğini ifade eder. Avcı, üç dirhem ağırlığında olan kuşun karnında olduğunu söylediği on dirhemlik inci konusunda “olmayacak bir işe inanmış” ve ardından “elinden çıkmış geçmiş bir iş için ağlayıp feryat etmiştir.”

Bu mesnevinin içinde bulunan diğer hikâye ise bir dericinin attarlar pazarında bayılmasıdır. Bir debbâğ yani deri işleyen birinin yolu attarlar pazarına düşer. Adam yıllarca pis kokular içinde çalıştığı için gül kokusu ağır gelir ve çarşının içinde bayılır. Durumu görenle başına toplanıp gül suyu ile adamı ayıltmaya çalışsalar da nafile. Ne yaparlarsa yapsınlar adamı ayıltamazlar. En sonunda adamın yâri gelir, derdine layık devayı verir ve adam ayılır. Şair bu hikâyeden çıkarılacak dersi şöyle ifade eder:

Bulmayınca derdine lâyık devâ
Olmadı hâcetleri hergiz revâ (İbrâhîm Beg 12/75)
Her devâ bir derde mahsûs oldı çün
Derdi olan cân virür dermâniçün (İbrâhîm Beg 12/77)
Ten devâsı cân devâsı bir degül
Ten gıdasın cân u gönül yir degül (İbrâhîm Beg 12/78)
Cân gıdası hikmet oldı ma’rifet
Ten gıdası etmek oldı aş u et (İbrâhîm Beg 12/79) (Güler, 1995, s. 275)

İbrâhîm Beg'in mesnevisindeki üçüncü hikâye ise cahillik, ahmaklık üzerinedir. Bir gün Hz. İsa ardında atlı var gibi koşmaktadır. Peygambere niçin bu şekilde ok gibi kaçtığını sorduklarında "ahmaktan kaçıyorum" cevabını verir. Peygambere, onun Allah'ın elçisi olduğu, mucize olarak ölüleri diriltmenin verildiği hatırlatılıp niçin kaçtığı sorulunca şu cevabı verir: "Evet, Allah bana ölüleri diriltme mucizesi, birçok nimet ve hastalıklara deva verdiği halde ahmaklığın, cahilliğin devasını vermedi, ondan kaçıyorum." İbrâhîm Beg, on üçüncü mesnevisinde "akıl ve nefsi" Mevlana'dan iki hikâyeyi çevirerek anlatır. Zamanın birinde gece gündüz oruç tutup namaz kılan takva sahibi bir adam vardır. Bu adamın karısı ise hileci, dedikoducu ve hayâsız biridir. Kadın kocası uyurken her gece kaçar sabah vakti evine geri gelirmiş. Adam bunu anlayınca evin kapısını kaparak hanımını beklemeye başlamış. Kadın eve gelince kapının kapılı olduğunu anlamış açmaya çalışsa da açamamış. Kocası kapının ardından "gece nerdeysen şimdi oraya git" diye seslenmiş. Kadın yine hile yaparak evin bahçesindeki su dolu kuyuya bir taş atarak kendi düşmüş gibi ses çıkarmış. Kocası ise hanımı boğuluyor telaşıyla kapıyı açmış. Mesnevideki ikinci hikâye ise Mecnun ile deve arasında geçer. Mecnun Leyla'ya gitmek için devesiyle yola çıkar. Mecnun Leyla'ya doğru gittiği halde deve geride bıraktığı yavrusuna doğru gider. Hikâyelerdeki kadın ve deve nefsi, adam ve Mecnun ise aklı temsil etmektedir. Şair hikâyelerden sonra akıl-nefis, iyi arkadaş edinme, kendini tanıyarak Allah'ı tanıma konularında nasihatlerde bulunur:

Geldük imdi bu mesel takrîrine
Koyalum her kasdı yirlü yirine (İbrâhîm Beg 13/45)
'Akl ol erdür ki nûrânîdurur
Nefs ol 'avret ki zulmânîdurur (İbrâhîm Beg 13/46)
'Akl rahmânî vü şeytânî beden
Cinsiyetde bir degüldür cân u ten (İbrâhîm Beg 13/47)
'Akla uyanun makâmı 'arş olur
Nefse uyanun makâmı ferş olur (İbrâhîm Beg 13/69)
Nefs-i emmâre katı düşmandurur
Nefs odudur kim tamuda yandurur (İbrâhîm Beg 13/70)
Nefsine uyan kişi olmaz temîz
Nefsini hôr eyleyen oldı 'azîz (İbrâhîm Beg 13/71)
Ejdehâdur nefs yorar 'âlemi
Nice katlansun bu misgîn âdemî (İbrâhîm Beg 13/74)

Nefsi aclıklardurur süst eyleyen
Sonra tâ'at kılmaga cüst eyleyen (İbrâhîm Beg 13/76)
Bilür Hakkı yakîn nefsini bilen
Men 'arefe nefse fekad 'arefe rabbehu (İbrâhîm Beg 13/80)
Her kimise kişinün hem-sohbeti
Ol kadardur i'tikâd u himmeti (İbrâhîm Beg 13/85) (Güler, 1995, s. 286)

İbrâhîm Beg on dördüncü mesnevisinde; aşk, mana-suret, vahdet-kesret, can-ten konularında nasihat için Mevlana'dan iki hikâyeyi çevirir. İyi huylu bir adamın huysuz, yavuz bir hanımı vardır. Adamın kazanıp getirdiklerini boş yere harcamasından evde bereket gitmişti. Adam bir gün misafir için yarım batman et getirir. Kadın eti sevdiğine yedirip hile ile eti kedinin yediğini söyler. Adam bunun üzerine kediyi tartar ve kedi yarım batman gelir. Kocası, kadına "kedi buradaysa et nerde, et buradaysa kedi nerde?" sorusunu sorar. Bu soru üzerine kadın hiçbir şey söyleyemez, susar. İkinci hikâye susuz bir adamın duvar üzerinden suya taş atmasıdır. Bir suyun kenarında duvar, duvarın üzerinde bir adam vardır. Susamış adamın suya kavuşmasına duvar engeldir. Adam suya kavuşamayınca duvardan bir parça taş alıp suya atar ve çıkan ses adamın hoşuna gider. O anda su konuşmaya başlar ve taş atmada adama ne fayda olduğunu sorar. Adam bu işte kendisine iki faydanın olduğunu söyler. Birincisi çıkan sesin adama hoş gelmesi, ikincisi ise her taş atmada duvarın küçülmesi, adamın suya biraz daha yaklaşmasıdır. İbrâhîm Beg, on beşinci mesnevisinde aşk konusunu anlatmak ve bu konuda nasihat vermek için padişah ve cariye hikâyesini çevirir. Padişah bir gün ava çıkar ve avda gördüğü bir kıza âşık olur. Para ve altın verip kızı satın alır. Padişah kızı saraya getirir ama bir zaman sonra cariye hastalanır. Hastalığı çok üzülen padişah çevresindeki bütün tabipleri toplar. Tabipler ne yapsalar da hastalığa çare bulamazlar. Padişah da çaresizlikten secdeden yüzünü kaldırmadan münacata başlar. Duada ağlarken uykusu gelir ve rüyasında kendisine beşaret veren bir pîri görür. Sabah saraya geldiğinde kapıda rüyasındaki pîri görür. Padişah sanki bir kul gibi pîrin yanına varır ve ona ikramda bulunur. Padişah, pire bütün olup bitenleri anlatır. Pîri sarayı boşalttırıp cariyenin yanına girer, cariyenin nabzını tutarak başında geçenleri anlatmasını ister. Cariyenin nabzı, Semerkant'taki sarrafı anlatırken hızlı atınca pîr hemen hastalığın çaresini anlar. Pîr cariyenin derdinin aşk olduğunu anlatır. Padişah da Semerkant'taki sarrafı sarayına getirmeleri için adamlarını gönderir. Sarraf, padişahın adamlarını ve hediyeleri görünce aklı başından gider ve saraya gelir. Padişah sarrafa sarayın hazinesini teslim eder.

Sevdiği adama kavuşan cariye kısa zaman sonra iyileşir. Padişah pîrin hazırladığı zehirli şerbeti sarrafa içirir ve sarrafın güzelliği kaybolup sonunda ölünce cariyenin aşkı da biter. Hikâyedeki padişahın canı, cariyenin nefsi ve pîrin aşkı temsil ettiğini şair şöyle açıklar:

Geldük imdi kıssanun ma'nîsini
Senden iste hâlı bilme sen seni (İbrâhîm Beg 15/167)
Şâh kimdür ol kenîzek senden kim
Ol velî kimdür kim olmışdur hâkim (İbrâhîm Beg 15/168)
Ol tabîb olanlara yâhûd misâl
Eydelüm ger dinlerisen bî-melâl (İbrâhîm Beg 15/169)
Şâh cândur ol kenîzek nefsin bil
Ol velî olanı 'ışkı anlagil (İbrâhîm Beg 15/170)
Ol tabîb olanları bilgil yakîn
Hissi bâtın birle 'aklundur hemîm (İbrâhîm Beg 15/171) (Güler, 1995, s. 306)

İbrâhîm Beg, on altıncı mesnevisinde "aşk, akıl ve gönül"ü anlatmak ve bu konuda nasihat vermek için muhtesip ve sarhoş hikâyesini çevirir. Gecenin bir vakti muhtesip şehirde gezerken bir sarhoş ile karşılaşır. Sarhoşa "içtiğin ne, sarhoş musun?" diye sorar. Sarhoş ise testidekini içtiğini söyler. Muhtesibin testide ne var sorusuna, sarhoş "içtiğim şey var" cevabını verir. Muhtesip, sarhoşun açık konuşmamasına sinirlenir. Ardından muhtesip, sarhoşa "âh" çekmesini söyler ama sarhoş "hû" der. Niçin böyle yatığını sorunca sarhoş şu cevabı verir: "Âh, hasret ateşinden bir dumandır, hû ise neşeden gelir." Bunun üzerine muhtesip, sarhoşu zindana götürmek ister. Sarhoş ise idrakinin, aklının ve gücün olmadığını bu yüzden gidemeyeceğini ifade eder. Hikâyedeki muhtesibin aklı, sarhoşun ise gönlü temsil ettiğini şair şöyle açıklar:

Geldük imdi bu mesel takrîrine
Bu sözün aslı ne takrîri ne (İbrâhîm Beg 16/40)
Muhtesîb 'akl oldı mest oldı gönül
Anunçün mey-perest oldı gönül (İbrâhîm Beg 16/41)
Bu gönüldür 'ışk-ı câmın nûş iden
Dâyimâ ma'şûkıla baş hoş iden (İbrâhîm Beg 16/42)
Bu gönül oldı ezelden 'ışka yâr
'Işka uymaz 'akl-ı cüzvi yil kovar (İbrâhîm Beg 16/43)
'Işk şâhınun gönüldür çâdırı

‘Işk deryâ oldı gönüldür dürri (İbrâhîm Beg 16/54) (Güler, 1995, s. 322)

İbrâhîm Beg Divanı’nın son mesnevisinde “yâr ve ağyar”ın kim olduğu konusunu ele alır. Şair dostluğun şartlarını saydıktan sonra iki hikâye üzerinden hakiki dostluğu anlatır. Şaire göre yârin şartları vardır. Yâr, her şeyden önce yoldaş olmalı ve gizli saklı her şeyini anlatabilmelisin. Yâr sıkıntılı zamanlarda acını paylaşmalı, sevinç zamanında da yanında olmalıdır. Ağladığın zaman yaşını silmeli, eksiğin olduğu zaman ise eksikliğini gidermelidir. Dostlar birbirlerini Allah için sevmeli, birbirlerine hakkı tavsiye etmelidir:

Yâr u agyâr kimidür anladayım
Yârısan yâr sözini dinledeyim (İbrâhîm Beg 17/5)
Yâr kim ya’nî iş ü yoldaşun
Bir ola ana içün ü taşın (İbrâhîm Beg 17/7)
Gussa vaktinde gam-güsârun ola
Şâd olursan bilekde yârun ola (İbrâhîm Beg 17/8)
Eksügün olsa bitüre işüni
Çünki aglayasın sile yaşunı (İbrâhîm Beg 17/10) (Güler, 1995, s. 332)

Şair, dostun alâmetlerini saydıktan sonra dostun dört kısım olduğunu bunlardan üçünün övülüp birinin ise yerildiğini ifade eder. Övülenler; şeriat, tarikat ve hakikat, yerilen ise dünya hayatının yâridir. İbrâhîm Beg’e göre yerilen dost ise “yâr-ı nefsânî”dir. Onun derdinin dermanı şehvettir. O her zaman riyayı sever. Dışı dost, içi düşmandır:

Yâr dört oldı üçidür mahmûd
Biri mezmûm kalanı mes’ûd (İbrâhîm Beg 17/13)
Biri şeri’atde bir tarîkatde
Biri severdürür hakîkatde (İbrâhîm Beg 17/15)
Biri dünyâ hayâtınun yârı
Yâr idinmeye uslu agyârı (İbrâhîm Beg 17/16)
Belki dördünci yâr-ı nefsâni
Derdinün şehvet oldı dermânı (İbrâhîm Beg 17/118) (Güler, 1995, s. 332)

Şair dost konusunda iki hikâye anlatır. Bunlar şöyledir: Tarikat ehli kişilerden bazıları bir ihvanın evine giderler. Evde cariyeden başka kimse yoktur. Cariye gelenlere

ikramda bulunur. Gelenler cariyeden sandığı getirmesini isterler ve gerektiği kadar altın alıp giderler. Ev sahibi eve geldiğinde cariye her şeyi anlatır. Bunun üzerine ev sahibi cariyeye şunları söyler: "Sen bana müjde verip beni mutlu ettin. Ben de seni azat ediyorum. Çünkü dostlar bana nazar etmiş. Benim toprağımı altın gümüş yapmışlar."

Bağdat şehrinde, Ebu'l-Hasan dostlarıyla oturup sohbet ederken onları sevmeyen zındıklar da bir yere toplanırlar ve sihir ile halkı meftun ederler. Bundan rahatsız olan halk halifeye gidip şikâyet eder. Halife ise hemen onların getirilip boyunlarının vurulmasını ister. Bu sırada Ebu'l-Hasan gelerek ilk önce kendisinin öldürülmesini ister. Böylece Ebu'l-Hasan'ın sözü kalplere işler, zındıkların taş yürekleri mum gibi olur.

İbrahin Beg dışında Âsaf ve Yavsî birer çeviri yapmışlardır. Âsaf, manzum çevirisinde Fransız şair Racine'nin Britanikus adlı eserinden seçtiği birkaç parçayı tercüme eder. Mesnevinin girişinde eserin tamamını ileride çevireceğini söyler. Tercümede önce şahısların adını verip onları tanıtır ardından beş fasılda tercümeyi tamamlar.

> Vak'a Roma'da Neron'un sarayında cereyan eder (Roma târihi 507, mîlâdî 55). Bu târihte Roma, Neron ve L. Antistus'un konsüllüğü altındadır. Bu piyesin mevzûu, Tacitus'un Annales isimli eserinin üçüncü kitabından alınmış olup, Britanikus'un Neron tarafından zehirlenmesi veya daha doğrusu, Neron'un fazilet maskesini yüzünden atıp Agripin'i tahrik eylemesi ve artık hiçbir şeyin kendisini durduramayacağı cânîlik ve kâtillik mesleğine atılmasıdır (Ceylan, 2003, s. 31).

Yavsî "Fıkra" başlıklı son mesnevisinde Sa'dî'nin didaktik bir hikâyesinin manzum çevirisini yapar. Bir adam dağda gezerken büyük bir kurdun elinden koyunu kurtarır. Adam, koyunu evine götürüp bir gece misafir etmeden bıçağı koyunun boğazına dayar. Koyunun gülşenine o anda hazan gelir. Bunun üzerine zavallı koyun şöyle feryat eder:

Kurdun elinden beni kurtarmış iken

Başumun kurdı kesildün re'sen (Yavsî 4/6) (Yüksel, 2010, s. 179)

Sonuç olarak yapılan 17 manzum çeviriden 15 tanesi İbrahim Beg'e aittir. İbrahim Beg çevirilerini Mevlana'dan yaptığı için doğal olarak mesnevilerde önce Mevlana ve Mesnevi'sini medheder. Şairin çevirilerdeki amacı kendi ifadesiyle, temsil youyla hakikati bulmaktır. Bunun için şair "*hakikat, nefis, akıl, gönül, vahdet-kesret, dost, marifet, kanaat, hırs, dünya hilelerine aldanmama"* gibi konularda kıssadan hisse verir. Diğer çeviriler ise Âsaf ve Yavsî'ye aittir. Âsaf Fransızcadan, Yavsî ise Farsçadan birer çeviri yapmışlardır.

5.3.6.5. Tarih Manzumeleri

Tarih düşürme, tarih söyleme, tarih nüvîşten, mâdde-i tarih gibi farklı isimlendirme ile karşımıza çıkan "tarih düşürme "ebced hesabı" çerçevesinde bir olayın tarihini belirlemek amacıyla başvurulan bir sanattır ve aynı zamanda Arap alfabesindeki harflerin kolaylıkla ezberlenebilmesi için harflerin birleştirilmesi suretiyle meydana getirilmiş sekiz manasız kelimenin oluşturduğu bir sistemin adıdır." (Demirel, 2008, s. 373). "İslâm kültüründe bir olayın tarihini bir mısra, beyit veya ibare içinde ebced hesabına uygun şekilde belirtme sanat." (Karabey, 2011, s. 80). Mürettep bir divanda "tevârîh" bölümünde yer alan tarih düşürme manzumeleri esasında tür değil edebî sanattır. Edebî sanat tasniflerinde ise tarih düşürme manzumeleri bedî' sanatları arasında yerini alır. Divan şiiri geleneğinde gazel, kaside, mesnevi nazım şekilleriyle yazılmış tarih manzumeleriyle karşılaşılsa da daha çok kıt'a nazım şekliyle yazılır. "Başlangıçta öğrenme ve ezberleme kolaylığı için ortaya çıktığı tahmin edilen tarih düşürme, daha sonra şairliğin gereklerinden biri sayılarak bu alanda sanat gösterme aracı durumuna gelmiş, Bursalı Hâşimî ve Seyyid Osman Sürûrî gibi şairlerin elinde en güzel örneklerini vermiştir." (Karabey, 2011, s. 80). Klasik şiirimizde tarih düşürme doğum, ölüm ve evlenmeden tarihî olaylara mimariden seyahatlere kadar çok geniş alanda kullanılmıştır.

> Tarih manzumeleri aynı zamanda Klasik edebiyattaki nazım şekilleri içerisinde bireysel yönü olmakla birlikte, sosyal hayatla bağları en kuvvetli olan ve dikkat çekici oranda sosyal hayatın türlü yönlerine ışık tutan bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarih manzumeleri her ne kadar edebiyatın/şiirin doğal bir parçası gibi görünse de başta tarih olmak üzere, sanat tarihi, mimarî, gemicilik, coğrafya, sosyoloji, psikoloji gibi birçok disiplinin ilgi alanına girebilecek özellikler de taşımaktadır… Tarih manzumelerinin konularına bakıldığı zaman gerçekten birbirinden farklı disiplinlerin ilgi alanına hitap ettiği görülmektedir. Örneğin fetihlerle ilgili tarih manzumeleri tarih; evlenme, sünnet, doğum ve ölüm gibi manzumelere hem tarih hem sosyoloji; çeşme, cami, mescit, vs gibi binalarla ilgili manzumeler hem mimarî hem de dinî açıdan incelenmeye değer özellikler taşımaktadır (Demirel, 2008, s. 374).

Tarihler farklı biçimlerde düzenlenmiştir:

1. Söyleniş Bakımından: Lafzan (lafzî/sûrî) tarih ve mânen tarih
2. Hesaplama Bakımından: Tam tarih, ta'miyeli tarih ve dütâ tarih
3. Harflerin Kullanışı Bakımından: Mu'cem tarih, mühmel tarih (Karabey, 2011, s. 80-81; Pala, 2003, s. 451).

Mesnevi nazım şekli ile tarih düşme sayısı 29'dur ve bu tüm mesneviler

içerisinde % 1,4'lük bir orana denk gelir. Aşağıda yüzyıllara göre tarih düşürme mesnevileri ve şairleri verilmiştir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Necâtî (1).

XVI. yüzyıl: Kefeli Müdâmî (1), Lâmi'î (2), Pîrkâl (1), Ravzî (1), Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî (2).

XVII. yüzyıl: Bahtî (1), Hâşimî (1), Kâdirî (1), Yâri (1).

XVIII. yüzyıl: Esrâr Dede (1), Fennî (2), Feyzullah Nâfiz (1), Gurbî (2), Sünbülzâde Vehbî (1), Şeyh Gâlib (1), Şeyhülislam Es'ad (1), Şeyhülislam İshak (2).

XIX., XX. yüzyıl: Âdile Sultan (2), Hanyalı Nûrî (1), Hüznî (2), Rüşdî (1).

Küçük mesnevilerle yazılan 29 tarih düşürme farklı alanlara aittir. Aşağıda bu alanlar madde madde verilip örnek mesneviler ele alınacaktır. Tarih düşürme ile ilgili ilk başlık "*ölüm*"dür. Şairler sevdikleri kişilerin ölümleri ardından duydukları üzüntüyü dile getirmişler ve onları övmüşlerdir. Tarih düşme mesnevileri içerisinde 8 tanesi mersiyedir. Necâtî Bey "târîh" başlıklı mesnevisinde padişahın ölümüne tarih düşer. Şair padişahın ölümünü hüma kuşunun kafesini terk edip uçmasına benzetir ve makamının "makam-ı mahmûd" olması için dua eder. Lâmi'î'nin İkinci tarih manzumesi ise Hüseyin Çelebi'nin vefatı üzerinedir. Hüseyin Çelebi'nin vefatına "zayf-ı vedûd" (910) olarak tarih düşülmüştür:

Uçtu hümâ-yı devlet pervâz edip kafesten
Könüldü âşiyânı koyup geçip hevesten (Necâtî Bey 11/3)
Reft ez fenâ-yı âlem şâh-ı cihân Muhmûd
Tarih ü menzileş şod huld-ı makam-ı Mahmûd (Tarlan, 1992, s. 130)
Buldı rahmet hâne-i hakda hulûd
Cân didi târîhine "zayf-ı vedûd (Lâmi'î 5/3) (Burmaoğlu, 1983, s. 354)

Ravzî, Atâ Efendi'nin ölümü üzerine yazdığı mersiye konulu mesnevinin son beytinde tarih düşer. Atâ Efendi'nin ölümü 970 (1562-1563) yılıdır:

Didi târîh ana Cebrâ'îl
Rûhını şâd ide Rahmân [u] Celîl (970) (Ravzî 1/13) (Aydemir, 2009, s. 367)

Esrâr Dede, tarih manzumelerinin altıncısında mesnevi nazım şeklini kullanır. Bu mesnevide şair Manastırlı Hâfız Dede'nin ölümüne tarih düşer. Mesnevi "Manastırlı

Hâfız Dede'nin manzum bir biyografisi gibidir… Tarihte sırasıyla Hâfız Dede'nin ailesi, kişiliği, Mevlevîliğe girişi, Mevlevîlik hayatı, ona bakışı ve ölümü ayrıntılarıyla anlatılır." (Horata, 1998, s. 60-61). Şairin, Manastırlı Hâfız Dede'nin ölümüne düştüğü tarih 1210'dur:

Mevlevî Hâfız Manastırlı Dede
Kim Ebû Bekr idi nâmı dünyede (Esrâr Dede 1/1)
Râh-ı Mevlânâ'ya ikrâr eyledi
Terk-i mâl ü mülk ü a'kâr eyledi (Esrâr Dede 1/6)
Döndü hem târîh-i fevtin söyledi
Şaklabânî gitdi dergehden dedi (1210) (Esrâr Dede 1/33) (Horata, 1998, s. 587)

Şeyh Gâlib, Ebubekir Çelebi Efendi'nin oğlu Ârif Efendi'nin ölümüne tarih düşer. Şair tarih manzumesinde önce Ârif Efendi'yi över ardından Allah'ın Ebubekir Efendi'ye bir daha böyle bir melal vermemesi için dua eder:

Vâlid-i pâkine Rabb-ı zü'l-celâl
Bir dahı göstermeye böyle melâl (Şeyh Gâlib 11/14)
Bendesi Es'ad tahayyül eyledim
Nutk-ı Monlâdan tefe'ül eyledim (Şeyh Gâlib 11/16)
Mesnevîden geldi bu beyt-i şerîf
Nokta sıgmaz tâm târîh-i latîf (Şeyh Gâlib 11/17) (Okçu, 1993, s. 917)

Âdile Sultan yine mersiye türündeki "İftirâk-nâme" başlıklı mesnevisinde babası Sultan Mahmut, annesi Zernigâr Hanım, kardeşi Abdülmecit, eşi Ali Paşa ve kızı Hayriye Sultan'nın ölümü, kardeşi Abdülaziz'in cinayete kurban gitmesi üzerine duyduğu acıyı ifade eder. Âdile Sultan iki mersiyenin sonunda da merhum ve merhumeler için Allah'a yalvarır. Şair mersiyesinde dört beyitte ölümler üzerine tarih düşer:

Öyle me'yûsum ki mislin görmemişdi bu cihâm
Vâlidem cânım idi hem vâlidim Mahmûd Hân (1255) (Âdile Sultan 5/1)
'Aksine devr etdi sonra işbu çarh-ı bî-vefâ
Hazret-i 'Abdülmecîd Hân eyledi 'azm-i bekâ (1277) (Âdile Sultan 5/5)
Bülbül-i rûh-ı latîfi uçdı bâg-ı cennete
Mâder ile zevcini yandırdı nâr-ı firkate (1285) (Âdile Sultan 5/12)
Nâ-gehân bir hâl oldu mahşer-i dünyâ gibi

Düşdü al kanlar içine gonca-i hamrâ gibi (1293) (Âdile Sultan 5/16)
Kabrin ol merhûmların bâg-ı cinân eyle hemân
Her birinin destgîri ola hem Fahr-i cihân (Özdemir, 1996, s. 256)

Hanyalı Nûrî Divanı'ndaki tarih manzumelerinin sadece biri mesnevi nazım şekliyledir. Bu mesnevide şair bahadır, güçlü, mert, alçakgönüllü Hasan adlı bir yiğidin ölümüne tarih düşer. Biri Hasan'a kancıklık yapmış ve ölümüne sebep olmuştur. Bu ölümü duyan herkes Hasan'a günahlarının ve hatalarının affi için dua etmektedir. Şairin düştüğü tarih 1220'dir:

Çıkdı bir târîh kim destân ola
Meclis-i rahmet ile şâdân ola (H. Nûrî 22/6) (Sene 1220) (Aydın, 2009, s. 1069)

Tarih düşme mesnevilerinde ikinci madde *"esere başlama veya eseri bitiriş*" ile ilgili olanlardır. Bu konuda 7 tarih düşürme mesnevi bulunmaktadır. Kefeli Müdâmî Emir Sultan menakıbının sebeb-i telif bölümünde esere nasıl başladığını anlatır. Şeyh Süleyman kendisine Emir Sultan'ın kerametlerini anlatan, dilden dile dolaşacak, tarihe geçecek, dinleyenleri coşturacak, dehşete düşürecek, hayran bırakacak bir menakıb yazmasını ister. Şair önce yeteneği ve hüneri olmadığı için bu işe layık olmadığını söyler ve tereddütlerini dile getirir. Şeyh Süleyman da şaire Allah'ın Vâhib, Feyyâz ve Mevlâ olduğunu inayetiyle yazabileceğini söyler. Şair bu manevi destek üzerine menakıbı yazmaya karar verir ve başlar. Şair menakıbın sonunda eserini bitirdiği yılı düz/lafzî tarihle söyler. Şair eserini 947 (Miladi 1540) yılında bitirmiştir:

Menâkıbnâme hatm oldı burada
Okuyup işiden irsün murâda (Kefeli Müdâmî 1/777)
Tokuz yüz kırk yedi olmışdı hicret
Müdâmî işbu nazmı kılduğı vakt (Kefeli Müdâmî 1/778) (Kol, 2007, s. 114)

Pîrkâl Divanı'ndaki altıncı mesnevide divan tertibinin yılını düz tarihle verir. Divan tertibi 954 yılındadır:

Bu tertîb ü bu târîh u bu dîvân
Tokuz yüz elli dört olmışdur ey cân (Pîrkâl 6/1) (Küçük, 2008, s. 44)

Yârî "Hasb-ı Hâl-i Hükûmet-i Hod Der-Baba-yı 'Atîk" başlıklı hasb-ı hâl

mesnevisini temmet kaydıyla 1080 yılının Zilhicce (Aralık) ayında bitirdiğini söyler:

Hamdü lillah bu nüsha-i sâmî
Buldı hatm-i sühanla itmâmı (Yârî 8/160)
Şehr-i zi'l-hicce idi zabt-ı tamâm
Bin seksen idi sinîn-i 'avâm (Yârî 8/161) (Karayazı, 2012, s. 345)

Kâdirî Divanı'ndaki yetmiş dört beyitlik tek mesnevide ölüm ve sonrası için nasihatlerde bulunur. Şair mesnevinin sonunda düz tarihle eserine 1035'de başladığını ve eseri 1040'da bitirdiğini söyler:

Bihamdillâh tamâm oldı kitâbım
Cihâna saçdı nûrın âfitâbım (Kâdirî 1/71)
Bin otuz beşde başlandı bu cennet
Tamâm bin kırkda bedr oldı bu rahmet (Kâdirî 1/74) (Dağdelen, 2011, s. 86)

Gurbî, on iki imamı konu aldığı mesnevisinin sebeb-i telif bölümünde Bosnalı olduğunu, Yenipazar'da oturduğunu, mürşidinin Edirne'de Seyyid Ali, rehberinin Muslî olduğunu söyler ve bölümün sonunda mesneviye başlama tarihini (1150) düşer. Gurbî son mesnevisinde 1135 yılında 25 yaşındayken şiir yazamaya başladığını, Bosna'da, Anadolu'da ve Bender'de 1160 yılı olduğunda güzel şiirler yazdığını söyler ve son beyitte divanının bitmesine tarih düşer.

Gel diyârum Bosnadur bil sen benüm
Hem Yenibâzâr olupdur meskenün (Gurbî 1/53)
Bin yüz elli hem yedide idi sâl
Kim şürû' itdüm bu nazmı yâ ricâl (1150) (Gurbî 1/57)
Hicretinden hazret-i peygamberün
Bin yüz oyuz beş idi sâl-i berîn (Gurbî 9/1)
Ben yigirmi beş yaşındaydum 'azîz
Başladum nazm-ile söz dimek temîz (Gurbî 9/2)
Anatolda Rûm ilinde Bosnada
Dahı Bender cânibinde iy dede (Gurbî 9/3)
Bin yüz altmış olıcak sâl iy cüvân
Akıdup çok âb-ı şi'ri bu zübân (Gurbî 9/4)
Hoş tamâm oldı burada bu kitâb
Didüm uş vallâhü a'lem bi's-savâb (1160) (G. 9/23) (Akbulut, 2007, s. 72, 218)

Sünbülzâde Vehbî divan tertip etmesinin sebebini anlattığı yedinci mesnevisinde yazdığı divanın bitmesiyle tarih düşer. Şair, Sultan Selim' sunduğu divanına 1205 (1790) tarihini düşer:

Dedim târîhini cevher gibi hûb
Ma'ârif gencidir dîvân-ı mergûb (S. Vehbî 7/134) (Yenikale, 2012, s. 62)

Hüznî, münacatının sonunda şiirine son verdiğini, söyleyeceği sözün kalmadığını söyler ve son defa figân kıldığı vakte tarih düşer. Düştüğü tarih Rumî 15 Kânûn-ı Sânî 1350, Hicrî 30 Şevval 1353'dür. Şair, nasihatnâme türündeki ilk mesnevisinin son beytinde "cevher-i târîhi" oğlunun bulmasını ister. Vasiyetnâme mesnevisinin sonunda da tarih beyti vardır:

Hâtime verdim kelâma işbu dem
Kalmadı söz yazmağa çektim kalem (Hüznî 4/32)
Cevher-i târîhimi hıfzet hemân
Son figân kıldı o demde dil-i cân (Hüznî 4/33)
Bu ***vasiyetnâmemi*** belle tamâm
Muktezâsınca 'amel et subh u şâm (Hüznî 1/140)
Cevher-i târîhimi bak ara bul
Gözümün yaşı ise geçti oğul (Hüznî 1/141)
İşte verdim sözlerime hâtime
Fâtiha ihsân edeler zâtıma (Hüznî 2/67)
Peyk-i mevt geldikte yâ Rab katıma
Rûzı kıl son demde hüsn-i hâtime (Hüznî 2/68)
Hizbî cevher etti ihsân Müste'ân
Kendisin târîh hemân kıldı 'ayân (Hüznî 2/69) (Güneş, 1998, s. 187)

Şairler bir "*mimarî yapı*" için de tarih düşmüşlerdir. Bu mesnevilerde öncelikle benzer kalıp ifadelerle yayı övmüşler daha sonra eser için tarih atmışlardır. Bu mesnevileri klasik Türk edebiyatındaki dâriye-kasriye türü başlığı altında okumalıyız. Bu konuda 6 mesnevi yazılmıştır. Lâmi'î Divanı'nda "Tevârîh" bölünde biri Arapça biri Türkçe iki tarih manzumesi vardır. Arapça tarih manzumesi Vaiz Arap Cami'si üzerinedir ve tarih olarak 934 düşülmüştür. Fennî, tarih manzumelerinden ikisinde mesnevi nazım şeklini tercih etmiştir. Birinci tarih manzumesi İzzî Efendi'nin yaptırdığı

saray, ikincisi ise padişahın tuğrası içindir. İki mesnevide de tarih düşülen unsurlar medhedilmiş ve son beyitlerde tarih düşülmüştür. Şair, İzzî Efendi'nin yaptırdığı saray için yazdığı mesnevinin son beytinde, iki mısrada ayrı ayrı tarih düşmüştür. Saray için düşülen tarih 1145'tir. Padişahın tuğrası içi düşülen tarih ise 1152'dir:

İki târîh du'â-gûna idüp de inşâd
Fennî yanıldı tamâmında didi bir üstâd (Fennî 2/8)
Meymenetli olup 'İzzî'ye bu kasr-ı zîbâ
Dem-be-dem sıhhat ile ide derûnında safâ (1145) (Fennî 2/9)
Olup evreng-i sa'âdetde hemîşe kâ'im
Yâ İlâhî ola emr-ile muzaffer dâ'im (Fennî 3/11)
Cevherî harf ile târîhini eyle inşâ
Levha-i 'âleme fer virdi bu ra'nâ tugrâ (Fennî 3/12) (Demirkazık, 2009, s. 707)

Şeyhülislam Es'ad kırk altı tane tarih manzumesinin sadece bir tanesini mesnevi nazım şekli ile yazmıştır. Bu tarih manzumesi de şairin başlıkta ifade ettiği gibi parlak, güzel bir ev içindir. Şair önce Sinimmar'ın bile hayal edip yapamayacağı binayı "behcet, ra'nâ, bâlâ, zîbâ", vâlâ, pâkîze" gibi ifadelerle över ve mesnevinin sonunda hanenin bitimiyle ilgili tarihi düşer:

Bir melek geldi temâmın didi sad tahsîn
Kıldı bu beyt-i dü-târîh ile vasfın tebyîn (Şeyhülislam Es'ad 2/12)
Tarh-ı ber-cestesi pâkîze bînâsı zîbâ
Dil-nişîn câ-yı güzîn dâr-ı meşîd ü bâlâ (Ş. Es'ad 2/13) (Doğan, 1997, s. 120)

Şeyhülislam İshak tarih manzumelerinin içinde iki tanesini mesnevi nazım şekli ile yazar. Birincisi İbrahim Paşa medhiyesi ve saray için düşülen tarihtir. Bu manzume hem övgü hem de kasriye/dâriye adı verilen saray tasviridir. Şair övdüğü saraya tazim için 1130 tarihini düşer. İkinci tarih manzumesi ise İrem saraylarının bile kıskandığı bir hane içindir. Şair medhettiği bu haneyi tebrik için 1126 tarihini düşer:

Kilk-i ishâk-ı nev-terâne-edâ
Eyleyüp vasfını o dem imlâ (Şeyhülislam İshak 3/40)
Didi târîhini idüp tebcîl
Kasr-ı şâdî-penâh-ı sadr-ı celîl (Şeyhülislam İshak 3/41)
Kasd-ı tebrîk ile idüp imlâ
Levha-i midhata bu gûne senâ (Şeyhülislam İshak 4/10)

Didi târîhini idüp tahsîn
Bâd mânend-i behişt-i berîn (Şeyhülislam İshak 4/11) (Doğan, 1997, s. 264)

Tarih düşme mesnevilerinin ikisi de *"cülûs*" içindir. Bilindiği gibi cülûsiye Osmanlı şehzadelerinin tahta çıkmasını kunu alan manzumelerdir. Hâşimî Divanı'ndaki tek mesnevide 4. Murat'ın tahta çıkması nedeni sultanı över, ona dua eder ve cülûsunun tarihini düşer. Şair, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak gördüğü padişahın tahta oturması nedeni ile şükreder. En çok üzerinde durulan övgü konusu da adalettir. Padişah adaleti, cömertliği ve lütfüyle cihanı şad etmiştir. Şairin duası, sultanın mülkünün Hz. Süleyman'ın mülkü gibi olması, Allah'ın sefa tahtını mübarek etmesi ve adaletin ebedî olmasıdır. Hâşimî düz tarih ile cülûsun 1032 (1622) olduğunu söyler:

Sipâs ol kerîme ki tarz-ı şehân
Anun dergehinde bulur cümle şân (Hâşimî 1/1)
Çü şâh oldı dördinci Sultân Murâd
İder rub'-ı meskûnı dâdıyla şâd (Hâşimî 1/4)
İrişdün murâda idüp devre dâd
Cülûsıyla hep 'âlemi itdi şâd (Hâşimî 1/8)
Virüp Âl-i 'Osmân'a 'adl-i ebed
Hudâ dergehin dâda ide sened (Hâşimî 1/15)
Yazup dime ey dil yeter biridi
Bin otuz iki olsa her birisi (1032/1622) (Hâşimî 1/17) (Bulan, 1993, s. 189)

Feyzullah Nâfiz, Sultan Mahmud'a sunduğu arz-ı hâlinde hem sultanı över hem de sultanın tahta çıkmasına iki yerde tarih düşer. Şair ilk beyitte asra "ferah-zâ" yani ferah doğuran biri geleceğini söylediklerini, onunda 1143'te geldiğini söyler. Tarih beyitleri şöyledir:

'Asra bir böyle ferah-zâ gelecek derler idi
Bin yüz kırk üçe bu sâl hümâyûn erdi (Feyzullah Nâfiz 1/83)
Geldi târîhine bâ-feyz-i Hudâ-yı ma'bûd
Rûy-ı ârâyış-i mecmû'a-i Sultân Mahmûd (Feyzullah Nâfiz 1/129)
Oldu târîh tamâm ey meh-i sâkî-i felek
Câmı eksiltme getir devre ayak bas gülerek (F. N. 1/130) (Demir, 2008, s. 257)

Diğer tarih manzumelerine baktığımızda onların da *"doğum ve şeyh olma, şeyhe*

intisap, şehre teşrîf ve tuğra" için oldukları görülür. Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî Divanı'ndaki dördüncü mesnevide pîrinin yani Şeyh Hüsâmeddîn'in Uşak ve İstanbul Kasımpaşa'ya gelişini söyledikten sonra onun doğumuna ve şeyh oluşuna tarih düşer. Onun doğumu 880 iken şeyh oluşu 930'dur. Şeyh olduktan sonra ise 70 yıl irşatta bulunmuştur:

Çün seküz yüz seksen anun mevlüdi
Hem tokuz yüz otuzunda şeyh idi (Şeyh H. Uşşâkî 4/9) (Özenç, 2008, s. 35)

Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî Divanı'ndaki son mesnevide lafzî/sûrî/düz tarihle şeyhe intisap tarihini düşer ve ardından ölümü üzerine duyduğu acıyı ifade edip dua eder. Şeyhe intisap tarihi ise 1110'dur:

İntisâbım sâli bin yüz on idi
İftirâkım farka berk-i 'ıydı idi (Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî 7/1)
Eyleyüp mülk-i bekâya rıhleti
Yakdı beni hicr-i nâr u firkati (Şeyh H. Uşşâkî 7/2) (Özenç, 2008, s. 39)

Bahtî mahlasıyla şiirler yazan Sultan I. Ahmet on üç beyitlik bir mesnevide Edirne'yi teşrifiyle bir tarih düşer. Sultan, Allah'ın lütfu ile Edirne'ye gelmiş ve Edirne onun bahtıyla şereflenmiştir. Sultanın şehre gelmesindeki amaç Allah'ın yardımıyla buraya adalet ve asayiş getirmektir. Şair duasında Allah'ın rızasından bir an olsun ayrılmamayı diler. Bahtî, Edirne'ye gelişini düz tarihle 1021 olduğunu söyler:

Oldı çün luft-ı Hudâ-yı zülminen
Sâyemi saldum Edirne üzre ben (Bahtî 1/1)
Memleket âsâyişin idüp murâd
Bunda itdüm 'adl ü dâde ictihâd (Bahtî 1/6)
Lutf ü ihsân eyleyüp dâ'im Hudâ
İtmeye hergiz rızâsından cüdâ (Bahtî 1/9)
İtdiler çün sâl-i ikbâlüm sü'âl
Lafza-i maktâ diyüp târîh-i sâl (Bahtî 1/12)
Didi Bahtî oldı bana Edirne
Bin yigirmi birde cây-ı saltana (1021) (Bahtî 1/13) (Kayaalp, 1991, s. 59)

Rüşdî yazdığı tasavvufî mesnevide aşkı, "şarap ve kadehle" somutlaştırarak tarif eder ve mesnevinin sonunda 1229 (1821) tarihini düşer:

Tamâm it Rüşdiyâ rîh-i ‘aşkı
İrişdi lutf ile pâyâne’i ‘aşkı (Rüşdî 1/47) (Semiz, 2010, s. 483)

Sonuç olarak mesnevi nazım şekli ile 8 farklı başlıkta tarih düşülmüştür. Aşağıda bu başlıklar ve tarih düşma sayıları verilmiştir:

Tablo 25.
Tarih Düşülen Konular ve Sayıları

Ölüm	8	Şeyhe İntisap	1
Esere Başlama ve Eseri Bitiriş	7	Şehre Teşrif/Kudûmiye	1
Mimârî Yapı	6	Cülûs	2
Doğum veya Şeyh Olma	1	Diğer	3

Tarih düşürme mesnevileri muhtevaları gereği bazı türlerle içiçedir. Bunların başında şüphesiz medhiyeler gelmektedir. Üzerine tarih düşülen unsurlar önce medhedilmiş daha sonra tarih düşülmüştür. Yine sefernâmeler, gazânameler, zafernâmeler, kudûmiyeler, tehniyeler gibi bir savaşa, sefer gidiş ve dönüş ile ilgili türler ve tebriknâmelerle tarih düşmelerin ilişkisi vardır. Ölüm üzerine düşülen tarihlerde tezkirelerde gördüğümüz ölümle ilgili mecaz ve istiareleri ve ardından şairlerin dualarını görürüz. Eserle ilgili tarihlerde şairler maksadının hâsıl olması nedeniyle tahmitlerini sunabilirler.

5.3.6.6. Mersiye

“Kelime anlamı ağlamak, ağıt söylemektir. Edebi terim olarak, birinin ölümü üzerine duyulan acıyı anlatmak üzere yazılan şiirler mersiye olarak adlandırılır.” (Akkuş, 2007, s. 153). Başta padişah ve devlet büyüklerinin ölümü üzerine yazılan mersiyeler zaman içerisinde genişleyerek sevilen kişilerin ve yakınların ölümü üzerine de yazılmıştır. Hatta aşağıda bir örnekte görüldüğü gibi kedi, at ve şehir gibi bazı unsurlar üzerine de mersiye yazıldığı görülmüştür. Mesnevi nazım şekliyle yazılmış 6 mersiye vardır. Tüm mesneviler içerisinde mersiyelerin oranı % 0,3’tür. Aşağıda mesneviyle mersiye yazan şairler yüzyıllara göre verilmiştir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Necâtî (1).
XVI. yüzyıl: Ravzî (1), Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî (1).

XIX., XX. yüzyıl: Âdile Sultan (2), Nâkâm (1).

Küçük mesnevilerle yazılan mersiyelere baktığımızda katır, bir dostun oğlu, şeyh, Atâ Efendi ve aile fertleri için yazıldığı görülür. Şairler, ölüm üzerine duydukları acıyı ifade ederken âhirete irtihâl edeni övmüşler ve onlar için dua etmişlerdir. Bazı mesnevilerde ise ölüm için tarih düşülmüştür. Ravzî Divanı'ndaki ilk mesnevi Atâ Efendi'nin ölümü üzerine yazdığı mersiyedir. Gaddar felek Atâ Efendi'yi hata ederek alıp gitmiştir. Bu ayrılık ateşine büyük ve ağır dağlar bile dayanamayıp ağlamış, inlemeleri göklere çıkmıştır. Ölümün ardından ciğer kebap olmuş, gözler ise durmadan kanlı gözyaşı akıtmaktadır. Şair, ölümü bir felaket, bir musibet olarak görür. Ölüm, can ve gönül şehrine ateşler salsa da şairin tek tesellisi güneş yüzlü Atâ Efendi'nin gideceği yerin cennet olmasıdır:

Ey dirîgâ n'ideyin gitdi 'Atâ
Çarh-ı gaddâr 'aceb itdi hatâ (Ravzî 1/1)
Döyemez hecr odına kûh-ı girân
Yiridür göklere çıksa efgân (Ravzî 1/2)
Terk idüp 'âlemi ol yüzi güneş
Cân u dil şehrine saldı âteş (Ravzî 1/5)
Câna kâr eyledi der ile firâk
Gerçi cennetde ol idindi turak (Ravzî 1/6)
Gam u gussa beni kıldı helâk
Dest-i fürkat yakamı eyledi çâk (Ravzî 1/9) (Aydemir, 2009, s. 367)

Şair, ölümün ardından yaşadığı acıyı, hissettiklerini böylece anlattıktan sonra mevtaya dua eder ve ölümüne tarih düşer. Allah'tan istenilen rahmet ve cennette nimettir:

Yâ İlâhî umarın rahmetüni
Cennet içre vir ana ni'metüni (Ravzî 1/11)
Didi târîh ana Cebrâ'îl
Rûhını şâd ide Rahmân [u] Celîl (970) (Ravzî 1/13) (Aydemir, 2009, s. 367)

Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî Divanı'ndaki son mesnevide şeyhinin mülk-i bekâya rıhleti üzerine duyduğu acıyı dile getirir. Şair önce şeyhe intisabının tarihini verir ardından ölümüyle duyduğu ayrılık acısının kendisini yaktığını söyler. Sonraki

beyitlerde ise dua eder:

İntisâbım sâli bin yüz on idi
İftirâkım farka berk-i ‘ıydı idi (Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî 7/1)
Eyleyüp mülk-i bekâya rıhleti
Yakdı beni hicr-i nâr u firkati (Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî 7/2)
Yâ ilâhî zât-ı pâkin hakkıçün
Ol habîb-i kibriyânun hakkıçün (Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî 7/3)
Eyle mülhakk ‘ârifîne sen beni
Tâ kemâl üzre bilem bulam seni (Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî 7/4)
Zümre-i pîrân ile mahsûre kıl
Cümle ahbâb ile magfûr kıl (Şeyh Hüsâmeddîn Uşşâkî 7/5) (Özenç, 2008, s. 39)

Âdile Sultan “Tahassür-nâme” başlıklı mersiye türündeki mesnevisine tevhit ve na’t ile başlar. Âdile Sultan’ını babası sultan Mahmut 1225’te sultan olmuş, 1255’te de vefat etmiştir. Şair; annesi Zernigâr Hanım, halası Esmâ Sultan, kendisini büyüten analığı Nevfidan Kadın, kız kardeşleri Saliha, Mihrimâh, Atiyye ve Hatice Sultan, kardeşi Abdülmecit’in ölümleriyle çok üzülmüş, bu üzüntüsünü bu mersiyesiyle dile getirmiştir. Âdile Sultan yine mersiye türündeki “İftirâk-nâme” başlıklı mesnevisinde babası Sultan Mahmut, annesi Zernigâr Hanım, kardeşi Abdülmecit, eşi Ali Paşa ve kızı Hayriye Sultan’nın ölümü, kardeşi Abdülaziz’in cinayete kurban gitmesi üzerine duyduğu acıyı ifade eder. Âdile Sultan iki mersiyenin sonunda da merhum ve merhumeler için Allah’a yalvarır. Şair mersiyesinde dört beyitte ölümler üzerine tarih düşer:

Öyle me’yûsum ki mislin görmemişdi bu cihân
Vâlidem cânım idi hem vâlidim Mahmûd Hân (1255) (Âdile Sultan 5/1)
‘Aksine devr etdi sonra işbu çarh-ı bî-vefâ
Hazret-i ‘Abdülmecîd Hân eyledi ‘azm-i bekâ (1277) (Âdile Sultan 5/5)
Bülbül-i rûh-ı latîfi uçdı bâg-ı cennete
Mâder ile zevcini yandırdı nâr-ı firkate (1285) (Âdile Sultan 5/12)
Nâ-gehân bir hâl oldu mahşer-i dünyâ gibi
Düşdü al kanlar içine gonca-i hamrâ gibi (1293) (Âdile Sultan 5/16)
Kabrin ol merhûmların bâg-ı cinân eyle hemân
Her birinin destgîri ola hem Fahr-i cihân (Â. S. 5/21) (Özdemir, 1996, s. 256)

Nâkâm'ın dört yüz altmış dört beyitlik ilk mesnevisi sevdiği birinin gurbette veremden vefat eden oğlu için yazdığı mersiyedir. Ara başlıklarının da olduğu mesnevide yirmi dört beyitlik bir kaside ve dört gazel bulunmaktadır. Kaside ve gazeller mesnevinin muhtevasına uygun olarak "cefa, bela, mihnet, ölüm, zâr, efgân, hasret, gözyaşı, ayrılık ateşi" gibi kelimeler etrafında toplanmaktadır. Şair mesnevinin girişinde zalim ve serkeş feleğe, acımasız ve köhne bir ribat olan dünyaya zulüm, cefa ve hileleri nedeniyle sitemini gönderir. Felekten şikâyetini dile getirirken Yakup peygamberin firak acısı, Eyüp peygamberin çektiği sıkıntılar, Kerbela olayı ve tarihteki Mecnun, Ferhat gibi âşıkların çektikleri dertleri telmih sanatıyla anlatır. Mersiyeden şu örnek beyitleri verebiliriz:

Nâzik bedenine mûy-be-mû
İns ü melek idi âferîn-gû (Nâkâm 1/137)
Terk eyleyüp 'âlemi ser-â-ser
Olmuşdım anunla rûh-perver (Nâkâm 1/137)
Feryâd ki bu sürûr-ı dil-keş
Döndi gama oldı dil müşevveş (Nâkâm 1/146)
Gam âteşine yakıldı cânım
Geçdi melekûtiden figânım (Nâkâm 1/151)
Gurbette zebûn olup veremden
Rencûr u nizâr olup elemden (Nâkâm 1/159)
Nâlem sesi kalkar âsumâna
Feryâdım üni düşer cihâna (Nâkâm 1/257)
İtdün beni böyle zâr u nâlân
Kıldun beni böyle dîde giryân (Nâkâm 1/433) (Mert, 2012, s. 860)

Mesneviler içerisinde sadece Necâtî Bey insan dışı bir unsur için mersiye yazmıştır. Necâtî Bey "mersiye-i ester" başlıklı mersiyesinde bir katırın ölümü üzerinden Sultan Beyazıt'ı medhedip ondan inayet diler. Ecel çengeline düşüp ölen Sultan Beyazıt'ın ahırında binlerce benzeri olan bir katırdır. Şair, ölümü üzerine üzüldüğü katırı ve uzuvlarını şöyle tasvir eder: Rüzgâr gibi uçar, siyah renkli, Çin ve Maçin gibi ülkeler bile aransa onun siyahlığı gibi bir siyah bulunmaz, neye niyetlense önünde hazır olur, sabahları erken kalkar, gönül alır, sevinç verip gam dağıtır, kulağı feleklerin sırlarını dinler, bahar olunca göğe çıkıp Hz. İsa'nın eşeğine minnetle bakar, duruşunda gergedan, yürüyüşünde at gibidir… Şair bu şekilde tasvir ettiği ölmüş bir

katırı övmesindeki asıl maksadı söyler. Padişahın ahırında ölen katır gibi binlerce at ve katır bulunmaktadır. Şaire padişahtan gelecek zerrece inayet yerinde olacaktır:

Bir ölmüş katırı nice ögersin
Dönersin kara bahtına sögersin (Necâtî Bey 14/19)
Daha binler dolu ıstabl-ı Şâhi
Dilersen bozu dilersen siyâhı (Necâtî Bey 14/20)
Eger Şehden ola zerre inâyet
Necâtî'ye kifâyettir kifâyet (Necâtî Bey 14/21) (Tarlan, 1992, s. 113)

Özetle incelemeye dâhil ettiğimiz mesneviler içerisinde 6 mersiye bulunmaktadır. Mersiyeler sadece sevilen bir yakının, dostun veya hâmînin ölümü üzerine değil bir hayvanın ölümü üzerine de yazılmıştır. Necâtî Bey'in katır üzerine yazdığı mersiye, esasında katır vesilesiyle Sultan Beyazıt'ı medhetmek içindir. Şairin amacı sultanın inayetine mazhar olmaktır. Sevilen bir dostun, yakının veya hâmînin ölüm acısını anlatan mersiyeler aynı zamanda birer medhiye şiirleridir. Şairler duyulan ölüm acısının yanında ahirete irtihâl eden kişinin iyi vasıflarını mersiyelerde dile getirirler. Ayrılık ve ölüm acısının teskin eden şey ise şüphesiz ahiret ve cennet inancıdır. Bu nedenle şairler merhum veya merhumelerin mekânlarının cennet olması için dua ve niyazda bulunmuşlardır.

5.3.6.7. Medhiye

Medhiye, Arapça "övme, birinin iyi vasıflarını söyleme" anlamına gelen "مدح (medh)" sülasi kökünden gelmektedir. Bir terim olarak medhiye; birini övmek ve iyi vasıflarını tasvir edip söylemek için yazılan manzumelerdir. Övgü konulu şiir başlıklarına baktığımızda başlıklarda medhiyeden başka "sitâyiş, vasf, tavsîf, midhat, hakk, nâm, menkabe, ta'rîf, senâ" gibi Arapça ve Farsça kelimeler kullanıldığını görürüz. Medhiye türü söz konusu olduğunda en çok kaside nazım şekli akla gelir. "Medhiyye, esasen kasidelerin övgüye dayalı bölümlerinden birinin adıdır. Ancak, medhiyye divan şiirinde kasideler başta olmak üzere övgü temeline dayalı manzumelerin genel adını karşılamaktadır." (Gökalp, 2012, s. 362). Kaside nazım şeklinde nesip/teşbib bölümünden sonra girizgâh ve ardından medhiye bölümü gelmektedir. Bu bölümde şair memduhu şairlik kabiliyeti ölçüsünde geleneksel kalıplarla abartılı şekilde över. Çoğunluğu kaside nazım şekliyle olmak üzere diğer

nazım şekilleriyle de medhiye yazılır. Medhiyelerde memduh genellikle ya peygamber, sahabe, evliya gibi din ve tasavvuf büyüğü ya da padişah, vezir ve paşa gibi şairin hâmîsidir. "Divan şairi, asıl övmek istedikleri kişiyle ilgili çadır (otağ), kasr, kitap gibi nesne ve varlıkları da zaman zaman medhiyelerde konu etmişlerdir." (Gökalp, 2012, s. 362). "Divan şiirinde en çok işlenen türler arasında yer alan medhiye yazımında şairin övdüğü kişiden câize umması etkili olduğundan lâyık olmayan kimseler için de medhiyeler yazıldığı görülmektedir." (Aydemir, 2004, s, 410). Şairler memduhlarının "cömertlik, kahramanlık, adalet, ihsan, kerem, merhamet, firaset, tedbir alma, velayet, zekâ" özelliklerini geleneksel kalıplarla abartılı şekilde dile getirirler. "Bu özellikler vurgulanırken karşılaştırma, benzetme ve üstün görme münasebetiyle birtakım isimlere yer verilir." (Aydemir, 2004, s, 410). İncelemeye dâhil ettiğimiz mesneviler içerisinde 153 mesnevi ve % 10'luk oranla medhiye türü lugaz ve nasihatlerden sonra üçüncü sırayı alır. Aşağıda da görüldüğü gibi XIII., XIV. ve XV. yüzyılda 14, XVI. yüzyılda 41, XVII. yüzyılda 32, XVIII. yüzyılda 43 ve XIX., XX. yüzyılda 23 medhiye veya medhiye bölümü bulunmaktadır. Aşağıda küçük mesnevilerle medhiye yazan şairler yüzyıllara göre verilmiştir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Ahmed Paşa (1), Ali Şîr Nevâyî (2), D. Ömer Rûşenî (1), Hidayet Çelebi (1), İbrâhîm Beg (5), Mihrî Hatun (1), Necâtî (2), Za'fî (1).

XVI. yüzyıl: Azîzî (1), Caferî Baba (1), Celîlî (1), Cemîlî (1), Cinânî (4), Dükakin-zâde Ahmed (1), Edirneli Nazmî (3), Filibeli Vecdî (1), Gelibolulu Âlî (1), Hüdâyî-i Kadîm (2), Kabûlî (2), Lâmi'î (3), Mehemmed (1), Münîrî (1), Pîrkâl (6), Sehî Bey (1), Senî (2), Şemsî Paşa (1), Taşlıcalı Yahya Bey (4), Ulvî (2), Yetîm (1), Zâtî (1).

XVII. yüzyıl: Azmî-zâde Hâletî (1), Bezcizâde Muhyiddîn (3), Cem'î (1), Çorlulu Zarîfî (1), Fasîh Ahmed Dede (1), Güftî (1), Hâşimî (1), Kâşif (4), Mâhir (4), Nâbî (7), Nef'î (1), Neşâtî (1), Sıdkî Paşa (1), Şeyhülislam Bahayi (2), Tıflî (1).

XVIII. yüzyıl: Abbas Vesim (1), Ârifzâde Âsım (1), Arpaemînizâde Sâmî (1), Çeşmî-zâde Reşîd (2), Esrâr Dede (1), Fâik Mahmud (1), Fennî (2), Feyzullah Nâfiz (1), İhyâ (2), İbrahim Hanif (6), İbrahim Nâzır (3), Kâmî (1), Koca Râgıb Paşa (1), Lebîb (1), Mîrzâzâde Sâlim (4), Nedîm (1), Neylî (1), Sâkıb (1), Seyyid Vehbî (5), Sünbülzâde Vehbî (2), Şehdî (1), Şeyh Gâlib (2), Şeyhülislam İshak (1), Zihnî (1).

XIX., XX. yüzyıl: Abdî (1), Âdile Sultan (2), Cezbî (2), Hanyalı Nûrî (5), Hâtif (1), İzzet (3), Mehmed Memduh Paşa (3), Meşhûrî (1), Mislî (1), Nakiyye Hanım (1), Şeref Hanım (1), Yahyâzâde Âsaf (1), Yenişehirli Avnî (1).

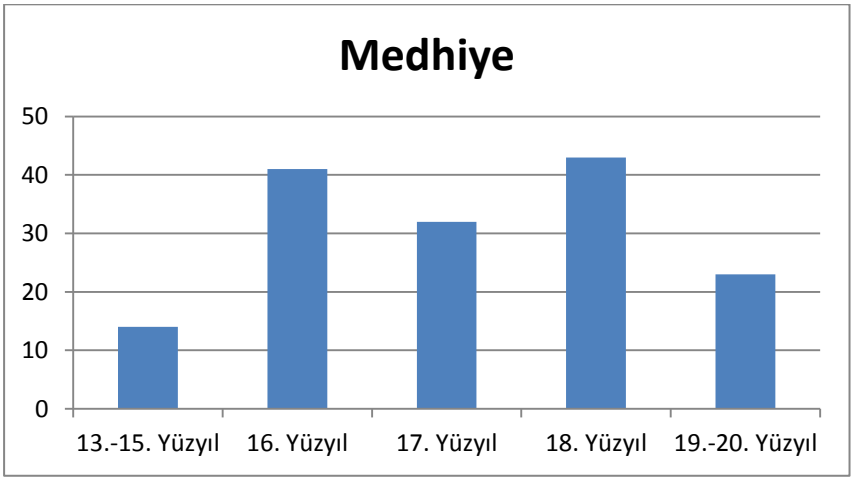

Şekil 16. Yüzyıllara göre medhiye türü

153 mesnevi ile en çok yazılan türlerden biri olan medhiye konusunu 3 başlıkta inceleyebiliriz. Bunlar ***"şahıs medhiyeleri, dînî kişiler veya unsurlar medhiyesi ve nesne veya varlık medhiyeleri"***dir. Medhiye esasen kasidenin esas bölümüdür. Küçük mesneviyle yazılan manzumeler de sadece nazım şekli olarak mesnevi, muhteva olarak kasidedir. Zaten bazı şairlerin mesneviye "kaside" başlığını koymaları bu nedenledir.

Şahıs (Hâmî) Medhiyeleri: Küçük mesnevilerin çoğu şahıs övgüsündedir. Şahıs övgüleri içerisinde de en çok doğal olarak padişah medhiyeleridir. Diğerleri de paşa, vezir gibi diğer hâmî övgüleridir. Bütün şahıs medhiyerine baktığımızda fizikî tasvirin olmadığı görülür. Medhiyeler halkın ve şairin tasavvur edip arzu ettikleri ideal yönetici tipini gösterir. Bu tip de birbirini tekrar eden, benzer tasvirlerle mesnevilere konu olur. Aşağıda[41] başta padişah olmak üzere diğer şahış medhiyelerinden örnekler verilmiştir:

Ahmed Paşa ve Necâtî Bey, Sultan Beyazıt'ı övüp ona dua ederler. Necâtî Bey'e göre Sultan Beyazıt'ı övmek farz ve sünnet ibadetleri yapmak gibidir. "Allah bir,

[41] Medhiye içerikli mesnevi örneklerini uzatmak mümkümdür ancak muhteva olarak birbirini tektarladığı için tamamını vermedik. İsteyenler bu konuda şu şairlere de bakabilir: Hidayet Çelebi, (Sona, 2006, s. 256); Azîzî, (Ersoy, 2013, s. 61); (Okuyucu, 1994, s. 747-750); Dükakin-zâde Ahmed Bey, (Süzen, 1994, s. 18); Lâmi'î, (Üzgör, 1990, s. 228); Münîri, (Ersoy, 2010, s. 233); Şemsî Paşa, (Akkaya, 1992, s. 194); Taşlıcalı Yahya Bey, (Çavuşoğlu, 1969, s. 75-76); Taşlıcalı Yahya Bey,(Çavuşoğlu, 1977, s. 3); Yetîm, (Aktaş, 1996, s. 248); Zâtî, (Kurtoğlu, 1995, s. 224); Azmî-zâde Hâletî, (Kaya, 2003, s. 40); Çorlulu Zarîfî, (Taşkın, 2009, s. 143); Nâbî, (Bilkan, 1997, s. 386); Sıdkî Paşa, (Erdoğan, 2005, s. 221); Tıflî, (Çınar, 2000, s. 167); Abbas Vesim, (Tuğluk, 2007, s. 506); İbrahim Hanif, (Aksu, 1996, s. 327); Koca Râgıb Paşa, (Demirbağ, 1999, s. 159); Âdile Sultan, (Özdemir, 1996, s. 256); Hanyalı Nûrî, (Aydın, 2009, s. 799); Yenişehr-i Fener Müftüsü İzzet, (Tulum, 2014, s. 254); Meşhûrî, (Aydemir & Çeltik, 2009, s. 103); Nakiyye Hanım, (Şentürk, 2010, s. 208); Şeref Hanım, (Arslan, 2002, s. 485); Güftî, (Yılmaz, 1983, s. 77); Ârifzâde Âsım, (Arslan, 2010, s. 130); Hanyalı Nûrî, (Aydın, 2009, s. 509); Caferî Baba, (Kazan Nas, 2011, s. 95); Cemîlî, (Demircioğlu Gençtürk, 2002, s. 157).

peygamber doğrudur" diyenler onun övgüsünü mutlaka âdet haline getirirler. Şair; şahın lütfü Hızır, ahlâkı Hz. Muhammed gibi olduğu için ömrünün Hz. İsa gibi ebedî olması, makamının arşın üstünde olması, devletin kulu, bahtın yoldaşı olması için şaha dua eder:

Pes ez farz u sünen vallâhi vallâh
İbâdet ister isen midhat-i Şâh (Necâtî Bey, 7/1)
Çü lutfu Hızrdır hulku Muhammed
Mesîhâ gibi olsun ömrü sermed (Necâtî Bey, 7/6) (Tarlan, 1992, s. 36)

Ahmed Paşa'ya göre gökyüzü, şahın şeref sarayının yanında bir basamak, Feridun ise şaha göre soysuz sopsuz biridir:

Felek kasr-ı kadrine bir pâyedir
Feridûn-ı Ferruh fürû-mâyedir (Ahmed Paşa, 2/87) (Tarlan, 1992, s. 23)

Şair bu beyitten sonra padişahı şöyle över: Cömertlik ocağı olan padişah nereye ayak basarsa o toprak cömertlik ab-ı hayatı olur. Yıldızlar padişahın askeri, melekler rehberi, yeryüzü tahtı ve gökyüzü sarayıdır. Adaleti, zulüm görmüşlere sığınak olmuştur. Eğer padişah feleğe öfke ile bakarsa ay ve güneş yüzüne bakamayacak kadar mahcup olu. Güzel yaratılışının nefesi ateşe doğru esse, cehennemde cennet nesrinleri biter. Gökyüzüne ayak basanlar padişahın kapısında tevazu ile yüzlerini yere koyarlar. Padişahın kemendi düşmana kaçış yolu bırakmaz, mızrağının ucu kıyamet kapısını açar. Kılıçlar yeryüzünü şarap ülkesine, süngüler ise havayı kamışlığa çevirir. Kapısına baş koyan padişahlar, toprak altında üst üste yatmaktadır. Sultan Beyazıt padişahların tacını süsleyen büyük ve değerli incidir. Necâtî Bey'e göre padişahın görünen görünmeyen, bilinen bilinmeyen bütün şanını, marifetini, faziletini ve kemâlâtının birini, kudretli biri vasfeylemeye kalksa bunu gücü yetmez. Geriye binlerce vasfı kalır. Padişahın eşiği hüner sahiplerinin baş koyduğu yerdir:

Zâhir ü bâtın kamu dârâtını
Ma'rifet ü fazl u kemâlâtını (Necâtî Bey 9/1)
Birini vasf eylese kalır hezâr
Âciz olur tab-ı zevi'l-iktidâr (Necâtî Bey 9/2)
Eşigidir merci-i ehl-i hüner
Bâkî vü pâyende tuta dâd-ger (Necâtî Bey 9/3) (Tarlan, 1992, s. 40)

Ali Şîr Nevâyî, Garâ'ibü's-Sıgar dibacesinde Sultan Bahadır Han'ı över. Şair, memduhu bir güneşe, halkı da güneşin etrafındaki yıldızlara benzetir. Halk padişahın yüce eşiğine doğru yürüyüp dergâhına ulaşarak varlık kazanmıştır. Padişah sayesinde cihanda ağlayan kimse kalmamıştır. Felek onun katında bir arsa, ay ve güneş ise bu arsanın kerpiçleri olmuştur. Şair kendini güneşin nurunda kendini kaybeden bir zerre gibi görür. Güneş arsasını dolaşmış ve güneşi zerre gibi tavaf etmiştir:

Niçük kim kamer tigreside nücûm
Ulus ol kuyaş sarı kıldı hücûm (Ali Şîr Nevâyî 5/1)
Uluknı vü ortanı kim hâs u 'âm
Rafî' âstânıga eylep hırâm (Ali Şîr Nevâyî 5/3)
Yitip dergehige tapıp bâr hem
Budur turfarak kim min-i zâr hem (Ali Şîr Nevâyî 5/4)
Cenâbıga kim 'arsa bolmış sipihr
Uş ol 'arsa kirpiçleri mâh u mihr (Ali Şîr Nevâyî 5/6)
Kuyaş 'arsasın çün metâf eyledim
Anı zerre yanglıg tavâf eyledim (Ali Şîr Nevâyî 5/8) (Üzgör, 1990, s. 68)

Mihrî Hatun "Kasîde-i 'Alî Paşa" başlıklı mesnevisinde II. Beyazıt dönemi sadrazamlarından Hadım veya Atik lakabıyla bilinen Ali Paşayı över. Şairin yüce himmetli, en büyük paşa olarak gördüğü Ali Paşa saadetin kaynağıdır. Güneş bile her zaman ışığı onun kapısından alır. Cihanın gül bahçesini her zaman taze ve mutlu eden paşanın lütuf rüzgârıdır:

Eyâ pâşâ-yı a'zam 'âlî-himmet
Sa'âdet menba'ı erkân-ı devlet (Mihrî Hatun 2/1)
İren lutfun nesîmidür ki her dem
Cihân gülzarın ider tâze hurrem (Mihrî Hatun 2/3) (Arslan, 2007, s. 342)

Şair, Ali Paşa'nın devlet kapısında devamlı vezir olarak kalması için dua eder ve yardımlarını diler. Şair kimsesiz bir gariptir. Hastalığına derman aramaktadır. Paşanın lütfü ölüye hayat verdiği için kendisini de diriltmesini ister:

Müdâm ol bâb-ı devlette vezîr ol
Bu ben miskîne lutf it dest-gîr ol (Mihrî Hatun 2/9) (Arslan, 2007, s. 342)

Mihrî Hatun'nun devlet kapısında vezir olarak kalması için dua ettiği Ali Paşa'yı

övmesindeki asıl maksat, paşanın şairin halini padişaha arz etmesinde aracılık etmesini istemesidir. Sultanı güneş kendini zerre gibi gören şair padişahın inayetini umar. Şair çaresiz kaldığı için padişaha arz-ı hâl etmede en iyi vesile paşadır. Paşa eğer durumu padişaha arz etmezse vebal boynunda kalacaktır:

Benüm hâlümi sultânuma ‘arz it
Size vâcib olupdur belki farz it (Mihrî Hatun 2/21)
Eger ‘arz eylemezsen şâha hâlüm
Kalur elbette boynunda vebâlüm (Mihrî Hatun 2/24) (Arslan, 2007, s. 342)

Şairin günahı dünyaya sığmaz. Hatta bir zerresini Elburz Dağ’ı bile kaldıramaz. Bu durumda Amasya’da bulunan zayıf ve güçsüz Mihrî’yi paşa ihsanıyla yerden kaldırmalıdır:

Günâhum sıgmaz dünyâya düpdüz
Götürmez zerresini Kûh-ı Elburz (Mihrî Hatun 2/25)
Amâsiyye’de Mihrî nâ-tüvân
Götür topraktan ey ihsân kânı (Mihrî Hatun 2/26) (Arslan, 2007, s. 342)

Dünyada herkesin bir dayanağı, güvendiği yer vardır. Mihrî’nin ise paşanın huzurundan başka sığınacağı yer yoktur. Cömert, himmetli ve merhametli paşa fakirleri zengin etmiştir. Şair paşanın bu âdetinden vazgeçmemesini ve kendisine de yardım elini uzatmasını ister. Şair halini arz edip yardım dilerken paşaya dua da eder:

Hızır hem-râh olsun sana her dem
İki ‘âlemde çekme gussa vü gam (Mihrî Hatun 2/35)
Zemîn turdukça rif’atde müdâm ol
Cihân devlet ile müstedâm ol (Mihrî Hatun 2/36)
Za’îfe Mihrî’ye eyle şefâ’at
Şefâ’at bulasın yevmü’l-kıyâmet (Mihrî Hatun 2/39) (Arslan, 2007, s. 342)

Cinânî, afyon iltiması için yazdığı yedi beyitlik mesnevide Bürhan Efendi’nin vefası, cömertliği ve şefkatini över. Onun şefkati can yarasına merhemdir. O ki zehir bile verse lütfüyle zehir şeker olur. Onun lütfü ölülere ebedi hayattır. Müptelalara ise yardımcı olur:

Ey sipihr-i vefâ cihân-ı kerem
Revnak-efrûz-ı gülistân-ı kerem (Cinânî 13/1)

Oldur ol kim virürse zehri eger
Zehr olur şehd-i lutfi ile şeker (Cinânî 13/5) (Okuyucu, 1994, s. 166)

Hüdâyî-i Kadîm "Mesnevî Der-İltimâs-ı Kitâbet" başlıklı mesnevisinin ilk beyitlerinde Yavuz Sultan Selim'i över. Sultan Selim; Osmanlı neslinin göz nuru, hükümdarlık mülkünün tahtının süsü, gönül ehlinin sevgilisi, adil sultan, ilim denizinin incisi, bedr-i kâmildir. Hükümdarlar, dünya padişahlarının başı olan Sultan Selim'in karşısında toz toprak içinde kalmış, kızgın demirle nişanlanmış köle gibidir. Sultan Selim'in şah olmasıyla cihana safa gelmiştir. Tahta oturmasıyla âlem şeref bulmuştur. Zemine padişahın yüzünün güneşi doğmuş, zamanı da bahtının mumu aydınlatmıştır. Dünyaya onun lütuf güneşi gölge salmış ve bu sayede fakir zengin onun nimetine erişmiştir. Şair, Sultan Selim övgüsünde telmihle Hz. Süleyman'ı, kıyas için de Fars mitolojik kahramanlarını kullanır:

Eger Cem görse kadr ü i'tibârun
Olurdı meclisünde cür'a-hârun (Hüdâyî-i Kadîm 2/7)
Gül-i bahtun revâdur bu çemende
İderse devlet-i Dahhâk'e hande (Hüdâyî-i Kadîm 2/8)
Felek yâr u sa'âdet hem-nişînün
Süleymân mülketi zîr-i nigînün (Hüdâyî-i Kadîm 2/9) (Yekbaş, 2005, s. 169)

Kabûlî Divanı'nın dibacesindeki ilk mesnevi vezir Osman Paşa medhiyesidir. Osman Paşa'nın eşiği gönül ehlinin kıblesi, kapısı ise kölelerin secde yeridir. İkinci bir Hz. Osman olan vezir, adalette Hz. Ömer, pehlivanlıkta Hz. Ali, sadakatte Hz. Ebu Bekir gibidir. Şair, medhiyenin ardından memduha dua için bir mesnevi daha yazar:

İşigi kıble-i ehl-i dilândur
Kapusı secdegâh-ı çâkerândur (Kabûlî 1/2)
'Adâletde 'Ömer 'Osmân-ı sânî
'Ali gibi cihânun pehlevânı (Kabûlî 1/4)
Devlet ile cihânda vâr olsun
Cây-ı 'izzetde ber-karâr olsun (Kabûlî 2/2) (Erdoğan, 2008, s. 441)

Derzi-zâde Ulvî "Medh-i Vüzerâ-yı 'Âkil" başlıklı mesnevisinde akıllı ve adaletli padişahın vezirini ve dibacedeki bir mesnevide ise Sultan Selim övmektedir. Vezirin övüldüğü noktalar aklı, tedbir alması, cihana nizam vermesi, padişahın

kendisine itimat etmesidir. Sultan Selim'in ise dinî, tarihî ve mitolojik kişilerle kıyasla ululuğu, hünerleri, idaresi, hükmü ve iyilikleri medhedilir:

Vezîr var idi bir merd-i 'âkil
Memâlik zabtını itmekde kâmil (Derzi-zâde Ulvî 5/10)
Cihanda itmez idi fikr-i mücmel
Her işün su gibi sanurdı evvel (Derzi-zâde Ulvî 5/11)
Cihâna virmiş idi intizâmı
Kul itmişdi niçe mîr-i benâmı (Derzi-zâde Ulvî 5/13)
Selîm-i cihân-dâr-ı vâlâ-güher
Süleymân-sa'âdet Nerîmân-hüner (Derzi-zâde Ulvî 11/2) (Çetin, 1993, s. 14)

Senî, tevhit ve na't mesnevilerinden sonra Sultan Süleyman'ı övmek ve ona dua için iki mesnevi daha yazar. Şair, medhiyesinin başında Sultan Süleyman'ın huyunu, adaletini, kemalini ve cömertliğini kitaplarda yazıldığını bu nedenle kendisinin de sultanı öveceğini ifade eder. Cihanda bu zamana kadar sultan Süleyman gibi bir padişah gelmemiştir. Sultanın vücudu Allah'ın rahmetidir ve bunda asla şüphe yoktur. Meleklerin bile kendisine hizmetkâr olduğu Sultan Süleyman keskin kılıcını çektiği zaman İspanya'ya zehir kadehini sunar. Anadolu'ya ava çıktığı zaman ise Kızılbaşlar karışıklığa düşer. Onun heybetinden sultanlar kan işerken düşmanlarının gözüne geceleri uyku girmez. Şair, sultanın överken onun huylarını ve tabiatını Sa'd bin Zengi, Nuşirevan, Hâtem, Rüstem gibi tarihi ve mitolojik kişilerle kıyas eder:

Egerçi Sa'd bin Zengiyle Sa'dî
Bulupdur sıyt hemçü çarh-ı ra'dî (Senî 3/8)
Virür Nûşînrevân devan revânın
Görürse şeksüz İstânbûl hânın (Senî 3/10)
Göreydi Hâtem-i tay ger sehâsın
Veyâhûd Rüstem ol şâhun gazâsın (Senî 3/11)
N'ider Hızrun zülâl-âbın dehânı
Çü haydur 'ilm-i Rahmân ile cânı (Senî 3/17) (Candan, 2012, s. 128)

Senî, Sultan Süleyman övgüsünden sonra sultanın vasıflarında dilinin kısa olduğunu söyler ve kendine farz-ı ayın olarak gördüğü padişah duasına başlar. Senî, Sultan Süleyman'ın karşısında kendisini Süleyman peygamberin konuştuğu zayıf ve utangaç bir karınca gibi görür. Dualarının içinde de padişahı medhetmeye devam eder.

Senî duasında marifet çeşmesin membaı, cihan kâmillerinin sığınağı, feleklerin hükmüne ram olduğu, konuştuğunda Cebrail'in bile hayran kaldığı Sultan Süleyman için şunları talep eder: "Cihan Süleyman zamanında emniyete kavuştuğu için ömrün uzun olsun. Sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir ve bu kıyamete kadar devam etsin. Sultanın nesli kıyamete kadar sürsün. Allah kendilerinden razı olduğu Osmanlı nesline cennet bahçelerini nasip etsin." Şair mesnevisinde cömertlik kaynağı olarak gördüğü padişahtan kusura bakmamasını da ister. Mâhir Divanı'ndaki beş mesneviden dördü medhiye türündedir. Şair bu dört mesneviden birinde Sultan Mustafa Han'ı, ikisinde sultanın otağını, birinde de sultanın mum fanusunu medhetmiştir. Mum fanusunun ve otağın övülmesi esasında sultanın övülmesine birer vesiledir. Mustafa Han, cihan padişahı ve Süleyman kuvvetlidir. Onun gönlü Allah'ın feyzine mazhardır. Alnı devlet güneşinin doğduğu yerdir. İki gözü millet ve devletinin gözcüsüdür. Şair, mesnevisinde sultanın parlak yanağını, İlahî sırları saklayan dudağını, hızlı at sürmesini, savaşlardaki kahramanlığını, merhameti ve kahrını, adaletini ve zamanında halkın mutluluğunu tasvir edip över. Sultanın has meclisindeki ışık ve nur saçan fanusa ayın nuru gıpta etmekte, nesir burcu ise onu seyretmektedir. Gökyüzünde seyyareler o fanusun nakışlarına göz dikmektedir. Hilal, fanusa ödünç olarak verilse yerindedir. Şair de bu fanusa can ipliğinden fitil, gönül yağından ziya vermek ister. Huri ve melekler bu fanusun hâdimi olsa yerindedir. Işık yaydıkça felekler onu kıskanır, can ve gönül onun pervanesi olur. Mâhir, mesnevinin sonunda hünkârın meclisinin nur ile dolması ve padişahın muradına nail olması için dua eder. Şair padişahın otağının sütunları ve çatısı arşı ölçmektedir. Otağın kapısı ve duvarları ise misk gibi güzel kokuludur. Her pençeden nur doğar. Bu cennet gibi otağı Rıdvan görse gıpta eder. Mâhir otağ medhiyesinin ikincisinde otağı valide sultanın yaptırdığını da söyler. Şair bu mesnevilerde duası ise Allah'ın padişahı mesrur kılması, otağın evlatlarına mesken olarak kalmasıdır:

Elâ pâdişâh-ı rub'-ı meskûn
Süleymân satvet ü bahtun hümâyûn (Mâhir 5/1)
Cebînün matla'-ı hurşîd-i devlet
Dü çeşmün dîde-bân-ı mülk ü millet (Mâhir 5/3)
Dehânun mahsûn-ı sırr-ı İlâhî
Zebânun olma anun tercümânı (Mâhir 5/6)
Gazayla şîre eylerse nigâhı
Büt-i lerzeşte eyler âh u vâhı (Mâhir 5/10)
Gıbta itmekde ana nûr-ı kamer

Nesr-i tâir seyrine beste-kemer (Mâhir 1/2)
Rişte-i cândan fitîl itsem ana
Revgân-ı dilden virüp ana ziyâ (Mâhir 1/5)
Hâdimi olsa sezâ hûr u melek
Şu'le buldukça hased itsün felek (Mâhir 1/7)
'Âlem içre her ne eylerse murâd
Ana virsin Hâlik-i Rabbü'l-'ibâd (Mâhir 1/20)
Sütûn u sakfı oldı 'arş-peymâ
Der ü divârı hoş-bû misk-âsâ (Mâhir 3/3)
Olup her pençeden bir matla'-ı nûr
Hudâya sahibin kıl şâd u mesrûs (Mâhir 3/4) (Kayhan, 1999, s. 488)

Nâbî'nin doksan sekiz beyitlik ilk mesnevisinde na't bölümünden sonra Silahdar Ali Paşa ve Sultan III. Ahmet mediyesi gelmektedir. Merhametli vezir Ali Paşa, Hz. Muhammed'in doğduğu geceyi idraki bağlamında övülür. O gece için meclis tertip etmesi, gereken bütün hazırlıkları yapması, o geceye hürmet göstermesi, mumlarla meclisi aydınlatması paşanın övüldüğü noktalardır. Nâbî, mevlid gecesindeki hazırlıkları tasvir ettikten sonra "fâzıl, kâmil, halîm, selîm, âlim, âmil, gayûr, kerîm" sıfatlarıyla nitelendirdiği Ali Paşa'nın hayrının kabul olması için Allah'a dua eder:

İde hayrun kabûl Îzid-i pâk
Ola marziyy-i server-i "levlâk" (Nâbî 1/77)
Fâzıl u kâmil ü halîm ü selîm
'Âlim ü 'âmil ü gayûr u kerîm (Nâbî 1/79)
Ya'nî dâmâd-ı şehryâr-ı cihân
'Alî Pâşâ-yı kâmilü'l-'irfân (Nâbî 1/80) (Bilkan, 1997, s. 364)

Seyyid Vehbî, üçüncü mesnevisinde padişahı azalarıyla över. Âlem ona ram olsa şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü ism-i azam alnının yazısıdır. Ebruları "nûn" gözleri "sâd" harfi, gamzesi ise "nass-ı kâtı'-ı dâd"ır. Padişahın bakışları hançer, kaşları yay, dudağı marifet goncası, kulağı saltanat gülünün yaprağıdır. Padişahın dimağı yaratılışıyla latif bir şişe gibidir. Vehbî benzer şekilde padişahın yanağını, kirpiklerini, ağzını, sinesini, kerem elini, parmaklarını övüp padişahın baştan ayağı celal, şevket, ululuk ve satvet olduğunu söyler. Seyyid Vehbî dördüncü mesnevisinin girişinde ise padişahın libasının sitayişinin mümkün olamayacağını söyler ve ardından libas

medhiyesine geçer. Libas övgüsünden sonra padişahın adaletini, keremini, cihanda biricik olduğunu, meziyetlerini dile getirir. Bir başka mesnevisinde Vehbî sultanı yaptığı anlaşma, Mora'yı mamur etmesi, Eflak'a musallat olan kâfirlerin katledilmesi, Karadağ uğursuzluğunun defedilmesi gibi tarihi gerçekliklerle över. Aynı şekilde sultan Mısır'ı zulüm pisliğinden temizlemiş, adalet kılıcı ile nice memleketleri ve düşmanları musahhar eylemiş, böylece cihana asayiş ve güven vermiştir:

Ol şeh ki hümâ-yı 'izz ü şâna
Devletlü başıdur âşiyâna (Seyyid Vehbî 3/1)
Ebrûları nûn u dîdesi sâd
Her gamzesi nass-ı kâtı'-ı dâd (Seyyid Vehbî 3/5)
Gül-gonce-i ma'rifet dudagı
Berg-i gül-i saltanat kulagı (Seyyid Vehbî 3/8)
Mümkin mi sitâyiş-i libâsı
Zer-beft-i Sikender en kabası (Seyyid Vehbî 4/1)
Her tügmesi kurs-ı mihr-i tâbân
Her şemsesi âfitâb-ı rahşân (Seyyid Vehbî 4/7) (Dikmen, 1991, s. 279)

Dînî Şahıs ve Unsurlar Medhiyesi: Hâmî medhiyesinden başka Mevlânâ, şeyh, ulemâ, Mesnevî-i Ma'nevî gibi dînî şahış ve nesnelerin medhiyeleri de vardır. Halvetî tarikatının dört kolundan birincisi olan "Rûşenilik"in kurucusu Rûşenî "Der-Medh-i Mesnevî-i Mevlevî" adlı mesnevisinde başlığından da anlaşılacağı üzere şahıs yerine, eserleriyle edebiyatımızda önemli yer tutan Celaleddin-i Rûmî'nin Mesnevî-i Ma'nevî adlı eserini över. İlk üç beyti Farsça olan medhiyede şair temiz olmak isteyenlerin Mesnevi denizine dalmaları gerektiğini söyler. Mesnevi içinde her türlü mananın olduğu bir denize benzetilir. İnsan dalgıç gibi bu denizde girip mana incilerini çıkarmalıdır. Mesnevi, hayvanî hislerle idrak edilmez, onu derk için temiz bir anlayış gerekir:

Pâk olmak istersen mânend-i bat
Bir deniz tap Mesnevî bahrına bat (Rûşenî 5/4)
Mesnevî bahrına tal gavvâs-vâr
İstesen her dürlü ma'nî anda var (Rûşenî 5/6) (Aydemir, 1990, s. 90)

Şair beyitlerde "Mesnevîdür…, Mesnevî kim…, Mesnevî…" ifadeleriyle eserin ne olduğunu teşbih ve mecazlarla tarif ederek över. Mesnevi; tefsirdir, ruhların cilasıdır, zevk ehline barışta arkadaştır, şevk ehline seferde hoş bir yakındır, göz aydınlığıdır, hoş

bir üsluptur, İslam'a sığınanlara pusuladır, gökyüzünün merdivenidir, mekânsızlığın bostanıdır. Mesnevi'nin beytinin her biri bir mahbuptur, şirazesinin perçemi sevgilinin saçıdır, harfinin her biri bir şarap kadehidir. Rûşenî medhiyesinde sadece Mesnevi'yi değil Mevlana'yı da över. Cihanın "kutbu'l-aktâb"ı olan Mevlana canların canıdır:

Kutbu'l-aktâb-ı cihândur Mevlevî
Cân-ı cândur cân-ı cândur Mevlevî (Rûşenî 5/42) (Aydemir, 1990, s. 90)

Şair bir beyitte de Mesnevi'nin yazıldığı Konya şehrini över. Konya zevk ve sefa menbaı ve vefalı insanların toplandığı yerdir:

Menba'-ı zevk ü safâdur Konya
Mecma'-ı ehli vefâdur Konya (Rûşenî 5/45) (Aydemir, 1990, s. 90)

Rûşenî, Mesnevi överken bir olay nakleder. Bir gün Mevlana, ayın etrafındaki yıldızlar gibi etrafına Mevlevileri toplamıştır. Takva sahiplerinin övüncü Şeyh Hüsameddin de bu meclistedir. Şeyh Hüsameddin mecliste bir sırra vakıf olup âlem-i gayba yol bulmuş ve bu sırrı açık etmiştir. Şeyh Hüsameddin'in gözlerine, ellerinde güneş gibi parlak keskin kılıçlar olan gayb erenleri görünmektedir. Kim Mesnevi'yi gönülden dinlemezse erenler boyunlarını vurup cehenneme sürüklemektedir. Mevlana bu sözü dinledikten sonra Hüsameddin'in hak söylediğini tasdik eder.

Mesnevisinde Mevlana ve Mesnevi medhiyesine yer veren şairlerden biri de İbrahin Beg'dir. Şair Mesnevi'den yaptığı manzum çevirilerin birçoğunun girişinde Mevlana'yı över ardından hikâyeye geçer. İbrâhîm Beg'in "Dâstân-ı Sultân-ı Devrân" adlı mesnevisinin 1-26. beyitleri Mevlana ve Mesnevi medhiyesidir. Manalar denizi gibi olan Mevlana gibi cihana bir başkası gelmemiştir. O ariflerin ve evliyaların kutbu, marifet göğünde ay, hakikat hazinesiyle zengindir. Aşk ehlinin mürşidi, hakikat güneşi olan Mevlana'nın sözleri ise inci ve şeker gibidir. Mesnevi ise hakikatin aynasıdır. İlm-i zahir ve batın hep Mesnevi'de bulunmaktadır. Kokudan gül bahçesi, çeşniden amber, inciden deniz bulunduğu gibi Mesnevi ile de insan Mevla'sını bulur. İbrahim Beg diğer manzum çevirilerinin birçoğunun başında da çeşitli yönlerden Mevlana'yı över ona rahmet okur. İnsan-ı kâmil olan Mevlana insanlar arasında "kutb-ı devrân"dır ve Kur'ân'ın sırları ona açılmıştır. Güneşin tarife ihtiyacı olmadığı, kendisini her an gösterdiği gibi şairin de Mevlana'yı övmesine gerek yoktur. Zaten o kendi kendisini över:

Velîler arasında kutb-ı devrân

Ana keşf olmışıdı sırr-ı Kur'ân (İbrâhîm Beg 6/2)
Güneş ta'rîfine irmez ibâret
Güneş kendüzini öger ne hâcet (İbrâhîm Beg 6/4)
Güni medh eyleyen kendüyi öger
Hem anı 'ayb iden kendüye söger (İbrâhîm Beg 6/6)
Ol kim ma'nî tahtınun sultânıdur
Sözleri lutfıla sözler kânıdur (İbrâhîm Beg 12/1)
Her demi 'Îsî-dem oldı cân-fezâ
Derd-mendün derdine irer devâ (İbrâhîm Beg 12/2)
Oldurur ya'nî Celâl-i hakk-ı dîn
Muktedâ vü mürşid-i ehl-i yakîn (İbrâhîm Beg 12/3) (Güler, 1995, s. 222, 275)

Filibeli Vecdî, beş beyitle İvâz Efendiyi medheder. Allah ulema zümresine İvaz Efendi ile nizam vermiştir. O, faziletliler içinde namdar ve herkesin müracaat edeceği bir kimsedir. İlim ve faziletle büyük bir emir olan İvaz Efendi, ilim âleminin sultanı ve İslam şahının kazaskerdir:

Hamdu li'llâh ki virdi ol 'allâm
'Ulemâ hayline senünle nizâm (Filibeli Vecdî 3/1)
Şeh-i İslâm'a kâdı-'askersin
'İlm ü fazl ile mîr-i mih-tersin (Vecdî 3/5) (Kavruk-Selçuk, 2009, s. 73)

Hüdâyî-i Kadîm Divanı'ndaki ilk mesnevide Nakşibendî şeyhi Hakîm Çelebi Efendi'yi över. O ilim ve irfan göğünün güneşi, hidayetin parlak yıldızı, velayet vilayetinin valisi, İlahi suretlerin aynasıdır. Günahlar ve dalalet onunla mahvolmuştur. Şair mesnevinin girişinde bu şekilde övdükten sonra memduhu peygamberlerle ilişkilendirerek tarif eder:

İlyâs-safâ vü Hızr-ı himmet
Yûsuf sıfat ü Kelîm sîret (Hüdâyî-i Kadîm 1/4)
'Îsî nefes ü Halîl hıllet
Dânâ-dil ü Dânyâl-hikmet (Hüdâyî-i Kadîm 1/4) (Yekbaş, 2005, s. 167)

Şair çeşitli istiarelerle memduhun dini konulardaki faziletini de dile getirir. Hâkim Çelebi; tefsir ve hadis denizinin dalgıcı, zikir ve tevhit remizlerini çözücüsü, tahmit ve şükür hazinesinin keşfedicisi, letâif gemisini kaptanı, marifet definesinin

açıcısı, dua kapısının anahtarıdır. Onun gönlü ölümsüzlük suyunun membaı, canı ise güneşin doğduğu yerdir. O hakikat ve şeriat denizi, vefa kaynağı ve rahmet bulutudur. O coştuğu zaman bütün dünya ve ahrette bütün susamışlar suya kanar:

Hallâl-ı rümûz-ı zikr ü tevhîd
Keşşâf-ı künûz-ı şükr ü tahmîd (Hüdâyî-i Kadîm 1/8)
Mellâh-ı sefîne-i letâyif
Fettâh-ı defîne-i ma'ârif (Hüdâyî-i Kadîm 1/9)
Dil- menba'-ı âb-ı zindegânî
Cân matla'-ı nûr-ı âsmânî (Hüdâyî-i Kadîm 1/14)
Hem bahr-i şerî'at ü hakîkat
Hem 'ayn-ı vefâ vü ebr-i rahmet (Hüdâyî-i Kadîm 1/15)
Cûş eyledügi zamânda ol 'ayn
Sîr-âb ola teşnegân-ı kevneyn (Hüdâyî-i Kadîm 1/15) (Yekbaş, 2005, s. 167)

Şair, mesnevinin sonunda hem memduhtan dua ister hem de kendisi ona dua eder:

Dârû-yı du'âna ola ihsân
Derd ehli anunla bula dermân (Hüdâyî-i Kadîm 1/19)
Lutf eyle eyâ derûnı rûşen
Unutma Hüdâyî'yi du'âdan (Hüdâyî-i Kadîm 1/20)
Ma'mûr ola hânkâh-ı dînün
Hak hâfız u nâsır u mu'înün (Hüdâyî-i Kadîm 1/23) (Yekbaş, 2005, s. 167)

Pîrkâl mensur bölümlerde ve birçok mesnevisinde Aksaraylı Pîr Ali'yi medheder ve ona mensubiyetini belirtir. Gönül çocuğu; o kâmil insan, âlemin Mesih'i, hakikatte kutupların kutbu, şeriatta ashâbların şâhı olan Pir Ali'ye köle olmuştur. Ledün ilmine vakıf Pîr Ali; tarikat ehlinin yoldaşı, aşk mülkünün yuvasının hüması, kurbiyet Kaf Dağı'nın simurgudur. O kâmil insan lütfuyla kölelerini irfan şâhı yapar. Şair, pîrinin lütfuna mazhar ve yolunda fedâ olmayı canla arzu eder. Pîrinden bir an olsun ayrı kalmak istemez. Şair ayrıca bir medhiye manzumesinde Aksaraylı Pîr Ali'nin ismini ve gönlünün o pire düşmesini pîrin isminin Arapça yazılışıyla da (ayın, lâm, yâ) ifade eder:

Kerîm-i ahlâkla idi müzeyyen
Zuhûr-ı feyzle idi mu'ayyen (Pîrkâl 4/6)
Hakîkatde idi ol kutb-ı ıktâb

Şerî'atde idi ol şâh-ı ashâb (Pîrkâl 4/7)
Kalem bu nev'a yazdı elkâbı ey cân
Ki Sultân Pîr 'Alîdür kâmil insân (Pîrkâl 4/9) (Küçük, 2008, s. 38)

Bezcizâde, Halvetî tarikatının Rûşenî kolundan Şeyh Nureddîn Çelebi'ye intisap ettiği için mesnevilerinde şeyhlerle ilgili konulara da değinmiş ve şeyhi Ömer Rûşenî'yi övmüştür. Şeyhi Ömer; Hak sırlarının kâşifi, zâhir ve bâtında güneş ve ay gibidir. Âşıkların kutbu Şeyh Ömer âleme emniyet vermiştir. Bütün sırların özünü bilen şeyh, Rabb'inden gayrisini bilmezdi. Şair daha sonra şeyhin ibadetini, ilmini, tasavvuftaki mertebesini över:

Kâşif-i esrâr-ı Hak şeyhum 'Ömer
Zâhir u bâtında o şems ü kamer (Bezcizâde Muhyiddîn 7/1)
Vâris-i esrâr-ı cümle enbiyâ
Râ'iyi envâr-ı cümle evliyâ (Bezcizâde Muhyiddîn 7/5)
Gayrıyı bilmez bilürdi Rabb'ini
Cümle esrârun bilürdi lübbüni (Bezcizâde Muhyiddîn 7/9)
Bahr-i vahdet içre olmuşdı garîk
Nâr-ı 'ışk içinde olmuşdı harîk (Bezcizâde Muhyiddîn 7/18)
Şerî'atde tarîkatde oldı fâzıl
Ma'ârifde hakâyıkda oldı kâmil (Bezcizâde Muhyiddîn 8/1)
Cemî'-i ehl-i derde oldı hâzık
Fezâyilde dekâyıkda oldı sâbık (Bezcizâde Muhyiddîn 8/5) (Mutlu, 2008, s. 60)

Cem'î'nin Şeyh Mahmud için yazdığı tezkirenin adı şairin mesnevinin ilk beyitte beyan ettiğine göre "Recâ-nâme"dir. Şair mesnevide himmet yolunun sâliki, cennet kapısının fâtihi, Rufâî tarikatından Derviş Şeyh Mahmud'u medheder:

Sırr-ı în safha-i recâ-nâme
Bâ'is-i harf-sencî-i hâme (Cem'î 4/1)
Nesl-i kutb-ı cihân rufâ'îden
Âhir-i mısra'-ı rubâ'îden (Cem'î 4/3)
Cem'iyâ hak budur ki bî-kem ü pîş
Tekye-i dehre böyle bir dervîş (Cem'î 4/10)
Çok zamândur ki gelmedi hakkâ
Herkes ihsân iderse ana sezâ (Cem'î 4/11) (Koparan, 1995, s. 381)

Neşâtî'nin otuz altı beyitlik üçüncü mesnevisinin konusu Mevlana medhiyesidir. Mevlana; kişiliği, eserleri ve Mevlevilik ile edebiyatımız derinden etkilemiş ve edebiyatımızda Mevlana medhiyeleri geleneği oluşmuştur. Bu konuda "Mevlânâ Medhiyeleri" başlıklı, farklı yüzyıllardan kırk bir Mevlana medhiyesini inceleyen çalışmada şöyle denilmektedir: "Altı asır müddetince başta Mevlevîler olmak üzere divan şairleri, Mevlânâ ve Mevlevîlikle ilgili unsurlara şiirlerinde sıklıkla yer vermişlerdir… Mevlevîliğe dair hemen her sosyal ve kültürel unsurun yer aldığı medhiyeler, Mevlânâ ve Mevlevîliğin yüzyıllar içinde Osmanlı şairi ve toplumunun nazarındaki yerinin belirlenmesi bakımından önemlidir." (Gökalp, 2009b, s. 237). Neşâtî mesnevisine bahar tasviri ile başlar ve ardından medhiyeye geçer. Allah'ın mumu olan Mevlana, kâinatı nura gark etmiştir. Mana mülkünün tahtında oturan Mevlana'nın ayağının tozu âşıkların gözüne can sürmesidir. "Mesnevî, mucize sayılacak kadar düzgün söylenmiş beyitlerle doludur. Neşâtî binlerce sırla dolu olan Mesnevî'nin her bir sözünü, i'câz nükteleri olarak görür." (Gökalp, 2009b, s. 63). Âriflerin baş tacı Mevlana irfanı kuşatan bir ledün denizidir. Vahdet ve hakikat tahtının padişahı Mevlana'nın gönül yakıcı şiirleri âlimlerin bile aklını başından alır. Tecrit nakışları Mevlana'da yansır ve yüzlerce tefrit zevki onda yüz gösterir. Onun lütfuyla dervişlerin paslı kalp aynaları cilalanır. Mevlana cömertlik bakımından Hz. Muhammed'in varisidir. Beyazıd-ı Bestami onun güzelliği ile divaneyken yüzlerce İbrahim Edhem, Cüneyd-i Bağdadî ve Ebu Zerr kapısında köle olsa yaraşır:

Gencîne-güşâ-yı li-ma'allâh
Tâc-ı ser-i 'ârifân-ı âgâh (Neşâtî 3/12)
Ol şem'-i hüdâ ki feyz-i zâtı
Gark eyledi nûra kâ'inâtı (Neşâtî 3/13)
Her bir sözi bir nikât-ı i'câz
Memlû be-hezâr sırrı u sad râz (Neşâtî 3/16)
Sad Edhem ü Cüneyd ü Bu-zer
Olsa yaraşur deründe çâher (Neşâtî 3/19)
Zâtundur ol âftâb-ı tevhîd
Bir zerre degül yanında hurşîd (Neşâtî 3/23) (Kaplan, 1996, s. 21)

Neylî bir mesnevisinde Mekke-i Mükerreme'de bulunan bir Mevlevî tekkesini medheder. Şair daha ilk beyitte âriflerin kalbi gibi şevk ve sefa dolu tekkeyi cennete

benzetir. Burası muhabbet ve aşk tekkesi, hakikat sırlarının hazinesi, dervişlerin sohbet mekânı, irfanın benzersiz bahçesidir. Bu tekkede keder ve tasa unutulur, insana mutluluk gelir. Burası Kâbe'ye komşu olduğu için bu yakınlıktan bir hisse almıştır. Buranın bir başka şerefi Allah'ın şiddetli sıcak ortasında cennet gibi bir yer yaratmasıdır. Bu özellikleriyle görenleri kendine âşık eder. Buranın havası ve suyu ruha gıda, cana sefa verir. Şeyh Said'in de bu tekkede bulunması ayrı bir özelliğidir:

Habbezâ tekye-i firdevs-âsâ
Dil-i 'ârif gibi pür-şevk ü safâ (Neylî 3/1)
Tekke-i 'ışk u mahabbetdur bu
Genc-i esrâr-ı hakîkatdur bu (Neylî 3/2)
Beyt-i Mevlâya olup hem-sâye
Şeref-i kurbdan almış vâye (Neylî 3/6) (Erdem, 2005, s. 359)

Âdile Sultan "Der Zikr-i Meşâhir-i Evliyâ-yı Der Sa'âdet" başlığından anlaşılacağı üzere İstanbul'daki bazı meşhur evliyaları sayar ve över. Evliyalardan Yûsuf-i Sünbül Sinân'dan başlayıp Şeyh Mahfî Ramazan'a kadar gelir:

Gonca-i bâg-ı velâyet Yûsuf-i Sünbül Sinân
Serv-i gülzâr-ı sa'âdet Yûsuf-i Sünbül Sinân (Âdile Sultan 3/1)
Kalb-i 'uşşâkı bitirdi tîg-i 'aşkın yâresi
Ey Hüsâmeddîn-i 'Uşşakî senindir çâresi (Âdile Sultan 3/6)
Şems-i Sivası o hûrşîd-ı sipihr-i magfiret
Nûr-ı eflâk-i kerem mâh-ı münîr-i mes'adet (Â. S. 3/14) (Özdemir, 1996, s. 248)

Nesne-Varlık Medhiyeleri: Bazı şairlerde *kalem, saray, bahçe, otağ* gibi nesne-varlık medhiyelerini görürüz. Bu medhiyelerin tamamı hâmî ile ilişkilendirilerek övülmüştür. Bu bölümdeki mimârî yapıların medhiyesini klasik şiirimizdeki dâriye türü başlığı altında okumamız gerekmektedir. Aşağıda bu nesne-varlık medhiyeleri verilmiştir:

Azîzî, vezirin Yedi Kule zindanlarına düşmesi üzerine yazdığı mesneviye veziri överek başlar. Şair, vezire teselli verip dua ettikten sonra kale içindeki camiyi medheder. Mesnevinin bu kısmı dâriye örneğidir. Şair dâriyede Mani'nin bile nakşına hayran kalacağı köhne halısı, eşsiz gülleriyle İrem bağını andıran cennet misali bahçesi, penceresi ve kandilleriyle camiyi över. Cami insanların safa bulacağı Harem (Kâbe) misali bir mekândır:

Câmi'-i kal'a kim misâl-i Harem
Görse kesb-i safâ eder âdem (Azîzî 1/18)
Sahn-ı gülzâra nitekim gül-i ter
Ferşine verdi câmi'un zîver (Azîzî 1/22)
Sahn-ı bâg-ı İrem gibi zîbâ
Gülleri bî-nazîr ü bî-hemtâ (Azîzî 1/23)
Görse bu kâlayı eger Mânî
Nakşınun olur idi hayrânı (Azîzî 1/25)
Sahn-ı câmi' misâl-i cennetdür
Perdesi sâye-bân-ı rahmetdür (Azîzî 1/36)
O çerâgı gören kişi nâ-gâh
Câmi'e girdi sana mihr ile mâh (Azîzî 1/44) (Ersoy, 2013, s. 61)

Şair mesnevisini iki beyitlik dua ile bitirir. Şairin duası, vezirin talih mumunun her zaman aydınlık olması ve devlet kandilinin her zaman yanmasıdır.

Cinânî, beş beyitlik bir mesnevide Sarrac-zâde Mehmed Efendi'nin elini över. Şair, memduhu güneşten yayılan ışınlar gibi görür. Allah onu benzersiz yaratmıştır. Memduhun elini öpmek şaire ihsan olarak yeterlidir. Cinânî memduhun elindeki dermana da taliptir. Şair, Sarrac-zâde Mehmed Efendi'nin kendisini el gibi görmemesini el ucuyla da olsa merhaba etmesini ister:

Pençe-i âfitâbsın ey mâh
Bî-nazîr eylemiş seni Allâh (Cinânî 18/1)
Elün öpmek yeter bana ihsân
N'ola itsen elündedür dermân (Cinânî 18/3)
İl gibi görmeyüp vefâ eyle
Bir el ucuyla merhabâ eyle (Cinânî 18/4) (Okuyucu, 1994, s. 187)

Nâbî'nin üçüncü mesnevisi, başlıkta bulunan "bârgâh-ı nev-duhte" ifadeden de anlaşılacağı üzere Sultan Mehmet Han'ın yeni düzenlenmiş divanının/makamının övgüsüdür. "Nâbî genel olarak makamın ululuğunu belirtmek için gökteki nesneleri örnek olarak almış ve karşılaştırmalar yapmıştır; ama makamın ululuğu, güzelliği gök cisimlerinden daha üstündür." (Bağçeci, 2002, s. 73). Cihan padişahının divanı/makamıyla dokuz kat gök on olmuştur. Divan kubbelerinin her biri güneş gibidir. Oranın süslü sütunlarından her biri göğe derin yaralar vurmaktadır. Çatısı, göğün

çatısından daha yüksek, derinliği gönlün yakasından daha geniştir. Gökyüzü onun etrafını dönemez, zemin ise onun eteğini öpmeye muktedir değildir. Şair bir beyitte de felek gibi bârgâhı kanatlarını açmış Anka kuşuna benzetir. Padişah makamı dünyayı aydınlatan güneşin yükseldiği yerdir. Rıdvan meleği cennet gibi güzel divanın nakışlarını seyretmek için padişahtan yardım diler. Buranın nakışlarını seyretmek en yüce cenneti seyretmek zevkini verir. Ne denli bakılırsa bakılsın gözler oradan alınmaz. Adeta seyircilerin ayağına tuzak yeri gibidir. Nakışlarını görenlerde sabır kalmaz, izleyenler gülleri seyreden bülbül gibi olurlar. Oranın nakışları o kadar güzeldir ki felekler o güzellikten haber aldığı için eğilip oraya bakarlar. Allah'ın yeryüzündeki gölgesi Sultan Mehmet Han'ın oturduğu bârgâh gibi bir yer olmaz. Şair divan/makam övgüsünden sonra padişahı medheder ve hayır dualarıyla mesneviyi bitirir:

Hoşâ bârgâh-ı hidîv-i cihân
Ki deh oldı anunla nüh âsmân (Nâbî 3/2)
Hoşâ bârgâh-ı mu'allâ-kıbâb
Ki her tûb-ı zerrini bir âftâb (Nâbî 3/3)
Kılur seyr-i nakşını Rıdvân recâ
İder sâyesinde bihişt ilticâ (Nâbî 3/9)
Ne denlü bakılsa alınmaz nigâh
Olur pây-ı nezzâreye dâmgâh (Nâbî 3/12)
Nükûşın görenlerde kalmaz şekîb
Olur güllerin seyr iden 'andelîb (Nâbî 3/13)
Sipihr idemez devr pîrâmenin
Zemîn bûsa kâdir degül dâmenin (Nâbî 3/20) (Bilkan, 1997, s. 381)

Nef'î Divanı'ndaki tek mesnevide "Der Vasf-ı Hatt-ı Hümâyûn-ı Sultân Murâd Hân" başlığından anlaşılacağı üzere sultanın hattını över. Şair, mesnevinin başında "Ahsentü zihî" ifadesiyle hat karşısındaki hayranlığını ifade eder. Bu hat kudret dibacesinin süsü, fıtrat dükkânının sermayesi, İlahî unvanın sernamesidir. Düşünce bu hattı hakkıyla tahkik edemez. Eğer seb'-i mesâni yani tekrarlanan yedi ayet, Fatiha bu hat ile yazılsa manalar lafızların derecesini kıskanır. Sultan, hat sanatına o kadar hâkimdir ki Mîr Alî'nin kıtalarını ortadan kaldırmıştır. Sultanın hattını gördükten sonra kimse ünlü hüsn-i hatt ustası Mîr İmâd'ı anmaz olmuştur. Sultan Murat'ın kaleminin ucu icâznümâdır ki yazdıkları sanki talik değil Allah'ın sanat eserleridir. Sultanın kaleminde nezâket, harflerin tertibinde ise metânet vardır. Yakut kalemi elmastan bile

olsa sultanın hattını taklit edemez, taklit ederse utanır ve hayrete düşer. Tarihte Sultan Murat'ın hattı gibi hat ne görülmüş ne de işitilmiştir. Sultan baştan ayağı hünerlerle bezenmiş incilerle süslü bir fidan gibidir. Sultan Murat'ın kerim ahlâkı Nef'î'yi o kadar kul etmiştir ki artık şair Sultan Selim'i bile anmaz olmuştur. Nef'î mesnevisinde Sultan Murat'a ömrünün uzun olması, ikbalinin günden güne artması için dua da eder:

Hat mı bu yâ pîrâye-i dîbâce-i kudret
Hat mı bu yâ sermâye-i dükkânçe-i fıtrat (Nef'î 1/2)
Bu hatt ile yazılsa eğer seb'-i mesânî
Reşk eyler idi rütbe-i elfâza ma'ânî (Nef'î 1/4)
Anmaz giderek kimse dahi Mîr İmâdı
Gerçi ana mahsûs idi devrinde bu vâdî (Nef'î 1/9)
Taklîd edemez etse kalır şerm ile mebhût
Elmâsdan olursa eğer hâme-i yâkût (Nef'î 1/14)
Ser-tâ-kadem ârâste aksâm-ı hünerle
Bir nahl-i murassa' gibi evnâ'-ı güherle (Nef'î 1/17)
Durdukça cihân devlet ile ola şehenşâh
Günden güne efzûn ede ikbâlini Allâh (Nef'î 1/22) (Akkuş, 1993, s. 264)

Nedim, medhiyesine sâkîye mavi renkli kadehin nerede olduğunu sorarak başlar. Sevginin kan döken mahmur bakışı, siyah gözleri Nedim'i harap etmiştir. Zaten zalim, insafsız, vefasız sevgiliyi görüp de müptelası olmayan yoktur. Şair, yüzünü ayağının toprağına sürdüğü, kendisi için gözyaşı döküp figan ettiği sevgiliye bir destan anlatacağını, anlatacaklarını dinlemesini söyler. Şairin yolu, gördüğünde hayretlere düştüğü bir bahçeye düşer. Bu bahçe cihanın aydınlığı ve süsüdür. Baştanbaşa gül, sümbül, yasemin çiçekleriyle dolu bahçenin dört bir yanı izzet, ikbal, itibar ve celaldir. Şair, cennetin kıskandığı bu bahçenin kimin olduğunu merak ederken şu beytin yazılmış olduğunu görür:

Olurken bu fikriyle her sû devân
Bu ebyâtı gördüm yazılmış ıyân (Nedim 1/23)
Hoşâ nüzhet-âbâd-ı cennet-sirişt
Ki hâkinde müdgam mizâc-ı behişt (Nedim 1/24)

Bahçenin havası Mesîh'in nefesi gibidir. Buranın temaşası ise "hâb-ı humâr"a tiryaktir. Bahçenin neması kadehi laleye, havası ise kebabı güle çevirir. Zemininde

hurilerin çiçekli ipek kumaşı varken fezasında hurilerin saçı süpürgedir. Güneş oranın toprağına düşkün bir jalesiyken kızıl lalesi ise ayın halesidir. Bahçedeki havuzun kenarı yeni ayın bir parçası gibidir. Su fıskiyeleri ise su değil Süreyya yıldızını saçar. Havuzun suyu saf ve berraktır. Mermerlerinin parlaklığı yanında güneş gece mumu gibi kalır. Sefa selsebil gözün beyazı içindeki siyahlık gibidir. Ayın üstüne konmuş güvercin gibi kubbesi feleklerden daha yüce gibidir. Nedîm bu şekilde bahçenin havasını, çiçeklerini, suyunu ve havuzunu övdükten sonra bahçedeki kasırda oturan Kapudan Mustafa Paşa medhiyesine geçer. Bu bahçeyi paşanın yaptığını söyleyip duaya geçer. Duası, yüce cennetin hakkına bahçenin hazandan emin, paşanın daim ve düşmanların iki büklüm olmasıdır:

Sana bir aceb dâstân söyleyim
Kulak tut ki sihr-i beyân söyleyim (Nedim 1/15)
Bu gün bir gül-istâna düşdü yolum
Ki oldu şuʿûrum tahayyürle güm (Nedim 1/16)
Neşîb ü ferâz u yemîn ü şimâl
Bütün izz ü ikbâl u câh u celâl (Nedim 1/18)
Ser-â-ser gül ü sünbül ü yâsemen
Çemen-der-çemendir çemen-der-çemen (Nedim 1/19)
Beni aldı hayret bu gülşen nedir
Bu zîbende maʿşûk-ı pür-fen nedir (Nedim 1/20)
Hevâsı Mesîhâ-yı tabʿ-ı nizâr
Temâşâsı tiryâk-ı hâb-ı humâr (Nedim 1/26)
Zemîninde güsterde dîbâc-ı hûr
Fezâsında câlûb gîsû-yı hûr (Nedim 1/30)
Güneş hâke üftâde bir jâlesi
Mehin hâlesi bir kızıl lâlesi (Nedim 1/31)
Leb-i havzı mâh-ı nevin pâresi
Süreyyâ-feşân âb-ı fevvâresi (Nedim 1/35)
Kapûdân-ı deryâ sipihr-i alâ
Semiyy-i Nebiyy-i güzin Mustafâ (Nedim 1/56) (Macit, 2012, s. 199)

Seyyid Vehbî bir mesnevisinde Sultan Mahmut'u "otağ" üzerinden över ve ona dua eder. Şairin medhiyedeki asıl amacı, otağı övmek değil otağ vesilesiyle padişahın ihtişamını ortaya koymaktır. Bu nedenle mübalağalı şekilde tasvir edilen otağ yarı

somut bir mekân şeklinde okuyucuya sunulur. Duasında otağın daima feyz ve nusrete yakın olmasını, her zaman âlemin sığınağı olmasını ister. Bir fanus gibi şah mumunu koruyan otağın kapısının şahların kıblegâhı olması da temenniler arasındadır. Şair iki mesnevisinde de otağ ile direksiz duran gökyüzünü kıyaslar. Yer göğe çıksa, gök de yere inse yine de gökyüzü otağa benzeyemez. Otağın altın topları güneşin uzaktan görünen halidir. Mimar Sinimmar'ın yaptığı Havernak'ın kubbesi de otağ ile kıyaslanır. Otağın yeri hazanı olmayan bir gülistandır. Seyyid Vehbî bu mesnevisinde otağın perdelerini, kazığa bağlanan iplerini, nakışlarını, altın suyu ile yapılan süslerini, kapısını ve halılarını över ve bütün bunların ya hülya ya da simya sanatı olduğunu söyler. Kısacası böyle bir otağı "çeşm-i felek" temaşa etmemiştir. Şairin mesneviyi yazmasının asıl maksadı sultanı övmek olduğundan teşbih ve somutlama yoluyla sultan ve otağ arasındaki ilişkiyi ortaya koyar. Otağ sedef, sultan ise şeref denizindeki incidir; otağ yuva, sultan o yuvadaki Anka'dır; otağ orman, sultan ormandaki aslandır; otağ yüzük, sultan yüzükteki iri incidir; otağ hamel ve esed burcu, sultan ise bahar güneşidir; otağ cisim, sultan o cisme ruhtur:

Yâ Rab bu otâg-ı pâdişâhî
Kıl feth u fütûh cilvegâhı (Seyyid Vehbî 8/1)
Yir çıksa göge gök inse yire
Olmaz yine çerh ana nazîre (Seyyid Vehbî 8/14)
Rü'yâ mı ya hülyâ mıdur bu
Yâ san'at-ı simyâ mıdur bu (Seyyid Vehbî 8/36)
Bir böyle otâg-ı deşt-pîrâ
Çeşm-i felek itmedi temâşâ (Seyyid Vehbî 8/91)
Ol şeh dür-i kulzüm-i şerefdür
Bu bârgeh ol düre sadefdür (Seyyid Vehbî 8/102)
Habbezâ bârgâh-ı sedre-sütûn
Ola ikbâl ü nusrete makrûn (Seyyid Vehbî 9/1)
Kıblegâh-ı mülûk-i 'âlemdür
Mesned-i pâdişâh-ı a'zamdur (Seyyid Vehbî 9/11) (Dikmen, 1991, s. 308)

Şeyh Gâlib'in "mesneviler" bölümündeki ilk iki mesnevisi Sultan Selim'in sarayının ve kalemliğinin tavsifi ve övgüsüdür. Duyguların ve düşüncelerin hayran kaldığı saray adeta temiz insanların bakışlarının nurundan tecessüm etmiştir. Sarayın tavanı Anka kanadı, nakışları ise mana Erjeng'i gibidir. Kapısı ve çatısıyla her yeri

cennet gibi olan sarayın mermerleri ruhun aynasını yaratır. Sarayın toprağını tavusun kanatları, zeminini de Behzâd süpürse yeridir. Şair, yenilenen sarayın nakışlarına bakıp böyle baharı görmediğini söyler. "Çâr-bâg-ı Acem" ve Cem'in mülkü bu saraya kıyas edilemez. Sarayın nizamını görenler kusursuz olduğunu anlarlar. Kısacası nur dolu, şevk dolu, sarayı Süleyman ve Cem dahi görmüş değildir. Şeyh Gâlib mesnevinin sonunda yenilenmiş sarayın Sultan Selim'e mübarek olmasını diler ve sultana dualar eder. Şair ikinci mesnevide ise şahın altın sırmalı kalemliğini tavsif eder. Altın sırmalı kalemlik kalem okuna sadaktır. Kalemliğin kırmızı hokkası sevgilinin dudağı, misk kokulu dûdesi ise cananın ayva tüyüdür. Şeyh Gâlib, kalemliği tasvir ettikten sonra Sultan Selim'in kalemliğin güzelliğinin hakkını teslim edip onu dizine alsa yaraşır, der. Böylece sultan, hatt-ı hümâyunuyla etrafa nur salıp ay gibi âlemi mamur edecektir:

Zihî kasr-ı vâlâ-yı gerdûn-esâs
Ki hayrân nukûşında vehm ü havâs (Şeyh Gâlib 1/1)
'Aceb sakf mı bâl-ı 'ankâ mıdır
Anın nakşı Erjeng-i ma'nâ mıdır (Şeyh Gâlib 1/4)
Sezâ bâl-i tâvûs olup hâk-rûb
Zemînini Behzâd ede reft ü rûb (Şeyh Gâlib 1/7)
Süleymân dahı görmemiş Cem degil
Bu bir başka 'âlem o 'âlem degil (Şeyh Gâlib 1/17)
Bu kasr- mücedded be-'arş-ı mecîd
Ola Han Selîm'e mübârek sa'îd (Şeyh Gâlib 1/25)
Bir kalem-dân-ı müzerkeşdir bu
Nâvek-i hâmeye tîr-keşdir bu (Şeyh Gâlib 2/1)
Hokka-i la'li leb-i hûbândır
Dûde-i müşgi hat-ı cânândır (Şeyh Gâlib 2/2)
Yaraşır eylese hüsnün teslîm
Alsa zânûsına Sultân Selîm (Şeyh Gâlib 2/13)
Mah-veş 'âlemi kılsun ma'mûr
Neşr edüp hatt-ı hümâyûnile nûr (Şeyh Gâlib 2/14) (Okçu, 1993, s. 441)

Yukarıdaki medhiyelerden başka Mehemmed bir aşk doktorunu, Âsaf ise eşini şöyle över: Mehemmed Divanı'ndaki beşinci mesnevinin konusu başlıklarda "tıfl-ı ma'nevî" şeklinde geçen, aşk ile dertlenenlere devâ bulan tabibin övgüsü ve ona duadır. Tabip, Numan gibi bütün müşkülleri halleder ve Lokman gibi dertlere deva bulur.

Konuştuğu zaman İsa nefesiyle kalpleri diriltir. Dünyada eşi benzeri olmayan bu tabibin her işi takvayladır ve her sözü insanlara birer nasihattir. Onun yüzünü görenlerde hiç hastalık kalmazken sözünü işitenleri arızalar terk eder. Tabibe edilen dualar şöyledir:

Kemâli bir evlâsı müstedâm ol
Cihân turdukça 'ömrüm ber-devâm ol (Mehemmed 5/7)
Hüdâ göstermesün hergiz zevâlün
Ki günden güne artursın kemâlin (Mehemmed 5/8) (Aydur, 2011, s. 96)

Yahyâzâde Âsaf bir mesnevisini "Refîkama" başlığı ile hanımına yazar. İlk önce eşine aşkını itiraf eder ve ardından onu övmeye başlar. O, güzellik gülşeninde hanımı eşsiz bir güldür. Onun güzelliğine, cazibesini taze çiçekler bile benzemez. Hanımı bin tane aydınlık güneşe ve bin tane parlak aya bedeldir ve yıldızlardan da güzeldir. Şair eşinin güzelliğini güneş ve aya benzetemeyeceğini, onun güzelliğinin fikre ve hayale sığmayacağını söyler. Kısacası hanımı şairin gamlı gönlüne sürûr verir ve o, şair için saadet ümididir:

Yek-tâ gülüsün Gülşen-i hüsnün sen a dilber
Bak ânına benzer mi şu nev-reste çiçekler (Yahyâzâde Âsaf 4/2)
Sensin dil-i gam-nâke meserret veren işte
Sensin bana ümmîd-i saâdet veren işte (Y. Âsaf 4/10) (Güfta, 1999, s. 91)

Sonuç olarak divan şiirinde özellikle kaside nazım şeklinde bir bölüm olarak gördüğümüz önemli bir tür olan medhiye küçük mesnevilerde de çokça görülmektedir. Zaten medhiye temelli küçük mesneviler, kaside mantığı ile kaleme alınmıştır. Şairler de yer yer başlıklarında kullandıkları "kaside" ibaresiyle bunu belirtirler. Medhiye tüm mesneviler içerisinde 153 mesneviyle en çok yazılan üçüncü türdür. 153 mesneviye baktığımızda yaklaşık % 35'i padişah medhiyesidir. Padişahtan sonra en çok vezir, sadrazam veya paşa medhiyesi gelmektedir. Devlet adamları medhiyelerinde fiziki tasvir yoktur. Bunu yerine birbirini tekrar eden klişe, kalıp ifadelerle ideal yöneticideki istenen ahlâkî özellikler sıralanır. Medhiyelerde sadece padişah ve devlet büyükleri değil Mevlana ve Mesnevi'si ve tarikat şeyhleri gibi dinî büyükler de övülmüştür. Divan şiiri medhiye geleneğinde sadece şahıslar değil hâmîyi övmeye vesile olan bazı unsurlar da övgüye konu olur. Küçük mesnevilerde de *"otağ, fanus, divan, hat, saray, tuğra ve kalemlik"* nesne ve varlıklar hâmî ile ilişkilendirilerek medhedilmiştir. Bunlardan başka şairin dostu, aşk tabibi, Mevlevî tekkeleri övülmüştür. Medhiyelerde övülen makama ve

kişiye göre mesnevinin dili ve anlam dünyası değişir. Yine övülen unsura göre mecaz, teşbih ve telmihler yapılır. Bütün medhiyelerde gördüğümüz kıyas, özdeşlik ve üstün görme küçük mesnevilerde de görülür ve bu ilişkiler esnasında birtakım isimler sayılır. Bu isimler Hz. Muhammed, Hz. İsa, Hz. Süleyman, Hz. Davut, Hz. Hızır, Hz. Ali ve Hz. Ömer *vb.* dinî şahıslar olabildiği gibi; Ferîdûn, Cem, Eflatun, Nûşîrevan, İskender *vb.* tarihî-mitolojik kişiler olabilir. Şairler memduhu; dinî, tarihî ve mitolojik şahıslarla karşılaştırma, benzetme ve üstün görme yoluna gittiği zaman bu şahısları alâmet-i fârikaları olan vasıfları ile ele alır. "Toplu olarak bakıldığında kasidelerin medhiye bölümlerinde adalet, lutuf, kerem, cömertlik, kahramanlık, re'y, ve tedbir gibi iyi bir yöneticide ve iyi bir insanda bulunması gereken ideal niteliklere yer verildiği görülmektedir." (Aydemir, 2004, s, 411). Medhiyelerle arz-ı hâller arasında sıkı bir ilişki vardır. Şair halini arz edip isteklerini sıralarken aynı zamanda hâmîyi över ve ona dua eder.

5.3.6.8. Sâkînâme

Arapça "içki sunan" anlamına gelen "sâkî" ve Farsça "nâme" kelimelerinden oluşan sâkînâme "sâkîye hitaben yazılmış içki ve meyhane kültürünü dile getiren manzumelere" denir." (Gökalp, 2012, s. 419). Sâkînâme türü İslamiyet öncesi Araplarda "hamriyyât" adı altında görülmüş, oradan Fars edebiyatına geçmiştir. Sâkînâmeler Revânî'nin *İşretnâme'sinde* olduğu gibi müstakil eserler olarak yazılabilirken divanlar içinde mesnevi, kaside ve terkîb-i bend şeklinde de yazılabilir. "Sâkî-nâmelerin bu adı almasında sâkîye sesleniş, hareket noktası olarak kabul edilebilir. Hakikaten hangi nazım şekliyle yazılırsa yazılsın sâkî-nâmeler, sâkîye hitaben yazılır, sâkînin çeşitli vasıfları her fırsatta dile getirilir." (Gökalp, 2012, s. 420). Sâkî, içki ve içki meclislerini konu alan "sâkînâmeler konuyla ilgili folklorik malzemeyi, devrin ahlâk telakkilerini, değer yargılarını, zevklerini, sanatkârların hayatı yorumlayış biçimini aksettirdikleri gibi şairlerin hayat tarzı hakkında da bilgi verir." (Canım, 2009, s. 13). Sâkî merkezde olmak üzere içki meclisindeki "yiyecek ve içecekler; zâhid, rind, mutrib, muganni gibi tipler; aşk, buse, sarhoşluk, baş ağrısı gibi duygu ve haller; müzik, müzik aletleri, makamlar; bahar, gece gibi zaman dilimleri vb. birçok unsur sâkî-nâmelerde söz konusu olur." (Gökalp, 2012, s. 420). İçkinin ayetlerle kesin olarak haram olması ve kebâirden sayılması gerçek anlamdaki dünyevî sâkînâmelerin yanında, mecâzî ve tasavvufî sâkînâmelerin yazılmasını gerekli kılmıştır. "Şarabı ve şarap meclislerini rindâne

ifadelerle anlatan sâkînâmelerin yanında bu konuları tasavvufî olarak işleyen de vardır. Bunlarda şarap ilâhî aşkı, sarhoşluk vecd halini temsil eder. İçki ve içkiye bağlı haller çevresinde ölümü hatırlatma, öğüt, hikmet gibi konuların da işlendiği bu eserlerde rindâne bir eda ile varlık meselesi üzerinde durulur." (Canım, 2009, s. 13). Mehmet Arslan sâkînâmeleri iki gurupta inceler:

> Birincisi mesnevi nazım şekliyle yazılmış ve belli bir plan dâhilinde içerisinde bölümler bulunan sâkînâmelerdir. Bu tür sâkînâmelerin beyit sayıları da göreceli olarak diğerlerinden fazladır. Bunların yapıları da birbirine benzemektedir, aşağı yukarı işlediği konular ve hatta konu başlıkları da aynıdır. "Mey, sâkî, nedîm, pîr-i mugân, meyhâne, sürâhî, kadeh, dürd (kadehin dibindeki tortu), mutrib, gece, gündüz, şem' (mum), mevsimler, felekten şikâyet, kasemiyyât vb." başlıkları altında işlenen konular hemen hemen bu tür bütün sâkînâmelerde yer almakta hatta araya konuya uygun hikâyeler de sıkıştırılmaktadır. Ancak bazılarında bunların hepsi işlendiği hâlde bazılarında bunların yalnızca bir kısmı ele alınmakta, şairin tasarrufuna veya eserin hacmine göre tercihler yapılmaktadır. İçerisinde bu tür bölümleri veya bunlardan çoğunu barındıran ve "klasik sâkînâme" diyebileceğimiz sâkînâmelerin müellifleri şunlardır: "Aynî, Nev'î-zâde Atâyî, Riyâzî, Subhî-zâde Feyzî, Revânî, Azmî-zâde Hâletî, Beyânî".
>
> İkinci grup sâkînâmeler ise mesnevi nazım şeklinin yanında "kaside, terkîb-i bend, tercî-i bend, müsemmen, müseddes, gazel" nazım şekilleriyle de yazılabilmektedir. Bu tür sâkînâmelerde birinci gruptaki sâkînâmelerde görülen bölümler yoktur. Bunlar daha çok sâkîye, pîr-i mugâna, mutribe hitaplar şeklinde yazılmakta, yer yer felekten şikâyet söz konusu edilmektedir. Ayrıca bu tür sâkînâmelerde şarabın övgüsü yapılmakta, nitelikleri de anlatılmaktadır. Kaside şeklinde yazılan bazı sâkînâmelerin sadece nesib kısımları sâkînâme özelliği taşımakta diğer kısımlar medhiye olabilmektedir ki bu tür sâkînâmelerin en tipik örneği Nergisî'nin Sâkînâmesi'dir (Arslan, 2012, s. 16).

Mesneviler içerisinde 14 tanesi sâkînâme türündedir. Bu sayı % 0,9'luk orana denk gelir. Aşağıda küçük mesnevilerle sâkînâme yazan şairler yüzyıllara göre verilmiştir:

XIII., XIV. ve XV. yüzyıl: Ali Şîr Nevâyî (1), Çâkerî (1), Hidayet Çelebi (1).

XVI. yüzyıl: Kabûlî (1).

XVII. yüzyıl: Cem'î (1), Hikmetî (1), Nâzikî (1), Sükkerî (1), Şeyhî Mehmed (1), Şeyhülislam Bahayi (1), Şeyhülislam Yahyâ (1).

XVIII. yüzyıl: Beylikçi İzzet (1), Hayrî (1), İbrahim Hanif (1).

Küçük mesneviler içerisinde müstakil veya bölüm olarak 14 sâkînâme

yazılmıştır. Türün bu adı almasında haraket noktası olan sâkîye sesleniş, diğer nazım şekillerinde olduğu gibi küçük mesneviyle yazılan sâkînâmeler içinde ortak özelliktir. Küçük mesneviyle yazılan sâkînâmeler de hacimlerine göre bölüm ihtiva edebilir. Sâkînâmeler ağırlıklı olarak tasvîrî metinler olduğu için *"şarap, sâkî, muganni, bahar mevsimi, yiyecek-içecekler, müzik aletleri ve meclis"* tasvir edilir. Bunlar içerisinde şüphesiz en çok da şarap ve saki övülür. Sâkînin görevleri ve özellikleri, sarabın ne olduğu ve etkileri manzumenin hacmine göre anlatılır. Yine sâkînâmelerde felekten şikâyeti ve yer yer şairlerin nasihatleri bulunmaktadır. Küçük mesneviyle yazılan 14 sâkînâmeden 7 tanesi tasavvufî sâkînâmedir. 2 sâkînâmede ise tahkiyeyi görebiliriz. Sâkînâmeleri, şarap ve bezm kültürünü dünyevî olarak ele alanlar, tasavvufî sâkînâmeler ve tahkiyevî sâkînâmeler olarak üç bölümde inceleyebiliriz. Çâkerî'nin sâkînâme bölümlü mesnevisinde mevsim bahardır ve sahnede muganni ve saki bulunmaktadır. Şair muganniden erganun çalmasını, böylece gönülden alçak dünyanın düşüncesinin gitmesini ister. Sâkîden istenen ise aslanın içtiğinde ormanı yakacağı, düşünceyi yakıp yok eden, Karun'un hazinesi ve Nuh'un ömrünü veren, fetihlerin kimyası aşk şarabıdır. Bahar mevsimi olduğu için bülbül gibi muganninin susması ve sakinin gönül ferahlatan şarabı vermemesi düşünülemez:

Muganni çalasın yine erganûn
Ki dilden gide fikr-i dünyâ-yı dûn (Çâkerî 3/4)
İçülsün yine âb-ı endîşe-sûz
Ki ger şîr içerse olur bîşe-sûz (Çâkerî 3/5)
Getür k'oldurur kîmyâ-yı fütûh
Virür genc-i Kârûn ila 'ömr-i Nûh (Çâkerî 3/8) (Aynur, 1992, s. 70)

Hidayet Çelebi ilk mesnevisinin sâkînâme bölümünde sâkîye seslenerek bâde ister. Gökyüzü istenen bu bade için dönmekte, feleğin bağrı bu bade için delinmektedir. Bâde istemesinin sebebi gönül ve din harmanını rüzgâra verip dağıtmak, sarhoş olmak ve başındaki dertleri bir an olsun unutmaktır. Sâkînin vereceği şaraptan bir kadeh alan kişi kendinden geçer kendini unutur:

Sâki humâram mana bir bâde vir
Hırmen-i dîn ü dilimi bâda vir (Hidayet Çelebi 1/23)
Kim ki o meyden kadehi nûş ider
Bilür özin gerçi ferâmûş ider (Hidayet Çelebi 1/27) (Sona, 2006, s. 256)

Ali Şîr Nevâyî Fevâyidü'l-Kiber adlı divanında bulunan ve sâkînâme türünde geçiş eseri olan 459 beyitlik sâkînâmesine sakiye seslenerek başlar. Sakiye sesleniş ve saf şarabı istemek sadece eserin girişinde değil ortalarında da vardır. Şair sakiye seslenip şarabı isterken aynı zamanda şarabı çeşitli vasıflarıyla tanıtır. Şair sakiden, içinde her damlası inci gibi şarap olan şahane, eşi benzeri olmayan bir kadeh tutmasını ister. Bu benzersiz şarap inci madeni olan küpten ve üzümden çıkmaktadır:

Sâkiyâ tut kadeh-i şâhâne
Katresi la'l velî yek-dâne (Ali Şîr Nevâyî 12/1)
La'l kânı kibi humdın çıkıban
La'l-i yekdâne üzümdin çıkıban (Ali Şîr Nevâyî 12/2)
Sâkiyâ tut manga câm-ı mey-i nâb
Câm-ı mey dime la'l-i sîr-âb (Ali Şîr Nevâyî 12/42)
Sâkiyâ bâde-i mestâne kitür
Deyrdin bâde-perestâne kitür (Ali Şîr Nevâyî 12/55)
Sâkiyâ tut kadeh-i mâl-â-mâl
Rengi hûn-âb-ı sirişkim dik al (Ali Şîr Nevâyî 12/64) (Kaya, 1996, s. 657)

Sâkînâmelerde söz konusu olan ve şairlerin telmihlerde bulunduğu önemli bir figür İran mitoloji kahramanı Cem'dir. Rivayetlere göre şarabın mucidi Cem'dir. Şarabı bulan Cem olduğu için divan şiirinde şarap ve şarap meclisiyle ilgili "Cem meclisi, âyin-i Cem" ifadeleri çokça geçer. "Alevî, Mevlevî ve Bektaşî tarikatlarında âyin-i Cem bir zikir adıdır. Bunun nedeni, Bektaşîlikte zikirden sonra içki içilmesi ve şarabı da Cem'in bulmuş olmasıdır." (Pala, 2003, s. 97). Câm-i Cem ise "esâtîre göre Cem'in şarap içtiği yedi maddeden mâmul sihirli kadeh"tir (Onay, 2004, s. 151). "Efsâneye göre Cem dünyayı dolaşırken Azerbaycan'a gelince burayı beğenip gündoğuşunda yüksek bir yere mücevherlerle süslü bir taht koydurmuş. Güneşin doğuşuna yakın kendisi de mücevher işlemeli kaftanlarını giyip bu tahta oturmuş. Güneş doğunca taht, tâc ve kaftan parlamaya başlamış. Halk bunu görünce o güne nevrûz (yeni gün) Cem'e de Cemşîd (Işık şahı) demişler." (Pala, 2003, s. 97):

Câm-ı der-hor anga ke's-i hurşîd
Dime hurşîd ki câm-ı Cemşîd (Ali Şîr Nevâyî 12/5)
Bolsa çun bezmde Cemşîd-i zamân
Taht-ı zer-kâr üze hurşîd-i mekân (Ali Şîr Nevâyî 12/6)
Evc-i hurşîd makâm olsun anga

Câm-ı Cemşîd müdâm olsun anga (Ali Şîr Nevâyî 12/457) (Kaya, 1996, s. 657)

Ali Şîr Nevâyî'nin sâkînâmesinde medhiye, nasihat ve dua bölümleri de vardır. Şair memduhu cömertlik, saltanat, ilim, fazilet gibi konularda över ve ona nasihat eder. Memduhuna, feleğin vefasızlığını söyledikten sonra makam ve mevkiin ebedi olmadığını geçmiş ünlü hükümdardan örnek vererek anlatır. Padişaha düşen Allah'a kendisini şah kıldığı için şükretmek, Allah'ı unutmamak ve onun rahmetinden ümit kesmemektir:

Şâh-ı Cem-kadr zamân içre bedî'
Her bedî' işde mekân içre refî' (Ali Şîr Nevâyî 12/47)
Saltanat bâgıda serv-i gül-çihr
Mekremet evci üze rahşân mihr (Ali Şîr Nevâyî 12/152)
'İlm eflâkide bircîs mahal
Barça eşkâl-i 'ulûm allıda hâl (Ali Şîr Nevâyî 12/153)
Bî-vefâdur felek-i bûkalemûn
Sâz u âhengige yok bir kânûn (Ali Şîr Nevâyî 12/15)
Kör ki 'ömr ilge vefâ iyledi mü
Çerh cüz cevr ü cefâ iyledi mü (Ali Şîr Nevâyî 12/235)
Şükr anga kim kılıban şâh sini
Kıldı her nüktedin âgâh sini (Ali Şîr Nevâyî 12/17)
Kanı Cemşîd ü Ferîdûn âhîr
Birini koydu mu gerdûn âhir (Ali Şîr Nevâyî 12/20)
Tingri yâdını unutma bir dem
Özni gayrıdan avutma bir dem (Ali Şîr Nevâyî 12/31)
Rahmetidin dagı bolmasa nevmîd
Gazabıdın dagı vehm it câvîd (Ali Şîr Nevâyî 12/32)
Tingri kılsun sanga tevfîk refîk
Hem kılur işte refîkıng tevfîk (Ali Şîr Nevâyî 12/184) (Kaya, 1996, s. 657)

Şair, padişahtan adaletli olmasını isteyerek nasihatlerine devam eder. Mülkünü ve ülkesini şen ve bayındır kılmak isteyen kişi adaletli olmalıdır. Felek gama, sıkıntıya sebep olduğu için padişah gaflet etmemelidir:

Mülk ü kişver ilige dâd iyle
'Adl ile ikkisin âbâd eyle (Ali Şîr Nevâyî 12/33) (Kaya, 1996, s. 657)

"Sâkî-nâmeler hikâye etmeye dayalı eserler değildir. Diğer bir deyişle tahkiyevî değil, tasvirî eserlerdir." (Gökalp, 2012, s. 420). Ali Şîr Nevâyî de birçok beyitte etkileriyle birlikte şarabı tasvir etmiştir:

Katresi la'l velî Rummânî
Kaysı Rummân digil Ardistânî (Ali Şîr Nevâyî 12/66)
Sâkiyâ bâde kitür yâkûtî
Rûhnıng kuvveti cânnıng kûtı (Ali Şîr Nevâyî 12/72)
Bâde kim rûh didi anı hakîm
Rûh kûtı atadı tab'-ı selîm (Ali Şîr Nevâyî 12/85)
Katresi ahter-i rahşende kibi
Çun tamıp berk-i dırahşende kibi (Ali Şîr Nevâyî 12/97)
Câm-ı pâk ü mey-i nâb andın pâk
Kuyaş u çeşme-i hayvândın pâk (Ali Şîr Nevâyî 12/107)
Kim anı içse gedâ-yı muhtâc
Bolgay allında gedâ sâhib-i tâc (Ali Şîr Nevâyî 12/187)
Derd ü gam bâ'isidür hûş u hıred
Kanı mey kim kılay özni bî-hod (Ali Şîr Nevâyî 12/358)
Bâde kim agzıga her kim algay
Peykeri hırmenga ol salgay (Ali Şîr Nevâyî 12/360) (Kaya, 1996, s. 657)

Ali Şîr Nevâyî sâkînâmesinin son bölümünde felekten şikâyetini dile getirir. Felek şairin üzerine eziyet, sıkıntı, zulüm oklarını yağdırmıştır. Yâr dediği bile kendisine düşman kesilmiş, yer gök başına taş yağdırmış, dert ve cefası artmıştır. Vücudunda ve canında yüz dert, eziyet ve güçlük görmüştür. Bu durumdaki şairin en çok şikâyet ettiği konu vefalı insanların olmayışıdır. Bundan sonra şair dostlarını yâd eder. Hoca Kemal, Sebzârî, Atâyi, Âsafî, Binâyî, Âgahî, Meşhedî gibi dostlarını hem hatırlar hem de alâmet-i fârikalarıyla över. Şair mesnevisini Ebu'l-Gazi için dua ile bitirir:

Çerh yagdurdı manga tîg-i sitem
Bel ki devrân hem ü devrân ili hem (Ali Şîr Nevâyî 12/370)
Tende yüz derd ü sû'ûbet kördüm
Cânda yüz ança 'ucûbet kördüm (Ali Şîr Nevâyî 12/376)
'Âlem ehline çu yok ehl-i vefâ

İylerem min dagı cânımga cefâ (Ali Şîr Nevâyî 12/407)

Bir vefâ ehli eger dehrde yok

Deşt ü vâdî ili vü şehrde yok (Ali Şîr Nevâyî 12/411)

Yana bir ‘âlim-i Sebzârî idi

Kim ma’ânî düri güftârı idi (Ali Şîr Nevâyî 12/423)

‘Ömri şehlıg ara bâkî bolsun

Şâhlar bezminde sâkî bolsun (Ali Şîr Nevâyî 12/456)

Evc-i hurşîd makâm olsun anga

Câm-ı Cemşîd müdâm olsun anga (Ali Şîr Nevâyî 12/457) (Kaya, 1996, s. 657)

> Kabûlî’nin sâkî-nâmesinde ömrün süratle geçtiği, dünyanın geçici olduğu ve sürekli değiştiği, mutluluk zamanı olan baharın değerlendirilmesi, bu zamanda gönülde gam tutulmaması, çeng, ney ve rebap eşliğinde yenilip içilip eğlenilmesi, zaten kısa olan ömrün gamla telef edilmemesi gerektiği dile getirilmektedir. Manzûmede sık sık sâkîye hitap edilmekte ve şarap övülmektedir. Çoğunlukla dünyevî mahiyette olan bu sâkî-nâmede nâdiren bazı yerlerde tasavvufî yorumlara yer verilmiştir(Erdoğan, 2008, s. 204).

İbrahim Hanif “Teşviknameler” başlığı adı altında yazdığı mesnevilerden birini sâkîye hitaben yazar. Şair, gelişiyle ferahlığa sebep olan, mutriplere nihavent çaldıran, insandan ihtiyarı alıp sabrı darmadağın eden sâkîden âşinâlık etmesini ister. Âlem sefâya boyanmış, nergis gözünü açıp uyanmıştır. İşte böyle bir demde şair, sâkîden dilrübalık etmesini, gam ve firakı dağıtıp zevk etmeyi ister. Böylece şair hâlini anlatacak zalim sâkî de onu birer birer dinleyecektir:

Sâkî bize dil-rübâlık eyle

Vahşet yeter âşinâlık eyle (İbrahim Hanif 4/10)

Hep bâda verip gam ü firâkı

İcrâ edelim hemân mezâkı (İbrahim Hanif 4/11)

Ben söyleyeyim hemîşe hâlim

Sen dinle birer birer be zâlim (İbrahim Hanif 4/12) (Aksu, 1996, s. 326)

Tasavvufî Sâkînâmeler: Küçük mesneviyle yazılan sâkînâmelerin yarısı tasavvufîdir. Bu sâkînâmelerde *şarap, saki, meclis* temsîlîdir yani tasavvufî mecazlardır. Örneğin tasavvufî sâkînâmelerde şarap, İlâhî aşkı temsil eder. Cem’î, doksan bir beyitlik tasavvufî sâkînâmesine aşk sarhoşlarının meclisinin sâkîsine seslenerek başlar. Şairin istediği bedenin ağırlığından kurtulup ruhanî bir can sohbeti etmektir. Çünkü

tasavvufta beden kesrettir ve bedenden kurtulmak gerekir. Şair, Kur'ân'ın 18. suresinde geçen Hızır-Musa olayına telmihte bulunarak sâkiden Hızır gibi şarabın şulesinden keskin kılıcı çekip akıl çocuğunu öldürmesini ister. Kur'ân'daki olayda olduğu gibi can Musa'sı bu olay karşısında hayrette kalacaktır. Tasavvufta fenafillâh yolcusu aklı ile değil gönlü ile hareket eder. Akıl o yolda eksik kalır. Cem'î daha sonra sevinç dolu meclisi, Nesîmî gibi önemli tasavvufî şaire ve terimlere gönderme yaparak tasvir eder. Örneğin, cennet havuzlarının kıskandığı o meclis; güneşin güzergâhı, tecrit ehlinin tekkesidir. O meclisin şarabı hayret arttırır ve güneş orada ağzına kadar dolu bir kadehtir. O meclisin sürahi ve kadehi "nûn ve'l-kalem" remizlerini söyler. Şair, sürahiden çıkan sesi Hz. Davut'a telmihle ifade eder. Sürahiden çıkan sesle aklı öldürenler "men 'aref" nüktesini bilirler. Meclisin kadehi cennetteki selsebil çeşmesi gibidir. Cem'î, sâkîden şarap ister çünkü alçak dünyanın gam askerleri sabır şahının bayrağını tersine çevirmişler, ümit bulutlarını serap eylemişlerdir. Hanesi yıkılıp harap olan şairin gönlü de dilenci misali gussa sokağının başında derbeder kalmıştır. Şairin şarabı istemesinin diğer sebepleri can mumunu yakmak, gamın zor çözülen bağından kurtulmak, masivâ zulmetinin kaybolmasıdır:

Gel ey sâkî-i bezm-i mestân-ı 'ışk
Tarab-senc-i sahbâ-perestân-ı 'ışk (Cem'î 3/1)
Kılup ber-taraf kâlbüd-i sıkletin
Nihân idelüm yine cân sohbetin (Cem'î 3/2)
Hızır-veş o tîg ile bî-vehm ü bâk
Hıred tıflın eyle şu resme helâk (Cem'î 3/10)
O meclis güzergâh-ı hûrşîddür
O bir tekye-i ehl-i tecrîddür (Cem'î 3/14)
Bana sun ki ceyş-i gam-ı dehr-i dûn
Livâ-yı şeh-i sabrum itdi nigûn (Cem'î 3/52)
Ki tâ ref' olup zulmet-i mâsivâ
Ola 'âlem-i cân u dil pür-ziyâ (Cem'î 3/70) (Koparan, 1995, s. 372)

Hikmetî, tasavvufî sâkînâmesine ezel bezminin sâkîsinin elinden "lem-yezel" yani ebedilik şarabıyla sarhoş olduğunu söyleyerek başlar. Kim meyhaneye geldiyse şüphesiz Hakk'ın sırlarına ermiştir. Meclise gelen Hak kadehindeki şarapla sarhoş olur ve dilinden Hakk'ın namını düşürmez. Elest bezminin sâkîsi bütün eşyayı sarhoş etmiştir. Güneş ve ayın devretmesi, pervanenin mumda yanması, bülbülün feryadı

bütünüyle bu aşk şarabının sarhoşluğu iledir. Şairin içinde bulunduğu hali sâkîden başka anlayan yoktur. Sâkî, şairin gönlündeki dertlere tabiptir. Onun için şair sâkîye gönlündeki dertlerden, sıkıntılardan azat kılması ve şâd etmesi için seslenir. Hicran nedeni ile ölen şairin dirilmesi için meclisteki mutrip, mahbup ve mey yeterli olacaktır. Hikmetî daha sonraki beyitlerde meyin özelliklerini sayar ve âhiret için Allah'a dua eder:

Cür'a-keş-i sâki-i bezm-i ezel
Kıldı beni mest-i mey-i lem-yezel (Hikmetî 1/1)
Kim ki bu meyhâneye basmış kadem
Sırr-ı Hak'a irmiş ola lâ-cerem (Hikmetî 1/4)
Mest kılur anı mey-i câm-ı Hak
Dilde kelîmâtı olur nâm-ı Hak (Hikmetî 1/5)
Kim meger ol sâki-i bezm-i elest
Eylemiş eşyâyı ne kim var mest (Hikmetî 1/10)
Mihr ile meh devr kılur subh u şâm
Neş'e-i câm-ı ezel ile müdâm (Hikmetî 1/13)
Derd-i dil-i zâra tabîbümdür ol
Dîde vü ger dilde habîbümdür ol (Hikmetî 1/30)
Sâki bizi bir kerem it şâd kıl
Bend-i gam ü gussadan âzâd kıl (Hikmetî 1/31)
Kılmaga men mürde-i hicrânı hay
Bu üçi bes mutrib ü mahbûb u mey (Hikmetî 1/32)
Dâr-ı bekâya gidicek yâ İlâh
Yüzümüz ag eyle vü kılma siyâh (Hikmetî 1/51)
Cümlemüze sensün İlâhi basîr
Kullaruna lutfunı kıl dest-gîr (Hikmetî 1/53) (Eğri, 2006, s. 229)

Nâzikî Divanı'ndaki ilk mesnevi sâkînâme türündedir. Şair mesnevisinde "fena meclisini" ve sâkîyi tasvir eder. Fena dergâhına giren gedalar sultan, sultanlar ise yeksân olur. Meclisin kadehi körü, gören hale getirir. Saf şarap ölüleri diriltir. Meclisin merhametli sâkîsinin feyzi cihana akar. Kim o sâkînin elinden bade içerse bütün dertlerini ve kederlerini unutur. Can ve gönül gözünün nuru o sâkî Hızır gibidir. Allah sâkîye o kadar güzellik vermiştir ki Cebrail bile ona hayran kalır. Şair, sâkîyi "dürr-i meknûn" ve gönülde bulunan süveydadaki kan gibi gözlemiştir. Fena meclisinde söz

gerekli değildir. Burada aşk ile yanmak lazımdır. Mecliste nazargâh yüz değil gönüldür:

Bunu câmı a'mâyı bînâ ider
Mey-i nâbı emvâtı ihyâ ider (Nâzikî 1/3)
Elünden o kim bâdeyi nûş ider
Gumûm u humûmı ferâmûş ider (Nâzikî 1/8)
Seni gözledüm dürr-i meknûn gibi
Süveydâ-yı dilde olan hûn gibi (Nâzikî 1/22)
Bu meclisde sûz isterüz söz degil
Gönüldür nazar-gâhımuz yüz degil (Nâzikî 1/45) (Gülhan, 1989, s. 224)

Sükkerî Farsça tasavvufî sâkînâmesine (Erol, 1994, s. 295) gelenek üzere sâkîye seslenerek başlar. Sâkîden istenen tevhit sedasının yükseldiği vahdet ve aşk kadehidir. Sâkîden rahmete ciğeri susamış ve gurbette çaresiz kalmış birinin ölümsüzlük neşesini bulabilmesi için çılgınlık şarabını sunması istenir. Şairin arzu ettiği şarabın vasıfları şunlardır: Nemle karışmış ateş, beynin neşeli felaketi, yakut renkli, toprakta gül bitiren şebnem, parlak cevher, gönül neşesinin mayası, ölümsüzlük suyu, yaralı kalbin merhemi, güvercin kanı, meclisin süsü, ten bağının şebnemi. Şair mesnevisinde yukarıda vasıflarını saydığımız şarabı niçin istediğini ve şarabı içerek neler yapacağını da sayar. Şairin vahdet ve aşk şarabını istemesinin bazı sebepleri şunlardır: Ölümsüzlük neşesini bulmak, sihir ve büyü ile söz söyleme sanatını yüceltmek, gam çöpünü yakabilmek, gizli ve açık olanı görebilmek, sözlerle meclisi gül bahçesine döndürmek, şarabın gücü ile emanet yükünü taşıyabilmek, ruhlar âleminden haber vermek, ihtiyarlığı gençliğe döndürmek, varlık ve kâinat âlemini aydınlatmak, zeminin ve zamanın nakışlarını anlatmak, can gözünü aydınlatmak dostlar meclisinde neşe yaratmak, akıl ve deliliği yok etmek… Şeyhî Mehmed, sâkînâmesine "marifet kadehinin sarhoşunu" çağırarak ve meclisi tasvir ederek başlar. Gelmesini söyler çünkü cihan sarayı ve latif meclis onun için hazırlanmış, kadife nakışlı atlas onun için döşenmiş, şarap küpleri üzerine kadehler onun için konmuştur. Bahar gelmiş, meclis de bahar mevsiminde çimenliğe kurulmuştur. Her taraftan gül ve yasemin beyaz üzerine Yemen kırmızısı çekmektedir. Her bir ağaç zümrüt tabaklarla meclise hediye olarak meyve çekmektedir. Meclisde eğlenceler başlamış, herkes sarhoş olmuştur. Şair daha sonra "marifet kadehinin sarhoşu"na kadehi eline almasını ve içerek gönlüne ferahlık dolmasını söyler. Mecliste en önemli ve değerli unsur şaraptır. İki cihan ile onun karşılığı olamaz. Onun neşesi ile asa ejderha olur, dağ servisi yürür, gülün cebi ve eteği

yeksan olur, bülbül feryat eder, hatip hitaba başlar. Güzellerin yanaklarındaki tazelik ve güllerdeki renk ve koku şarabın neşesindendir. Şarabın neşvesi sivrisineği fil, bir damlası da katreyi Nil nehri yapar. Şeyhî Mehmed mesnevisinde şarabı ateş olarak görürü ve neler yapacağını da sıralar. Bu eğlencede nefesiyle meclisi ısıtan, dertleri unutturan ve sevgilinin demirden gönlünü yumuşatan muganni de vardır. Dünyanın gamından, kederinden, sıkıntısından kurtulmak isteyen kişi meyhaneye sığınmalıdır.

Gel ey mest-i peymâne-i ma'rifet
Getir raksa sâkîyi sâgar-sıfat (Şeyhî Mehmed 1/1)
Senünçün kuruldu bu bezm-i latîf
Döşendi sana perniyân-ı katîf (Şeyhî Mehmed 1/3)
Senünçün olup vaz'-ı mâh tamâm
Senünçün konuldu bu hum üzre câm (Şeyhî Mehmed 1/4)
Bir elde sebû tut bir elde kadeh
Koyulsun derûna ferah-ber-ferah (Şeyhî Mehmed 1/11)
O mey hâke olmaz du-'âlem bahâ
Olur neşvesinden 'asâ ejderhâ (Şeyhî Mehmed 1/26)
O neşveyle 'ar'ar hırâmân olur
Gülün ceyb ü dâmânı yeksân olur (Şeyhî Mehmed 1/27)
O neşveyle feryâd ider 'andelîb
O neşveyle âvâze eyler hatîb (Şeyhî Mehmed 1/28)
Tarâvetde oldur ruh-ı dilbere
Veren hep odur reng ü bû güllere (Şeyhî Mehmed 1/29)
O muhrik nefes bezmi germ eylesün
Dil-i saht-ı cânânı nerm eylesün (Şeyhî Mehmed 1/59)
Anun neşvesi peşşeyi pîl eder
Anun cür'ası katreyi Nîl eder (Şeyhî Mehmed 1/98) (Nar, 2007, s. 152)

Şeyhülislam Bahayi'nin ilk mesnevisi Sultan Murat'a sunulan bir arz-ı hâldir. Mesnevinin girişi mutribe sesleniş ile başlaması, meclisin tasviri nedeniyle bir sâkînâmedir. Bahayi, şeyhülislam olması nedeniyle sâkînâmesinin tasavvufî olması gayet doğaldır. Şeyhülislam Bahayi, arz-ı hâlinde önce mutrible dertleşir ve içinde bulunduğu durumu anlatır. Bu dertleşmeden sonra mutribe "ahd-i dîrînden" yani "bezm-i elesten" söz etmesini ister, ardından elest meclisini tasvir eder. Bezm-i elest, Allah'ın bütün ruhları toplayıp onlara: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" sorusunu sorması ve

ruhların: “Evet, öyle” cevabını verdiği meclistir (Araf 7/172). “O meclistekiler Allah'ın aşkıyla sarhoş olduklarından onun güzelliğini idrak etme sefasına ulaşmışlardır.” (Toprak, 2006, s. 96). O meclis öyle hararetli bir yerdi ki orada mey, kadeh ve sâkî utangaçtır. Şeyhülislam Bahayi, mum ve pervane benzetmesi ile insanın ruhlar âleminden dünya gurbetine inişini mesnevisinde anlatır. Şair daha sonra mutribin sesini ve sesin etkilerini gök cisimlerini kullanarak anlatır ve padişah övgüsüne geçer:

Birâz ‘ahd-i dîrîneden yâd kıl
Dili ‘ukde-i gamdan âzâd kıl (Şeyhülislam Bahayi 1/12)
O meclis ‘aceb meclis-i germ idi
Mey ü rıtl u sâkî hemân şerm idi (Şeyhülislam Bahayi 1/20)
O bezmün çerâgı fürûzân idi
Velî mahz-ı nûr içre pinhân idi (Şeyhülislam Bahayi 1/22)
Belî gelmemişdi o şem’a henüz
Kavî-dest-i tâb-ı pervâne-sûz (Şeyhülislam Bahayi 1/26)
O şem’ün zebânın edüp şu’le-keş
Yere düşdi ervâh pervâne-veş (Şeyhülislam Bahayi 1/28)
Dem-i zîr ü bemle olup bî-karâr
Zemîn ü zamân inleye zâr zâr (Şeyhülislam Bahayi 1/35)
Derûnunda cûş eyleyüp cûy-ı hûn
Zühal ola Mirrîh-veş lâle-gûn (Şeyhülislam Bahayi 1/38)
Alup nakd-i cânın ele
Müşterî Ola mutrib-i Zühreye (Ş. Bahayi 1/39) (Toprak, 2006, s. 90)

Şeyhülislam Yahyâ, tasavvufî sâkînâmesine elest şarabıyla keyifli, bela köşesinde sarhoş olan kişiyi meyhaneye çağırarak başlar. Meyhanenin kapısının doğan kuşu gibi olduğunu, bu nedenle acele davranmasını, kapılarının açıldığını söyler. Bu meyhanenin kapısının halkası gökteki hilaldir. Buranın süpürge de meleklerin kanadı olması revadır. “Lâ” süpürgesi meyhanenin zeminini tertemiz etmiş, “sivâ”dan zerrece eser koymamıştır. Bu meyhane hiçbir zaman kapanmaz, meyhanenin gecesi ve bayramı birdir. Meyhanenin sâkîsi ise yârdır ve verdiği mey sarhoş etmez. Şeyhülislam Yahyâ, meyhaneyi bu şekilde tasvir ettikten sonra sâkîye seslenir ve ondan kadehi sunmasını ister. Şair artık sunulmasını istediği kadehi “kanı sâkiyâ” ile başlayan beyitlerle tasvir eder. O kadeh ve içindeki şarap en büyük tiryak, hatta kevser kadehidir. O kadehin içine Hakk’ın sırları konulmuştur. Cem o saf şarabın düşkünü, İskender o meyhanenin

kölesidir. O şarabın ışığı her yeri parlatır ve bu sayede Süleyman'ın mührü görünür. Kadehin içindeki saf şarap safa güneşi, şarabın üzerindeki habâb ise vefa göğüdür. O aşk Cem'inin gece mumu, aşk âleminin nurudur. Şarap zaman, zemine ve mekâna nur bahşeder ve ışık saçar. Parlayan bir şimşek olan şarap can âlemini nura gark etmiştir. Şeyhülislam Yahyâ eserinde kadeh ve şarabı tasvir ederken "tecelli, sıbgatullâh, feyz, levs-i hevâ, mâsivâ" gibi birçok tasavvufî unsuru kullanır. Özet olarak seyr-i sülûktak nefsine esir düşen sâlikin gönlüne Hak feyzini dolduracak, onu hevâ pisliğinden temizleyecek ve yüzünü ak edecek bu şaraptır. Şair yine bir bahar ve bahçe hayaliyle şarabın gül, lale, nergis ve menekşe gibi çiçekler üzerindeki etkisiyle kadehi ve şarabı tasvir eder.

Gel ey neşve-dâr-ı şarâb-ı elest
Belâ gûşesi içre evkâr mest (Şeyhülislam Yahyâ 1/1)
Ne zer halkasıdur hilâl-i felek
Revâ olsa câdûbı perr-i melek (Şeyhülislam Yahyâ 1/3)
İder ferşini pâk câdûb-ı lâ
Komaz zerrece anda gerd-ı sivâ (Şeyhülislam Yahyâ 1/4)
Şu mey-hâne kim ola sâkîsi yâr
Anun virdügi meyde olmaz humâr (Şeyhülislam Yahyâ 1/7)
O meyden ki tiryâk-ı ekberdür ol
Ne tiryâk sahbâ-yı kevserdür ol (Şeyhülislam Yahyâ 1/9)
Cem ol bâde-i nâbun efgendesi
Sikender o mey-hânenün bendesi (Şeyhülislam Yahyâ 1/13)
O bir şeb-çerâg-ı Cem-i aşkdur
O bir neyyîr-i âlem-i aşkdur (Şeyhülislam Yahyâ 1/17)
Tehî anlayan anı gümrâhdur
O hum menbâ-ı sıbgatu'llâhdur (Şeyhülislam Yahyâ 1/29)
O humdan olup feyz-i Hak âşikâr
Buhârı olur anun ebr-i bahâr (Şeyhülislam Yahyâ 1/30)
O meyden gülün sâgarı tolı mül
Konulmuş ana bir avuç berg-i gül (Şeyhülislam Yahyâ 1/34)
Ki levs-i hevâdan bizi ide pâk
Ruh-ı zerdimüz eyleye tâbnâk (Şeyhülislam Yahyâ 1/44) (Kavruk, s. 10)

Tahkiyevî Sâkînâmeler: Ağırlıklı olarak tasvîrî metinler olan sâkînâmelerden

iki tanesinde tahkiyevî unsurlar vardır. Beylikçi İzzet'in ilk mesnevisi bir sâkînâmedir. Sâkînâme geleneğinde olduğu mesnevi sâkîye seslenişle başlar. Sâkîden istenilen kadeh, sevgilinin dudağının hicran hastalığına ilaçtır. Sunulan mey, şairin gönlünü mamur edecek ve şair, aşk neşesiyle bir hikâye anlatacaktır. Anlatacağı bu hikâye efsane değil gönül dertlerini dökeceği bir sergüzeşttir:

Sâkî meded eyle câmı gezdir
Allah içün bana da vir vir (Beylikçi İzzet 1/1)
Efsâne degil bu ser-güzeştdir
Derd-i dili yazdı kilk-i kâsır (Beylikçi İzzet 1/10) (Şen, 1995, s. 42)

İzzet, tasviri anlatımların olduğu sâkînâmesinin içerisine bir hikâye dâhil etmiştir. Mecnun, Leyla'nın güzelliğine meftun olmuş, cünûn zincirini gerdanlık olarak takmıştır. Aşkıyla cihanda meşhur olan Mecnun çöllere düşer. Çöllerde âşığın arkadaşı ceylanlar olur. Bir gün çöllerde ağlatıp inleyerek gezerken bir pîr yanına gelir. Pîr, âşığın sevgilinin aşk denizine battığını, sevgilinin hayal şarabından sarhoş olduğunu, kendini yitirip aşkı bulduğunu görünce halini sorar ve sevgilinin selamını getirdiğini söyler. Âşık, pîrin ayağına kapanınca pîr aşk konusunda şunları söyler: "Aşkta netice ve nihayet yoktur. Aşkta her zaman hicran belası mevcuttur, aşk denizinin sahili yoktur. Senin bütün bu ağlayıp inlemelerin, âhların beyhudedir. Sen ağladıkça sevgili gülmektedir. Şimdi sen bu rüsvalığı terk et ve evine dön" Mecnun, pîrin dediklerini üzerine çölü terk eder ve evine döner. Aşkı terk edip, aşka tövbe edince bela ve mihnetin ne olduğunu anlar. Âşık bir gün arkadaşların daveti üzerine bir meclise gider. Burası öyle bir meclistir ki sâkîsi, meyi, teraneleri, küpleriyle cennetle bile eşi bulunmaz. Bu meclise Cem gıpta ile bakar. Gece olunca meclise ay gibi güzel, herkesin aklını alan, herkesi hayrette bırakan bir dilber gelir. Sâkîye uşşâka mey dağıtmasını söyler. Sâkî de hemen dilberin dediğini yapar, kadehleri dağıtır. Aşk ile içilen meyler, neyin sesi, nefis sohbet, sâkînin işvesi, hoş hikâyelerle meclis hayal bile edilemez hale gelir. Sohbet derinleştikçe uşşâş gönülerindeki dertleri şiir ile dökerler. Şiirler okunurken ay gibi güzel dilber bir âh çeker ve şunları söyler: "Dün gece mecliste okunan bir şiirin kemendi beni giriftar eyledi. Okunan şiir bana çok tesir etti, şiiri duyunca kararım kalmadı." Mecliste okunan beyit şudur:

Sen pâdişeh-i serîr-i nahvet
Ben bende gedâ-yı derd-i mihnet (Beylikçi İzzet 1/223)

Dilber, bu beyti okuyan sühanvere beyti kimin yazdığını sorunca sühanver, şairin mecnun gibi bir âşık olduğunu, adına da İzzet dediklerini söyler ve İzzet'i medheder. Bunun üzerine dilber beyti yazanın kendisine can ve gönülden âşık olmasını ister. Dilberin bu sözlerini duyan sühanverin aşk denizi coşar ve "İzzet'in canı yoluna feda olsun" der. Dilber sühanvere kim olduğunu sorunca sühanver İzzet olduğunu söyler. Yani beyti okuyan İzzet'en başkası değildir. Bütün bunları işiten âşık bir anda uykudan uyanır ve yâr, yâver, şarap, meclis, dilber hepsinin rüya olduğunu anlar. Hayrî'nin hasb-ı hâlinde gördüğümüz dolaylı fahriye, olay akışı ve kurguya hizmet eden, şairin sığındığı bir liman "*rüya motifi*" bu mesnevide de benzer şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Bu güft-ü-gû şinîd olur iken âh
Ol 'âşık-ı zâr oldu âgâh (Beylikçi İzzet 1/278)
Gördü ki ne yâr var ne yâver
Ne bezm-i şarâb var ne dilber (Beylikçi İzzet 1/279)
Rü'yâ imiş ol visâl-i cânân
Ser-cümle hayâl olan nümâyân (Beylikçi İzzet 1/281)
Ey dil bu fesâneyi idüp gûş
Ol ben gibi sen de gayrı hâmûş (Beylikçi İzzet 1/283) (Şen, 1995, s. 42)

Hayrî'nin "Ramazaniyye-i Mesnevî Gûne" başlıklı doksan dört beyitlik mesnevisinin 1-24. beyitleri sâkînâmedir. Hayrî bir gece mecliste elde kadeh, canda ferah, gönlünde bal hoş bir şekilde oturmakta ve içerek coşmaktadır. Sarhoşluğun etkisiyle de "na'ra-i mestâne" ve "nâle-i dîvâne" atmaktadır. Mecliste bir yanda kadeh ve küplerin sesi bir yanda gül yanaklı sâkînin şîveleri şairde sabır bırakmamıştır. Hayrî bu haletle sâkîden şarap istemektedir. Hayrî yeni bir kadeh istediğinde sâkî şu cevabı verir:

Döndi didi gonc ile güftâr idüp
Hande kılup şîve-i reftâr idüp (Hayrî 1/16)
Ancıleyin ke's-i ferah-perveri
Yılda bir ancak görür ins ü perî (Hayrî 1/18)
Neş'esi dânâları bî-hûş ider
Cür'ası zâhidleri sehoş ider (Hayrî 1/19) (Şener, 1999, s. 71)

"Sâkînin sözlerinden bir şey anlamadığı gibi neşesi de kaçan Hayrî, onun ne

demek istediğini sorunca ramazan ayının geldiğini öğrenir. Haberi alan şair hemen mescide yönelir." (Gökalp, 2009a, 278).

Sonuç olarak küçük mesneviler içerisinde 14 sâkînâme veye sâkînâme bölümü vardır. Sâkînâmeler müstakil bir şiir olabileceği gibi şarin tercihine göre diğer türlerle beraber bir mesnevide bölüm olabilir. Diğer sâkînâmelerde olduğu gibi mesnevi ile yazılanlarda da şiir sâkîye hitap ile başlar ve sâkîden istenen şarap çeşitli yönleriyle tasvir edilir. Meclisin vazgeçilmez baş unsuru sâkîdir. Sâkî mecliste sadece içki dağıtmaz aynı zamanda meclisi eğlence için düzenler, idare eder. Sâkîden beklenen insaflı ve âdil olmasıdır. Şarap tasvir edilirken daha çok etkileri ve neleri yapmaya kadir olduğu anlatılır. Sâkîden şarap istemenin birçok sebebi vardır ama mesneviler kıyaslandığında ana sebep olarak "*düşünceyi yok etmesi ve dünya sıkıntılarını, dertleri ve kederleri unutturması*" olduğunu söyleyebiliriz. Mesnevilerde sâkîden sonra en önemli unsurlardan biri de mugannídir. Şairler şiirlerinde sâkî, meclis, muganní ve diğer unsurları "tasvîrî" anlatımla okuyucuya aktarırlar. Mesnevilere baktığımıza şarabın mucidi olarak Cem'e, sürahinin çıkardığı seste Hz. Davut'a telmihler yapıldığını görürüz. Şarap âb-ı hayat olunca şarabı sunan kişi sâkî ise Hz. Hızır olur. Sâkînâmelerde yer yer nasihatlerin verildiği, felekten ve vefasız insanlardan şikâyet edildiği de görülür. Nasihatlerde dünyanın geçiciliği ve ömrün telef edilmemesi vurgulanır. Tasavvufî anlamda ise şarap İlahî aşkı temsil eder. Vahdete erişmek için bedenden kurtulmak ve gönül ile hareket etmek gereklidir. Çünkü fenafillaha akıl ile değil gönül ile ulaşılır. Son olarak sâkînâmelerin tahkiyevî değil tasvirî metinler olduğunu ama küçük mesneviler içerisinde iki mesnevide tahkiyenin olduğunu söyleyebiliriz. Bu iki tahkiyevî mesnevide de "*beyit okuyarak âşık olma ve rüya"* motifi ortaktır.

5.3.6.9. Manzum Hikâye

Küçük mesnevilerde muhteva ile ilgili diğer bir başlık da manzum hikâyelerdir. Manzum hikâyeler tüm mesneviler içerisinde 40 mesneviyle % 2,5'lik bir orana sahiptir. Aşağıda da görüldüğü gibi XVI. yüzyılda 1, XVII. yüzyılda 3, XVIII. yüzyılda 19 ve XIX., XX. yüzyılda 17 manzum hikâye bulunmaktadır. Görüldüğü gibi manzum hikâye 18., 19. ve 20. yüzyılda artış göstermiştir: Aşağıda yüzyıllara göre manzum hikâye yazan şairler verilmiştir:

XVI. yüzyıl: Seyfullâh Nizâmoğlu (1).

XVII. yüzyıl: Nâbî (2), Üsküdarlı Sırrî (1)

XVIII. yüzyıl: Ârifzâde Âsım (1), Arpaemînizâde Sâmî (1), Esrâr Dede (1), Ferrî (1), Mîrzâzâde Sâlim (1), Neylî (1), Râmiz (1), Re'fet Mehmed 'Azîz (1), Sâkıb (1), Subhîzâde Azîz (1), Şeyh Gâlib (8), Vahîd Mahtûmî (1),

XIX., XX. yüzyıl Abdî (1), Câzib (3), Ferdî Abdullah (1), Keçecizâde İzzet Molla (8), Mehmed Memduh Paşa (2), Nâkâm (3)

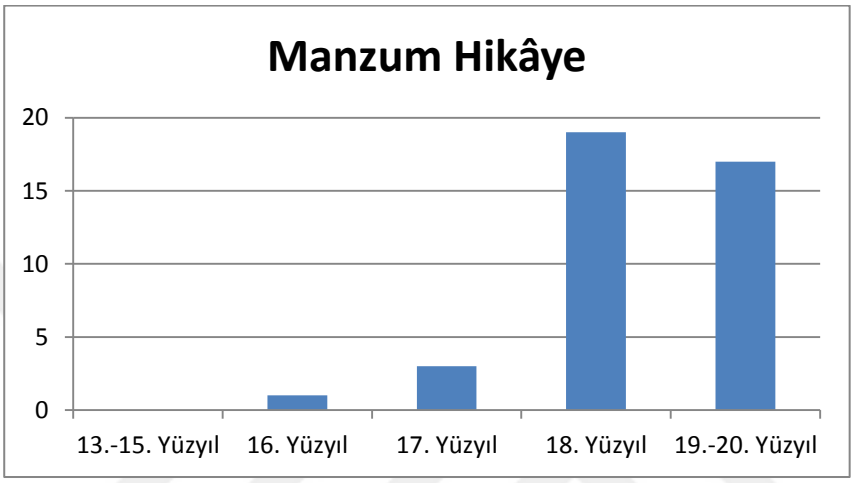

Şekil 17. Yüzyıllara göre manzum hikâyeler.

Bu bölümde 40 manzum hikâye kronolojik olarak özetlenecek ve sonuç yazılacaktır. Manzum hikâyeler şöyledir:

Seyfullâh Nizâmoğlu, peygambere âsî olmamak ile ilgili söyle bir hikâye anlatır. Bir gün âl-i Ahmed'i seven biri yolda giderken yol üzerinde oturmuş, kuklasının başına sebze sarmış bir kuklacı görür. O kişi gider kuklanın başından sebzesini alır ve kuklayı yere çalar. O gece peygamberi rüyasında görür. Peygamber adama, kuklacıya yaptığı nedeniyle kızar ve kuklacıya gidip hürmet etmesini söyler:

Görür bir kuklacı yol üzre durmış
Başına kuklasınun sebze sarmış (Seyfullâh Nizâmoğlu 4/3)
Eger ol vakt ana hürmet kılaydın
Yanumda şimdi 'izzetler bulaydun (Seyfullâh Nizâmoğlu 4/11)

Nâbî son iki mesnevisinin başlığında "mesnevi" kelimesinin karşılığı olarak "makale" kelimesini kullanıp iki manzum hikâye anlatır. Bu hikâyeler Hakîm Senâyî ve Edirne'den İstanbul'a gelip Galata meyhanesinde bir adamla karşılaşan dört arkadaşın hikâyesidir. Birinci manzum hikâyeye göre Halep'te vezir İbrahim Paşa bir geçe seçkin, bilgili, faziletli kişilerin toplandığı ilim ve irfanın konuşulduğu bir meclis düzenler.

Sohbet arsasında söz atı, meclisi irfan vadisine çevirir ve Atâyî'nin eserinde durur. Atâyî'nin hamsesi okunur ve tefeül sonucu eserde Hakîm Senâyî'nin hikâyesi çıkar. Meclistekiler Nâbî'den bu hikâyeyi bir kez daha yazmasını isterler ve şair bu işi kabul eder. Gazneli Mahmud'un Senâyî adlı âlim, zeki bir arkadaşı vardır. O kadar yakın arkadaşlardır ki sadece uyku zamanı ayrılırlar. Bir sabah yine sohbet için Senâyî, sarayın yolunu tutar. Saraya giderken at bir külhanın önüne gelir ve yürümez. Senâyî ne yaptıysa da at yerinde durur, gitmez. O anda Senâyî, külhanda meczup Lâyhâr ve Külhenî arasındaki konuşmayı duyar. İkisi, Sultan Mahmud ve Senâyî hakkında konuşmaktadır. Lâyhâr, Külhenî'ye seslenerek şunları der: "Ey hoş yaratılışlı, Sultan Mahmud'un rağmına bir kadeh doldur içelim. Getir, bir de Senâyî'nin rağmına içelim." Bunun üzerine Külheni, Mahmud ve Senâyî'yi savunur ve onların faziletli, ârif, âlim kişiler olduğunu söylemesi üzerine Lâyhâr gülerek şunları söyler: "Bu sır senin anladığın gibi değildir. Akıllı olan kimse nefsine esir olmaz. Alçak dünyaya bulaşmaz. Akıllı insan dünyanın dağdağasından vazgeçer. Allah'ın izni olmadıktan sonra aciz insanın elinden bir şey gelmez." Bu sözler üzerine Külhanî, Senâyî'yi nerede bulacağını söyler. Lâyhâr da uzak olmadığını külhanın önünde ümitsiz şekilde beklediğini söyler. Külhanî dışarı çıkar, sapsarı kesilmiş Senâyî'yi görür ve onu içeriye çağırır. "Sâkî-i feyz-iltifât" yani Lâyhâr onun eline hayat kadehini sunar. Senâyî "câm-ı hayât"ı içince bir damlayken coşar, deniz olur. Allah ile âşina olan Senâyî'nin gönlünden Sultan Mahmud'un sevgisi gider. Kâmil insanın nazarı koruğu üzüm, taşı Yemen akiki, damlayı Aden incisi yaptığı gibi Senâyî de bir nazarla olgunlaşmıştır. Nâbî, mesnevinin sonunda zâhire değil bâtına, gönle bakılmasını şöyle ifade eder:

Hak 'amel ü sûrete itmez nazar
Manzar-ı Hakdur dil-i rûşen-güher (Nâbî 9/96)
İtme nazar zâhir-i ef'âline
Eyle nigeh bâtın-ı ahvâline (Nâbî 9/98)
Kışrda yok magzdadur sırr-ı kâr
Sîretedür sûrete yok i'tibâr (Nâbî 9/99) (Bilkan, 1997, s. 434)

Nâbî'nin "Makâle-i Dîger" başlıklı son mesnevisi de manzum hikâyedir. Hoş meşrep, latif, zarif, içkiye meyilli Mîrim Çelebi, Bâkî Çelebi, Süleyman ve Ahmet isimli dört arkadaş Edirne'den yola çıkıp İstanbul'a gelirler. Dört arkadaş muratlarına erişecekleri İstanbul'da Galata meyhanesini mekân edinirler. Dört arkadaş meyhanede eğlenirken Dede Sultan adında fakir bir adam görülür. Adamın haline acıyan dört kişi

ona meze, ekmek ve şarap verirler. Hiç konuşmayan Dede Sultan ihsanları ve ikramları nedeniyle dört arkadaşa teşekkür eder ve yaptıklarına karşı onlara "nefes" vereceğini söyler. Dede Sultan'ın söylediklerine dört arkadaştan sadece Ahmet Ağa itikat eder ve sadece o dünyalık bir şey talep etmez. Süleyman, Sultan Selim camiinin tevliyetini yani vakıf işlerini, Mîrim Çelebi Edirne şehrinin ihtisabını, Bâkî Çelebi halis ve damgalı altın talep eder. Dede Sultan da onların isteklerine kavuşacaklarını söyler. Sıra Ahmet Ağa'ya gelince Dede Sultan ona "dûn-himem" olmamasını ve isteğini söylemesini ifade eder. Ahmet de hatırına bir şey gelmediğini himmetiyle nefes eylemesini söyler. Dede Sultan nutka başlar ve nefesinin yadigâr kalmasını söyleyip Hızır gibi ortadan kaybolur. Sabah olduğunda üç kişi hayal ettiklerinin olmasının muhal olduğunu düşünürler. Sonunda üç kişi taleplerine ulaşır. Ama bu kişilerin muratları dünyalık olduğu için isteklerine kavuştuktan sonra azl çukurunda rezil olurlar. Ekmekçi-zâde namıyla söhret bulan Ahmet ise şans yüzüne güler, sonunda Sultan Ahmet'in iltifatına mazhar olur ve uzun, mutlu bir hayat sürer:

Ahmed'e de bahtı idüp yâveri
Oldı vezâretle o da defterî (Nâbî 10/68)
Lîk anun müddeti olup medîd
Kevkebe-i devleti oldı mezîd (Nâbî 10/69) (Bilkan, 1997, s. 443)

Üsküdarlı Sırrî Divanı'ndaki yirmi beyitlik mesnevisi günahkâr birinin İbnü Edhem'e sorusu üzerinedir. Günahı âdet edinen kötü huylu birisi bir gün İbnü Edhem'e gelir ve bir sıkıntısının olduğunu, şeytanın kendisini bir günaha sevk ettiğinde o günahı işlemeye mecbur kaldığını, günahı işlemeden gözüne uyku girmediğini, bu işin nasıl çözüleceğini sorar. İbnü Edhem o adama bir günahı işlediğinde halim nice olur diye gam yememesini, şu dört şeyden birisini yapmasını tavsiye eder ve şunları söyler: "Günahı işlediğinde Allah'ın rızkından başka bir şey yeme. Memleketinde bir nefes bile olsa asla durma, başka bir yere git. Eğer başka bir memlekete gidemiyorsan tenha bir yer bul. O tenha yerde ölüm meleğine "âhirete yönelik ibadetim yok, vaktimi gafletle geçirdim, bana birkaç gün mühlet ver ki Allah'a itaat edeyim" diye yalvar. Belki ölümün ertelenir ve sen de ibadetlerle mutlu olursun." O yoldan çıkmış adam bunları duyar ve işin sonunu anlar:

Eyledükde günâhı bî-pervâ
Eyle bu çârdan birin icrâ (Üsküdarlı Sırrî 1/9)
Evvelâ eyledükde isyânı

Yime hîç gayr-ı rızk-ı Yezdânı (Üsküdarlı Sırrî 1/11)
Eyleme milketinde hiç karâr
Durma arzında bir nefes zinhâr (Üsküdarlı Sırrî 1/13)
Buna kâdir olmaz isen eger
Cezm-i cürm eylemekde et ebter (Üsküdarlı Sırrî 1/14)
Bârî bul bir makâm-ı tenhâyı
Ki ana vâkıf itme mevlâyı (Üsküdarlı Sırrî 1/15)
Ya meger vakt-i merg-i bî-âgâz
Melekü'l-mevte eyle 'arz-ı niyâz (Üsküdarlı Sırrî 1/16)
Gûş idince bu kavli ol gümrâh
Oldı encâm-ı kârdan âgâh (Üsküdarlı Sırrî 1/20) (Kazan, 2003, s. 373)

Ârifzâde Âsım'ın Tuhfetü'z-Zenân adlı mesnevisi iki âşığın buluşması ve şairin bunları görmesini anlatır. Şehirde bir gün beyaz tenli bir güzel peyda olur. Kaşları, burnu, beyaz yüzü, zayıflığı, narinliği, kınalı elleri, çenesi, saçı ve göbeğiyle âşıkları can evinden vurmakta ve onların aklını başından almaktadır. Bu nazlı güzeli seven işveli ve mağrur, gönlü yaralı Emnî adında bir çelebi vardır. Bu çelebi kaşları, gözleri, pamuk elleriyle kısacası güzelliğiyle şehirde ün salmıştır. Bir gün güzel ve Emnî bir araya gelirler. İşret edip kucaklaşırlar, öpüşürler. İkisi yatağa girdiklerinde ay ve güneşin birbirine yaklaşması gibi bir durum olur. Bu iki âşık hem-hâl iken şair Âsım bunları görür ve ikisi titremeye başlar. İki âşık, Âsım'a şunları söylerler: "Aman, bu yaptığımız işi açığa çıkarma. Sen burada olduğumuzu nereden haber aldın ve maksadın nedir? Biz birbirimiz nice zamandır hasretiz, bize engel olma. Meramını söyle, elimizden ne gelirse yapalım." Âsım, bunları duyduktan sonra şöyle cevap verir: "Ey âşıklar, zevk ve sefanızı bozmayın. Kuzunun koç başına, âşıkların gözyaşı ve kaşına yemin olsun ki ben buraya rastgele geldim. Sizi bulmam tamamen tesadüftür. Ben sizin işinize mani olmam, vebali sizin boynunuza." Şair bunları söyledikten sonra ayrılır:

Şehr içinde henûz olup peydâ
Bir kırık duhter-i semen-sîmâ (Ârifzâde Âsım 2/1)
'Âşıkın cân evini tırnaklar
Âh o yüksük hınâlı parmaklar (Ârifzâde Âsım 2/8)
Vardı bir 'âşıkı bu mekkârın
Nâmı Emnî idi dil-efgârın (Ârifzâde Âsım 2/35)
Bir yere geldi o iki hasret

Kanzil olunca etdiler ‘işret (Ârifzâde Âsım 2/53)
Sîne-ber-sîne olalım yatalım
Gel senînle yagı bala katalım (Ârifzâde Âsım 2/56)
Hayli öpüşdüler kucaklaşarak
Birbirine sokularak vararak (Ârifzâde Âsım 2/)
‘Îş ü işretde iken ol iki meh
Görünüp dedim anlara peh peh (Ârifzâde Âsım 2/57)
Dediler bana el-emân ‘Âsım
Eyleme ‘îşimiz figân ‘Âsım (Ârifzâde Âsım 2/64)
Gelmişem keyfe-mettefak buraya
Girmezem ‘îşi telh edip araya (Ârifzâde Âsım 2/79)
Mâni’ olmam ne ise oynunuza
İşte gitdim vebâli boynunuza (Ârifzâde Âsım 2/80) (Arslan, 2010, s. 131)

Arpaemînizâde Sâmî dördüncü mesnevisinde Aynî’nin Buharî Şerhi’nde beyan ettiği bir olayı anlatır. Yemen ülkesine namı Tubba olan saf dil, temiz gönüllü biri padişah olmuştur. Çok fazla tâbîsi ve malı olan Tubba’ya bazıları peygamber demişse de bu kesin değildir. Hz. Muhammed’in doğumundan 1000 sene evvel iman nuru ile kalbi aydınlanmıştır. Tubba, halkını İslam’a ne kadar davet etse de halk reddedip İslam’ı kabul etmemiştir. Cihanın yaratıcısı Tubba’ya çok fazla izzet ve hâkimiyet ihsan etmiştir. Emrinde sabah akşam daima yüz otuz bin asker bulunurmuş. Gittiği her yere götürdüğü on üç bin uleması vardır. Tubba yanındakilerle Mekke’ye geldiğinde şeytanın vesvesesiyle orayı işgal etmek ve Beytullah’ı tahrib etmek istediği anda ansızın bir hastalık rüzgârı eser ve Tubba sıhhatini yitirir. Ne olduğuna şaşıran Tubba, bu musibetin nereden geldiğini de anlayamaz. Bütün yapılanlara rağmen Tubba iyileşmez. Tabiplerin anlamadıkları konu, ruhani marazın cisimde görünmesidi. Bunun üzerine bütün bilginler, tabipler bir yere toplanıp istişare etmeye başlarlar. İstişare sonucunda gidip istiğfar etmesi için Tubba’ya şunu söylerler:

Didiler ey melik-i ‘adl-âyîn
Halefü’s-sıdk-ı şehân-ı pîşîn (Arpaemînizâde Sâmî 4/82)
Nesne yok tab’-ı şerîfünde senün
Hak masûn eyleye gamdan bedenün (Arpaemînizâde Sâmî 4/83)
Şübhemüz kalmadı ber-mûcib-i fen

Bu ‘arazdur degül emrâz-ı beden (Arpaemînizâde Sâmî 4/84)
Şahs-ı ‘aklunla idüp istînâs
Bezm-i dilde idegör cem’-i havâs (Arpaemînizâde Sâmî 4/85)
Meşveret eyleyüp anlarla tamâm
Kıl me’âl-i emelün isti’lâm (Arpaemînizâde Sâmî 4/86)
Reg-i nabz-ı dilüni eyle hemân
Zîb-i sebbâbe-i dest-i îkân (Arpaemînizâde Sâmî 4/87)
Virse endîşe-i bed kalbe gubâr
Pâk ider mıskale-i istigfâr (Arpaemînizâde Sâmî 4/99)
Çekme gam lutf-ı İlâhî çokdur
Deri ma’kûs degül red yokdur (A. Sâmî 4/100) (Kutlar, 2004, s. 284)

Bunun üzerine Tubba yaptığı şeyi ve şeytanın vesvesesini anlar ve hemen pişmanlıkla Kâbe’ye yönelir. Gözlerini zemzem suyu ile yıkar, yüzüne haremin toprağını sürer ve secdeye kapanır. Sonunda kalbi nur ile dolar. Tubba daha sonra her yıl Kâbe’nin örtüsünü değiştirmeyi kendisine bir vazife bilir. Tubba ve yanındakiler Mekke’den sonra Medine’ye giderler. Ulema bir yere toplanıp Tubba’ya Medine’de kalmayı teklif ederler. Çünkü son peygamber Hz. Muhammed Mekke’den Medine’ye gelecek buraya yerleşecektir. Bunu duyan Tubba peygamber doğmadan ona iman eder.

Esrâr Dede’nin “mesneviler” bölümündeki son mesnevisi Feridüddin-i Attar’dan naklettiği bir hikâyedir. Gazneli Mahmud bir gün gezerken bir virane içinde perişan ve aklını yitirmiş derviş görür. Başında eskimiş bir külah, karanlık bir yere oturmuş, boynuna melâmet gerdanlığı takılmış bu derviş hayli zaman sultana bakar. Sultan, dervişe niçin âh ettiğini, bu derdi kimin verdiğini, derde nasıl yakalandığını kısacası halini merak edip sorar. Derviş âh ederek şöyle cevap verir: “Ey naz gülşeninin şahı! Eğer makamın virane olsaydı, bu külahı taksaydın, firak derdine düşseydin ne gamlar çektiğimizi, ne âhlar ettiğimizi anlardır. Sen şah olduğun için mutluluk içindesin, gam belasından uzaksın. Dervişin haline bakıp onun sevdasını ve haletini anlayamazsın. Halimizi anlayabilmen için Mevlevilik yolunda âşık olmalısın.” Bunun üzerine Sultan Mahmut, kendisini de aşk sırrına mahrem etmesini ister. Derviş, sultanın isteği üzerine bir hikâye anlatır. Dervişin biri bir gün âh vâh eden, sarhoşçasına mecnun biri ile karşılaşır. Derviş, adama bu yaşta bu halinin ne olduğunu sorar. Adam, benim yaşın 1040’a erişti. Derviş bu cevabı duyunca adamın deli olduğuna kanaat getirir. Mecnun da yaşadığı 1040 yılın 1000 yılının Leylâ’nın yüzüne bir kez bakmasıyla güzelliğinin

tecellisi, 40 yılının ise hicranla yaşadığı ömrü olduğunu söyler. Derviş, yâr ile bir dem visalin bin yıllık ömre bedel olduğunu anlar:

Cenâb-ı Şeyh Ferîdü'd-dîn-i 'Attâr
Bu gûne eylemiş kim neşr-i esrâr (Esrâr Dede 5/1)
Şeh-i Gaznevi'ken Sultân Mahmûd
Felek dergâhına olmuş ruh-sûd (Esrâr Dede 5/2)
Dedi Sultân Mahmûd ey cevân-merd
Nedendir müstevli oldu sana bu derd (Esrâr Dede 5/10)
Eğer vîrâne olsaydı makâmın
Göreydin bu harâbın subh u şâmın (Esrâr Dede 5/14)
Bizi de 'âşıkâna eyle mahrem
Kılıp Esrâr'a esrârını hem-dem (Esrâr Dede 5/25)
Ki bir kere bakıp yüzüme Leylî
Bana etmiş idi hüsn-i tecellî (Esrâr Dede 5/33)
Benimle yâr bir dem hem-dem oldu
Hezârân sâl 'ömrüm ol dem oldu (Esrâr Dede 5/36)
Eğer oldunsa bir dem yâre vâsıl
Odur 'ömründen ey dervîş hâsıl (Esrâr Dede 5/37) (Horata, 1998, s. 653)

Ferrî "Hikâye- Manzûme El-Mulakkab Bi-Mekr-i 'Acîb" başlıklı mesnevisinde müstehcen kelimelerle İstanbul'da yaşanan müstehcen ve hileli bir olayı anlatır. Bir zamanlar İstanbul'da evli olduğu halde livata ile meşhur bir âlüfte vardır. Kedi gibi her tarafa giren bu âlüfte ayrık otu gibi olur olmadık yerden çıkar, şehirde yeni biri görüldüğü zaman hemen onun peşine takılırdı. Bir gün şehirde ismi Emîn isimli bir görünür. Emîn'nin lakabı "Aksaray'ın Padişahı"dır. Emîn; yanağı, gamzesi, endamı, boyu, teni ile paha biçilmez bir âfettir. Emîn peşine düşen onca kişi ve tekliflere rağmen kimseye iltifat etmez. Çünkü o kadınlara meyillidir. Eline taze bir kadın geçtiği zaman her şeyi unuturdu. Emîn'in kimseye iltifat etmediğini duyan meşhur âlüfte yani pîr-i kühen perde arkasından şeytanın bile aklına gelmeyecek bir hile planlar. Âlüftenin siyah kaşlı, gözleri sürmeli, kırmızı dudaklı, gül yanaklı huri gibi güzel bir kızı vardır. Pîr-i kühen kızının yanına gelir şikâyetini dile getirir. Kızına, birine vurulduğunu, aklının ve şuurunun gittiğini, uykusuz gecelerini, aşk acısını ağlayarak anlatır ve derdine çare bulmasını ister. Babasını dinleyen kız süslenir, başına taze kadın yaşmağı bağlar ve babasıyla Aksaray'a gelir. Baba, kızına âşık olduğu civanı gösterir. Kız, Emîn'nin

yanına varıp cilve yapınca adamın aklı başından gider. Kız, Emîn'e evinde tenha yer varsa evine gidip beraber olalım der. Adam evinde çok gaddarın olduğunu, annesinin bu işi duyarsa engel olacağını söyler. Bunun üzerine kız, evinin müsait olduğunu, kocasının da Küçükçekmece'ye gittiğini, üç dört güne gelmeyeceğini söyler. Evi öğrenen Emin akşam gelmek üzere sözleşir ve gider. Kız ve babası ise akşam için fitne tuzağını kurarlar. Akşamleyin kız Emin'e hemen kapıyı açar ve öpüşerek yukarıya çıkarlar. Adam, kızın ikram ettiği içkiden sarhoş olduğu anda kızın babası bağırarak kapıya gelir. Adam içki sersemliği ile gelen avazın ne olduğunu, kapıda bir baykuşun niçin öttüğünü sorar. Kadın gelen kişinin kocası olduğunu söyler ve üzerine hızlıca bir şeyler girerek kapıyı açar. Adam, karısına kapıyı çaldığı halde neden hemen açmadığını, cevap vermediğini sorar. Kadın ise şu cevabı verir: "Uyuyordum kapı sesini duymadım. Baş ağrısı geldi, komşumuzun kızı Fatma'yı yanıma yardıma çağırdım ama o da uyudu." der. Yatağın içindeki adamın ise can korkusundan uykuları kaçmış, telaş içinde konuşulanları dinlemektedir. Emîn, konuşanın kadının babası olduğu halde kocası zanneder. Adam kızına şöyle der: "Bu Fatma çok güzel bir kızmış, yüreğimi yaktı, onunla olmak istiyorum." Kadın bunun üzerine: "Ey herif! Haktan, ak sakalından utan, bu kız bakiredir." der. Adam da kıza önden değil arkadan yaklaşacağını söyler ve yatağa girer. Livata ile meşhur adam sonunda kızı ile planladıkları hile ile yatağa girer ve sabaha kadar ağlatarak Emîn'e tecavüz eder. Emîn bunun bir tuzak olduğunu bilemez ve bu olay dillere düşer:

Şehr-i Sitanbulda bir âlüfte yâr
Sohbet-i şâyân zarâfet-şi'âr (Ferrî 1/1)
Pire gibi kalkır 'aceb pîr idi
Şeyh-i livâta idi dal-kîr idi (Ferrî 1/2)
İtdi ol esnâda bir âfet zuhûr
Bir meh idi yok idi aslâ kusûr (Ferrî 1/17)
İsmi Emîn idi büt-i bî-bahâ
Mahlası da pâdişeh-i Aksarâ (Ferrî 1/18)
Vâkıf olup o hâle pîr-i kühen
Eyledi bir hîle pes-i perdeden (Ferrî 1/33)
Hîle ki bir hîle-i şeytân idi
Mekrine şeytân dahı hayrân idi (Ferrî 1/34)
Bilmedi dâm oldıgunı ol püser
Hâlini hıfz eylemek üzre gezer (Ferrî 1/148)

Şâyi' olup halka bu 'acîb mekîr
Dillere düşdi o büt-i dil-pezîr (Ferrî 1/149) (Kırbıyık, 1994, s. 343)

Mîrzâzâde Sâlim on ikinci mesnevisinde bir olayı mûsikî makamlarının isimlerini tevriyeli kullanarak anlatır. Şair bir seher vakti gezintiye çıkar "Hisar"a varır ve aşk "neva"sına başlar. O anda cihanı "Hicaz" gibi güzel bir koku kaplar. Şair "Hüseynî" bir emire "rast" gelir ve ona âşık olur. Cemaliyle ikinci bir ay olan güzel gözlerine "İsfahânî" sürme çekmiştir. Başındaki siyah zülfü görenler sümbüle dönüp bakmazlar. Güzel hüma gibi müstağni, "sabâ" gibi merhametsizdir. Parlak yanağı o güzelliği ile "Irak"tan teşneyâb olmuştur. Dudakları ise bir "bûselik" "bestenigâr" yahut "râhatü'l-ervâh"dır. "Nihâvendî" gibi olan o güzeller şahının elbisesi de "Acem" gibidir. Güzel, şairin yanına oturarak "uzzâl" etmiştir. Şair de güzele bir sorusu olduğunu, ihsan edip cevap vermesini ister. Güzel de soruyu bilirse cevap vereceğini söyler. Şair şu soruyu sorar:

Dedim 'aşkın eyüsi kangısıdur
Amân ey yâr-ı gârım bana bildir (Mîrzâzâde Sâlim 12/21) (İnce, 1994, s. 186)

Bu soru üzerine güzelliği ile mümtaz ve müsellem şah, destur olursa üç "fasl" edip, bir "semâ'i" okuyacağını, okuyacağı semâ'î ile aşkın en iyisi ne olduğunu söyleyeceğini ifade eder ve cevabı şu rubai ile verip ortalıktan kayolur:

Cihânda 'aşkın eyüsi olur mu
Velîkin ehveni nihbetle tâlib
O 'aşkdır kim cihânda ola 'âşık
Cemî'-i vakt endûh ana gâlib (Mîrzâzâde Sâlim 12/36) (İnce, 1994, s. 186)

Bu cevabı alan Sâlim verdiği nasihati dinleyenlerin cihanda insanı kâmil eyleyip Allah'a vâsıl eyleyen aşka rağbet etmesini ister ve mesnevinin sonunda nasihati verir:

Ki 'aşk insânı zîrâ kâmil eyler
Cenâb-ı Hakk'a elbette vâsıl eyler (Mîrzâzâde Sâlim 12/40) (İnce, 1994, s. 186)

Neylî "Hikâye-i Manzûme" başlıklı mesnevisinde bir ruhbanın nasıl Müslüman olduğunu anlatır. Bir sufi gezinirken bir kilise içinde Müslüman elbisesi giymiş bir ruhban görür ve bu duruma hayret eder. Müslüman elbiseli rahibe işin hakikatini sorunca rahip nice zamandır Müslüman olduğunu söyler. Müslüman olma macerasını da

şöyle anlatır: Bir zaman kiliseye nazlı nazlı yürüyen, boyu cennet bağındaki servi gibi, dudakları İsa nefesli ay gibi parlak bir genç geldi. Hristiyan bir kız bu gence bir baktı ve yüreğine aşk ateşi düştü. Kız ne yaparsa yapsın genç, kıza iltifat etmedi. Kız da aşk ateşini teskin için başka bir yol aramaya başladı. O zamanlarda Bihzad'ın bile kendisine öğrenci olamayacağı bir ressam vardır. Kız bu ressamı çağırdı, derdini anlattı. Kız, ressamdan sevdiği gencin resmini çizmesini istiyordu. Ressam kızın halini gördü, dinlediklerinden merhamete gelip işi kabul etti. Ressam gencin resmini çizince kız da resmi alıp yüksek bir yere astı ve ona saygı göstermeye başladı. Allah'ın hükmü ile o genç bir hastalığa yakalandı ve günden güne erimeye başladı. Hiçbir ilaç ona fayda vermedi, sonunda genç öldü. Kız, gencin ölümünü duyunca öyle bir feryat ve âh etti ki feryat ve âhın dumanı gündüzü geceye çevirdi. Mavi gökyüzü yaratıldığından beri böyle siyahlık görmedi. Günün birinde kız da resmin önünde ölü bulundu. Kız duvara kanlı gözyaşları ile şu bir iki beyiti yazmıştı:

Ki gönül olma mevtden pür-gam
Makdem-i merge belki ol hurrem (Neylî 4/54)
Ki idüp terk-i dîn-i Nasrânî
Oldı rûzi bana Müselmânî (Neylî 4/55)
Eyleyüp terk-i dîn-i deyrini
Dînüm oldı çü yârumun dîni (Neylî 4/56)
Umarum hazret-i Hudâ-yı Gafûr
Eyleyüp cümle cürmümi magfûr (Neylî 4/57)
Ya'ni menzilgehüm o Hayy ü Kerîm
Eyleye yârum ile dâr-ı na'îm (Neylî 4/58) (Erdem, 2005, s. 365)

Hristiyan kızının günahlarından af dileyip Müslüman olduğunu, cennette sevdiği gence kavuşmayı umduğunu anlarlar ve onu kusur etmeden sevdiği çocuğun yanına gömerler. Müslümanlar arasında bu kıssa yayılır ve kızı hayırla yâd ederler. Rahip bir gün kızın evine gider ve duvardaki beyitleri görmek ister. Baktığında duvardaki beyitlerin altına başka beyitlerin de eklendiğini görür. Rahip da mütehayyir kaldığı bu olay üzerine Müslüman olur:

Didi râhib görince anı hemân
Düşdi bir nûr gönlüme ol ân (Neylî 4/71)
Eyledi kalbüm anun üzre yakîn
Dîn-i İslâmdur hemân hak dîn (Neylî 4/72)

Sâ'ir edyândan olup bîzâr
Eyledüm ana cân ile ikrâr (Neylî 4/73) (Erdem, 2005, s. 366)

Râmiz'in son mesnevisi "Zen-Dost" başlıklı bir manzum hikâyedir. Hikâye şöyledir: İstanbul'da kadınlardan hoşlanan, çirkin yüzlü bir adam vardır. Şair de o adama arkadaş olur. Şairin gönlünün daraldığı, sıkıntılı bir temmuz gününde kadınlardan hoşlanan arkadaşı gelir ve teselli verip gönül aynasından tozu gidermeye çalışır. Ve şaire şöyle der: "Bu dünyanın sonu olmadığından sıkıntısını, kahrını çekmeye gerek yok. Gel zevk ü sefa edelim, bir güzel avına çıkalım." Kadınlardan hoşlanan, çirkin yüzlü adamın bir bağı vardır ve adam bağda eğlence için bir iki kadın da getirmiştir. Şair bu söze ikna olur ve sakınarak arkadaşının bağına giderler. Bağdaki eğlence ve vasıfları kelimelere sığmayacak kadınlar sayesinde gam askerleri şaire hiç gelmez, çok mutlu olur. Şair ve arkadaşı hem zevk ü sefa içinde eğlenirler hem de Kalkan ve Kel Emetî adlı güzellerin maceralarını dinlerler:

Var idi şehr-i Sitanbul içre
Bir zen-dost-ı kabîhü'l-çihre (Râmiz 7/1)
Bir gün âzürde iken dil gamdan
Renciş-i hâtır olup hem hemden (Râmiz 7/9)
Geldi ol rind-i zarîf-i 'ayyâr
Tesliyet virdi idüp def'-i gubâr (Râmiz 7/10)
Sonı yokdur bu cihân ü dehrün
Çekme hiç tîg-i sitemle kahrun (Râmiz 7/11)
İdelim zevk ü safâ-yı 'işret
Sayd-ı zende idelim bâz-ı kümeyt (Râmiz 7/12)
Meger anun var imiş bir bâgı
O imiş ekser anı oynagı (Râmiz 7/17)
Bir iki zenne tedârik itmiş
Şevher-âne bunı idrâk itmiş (Râmiz 7/18)
Bed' idüp nakle ser-encâmını hep
Mahlas-ı Kalkan'a n'oldıgı sebeb (Râmiz 7/35)
Bilmeyenler idi bu menkabeti
Didiler ismimize Kel Emetî (Râmiz 7/61) (Polat, 2003, s. 337)

Re'fet Mehmed 'Azîz "Hülle-nâme" mesnevisi üç talakla kocasından ayrılan bir

kadının kocasına tekrar dönebilmesi için başka biriyle evlenmesini konu alır. Mesnevinin kahramanlarından biri Şâhid adlı bir delikanlı diğeri ise Nigâr'dır. Şâhid'in nâmı "şâhid-i bâzâr" yani pazar güzelidir. Mesnevinin girişinde şair, Şâhid'i ve yüz, göz, kirpik, saç, dudak vb. güzellik unsurlarını tasvir eder. Zamanın birinde nâmı "şâhid-i bâzâr" olan Şâhid adında bir delikanlı vardır. Bir gün Şâhid salına salına, nazlı nazlı yürüyerek çarşı pazar dolaşır ve gönül kuşlarını avlar. Şâhid içerisinde keyf ehlini bulunduğu bir kahve görür. Şâhid kahvehaneye oturur ve kahvenin önünden geçen iki kadına laf atar. Bu kadınlar Nigâr ve annesi Fertûte'dir. Kadınlar Şâhid'i bir sokağa çekerek Nigâr'ın başına gelen bir olayı anlatırlar. Nigâr bir gece kâbus görür ve kâbusun etkisiyle yataktan düşerek bekâretini bozar. Fertûte, Şâhid'e bu güzel kızı bu haliyle kabul edip evlenmesini ister. Esasında böyle bir olay olmamıştır. Nigâr'ın kocası Ağa bir sinirle onu üç talakta boşamıştır. Nigâr'ın eski kocasına dönebilmesi için hülle yapması lazımdır. İşte hülle yapabilmek için Şâhid'e bekâreti bozma yalanını söylemişlerdir. Şâhid bu yalana inanır ve Nigâr'la evlenmeyi kabul eder. Konağa giderler, nikâh kıyıp ziyafet verirler. Zifaf gecesinin sabahında Şâhid, Nigâr'ı bir odada iki gemiciyle işrette görünce kahveye gider ve ne yapacağını sorar. Dostları ona boşanmasını tavsiye eder. Bunun üzerine Şâhid ikinci gün Nigâr'ı boşar. Nigâr için böylece hülle gerçekleşmiş olur. Esasında Nigâr'ın işret ettiği kişiler iki yabancı gemici değil gemici kılığına giren kardeşi ile babasıdır. Sonunda pişman olan Şâhid imam efendiye gider ve imamdan bir yalanın içinde olduğunu, oyuna getirildiğini ve üzerinden hülle yapıldığını öğrenir:

İşbu zîbâ menâkıb-ı rengîn
Kurta-i gûş-ı hûş-ı müstem'în (Re'fet Mehmed 'Azîz 5/153)
Belki bir gün ola bu nazm-ı cemîl
Re'fetâ bâ'is-i senâ-yı cezîl (Re'fet Mehmed 'Azîz 5/156) (Kardaş, 2008, s. 120)

Sâkıb'ın ikinci mesnevisi "Hikâyet-i Latîfeh" başlıklı bir hikâyedir. Geçmiş zamanda adaletli, güzel ahlâklı, fakir zengin herkesin kendine sığındığı bir padişah vardır. Bu padişah kimseye zulmetmezdi ve zamanında sıkıntı, eziyet çeken kimse yoktu. Devrindeki adalet, huzur, ihsanlarla cihanda herkes namını duymuştu. Kısacası o padişah şevket ve aydınlık göğünün güneşiydi. Bir gün padişah koluna şahbazını da alarak ava çıkar. Şah avdan dönerken dünyada eşi benzeri olmayan, cennet gibi güzel bir bahçe görür. Padişah; ağaçları, çiçekleri, havuzu, kasrıyla bahçeye hayran kalır ve şahın gönlü bahçeye akar. Padişah bahçeye girince beli bükülmüş yaşlı bahçıvan gelir,

selam verir ve hürmet eder. Buna karşılık padişah da pîre ihsanda bulunur ve ona "ümit fidanının meyve verdiğini" gelip adaletine, cömertliğine mazhar olmasını söyler. Bahçıvan padişahın dediklerini duyunca zevk ve şevke gelir ve çok mutlu olur. Bahçıvan olanlar üzerine sabaha kadar uyuyamaz, sabahın ilk ışıklarıyla sarayın kapısına varır. Kapıda elinde asası çoban misali kapıcı beklemektedir. O günde padişah birkaç mücrimi huzuruna almış onlara gazab etmektedir. Bahçıvanda padişahın huzurunda elleri bağlı mücrimleri görür. Padişahın gazabına o mücrimlerle birlikte bahçıvan da uğrar ve hapse düşer. Bahçıvan, hapiste mücrimlerle birlikte çok zahmet çektikten sonra padişahın emri ile zindandan çıkar ve doğruca padişahın huzuruna gidip başına gelenleri ağlayarak anlatır. Padişah da anlatılanlar üzerine nedametini bildirir ve bahçıvandan özür diler. Şah, pîre teselli verip ikramlarda bulunur. Gönlündeki sıkıntıları gidermek için bahçıvanın eline hazine verir. Bahçıvan bütün bu malın mülkün fani, kanaatin de bitip tükenmez hazine olduğunu anlar ve eline bir mushaf ve balta alarak padişahın huzuruna çıkar. Padişah bahçıvanı elinde mushaf ve balta ile görünce delirdiğini zanneder. Bahçıvan da ağzını açarak mücrimlerle birlikte zannedilip hapse düşme olayını ve çektiği sıkıntıları anlatır. Bahçıvan daha sonra Kur'ân'a el basarak padişahın kapısını terk edeceğini söyler. Balta ile de bahçedeki bütün ağaçları keseceğini ifade eder. Padişah da pîrden dersini alır ve servet elde etme ümidinin insanı mahrumiyete düşüreceğini anlar:

Mâ-hasal pâdişâh-ı dâd-âver
Pîrden oldı râz-dân-ı haber (Sâkıb 2/137)
Bildi kim hâstgârî-i maksûd
Olmayınca mukadder itmez sûd (Sâkıb 2/138)
Düşmek ümmîd-i kesb-i sâmâna
Düşürürmiş kişiyi hırmâna (Sâkıb 2/140)
Tesliyet buldı bu haberden şâh
İtmedi ragbet ile dehre nigâh (Sâkıb 2/141) (Kırbıyık, 2012, s. 168)

Subhîzâde Azîz "Sâlih-nâme" başlıklı mesnevisinde İstanbul ehlinin naklettiği bir olayı anlatır. Bir zaman İstanbul'da siyah gözlü, güzeller güzeli namı gibi kendi de "Sâlih" biri vardır. Sâlih; gül yanağı, tatlı sözleri, cennet gençleri gibi boyu, büyülü gözleri, gamzesi ve daha nice özellikleriyle çok güzel, hünerli ve marifetli bir kâtiptir. Sâlih, günlük hadiselerin yazıldığı "rûz-nâmçe" kaleminde herkesi kendine meftun etmiştir. Hele Sâlih iltifatla bir selam verse herkes hülyalara dalar onu düşünürdü. Bu

âşıklar arasında Dârendeli, Uncu Said, Mükellef-zâde, Kemânkeş Hasan gibi kişiler vardır. Sâlih'in bu güzelliği ve bahası şaire kadar gelir ve aşk ateşi şairi de yakar. Şair, sevgiliyi bulsam da altınım yok diye düşünmektedir. Bir gece ümitsiz bir haldeyken yorgunluk gelir ve uykuya dalar. Rüyasında bir zat görünür ve şairi teselli eder. Rüyadaki zat şaire şöyle der: "Ey işinin ehli doktor, dilber için altın ve gümüşün yok ama senin de hünerin var. Mizaca göre davranmasını bilmen sana altın bilezik olarak yeter. Fırsat zamanı gelince gözünü aç, sevgili ilaç aradığı zaman sana gelecek." Şair uykusundan uyanır ve sevgilinin tedavi için geldiğini görür. Sevgili şaire şunları söyler: "Ben âşıkların gönlüne çarpıntı verirken şimdi ben hasta oldum. Ey Azîz, şu genç yaşıma merhamet et, bir deva ver." Bunun üzerine Subhîzâde Azîz şöyle der: "Ey güzellik bahçesinin goncası! Azîz'in canı senin yolunda feda oldun. Ölüm bana görünmüşken senin gelişin hayat iksiri oldu. Ben sana deva vermeden sen beni ihya ettin." Sevgili, şairin bu sözlerini duyup yaşaran gözlerini görünce kendi derdini unutup Azîz'in "hâl-i perîşânını" sual eder. Böylece ikisi arasında ülfet olur ve sohbet ederler:

Nakl ider şehr-i Sitanbul ehli
Bir siyeh gözli güzeller güzeli (Subhîzâde Azîz 1/1)
Ekser 'uşşâkı eger tâlihdür
Nâmı-veş zâtı velî Sâlihdür (Subhîzâde Azîz 1/2)
Var lisânında halâvetli edâ
Nâz şekkerlemesidür gûyâ (Subhîzâde Azîz 1/7)
Hüner ü ma'rifete râgıbdur
Nükte-dân bir çelebi kâtibdür (Subhîzâde Azîz 1/17)
Nâkil-i hüsn ü bahâsı söyler
Nâr-ı 'ışkı bana da itdi eser (Subhîzâde Azîz 1/41)
Bir devâ eyle 'Azîz başum içün
Merhamet eyle şu genç yaşum içün (Subhîzâde Azîz 1/60)
Kendi derdin unıdup ol gül-i al
Eyledi hâl-i perîşânı su'âl (Subhîzâde Azîz 1/74)
Kotarup derdümüz itdük ülfet
O harâret ile pişdi sohbet (Subhîzâde Azîz 1/77)
Bu mu'ammâyı ider hal yârân
Kıssadan hisse alur 'ârif olan (Subhîzâde Azîz 1/79) (Erdem, 2001, s. 240)

Şeyh Gâlib mesneviler bölümünde sekiz hikâye anlatır ve her hikâyelerden sonra

bir ders verir. Divandaki ilk hikâye gül yaprağını yiyerek dimağı kuvvetlenen ve sesi güzelleşen bülbül ile bülbüle özenen, onu taklit eden kaz arasında geçer. Bülbül bir seher vakti sıkıntıdayken gülün güzelliğiyle alev gibi oynamaya, ötmeye başlar. Aşk şarabı canını yakmış, gülün ateşi bülbülün tenini kül haline getirmiştir. Bülbül adeta gül renkli, ateşten bir elbise giymiştir. Ciğerinin kanıyla kıpkırmızı olan bülbülün gagası kan fıskiyesi olmuş, bu nedenle figanı âfâkı kızıla boyamıştır. Gülün ateşinden bir alamet görünce de kızılca bir kıyamet koparmıştır. Bunu işiten kötü sesli bir kaz, bağın kenarında ağzını oynatmaya başlar. Gülün yaprağından bir parça ısıran kaz şunları söyler: "Bu kadar âh u vâh etmeye değmezmiş. Bu gül yaprağı acıymış, diğer otlara hiç benzemiyormuş." Bu olaya şahit olan akıllı bir filozof gülün esrarını şerh etmeye çalışır, kazı cahillik ve ahmaklıkla suçlar. Daha sonra da meselenin gerçeğini açıklar. Filozof kaza, bülbülü suçlamamasını söyler ve gül yaprağının faydalarını, bülbülün derdinin olduğunu söyler. Bütün bunları duyan kaz yüksek sesle "doğruyu ve gerçeği buldum" der. Bu hikâyede verilmek istenen ders şudur: "Kâl ile aşkın davası bilinmez."

Olup gülşende bülbül bir seher teng
Cemâl-i gülden olmuş şu'le-âheng (Şeyh Gâlib 3/1)
İşitmiş anı bir kaz-ı bed-âvaz
Kenâr-ı bâgda olmuş dehen-bâz (Şeyh Gâlib 3/12)
Bilinmez kâl ile da'vâsı 'aşkın
Bunun emsâlidir fetvâsı 'aşkın (Şeyh Gâlib 3/42) (Okçu, 1993, s. 447)

Gazneli Mahmut devrinde insanları cömertliği ile ihya edermiş. Sultan her gün altın işlemeli sarayının tâkına çıkar buradan sabah güneşine güzelliği öğretir ve insanların ahvalini seyredermiş. Sultan her gün bir hoş endamlı pîrin sarayın önüne gelip toprak eleği ile günlük rızkını aradığını görür. Sultan Mahmut, Ayaz'ı çağırıp pîri gösterir ve yanına gidip adamın halini anlamasını, bu işi alçaklıktan mı yoksa fakirlikten mi yaptığını öğrenmesini ister. İmtihan için Ayaz'a bir elmas verir ve elması toprağa gömmesini ister. Eğer adam bu işi fakirlikten yapıyorsa elması bulduktan sonra bir daha gelmeyecektir. Sultan ve Ayaz uzaktan adamın ne yapacağını izlerler. Pîr gelip elması bulduktan sonra elmasın kıymetini anlar ve yüz bin şevk ile her yeri sefa ile doldurur. Ertesi gün bakarlar ki o pîr yine gelmiş toprağı arar. Padişah da gazaplanarak pîri yanına çağırır. Sultan, pîre niçin böyle yaptığını, bütün bunlara sebebin fakirlik mi olduğunu sorar. Pîr, padişaha çok zengin olduğunu söyler ve niçin böyle yaptığını şöyle açıklar:

Demiş pîr oldugum yer dûr efendim

Sever lâ-büd vu cânı müstemendim (Şeyh Gâlib 4/26)
Gınâ kesb etmişem bu hâkden ben
Olur gördükçe gönlüm şâd u rûşen (Şeyh Gâlib 4/27)
Degüldür ihtiyâcımdan bu hidmet
Ferâmûş etmege koymaz mürüvvet (Şeyh Gâlib 4/28)
Bulanlar rütbe-i hass-ı kemâli
Bırakmaz hıdmet-i eshâb-ı hâli (Şeyh Gâlib 4/29) (Okçu, 1993, s. 452)

Necd'in ateşpâresi Mecnûn hayret şarabından sarhoş olmuş, gözleri kararıp Leylâ ile dolmuş. Gözyaşı selini kandan denize katınca cünûn ırmağı sakinleşmiştir. Artık Mecnûn kendi ateşinden şikâyet etmez olup halinden hoşnut duruma gelir. Cefadan ney gibi inlemez, Leylâ'yı da rahatsız edip incitmez. Leylâ da bu durumu öğrenince Kays'a tecelli edip gazapla şunları söyler: "Eğer aşk dolayısıyla feryadı unuttunsa bana kulak ve küpe gerekmez. Bu kâkül senin için taranmış, bu suret senin için meydana çıkmıştır. Nazar sana değil âyîneyedir. Mevla'yı ve Leylâ'yı seversen feryadı bırakma." Şeyh Gâlib hikâyeden çıkacak "âşık olan kimse aşkına nişan olarak aşk yarasına talip olur" dersini şöyle ifade eder:

Olur ma'şûk dâg u zahme tâlib
Nişân lâzımdır 'âşıklarda Gâlib (Şeyh Gâlib 5/16)
Mülevvendir hemîşe kâr-ı 'uşşâk
Meger imdâd ede hunkâr-ı 'uşşâk (Şeyh Gâlib 3/17) (Okçu, 1993, s. 455)

Mahlası Pervane olan Selçuklu devlet adamı her zaman Mevlana'nın ayağına gelip yüz sürermiş. Mevlana onun aşkındaki sıdkını bildiğinden mübarek ayağını çekmezmiş. Zaten yüzünün nurundan Mevlana ona "Pervane" lakabını takmış. Pervane'yi baş olma davası kibirlendirince Mürşîd-i Rûm hemen ayağını çekmiş. Bir iki gün sonra Karanlılar isyana başlamış. Bu isyan karşısında Muîniddîn hemen Mevlana'dan yardım dilenmiş. Bunun üzerine Hz. Mevlana, Pervane'ye düşmanın "kibir" nedeniyle yol bulup geldiğini ders vermek için şöyle buyurmuş:

Buyurmuş Hazret-i Monla vezîre
Ne lâzım sû'-i zan etmek fakîre (Şeyh Gâlib 6/15)
Bu bâbın seddine meşgul idim ben
Ayak çekdükde fürce buldu düşman (Şeyh Gâlib 6/16)
Nümâyânkem katında kâr u bârım

Sanursın kibr ola hâşâ fikârım (Şeyh Gâlib 6/17) (Okçu, 1993, s. 457)

Mevlana'nın müritlerinden bir tanesi derviş olmak istemiş. Bunun için de malı mülkü terk eyleyip yokluk kapısını açmaya çalışmış. Bir müddet sonra şeytanın vesveseleri gönlüne dolmaya başlamış. Bir hayli malım mülküm varken niçin bu hale düştüm diye düşününce Hazret-i Pîr bu düşünceleri duymuş. Mevlana hemen o saat bir at ile bin filori ham sofiye gönderir ve imtihanı bırakmasını, sefâ semtine gelmemesini, sefâyı verip malı almasını söyler. Çünkü bu yo rıza yoludur:

Safâ-yı hâli versün mâlı alsun
Bu işe zübde-i âmâli olsun (Şeyh Gâlib 7/17)
Fakîrdir bî-nevâlar kârıdır bu
Dönersen dön rızâ bâzârıdır bu (Şeyh Gâlib 7/18) (Okçu, 1993, s. 459)

Rivayete göre Ebu Hafz Haddâd bir gün Bağdat'a gitmiş, Cüneyd ile sohbetten sonra Şiblî'ye misafir olmuştur. Şiblî de misafirine her gece güzel helva ikram etmiş. Ebu Hafz Haddâd misafirliği dört ay sürmüş. Ebu Hafz Haddâd Bağdat'tan ayrılırken Şiblî'ye işlerinin hayırlı olmasını, Nişabur'a gelip ikramı seyretmesini, ikramın nasıl olacağını söyler. Bu nedenle Şiblî de Nişabur'a gider ve Ebu Hafz Haddâd'a misafir olur. Şiblî ile kırk kişi olduklarından Ebu Hafz Haddâd da kırk mum yakar. Kırk mumdan sonra kendi mumunu da yakar. Bunun üzerine Şiblî şunu der:

Demiş Şiblî ki ey şeyh-i tasavvuf
Degildir işte bu tarh-ı tekellüf (Şeyh Gâlib 8/13) (Okçu, 1993, s. 462)

Bu söz üzerine Ebu Hafz Haddâd da Şiblî'ye şiddetli bir nefesle üfleyip mumları söndürmesini istemiş. Şiblî, Ebu Hafz Haddâd'ın mumu hariç hiçbir mumu söndürememiş. Ebu Hafz Haddâd samimiyet ile ilgili şunları söyler: "İşte burada ihlasın sırrını gördün mü? Ben mumları ne Şiblî ne de padişah için sadece Allah rızası için yaktım. Fakat bu ihlâsım sadece kendi yaktığım mumda yokmuş ki o söndü. Misafir Allah'ın olduğu için ben ikramımı zahmetsizce yaptım. Ama sen Allah'ın misafirine değil Ebu Hafz Haddâd'a ikram ettin. Tarikat bu değildir, sen daha hamsın ham."

Eger Allâh içünse kim nesak tut
Degilse çekme zahmet kavl-i hak tut (Şeyh Gâlib 8/21)
Kolay iş degil âdâb-ı sohbet
Hemân da'vâyı ko halvet selâmet (Şeyh Gâlib 8/25) (Okçu, 1993, s. 462)

Şeyh Gâlib'in mesneviler bölümündeki dokuzuncu mesnevi Attar'dan bir hikâyedir. Bir zamanlar âlemi ruh gibi gezen bir seyyah vardır. Seyyah hiçbir yerde karar kılmaz güneş gibi başını alır gidermiş. Başında meşale gibi bir taç, yalın ayak gezen bu seyyah Çin, Maçin, Hıta, Mısır, Herat gibi birçok yeri görmüş, birçok insan tanımış ve çok şey öğrenmiş. Bir gün yolu korku dolu bir vadiye düşer. Vahşet ve bela dolu bu vadide bölük bölük gaddar ve hilekârlar birikmiştir. Her tarafta öldürülen ve asılan insanlar, her tarafta feryat vardır. Ama bu vadide kadınlardan başka kimse yokmuş. Kadınlardan biri dervişi görür ve niçin buraya geldiğini sorar. Seyyah da ömrünün sonunun geldiğini, çaresizce buraya düştüğünü söyler. Seyyaha acıyan ve onun zararsız olduğunu düşünen kadın ona bir parça ekmek verir. Karşısına sadece ekmek gelirse korkusuzca yemesini söyler. Seyyah bunları duyunca ümitsizliği düşer ve sersemler. Zaten böyle bir durumda boğazından lokma geçmeyecektir. Bir anda seyyahın karşısında Mirrih gibi elinde mızrağı, gözü ejderha gibi par par yanan zalim biri görünür. Dervişi gören bu kan dökücü zalim atından iner ve seyyahın elini öpüp yemek, şerbet, ekmek getirip ısrarla ikramda bulunmak ister. Bir iki gün ikram ve izzet devam edince derviş adama, senin meşrebin uygun değilken niçin bana şefkatle davranıyorsun, diye sorar. Zalim hırsız da "bütün bunların yediği ekmekten olduğuna, mürüvvetsiz olmadıklarına, misafire ikramda bulunacaklarına" dair şu cevabı verir:

Cevâbında dedi ol düzd-i hûn-hâr
Yedigin nânadır bu lutf u îsâr (Şeyh Gâlib 9/45)
Nasîbîn var imiş çûn nânımızda
Mu'azzezsin mü'eyyed yanımızda (Şeyh Gâlib 9/46)
Çü olmuş dostluk düşmenlik olmaz
Bu er meydânıdır harzenlik olmaz (Şeyh Gâlib 9/47)
Egerçi düzd-i bî-müzd ü namâzız
Mürüvvetsiz degil mihmân-nevâzız (Şeyh Gâlib 9/48)
Kıyâs etme ola bir düzd-i gümrâh
Mürâ'ât-ı ni'am-hârından âgâh (Şeyh Gâlib 9/49)
Bihamdillâh gedâ-yı evliyâyız
Kerem bâbında me'lûf-ı 'atâyız (Şeyh Gâlib 9/50) (Okçu, 1993, s. 465)

Mehtaplı bir gece Beyazıd-ı Bistami âlemi seyre dalar. Mehtaplı gecede ay her tarafa nurunu saçmış, karanlık gece o nurla sanki sabahın beyazına dönmüş, beyaz

bulutlar nur yağmuruna başlamıştır. Beyazıd-ı Bistami'nin gönül aynasına hayret veren durum ise bu gecede herkesin uykuda olması, bu güzel durum karşısında talebkar ve dertli birinin olmamasıdır. Bistami bu sırrı anlamak için münacata başlayınca sema semtinden ilham postacısı gelir ve "surete bakıp aldanmama" ile ilgili şu cevabı verir:

Gelüp semt-i semâdan peyk-i ilhâm
Cevâbın virdi ana kıldı ilzâm (Şeyh Gâlib 10/15)
Ki serhengân-ı 'izz-i kibriyâyı
Komazlar bu sarâya hem gedâyı (Şeyh Gâlib 10/16)
Sakın sûretde kalma aldanırsın
Komazlar yohsa gelmezler sanursın (Şeyh Gâlib 10/18) (Okçu, 1993, s. 471)

Vahîd Mahtûmî "Sergüzeşt-i Garîb-i Bagdâdî" başlıklı mesnevisinde kanaatin fazilet, hırs ve açgözlülüğün zemmedilmiş hasletler olduğunu kendi ifadesiyle bir "efsane" üzerinden anlatır.

Terk-i tama' eyleyüp ol bî-melâl
Dinle bu efsâneyi de 'ibret al (Vahîd Mahtûmî 2/16) (Kahraman, 1995, s. 821)

Bir zaman Bağdat'ta çok zengin ama tabiatı gibi iki gözü de kör bir adam yaşardı. Elinde asa, üzerinde süslü elbiseler, dâmenini tutan hizmetçiler ile dolaşırdı. Para için elinde boş bir tabak bulunur, birini gördüğü zaman "Allah için bir akçe ver" der ve akçeyi aldıktan sonra ensesini açar, akçeyi veren adama ensesine bir tokat vurmasını isterdi. Eğer biri ensesine tokat vurmazsa hemen akçeyi geri verirdi. Adamın ensesine tokat vurdurması dillere düşmüştü. Biri bu duruma çok şaşırır ve işin hakikatini öğrenmek için adamın yanına gelir ve akçesini verip giderken adam ensesine bir tokat vurmasını aksi takdirde akçesini geri vereceğini söyler. Akçeyi veren adam da şöyle cevap verir: "Ne akçeyi geri alırım ne de ensene tokat vururum. Eğer bu işin sırrını bana söylersen ensene o zaman silleyi indiririm." Bunun üzerine adama başına gelenleri şöyle anlatır. Allah bana geçmişte yük taşıyan, gösterişli yüz deve ihsan etmişti. Ben sabah akşam o develerle yük çeker, Mısır'a, Şam'a giderdim. Allah'a da bana çok mal vermesi için her zaman dua ederdim. Bir gün yanıma adına Derviş Feyz adında bir geldi. Bu dervişin bir özelliği de nazarıyla toprağı altın etmesiymiş. Derviş edeple yanıma geldi ve şehrin dışında ücret karşılığında yüklenecek az bir malı olduğunu söyledi. Gece vakti olmuştu ve yanımızda kimse yoktu. Derviş Feyz iş ve çekilecek zahmet için yeminler etti ve taşınacak malın yarsını vereceğini söyledi. Ben

de işi kabul ettim ve develeri alarak şehrin dışına çıktık. Mağaraya geldik ve ben bir mum yakıp içeriye girdim. Girdim ama mağara bomboştu. Neler olduğunu sorunca Derviş Feyz, hırsın gözde bir hastalık olduğunu, Allah'ın da her hastalığa bir deva verdiğini, söyledi. Sonra yanıma gelip gözlerime sürme sürünce mağarayı altınla dolu gördüm. Şaşkınlıkla olayın rüya olduğunu zannettim ve gözlerimi bir daha yumup açtım. Feyz'e divane misali hayretle bakarak sarhoş olup olmadığımı sordum. Ardından yüz deveyi altınla doldurup şehre döndük. Eğer taşınacak malın altın olduğunu bilseydim yarası için anlaşmazdım ama iş işten geçmişti. Ben söylenmeye başlayınca Derviş Feyz, sıkıntı çekmememi sadece yüzde birini alacağını söyledi. Sabah olunca Derviş gideceğini söyledi ama ben gündüz tehlikeli olur gece git, dedim. Hemen bahçeye gidip altınları ambara koymaya başladım ama hırsla Derviş'in hakkı olan bir deve yükü altını da almak istedim. Çünkü Derviş Feyz'in ahmaklığına itimadım sonsuzdu. Derviş kapıma gelip bir deve yükü altını isteyince ben şöyle dedim: "Derviş sen rüya mı gördün? Ne altını, ne devesi, ne çuvalı ben bir şey görmedim." Derviş de bunun üzerine bari ekmek parası için bir altın ver, dedi. Ben de bir altın karşılığında sürme kutusunu istedim. Derviş "lâ-havle" çekerek koynundaki sürme kutusunu bana verdi. Tecrübe için sürme kutusunu açtım ve iki gözüme sürünce o anda kör oldum. O anda Derviş Feyz elime bir altın verdi ve enseme de bir sille indirdi. Sonunda bana şunları söyledi:

Didi bana âdem olan kes eşek
Hak yolına varını virmek gerek (Vahîd Mahtûmî 2/117)
İncinüp ol merdüm-i perhîz-kâr
Didi yüri ba'dezin ey nâ-bekâr (Vahîd Mahtûmî 2/118)
'Âdet ide Hâlık-ı arz u semâ
Sille ile züll-i su'âli sana (Vahîd Mahtûmî 2/119)
Kan akıdur dîde-i eşk-i nedem
Hâl budur işte o demdür bu dem (V. Mahtûmî 2/120) (Kahraman, 1995, s. 821)

Abdî bir gün bir gülşende oturup Allah'ın kudret eserlerini tefekkür ederken misli görülmemiş bir güzel gelir ve bir soru soracağını, doğru cevap vermesini ister. Güzel, soru sormak için Abdî'nin dizine yaklaşınca şairin içine bir ateş düşer, bütün vücudunu yakar. Güzelin sorusu şudur: "Âlemde her zaman görünen kadın ve erkeğin birbirine meyletmesidir. Bütün cihan bununla meşguldür. Kadın erkesiz zevk ve huzur bulamaz, erkek de kadına mecburdur. Bu işin sebebini ve hikmetini bana söyle." Abdî

bu işin sebebinin ve hikmetinin "şehvet" olduğunu söyler. Güzel bu cevabı işitince hemen yüz çevirir ve böyle bir cevabı ummadığını dile getirir. Çünkü böyle bir cevap cahillere yakışır. Şair de bunun üzerine başka bir cevap verir: "Kadın ve erkeğin dünyayı mesken edinmesinin, birbirini sevmesinin sebebi ve hikmeti "tenâsül"dür." Güzel, bu cevap üzerine yine yüzünü çevirir. Abdî bu cevaplarla güzelin ilzam olmayacağını anlar ve sonunda şöyle bir karşılık verir: "Erkek ve kadın görünüşte ayrı ayrı vücuda sahiptir ama hakikatte tek vücutturlar. Zahiren ayrı, manen birdirler. İkisi bir yere geldiklerinde tek vücut olurlar." Güzel, bu cevabı işitince şaire, Allah senden razı olsun, buna bedel ne mükâfat istersin, der. Şairin bir anda bedeni titrer ve güzelle beraber olmak ister. Güzel bazı suallerinin olduğunu onlara da cevap verirse kendisini tamamen teslim edeceğini, söyler. Abdî de sabrının kalmadığını, cevap verdikçe soruları uzattığını söyler. Güzel sonra şu soruyu sorar:

Erkek erkek ile zen de zen ile
Söyleşirler diye düşmüş bu dile (Abdî 2/67)
Kerem et söyle bana 'illetini
Var ise eyle beyân lezzetini (Abdî 2/68) (Sağlam, 2011, s. 459)

Abdî, bu işin lezzetini bilmediğini, bilenlerin ise o pis işi yapanlar yani dalalet ehli olduğunu söyler. Güzel yine Abdî'ye, Allah senden razı olsun, müşkülümü hallettin, der. Şair de vuslat zamanını sorunca güzel bedenini şaire teslim eder. Şair bir anda gözünü açar, her şeyin bir rüya olduğunu anlar. Rüyasında ihtilâm olan şair gusül abdesti için hamamın yolunu tutar:

Gözüm açdıkda dedim ben hayfâ
Meger ola bu bize bir rü'yâ (Abdî 2/89)
Der-'akab 'âzim-i hamâm oldum
Bu tekellüf ile sersâm oldum (Abdî 2/90)
N'ola dense buna rü'yâ-nâme
'Abdiyâ erdi sözüm encâma (Abdî 2/91) (Sağlam, 2011, s. 459)

Câzib "Hikâye-i Güfte-Şû" başlıklı mesnevisine tevhit içerikli bir giriş yapar ve iki şairin bir güzeli görmesini anlatır. Sözleri daima mazmun olan iki şair bir yerde durmaktadırlar. Ceplerinde para yoktur ama vuslat kumaşına alıcıdırlar. İki şair dururken ay yüzlü bir güzel zuhur eder ve âşıkların başını ayaklar altında çiğner. Ay gibi yüzüne dökülen saçları hâle gibidir. Gül gibi yanaklarını gören âşığın mutlaka

gönlü daralır. Kirpikleri ise kan döken birer oktur. Güzel binlerce naz ile iltifat etmeden geçince şairler birbirlerine bakıp âh ederler. Şairlerden birisi bunun üzerine şöyle der: "Eğer o güzel peygamberlik iddia etseydi herkesten evvel ben ona ümmet olurdum."

O şûh etseydi da'vâ-yı nübüvvet
Olurdum cümleden evvel ben ümmet (Câzib 1/29) (Yılmaz, 2010, s. 537)

Câzib "Hikâyet-i Kâdı-yı Me'bûn" başlıklı mesnevisine Mevlana ve Mesnevi övgüsü ile başlar. Mevlana'nın zamanında hilekâr bir kadı vardır. Bu kadı "vilâyet şemsini" inkâr ederdi. Kadı uğursuz bir yerde yanında bir iki askerle otururken Mevlana kerametiyle o semtte zuhur eder. Kötü sonlu kadı, Mevlana'yı görünce başına mavi bir destar sarıp meclisine gelir ve Mevlana hakkında, bu adam büyücü ya da desise sahibi biridir, der. Bunu sözü hemencecik keşfeden Mevlana'nın kalbi incinir ve şunu söyler:

Buyurdu hazret ol dem bak şu hîze
Ne söyler bize bak şu nâ-temîze (Câzib 2/15) (Yılmaz, 2010, s. 540)

Mevlana'nın kalbinin incinmesi üzerine kadı livataya başlar. Daha sonra iflas eden kadıya insanlar nefretle bakmaya başlar ve namına da "kâdı-yı me'bûn" yani livatacı kadı derler. Rezaletle ölen kadının sonu cehennem ateşi olur.

Câzib, gururlu bir padişaha bir pîrin verdiği dersi hikâye ile anlatır. Bir zaman halkına zulmeden bir padişah vardı. Bu padişah bir gün pîrin meclisine geldi ve ârif pîr padişaha "benden ne dilersen dile" dedi. Padişah bu söze çok şaşırdı ve şunları söyler: "Bana lütfetmen senin kârın değil. Halk benim emirlerime isteklidir. Bu cihanda herkese galip olan benim. Ben padişahın kim beni mahcup edebilir." Bilgin pîr ise padişahın bu gururuna şöyle cevap verir:

Buyurup dânâ-yı râz u âşinâ
Biri hırs u birisi dahı hevâ (Câzib 5/13)
Şâhid olsan tâbi'-i nefs ü hevâ
Onların sen merkebisin dâimâ (Câzib 5/14)
Binme esb-i nahvete çün şâh-vâr
Olmasun hırs u hevâ sana süvâr (Câzib 5/16) (Yılmaz, 2010, s. 545)

Ferdî Abdullah'ın "Hikâyet-i Manzûme" başlıklı mesnevisinde ilk beyitte belirttiği gibi Hintli bir kalenderin "çâr-ı 'anâsırda" gezip dünyayı dolaşmasını ve sonunda dünyevî işleri bırakıp rind hayatını tercih etmesi kısaca anlatılır:

Zihî gûş eyle bir hindî kalender
Seyâhat ‘âlemi ana müyesser (Ferdî Abdullah 2/1)
Gezip çâr-ı ‘anâsırda temâmî
Usûlen seyr ile bulmuş hitâmı (Ferdî Abdullah 2/2) (Memiş, 2008, s. 37)

Keçecizâde İzzet Molla’nın Bahâr-ı Efkâr adlı divanında mesnevi ile yazılmış yedi hikâye vardır. İlk mesnevi Hz. Yusuf ile ilgilidir. Güzelliği ile meşhur Hz. Yusuf’un huzuruna bir gün bir “ibn-i beled” gelir ve şunu söyler: “Allah’ın sanat eserlerinin en güzeli! Ben de Züleyha gibi sana âşık oldum.” Yusuf peygamberde gülerek şöyle cevap verir: “Babasının bahçesinin gül fidanı, beni sevme. Daha önce babam beni sevdi ama kardeşlerim kuyuya attı. Züleyha beni sevdi zindana girdi. Bana muhabbet, mihnet olur.” En sonunda Yusuf peygamber şunu söyler:

Böyle buyurmış o resûl-i güzîn
Olma sakın âteş-i ‘aşka karîn (K. İzzet Molla 1/11) (Şahin, 2004, s. 697)

Divandaki ikinci hikâye Mansûr-ı Devânikî ile ilgilidir. Abbasî halifelerinden Mansur’un huzuruna Şam’dan biri gelir ve valilerinin halka zulmettiğini söyler. Halife, beldelerinde taun hastalığının olmadığını söyleyince huzurdaki adam şöyle der: “Eğer isteğiniz Şam halkının yok olmasıysa taun değil vali bu işe yeterlidir, bir koltuğa iki karpuz sığmaz.” Halife bu cevaba sinirlenir ve adamı idam ettirir. Keçecizâde İzzet Molla ise, halifenin yerinde olsaydım adama Şam’ı bahşederdim, der:

Bak zâlime kim be-cây-ı ikrâm
İtmiş anı sonra zulmen i’dâm (Keçecizâde İzzet Molla 2/7)
Ger bana diseydi bu kelâmı
Bahş eyler idüm o şahsa Şâm’ı (K. İzzet Molla 2/8) (Şahin, 2004, s. 698)

Divandaki üçüncü hikâye, Semûz Ali Paşa’nın huzuruna arz-ı hâl için gelen yaşlı bir adamın hikâyesidir. Yaşlı tiryaki, paşanın huzurunda arz-ı hâlini sunarken hap kutusunu yere düşürür ve hapla fülfül gibi dağılır. Paşa adamı taltif etmek ve utandırmamak için rıfk ile şunu söyler:

Sübhân oldı efendi işkeste
Devşirüp dest-mâle kıl deste (Keçecizâde İzzet Molla 3/7) (Şahin, 2004, s. 698)

Haplarını toplayan yaşlı tiryaki bu sefer de afyon kutusunu düşürür. Kerem

sahibi paşa adamı yine utandırmamak için şunu söyler:

Ya'nî afyûn kutusı da düşmiş
İhtiyâra kazâ-yı Hak üşmiş (Keçecizâde İzzet Molla 3/10)
Dimiş ol âsaf-ı kerem-pîrâ
Düşdi kaldır efendi kıble-nümâ (K. İzzet Molla 3/11) (Şahin, 2004, s. 698)

Ragıp Paşa bir gece ilim meclisini toplar. İrfan göğünün yıldızları şiirler okurlar, tatlı sohbet ederler. Paşa bir ara meclistekilere "maraz-ı ma'hûdu" yani rüşvet alıp almadıklarını, haksız yere para kazanıp kazanmadıklarını sorar. Herkes sırasıyla yemin ederler. Ama sıra Haşmet'e geldiğinde o yemin etmez ve şöyle der: "Paşam bana bir iki saat mühlet ver. Eğer bu bir iki saat içinde şu herifler ettikleri yeminden çatlamazlarsa ben de yemin edeceğim." Keçecizâde İzzet Molla mesnevinin sonunda kıssadan hisse için şunu söyler:

Hem uzun hem kısadur bu kıssa
Kıssadan almaya gelmez hisse (K. İzzet Molla 4/14) (Şahin, 2004, s. 699)

Divandaki beşinci hikâye Ulu Ârif adında birinin sultan Murat ile ilgili bir hatırasını anlatmasıdır. Bir zamanlar Anadolu'da Ulu Ârif adında ilim ehli ârif biri vardır. Bu kişiye sultan Murat'ın Hızır ile beldeleri gezdiği söylenince o da sultanla ilgili Göksu'da yaşadığı bir hatırasını yani sultanın bir pîri helak edip kanını toprağa dökmesini anlatır. Altıncı hikâye ise Harun Reşat'ın meclisinde geçer. Hz. Ebu Bekir halife olunca minberde Hz. Muhammed'in durduğu yerden bir basamak altta durur. Hz. Ömer de halife olunca Hz. Ebu Bekir'in durduğu yerden bir basamak altta durur. Hz. Osman ise Hz. Muhammed'in durduğu yere çıkar. Ashap Hz. Osman'ın yaptığı bu işin sebebini sorunca halife kendini savunur. Harun Reşat bu olayı anlatır ve fesadın menşeinin bu olay olduğunu, fâsidlerin bu olaydan sonra halifenin düşmesi için çalışmaya başladıklarını söyler. Harun Reşat'tan olayı dinleyen meclisteki bir ehl-i kelam şöyle der:

Didi ki 'Osmân'a du'â eyleyün
Minber-i medhinde senâ eyleyün (Keçecizâde İzzet Molla 6/18)
Olmasa ger müctehid o nîk-rây
Kalmaz idi sâ'ire mescidde cây (Keçecizâde İzzet Molla 6/19)
Şimdiye dek cây-ı hitâbet hele
Kalmış idi câmi'a bir merhale (K. İzzet Molla 6/20) (Şahin, 2004, s. 702)

Divandaki yedinci mesnevi ise zalim bir kadı hakkındadır. Anadolu'nun bir köyünde hakkına razı olmayan, fakir fukaraya zulmeden bir kadı vardır. Kadı harap olmuş bir köye gelir ve viraneye dönmüş, yıkılmış mescidi görür. Harap camiyi zulmüne alet eder ve caminin bu halini altın toplamaya sebep sayar. Bunu için bir iki Türk'ü şiddetli şekilde döverek diğerlerini tehdit eder. Karyenin ihtiyar koca pîri de kadıya şunları söyler: "Efendim vur, kimsenin gözünün yaşına bakma. Sanma ki senin bu zulmün yerinde değil. Ben bu uğursuz halka gelin camiyi yıkalım, zeytin gibi su üstüne çıkalım. Gelin camiyi hâk ile yeksan edelim hiç kimse ne olduğunu bilmesin. Gel gör ki kimse nasihatimi dinlemedi." Kadı, pîrin dediklerinden razı olur ve bağışlar:

Sohbet-i pîrden olup râzî

Sana bagışladum dimiş kâzî (Keçecizâde İzzet Molla 7/18) (Şahin, 2004, s. 703)

Keçecizâde İzzet Molla'nın Hazân-ı Âsâr adlı ikinci mesnevisinde "Rü'yâ" başlığında üç bölümden oluşan bir mesnevi vardır. Mesnevide 1240 yılında gördüğü bir rüyanın iki yıl sonra gerçekleşmesini anlatır. Şair bir seher vakti uykuya daldığında rüyasında zamanın padişahını beraber namaz kılarken görür. Padişah selam verdikten sonra gitmemiş ve şair ile konuşmuştur. İzzet, padişahın bu iltifatına çok sevinir. Padişah, şaire bir fıkra hikâye eder. Hikâyeye göre bir şahıs bir şahsın yanına gelerek aralarında hiçbir hukuk olmadığı halde "da'vâ-yı hukûk" iddia eder. Diğer şahıs hiçbir ülfet ve ünsiyetlerinin olmadığı halde niçin böyle yaptığını sorunca müddei şunu söyler: "Evet, ben seni bu âlemde hiç görmedim ama senin eserlerinle sohbet ettim. Senin ülfetimiz buradan gelmektedir." Padişah bu hikâyeyi anlatır ve İzzet'e şunları söyler: "Ey güzel sözlü şair! Ben de seninle hiç sohbet etmedim ama senin şiirlerinle ünsiyetim vardır." Keçecizâde İzzet Molla, padişahın bu keremi nedeniyle ona çok dua eder ve bütün kederlerden kurtulur. Bu rüyadan iki yıl sonra padişah gizli sırrı fâş ederek arz-ı keramet kılmış ve zamanının kutbu olduğunu göstermiştir. Şair mesnevinin üçüncü bölümünde zamanın padişahınnın yani Sultan Mahmut'un nasıl arz-ı keramet kıldığını anlatır. Şair bir ramazan günü Ayasofya'ya gider ve şair arkadaşı Abdülhak ile otururken padişahın sır kâtibi gelerek sultanın camiyi teşrif edeceğini söyler. Padişah onca kalabalık içerisinde İzzet Molla'nın yanına gelir ve onunla konuşur. Sultan, şaire şunu sorar: "Lütfedip Fatih'e gittin mi, eserimdir nazar ettin mi?" Şair bu soru üzerine sultana cevap vermekte zorlanır. İzzet Molla mesnevinin sonunda padişaha dua eder.

Bir seher varmış idi hâba gözüm

Zikr-i bi'l-hayr ide hâkâna sözüm (Keçecizâde İzzet Molla 9/1)
Bir de gördüm ki hudâvend-i zamân
Oldı bir câmi'-i rûşende 'ayân (Keçecizâde İzzet Molla 9/2)
Kuluna meyl-i 'inâyet kıldı
Böyle bir fıkra hikâyet kıldı (Keçecizâde İzzet Molla 9/8)
Fıkrayı itdi tamâm ol hâkân
Didi ey şâ'ir-i pâkîze-beyân (Keçecizâde İzzet Molla 9/19)
İtmedim gerçi senünle sohbet
Vardır eş'ârun ile ünsiyet (Keçecizâde İzzet Molla 9/17) (Şahin, 2004, s. 788)

Mehmed Memduh Paşa'nın ilk mesnevisi Üzeyr Aleyhisselâm üzerinedir. Babil'le hükümdar olan Buht-nasar bütün ömrü boyunca halkına zulmetmiş, kimseye aman vermeden kan dökmüştür. Buht-nasar Filistin'e saldırmış, halkı kılıçtan geçirmiştir. Ölmeyenleri ise esir etmiştir. Üzeyr nebi de bu esirlerin arasındadır. Sonunda Üzeyr nebi Allah'ın yardımıyla esaretten kurtulur ve bir eşeğe binerek yola koyulur. Bir zaman sonra ağaçlık bir yerde dinlenmek için oturur. Ağaçlar arasında kuşlar, yemyeşil bitkiler, akan saf sular, ağaçlarda incir, üzüm gibi meyveler, güneşli bir hava… Üzeyr nebi bir bu güzelliklere bakar bir de harap olmuş Kudüs şehrine ve oranın bu ölümden sonra nasıl dirileceğini merak eder. O anda Üzeyr nebi uykuya dalar ve yüz sene boyunca uykuda kalır. Uyurken güneş yükselmekteyken uyanınca güneş batmak üzeredir. Allah Üzeyr'e sorar:

Neden böyle uykuya daldın Üzeyr
Ne müddetle uykuda kaldın Üzeyr (M. M. Paşa 1/39) (Odunkıran, 2011, s. 284)

Üzeyr nebi de hesabınca bir gün belki daha az uykuda kaldığını söyler. Allah da ona "seni insanlara ibret olsun diye, öldükten sonra nasıl diriltiriz onu göstermek için yüz sene uyuttuk, eşeğine bak nasılda kemikleri dağılmış" der. Üzeyr nebi kemikleri dağılmış eşeğe bir baktığında onun yeniden dirildiğini görür.

Şeyh Sünbül Sinan zamanında bir adamın dillere destan güzellikteki oğlu bir derde yakalanır. Çocuk sürekli olarak anne ve babasından bal istemekte balı yediği zaman da hastalığı artmaktadır. Kime gösterseler de çocuğun bu hastalığına çare bulamazlar. Sonunda Sünbül Sinan Efendi'ye getirirler. Şeyh çocuğa ve babasına bakar ve 40 gün sonra gelmelerini ister. 40 gün sonra baba çocuğu getirir. Şeyh çocuğun ağzına dokunarak "bundan sonra bal yeme evladım" der. Babası bu işe çok şaşırır ama

çocuk bir anda bal istemekten vazgeçer. Baba daha sonra bu kerametin hikmetini anlamak için şeyhe gelir ve bu işin sırrını sorar. Şeyh de 40 gün beklemesinin sebebini şöyle açıklar:

Dedi o zamân o kutb-ı a'zam
Bal yer idik işte biz de akdem (Mehmed Memduh Paşa 2/52)
Şu nutku edeydik ol dem icrâ
Te'sîrini görmez idin aslâ (Mehmed Memduh Paşa 2/53)
Sabr eyledik ekl-i şehde çihl rûz
Geçti sözümüz çü tîr-i dil-dûz (M. M. Paşa 2/54) (Odunkıran, 2011, s. 290)

Nâkâm "Misâl" başlıklı mesnevisinde şeytanla oğlunun şahit olduğu bir olayı anlatır. Şeytanla oğlu bir dağda oturup eğleşirken bir adamı görürler. Adam öküzüne kapları yükleyip giderken öküz bir anda sıçrar ve bütün kaplar düşer ve kırılır. Adam bir öküze bir kırılan kaplara bakar, âh etmeye ve şeytana lanet okumaya başlar. Bunu gören oğul babasına şunları der: "Baba sen burada oturduğun halde adam kırılan kapları için sana lanet okuyor. Bu âdemoğlunun senden başka düşmanı yok." Şeytan oğlunun bu sözlerini duyunca ağzını açar ve şunları söyler: "Ey oğul! İnsanoğlunu çok kınama ve ayıplama. Baban seninle beraberdi ama bu işte bir muamma vardır. Seninle burada otururken o nasipsiz öküzün dübürüne parmak atan babandı:

Dirler ki hafîdi birle şeytân
Bir kûhda egleşüp perîşân (Nâkâm 2/1)
Sahrada olup bedîd nâgeh
Bir gâv ile bir herîf âgeh (Nâkâm 2/3)
Bâr itmiş imiş o gâva nâçâr
Bir nice takım zurûf-ı kilgâr (Nâkâm 2/4)
Bir cânibe cüst sıçrayup gâv
İtmiş yere cümle bârı pertâv (Nâkâm 2/6)
Ben bunda idim senünle ammâ
Vâr bunda nihâni bir mu'ammâ (Nâkâm 2/18)
Dübürinde o gâv-ı bî-nevânun
Var barmakı bu koca babanun (Nâkâm 2/19) (Mert, 2012, s. 904)

Nâkâm "Misâl" başlıklı bir diğer mesnevisinde Hz. Süleyman'ın başından geçen bir olayı anlatır. Hz. Süleyman bir gün insanları, cinleri, hayvanları, kuşları huzuruna

toplar ve kargaya hitaben şunları söyler: "Git bana iki tane kuş yavrusu getir. Ama bu yavrular kuşların en güzeli, en hası olsun." Karga emri aldıktan sonra uçup gezmeye başlar. Bütün kuş cinslerini gördüyse de hiç birini beğenmez. Sonunda kendi yavrusunu alır ve peygamberin huzuruna çıkar, kuş yavruları içinde en güzeli, en yücesi bunlardır, bütün cihanı dolaştım bunlardan güzelini bulamadım, der. Huzurdakiler taaccüple bakarken peygamber bu yavruları kabul eder. Hz. Süleyman merakları gidermek için şöyle der:

Buyurdı ki makbûl u mergûbdur
Ki her şahsa evlâdı mahbûbdur (Nâkâm 5/27) (Mert, 2012, s. 906)

Nâkâm "insana bela kötü amelinden gelir" hakikatini ders vermek için bir olay anlatır. Bir bilge Haccac'a gelir ve şunları söyler: "Allah seni adaletle hükmedesin diye emir etmiş ama sen halka zulmetmektesin. Halk sana emanettir. Bir düşün senin halin nice olur." Haccac da bilgenin bu sözlerine karşılık minbere çıkar ve şunları söyler: "Ey mümtaz cemaat! Sizin kötü fiilleriniz nedeniyle intikam için Allah beni vesile kıldı, size musallat etti. Siz kötü işlere devam ederseniz çektiğiniz bu cevr ve eziyet bitmez. Ben ölüp gitsem de Allah'ın benden daha insafsız kulları vardır. Sizleri cehennende yakmak için bir başkasını musallat eder." Şair verdiği dersi şu beyitle özetler:

'Âleme her belâ k'ola nâzil
'Amel-i sû'iden olur hâsıl (Nâkâm 6/15) (Mert, 2012, s. 910)

Sonuç olarak küçük mesneviler içerisinde 40 tane manzum hikâye bulunmaktadır. Hikâyelerin çoğunun "kıssadan hisse" çıkarma mantığı ile yazıldığı görülmektedir. Hikâyeler vasıtasıyla tecrübe edilen olaylar okuyucuya aktarılır, bir ders verilir. *"Zâhire değil gönle bakmak, sûrete aldanmamak, hırsla dünyaya sarılmama, şeytanın vesveselerine uymama, rüşvet yememe, kötülüklerin nefisten bilinmesi, devlet adamlarının zulmetmemesi, aşk sırrına ve hakikate erebilme, ibadetlere sarılma"* hikâyelerde verilmek istenen mesajlardandır. Hikâyeler küçük mesnevilerle yazıldığı için doğal olarak kişiler, olay ve mekân tasvirleri yüzeysel ve sınırlıdır. Olayları okuyucunun gözünde canlandırmak için "sahneleme" tekniği kullanılmış, sahneleme konuşmaya dayalı analtım teknikleri "diyalog ve iç monolog" ile güçlendirilmiştir. Hikâyelerde okuyucuya bir ders verme amacı güdüldüğü için sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır.

5.3.6.10. Farklı Konularda Yazılmış Küçük Mesneviler

Küçük mesneviler içerisindeki hiçbir tür veya tarza dâhil edemediklerimizi "Farklı Konularda Yazılmış Küçük Mesneviler" başlığı altında değerlendirdik. Tür ve tarzlar haricinde farklı konularda yazılmış 60 mesnevi bulunmaktadır. Bu sayı tüm mesneviler içerisinde % 3,9'luk orana tekabül eder. Aşağıda kronolojik olarak şari şair bu konular ele alınmıştır:

Âşık Çelebi iki mesnevide Molla Fevrî'yi över ve maksadına ulaşması için ona dua eder. Safa yolunun yolcusu Molla Fevrî, cihan içinde beğenilmiş, seçilmiştir. İlk mesnevide kullanılan hac terimlerinden anlaşıldığı kadarıyla Fevrî'nin maksadı Kâbe'ye ulaşmaktır. Şair, mesnevilerde Fevrî'den Kâbe'de kendisinin de halini dile getirmesini ve dua etmesini ister:

Ey cihân içre pesen-dîde olan her tavrı
Sâ'î-i râh-ı safâ Hazret-i Molla Fevrî (Âşık Çelebi 4/1)
'Işkdur çünki sana bedraka vü şu'le-i âh
Varasın menzîl-i maksûduna inşa'allah (Âşık Çelebi 4/6)
Kalbüni naks-ı sivâdan eger eylersen sâf
Kıbleveş Ka'be sana karşu gelüp ide tavâf (Âşık Çelebi 4/9)
Zemzemâsâ ki safâ bula dilün gide keder
Altun oluk olup aka ana 'irfân u hüner (Âşık Çelebi 4/10)
Diyesin kahr ile mihnet-zede bir 'Âşık var
Dürlü mihnetle felâket-zede bir 'Âşık var (Âşık Çelebi 4/14)
'Işkdur vâye ana 'ışkdurur sermâye
'Işkdur 'ışk işidür geleli dünyâya (Âşık Çelebi 4/15)
'Işk tavrında bugün mâhir ü fâ'ik olmış
'Işkı bulmış sevecek 'ışkuna 'âşık olmış (4/16) (Hançerlioğlu, 1988, s. 269)

Âşık Çelebi bir mesnevisinde ise mümin olduğunu, cennet ve cehennem, melekler, enbiyalar, ahiret günü ve haşre iman ettiğini söyledikten sonra yakınlarından ve dostlarından ölümünden sonra hayır duası ister. Şair daha sonra vasiyetini yerine getirenlere, borçlarını ödeyenlere Allah'tan rahmet diler:

Mu'minem lâilâhe illallah
Hem Muhammed'dür Resûlullah (Âşık Çelebi 6/3)

Hep melâ'ikle enbiyâ Hak'dur
'Âbide 'âsiye cezâ hakdur (Âşık Çelebi 6/4)
Mu'minem ben cinân u nîrâne
Haşre neşre sırâta mîzâne (Âşık Çelebi 6/5)
Zikr-i hayre olmaludur 'Âşık
Bir du'âya görmelidür 'Âşık (Âşık Çelebi 6/8)
Kim ki tenfîz ider vasiyyetini
Bula Hakk'un 'ata vü rahmetini (Âşık Çelebi 6/11) (Hançerlioğlu, 1988, s. 277)

Caferî Baba, masum imamlar hakkında yazdığı mesnevisinde 12 imamı hadislere dayandırarak olağanüstü özellikleriyle anlatır. Örneğin üçüncü imamı anlatırken onun parmaklarını emdiğinde parmaklarından tatlı ve şarap (üzüm suyu) aktığını söyler. Masum imamlar rehber ve öndedir. Onlar hakkında Hz. Muhammed şu hadisleri söylemiştir: "Her kim âl-i evladımdan ayrılırsa kovulmuş şeytanın şeyhi olur ve o kimsede iman olmaz. Her kim evlad-ı Nebî'den gayrı mezhep ararsa gökteki kuş bile olsa kanadını kırın."

Parmağın emse üçinci ol emîn
Parmağından aka şîr ü engübîn (Caferî Baba 7/4)
Pîşvâ anlardan özge kimse yok
Reh-nümâ anlardan özge kimse yok (Caferî Baba 7/31)
Nitekim Ahmed dimişdür ey velî
Bu hadîsi dinle rûşen kıl dili (Caferî Baba 7/32)
Her kime kim âl-i evlâddan cüdâ
Ger olur ise cihânda muktedâ (Caferî Baba 7/33)
Şeyh-i şeytân-ı la'îndür bî-gümân
Olmaz anda şemme-i bûy-i îmân (Caferî Baba 7/34) (Bedir, 2004, s. 301)

Caferî Baba, bir mesnevisinde Hz. Ali ve 12 imamın vefatını anlatır. "Masum imamlara kastedenlerin teker teker isimlerinin zikredildiği ve lanetlendiği bu şiirin son bölümünde Caferî, sözü İmam Mehdi'nin zuhûruna getiri. Onun hüküm süreceği devrin huzur dolu olacağını belirtir ve Tanrı'ya "kendisini evlâd-i Ahmed'den ayırmaması" için dua eder." (Bedir, 2004, s. 17).

Caferî Baba Divanı'ndaki son mesneviyi on ikinci imam Mehdi için yazmıştır. "Muhammed Mehdi'nin gözden kayboluşu, öncesi ve sonrasıyla anlatılmıştır. Beklenen imamın yeniden zuhur ettiğinde, yertüzünde görülecek güzellikler detaylıca anlatılır.

Nihayet Caferi, Mehdi'nin yeniden ortaya çıkışında kendisini onun dergâhından ayırmaması için Allah'a duâ ederek sözlerine son verir." (Bedir, 2004, s. 17).

Mütevellî Meryemzâde Efendi, Cinânî'yi ders-i âmâ ziyafetle davet ederler. Ama şiddetli kış olması nedeniyle Cinânî'nin davete gitmeye takati olmaz. Bunun üzerine şair Meryemzâde'ye özür için altı beyitlik bir mesnevi kaleme alır:

Hazretüne gerçi ki var iştiyâk
Lîk şitâ tâkatimüz itdi tâk (Cinânî 17/3)
'Özr çü makbûldür 'inde'l-kirâm
Eyleyelüm biz dahi hatm-i kelâm (Cinânî 17/6) (Okuyucu, 1994, s. 170)

Cinâni, Farsça şiirler bölümündeki (Okuyucu, 1994, s. 739) mesnevilerden üçüncüsü Şehnâmeci Lokman'dan Şehnâme'nin zorluklarını çözmesini istemesi üzerinedir. Şair önce Şehnâmeci Lokman'ı medheder. Ardından şair, kalbine Şahnâme okuma sevdasının düştüğünü, gönlünün bu derdine hikmetle çare bulmasını, Şahnâme'deki müşküllerini çözmesini rica eder.

Cinâni, Farsça şiirler bölümündeki (Okuyucu, 1994, s. 741) mesnevilerden dördüncüsü ise Bursa'daki ders-i âm risalesinin eksikliği nedeniyle özür dileme üzerine yazılmıştır. Şair hatalı ve perişan olduğunu ifade ederek af diler. Hatalarının bağışlanmasını ve kusurlarının görülmemesini ister.

Cinânî, Âzerî Çelebi'nin bir isteği üzerine yazdığı mesnevide (Okuyucu, 1994, s. 154) önce Âzerî Çelebi'yi över. Mesnevi, Âzerî'nin ehibbanın ahvalini sorması üzerine yazılır. Kendisine lütfedip sorduğu için çok memnun olan şairin üzerine bu suale cevap vermek vacip olmuştur. Cinânî, gizli açık herkesin halini beyan edeceğini söyleyerek mesneviyi bitirir.

Gelibolulu Âli bir mesnevide, padişaha ithafla nesir olarak bir kitap yazdığını söyler. Bu kitapta şair, adalet, adaletsizlik, zulüm gibi devlete lazım olan şeyleri tarif etmiştir. Şair kendisinin nice sırları bildiğini ve bu kitapta beyan ettiğini, kitabı yazarken asla hatır gözetmediğini, gerçekleri yazdığını ve padişahın okuyarak haz almasını söyler. Şairin kitaptan muradı ve ümidi bu kitabın baştan sona okunup adalet ve zulmün hakikatinin bilinmesi, hükmedenlerin fakirlere zulmetmemesidir. Böylece şair, zulmü gizleyenler adına yapılanları padişaha beyan edecektir. Şairin bu cesareti yirmi yıldır padişahın hizmetinde bulunmasından kaynaklanmaktadır:

Pây-taht-ı 'aliyyeye hâlâ

Kıldum ithâf bir latîf inşâ (Gelibolulu Âlî 3/1)
Nüsha nâmıyla ol kitâb-ı serîf
Kıldı devlet levâzımın ta'rif (Gelibolulu Âlî 3/2)
Dâd u bî-dâd 'adl ü zulmi temâm
Mutazammın dur ol kitâb-ı be-nâm (Gelibolulu Âlî 3/3)
Bende kim her husûsa vâkıf idüm
Niçe pûşîde sırra 'ârif idüm (Gelibolulu Âlî 3/7)
Bu kitâbumda kıldum anı beyân
Hazz ide tâ ki sehriyâr-ı cihân (Gelibolulu Âlî 3/8)
Lîk hâtır gözetmedüm aslâ
Eyledüm hep esahh-ı hâli edâ (Gelibolulu Âlî 3/9)
Budur ümmîdi bendenün ammâ
Okına ol kitâb ser-tâ-pâ (Gelibolulu Âlî 3/13)
'Adl u zulmin dekâ'ıkı biline
Ehl-i hikmet hakâ'ıkı biline (Gelibolulu Âlî 3/14)
Fukarâya ne cevr ider hukkâm
Ketm ider kimse eylemez i'lâm (Gelibolulu Âlî 3/15)
Bende-i hayr-hâh odur ki 'ıyân
İde her zulmi pâdişâha beyân (Gelibolulu Âlî 3/16)
Az degüldür yigirmi'ki yıldur
Bendelik halkası hamâ'ildür (Gelibolulu Âlî 3/18)
Ol sebebden bu denlü cür'et ider
Hâk-i dergâha 'arz-ı rikkat ider (Gelibolulu Âlî 3/19) (Aksoyak, 2006, s. 65)

Gelibolulu Sun'î Divanı'ndaki altı beyitlik mesnevide bir mumu geline benzetir. "Bir mum etrafında geliştiren hayallerle, mumu bir geline benzetir ve günlük hayatta çok sık kullanılan en ince detayları şiir estetiği içinde şairane bir üslûpta dile getirir." (Yakar, 2009, s. 45). Güzel, latif mum bu gece gelin gibi olduğu için ayağına kına yakmışlardır. Kına gecesindeki mum gelini başına kırmızı bir duvak almış, saçını sırma altın teller gibi etmiş, yüzüne kızılca bir vây sürmüş, ayağına kırmızı çizme giymiştir. Yüzünde üstübec bulunan gümüş bilekli ve altın bilezikli gelinin gözleri sürmeli, elleri kınalı, parmağı yüzüklüdür:

'Arûs oldı bu gice şem'-i ra'nâ
Anunçün yakdılar pâyına hına (Gelibolulu Sun'î 1/1)

Tuvâg itmişler ana âl vâla
Urınmış başına bir tâs takyâ (Gelibolulu Sun'î 1/2)
Eli hınnâlu barmagı yüzüklü
Gümiş bileklü altun bilezüklü (Gelibolulu Sun'î 1/6) (Yakar, 2009, s. 434)

Kabûlî'nin "Sûret-i siccil ve'n-nakl" başlıklı mesnevisi şer'i hüccettir. "Türkçe, Arapça ve Farsça mısraların geçtigi mülemma bir manzûmedir. Şair 1582 yılında Sivas'ta kadı iken Amasya valisine hitaben yazdıgı bu mesnevîde, kadılığı sırasında gördügü bir davayı anlatmaktadır." (Erdoğan, 2008, s. 206). Mahkemeye iki kişi davalı olarak gelmişlerdir. Şahitler ise şehadet için hazır bulunurlar ve gördükleri olaya şahit ve şahadetlerinde de sâdık olduklarını söylerler. Ayrıca şehadetlerinin hak üzerine olduğunu ve zerrece inayetlerinin olmadığını da ifade ederler. Kabûlî de olayda ne var ne yok inceleyip yazdıktan sonra şahitlerin ellerine uygun şekilde hücceti verir. Kabûlî "Mesnevî Berây-ı Akçe" başlıklı mesnevisinde akçenin gerekliliğini anlatıp, akçeyi över. İnsanın her işini bitiren, yüzünü ağartan akçedir. Akçe görülmeden kimsenin sözünü dinlememelidir. Erkeğe kadına, hayra şerre yarayan, bozulan işleri yapan akçedir. Akçe düşmana ve dosta yaradığı ve her işi bitirdiği için insanın biriktirmesi gerekir. Akçe bazen çok kavgacı bir düşman, bazen de aziz olur:

Akçedür akçe her işi bitüren
Sîm-sîmâları çeküp getiren (Kabûlî 15/1)
Yüzin agardan akçedür nâsun
Görme çirkin yüzini iflâsun (Kabûlî 15/2)
Görmeden sakın akçenün yüzini
İstimâ' itme kimsenün sözini (Kabûlî 15/3) (Erdoğan, 2008, s. 803).

Lâmi'î Divanı'nda kıt'alar bölümünde bir mesnevi "berâ-yı mahbûb-ı nâyi" başlığından da anlaşılacağı üzere ney konuludur. Şair, işi ağlayıp inlemek olan neyi sevgilinin dudağı ile hem-dem olarak görür. Lâmi'î Divanı'nda tarih manzumelerinden sonra gelen bölümde bir mesnevi Sultan Süleyman'ın yüzüğü üzerinedir. Mesnevide şair, Sultan Süleyman'ı konuşturur. Sultan Selim oğlu Sultan Süleyman en büyük hakan olduğu için şükreder. Güneş ve ay onun elinde yüzüğüdür. Yer ve gök ise onun mühür yüzüğüdür. Âlemi, emrine musahhar kılsa ayıplanmaz çünkü ism-i azam onun üstü mühürlü yüzüğünün nakşıdır. Sultan, insanları ve cinleri emrine amade kılmıştır. Yüzüğünün hattı Süleyman'ın mührüdür:

Nigîn-i hâtemüm çarh u zemîndür
Elümde mihr ü mâh engüşterimdür (Lâmi'î 17/2)
Bana tân mı musahhar olsa 'âlem
Ki nakş-ı hâtemümdür ism-i a'zam (Lâmi'î 17/3)
İdündüm ins ü cinni bende-fermân
Nigînüm hattıdur mühr-i Süleymân (Lâmi'î 17/3) (Burmaoğlu, 1983, s. 345)

Pîrkâl, yemek konusunda yazdığı mesneviye, dua ile yemeğin artacağını söyleyerek başlar. Yenilmeyen taama da dua olmayacaktır. Yemek yedirmekle kişiye iyi bir ad kalacaktır. Şair, ramazan akşamlarında yemeğin bekletilmemesini, soğutulmamasını ise özellikle vurgular. Revâni beş beyitlik bir mesnevide âlemin ziyaret yeri olan Kâbe'yi konu alır. Şair mesnevide Kâbe'yi siyah bir elbise giymiş zahite benzetir. Onu gören derya gibi coşar, gözyaşı akıtır. Kâbe dünya gelininin yüzündeki amberli bendir. Bütün insanlık onu görmek için isteklidir. Hilâl onun kapı halkası, güneş de kapısında altın işlemedir:

Nedür ol şân-ı a'zam zât-ı ekrem
Ki olupdur ziyâretgâh-ı 'âlem (Revânî 3/1)
Ne zâhiddür ki olmışdur siyeh-pûş
Gören anı ider deryâ gibi cûş (Revânî 3/2)
'Arûs-ı dehr anunla buldı zîver
'İzârında budur hâl-i mu'anber (Revânî 3/3)
Cihânda 'izzeti çok kadri 'âlî
Cemâlin görmege 'âlem safâlı (Revânî 3/4)
Hilâl olmışdur ana halka-i der
Kapusında güneş bir şemse-i zer (Revânî 3/5) (Avşar, 2007, s. 118)

Nev'î bir mesnevisinde yemsizlikten zayıf kalmış, nice gündür ot ve arpa hasreti çeken bir atı konu alır. Atın âhı, arpa hasretinden geceleyin göklere çıkar. Şair atı şu şekilde tarif eder: "At, ağır topuzuyla yere bir vurduğu zaman gökyüzü tozlanırdır. Debelenip tozlar kopardığı zaman oluşan sütun göklere değer. Kişnediği zaman çıkan sesi gökte Süheyl yıldızı bile duyar. Eğer kalkmaya niyet etse onu kazık ve köstek tutamaz. Hareket ettiği zaman ise ayak tırnağı kehkeşanın köşkünü yele verir. Demirden kazık değil kehkeşanın yuları bile onu bağlamaya yetmez." Artık bu at yemsizlikten o kadar zayıf düşmüştür ki bir sinek üzerine konsa bir dağı yüklenmiş gibi olurdu. Bir

karıncaya bassa onu öldüremez hale gelmişti. Sonunda at, ot ve yem hasretiyle miskin ve çaresiz şekilde ah etmektedir:

Dönüp bu esb-i lagar berg-i kâna
Nice gündür ki hasretdür giyâha (Nev'î 3/1)
Çıkar cev hasretinden belki gâhî
Giceler encüm-i eflâke âhı (Nev'î 3/2)
Zemine darb idüp gürz-i girânı
Semenden tozladurdı âsmânı (Nev'î 3/5)
Kaçan kim agnayup koparsa gerdi
Sütûnı sakf-ı gerdûna değerdi (Nev'î 3/6)
Ne dem kim kişnese itse sahîli
Tutardı na'rası gûş-ı Süheyli (Nev'î 3/7)
Eğer kim niyyet itse kılmaga tek
Ne kazık tutar idi ol ne köstek (Nev'î 3/8)
Sinek tartsa şanur yüklendi tağı
Karınca başsa öldürmez ayağı (Nev'î 3/13)
Muhassal hayli nâ-çâr oldı miskin
Giyâh içün işi âh ile nefrîn (Nev'î 3/15) (Tulum & Tanyeli, 1977, s. 167)

Yetîm, sekiz beyitlik "berây-ı kitâbe-i hâne" başlıklı mesnevisinde gönlü konu alır. Şair gönlü bir binaya benzeterek anlatır. Şairin binaya benzettiği Allah'ın evi olan gönüldür. Yüce bir dergâh olan gönle din nazil olur. Gönül binasının altı tarafı da demirden olsa fena selinden emin olmaz. Şairin tavsiyesi o gönül binasının bir köşenin tamir edilmesidir. Eğer insan çalışarak gönül evini yaptıysa buna Kâbe bile arkadaş olamaz:

Bînâ oldur ki beytu'llâhdur ol
Gönül dirler yüce der-gâhdur ol (Yetîm 4/7)
O beyti sa'y idüp yapdunsa kardaş
Binâ-yı Ka'be olmaz ana pâ-dâş (Yetîm 4/8) (Aktaş, 1996, s. 260)

Za'îfî Divanı'ndaki tek mesnevide "Mesnevî Der Vasf-ı Çeng est" başlığından da anlaşılacağı üzere çengi konu alır ve tasvir eder. Bezm-i ezelde gayb hâtifi "aşk ehli nerede?" diye seslenince çeng tereddütsüz öne çıkar. Aradan perde kalkınca çeng yârin güzelliğini görür ve içine aşk ateşi düşer. Çeng, aşk yükünü fazlasıyla çekince sırtı eğilir

ve sırtında yaralar çıkar. Şair aşk derdinden çengin durumunu şöyle tasvir eder:

Gidüp perde cemâl-i yâri gördi
İçine nâr-ı ‘ışk ol dem od vurdu (Za’îfî 1/3)
Çü ‘ışkun gussası işin bitürdi
Rükû’ itdi tahiyyâta oturdı (Za’îfî 1/4)
Egildi boyunı sünsüni büküldi
Başı saçı ayagına döküldi (Za’îfî 1/5)
‘Acâyib çekdi bâr-ı ‘ışkı vâfir
Egeldi püşti bili oldı yagır (Za’îfî 1/6) (Akarsu, 1990, s. 276)

Çeng, aşk derdine yakalanıp bu yükü çektiğinden beri içi yanık ve şiddetli bir arzu içindedir. O zamandan beri dert ile yârin yüzüne hasrettir. Maarif sözlerini âşıkane, mana sırlarını ise sâdıkane dile getirir. Bu yüzden çeng bütün sazlara şeyh ve reistir. Onun tatlı dilli ve hüner sahibi olması da bu aşk nedeniyledir:

Çak ol demden berü pür-sûz ü eşvâk
Oturur derdile dîdâra müştâk (Za’îfî 1/7)
Ma’ârif sözlerin dir ‘âşıkâne
Ma’ânî sırrın eydür sâdıkâne (Za’îfî 1/8)
Anun çün cümle sâza şeyh ü serdür
Ki pîr-i hoş-zebân sâhib-i hünerdür (Za’îfî 1/9) (Akarsu, 1990, s. 276)

Fasîh Ahmed Dede, bir mesnevide “zebânın şerh edemeyeceği bir latîf meclisi anlatmaya çalışmış, bülbülün nevâsına, meclisi aydınlatan şûh sâkîye, saf çeken perî ve cânlara, nûş eylenilen sâgara yer vermiş”tir. (Çıpan, 1991, s. 88). Şairin tasvir ettiği meclis sâkînâmelerdeki meclisten farklı değildir:

Bir bezm-i latîf itdiler tarh
Kim eyleyemez zebân anı şerh (Fasîh Ahmed Dede 3/1)
Bir sâkî-i şûh-ı meclis-ârâ
Bir mutrib-i meh-veş hôş-edâ (Fasîh Ahmed Dede 3/3)
Nûş eyleyicek bir iki sâgar
İtdün gam-ı ‘âlemi nigûn-ser (Fasîh Ahmed Dede 3/6) (Çıpan, 1991, s. 326)

Fasîh Ahmed Dede, "derya ve bahar" mesnevilerinde huri yüzlü sevgili ve sevgilinin saçı, boyu, yüzü, dudağı gibi güzellik unsurlarını deniz ve bahar ile ilişkilendirerek tasvir etmiştir:

Çektürme ile o hûrî-peyker
Bâlâya çeker melekdür ejder (Fasîh Ahmed Dede 2/1)
Her halka-i kâkül-i siyâhı
Deryâ-yı siyâh gavta-gâhı (Fasîh Ahmed Dede 2/8)
Çekdürme misâl-i nahl-i mercân
Olmış ber-i gevher anda cânân (Fasîh Ahmed Dede 2/11)
Sebziyle pür ol iki kenâra
Benzer hat-ı nevle la'l-i yâra (Fasîh Ahmed Dede 4/4) (Çıpan, 1991, s. 323)

Mâhir bir mesnevisinde sultana layık inci ve elmas madeni gibi bir mecmuayı hediye olarak tamamladığını ve hediyesini arz etmek istediğini söyler. Sultan bu mecmuaya tertemiz gözleriyle baktığı zaman gönlünden sıkıntı ve keder gidecektir. Şair, sultanın eseri okudukça mutlu, mesut olmasını da ister. Bu eserle sultanın nâmı haşre kadar dillerde dolaşacaktır. Şairin padişahtan temennileri, gazalara giderek din düşmanlarını ayaklar altına alması, küffâr ülkelerini baştanbaşa İslam askerlerine karargâh eylemesi, düşman ülkelerinin hükmü altına girmesi ve kılıcına kâfirlerin boyun eğmesidir. Şairin bir isteği de padişahın ihsanını ve gazalarda kahramanlıklarını görenlerin onun vasıflarını yazmaları ve padişah doğuya ve batıya sefere gidip düşman ülkelerinde İslam için hutbe okuttuğu zaman peygamberin ruhunun daima şâd olması ve dört halifenin adlarının anılmasıdır. Şair, mesnevinin sonunda padişaha dua eder:

Hâlim itse vaktidür 'azm-ı merâm
Pâdişâhum oldı mecmu'a temâm (Mâhir 2/1)
Oldı bu bir ma'den-i dürr ü güher
Tuhfedür Hünkâra lâyık bir eser (Mâhir 2/2)
Çeşm-i pâki tâ ki itdikçe nazar
Levh-i dilde görmeye gird ü keder (Mâhir 2/3)
Söyleyeler yazalar evsâfını
Hüsrevâne göreler eltâfını (Mâhir 2/8)
Şark u garba eylesün 'azm-i sefer
Mülk-i düşmende okunsun hutbeler (Mâhir 2/14)
Rûh-ı Peygamber hemîşe şâd ola

Çâr yârün nâmı dahı yâd ola (Mâhir 2/15) (Kayhan, 1999, s. 490)

Nâzikî "Mutrib-nâme" başlıklı tasavvufî mesnevisine dostuna seslenerek başlar. Bütün marazlar tükenip bütün yaralar şifâ bulmuştur. Bu nedenle şair her anına şükreder. İnsan fenadan yüz çevirip bekaya koyulduğu anda şan ve şerefi bırakmalıdır. Şair mesnevisinde mutribe seslenerek onun üzerinden tasavvufî mesajlarını verir. İnsan işlerini Allah'a havale etmelidir. Hak'tan başka nazargâh olmamalıdır:

Gel ey hem-dem ü hem-reh ü hem-micâc
Bi-hamdüllâh oldı muvaffak 'ilâc (Nâzikî 2/1)
Tükendi marazlar fenâ buldı hep
Ser-â-ser cerâhat şifâ buldı hep (Nâzikî 2/2) (Gülhan, 1989, s. 228)

Arpaemînizâde Sâmî üçüncü mesnevisi Türk musikisinin en eski makamlarından "râst" ile başlayıp "pençgâh, nikrîz, Nîşâbûr, Isfahân, selmek, nevâ, hûzî, bezmgâh, acem, arazbâr, dügâh, çârgâh, kûçek, Hüseynî, büzürg" gibi musiki makamlarını konu alır. Sâmî bu mesnevisinde musiki makamlarının isimleri üzerinden telmih ve tevriye sanatını bolca kullanır:

İbtidâ râst ile buldı nizâm
Elif-i evvel-i tertîb-i makâm (Arpaemînizâde Sâmî 3/1)
Pençgâh ile idüp istînâs
Zevk-ı bî-gâye bulur penç havâs (Arpaemînizâde Sâmî 3/3)
Semt-i nikrîze idüp vaz'-ı kadem
Ne gürîz eyledi üstâd-ı kalem (Arpaemînizâde Sâmî 3/4)
Nagme-i selmek ile subh ü mesâ
Silmek ister dili mir'âtâsâ (Arpaemînizâde Sâmî 3/9)
Çârgâh oldı hoş-âyende makâm
Her murabba' olur anunla be-nâm (Arpaemînizâde Sâmî 3/28)
Ger hüseynîyi bileydi zühhâd
Gayrı itmezdi Yezîdâne 'inâd (Arpaemînizâde Sâmî 3/31)
İtdi sâz-ı kalem-i nâdire-kâr
Sâmiyâ nagme-i temmetle karâr (A. Sâmî 3/63) (Kutlar, 2004, s. 279)

Arpaemînizâde Sâmî "Der-Tevhîh-i Balyos-i Küffâr-i Venedik" başlıklı mesnevisinde önce devletin içinde bulunduğu kötü durumu tasvir eder. İş bilmenin adı

"celb-i emvâl" iken şamata vaktinde devlet ricali, mağdur evinin yağmacısı olmuş, gönüller nifak ile dolmuş, alçaklar din binasını yıkmış, tedbir kalemi kırılmış, halk perişan, her taraf hırsız atının oynak yeri olmuş, devletin hayrını isteyenler madum, küffâr her yere hücum etmekte… Bu durumu fırsat bilen Venedikliler Cezayir tarafına saldırmış, Mora'yı gasp etmiştir. Tarih 1111 olduğunda Nemçe, Leh ve Moskov sulhu kabul edip Venedik'ten cürmleri için özür isterler. Allah'ın ihsanı ile devlet işleri düzene girmiş, adalet tesis edilmiştir. Ama tilki tabiatlı Venedik hınzırları bu lütfu unutup anlaşmayı bozmuşlardır. Venediklilerin anlaşmayı nakzlarıyla gürültü, şamata ufukları doldurmuştur. Artık denizlerde bir Müslüman gemisi görse hemen yağmalamaya çalışırdı. Böylece tasallutu son noktaya gelmiş, hırsızlığı adet edinmişti. Sonunda anlaşmanın intikamını almak için padişahın mutlak vekili, zor işleri halleden vezir işe el koyar. Vezir haşmet, celadet, cevdet ve mehabetle Balyos denilen o fitne kanını durdurur:

Ser-cûş-ı nifâk olup derûnlar
Yıkmışdı binâ-yı dîni dûnlar (Arpaemînizâde Sâmî 2/12)
Kimisi hevâ-yı nefse maglûb
İtmiş kimi 'âlemi pür-âşûb (Arpaemînizâde Sâmî 2/18)
Târîh çü bin yüz on bir oldı
Evzâ'-ı felek mugâyir oldı (Arpaemînizâde Sâmî 2/47)
Çün eyledi nakz-ı 'ahd ü mîsâk
Şûr ü şagab ile toldı âfâk (Arpaemînizâde Sâmî 2/103)
Deryâda görince bir sefîne
Gâretger olurdı müslimîne (Arpaemînizâde Sâmî 2/108)
Bu haşmet ü bu celâdet ile
Bu cevdet ü bu mehâbet ile (Arpaemînizâde Sâmî 2/121)
Oldı o yegâne-i sadâret
Ârâyiş-i mesned-i hükûmet (Arpaemînizâde Sâmî 2/122)
Fermânı bu yüzden oldı sâdır
A'dâ ola pîşgâha hâzır (Arpaemînizâde Sâmî 2/123) (Kutlar, 2004, s. 265)

Feyzî Halil, Bursa kaplıcaları ve kaplıcanın faydaları hakkında bir mesnevi yazmıştır. Şair öncelikle suyun ısınmasına vesile olan maddeleri sayar. Daha sonra suyun hangi hastalıklara şifa olduğunu söyler. Kaplıcaların suyu behak, demregî gibi cilt hastalıklarını deriden atmaktadır. Yine eklem ağrılarına, diz bağlarına ve deri

çatlaklarına faydası vardır. Kel kişiler de fayda görmek istiyorlarsa bu sudan azcık içmelilerdir. Bu sular rahim ağrılarını da almaktadır:

Suyu teshîn eyleyen hep
Nûşâdır zâc u kibrît o borak (Feyzî Halil 2/1)
Cülûs olsa eger havzınsa bî-pâk
Behakla demregîden cism olur pâk (Feyzî Halil 2/3)
Şuhuf-ı sa'feden kalmaz eser hiç
Fe-ammâ nûş idem dersen pek az iç (Feyzî Halil 2/5)
Çeker rahimde agrıyı dâfi'
Riyâh-ı bâride elbetde nâfi' (Feyzî Halil 2/6) (Eker, 2009, s. 163)

Gurbî "Hazâ Kitâbü'l-E'immeti'l-Asliyyet" başlıklı mesnevisinde on iki imamı konu alır. Mesneviyi Hz. Muhammed'in "Benden sonra on iki imam gelecektir. Bunların birincisi Ali, sonuncusu Mehdi'dir." hadisine dayandırarak yazar. Şair mesnevi içinde bir hadis daha vermiştir: "Benim evlatlarıma iyilikte bulunan bana iyilikte bulunmuş gibidir. Bana iyilik eden de Allah'a iyilik etmiş olur." Gurbî mesnevinin içinde başlığı her ne kadar lugaz da olsa Hz. Ali, Hz. Hasan redifli iki gazel yazar. Ayrıca mesnevi içinde bir tesdis ve bir şarkı da vardır. On iki imam medhedilirken her imam için "Der-beyân-ı asl-ı imâm-ı …" başlığı konulmuştur:

Der-beyân-ı asl-ı imâm-ı sâmin
Gel imâm-ı heştümi eydem sana
Bil 'Alî Mûsâ Rızâ dirler ana (Gurbî 1/160)
Oglı bil sen anı Mûsâ Kâzımun
Anları sevmekdür işi nâzımun (Gurbî 1/161)
Der-beyân-ı asl-ı imâm-ı tâsi'
Tokuzıncı bil imâmı gel okı
Nâm Muhammed hem lakab ana Takî (Gurbî 1/162)
Bil 'Alî Mûsâ Rızâ oglıdur ol
Anla sözün aslını sen sag u sol (Gurbî 1/163) (Akbulut, 2007, s. 72)

Lebîb Divanı'ndaki "üçüncü mesnevî, Bağdat Valisi Ahmed Paşa'ya Hıfzî adlı bir şâir tarafından verilen şiiri, Lebîb'in Paşa'nın mecmuasını kaydetmesi üzerine yazdığı 15 beyitlik Paşa'ya ve şâir Hıfzî'ye övgüleri ihtiva eden bir şiirdir." (Kurtoğlu, 2004, s. 52)

Hatt-ı Hıfzî-i pür-letâfet imiş
Ele almak tamâm-ı âfet imiş (Lebîb 3/4)
Hâmesi sihr-i nâvdânîdir
Şimdi Rûm'a 'İmâd-ı sânîdir (Lebîb 3/5)
Çünki tahrîre eyledin fermân
Korkusundan kalem kesildi hemân (Lebîb 3/8) (Kurtoğlu, 2004, s. 596)

Lebîb Divanı'ndaki "dördüncü mesnevî, Ramazan ayının tebriki için yazılmış mülemmâ bir şiirdir. Toplam 29 beyit olan şiirin 5 beyti Arapça, 5 beyti Farsça, 19 beyti de Türkçedir. Şâir bu mesnevîsinde, Abdurrahman Paşa'nın meclislerine hastalık ve şiddetli soğuk nedeniyle katılamadığını, bu yüzden Cuma namazı için bile dışarı çıkamadığını ifade etmektedir." (Kurtoğlu, 2004, s. 52):

Şimdi ammâ ki verdi zâr u nizâr
Türkivârice 'arz-ı hâle karâr (Lebîb 4/12)
N'işleyim tende tâb u tâkat yok
Öyle bir hacca istitâ'at yok (Lebîb 4/)
Berf ü yah reh-zen-i ziyâretdir
Mâni'-i Cum'a vü cemâ'atdir (Lebîb 4/19)
Sende emr-i 'ibâd ile sıklet
Bende za'f-ı ten ü gam u 'illet (Lebîb 4/21) (Kurtoğlu, 2004, s. 597)

Lebîb Divanı'ndaki "beşinci mesnevî, Çeteci Abdullah Paşa'ya özür ifadesi için yazılmış 30 beyitlik bir şiirdir. Şâir, çok şiddetli geçen bir kış dolayısıyla hasta olduğunu, bu sebeple Paşa'nın meclislerine iştirak edemediğini özür dileyerek ifade eder." (Kurtoğlu, 2004, s. 52):

Hâme-pîş-i hidîv-i devrâna
Böyle 'arz etdi 'özr-hahâna (Lebîb 5/1)
Çend-rûz oldu ey kerem-peymâ
Gülmedim hâk-i pâye nâhiyesâ (Lebîb 5/2)
Zemherîr-i firâka oldum esîr
Nev-bahâr-ı visâle hasret-gîr (Lebîb 5/3)
Berd-i hicrin ki başladı cebre
Hacre düşdü nevâle-i sabra (Lebîb 5/4)
Bezm-i hâsından ayrı şâm u seher

Sarsar-ı gamla cân u dil sarsar (Lebîb 5/6)
Lîk te'sîr-i şiddet-i sermâ
Buz kesip cism-i zârı ser-tâ-pâ (Lebîb 5/8)
Nezle-rîz oldu serdi-i eyyâm
Beni etdi esîr-i renc-i zükâm (Lebîb 5/9)
'Özr edip kıldı men' nîl-i şeref
Etdi emniyye-i Lebîb'i telef (Lebîb 5/14)
Kereminden budur hemân mes'ûl
K'edesin 'özr-i ehl-i 'özrü kabûl (Lebîb 5/27) (Kurtoğlu, 2004, s. 600)

Lebîb altıncı mesnevisinde "şart ve rükün" olarak isimlendirilen namazın içindeki ve dışındaki on iki farzını bir soru üzerine sayar. Namazın hâricî şartları şunlardır: hadesten ve necasetten taharet, setr-i avret, niyet, istikbâl-i kıble, vakit. Namazın dâhilî şartları ise şunlardır: tekbîr-i iftitâh, tilâvet-i Kur'ân, kıyam, rükû', secde, ku'ûd-ı âhir:

Çün su'âl eyledin namâzı bana
Diyeyim dinle şart u rüknü sana (Lebîb 6/1)
On iki fasl ile olur hâsıl
Altısı hâric altısı dâhil (Lebîb 6/2)
Biri kendin hadesden etmek pâk
Gusl ile yâ vuzû' ile bî-bâk (Lebîb 6/3)
Bir de yumak necâset-i bedeni
Hem 'abâ vü kabâ vü pîreheni (Lebîb 6/4) (Kurtoğlu, 2004, s. 602)

Mirzâzâde Sâlim "Mekâtîb ü mürâselât" başlıklı bölümde "Sûret-i Tezkire-i Manzûme…" başlığı ile üç mesnevi yazar. Bu mesnevilerden ilki Yusuf Efendi'nin iki oğluna davet şiiridir. Şiir göğünün güneşleri, âsâr ve fenlerin mehtapları, irfan ırmağının membaları olan biraderlerin teşrif atları nice zamandır gelmemiştir. Sâlim de biraderlerden teşrif ederek, şairin hanesini müzeyyen kılarak dostluk davasını ispat etmelerini rica eder. İkinci mesnevi de Damat Abdullah Efendi'nin daveti üzerine yazılmıştır. Şair önce Abdullah Efendi'yi medheder, ardından davete icabet edemediği için affını niyaz eder. Üçüncü mesnevi Zemçî Efendi'yi davet için yazılmıştır. Şair güzellik tahtının şahı Zemçî Efendi'yi rahat etmesi, gamdan kurtulması için yalıya gelmesini, "da'vet-i hâssa" icabet etmesini ister.

Râmiz "Esâmî-i Hânkâh-ı Mahmiyye-i Edirne" başlıklı mesnevisinde Edirne'deki 43 tane tekkenin isimlerini sayar ve son iki beyitte kusurunun affı ve maksadına vasıl olmak için dua ederek eseri bitirir. Şair mesnevisine kelam mülkünün sultanının tacı besmele ile başlar. Allah'a hamdden sonra tevhit içerikli beyitler gelir. "Levlâk" sırrına mazhar Hz. Muhammed övüldükten sonra Hâkânî'nin Hilye'sinden bir beyit alır ve Mevlevî tekkelerin isimlerini saymaya başlar. Şair tekkelerin isimlerini saymaya başladığı kırk sekizinci beyitte aruz veznini değiştirir. Mesnevide tekke yerine "dergâh, dergeh, zâviye, hânkeh, hâne" kelimeler de kullanılır. Râmiz mesnevisinde sadece tekke isimlerini saymakla kalmaz aynı zamanda saydığı tekkeler sayesinde nelere ulaşılabileceğini de söyler. Şair, tekkelerin insana neler kazandıracağını beyan ederken tekke isimleriyle kelime oyunları yapar. Örneğin, aşk haletini anlamak isteyen kişi Âşık Efendi tekkesine, aşk mülkünün doruklarına çıkmak isteyen kişi Kayık Baba tekkesine, nefis canavarından emin olmak isteyen kişi Çoban Ali Efendi tekkesine, ebrârların bağına erişmek isteyen kişi Bostancıbaşı tekkesine gitmelidir:

Ba'd-ez-în hâmeye vir vezn-i dîgerle cevelân
Yaz Edirne'de olan tekyeleri bi'l-im'ân (Râmiz 6/48)
Anlamaksa garazun hâlet-i Mevlânâ'yı
Mevlevî-hâneye var dinle ne derse nâyı (Râmiz 6/49)
Istılâhât-ı tasavvufı murâd ögrenmek
Istılâhî 'Alî Efendi'ye sarf eyle emek (Râmiz 6/53)
Olmak istersen eger vâsıl-ı bâg-ı ebrâr
Eyle Bostancıbaşı Zâviyesi'n cây-ı karâr (Râmiz 6/71)
Dil-i mahrûrını irvâ ise kasdun her-bâr
Olsun ârâm-gehün Hânkeh-i Şerbet-dâr (Râmiz 6/81) (Polat, 2003, s. 329)

Resmî Ali Dede ilk mesnevisine "Şol mürâ'î şeyhlere…" diyerek riyakâr şeyhleri eleştirir. Eleştirilen ilk konu, mürit yırtık elbise giyerken şan peşinde koşan riyakâr şeyhin samurdan elbise giymesi gibi yapmadıkları şeyleri müritlerine söylemeleridir. Paraya düşkünlükleri, rübâba meyletmeleri, takdire karşı gelip söylediklerimiz olur demeleri, müşkülleri para karşılığı halletmeye kalkmaları eleştirilen konulardır. Şair daha sonra Hz. Muhammed'den başlayıp on iki imama değinir. Ta ezelden beri on iki imama iktida ettiğini, yollarında can vereceğini ve kendisinin de Bektaşî olduğunu söyler:

Şol mürâ'î şeyhlere dervîş olan hayvânı gör

Ya ana şeyh olanı kim eylemiş Hak anı gör (Resmî 1/1)
Sûfinin dirseği delmişdir ‘abânın yenleri
Kendiler giyer samur şişirip nefs-i segleri (Resmî 1/3)
Takdîre karlı koyu derler ne desek biz olur
Ölünü diri edip evvelce rîşin burur (Resmî 1/13)
Mûsâ-i Kâzım ‘Ali Mûsâ er-Rızâ oldu şehîd
‘Âlem-i ma’nâda lâkin bahtları oldu sa’îd (Resmî 1/45)
Biz ki Bektâşîleriz cân ile başdan geçmişiz
Hamdülillah ki iki cihânda sultân olmuşuz (Resmî 1/57) (Arslan, 2003, s. 123)

Sâkıb üçüncü mesnevisini atılan bir iftiraya cevap için yazmıştır. Mesnevisine merhametli ve lütufkâr olarak nitelediği memduha seslenerek başlar. Şair, kulağına garip bir haberin ulaştığını ve bu haberle aklının ve sabrının gittiğini söyler. Bir paşa, şairi haksız para elde etme suçuyla töhmet altında bırakmıştır. Bu iftiraya karşılık şair, babasından mal kalmadığını, “abd-i fakîr” olduğunu söyleyerek kendini savunur. Zaten şairin kesesi boştur ve eline nukre girmemiştir. Bu fakir hali atılan iftiranın aslının olmadığına şahit olarak yeterlidir. Şair, memduha ilminin muhit olduğunu, bu söylentilere inanmamasını söyler ve ona dua eder. Mesnevide şaire verilen bir cezadan bahsedilmemiştir:

Kâmkârâ sütûde-menkabetâ
Ma‘den-i lutf u kân-ı merhametâ (Sâkıb 3/1)
Gûşuma irdi bir peyâm-ı garîb
Ber-taraf-sâz-ı ‘akl u sabr u şekîb (Sâkıb 3/2)
Ya‘nî itmiş fakîrden şekvâ
Hâk-i pâk-i şerîfüne pâşâ (Sâkıb 3/3)
Ki bana kalmadı pederden mâl
Der-i pâşâda iktisâb muhâl (Sâkıb 3/9)
Kîse hâlî çü kîse-i müflis
Ceyb tenhâ çü bezm-i bî-mûnis (Sâkıb 3/13)
Oldı ‘ilmün muhît çün hâle
İ‘timad eyleme bu akvâle (Sâkıb 3/24) (Kırbıyık, 2012, s. 181)

Salahaddîn-i Uşşâkî ikinci mesnevisinde edeb ilmi ehlinin nadir olduğunu söyledikten sonra Osmanlıda medreselerde okutulan gramer kitaplarının isimlerini

tevriye sanatını kullanarak sayar. Bu kitaplar sırasıyla şunlardır: Emsile, Binâ, Maksûd, ‘İzzî, Merâh, Şâfiye, ‘Avâmil, Mısbâh, İzhar, Kâfiye, Mollâ Câmî, Telhîs ve Mutavvel’dir. Şair bu kitapları saydıktan sonra usûl, fıkıh, hadis gibi ilimlerin öğrenilmesi hakkında nasihatlerde bulunur:

Edeb ‘ilmi ki ehli oldu nâdir
Esâs-ı **emsile** andan **binâdır** (Salahaddîn-i Uşşâkî 2/1)
Binâdan anla **mahsûdunu** cânda
‘Azîz ide seni **‘izzî** cihânda (Salahaddîn-i Uşşâkî 2/2)
Mey-i nahv ile ‘işret kıl müdâmî
Elinden düşmesin pes **Mollâ Câmî** (Salahaddîn-i Uşşâkî 2/9)
Usûk ü fıkh ile ‘ilm-i hadîsi
Oku yol bulmaya şeytân habîsi (Salahaddîn-i Uşşâkî 2/14) (Açar, 2012, s. 272)

Abdî yedinci mesnevisinde önceden kahvehâne olan bir mekânı 1273’te satın alıp orayı mektebe çevirmesini anlatır. Yeri çok güzel olan bu kahvehâne önceden nasipsizlerin ve tembellerin mekânıdır. Şair burayı alarak mektebe çevirmiş böylece hayırlı bir işe el atmıştır. 1298 yılında da Abdî’deki heves oğlu Celâl Bey’e geçer. Mesnevide iki yerde mektep ile ilgili tarih yazılmıştır:

Bâyi’inden eyledim ben ‘Abdiyâ
Bin iki yüz yetmiş üçte iştirâ (Abdî 7/5)
İki yüz doksan sekiz geldikte tâ
Gayret-i Hak şöyle oldu rû-nümâ (Abdî 7/10)
Bendeki meyl ü heves ey bî-gurûr
Eyledi oglum Celâl Beg’e zuhûr (Abdî 7/11) (Sağlam, 2011, s. 473)

Âsaf “Tanîn-i Cebel” adlı mesnevisinde Pendik’te at üzerinde yapılan bir gezintiyi anlatır. Mesnevide “Allah’ın varlığını ve birliğini isbat için tabîatın İlahî ahenginden deliller gösterilir. Bunu akabinde dağların ve kuşların özelliklerinden hareketle mevzû av ve avcılığa gelir… Şâir oldukça uzun olan manzûmede okuyucunun sıkılmasını önlemek için avcıların meşhûr hasletinden dem vurur.” (Ceylan, 2003, s. 29).

Aynî’nin ilk mesnevisi padişahın ihsan ettiği “nişan” için teşekkürdür. Padişah şairin bütün taleplerini ihsan ederek mahzun kalbini şâdân eylemiş, şairi ihya etmiştir. Şair bu ihsana mazhar olunca Arap, İran, Turan şairler ve belagat sahipleri şaşırmıştır.

Şair ve ailesi bu nişan ihsanı için padişaha teşekkür ve gece gündüz dua etmektedir:

Bir nişân eyledin i'tâ ammâ
Pâdişâhım beni kıldın ihyâ (Aynî 1/6)
Cümle matlûbımı ihsân itdin
Kalb-i mahzûnımı şâdân etdin (Aynî 1/8)
İdemem ni'metinin şükrin edâ
" 'Allemallâhu Ta'âlâ ve kefâ" (Aynî 1/15)
Ehl ü evlâd u 'ıyâlimle sana
Rûz u şeb itmedeyim celb-i du'â (Aynî 1/16) (Arslan, 2004, s. 512)

Ednâyî "Vücûdnâme" mesnevisine tevhit ile başlar. Şair "kendini bilen Rabbini bilir" sırrınca, vücudu bir şehre benzeterek bazı dersler verir. Allah'ı bulmak isteyen kişi tenin ve içindeki canı iyi anlaması ve hem kendine hem de kâinata ibret nazarı ile bakması lazımdır. Kim kendi tenini ve ten içindeki canı iyi okursa on sekiz bin âlemi de anlar. Mesnevinin içerisinde yer yer nasihatler ve tasavvuftaki "hakikat, tarikat, marifet ve şeriat" makamlarını anlatan bölümler vardır. Mesnevi münacat beyitleri ile sonlanır. Ednâyî son mesnevisinde Hz. Ali övgüsüyle birlikte Nuh peygamberden miras kalan aşure günü konu alır. Şair konuyu ele alırken hadisleri de kullanır. Örneğin, aşure günü oruç tutan kimse 60 yıl ibadet etmiş sevabı alacaktır, aşure günü bir fakiri doyuran bütün ümmeti doyurmuş gibi sevap alır. Ednâyî aşure günü olanları da saymıştır. Mesela, Allah yeri ve göğü aşure günü halk eylemiş, Yusuf peygamber o gün kuyudan çıkmış, Yunus peygamber balığın karnından aşure günü kurtulmuş, Eyüp peygamber aşure günü şifa bulmuştur:

Her kim 'aşûre gününde bir aç doyursa tamâm
Ümmeti Muhammedi cümle doyurmuşça tamâm (Ednâyî 7/74)
Üçüncü Yûnus peygamber aleyhis selâm
Balık karnından 'aşûre necâtisselâm (Ednâyî 7/105) (Dural, 2007, s. 239)

Hâlet Efendi ikinci mesnevisinde gemi desenli bir keseyi tasvir ettikten sonra kesenin sahibine dua eder. Yeşil zemin üzerine altın sırmalı bu kese, zeminindeki güzel nakışla gökten bile yücedir. Kese, baştanbaşa gemilerle donanmış yeşil bir deniz gibidir. Adeta Mânî altın kalemle yeşil bir zemin üzerine bir gülistan resmetmiştir. Zemini ve nakışlarıyla kese, denize mehtabın düşmesi gibidir, temaşa eyleyenlere sefa verir. Şairin duası ise şudur: "Hak bu kese sahibini devletle ibkâ etsin, ömrünü Hz. Nuh gibi uzun

eylesin, fetih müjdesi geldikçe bu kese muhafaza olsun."

Zihî nev-kîse-i zer-dûz u pür-zer
Nukûşı mevce-i deryâ-yı ahzâr (Hâlet Efendi 2/1)
Zemîni âsmândan belki bâlâ
Ki yokdur anda böyle nakş-ı zîbâ (Hâlet Efendi 2/2)
Ya zerrîn kilk ile resm irdi Mânî
Zümürrüd levha üzre gül-sitânı (Hâlet Efendi 2/4)
İde Hak sâhibi devletle ibkâ
Ola 'ömr-i 'azîzi Nûh'a hem-pâ (Hâlet Efendi 2/6) (Derdiyok, 2005, s. 64)

Hanyalı Nûrî "Müştemil Esâmî-i Rüsül'ullâh" başlıklı mesnevisinde 313 peygamber ismi sayacağını söyler ama toplam 293 isim saymaktadır. Şair Kitâb-ı Müsned'den bir hadis almış, hadise göre şairin peygamberlerin isimlerini saymasındaki maksat onların şefaatine mazhar olmaktır:

Ki enbiyâ-yı 'izâm içre geldi yek âyîn
Cihâna üç yüz on üç merselîn-i muhtarîn (Hanyalı Nûrî 2/3)
Şefâ'atine ola cümlesinin ol mazhar
Teşâhüb edeler ol âdeme dem-i mahşer (Hanyalı Nûrî 2/5)
Reyhân u Mühmen ü Nu'mân Eşbîl ü Kaynân
Bîgân u Bersevâ 'Avşûn u Harkıyâ 'Amedân (H. N. 2/21) (Aydın, 2009, s. 496)

Hanyalı Nûrî bir mesnevisinde Hanya'yı konu alır. Hanya'da hayli zamandadır valisinden mütevellit huzur ve nizam gitmiştir. Zorbaların fitnesi her yeri sarmış, insanlar ırz ve mal güvenliği kalmamıştır. Ulema ve ocaklı meşveret ederek durumlarını sultana arz etmek, dirlik ve düzen için bir vezir istemek amacıyla İstanbul'a gelirler. Hallerini anlatırlar, merhametli sultan da vezirleri arasında bir seçim yaparak Hacı Osman Paşa'yı Hanya'ya gönderir. Ramazanın sekizinci günü Hanya'ya gelen paşanın görevi asayişi yeniden sağlamaktır. Paşanın uğraşları sonunda bütün eğriler doğrulur, cihandan fesat gider, Hanya'ya huzur gelir:

Hanyada haylî zemândan beri gitmişdi nizâm
Pây-mâl etmiş idi cümle-i havâsı 'avâm (Hanyalı Nûrî 10/10)
Mecrâ bir vâlîden olmuş idi ya'nî hâlî
Ehl-i 'arz olmuş idi zûrbâlerin pây-mâli (Hanyalı Nûrî 10/11)
'Irz u mâlı sıyânet edemez idi 'âlem

Başını hıfz u hırâset nerede kaldı o dem (Hanyalı Nûrî 10/14)
Bâb-ı ‘âlîye edip bir müte’ayyin isrâ
Bir vezîr eylediler gelmesini istid’â (Hanyalı Nûrî 10/26)
Haydarî-savlet ‘Ömer-heybet Ebû Bekr-nikâ
Şîr-i saha-yı vezâret Hâcî ‘Osmân Pâşâ (H. Nûrî 10/37) (Aydın, 2009, s. 532)

Bir gün Hanya’ya cümle Osmanlıda misli görülmemiş bir dilber gelir. Dilberin yanında kendisi gibi güzelliği dillere destan bir çocuğu vardır. Dilber ve çocuğu Hanya’da on gün kalırlar. Hanya’ya gelen bu bahar çabucak geçmiştir. Dilber ve çocuğu gittikten sonra Hanya’da birdenbire bir peder ve oğlu peyda olur. Yerleri meyhane olan bu baba oğlun pisliği ve şerleri her yeri kaplamıştı. Bu iki pislik sonunda Resmo’ya giderler ve halk bunlardan kurtulur. Nûrî “ ‘Âlem-ârâ-yı Dil-i Nûrî Güftü” başlıklı bu mesnevisinde gönlü ile konuşur:

Yeter ey dil ne bu envâ’-ı sürûr
Ne bu zevk u bu buhûr-ı mevfûr (Hanyalı Nûrî 13/1)
Savmadan yaraları hicrânın
Yüzümü görmez iken cânânın (Hanyalı Nûrî 13/4) (Aydın, 2009, s. 548)

Hanyalı Nûrî “Nazm-ı Mesnevî” başlıklı mesnevisinde ser-encâmını anlatacağını söyler. Bir gurup münafık şairin babasına giderek onun hakkında yalan, iftiralar sayarlar. Bu nedenle babası ile araları açılır. Münafıklar şairin babasını oğlunun halka-ı zikre müptela olduğunu, şeriatın geniş yolundan uzaklaştığını, gece gündüz cehrî zikir ettiğini, aklında ve fikrinde hep tasavvufun olduğunu söylerler. Söylenenlere itimat eden pederi şairi tard eder ve onunla konuşmaz. Nûrî bir gece gam köşesinde matemdeyken uykuya dalar. Rüyasında temiz, parlak yüzlü bir pîr gelir, halini sorar. Nûrî olanları anlatı ve babasından uzakta perişan olduğunu söyler. Râfizî tarikatına girdiği için çevresi şairi zındık ilan ettiği için de çok üzülmektedir. Pîr, olanları dinler, üzülmemesini söyledikten sonra peygamberleri, Hz. Muhammed’i, dört halifeyi ve on iki imamı över. Meğer âlem-i manâda o gece pîr şairin babasını rüyasına da girmiş ve oğlunu affetmesini söylemiştir. Babası da pîrin isteği üzerine oğlunu affeder:

Dinle ‘âşık benim ser-encâmım
Nakl edem sana hâl-i nâ-kâmın (Hanyalı Nûrî 21/1)
Halka-ı zikre mübtelâ olmuş
Şeh-reh-i şer’den cüdâ olmuş (Hanyalı Nûrî 21/7)

Pederim dahı i'timâd etdi
Çok 'azâb etmege murâd etdi (Hanyalı Nûrî 21/10)
Beni tard etdi istemez oldu
Ser-be-ser hep cidâl ile toldı (Hanyalı Nûrî 21/12)
'Âlem-i ma'nîde meger ol şeb
Peder-i muhteremle leb-â-leb (Hanyalı Nûrî 21/98)
Anı 'afv eyle kıl emânet-ı Hak
Olsa da bahr-ı cürme müstagrak (Hanyalı Nûrî 21/100) (Aydın, 2009, s. 556)

Hüznî ikinci mesnevisinde oğluna vasiyetlerini yazar. Şair yaşlanmış, ömür sermayesi bitmek üzeredir. Bunu için oğluna kulaklarını açıp vasiyetini dinlemesini ve söylediklerini yapması ister. Evvela iki şeyi oğluna vasiyet olarak bırakır. Birincisi, emek vererek gözyaşı dökerek yazdığı kitapları kıymetini bilmedikleri için matbaaya vermemesidir. İkincisi vasiyeti de dini konularda yazdığı ve miras olarak bıraktığı kitapları oğlunu saklaması ve kimseye vermemesidir. Çünkü onlar maddi-manevi zenginliktir. Özellikle fıkıh konusunda nadir eserler. Ölüm geldiğinde Hüznî ruhunu teslim eylediğinde oğlunu borçlarını ödemesi de vasiyetleri arasındadır. Oruç, namaz ve yemin kefaletlerinin ödenmesi, sevdiklerinin hatim okuması, aceleyle gömülmek, mürüvvetsiz ve merhametsizlerin cenazeye gelmemesi, mümkün olursa bir dağa gömmeleri, kabre salih bir kişinin indirmesi, cahillerin dokunmaması, sünnet üzere kabre konulması, gömülünce üzerine Yasin ve Mülk surelerinin okunması, imamla telkin söylenmesi, gecesinde üzerine rahmet için Kur'ân okunması şairin vasiyetleridir. Hüznî vasiyetnâmesinin sonunda oğluna hakkını helal ettiğini, ölümünden sonra sadaka vermesini, Kur'ân okumasını, komşularının ve sevdiklerinin haklarını helal etmelerini de söyler. Mesnevinin sonu ise tarih düşmedir:

İşte verdim sözlerime hâtime
Fâtiha ihsân edeler zâtıma (Hüznî 2/67)
Peyk-i mevt geldikte yâ Rab katıma
Rûzı kıl son demde hüsn-i hâtime (Hüznî 2/68)
Hizbî cevher etti ihsân Müste'ân
Kendisin târîh hemân kıldı 'ayân (Hüznî 2/69) (Güneş, 1998, s. 179)

Mehmed Memduh Paşa "Şeytân-İnsân" başlıklı mesnevisinde Allah'ın yaratılış hamuruna zıtlıkları koyduğunu bu ezdâd ile hikmet ve sırlarını gösterdiğini söyler. Daha

sonra topraktan insanın yaratıldığını, bütün meleklerin ona vecd içinde secde ettiklerini ve şeytanın hasediyle Âdem'e secde etmediğini anlatır:

Sırr-ı hikem-i Hudâ-yı Kâdir
Ezdâd ile gösterir mezâhir (Mehmed Memduh Paşa 5/1)
Emr aldı sücûd içün sürûşân
Şeytân ise secdeden gürîzân (Mehmed Memduh Paşa 5/10)
Şeytan hased âteşiyle yandı
Âdem dahı nûr ile boyandı (M. Memduh Paşa 5/11) (Odunkıran, 2011, s. 314)

Nâkâm'ın üçüncü ve dördüncü mesnevileri zemm yani ayıplama, kınama konuludur. Üçüncü mesnevide bir reise karşı yedi inatçı kişinin, dördüncü mesnevide ise âlimlere düşman olan dört kişinin zemmi konu edilir. Şair bu kınamalarda kişileri tarihteki fesat, kibir, inat gibi kötü karakterleriyle ün salmış Ebu Cehil, Şeybe, Velid Bin Mugire gibi kişilere benzetir:

Biri Bû-Cehl teg ebu'l-ifsâd
Biri Şeybe misâl saht-nihâd (Nâkâm 3/1)
Birisi Nadr teg mızır müdâm
Birisi hem-'inân İbn-i Harâm (Nâkâm 3/2)
Birisi fâcir ü 'anîd ü pelîd
Kibrde gadrde be-sân Velîd (Nâkâm 4/1) (Mert, 2012, s. 906)

Nâkâm'ın son mesnevisi Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'tan yazılan Farsça bir rubainin naziresi ve şerhidir. Rubai ve Nâkâm'ın yazdığı nazire şöyledir:

با دام خالفت از بی یکدیکر
افکد سه پوست تابرون آمد مغر
بشنو سخنی ازره تحقیق ملغز
تا چار رخلیفه راتو بشناسی نغر

کر هست ترا دانش واندیشهء نغز
در امر خالفت زره نغز ملغز
مانند وتر نجست خالفت بمثل
هم فرق خلیفها ست چون قشرز مغز

Sâdık Kemâlî'nin on ikinci mesnevisi şairler hakkındadır. Bazı münkirler Hz. Muhammed'e iftira atarak onu şaire benzetmişlerdir. Peygamberin ayetlere hiçbir müdahalesi olmadığı halde kâfirler Kur'ân'ı şair Muhammed'in ağzından çıktığı iddiasında bulunmuşlardır. Allah, Şuara suresinin son ayetlerinde (26/224) şairlere yoldan sapmışlar uyarlar, buyurmaktadır. Kâfirler Kur'ân'a nazire söylemek istediler ama bunu yapamadılar:

Ba'zı münkirler bize dahl itdiler
Şâ'ire benzetdiler bahl itdiler (Sâdık Kemâlî 12/3)
Bir nazîre Hak kelâmına bular
Söylemek istediler bilmediler (Sâdık Kemâlî 12/15) (Kınay, 2011, s. 143)

Trabzonlu Avnî kendisi hakkında bilgi verdiği 'Unvân-ı Nâzım başlıklı mesnevisinde Trabzon'un Görele kazasının Haydarî köyünden olduğunu söyler. Şairin lakabı Kara Osman, annesinin adı da Hayrunnisa'dır. Avnî gurbete çıkmış ve Aydın'ın Sığacık Kalesi'nde mesken edinmiştir. Gurbete çıkmasında kusuru kendinde bulan şair rüyasında bahreyni içmiş ve evvel zuhur eden mecazî aşk hakikiye tebdil etmiştir. Mahlasın isme uygun olması nedeniyle şairi "Avnî" mahlasını almıştır. Bu mesneviyi okuyanlardan şair şu duayı etmelerini ister:

Gâfere Allâhü lehü veli vâlideyhi
Ve ahsene ileyhimâ ve ileyyihi (Trabzonlu Avnî 1/14) (Ülker, 2006, s. 112)

Trabzonlu Avnî "Zübde'i Vereseh" başlıklı mesnevisinde ise miras kalan malın nasıl pay edileceğini, kimlerin hangi ölçüde hakkı olduğunu on iki kalemde tek tek sayar:

Mâl-ı mevrûsım kimindir der isen
Vârisiden ger su'âl ider isen (Trabzonlu Avnî 2/1)
Dü sehimle el budur tahkîk cevâb
On iki vallâhü 'âlem bâl's-sevâb (Trabzonlu Avnî 2/2) (Ülker, 2006, s. 114)

Yahyâzâde Âsaf dört beyitlik bir mesnevisinde kızlar mektebi sergisi için muallimlere teşekkürlerini sunar ve hem muallimleri hem de yaptıkları işi kısaca över. Yahyâzâde Âsaf "Aşçı Dükkânı" başlıklı otuz yedi beyitlik mesnevisinde ise Bilal Çavuş'un yeni caddede bulunan bir lokantasını hicveder. Şair, belinde yüz günlük yağı ile eski bir önlük bulunan lokanta sahibinden başlayarak lokantayı, yemekleri, tefrişatı,

yemek eşyalarını kısacası et, tuz ve teraziye kadar her şeyi hicveder ve mesnevinin sonunda bu lokantada doymanın insana en büyük işkence olacağını, belalı Bilal Çavuş'un dükkânında durmadan oradan ayrılmak gerektiğini söyler:

Mi'de doldurmak orda bak nice
Âdeme en büyük bir işkence (Yahyâzâde Âsaf 5/36)
Bu belâlı yaman Bilâl Çavuş'un
İşte dükkânı durmayın savuşun (Yahyâzâde Âsaf 5/37) (Güfta, 1999, s. 92)

Yavsî ilk mesnevisinde babasına takdim için Kuru Çeşme dağlarını tasvir eder. Dağda her tarafta gönülde şevk uyandıran menekşeler açmıştır. İnsan buranın çayırlarına baktığında güzelliğine bayılır. Bütün güzelliği ile çiçekler açmış, her yana kokuları yayılmıştır. Bu sefalı yere letafet veren diğer bir güzellik ise uzaktan görünen denizdir. Güneş batıp hava kararınca sürüler ağıllarına döner. Havanın kararmasıyla insana bir hüzün çöker ve insan bu sükûnetin bitmesini istemez. İnsan hayret denizinin derinliklerine daldığında kulağına ezam sesi gelir ve vazife için camiye gider:

Menekşe gülleri yer yer güşâde hoş manzar
Bakun bakun ne kadar hoş-nümâ şu mâlikler (Yavsî 1/1)
Biraz uzakta görünmekde bahr-ı mevc-âver
Virür bu cây-ı safâya letâfet-i dîger (Yavsî 1/5)
Fakat o dem ki sımâha gelir sadâ-yı ezân
Vazîfe vakti hülûl itdigin ider i'lân (Yavsî 1/13) (Yüksel, 2010, s. 174)

Yavsî "Hücre-i Şâ'ir" başlıklı mesnevisinde sükûnet, tefekkür ve tuhaf hiddetlerle şiirin teşekkül ettiği şair odasını tasvir eder. Bin garabetle dolu, nizamı olmayan koskoca bir oda. Her tarafı yıpranmış, kirli odanın her iki köşesinde kılıfı eskimiş, kirli iki minder vardır. Odanın sol tarafında içerisinde türlü türlü kitapların bulunduğu bir kitaplık… Geniş, üzeri kirli bir karyola ve başucunda bir konsol, büyücek bir kanepe ve üzerinde kâğıt kalem... Odanın dört duvarında levhalar asılıdır. Kısacası odanın her tarafı insana hayret verecek şekildedir. İşte şairin şiirleri böyle bir odada teşekkül etmektedir:

Koskoca bir ota ammâ ki nizâmı mefkûd
Bin garâbet oluyor her tarafında meşhûd (Yavsî 2/1)
Her iki köşede çökmiş iki eski minder
Yıpraşık kirli gılâfı kellenmiş yer yer (Yavsî 2/2)

O sükûnet o tefekkür o tuhaf hiddetler
Bir yere toplanarak şi'r teşekkül eder (Yavsî 2/11) (Yüksel, 2010, s. 175)

Zîver Paşa yazdığı üç mesneviden birincisinde bir gece ariflerin toplandığı bir mecliste şiirler okunmasını konu alır. İkinci mesnevi ise Kemal Paşazâde Efendi'nin verdiği beş fetvada hata yaptığını ve bu hatalar üzerine Mü'eyyedoğlu'nun onu uyarmasını konu alır. Üçüncü mesnevi padişaha teşekkür için yazılmıştır. Merhametli padişah öyle ihsanlarda bulunur ki devrinde kimse hissesiz kalmaz. Tanzimat, padişahın adaletini gösteren bir nişan olmuş, devrinde sağladığı nizamla hiç idam olmamıştır. Zîver Paşa da hukukun işlediği, adaletli ve intizamlı bir zaman sağladığı için padişaha teşekkür eder:

Dinle İbni Kemâl beş fetvâ
Yazup itmişdi anda sehv ü hatâ (Zîver Paşa 2/1)
Ol hatâdan itdi ana îmâ
Dinilür Mü'eyyed-oglı ana (Zîver Paşa 2/2)
Öyle ihsânlar itdi kim dehre
Kalmadı sâyesinde bî-behre (Zîver Paşa 3/3)
Böyle vaktin teşekkürin idelim
Sûy-ı tahdîse cümlemiz gidelim (Zîver Paşa 3/7)
Ol şehen-şehdeki bu hüsn-i hısâl
Bulunur sanma arasan bin sâl (Zîver Paşa 3/8) (Arslan, 2009, s. 788)

Sonuç olarak muhtevalarına göre 40 başlıkta incelediğimiz mesneviler içerisinde en çok payı 367 mesnevi ve % 24'lük oranla **lugaz** almaktadır. İkinci sırada 161 mesnevi ve % 10,5'lik oranla **nasihatnâmeler** ve üçüncü sırayı 153 mesnevi ve % 10'luk oranla **medhiyeler** alır. Aşağıdaki tabloda küçük mesnevilerin muhtevalarını toplu halde görebilmek adına yüzyıllara göre 40 başlıkta mesneviler sırasıyla verilmiştir:

Tablo 26.

Yüzyıllara Göre Küçük Mesnevilerin Muhtevaları

Muhteva	**13.-15. yy**	**16. yy**	**17.yy**	**18.yy**	**19.-20. yy**	**Toplam**	**Oran**
Tevhit	13	30	7	10	7	67	% 4,3
Münacat	19	25	23	9	23	99	% 6,4

Tahmit	-	2	-	2	1	5	% 0,3
Esmâ-yı Hüsnâ	2	7	3	4	3	19	% 1,2
Na't	7	25	14	19	8	73	% 5,4
Miraciye	3	3	3	1	2	12	% 0,7
Hilye	-	-	-	1	-	1	% 0,06
Medh-i Çâr-yâr	-	3	4	5	5	17	% 1,1
Menâkıb	-	1	-	-	-	1	% 0,06
Silsilenâme	-	7	1	3	1	12	% 0,7
Sahabe	-	4	-	3	10	17	% 1,1
Besmele Manzumeleri	2	11	4	3	-	20	% 1,3
Elifnâme	1	1	1	2	-	5	% 0,3
İstiftâ	-	2	-	-	-	2	% 0,1
Ramazaniye	-	-	-	1	1	2	% 0,1
Nasihatnâme	18	89	11	11	32	161	% 10,5
Şehir Şiiri	-	2	7	3	2	14	% 0,9
Şehrengîz	1	8	3	-	-	12	% 0,7
Arz-ı Hâl	1	28	13	15	3	60	% 3,9
Firâknâme	-	3	-	-	-	3	% 0,1
Hasb-ı Hâl		3	3	4	2	12	% 0,7
Manzum Mektup	1	8	4	15	24	52	% 3,4
Sergüzeşt	-	-	-	2	1	3	% 0,1
Sıhhatnâme	-	-	-	4	3	7	% 0,4
Şikâyet	2	4	2	-	1	9	% 0,5
Aşk ve Sevgili	4	17	8	2	19	50	% 3,2
Bahariye	-	5	-	1	2	8	% 0,5
Şitâiye	-	1	-	-	-	1	% 0,06
Poetik	8	41	2	5	7	63	% 4,1
Takriz	-	-	1	6	4	11	% 0,7
Fahriye	1	8	-	4	2	15	% 0,9
Kalemiye	2	1	4	3	1	11	% 0,7
Lugaz	-	29	84	220	34	367	% 24
Manzum Çeviri	15	-	-	-	2	17	% 1,1
Tarih Düşürme (Tevârih)	1	7	4	11	6	29	% 1,8
Mersiye	1	2	-	-	3	6	% 0,3
Medhiye	14	41	32	43	23	153	% 10
Sâkînâme	3	1	7	3	-	14	% 0,9
Manzum Hikâye	-	1	3	19	17	40	% 2,5

Diğerleri	-	20	4	15	21	60	% 3,9
Toplam	**119**	**443**	**252**	**449**	**269**	**1532**	% 100

BÖLÜM VI

KÜÇÜK MESNEVİLERİN DİL VE ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ

Bu bölümde küçük mesnevilerin dil ve üslûp ile ilgili özellikleri değerlendirilecektir. Üslûp ile ilgili anlatım tekniklerinden "tasvir, sahneleme, monolog, iç monolog, montaj, bakış açıları, anlatıcı tipleri ve eleştirel anlatım" özellikleri üzerinde durulacak. Ancak küçük mesnevilerin sayısının çok olması ve ayrı şairlerin kaleminden çıkıp şairlerin üslûp özelliklerine göre şekillenmeleri nedeniyle şiirler tek tek incelenemeyeceği için burada dil ve üslûp bakımından ortak özelliklerine ve yer yer de özgün yönlerine değinilecektir.

Tasvir, küçük mesnevilerde en çok kullanılan anlatım tekniğidir. Tasvirleri *"kişi, mekân, nesne, olay ve durum"* tasvirleri başlıklarında değerlendirebiliriz. Tasvir tekniğinde şairler sübjektiftir. Tahkiyevî küçük mesnevilerde mesnevinin hacmine ve şairin tercihine göre kahramanların fizikî ve ruhsal tasvirleri yapılmıştır. Ancak mesnevilerin beyit sayısının az olması nedeniyle bu tasvirler sınırlıdır. Tasvirî küçük mesneviler içerisinde en çok doğal olarak padişah tasvirleri gelir. Padişahlardan sonra paşa, vezir gibi diğer hâmîlerin ve sevgilinin tasvirleri bulunmaktadır. Bütün şahıs medhiyelerine baktığımızda bunlarda fizikî tasvirin olmadığı görülür. Fizikî tasvirleri az da olsa tahkiyevî mesnevilerde görürüz. Tasvirler okuyucuda halkın ve şairin tasavvur edip arzu ettikleri ideal yönetici tipini canlandırır. "Adalet, cömertlik, kahramanlık, lütuf, iyi yöneticilik.." gibi hâmîde arzu edilen ve görülmek istenen özellikler birbirini tekrar eden, benzer tasvirlerle mesnevilere konu olur. Tasvirlerde benzer mecaz, teşbih ve telmihler yapılır. Özellikle tarihî, dinî ve mitolojik şahıslarla kıyas, özdeşlik ve üstün görme yoluna gidilir. Hidayet Çelebi, "ebu'l-feth" lakaplı Sultan Halil övgüsünde Allah'a hamd ve duadan sonra başlar. Şair, Hz. İsa nefesli ve Hz. Musa nitelikli Sultan Halil'i cömertlik, adalet ve hâkimiyet sıfatlarıyla tasvir eder:

Şâh-ı hüsn-i halka-i 'âli ma'rifet
Husrev-i Îsâ dem ü Mûsî sıfat (Hidayet Çelebi 1/40)
Ol ki ebu'l-feth lakâbdur ana
Pîşe-kerem sözi ebeddür ana (Hidayet Çelebi 1/41)
'Adl ile 'azl oldı Nûşirvân
Cûdına nesr eyledi hânım revân (Hidayet Çelebi 1/42) (Sona, 2006, s. 256)

Taşlıcalı Yahya Bey, dibaceki üç mesnevide Sultan Murat'ı tasvir edip över. O, İslam ordusunun yardımcısı ve sığınadır. Sultan Murat, yeryüzünde Allah'ın gölgesidir ve peygamber soyundan gelmektedir. Sultan fesahat ilminde de hünerlidir. Yiğit sultanın himmeti sidre gibi yüksektir. Dünyaya Dara olan ona kıyasla acemi biri gibidir. Onun atlıları, ata binmiş Sam'a benzer, yayaları ise ayna gibi latiftir. Bahçesinde ay ve güneş bekçidir, huzurunda felek ululuğu ile edebinden önüne bakar. Fransa üstüne savaşa gitse bütün kralların yüzü kararır. Murat Han, Kum ve Kaşan'ı toz haline getirmiştir. O, Hz. Muhammed huylu, Hz. Ali gibi yüce ve Hz. Süleyman vasıflıdır. Onun kaşı peygamber kapısı gibi açıktır, güneş gibi her giydiği ona yakışır. Sözleri cennetteki Kevser gibi tatlı, yüzü kızıl gül gibi kutludur. Beş vakit namazı terk etmeyen, ağırbaşlı ve iki parmağı Zülfikar'dır. Hz. Hamza bir bakıma azamette kendisine benzer. Bakışı, Hz. Ali gibi heybetli, hareketleri ise Hz. Hızır gibi hayret vericidir. Adaleti ve merhameti Nil ve Fırat gibi olup güneş gibi dünyaya hayat verir. Kösleri, gök gürlemesine benzer, onların sesinden ve gürültüsünden bütün cihan korkar. Şefkati bol, lütfü çok padişahın vasıflarını yüz bin kâtip yüz binde birini bile yazamazlar. Allah'ın inayet rüzgârı, o yüce serviyi gazaya salsa mutlaka ordusu çadırlarla konduğu zaman âlem çölü kar yağmışa benzer. O kuşaktan kuşağa cihan doğanıdır ve onun gazi oğlu olduğunu herkes bilir. Şair medhiyenin sonunda sultana dua ederek mesneviyi bitir:

Mihr-i kerem pâdişeh-i muhteşem
Şâh-ı ümem sâhib-i seyf ü kalem (Yahya Bey 3/1)
Şah Murâd ibn-i Selîm Hân Şâh
Leşker-i İslâma mu'în ü penâh (Yahya Bey 3/2)
Zıll-ı Huda sâye-i Perverdigâr
Nesli Nebî aslı velî kâmgâr (Yahya Bey 3/4)
Ana göre 'âleme Dârâ olan
Bir 'acemî kimseye benzer hemân (Yahya Bey 3/6)
Atluları Sâm-ı süvâra şebîh
Peykleri âyine gibi vecih (Yahya Bey 3/7)
Önine bakar edebinden müdâm
Sanki celâl ile sipihr-i be-nâm (Yahya Bey 3/9)
Bâgçesinde nice bân oğlı bân
Mâh ile hûrşîd gibi pâsbân (Yahya Bey 3/10)

‘Alî gibi ‘âlîdür ol gerçek er
Odur her vilâyetde hayrü’l-beşer (Yahya Bey 4/2)
Celâl ü cemâl ıssı şâh-ı guzât
Muhammed-hısâl u Süleymân-sıfât (Yahya Bey 4/3)
Der-i enbiyâ gibi kaşı açuk
Güneş gibi her geydügi yaraşuk (Yahya Bey 4/4)
Demür kır at üstinde şâh-ı dilîr
Feleklerde güyâ ki mihr-i münîr (Yahya Bey 4/5)
Bir bakımda Hamza-i sâhib-kırân
Şevket ile kendüye benzer hemân (Yahya Bey 5/1)
Bakışı ‘ayn-ı ‘Alî gibi mehîb
Cünbişi Hızr-ı Nebi gibi ‘acîb (Yahya Bey 5/2)
‘Adl ü dadı nitekim Nîl ü Fırat
Kâyinâta gün gibi virür hayât (Yahya Bey 5/3)
Ra’da benzer kûs-ı rıhletler hemân
Havf ider savt u sadâsından cihân (Yahya Bey 5/7)
Şefkati çok lutfı çok insana ihsanı kesîr
Vasfınun yüz binde birin yazamaz yüz bin debîr (Çavuşoğlu, 1977, s. 3)

Yetîm “mesnevî be-tarîk-ı kasîde” başlıklı mesnevinin giriş kısmındaki bahariyeden sonra padişah tasvirine geçer. Memleketler bahşeden padişah, felek kır atını alçak bir at eylemiştir. Şimşek gibi olan şevket atı koşmaya başladığı zaman ayaklarından çıkan kıvılcımlar doğu ve batıyı doldurur. Allah’ın gölgesi padişah zamanında herkes adaleti ve himayesiyle emniyettedir. Onu her emri inceden inceye düşünen aklının eseridir. Zamanında düşüncesi karışık hiç kimse kalmamıştır:

Sensin ol pâd-şâh-ı kişver-bahş
K’eyledün hink-i çarhı ednâ rahş (Yetîm 2/16)
Pûyede esb-i şevketün çün berk
Tolı na’lı şerârı garb ile şark (Yetîm 2/17)
Devr-i ‘adl ü himâyetünde bu dem
Emn ü âsâyiş üzredür ‘âlem (Yetîm 2/20) (Aktaş, 1996, s. 248)

Sıdkî Paşa Divanı’nda sekiz beyitlik padişah tasviri vardır. Şair önce saf gönüllü, temiz yüzlü, benzersiz bir hâkim olarak nitelendirdiği memduhun sanatını benzetmelerle

över. O "hüsn-i edâ" bahçesinin bülbülü, şiir vadisinin güzel konuşan papağanı, söyleyip yazma bahçesinin yüce servisi, nesrin büyük ağacının parlak gülüdür. İsa nefesli padişah münşîlerin sığınak yeri, şairlerin övüncüdür. Yoldan çıkmış zalimlerin kalbine ateş, Halilullah gülşeninin hâfızıdır. Düşmanları def eden, zulmü kaldıran da o adaletli padişahtır:

Bülbül-i gül-sitân-ı hüsn-i edâ
Vâdi-i nazma tûti-i gûyâ (Sıdkî Paşa 1/1)
Serv-i bâlâ-yı ravza-i imlâ
Verd-i ra'nâ-yı devha-i inşâ (Sıdkî Paşa 1/2)
Merci'-i münşiyân-ı İsâ-dem
Mefhar-ı şâ'irân-ı sihr-şiyem (Sıdkî Paşa 1/4)
Râfi'-i zulm ü dâfi'-i 'udvân
Mîr-mîrân-ı ma'delet-bünyân (Sıdkî Paşa 1/6)
Hâkim-i bî-nazîr ü nîk-likâ
Za'afallâhu kadrehu ededâ (Sıdkî Paşa 1/8) (Erdoğan, 2005, s. 221)

Şahıs tasvirlerinden biri de sevgili tasvirleridir. Muhtevası aşk olan mesnevilerde sevgili tasvirini görebiliriz. Bu tasvirlerde sevgili ve güzellik unsurlarının tasviri gazellerdeki sevgili ile aynıdır. Bu tasvirlerde sevgili, güzellik unsurları ile klasik Türk şairlerinin hayal gücü ve mübalağadaki ustalıklarıyla benzer ve birbirini tekrarlayan mazmun ve hayallerle adeta resmedilir. Sevgili tasvirlerinde kahramanın yani âşığın aşk karşısında yaşadıkları ve düştüğü durumlar da anlatılabilir. Örneğin, Fütûhî güzellik unsurlarıyla sevgilinin karşısındaki âşığın durumunu da tasvir eder (Tökel, 1993, s. 178). Feyzullah Nâfiz'e göre güzellik mülkünün padişahını bilmek isteyen "çeşm-i idrâk" ile "eşkâl-i bütâna" bakmalıdır. Feyzullah Nâfiz daha sonra sırasıyla güzelin saçlarını, kirpiklerini, gözlerini, gamzesini, yüzünü, ağzını, çenesini, dudaklarını, dişlerini, ayva tüylerini, boynunu, sinesini, boyunu, belini divan şiiri sevgili özelliklerine göre tasvir eder (Demir, 2008, s. 257). Edirneli Nazmî aşk ve sevgili konulu dört küçük mesnevi yazmıştır. Bu mesnevilerdeki yüzü güneş, alnı ay, kaşları hilal, saçı reyhan, gözü nergis, kirpikleri ok, kaşı yâ, hattı menekşe, teni yasemin sevgilinin benzeri yoktur. Şair; sevgiliyi Yusuf, melek, peri, han, efendi, padişah vb. unsurlara benzeterek çeşitli hayal, mecazlarla abartılı şekilde anlatır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür:

Ala iy şâh-ı mülk-i hüsn ü behceti

Tapundur Yûsuf-ı Mısr-ı melâhat (Edirneli Nazmî 13/1)
Nazîri yok güzelsin çün güzel sen
Şeh-i hüsn olmaga sensin mahal sen (Edirneli Nazmî 13/5)
Yüzün gün alnun ay âfet senün ay
Kaşundur bir hilâl-i hâlet efzây (Edirneli Nazmî 13/8)
Saçun reyhândurur yâ sünbül-i ter
Gözün nergisdurur iy şûh dilber (Edirneli Nazmî 13/9)
Dişündür dür lebün yâkût-ı sîrâb
Dehânun misli yok bir şeyy'-i nâyâb (Edirneli Nazmî 13/18) (Üst, 2017, s. 3843)

Kişi tasvirlerinden sonra küçük mesnevilerde gördüğümüz bir tasvir de mekân tasvirleridir. Mekân tasvirleri şehir şiirleri başta olmak üzere bahariyelerde ve şehrengîzlerde görebiliriz. Mekânların büyük çoğunluğu şehir, bahçe ve bahar mevsiminde tabiat gibi açık mekânlardır. Kasriye/dâriye adı verdiğimiz türler ise kapalı mekân başlığında değerlendirilebilir. Tabiat ve mekân tasvirlerinde şairlerin içinde bulundukları psikolojinin etkisi vardır. Bu tasvirler divan şairinin mekân-psikoloji ilişkisini örneklendirir. Şehir ve bahar tasvirlerinde realizm ve gözlemden ziyade hayalin hâkim olduğunu görürüz. Tasvirlere baktığımızda şairin hareket noktası gerçek bir mekân, şairin kurgusal dünyasında gerçek bir mekân olmaktan çıkar hayal ve teşbihlerle masalsı bir mekâna döner. Aşağıda örnek olarak Münîrî'nin Ladik ve Ulvî'nin Manisa tasvirleri verilmiştir:

Akar her yanadan bir hûb çeşme
Ki virür her birisi nûr çeşme (Münîrî 2/23)
Zümürrüd ferşe dönmiş murg-zârı
Aceb mi anda kılsa murg zârı (Münîrî 2/24)
Göründi bir güzel yir k'adı Lâdik
Behişt-i adn anun ışkında sâdık (Münîrî 2/27)
Ser-â-ser cümle-i etrâf gül-zâr
Bes ider andelîbin şevk-i gül zâr (Münîrî 2/28)
Yetişmiş tâze güller deste deste
Her elden yetişür bir deste deste (Münîrî 2/29) (Ersoy, 2010, s. 233)

Didigüm kâyinat içinde kıt'a
Bulınmaz şehr-i Magnîsâ'ya hem-tâ (Derzi-zâde Ulvî 12/2)

Sevâd-ı şevket ile oldı â'zam
Olupdur âb-ı rûy-ı çesm-i 'âlem (Derzi-zâde Ulvî 12/3)
Öninde görinür bir hûb sahra
Zemîni yemyesil itmis ser-â-pâ (Derzi-zâde Ulvî 12/4)
Olupdur sanasın kim bahr-ı Ahzar
Dem-a-dem mevc urur bâd ile yer yer (Derzi-zâde Ulvî 12/5)
Nazar kılsan hisârında bedenler
Sanasın yelken açmıs fülke benzer (Derzi-zâde Ulvî 12/7)
Cevâmi'yle müzeyyen içi anun
Görenler dir ki 'aynıdur cinânun (Derzi-zâde Ulvî 12/10)
Minare kaldurup destin du'âya
Kemerler secde kılmışdur Hudâ'ya (Derzi-zâde Ulvî 12/14)
Giribânın perîler açsa her bâr
Yakasın çâk ider çok 'âşık-ı zâr (Derzi-zâde Ulvî 12/32)
Siyeh fûta tutınsa ak bedenler
Hemân nısfı tutılmıs aya benzer (Derzi-zâde Ulvî 12/34)
O şehrün içinde vardur çok mesîre
Velî olmaz çenârına nazîre (Derzi-zâde Ulvî 12/41) (Çetin, 1993, s. 578)

Şehirlerden başka bahar mevsiminde tabiatın canlanmasını, bir bahçenin veya kapalı bir mekânlar olan bir sarayın, bir camiin, bir otağın tavsifi klasik Türk şairini mekân algısını bizlere gösterir. Aşağıda Nedîm'in bahçe ve Şeyh Gâlib'in saray tasviri örnek olarak verilmiştir:

Sana bir aceb dâstân söyleyim
Kulak tut ki sihr-i beyân söyleyim (Nedim 1/15)
Bu gün bir gül-istâna düşdü yolum
Ki oldu şuʿûrum tahayyürle güm (Nedim 1/16)
Neşîb ü ferâz u yemîn ü şimâl
Bütün izz ü ikbâl u câh u celâl (Nedim 1/18)
Ser-â-ser gül ü sünbül ü yâsemen
Çemen-der-çemendir çemen-der-çemen (Nedim 1/19)
Beni aldı hayret bu gülşen nedir
Bu zîbende maʿşûk-ı pür-fen nedir (Nedim 1/20)
Hevâsı Mesîhâ-yı tabʿ-ı nizâr

Temâşâsı tiryâk-ı hâb-ı humâr (Nedim 1/26)
Zemîninde güsterde dîbâc-ı hûr
Fezâsında cârûb gîsû-yı hûr (Nedim 1/30)
Güneş hâke üftâde bir jâlesi
Mehin hâlesi bir kızıl lâlesi (Nedim 1/31)
Leb-i havzı mâh-ı nevin pâresi
Süreyyâ-feşân âb-ı fevvâresi (Nedim 1/35)
Kapûdân-ı deryâ sipihr-i alâ
Semiyy-i Nebiyy-i güzin Mustafâ (Nedim 1/56) (Macit, 2012, s. 199)

Zihî kasr-ı vâlâ-yı gerdûn-esâs
Ki hayrân nukûşında vehm ü havâs (Şeyh Gâlib 1/1)
'Aceb sakf mı bâl-ı 'ankâ mıdır
Anın nakşı Erjeng-i ma'nâ mıdır (Şeyh Gâlib 1/4)
Sezâ bâl-i tâvûs olup hâk-rûb
Zemînini Behzâd ede reft ü rûb (Şeyh Gâlib 1/7)
Süleymân dahı görmemiş Cem degil
Bu bir başka 'âlem o 'âlem degil (Şeyh Gâlib 1/17)
Bu kasr- mücedded be-'arş-ı mecîd
Ola Han Selîm'e mübârek sa'îd (Şeyh Gâlib 1/25) (Okçu, 1993, s. 441)

Küçük mesneviler içerisinde kişi ve mekân tasvirlerinden başka *nesne* tasvirleri de yer almaktadır. Yine diğer tasvirlerde olduğu gibi teşbih, hayal ve mecazların hâkim oldukları bu tasvirlerin çoğunun amacı hâmîyi övme vesilesi olmalarıdır. Şairler, tasvir edilen *"fanus, divan, hat, tuğra ve kalemlik"* gibi nesneler üzerinden hâmîden ihsan umarlar. Memduh ile ilişkilendirilip tasvir edilen nesnelerden başka da nesne tasvirleri görebiliriz. Bunların başında sâkînâmelerdeki *şarap* ve kalemiyelerdeki *kalem* tasvirleri gelir. Bu mesnevilerde okuyucu söz konusu nesnenin çeşitli özelliklerini, şairin hayalinden süzülmüş şekilde görür ve *"kalem nedir, şarap nedir*" sorularının cevabını bulur. Aşağıda Nef'î'nin padişahın hattını tasvir ettiği mesneviden bazı beyitler örnek olarak verilmiştir:

Hat mı bu yâ pîrâye-i dîbâce-i kudret
Hat mı bu yâ sermâye-i dükkânçe-i fıtrat (Nef'î 1/2)
Bu hatt ile yazılsa eğer seb'-i mesânî

Reşk eyler idi rütbe-i elfâza ma'ânî (Nef'î 1/4)
Anmaz giderek kimse dahi Mîr İmâdı
Gerçi ana mahsûs idi devrinde bu vâdî (Nef'î 1/9)
Taklîd edemez etse kalır şerm ile mebhût
Elmâsdan olursa eğer hâme-i yâkût (Nef'î 1/14)
Ser-tâ-kadem ârâste aksâm-ı hünerle
Bir nahl-i murassa' gibi evnâ'-ı güherle (Nef'î 1/17)
Durdukça cihân devlet ile ola şehenşâh
Günden güne efzûn ede ikbâlini Allâh (Nef'î 1/22) (Akkuş, 1993, s. 264)

Manzum hikâye, manzum çeviri, hasb-ı hâller ve arz-ı hâller başta olmak üzere mesnevilerde *olay veya durum* tasvirlerini görürüz. Tahkiyevî mesnevilerde şairler sanattaki güçleri ve mesnevinin hacmine göre olayları sahneleme yöntemi ile okuyucunun gözünde canlandırırlar. Kahramanın fizikî veya ruhsal durumunu da hasb-ı haller, arz-ı haller ve aşk konulu mesnevilerde görürüz. Aşağıda Ferhad Paşa'nın durum tasvirinden örnek beyitler verilmişdir:

Hücûm itdi dil-i pür-gama
Unutdı niçün geldügün âleme (Ferhad Paşa 5/1)
Neden oldı bana bu firkat bilmem
Aklımı başıma derüp alamam (Ferhad Paşa 5/2)
Çünki Ferhâd hâlün oldı bî-ârâm
Müşfikâne işitdi böyle kelâm (Ferhad Paşa 5/5)
Fenâ bahrına cânâ gark oldum
Fenâ buldı hâlim serserî oldum (Ferhad Paşa 5/3)
Çünki Ferhâd hâlün oldı bî-ârâm
Aglamakdır yaraşa sana müdâm (Ferhad Paşa 6/5) (Yıldız, 2009, s. 25)

Küçük mesneviler içerisinde manzum hikâye, manzum çeviri başlıklarında incelediğimiz tahkiyevî mesnevilerden hariç tasvirî mesneviler başlığında incelediğimiz bahariye, sâkînâmelerin içerisinde de olay merkezli şiirler bulunmaktadır. Olay merkezli tüm küçük mesnevilerde şairler *sahneleme* tekniğini kullanırlar. Sahnelemede okuyucu olayların gelişimini takip eder. Olaylar okuyucunun gözünde canlandırılır ve tüm ayrıntılarıyla verilmeye çalışılır. Esasında sahneleme tekniğindeki başarı şairin tahkiyedeki yeteneğini ve ustalığını gösterir. Aşağıda sahneleme tekniğine örnek olması

için Nâkâm'ın şeytan ile ilgili bir hikâyesi verilmiştir:

Dirler ki hafîdi birle şeytân
Bir kûhda egleşüp perîşân (Nâkâm 2/1)
Ahvâlini şerh eyliyormuş
Bir köhne kıssaya söylüyormuş (Nâkâm 2/2)
Sahrâda olup bedîd nâgeh
Bir gâv ile bir herîf âgeh (Nâkâm 2/3)
Bâr itmiş imiş o gâva nâçâr
Bir nice takım zurûf-ı kilgâr (Nâkâm 2/4)
Bir kantaraya irüp hırâmân
Ol kantaradan olup hirâsân (Nâkâm 2/5)
Bir cânibe cüst sıçrayup gâv
İtmiş yere cümle bârı pertâv (Nâkâm 2/6)
Ol gâv binâ irüp firâre
Olmuş o zurûf pâre pâre (Nâkâm 2/7)
Çûn sâhib-i gâv sâhib-i bâr
Bu hâdiseden olur dil-efgâr (Nâkâm 2/8)
Bî-çâre bakup bakup bu hâle
Geh gâva gehî sınık sifâle (Nâkâm 2/9)
Her lahza diyormuş eyleyüp âh
Şeytâna hezâr la'netullâh (Nâkâm 2/10)
Bu la'neti gûş idüp hafîdi
Âzürde olup dil-i 'anîdi (Nâkâm 2/11)
Şeytâna hitâb ider ki baba
Sen bunda cülûs idüpsin ammâ (Nâkâm 2/12)
Seyr eyle bu ibn-i Âdem'i sen
Yok bunlara senden özge düşmen (Nâkâm 2/13)
Ger hâke düşürse gâv bârun
Senden gözedüp o gâv sârun (Nâkâm 2/14)
Nâ-hak seni töhmet eyliyorlar
Nâ-hak sana la'net eyliyorlar (Nâkâm 2/15)
Şeytân-ı la'în açup dehânun
Virdi bu reviş cevâbun anun (Nâkâm 2/16)
Kim Âdem'i çok mezemmet itme

Beyhûde yere melâmet itme (Nâkâm 2/17)
Ben bunda idim senünle ammâ
Vâr bunda nihâni bir mu'ammâ (Nâkâm 2/18)
Dübürinde o gâv-ı bî-nevânun
Vâr barmakı bu koca babanun (Nâkâm 2/19) (Mert, 2012, s. 904)

Sahneleme tekniğinde önemli bir yeri olan konuşmaya dayalı anlatım tekniklerinden diyalog ve monolog küçük mesnevilerde özellikle tahkiyevî mesnevilerde sık sık görülür. Tahkiyevî mesnevilerde olaylar monolog ve diyaloglarla okuyucuya aktarılır. Diyaloglar anlatıma akıcılık kazandırır. Diyaloglarda şair bazen konuşmanın bir tarafı bazen de konuşmada taraf olmayıp anlatıcı durumundadır. Diyaloglarda mürâcaa yani "dedi-dedim" anlatım kalıbını da görebiliriz. Aşağıda diyalog örnekleri ve Nakiyye Hanım'ın bir gece sevgiliye hasret çeken âşığın uykuda sevgilinin hayaliyle mürâcaa tarzında konuşmasını içeren mesnevisi verilmiştir:

Didi bana âdem olan kes eşek
Hak yolına varını virmek gerek (Vahîd Mahtûmî 2/117)
İncinüp ol merdüm-i perhîz-kâr
Didi yüri ba'dezin ey nâ-bekâr (Mahtûmî 2/118) (Kahraman, 1995, s. 821)

Didiler yâ emir-i nahl-i 'aceb
Neden oldı sana bu fazl-ı edeb (G. Saruhanî 2/3)
Didi kim bî-edebden ögrendüm
Bana pend itdi bî-edeb merdüm (G. Saruhanî 2/4) (Kulat, 2010, s. 86)

Düşüp hasterle bir şeb ıztırâba
Hayâl-ı yâri aldım câm-ı hâba (Nakiyye Hanım 2/1)
Didim 'aşkın derûne işlemişdir
Didi çok sîneyi âteşmiştir (Nakiyye Hanım 2/4)
Didim bûs eylesem bir kez dehenden
Didi hiç umma bu ihsânı benden (Nakiyye Hanım 2/5)
Didim tîr-i nigâhın deldi cânım
Didi katlan da yok bir ân emânım (Nakiyye Hanım 2/6)
Didim cânâ Nakiyye zâra rahm it
Didi karşumda çok söyleme var git (N. Hanım 2/10) (Şentürk, 2010, s. 212)

Konuşmaya dayalı anlatım tekniklerinden iç monologda (interior monoloque) okuyucu kahramanın iç dünyasıyla karşı karşıya gelir. İç monologda zihin serbest ve faal şekilde çalışır ve dil, konuşma diline benzer. Bu üslûbun hâkim olduğu metinlerde kahraman, içinde bulunduğu psikolojik durum doğrultusunda kendi kendine, karşısında biri varmış gibi konuşur. Konuşma havasının hâkim olduğu iç monolog kahramanın o anki durumunu yansıtır (Tekin, 1989, s. 101). Küçük mesneviler içerisinde hasb-ı hâller şairin çeşitli konularda sıkıntılarını, dertlerini dile getirdikleri birer iç monologdur. Ayrıca şairler münacatlarında günahtan kararan yüzleriyle çektikleri sıkıntıları dile getirirken iç monologla hissiyatlarını aktarırlar. Münacatlarda Allah'tan aff dileme bölümleri de iç monolog örnekleridir:

Lutf it İlâhî günehkârunam
Dâm-ı mahabbette giriftârunam (Hidayet Çelebi 1/17)
Cürm ü hatâdan olubam rû-siyâh
Lutf gözi ilen mana bah yâ İlâh (Hidayet Çelebi 1/18)
Haste-dil ü vâlih ü bî-çâre em
Lutfun ivinden katı âvâre em (Hidayet Çelebi 1/20) (Sona, 2006, s. 256)

Günâhım çok durur yâ Rab bağışla
Sana ne lâyık ise anı işle (Murâdî 21/2)
Za'îfem kapına geldüm dilenci
Beni sen kılmagıl halkun gülünci (Murâdî 21/4) (Kırkkılıç, 1985, s. 518)

Klasik Türk şiiri geleneğinde şairlerin bazı cansız unsurları kişileştirerek onlarla konuşması, dertleşmesi özellikle hasb-ı hâl ve aşk muhtevalı şiirlerde görülen bir özelliktir. Bu unsurlar genellikle "gönül, kalem, rüzgâr, söz ve felek" olur. Küçük mesnevilere baktığımızda kurmaca unsurlardan *"kalem, akıl ve gönül"* ile yapılan konuşmalar da iç monolog olarak değerlendirilir. Yenişehirli Avnî "Nazm-ı Dil" başlıklı mesnevisinde *gönlü* ile aşk konusunda dertleşir (Turan, 1998, s. 586). Mehmed Nebîl'in ise Sultan Selim'e sunduğu arz-ı hâlin girişinde yeni sözler söyleyen, tatlı dilli *kalemle* konuşup dertleşmesi iç monologa örnek olarak verilebilir:

Ey hâme-i ter-zebân söyle
Vey nây-ı şeker-zebân söyle (Nebîl 1/1)
Dâg oldı gül-i bahâr-ı ma'nî

Bu gül-şene ol hezâr-ı ma'nî (Nebîl 1/2)
Bir nutk ile bî-mecâl olur mı
Bülbül güli görse lâl olur mı (Nebîl 1/3)
Lâkin sana bir nasîhatim var
Tut gûşını başka sohbetim var (Nebîl 1/4)
Gel eyleme hüsn-i yârdan bahs
Hatt geldi diyü bahârdan bahs (Nebîl 1/5)
Gîsûlarına sakın dolaşma
Sevdâlı gönüllere ulaşma (Nebîl 1/6)
Ebrûlarını idüp fesâne
Ok gibi atılma ol miyâne (Nebîl 1/7)
Habt itdi beni amân o gözler
Müjgâna ilişdi cümle sözler (Nebîl 1/8) (Aktaş, 2010, s. 370)

Anlatım tekniklerinden biri de *montajdır*. Küçük mesnevilere bu teknik açısından bakıldığında mesnevilerin içerisine diğer nazım şekillerinin dâhil edildiğini görebiliriz. Bu bizlere metinler arası ilişkiyi gösterir ve örneklendirir. Şair düşünce, hayal ve hislerini okuyucuya aktarırken montaj tekniğini kullanarak mesnevinin muhtevasıyla bağlantılı başka bir nazım şeklini şiiri yerleştirir. Çoğunluğu gazel olmakla birlikte mesneviler içerisinde kaside, kıt'a, rubai ve musammatları görebiliriz. Örneğin Fânî Divanı'nda bulunan "Firâk-nâme" adlı mesnevisinin içerisinde 5 tane gazel bulunmaktadır. Şair mesneviyi kimin için yazdığını belirmemiştir. Ancak mesnevideki tasvirlerden bu kişinin sevgili olduğu anlaşılmaktadır. Fânî'nin "Firâk-nâme"sinde tasvir ettiği sevgili, gazellerden çıkmış gibidir. Sevgiliden ayrılığı işlediği bu mesnevinin 176. beytinden sonra 7 beyitlik bir gazel gelmektedir. Gazeli okuduğumuzda mesnevinin muhtevasına uygun olarak hicrandan duyulan acı dile getirilir. Zaten gazelin *"n'ideyin âh"* redifi bu hicran ve mihneti ifade etmekte önemli görev üstlenir (Kayhan, 2005, s. 14):

Gam-ı bahrünle aglardum kılup âh
Bu matla' gönlüme feyz oldı nâ-gâh (Fânî 1/176)

Bulınmadı hicrüne nihâyet n'ideyin âh
Cân virmek olısar bize gâyet n'ideyin âh
Ey şâh-ı cihân bendelerün saldun ayaga

Her dem idinüp zulm ile 'âdet n'ideyin âh
Dil mülkini hicrün çerisi yakdı vü yıkdı
Sen şehden irişmedi 'inâyet n'ideyin âh
Fürkat beni öldürübeni derd-i kadünle
Kopardı şehâ başa kıyâmet n'ideyin âh
Mihnet çeküben derd ile 'âlemde müdâmî
Cân ile gönül bulmadı râhat n'ideyin âh
Cevr ile bu ben hasteyi öldürmege çeşmün
Haddünde hatun kıldı şahâdet n'ideyin âh
'Aşkunda gam-ı hicrün ile Fânî'ye ey şâh
Cân virmek imiş çümkim isâbet n'ideyin âh (Fânî 1/177-183)

Aşağıda mesneviler içindeki nazım şekilleri şairleriyle birlikte verilmiştir:

Mihrî Hatun Divanı'nda bulunan "Kasîde-i Alî Paşa" başlıklı, 51 beyitlik Ali Paşa medhiyesini içeren mesnevisi içinde 2 tane gazel bulunmaktadır (Arslan, 2007, s. 163-164).

Mihrî Hatun'un "Tazarru'-nâme"sinde bir murabba, bir kaside, sekiz gazel ve sekiz beyit bulunmaktadır (Arslan, 2007, s. 340).

Mesîhî'nin şehrengîzinin "tetimme" bölümünden sonra beşer beyitlik iki gazel bulunmaktadır (Mengi, 1995, s. 108).

Üsküblü İshak'ın Üsküb şehrengîzinde altı güzelin tasvirinden sonra her güzel için yazılmış altı gazel bulunur (Çavuşoğlu & Tanyeli, 1990, s. 100).

Mehemmed Divanı'ndaki dokuz beyitlik üçüncü mesnevinin ilk beş beyti bir gazeldir (Aydur, 2011, s. 93).

Behiştî Divanı'nda medhiye türünde yetmiş beyitlik kasideden önce on üç beyitlik bir mesnevi bulunmaktadır. İçeriği göz önüne alınınca bu mesnevi, kasidenin giriş bölümüdür (Aydemir, 2000, s. 181).

Fânî'nin "Firâk-nâme" adlı mesnevisinin içerisinde beş tane gazel bulunmaktadır (Kayhan, 2005, s. 2).

Derzi-zâde Ulvî'nin Manisa şehrengîzinde üç tane gazel vardır (Çetin, 1993, s. 578).

Taşlıcalı Yahya Bey'in İstanbul şehrengîzinin sonunda kıt'a nazım şekli ile yazılmış on üç beyitlik bir fahriye bulunmaktadır (Çavuşoğlu, 1977, s. 244).

Beylikçi İzzet aşk konulu mesnevisini Mevlana'nın "Âh mine'l-'aşkı ve hâlâtihi"

mısrasıyla başlayan ünlü rubaisinin ilk iki mısrasını tazmin edip yazdığı tahmis ile bitirir (Şen, 1995, s. 42).

Gurbî'nin on iki imamı konu aldığı mesnevisinde başlığı lugaz olan Hz. Ali, Hz. Hasan redifli iki gazel vardır. Ayrıca mesnevinin içerisinde bir şarkı ve bir de tesdis bulunmaktadır (Akbulut, 2007, s. 72).

Mîrzâzâde Sâlim'in manzum hikâyesinde bir rubai vardır (İnce, 1994, s. 186).

Âsaf "Tanîn-i Cebel" adlı mesnevisinde altı bendlik bir muhammes vardır (Ceylan, 2003, s. 99).

Hanyalı Nûrî'nin "Dâstân-ı Ser-encâm" adlı mesnevisinde beş tane gazel bulunmaktadır (Aydın, 2009, s. 512).

Nâkâm'ın dört yüz altmış dört beyitlik ilk mesnevisi sevdiği birinin gurbette veremden vefat eden oğlu için yazdığı mersiyedir. Ara başlıklarının da olduğu mesnevide yirmi dört beyitlik bir kaside ve dört gazel bulunmaktadır (Mert, 2012, s. 860).

Küçük mesnevilerin çoğunluğu mesnevinin muhtevası gereği gözlemci bakış açsıyla yazılmıştır ancak anlatıcının daha fazla hissedildiği tahkiyevî mesnevilerde ise kahraman ve hâkim (olimpik) bakış açısını görebiliriz. Küçük mesnevilerde manzum hikâyeler, manzum çeviriler ve yine tahkiyeye dayalı diğer şiirlerde kahramanların ve olayların tüm ayrıntılarını bilen üçüncü kişi (o) dilinden konuşan hâkim bakış açısı, birinci şahıs (ben) dilini kullanan kahraman bakış açısını görmek mümkündür. Muhtevalarına göre 40 başlıkta incelediğimiz tüm bölümlerde de gözlemci bakış açısını görürüz. Çünkü anlatıcı sadece tahkiyevî metinlerde görülmez. Durum, olay ve nesneleri tasvir etmede, duygu ve düşünceleri okuyucuya aktarmak için de bir anlatıcıya ihtiyaç vardır. Bir şiiri farklı bakış açılarıyla yazmanın anlatımdaki yeknesaklığı da giderdiğini belirtmek gerekir. Aşağıda Neylî'nin hem kahraman hem de gözlemci bakış açılarıyla yazılmış manzum hikâyesinden örnek beyitler verilmiştir:

Meyl idüp ya'ni 'âleme seyre
Güzerüm düşmişidi bir deyre (Neylî 4/2)
Gördüm ol deyr içinde bir ruhbân
Câmesi câme-i Müselmân (Neylî 4/3)
Bana bu hâlden gelüp hayret
Sırrını fehme eyledüm regbet (Neylî 4/4)

Var idi bir musavvir-i üstâd

Ana şâgird olamaz Bihzâd (Neylî 4/25)
İtmege nakş anun gibi Mânî
Yogidi n'eylesün velî cânı (Neylî 4/26)
Resm-i a'yânı şöyle kâdir **idi**
Kim görürse bi-'aynihi dir **idi** (Neylî 4/27) (Erdem, 2005, s. 360)

Küçük mesnevilerde üslûpla ilgili önemli ve dikkat çeken husus farklı anlatıcı tiplerinin bulunmasıdır. Divan şiirinde genel anlatıcının yanında tecrit yoluyla *"sevgili anlatıcı*" gibi farklı anlatıcı tipleri de vardır[42]. Bu durumlarda şair kendisini tecrit yani soyutlama yoluyla bir kenara koyar ve sözü farklı bir anlatıcıya verir. Örneğin, Âdile Sultan'ın yedi beyitlik fahriye mesnevisinde anlatıcının *"aşk*" olduğu görülür. Mesnevide aşk, fahriyesini dile getirir. Aşkın fahriyesi ise şöyledir: "Kalp mülkünün sultanı, âşığın gönlünün maşuku ve misafiri benim. Evvel âhir bütün âlem benimledir. Ben dilediğim zaman kişiyi sultan ve derviş ederim. Saadet tacını giyen benim sayemde giymiştir. Cananın vechini gören de benim temiz gözlerimdir. Vuslata ermek isteyen vücudunu benimle yakmalıdır. Âşığa benden başka yardımcı yoktur. Sadıklara aşk derdi hoştur. Cefa çekmeyen âşık değildir."

'Aşkdır kim olmasın kalbinde benden gayrı yâr
Eylerim 'âşık seni sonra cihânda târ-mâr (Âdile Sultan 7/1)
Taht-gâh-ı mülk-i kalbin şâh ü sultânı benim
'Âşıkın gönlündeki ma'şûk u mihmân benim (Âdile Sultan 7/2)
Hep sa'âder tâcını sâyemde giymiştir giyen
Dîde-i pâkimdir ancak vech-i cânânı gören (Â. S. 7/4) (Özdemir, 1996, s. 467)

Dede Ömer Rûşenî "Der-Beyân-ı Sıfat-ı Kalem" başlıklı kalemiyesinde kalemin özelliklerini kalemin dilinden anlatmıştır. Bu mesnevide anlatıcı tipi "*kalem"*dir. Kalem kendisini şöyle tasvir eder:

Gâh ider yüzüm sefîd ü geh siyâh
Gâh zerd ü gâh surh u sebz gâh (Rûşenî 6/2)
Yidi levn ile mülevvendür yüzüm
Yitmiş iki dilden artukdur sözüm (Rûşenî 6/6)

[42] Divan şiirindeki anlatıcı tipoloji ile ilgili ayrıntılı bilgi almak isteyenler şu esere bakabilir: Gökalp, H. (2009). Tecride Gizlenen Anlatıcı ve Divan Şiiri Anlatıcı Tipolojisinde Yeni Tipler. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* 165-186.

Safha-ı kâfûra müşg-efşân menem
Asl ile fer' ile 'âlî-şân menem (Rûşenî 6/8)
Hamrını humm-ı devâtun nûş iden
Yola geh egri vü geh togru giden (Rûşenî 6/9)
Müşg-bûy u müşg-pâş u müşg-bîz
Müşg-âsâ müşg-bâr u müşg-rîz (Rûşenî 6/54)
Kumrî-i kârî menem minkâr-ı kîr
Kebg-rev bebgâ-zebân 'Ankâ-safîr (Rûşenî 6/12)
Çeşme-i Hayvân lu'âbumdan hacîl
'Îsî-i Meryem sözümden münfa'îl (Rûşenî 6/14)
Gâh cevlân iderem tâvûs-veş
Gülşen-i kırtâs içinde hûb u hôş (Rûşenî 6/23)
Sâmitem sûretde ma'nîde velîk
Nâtıkam hôş bî-tekellüf hûb u nîk (Rûşenî 6/42)
Ebkemem ammâ olup ratbu'l-lisân
Tercemân-ı cân-ı cânam cân-ı cân (Rûşenî 6/48)
Yâr ile bir şâh-ı şûham hôş-kelâm
Yârsuz bir huşk-çûbam bî-kıyâm (Rûşenî 6/50) (Aydemir, 1990, s. 99)

Anlatıcı tipinin kalem olduğu diğer bir mesnevi de Abdî'ye aittir. Abdî, kalemiye mesnevisinde kalemi, kalemin dilinden şu şekilde tasvir edip över:

Dilim mecrâ-yı mâi ma'rifetdir
Zebânım tercümân-ı maslahattır (Abdî 4/2)
Musahhardır baña mülk-i ma'ânî
Elimde kufl-i genc-i şâkiyânı (Abdî 4/3)
Esîr-i iltifâtımdır havâkîn
Müyesser hürmetim bezm-i selâtîn (Abdî 4/4)
Bana mevhûb-ı Ḥak'dır mahv u âyât
El ednâ iktidârım hasmı iskât (Abdî 4/5)
Sakîmi müstakîm eyler dü-harfim
Fesâdı sulha sevk eyler şu sarfım (Abdî 4/6)
Olur bâr-ı girân püşt-i 'adûya
Kosam bir nokta-i cîm harb-cûya (Abdî 4/7)
Firâz-ı taht-gâhım *Levh-i Maḥfûz*

Cihân hükmüm ile handân u mahzûz (Abdî 4/8)
Lisânım rukye-hân-ı sihr u füsûn
Makâlim safha-zîb-i levh-i kânûn (Abdî 4/9)
Nedîm-i meclisim ma'nâ-yı mülhem
Kafadâr-ı kelâmım harf-i müdgam (Abdî 4/10) (Sağlam, 2011, s. 467)

Aşağıda görüldüğü gibi Âciz'in mesnevisinde şair tecride gizlenerek aradan çıkar ve anlatıcı makamına bu kez "*sevgili*" geçer:

Ger etsem nâz elhak kim yeri var
İnanmam bes menim tek bir perî var (Âciz 4/4)
Menem zîbâ semenler içre mümtâz
Eger nâz etmişem az etmişem az (Âciz 4/5)
Menim tek yohdu bir şîrîn tekellüm
Özi şîrîn ü hem şîrîn tebessüm (Soleimanzadehshekarab, 2011, s. 285)

Bir üslûp özelliği olarak eleştirel anlatımda şair şikâyetlerini dile getirir. "Şikâyet Şiirleri" başlığında değinildiği gibi şairler kişisel, toplumsal ve edebî şikâyetlerini mesnevilerde ifade etmişledir. Yine şairler hasb-ı hâl, arz-ı hâl, sergüzeşt ve poetik muhtevalı mesnevilerde bazı konuları eleştirip şikâyet ederler. Küçük mesnevilerde eleştirilen konulara baktığımızda şunları görürüz: *"Felek/baht, zaman ve dünyadan; toplumdaki insanların birbirinin halini anlamamasından; düşmanlardan; cahil, haset, kanaatsiz, cimri ve zahire göre hükmeden insanlardan; zamanın şeyhlerinden; düzgün, kaliteli şiirin yazılmamasından ve hakkıyla caize verilmemesinden; hüner, irfan ve kemalatın kalmamasından; Türklerden ve sevgiliden şikâyet."* Örneğin Kânî, sergüzeştinde bilgili insanlarla hamiye dalkavukluk yapanları üzerinden toplumsal eleştirilerini dile getirir. Nâmî ikinci mesnevisinde toplumsal bir konuda eleştiri ve şikâyetini dile getirip yüce meclise davet edilmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirir. Şairin eleştirdiği ve bidat olarak gördüğü konu, insanların zatına bakılmaması sadece üzerindeki kürk ile zahirin değerlendirilmesidir:

Ey vücûd-ı mekârim-i ahlâk
V'ey cenâb-ı merâhim-i eşvâk (Nâmî 2/1)
Gelmege meclis-i şerîfünüze
Girmege mahfil-i münîfünüze (Nâmî 2/2)
Kürkine börkine bakup herkes

Zâta bakmaz ki kes mi yâ nâ-kes (Nâmî 2/6)
‘Ömrünüz lutf ile mezîd olsun
Nâmunuz fazl ile ferîd olsun (Nâmî 2/7)
Bakmayup kürk [ü] börk-i Nâmîye
Da’vet olındı bezm-i sâmîye (Nâmî 2/8) (Yenikale, 2018, s. 57)

Resmî Ali Dede ilk mesnevisine “Şol mürâ’î şeyhlere…” diyerek riyakâr şeyhleri eleştirir:

Şol mürâ’î şeyhlere dervîş olan hayvânı gör
Ya ana şeyh olanı kim eylemiş Hak anı gör (Resmî 1/1)
Sûfinin dirseği delmişdir ‘abânın yenleri
Kendiler giyer samur şişirip nefs-i segleri (Resmî 1/3) (Arslan, 2003, s. 123)

Küçük mesnevilerde başta mecazlar olmak üzere mana, lafız ve harflerle ilgili edebî sanatlar kullanılmıştır. Çok fazla mesnevi, tür, tarz ve farklı üslûba sahip şairler olduğu için edebî sanatlarda da o oranda çeşitlilik vardır. Küçük mesnevilerde hemen hemen tüm edebî sanatları görebiliriz. Özellikle tasvirî metinlerin omurgasında teşbih ve mecazlar vardır. Şairler bu yolla birbirine benzer ve birbirinden farklı birçok *“somutlaştırma”* yapmışlardır. Teşbih ve mecazlarla yapılan somutlaştırmaları na’t, medh-i çâr-yâr, besmelenâme, takriz, bahariye, kalemiye, sâkînâme, medhiye gibi tasvir ağırlıklı türlerde ve poetik muhtevalı mesnevilerde çok sık görürüz. Bütün teşbih ve mecazlar divan şairinin “*hayal, mazmun ve mübalağa”* dünyasını yansıtır. Örneğin şairler sanat, söz ve şiirle ilgili görüşlerini dile getirirken somutlamaya çokça başvurdukları görülür. Teşbih ve mecazla söz veya şiir için “*saray, cennet, bahçe, papağan, nazlı güzel, kuş, gül, insan, sahra, şehir*” gibi unsurları kullanılır. Na’tlerde “*gül, güneş, mum, padişah, ay, yıldız, bülbül, seyyah, kaptan, inci keşşâf, sarrâf…*” gibi birçok unsur peygamber için teşbih ve mecaz unsuru olarak kullanılmıştır. Bu örnekleri çoğalmak mümkündür. Revânî’nin mana ile ilgili görüşlerini ifade ettiği mesnevisinde teşbih ve mecazlar şöyledir:

Hatı beytün ten-i insâna benzer
Hayâl anun içinde câna benzer (Revânî 6/6)
Me’ânîdür hat-ı eş’âr içinde
Açılmış tâze güller hâr içinde (Revânî 6/7)
Sevâd-ı nazmdur san sahn-ı cennet

Terâzû vezndür ma'nî kıyâmet (Revânî 6/8)
Hayâl-i beyt kasr-ı kâmrânî
İki mısra'dur iki nerdübânı (Revânî 6/9)
Hat u ma'nî ki itmiş âşinâlık
Gice şem'ile bulmış rûşenâlık (Revânî 6/10)
Anunçün dir görüp yâr-ı suhandân
Bulut içindedür san mâh-ı tâbân (Revânî 6/11)
Hümâ olmak gerek ma'nînün adı
Ki beyt olmış durur iki kanadı (Revânî 6/12)
Yahod nazmum 'arûsı hat yirine
Takınmış zînet içün 'anberîne (Revânî 6/13)
Ne zîbâdur gör ol sâhib-cemâli
Ki hatt u nokta olmış zülf ü hâli (Revânî 6/14)
Bu nice ma'ni nice hatta benzer
Hemân bir kaşı gözi kara dil-ber (Revânî 6/15)
Güzel ma'nâyile hatt-ı dil-âvîz
Turur Gülgûn ile bir yirde Şebdîz (Revânî 6/17)
Zihî hatt u zihî ma'nâ-yı rûşen
Sanasın pehlevândur geydi cevşen (Revânî 6/18)
Hayâlün gûşe-i hatdur turağı
Olurmış mîşeler arslan yatağı (Revânî 6/19)
Bu nice sayd olur buna ne tedbîr
Bu arslana gerekdür iki zincir (Revânî 6/20) (Avşar, 2007, s. 118)

Aşağıda Şehdî'nin kalemiyesinden ve Vahyî'nin na'tından teşbih ve mecaz yoluyla yapılan somutlaştırmalara örnek beyitler verilmiştir. Vahyî'nin na'tı aynı zamanda nidâ sanatının kullanımını da örneklendirir:

Gele ey hâme-i fasîh-i zebân
Tercümân-ı makâl-i sır ü 'ıyân (Şehdî 1/1)
Menşe-i vâridât-ı 'âlem-i gayb
Nükte-perdâz hikmet-i lâ-reyb (Şehdî 1/5)
Zanbak-ı bâg-ı ma'nâ-yı mutlak
Hemçü engüşt der-şehâdet-i Hak (Şehdî 1/6)
Matla'-ı âfitâb-ı hikmetsin

Menba'-ı cûybâr-ı kuvvetsin (Şehdî 1/18)
Hep tufeylindir ey hüner îcâd
Deyr-i 'âlemde Mânî vü Bihzâd (Şehdî 1/22) (Bayındır, 2008, s. 225)

Ey mihr-i münîr-i evc-i îman
Ey nûr-ı meh-i sipihr-i 'irfân (Vahyî 1/26)
Ey mahzen-i Kevser-i tecellî
Ey micmer-i 'anber-i tecellî (Vahyî 1/29)
Ey bülbül-i bâg-ı vasl-ı Rahmân
Ey gonçe-i revza-i dil ü cân (Vahyî 1/32)
Hem gonçe-i gülistân-ı vuslat
Hem bülbül-i pür-figân-ı vuslat (Vahyî 1/49)
Hem nûr-ı cevâmi'-i hidâyet
Hem şem'-i mecâlis-i 'inâyet (Vahyî 1/50) (Taş, 2004, s. 222)

"İfade içinde zikr etmeksizin herhangi bir kıssaya, geçmişteki bir olaya, meşhur hikâyelere, efsanelere, malum bir şahsa, çeşitli inanışlara, ayetlere veya bir hadise ya da yaygın bir atasözüne işaret etme" (Külekçi, 2003, s. 170) şeklinde tanımlanan telmih sanatıyla şair, düşüncelerini desteklemek için tarihî, dinî ve mitolojik kahramanlar ve olaylardan yararlanır ve bunları sık sık mesnevilerde kullanır. Telmihler doğal olarak mesnevinin konu ile doğrudan ilgilidir. Örneğin, şairler şarap ve şarapla ilgili bir konudan bahsediyorsa orada şarabın mucidi Cem ile ilgili telmih yaparlar. Ali Şîr Nevâyî de sâkînâmesinde Cem'e göndermeler yapmıştır:

Câm-ı der-hor anga ke's-i hurşîd
Dime hurşîd ki **câm-ı Cemşîd** (Ali Şîr Nevâyî 12/5)
Bolsa çun bezmde **Cemşîd-i zamân**
Taht-ı zer-kâr üze hurşîd-i mekân (Ali Şîr Nevâyî 12/6)
Evc-i hurşîd makâm olsun anga
Câm-ı Cemşîd müdâm olsun anga (Ali Şîr Nevâyî 12/457) (Kaya, 1996, s. 657)

Çâkeri ise Allah'ın kudretine peygamber telmihleri ile örnekler verir. İsa peygamberin ölüleri dirilttiği gibi güneş de kâinatın canlanmasına vesile olmuştur. Hz. İbrahim peygambere ateşi gül bahçesi yapan Allah'ın kudretidir:

Seher mihrün ile ferhunde kıldı

Ki **‘İsî** gibi halkı zinde kıldı (Çâkerî 1/8)
Zihî kudret zihî sun’-ı cihândâr
Ki kıldun **âteş-i sûzânı gülzâr** (Çâkerî 1/9) (Aynur, 1992, s. 60)

Bazı şehir şiirlerinde şehrin havası, taşı ve suyu konu edildiğinde sırasıyla Hz. İsa, Hz. Süleyman ve Hz. Hızır telmih unsuru olarak beyitlerde yer alır. Çünkü klasik Türk edebiyatında Hz. İsa ölüleri dirilten nefesi, Hz. Süleyman mührü ve mühürdeki taşı, Hz. Hızır ise âb-ı hayat ile konu olur.

Dem cân bahş-ı **‘İsadur hevâsı**
Bütün dünyâ anun hep mübtelâsı (Dürrî 2/5)
Anun sengi hemân la’l-i Bedahşân
Göreydi hâtem eylerdi **Süleymân** (Dürrî 2/18) (Kılıç, 2010, s. 47)

Medhiye temelli küçük mesnevilerde hâmî övülürken sık sık kıyas unsuru olarak tarihî ve mitolojik kahramanlar kullanılır. Bu beyitleri de telmih başlığı altında değerlendirebiliriz. Örneğin Tıflî, hâmînin cömertliğini umduğu şiirinde telmih ve kıyas unsuru olarak cömetliği ile ün salmış Hâtem-i Tay’ı kullanır:

Hudâvendâ kerîmân-ı zemâne
Bana ihsâna isterler bahâne (Tıflî 1/47)
Husûsâ sensin ol **Hâtem-reviş** kim
Ne **Hâtem Bermekî** tab’ u nemiş kim (Tıflî 1/48) (Çınar, 2000, s. 167)

“Manaya kuvvetlendirmek maksadıyla, manzum ya da mensur bir parçada aynı kelimeyi veya kelime gruplarını birkaç defa tekrarlamaya” tekrir sanatı denir (Külekçi, 2003, s. 163). Küçük mesnevilerde de şairlerin tasvirlerini kuvvetlendirmek ve duygularını ifade etmek için kelime veya kelime gruplarını tekrarladıklarını görebiliriz. Örneğin, Nâmî münacatında affa vesile olması için dayanak noktası arar ve bunu “*be-hakk-ı…”* kalıbının tekrarı ile ifade eder. Şeyhülislan Es’ad na’tında peygamberi övüp tasvir ederken “E’s-salât ey” ifadesini tekrarlar. Yine Yârî, besmele ve aşk tariflerinde, Sûzî ise aşknâmesinde tekrir sanatını etkin biçimde kullanırlar:

E’s-salât ey dür-i yektâ-yı yem-i cûd u kerem
E’s-salât ey gül-i bî-hâr-ı gülistân-ı himem (Şeyhülislam Es’ad 1/9)
E’s-salât ey şeh-i evreng-i risâlet-peymâ
E’s-salât ey güher-i pâk-ı yem-i lutf-i Hudâ (Şeyhülislam Es’ad 1/10)

E’s-salât ey gül-i gülzâr-ı ‘inâyât-ı Hudâ
E’s-salât ey ser-i ceyş-i rüsül-i ‘âlî-câ (Es’ad 1/12) (Doğan, 1997, s. 54)

Besmeledür matla’-ı nazm-ı kerîm
Besmeledür a’zam-ı ism-i Hakîm (Yârî 4/2)
Besmeledür hamd ü senâ-yı sühan
Besmeledür nutk-fezâ-yı sühan (Yârî 4/3)
Besmeledür lâzıme-i ibtidâ’
Besmeledür hâtime-i intihâ’ (Yârî 4/4)
Besmeledür serv-i çemenzâr-ı dîn
Besmeledür gonce-i bâg-ı yakîn (Yârî 4/5)
Besmeledür zîver-i eyvân-ı şer’
Besmeledür şem’-i şebistân-ı şer’ (Yârî 4/6)
Besmeledür zemzeme-senc-i gelû
Besmeledür rehber-i lâ taknetû (Yârî 4/7) (Karayazı, 2012, s. 319)

‘Aşkdur zevk-i ‘âlem-i nâsût
‘Aşkdur vecd-i ‘âlem-i lâhût (Yârî 7/2)
‘Aşkdur pâdişâh-ı devr-i kıdem
‘Aşkdur ‘arş u kürsü levh ü kalem (Yârî 7/8)
‘Aşk âyîne-i hakâyıkdur
‘Aşk gencîne-i dakâyıkdur (Yârî 7/11) (Karayazı, 2012, s. 334)

‘Aşk rehber-i menba’-ı âşıkdır
‘Aşk kamû akrâna fâ’ikdir (Sûzî 1/6)
‘Aşk dertlilere dermândır
‘Aşk ma’şûkların nâzıdır (Sûzî 1/8)
‘Aşk bir hâtem-i zamândır
‘Aşk sermâye-i dü-cihândır (Sûzî 1/17)
‘Aşkla oldı bed’im
‘Aşkla oldı hatmim (Sûzî 4/1)
‘Aşkla buldım îmân
‘Aşkla buldım ‘irfân (Sûzî 4/6) (Arslan, 2010, s. 37)

Küçük mesnevilerde bir üslûp özelliği olarak *"tevriye ve kelime oyunlarını*" da görürüz. Bunlarla "musikî terimlerinde, şehrengizlerde güzellerin meslek ve isimlerinde, fahriye ve medhiyelerde mahlaslarda, miraciyelerde gök cisimlerinde" karşılaşabiliriz. Örneğin, Arpaemînizâde Sâmî üçüncü mesnevisi Türk musikisinin en eski makamlarından "râst" ile başlayıp "pençgâh, nikrîz, Nîşâbûr, Isfahân, selmek, nevâ, hûzî, bezmgâh, acem, arazbâr, dügâh, çârgâh, kûçek, Hüseynî, büzürg" gibi musiki makamlarını konu alır. Sâmî bu mesnevisinde musiki makamlarının isimleri üzerinden tevriye sanatını etkin şekilde kullanır:

İbtidâ râst ile buldı nizâm
Elif-i evvel-i tertîb-i makâm (Arpaemînizâde Sâmî 3/1)
Pençgâh ile idüp istînâs
Zevk-ı bî-gâye bulur penç havâs (Arpaemînizâde Sâmî 3/3)
Semt-i **nikrîze** idüp vaz'-ı kadem
Ne gürîz eyledi üstâd-ı kalem (Arpaemînizâde Sâmî 3/4)
Nagme-i selmek ile subh ü mesâ
Silmek ister dili mir'âtâsâ (Arpaemînizâde Sâmî 3/9)
Çârgâh oldı hoş-âyende makâm
Her murabba' olur anunla be-nâm (Arpaemînizâde Sâmî 3/28)
Ger **Hüseynîyi** bileydi zühhâd
Gayrı itmezdi Yezîdâne 'inâd (Arpaemînizâde Sâmî 3/31) (Kutlar, 2004, s. 279)

Râmiz "Esâmî-i Hânkâh-ı Mahmiyye-i Edirne" başlıklı mesnevisinde Edirne'deki 43 tane tekkenin isimlerini sayar ve son iki beyitte kusurunun affı ve maksadına vasıl olmak için dua ederek eseri bitirir. Şair, tekkelerin insana neler kazandıracağını beyan ederken tekke isimleriyle kelime oyunları yapar. Örneğin, aşk haletini anlamak isteyen kişi Âşık Efendi tekkesine, aşk mülkünün doruklarına çıkmak isteyen kişi Kayık Baba tekkesine, nefis canavarından emin olmak isteyen kişi Çoban Ali Efendi tekkesine, ebrârların bağına erişmek isteyen kişi Bostancıbaşı tekkesine gitmelidir:

Ba'd-ez-în hâmeye vir vezn-i dîgerle cevelân
Yaz Edirne'de olan tekyeleri bi'l-im'ân (Râmiz 6/48)
Istılâhât-ı tasavvufı murâd ögrenmek
Istılâhî 'Alî Efendi'ye sarf eyle emek (Râmiz 6/53)
Olmak istersen eger **vâsıl-ı bâg-ı ebrâr**

Eyle **Bostancıbaşı Zâviyesi'n** cây-ı karâr (Râmiz 6/71) (Polat, 2003, s. 329)

Miraciyelerde "peygamberin feleğin katlarını aşması anlatılırken Zühre, Merih, Müşterî gibi çeşitli yıldızlarla ilgili teşhis, mecaz ve kelime oyunlarına yer verilir." (Gökalp, 2012, s. 383). Neşâtî de "ay, Utarit, Zühre, güneş, Behram, Müşterî, Zühal" üzerinden kelime oyunları yapar:

Bir şeb ki felek idüp çeragân
Zeyn olmış idi nücûm-ı rahşân (Neşâtî 2/1)
Çün basdı kadem sipihre ol şâh
'Arz itdi gelüp kusûrunı **mâh** (Neşâtî 2/21)
Defterlerin 'arz idüp ser-â-ser
İmzâ-yı kabûle oldı mazhar (Neşâtî 2/27)
Şer'inden idüp hicâb **Zühre**
Esbâb-ı vera'dan aldı behre (Neşâtî 2/29)
Ber-sîne sadâ'-yı şevk rahşân
Hurşîd çü zerre oldı raksan (Neşâtî 2/32)
Pencüm felege çıkup be-i'zâz
Ol pâdişeh-i bülend-pervâz (Neşâtî 2/33)
Behrâm-ı felek be-tîg-ı bürrân
Oldı reh-i hidmetinde pûyân (Neşâtî 2/34) (Kaplan, 1996, s. 12)

"Şehr-engîzler, fizik ve kişilik özellikleri, meslek, özel ad ve soy adları vesilesiyle kelime oyunlarına dayalı tasvirler içerir." (Gökalp, 2012, s. 440). Mesîhî Edirne'deki güzelleri tasvir ederken birçok kelime oyununa ve cinasa başvurmuştur. Örnek verecek olursak şair İgneci Ali'yi terzilik mesleğinin piri Hz. İdris peygamber; Yeşil Melek'i, Hz. Âdem ve şeytan; Hürmüz'ü, Ferhat; Halil'i, Hz. İbrahim; Hayder'i, Hz. Ali ve kılıcı zülfikar; Kuyruklu Yıldız'ı, güneş ve ay; Tuzcuoğlu Mustafa'yı, Arapçada tuz anlamına gelen "milh"; Hızır'ı, ölümsüzlük suyu; Derzi Ali'yi, makas; İsa'yı, dudaklarıyla ölüleri diriltmeyle ilgili telmih, kelime oyunu veya cinaslarla tasvir eder:

Birisi **ignecilerde 'Alîdür**
Miyânı sanasın igne telidür
Anun bir ignesini eylemiş cer
Ki **İdrîse** vire 'Îsâ peyâmber (Mesîhî 1/78-79)

Biri **Yeşil Melek** hüsn ana muhtâs
Komış Neslî diyü kendüye mahlâs
Bileydi olduğın bu nesl hâsıl
Kılurdı **Ademe** secde ‘**Azâzil** (Mesîhî 1/87-88)

Biri bir dil-rübâdur adı **Hayder**
Ruhı cennet lebi sâkî-i Kevser
Çü çekmiş gamzesinün **Zülfekârın**
İki itmiş yüzinün zü’l-humârın (Mesîhî 1/97-98) (Mengi, 1995, s. 89)

“Manayı kuvvetlendirmek, söze güzellik kazandırmak maksadıyla bir şâir veya nâsirin, eserine âyet, hadîs ya da bunlardan parçalar alması” sanatına iktibas denir (Külekçi, 2003, s. 177). Küçük mesnevilerde mesnevinin muhtevasına göre daha çok müstahsen başlığında değerlendirilen adı *“ahsen ve hasen”* iktibaslar yapılmıştır. Mesnevilerdeki ayet ve hadislere baktığımızda lafzen ve manen iktibasların yapıldığı görülür:

Gül-i nâz-perverd-i bostân-ı kurb
Çerâg-ı münîr-i şebistân-ı kurb (Ahmed Paşa 2/18)
Teni devlet-i taht-ı eflâk olan
Seri zînet-i **tâc-ı levlâk** olan (Ahmed Paşa 2/19) (Tarlan, 1992, s. 23)

Hızr ‘ilmine vâkıf u dânâ
Ve **‘allemnâhu min ledünnâ ‘ilmâ** (Bâlî 1/2)
Menzili oldı kurb-ı **ev-ednâ**
‘İzz ü câhı **makâmen Mahmûdâ** (Bâlî 1/5) (Sinan, 2004, s. 105)

Serâyı menzil-i Rûhu’l-Emîndür
Vücûdı **rahmeten li’l-’âlemîndür** (Revânî 1/5)
İki ‘âlemde oldur **kurratü’l-’ayn**
Tufeylî kaşlarınun **kâbe kavseyn** (Revânî 1/5) (Avşar, 2007, s. 118)

Kasd itdüm tefe’üle der-hâl
Geldi **“veş-şems”** zî-mübarek-fâl (G. Saruhanî 1/38) (Kulat, 2010, s. 43)

Tevhitlerde dikkat çeken bir üslûp özelliği *"mesânîlik"* diğer bir ifade ile kâinattaki nizamın zıtlıklar veya birbirini tamamlayan unsurlar üzerine kurulmasıdır. Varlık âleminde bir çift kutupluluk vardır. Bu çift kutupluluk birbirini tamamlayan unsurlar olabildiği gibi tezatlar da olabilir. Bu üslubun görüldüğü mesnevilerde "Allah'ın kudretinin etkisiyle insanoğlunun tecrübe ettiği birbirine zıt durumlar ya da bazen yaşamın getirdiği çeşitlilik ve farklı tipler örneklerle dile getirilir. Ancak, bu ifade kalıpları bazen kozmolojik deliller bölümünde ifade ettiğimiz üzere kâinattaki zıtlıklar üzerine kurulu düzeni ifade etmek üzere de kullanılmıştır." (Gökalp, 2016, s. 172). Murâdî Divanı'ndaki kırk sekiz küçük mesnevinin sekizi tevhit türündedir. Şair ilk mesnevisine besmele ve hamdele ile başlar ve Allah'ın isimleriyle onun rızık vermesi, hikmetle yaratması, ihsanı, inayetini beyitlerde işler:

Hamd ol Allaha ki oldur ehad
'Âlim ü 'allâm ü hakîm ü samed (Murâdî 1/2)
Ol durur râzık u ferd ü mübîn
Cümle-i kalmışlara oldur mu'în (Murâdî 1/3)
Fâ'il-i muhtâr o durur lem-yezel
Kâdir-i mennân o durur bî-bedel (Murâdî 1/8) (Kırkkılıç, 1985, s. 513)

Kudret kalemi evvela "lâ-ilâhe illa'llah" yazmıştır. Ezelî ve ebedî olan Allah, zâhir-bâtın bütün ilimlerin başlangıcı ve membaıdır. Cihanı altı günde yani altı aşamada yaratan Allah'ın kullarından kimi kendine uzak kimi kendine yakın, kimi zillette kimi izzette, kimi isyanda kimi ibadette, kimi cennette, kimi cehennemdedir:

Kilk-i kudret çû yazdı bi'smi'llah
Evvelâ lâ-ilâhe illa'llah (Murâdî 16/1)
Mebde-i 'ilm-i evvel ü âhir
Menbâ'-ı 'ilm-i bâtın u zâhir (Murâdî 16/4)
Altı günde cihânı var itdün
Kimi yâd u kimini yâr itdün (Murâdî 29/2)
Kimi rıf'atda kimi zilletde
Kimi 'isyânda kimi tâ'atde (Murâdî 29/3) (Kırkkılıç, 1985, s. 517)

Celal sahibi, kainâtın yaratıcısı Allah, yarattığı her vücuda bir kemal ihsan etmiştir. Bütün dillerde zikredilen Allah'ın namıdır. Bütün mevcudatı o yaratmış, bütün

eşya onun emrine mutidir. Müsebbihler onu tesbih ederken mukaddisler onu bütün kusurlardan tenzih ederler:

Hazret-i hallâk-ı Rabb-ı zü'l-celâl
Her vücûda bahş idüpdür bir kemâl (Murâdî 31/1)
Kamu dillerde mezkûr oldı nâmun
Sen oldun hâlıkı cümle enâmun (Murâdî 39/1)
Müsebbihler seni tesbîh iderler
Mukaddisler seni takdîs iderler (Murâdî 40/2) (Kırkkılıç, 1985, s. 520)

Bezcizâde, üçüncü mesnevi olan tevhidinde birçok ayetten iktibas yapar. Mesnevinin yarısından çoğunda Al-i İmran (3/26) suresindeki "Dilediğini yüceltir, dilediğini alçaltır" ayetini açıklar. Beyitlerin başında "kimi, kimini, kimine…" ifadeleriyle Allah'ın insanlara imtihan için verdiklerini ve ihsan konusundaki kudretini ezdâd üzerinden ifade eder:

Kimine dünya virürsin kimine fakr u fenâ
Kimine sıhhat virürsin kimine renc ü 'anâ (Bezcizâde Muhyiddîn 3/17)
Kimine tevhîd-i asâr kime tevhîd-i sıfât
Kimine tevhîd-i ef'âl kimine tevhîd-i zât (Bezcizâde Muhyiddîn 3/23)
Kimini 'ankâ idersin kimini misl-i zübâb
Kimini bülbül idersin kimini misl-i gurâb (B. M. 3/30) (Mutlu, 2008, s. 27)

Nâbî'nin yedinci mesnevisinin ilk yirmi sekiz beyti tevhit türündedir. Kudret sahibi Allah, adını "cihân-ı kevn ü fesâd" koyduğu yaratılmışlar sayfasını hikmet nüshası eylemiştir. Âlemlerin rabbi bütün eşya için varlık ve yokluğu yaratmıştır. Yaratılış hamurunda ezdâd vardır "ümit-ümitsizlik, yakîn-şüphe, ateş-su, vuslat-hicran, gam-sevinç, naz-niyaz" vb. bir aradadır. Bu zıtlıklar ve içlerindeki kudret eserlerinde Allah'ın tekliğinin işareti vardır. Şairin bu beyitlerinde Kur'ânî bir üslûbun yani "mesânîliğin" divan şiirine yansımasını görebiliriz. Yerde biten her nebat, Allah'ın Vâhid olduğunu ve ortağı olmadığını söyler. Kâinata nazar salan biri nakışlarda "Allah Bâkî'dir" suretini görecektir. Allah insanı çamurdan yaratıp akıl ve irfanı ihsan ederek onu âlemin en şereflisi kılmıştır. İnsanın kalbi Allah'ın cilvegâhıdır. Gönül İlahî bir ayna, iman nuru da o aynanın şahidi/tanığıdır:

Eyleyüp bir garîb sun' îcâd
Koymış adın cihân-ı kevn ü fesâd (Nâbî 7/3)

Ye'se ümmîd hem yakîne gümân
Âteşe âb u vuslata hicrân (Nâbî 7/6)
Hâsılı iki nev' olup eşyâ
Vahdet-i Hâlikı ider îmâ (Nâbî 7/10)
Halk idüp hâk-ı tîreden âdem
Eyledi nâmın eşref-i 'âlem (Nâbî 7/21)
Kalb-i insân şeref-i hilkatdür
Cilvegâh-ı cenâb-ı 'izzetdür (Nâbî 7/26) (Bilkan, 1997, s. 393)

Küçük mesnevilerde dilin sadeliği ve ağırlığı yüzyıla, mesnevinin türüne ve şaire göre değişiklik gösterir. İncelememizde farklı yüzyıllardan farklı üslûplara sahip 220 şair ve farklı muhtevalarda 1402 mesnevi olduğu için dilin sadeliği veya ağırlığı konusunda çok genel şeyler söyleyebilmekteyiz. Genel olarak baktığımızda tahkiyevî mesnevilerde ve nasihatnâmelerdeki dil ortalama bir divan şiiri okuyucusunun rahatlıkla anlayabileceği sadeliktedir. Buna karşın bazı tasvirî mesnevilerde ve medhiyelerde dil yer yer ağırlaşır. Çünkü tasvir ve medhiyelerde mecâzî anlatım hâkimdir. Şairin mesnevideki dilini etkileyen unsurların başında hedef kitle de gelmektedir. Örneğin bir nasihatnâmede hedef kitle geniş halk tabakası olduğu ve şiir bir amaç için yazıldığı için daha çok doğrudan anlatımı başvurulur. Doğrudan anlatım da dili sadeleştirir. Mesnevlerdeki dilin sadeliğini ve ağırlığını mukayeseli görmek istersek şu iki örneği verebiliriz:

Be-nâm-ı şâh-ı dîvân-ı mukaddes
Nigâr-ârây-ı nüh tâk-ı mukarnes (Cem'î 1/1)
Hudâvend-i serîr-efrûz-ı hestî
Penâh-ı 'âlem-ı bâlâ vü bestî (Cem'î 1/2)
Sebat-efkende-i ser-'arsa-i hâk
Hırân-âmûz-ı hing-i subh u eflâk (Cem'î 1/3)
Bihîn bânî-i kasr-ı 'arş-ı a'zam
Mu'allâ pâye-bahş-ı heft süllem (Cem'î 1/4) (Koparan, 1995, s. 66)

Râzunı kimseye ifşâ itme
Kendüni göz göre rüsvâ itme (Avnî 4/3)
Herkesi sohbete lâyık sanma
Ya'ni her hâ'ini sâdık sanma (Avnî 4/4)

Hasm-ı bed-hâhuna kîn gösterme
Göricek çîn-i cebîn gösterme (Avnî 4/9)
Dâ'imâ sâhib-i istignâ ol
Mübtezel olma sakın a'lâ ol (Avnî 4/12) (Turan, 1998, s. 590)

Diğer bütün nazım şekillerinde görüldüğü gibi küçük mesnevilerde de terimler, atasözleri, deyimler, argo, halk edebiyatından gelen unsurlar kullanılmış, Arapça ve Farsça kelimeler, bilindik ve orijinal terkiplere yer verilmiştir. Bazı Farsça terkipler üç veya dört kelime ile kurulmuştur. Aşağıda verilen örnekleri uzatmak mümkündür:

Seyyâh-ı diyâr-ı milk-i lâhût
Sabbâh-ı bihâr-ı fülk-i nâsût (Kabûlî 6/1)
Keşşâf-ı rumûz-ı *mâ 'arefnâk*
Sarrâf-ı künûz-ı *mâ 'abednâk* (Kabûlî 6/4) (Erdoğan, 2008, s. 444)

Ey dürr-i yetîm-i bahr-ı hikmet
Yokdur ayagun tozına kıymet (Lâmi'î 3/1)
Çeşm ü dil ü câna tûtiyâdur
İksîr-i cevâhir-i safâdur (Lâmi'î 3/2) (Üzgör, 1990, s. 130)

Nev-bâde-i bûstân-ı hikmet (Yârî 6/9)
Ey hâtem-i nâme-i risâlet
Tugrâ-yı sahîfe-i nübüvvet (Yârî 6/13)
Ey **bülbül-i gülistân-ı tevhîd**
Tûtî-sühan-ı serây-ı temcîd (Yârî 6/20)
Ey gonce-i nev-bahâr-ı ümmîd
Nev-reste-gül-i nihâl-i câvîd (Yârî 6/44)
Ey kulzüm-i bî-kenâr-ı hikmet
Gavvâs-ı muhît-i hâtemiyyet (Yârî 6/56) (Karayazı, 2012, s. 325)

E's-salât ey **dür-i yektâ-yı yem-i cûd u kerem**
E's-salât ey **gül-i bî-hâr-ı gülistân-ı himem** (Şeyhülislam Es'ad 1/9)
E's-salât ey şeh-i evreng-i risâlet-peymâ
E's-salât ey **güher-i pâk-ı yem-i lutf-i Hudâ** (Şeyhülislam Es'ad 1/10)
E's-salât ey gül-i gülzâr-ı 'inâyât-ı Hudâ

E’s-salât ey ser-i ceyş-i rüsül-i ‘âlî-câ (Es’ad 1/12) (Doğan, 1997, s. 54)

Sonuç olarak küçük mesnevilerde *tasvir* anlatım tekniklerinin başında gelmektedir. Tasvirleri *“kişi, mekân, nesne, olay ve durum”* tasvirleri olmak üzere 4 başlıkta görebiliriz. Tasvirlerin büyük çoğunluğu gözlemden ziyade hayale dayanır. Hâmî tasvirlerinde şairin ve toplumun arzu ettiği ideal yönetici portresi çizilir. Küçük mesnevilerdeki sevgili ise gazellerdeki ile aynıdır. Gerçek bir mekân şairin hayal dünyasına girince gerçeklikten uzaklaşır hayalî ve masalsı bir hal alır. Şairler çeşitli vesilelerle bazı nesneleri, olayları ve durumları da divan şiiri hayal ve mübalağa dünyası içinde tasvir etmişlerdir. Tahkiyevî mesnevilerde *sahneleme* yöntemi ile olaylar okuyucunun gözünde canlandırılır. Sahnelemeyi destekleyen unsurlar ise konuşmaya dayalı anlatım teknikleri diyalog, monolog ve iç diyalogdur. Divan şiirinde gördüğümüz, şairin bazı unsurları kişileştirerek onunla sohbet etmesi küçük mesnevilerde de görülen bir hususdur. Küçük mesnevilerde şairler “kalem, akıl ve gönül” ile sohbet edip dertleşmişlerdir. Anlarım tekniklerinden *montaj* ile küçük mesnevilerin içerisine başta gazel olmak üzere bazı nazım şekilleri dâhil edilmiştir. Küçük mesneviler muhteva gereği daha çok *gözlemci bakış açsıyla* yazılmıştır ancak anlatıcının daha fazla hissedildiği tahkiyevî mesnevilerde ise *kahraman ve hâkim (olimpik) bakış açısını* görebiliriz. Küçük mesnevilerde üslûpla ilgili önemli ve dikkat çeken husus *“aşk, kalem ve sevgili”* olmak üzere farklı anlatıcı tiplerinin bulunmasıdır. Bu mesnevilerde şairler tecrit ile aradan çıkmışlar anlatıcı makamına bu üç unsur oturmuştur. Eleştirel anlatımla şairler kişisel, toplumsal ve edebî eleştirileini dile getirmişlerdir. Küçük mesnevilerde başta mecazlar olmak üzere mana, lafız ve harflerle ilgili edebî sanatlar kullanılmıştır. Mesnevi ve şair çeşitliliği edebî sanatlarda da çeşitliliğe sebep olmuştur. Dili ağır olanlar bir kenara konulduğunda küçük mesnevilerin dili, ortalama bir divan şiiri okuyucusunun anlayabileceği bir dildir, diyebiliriz.

BÖLÜM VII

SONUÇ

Edebî eserler, içinden çıktıkları toplumun kültürünü, hayata bakışlarını, inançlarını, tarih ve zaman idraklerini bünyelerinde taşıyıp bunları nesilden nesile aktaran önemli miraslardandır. Türk irfanının ve Türk edebiyat tarihinin bizlere emanet ettiği kültürel mirasların başında divanlar gelmektedir. Bugüne kadar divanlar üzerinde metin neşri, şekil ve muhteva özellikleri yönünden birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışma ise divanlarda yer alan nazım şekillerinden "küçük mesnevilerin" şekil ve muhteva özelliklerini ortaya koymuştur.

Mesnevi nazım şekli birçok nazım şekli gibi Arap edebiyatında doğmuş, oradan Fars ve Türk edebiyatına geçmiştir. Arapçada her beytin kendi arasında kafiyeli olduğu nazım şekline "müzdevic" adı verilmektedir. Müzdeviclerin kökü ise Araplarda günlük hayatın her alanında görülen ve irticalen söylenen "recez"lerdir. Cahiliye döneminden beri görülen recezler *Agleb El-İclî* tarafından uzatılmış ve bu uzun recezlere "urcûze" denilmiştir. İşte recezlerle müzdevic arasındaki geçiş ürünleri urcuzeler "mesnevi" nazım şeklinin temelini oluşturmaktadır. Müzdevic yani mesnevi Arap edebiyatında erken bir dönemde Emevilerin sonları Abbasilerin başlarında görülmüş ve şairlerin rağbet etmesiyle çeşitli konularda birçok mesnevi yazılmıştır. Arap edebiyatında müstakil mesnevilerin yanında kaynak kitaplar ve divanlarda küçük mesneviler karşımıza çıkmaktadır. Tespit edilen mesneviler *"tevhit, hamd, na't, mersiye, medhiye, nasihatnâme, cenknâme, sâkînâme"* gibi türleri bölüm olarak barındırmakla birlikte şairin tercihine göre muhteva değişmektedir. Tezimizin hedefi bağlamında divanların sonuna eklenen, müstakil bir eser sayabileceğimiz mesnevilerle birlikte Arapça divanlarda çok az da olsa küçük mesnevilerin bulunduğunu söyleyebiliriz.

Arap edebiyatından Fars edebiyatına geçen mesnevi, IX. yüzyılda Derî Farsçasının edebî bir dil olarak tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte görülür. Arapçada "müzdevic" şeklinde tesmiye edilen nazım şekli Fars edebiyatında "mesnevi" olarak isimlendirilmiştir. Erken dönem Fars edebiyatında çokça mesnevi yazılmasına rağmen elimizde bu eserlerden bir kısım beyitler bulunmaktadır. İlk örnekleri Sâmanîler döneminde görülen mesnevi nazım şeklinin olgun örnekleri Gazneliler döneminde verilmiştir. Selçuklular döneminde mesnevi nazım şekline rağbet artmış, hamasî ve efsanevî muhtevaların yanında İslamiyet'in etkisiyle Attar, Nizâmî, Senâî gibi güçlü

şairlerin kaleminden çıkan didaktik muhtevalı ve tasavvufî içerikli mesneviler de yerini almıştır.

Küçük mesneviler noktasında bakıldığında Fars edebiyatında ilk olarak, müstakil mesnevilerin verilmeye başladığı Sâmânîler döneminde küçük mesneviler varlığını göstermektedir. Bu dönemden kalma küçük mesneviler daha çok kaynak kitaplarda bulunmaktadır. Kaynak kitaplarda, müstakil mesnevi parçalarıyla birlikte bulunan küçük mesnevilerin şekil ve muhteva özellikleri konusunda kesin hüküm verilememektedir. Hatta bazı mesnevi parçalarının şairleri hakkında bile ihtilaf bulunmaktadır. Farsça divanlarda küçük mesneviler bölüm başlığı olmaksızın yer alabilirler veya "mesneviyât" bölüm başlığı altında bulunabilmektedir. "Mesneviyât"ın yanında *"mesnevîhâ, kitâb-ı mesneviyât, hikâyet, ebyât-ı parâkende, eş'âr-ı parâkende, manzûme-i parâkende"* gibi bölüm başlıklarıyla karşılaşabiliriz. Mesneviler Arap ve Türk edebiyatında olduğu gibi başlıksız veya başlıklıdır. Başlıklar "*mesnevi, kaside*" gibi nazım şekilleri olduğu gibi "*na't, miraç, mersiye, medhiye, esbiye, münacat"* gibi türler de olabilir. Yine başlıklarda şekil ve türlerden hariç özel başlıklar bulunabilir. Mesneviler divanda kasideler, kıt'alar, gazeller veya rubailerden sonra bulunabileceği gibi divanın sonunda da yer alabilir. Beyit sayısı yüzü aşan mesnevi olduğu gibi çoğunlukla bu rakam 1-20 beyit civarındadır. Farsça divanlarda bulunan mesnevilerde dikkat çeken bir husus tek beyitlik mesnevilerin bulunmasıdır. Türk edebiyatı nazım şekillerinde mesneviler en az iki beyit olarak kabul edilir ve kendi arasında kafiyeli iki mısradan oluşan bir beyitlik nazım şekline "matla'" denilmektedir. Matla' beyitlerinin mesnevi kabul edilmesi sayıları az da olsa Farsça divanlarda görülmektedir. Türk edebiyatında gördüğümüz, mesneviye muhtevası açısından *"kaside*" denmesi Farsça divanlarda da karşılaştığımız bir durumdur. Farsça küçük mesnevilerin muhtevaları geniş yelpazededir. Türk edebiyatında da gördüğümüz *"tevhit, münacat, na't, miraciye, tahmit, takriz, medhiye, nasihatnâme, rezmiye, bahariye, hasb-i hâl, şikâyet, hiciv, mersiye, fütüvvetnâme, kasriye, aşk, esbiye, manzum mektup, manzum hikâye, tarih düşme, şehir şiiri"* gibi tür ve konular Farsça küçük mesnevilerde görülmektedir. Bunların yanında şairin tercihine göre çok farklı konular mesnevilerde işlenmiştir. Son olarak nazım şekilleri ve türleri, muhteva, mazmun ve hayallerle Fars edebiyatının Türk edebiyatı üzerindeki tesiri küçük mesnevilerde de kendisini gösterir.

Bu çalışmada küçük mesnevileri elde edebilmek için 420 divan taranmış ve çalışma sonucu farklı yüzyıllardan 220 divandan toplam 1402 mesnevi elde edilmiştir. Yüzyıllara göre şair ve mesnevi sayıları şöyledir: 13. ve 15. yüzyılda 15 şair ve 79

mesnevi, 16. yüzyılda 47 şair ve 410 mesnevi, 17. yüzyılda 43 şair ve 244 mesnevi, 18. yüzyılda 56 şair ve 402 mesnevi, 19. ve 20. yüzyılda ise 59 şair ve 267 mesnevi bulunmaktadır. Yüzyıllara göre mesnevilerin artışını ve azalışını şair ve divanların artışına ve azalışına bağlayabildiğimiz gibi tamamen şair tercihi olduğunu da düşünebiliriz.

Küçük mesnevilerin şekil özelikleri beş ana başlıkta incelenmiştir. Bunlar mesnevilerin divandaki yeri, mesnevilerin başlıkları, mesnevilerin beyit sayısı, mesnevilerde kullanılan aruz ölçüleri ve mesnevilerin bölümleridir. Bu başlıklardan çıkan sonuçları şöyle sıralayabiliriz: 1303 mesnevi üzerinden yapılan tasnifle küçük mesneviler nazım şekillerine göre mürettep bir divanda 23 yerde bulunduğu görülmüştür. Bu, küçük mesnevilerin mürettep bir divanda birçok yerde bulunduğunu yani yerinin dağınık olduğunu göstermektedir. Küçük mesnevilerin yeri ile ilgili sayı ve oran vermek gerekirse bu yerler içinde en büyük payı 221 mesnevi ve % 16,9'luk oranla **"musammatlardan sonra"** alır. İkinci sırayı ise 206 mesnevi ve % 15,8'lik oranla **"divanın sonu"** alır. 134 mesnevi ve % 10,3'lük oranla "**divanın girişi**" üçüncü sırayı almaktadır. 113 mesnevi ve % 8,6'lık oranla "**tevârihten sonra**" ve 100 mesnevi ve % 7,6'lık oranla **"müfret, matla veya mısralardan sonra"** birbirine yakın paylara sahiptir. Hülasa, 209 divanda yaptığımız tasnife göre küçük mesneviler nazım şekillerine göre mürettep bir divanda en çok **"musammatlardan sonra**" yer almaktadır.

Başlıkları açısından küçük mesnevileri şu yedi başlıkta değerlendirdik: "*Başlıksız, özel başlığı olan, başlığı nazım şekli olan, başlığı nazım türü olan, başlığı hem nazım şekli hem de nazım türü olan, başlığı iki nazım şekli olan, başlığı iki nazım türü olan"* küçük mesneviler.

Bu yedi başlık içerisinde en büyük payı 516 mesnevi ve % 36,8'lik oranla **"başlıksız mesneviler"** alır. İkinci sırada 457 mesnevi ve % 32,5'lik oranla **"özel başlıklı mesneviler"** gelir. Üçüncü olarak 259 mesnevi ve % 18,4'lük oranla **"başlığı nazım türü olan mesneviler"** gelmektedir. Mesnevilere başlık koymamayı mesnevilerin *divanlardaki yeri, muhtevaları veya beyit sayıları* gibi bir özelliği ile ilişkilendiremedik. Bu durumun şairin tercihinden, müstensihin müdahalesinden veya nüsha farklılıklarından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Başlıksız mesnevilere baktığımızda farklı beyit sayılarında divanın farklı yerlerinde bulunabilmektedir. 516 başlıksız mesneviye muhtevaları açısından baktığımızda da başlıksız olmalarıyla içerikleri arasında bir ilişki kuramadık. Ama bazı türlerin daha çok işlendiğini gördük. Başlıksız mesnevilerle en çok işlenen türler ve oranları şöyledir: 169 mesnevi ve % 32,7

oranında **lugaz**, 116 mesnevi ve % 23 oranında **nasihatnâme**, 33 mesnevi ve % 6,3 oranında **münacat,** 28 mesnevi ve % 5,4 oranında **tevhit,** 29 mesnevi ve % 5,6 oranında **medhiye,** 14 mesnevi ve % 2,7 oranında **arz-ı hâl,** 12 mesnevi ve % 2,3 oranında **na't,** 15 mesnevi ve % 2,9 oranında **aşk ve sevgili** konuları işlenmiştir.

Bütün mesneviler içerisinde başlığı nazım şekli olan mesnevilerin sayısı 126'dır. Bu sayı 1402 mesnevi içinde % 8,9'luk bir orana tekabül eder. Mesnevi başlıklarında nazım şekli olarak *"mesnevi, nazm, kaside ve kıt'a"* olmak üzere dört başlık görülür. Nazım şekilleri içerisinde en çok 82 mesnevi ve % 65'lik oranla "mesnevi" başlığı görülmektedir. İkinci olarak 33 mesnevi ve % 26,1'lik oranla "nazm", üçüncü olarak 8 mesnevi ve % 6,3'lük oranla "kaside" başlığı görülmektedir. Kıt'a başlığı ise toplam 3 mesnevide görülmektedir.

Küçük mesnevilerin başlıklarında 17 nazım türünü görmek mümkündür. Bu türlerden birinci sırayı 147 mesnevi ve %51'lik oranla lugaz almaktadır. İkinci sırayı 39 mesnevi ve % 13,5'lik oranla medhiye alırken üçüncü sırada 24 mesnevi ve %8,3'lük oranla na't bulunmaktadır. Başlığı nazım şekli ve türü olan mesnevi sayısı 41'dir ve bu sayı tüm mesneviler içerisinde % 2,9'luk bir orana tekabül eder. Bu mesnevilerin 35'inin başlığında şairler "mesnevi" 4'ünün başlığında "kaside" ve 2'sinin başlığın da hem "kasîde" hem de "mesnevî" kelimesini kullanmışlardır. Başlığında iki nazım şeklinin bir arada olduğu mesnevi sayısı 3'tür ve mesneviler içerisinde % 0,2'lik bir orana sahiptir. Bu nazım şekilleri mesnevi ve kasidedir. Başlığın iki nazım türünün olduğu mesnevi sayısı 3'tür ve % 0,2'lik bir orana sahiptir. Başlıkta iki nazım türünün olması mesnevilerin bölümleri ve muhtevalarıyla ilgilidir. Şair mesnevide işlediği birden fazla konuyu başlıkta ifade etmiştir. Bu başlıklar tevhit ve münacat gibi birbirine yakın olan türler olduğu gibi bahariye-medhiye, kalemiyye-na't gibi şairin tercihine göre değişebilen türler olabilir.

Başlıksız mesnevilerden sonra 422 şiir ve % 30'luk oranla en çok karşılaştığımız mesnevi, özel başlığı olan mesnevilerdir. Özel başlıklı mesnevilerde diğer başlıklarda gördüğümüz Farsça ve Arapça terkipleri sık sık görürüz. Başlıklardan bazıları tamamen Arapça bazıları da tamamen Farsçadır. Özellikle bazı arz-ı hâl ve mektup mesnevilerinin başlığının tam bir cümle şeklinde olduğu dikkat çekmektedir. Özel başlıklı mesnevilerin büyük çoğunluğunun başlığı muhtevayla ilgilidir. Başlıklarda "der, beyân, berây, hazâ…" gibi ifadelerle mesnevinin ne anlatacağı söylenir. Başlıklarda mesneviye konu olan kahraman zikredildiği gibi mesnevide anlatılan ve eserin üzerine kurulduğu anahtar kelime de ifadesini bulabilir. Özel başlıklı mesnevilerde dikkat çeken

bir husus da nüshalar arası farklı isimlendirmenin olmasıdır. Divan üzerine yapılan araştırmalarda bu farklılıklar büyük çoğunlukla verilmiştir.

Küçük mesneviler 2 beyitten 781 beyte kadar farklı beyitlerle yazılmıştır. Bu mesneviler içerisinde toplam 91 mesnevi ve % 6,4'lük oranla en fazla kullanılan beyit sayısının 5 olduğunu söyleyebiliriz. 5 beyitlik mesnevileri toplam 85 mesnevi ve % 6'lık oranla 2 beyitlik mesneviler takip eder. Üçüncü olarak toplam 83 mesnevi ve % 5,9'luk oranla 7 beyitlik mesneviler alır. Küçük mesnevilerin ağırlıklı olarak beyit sayısının 2-10 beyit arasında olduğunu söylemek mümkündür. Küçük mesnevileri "2-50, 51-100 ve 101-781"lik üç aralıkta incelediğimizde beyit sayısı 2-50 arası olan mesnevilerin % 82,2'lik oranla birinci sırada olduğu görülmektedir. Sonuç olarak tamamen şairin tasarrufuna ve işlenen konuya bağlı olarak 2 beyitten 781 beyte kadar yazılan küçük mesnevilerde beyit sınırlaması yoktur. En çok 5 beyit halinde yazılan mesnevilerin büyük çoğunluğunun beyit sayısı aralığı 2-50'dir.

XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla toplam 1395 küçük mesnevide 21 farklı kalıp, farklı oranlarda kullanılmıştır. Bu kalıplar ve oranları küçük mesnevilerin özel bir kalıbı olmadığını gösterir. Bütün mesneviler içinde en çok kullanılan kalıp %27 oranla hezec bahrinin **"mefâ'îlün/mefâ'îlün/fe'ûlün"** kalıbı gelmektedir. Bu kalıptan sonra % 24,5 oranla hafîf bahrinin "**fe'ilâtün/mefâ'ilün/fe'ilün"** kalıbı gelmektedir. En çok kullanılan üçüncü kalıp ise % 19,5 oranla remel bahrinin **"fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün"** kalıbı gelmektedir. Müstakil mesneviler için geçerli olan *"mesnevilerde aruzun kısa vezinleri kullanılır"* hükmü küçük mesneviler için de geçerlidir.

Müstakil mesnevilerde olduğu gibi küçük mesnevilerin de bazıları hacimleri ve şairin tercihine göre bölüm ihtiva etmektedir. Ancak küçük mesnevilerin ihtiva ettiği bölümler beyit sayısının azlığı nedeniyle sınırlıdır. Bölüm ihtiva eden küçük mesnevilerde özellikle birbirine yakın türlerin bir mesnevide toplandığını görürüz. Şairler bazen mesnevinin bölümlerini başlıklarla ayırırken bazen de başlıksız şekilde bir şiirde birkaç türü birbiri içinde işleyebilir. Bölüm ihtiva eden mesnevilerde karşılaşılan bir problem bazen başlığın yanıltıcı olmasıdır. Yani şiirin başlığı tek bir türe gönderme yaparken şiir birkaç türü ihtiva edebilir. Bu durumlarda mesnevi tamamen okunmalı, sadece başlığına bakıp hüküm verilmemelidir. Küçük mesneviler "tevhit, na't, münacat, medhiye, sebeb-i telif…" gibi 14 bölüm ihtiva etmektedir. Bu bölümlerin içerisinde 34 bölümle en çok "**münacat"** türü gelmektedir. Münacatı 32'şer bölümle **"na't ve medhiye"** takip eder. Üçüncü sırada 30 mesnevi bölümü ile **"tevhit"** türü gelmektedir. Küçük mesnevilerde dikkat çeken diğer bir özellik de şairlerin mesnevilerin içerisine

diğer nazım şekillerini koymalarıdır. Çoğunluğu gazel olmakla birlikte mesneviler içerisinde kaside, kıt'a, rubai ve musammatları görebiliriz.

Küçük mesneviler muhteva özelliklerine göre incelenirken divan şiirindeki türler ve tarzlar üzerinden bir tasnif yapılarak incelenmiştir. Dinî içerikli türler başlığı altında; Allah ile ilgili türler (*tevhit, münacat, tahmit, esmâ-yı hüsnâ*), peygamber ile ilgili türler *(na't, miraciye, hilye*), sahabe, din ve tarikat büyükleriyle ilgili türler (*çâr-yâr, menâkıb, silsilenâme),* besmelenâmeler, elifnâmeler, istiftâ ve ramazaniyeler bulunmaktadır. Ahlâkî konulu küçük mesnevilerde ise *nasihatnâmeler* incelenmiştir. Muhtevası din dışı olan mesneviler bölümünde ise mekânla ilgili mesneviler (*şehir şiirleri ve şehrengîzler*), kişisel hayatı konu alan mesneviler *(arz-ı hâl, fîrâknâme, hasb-ı hâl, mektup, sergüzeşt, sıhhatnâme, şikâyet şiirleri*), aşknâmeler, mevsimlerle ilgili mesneviler (*bahariye ve şitaiye*) ve poetik konulu mesneviler incelenmiştir. Tasnife dâhil edemediğimiz küçük mesnevileri ise "Farklı Konularda Yazılmış Küçük Mesneviler" (*kalemiye, lugaz, manzum çeviri, tarih düşme, mersiye, medhiye, sâkînâme, manzum hikâye*) başlığı altındadır. Küçük mesnevilerin muhtevaları 40 başlıkta incelenmiş ve bunlar içerisinde en çok payı 367 mesnevi ve % 24'lük oranla **lugaz** almaktadır. İkinci sırada 161 mesnevi ve % 10,5'lik oranla **nasihatnâmeler** ve üçüncü sırayı 153 mesnevi ve % 10'luk oranla **medhiyeler** alır.

Muhtevalarına göre incelediğimiz mesnevilerde 67 mesnevi ile tevhit türü tüm mesneviler içersinde 6. sırada yer almaktadır. Bu 67 mesnevi veya mesnevi bölümünün 30'u 16. yüzyılda yazılmıştır. Tevhitler Allah'ın varlığı ve birliğini âfâkî ve enfusî delillerle işleyen manzumelerdir. Küçük mesnevilerde bu deliller arasında en çok kullanılan ise "gâye ve nizâm" delilidir. Tevhitler sadece Allah'ın birliğini ve rububiyeti işlediği gibi bunlar yanında Allah'a dua ve yalvarış, esmâ-yı hüsnâ, Hz. Muhammed, melâike, uhrevî hayat gibi konuları da işlemiştir. Hatta bazı tevhitlerde dinî konularda yer yer nasihat veren beyitler de olabilir. Tevhitlerdeki bu muhteva çeşitliliği türler arasındaki ilişki ve geçişliliği göstermektedir. Tevhit konusunu ele almada şairlerin kâinatı idraki, bağlı bulunduğu tarikat ve inaçları etkili olmuştur. Tevhit mesnevilerine genel olarak baktığımızda şairler kainâtın sebepsiz ve aletsiz "kün fe yekûn" emriyle yokluk âleminden varlık âlemine gelişini, insanın bir avuç topraktan ve "ahsen-i takvîm" üzre yaratılışını, Allah'ın hikmet ve kudretinin tecellisi olan âlemdeki nizam karşısında insanın acziyeti ve hayretini işlemişlerdir. Ayrıca tevhitlerin sonunda verilen nimetler karşı şükür ifade eden beyitler de bulunur. Tevhitlerde bazen Allah'ın kudreti peygamberler ve gösterdikleri mucizeler üzerinden gösterilmiştir.

Allah'a yakarış şiirleri olan münacatlar ise 99 mesnevi ile 4. sırada yer almaktadır. Bu 99 mesnevi veya mesnevi bölümünün 25'i 16. yüzyılda yazılmıştır. Münacatında kul, günahları nedeni ile yalvarıp af dilerken diğer taraftan da acizliğinden eli yetişemediği dünyevî ve uhrevî isteklerini sıralar. Günahların çokluğu ve nefisle mücadele için münacatlarda dayanak noktaları ve affa vesileler aranır. Bu dayanak Allah'ın merhameti ve razı olduğu, affa vesile her şeydir. Bu nedenle hemen hemen bütün münacatlarda, özellikle na't türünde gördüğümüz "istişfâ" bölümüyle karşılaşırız. Münacatlarda kul affedilmekten başka haramlardan kaçınma, cennette girme, gamdan âzât olam, gafletten uyanma, ilmim artması, emniyet, maişet kolaylığı, ibadetlerde devam, namazı kâim ve dâim kılma gibi dünyevî ve uhrevî talepler sıralanır. Kısaca münacat, Allah'ın rububiyetine karşı aciz ve günahkâr insanın ubudiyeti ve duasıdır.

Allah'ın mevhibâtına karşı kulların şükrünü/hamdini ifade eden tahmit mesnevilerinin sayısı ise 5'tir. Klasik edebiyatımızda eserlere "besmele-hamdele-salvele" ile başlama bir gelenek haline geldiğinden tahmit beyti veya beyitlerini eserlerin girişinde görmek mümkündür. Eserlere giriş mahiyetindeki tahmitlerden ayrı hamd konusunu işleyen mesnevi ve mesnevi bölümleri bulunmaktadır. Şairlere göre kâinatta her şey hamd etmektedir. İnsan da Allah'tan gelen ihsan ve nimetlere karşı şükretmelidir. Bu şükürle nimetler artacak, insan muhterem olacak, kusurlar örtülecek ve Allah'ın zatı daha iyi anlaşılacaktır.

Esmâ-yı Hüsnâlara baktığımızda genellikle dinî türlerde beyit düzeyinde veya bölüm olarak karşımıza çıkar. Müstakil olarak sadece 19. yüzyıl şairlerinden Fatîn'in esmâ-yı hüsnâdan "Mecîd" ismine dair mesnevi vardır.

Dinî türlerden Hz. Muhammed'in vasıflarını överek anlatan na't ise 73 mesnevi ile 5. sırada yer almaktadır. Bu 73 mesnevi veya mesnevi bölümünün 25'i 16. yüzyılda yazılmıştır. Hz. Muhammed'i öven, onun güzel vasıflarını sayan na't mesnevileri diğer nazım şekillerinde yazılan na'tlerde oduğu gibi belli anlam dünyasına sahiptir. Şairler evvela ayet ve hadislerden yararlanarak peygamberin üstünlüğünü ortaya koyarlar. Ayetler içinde peygamberin âlemlere rahmet olarak gelmesi, hadisler içinde de "sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım" yani "levlâk" hadis-i kudsisi en çok kullanılanlardır. Peygamberin üstünlüğünü, yüceliğini ve faziletini oratay koymak için mucizeler de vesiledir. Bunlar içerisinde miraç, şakk-ı kamer, ağaçları yürütmesi, parmaklarından su akıtması, taşların elinde tesbih etmesi en çok zikredilenlerdir. Na'tlerde şairler sebeb-i hilkat-i kâinât, fahr-i âlem Hz. Muhammed'in isim ve sıfatlarını çokça zikrelerder.

Diğer birçok türde gördüğümüz teşbih ve mecazlar na'tlerde de görülür. Na'tlerde "*gül, güneş, mum, padişah, ay, yıldız, bülbül, seyyah, kaptan, inci keşşâf, sarrâf...*" gibi birçok unsur peygamber için teşbih ve mecaz unsuru olarak kullanılmıştır.

İncelemeye dâhil ettiğimiz küçük mesneviler içerisinde 12 tane miraciye yazılmıştır. Bu mesnevilerden bazıları mirac olayını tasavvufî şekilde ele alıp ayrıntılı şekilde anlatmış bazıları ise olaya kısaca değinip gecenin kadrini ifade etmişlerdir. Hiç şüphesiz miraciyelerde mucizenin gece vakti gerçekleşmesi nedeniyle gece tasviri ve gece üzerine şairlerin hayalleri önemli bir yer tutar. Miraciyelerde peygamberin aklını temsil eden Cebrail ve ruhaniyetini temsil eden Burak önemli unsurlardır. Cebrail miracı müjdelemiş, belli bir makama kadar peygambere eşlik etmiş ve Allah ile peygamberin mukavelesine şahit olmuştur. Mesnevilerde miraç olayı anlatılırken miraç ile ilgili ayet ve hadislerden manen veya lafzen, kısmen veya tamamen iktibaslar yapılmıştır.

Küçük mesneviler içerisinde 18. yüzyıl şairlerinden Hâkim Seyyid Mehmed'in olmak üzere sadece bir tane hilye şerhi vardır.

Küçük mesneviler içerisinde 17 tane medh-i çâr-yâr ve 1 tane Emir Sultan menâkıbnâmesi yazılmıştır. Diğer övgü ve tavsif temelli manzumelerde olduğu gibi küçük mesnevilerle yazılan dört halife övgülerinde de şairler benzer teşbih, mecaz ve somutlaştırmalara çokça başvururlar. İşlev noktasından bakıldığında Allah'ın yardımına vesile olan dört halife medhiyelerini okumak kelâmın yüceliğini arttırır. Çâr-yâr medhiyelerinde yer yer âl-i abâ, Hamza ve Abbas gibi peygamberin akrabası sahaber de övülür.

Edebi bir terim olarak "silsilenâmeler" ise bir tarikatta, birbirinin ardından gelen şeyhlerin o anki müritten başlayıp Hz. Muhammed'e kadar isimlerinin sıralanıp övüldüğü manzumelerin genel adıdır. Mesneviler içerisinde 12 tane silsilenâme yazılmıştır. Silsilelerin özünde "velayet nuru" yatmaktadır. İnanışa göre Allah Hz. Muhammed'e bir nur vermiş, bu nur/emanet nesilden nesile tevarüs etmektedir. Silsile konusu klasik şiirimize yansımış, tasavvuf ve tarikat mensubu şairler tarafından yazılan manzumelerle tarikat zincirini oluşturan şeyhler hem ismen sayılmış hem de övülmüştür. Silsilelerde zincirdeki şeyhler medhedilerek sayılırken aynı zamanda onlara dua edilir ve şairler yer yer münacatlarını sıralarlar.

Sahebe, Hz. Muhammed'e iman etmiş ve onun sohbetinde bulunmuş kişilere denilmektedir. Şairler küçük mesnevilerle bazı sahabeleri medhetmişlerdir. Bunların başında Hz. Ali gelmektedir. Hz. Ali medhiyelerini medh-i çâr-yâr mesnevilerinde diğer

üç sahabe ile birlikte görürken bazı mesnevilerde de bağımsız şekilde görürüz. İncelemeye dâhil ettiğimiz küçük mesneviler içerisinde 17 tanesi sahabeleri konu almıştır ve bu % 1,1'lik orana denk gelir. Bu 17 mesnevinin 10 tanesi Hz. Ali konuludur.

Kur'ân-ı Kerim'de Tevbe suresi hariç bütün surelerin başında bulunan ve Neml suresinin 30. Ayetinde geçen "bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm" ifadesine besmele denir. İncelemeye dâhil ettiğimiz küçük mesneviler içerisinde 20 tane besmele manzumesi bulunmaktadır. 20 besmele mesnevisinin 11 tanesi 16. yüzyılda yazılmıştır. Bu mesnevilerde şairler besmelenin faydalarını ve gerekliliğini vurgularken aynı zamanda besmeleyi oluşturan harfler üzerinden çeşitli mecaz ve benzetmeler yapmışlardır.

Elifnâmelerin muhtevalarına bakıldığı zaman türden ziyade daha çok tevhit, münacat, na't gibi dinî-tasavvufî konuların işlendiği ve yer yer nasihatlerin verildiği bir tarz olduğu anlaşılır. Çalışmada toplam 5 elifnâme bulunmaktadır. Mihrî Hatun elifnâmesinde sadece tevhit konusunu işlemez. Mesnevide tevhitlerle doğal ilişki içinde olan na't türünde beyitler ve dinî konularda nasihatler vardır. Caferî Baba'nın elifnâmesi sadece tevhit türündedir. Kâşif bazı harflerin eksik olduğu elifnâmesinde harfler üzerinden benzetmeler yapar. Hikmetî'nin ilk elifnâmesi tasavvufî nasihatler verirken ikincisi bir münacattır.

Mesneviler içinde ikisi istiftâdır. Bu mesnevileri Edirneli Nazmî ve Sehî Bey yazmıştır. Edirneli Nazmî müftüden Zeyd'in ücretli işçisi Amr'ın hırsızlığı ile ilgili soru sorarken Sehî Bey dinî bir konuda fetva istemez. Sehî Bey'in sorusu içine düştüğü aşk ateşiyle ilgilidir.

Küçük mesneviler içinde birisi 18. yüzyıl diğeri 19. yüzyıl olmak üzere iki ramazaniye vardır ve bu iki ramazaniye de bir mesnevi bölümüdür. Bütün mesneviler içerisinde % 0,1'lik bir orana sahip ramazaniyelerin ilki yani Hayrî'nin ramazaniyesi mesnevide on beyitlik bir bölümdür. Hayrî mesnevisinde muhteva olarak zıt türleri art arda yazmıştır.

Ahlâkî konulu mesneviler başlığında 161 tane nasihatnâme yazılmıştır. 161 nasihatnâmenin 89'u 16. yüzyılda yazılmıştır. Bu sayıyla lugazlardan sonra en çok mesnevi nasihatnâme türündedir. Nasihatnâmeler hem dinî hem de sosyal hayatla ilgili salıklarıyla İslam'ın ve toplumun görmek istediği ideal insan tipini ortaya koyar. Nasihatler bazen sultan, dost, sâkî, evlada seslenerek verilirken bazen de genele hitap edilerek verilmiştir. Nasihatnâmelerde dünya hayatına aldanmama, hırs ve hasedin kötülüğü, ölüm, kalp temizliği, ibadetler, tevazu sahibi olma, adalet, sabır, tevekkül,

nefis ve şeytanın vesveselerini terk, hikmetli konuşma gibi çokça işlenen konular yanında tiryakilerden ve Türklerden uzak durma gibi nadir görülen konularda da öğütler verilmiştir.

Bir şehrin tarihine, kültürüne ve bir dönemine kaynaklık edebilecek şehir şiirleri genel olarak bir şehrin bağ, bahçe, ırmak, hava gibi doğa güzelliklerini; saray, cami, havuz, ev gibi mimari yapılarını, güzellerini ve konu olan şehre has bazı özellikleri medhederler. Şehir şiirleri arasında bir tane sûkiyye, bir tane sâhilnâme vardır ve bu ikisi de İstanbul'un sokaklarını ve sahillerini konu alır. Şehir şiirlerinin bir tanesi medhiye değil hicivdir. 1402 mesnevi içerisinde 12 mesnevi bir şehrin güzellerini konu alan şehrengîz türündedir.

Kişisel hayatı konu alan mesneviler içerisinde 60 tanesi arz-ı hâldir. Arz-ı hâllere genel olarak bakıldığında başta padişah olmak üzere vezir, beylerbeyi, vali, sevgili ve dostlara sunulmuştur. Arz-ı hâllerde sunulan kişi ve makama göre talepler de değişkenlik göstermektedir. Arz-ı hâllerde kâtiplik, defterdarlık, nâkibü'l-eşrâflık, kadılık, devlet memurluğu, müderrislik, vakıf mütevelliliği gibi belli makamlar talep edildiği gibi yardım, ihsan, visal, himmet, af, gamdan azat, kerem, tayin gibi genel talepler de dile getirilmiştir. Nazmî ve Kabûlî örneğinde olduğu gibi şairler başlarından geçen özel bir durumu hâmîye arz edip yardım umabilirler.

Kişisel hayatla ilgili mesneviler içerisinde 3 firâknâme, 3 sergüzeşt ve 12 tane hasb-ı hâl vardır. Yazılan üç firâknâmeden biri dosttan, ikisi de sevgiliden ayrılığı işler. Kânî sergüzeştinde İstanbul'a gelişini ve Vali Mehmet Paşa'nın divan kâtipliğini elde etmesini anlatırken Mirzâzâde Sâlim başından geçen bir aşk macerasını, sevgiliye kulaktan âşık olmasını anlatır. Benderli Cesârî ise sergüzeştinde rüyasında sevgilinin elinden bâde içmesini, Edirne'den İstanbul'a gelişini anlatır. Hasb-ı hâl mesnevilerine baktığımızda şairler şiirlerinde bir güzel tutulmayı, hicranı, gurbette çektiği acıları, bir görevden azledilmeyi, felekten şikâyeti ve esareti işlemişlerdir.

Mesneviler içerisinde 50 tanesi manzum mektuptur. Yazılan bu 50 manzum mektubun bazıları da mektuplara gelen cevaplardır. Mektuplarda muhatap bazen sevgili, bazen yardım talep edilen hâmî, bazen de bir dost veya arkadaştır. Mektup yazma aleti kalem olduğu için şairin ilk muhatabı da kalem olmuş ve mesnevilerin çoğunda şairler kalemi kişileştirerek kalemle konuşmuşlardır. Genel olarak mektuplara baktığımızda şairlerin dile getirdikleri konular "*şehirden haber alma, gurbete çıkma ve ayrılık acısı, tebrik, teşekkür, sıhhat sorma ve bazı özel meselelerdir*." Mektup uzakta olan birine yazıldığı için mektupların ana konusu firak acısı ve visal arzusu olmuştur. Mektuplarda

şairlerin muhatabı makam ve mevkiine göre medhetmeleri, içinde bulundukları halleri anlatmaları ve taleplerini bildirmeleri mektupları medhiye, arz-ı hâller ve hasb-ı hâllerle içiçe geçmiştir. Aynı şekilde muhatabın sağlığından haber alma ve ona sıhhatı için dua etdip onu tebrik etme mektupları muhtevası açısından sıhhatnâme yapar. Mektupların ilişkili olduğu türler arasında *tebriknâmeler ve teşekkürnâmeler* de vardır. Şairler mektuplarında gönderilen bir hediye veya ihsana karşı teşekkürlerini iletmişler, muhatabın belli bir makama gelmesi ve sıhhatine kavuşması nedeniyle tebrik etmişlerdir. Mektupların sonunda muhabtabın yanında şairlerin kendilerine de dua ettikleri görülmüştür.

Küçük mesnevilerle yazılan sıhhatnâmelere baktığımızda karşımıza ilk olarak Seyyid Vehbî'nin Sultan Ahmed'e sunduğu mesneviler gelir. Seyyid Vehbî, sultana 4 sıhhatnâme mesnevisi sunmuştur. Diğer sıhhatnâmeler ise 19. yüzyılda Abdî ve Şeref Hanım'a aittir. En çok sıhhatnâme yazan şair Seyyid Vehbî, en çok sıhhatnâme sunulan kişi de Sultan III. Ahmed'dir. Bütün sıhhatnâmelerde muhatabın sıhhatine kavuşması için hamd, sağlığının devamı için dua edilir.

Küçük mesneviler içerisinde 8 tane şikâyet şiiri yazılmıştır. Şikâyet mesnevilerinde şairler şu konulardan şikâyetlerini dile getirirler: Toplumdaki adaletsizlik; zenginin fakiri, tok olanın aç olanı, sıhhatlinin hastanın halini anlamaması; iftiradan; felek, kader veya bahttan şikâyet. Aynı zamanda dönemin şeyhlerinden, kaliteli şiir yazılmamasından, şiire ilginin azalmasından, kemâlâtın kıymetinin bilinmemesinden, cahillikten, sevgiliden şikâyet edilmektedir. Bir mesnevide de belli makamdaki bir kişi makamın gerekliliğini yerine getirmemesi, makamı kötüye kullanması nedeniyle bir üst makama şikâyet edilmiştir. Şairlerin felekten ve zamandan şikâyet ederken içinde bulundukları halleri tasvir etmeleri şikâyet şiirlerini hasb-i hâllere yaklaştırır.

Divan şiirinde en temel duygu şüphesiz aşktır ve aşk konusunu işleyen 50 mesnevi veya mesnevi bölümü bu çalışmada incelenmiştir. Sonuç olarak küçük mesnevilerde gördüğümüz aşk duygusu ve güzellik unsurlarıyla sevgili gazellerdeki ile aynıdır. Sevgili tasvir edilirken divan şiiri aşk ve sevgili anlayışıyla Hz. Yusuf, melek, peri gibi unsurlar benzetilen olarak kullanılır. Bu konudaki teşbih, mecaz ve telmihlerde tarihî, dinî ve mitolojik kahramanlar; doğal olaylar ve dinî unsurlar kullanılır. Sevgili tasvirleri ve aşkın ne olduğu yanında aşkın nelere kâdir olduğu da sık sık zikredilmiştir. Aşk ve sevgili, tasavvufî şekilde ela alındığında seyr-i sülûktaki insan âşık, Allah da vuslatı istenen sevgili olur. Âdile Sultan örneğinde olduğu gibi aşkı bazen kendi

dilinden dinleyebiliriz. Bu tür mesnevilerde şair aradan çıkar "anlatıcı tipi aşk" olur.

Mevsimlerle ilgili mesnevilerde 8 tane bahariye ve 1 tane şitaiye yazılmıştır. Diğer nazım şekillerinde yazılan bahariyelerde görüldüğü gibi bahariye mesnevilerinde ilk olarak cihanın taze can bulması yani baharın gelişi müjdelenir ve bu konuda hamd edilir. Bahar, Allah'ın rahmet tecellisi olan kevnî ayetlerin en iyi tefekkür edildiği zamandır. Allah'ın kudreti karşısında uyanan hayret duygusuyla şairler kevnî ayetleri Kur'ân ayetleri ile desteklerler. Bahariyelerde dikkat çeken bir teşbih dünyanın süslü bir gelin olarak görülmesidir. Baharın yeşilliği, misk kokusu yanında şairleri etkileyen diğer bir nokta da baharda güzellerin dışarı çıkmalarıdır. Böylece bahar cennet, güzeller de cennetteki huri olurlar. Divan şiiri kültürel arka planını dikkate aldığımızda bahariyerde Çinli ressamlara, Mani'ye, Erjeng'e, Bihzat'a ve "yeşil, yeşillik" anlamına gelen Hızır'a sık sık telmihte bulunulur. Bahar tasvirlerinde şairler "savaş istiaresi"ne başvururlar. Bu tasvirlerde bahar ile kış savaşır ve sonunda bahar ordusuyla birlikte galip gelir.

Şairler çeşitli vesilelerle özellikle divan dibacelerinde şiir ve sanatları hakkında görüşlerini dile getirmişlerdir. Mesneviler içerisinde 63 tanesi poetik konulu, 11 tanesi takrizdir. Şairler sanat, söz ve şiirle ilgili görüşlerini dile getirirken somutlamaya çokça başvurdukları görülür. Teşbih ve mecazla söz veya şiir "*saray, cennet, bahçe, papağan, nazlı güzel, kuş, gül, insan, sahra, şehir*" gibi unsurları kullanılır. Mesnevilerde bir taraftan söz ve şiir çeşitli yollarla tarif edilirken bir taraftan da söz ve şiirden maksadın ne olduğu açıklanır. Sanattan maksat şiirlerin ârifâne ve hikemî tarzda yazılmasıdır. Sanatları hakkında kıyaslamaya gittiklerinde Hz. İsa kıyas unsuru olarak çokça kullanılır. İsa peygamber nefesiyle ölüleri dirilttiği gibi şairler de söze can verirler. Şairler poetikalarını yazarken şiirlerin yazılmasına vesile olan hâmîyi ve sevgiliyi de unutmamışlar ve onları anmışlardır.

Küçük mesnevilerle yazılmış poetik muhtevalı manzumelerde sebeb-i telifleri on maddede şu şekilde sıralayabiliriz:

> -"Ebedilik iştiyakı" diyebileceğimiz mahşere kadar adının kalıcı olması, ismini yaşatacak bir eser bırakmak ve geride kalanların hayırla yâd edip dua etmeleri için.
> -Padişah, şeyh, hocalar, sevgili veya dostların isteği üzerine.
> -Sır habercisinin ansızın gelmesi ve onun telkinleriyle.
> -Hâtiften gelen ses ve telkiniyle.

-Divanı halka arz etmek için.
-İçten gelen sesin telkiniyle.
-Rüyada Hz. Muhammed'in iltifatına mazhar olduğu için.
-Padişahın ihsanına karşılık vermek için.
-Önceki bir şairi tezyîl etmek için.
-Umumun nazarına mazhar olmak için.

Mesnevi nazım şekli ile 17. yüzyılda Nâbî'den başlamak üzere 11 tane takriz yazılmıştır. Diğer birçok küçük mesnevide gördüğümüz benzetme ve mecazlar takrizlerde de görülür. Şairler birbirlerini söz kumaşından güzel nakışlar çıkaran terziye, söz çocuğunu terbiye eden mürebbiyeye, söz dağının hümasına, manalar arayan avcıya, sözleriyle sihir yapan sehhâra, idrek denizinden inciler çıkaran gavvâsa, söz fabrikasının ipek dokuyucusuna ve söz bahçesinin tatlı dilli bülbülüne benzetirler. Bütün bu benzetmeleri yaparken şairin kıymetini daha iyi belirtmek için tarihî ve mitolojik şahıslarla kıyasa gidip üstünlüklerini belirtirler. Takrizlerde üzerinde durulan ve bir şairde aranan özellik ise daha önce söylenmemiş manaları ve mazmunları bulmalarıdır.

Fahriye mesnevilerine baktığımızda şunları görebiliriz: Tüm mesneviler içerisinde 15 fahriye mesnevisi yazılmıştır. Şairler fahriyelerinde kendilerini *papağan, bülbül, inci, can, padişah, güneş, gül, huri* gibi birçok unsura benzetirler ve sözlerinin hikmet dolu, ibret verici ve faydalı oduğunu söylerler. Fahriyeler bazen hâmîyi övme vesilesi yapılır. Diğer fahriye metinlerinde karşılaştığımız şairlerin kendilerini tarihteki ünlü sanatçılarla kıyaslamaları ve sanatçılardan üstün görmeleri küçük mesnevilerde de vardır. Fahriyelerde yer yer "dolaylı fahriye" ve "tazallüm" de görülmektedir. Şairler sadece şiirleriyle değil aynı zamanda inşadaki ustalıklarıyla da övünebilirler.

Ayet ve hadislerde ifadesini bulan, kültür ve medeniyetimizde önemli yer tutan ve geleneğimizde mukaddesattan sayılan kalem, edebiyatımıza da yansımıştır. Küçük mesneviler içerisinde 11 tane kalemiye yazılmıştır. Kalem gönüldeki manaların kâğıda dökülmesine vesile olduğu için şairlerin dert ortağı ve dostudur. Mesnevilerde kalemin "*sesi, rengi ve şekli*" üzerine teşbih ve mecazlar çokça yapılmıştır. Benzetme ve mecazlarda dinî ve mitolojik kişilere atıflarda bulunulmuştur. Tasavvufî anlamda ise kalem Allah'ın iradesini ve kaderi temsil eder. Aynı zamanda kalem "küntü kenzen" sırrına vakıftır. Kalemiyelerde dikkat çeken bir husus da iki mesnevide anlatıcı makamında kalemin olmasıdır. Bu mesnevilerde kalem, kendini anlatır.

220 divanda toplam lugaz sayısı 414'tür. 220 şairden 53 tanesinin divanında

lugaz mevcuttur. Bu lugazlar içerisinde mesnevi nazım şekliyle yazılan lugaz sayısı ise 367'dir. Toplam lugazlar içinde mesnevi ile yazılan lugazlar % 84,3'lük bir orana sahiptir. 53 şair içerisinde en çok lugaz yazan şairler Fennî, Vahyî ve Azîzî'dir. Küçük mesnevilerle yapılan manzum çevirilerden 15 tanesi 15. yüzyıl şairlerinden İbrâhîm Beg'e, birer tanesi de 19. yüzyıl şairlerinden Âsaf ve Yavsî'ye aittir.

Küçük mesnevilerle 29 tarih manzumesi yazılmıştır. Tarih manzumelerine baktığımızda şairler ölüm, esere başlama ve eseri bitirme, mimarî yapılar, doğum, bir şeyhe intisap, devlet ricalinin teşrifi, cülûs ve tuğra için tarih düşmüşlerdir. Aşağıda bu başlıklar ve tarih düşma sayıları verilmiştir:

Ölüm	8	Şeyhe İntisap	1
Esere Başlama ve Eseri Bitiriş	7	Şehre Teşrif/Kudûmiye	1
Mimârî Yapı	6	Cülûs	2
Doğum veya Şeyh Olma	1	Diğer	3

Küçük mesnevilerle toplam 6 mersiye yazılmıştır. Mersiyeler sadece sevilen bir yakının, dostun veya hâmînin ölümü üzerine değil bir hayvanın ölümü üzerine de yazılmıştır. Necâtî Bey'in katır üzerine yazdığı mersiye esasında katır vesilesiyle Sultan Beyazıt'ı methetmek içindir. Şairin amacı sultanın inayetine mazhar olmaktır. Sevilen bir dostun, yakının veya hâmînin ölüm acısını anlatan mersiyeler aynı zamanda birer medhiye şiirleridir. Şairler duyulan ölüm acısının yanında ahirete irtihâl eden kişinin iyi vasıflarını mersiyelerde dile getirirler. Ayrılık ve ölüm acısının teskin eden şey ise şüphesiz ahiret ve cennet inancıdır. Bu nedenle şairler merhum veya merhumelerin mekânlarının cennet olması için dua ve niyazda bulunmuşlardır.

Divan şiirinde özellikle kaside nazım şeklinde gördüğümüz önemli bir tür olan medhiye küçük mesnevilerde de görülmüştür. Zaten medhiye temelli küçük mesneviler kaside mantığı ile kaleme alınmıştır. Şairler de yer yer bunu belirtirler. Küçük mesnevilerle yazılan 153 mesnevi tüm mesneviler içerisinde en çok yazılan tür olarak üçüncü sırayı almaktadır. 153 mesneviye baktığımızda yaklaşık % 35'i padişah medhiyesidir. Padişahtan sonra en çok vezir, sadrazam veya paşa medhiyesi gelmektedir. Medhiyelerde sadece padişah ve devlet büyükleri değil Mevlana, 12 İmam ve tarikat şeyhleri gibi dinî büyükler de övülmüştür. Divan şiiri medhiye geleneğinde sadece şahıslar değil hâmîyi övmeye vesile olan bazı unsurlar da övgüye konu olur. Küçük mesnevilerde de "otağ, fanus, divan, hat, saray, tuğra ve kalemlik" nesne ve

varlıklar hâmî ile ilişkilendirilerek medhedilmiştir. Bunlardan başka şairin dostu, aşk tabibi, Mevlevî tekkeleri övülmüştür. Medhiyelerde övülen makama ve kişiye göre mesnevinin dili ve anlam dünyası değişir. Yine övülen unsura göre mecaz, teşbih ve telmihler yapılır. Bütün medhiyelerde gördüğümüz kıyas, özdeşlik ve üstün görme küçük mesnevilerde de görülür ve bu ilişkiler esnasında birtakım isimler sayılır. Bu isimler Hz. Muhammed, Hz. İsa, Hz. Süleyman, Hz. Davut, Hz. Hızır, Hz. Ali ve Hz. Ömer vb. gibi dinî şahıslar olabildiği gibi; Ferîdûn, Cem, Eflatun, Nûşîrevan, İskender vb. gibi tarihî-mitolojik kişiler olabilir. Şairler memduhu; dinî, tarihî ve mitolojik şahıslarla karşılaştırma, benzetme ve üstün görme yoluna gittiği zaman bu şahısları alâmet-i fârikaları olan vasıfları ile ele alır.

Küçük mesneviler içerisinde 14 tanesi sâkînâmedir. Sâkînâmeler müstakil bir şiir olabileceği gibi şairin tercihine göre diğer türlerle beraber bir mesnevide bölüm olabilir. Diğer sâkînâmelerde olduğu gibi mesnevi ile yazılanlarda da şiir sâkîye hitap ile başlar ve sâkîden istenen şarap çeşitli yönleriyle tasvir edilir. Şarap tasvir edilirken daha çok etkileri ve neleri yapmaya kadir olduğu anlatılır. Sâkîden şarap istemenin birçok sebebi vardır ama mesneviler kıyaslandığında ana sebep olarak "*düşünceyi yok etmesi ve dünya sıkıntılarını unutturması*" olduğunu söyleyebiliriz. Sâkînâmelerde yer yer nasihatlerin verildiği, felekten ve vefasız insanlardan şikâyet edildiği de görülür. Nasihatlerde dünyanın geçiciliği ve ömrün telef edilmemesi vurgulanır. Tasavvufî anlamda ise şarap İlahî aşkı temsil eder. Vahdete erişmek için bedenden kurtulmak ve gönül ile hareket etmek gereklidir. Çünkü fenafillaha akıl ile değil gönül ile ulaşılır. Son olarak sâkînâmelerin tahkiyevî değil tasvirî metinler olduğunu ama küçük mesneviler içerisinde iki mesnevide tahkiyenin olduğunu söyleyebiliriz. Bu iki tahkiyevî mesnevide de "*beyit okuyarak âşık olma ve rüya"* motifi ortaktır.

Küçük mesnevilerde muhteva ile ilgili diğer bir başlık da manzum hikâyelerdir. Manzum hikâyeler tüm mesneviler içerisinde 40 mesnevi ve % 2,5'lik bir orana sahiptir. Hikâyelerin çoğunun sonunda insanlara verilen bir ders vardır. Zâhire değil gönle bakmak, sûrete aldanmamak, hırsla dünyaya sarılmama, şeytanın vesveselerine uymama, rüşvet yememe, kötülüklerin nefisten bilinmesi, devlet adamlarının zülmetmemesi, aşk sırrına ve hakikate erebilme, ibadetlere sarılma hikâyelerde verilmek istenen mesajlardandır.

Küçük mesnevilerde anlatım tekniklerinden *"kişi, mekân, nesne, olay ve durum"* tasviri olmak üzere *tasvirî* anlatım başta gelir. Tasvirlerin büyük çoğunluğu gözlemden ziyade hayalidir. Küçük mesnevilerde gördüğümüz diğer bir anlatım tekniği ise

sahnelemedir. Tahkiyevî mesneviler *sahneleme* yöntemi ile olaylar okuyucunun gözünde canlandırılır. Sahnelemeyi destekleyen unsurlar ise konuşmaya dayalı anlatım teknikleri *diyalog, monolog ve iç diyalogdur*. Divan şiirinde gördüğümüz, şairin bazı unsurları kişileştirerek onunla sohbet etmesi küçük mesnevilerde de görülen bir hususdur. Küçük mesnevilerde şairler "kalem, akıl ve gönül" ile sohbet edip dertleşmişlerdir. Anlarım tekniklerinden *montaj* ile küçük mesnevilerin içerisine başta gazel olmak üzere bazı nazım şekilleri dâhil edilmiştir. Küçük mesneviler *gözlemci, kahraman ve hâkim (olimpik) bakış açısını* görebiliriz. Üslûpla ilgili önemli ve dikkat çeken husus *"aşk, kalem ve sevgili"* olmak üzere farklı anlatıcı tiplerinin bulunmasıdır. Bu mesnevilerde şairler tecrit ile aradan çıkmışlar anlatıcı makamına bu üç unsur oturmuştur. Eleştirel anlatımla şairler kişisel, toplumsal ve edebî eleştirileini dile getirmişlerdir. Küçük mesnevilerde başta mecazlar olmak üzere *mana, lafız ve harflerle* ilgili edebî sanatlar kullanılmıştır. Dili ağır olanlar bir kenara konulduğunda küçük mesnevilerin dili, ortalama bir divan şiiri okuyucusunun anlayabileceği bir dildir.

KAYNAKÇA

Açar, B. G. (2012). *Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Türkçe Divanı ve İncelemesi*. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Açıkgöz, N. (1998). Tahkiyevî Bir Metin Olarak Riyâzî'nin Sâkî-nâmesi. *Türk Dünyası Dergisi,* 55, 73-83.

Adaş, E. (2008). *Sutûrî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı*. Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.

Âhî, H. *Dîvân-ı Katrân-ı Tebrîzî*. Mü'essese-i Matbû'âtî Hazar: Tahran.

Ahterî Mustafa Efendi (2009*). Ahterî-i Kebîr*. (hzl. H. Ahmet Kırkkılıç-Yusuf Sancak), Ankara: TDK Yayınları.

Ak, C. (1987). *Muhibbî Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Akar, M. (1987). *Türk Edebiyatında Manzum Mi'rac-nâmeler.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Akarsu, K. (1990*). Za'îfî Dîvânı*. Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Akbulut, S. (2007). *XVIII. Yüzyıl Şairi Gurbî'nin Divanı (Metin-İnceleme).* Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Akgül, H. (2013). *Diyarbakırlı Mâlî Dîvânı (İnceleme-Metin).* Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

Akkaya, M. (1992). *Şemsi Paşa Divânı (İnceleme-Edisyon Kritikli Metin).* Doktara tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Akkuş, M. (1993). *Nef'î Divanı*. Ankara: Akçağ.

Akkuş, M. (2007). *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebi Türler ve Tarzlar.* Erzurum: Fenomen.

Akkuş, Y. (2010). *Benderli Cesârî'nin (Ölüm: 1829) Dîvânı ve Dîvânçesi (İnceleme-Tenkitli Metin).* Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Aksoyak, İ. H. (2006). *Gelibolu Mustafa Âlî Divan III.* Department Of Near Eastern Languages an Civilizations Harvard University.

Aksu, C. (1996). *İbrahim Hanif Divanı.* Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Aksu, H. (1998). Hurûfîlik. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 18, S. 408-412). Ankara: TDV.

Aktaş, A. (1996). *Yetîm Dîvânı (İnceleme-Metin).*Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Aktaş, Y. (2010). *Mehmed Nebîl ve Divanı*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Akün, Ö. F. (1994). Divan Edebiyatı. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. IX, S.389-427). Ankara: TDV.

Akyüz, K. vd. (2000). *Fuzûlî Divan*. Ankara: Akçağ.

Alî El-Cehm (1949). *Dîvân.* Şam.

Al-Owais, T. (2009). *Kâil Dîvânı*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Altunel, İ. (1988). *Hâletî-i Gülşenî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni*. Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Amîr, M. E. (1388 h.). *Dîvân-ı Âkil Hân Râzî-yi Hâfî.* Delhî-yi Nov/Yeni Delhi.

Armutlu, S. (2014). Derî Farsçası'nda Gazelin Oluşumu, Felsefesi: Bu Gazeldeki Aşk Söylemi ve Güzellik Unsurlarının Kaynağı Olarak Hadarî ve Uzrî Gazel. *Doğu Esintileri.* 1/3, 33-120.

Arslan, F. Ş. (2010). *Âsım Ârif-zâde Divançesi (İnceleme-Metin-Dizin-Sözlük).* Yüksek Lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Arslan, M. (2002). Sıhhatnameler. *Türkler Ansiklopedisi* (C. 11, S. 776-790). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Arslan, M. (2002). *Şeref Hanım Divanı*. İstanbul: Kitapevi.

Arslan, M. (2003). *Leylâ Hanım Divanı.* İstanbul: Kitapevi.

Arslan, M. (2004). *Antepli Aynî Dîvânı*. İstanbul: Kitapevi.

Arslan, M. (2005). *Bursalı İffet Dîvânı*. İstanbul: Kitapevi.

Arslan, M. (2007). *Mihri Hatun Divanı*. Ankara: Amasya Valiliği.

Arslan, M. (2009). *Sivaslı Gulâmî Dîvânı.* Sivas: Asitan.

Arslan, M. (2009). *Zîver Paşa Dîvân ve Münşe'ât*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.

Arslan, M. (2012). *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Araştırmaları-1 Sâkî-nâmeler.* İstanbul: Kitabevi.

Arslan, S. (2003). *Resmî Ali Baba ve Dîvânı*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Aslan, Z. (2010). *Divan-ı Sûzî-i Sivâsî Tenkitli Metin-İndeks.* Yüksek lisans tezi, Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.

Atâbegî, P. (1387 h.). *Külliyât-ı Ubeyd-i Zâkânî.* İntişârât-ı Zevvâr: Tahran.

Ataç, M. B. (2007). *Ayıntablı Hafız Abdülmecidzade Divanı İnceleme-Metin*. Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.

Atalay, M. (2012). Unsurî. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 42, S. 162-163). Ankara: TDV.

Atalay, M. (2014). *İran Edebiyatı Tarihi.* Demavend Yayımları: İstanbul.

Ateş, A. (1969). Mesnevî. *İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: MEB.

Atıcı, M. (2009). *Mehmet Hâlis Efendi ve Mehmet Hâlis Efendi Dîvânı*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Avşar, Z. (2007). *Revani Divanı (Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri).* Konya: Kökler.

Ayan, H. (1979). *Şeyhoğlu Mustafa Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Ferahşâd) İncelem-Metin-Sözlük-Konu Dizini.* Erzurum: Atatürk üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Ayan, H. (1990). *Nesîmî Divanı*. Ankara: Akçağ.

Aydemir, İ. A. (1989). *Refî' Âmidî Dîvânı (Edisyon Kritik).* Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Aydemir, S. (1990). *Dede Ömer Rûşenî (Hayatı, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni).* Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Aydemir, Y. & Çeltik, H. (2009). *Meşhurî Divanı (Tenkitli Metin).* Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: http//ekitap.kulturturizm.gov.tr., Erişim tarihi, 22.03.2016.

Aydemir, Y. (2000). *Behiştî Dîvânı*. Ankara: MEB.

Aydemir, Y. (2004). Medhiye. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 29, S. 410-411). Ankara: TDV.

Aydemir, Y. (2009). *Ravzî Divanı.* Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: http//ekitap.kulturturizm.gov.tr., Erişim tarihi, 22.03.2016.

Aydın, A. (2003). *Fenâyî Cennet Mehmed Efendi ve Dîvânı.* Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Aydın, A. (2009). *Hanyalı Nûrî Osman ve Dîvânı.* Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Aydın, E. (2007). *Divanlardaki Manzum Mektuplar.* Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

Aydoğan, Ş. (2008). *Selânikli Âkif Efendi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği Dîvânı*. Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.

Aydoğan, T. (2012). *Kerküklü Ebû Bekir Müftî Efendi ve Dîvânı (İnceleme-Metin).* Yüksek lisans tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.

Aydur, M. (2011). *Mehemmed Dîvânı (İnceleme-Metin).* Yüksek lisans tezi, Ordu Üniversitesi, Ordu.

Ayhan, E. (2000). *Nakşî Dîvânı.* Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Aynur, H. (1992). *15. yy. Şairi Çâkerî ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin).* İstanbul: Yenilik.

Ayûzî, R. (1351 hş,). *Dîvân-ı Hümâm-ı Tebrîzî*. İntişârât-ı Târîh ve Ferheng-i İran: Tahran.

Bağçeci, L. (2002). *Nabi Divanı'ndaki Küçük Mesneviler*. Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

Banarlı, N. S. (1987). *Resimli Türk Edebiyâtı Târihi, Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar*. C. I-II, Ankara: MEB.

Batğı, Ö. (2012). *Numân Mâhir Divanı*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Batislam, D. (2009). *Divanlardaki Şikâyet Şiirleri*. Adana: Karahan.

Batislam, D. (2009). Şehir Şiirleri ve Şeyhülislâm Yahyâ'nın Edirne Gazelleri. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 39, 483-498.

Batislam, H. D. (2008). Divanlardaki Manzum 'Arz-ı Hâller. *Turkish Studies,* 3/1, 209-218.

Bayar, B. (2010). *Yâver Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı*. Yüksek lisans tezi, Muğla Üniversitesi, Muğla.

Bayındır, Ş. (2008). *Şehdî Divanı.* Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Baykaldı, R. (1994). *Âzerî İbrahim Çelebi ve Nakş-ı Hayâl Mesnevîsi (İnceleme-Metin).* Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Bedir, F. Z. (2004). *Caferî Baba ve Divânı.* Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Bektaş, H. (2005). *Şeyh Mehmed Nazmî Dîvânı (Edisyon Kritik, İnceleme).* Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.

Bilkan, A. F. (1997). *Nâbî Dîvânı*. İstanbul: MEB.

Bilkan, A. F. (2006). Mesneviler. *Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 2. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Bulan, A. (1993). *Hâşimî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni.* Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Burmaoğlu, H. B. (1983). *Lâmi'î Çelebi Dîvânı (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni).* Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Büyükyıldırım, A. (1998). *Kâşif Divanı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili*. Doktora tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Can, E. (2005). *Şuhûdî Divançesi (İnceleme-Metin).* Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

Candan, G. (2012). *Senî Ali Dîvânı (İnceleme-Metin).* Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Canım, R. (2009). Sâkînâme. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 36, S.13-14). Ankara: TDV.

Canlı, M. (2009). *Hâfız 'Ulvî Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin).* Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Ceylan, Ö. (2003). *Âsaf Dîvânı*. Ankara: Akçağ.

Coşkun, F. (2013). *Sabrî (Mehmet) Divanı Edisyon Kritik-İnceleme*. Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.

Cunbur, M. (1952). *Gülşehrî ve Mantıku't-tayr'ı*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Çaldak, S. (2004). *Sâbir Pârsâ'nın Gül ü Nevrûz Mesnevîsi: İnceleme-Metin*. Malatya: Özserhat.

Çaldak, S. (2010). *Nâlî Dîvânı*. İstanbul: Kesit.

Çavuşoğlu, H. (2012*). Nâfi Arab Tahir Efendi-zâde'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*. Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Çavuşoğlu, M. & Tanyeli, M. A. (1989). *Üsküblü İshak Çelebi Dîvan Tenkidli Basım.* İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi.

Çavuşoğlu, M. (1969). Taşlıcalı Dukakin-zâde Yahya Bey'in İstanbul Şehr-engîzi. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVII, 73-108.

Çavuşoğlu, M. (1977). *Yahya Bey Divanı.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Çelebioğlu, A. (1975). *Yazıcıoğlu Mehmed, Muhammediye* (C. 1-4). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

Çelebioğlu, A. (1999). *Türk Edebiyatı'nda Mesnevi (XV. Yüzyıla Kadar).* İstanbul: Kitapevi.

Çelik, H. (2010). *Bendî Mustafa Baba Dîvânı (İnceleme-Metin).*Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Çetin, İ. (1993). *Derzi-zâde Ulvî (Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Divanının Tenkitli Metni).* Yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Çetin, N. (2011). *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Çınar, B. (2000). *Tıflî Ahmed Çelebi Hayatı Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkitli Metni.* Doktora tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Çıpan, M. (1991). *Fasîh Ahmed Dede Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni.* Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Çiftçi, F. (2010). Urcûzeler ve ‘Abdirabbih'in Tarihi Urcuzesi: Bir İslam Tarih Yazım Türü Örneği. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 1-53.

Dâdbih, A. (1381 h.). *Dîvân-ı Zahîrüddîn-i Fâryâbî*. Neşr-i Katre: Tahran.

Dağdelen, S. (2011). *Muhyiddîn Kâdirî'nin Nasîhat-nâme Adlı Dîvânı (İnceleme-Metin).* Yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

Darıcık, M. (2006). *Nazîf Dîvânı (Transkripsiyonlu Çeviri ve Metin-İnceleme).* Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.

Debîrsiyâkî, M. (1347 h.). *Dakîkî ve Eş'âr-ı O.* Tahran.

Debîrsiyâkî, M. (1363 h.). *Dîvân-ı Unsurî-yi Belhî.* Kitâbhâne-i Sinânî: Tahran.

Debîrsiyâkî, M. (1374 h.). *Pîşâhengân-ı Şi'r-i Pârsî Sedehâ-yı Sevvum ve Çehârdehum ve Âgâz-ı Pencum-ı Hicrî.* İntişârât-ı Franklin: Tahran.

Demir, H. (2008*). Lâzikî-zâde Feyzullah Nâfiz ve Dîvânı (İnceleme-Metin-Özel Adlar Dizini).* Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Demiralay, M. (2007). *Hüdâyî-i Kadîm (16. yy) ve Dîvânı İnceleme Tenkidli Metin.* Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Demirbağ, Ö. (1999). *Koca Râgıb Paşa ve Dîvân-ı Râgıb*. Doktora tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

Demircioğlu Gençtürk, T. (2002). *Cemîlî Dîvânı (İnceleme-Metin-Sözlük).* Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Demirel, Ş. (1999). *17. Yüzyıl Şairlerinden Şehrî (Malatyalı Ali Çelebi) Hayatı, Sanatı, Divanı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili.* Doktora tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Demirel, Ş. (2008). Antepli Aynî Divanı'ndaki Tarih Manzumeleri Üzerine Bir İnceleme. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 3/4, 372-398.

Demirkazık, H. İ. (2009). *18. yy Şairi Mustafa Fennî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin).* Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Deniz, S. (2005). *Tecellî ve Dîvânı*. İstanbul: Veli.

Derdiyok, İ. Ç. (1997). Eski Edebiyatımızdan Günümüze Mektuplarda Biçim. *Türk Kültürü,* 415, 665-671.

Derdiyok, İ. Ç. (2005). *Hâlet Efendi Divançesi İnceleme-Metin-Tıpkıbasım*. Adana: Karahan.

Derman, M. U. (2001). Kalem. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 24, S. 245-247). Ankara: TDV.

Devellioğlu, F. (2004). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitapevi.

Dırâhşân, M. (1353 h.). *Dîvân-ı Eş'âr-ı Nâsır-ı Hüsrev*. İntişârât-ı Nûryânî: Tahran.

Dikmen, H. (1991). *Seyyid Vehbi ve Divanının Karşılaştırmalı Metni.* Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Dîku'l-Cinn El-Himsî (1994). *Dîvân.* Beyrut.

Dilçin, C. (1983). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: TDK.

Dilçin, C. (1991). *Mes'ûd bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahâr (İnceleme-Metin-Sözlük).* Ankara: AKM.

Dilçin, D. (1947). *Şeyyâd Hamza, Yûsuf ve Zeliha*. İstanbul: TDK.

Doğan, M. (1997). Lâle Devri Şairlerinden İshak Efendi'nin Orijinal Bir Mesnevîsi Bi'set-nâme (Metin-Nesre Çeviri ve Açıklama). *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* 27/1, 101-168.

Doğan, M. N. (1997). *Şeyhülislâm Es'ad ve Dîvânı*. İstanbul: MEB.

Doğan, M. N. (1997). *Şeyhülislâm İshak ve Dîvânı*. İstanbul: MEB.

Doğan, M. N. (2004). Dîvan Şiirinde Aşk. *Doğu Batı Dergisi,* 7/26, 35-58.

Dural, H. F. (2007). *Ednâyî Dîvânçesi (İnceleme-Metin).* Yüksek lisans tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.

Durmuş, İ. (2003). Lugaz. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 27, S. 221-222). Ankara: TDV.

Duymaz, M. (2010). *Diyarbakırlı Azmî ve Divançesi (İnceleme-Metin-İndeks).* Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Ebû Firâs El-Hamdânî (1910). *Dîvân.* Beyrut: Mektebetü'ş-Şark.

Ebu'l-Atâhiyye (1986). *Dîvân.* Beyrut: Dâru'l-Beyrut.

Egüz, E. (2009). *Priştineli Nûrî Divanı ve İncelenmesi*. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Eğri, A. (2006). *17. yy Şairlerinden Hikmetî ve Divanı*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Eker, E. (2009). *Feyzî Halil Paşazâde Divânı (İnceleme-Metin).* Yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

Eliaçık, M. (2013). Şeyhülislam Hoca Sadeddîn Efendi ve Manzum Fetvâları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 276-285.

Enûşe, H. (1376 h.). *Ferheng-nâme-i Edebî-yi Fârsî Dâniş-nâme-i Edeb-i Fârsî II (Guzîde-i Istılâhât, Mezâmîn ve Mevzû'ât-ı Edeb-i Fârsî) Dâniş-nâme-i Edeb-i Fârsî II.* İntişârât-ı Vüzerât-ı Ferheng ve İrşâd-ı İslâm: Tahran.

Erbay, N. (2012). *Edirneli Şâhidî'nin Leylâ vü Mecnûn (Gülşen-i Uşşâk) Mesnevîsi (İnceleme-Tenkitli Metin).* Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Erbilli, E. H. M. (2012). *Osman Mazlum ve Divânçesi (Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri).* Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Erdem, S. (2001). *Subhî-zâde Azîz ve Dîvân'ı İnceleme-Metin-Sözlük.* Isparta: Fakülte.

Erdem, S. (2005). *Neylî ve Dîvân'ı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

Erdoğan, M. (2005). *Sıdkî Paşa Dîvânı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin).* Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.

Erdoğan, M. (2007). *Fatîn Dîvânı*. İstanbul: Kitapevi.

Erdoğan, M. (2008). *Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme Tenkitli Metin-Dizin).* Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Eren, A. (2012). *Mehmed Sıdkî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: http//ekitap.kulturturizm.gov.tr., Erişim tarihi, 22.03.2016.

Erenoğlu, D. (1997). *Pend-nâme, Güvâhî (Dil İncelemesi).* Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.

Erişen, G. (1990). *Bursalı Rahmî ve Gül-i Sad-berg'i.* Yüksek lisans tez. Ankara Üniversitesi, ankara.

Erkal, A. (1998). *Lâmi'î Çelebi, Ferhâd u Şîrîn (Ferhâdnâme) (İnceleme-Metin).* Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Erol, E. (1994). *Sükkerî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Ersoy, E. (2010). *II Beyazit Devri Şairlerinde Münîrî Hayatı Eserleri ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Ersoy, E. (2013). *Azîzî Dîvân*. İstanbul: Akademi Titiz.

Ersoylu, H. vd. (1986). Mektup. *Türk Dili Ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. (C.6, S. 231-236). İstanbul: Dergâh.

Ertaylan, İ. H. ((1945). *Türk Edebiyatı Örnekleri I. Varaka ve Gülşah.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Erzen, M. H. (2012). *İhyâ Dîvânı ve Tahlîli (İnceleme-Tahlil-Tenkitli Metin).* Doktora tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

Es-Se'âlibî (1979). *Yetîmetu'd-Dehr Fî Mehâsini Ehli'l-'Asr.* Kahire.

Fesâî, Mansûr-ı Restgâr (1372 h.). *Envâ'-ı Şi'r-i Fârsî.* İntişârât-ı Nevîd: Şîrâz.

Firûzânfer, B. (1358 h.). *Suhen u Suhenverân.* İntişârât-ı Hârzemî: Tahran.

Fürûgî, M. A. (1388 h.). *Külliyât-ı Sa'dî.* İntişârât-ı Kitâb-Âbân: Tahran.

Gemici, S. (1990). *Mihrî Hatun Divanı Karşılaştırmalı Metin Cümle Yapısı ve Cümle Türleri*. Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Gîlânî, A. İ. (1370 h.). *Şâ'irân-ı Hem'asr-ı Rûdekî*. Mü'essese-i Pîşgâm: Tahran.

Gökalp, H. (2012). Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi. Açа, M., Kocakaplan, İ., Ceylan, Ö. (Ed.), *Eski Türk Edebiyatında Nazım Şekilleri Edebi Türler* (s. 188-467). İstanbul: Kesit.

Gökalp, H. (2004). Bir Osmanlı Memurunun Hâl-i Pür-Melâli: *Sergüzeşt-i İstolçevî. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XIII, 151-166.

Gökalp, H. (2006a). Divan Şiirinde Sıhhat-nâmeler. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 14, 101-130.

Gökalp, H. (2006b). *Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-nâmeler*. Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

Gökalp, H. (2006c). İslam Felsefesi ve Kelamının Divan Şiirine Yansımaları: Tevhit Kasidelerinde İsbât-ı Vâcib. *The Journal of Ottoman Studies.* XXVII, 47-81.

Gökalp, H. (2009a). Bir Sâkî-nâme Var Ramazâniye'de Fahriyeden İçeri: Hasb-i Hâl-i Hayrî. *TUBA/JTS,* 33/1, 275-293.

Gökalp, H. (2009b). *Mevlânâ Medhiyeleri.* İstanbul: Kriter.

Gökalp, H. (2009c). *Mûyî Nâlân u Handân*. Adana: Karahan.

Gökalp, H. (2009). Tecride Gizlenen Anlatıcı ve Divan Şiiri Anlatıcı Tipolojisinde Yeni Tipler. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 165-186.

Gökalp, H. (2016). *Türk Edebiyatında Manzum Tevhitler*. İstanbul: Kesit.

Gökçe, E. (2011). *Mislî İsmâ'îl Hakkı ve Divanı*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Güfta, H. (1999*). Antakyalı Şair Yahyazâde Âsaf Hayatı, Edebî Kişiliği ve Şiirleri.* Antakya: Zirem.

Gülen, A. (2007). *Seyyid Nakib-zâde Ni'metî Hayatı Edebî Şahsiyeti Eserleri ve Divânı.* Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.

Güler, K. (1995). *İbrâhîm Beg Dîvânı (İnceleme).* Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Gülhan, A. (1989). *Nâzikî Dîvânı Karşılaştırmalı Metin*. Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Gülseren, Y. (2004). *Kâsımzâde Es Seyyid Muhammed El-Bursevî Dîvânı Transkripsiyonlu Metni.* Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Gümüş, M. Y. (2011). *Nâzik Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin).* Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

Gündoğdu, M. N. (1997). *Müştak Baba*. İstanbul: MEB.

Gündüz, E. (1997). *Subhî-zâde Feyzî Dîvânı (Karşılaştırmalı Metin).*Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

Güneş, M. (1998). *Hüznî Dîvânı II (İnceleme-Metin-İndeks)*. Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

Gürel, R. (2007). *Enderunlu Osman Vâsıf Bey ve Dîvânı*. İstanbul: Kitapevi.

Gürgendereli, M. (2018). *Mostarlı Ziyâ'î Divanı.* Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: http//ekitap.kulturturizm.gov.tr., Erişim tarihi, 22.03.2018.

Gürûh-ı N. (1386 h.). *Zindegî ve Şi'r Şâ'irân-ı Buzorg-i İran*. İntişârât-ı Tîrgân: Tahran.

Güzel, A. (2006). *Dinî-Tasavvufî Türk edebiyatı.* Ankara: Akçağ.

Hançerlioğlu, F. (1988). *Âşık Çelebi Divanı*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Hânlerî, P. (1373 h.). Târîh-i Zebân-ı Fârsî, Tahran.

Hocaoğlu, K. (2014). *Fennî Dîvânı* (İnceleme-Metin). Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Horata, O. (1998). *Esrâr Dede Hayatı-Eserleri Şiir Dünyası ve Dîvânı.* Ankara: Kültür Bakanlığı.

Hümâyî, C. (1382 h.). *Divân-ı Osmân-ı Muhtârî*. İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî: Tahran.

Hümâyî, C. (1388 h.). *Fünûn-ı Belâgat ve Sınâ'ât-ı Edebî*. Neşr-i Hümâ: Tahran.

Isfahânî Ebu'l Ferec (1986). *El-Eğânî*. Beyrût. Dâru'l-Beyrut.

İbn Abdurrabbihi (1993). *Dîvân.* Beyrut: Dâru'l-Beyrut.

İbn Manzûr (1388). *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru'l-Beyrut.

İbnu'l-Mu'tezz. *Dîvân.* Beyrut: Dâru's-Sâder.

İnce, A. (1994). *Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Dîvânı Tenkitli Basım*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu.

İpekten, H. (2003). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergâh.

İpşirli, M. (1991). Arzuhal. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 3, S. 447-448). Ankara: TDV.

İsen, M. (1990). *Usûlî Divanı*. Ankara: Akçağ.

İsen, M. (1997). *Ötelerden Bir Ses Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler.* Ankara: Akçağ.

İsen, M. (Ed.). (2015). *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker.

İslamoğlu, M. (2010). *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Mael-Tefsir.* İstanbul: Düşün.

Kahraman, B. (1989). *Arşi Divânı'nın Tenkitli Metni I-II.* Yüksek lisans tezi, Selçuk

Üniversitesi, Konya.

Kahraman, B. (1995). *Vahîd Mahtûmî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Eserlerinin Tenkidli Metni.* Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya

Kanar, M. (1996). Firdevsî. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 13, 125-126). Ankara: TDV.

Kanar, M. (2010). Şâhnâme. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 38, S. 289-290). Ankara: TDV.

Kaplan, E. (2010). *Karacızade İzzet Molla Divanı (İncelem-Metin).* Yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

Kaplan, H. (2008). *Mustafa Refik ve Divanı.* Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Kaplan, M. (1990). *Hayriyye-Nâbî (İnceleme-Metin).* Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Kaplan, M. (1995). *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin).* Ankara: AKM.

Kaplan, M. (1996). *Neşâtî Divanı*. İzmir: Akademi.

Kaplan, Y. (2015). Klasik Türk Edebiyatında Sahil-nâmeler ve Derviş Hilmî Dede'nin Sahil-nâmesi. *Route Educational and Social Science Journal*, 2, 148-159.

Kara, N. (1994). Ebân b. Abdülhamîd. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 10, S. 65-66). Ankara: TDV.

Karaalioğlu, S. K. (1978). *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü.* İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.

Karabey, T. (2011). *Tarih Düşürme. TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 40, S. 80-82). Ankara: TDV.

Karacan, T. (1991). *Bosnalı Alaeddin Sâbit Divanı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi

Karaköse, S. (1994). *Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı Kısmi Tahlil-Metin.* Doktora tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

Karaköse, S. (2012). *Sa'îd Giray Dîvânı.* Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: http//ekitap.kulturturizm.gov.tr., Erişim tarihi, 22.03.2016.

Karaman, G. (2009). *Hasan Rızâ Dîvânı (İnceleme-Metin-Nesre Çeviri).* Yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.

Karaman, N. N. (2002). *Cemâlî Dîvânı*. İstnabul: Kitabevi.

Karavelioğlu, M. A. (2014). *Şem'î Dîvânı (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım).* İstanbul: TYEKB.

Karayazı, N. (2012). *17. Yüzyıl Şâiri Ahmed Yârî ve Dîvân'ı (İnceleme-Metin).* Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Kardaş, M. N. (2008). *Re'fet Mehmed 'Azîz'in Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkitli Metni.* Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Kartal, A. (2014). *Doğu'nun Uzun Hikayesi Türk Edebiyatında Mesnevi*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Kavaklı, R. (2008). *On Beşinci Yüzyıl Şairi Sabâyî ve Divançesi (Transkripsiyonlu Metin- Açıklamalar-Dizin).* Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Kavruk, H. & Selçuk, B. (2009). *Filibeli Vecdî ve Dîvân'ı (Metin-Dizin).* Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: http//ekitap.kulturturizm.gov.tr., Erişim tarihi, 22.03.2016.

Kavruk, H. (2018). *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: http//ekitap.kulturturizm.gov.tr., Erişim tarihi, 22.03.2018.

Kaya, B. A. (2003). *The Dîvân Of Azmî-zâde Haletî, Introduction and Critical Edition of his Dîvân.* Harvard, Turkish Sources XLIX.

Kaya, B. A. (2010). Şehrengîz. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 38, S. 461-462). Ankara: TDV.

Kaya, D. (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü.* Ankara: Akçağ.

Kaya, Ö. (1996). *Fevâyidü'l-Kiber.* Ankara: TDK.

Kayaalp, İ. (1991). *I. Ahmed ve Divanı.* Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Kayhan, A. (2005). *Divan-ı Fanî İncelemesi*. Yüksek lisans tezi, Fatih Üniversitesi, İstanbul.

Kayhan, H. (1999). *Mâhir Abdullah (Hayatı, Eseri, Edebi Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni).* Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Kazan Nas, Ş. (2011). *Celîlî Divanı (İnceleme-Metin).* Isparta: Fakülte.

Kazan, Ş. (2003). *Üsküdarlı Sırrî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği Divan'ı (Tenkitli Metin- İnceleme) ve Şerhu Medhi'n-Nebî.* Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Kılıç, A. (2004). *Mîrzâ-Zâde Ahmed Neylî (Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği) ve Divanı.* İstanbul: Kitapevi.

Kılıç, A. (2010). *Kudsî Dîvânı (Transkripsiyonlu Metin ve İnceleme).* Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.

Kılıç, E. (2014). *Divan-ı Galib Zühdî (İnceleme-Metin).* Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Kılıç, H. (1988). Ağlab El-İclî. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 1, S. 475). Ankara: TDV.

Kılıç, İ. (2010). *Gümülcineli Dürrî Dîvânı.* Yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

Kınay, N. (2011). *Sadık Kemalî Divanı (Dürretüluşşak*). Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Kırbıyık, M. (1994). *Ferrî Mehmed Hayatı, Eserleri ve Dîvânının Tenkidli Metni.* Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Kırbıyık, M. (2018). *Kâtib-zâde Sâkıb Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: http//ekitap.kulturturizm.gov.tr., Erişim tarihi, 22.03.2018.

Kırkkılıç, H. A. (1985). *Sultan Üçüncü Murâd (Muradî) (Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni).* Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Kızıltaş, A. (2011). *Seyyid Mehmed Emin Baba: Hayatı, Edebi Kişiliği Divanı ve İncelemesi.* Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.

Kiremitçi, F. (2013). 19. Yüzyıl Klasik Şairlerimizden Muhammed Şerîfî'nin *Dürr-i Manzûm* adlı Menakıpnamesi. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/4, 969-1032.

Koçak, F. (2006). *Fâik Mahmud ve Dîvânı*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Koçin, A. (1998). *Divân Şiirinde Münâcât*. Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Koçver, A. (2008). *Mahmud Celaleddin Paşa Divanı İncelem-Metin*. Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Kol, N. (2007). *Kefeli Mustafa Müdâmî Divanı*. Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

Koparan, B. (1995). *Cem'î Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni.* Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Kulat, Ö. (2010). *Gülşeni Saruhani Divanı ve Tahlili.* Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Kurnaz, C. & Çeltik, H. (2013). *Divan Şiiri Şekil Bilgisi.* Ankara: Kurgan Edebiyat.

Kurnaz, C. (1996). *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli.* İstanbul: MEB.

Kurnaz, C. (1997). *Divan Edebiyatı Yazıları.* Ankara: Akçağ.

Kurtoğlu, O. (1995). *Zâtî Dîvanı'nın Gazeller Dışında Kalan Şiirleri Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Kurtoğlu, O. (2004). *Lebîb Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük).* Kültür ve Turizm

Bakanlığı Web site: http//ekitap.kulturturizm.gov.tr., Erişim tarihi, 22.03.2016.

Kut, G. (2003). *Garâ'ibü's-Sıgar İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*. Ankara: TDK.

Kutlar, F. S. (2000*). Mesnevî Nazım Şekline Genel Bir Bakış ve Türk Edebiyatında Mesnevî Araştırmalarıyla İlgili Bir Kaynakça Denemesi*. *Türkbilig,* 1, 102-157.

Kutlar, F. S. (2004). *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî Dîvân.* Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: http//ekitap.kulturturizm.gov.tr., Erişim tarihi, 22.03.2016.

Küçük, İ. (2008). *Pîrkâl Dîvânı (İnceleme-Metin).* Yüksek lisans tezi, Fatih Üniversitesi, İstanbul.

Küçük, S. (1999). *Antakyalı Münîf Dîvânı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Külekçi, N. (1985). *Ganî-zâde Nâdirî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri Dîvânı ve Şah-nâme'sinin Tenkidli Metni.* Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Külekçi, N. (2003). *Edebî Sanatlar.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Lazard, G. (1341 h.). *Eş'âr-ı Perâkende-i Kadîmterîn Şu'arâ-yı Fârsîzebân.* Tahran.

Levend, A. S. (1957). *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Şehr-engizlerde İstanbul.* İstanbul: İş Bankası.

Levend, A. S. (1963). Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten,* 89-115.

Levend, A. S. (2008). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: TDK.

Macit, M. (2001). *Erzurumlu Zihni Divanı.* Ankara: Kültür Bakanlığı.

Macit, M. (2006). Münâcât. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 31, S. 563-565). Ankara: TDV.

Macit, M. (2012). *Nedîm Divânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: http//ekitap.kulturturizm.gov.tr., Erişim tarihi, 22.03.2016.

Mahcûb, M. C. (1345 h.). *Sebk-i Horâsân-i Der-Şi'r-i Fârsî.* İntişârât-ı Terbiyetî: Tahran.

Maleky, M. R. (2012). *Himmetzâde Ahmet Cezbî Divanı*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Mansûr, C. (1372 h.*). Dîvân-ı Hâfîz.* Neşr-i Devrân: Tahran.

Mansûr, C. (1376 h.). *Dîvân-ı Irâkî.* İntişârât-ı Nigâh: Tahran.

Mazıoğlu, H. (1977). Edirneli Nazmi'nin *Pend-i Attâr* Çevirisi. *Türkoloji Dergisi,* 7, 47-53.

Mazıoğlu, H. (1994). Anadolu'da XIII. Yüzyıl Ürünlerinden Yeni Bir Eser. *X. Türk Dili Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler,* 75-79.

Memiş, N. (2008). *Ferdi Abdullah Efendi ve Divanı (İnceleme-Metin).* Yüksek lisans

tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.

Mengi, M. (1995). *Mesîhî Divanı*. Ankara: TDK.

Mengi, M. (2000). *Divan Şiiri Yazılar*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Mengi, M. (2004). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ.

Mermer, A. (2004). *Kütahyalı Rahîmî ve Dîvânı.* İstanbul. Sahhaflar Kitap Sarayı.

Mermer, K. (2004). *Mustafa Ma'nevî'nin Hayatı ve Dîvânı*. Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Mert, A. (2012). *Nâkâm Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.

Mîrsâdikî, M. (1374 h.). *Vâje-nâme-i Hüner-i Şâ'irî.* Neşr-i Kitâb-ı Nehvâz: Tahran.

Mutlu, H. (2008). *Bezcizâde Mehmed Muhyiddin Efendi ve Dîvânı*. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Müdebbirî, M. (1370 h.). *Şerh-i Ahvâl ve Eş'âr-ı Şâ'irân-ı Bî-Dîvân*. Çâp-ı Bûryâ: Tahran.

Müftüoğlu, H. V. (2011). *Seyyid Dîvanı (Mehmed Emin B. Mehmed Kâsım Halvetî) (İnceleme-metin).* Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Nar, O. (2007). *Şeyhî Hayatı ve Divanı'nın Tenkitli Metni*. Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Nâşir-i Dijital. *Divân-ı Muhteşem-i Kâşânî.* Merkez-i Tahkîkât-ı Râyâne-i Kâyimiyye-i İsfahân: İsfahân.

Nefîsî, S. (1337 h.). *Dîvân-ı Hilâlî-yi Çagatâyî.* İntişârât-i Kitâbhâne-i Senâyî: Tahran.

Nefîsî, S. (1337 h.). *Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr.* Kitâbhâne-i Senâyî: Tahran.

Nefîsî, S. (1363 h.). *Târîh-i Nazm ü Nesr Der-İran.* Tahran.

Nefîsî, S. (1388 h.). *Dîvân-ı Attâr-ı Nîşâbûrî.* İntişârât-ı Kitâb-Âbân: Tahran.

Nefîsî, S. (1388 h.). *Dîvân-ı Rûdekî-yi Semerkandî.* İntişârât-ı Nigâh: Tahran.

Neha'î, H. (1337 h.). *Gencîne Dîvân-ı Neşât-ı İsfahânî*. İntişârât-ı Şark: Tahran.

Nu'mânî, Ş. (1336 h.). *Şi'ru'l-Acem Yâ Târîh-i Şi'r ve Edebiyât-ı İran* (çev. Muhammed Takî Fahr Dâî Gîlânî), İntişârât-ı İbn Sinâ: Tahran.

Nûriyân, M. (1365 h.). *Dîvân-ı Mes'ûd-ı Sa'd.* İntişârât-ı Kemâl: Tahran.

Odunkıran, F. (2011). *Mehmed Memduh Paşa ve Dîvân-ı Eş'ârı (İnceleme-Metin).* Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.

Okçu, N. (1993). *Şeyh Galib (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlîli ve Divânın Tenkidli Metni) I-II.* Ankara: Kültür Bakanlığı.

Okumuş, S. (2007). *Nebzî Divanı (İnceleme-Metin).* Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Okuyucu, C. (1989). Cinânî'nin Riyâzü'l-cinân'ı. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 3, 499-517.

Okuyucu, C. (1994). *Cinâni (Hayâtı, Eserleri, Dîvânının Tenkidli Metni).* Ankara: TDK.

Olrık, A. (1975). Halk Anlatılarının Epik Kuralları (A. Erkan, Çev.). *Folklora Doğru*, 40, 18-28.

Onay, A. T. (2004). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*. İstanbul: MEB.

Önal, S. (2010). *Hâtif, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin).* Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Özdemir, H. (1996). *Âdile Sultan Divânı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Özdemir, M. F. (2015). *Servet Dîvânı (İncelem-Metin).* Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Özdingiş, V. (1998). *Sabîh Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni.* Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Özenç, Y. (2008). *Şeyh Hüsâmeddîn-i Uşşâkî Divânı Transkripsiyonlu Metin.* Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Özkan, F. H. (2012). Kaygusuz Abdal'ın Elifnâmesi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırmaları Dergisi*. 64, 185-198.

Öztoprak, N. (1993). *Klâsik Türk Edebiyatı'nda Manzum Yüz Hadîsler*. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Öztoprak, N. (2004). Fennî ve İzzet Efendi'nin Sahilnamelerinde Üsküdar. *Üsküdar Sempozyumu I Bildiriler*, II, 11-27.

Öztoprak, N. (2009). Elifnâmelerin Tertip Hususiyetleri ve Metin Tesisindeki Yeri. *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu Bildirileri*. 2 (K-Z), 817-829.

Öztürk, A. (2003). *XVI. Yüzyıl Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf.* Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Pakalın, M. Z. (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (C.1-3). İstanbul: MEB.

Pala, İ. (2003a). *Divân Edebiyatı*. İstanbul: L&M.

Pala, İ. (2003b). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: L&M.

Polat, F. (2003). *Râmiz Mehmed Edendi Dîvânı (Edisyon Kritik-Metin-İnceleme).* Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.

Poyraz, Y. (2008). *Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin).* Doktora tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi, Samsun.

Râdûyânî, Muhammed b. Ömer (1949). *Tercümânu'l-Belâga* (nşr. Ahmad Ateş), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: İstanbul.

Raglan, L. (1998). Geleneksek Kahraman (M. Ekici, Çev.). *Milli Folklor*, 37, 126-138.

Recâ' El-Cevherî. *Fennü'r-Recez Fi'l-'Asri'l-'Abbâsî.* İskenderiye: Münşeâtü'l-Maârif.

Resâ, Muhammed. *Dîvân-ı Şâh Ni'metullah Velî.*

Rezmcû, H. (1374 h.). *Envâ'-ı Edebî ve Âsâr-ı Ân Der- Zebân-ı Fârsî*. İntişârât-ı Radavî: Meşhed.

Safâ, Z. (1351 h.). *Târîh-i Edebiyât Der İran*. İntişârât-ı Emîr Kebir: Tahran.

Safâ, Z. (1369 h.). *Genc-i Sühen*. İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran: Tahran.

Safâ, Z. (1374 h.). *Hamâse-serâ-yı Der İran*. İntişârât-ı Firdovs: Tahran.

Sağlam, H. (2011). *Abdî-i Karahisârî ve Divanı.* Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Sak, V. (1994). *Nâzım (İstanbullu) Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni.* Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Sami, Ş. (2009). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı.

Sarıkaya, E. (2008). *Ebubekir Celâlî Divanı: Karşılaştırmalı Metin-İnceleme*. Yüksek lisans tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul.

Semiz, K. (2010). *Semiz-zâde Süleyman Rüşdî Efendi ve Divânı*. Yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

Serdeştî, N. K. (1387 h.). *Dîvân-ı Eş'âr-ı Rûdekî.* İntişârât-ı Vüzerât-ı Ferheng ve İrşâd-ı İslâm: Tahran.

Sinan, B. (2004). *Bâlî Çelebi ve Divanı (2b-35a) İnceleme-Metin*. Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

Soleimanzadehshekarab, N. (2011). *Âciz Dîvânı*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Sona, F. (2012). *İsmail Hikmetî ve Dîvânı.* Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Sona, İ. (2006). *Hidâyet Çelebi ve Dîvânı*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Söylemez, İ. (2013). *Seyfullâh Nizâmoğlu Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin).* Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

Süzen, H. (1994). *Dükakin-zâde Ahmed Beg Divanı (İnceleme-Tenkidli Metin).* Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Şahin, E. S. (2004). *Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Divanları: Bahâr-ı Efkâr ve Hazân-ı Âsâr.* Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Şahin, G. (2008). *Zekî Dîvânı*. Yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.

Şekîba P. (1373 h.). *Şi'r-i Fârisî Ez-Âgâz Tâ-İmrûz.* Tahran.

Şen, F. M. (1995). *Beylikçi İzzet Bey Divanı (İnceleme, Metin).* Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Şener, H. (1999). *Hayrî (Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Dîvânı'nın Tenkitli Metni).* Doktora tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Şengün, N. (2006). *Nâzır İbrahim ve Dîvânı (Metin-Muhteva-Tahlil).* Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Şentürk, A. A. & Kartal, A. (2005*). Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Dergâh.

Şentürk, D. (2010). *19. Yüzyıl Şairlerinden Hatice Nakiyye Hanım'ın Divanı'nın Transkripsiyonlu Metni ve İncelemesi.* Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Şerî'at, M. C. (1373 h.). *Dîvân-ı Dakîkî-yi Tûsî*. Çâp-ı Dîbâ: Tahran.

Şığva, B. (2012). *Şeyh Hasan Haydar Divanı (İnceleme-Tenkidli Metin).* Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Tanpınar, A. H. (2001). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan.

Tari, B. (2011). *Re'fet Mehmed (1198-1238/1784-1823) Dîvânı (İnceleme-Metin).* Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Tarlan, A. N. (1992). *Ahmed Paşa Divanı*. Ankara: Akçağ.

Tarlan, A. N. (1992). *Hayâlî Bey Divanı*. Ankara: Akçağ.

Tarlan, A. N. (1992). *Necatî Beg Divanı*. Ankara: Akçağ.

Taş, H. (2004). *Vahyî Divanı ve İncelemesi*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: http//ekitap.kulturturizm.gov.tr., Erişim tarihi, 22.03.2016.

Taşkesenlioğlu, L. (2013). *Edirneli Câhidî Ahmed Efendi Hayatı, Sanatı ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin).* Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Taşkın, G. (2009). *Çorlulu Zarifî Divanı: İnceleme-Edisyon Kritikli Metin*. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Tataroğlu, A. (1995*). Muhîtî Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği Dîvânının Tenkîdli Metni.* Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Tatcı, M. (1998). *Yûnus Emre Dîvânı*. Ankara: Akçağ.

Tavukçu, O. K. (2004). Türk Edebiyatında Firâknâme Adlı Eserler. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 10, 89-122.

Tekin, M. (1989). *Roman Sanatı ve Romanın Unsurlar*. Selçuk Üniversitesi Yayınları.

Tevhîdîpûr, M. *Külliyât-ı Eş'âr-ı Fârsî ve Mûş u Gurbe Şeyh Bahâ'u'd-dîn Muhammed Amûlî.* İntişârât-ı Kitâ-fürûşî-yi Mahmûdî: Tahran.

Timurtaş, F. K. (1980). *Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrîn'i (İnceleme-Metin).* İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Timurtaş, F. K. (1990). *Süleyman Çelebi, Mevlid (Vesîletü'n-necât).* İstanbul: MEB.

Topaloğlu, B. (1995). Esmâ-i Hüsnâ. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 11, S. 404-418). Ankara: TDV.

Toprak, M. (2006). *Şeyhülislam Bahayi Divanı Şerhi*. Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

Topuzoğlu, T. R. (2007). Recez. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 34, S. 509-510). Ankara: TDV.

Tosun, N. (2009). Silsile. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 37, S. 203-207). Ankara: TDV.

Tozlu, M. (2013). *Âsım (öl. H. 1122/M. 1710) Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin).* Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Tökel, D. A. (1993). *Fütûhi Divanı (İnceleme-Metin-Sözlük).* Yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

Tökel, D. A. (2003). *Divan Şiirinde Harf Simgeciliği.* Ankara: Hece.

Tuğluk, H. İ. (2007). *Abbas Vesim Efendi; Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Divanı'nın Tenkitli Metni ve İncelemesi.* Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Tulum, M. & Tanyeri , M. A. (1977). *Nev'î Divan.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Tulum, M. E. (2014). *Yenişehr-i Fener Müftüsü İzzet Dîvânı (İnceleme-Metin).* Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Turan, L. (1998). *Yenişehirli Avnî Bey Divanı'nın Tahlili (Tenkidli Metin) Encümen-i Şu'arâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş*. Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Turan, S. (2009). Necâtî Beğ'in Şiirlerinde Yer Adları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 20, 135-154.

Turgutlu, M. (2008). *Enderûnlu Halîm Dîvânı (İnceleme-Metin).* Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Tuyan, R. D. (2007). *'Ayıntablı Hâfız ve Divânı İnceleme-Metin-Dizin.* Yüksek lisans

tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Tuzcu, K. (2007). Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 47/2, 147-171.

Tuzcu, K. (2012). Arap Şiirinde Recezin Ortaya Çıkışı. *Nüsha*, 12/34, 31-44.

Uludağ, E. (1992). *Şeyhülislâm Bahayi Divânı (İnceleme, Karşılaştırmalı Metin).* Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Uluocak, M. (1998). *Çeşmî-zâde Reşîd Dîvanı.* Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Ulusoy, A. (2004). *Sûzi Divanı (Tenkitli Metin Neşri).* Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.

Uz, Ö. (2009). *Sabrî Dîvânı.* Yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

Uzun, M. (2003). Lugaz. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 27, S. 222-223). Ankara: TDV.

Uzun, M. (2012). Mi'râciyye. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 30, S. 135-140). Ankara: TDV.

Uzun, M. (2012). Tevhit. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 41, S. 24-26). Ankara: TDV.

Ülger, S. (1996). *Nâbî'nin Hayr-âbâd'ı (İnceleme-Metin).* Yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

Ülker, S. (2006). *Trabzonlu Avnî Divanı İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük.* Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Ünlü, Y. (2008). *Divanlarda Kısa Mesneviler (XIV.-XVI. Yüzyıl).* Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Ünver, İ. (1974). *Türk Edebiyatında Manzum İskender-nâmeler*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Ünver, İ. (1977). Ahmedî'nin Cemşîd ü Hurşîd Mesnevîsi Üzerine. *Türkoloji Dergisi*, 7, 171-180.

Ünver, İ. (1986). Mesnevî. *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri).* 415-416-417/ Temmuz-Ağustos-Eylül, 430-563.

Üst, S. (2017). *Edirneli Nazmî Dîvânı (İnceleme-Metin).* Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: http//ekitap.kulturturizm.gov.tr., Erişim tarihi, 22.03.2016.

Üstünova, K. (1993). *Hilmi Divanı*. Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Üzgör, T. (1990). *Türkçe Dîvân Dîbâceleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Velîd Bin Yezîd (1969). *Dîvânu El-Velîd b. Yezîd.* (hzl. Francesco Gabrielli), Beyrut: Darû Kitâbi'l-Cedîd Yayınları.

Yağcı, Ö. G. (2006). *Mehmed Şerif Efemdi Divanı (İnceleme-Metin).* Yüksek lisans tezi,

Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.

Yakar, H. İ. (2009). *Gelibolulu Sun'î Dîvânı.* Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: http//ekitap.kulturturizm.gov.tr., Erişim tarihi, 22.03.2016.

Yakar, H. İ. (2012). *Ayıntablı Hamdi Baba Divanı*. Konya: Palet.

Yavuz, K. (2000). *Garîb-nâme (Tıpkıbasım) (C. I/1-2, II/1-2).* İstanbul: TDK.

Yavuz, Y. Ş. (2001). Kalem. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 29, S. 243-245). Ankara: TDV.

Yavuzer, H. (1997*). Kemal Ümmî Divanı*. Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Yazar, İ. (2012). *Kânî Dîvânı.* Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: http//ekitap.kulturturizm.gov.tr., Erişim tarihi, 22.03.2016.

Yazıcı, G. E. (2018). *Edirneli Kâmî ve Dîvânı.* Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: http//ekitap.kulturturizm.gov.tr., Erişim tarihi, 22.03.2018.

Yekbaş, H. (2005). *Hüdâyî-i Kadîm Divanı (İnceleme-Edisyon Kritikli Metin).* Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.

Yenikale, A. (2012). *Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: http//ekitap.kulturturizm.gov.tr., Erişim tarihi, 22.03.2016.

Yenikale, A. (2018). *Ahmet Nâmî Dîvânı ve İncelemesi*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Web site: http//ekitap.kulturturizm.gov.tr., Erişim tarihi, 22.03.2018.

Yeniterzi, E. (1993). *Divan Şiirinde Na't.* Ankara: TDV.

Yeniterzi, E. (2006). Na't. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 32, S. 436-437). Ankara: TDV.

Yıldırım, K. (2009). Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* 18/1, 171-207.

Yıldırım, N. (2018). *Dakîkî-yi Tûsî Goştâsnâme*. Kabalcı: İstanbul.

Yıldız, A. (2009). *18. Yüzyıl Şâirlerinden Ferhad Paşa Divanı (Metin-İnceleme).*Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Yıldız, E. (2018). Klasik Türk Edebiyatında Şehir Şiirleri ve Revânî'nin Yayımlanmış Divanı'nda Yer Almayan Medine Kasîdesi. *International Journal of Language Academy,* 6/2, 120-143.

Yılmaz, K. (1983). *Güftî Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği, Tezkireciliği ile Divanı, Zafer-nâmesi ve Teşrifâtü'ş-Şuarâsının Tenkidli Metni.* Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Yılmaz, K. H. (2011). *Hâmî Ahmed (Diyarbekrî) Divanı, İnceleme-Metin*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Yılmaz, M. (2010). *Sehî Bey Dîvânı (İncelem-Metin).* Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Yılmaz, S. (2010*). Câzib Divanı İnceleme, Metin*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Yoldaş, K. (1998). *Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev'i (İnceleme-Metin).* Doktora tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

Yüce, S. (2010). *Atâyî (Nevâlîzâde) Dîvânı.* Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Yüksel, G. S. (2010). *Su'ûd Mehmed Yavsî Efendi Hayatı, Edebî Kişiliği, eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni.* Yüksek lisans tezi, Muğla Üniversitesi, Muğla.

Yüksel, S. (1965). *Mehmed, Işk-nâme (İnceleme-Metin).* Ankara: AÜ DTCF.

Zavotçu, G. (2009). Tasavvufî Bir Eser: Menâkıb-ı Evliyâ ya da Sümbüliyye. Deniz Saraç (Ed.), *Aşk İlinden Gönül Dilinden İnciler.* (s. 161-175). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı: Enes YILDIZ
Doğum Yeri: Karaisalı/ADANA
Doğum Yılı: 1984
Adres: Karapınar Anadolu İmam Hatip Lisesi Karapınar/Konya
Telefon: 05057183369
E-Posta: enesedebiyat@hotmail.com

ÖĞRENİM DURUMU

2012-2014: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tezli Yüksek Lisans.
2004-2009: Balıkesir Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
2000-2004: Yahya Turan Anadolu Öğretmen Lisesi.
1997-2000: Gazipaşa Ortaokulu.
1990-1995: Dedeler Köyü İlkokulu.

YABANCI DİL:

İngilizce